This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

OVER-HARVARD LIBRARY
H 3WW3 B
Harvard Depository
Brittle Book

601
Routh

2379
5

151

SCRIPTORUM ECCLESIASTICORUM OPUSCULA PRÆCIPUA QUÆDAM.

RECENSUIT,

NOTASQUE SUAS ET ALIORUM

ADDIDIT,

MARTINUS JOSEPHUS ROUTH, S.T.P.

COLLEGII S. MAGDALENÆ OXON. PRÆSES.

EDITIO ALTERA ET AUCTA.

TOM. I.

OXONII,

E TYPOGRAPHEO ACADEMICO.

M.DCCC.XL.

Bequest of
Prof. J. B. Thayer
March 20, 1902.
(977)

601

2079
151

601
Routh

LECTORI.

S.

TESTES hosce ecclesiasticæ doctrinæ a te peto, ut accipias benigne, quippe, quo propius absunt a primordiis Christianismi, eo magis contra hæreticam pravitatem justissimas ob causas valent. Quæ res cum ita sit comparata, idcirco ex operibus antiquorum patrum libellos aliquot mihi visum est seligere, qui veritatem catholicam luculenter et accurate, tum vero scite et eleganter tradant. Hoc in genere alia præterea opuscula adjicio, pietatem atque virtutem non tam persuadentia, quam inspirantia, utpote cum præcepta hominum iis contineantur, haud magna loquentium, sed, quod aiunt, viventium; quorum plerique pro Christo vitam posuerunt. Et quoniam sine libertate vix salva

esse poterit aut veritas, aut virtus, id quoque egimus, ut ex hoc præstantium operum delectu liquido pateat, quid de auctoritate sedis Romanæ, cuncta sibi vindicantis, sanxerit antiquitas.

Certe in primis sæculis haudquaquam orientali aut etiam occidentali ecclesiæ placuit, ut Romanæ ecclesiæ vel dominatio in cæterarum fidem, vel immunitas ab errore quasi a Deo concessa attribueretur. Quæcunque enim nunc sunt, vel unquam fuerunt, jura primæ sedis ac privilegia, omnia ea nullo alio niti fundamento præter vetustam consuetudinem et synodicas constitutiones, orientalis saltem ecclesia statuebat. Immo totus orbis in concilio Nicæno jura nonnisi ex veteri more orta eidem sedi, aliisve majoribus ecclesiis, adscribit [a]. Et quantumcunque sibi honorem ex amplitudine apostolorum Petri et Pauli, qui ecclesiam Romanam stabiliverunt, urbis Romæ episcopi sibi comparaverint, his tamen, judice concilio generali Chalcedonensi, *διὰ τὸ βασιλεύειν τὴν πόλιν ἐκείνην οἱ πατέρες εἰκότως ἀποδεδώκασι τὰ πρεσβεῖα* [b]. Ex

[a] Canone Sexto Nicæno.

[b] Canone vicesimo octavo Chalcedonensi.

quo, etsi ecclesiæ Hierosolymitanæ honor solitus et antiquus canone septimo Nicæno confirmatus est, Cæsareæ tamen metropoli, eodem canone jubente, salva manebat ecclesiastica sua dignitas, cujus quidem instituendæ prærogativa civilis fuerat initium. Quæ porro deferebantur ad episcopum Romanum appellationes, quas favens ei, et in honorem S. Petri, concesserat Sardicense concilium, ut nimirum causæ nonnullæ, etsi prius judicatæ, si tamen pontifex ille ita juberet, in eadem quidem provincia retractarentur, has utique provocationes universa ecclesia neutiquam sanciebat. Quod quidem canone sexto Concilii Secundi generalis liquido ostenditur. Idemque comprobat canon nonus Chalcedonensis. Quin et ipsum concilium Sardicense sæculo nono haud receptum a Græcis fuisse, ex epistola scimus Nicolai I. pontificis Romani ad Photium [c]. Taceo de epistolis pseudo-decretalibus, in quibus appellationes istæ apparent; hæ enim epistolæ merces tantum furtivæ, et paulo ante hæc tempora Photiana inductæ, nunc omnibus videntur.

Sed hæc hactenus. Ut libri, quos edo, jam

[c] Concil. tom. V. p. 135. edit. Harduin.

noti tibi fiant, dicam, qui sint singuli et omnes. De unitate Divina et Filii persona exponit S. Hippolyti liber ille contra Noetum. Hæresis vero omnigenæ præ ecclesiastica doctrina novitatem, et quasi posteritatem, ostendit Fragmentum, quod extat, Epistolæ S. Irenæi ad Florinum, tum vero fusius arguit liber de Præscriptione Hæreticorum a Tertulliano scriptus. Adversus eos, qui negent in sacramento corporis et sanguinis Domini adhuc manere elementorum substantiam, sive naturam, hic habes, præter ῥήσεις alias adductas, tria præsertim veteris fidei testimonia; quorum unum desumptum est ex Epistola ad Cæsarium monachum in numero scriptorum S. Chrysostomi habita vel antiquitus; alterum præstat liber Gelasii papæ de Duabus Christi Naturis; extat cum pluribus tertium in Ælfrici Anglo-Saxonis Epistolis. Porro ethnicorum superstitiones et docte et eleganter insectatus est S. Cypriani de Idolorum Vanitate libellus. Denique si tibi quæratur fides, tum vero disciplina, ecclesiæ universæ, utraque in Symbolis et Canonibus Conciliorum Quatuor Primorum Generalium αὐθεντικῶς tradita servatur.

De libris, unde doctrina ecclesiastica petatur, tantum. Pietatem in Deum et officia Christianorum agnosces in S. Polycarpi ad Philippenses Epistola, atque Tertulliani de Oratione libro; quibus tres addidi S. Cypriani libellos, quos de Mortalitate, seu Peste, de Opere et Eleemosynis, de Zelo atque Livore composuit.

Venio ad scripta, quæ ad quæstionem illam de antiqua Romani præsulis auctoritate spectant. Hujus vero generis duo quidem hic comparent opuscula; Epistola Firmiliani Cæsareæ Cappadocum episcopi, cujus interpres S. Cyprianus habetur; ubi dicitur Stephanus Romanus, quando se ab Orientalibus sciderit, a communione ecclesiasticæ unitatis non illos, sed seipsum scidisse. Hanc sequitur epistolam Capitulum Secundum Libri Diurni Pontificum Romanorum, in quo Honorium urbis Romæ episcopum, a generali concilio ante damnatum, successores ejus anathemate nominatim feriunt.

Quod libros istos tali ordine commemoravi, hoc eo spectabam, ut in locos distribuerentur; contra vero in ipso volumine auctores singuli suo quisque temporis ordine

collocati sunt, ut utilius legerentur; tantum quos ipso initio habes scriptores, eos simul jungendos censui, Polycarpum, Irenæum, Hippolytum, cum Hippolytus discipulus Irenæi fuisset, Irenæusque Polycarpum, Joannis apostoli discipulum, audivisset.

Dicendum nunc de Annotationibus, quas adposui. Hæ in textus emendatione maxime versantur. Concilia enim cum octo, Cyprianum vero cum septem codicibus MStis, eoque plus, contuli; Tertullianum ex editionibus vetustissimis correxi.

Vale, Lector, et ex utilitate horum operum æstima veteres istos ecclesiasticæ doctrinæ testes. Ne citius prodirent, obstitit aliûs cujusdam telæ textura, quæ suscepta mihi pro veritate adversus exterum quendam criticum pugnanti, propterea relicta est, quia partes defensionis a pluribus occupatæ videbantur.

HÆC olim præfatus sum. Nunc mendis editionis prioris nimio pluribus expurgatis, et notis haud raro vel refectis, vel ampliatis, alteram ego editionem, ut spero, emendatam,

saltem auctam, tibi, Lector, in manus trado. Etenim Synodicam addidi S. Cyrilli Alexandrini ad Nestorium Epistolam, quippe quæ, una cum Duodecim illis Capitulis, apud Generale Concilium Ephesi paulo post habitum recepta est; quæ vero in Canonum Codice ecclesiæ Romanæ huic ipsi concilio attribuitur. Quid quod Appendicem quoque duobus auxi opusculis? Nam præter positam in ea Joannis Antiocheni, præsulumque Orientalium, Fidei Confessionem ab eodem S. Cyrillo comprobatam; nunc, quæ postrema est ecclesiæ universæ de persona et incarnatione Christi definitio, Formulam Fidei subjunxi a Concilio Sexto Generali contra Monothelitas editam. Quod si addi ista debuisset, tamen necesse nequaquam fuit catholicæ veritatis causâ Fidei proferre Formulam Quinti Generalis; quippe tantum non omnem versatam in condemnatione vel dogmatum ab ecclesia jam proscriptorum, vel demum singulorum hominum, seu Nestorianis, seu Eutychianis, erroribus aliquatenus faventium. Iterum vale, mi Lector.

OPUSCULORUM INDEX.

Vol. I.	Opuscula. Pag.	Annotationes Pag.
S. Polycarpi Ad Philippenses Epistola.....	1— 20	21— 31.
Fragmentum Epistolæ S. Irenæi ad Florinum	33— 37	38— 41.
S. Hippolyti Contra Hæresin Noeti	45— 80	81— 94.
Tertulliani De Oratione.....	95—121	172—188.
Ejusdem De Præscriptione Hæreticorum.....	122—159	189—215.
Anonymi Adversus Omnes Hæreses.....	161—172	216—225.
Firmiliani Ad S. Cyprianum Epistola.....	227—250	251—264.
S. Cypriani De Idolorum Vanitate.....	265—276	329—339.
Ejusdem De Mortalitate, seu Peste.....	277— 294	340—347.
Ejusdem De Opere et Eleemosynis.....	295—315	348—355.
Ejusdem De Zelo et Livore	316—328	356—359.
Concilii Nicæni Symbolum et Canones.....	365—383	400—416.
Concilii Constantinopolitani Canones et Symbolum.....	385—399	417—424.

Vol. II.		
Concilii Ephesini Canones.....	1— 12	85— 92.
S. Cyrilli Alex. Epistola Synodica adversus Nestorium.....	15— 47	93—101.
Concilii Chalcedonensis Canones	51— 83	102—120.
Ex Epistola S. Chrysostomi ad Cæsarium....	123—129	130—134.
Ex Opere Gelasii De Duabus Christi Naturis	137—139	140—144.
Ex Libro Diurno Romanorum Pontificum	147—155	156—163.
Ex Ælfrici Abbatis Epistolis	167—177	178—186.

APPENDIX.

	Opuscula.
Concilii Nicæni Ad Alexandrinos Epistola Synodica....	189—194.
Joannis Garnerii Notæ in S. Cyrilli Alex. Epistolam Synodicam	195—200.
Joannis Episcopi Antiocheni ad S. Cyrillum Alex. Epist.	203—208.
Regula Fidei ex S. Irenæi Contra Hæreses lib. I. c. 10.	211—216.
S. Athanasii Expositio Fidei	219—228.
Definitio Fidei Apud Concilium Generale Sextum	231—243.
Arnobii Disputationum Adversus Gentes Liber Primus...	245—299.
Lactantii Epitome Institutionum Divinarum.....	303—383.

S. POLYCARPI EPISTOLA.

VETERUM TESTIMONIA

DE

EPISTOLA S. POLYCARPI.

S. Irenæus *adv. Hæreses*, lib. III. cap. 3.

ΕΣΤΙ δὲ καὶ ἐπιστολὴ Πολυκάρπου πρὸς Φιλιππησίους γεγραμμένη, ἱκανωτάτη, ἐξ ἧς καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς πίστεως αὐτοῦ, καὶ τὸ κήρυγμα τῆς ἀληθείας, οἱ βουλόμενοι, καὶ φροντίζοντες τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας, δύνανται μαθεῖν. Hæc Irenæi Græca lingua servavit Eusebius, lib. IV. *Hist. Eccl.* cap. 14. qui ipse addit, Ὁ γέ τοι Πολύκαρπος ἐν τῇ δηλωθείσῃ πρὸς Φιλιππησίους αὐτοῦ γραφῇ, φερομένῃ εἰς δεῦρο, κέχρηταί τισι μαρτυρίαις ἀπὸ τῆς Πέτρου προτέρας ἐπιστολῆς. p. 252. edit. Burton.

Vetus Irenæi Interpres.

Est autem et Epistola Polycarpi ad Philippenses scripta, perfectissima: ex qua et characterem fidei ejus, et prædicationem veritatis, qui volunt, et curam habent suæ salutis, possunt discere. (Dein Eusebium sic vertere pergit vetus interpres Rufinus:) Polycarpus vero in ipsa Epistola, quam ad Philippenses scripserat, utitur testimoniis de prima Petri Epistola.

Idem Irenæus *Epistola ad Florinum*, apud Eusebium lib. V. *Hist. Eccl.* cap. 20.

Καὶ ἐκ τῶν ἐπιστολῶν δὲ αὐτοῦ (Polycarpi) ὧν ἐπέστειλεν, ἤτοι ταῖς γειτνιώσαις ἐκκλησίαις, ἐπιστηρίζων αὐτὰς, ἢ τῶν ἀδελφῶν τισὶ, νουθετῶν αὐτοὺς καὶ προτρεπόμενος, δύναται φανερωθῆναι (Polycarpi sententia).

Eusebii vetus interpres Rufinus.

Sed et ex Epistolis ejus, quas scripsit, vel ad vicinas ecclesias, vel ad aliquos ex fratribus, commonens et confirmans eos, et cohortans ad fidem, potest sententia ejus evidenter agnosci.

Eusebius *Hist. Eccl.* lib. III. cap. 36.

Καὶ ὁ Πολύκαρπος δὲ τούτων αὐτῶν (Epistolarum Ignatii) μέμνηται ἐν τῇ φερομένῃ αὐτοῦ πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολῇ· φάσκων αὐτοῖς ῥήμασι, Παρακαλῶ οὖν πάντας ὑμᾶς &c. (cap. 9.)

Eusebii vetus Interpres Rufinus.

Sed et Polycarpus horum memoriam facit in Epistola, quam ad Philippenses scribit, per hæc, Deprecor, inquit, omnes vos &c.

S. Hieronymus, *De Viris Illustribus*, cap. 17.

Polycarpus Joannis apostoli discipulus, et ab eo Smyrnæ episcopus ordinatus, totius Asiæ princeps fuit.——Scripsit ad Philippenses valde utilem Epistolam, quæ usque hodie in Asiæ conventu legitur.

Idem Hieronymus, *Epist.* XXVIII. ad Lucinium.

Porro Josephi libros, et sanctorum Papiæ et Polycarpi volumina, falsus ad te rumor pertulit, a me esse translata: quia nec otii mei, nec virium est, tantas res eadem in alteram linguam exprimere cum venustate.

Idem Hieronymus, *Libro adv. Helvidium*, cap. 9.

Numquid non possum tibi totam veterum scriptorum seriem commovere, Ignatium, Polycarpum, Irenæum, Justinum Martyrem, multosque alios apostolicos, et eloquentes viros, qui adversus Ebionem, et Theodotum Byzantium, et Valentinum, hæc eadem sentientes, plena sapientiæ volumina conscripserunt?

Maximus, *in Scholiis ad Epistolam* VII. *Pseudo-Dionysii, quæ est ad Polycarpum.*

Ὁ ἅγιος οὗτος Πολύκαρπος, Σμύρνης τῆς ἐν Ἀσίᾳ γέγονεν ἐπίσκοπος, ἀκροατὴς γενόμενος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ εὐαγγελιστοῦ, ὡς φησιν Εἰρηναῖος ἐν τῷ τρίτῳ βιβλίῳ τῶν κατὰ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως· καὶ μαρτυρίῳ δὲ ἐτελειώθη διὰ πυρός. Ἔχει δὲ καὶ ἐπιστολὰς ὁ αὐτὸς θεῖος Πολύκαρπος πρὸς Φιλιππησίους. Op. Maximi tom. I. p. 93. ed. Corderii.

Sanctus hic Polycarpus Smyrnæ in Asia fuit episcopus, et auditor exstitit sancti Johannis evangelistæ, ut ait Irenæus in tertio libro adversus falsi nominis scientiam; et vero martyrio per ignem consummatus est. Habet quoque idem divinus Polycarpus litteras ad Philippenses.

Photius, *Bibliotheca*, cod. 126.

Ἀνεγνώσθη καὶ Πολυκάρπου Ἐπιστολὴ πρὸς Φιλιππησίους, (*in eodem codice juncta cum utraque epistola Clementis Romani*) γέμουσα πολλῆς νουθεσίας μετὰ σαφηνείας καὶ ἁπλότητος, κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν τῆς ἑρμηνείας τύπον. Λέγει δὲ καὶ τὰς ἐπιστολὰς αὐτοῖς Ἰγνατίου τοῦ Θεοφόρου ἀπεσταλκέναι, καὶ αἰτεῖται ἀναδιδαχθῆναι παρ' αὐτῶν, εἴ τι περὶ ἐκείνου διακούσαιεν. (cap. 13. S. Polycarpi Epist.)

Lecta quoque est Polycarpi ad Philippenses Epistola, multis referta admonitionibus, cum perspicuitate ac simplicitate, juxta ecclesiasticam interpretationis formam. Dicit autem, se et epistolas Ignatii Theophori ad eos misisse; petitque ab ipsis, si quid de illo inaudierint, edoceri.

EX PRÆFATIONE THOMÆ SMITH, V. CL.

IN S. IGNATII EPISTOLAS,

OXONII EDITAS ANNO MDCCIX.

" EPISTOLAM S. Polycarpi ad Philippenses, cui ille
" genuinarum S. Ignatii Epistolarum syllogen subjunx-
" erat, primus Græce Petrus Halloix S. J. ex apographo
" Turriani ad illum a doctissimo viro, Jacobo Sirmondo,
" diligentissimo ac felicissimo antiquitatum ecclesiasticarum
" investigatore, transmisso edidit in *Illustrium Ecclesiæ*
" *Orientalium Scriptorum Vitis et Documentis.* Duaci,
" 1633. tom. I. p. 525. Genuina certe Epistola est, et in
" maximo apud Christianos primorum seculorum pretio et
" honore habita, in quorum solennibus conventibus legi so-
" lebat, et ex qua Eusebius dicit, inter alia, quædam testi-
" monia ex priori S. Petri Epistola desumpta esse, quod
" legenti abunde constabit: nec minus sanctissimus martyr
" in Epistola S. Clementis Romani ad Corinthios versatus
" mihi videtur, cujus verba quoque sæpenumero retinet.
" Unicum illud exemplar videtur in Christiano orbe adhuc
" repertum, quo usus est Turrianus, ex quo cetera apo-
" grapha derivantur. Utinam vero illa Græce integra ex-
" stitisset! Dolendum enim est, posteriorem partem, quæ

"eundem auctorem plane habet, ibi deesse; sed interim "versione veteri Latina contenti esse debemus, donec per- "fectum exemplar cura principum et episcoporum ex "Græcia procurari possit." Hæc SMITHUS.

PORRO contulisse se ait Halloixius, in notis in idem Opus, alind epistolæ hujus exemplum, quod ab Andrea Schotto acceperat, priusquam sibi misisset Sirmondus epistolam "olim Romæ ex Turriani apographo ab ipso Sirmondo "descriptam." p. 596. Sed prorsus simile alterum alteri invenit Halloixius. Dein cum Schottani exemplaris apographum a Salmasio cum Isaaco Vossio communicatum esset, hoc idem penes Usserium extitisse discimus ex initio notarum hujus doctissimi præsulis in Polycarpi Epistolam, una cum Ignatianis, Oxonii anno 1644. typis impressam. Atque alium præterea extare Florentiæ codicem, Librorum MSS. Medicearum Catalogus Bandinianus ostendit, qui quidem MStus ab ipso Smitho in edendo Polycarpo allatus est. At vero hunc tantum esse apographum alicujus Romani codicis, vel Vaticani, vel illius Columnæi, quem antiquissimum esse refert Halloixius, vulnus indicat commune omnibus Polycarpi manuscriptis, quod Smithus supra commemoravit. Neque interea liber Florentiæ extans idem est atque codex celebris Ignatianus Florentinus, sive Mediceus, qui quidem MS. haud continet Polycarpi epistolam. Hiatum vero, de quo loquimur, supplet partim Eusebius in Historia, plene vero et integre vetus Polycarpi interpretatio Latina, quam una cum Dionysii Areopagitæ atque Ignatii scriptis primus edidit Jacobus Faber Stapulensis, anno 1498. Parisiis. In Græco autem Polycarpi exemplari, unde cæteri codices profluxere, unum et alterum folium, immo quaternio, ut refert Usserius, ad calcem Polycarpi defuerat; ex quo factum est, ut finis hujus epistolæ, et principium epistolæ S. Barnabæ, cum conjungeretur utrumque opus, interciderint. Atque rem ita habere, id versiones

Latinæ veteres utriusque epistolæ liquido demonstrant. Nihilo tamen minus, quoniam in codice modo dicto Florentino, nulla interposita distinctione, vel adhibito alterius tituli discrimine, posteriora, perinde ac priora, Polycarpo tribuuntur, hinc ortum est, ut totum istud, diversorum licet auctorum, ediderit in *Variis Sacris* conjunctim anno 1685, publici juris factis, Stephanus Lemoyne, quasi ex ratione quadam ac certo consilio, ut ipse ait, idem fuerit conjunctum. Porro statuit in Prolegomenis suis vir idem eruditus, totum istud, seu utramque epistolam, tribui posse Polycarpo; quam quidem sententiam suam aliis viris doctis minime probavit. Quinimmo tollitur hæc opinio, ne quid ultra memorem, subscriptione codicis Vaticani; in quo quidem colophone posteriora illi epistolæ, quæ fertur Barnabæ, vindicantur. Jam vero licuit mihi Opuscula hæc denuo proferenti lectorem certiorem facere, usum fuisse hoc manuscripto vetusto, perinde ac Florentino illo, et altero Parisiensi, qui est codex recentior, in adornanda editione sua *Patrum Apostolicorum* cl. Jacobsonum, in qua extat Polycarpus SS. Clementi atque Ignatio adjunctus.

ΤΟΥ

ΑΓΙΟΥ ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΥ,

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΣΜΥΡΝΗΣ ΚΑΙ ΙΕΡΟΜΑΡΤΥΡΟΣ,

ΠΡΟΣ ΦΙΛΙΠΠΗΣΙΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ.

SANCTI POLYCARPI

MARTYRIS, SMYRNÆORUM EPISCOPI, DISCIPULI S. JOANNIS EVANGELISTÆ,

AD PHILIPPENSES EPISTOLA.

Πολύκαρπος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ Πρεσβύτεροι τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ παροικούσῃ Φιλίππους· Ἔλεος ὑμῖν καὶ εἰρήνη παρὰ Θεοῦ παντοκράτορος καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν πληθυνθείη.

α'. ΣΥΝΕΧΑΡΗΝ ὑμῖν μεγάλως, ἐν Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ, δεξαμένοις τὰ μιμήματα τῆς ἀληθοῦς ἀγάπης, καὶ προπέμψασιν, ὡς ἐπέβαλεν ὑμῖν, τοὺς ἐνειλημμένους τοῖς ἁγιοπρεπέσι δεσμοῖς, ἅτινά ἐστι διαδήματα τῶν ἀληθῶς ὑπὸ Θεοῦ καὶ τοῦ Κυ-

Vetus Interpres.

Polycarpus et qui cum eo sunt Presbyteri ecclesiæ Dei quæ est Philippis: Misericordia vobis et pax a Deo omnipotente et Jesu Christo salvatore nostro abundet.

I. Congratulatus sum vobis magnifice, in Domino nostro Jesu Christo, suscipiens imitabilia verba dilectionis quam ostendistis in illis, qui præmissi sunt, viris sanctis, decorosis vinculis connexis, quæ sunt coronæ electæ Deo, illius

ρίου ἡμῶν ἐκλελεγμένων· καὶ ὅτι ἡ βεβαία τῆς πίστεως ὑμῶν ῥίζα, ἐξ ἀρχαίων καταγγελλομένη χρόνων, μέχρι νῦν διαμένει, καὶ καρποφορεῖ εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, ὃς ὑπέμεινεν ὑπὲρ τῶν
Act. ii. 24. ἁμαρτιῶν ἡμῶν ἕως θανάτου καταντῆσαι· ὃν ἤγειρεν
1 Pet. i. 8. ὁ Θεὸς λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ ᾅδου. Εἰς ὃν οὐκ ἰδόντες πιστεύετε, πιστεύοντες δὲ ἀγαλλιᾶσθε χαρᾷ ἀνεκλαλήτῳ καὶ δεδοξασμένῃ· εἰς ἣν πολλοὶ ἐπιθυ-
Ephes. ii. 8. 9. μοῦσιν εἰσελθεῖν, εἰδότες ὅτι χάριτί ἐστε σεσωσμένοι, οὐκ ἐξ ἔργων, ἀλλὰ θελήματι Θεοῦ, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

1 Pet. i. 13. β'. Διὸ ἀναζωσάμενοι τὰς ὀσφύας ὑμῶν δουλεύ-
Ps. ii. 11. σατε τῷ Θεῷ ἐν φόβῳ καὶ ἀληθείᾳ, ἀπολιπόντες τὴν
1 Pet. i. 21. κενὴν ματαιολογίαν, καὶ τὴν τῶν πολλῶν πλάνην, πιστεύσαντες εἰς τὸν ἐγείραντα τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ δόντα αὐτῷ δόξαν καὶ
Philipp. ii. 10. θρόνον ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ· ᾧ ὑπετάγη τὰ πάντα ἐπουράνια καὶ ἐπίγεια· ᾧ πᾶσα πνοὴ [a]λατρεύει· ὃς ἔρχεται

veri regni, per Dominum nostrum Jesum Christum. Et quia firmitas fidei vestræ a principio usque nunc permanet, et fructificat in Domino Jesu Christo, qui sustinuit pro peccatis nostris usque ad mortem[b]: [c]*quem resuscitavit Deus, dissolvens dolores inferni.* [d]*Quem quum non videritis, nunc diligitis; in quem nunc non aspicientes, creditis: credentes autem gaudebitis gaudio inenarrabili et glorificato: in quod multi desiderant introire,* scientes quia *gratia* [e]*salvi facti estis, non ex operibus,* sed in voluntate Dei, per Jesum Christum.

II. [f]*Propter quod succincti lumbos vestros servite* [g]*Deo cum timore* et in veritate: dimisso inani vaniloquio et multo errore. [h]*Credite* ergo *in illum qui resuscitavit Dominum nostrum Jesum Christum ex mortuis, et dedit ei gloriam* et sedem in dextera sua; cui subjecta sunt omnia cœlestia, et terrestria, et subterranea; cui omnis spiritus servit; qui venturus est

Ex Smithi edit.

[a] Al. λατρεύσει. [b] Adde, *pervenire.* [c] Act. ii. 24. [d] 1 Pet. i. 8. [e] Ephes. ii. 8. [f] 1 Pet. i. 13. [g] Psal. ii. 11. [h] 1 Pet. i. 21.

κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν· οὗ τὸ αἷμα ἐκζητήσει ὁ Θεὸς ἀπὸ τῶν ἀπειθούντων αὐτῷ. Ὁ δὲ ἐγείρας αὐτὸν 2 Cor. iv. 14.
ἐκ νεκρῶν, καὶ ἡμᾶς ἐγερεῖ, ἐὰν ποιῶμεν αὐτοῦ τὸ θέλημα, καὶ πορευώμεθα ἐν ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ, καὶ ἀγαπῶμεν ἃ ἠγάπησεν· ἀπεχόμενοι πάσης ἀδικίας, πλεονεξίας, φιλαργυρίας, καταλαλιᾶς, ψευδομαρτυρίας· μὴ ἀποδιδόντες κακὸν ἀντὶ κακοῦ, ἢ λοιδορίαν 1 Pet. iii. 9.
ἀντὶ λοιδορίας, ἢ γρόνθον ἀντὶ γρόνθου, ἢ κατάραν ἀντὶ κατάρας. Μνημονεύοντες δὲ ὧν εἶπεν ὁ Κύριος διδάσκων· Μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε· ἀφίετε, Mat. vii. 1.
καὶ ἀφεθήσεται ὑμῖν· ἐλεεῖτε, ἵνα ἐλεηθῆτε· [a] ἐν ᾧ Mat. vii. 2.
μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν. Καὶ, ὅτι μακάριοι οἱ πτωχοὶ (τῷ πνεύματι addunt Vet. Interp. et Evangelia SS. Mat. et Marci), καὶ οἱ διωκόμενοι ἕνεκεν Mat. v. 3. 10.
δικαιοσύνης· ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

γ'. Ταῦτα, ἀδελφοὶ, οὐκ ἐμαυτῷ ἐπιτρέψας γράφω

judicare vivos et mortuos; cujus sanguinem requiret Deus ab eis qui non crediderunt in eum: qui et resuscitavit eum a mortuis; qui et nos resuscitaturus est in [d] vita, si fecerimus voluntatem ejus et ambulaverimus in mandatis ipsius, et dilexerimus quæ ipse dilexit; abstinentes nos ab omni injustitia, [e] hoc est, a concupiscentia, ab avaritia, a detractione, a falso testimonio; [f] *non reddentes malum pro malo, aut injuriam pro injuria*, aut contumeliam pro contumelia, aut maledictum pro maledicto. [g] Mementote quod Dominus docens dixit: [h] *Nolite judicare, ne judicemini; dimittite, et dimittetur vobis;* miseremini, et Dominus miserebitur vestri; [i] *qua enim mensura mensi fueritis, remetietur eadem vobis.* Et quod dictum est: *Beati pauperes spiritu, et qui persecutionem patiuntur propter justitiam; quoniam ipsorum est regnum cœlorum.*

III. Hæc autem, fratres mei, non a meipso imperans scribo

Ex Smithi edit.

[a] Dele *ἐν*. (non agnoscunt codd. Flor. Vat. teste Jacobsono, sed aliter sacer textus.) [d] Forte *ad vitam*. [e] Τὸ *hoc est* omnino superfluum et delendum. [f] 1 Pet. iii. 9. [g] *Μνημονεύετε*. [h] Luc. vi. 37. 38. Matt. vii. 1, 2. [i] Matt. vii. 2.

ὑμῖν περὶ τῆς δικαιοσύνης· ἀλλ' ἐπεὶ ὑμεῖς προεπεκαλέσασθέ με. Οὔτε γὰρ ἐγὼ, οὔτε ἄλλος ὅμοιος ἐμοὶ δύναται κατακολουθῆσαι τῇ σοφίᾳ τοῦ μακαρίου καὶ ἐνδόξου Παύλου· ὃς γενόμενος ἐν ὑμῖν κατὰ πρόσωπον τῶν τότε ἀνθρώπων, ἐδίδαξεν ἀκριβῶς καὶ βεβαίως τὸν περὶ ἀληθείας λόγον· ὃς καὶ ἀπὼν ὑμῖν ἔγραψεν ἐπιστολὰς, εἰς ἃς ἐὰν ἐγκύπτητε, δυνηθήσεσθε οἰκοδομεῖσθαι εἰς τὴν δοθεῖσαν ὑμῖν πίστιν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν, ἐπακολουθούσης τῆς ἐλπίδος, προαγούσης τῆς ἀγάπης, τῆς εἰς Θεὸν καὶ Χριστὸν καὶ εἰς τὸν πλησίον. Ἐὰν γάρ τις τούτων ἐντὸς ᾖ (for. ᾖ πλήρης, π.) πεπλήρωκεν ἐντολὴν δικαιοσύνης· ὁ γὰρ ἔχων ἀγάπην, μακρὰν ἐστι πάσης ἁμαρτίας.

Gal. iv. 26.

1 Tim. vi. 10. 7.

Δ'. Ἀρχὴ δὲ πάντων χαλεπῶν φιλαργυρία. Εἰδότες οὖν ὅτι οὐδὲν εἰσηνέγκαμεν εἰς τὸν κόσμον, ἀλλ' οὐδὲ ἐξενεγκεῖν τι ἔχομεν, ὁπλισώμεθα τοῖς ὅπλοις τῆς δικαιοσύνης, καὶ διδάξωμεν ἑαυτοὺς πρῶτον, πορεύεσθαι ἐν τῇ ἐντολῇ τοῦ Κυρίου· ἔπειτα καὶ τὰς

vobis de justitia; sed quoniam vos provocastis. Propter quod neque ego, neque similis alius mei poterit sequi sapientiam beati et gloriosi Pauli: qui fuit apud vos, et visus est secundum faciem illis, qui tunc erant, hominibus; qui docuit certissime atque firmissime verbum veritatis; qui et absens scripsit vobis epistolas, ad quas deflectamini, ut possitis ædificari in fide quæ data est vobis, quæ est mater omnium nostrum, subsequente spe, præcedente dilectione, quæ est in Deo, et in Christo, et in proximo. Si enim quis horum intrinsecus repletus fuerit mandatis justitiæ, et habuerit dilectionem, longe est ab omni peccato.

IV. Principium [a] autem omnium malorum est avaritia. Scitote ergo, *quia nihil intulimus in hunc mundum, neque auferre possumus.* Armemur armis justitiæ: et doceamus nosmet ipsos primum ambulare in mandatis Domini, et post hoc

Ex Smithi edit.

[a] 1 Tim. vi. 10.

γυναῖκας ὑμῶν ἐν τῇ δοθείσῃ αὐταῖς πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ ἁγνείᾳ (στεργούσας τοὺς ἑαυτῶν ἄνδρας ἐν πάσῃ ἀληθείᾳ, καὶ ἀγαπώσας πάντας ἐξ ἴσου ἐν πάσῃ ἐγκρατείᾳ·) καὶ τὰ τέκνα παιδεύειν τὴν παιδείαν τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ. Τὰς χήρας σωφρονούσας περὶ τὴν τοῦ Κυρίου πίστιν, ἐντυγχανούσας ἀδιαλείπτως περὶ πάντων, μακρὰν οὔσας πάσης διαβολῆς, καταλαλιᾶς, ψευδομαρτυρίας, φιλαργυρίας, καὶ παντὸς κακοῦ· γινωσκούσας ὅτι εἰσὶ [a]θυσιαστήριον Θεοῦ, καὶ ὅτι πάντα μωμοσκοπεῖται, καὶ λέληθεν αὐτὸν οὐδὲν, οὔτε λογισμῶν, οὔτε ἐννοιῶν, οὔτέ τι τῶν κρυπτῶν τῆς καρδίας. Heb. iv. 12, 13.

ε'. Εἰδότες οὖν, ὅτι Θεὸς οὐ μυκτηρίζεται, ὀφείλομεν ἀξίως τῆς ἐντολῆς αὐτοῦ καὶ δόξης περιπατεῖν· ὁμοίως διάκονοι ἄμεμπτοι κατενώπιον αὐτοῦ τῆς δικαιοσύνης, ὡς Θεοῦ καὶ Χριστοῦ διάκονοι, καὶ οὐκ ἀνθρώπων· μὴ διάβολοι, μὴ δίλογοι, ἀφιλάργυροι· ἐγκρατεῖς περὶ πάντα, εὔσπλαγχνοι, ἐπιμελεῖς, πο- Gal. vi. 7. 1 Tim. iii. 3.

etiam mulieres vestras in fide quæ data est eis, et dilectione, et castitate (amantes suos viros in omni veritate [a]et charitate, diligentes omnes æqualiter in omni continentia) et filios erudire in disciplina et timore Dei. Viduæ vero pudicæ circa fidem Dei interpellent incessanter pro omnibus; elongantes se ab omnibus diabolicis detractionibus, et falso testimonio, et ab omni malo: cognoscentes seipsas, quia sunt sacrarium Dei: quoniam omnia Deus prospicit, et nihil eum latet, neque cogitatio, neque conscientia, neque aliquod abditum cordis.

V. Scientes ergo quia [b]*Deus non deridetur,* debemus digne in mandatis ejus et gloria ambulare. Similiter Diaconi inculpabiles sint in conspectu justitiæ ejus, sicut Dei et Christi ministri, et non hominum: non criminatores, neque detractores, neque avari; sed omnia tolerantes in omnibus, misericordes, diligentes in om-

Ex Smithi edit.

[a] Redundare videtur. [b] Gal. vi. 7.

ρευόμενοι κατὰ τὴν ἀλήθειαν τοῦ Κυρίου, ὃς ἐγένετο διάκονος πάντων· ᾧ ἐὰν εὐαρεστήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, ἀπολημψόμεθα καὶ τὸν μέλλοντα, καθὼς ὑπέσχετο ἡμῖν ἐγεῖραι ἡμᾶς ἐκ νεκρῶν· καὶ ὅτι ἐὰν
Philip. i. 27. πολιτευσώμεθα ἀξίως αὐτοῦ, καὶ συμβασιλεύσομεν αὐτῷ, εἴγε πιστεύομεν. Ὁμοίως καὶ νεώτεροι ἄμεμπτοι ἐν πᾶσι, πρὸ παντὸς προνοοῦντες ἁγνείας, καὶ χαλιναγωγοῦντες ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς κακοῦ. Καλὸν γὰρ τὸ ἀνακόπτεσθαι ἀπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν τῶν
1 Pet. ii. 11. ἐν τῷ κόσμῳ· ὅτι πᾶσα ἐπιθυμία κατὰ τοῦ πνεύ-
1 Cor. vi. 9, 10. ματος στρατεύεται· καὶ οὔτε πόρνοι, οὔτε μαλακοὶ, οὔτε ἀρσενοκοῖται βασιλείαν Θεοῦ κληρονομήσουσιν, οὔτε οἱ ποιοῦντες τὰ ἄτοπα. Διὸ δέον ἀπέχεσθαι ἀπὸ πάντων τούτων, ὑποτασσομένους τοῖς πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις, ὡς Θεῷ καὶ Χριστῷ· τὰς παρθένους ἐν ἀμώμῳ καὶ ἁγνῇ συνειδήσει περιπατεῖν.

ς'. Καὶ οἱ πρεσβύτεροι δὲ εὔσπλαγχνοι, εἰς πάν-

nibus, ambulantes in veritate Domini, qui factus est minister omnium: [a] cui si complaceamus in hoc seculo, percipiemus ea quæ futura sunt, secundum quod repromisit resuscitare nos a mortuis: et si digne eo conversati fuerimus, et si crediderimus, *conregnabimus cum eo.* Juvenes similiter inculpabiles sint in omnibus: omnem ignorantiam [b] prævidentes, refrenantes se ab omni malo. Bonum est enim abscidi ab omnibus concupiscentiis mundi: quoniam omnis concupiscentia [c] *adversus spiritum militat.* Quia [d] *neque fornicarii, neque molles, neque masculorum concubitores regnum Dei possidebunt*, neque illicita facientes. Propter quod abstineri oportet ab omnibus his. Subjecti estote presbyteris et diaconis, sicut Deo et Christo. Virgines, immaculata et casta conscientia ambulate.

VI. Et presbyteri simplices

Ex Smithi edit.

[a] Al. *huic si placemus.* [b] Al. *providentes.* [c] 1 Pet. ii. 11. [d] 1 Cor. vi. 9, 10.

τας ἐλεήμονες, ἐπιστρέφοντες [a]τὰ ἀποπεπλανημένα, ἐπισκεπτόμενοι πάντας ἀσθενεῖς, μὴ ἀμελοῦντες χήρας, ἢ ὀρφανοῦ, ἢ πένητος· ἀλλὰ προνοοῦντες ἀεὶ τοῦ καλοῦ ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἀπεχόμενοι πάσης ὀργῆς, προσωποληψίας, κρίσεως ἀδίκου· μακρὰν ὄντες πάσης φιλαργυρίας· μὴ ταχέως πιστεύοντες κατά τινος· μὴ ἀπότομοι ἐν κρίσει· εἰδότες ὅτι πάντες ὀφειλέται ἐσμὲν ἁμαρτίας. Εἰ οὖν δεόμεθα τοῦ Κυρίου, ἵνα ἡμῖν ἀφῇ, ὀφείλομεν καὶ ἡμεῖς ἀφιέναι. Ἀπέναντι γὰρ τῶν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ἐσμεν ὀφθαλμῶν, καὶ πάντας δεῖ παραστῆναι τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἕκαστον ὑπὲρ ἑαυτοῦ λόγον δοῦναι. Οὕτως οὖν δουλεύσωμεν αὐτῷ μετὰ φόβου, καὶ πάσης εὐλαβείας, καθὼς αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ οἱ εὐαγγελισάμενοι [b]ἡμᾶς ἀπόστολοι, καὶ οἱ προφῆται οἱ προκηρύξαντες τὴν ἔλευσιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν· ζηλωταὶ περὶ τὸ καλὸν, ἀπεχόμενοι τῶν σκανδάλων καὶ τῶν ψευδαδέλφων, καὶ τῶν ἐν ὑποκρίσει φερόντων

Rom. xii. 17.

Rom. xiv. 10. 2 Cor. v. 10.

Act. vii. 52.

sint, in omnibus misericordes, omnes ab errore convertentes, omnes infirmos visitantes; viduas et pupillos et pauperes non negligentes: sed semper [c]*providentes bona* coram Deo et hominibus. Abstinete vos ab omni iracundia, a judicio injusto: longe ab omni avaritia estote. Non cito consentiatis adversus aliquem, ne prævaricemini in judicio: scientes, quia debitores sumus peccati. Si ergo deprecamur Dominum, ut nobis dimittat, [d]debemus etiam nos dimittere. Ante conspectum enim oculorum Domini sumus; et [e]*omnes oportet astare ante tribunal Christi*, et unumquemque pro se rationem reddere. Sic ergo serviamus ei cum timore, et omni reverentia, secundum quod evangelizaverunt nobis apostoli Domini, et prophetæ annunciaverunt adventum Domini nostri Jesu Christi; zelantes bona; abstinentes vos a scandalis, et falsis fratribus,

Ex Smithi edit.

[a] For. τοὺς ἀποπεπλανημένους Junius. [b] ἡμῖν. [c] Rom. xii. 17.
[d] Mat. vi. 12. [e] Rom. xiv. 10. 2 Cor. v. 10.

τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου, οἵτινες ἀποπλανῶσι κενοὺς ἀνθρώπους.

1 Joan. iv. 3. ζ'. Πᾶς γὰρ, ὃς ἂν μὴ ὁμολογῇ Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθέναι, ἀντίχριστός ἐστι· καὶ ὃς ἂν μὴ ὁμολογῇ τὸ μαρτύριον τοῦ σταυροῦ, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστί· καὶ ὃς ἂν μεθοδεύῃ τὰ λόγια τοῦ Κυρίου πρὸς τὰς ἰδίας ἐπιθυμίας, καὶ λέγῃ μήτε ἀνάστασιν, μήτε κρίσιν εἶναι, οὗτος πρωτότοκός ἐστι τοῦ Σατανᾶ. Διὸ ἀπολείποντες τὴν ματαιότητα τῶν πολλῶν, καὶ τὰς ψευδοδιδασκαλίας, ἐπὶ τὸν ἐξ ἀρχῆς ἡμῖν παρα-

1 Pet. iv. 7. δοθέντα λόγον ἐπιστρέψωμεν, νήφοντες πρὸς τὰς εὐχὰς, καὶ προσκαρτεροῦντες νηστείαις· δεήσεσιν αἰτούμενοι τὸν παντεπόπτην Θεὸν, μὴ εἰσενεγκεῖν ἡμᾶς εἰς πειρασμὸν, καθὼς εἶπεν ὁ Κύριος· Τὸ μὲν πνεῦμα

Mat. xxvi. 41. πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής.

η'. Ἀδιαλείπτως οὖν προσκαρτερῶμεν τῇ ἐλπίδι ἡμῶν, καὶ τῷ ἀῤῥαβῶνι τῆς δικαιοσύνης ἡμῶν, ὅς

et qui [a] in hypocrisim portant nomen Domini, qui aberrare faciunt inanes homines.

VII. Omnis enim [b] *qui non confitetur Jesum Christum in carne venisse*, hic *Antichristus* est: et qui non confitetur martyrium crucis, ex diabolo est: et qui deviaverit eloquia Domini ad propria desideria, et dixerit neque resurrectionem, neque judicium esse, hic primogenitus est Satanæ. Propter quod relinquentes vanitatem multorum, et falsas doctrinas, ad illud quod traditum est nobis a principio verbum revertamur. [c] Sobrii simus in orationibus, et jejunia tolerantes; supplicationibus petentes omnium perspectorem Dominum, [d] *ne nos inducat in tentationem*: secundum quod dixit Dominus; [e] *Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma.*

VIII. Indeficienter ergo toleremus propter spem nostram et pignus justitiæ, quod est

Ex Smithi edit.

[a] Potius *in hypocrisi.* [b] 1 Joh. iv. 3. [c] 1 Pet. iv. 7. [d] Mat. vi. 13. [e] Mat. xxvi. 41.

ἐστι Χριστὸς Ἰησοῦς· ὃς ἀνήνεγκεν ἡμῶν τὰς ἁμαρ- 1 Pet. ii. 24.
τίας τῷ ἰδίῳ σώματι ἐπὶ τὸ ξύλον· ὃς ἁμαρτίαν οὐκ 22.
ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ·
ἀλλὰ δι' ἡμᾶς, ἵνα ζήσωμεν ἐν αὐτῷ, πάντα ὑπέ-
μεινε. Μιμηταὶ οὖν γενώμεθα τῆς ὑπομονῆς αὐτοῦ·
καὶ ἐὰν πάσχωμεν διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, δοξάζωμεν
αὐτόν. τοῦτον γὰρ ἡμῖν τὸν ὑπογραμμὸν ἔθηκε δι' 1 Pet. ii. 21.
ἑαυτοῦ· καὶ ἡμεῖς τοῦτο (for. τούτῳ *Smith. et Markland.*)
ἐπιστεύσαμεν.

θ'. [a]Παρακαλῶ οὖν πάντας ὑμᾶς πειθαρχεῖν τῷ
λόγῳ τῆς δικαιοσύνης, καὶ ἀσκεῖν πᾶσαν ὑπομονήν,
[b]ἣν καὶ ἴδετε κατ' ὀφθαλμοὺς, οὐ μόνον ἐν τοῖς μα-
καρίοις Ἰγνατίῳ, καὶ Ζωσίμῳ καὶ Ῥούφῳ· ἀλλὰ καὶ
ἐν ἄλλοις τοῖς ἐξ ὑμῶν, καὶ ἐν αὐτῷ Παύλῳ, καὶ
τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις· [c]πεπεισμένους ὅτι οὗτοι
πάντες οὐκ εἰς κενὸν ἔδραμον, ἀλλ' ἐν πίστει καὶ δι- Philipp. ii.
καιοσύνῃ· καὶ ὅτι εἰς τὸν ὀφειλόμενον αὐτοῖς [d]τόπον 16.
εἰσὶ παρὰ τῷ Κυρίῳ, ᾧ καὶ συνέπαθον. οὐ γὰρ τὸν Gal. ii. 2.

Jesus Christus: [e]*qui sustulit peccata nostra in corpore suo super lignum: qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus;* [f]sed propter nos omnia sustinuit, ut vivamus in ipso. Imitatores ergo efficiamur tolerantiæ ejus; et si passi fuerimus pro nomine ejus, glorificemus eum. Hoc enim nobis indicium posuit [g]de seipso; et nos hoc credidimus.

IX. Rogo igitur vos omnes insistere verbo justitiæ et patientiæ, quam et oculata fide vidistis, non solum in beatissimis illis Ignatio et [h]Zosimo et Rufo; sed et in aliis qui ex vobis sunt, et in ipso Paulo, et ceteris apostolis: confidentes quia hi omnes non in vacuum cucurrerunt, sed in fide et justitia; et ad debitum sibi locum [i]a Domino, cui et compassi sunt,

Ex Smithi edit.

[a] Producuntur ista ab Eusebio, lib. III. Hist. Ecclesiast. κεφ. λς'. [b] MS. ἣν καὶ εἶδετε. Euseb. ἣν εἴδετε. [c] Al. πεπεισμένοι. [d] Adde πορευόμενοι, ut V. I. legebat. (Sed vide notam.) [e] 1 Pet. ii. 24. [f] 1 Pet. ii. 22. [g] per seipsum. [h] V. Martyrolog. Romanum ad XVIII Dec. [i] Al. *cum Dom.* (sic ed. princeps.)

2 Tim. iv. 10. *νῦν ἠγάπησαν αἰῶνα· ἀλλὰ τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανόντα, καὶ δι' ἡμᾶς* [a]*ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀναστάντα* (for. *ἀναστασθέντα Usserius*).

abierunt. quia non hoc seculum dilexerunt; sed eum qui pro ipsis et pro nobis mortuus est, et a Deo resuscitatus.

X. [b]In his ergo state, et Domini exemplar sequimini; 1 Pet. ii. 17. firmi in fide et immutabiles, fraternitatis amatores, diligentes invicem, in veritate sociati, mansuetudinem Domini alterutri [c]præstantes, nullum despicientes. Quum potestis Tobit xii. 9. benefacere, nolite differre: quia [d]*eleemosyna de morte liberat.* 1 Pet. ii. 12. Omnes *vobis invicem subjecti* estote; [e]*conversationem vestram irreprehensibilem* [f]*habentes in gentibus: ut ex bonis operibus vestris* et vos laudem accipiatis, et Dominus in vobis non blasphemetur. Væ autem illi, per quem nomen Domini blasphematur. Sobrietatem ergo docete omnes: in qua et vos conversamini.

XI. Nimis contristatus sum pro Valente, qui presbyter factus est aliquando apud vos: quod sic ignoret is locum, 1 Thess. v. 22. qui datus est ei. Moneo itaque vos ut abstineatis ab avaritia, et sitis casti, et veraces. Abstinete vos ab omni malo. Qui autem in his non potest se gubernare, quo modo [g]alii Eph. v. 5. Coloss. iii. 5. pronunciat hoc? Si quis non abstinuerit se ab avaritia, ab idololatria coinquinabitur; et tanquam inter gentes judica- 1 Cor. vi. 2. bitur. Qui autem ignorant judicium Domini? [h]*An nescimus, quia sancti mundum judicabunt?* sicut Paulus docet. Ego autem nihil tale sensi in vobis, vel audivi, in quibus Phil. cap. i. laboravit beatus Paulus; [i]qui estis in principio epistolæ ejus. De vobis etenim gloriatur in omnibus ecclesiis, quæ Deum solæ tunc cognoverant: nos autem nondum noveramus. Valde ergo, fratres, contristor pro illo et pro conjuge ejus: quibus det Dominus pœnitentiam veram. Sobrii ergo 2 Thess. iii. 15. estote et vos in hoc; et non sicut inimicos tales existimetis,

Ex Smithi edit.

[a] Hæc posteriora verba ex Eusebio et Nicephoro supplevit Usserius. (Extant voces *ὑπὸ τοῦ* in Polycarpi MS. Florentino.) [b] Desiderantur Græca. [c] Al. *præsentantes.* [d] Tob. xii. 9. [e] 1 Pet. ii. 12. [f] Al. *considerantes.* [g] Lege *aliis.* [h] 1 Cor. vi. 2. [i] Philip. i.

sed sicut passibilia membra et errantia eos revocate; ut omnium vestrum corpus salvetis. Hoc enim agentes, vos ipsos ædificatis.

XII. Confido enim vos bene exercitatos esse in sacris literis, et nihil vos latet; mihi autem non est concessum modo: ut his Scripturis dictum est; [a]*Irascimini, et nolite peccare.* Et, [b]*Sol non occidat super iracundiam vestram.* Beatus qui [c]meminerit: quod ego credo esse in vobis. Deus autem et Pater Domini nostri Jesu Christi, et ipse sempiternus pontifex, Dei filius, Jesus Christus ædificet vos in fide et veritate, et in omni mansuetudine; et sine iracundia, et in patientia et longanimitate et tolerantia et castitate: et det vobis sortem et partem inter sanctos suos; et nobis vobiscum et omnibus qui sunt sub cœlo, qui credituri sunt in Dominum nostrum Jesum Christum, et in ipsius Patrem, qui resuscitavit eum a mortuis. Pro omnibus sanctis orate. Orate etiam pro regibus et potestatibus et principibus, atque pro persequentibus et odientibus vos, et pro inimicis crucis: ut fructus vester manifestus sit in omnibus; ut sitis in illo perfecti.

Psal. iv. 5. Eph. iv. 26. Eph. i. 2. Coloss. i. 12. Gal. i. 11. 1 Tim. ii. 2. Matt. v. 44. 48.

ιγ'. [d]Ἐγράψατέ μοι καὶ ὑμεῖς καὶ Ἰγνάτιος, (Epist. ad Polycarp. §§. 7. et 8.) ἵνα ἐάν τις ἀπέρχηται εἰς Συρίαν, καὶ τὰ παρ' ὑμῶν ἀποκομίσῃ γράμματα· ὅπερ ποιήσω, ἐὰν λάβω καιρὸν εὔθετον, εἴτε ἐγὼ, εἴτε ὃν πέμψω πρεσβεύσοντα καὶ περὶ ὑμῶν. Τὰς ἐπιστολὰς Ἰγνατίου τὰς πεμφθείσας ἡμῖν ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἄλλας, ὅσας εἴχομεν παρ' ἡμῖν, ἐπέμψαμεν ὑμῖν, καθὼς

Apud Eusebium Hist. Eccl. iii. 36.

XIII. Scripsistis mihi et vos et Ignatius, ut si quis vadit ad Syriam, deferat literas meas, quas fecero ad vos; si habuerimus tempus opportunum, sive ego, seu legatus quem misero pro vobis. Epistolas sane Ignatii, quæ transmissæ sunt [e]vobis ab eo, et alias, quantascunque apud nos habuimus, trans-

Ex Smithi edit.

[a] Psal. iv. 5. [b] Eph. iv. 26. [c] Al. *credideris.* [d] Habentur Græca hæc apud Eusebium, in loco citato. [e] Lege *nobis.*

ἐνετείλασθε· αἵτινες ὑποτεταγμέναι εἰσὶ τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ· ἐξ ὧν μεγάλα [a]ὠφεληθῆναι δυνήσεσθε. Περιέχουσι γὰρ πίστιν, καὶ ὑπομονὴν, καὶ πᾶσαν οἰκοδομὴν τὴν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν ἀνήκουσαν.

misimus vobis, secundum quod mandastis; quæ sunt subjectæ huic epistolæ: ex quibus magnus vobis erit profectus. Continent enim fidem, patientiam, et omnem ædificationem ad Dominum nostrum pertinentem.

Et de ipso Ignatio, et de [b]his qui cum eo sunt, quod certius agnoveritis, significate.

XIV. Hæc vobis scripsi per Crescentem, quem in præsentem diem commendavi vobis, et nunc commendo. Conversatus est enim nobiscum inculpabiliter: credo quia et vobiscum similiter. Sororem autem ejus habebitis commendatam, quum venerit ad vos. Incolumes estote in Domino Jesu Christo, [c]in gratia, cum omnibus vestris. Amen.

Ex Smithi edit.

a Al. (*Ignatii Martyrium*) Ὠφεληθήσεσθε. b Al. *ipsis.* c Al. *et gratia ipsius.*

IN

S. POLYCARPI EPISTOLAM

ANNOTATIONES.

P. 9. l. 9. *τῇ παροικούσῃ Φιλίππους*] Vulgo *Φιλίπποις*, ad quam vocem notat cl. Smithus, deesse fortasse *ἐν*, vel potius reponendum esse *Φιλίππους*, ut habet codex Florentinus, et quidem rectius. Quapropter hoc recepi. Ita initio *Epistolæ Smyrnensium*, quæ est *De S. Polycarpi Martyrio*, hæc extant; *Ἡ ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ἡ παροικοῦσα Σμύρναν*, &c. Hæc olim notavi. In codice porro hujus epistolæ Vaticano vocem *Φιλίππους* conspici refert cl. Jacobsonus in editione sua *Patrum Apostolicorum* bono publico nunc prodeunte. Idem autem de codice quoque Florentino, seu Laurentino, testatur non Smithus tantum, sed et ejusdem codicis penes me exemplum ex Isaaci Vossii apographo manu Henrici Dodwelli descriptum.

Ibid. l. 13. *δεξαμένοις τὰ μιμήματα τῆς ἀληθοῦς ἀγαπῆς—δεσμοῖς*] "Hæc verba cum nec recte legeret, nec omnino " intelligeret Vetus Interpres, ita transtulit, *suscipiens imi-* " *tabilia verba dilectionis quam—connexis.* Ita ille *δεξάμενος* " pro *δεξαμένοις* legens, atque ideo reliqua omnia aliorsum " trahens; tu vertas, *Congavisus sum vobis, qui vera chari-* " *tatis* exemplaria *excepistis et deduxistis, ut* vestro officio " conveniebat *involutos vinculis, quæ sanctis ornamento sunt.* " Halloixius, *ὡς ἐπέβαλεν ὑμῖν*, reddidit, *ut vobis Dominus* " *inspiravit*, ego potius, *ut vestro officio conveniebat*, quia " hæc multo simpliciora sunt, et hoc sensu bene Græca." Hæc vir magnus Pearsonius in *Vindiciis Epistolarum S. Ignatii* parte I. cap. v. p. 72. edit. Cant. Confer et part. II. c. 14. p. 198. Vocem *τὰ μιμήματα simulachra* sive *exemplaria* omnino probant cum Smithus, tum cl. Jeremias Marklandus ad oram exempli penes me editionis epistolarum SS. Ignatii et Polycarpi a Carolo Aldrich. adornatæ, Oxon. 1708. Cæterum deduxerant, ut ait ibidem Pearsonius, a Philippensibus missi aliqui Ignatium vinctum comitesque ejus per Macedoniam.

P. 10. l. 2. *ἐξ ἀρχαίων καταγγελλομένη χρόνων*] Quæ hic

memoratur laus Philippensium, ipsis initiis evangelii annunciata, ea sita est in epistola Paulina ad eosdem Philippenses, cum in principio ejus, tum capite ii. comm. 15. Habet aliquid præterea huc pertinens media epistola Polycarpus.

Ibid. l. 6. Εἰς ὃν οὐκ ἰδόντες] Clausulam redundantem habet Interpres Vet. quasi post ἥδου ex 1 Pet. i. 8. legisset ὃν οὐκ εἰδότες ἀγαπᾶτε. JACOBSONUS.

Ibid. l. 7. πιστεύοντες δὲ ἀγαλλιᾶσθε] Has voces omittunt codd. Laur. (seu Florent.) Vat. Par. Interp. Vet. legebat ἀγαλλιάσεσθε. JACOBSON. Sunt autem hi codices a viro cl. ad usus suos adhibiti, Vaticanus sæculo decimo tertio adscriptus, Florentinus sæc. decimo quinto, Parisinus denique sæc. decimo sexto attributus.

Ibid. l. 12. τὰς ὀσφύας ὑμῶν] Pronomen ex codd. Laur. seu Florentino, Vat. Par. atque Interp. Vet. nunc recepi post Jacobsonum S. Petri *Ep. prioris* I. 13. adducentem, τὰς ὀσφύας τῆς διανοίας ὑμῶν.

P. 11. l. 8. ἢ γρόνθου ἀντὶ γρόνθου] Eustathius in Iliad. Ψ. Πτύσσοντες τοὺς τῆς χειρὸς δακτύλους, καὶ οὕτως στρυφνοῦντες εἰς πύκνωσιν οἱ πυγμάχοι, ἀθλοῦσιν, εἰς γρόνθον συστρέφοντες· ὅπερ κόνδυλόν φασιν οἱ σόφοι. Suidas: Πυγμή. πάλη. σύγκλεισις δακτύλων, γρόνθος. Ita in Lexico Hesychii Græco πυγμὴ est γρόνθος, in Cyrilli Græco-Latino γρόνθος, *pugnus*, et in Philoxeni Latino-Græco *pugnus*, γρόνθος. P. JUNIUS. Vetus Interpres habet, *contumeliam pro contumelia*. Subjecit Hemsterhusii adnotationem ad Lucian. I. p. 49. cl. Jacobsonus in edit. sua *Patrum Apostolicorum*; quin et ipse notat, hac voce, γρόνθος, usum esse Photium ad Πὺξ explicandum in *Lexico*, p. 475. atque videndum Sallier. ad Mœrim, p. 295. ed. Koch.

Ibid. l. 9. Μνημονεύοντες] Cum pro vulgato μνημονεύσαντες ex codd. Florent. Vatic. Paris. reposuisset istud cl. Jacobsonus, eum secutus sum. Addidit ille, legisse videri vet. Interp. vel μνημονεύσατε, vel μνημονεύετε.

P. 11. l. 13. οἱ πτωχοὶ] Adde ex Vet. Interp. et ex Evangelio *Matth.* v. 3. τῷ πνεύματι. SMITH. Censet cl. Jacobsonus, S. Lucæ locum parallelum, vi. 20. in quo vox omittitur, in animo habuisse Polycarpum.

Ibid. l. 16. οὐκ ἐμαυτῷ ἐπιτρέψας] Adscripsit oræ exempli penes me editionis Aldrichianæ Marklandus, "Verte, *non* "*mihi ipsi* hanc libertatem *permittens*, *sed* &c." Commode adposuit Jacobsonus Ignatii locum in *Epist. ad Ephesios*, §. 2. Οὐ διατάσσομαι ὑμῖν ὡς ἄν τις. Cæterum hæc scribere Polycarpum statuit Pearsonius in causa Valentis presbyteri, cujus meminit auctor infra §. 21. quam quidem cau-

sam judicio Polycarpi permittebant. Vide *Vindic.* ejus *Ignatianas*, part. II. cap. 13. p. 169.

P. 12. l. 3. *τῇ σοφίᾳ τοῦ μακαρίου καὶ ἐνδόξου Παύλου*] Insigni elogio Polycarpus cohonestat S. Paulum *ob sapientiam*; qua voce S. Petrus de eodem utitur, 2 Epist. iii. 15. h. e. ob scientiam cœlestium arcanorum et mysteriorum evangelii: quem patres omnis fere ævi, accumulatis istiusmodi elogiis, secutos esse notius est, quam ut testimoniis congerendis citra necessitatem insistam. SMITH.

Ibid. l. 7. *ἐπιστολὰς*] Infra cap. xi. *qui estis in principio epistolæ ejus.* Epistolas et de una epistola dici, observatum doctis Scripturarum interpretibus ad libros Machabæorum. COTELERIUS. De una tantum epistola Paulina Polycarpum hic loqui, satis indicat locus alter a Cotelerio indicatus.

Ibid. l. 8. *ἥτις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν*] Cum in plerosque libros editos irrepsisset *ὑμῶν*, locum corrigere voluerunt Junius, Cotelerius, Smithus, Freyus, *ἡμῶν* legendum esse recte monentes. Jam vero comperi extitisse, et *nostrûm* in editione principe Interpretis Latini, et *ἡμῶν* in editione Græci exemplaris principe, quam ex apographo Sirmondiano Halloixius adornavit. Idem quoque, ut codex Florentinus, sic præ se fert Aldrichii editio, sed hujus tamen oræ adposita est conjectura *ὑμῶν*. At vero mutuatus est Polycarpus verba apostoli in *Epist. ad Galatas*, iv. 26. *ἥτις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν*. De hoc interea vocis *πάντων*, quæ apud Paulum interdum omittitur, firmamento silent critici ad locum. Nunc adde ex cl. Jacobsoni editione *PP. Apostolicorum* patrocinantes lectioni *ἡμῶν* codices Vaticanum et Parisinum.

Ibid. l. 11. *Ἐὰν γάρ τις τούτων ἐντὸς ᾖ, πεπλήρωκεν ἐντολὴν δικαιοσύνης*] Legendum mihi videbatur, *ἐὰν γάρ τις τούτων ἐντὸς ᾖ πλήρης, πεπλήρωκεν ἐ. δ.* cum vox *πλήρης* sequente absorpta esset. Atque ita Anglicam versionem suam formasse cl. Cavium post vidi. At nuper cl. Jacobsonus, scribens ad loc. nescire se, an quodammodo patrocinari huic conjecturæ videatur interpres vetus, sensum tamen satis bonum præbere statuit versionem Cotelerii, *si quis enim intra hæc fuerit*; neque prorsus absimilia ait habere Ignatium *ad Ephes.* §. 5. *Ἐὰν μή τις ᾖ ἐντὸς τοῦ θυσιαστηρίου, ὑστερεῖται τοῦ ἄρτου τοῦ Θεοῦ.*

Ibid. l. 14. *χαλεπῶν*] Hesychius in *Lexico*, Χαλεπόν. *δύσεργον, σκληρὸν, δεινόν.*

P. 13. l. 1. *τὰς γυναῖκας ὑμῶν*] Junio *ὑμῶν* cum *ἡμῶν* mutanti jam recte Jacobsonus opposuit Vet. Interp. codicesque scriptos.

P. 13. l. 7. *πάσης διαβολῆς, καταλαλιᾶς*] Recte distinguuntur *διαβολὴ* et *καταλαλιὰ*, ut diversa mentis et linguæ vitia, in libris sacris et scriptis ethnicorum. *Καταλαλιὰ* per se, sine aliquo additamento, paullo supra habetur. V.I. legebat *διαβολικῆς καταλαλιᾶς ab omnibus diabolicis detractionibus:* et sic habet codex Florentinus. Sed dubito, an recte. SMITH. Florentino codici Parisinum addit Jacobsonus.

Ibid. l. 10. *θυσιαστήριον Θεοῦ*] Hoc pro recepto *θυσιαστήρια* ex codd. Flor. Vat. Paris. nunc recepi, cl. Jacobsonum secutus; qui pergit scribere, "Sic quoque Pseudo-"Ignatius in Ep. ad Tarsenses, l. 9. *τὰς ἐν σεμνότητι χήρας* "*ὡς θυσιαστήριον Θεοῦ*. Lib. impressi præbent *θυσιαστήρια*. "Sed *ναὸς* non *ναοὶ* habet D. Paulus 1 Cor. iii. 16, 2 Cor. "vi. 16. Cf. Tertull. ad Uxor. l. 7. p. 165. ed. Rigalt."

Ibid. *πάντα μωμοσκοπεῖται*] In exemplari *μωμοσκοπεῖται* scriptum est; quam vocem qui non intellexerunt, *ἡμῶν σκοπεῖται* legendum existimarunt; pro priore verbi compositi membro, pronomine (quod Vetus non agnovit Interpres) substituto. Cum *θυσιαστηρίῳ* vero a Clemente in Epistola ad Corinthios, (c. 44.) quam in hac alias etiam non semel Polycarpus est secutus, *μωμοσκοπηθὲν τὸ προσφερόμενον* conjunctim cernimus; ubi *μωμοσκόπων* officium fuisse pluribus nos docuit doctissimus Junius, ne quid vitii aut labis sacrificio, priusquam altari imponeretur, subesset diligenter dispicere. *Θυσιαστήριον* quoque singulariter ab aliis hic legitur, uti in versione vetere Latina. Cum qua etiam convenit, quod in Salmasii apographo paulo post rectius scriptum occurrit, *οὔτε τι* pro Halloixii *οὐτ' ἔτι*, et *Θεοῦ καὶ Χριστοῦ διάκονοι* pro ejusdem *Θεοῦ ἐν Χριστῷ διάκονοι*. USSER. MS. *μωμοσκοπεῖται·* et sic omnino legendum, ut viri docti dudum observarunt. SMITH. MSti scripturam *μωμοσκοπεῖται*, quod quidem verbum apud alios autores extat, in textum recepi. Porro vix dubito, quin respiciatur hic et in verbis sequentibus ad apostoli locum in *Epistola ad Hebræos* cap. iv. comm. 12. et 13. ubi extant metaphoræ ductæ a sacrificiis. Præstare *μωμοσκοπεῖται* codicem Vat. nunc refert Jacobsonus, sed divisim vocem exhiberi in codd. Florent. et Paris. quorum ille *μώμω—σκοπεῖται* habet, *μόμος* oræ libri adscripto, hic *μόμος—σκωπεῖται*.

Ibid. l. 12. *οὔτέ τι τῶν κρυπτῶν τῆς καρδίας*] Emendavit ex Salmasii apographo Usserius *οὔτέ τι τῶν* pro *οὔτ' ἔτι τῶν*, quod etiam Marklandus oræ exempli mei Aldrichianæ editionis adscripsit. Hoc recepi. Similiter scriptum esse in cod. Flor. ostendit apographum Vossio-Dodwellianum; confirmante id Jacobsono de eo et reliquis codicibus.

Ibid. l. 15. *κατενώπιον αὐτοῦ τῆς δικαιοσύνης*] An scribendum est *τῇ δικαιοσύνῃ*, h. e. in justitia *ambulare debent?* Sed aliter Vet. Interp. Hæc olim posui. Jam vero veterem tuetur lectionem cl. Jacobsonus; et velim nunc ego eam retinere, quia aliquatenus convenit cum superioribus.

Ibid. l. 16. *ὡς Θεοῦ καὶ Χριστοῦ διάκονοι*] MS. *Θεοῦ καὶ Χριστοῦ* (pro edito *Θεοῦ ἐν Χριστῷ*), et ita quoque legebat Vet. Interp. Smith. Hoc ego, probante idem Usserio, in textum recepi. Sic quoque duo alteri codices scripti se habent teste Jacobsono, qui monet legi ad finem capitis hujus *ὡς Θεῷ καὶ Χριστῷ*.

Ibid. l. 17. *μὴ δίλογοι*] Ita codd. Laur. (seu Flor.) Vat. Par. pressius ad verba B. Pauli in Ep. 1 ad Tim. iii. 8. quam *δίγλωσσοι*, quod habent libri impressi. Hæc Jacobsonus, quem in lectione codicum MSS. recipienda secutus sum.

P. 14. l. 1. *ἐγένετο*] Hoc pro *ἐγίνετο* ex codd. suis reposuit Jacobsonus, quem secutus sum.

P. 14. l. 5. *καὶ συμβασιλεύσωμεν*] Legendum videtur cum V. I. *καὶ συμβασιλεύσομεν*, ut ante scriptum est *ἀπολήψόμεθα*. Hoc olim annotavi. Nunc monet cl. Jacobsonus, sic legi in codd. Laur. (seu Flor.) et Paris. alterum vero in Vaticano.

Ibid. l. 9. *τὸ ἀνακόπτεσθαι τῶν ἐπιθυμιῶν τῶν ἐν τῷ κοσμῷ*] *Ἀνακόπτεσθαι* pro *ἀνακύπτεσθαι* ex codicibus suis atque nonnullis editionibus reponentem cl. Jacobsonum sequor, simul atque articulum *τῶν* post *ἐπιθυμιῶν* ex cod. Vat. adjicientem.

Ibid. l. 14. *ὑποτασσομένους τοῖς πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις*] "Quis dabit" (ait Pearsonius, *Vindic. Ignat.* part. II. cap. 13.) "episcopum Philippensium tunc in vivis fuisse? "Quis præstabit Philippenses ideo a Polycarpo consilium "non efflagitasse, quod tunc temporis episcopo ipsi haud "potirentur? Ita enim ipse eos alloquitur, *Ταῦτα, ἀδελφοί, οὐκ "ἐμαυτῷ ἐπιτρέψας γράφω ὑμῖν περὶ τῆς δικαιοσύνης· ἀλλ' "ἐπεὶ ὑμεῖς προεκαλέσεσθέ με. Hæc verba, fratres, non meo "arbitrio, vobis de justitia scribo, sed quod nos ad me provo-"castis.* (§. 3.) in causa, ut opinor, Valentis presbyteri, "quam judicio Polycarpi permittebant. Hæc igitur cum "incerta sint, nihil certi ex sermone Polycarpi proferri "potest." p. 168. ed. Cant. Confer hujus epist. §. xi.

P. 15. l. 1. *ἐπιστρέφοντες τὰ ἀποπεπλανημένα*] Conjiciebat legendum *τοὺς ἀποπεπλανημένους* Patricius Junius. Invenisse Vetus Interpres videtur *πάντας ἐπιστρέφοντες τοὺς πεπλανημένους*, omnes *ab errore convertentes.*

Ibid. l. 10. *τῶν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ὀφθαλμῶν*] Significari videtur his verbis solus Christus. Apud Vet. tamen Interpretem voces *καὶ Θεοῦ* desunt. Interea in celebri loco *Actuum Apost.* cap. xx. comm. 28. præstant plurimi MSti ——*ποιμανεῖν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ, ἣν περιποιήσατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος.*

P. 16. l. 8. *οὗτος πρωτότοκός ἐστι τοῦ Σατανᾶ*] Ita S. Polycarpus appellavit Marcionem, quum se in conspectum ipsius protrusisset, ut illum agnosceret et salutaret, ut fratrem et Christianæ communionis socium, orans, apud Iren. lib. III. c. 3. *ἐπιγίνωσκέ με.* cujus rei historiam Græce retulit Eusebius Hist. Eccles. lib. IV. c. 14. *ἐπιγινώσκω σε τὸν πρωτότοκον τοῦ Σατανᾶ.* Smith. Præter Irenæum testes citaverat Usserius cum *Act.* xiii. 10. ubi S. Paulus Elymam magum *υἱὸν διαβόλου* appellat, tum etiam Ignatianæ ad Trallianos epistolæ interpolatæ cap. 11. in quo ab interpolatore Simonem *τὸν πρωτότοκον αὐτοῦ* (diaboli) *υἱὸν* nominatum habes. Supra vero, ubi Joannis apostoli locus affertur, pro vulgata lectione *ἐληλυθότα* præstat cum aliis scriptoribus atque codicibus *ἐληλυθέναι* Polycarpus; quod quidem signare ad Novum Testamentum critici omiserunt. Interea *ἐληλυθέναι* pro *ἐληλυθῆναι* ex edit. principe Polycarpo restitui. Apposite indicat cl. Jacobsonus *Joan.* vii. 44. *ὑμεῖς ἐκ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστέ.*

Ibid. l. 9. *ἀπολείποντες*] Hoc pro *ἀπολιπόντες* ex codd. scriptis suis recepit Jacobsonus.

Ibid. l. 13. *τὸν παντεπόπτην Θεὸν*] S. Clemens Romanus in fine prioris epistolæ ad Corinthios, *ὁ παντεπόπτης Θεός.* Recte in Latina versione, ubi ex oscitantia librarii ponitur *prosperatorem*, ex codice Magdalenensi *perspectorem* substituit Usserius. Smith.

P. 17. l. 6. *δοξάζωμεν*] Cum, referente Usserio, istud habuerit MS. Salmasii, hoc est, exemplaris Schottani apographum, eidemque lectioni faverit Vetus Interp. hanc pro altera *δοξάζομεν* in textum recepi; id quod nunc video jam fecisse Lemoynæum in sua editione Polycarpi. Hæc olim scripsi. Nunc, idem quoque indicante codicis Florentini apographo meo Vossio-Dodwelliano, testatus est Jacobsonus extare in hoc codice Florentino *δοξάζωμεν.*

Ibid. l. 8. *καὶ ἡμεῖς τοῦτο ἐπιστεύσαμεν*] Lege *τούτῳ*, vel si retineatur *τοῦτο*, subintellige *εἶναι.* Smith. Haud favet quidem mutationi Interpretatio vetus; ad oram tamen exempli mei Aldrichianæ edit. vir cl. Marklandus manu sua *τούτῳ* rescripsit.

Ibid. l. 10. *Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς* &c.] Hæc verba usque ad

illud *ἀναστάντα* apud Eusebium afferuntur in libro tertio *Hist. Eccl.* cap. 36.

Ibid. l. 12. *ἦν καὶ ἴδετε κατ' ὀφθαλμοὺς*] Particulam *καὶ* ex codice Florentino supplevi, in quo tamen, prout apud Eusebium, *εἴδετε* pro *ἴδετε* scriptum est, Idemque in editione sua posuit Lemoynæus, sicut ante eum Maderus; sed adversante Interpretatione vetere, quæ habet, *quam* et *oculata fide* vidistis. Porro particulam *et*, quam nescit hujus interpretationis editio princeps, tuetur codex MS. Magdalenensis, qui Polycarpi versionem Latinam continet. Hæc olim ego. Nunc testatur Jacobsonus, tres suos Polycarpi codices lectionem *ἦν καὶ ἴδετε* præstare, dum tamen in uno eorum, hic est MS. Vaticanus, scriptum est mendose *ἴδατε*. Quin etiam apud Eusebium, qui verba adduxit, tum codex Parisiensis antiquissimus *ἴδετε* a prima manu, tum vero codex Norfolciencis in Museo Britannico repositus idem habent. Quod quidem ex nupera editione viri desideratissimi Edvardi Burtoni discimus.

P. 17. l. 13. *καὶ Ζωσίμῳ καὶ Ῥούφῳ*] Indicat Smithus *Martyrologium Romanum* ad XVIII. Decembris, ubi hæc posita sunt. *Philippis in Macedonia, natalis sanctorum martyrum Ruffi et Zosimi; qui ex eo numero discipulorum fuerunt, per quos primitiva ecclesia in Judæis et Græcis fundata est; de quorum etiam felici agone scribit sanctus Polycarpus in Epistola ad Philippenses*, p. 314. edit. Paris. an. 1584.

Ibid. l. 7. *ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλοις τοῖς ἐξ ὑμῶν*] "Ita hodierna "Polycarpi exemplaria et Eusebii. Sed *ἡμῶν* in Eusebii "codice D. Savilii et Nicephoro et apographo Salmasii legi "notavit calamo in libri sui ora Usserius. Probabile est de "sui temporis persecutione intelligendum esse Polycarpum, "quanquam hic apostolos etiam ipsos in exemplorum nu"mero recensuerit." Dodwell. *Dissert. Cypr.* Diss. xi. §. 27. a Jacobsono allatus.

Ibid. l. 17. *καὶ ὅτι εἰς τὸν ὀφειλόμενον αὐτοῖς τόπον εἰσὶ παρὰ τῷ Κυρίῳ, ᾧ καὶ συνέπαθον*] Sic locus legitur, tam apud Eusebium, quam in Polycarpi Græcis, et in subjectis fini Actorum Ignatii in codice MS. Bodleiano Laud. C. 93. addere tamen vult Smithus verbum *πορευόμενοι* post *αὐτοῖς*, Vet. Interpretem secutus; Patricius autem Junius censuerat supplendum *ἐπορεύθησαν καὶ* post *τόπον*, Clementis Romani epistola appellata. Neutram vero emendationem, cum *εἰς* pro *ἐν* hic positum videatur, necessariam esse existimem. Clementis verba sunt, [Πέτρ]ος διὰ ζῆλον ἄδικον οὐχ [ἕνα οὐ] δὲ δύο, ἀλλὰ πλείονας ὑπή[νεγκεν] πόνους, καὶ οὕτω

μαρτυ[ρήσας] ἐπορεύθη εἰς τὸν ὀφειλ[όμενον] τόπον τῆς δόξης. cap. 5. His apponas Divi Lucæ locum in *Actis Apost.*—ἐξ ἧς (ἀποστολῆς) παρέβη Ἰούδας, πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον. i. 25. Cæterum melius vertisse ne dubites nuperum interpretum Polycarpi Anglicum, Wilfridum Clementson, verba παρὰ τῷ Κυρίῳ, *with the Lord, apud Dominum*, quam olim Cavium et Wakium, qui habent, *by the Lord, a Domino*, nisi legere hi vellent παρὰ τοῦ Κυρίου, quod fecisse videtur Vetus Interpres. Clementsono autem interpreti nunc addendi sunt cl. Chevallier, qui recentissime, atque Elborow, qui primus omnium Polycarpi epistolam in Anglicam linguam vertit. Denique de præpositione εἰς consulendum ait Heinichium ad Eusebium H. E. II. 25. Jacobsonus.

P. 18. l. 2. ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀναστάντα] Ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀναστάντα, ex Eusebii et Nicephori citatione, nam post ὑπὸ Græcum Salmasii, quo usi sumus, deficit nos exemplar, hic supplevimus; licet passivum ἀναστατθέντα et veteris nostri Interpretis authoritas, qui, *a Deo resuscitatus*, vertit, et ipsa constructionis requirat ratio. Unde Metaphrastes (in Vita Ignatii) ἀναστάντα in Græco, et Rufinus *resurrexit* in suo ita retinuit Latino; ut illud, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, *a Deo*, ut minus cum eo cohærens, uterque prætermiserit. Usser. Vocibus ὑπὸ τοῦ absolutum est codicis Florentini apographum Vossio-Dodwellianum; deinde sequitur in ipso codice, nullis interpositis, pars epistolæ Barnabæ a verbis illis in pag. 13. *edit. Menardi*, λαὸν τὸν κενὸν (καινὸν) ἑτοιμάζων. Communis autem est codicibus Polycarpi Græcis hiatus iste. Quæ vero subjecta sunt codici Vaticano, ea protulit Jacobsonus, prout olim Vossius, Ἐπιστολὴ Βαρνάβα τοῦ ἀποστόλου συνεκδήμου Παύλου τοῦ ἁγίου ἀποστόλου. In edit. principe, sive Halloixii illa, totum deficit hoc membrum orationis καὶ δι' ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀναστάντα, verius ἀνασταθέντα.

P. 18. l. 8. mansuetudinem Domini alterutri] Sic Halloix et Faber Stapulensis (edit. princeps Latina) et sic cod. Laur. (seu Florent.) Libri impr. omittunt *Domini*. Jacobson.

Ibid. l. 22. Si quis non abstinuerit se ab avaritia, ab idololatria coinquinabitur.] Hic quidem facile visu est, respicere Polycarpum ad apostoli locum in *Epistola ad Coloss.* iii. 5. Νεκρώσατε οὖν—τὴν πλεονεξίαν, ἥτις ἐστὶν εἰδωλολατρεία. Vet. Interp. Lat. *Mortificate ergo*—avaritiam, *quæ est simulacrorum servitus*; sed non æque facilis est expositio vocis πλεονεξία vel apud apostolum, vel apud Polycarpum. Hæc olim notavi. At vero nunc posuit quæ sequuntur Jacobsonus, "Græcum sine dubio et hic et infra, *Si quis*

"*non abstinuerit se ab avaritia*, habuit πλεονεξίας. Verum "sensum optime illustrat Suicerus e Clem. Alex. Strom. III. "p. 464. [522. Potter.] ἡ πλεονεξία πορνεία λέγεται, τῇ αὐταρ- "κείᾳ ἐναντιουμένη. Adulter ergo est πλεονέκτης, quia sua "uxore non est contentus, sed aliena sibi vendicat. Atque "ita hanc vocem recipiendam esse vult cl. Heinsius ad "Eph. v. 3. Suicer. in voc. πλεονεξία." Neque magis dubitabat olim Pearsonius, quin mœchia peccatum fuerit hujus Valentis. Vid. *Vindicias* ejus *Ignatianas*, part. II. cap. 8. p. 195. ed. Cant.

Ibid. I. 27. qui estis in principio epistolæ ejus] Supplere vult Smithus *laudati*, vel quippiam tale. Vide supra cap. 1.

P. 19. l. 5. et nihil vos latet] Ait S. Joannes in *Epistola*, Καὶ ὑμεῖς χρίσμα ἔχετε ἀπὸ τοῦ ἁγίου, καὶ οἴδατε πάντα, 1 Joan. ii. 20. Verba autem, quæ sequuntur, *mihi autem non est concessum modo*, παρενθετικῶς posita videntur. Apte adponit cl. Jacobsonus Ignatii verba, *Ep. ad Ephes.* §. 14. Ὡς οὐδὲν λάνθανει ὑμᾶς.

Ibid. l. 23. καὶ τὰ παρ' ὑμῶν ἀποκομίσῃ γράμματα, ὅπερ ποιήσω] Pro ὑμῶν in Nicephoro et quibusdam Eusebii exemplaribus legitur ἡμῶν, quod et Rufinus secutus fuisse videtur, quum reddidit, *deferat litteras ad vos*, et Polycarpi Vetus Interpres quum vertit, *deferat litteras meas, quas fecero ad vos*, ita enim illud, ὅπερ ποιήσω, exprimere volebat; quod non animadvertens Joannes Faber (primus editor) *quas et dedero ad vos*, hic substituit, contra manuscriptorum fidem. Ubi tamen et nostrum hunc Polycarpi, et Eusebii interpretem Rufinum deceptum fuisse apparet, de litteris ad Philippenses deferendis ista accipientem, cum ad Antiochenos dandæ litteræ intelligantur; vel ab ipsis Philippensibus, si παρ' ὑμῶν, vel a Polycarpo et Smyrnæis suis, si παρ' ἡμῶν, hic legendum fuerit. Quod posterius ex Ignatii verbis illis in epistola ad Smyrnæos firmamentum accipit: ὃ ἐφάνη μοι ἄξιον, τοῦτο ἐστὶν, ὥστε πέμψαι τινὰ τῶν ὑμετέρων μετ' ἐπιστολῆς, ἵνα συνδοξάσῃ τὴν κατὰ Θεὸν αὐτοῖς γενομένην εὐδίαν· *Quod mihi dignum factu est visum, hoc est; ut aliquem vestrûm mittatis cum epistola* (ad Antiochenos videlicet in Syria); *ut una cum illis glorificet Deum de tranquillitate, quam in Deo consecuti sunt.* (§. 11.) Usser. Hæc viri magni sunt; quæ vero nihil cogunt, ut ἡμῶν pro lectione recepta ὑμῶν, quod et Patricio Junio visum erat, substituatur. A nuntio Polycarpi litteræ illæ tam Philippensium, quam Smyrnæorum deferri possent; id quod particula καὶ in verbis καὶ τὰ παρ' ὑμῶν, et in sequentibus, πρεσβεύσοντα καὶ περὶ ὑμῶν, significare videtur. Etsi enim illud ταῖς ἐμ-

προσθεν ἐκκλησίαις in Ignatii *Epistola ad Polycarpum*, §. ult. nonnisi de *anterioribus* illis ecclesiis, quæ in Asia Syriam versus jacebant, interpretandum sit; nihil inde eruendum lectioni *ὑμῶν* contrarium. Quippe, ibi hortatus est Ignatius Polycarpum scribere ad istas ecclesias, ut nonnullæ earum nuntios ipsæ mitterent ad Antiochiam, recuperatam pacem gratulantes; aliæ vero litteras scriberent deferendas illas a nuntio Polycarpi. Neque contraria est de voce *ὑμῶν* sententia vel Smithi, vel eorum, qui Polycarpi epistolam in linguam Anglicam verterunt, Cavii, Wakii, Clementsoni. Interea, dum Wakius in hunc modum hæc verba interpretatus est, *But if any one went from hence into Syria, he should* bring *your letters with him*, verbo *ἀποκομίσῃ* significari censebat non *deportationem*, sed *asportationem*. Aliter vero locum exposuêre duo alteri interpretes. Quibus nunc addas Elborow et Chevallierium paulo ante a me commemoratos. Quæ denique sequuntur, ea notavit ad Eusebium suum cl. Burtonus, "Nescio quæ Eusebii exem-" plaria indicaret Usserius, cum pro *ὑμῶν* in quibusdam " *ἡμῶν* legi monuit: in nullo codice hanc lectionem inveni " præter Savilianum, quem quidem ab Usserio collatum " esse constat."

P. 20. l. 2. *ὠφεληθῆναι δυνήσεσθε*] Anonymus martyrii B. Ignatii descriptor legit *ὠφεληθήσεσθε*, quomodo et Vetus Polycarpi Interpres reddidit, *ex quibus magnus vobis erit profectus*. Usser.

Ibid. l. 9. Et de ipso Ignatio, et de his qui cum eo sunt, quod certius agnoveritis, significate] Hujus ita in Bibliotheca sua (cod. cxxv.) de Polycarpi hac ad Philippenses epistola agens meminit Photius. *Λέγει καὶ τὰς ἐπιστολὰς αὐτοῖς Ἰγνατίου τοῦ Θεοφόρου ἀπεσταλκέναι, καὶ αἰτεῖται ἀναδιδαχθῆναι παρ' αὐτῶν, εἴ τι περὶ ἐκείνου διακούσαιεν.* In Halloixii tamen editione verba ista sunt omissa, quæ docent circa annum Dom. cvi. eodem videlicet tempore, quo e Syria ad martyrium Romam adductus est Ignatius, scriptum a Polycarpo istam fuisse epistolam. Hæc Usserius, sed Ignatii obitum toto decennio, quam a recentioribus chronologis factum est, citius statuens. Ait Jacobsonus, "De morte " Ignatii Polycarpus jam certior factus erat, §. 9. sed cir-" cumstantias, dicta, &c. ut videtur, ignorabat. Postulat " ergo a Philippensibus, ut sibi significent, quidquid Ignatii " mortem spectans iis esset cognitum."

Ibid. l. 11. quem in presentem diem commendavi vobis, et nunc commendo] Cum in principe aliisque vetustioribus editionibus hujus interpretationis, et ad marginem editio-

num aliquot Polycarpi, extet *in præsentem diem* pro *in præsenti*, idem revocavi. Fortasse enim scripserat Polycarpus, ὃν μέχρι τοῦ παρόντος ὑμῖν συνέστηκα, καὶ νῦν συνίστημι. Sed comparet in MSto nostro Magdalenensi altera lectio, *in præsenti*; vertuntque Wakius et Clementsonus, et Chevallierius, *in the present epistle, in præsenti epistola*: rectius autem, ni fallor, habet Cavius *hitherto, usque adhuc*; vertit Elborow *formerly, olim*. Habere vero MS. Mediceo-Laur. Versionem Lat. exhibentem *in præsenti* refert cl. Jacobsonus, qui tamen meam lectionem in contextum recepit.

Ibid. l. 13. Credo quia et vobis eum similiter] Apte confert Jacobsonus, 1 *Pet.* v. 10, Διὰ Σιλουανοῦ ὑμῖν τοῦ πιστοῦ ἀδελφοῦ, ὡς λογίζομαι.

Ibid. l. 15. Incolumes estote in Domino Jesu Christo, in gratia, cum omnibus vestris] In Latino codice D. Alexandri Petavii tota epistola ita concluditur: *Incolumes estote in Domino Jesu Christo; et gratia ipsius cum omnibus vobis.* Usser. Fortasse Græce constituendus in hunc modum totus locus est; Ἐρρῶσθε ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ, ἐν χάριτι, μετὰ πάντων τῶν ὑμετέρων. Verbum enim ἐρρῶσθε ab Ignatio in fine epistolarum sæpe positum est; et *Glossæ Vet.* habent, Ἐρρωμένος, *validus*, incolumis: et Incolumis, ἐρρωμένος, ὑγιὴς, ἀκαίριος, σῶος, ἄρτιος. Denique pro *vestris* minus apte habet *nostris* MS. Magdal. Hæc adnotaveram. Nunc vero delet particulam *in* ante vocem *Gratia* cl. Jacobsonus, imprimendumque curavit, *Gratia cum omnibus vestris.* Attamen ego veteris interpretis auctoritate, ut in sententia perstem, inductus, similiter scribentem jam video apostolum *ad Timotheum*, ἐνδυναμοῦ ἐν τῇ χάριτι, 2 Tim. ii. 1. Habet Ignatius quoque fine *epistolæ ad Smyrnæos*, Ἐρρῶσθε ἐν χάριτι. Hoc denique de interpretatione Græca verbi, *Incolumes estote*, addam, quod quo loco epistolæ falso dictæ Ignatii *ad Antiochenos* extant ista, Ἐρρῶσθε Θεῷ καὶ Χριστῷ, πεφωτισμένοι τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, eo demum sic vertit vetus Interpres, *Incolumes estote Deo et Christo, illuminati Spiritu Sancto.* §. ult.

FRAGMENTUM EPISTOLÆ
S. IRENÆI AD FLORINUM.

FRAGMENTUM EPISTOLÆ

S. IRENÆI AD FLORINUM.

Fragmentum Epistolæ S. Irenæi ad Florinum, apud Eusebium, *Hist. Eccl.* lib. V. cap. 20.

ΤΑΥΤΑ τὰ δόγματα Φλωρῖνε, ἵνα πεφεισμένως εἴπω, οὐκ ἔστιν ὑγιοῦς γνώμης. Ταῦτα τὰ δόγματα ἀσύμφωνά ἐστι τῇ ἐκκλησίᾳ, εἰς τὴν μέγίστην ἀσέβειαν περιβάλλοντα τοὺς πειθομένους αὐτοῖς. Ταῦτα τὰ δόγματα οὐδὲ οἱ ἔξω τῆς ἐκκλησίας αἱρετικοὶ ἐτόλμησαν ἀποφήνασθαί ποτε. Ταῦτα τὰ δόγματα, οἱ πρὸ ἡμῶν πρεσβύτεροι, οἱ καὶ τοῖς ἀποστόλοις συμφοιτήσαντες, οὐ παρέδωκάν σοι. Εἶδον γάρ σε παῖς ἔτι ὢν ἐν τῇ κάτω Ἀσίᾳ παρὰ τῷ Πολυκάρπῳ λαμπρῶς πράττοντα ἐν τῇ βασιλικῇ αὐλῇ, καὶ πειρώμενον εὐδοκιμεῖν παρ' αὐτῷ. Μᾶλλον γὰρ τὰ τότε διαμνημονεύω, τῶν ἔναγχος γινομένων. Αἱ γὰρ ἐκ παίδων μαθήσεις συναύξουσαι τῇ ψυχῇ

Interprete H. Valesio.

Hæc dogmata, Florine, ut parcissime ac levissime dicam, non sunt sanæ doctrinæ. Hæc dogmata dissentiunt ab ecclesia, et in maximam impietatem eos conjiciunt, qui illis assentiuntur. Hæc dogmata ne ipsi quidem hæretici extra ecclesiam positi proferre unquam ausi sunt. Hæc dogmata, hi qui ante nos vixere presbyteri, qui etiam apostolorum discipuli exiterant, nequaquam tibi tradiderunt. Vidi enim te cum adhuc puer essem in inferiore Asia apud Polycarpum, splendide agentem in palatio, et magnopere laborantem, ut te illi approbares. Etenim ea quæ tunc temporis gesta sunt, melius memoria teneo, quam illa quæ nuper acciderunt. Quippe ea quæ pueri didicimus, simul cum animo ipso coalescunt, ei-

ἐνοῦνται αὐτῇ· ὥστε με δύνασθαι εἰπεῖν καὶ τὸν τόπον ἐν ᾧ καθεζόμενος διελέγετο ὁ μακάριος Πολύκαρπος, καὶ τὰς προόδους αὐτοῦ καὶ τὰς εἰσόδους καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ βίου, καὶ τὴν τοῦ σώματος ἰδέαν, καὶ τὰς διαλέξεις ἃς ἐποιεῖτο πρὸς τὸ πλῆθος, καὶ τὴν μετὰ Ἰωάννου συναναστροφὴν ὡς ἀπήγγελλε, καὶ τὴν μετὰ τῶν λοιπῶν τῶν ἑωρακότων τὸν Κύριον, καὶ ὡς ἀπεμνημόνευε τοὺς λόγους αὐτῶν, καὶ περὶ τοῦ Κυρίου τίνα ἦν ἃ παρ' ἐκείνων ἀκηκόει· καὶ περὶ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, καὶ περὶ τῆς διδασκαλίας, ὡς παρὰ τῶν αὐτοπτῶν τῆς ζωῆς τοῦ λόγου παρειληφὼς ὁ Πολύκαρπος ἀπήγγελλε πάντα σύμφωνα ταῖς γραφαῖς. Ταῦτα καὶ τότε διὰ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ τὸ ἐπ' ἐμοὶ γεγονὸς σπουδαίως ἤκουον, ὑπομνηματιζόμενος αὐτὰ οὐκ ἐν χάρτῃ, ἀλλ' ἐν τῇ ἐμῇ καρδίᾳ· καὶ ἀεὶ διὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ γνησίως αὐτὰ ἀναμαρυκῶμαι· καὶ δύναμαι διαμαρτύρασθαι ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ, ὅτι εἴ τι τοιοῦτον ἀκηκόει ἐκεῖνος ὁ μακάριος καὶ ἀποστολικὸς πρεσβύτερος, ἀνακράξας ἂν καὶ ἐμφράξας τὰ

que penitus inhærent. Adeo ut et locum ipsum possim dicere, in quo beatissimus Polycarpus sedens disserebat ; processus quoque ejus et ingressus, vitæque totius formam, et corporis speciem ; sermones denique quos ad populum habebat ; et familiarem consuetudinem, quæ illi cum Joanne, ut narrabat, et cum reliquis qui Dominum ipsum vidissent, intercesserat : et qualiter dicta illorum commemorabat, et quæcunque de Domino ab iisdem audierat. De miraculis quoque illius ac de doctrina, prout ab iis qui Verbum vitæ ipsi conspexerant Polycarpus acceperat, eodem prorsus modo referebat, in omnibus cum Scriptura sacra consentiens. Hæc ego divina mihi largiente clementia tunc studiosus audiebam, non in charta sed in corde meo audita describens : eademque per Dei gratiam assidue repeto ac revolvo. Et in conspectu Dei affirmare possum, beatum illum et apostolicum presbyterum, si quid ejusmodi unquam audiisset, exclamaturum conti-

ὥτα αὐτοῦ, καὶ τὸ σύνηθες αὐτῷ εἰπών· ὦ καλὲ Θεὲ, εἰς οἵους με καιροὺς τετήρηκας, ἵνα τούτων ἀνέχωμαι· πεφεύγοι ἂν καὶ τὸν τόπον ἐν ᾧ καθεζόμενος ἢ ἑστὼς, τῶν τοιούτων ἀκηκόει λόγων. Καὶ ἐκ τῶν ἐπιστολῶν δὲ αὐτοῦ ὧν ἐπεστειλεν ἤτοι ταῖς γειτνιώσαις ἐκκλησίαις ἐπιστηρίζων αὐτὰς, ἢ τῶν ἀδελφῶν τισὶ νουθετῶν αὐτοὺς καὶ προτρεπόμενος, δύναται φανερωθῆναι. Edit. Burtoni, p. 359. (Vid. notam.)

nuo, et obturatis auribus suis dicturum fuisse, prout ipsi moris erat; Deus bone, quæ me in tempora reservasti, ut hæc sustinerem! Atque ex loco ipso aufugiturum, in quo seu stans, seu sedens, ejusmodi sermones audiisset. Sed et ex epistolis illius id liquido comprobari potest, quas ille partim ad vicinas ecclesias, ut eas confirmaret, partim ad quosdam ex fratribus misit, admonens illos atque exhortans.

ANNOTATIONES

IN

FRAGMENTUM EPISTOLÆ S. IRENÆI AD FLORINUM.

P. 35. l. 5. ΤΑΥΤΑ τὰ δόγματα, Φλωρῖνε, &c.] Præmissa hæc sunt ab Eusebio; Ἐξ ἐναντίας δὲ τῶν ἐπὶ Ῥώμης τὸν ὑγιῆ τῆς ἐκκλησίας θεσμὸν παραχαραττόντων, Εἰρηναῖος διαφόρους ἐπιστολὰς συντάττει. τὴν μὲν ἐπιγράψας πρὸς Βλάστον περὶ σχίσματος· τὴν δὲ πρὸς Φλωρῖνον, περὶ μοναρχίας, ἢ περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν Θεὸν ποιητὴν κακῶν· ταύτης γάρ τοι τῆς γνώμης οὗτος ἐδόκει προασπίζειν· δι' ὃν αὖθις ὑποσυρόμενον τῇ κατὰ Οὐαλεντῖνον πλάνῃ, καὶ τὸ περὶ Ὀγδοάδος συντάττεται τῷ Εἰρηναίῳ σπούδασμα· ἐν ᾧ καὶ ἐπισημαίνεται τὴν πρώτην τῶν ἀποστόλων κατειληφέναι ἑαυτὸν διαδοχήν.—Ἐν ᾧ γε μὴν προειρήκαμεν πρὸς τὸν Φλωρῖνον ὁ Εἰρηναῖος ἐπιστολῇ αὖθις τῆς ἅμα Πολυκάρπῳ συνουσίας αὐτοῦ μνημονεύει λέγων· ΤΑΥΤΑ τὰ δόγματα, Φλωρῖνε, &c. *Adversus autem illos qui sinceram ecclesiæ legem adulterabant, Irenæus varias conscripsit epistolas. Alteram ad Blastum quam inscripsit de Schismate; alteram ad Florinum de Monarchia, seu quod Deus non sit conditor malorum. Eam enim opinionem hic defendere videbatur. Qui cum postea in errorem Valentini abreptus fuisset, iterum Irenæus ejus gratia librum de Octonario composuit. In quo etiam libro primam se apostolorum successionem contigisse significat.—Porro in ea ad Florinum Epistola de qua jam prius dixi, idem Irenæus se cum Polycarpo familiariter esse versatum prodit his verbis;* HÆC vero dogmata, Florine, &c. De Florino et Blasto hæc prius scripserat capite

15. Eusebius, Οὗτος ἐπὶ Ῥώμης ἤκμαζον, ὧν ἡγεῖτο Φλωρῖνος, πρεσβυτερίου τῆς ἐκκλησίας ἀποπεσών. Βλαστός τε σὺν τούτῳ παραπλησίῳ πτώματι κατεσχημένος· οἳ καὶ πλείους τῆς ἐκκλησίας περιέλκοντες ἐπὶ τὸ σφῶν ὑπῆγον βούλημα· θάτερος ἰδίως περὶ τὴν ἀληθείαν νεωτερίζειν πειρώμενος. At vero Blastum propter quæstionem de paschæ tempore ortam reum evasisse schismatis potius quam hæresis, ostendit capite ultimo auctor libelli *Contra Hæreticos* apud Tertullianum extantis. Theodoretus quidem in *Hæret. Fab.* lib. I. c. 23. eum cum Florino in Valentinianam hæresim declinasse ait, sed de hac re silere videtur Eusebius.

P. 35. l. 5. ΤΑΥΤΑ *τὰ δόγματα* &c.] "Condiscipuli, "(Florini) quem apud Polycarpum viderat noveratque, "casum dolens Irenæus, eumque ab errore revocare cupiens, scripsit adversus eum epistolam *περὶ τῆς Μοναρχίας*, "*ἢ περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν Θεὸν ποιητὴν κακῶν, de Monarchia*, "sive, *quod Deus non sit conditor malorum*. *Ταύτης γάρ τοι* "*τῆς γνώμης*, addit Eusebius, *οὗτος ἐδόκει προασπίζειν, eam* "*enim opinionem hic defendere videbatur*. Quæ quidem "sic explicat H. Valesius, quasi Florinus Marcionis et Cerdonis dogmatibus adhærens, duo principia invexisset, alterum bonorum, alterum malorum auctorem. Sed repugnat "Irenæus scribens, Florini *dogmata ne quidem hæreticos* "*extra ecclesiam positos proferre unquam ausos fuisse*. "Gravior igitur quam Cerdonis ac Marcionis erat Florini "error; ac proinde in eo positus fuisse videtur, quod non, "ut illi, duplicem Deum, alterum boni, alterum mali, auctorem fingeret; sed in unum et eumdem Deum, tanquam "in caussam, mala omnia ac peccata refunderet; quod revera nullus hactenus hæreticus proferre ausus fuerat. "Unde licet pro *μοναρχίᾳ*, seu principii unitate contra "Marcionitas cum Catholicis decertaret; hanc tamen pejus "illis violabat, dum malis omnibus contaminabat. Irenæus vero retinendam esse *μοναρχίαν*, nec tamen malorum labe adspergendam esse, tam vere, quam pie contendebat. Quam vero a pestifera Florini doctrina alienus "extitisset, quamque nefarium dogma exhorruisset Polycarpus, quem dudum præceptorem audierat, ei ob oculos "ponit; ut tanti præceptoris memoria devium in Catholicæ veritatis viam efficacius reduceret. Philastrius Florianorum quorumdam hæreticorum meminit; sed quos "Carpocratianorum surculum esse dicit. Gennadius vero "Florianum, seu Florinum culpat, quod carnem mali caussam esse crediderit. Quæ quidem, si uterque Florinum "nostrum intellexerit, non omnino cum Eusebio et Irenæo,

" quibus potior fides, consentiunt. Quidquid sit, Flo-
" rinus Irenæi rationibus et argumentis victus, non tamen
" convictus, ne hinc Deum ipsum auctorem mali faceret,
" illinc vero a *μοναρχίᾳ* quam hactenus propugnaverat, de-
" ficiens, cum Cerdone et Marcione duplicem Deum indu-
" ceret, mediam, ut sibi videbatur, inter utrumque extre-
" mum Valentini sententiam amplexus, cum eo insanire
" maluit, quam eum Catholicis sapere. Quare Irenæus illius
" salutis semper sollicitus, eumque e novo illo, in quod præ-
" ceps se dederat barathro extrahere studens scripsit librum
" *περὶ Ὀγδοάδος*, *de Ogdoade*, vel ut habet Hieronymus in
" Catalogo, *de Octava*, cujus clausulam duntaxat refert
" Eusebius." Hæc Massuetus S. Irenæi editor, Dissert. II. Artic. iii. num. 58. Dodwellum secutus in *Dissert.* VI. *in Irenæum.*

P. 35. l. 14. *λαμπρῶς πράττοντα ἐν τῇ βασιλικῇ αὐλῇ*] Difficile indicatu nomen est imperatoris, quo regnante hoc factum sit, seu Hadrianus fuerit, cum ille, teste Xiphilino, in *Dionis Epitome* p. 246. ed. Steph. imperii sui provincias atque urbes frequenter inviseret, sive is, qui Hadriano successit, Antoninus Pius, ut Massuetus contra Dodwellum probare conatus est, Dissert. sua II. Artic. i. num. 1. 2. Cum vero notum sit, Imp. Pium ex Italia nunquam exiisse, Massuetus hoc Irenæi loco id tantum vult ostendi, Florinum aulicum quempiam fuisse, qui summa apud imperatorem gratia valuerit; nec quidquam amplius censet ex eo colligendum. Haud assentior, cum aiat Irenæus, a se tunc temporis apud Asiam agente visum esse Florinum in imperatoris aula splendide viventem. Porro satis bene convenit cum primo Irenæi tempore, *τῇ πρώτῃ ἡλικίᾳ*, dum *παῖς* erat apud Asianos, annus ille Christi 127. quo Hadrianum per Athenas et Asiam Syriam versus iter fecisse, ex Spartiano atque nummis probavit Pagius *Crit. in Annales Baronii*, ad annos 127. et 128. vol. I. p. 125. Est vero opus illud *de Hæresibus*, ubi de Polycarpo Irenæus scribit, *ὃν καὶ ἡμεῖς ἑωράκαμεν ἐν τῇ πρώτῃ ἡμῶν ἡλικίᾳ.* lib. III. cap. 3. 16. Ibi quidem tradit vir sanctus, *πάνυ γηραλέον* fuisse Polycarpum, eum qui tot annos post passus est, sed non illo imperatoriæ profectionis tempore, ut vult Massuetus, postea vero, cum martyrio coronatus fuerit. Hadrianum dicit Fronto, per Angelum Maium nuper redivivus, *orbis terrarum non regendi tantum, sed etiam perambulandi diligentem. De Feriis Alsiensibus*, cap. 3. p. 138. ed. Berolin.

P. 36. l. 10. *τῶν αὐτοπτῶν τῆς ζωῆς τοῦ λόγου*] Irenæo venit in mentem initii epistolæ primæ S. Joannis.

Ibid. l. 19. *ἐμφράξας τὰ ὦτα αὐτοῦ*] Hic mos erat veterum Christianorum, ut si forte in familiari colloquio impium aliquem sermonem et a fidei catholicæ regula dissentientem audiissent, protinus obturatis auribus sese in fugam darent—Porro hunc morem Christiani a Judæis hauserant. De quibus idem testatur Lucas in cap. vii. Actuum Apostolorum; *κράξαντες δὲ φωνῇ μεγαλῇ, σύνεσχον τὰ ὦτα αὐτῶν, καὶ ὥρμησαν ὁμοθυμαδὸν ἐπ' αὐτόν.* Hieronymus in Epistola ad Pammach. adversus errores Joan. Hierosol. p. 235. Item Aug. in Serm. 84. de Festivitate Paschæ. Valesius ad hoc Fragmentum apud Eusebium.

P. 36. l. 1. *τὸ σύνηθες αὐτῷ*] Hoc loco *αὐτῷ* dicta causa recepi olim; et nunc Burtonus e codicibus suis scriptis vocem Eusebio reposuit, deleto *κατὰ* ante *τὸ σύνηθες*.

Ibid. l. 5. *ταῖς γειτνιώσαις ἐκκλησίαις*] Ex his quidem epistolis præstans illa ad Philippenses, quæ hæc Opuscula auspicata est, adhuc superest.

Ibid. l. 7. *δύναται φανερωθῆναι.*] Dicerem hinc excidisse *τοῦτο*, nisi ferenda sit ellipsis. Subjunxit Eusebius, *Ταῦτα ὁ Εἰρηναῖος.* Vet. Interp. Rufinus habet, *Sed ex epistolis ejus quas scripsit,—potest sententia ejus evidenter agnosci. Hæc Irenæus.*

S. HIPPOLYTI

CONTRA HÆRESIM NOETI,

SIVE,

PARS, QUÆ RESTAT, LIBRI EJUS

ADVERSUS OMNES HÆRESES.

S. HIPPOLYTUS.

S. HIERONYMUS, *Lib. De Viris Illustribus*, cap. lxi. pag. 138. edit. FABRICII.

HIPPOLYTUS cujusdam ecclesiæ[a] episcopus (nomen quippe urbis scire non potui) rationem Paschæ[b] temporumque Canones scripsit, usque ad primum annum Alexandri Imperatoris et sedecim annorum circulum, quem Græci ἐκκαιδεκαετηρίδα vocant, reperit: et Eusebio[c], qui super eodem pascha Canonem, decem et novem annorum circulum, id est, ἐννεακαιδεκαετηρίδα composuit, occasionem dedit. Scripsit nonnullos in Scripturas commentarios, e quibus hos reperi: in ἑξαήμερον, et in Exodum[d], in Canticum Canticorum[e], in Genesin, et in Zachariam[f]: de Psalmis[g], et in Esaiam, de Daniele, de Apocalypsi, de Proverbiis, de Ecclesiaste, de Saul et Pythonissa, de Antichristo[h], de Resurrectione[i], contra Marcionem[k], de Pascha[l], adversum omnes hæreses[m], et προσομιλίαν de laude Domini Salvatoris[n]: in qua, præsente Origene, se loqui in ecclesia significat.

JOAN. ALBERTI FABRICII NOTÆ.

[a] Eusebius VI. 20. post Beryllum commemoratum: *ὡσαύτως δὲ καὶ Ἱππόλυτος ἑτέρας που καὶ αὐτὸς προεστὼς ἐκκλησίας.* Varias veterum et recentium de loco episcopatus Hippolyti, quem Eusebius et Hieronymus ignorarunt, hariolationes præmisi Opusculis sancti martyris, quæ collecta junctim edidi Hamburg. 1716. et 1718. duobus parvis tomis in fol. FABRICIUS. Inter varias veterum et recentiorum sententias de ecclesia, quam Hippolytus obtinuit, illa verisimilior videtur esse, quæ eum Portus Romani, non ad Ostia Tyberini, sed celebris hoc nomine in Arabia emporii, hodie *Adena*, episcopum facit. Abulidem Romæ episcopum Arabes vocant, Vid. Catalogum Ebedjesu, cap. VII. VALLARSIUS, tom. II. Operum S. Hieronymi. (Hippolytum Arabum metropolis episcopum fuisse, literis mandavit sæculo quinto Gelasius papa Romanus in testimoniis *De Duabus Naturis in Christo*, tom. VIII. *Biblioth. PP.* edit. Lugd. p. 704.)

[b] Euseb. VI. 22. *Τότε δῆτα καὶ Ἱππόλυτος συντάττων μετὰ πλείστων ἄλλων ὑπομνημάτων καὶ τὸ περὶ τοῦ πάσχα πεποίηται σύγγραμμα, ἐν ᾧ τὴν τῶν χρόνων ἀναγραφὴν ἐκθέμενος, καί τινα κανόνα ἐκκαιδεκαετηρίδος περὶ τοῦ πάσχα προσθεὶς ἐπὶ τὸ πρῶτον ἔτος αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου* (an. Christi 222.) *τοὺς χρόνους περιγράφει.* Alia veterum de hoc opere testimonia habes in t. I. Opp. Hippolyti p. 42. Canoni Paschali Hippolyteo subjuncta.

[c] Eusebii liber de festo Paschali *μυστικὴν ἀνακάλυψιν τοῦ τῆς ἑορτῆς λόγου* et rationes cycli undeviginti annorum complexus interdicit, de quo vide ipsum Eusebium IV. 34 et 35. de Vita Constantini. Meminit et Gennadius de S. E. cap. 88. Isidorus Hispal. VI. 17. Orig. "Paschalem cyclum Hippolytus episcopus "temporibus Alexandri Imperatoris primus conscripsit. Post "quem probatissimi autores, Eusebius Cæsariensis, Theophilus "Alexandrinus, Prosper quoque natione Aquitanus atque Vic- "torinus amplificatis ejusdem festivitatis rationibus, multiplices "circulos ediderunt." Quoniam vero S. Hippolyti cyclus sedecim tantum annorum fuit, hinc Beda de temporum ratione c. 42. "Decemnovennalis circuli ordinem primus Eusebius Cæsareæ "Palæstinæ episcopus ob quartas decimas lunas festi Paschalis "ipsumque diem Paschæ inveniendum composuit, eo quod "luna, &c."

[d] Eusebius VI. 22. post Hippolyti *εἰς τὴν ἑξαήμερον*, non ejus commentarium in Exodum, sed *εἰς τὰ μετὰ τὴν ἑξαήμερον* commemorat: Rufin. *in Hexaëmeron et ea quæ post Hexaëmeron scripta sunt.* Sed Hieronymus peculiariter etiam deinde meminit commentarii in Genesin, et quoniam plura Hieronymus scripta refert quæ se ait reperisse, et de quibus Eusebius silet, Hieronymi fidem hac in parte sollicitare non est adeo in promtu. Fragmenta ex Commentariis in Hexaemeron t. II. Opp. Hippolyti p. 22. seq. et 33. seq. (*Exodum* substitutum fuisse pro verbo repetito *ἑξαήμερον* censet cl. Vallarsius in edit. sua Operum S. Hieronymi. Nihil hic habet, teste eodem, codex Veronensis.)

[e] *Εἰς τὸ ᾆσμα.* Euseb. Syncellus: *εἰς τὰ ᾄσματα.* Nicephorus: *εἰς τὸ ᾆσμα τῶν ᾀσμάτων.* Fragmentum servavit S. Anastasius Sinaita quæst. 41.

[f] Hieron. præf. in Zachariam. *Hippolytus quoque edidit commentarios.* Nicephorus IV. 31. *εἰς Ζαχαρίαν.*

[g] Mentio Commentariorum in Psalmos in laterculo marmoreo qui Canoni Paschali Hippolyteo adjunctus legitur. Fragmenta ex iisdem dedi t. I. Operum Hippol. p. 269. seq. (Itidem apud Hippolytum Fabricianum extant notitiæ Commentariorum ejus, qui hic ab Hieronymo memorantur, in Esaiam, Danielem, Apocalypsin, Ecclesiastem, de Saul et Pythonissa, sive, *εἰς τὴν ἐγγαστρίμυθον.*)

[h] Hic liber de Antichristo integer exstat in lucem prolatus ab insigni viro Marquardo Gudio: quem præter Photium cod. 202. legerunt auctor Catenæ in Jerem. xvii. 11. Andreas Cæsariensis ad Apocalypsin, aliique, ut ad illum librum notavi.

[i] *περὶ ἀναστάσεως καὶ ἀφθαρσίας.* Mentio in laterculo Hippolyti marmoreo et apud Anastasium Sinaitam qui fragmentum exinde affert in Hodego p. 356.

[k] Euseb. VI. 22. *πρὸς Μαρκίωνα.* Nicephorus IV. 31. *ἀντιῤῥητικὸν πρὸς Μαρκίωνα* appellat. Etiam a Theodoreto lib. I. de hæreticis fabulis Hippolytus laudatur inter eos qui Marcionem *ἄριστα καὶ σοφώτατα* confutarunt. Syncellus p. 358. ait scripsisse *πρὸς Μαρκίωνα καὶ τὰς λοιπὰς αἱρέσεις.*

[l] Eusebius diversum a Canone Paschali opus commemorat Hippolyti *περὶ τοῦ Πάσχα*, quod Rufinus in sua versione, velut idem esse ratus, omisit. Sed rectius Hieronymus, Nicephorus et alii juniores Eusebii fidem secuti. Fragmentum ex libro Hippolyti de Paschate servatum in Chronico Paschali p. 6. et aliud

in Concilio Lateranensi A. C. 649. habito t. VI. edit. Labbei p. 287.

[m] Πρὸς ἁπάσας αἱρέσεις Euseb. Vide Photium cod. 121. et Hippolyti Opera t. I. p. 223. seq. (Ita Fabricius. Quæ hic edimus Hippolyti *Contra Noeti Hæresim*, partem esse ejusdem operis jam diu perditi significant Photii verba, Ἀνεγνώσθη βιβλιδάριον Ἱππολύτου. Μαθητὴς δὲ Εἰρηναίου ὁ Ἱππολύτος. ἦν δὲ τὸ σύνταγμα κατὰ αἱρέσεων λβ'. ἀρχὴν ποιούμενον Δοσιθεανοὺς, καὶ μέχρι Νοητοῦ καὶ Νοητιανῶν διαλαμβάνον. p. 195. ed. Bekker. Quin et S. Epiphanius sæculo ecclesiæ quarto partem aliquam disputationis contra Noetum, sed auctore haud nominato, more suo exscripsit.)

[n] Ita legendum pro eo quod habent editt. πρὸς ὁμιλιῶν vel περὶ ὁμιλιῶν. Cæterum ex scriptis Hippolyti Eusebio VI. 22. memoratis ab Hieronymo omittitur quæ in Ezechielis capita quædam ille scripserat, εἰς μέρη τοῦ Ἰεζεκιήλ. Vide t. I. Hippolyti pag. 271.

ΙΠΠΟΛΥΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΙΡΕΣΙΝ ΝΟΗΤΟΥ ΤΙΝΟΣ.

HIPPOLYTI EPISCOPI

CONTRA HÆRESIM NOETI CUJUSDAM.

SIVE,

EXTREMA PARS LIBRI DEPERDITI ADVERSUS OMNES HÆRESES.

α'. ΕΤΕΡΟΙ τινες ἑτέραν διδασκαλίαν παρεισάγουσιν, γενόμενοί τινος Νοήτου μαθηταὶ, ὃς τὸ μὲν γένος ἦν Σμυρναῖος, οὐ πρὸ πολλοῦ χρόνου γενόμενος. Οὗτος φυσιωθεὶς εἰς ἐπηρμένον ἦχθη, οἰήσει πνεύματος ἀλλοτρίου ἐπαχθεὶς (for. ἐπαρθεὶς). Ἔφη τὸν Χριστὸν αὐτὸν εἶναι τὸν Πατέρα, καὶ αὐτὸν τὸν Πατέρα γεγεννῆσθαι καὶ πεπονθέναι καὶ ἀποτεθνηκέναι. Ὁρᾶτε, ὅσον ἔπαρμα καρδίας καὶ φυσίωμα πνεύματος ἀλλοτρίου ὑπεισῆλθεν εἰς αὐτόν. Ἤδη μὲν οὖν ἐκ τῶν ἑτέρων πράξεων εἰς τοῦτο φέρεται ὁ ἔλεγχος αὐτῶν, ὅτι μὴ καθαρῷ πνεύματι ἐφθέγγετο. Ὁ

Francisco Turriano Interprete.

I. Alii quidam aliam doctrinam subintroducunt, facti discipuli cujusdam Noeti, qui genere quidem Smyrnæus fuit non multo ante. Hic inflatus in elationem provectus est, alieni spiritus existimatione elatus. Dixit hic Christum esse eundem Patrem, ipsumque Patrem genitum esse et passum. Videte quanta elatio cordis, et inflatio spiritus alieni in eum subiit. Jam igitur ex aliis actibus deprehensum est, quod non loquebatur spiritu mundo. Qui enim in Spiritum sanctum

γὰρ εἰς πνεῦμα ἅγιον βλασφημῶν, ἔκβλητος γέγηται (cor. γεγένηται) κλήρου ἁγίου. Οὗτος ἔλεγεν ἑαυτὸν εἶναι Μωϋσῆν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀαρών. Ταῦτα ἀκούσαντες οἱ μακάριοι πρεσβύτεροι προσκαλεσάμενοι ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας ἐξήταζον. Ὁ δὲ ἠρνεῖτο, λέγων τὰς ἀρχὰς, μὴ φρονεῖν. Ὕστερον δὲ ἐμφωλεύσας ἔν τισιν, καὶ συσκευάσας ἑαυτῷ συνπλανωμένους, καθαρὸν (for. καὶ θαῤῥῶν) ὕστερον ἱστᾶν τὸ δόγμα ἐβούλετο. Ὃν πάλιν προσκαλεσάμενοι οἱ μακάριοι πρεσβύτεροι ἤλεγξαν. Ὁ δὲ ἀντίστατο, λέγων· Τί οὖν κακὸν ποιῶ δοξάζων τὸν Χριστόν; πρὸς ὃν ἀνταποκρίνονται οἱ πρεσβύτεροι· Καὶ ἡμεῖς ἕνα Θεὸν οἴδαμεν ἀληθῶς. οἴδαμεν Χριστόν· οἴδαμεν τὸν υἱὸν παθόντα, καθὼς ἔπαθεν, ἀποθανόντα καθὼς ἀπέθανεν, καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ὄντα ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς, καὶ ἐρχόμενον κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς. καὶ ταῦτα λέγομεν ἃ ἐμάθομεν. Τότε τοῦτον ἐλέγξαντες ἐξέωσαν τῆς ἐκκλησίας, ὃς εἰς τοσοῦτο φυσίωμα ἠνέχθη, ὡς διδασκαλεῖον συστῆσαι.

blasphemus est ex divina sorte ejectus est. Aiebat hic se esse Moysen, et fratrem suum esse Aaron. Hæc cum beati presbyteri audirent, accersitum coram ecclesia examinaverunt. Ille vero negabat principio sic se sentire. Postea vero in quibusdam delitescens, et collectis aliis qui in eodem errore erant, volebat aperte dogma suum defendere. Quem rursus accersitum presbyteri redarguerunt. Ille vero resistebat, inquiens: Quid igitur mali facio si Christum honoro? Huic presbyteri responderunt: Et nos unum Deum vere scimus: scimus Christum, scimus Filium passum, sicut passus est; mortuum, sicut mortuus est; et suscitatum tertia die, et sedentem ad dexteram Patris, venturumque ad judicandum vivos et mortuos. Atque hæc dicimus, quæ didicimus. Tunc istum convictum ejecerunt ex ecclesia qui eo inflationis venit, ut docere instituerat.

β'. Οἱ (cor. Οἳ) καὶ δεῖξαι βούλονται σύστασιν τῷ δόγματι, λέγοντες· Εἶπεν ἐν νόμῳ· Ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ὑμῶν· οὐκ ἔσονται ὑμῖν Θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ. καὶ πάλιν ἐν ἑτέρῳ· Ἐγὼ, φησὶν, πρῶτος, καὶ ἔσχατος, καὶ μετ' ἐμὲ οὐκ ἐστιν οὐδείς. οὕτω φάσκουσιν συνιστᾶν ἕνα Θεόν. οἱ (for. οἳ καὶ) ἀποκρίνονται λέγοντες· Εἰ οὖν Χριστὸν ὁμολογῶ Θεὸν, αὐτὸς ἄρα ἐστὶν ὁ Πατήρ· εἰ γάρ (for. εἴ γε) ἐστιν ὁ Θεὸς, ἔπαθεν δὲ Χριστὸς, αὐτὸς ὢν Θεὸς, ἄρα οὖν ἔπαθεν Πατὴρ, Πατὴρ γὰρ αὐτὸς ἦν. Ἀλλ' οὐχ οὕτως ἔχει, οὐδὲ γὰρ οὕτως αἱ γραφαὶ διηγοῦνται. χρῶνται δὲ καὶ ἑτέραις μαρτυρίαις, λέγοντες, οὕτω γέγραπται· Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν· ἐξηῦρεν πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακὼβ τῷ παιδὶ αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἠγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ· μετὰ ταῦτα ἐπὶ γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. Ὁρᾷς οὖν, φησὶν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Θεὸς, ὁ μόνος ὢν, καὶ ὕστερον ὀφθεὶς, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναναστραφείς.

II. Volunt autem dogma suum constituere et confirmare, quia est in lege: [a] *Ego sum Deus patrum tuorum. Non erunt vobis alii Dii præter me.* Et rursus in alio loco, [b] *Ego sum primus, et ego novissimus; et post me non est alius.* Sic aiunt se probare unum esse Deum. Et respondent: si Christum confitemur Deum, igitur ipse est Pater, si est Deus: passus vero est Christus Deus, passus igitur est Pater; Pater enim erat ipse. At non sic est. Non enim sic Scripturæ exponunt. Utuntur præterea aliis testimoniis. Sic enim aiunt scriptum esse: [c] *Hic Deus noster; non reputabitur alius ad eum: adinvenit omnem viam scientiæ, et dedit eam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo, post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est.* Vides igitur, inquit, quod hic est Deus, qui solus est, et postea in terris visus, et cum hominibus conversatus?

[a] *Exod. iii. 6. xx. 3.* [b] Esai. xliv. 6. xlv. 5. [c] Baruch iii. 36.

γὰρ εἰς πνεῦμα ἅγιον βλασφημῶν, ἔκβλητος γέγηται (cor. γεγένηται) κλήρου ἁγίου. Οὗτος ἔλεγεν ἑαυτὸν εἶναι Μωϋσῆν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀαρών. Ταῦτα ἀκούσαντες οἱ μακάριοι πρεσβύτεροι προσκαλεσάμενοι ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας ἐξήταζον. Ὁ δὲ ἠρνεῖτο, λέγων τὰς ἀρχὰς, μὴ φρονεῖν. Ὕστερον δὲ ἐμφωλεύσας ἔν τισιν, καὶ συσκευάσας ἑαυτῷ συνπλανωμένους, καθαρὸν (for. καὶ θαῤῥῶν) ὕστερον ἱστᾶν τὸ δόγμα ἐβούλετο. Ὃν πάλιν προσκαλεσάμενοι οἱ μακάριοι πρεσβύτεροι ἤλεγξαν. Ὁ δὲ ἀντίστατο, λέγων· Τί οὖν κακὸν ποιῶ δοξάζων τὸν Χριστόν; πρὸς ὃν ἀνταποκρίνονται οἱ πρεσβύτεροι· Καὶ ἡμεῖς ἕνα Θεὸν οἴδαμεν ἀληθῶς. οἴδαμεν Χριστόν· οἴδαμεν τὸν υἱὸν παθόντα, καθὼς ἔπαθεν, ἀποθανόντα καθὼς ἀπέθανεν, καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ὄντα ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς, καὶ ἐρχόμενον κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς. καὶ ταῦτα λέγομεν ἃ ἐμάθομεν. Τότε τοῦτον ἐλέγξαντες ἐξέωσαν τῆς ἐκκλησίας, ὃς εἰς τοσοῦτο φυσίωμα ἠνέχθη, ὡς διδασκαλεῖον συστῆσαι.

blasphemus est ex divina sorte ejectus est. Aiebat hic se esse Moysen, et fratrem suum esse Aaron. Hæc cum beati presbyteri audirent, accersitum coram ecclesia examinaverunt. Ille vero negabat principio sic se sentire. Postea vero in quibusdam delitescens, et collectis aliis qui in eodem errore erant, volebat aperte dogma suum defendere. Quem rursus accersitum presbyteri redarguerunt. Ille vero resistebat, inquiens: Quid igitur mali facio si Christum honoro? Huic presbyteri responderunt: Et nos unum Deum vere scimus: scimus Christum, scimus Filium passum, sicut passus est; mortuum, sicut mortuus est; et suscitatum tertia die, et sedentem ad dexteram Patris, venturumque ad judicandum vivos et mortuos. Atque hæc dicimus, quæ didicimus. Tunc istum convictum ejecerunt ex ecclesia qui eo inflationis venit, ut docere instituerat.

β'. Οἱ (cor. Οἳ) καὶ δεῖξαι βούλονται σύστασιν τῷ δόγματι, λέγοντες· Εἶπεν ἐν νόμῳ· Ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ὑμῶν· οὐκ ἔσονται ὑμῖν Θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ. καὶ πάλιν ἐν ἑτέρῳ· Ἐγὼ, φησὶν, πρῶτος, καὶ ἔσχατος, καὶ μετ' ἐμὲ οὐκ ἐστιν οὐδείς. οὕτω φάσκουσιν συνιστᾶν ἕνα Θεόν. οἱ (for. οἳ καὶ) ἀποκρίνονται λέγοντες· Εἰ οὖν Χριστὸν ὁμολογῶ Θεὸν, αὐτὸς ἄρα ἐστὶν ὁ Πατήρ· εἰ γάρ (for. εἴ γε) ἐστιν ὁ Θεὸς, ἔπαθεν δὲ Χριστὸς, αὐτὸς ὢν Θεὸς, ἄρα οὖν ἔπαθεν Πατὴρ, Πατὴρ γὰρ αὐτὸς ἦν. Ἀλλ' οὐχ οὕτως ἔχει, οὐδὲ γὰρ οὕτως αἱ γραφαὶ διηγοῦνται. χρῶνται δὲ καὶ ἑτέραις μαρτυρίαις, λέγοντες, οὕτω γέγραπται· Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν· ἐξηῦρεν πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακὼβ τῷ παιδὶ αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἠγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ· μετὰ ταῦτα ἐπὶ γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. Ὁρᾷς οὖν, φησὶν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Θεὸς, ὁ μόνος ὢν, καὶ ὕστερον ὀφθεὶς, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναναστραφείς.

II. Volunt autem dogma suum constituere et confirmare, quia est in lege: [a] *Ego sum Deus patrum tuorum. Non erunt vobis alii Dii præter me.* Et rursus in alio loco, [b] *Ego sum primus, et ego novissimus; et post me non est alius.* Sic aiunt se probare unum esse Deum. Et respondent: si Christum confitemur Deum, igitur ipse est Pater, si est Deus: passus vero est Christus Deus, passus igitur est Pater; Pater enim erat ipse. At non sic est. Non enim sic Scripturæ exponunt. Utuntur præterea aliis testimoniis. Sic enim aiunt scriptum esse: [c] *Hic Deus noster; non reputabitur alius ad eum: adinvenit omnem viam scientiæ, et dedit eam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo, post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est.* Vides igitur, inquit, quod hic est Deus, qui solus est, et postea in terris visus, et cum hominibus conversatus?

[a] Exod. iii. 6. xx. 3. [b] Esai. xliv. 6. xlv. 5. [c] Baruch iii. 36.

(ἐν) ἑτέρῳ δὲ, φησὶν, λέγει· Ἐκοπίασεν Αἴγυπτος καὶ ἐμπόρια Αἰθιόπων καὶ οἱ Σαβαεὶμ, ἄνδρες ὑψηλοὶ ἐπί σε διαβήσονται, καί σοι ἔσονται δοῦλοι, καὶ πορεύσονται ὀπίσω σου δεδεμένοι ἐν χειροπέδαις, καὶ ἐν σοὶ προσκυνήσουσιν. ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστι, καὶ ἐν σοὶ προσεύξονται. καὶ οὐκ ἐστι Θεὸς πλήν σου. σὺ γὰρ ἦς (alibi εἶ. for. εἶς.) ὁ Θεὸς καὶ οὐκ ἤδειμεν, ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ Σωτήρ. Ὁρᾷς, φησὶν, πῶς ἕνα Θεὸν κηρύσσουσιν αἱ γραφαί; τούτου ἐμφανοῦς (for. ἐμφανῶς) δεικνυμένου, τῶν (for. τούτων) οὕτως μαρτυρουμένων, ἀνάγκην, φησὶν, ἔχω ἑνὸς ὁμολογουμένου, τοῦτον ὑπὸ πάθος φέρειν. Χριστὸς γὰρ ἦν Θεὸς, καὶ ἔπασχεν δι' ἡμᾶς αὐτὸς ὢν Πατὴρ, ἵνα καὶ σῶσαι ἡμᾶς δυνηθῇ. Ἄλλο δὲ, φησὶν, οὐ δυνάμεθα λέγειν, καὶ γὰρ ὁ ἀπόστολος ἕνα Θεὸν ὁμολογεῖ, λέγων, Ὧν οἱ πατέρες, ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας.

γ'. Καὶ ταῦτα βούλονται οὕτω διηγεῖσθαι καὶ

Et in alio loco ait: [a] *Laboravit Ægyptus, et mercatura Æthiopum, et Sabain; viri celsi in te transibunt, et tui servi erunt; et ibunt post te vincti vinculis manuum, et in te adorabunt; quia in te est Deus et in te precabuntur, quia non est Deus præter te. Tu enim es Deus, et nescivimus; Deus Israel Salvator.* Vides, inquit, quomodo Scripturæ unum Deum prædicant? Cum hoc aperte declaratum sit, cum hæc sic contestata sint, necesse est, uno per confessionem constituto, hunc passioni subjicere. Christus enim erat Deus, et propter nos passus est cum esset Pater, ut posset salvos nos facere. Aliud enim (inquit) dicere non possumus; si quidem apostolus unum Deum confitetur, cum ait: [b] *Quorum patres, ex quibus Christus secundum carnem, qui est Deus benedictus in sæcula.*

III. Sic volunt ista recitare, et uti mutilatis, sicut fecit

[a] Esai. xlv. 14.

[b] Rom. ix. 5.

αὐτοῖς μονόκωλα χρώμενοι, ὃν τρόπον εἶπεν Θεόδοτος ἄνθρωπον συνιστᾷν ψιλὸν βουλόμενος. ἀλλ' οὔτε ἐκεῖνοί τε (for. γε) νενοήκασιν ἀληθὲς, οὔθ' οὗτοι, καθὼς αὐταὶ αἱ γραφαὶ ἐλέγχουσιν αὐτῶν τὴν ἀμαθίαν, μαρτυροῦσαι τῇ ἀληθείᾳ. Ὁρᾶτε, ἀδελφοὶ, πῶς προπετὲς καὶ τολμηρὸν δόγμα παρεισήνεγκαν, ἀναισχύντως λέγοντες, αὐτός ἐστι Χριστὸς ὁ Πατὴρ, αὐτὸς υἱὸς, αὐτὸς ἐγεννήθη, αὐτὸς ἔπαθεν, αὐτὸς ἑαυτὸν ἤγειρεν. Ἀλλ' οὐχ οὕτως ἔχει. αἱ μὲν γραφαὶ ὀρθῶς λέγουσιν, ἄλλα ἂν (for. ἀλλ' ἀνοήτως) καὶ Νόητος νοεῖ. Οὐκ ἤδη δὲ εἰ Νόητος μὴ νοεῖ, παρὰ τοῦτο ἐκβληταὶ αἱ γραφαί. Τίς γὰρ οὐκ ἐρεῖ ἕνα Θεὸν εἶναι; ἀλλ' οὐ τὴν οἰκονομίαν ἀναιρήσει. Ὄντως μὲν οὖν τὰ κεφάλαια διὰ (for. δύο) ταῦτα πρότερον δεῖ ἀνατραπῆναι κατὰ τὸν ἐκείνων νοῦν, κατὰ δὲ τὴν ἀλήθειαν δειχθῆναι. Πρότερον γὰρ ὄντως ἐστὶν διηγήσασθαι, ὅτι εἷς Θεὸς ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ, δι' οὗ τὰ πάντα, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς ἐν αὐτῷ.

Theodotus, cum vellet probare Christum esse hominem nudum. Sed nec illi, nec isti quidquam intellexerunt; ut ipsæ Scripturæ inscitiam eorum redarguunt, quæ testimonium veritati tribuunt. Videte, fratres, quomodo præceps et audax dogma introduxerunt, cum impudenter aiunt, Ipse Christus est Pater, ipse Filius; ipse passus est, ipse se excitavit a mortuis. At non sic est: recte enim dicunt Scripturæ, sed alia Noetus intelligit. At non quia Noetus non intelligit, idcirco Scripturæ repudiandæ sunt. Quis enim non dicet unum Deum esse? non tamen continuo œconomiam, id est, incarnationem, negabit. Primum igitur oportet confutare quidem hæc capita secundum sensum illorum; declarare vero ea secundum veritatem. Primum enim re vera est exponere Patrem esse unum Deum, *ex quo omnis paternitas* [a], *per quem omnia, et ex quo omnia, et nos in ipso* [b].

[a] Ephes. iii. 15. [b] 1 Cor. viii. 6.

δ'. Ἴδωμεν, ὡς εἶπον, τὴν αὐτοῦ ἀνατροπὴν, εἶθ' οὕτως τὴν ἀλήθειαν διηγησόμεθα. Φησὶν γὰρ· Ἐκοπίασεν Αἴγυπτος, καὶ ἐμπόρια Αἰθιόπων, καὶ οἱ Σαβαεὶμ, καὶ τὰ λοιπὰ, ἵνα εἴπῃ, σὺ γὰρ ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ Σωτήρ· οὐ νοῶν τὸ προειρημένον. ὁπόταν γὰρ θελήσωσιν πανουργεῖσθαι, περικόπτουσι τὰς γραφάς. Ὁλοκλήρως δὲ εἰπάτω, καὶ εὑρήσει τὴν αἰτίαν πρὸς τίνα λέγεται. Ἀνωτέρω γὰρ μικρὸν ἀρχὴ τοῦ κεφαλαίου τυγχάνει, ὅθεν δεῖ ἀρξάμενον δεῖξαι, πρὸς τίνα λέγει καὶ περὶ τίνος. ἄνωθεν γὰρ ἡ ἀρχὴ τοῦ κεφαλαίου τοῦτ' ἔχει· Ἐρωτήσατέ με περὶ τῶν υἱῶν μου, καὶ τῶν θυγατέρων μου, καὶ τῶν ἔργων τῶν χειρῶν μου ἐντείλασθέ μοι. ἐγὼ ἐποίησα γῆν καὶ ἄνθρωπον ἐπ' αὐτῆς. ἐγὼ τῇ χειρί μου ἐστερέωσα τὸν οὐρανόν. ἐγὼ πᾶσιν τοῖς ἄστροις ἐνετειλάμην. ἐγὼ ἤγειρα αὐτὸν, (Excidit μετὰ δικαιοσύνης,) καὶ πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ εὐθεῖαι. οὗτος οἰκοδομήσει τὴν πόλιν μου, καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν ἐπιστρέψει. οὐ μετὰ λύτρων, οὐδὲ μετὰ δώρων, εἶπεν Κύριος Σαβαώθ. Οὕτως εἶπεν Κύριος

IV. Videamus, ut dixi confutationem, deinde veritatem exponemus. Ait enim: [a] *Laboravit Ægyptus, et mercatura Æthiopum, et Sabain,* et quæ sequuntur usque ad eum locum, ubi dicit: *Tu es Deus Israel Salvator.* Hæc recitat, non intelligens quod prius dictum est. Cum enim volunt malitiose ac dolo malo agere, circumcidunt Scripturas. Recitet autem integre, et reperiet causam propter quam hæc dicuntur. Paulo enim supra, principium capitis est, unde oportet incipere ad docendum cui et de quo dicit. Superius enim principium capitis, sic habet: *Interrogate me de filiis meis et de filiabus meis, et de operibus manuum mearum mandate mihi. Ego feci terram, et hominem super eam, ego manu mea firmavi cœlum; ego mandavi astris, ego excitavi eum, et omnes viæ ejus rectæ. Hic ædificabit civitatem meam, et captivitatem reducet non cum precio, neque cum bonis, dixit Dominus Sabaoth. Sic dixit Domi-*

[a] Esai. xlv. 14.

[b] Esai. xlv. 11.

Σαβαὼθ· Ἐκοπίασεν Αἴγυπτος καὶ ἐμπόρια Αἰθιόπων καὶ οἱ Σαβαεὶμ, ἄνδρες ὑψηλοὶ ἐπί σε διαβήσονται, καί σοι ἔσονται δοῦλοι, καὶ ὀπίσω σου ἀκολουθήσουσιν δεδεμένοι χειροπέδαις, καὶ ἐν σοὶ προσκυνήσουσιν, καὶ ἐν σοὶ προσεύξονται, ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστι, καὶ οὐκ ἐστι Θεὸς πλὴν σου. Σὺ γὰρ ἦς (for. εἶς) Θεὸς, καὶ οὐκ ἤδειμεν, ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ Σωτήρ. Ἐν σοὶ οὖν, φησὶν, ὁ Θεός ἐστιν. Ἐν τίνι δὲ ὁ Θεὸς ἀλλ' ἢ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ πατρῴῳ Λόγῳ, καὶ τῷ μυστηρίῳ (for. κατὰ τὸ μυστήριον) τῆς οἰκονομίας. Περὶ οὗ πάλιν δεικνύων τὸ κατὰ σάρκα αὐτοῦ σημαίνει. Ἐγὼ ἤγειρα αὐτὸν μετὰ δικαιοσύνης, καὶ πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ εὐθεῖαι. Τί οὖν; περὶ τίνος μαρτυρεῖ Πατήρ; περὶ τοῦ υἱοῦ Πατὴρ λέγει, Ἐγὼ ἤγειρα αὐτὸν μετὰ δικαιοσύνης. Ὅτι δὲ Πατὴρ ἤγειρεν αὐτοῦ τὸν υἱὸν ἐν δικαιοσύνῃ, μαρτυρεῖ ὁ ἀπόστολος Παῦλος λέγων· Εἰ δὲ τὸ πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος Χριστὸν Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν, οἰκεῖ ἐν ὑμῖν, ὁ ἐγείρας τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν, ζωοποιήσει καὶ τὰ

nus Sabaoth: Laboravit Ægyptus, et mercatura Æthiopum, et Sabain; viri celsi in te transibunt, et tibi erunt servi, et post te sequentur ligati vinculis manuum, et in te adorabunt, et in te precabuntur; quoniam in te est Deus, et non est Deus præter te: tu enim es Deus, et nescivimus; Deus Israel Salvator. In te igitur, inquit, *est Deus.* In quo autem est Deus, nisi in Christo Jesu, Verbo Patris, et mysterio œconomiæ, id est, incarnationis? De quo rursus docens, carnem ejus significat, cum ait, *Ego excitavi eum cum justitia, et omnes viæ ejus rectæ.* Quid igitur? de quo testatur hoc loco Pater? de Filio dicit Pater: *Ego excitavi cum justitia.* Quod autem Pater suscitavit Filium in justitia, testatur Paulus apostolus, [a] cum ait: *Si autem Spiritus qui suscitavit Christum Jesum a mortuis, habitat in vobis: qui suscitavit Christum Jesum a mortuis, vivificabit etiam mortalia*

[a] Rom. viii. 11.

θνητὰ σώματα ὑμῶν διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ πνεύματος ἐν ὑμῖν. Ἰδοὺ συνέστηκεν τὸ διὰ τοῦ προφήτου εἰρημένον· ἐγὼ ἤγειρα μετὰ δικαιοσύνης. Τὸ δὲ εἰπεῖν, ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστιν, ἐδείκνυεν μυστήριον (for. τὸ μ.) οἰκονομίας, ὅτι σεσαρκωμένου τοῦ Λόγου καὶ ἐνανθρωπήσαντος ὁ Πατὴρ ἦν ἐν τῷ υἱῷ, καὶ ὁ υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ, ἐμπολιτευομένου τοῦ υἱοῦ ἐν ἀνθρώποις. Τοῦτο οὖν ἐσημαίνετο, ἀδελφοὶ, ὅτι ὄντως μυστήριον (for. ἐν τῷ μυστηρίῳ) οἰκονομίας ἐκ Πνεύματος ἁγίου ἦν οὗτος ὁ Λόγος καὶ παρθένου, ἕνα υἱὸν Θεῷ ἀπεργασάμενος. Τοῦτο δὲ οὐκ ἐγὼ λέγω, ἀλλ' αὐτὸς μαρτυρεῖ ὁ καταβὰς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. οὕτω γὰρ λέγει· Οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανὸν, εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ. Τί οὖν ζητεῖ παρὰ τὸ εἰρημένον; μήτι ἐρεῖ, ὅτι ἐν οὐρανῷ σὰρξ ἦν; ἔστιν μὲν οὖν σὰρξ ἡ ὑπὸ τοῦ Λόγου τοῦ πατρῴου προσενεχθεῖσα δῶρον, ἡ ἐκ Πνεύματος καὶ παρθένου, τέλειος υἱὸς Θεοῦ ἀποδεδειγμένος. Πρόδηλον οὖν, ὅτι αὐτὸς ἑαυ-

corpora vestra per inhabitantem Spiritum ejus in vobis. Ecce comprobavit quod dictum est per prophetam: *Ego suscitavi cum justitia.* Quod autem dixit, *In te est Deus;* ostendit mysterium œconomiæ, id est, incarnationis, quod incarnato Verbo et facto homine Pater erat in Filio, et Filius in Patre, conversante Filio cum hominibus. Hoc igitur, fratres, significabatur, quod vere mysterium incarnationis ex Spiritu Sancto et ex virgine erat hoc Verbum, quod operatum est Deo Filium unum. Hoc autem non ego dico, sed ipse testatur qui de cœlis descendit. Sic enim ait: [a] *Nemo ascendit in cœlum, nisi qui de cœlo descendit, Filius hominis qui est in cœlo.* Quid igitur quærit iste præter hoc quod dictum est? Numquid dicturus est quod caro erat in cœlo? Est igitur caro, quæ a Verbo Patris oblata est dono, caro, inquam, ex Spiritu Sancto et virgine ostensa, perfectus Filius Dei. Manifestum igitur est, quod se ipse

[a] Joh. iii. 13.

τὸν προσέφερεν τῷ Πατρί. Πρὸ δὲ τούτου ἐν οὐρανῷ σὰρξ οὐκ ἦν. Τίς οὖν ἦν ἐν οὐρανῷ ἀλλ' ἢ Λόγος ἄσαρκος, ἀποσταλεὶς ἵνα δείξῃ αὐτὸν ἐπὶ γῆς ὄντα, εἶναι καὶ ἐν οὐρανῷ. Λόγος σὰρξ ἦν, πνεῦμα ἦν, δύναμις ἦν, εἷς (cor. ὃς) τὸ κοινὸν ὄνομα καὶ παρὰ ἀνθρώποις χωρητὸν ἀνελάμβανεν εἰς ἑαυτὸν, τοῦτο καλούμενος ἀπ' ἀρχῆς υἱὸς ἀνθρώπου διὰ τὸ μέλλον, καίτοι μήπω ὢν ἄνθρωπος, καθὼς ὁ Δανιὴλ μαρτυρεῖ, λέγων· Εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ἐρχόμενον ὡς υἱὸν ἀνθρώπου. Δικαίως οὖν ἐν τῷ οὐρανῷ ὄντα ἔλεγεν τούτῳ ὀνόματι [τοῦτο ἀπ' ἀρχῆς ὄντα for. delend.] καλεῖσθαι ἀπ' ἀρχῆς Λόγον Θεοῦ.

ε'. Ἀλλὰ τί μοι, φησὶν, λέγει ἐν ἑτέρῳ; Οὗτος ὁ Θεὸς, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν. Καλῶς εἶπεν· πρὸς γὰρ τὸν Πατέρα τίς λογισθήσεται; ὁ δὲ λέγει· Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν· ἐξηῦρεν πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακὼβ τῷ παιδὶ αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ

obtulit Patri. Antea vero non erat in cœlo caro. Quis ergo erat in cœlo, nisi Verbum sine carne, quod missum est ut ostenderet se, qui in terra erat, esse etiam in cœlo? Verbum enim erat, spiritus erat, virtus erat. Unus commune nomen, et in usu apud homines sibi sumpsit, vocatus a principio Filius hominis, propter futurum, quamvis nondum esset homo, sicut Daniel testatur inquiens: [a] *Vidi, et ecce in nubibus cæli venientem tanquam Filium hominis.* Recte igitur dixit, eum qui in cœlo erat Verbum Dei, hoc nomine a principio vocari.

V. Sed quid mihi, inquit, dicit Scriptura in alio loco: [b] *Hic est Deus, non reputabitur alius ad eum.* Recte dixit. Quis enim reputabitur ad Patrem? *Hic*, inquit, *Deus noster; non reputabitur alius ad eum. Invenit omnem viam scientiæ, et dedit illam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo.* [c] Bene dicit.

[a] Dan. vii. 13. [b] Baruch iii. 36. [c] Ibid.

τῷ ἠγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ. Καλῶς λέγει. Τίς γάρ ἐστιν Ἰακὼβ ὁ παῖς αὐτοῦ, Ἰσραὴλ ὁ ἠγαπημένος ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἢ οὗτος περὶ οὗ βοᾷ λέγων· Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ἀγαπητὸς εἰς ὃν ηὐδόκησα, τούτου ἀκούετε; Πᾶσαν οὖν τὴν ἐπιστήμην παρὰ τοῦ Πατρὸς λαβὼν, ὁ τέλειος Ἰσραὴλ, ὁ ἀληθινὸς Ἰακὼβ, μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. Ἰσραὴλ δὲ τίς ἐστιν ἀλλ' ἢ ἄνθρωπος ὁρῶν τὸν Θεόν; Ὁρῶν δὲ τὸν Θεὸν οὐδ' εἷς εἰ μὴ μόνος ὁ παῖς καὶ τέλειος ἄνθρωπος καὶ μόνος διηγησάμενος τὴν βουλὴν τοῦ Πατρός. Λέγει γὰρ καὶ Ἰωάννης· Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακεν πώποτε, μονογενὴς υἱὸς ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, αὐτὸς διηγήσατο. καὶ πάλιν· ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς, ὃ ἤκουσεν καὶ ἑώρακεν, μαρτυρεῖ. Οὗτος οὖν ἐστὶν ᾧ πᾶσαν ἐπιστήμην Πατὴρ ἔδωκεν, ὃς ἐπὶ γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη.

ς'. [a]Ὁ δὲ λέγει ὁ ἀπόστολος, [c]Ὧν οἱ Πατέρες, ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς ὁ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς

Quis enim est Jacob puer ejus, et Israel dilectus ejus, nisi hic de quo clamat inquiens: [a]*Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipsum audite:* qui omnem scientiam a Patre accepit, perfectus Israel, et verus Jacob. *Post hæc in terra visus est, et cum hominibus conversatus est.* Quis autem est Israel, nisi homo videns Deum? Videns autem Deum, nemo nisi solus puer et perfectus homo, et qui solus enarrat consilium Patris. Ait enim Joannes: [b]*Deum nemo vidit unquam, nisi unigenitus Filius qui est in sinu Patris; ipse enarravit:* et rursus: [c]*Qui de cœlo descendit, quod audivit et vidit, testatur.* Hic igitur est, cui omnem scientiam dedit Pater: qui in terra visus est, et cum hominibus conversatus est.

VI. Quod autem dicit apostolus: [d]*Quorum Patres, ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus bene-*

[a] Matth. xvii. 5. iii. 17. [b] Joh. i. 18. [c] Joh. iii. 11. et 13. [d] Rom. ix. 5.

εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας· καλῶς διηγεῖται καὶ λαμπρῶς τὸ τῆς ἀληθείας μυστήριον. οὗτος ὁ ὢν ἐπὶ πάντων, Θεός ἐστιν, λέγει γὰρ οὕτω μετὰ παῤῥησίας, Πάντα μοι παραδέδοται ὑπὸ τοῦ Πατρός. ὁ ὢν ἐπὶ πάντων, Θεὸς εὐλογητὸς γεγένηται, καὶ ἄνθρωπος γενόμενος, Θεός ἐστιν εἰς τοὺς αἰῶνας. οὕτως γὰρ καὶ Ἰωάννης εἶπεν· Ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ. Καλῶς εἶπεν παντοκράτορα Χριστόν. Τοῦτο γὰρ εἶπεν ὅπερ καὶ αὐτῷ (for. αὐτὸς) μαρτυρήσει ὁ Χριστός. Μαρτυρῶν γὰρ Χριστὸς ἔφη· Πάντα μοι παραδέδοται παρὰ τοῦ Πατρός· καὶ πάντων (for. καὶ εἰ π.) κρατεῖ, παντοκράτωρ παρὰ Πατρὸς κατεστάθη Χριστός. Ἤδη δὲ καὶ Παῦλος δεικνὺς, ὅτι πάντα αὐτῷ παραδέδοται, οὕτως ἔφη· ἀπαρχὴ Χριστὸς, ἔπειτα οἱ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, εἶτα τὸ τέλος, ὅταν παραδιδῷ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ Πατρί· ὅταν καταργήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν. Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν ἄχρις οὗ θῇ πάντας τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ

dictus in sæcula: pulchre enarrat et dilucide mysterium veritatis. Hic qui est super omnia, Deus est; sic enim audet dicere, [a] *Omnia mihi tradita sunt a Patre;* qui est super omnia Deus benedictus, genitus est, et factus homo, Deus est in sæcula. Sic enim Joannes ait: [b] *Qui est, et qui erat, et qui venturus est, Deus omnipotens.* Recte vocavit *omnipotentem* Christum: hoc enim dixit, quod quidem Christus testabitur. Tribuens enim testimonium, [c] *Omnia,* inquit, *mihi tradita sunt a Patre:* et omnium dominatum tenet; omnipotens a Patre constitutus est Christus. Imo et Paulus docens omnia ei data esse, sic dixit: [d] *Primitiæ Christus, deinde, qui sunt Christi in adventu ejus: postea finis, cum tradiderit regnum Deo et Patri; cum evacuaverit omnem principatum, et omnem potestatem et virtutem. Oportet enim ipsum regnare, donec ponat omnes ini-*

[a] Matth. xi. 17. [b] Apoc. i. 8. ii. 17. [c] Matth. xi. 17. [d] 1 Cor. xv. 23.

τοὺς πόδας αὐτοῦ· ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος. πάντα γὰρ ὑποτέτακται αὐτῷ. ὅταν δὲ εἴπῃ, πάντα ὑποτέτακται αὐτῷ, δῆλον ὅτι ἐκτὸς τοῦ ὑποτάξαντος αὐτῷ τὰ πάντα. τότε καὶ αὐτὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποταξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς πάντα ἐν πᾶσιν. Εἰ οὖν τὰ πάντα ὑποτέτακται αὐτῷ ἐκτὸς τοῦ ὑποτάξαντος, πάντων κρατεῖ, αὐτοῦ δὲ ὁ Πατὴρ, ἵνα ἐν πᾶσιν εἷς Θεὸς φανῇ, ᾧ τὰ πάντα ὑποτάσσεται ἅμα Χριστῷ, ᾧ τὰ πάντα Πατὴρ ὑπέταξεν παρὲξ ἑαυτοῦ. Τοῦτο γὰρ Χριστὸς ἔφη, ὡς (for. ὃς) ἐν τῷ εὐαγγελίῳ καὶ Πατέρα ἴδιον καὶ Θεὸν ὡμολόγησεν. λέγει γὰρ οὕτως, Ὑπάγω πρὸς τὸν Πατέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν. Εἰ οὖν Νόητος τολμᾷ λέγειν αὐτὸν εἶναι τὸν Πατέρα, πρὸς ποῖον Πατέρα ἐρεῖ πορεύεσθαι Χριστὸν κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν φωνήν; εἰ δὲ ἀξιοῖ καταλείψαντας ἡμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τῇ αὐτοῦ ἀφροσύνῃ πιστεύειν, μάτην κάμνει· Πειθαρχεῖν γὰρ δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις.

micos sub pedibus ejus. Novissime autem inimica destruetur mors: omnia enim subjecit sub pedibus ejus. Cum autem dicat: Omnia subjecta sunt ei; sine dubio, præter eum qui subjecit ei omnia. Cum autem subjecta fuerint illi omnia, tunc et ipse Filius subjectus erit ei, qui subjecit sibi omnia, ut sit Deus omnia in omnibus. Si igitur omnia subjecta sunt ei præter eum qui ei subjecit omnia, omnium tenet dominatum; ipsius vero dominatum tenet Pater, ut in omnibus unus Deus reperiatur, cui omnia subjecta sunt simul cum Christo, cui omnia Pater subjecit præter se ipsum. Hoc enim Christus dixit: sicut in evangelio et Patrem suum et Deum confessus est. Ait enim sic: [a] *Vado ad Patrem meum et Patrem vestrum; et Deum meum et Deum vestrum.* Si ergo Noetus audet dicere, ipsum esse Patrem; ad quem patrem dicet ire Christum secundum vocem evangelii? Sin vero vult ut relicto evangelio, amentiæ ejus credamus, frustra laborat, [b] *oportet enim obedire magis Deo, quam hominibus.*

[a] Joh. xx. 17.

[b] Actor. iv. 19. v. 29.

ζ'. Ἐὰν δὲ λέγει, Αὐτὸς εἶπεν· Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν· ἐπιστανέτω (for. ἐπίσταιτο) τὸν νοῦν καὶ μανθανέτω, ὅτι οὐκ εἶπεν ὅτι ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἓν εἰμι, ἀλλὰ ἕν ἐσμεν. Τὸ γάρ ἐσμεν οὐκ ἐφ' ἑνὸς λέγεται, ἀλλ' ἐπὶ (for. ἐπεὶ, ut interpres) δύο πρόσωπα ἔδειξεν, δύναμιν δὲ μίαν. Αὐτὸς δὲ αὐτὸ ἀπέλυσεν (for. ἐπέλυσεν) εἰπὼν περὶ μαθητῶν πρὸς τὸν Πατέρα· Τὴν δόξαν ἣν ἔδωκάς μοι, ἔδωκα αὐτοῖς, ἵνα ὦσιν ἓν, καθὼς ἡμεῖς ἕν. Ἐγὼ ἐν αὐτοῖς, καὶ Σὺ ἐν ἐμοὶ, ἵνα ὦσιν τετελειωμένοι εἰς ἕν, ἵνα γινώσκῃ ὁ κόσμος ὅτι Σύ με ἀπέστειλας. Τί πρὸς ταῦτα ἔχουσι λέγειν οἱ Νοητιανοί; Μὴ πάντες ἓν σῶμά ἐστιν (for. ἐσμεν) κατὰ τὴν οὐσίαν; ἢ τῇ δυνάμει καὶ τῇ διαθέσει τῆς ὁμοφρονίας ἓν γινόμεθα; τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον ὁ παῖς ὁ πεμφθεὶς καὶ ὑπ' αὐτῶν μὴ γινωσκόμενος ὄντων ἐν κόσμῳ, ὡμολόγησεν εἶναι ἐν τῷ Πατρὶ δυνάμει, διαθέσει (for. καὶ δ.). Εἷς (for. Ἔστι) γὰρ νοῦς Πατρὸς ὁ παῖς. Οἱ νοῦν Πατρὸς ἔχοντες οὕτω (for. τούτῳ) πιστεύομεν. Οἱ δὲ τὸν νοῦν μὴ

VII. Si autem dicat: ipse dixit: [a] *Ego et Pater unum sumus;* advertat animum, et intelligat quod non dixit: *Ego et Pater unum sum;* sed *unum sumus.* Illud enim, *sumus*, non dicitur de uno, sed sic dixit, quia duas personas demonstravit, unam autem potentiam, sive *virtutem.* Ipse hoc explicavit, cum dixit de discipulis ad Patrem: [b] *Gloriam quam dedisti mihi, dedi eis; ut sint unum, sic ut nos unum sumus. Ego in ipsis, et tu in me; ut sint perfecti in unum; ut cognoscat mundus quod tu me misisti.* Quid ad hæc dicere possunt Noetiani? Numquid omnes unum corpus sunt secundum substantiam? an vero potestate et affectione consensionis et concordiæ unum efficimur? Ad eundem modum puer missus, et iis qui in mundo erant, [c] non cognitus, confessus est se esse in Patre potestate, affectione consensionis: una enim mens Patris est puer. Qui autem mentem Patris habemus, sic credimus:

[a] Joh. x. 30. [b] Id. xvii. 22. [c] Id. i. 10.

ἔχοντες τὸν υἱὸν ἤρνηνται. Εἰ δὲ καὶ Φίλιππον ἐπερωτᾷν (for. ἐπερωτῶντα) περὶ Πατρὸς, βούλοιντο λέγειν, Δεῖξον ἡμῖν τὸν Πατέρα, καὶ ἀρκεῖ ἡμῖν. πρὸς ὃν ἀπεκρίθη ὁ Κύριος, λέγων· Τοσοῦτον χρόνον μέθ' ὑμῶν εἰμι, Φίλιππε, καὶ οὐκ ἔγνωκάς με; Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα. Οὐ πιστεύεις ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί ἐστιν; καὶ θέλουσι λέγειν, διὰ τούτου κρατύνεσθαι τὸ δόγμα αὐτῶν, ὁμολογοῦντος αὐτοῦ ἑαυτὸν Πατέρα. γνώτωσαν ὅτι μέγιστον ἑαυτοῖς ἐναντίωμα ἐπιφέρουσιν, ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ῥητοῦ ἐλεγχόμενοι. Τοῦ γὰρ Χριστοῦ ἑαυτὸν ἐν πᾶσιν υἱὸν εἰπόντος καὶ δείξαντος, οὐκ ἐπέγνωσαν, οὐδὲ καταλαβέσθαι ἢ ἀτενίσαι τὴν δύναμιν ἐδυνήθησαν. Καὶ τοῦτο μὴ χωρήσας Φιλιππος, καθ' ὃ ἦν ἰδεῖν, τὸν Πατέρα ἠξίου βλέπειν· πρὸς ὃν ὁ Κύριος ἔφη· Φίλιππε, τοσοῦτον χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι, καὶ οὐκ ἔγνωκάς με; Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ, ἑώρακε τὸν Πατέρα. Τουτέστιν, εἰ ἐμὲ ἑώρακας, δι' ἐμοῦ τὸν

qui vero non habent, Filium negaverunt. Si autem velint dicere, quod Philippus de Patre interrogans: [a] *Ostende*, inquit, *nobis Patrem et sufficit nobis:* cui respondit Dominus inquiens: *Tanto tempore vobiscum sum, Philippe, et non cognovisti me? Qui vidit me, vidit et Patrem. Non credis quia ego in Patre, et Pater in me est?* Et volunt dicere quod his verbis eorum dogma confirmatur, ipso confitente se esse Patrem; sciant maximam repugnantiam in se ipsos inducere, Scriptura eos redarguente et convincente. Cum enim Christus in omnibus se Filium dixisset et demonstrasset, non tamen cognoverant eum, neque virtutem ejus intelligere, aut intueri potuerant. Et hoc Philippus cum capere non posset, quoad videre licebat, volebat videre Patrem. Cui Dominus dixit: *Philippe, tanto tempore vobiscum sum, et non cognovisti me? qui vidit me, vidit Patrem.* Id est, si me vidisti, per me potes Patrem cog-

[a] Joh. xiv. 8.

Πατέρα γνῶναι δύνῃ. διὰ γὰρ τῆς εἰκόνος ὁμοίας τυγχανούσης εὔγνωστος ὁ Πατὴρ γίνεται. Εἰ δὲ τὴν εἰκόνα, ἥτις ἔστιν ὁ υἱὸς, οὐκ ἔγνως, πῶς ἰδεῖν θέλεις τὸν Πατέρα; Ὅτι ταῦτ' οὕτως ἔχει, τὰ ἐπικείμενα τῷ κεφαλαίῳ καὶ ὑποκείμενα ἀπολύει, (for. ἐπιλύει) τὸν προκείμενον υἱὸν ἀπεσταλμένον παρὰ Πατρὸς καὶ πρὸς πατέρα πορευόμενον σημαίνονται (cor. σημαίνοντα).

ή. Πολλὰ δὲ καὶ ἕτερα, μᾶλλον δὲ πάντα ἐστὶν μαρτυροῦντα τῇ ἀληθείᾳ. Ἀνάγκην οὖν ἔχει καὶ μὴ θέλων ὁμολογεῖν πατέρα Θεὸν παντοκράτορα, καὶ Χριστὸν Ἰησοῦν υἱὸν Θεοῦ Θεὸν ἄνθρωπον γενόμενον, ᾧ πάντα πατὴρ ὑπέταξε παρεκτὸς ἑαυτοῦ καὶ Πνεύματος ἁγίου, καὶ τούτους εἶναι οὕτως (legebat ὄντως Turrianus) τρία. Εἰ δὲ βούλεται μαθεῖν πῶς εἷς Θεὸς ἀποδείκνυται, γινωσκέτω ὅτι μία δύναμις τούτου, καὶ ὅσον μὲν κατὰ τὴν δύναμιν, εἷς ἐστι Θεὸς, ὅσον δὲ κατὰ τὴν οἰκονομίαν, τριχῆς (cor. τριχῶς) ἡ ἐπίδειξις, ὡς ὕστερον ἀποδειχθήσεται ἀποδιδόντων ἡμῶν περὶ ἀληθείας λόγον. Ταῦτα μὲν οὖν, ἀδελφοὶ,

noscere. Per imaginem enim quæ similis est, potest facile Pater cognosci. Sin vero imaginem, quæ est Filius, non cognovisti, quomodo vis Patrem videre? Quod autem hæc ita sint, quæ in ipso capite adjecta et subjecta sunt, explicant, quæ significant, Filium *propositum*[a] *missum esse a Patre*[b] et *ad Patrem ire*[c].

VIII. Multa alia, immo omnia huic veritati adstipulantur. Necesse ergo est, ut quamvis nolit, confiteatur Patrem Deum omnipotentem, et Christum Jesum Filium Dei, Deum factum hominem, cui omnia Pater subjecit præter se, et Spiritum Sanctum, et hos esse vere tres. Quod si vult scire quomodo unus Deus demonstratur, sciat unam esse virtutem sive potentiam hujus: et quantum ad virtutem pertinet, unus est Deus; quantum vero ad incarnationem pertinet, tertia est ostensio; ut paulo post docebimus, cum reddemus rationem de veritate. Hæc igitur, fratres, dicta

[a] Rom. iii. 25. [b] Joh. v. 30. viii. 16. 18. &c. [c] Id. xiii. 1. xiv. 12.

δείκνυται ἡμῖν συμφώνως εἰρημένα. Εἷς γὰρ Θεός ἐστιν ᾧ δεῖ πιστεύειν, ἀλλ' ἀγένητος, ἀπαθὴς, ἀθάνατος, πάντα ποιῶν ὡς (for. ἃ) θέλει, καθὼς θέλει, ὅτε θέλει. Τί οὖν πρὸς ταῦτα τολμήσει Νόητος μὴ νοῶν τὴν ἀλήθειαν; Ἐπειδὴ οὖν ἤδη καὶ ὁ Νόητος ἀνατέτραπται, ἔλθωμεν ἐπὶ τὴν τῆς ἀληθείας ἀπόδειξιν, ἵνα συστήσωμεν τὴν ἀλήθειαν. καθ' ἧς πᾶσαι τοσαῦται αἱρέσεις γεγένηνται μηδὲν δυνάμεναι εἰπεῖν.

θ'. Εἷς Θεὸς, ὃν οὐκ ἄλλοθεν ἐπιγινώσκομεν, ἀδελφοὶ, ἢ (ἐκ) τῶν ἁγίων γραφῶν. Ὃν γὰρ τρόπον ἐάν τις βουληθῇ τὴν σοφίαν τοῦ αἰῶνος τούτου ἀσκεῖν, οὐκ ἄλλως δυνήσεται τούτου τυχεῖν, ἐὰν μὴ δόγμασι φιλοσόφων ἐντύχῃ, τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον ὅσοι θεοσέβειαν ἀσκεῖν βουλόμεθα, οὐκ ἄλλοθεν ἀσκήσομεν ἢ ἐκ τῶν λογίων τοῦ Θεοῦ. Ὅσα τοίνυν κηρύσσουσιν αἱ θεῖαι γραφαὶ, ἴδωμεν, καὶ ὅσα διδάσκουσιν, ἐπιγνῶμεν, καὶ ὡς θέλει πατὴρ πιστεύεσθαι, πιστεύσωμεν, καὶ ὡς θέλει υἱὸν δοξάζεσθαι, δοξάσωμεν, καὶ ὡς θέλει πνεῦμα ἅγιον δωρεῖσθαι,

nobis sunt, de quibus inter omnes convenit. Unus enim est Deus, cui credere oportet, sed ingenitus, impatibilis, immortalis, qui omnia facit quæ vult, sicut vult, et quando vult. Quid igitur ad hæc audebit dicere Noetus, non intelligens veritatem? Quandoquidem igitur hactenus Noetus confutatus est, veniamus ad demonstrationem veritatis; ut confirmemus veritatem, contra quam tot et tantæ hæreses ortæ sunt, quæ nihil dicere potuerunt.

IX. Unus Deus est, quem non aliunde, fratres, agnoscimus, quam ex sanctis Scripturis. Quemadmodum enim si quis vellet sapientiam hujus sæculi exercere, non aliter hoc consequi poterit, nisi dogmata philosophorum legat: sic quicumque volumus pietatem in Deum exercere, non aliunde discemus, quam ex Scripturis divinis. Quæcunque ergo sanctæ Scripturæ prædicant, sciamus; et quæcunque docent, cognoscamus: et sicut vult Pater credi, sic credamus; et sicut vult Filium glorificari, sic glorificemus; et sicut vult donari Spiritum Sanctum, sic ac-

λάβωμεν. Μὴ κατ' ἰδίαν προαίρεσιν, μηδὲ κατ' ἴδιον νοῦν, μηδὲ βιαζόμενοι τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δεδομένα. ἀλλ' ὃν τρόπον αὐτὸς ἐβουλήθη διὰ τῶν ἁγίων γραφῶν δεῖξαι, οὕτως ἴδωμεν.

ί. Θεὸς μόνος ὑπάρχων καὶ μηδὲν ἔχων ἑαυτῷ σύγχρονον, ἐβουλήθη κόσμον κτίσαι. Ὁ κόσμον ἐννοηθεὶς, θελήσας τε καὶ φθεγξάμενος ἐποίησεν, ᾧ παραυτίκα παρέστη τὸ γενόμενον ὡς ἠθέλησεν. αὐτάρκης οὖν ἡμῖν ἐστιν μόνον εἰδέναι ὅτι σύγχρονον Θεοῦ οὐδὲν πλὴν αὐτὸς ἦν, αὐτὸς δὲ μόνος ὢν πολὺς ἦν, οὔτε γὰρ ἄλογος, οὔτε ἄσοφος, οὔτε ἀδύνατος, οὔτε ἀβούλευτος ἦν, πάντα δὲ ἦν ἐν αὐτῷ, αὐτὸς δὲ ἦν τὸ πᾶν. ὅτε ἠθέλησεν, καθὼς ἠθέλησεν, ἔδειξε τὸν Λόγον αὐτοῦ καιροῖς ὡρισμένοις παρ' αὐτῷ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐποίησεν. Ὅτε μὲν θέλει, ποιεῖ, ὅτε δὲ ἐνθυμεῖται, τελεῖ, ὅτε δὲ φθέγγεται, δεικνύει, ὅτε πλάσσει, σοφίζεται. πάντα γὰρ τὰ γενόμενα διὰ λόγου καὶ σοφίας τεχνάζεται, λόγῳ μὲν κτίζων, σοφίᾳ δὲ κοσμῶν. Ἐποίησεν οὖν ὡς ἠθέλησεν, Θεὸς γὰρ

cipiamus. Non secundum propriam voluntatem, neque secundum proprium sensum, neque vim inferentes in ea, quæ ab eo data sunt; sed quomodo ipse per sanctas scripturas docere voluit, sic intelligamus.

X. Deus solus cum esset, nihilque sibi coævum haberet, voluit mundum efficere, et mundum cogitans, ac volens, et dicens effecit; continuoque extitit ei factus, sicut voluit perfecit. Satis igitur nobis est scire solum, nihil esse Deo coævum. Nihil erat præter ipsum; ipse solus multus erat. Nec enim erat sine ratione, sine sapientia, sine potentia, sine consilio. Omnia erant in eo, ipse erat omnia. Quando voluit, et quomodo voluit, ostendit Verbum suum temporibus apud eum definitis; per quem omnia fecit. Qui cum vult, facit; quando cogitat, perficit; quando loquitur, ostendit; quando format, sapientiam edit. Omnia enim quæ facta sunt, ratione quidem creat, sapientia vero ornat. Fecit igitur sicut voluit: Deus enim

ἦν. Τῶν δὲ γινομένων ἀρχηγὸν καὶ σύμβουλον καὶ ἐργάτην ἐγέννα Λόγον, ὃν Λόγον ἔχων ἐν ἑαυτῷ ἀόρατόν τε ὄντα τῷ κτιζομένῳ κόσμῳ ὁρατὸν ποιεῖ· προτέραν φωνὴν φθεγγόμενος, καὶ φῶς ἐκ φωτὸς γεννῶν, προῆκεν τῇ κτίσει Κύριον· τὸν ἴδιον νοῦν, αὐτῷ μόνῳ πρότερον ὁρατὸν ὑπάρχοντα, τῷ δὲ γινομένῳ κόσμῳ ἀόρατον ὄντα, ὁρατὸν ποιεῖ, ὅπως διὰ τοῦ φανῆναι ἰδὼν ὁ κόσμος σωθῆναι δυνηθῇ.

ια'. Καὶ οὕτως παρίστατο αὐτῷ ἕτερος. Ἕτερον δὲ λέγων οὐ δύο Θεοὺς λέγω, ἀλλ' ὡς φῶς ἐκ φωτὸς, ἢ ὡς ὕδωρ ἐκ πηγῆς, ἢ ὡς ἀκτῖνα ἀπὸ ἡλίου. Δύναμις γὰρ μία ἡ ἐκ τοῦ παντὸς, τὸ δὲ πᾶν Πατὴρ, ἐξ οὗ δύναμις Λόγος· οὗτος δὲ Νοῦς, ὃς προβὰς ἐν κόσμῳ ἐδείκνυτο παῖς Θεοῦ. Πάντα τοίνυν δι' αὐτοῦ, αὐτὸς δὲ μόνος ἐκ Πατρός. Τίς τοίνυν ἀποφαίνεται πληθὺν Θεῶν παραβαλλομένην κατὰ καιρούς; Καὶ γὰρ πάντες ἀπεκλείσθησαν εἰς τοῦτο ἄκοντες εἰπεῖν, ὅτι τὸ πᾶν εἰς ἕνα ἀνατρέχει. Εἰ οὖν τὰ πάντα εἰς ἕνα ἀνα-

erat. Eorum autem quæ facta sunt, ducem, consiliarium et operarium generabat Verbum: quod Verbum cum in se haberet, essetque mundo creato inaspectabile, fecit aspectabile, emittens priorem vocem, et lumen ex lumine generans depromsit ipsi creaturæ Dominum, sensum suum; et qui prius ipsi tantum erat visibilis, mundo autem invisibilis, hunc visibilem fecit, ut mundus cum eum qui apparuit, videret, salvus fieri posset.

XI. Atque ita adstitit ei alius. Cum alium dico, non duos Deos dico; sed tanquam lumen ex lumine, et aquam ex fonte, aut radium a sole. Una enim virtus ex toto: totum vero Pater, ex quo virtus Verbum: hoc vero Mens, sive sensus, qui prodiens in mundum, ostensus est puer Dei. Omnia igitur per eum facta sunt, [a]ipse solus ex Patre genitus. Quis ergo profert multitudinem Deorum, quæ per curricula temporum appulsa fuit? Omnes enim eo redacti sunt inviti, ut dicant omnia ad unum recurrere, et-

[a] Joh. i. 3.

τρέχει, καὶ κατὰ Οὐαλεντῖνον καὶ κατὰ Μαρκίωνα, Κηρινθόντε καὶ πᾶσαν τὴν ἐκείνων φλυαρίαν, καὶ ἄκοντες εἰς τοῦτο περιέπεσαν, ἵνα τὸν ἕνα ὁμολογήσωσιν αἴτιον τῶν πάντων· οὕτως οὖν συντρέχουσιν καὶ αὐτοὶ μὴ θέλοντες τῇ ἀληθείᾳ, ἕνα Θεὸν λέγειν (an λέγοντες?) ποιήσαντα ὡς ἠθέλησεν. Οὗτος δὲ ἔδωκεν νόμον καὶ προφήτας· καὶ δοὺς διὰ πνεύματος ἁγίου ἠνάγκασεν τούτους φθέγξασθαι, ὅπως τῆς πατρῴας δυνάμεως τὴν ἀποπνοίαν λαβόντες τὴν βουλὴν καὶ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς καταγγείλωσιν.

ιβ'. Ἐν τούτοις τοίνυν πολιτεύομενος ὁ Λόγος ἐφθέγγετο περὶ ἑαυτοῦ, ἤδη γὰρ αὐτὸς ἑαυτοῦ κῆρυξ ἐγένετο, δεικνύων μέλλοντα Λόγον φαίνεσθαι ἐν ἀνθρώποις, δι' ἣν αἰτίαν οὕτως ἐβόα, Ἐμφανὴς ἐγενόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν, εὑρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσιν. Τίς δέ ἐστιν ὁ ἐμφανὴς γενόμενος ἀλλ' ἢ ὁ Λόγος τοῦ Πατρός; ὃν ἀποστέλλων Πατὴρ ἐδείκνυεν ἀνθρώποις τὴν παρ' ἑαυτοῦ ἐξουσίαν. Οὕτως οὖν ἐμφανὴς ἐγένετο ὁ Λόγος, καθὼς λέγει, ἀνακεφαλαι-

iam secundum Valentinum, et Marcionem, et Cerinthum, et omnem illorum nugacitatem; et huc nolentes reciderunt, ut unam omnium causam confiteantur. Igitur veritati nolentes consentiunt, esse scilicet unum Deum, qui fecit omnia sicut voluit. Hic autem dedit legem et prophetas; et dando coëgit hos per Spiritum Sanctum loqui, ut accipientes virtutis paternæ inspirationem, consilium et voluntatem Patris nuntiarent.

XII. In his igitur Verbum versabatur, loquens de ipso. Jam enim ipse suus præco erat; ostendebatque futurum esse, ut Verbum in hominibus appareret. Idcirco sic clamabat; [a] *Factus sum manifestus iis qui non quærebant me; inventus sum ab iis qui non interrogabant me.* Quis vero est qui factus est manifestus, nisi Verbum Patris? quod cum Pater misit, potestatem suam ostendit hominibus. Sic igitur factum est manifestum Verbum, sicut ait

[a] Esai. lxv. 1.

οὗται γὰρ ὁ μακάριος Ἰωάννης τὰ διὰ τῶν προφητῶν εἰρημένα, δεικνὺς τοῦτον εἶναι τὸν Λόγον, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο. Φησὶν γὰρ οὕτω· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν. ὑπο(βὰς) δὲ ἔφη· Ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω. Εἰς τὰ ἴδια ἦλθεν, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον. Εἰ οὖν, ἔφη, ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ γεγένηται, καθὼς λέγει ὁ προφήτης· Τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν· ἆρα οὗτός ἐστιν ὁ Λόγος ὁ καὶ ἐμφανὴς δεικνύμενος. Οὐκοῦν ἔνσαρκον Λόγον θεωροῦμεν, Πατέρα δι' αὐτοῦ νοοῦμεν, Υἱῷ δὲ πιστεύομεν, Πνεύματι ἁγίῳ προσκυνοῦμεν.

ιγ'. Ἴδωμεν οὖν τὰ γεγραμμένα, ὅτι μὲν ἐμφανὴς ὁ Λόγος ἐσόμενος ἐκηρύσσετο. Καὶ Ἱερεμίας λέγει· Τίς ἔστη ἐν ὑποστήματι Κυρίου, καὶ εἶδεν τὸν Λόγον αὐτοῦ; Λόγος δὲ Θεοῦ μόνος ὁρατὸς, ἀνθρώπου δὲ

beatus Joannes. Repetit enim summatim, quæ a prophetis dicta sunt, demonstrans hoc esse Verbum, per quod omnia facta sunt. Sic enim ait: [a] *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil.* et infra ait: [b] *Mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit. In propria venit, et sui eum non receperunt.* Si mundus (inquit) per ipsum factus est, sicut ait Propheta: [c] *Verbo Domini cœli firmati sunt:* igitur hoc est Verbum, quod factum est manifestum. Ergo Verbum incarnatum cernimus, Patrem per eum intelligimus, Filio credimus, Spiritum Sanctum adoramus.

XIII. Videamus igitur quæ scripta sunt, quod prædicabatur quidem Verbum futurum manifestum. Hieremias etiam dicit: [d] *Quis stetit in hypostasi Domini, et vidit Verbum ejus?* Verbum autem Dei solum est visibile, verbum vero hominis

[a] Joh. i. 1. [b] Id. i. 10. [c] Ps. xxxiii. 6. [d] Jer. xxiii. 18.

ἀκουστός. Ὅπου ὁρᾷν τὸν Λόγον λέγει, ἀνάγκην ἔχω πιστεύειν ὁρατὸν τοῦτον ἀπεσταλμένον· οὐκ ἄλλος ἦν ἀλλ' ἢ ὁ Λόγος. Ὅτι δὲ ἀπεστάλθη, μαρτυρεῖ Πέτρος, πρὸς τὸν ἑκατόνταρχον Κορνήλιον λέγων, Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν Λόγον αὐτοῦ τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ διὰ κηρύγματος Ἰησοῦ Χριστοῦ. οὗτός ἐστιν ὁ Θεὸς ὁ πάντων Κύριος. Εἰ δὲ οὖν Λόγος ἀποστέλλεται διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ θέλημα τοῦ Πατρός ἐστιν Ἰησοῦς Χριστός.

ιδ'. Ταῦτα μὲν οὖν ἀδελφοὶ σημαίνουσιν αἱ γραφαὶ, ταύτην τὴν οἰκονομίαν παραδίδωσιν ἡμῖν καὶ ὁ μακάριος Ἰωάννης ἐν Εὐαγγελίῳ μαρτυρῶν, καὶ τοῦτον τὸν Λόγον Θεὸν ὁμολογεῖ οὕτως λέγων, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Εἰ δὲ οὖν ὁ Λόγος πρὸς τὸν Θεὸν, Θεὸς ὢν, τί οὖν φήσειεν ἄν τις, δύο λέγειν (for. λέγεις) Θεούς; δύο μὲν οὐκ ἐρῶ Θεοὺς ἀλλ' ἢ ἕνα, πρόσωπα δὲ δύο, οἰκονομίαν (for. οἰκονομίᾳ) δὲ τρίτην, τὴν χάριν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Πατὴρ μὲν

audibile. Quando dicit videre Verbum, necesse est mihi ut credam, hunc visibilem missum esse. Missus autem non est alius quam Verbum. Quod autem missum fuit, testatur Petrus, cum dixit Cornelio centurioni: [a] *Misit Deus Verbum suum filiis Israel per prædicationem Jesu Christi. Hic est Deus omnium Dominus.* Si ergo Verbum mittitur per Jesum Christum, voluntas Patris est Jesus Christus.

XIV. Hæc igitur, fratres, significant nobis scripturæ. Hanc œconomiam, id est, incarnationem tradit nobis Joannes in Evangelio, testimonio suo; et hoc Verbum confitetur Deum, sic inquiens: [b] *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum.* Si ergo Verbum erat apud Deum, et Deus erat, quid ergo? dicet ne aliquis dicere Joannem duos Deos? Duos quidem non dicam, sed unum; personas vero duas, œconomiam tertiam, gratiam dico Sancti Spiritus. Pa-

[a] Actor. x. 36.

[b] Joh. i. 1.

γὰρ εἷς, πρόσωπα δὲ δύο, ὅτι καὶ ὁ Υἱὸς, τὸ δὲ τρίτον τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Πατὴρ ἐντέλλεται, Λόγος ἀποτελεῖ, Υἱὸς δὲ δείκνυται, δι' οὗ Πατὴρ πιστεύεται. Οἰκονομίᾳ (for. καὶ οἰκονομίᾳ) συμφωνίας συνάγεται εἰς ἕνα Θεὸν, εἷς γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς, Ὁ γὰρ (for. Ὅ γε) κελεύων, Πατὴρ, ὁ δὲ ὑπακούων, Υἱὸς, τὸ δὲ συνετίζον, ἅγιον Πνεῦμα. Ὁ ὢν (for. οὖν) Πατὴρ ἐπὶ πάντων, ὁ δὲ Υἱὸς διὰ πάντων, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα ἐν πᾶσιν. Ἄλλως τε ἕνα Θεὸν νομίσαι μὴ δυνάμεθα, ἐὰν μὴ ὄντως Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι πιστεύσωμεν. Ἰουδαῖοι μὲν γὰρ ἐδόξασαν Πατέρα, ἀλλ' οὐκ ηὐχαρίστησαν, Υἱὸν γὰρ οὐκ ἐπέγνωσαν. Μαθηταὶ ἐπέγνωσαν Υἱὸν, ἀλλ' οὐκ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, δι' ὃ καὶ ἠρνήσαντο. Γινώσκων οὖν ὁ πατρῷος Λόγος τὴν οἰκονομίαν καὶ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, ὅτι οὐκ ἄλλως βούλεται δοξάζεσθαι ὁ Πατὴρ ἢ οὕτως, ἀναστὰς παρέδωκεν τοῖς μαθηταῖς λέγων· Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύ-

ter quidem unus, personæ vero duæ, quia Filius; tertia autem Spiritus Sanctus. Pater mandat, Verbum perficit, Filius autem ostenditur, per quem Pater creditur. Œconomia consensionis redigitur ad unum Deum, unus enim est Deus, qui mandat, Pater; qui obedit, Filius; qui docet scientiam, Spiritus Sanctus. Pater qui est *super omnia*, Filius *per omnia*, Spiritus Sanctus *in omnibus*. Aliter Deum unum intelligere non possumus, nisi vere Patri et Filio et Spiritui S. credamus. Etenim Judæi Patrem glorificaverunt, sed non egerunt gratias; siquidem non agnoverunt Filium. Discipuli agnoverunt Filium sed non in Spiritu Sancto, idcirco negaverunt. Sciens igitur Verbum Patris, œconomiam et voluntatem Patris, quod non vult aliter Pater glorificari, nisi sic; cum resurrexisset, tradidit hoc discipulis; [a] *Euntes*, inquit, *docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus*

[a] Matt. xxviii. 19.

ματος, δεικνύων ὅτι πᾶς ὃς ἂν ἕν τι τούτων ἐκλίπῃ, τελείως Θεὸν οὐκ ἐδόξασεν. διὰ γὰρ τῆς Τριάδος ταύτης Πατὴρ δοξάζεται. Πατὴρ γὰρ ἠθέλησεν, Υἱὸς ἐποίησεν, Πνεῦμα ἐφανέρωσεν. Πᾶσαι τοίνυν αἱ γραφαὶ περὶ τούτου κηρύσσουσι.

ιε'. Ἀλλ' ἐρεῖ μοί τις· ξένον μοι φέρεις, Λόγον λέγων Υἱόν. Ἰωάννης μὲν γὰρ λέγει Λόγον, ἀλλ' ἄλλως ἀλληγορεῖ. οὕτως γὰρ (for. ἀλλ' ἀλληγορεῖ. Οὐκ ἀλληγορεῖ. οὗτος γὰρ. vid. notam.) δεικνύων τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ τοῦτον ὄντα ἀπ' ἀρχῆς καὶ νῦν ἀπεσταλμένον, ὑποβὰς ἐν τῇ Ἀποκαλύψει ἔφη· Καὶ ἴδον τὸν οὐρανὸν ἠνεῳγμένον, καὶ ἰδοὺ ἵππος λευκὸς καὶ ὁ καθήμενος ἐπ' αὐτοῦ πιστὸς καὶ ἀληθινὸς, καὶ ἐν δικαιοσύνῃ κρίνει καὶ πολεμεῖ. Οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ φλὸξ πυρός. διαδήματα πολλὰ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, ἔχων ὄνομα γεγραμμένον ὃ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ αὐτὸς, καὶ περιβεβλημένος ἱμάτιον ἐῤῥαντισμένον αἵματι. καὶ κέκληται τὸ ὄνομα αὐτοῦ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Ὁρᾶτε οὖν, ἀδελφοὶ, πῶς ἐν συμβόλῳ τὸ

Sancti. Docuit hic, quod quicumque unum quid horum omiserit, is perfecte Deum non glorificavit. Per hanc enim Trinitatem Pater glorificatur. Pater enim voluit, Filius fecit, Spiritus Sanctus manifestum fecit: omnes igitur scripturæ de hoc prædicant.

XV. Sed dicet mihi aliquis: Novum verbum mihi affers, cum Filium vocas. Joannes enim Verbum quidem dicit, sed aliter per allegoriam interpretatur. Immo non aliter per allegoriam interpretatur: sic enim ostendens hoc verbum Dei quod ab initio erat, et nunc missum est, dixit postea, in Apocalypsi: [a] *Et vidi cœlum apertum, et ecce equus albus: et qui sedebat in eo, fidelis et verax, et in justitia judicat et pugnat. Oculi ejus sicut flamma ignis, et in capite ejus diademata multa; habens nomen scriptum quod nemo novit nisi ipse. Et vestitus erat veste aspersa sanguine: et vocatum est nomen ejus, Verbum Dei.*

[a] Apocal. xix. 11.

ἱμάτιον τὸ ἐῤῥαντισμένον αἵματι, τὴν σάρκα διηγήσατο, δι' ἧς καὶ ὑπὸ πάθος ἦλθεν ὁ ἀπαθὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος, καθὼς μαρτυροῦσίν μοι οἱ προφῆται. Λέγει γὰρ οὕτως ὁ μακάριος Μιχαίας· Οἶκος Ἰακὼβ παρώργισε Πνεῦμα Κυρίου. ταῦτα τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτοῖς ἐστιν. οὐχ οἱ λόγοι αὐτοῦ καλοὶ μετ' αὐτῶν καὶ ὀρθοὶ πορεύονται. καὶ αὐτοὶ ἀντέστησαν εἰς ἐχθρὰν κατὰ πρόσωπον τῆς εἰρήνης αὐτοῦ, τὴν δόξαν ἐξέδειραν αὐτοῦ· τουτέστιν τὸ σαρκὶ παθεῖν αὐτόν. Ὡσαύτως καὶ ὁ μακάριος Παῦλος λέγει· Τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου, ἐν ᾧ ἠσθένει, ὁ Θεὸς τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν πέμψας ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας, κατέκρινεν τὴν ἁμαρτίαν τῇ σαρκὶ, ἵνα τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου φανερωθῇ ἐν ἡμῖν τοῖς μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα. Ποῖον οὖν υἱὸν ἑαυτοῦ ὁ Θεὸς διὰ τῆς σαρκὸς κατέπεμψεν ἀλλ' ἢ τὸν Λόγον, ὃν υἱὸν προσηγόρευε διὰ τὸ μέλλειν αὐτὸν γενέσθαι; καὶ τὸ κοινὸν ὄνομα τῆς εἰς ἀνθρώπους φιλοστοργίας (for. τῇ εἰς ἀνθρώπους φιλοστοργίᾳ)

Videte igitur, fratres, quomodo vestis sanguine aspersa, in symbolo significavit carnem, qua venit, ad subeundam passionem impatibile Dei Verbum, sicut mihi prophetæ testantur. Sic enim ait beatus Michæas: [a]*Domus Jacob irritavit Spiritum Domini, hæc sunt eorum studia: non boni sermones ejus, et recte cum ipsis ambulant. Et ipsi suscitaverunt inimicitiam contra pacem ejus, gloriam ejus detraxerunt.* Id est, fecerunt eum pati in carne. Similiter beatus Paulus ait: [b]*Quod enim impossibile erat legis, in quo infirmabatur per carnem; Deus Filium suum mittens in similitudine carnis peccati, damnavit peccatum in carne, ut justificatio legis ostenderetur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum Spiritum.* Qualem igitur Filium suum Deus per carnem misit, nisi Verbum, quod a principio scilicet Filium vocavit, quia futurum erat ut ortum caperet? et cum Filius vocatur, commune nomen amoris erga homines sumit. Nec

[a] Michæ ii. 7.

[b] Rom. viii. 3.

ἀναλαμβάνει, ὁ Υἱὸς καλούμενος. Οὔτε γὰρ ἄσαρκος καὶ καθ' ἑαυτὸν ὁ Λόγος, τέλειος ἦν Υἱὸς, καίτοι τέλειος Λόγος ὢν μονογενὴς, οὔθ' ἡ σὰρξ καθ' ἑαυτὴν δίχα τοῦ Λόγου ὑποστῆναι ἠδύνατο, διὰ τὸ ἐν Λόγῳ τὴν σύστασιν ἔχειν· Οὕτως οὖν εἷς Υἱὸς τέλειος Θεοῦ ἐφανερώθη.

ις'. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ σαρκώσεως τοῦ Λόγου μαρτύρια· ἔστιν δὲ καὶ ἕτερα πλεῖστα. Ἴδωμεν δὲ καὶ τὸ προκείμενον· Ὅτι ὄντως, ἀδελφοὶ, ἡ δύναμις ἡ πατρῴα, ὅ ἐστιν Λόγος, ἀπ' οὐρανοῦ κατῆλθεν, καὶ οὐκ αὐτὸς ὁ Πατήρ. Λέγει γὰρ οὕτως· Ἐγὼ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον, καὶ ἥκω. Τί δέ ἐστιν τὸ, ἐξῆλθον (for. ὃ ἐξῆλθεν) ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ἢ ὁ Λόγος; Τί δὲ τὸ ἐξ αὐτοῦ γεννηθὲν, ἀλλ' ἢ Πνεῦμα, τουτέστιν ὁ Λόγος; Ἀλλ' ἐρεῖς μοι, Πῶς γεγέννηται; Τὴν μὲν κατά σε διήγησιν, ὡς ἐγέννησαι, οὐ δύνῃ ἐξειπεῖν, καίτοι τῆς ἑκάστης ἡμέρας ὁρῶν τὴν κατὰ ἄνθρωπον αἰτίαν· καὶ τὴν περὶ τοῦτον οἰκονομίαν ἀκριβῶς ἐξειπεῖν οὐ δύνασαι. οὐ γὰρ πάρεστίν σοι γινώσκειν τὴν τοῦ δημι-

enim Verbum per se et sine carne perfectus Filius erat, cum tamen esset perfectum Verbum, unigenitus. Neque caro per se sine Verbo subsistere poterat, quia in Verbo habebat τὴν σύστασιν, id est, in Verbo subsistebat. Sic ergo unus Filius Dei perfectus, manifestatus est.

XVI. Atque hæc quidem sunt de incarnatione Verbi testimonia, et alia plurima. Videamus nunc quod propositum nobis est, quod vere, fratres, virtus Patris, quod est Verbum Dei, e cœlo descendit, et non ipse Pater, sic enim ait: [a] *Ego ex Patre exivi, et venio.* Quid est autem quod ex Patre exivit, nisi Verbum? Quid est quod ex ipso genitum est nisi Spiritus, id est, Verbum? sed dices mihi: Quomodo genitum est? Explicationem quomodo tu genitus es, non potes expromere, quamvis quotidie vides causam humanam, et modum generationis non potes perfecte efferre. Non enim licet tibi cognos-

[a] Joh. xvi. 28.

ουργήσαντος ἔμπειρον καὶ ἀνεκδιήγητον τέχνην, ἀλλ' ἢ μόνον ὁρῶντα νοεῖν καὶ πιστεύειν, ὅτι ἔργον Θεοῦ ἄνθρωπος. Περὶ δὲ Λόγου γένεσιν ζητεῖς, ὅνπερ βουληθεὶς ὁ Θεὸς Πατὴρ ἐγέννησεν ὡς ἠθέλησεν; Οὐ γὰρ αὔταρκές σοι ἐστὶν μαθεῖν ὅτι κόσμον ὁ Θεὸς ἐποίησεν· ἀλλὰ καὶ πόθεν ἐποίησεν, τολμᾷς ἐπιζητεῖν; ἢ οὐκ αὔταρκές σοι ἐστὶν μαθεῖν, ὅτι Υἱὸς Θεοῦ σοι ἐφανερώθη εἰς σωτηρίαν, ἐὰν πιστεύσῃς, ἀλλὰ καὶ πῶς ἐγεννήθη κατὰ Πνεῦμα, πολυπραγμονεῖς; Καὶ τὴν μὲν κατὰ σάρκα γέννησιν αὐτοῦ οὐ πλείονες ἐπιστεύθησαν διηγήσασθαι πλὴν δύο. Καὶ σὺ τολμᾷς ἐπιζητεῖν τὴν κατὰ Πνεῦμα διήγησιν, ἣν παρ' ἑαυτῷ φυλάττει Πατὴρ, ἀποκαλύπτειν μέλλων τότε (for. ποτε) τοῖς ἁγίοις καὶ ἀξίοις ἰδεῖν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ; Αὔταρκές σοι ἤτω τὸ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ· Ὅτι τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Πνεύματος, Πνεῦμά ἐστιν. Καθὼς διὰ τοῦ προφήτου τὴν τοῦ Λόγου γέννησιν σημαίνων ὅτι γεγέννηται, τὸ δὲ πῶς φυ-

cere artem ejus qui creavit, in experientia et usu positam, et non enarrabilem; sed solum videndo intelligere et credere quod opus Dei est homo. De Verbi autem generationis ratione quæris, qua Deus Pater generare voluit; generavit sicut voluit. Non satis est tibi scire quod Deus mundum condidit, nisi audeas inquirere, quomodo condidit? Non sufficit tibi cognoscere, quod Filius Dei tibi apparuit ad salutem, si tamen id credis; sed insuper quomodo genitus est secundum Spiritum, curiose indagas? Atqui generationem ejus secundum carnem enarrare non pluribus quam duobus concreditum est, et tu audes generationem secundum Spiritum scrutari, quam apud se Pater servat, revelaturus tunc sanctis, qui ut faciem ejus videant digni erunt? Satis habe quod a Christo dictum est: [a] *Quod natum est ex Spiritu, Spiritus est*, sicut per prophetam significat Verbi generationem quod genitus est: quomodo vero, reservat apud se in tempus cer-

[a] Joh. iii. 6.

λάσσει, καιρῷ ὡρισμένῳ παρ' αὐτῷ μέλλων ἀποκαλύπτειν. Λέγει δὲ οὕτως, Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐξεγέννησά σε.

ιζ'. Αὐτάρκεις αὗται αἱ μαρτυρίαι πιστοῖς ἀλήθειαν ἀσκοῦσιν· οἱ δὲ ἄπιστοι οὐδενὶ πιστεύουσιν. Καὶ γὰρ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον (Addendum est post Turriani interpr. ἵνα φοβήσῃ,) ἐκ προσώπου τῶν ἀποστόλων διεμαρτύρατο, λέγων· καὶ τίς ἐπίστευσεν τῇ ἀκοῇ ἡμῶν ; ὥστε μὴ γενώμεθα ἄπιστοι, μήποτε ἐφ' ἡμῖν τελεσῇ τὸ εἰρημένον. Πιστεύσωμεν οὖν, μακάριοι ἀδελφοὶ, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀποστόλων, ὅτι Θεὸς Λόγος ἀπ' οὐρανῶν κατῆλθεν εἰς τὴν ἁγίαν παρθένον Μαρίαν, ἵνα σαρκωθεὶς ἐξ αὐτῆς, λαβὼν δὲ καὶ ψυχὴν τὴν ἀνθρωπίνην, λογικὴν δὲ λέγω, γεγονὼς πάντα ὅσα ἐστὶν ἄνθρωπος, ἐκτὸς ἁμαρτίας, σώσῃ τὸν πεπτωκότα, καὶ ἀφθαρσίαν ἀνθρώποις παράσχῃ τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἐν πᾶσιν οὖν ἀποδέδεικται ἡμῖν τῆς ἀληθείας λόγος, ὅτι εἷς ἐστιν ὁ Πατὴρ, οὗ (for. ᾧ) πάρεστι

tum ac præfinitum, cum illud revelaturus est. [a] Sic enim ait: *Ex utero ante Luciferum genui te.*

XVII. Sufficiunt hæc testimonia fidelibus veritatis studiosis, infideles enim nulli credunt. Etenim Spiritus Sanctus ut terreret, in persona apostolorum testatus est: [b] *Domine, quis credidit auditui nostro?* Quamobrem ne simus infideles, ne quando in nobis, quod dictum est, impleatur. Credamus igitur, fratres, secundum traditionem apostolorum, quod Deus Verbum e cœlis descendit in sanctam Virginem Mariam, ut ex ea incarnatus sumpta anima humana, rationis inquam participe, factus omnia quæcunque homo est, excepto peccato, salvaret Adam qui ceciderat, et immortalitatem hominibus largiretur iis, qui crederent in nomine ejus. In omnibus igitur demonstratum est nobis verbum veritatis, quod unus est Pater, cujus adest Verbum, per quod omnia fecit, quod

[a] Psal. cx. 3. [b] Esai. liii. 1. Joh. xii. 38. Rom. x. 16.

Λόγος, δι' οὗ τὰ πάντα ἐποίησεν· ὃν ὑστέροις καιροῖς, καθὼς εἴπαμεν ἀνωτέρω, ἀπέστειλεν ὁ Πατὴρ πρὸς σωτηρίαν ἀνθρώπων. Οὗτος διὰ νόμου καὶ προφητῶν ἐκηρύχθη παρεσόμενος εἰς τὸν κόσμον. Καθ' ὃν οὖν τρόπον ἐκηρύχθη, κατὰ τοῦτον καὶ παρὼν ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν ἐκ παρθένου καὶ ἁγίου Πνεύματος, καινὸς ἄνθρωπος γενόμενος, τὸ μὲν οὐράνιον ἔχων τὸ πατρῷον ὡς Λόγος, τὸ δὲ ἐπίγειον ὡς ἐκ παλαιοῦ Ἀδὰμ διὰ παρθένου σαρκούμενος. Οὗτος προελθὼν εἰς κόσμον Θεὸς ἐν σώματι ἐφανερώθη, ἄνθρωπος τέλειος προελθών· οὐ γὰρ κατὰ φαντασίαν ἢ τροπὴν, ἀλλ' ἀληθῶς γενόμενος ἄνθρωπος.

ιη'. Οὕτως οὖν καὶ τὰ ἀνθρώπινα ἑαυτοῦ οὐκ ἀπαναίνεται ἐνδεικνύμενος Θεὸς ὤν, ὅτε πεινᾷ καὶ κοπιᾷ, καὶ κάμνων διψᾷ, καὶ δειλιῶν φεύγει, καὶ προσευχόμενος λυπεῖται, καὶ ἐπὶ προσκεφάλαιον καθεύδει ὁ ἄϋπνον ἔχων τὴν φύσιν ὡς Θεὸς, καὶ ποτηρίου πάθος παραιτεῖται ὁ διὰ τοῦτο παραγεγονὼς ἐν κόσμῳ,

posterioribus temporibus, sicut superius diximus, misit Pater ad salutem hominum. Hoc per legem et prophetas prædicatum est venturum esse in mundum. Sicut ergo prædicatum est, sic præsens se ipsum manifestum fecit ex Virgine et Spiritu Sancto novus homo factus, habens cœleste quod paternum erat, tanquam Verbum; terrenum vero, tanquam ex vetere Adam per Virginem incarnatus. Sic in mundum egressus Deus corporatus apparuit, egressus perfectus homo. Non enim per fictionem, aut mutationem, sed vere factus est homo.

XVIII. Sic igitur humana sua non recusat qui demonstrabatur esse Deus, cum esurit[a] et laborat[b], et defatigatus sitit[c]; cum formidans fugit[d]; et super pulvinum dormit[e], qui naturam habet insomnem ut Deus: cum calicem passionis refugit[f], qui propter hoc in

[a] Matth. iv. 3. [b] Ibid. xxvi. 37. [c] Joh. xix. 28. [d] Ibid. iv. 3. [e] Matth. viii. 24. [f] Ibid. xxvi. 39. Marc. xiv. 36. Luc. xxii. 42.

καὶ ἀγωνιῶν ἱδροῖ, καὶ ὑπ' ἀγγέλου ἐνδυναμοῦται ὁ ἐνδυναμῶν τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύοντας, καὶ θανάτου καταφρονεῖν ἔργῳ διδάξας· καὶ ὑπὸ Ἰούδα παραδίδοται ὁ γινώσκων τὸν Ἰούδαν τίς ἐστιν. καὶ ἀτιμάζεται ὑπὸ Καιάφα, ὁ πρότερον ὑπ' αὐτοῦ ἱερατευόμενος (for. ἱερατευομένου τιμώμενος) ὡς Θεός· καὶ ὑπὸ Ἡρώδου ἐξουθενεῖται ὁ μέλλων κρῖναι πᾶσαν τὴν γῆν· καὶ μαστίζεται ὑπὸ Πιλάτου ὁ τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἀναδεξάμενος· καὶ ὑπὸ στρατιωτῶν παίζεται, ᾧ παρεστήκουσι χίλιαι χιλιάδες καὶ μυρίαι μυριάδες ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων· καὶ ὑπὸ Ἰουδαίων ξύλῳ προσπήγνυται, ὁ πήξας ὡς καμάραν τὸν οὐρανόν· καὶ πρὸς Πατέρα βοῶν παρατίθεται τὸ πνεῦμα, ὁ ἀχώριστος τοῦ Πατρός· καὶ κλίνων κεφαλὴν ἐκπνεῖ, ὁ εἰπὰς, Ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι τὴν ψυχήν μου, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. Ὅτι δὲ οὐκ ἐκυριεύετο ὑπὸ θανάτου, ὡς (for. ὢν)

mundum advenerat[a]: cum in anxietate sudat[b], et ab angelo roboratur, qui eos qui in eum credunt, roborat; et opere docuit mortem contemnere: cum a Juda proditur[c], qui cognoscebat Judam quis esset[d]; et a Caipha inhonoratur[e], qui erat ab eo sacerdotio fungente, paulo ante tanquam Deus honoratus: cum ab Herode spernitur[f], qui totam terram judicaturus est[g], et verberatur a Pilato[h] is, qui infirmitates nostras suscepit[i]: et a militibus illuditur[k] is, cui adstant millia millium[l], et decies centena millia angelorum et archangelorum: et in Judæis in ligno figitur[m], qui tanquam cameram cœlum fixit[n]: et clamans ad Patrem spiritum commendat[o], qui est a Patre inseparabilis[p]: et inclinato capite exspirat[q], qui dixit; *Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo iterum sumendi eam*[r]. Quod autem non dominabatur

a Joh. xii. 27. xviii. 11. b Luc. xxii. 44. c Matth. xxvi. 15. d Id. vers. 25. e Id. 65. seq. f Luc. xxiii. 11. g Actor. xvii. 31. h Matth. xxvii. 26. Joh. xix. 1. i Esai. liii. 4. k Matth. xxvi. 67. l Daniel. vii. 10. m Matth. xxvii. 35. n Esai. xl. 22. o Luc. xxiii. 46. p Joh. xiv. 11. q Ibid. xix. 30. r Ibid. x. 18.

ζωη, εἶπεν· Ἐγὼ ἀπ' ἐμαυτοῦ τίθημι αὐτήν. καὶ πλευρὰν λόγχῃ νύσσεται, ὁ τὴν ζωὴν πᾶσαν χαριζόμενος· καὶ σίνδονι ἐλισσόμενος ἐν μνημείῳ τίθεται, ὁ τοὺς νεκροὺς ἐγείρων· καὶ τριήμερος ὑπὸ Πατρὸς ἀνίσταται, αὐτὸς ὢν ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωή. Ταῦτα γὰρ πάντα ἡμῖν κατώρθωσεν, ὁ δι' ἡμᾶς γέγονεν καθ' ἡμᾶς. Αὐτὸς γὰρ τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἀνεδέξατο καὶ τὰς νόσους ἐβάστασεν, καὶ περὶ ἡμῶν ὠδυνᾶτο, καθὼς εἶπεν Ἡσαΐας ὁ προφήτης. Ὁ ὑπ' ἀγγέλων ὑμνούμενος καὶ ὑπὸ ποιμένων θεωρούμενος, καὶ ὑπὸ Συμεῶνος προσδοκώμενος, καὶ ὑπὸ Ἄννα μαρτυρούμενος· οὗτος ἦν ὁ ζητούμενος ὑπὸ μάγων, καὶ σημαινόμενος ὑπ' ἀστέρος. Ὁ καὶ ἐν οἴκῳ Πατρὸς πολιτευόμενος, καὶ ὑπὸ Ἰωάννου δακτυλοδεικτούμενος. Ὁ ὑπὸ Πατρὸς ἄνωθεν μαρτυρούμενος· Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἀκούετε αὐτοῦ. Οὗτος στεφανοῦται κατὰ διαβόλου. Οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ

ei mors qui vita erat, significat, cum dixit[a]; *Ego a me ipso pono eam.* Et latus lancea aperitur ei[b], qui vitam omnibus[c] largitur: et linteo involutus, in monumento ponitur[d], qui mortuos suscitat: et tertia die a Patre excitatur[e] qui est ipse resurrectio et vita[f]. Hæc enim omnia nobis operatus est, qui propter nos factus est sicut nos. Ipse enim infirmitates nostras suscepit, et languores nostros portavit; et pro nobis dolet, sicut dixit Esaias propheta[g]. Ab angelis laudatus[h], a pastoribus visus[i], a Symeone expectatus[k], ab Anna testatus[l] a magis quæsitus[m], ab stella significatus[n], in domo Patris versatus[o], a Joanne digito ostensus[p] cui Pater superne testimonium dedit[q], dicens: *Hic est Filius meus dilectus, ipsum audite.* Hic coronatur[r] contra Diabolum. Hic est Jesus Naza-

[a] Joh. x. 18. [b] Joh. xix. 34. [c] Joh. xi. 25. xiv. 6. [d] Joh. xix. 40. [e] Actor. x. 40. [f] Joh. xi. 25. [g] Esaiæ liii. 4. [h] Luc. ii. 13. [i] Luc. ii. 16. [k] Luc. ii. 25. [l] Id. vers. 36. [m] Matth. ii. 2. [n] Id. vers. 9. [o] Luc. ii. 49. [p] Joh. i. 29. et. 15. [q] Matth. xvii. 5. [r] Matth. xxvii. 29.

Ναζαραῖος, ὁ ἐν Κανᾷ ἐν γάμοις κληθεὶς, καὶ τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον μεταβαλὼν, καὶ θαλάσσῃ ὑπὸ βίας ἀνέμων κινουμένῃ ἐπιτιμῶν, καὶ ἐπὶ θαλάσσης περιπατῶν ὡς ἐπὶ ξηρᾶς γῆς, καὶ τυφλὸν ἐκ γενετῆς ὁρᾷν ποιῶν, καὶ νεκρὸν Λάζαρον τετραήμερον ἀνιστῶν, καὶ ποικίλας δυνάμεις ἀποτελῶν, καὶ ἁμαρτίας ἀφεὶς, καὶ ἐξουσίαν δοὺς μαθηταῖς· καὶ αἷμα καὶ ὕδωρ ἐξ ἁγίας πλευρᾶς ῥεύσας, λόγχῃ νυγείς. Τούτου χάριν ἥλιος σκοτίζεται, ἡμέρα οὐ φωτίζεται, ῥήγνυνται πέτραι, σχίζεται καταπέτασμα. Τὰ θεμέλια γῆς σείεται, ἀνοίγονται τάφοι καὶ ἐγείρονται νεκροὶ, καὶ ἄρχοντες καταισχύνονται, τὸν γὰρ (for. τόν γε) κοσμήτορα τοῦ παντὸς ἐπὶ σταυροῦ βλέποντες καμμύσαντα τὸν ὀφθαλμὸν καὶ παραδώσαντα τὸ πνεῦμα. ἰδοῦσα ἡ κτίσις ἐταράσσετο, καὶ τὴν αὐτοῦ ὑπερβάλλουσαν δόξαν χωρῆσαι οὐ δυναμένη ἐσκοτίζετο. Οὗτος ἐμφυσῶν δίδωσι τὸ Πνεῦμα μαθηταῖς, καὶ θυρῶν κεκλεισμένων

ræus, qui in Cana Galilææ ad nuptias vocatus, aquam in vinum mutavit[a]; et mare vi ventorum agitatum, increpavit[b]; et super mare tanquam super terram siccam ambulavit[c]; cœcum a nativitate videre fecit[d]; Lazarum jam quatriduo mortuum excitavit[e], varia miracula edidit; peccata remisit[f]; dedit apostolis potestatem[g], lancea ictus sanguinem et aquam[h] ex latere fudit. Propter hunc sol obtenebrescit[i], dies non illuminatur, rumpuntur petræ[k], scinditur velum[l], fundamenta terræ quatiuntur[m], aperiuntur sepulchra, et resurgunt mortui; et principes pudore afficiuntur[n] cum vident in cruce eum qui universum ornavit, claudentem oculos, et tradentem spiritum. Hæc cum creatura videret, turbatur, et cum gloriam illius capere non posset[o], tenebras sibi obducebat. Hic insufflans dat discipulis Spiritum[p] et januis clausis

[a] Joh. ii. 9. [b] Matth. viii. 26. [c] Matth. xiv. 25. [d] Joh. ix. 7. [e] Joh. xi. 44. xii. 17. [f] Matth. ix. 2. 6. [g] Matth. xvi. 19. xviii. 18. Joh. xx. 22. [h] Joh. xix. 34. [i] Matth. xxvii. 45. [k] Id. vers. 51. [l] Idem. [m] Id. vers. 52. [n] Idem vers. 54. [o] Matth. xxvii. 45. [p] Joh. xx. 22.

εἰσέρχεται, καὶ βλεπόντων μαθητῶν ὑπὸ νεφέλης ἀναλαμβάνεται εἰς οὐρανούς, καὶ ἐκ δεξιῶν Πατρὸς καθίζεται, καὶ ζώντων καὶ νεκρῶν παραγίνεται κριτής. Οὗτος ὁ Θεὸς, ὁ ἄνθρωπος δι' ἡμᾶς γεγονώς, ᾧ πάντα ὑπέταξεν Πατήρ. Αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἅμα Πατρὶ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι, ἐν τῇ ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ καὶ νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ingreditur[a]. Hic videntibus apostolis a nube in cœlum susceptus est[b], sedetque ad dexteram Patris, venturus judex vivorum et mortuorum[c]. Hic Deus et homo propter nos factus, cui omnia subjecit Pater[d]: ipsi gloria et imperium cum Patre et Sancto Spiritu, in sancta ecclesia, et nunc, et in sæcula sæculorum. Amen[e].

[a] Joh. xx. 19. [b] Actor. i. 9. [c] Actor. x. 42. 2 Tim. iv. 1.
[d] 1 Cor. xv. 27. [e] Ephes. iii. ult.

IN

S. HIPPOLYTI

CONTRA NOËTUM OPUS ANNOTATIONES.

HOC insigne ἀποσπασμάτιον ex Latina Francisci Torrensis sive Turriani versione vulgavit Gerhardus Vossius Tungrensis ad calcem Operum Gregorii Thaumaturgi, Moguntiæ A. MDCIV. 4. Græca nunc primum profero in lucem beneficio ejusdem, a quo superiorem ἀπόδειξιν (hæc est S. Hippolyti Ἀποδεικτικὴ πρὸς Ἰουδαίους, *Demonstratio adversus Judæos*,) accepi, viri eruditione ac meritis in literas et insigni virtute venerandi dom. Bernardi de Montfaucon, qui illa ex codice Vaticano descripta ad me misit. Notis Turriani, quas nomen ejus distinguet, meas adspersi. Titulus erat in Turriani edit. *Homilia de Deo trino et uno, et de mysterio Incarnationis contra hæresin Noëti.* In MS. Vaticano etiam Ὁμιλία Ἱππολύτου εἰς τὴν αἵρεσιν Νοήτου τινός. Sed cum Photius testetur opus Hippolyti adversus hæreses in oppugnatione hæreseos Noëti desiisse, atque initium hujus scripti manifeste prodat alia processisse, in quibus de aliis dogmatibus, aliorum ut videtur hæreticorum disseruit, easque oppugnavit, habeo illud pro extrema parte libri Hippolytei adversus hæreses, sive *memoria hæresium*, ut S. Gelasius appellat, quædam ex hoc ἀποσπασματίῳ referens ad verbum, ut ad caput 18. annotavi. Neque obstat quod fideles quandoque auctor alloquitur, ut in homiliis fieri solet, nam hoc etiam in scriptis facere veteres, et ad lectores respicere, tralatitium. Jo. Albert. Fabricius. Attulerat vir doctissimus in vol. priore *Operum S. Hippolyti* Hamburgi anno 1716. typis excuso, p. 225. ex Gelasio episcopo Romano *De Duabus Naturis in Christo*, quædam cum Hippolyti illis infra cap. 18. fere convenientia, sed, ut ibi ostendi, ex alio Hippolyti libro desumpta. Verum S. Epiphanius *Adversus Hæreses*, in Hæresi lvii. haud pauca eorum, quæ hic sequuntur, nullo auctore nominato sua fecit. Cæterum mentionem facit Gallandius, qui in Bibliotheca sua Patrum

Hippolyteum hoc opus cum Fabricii notis repetendum curavit, aliûs præterea codicis Græci, quem detexisse ait Gulielmum cardinalem Sirletum in S. Basilii monasterio, ejusque meminisse in Epistola *Liturgiæ S. Marci* evangelistæ præmissa. Vid. Prolegg. Gallandii ad tom. II. p. XLVIII. Mortuum denique esse cl. Cavium, antequam hæc Hippolyti a Fabricio Græce edita e scriptis fuerint, propterea notabo, quod in Historia sua Literaria de iisdem reliquiis tunc tantum a Turriano Latine versis vir præstantissimus minus recte statuit.

P. 49. l. 10. τὸ μὲν γένος ἦν, Σμυρναῖος] Smyrnæum Noëtum fuisse ait etiam Theodoretus lib. III. Hæret. Fab. cap. 3. et Damascenus sect. 57. qui solet Epiphanium sequi, et tamen apud Epiphanium hæresi 57. legas Noëtum fuisse Ἀσιανὸν τῆς Ἐφέσου πόλεως. FABR. Olim notavi ad *Reliquiar. Sacr.* vol. II. ubi primum hoc caput opusculi Hippolytei usque ad vocem συστῆσαι cum titulo *Concilii contra Noëtum* collocavi, posse eum, qui ortu Smyrnæus fuerit, Ephesi sedem postea fixisse suam.

Ibid. l. 10. οὐ πρὸ πολλοῦ χρόνου γενομένος] Præpositionem πρὸ uncis inclusit Fabricius, perinde ac si ab apographo Montfauconiano idem abesset, quod quidem contra invenit in codice suo Turrianus Latinus interpres.

Ibid. οὐ πρὸ πολλοῦ χρόνου γενόμενος] Epiphanius ait, (Hæresi lvii. num. 1. ubi nonnulla horum, ut dixi, afferuntur) Noëtum prodidisse hæresin suam ante annos circiter CXXX. οὐ πρὸ ἐτῶν πλειόνων, ἀλλ' ὡς πρὸ χρόνου τῶν τούτων ἑκατὸν τριάκοντα, πλείω ἢ ἐλάσσω. Scripsit Epiphanius anno Christi CCCLXXV. His si centum ac triginta demas, manet annus CCXLV. Mox idem testatur Noëtum, ἔναγχος *paulo post*, una cum fratre mortuum esse. FABRIC. Vox ista ἔναγχος *nuper*, ut ad *Reliquiar. Sacr.* locum modo dictum ostendi, quæ extat apud Epiphanium, indicat illum narratiunculam suam ex vetustiore aliquo auctore κατὰ λέξιν more suo desumpsisse.

Ibid. l. 12. ἐπαχθείς] Ἐπαρθείς, ut olim monui, reponendum est ex Turriani interpretatione, quæ habet, *alieni spiritus existimatione* elatus.

Ibid. l. 17. ὁ ἔλεγχος αὐτῶν] Discipulorum Noëti.

P. 50. l. 1. ἐκβλητος γεγένηται κλήρου ἁγίου] A Christianorum cœtu, non ordine sacro, ejectus; nam infra habes, τότε τοῦτον ἐλέγξαντες ἐξέωσαν τῆς ἐκκλησίας. Mendose extat apud Fabricium γένηται pro γεγένηται.

Ibid. l. 3. Ἀαρών] Ita et Epiphanius, et Damascenus. Sed Philastrius hæresi 53. "Noëtiani insensati (ἀνόητοι)

"cujusdam nomine Noëti—hic etiam dicebat se Mosen "esse, et fratrem suum Heliam prophetam." FABRIC. Conjecturam jam olim ad *Reliquias Sacras* feci, Noëtum et fratrem solitos esse aliquid hujusmodi prædicare, super sese ex cœlo descendisse *πνεῦμα καὶ δύναμιν* Mosis atque Aaron fratris; ut propterea plane iidem atque divini illi homines recte censeri possent.

P. 50. l. 4. *οἱ μακάριοι πρεσβύτεροι*] Fortasse hi fuerunt episcopi cum presbyteris juncti; etenim ego ostendi annotans ad locum, presbyterorum nomine interdum appellatos fuisse episcopos ab auctoribus sæculo existente secundo, qui tamen ipsi inter episcopos ac presbyteros alibi aperte distinguere solent.

Ibid. l. 7. *συνπλανωμένους*] Tantum decem fuisse Epiphanius annotavit. FABRIC.

Ibid. l. 8. *καθαρὸν ὕστερον ἱστᾶν τὸ δόγμα ἐβούλετο*] Cum vice horum substituerit Epiphanius *παῤῥησίᾳ λοιπὸν τὴν αἵρεσιν ἐδογμάτιζε*, verteritque locum Hippolyti Turrianus, *volebat* aperte *dogma suum defendere*, opinabar legi oportere *καὶ θαῤῥῶν* pro voce *καθαρὸν* in Fabricii seu Montfauconii apographo reperta. Vett. Glossæ habent *Θαῤῥῶν, confidens.*

Ibid. l. 11. *Τί οὖν κακὸν* &c.] Apud Epiphanium qui ad verbum propemodum eadem de presbyteris ex Hippolyto, licet haud nominato, refert: *Τί γὰρ κακὸν πεποίηκα; ἕνα Θεὸν δοξάζω, ἕνα ἐπίσταμαι, καὶ οὐκ ἄλλον πλὴν αὐτοῦ, γεννηθέντα, ἀποθανόντα.* p. 480. FABRIC.

Ibid. l. 14. *τὸν υἱὸν παθόντα*] Quæ sequuntur, sunt ipsa verba symboli, quale extat apud Irenæum lib. I. c. 2. seq. lib. III. cap. 4. Tertullianum contra Praxeam c. 2. et de Præscript. c. 13. et de Virginibus velandis c. 1. &c. FABR.

Ibid. l. 18. *ἐξέωσαν τῆς ἐκκλησίας*] Noëtum damnatum a Tranquillo episcopo Chalcedoniorum Syriæ, scribit auctor Prædestinati, c. 36. Quod autem in Synodico libello quem edidit theologus celebratissimus Argentoratensis, Joannes Pappus, capite XX. leges in synodo Romana damnatum Noëtum a papa Victore, temporum ratio non patitur. Sed sunt quædam et alia in illo Synodico parum accurate tradita, licet scriptum ipsum alioqui est neutiquam contemnendum. FABRIC.

P. 51. l. 1. *Οἱ καὶ δεῖξαι βούλονται*] Correxi *οἱ* pro *οἱ*: hi autem sunt Noëti discipuli, qui initio commemorantur.

Ibid. l. 5. *μετ' ἐμὲ*] Habent *Biblia* edita *πλὴν ἐμοῦ*, nulla ibi notata varietate lectionis.

P. 51. l. 6. *οἱ ἀποκρίνονται*] Legendum videtur *οἱ καὶ ἀποκρίνονται*, prout vertit Turrianus, *et respondent*.

Ibid. l. 8. *εἰ γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς*] Vertit Turrianus, tanquam si invenisset, *εἴ γε ἐστὶν ὁ Θεὸς*, quod fortasse melius, et fortius distinguendum est post *Θεός*. Nam ex unitate divina probare volebant hæretici, Christum esse Patrem, quia Deus sit; deinde Patrem passum esse, quia Christus, qui Pater est, passus sit.

Ibid. l. 17. *Ὁρᾷς οὖν, φησὶν,*] Hic *φησὶν* et *φασὶν* per vices usurpantur, quemadmodum verba *inquit* et *inquiunt* apud Arnobium.

P. 52. l. 6. *σὺ γὰρ ἦς ὁ Θεὸς*] For. scribendum *εἶς* pro *ἦς*. In *Bibliorum* exemplis extat *εἶ*.

Ibid. l. 9. *τούτου ἐμφανοῦς δεικνυμένου, τῶν οὕτως μαρτυρουμένων*] Locus corruptus esse videtur, et post interpretem, refingendus, *τούτου ἐμφανῶς δεικνυμένου, τούτων οὕτως μ.*

P. 53. l. 1. *μονόκωλα*] Μονόκωλα apparet adverbialiter poni pro *μονοκώλως* et *μονοτύπως*, quibus verbis Epiphanius p. 481. Hippolyti vestigiis insistens utitur. *Βούλονται δὲ διηγεῖσθαι μονοκώλως τοῦτον τὸν τρόπον ὡς Θεόδοτος*. Sensus est, Noëtianos ad unum tantummodo in explicandis S. Scripturæ de Christo dictis veluti membrum respicere, divinam scilicet naturam, ita ut plane cum Patre et Spiritu S. eundem faciant Filium *ὑποστατικῶς*: uti vicissim Theodotus ad alterum recurrens extremum in sola hærebat humanitate, et Christum nudum esse hominem affirmabat. De Theodoto præter alios meminit etiam Timotheus presbyter a Cotelerio editus III. p. 389. *Τοῦτον τὸν Θεόδοτόν φασιν τῆς τοῦ Σαμωσατέως αἱρέσεως ἀρχηγὸν καὶ πατέρα γενέσθαι, πρῶτον εἰπόντα τὸν Χριστὸν ψιλὸν ἄνθρωπον*. Denique observandum, quod *τῷ μονοκώλως*, infra c. 4. opponitur *ὁλοκλήρως*. FABR.

Ibid. l. 2. *ἄνθρωπον συνιστᾷν ψιλὸν βουλόμενος*] Ita vertit Turrianus, ac si *τὸν Χριστὸν* ante *ἄνθρωπον* aut invenisset, aut certe legendum existimasset.

Ibid. l. 10. *ἄλλα ἂν καὶ Νόητος νοεῖ*] Fortasse scribendum, *ἀλλ' ἀνοήτως καὶ Νόητος νοεῖ*, ut fiat paronomasia in nomine Noëti, qua sæpe usus est Epiphanius in *Hæresi* lvii. quæ est Noëtianorum, Hippolytum secutus. Porro et paulo infra *τὴν ἀφροσύνην* Noëto ascribit Hippolytus fine cap. sequentis. Itidem ait in cap. 8. *Τί οὖν πρὸς ταῦτα τολμήσει Νόητος, μὴ νοῶν τὴν ἀληθείαν;*

Ibid. l. 13. *ἀλλ' οὐ τὴν οἰκονομίαν ἀναιρήσει*] Frequens in

veterum scriptis, *οἰκονομίαν* ponere pro *Λόγου ἐνανθρωπήσει*, et divinitati ejusdem opponere. Vide infra c. 14. et Jac. Billium c. 40. sacrar. Observatt. Grabium ad Irenæum p. 419. Vulcanium ad Cyrillum contra Anthropomorphitas p. 116. Dounæum ad Chrysostomum tom. VIII. p. 372. Suicerum in Thesauro. Jo. Philippum Pfeiferum et D. Eliam Veielium *τὸν μακαρίτην* in singularibus de Œconomia dissertationibus, Casaubonum ad Epistolam Greg. Nysseni p. 105. seq. Seorsum ad Homilias Theophanis Ceramei p. 459. Dicitur autem *κατ' οἰκονομίαν* geri aliquid, ubi aliud quid oculis se offert, aliud latet, ut pluribus exposuit Gatakerus ad M. Antonini lib. XI. 18. p. 331. FABRIC. Mea quidem sententia rectius dixeris, *οἰκονομίαν* hoc loco dispositionem illam esse monarchiæ divinæ, qua in salutis nostræ dispensatione Trinitas simul cum monarchia consistit. Vide Tertullian. *Contra Praxeam*, capp. 3. 4. et alibi.

P. 53. l. 14. *διὰ ταῦτα*] Vel delendum cum interprete est *διὰ*, vel potius *δύο ταῦτα* reponendum; sunt autem hæc duo capita monarchia et œconomia.

P. 54. l. 2. *διηγησόμεθα*] Hoc pro *edito διηγησώμεθα* interpretem secutus reposui. Mox *πανουργεῖσθαι* pro *πανουργεύεσθαι* imprimendum curavi.

Ibid. l. 4. *σὺ γὰρ ἦς Θεὸς*] Corrigendum *εἶς*, ut supra. p. 52. l. 6.

Ibid. l. 16. Hoc loco excidisse videbitur cuique mox sequentia conferenti *τῶν* LXX. illud, *μετὰ δικαιοσύνης*.

P. 55. l. 9. *καὶ τῷ μυστηρίῳ τῆς οἰκονομίας*] Confer quæ mox sequuntur. Verum malim, *κατὰ τὸ μυστήριον τῆς οἰκονομίας*.

Ibid. l. 17. *τοῦ ἐγείραντος Χριστὸν Ἰησοῦν*] Jesu nomen hoc loco addunt Epistolæ ad Rom. codices quidam, veteresque scriptores, ut a Jo. Millio annotatum. FABRIC.

P. 56. l. 4. *ἐδείκνυεν μυστήριον οἰκονομίας*] Excidit articulus ante *μυστήριον*.

Ibid. l. 9. *ὄντως μυστήριον οἰκονομίας*] Legerim *ἐν τῷ μυστηρίῳ οἰκονομίας*.

P. 57. l. 5. *εἷς (ὃς) τὸ κοινὸν ὄνομα* &c.] His similia afferens Epiphanius in *Hæresi* lvii. num. 8. *ὡς*, non *εἰς*, habet, ubi *ὃς* reponendum esse recte monuit Petavius. Interea locum vertit, tanquam si invenisset *εἷς* Turrianus. Mox pro *τοῦτο* habet *οὕτως* Epiphanius.

Ibid. l. 11. *τούτῳ ὀνόματι—καλεῖσθαι*] Hoc est, nomine *Filii hominis*. Illud enim, *τοῦτο ἀπ' ἀρχῆς ὄντα*, a Turriano interprete haud inventum, huic loco importune adjectum est.

P. 58. l. 9. Ὁρῶν τὸν Θεὸν] Ita expositum esse a multis nomen *Israel*, ostendit Fabricius.

Ibid. l. 10. ὁ παῖς] Filius, ut infra c. 7. et 11. Fabr.

Ibid. l. 16. ὃς ἐπὶ γῆς ὤφθη] Conferas cap. 13.

P. 59. l. 1. λαμπρῶς] Exstante quidem in Græcis λαμπρὸν, sed legente, ut notat Fabricius, interprete Latino λαμπρῶς, hoc reposui.

Ibid. l. 7. Ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ] Refert lectorem suum Fabricius ad *Apoc.* i. 8. Atque ibi restituit lectionem Κύριος ὁ Θεὸς, pro solo ὁ Κύριος Greisbachius; satisque nobis probabitur his verbis significari Christum, prout hic monet Hippolytus, si conferimus comm. 13. hujus capitis *Apocalypsis* cum comm. 17. aliisque duobus ejusdem libri locis scil. xxi. 6. et xxii. 12. 13.

Ibid. l. 9. καὶ αὐτῷ] Legendum καὶ αὐτός.

Ibid. l. 12. καὶ πάντων κρατεῖ] Fortasse legendum, καὶ εἰ πάντων κρατεῖ.

P. 60. l. 4. Τότε καὶ αὐτὸς ὑποταγήσεται] Abest ὁ υἱὸς, quod *Biblia* habent, itidem a Vulgata Interp. et aliis præter Hippolytum ecclesiæ patribus.

P. 61. l. 2. ἐπιστανέτω] Corrige ἐπίσταιτο.

Ibid. l. 5. ἀλλ' ἐπὶ δύο πρόσωπα] Reponendum videtur ἐπεί, prout vertit Turrianus interpres.

Ibid. l. 6. Αὐτὸς δὲ αὐτὸ ἀπέλυσεν] Corrigendum videtur ἐπέλυσεν, ut infra quoque ἐπιλύει pro ἀπολύει.

Ibid. l. 12. ἐστιν] Vel delendum hoc verbum, vel potius in ἐσμὲν vertendum.

Ibid. l. 13. δυνάμει, διαθέσει] Legendum δυνάμει καὶ διαθέσει, ut supra positum est, τῇ δυνάμει καὶ διαθέσει τῆς ὁμοφρονίας ἓν γινόμεθα. Cæterum Filium quidem Dei existere de Patris substantia, sive τῇ οὐσίᾳ, minime negabat Hippolytus, is qui Filium hoc loco statuit νοῦν Patris esse, tum et infra τὸν ἴδιον νοῦν Dei eundem appellat. Imo ineunte sect. xi. lumen ex lumine eum esse affirmat, atque idcirco non existere duos Deos. In eo autem totus occupatur vir sanctus, ut *confusio personarum*, quomodo ecclesia Latina loquitur, evitetur; quippe cum Græci vocem οὐσίαν non tantum pro *substantia* sed etiam pro *persona subsistente* haud raro usurparent. Quinetiam Filii æternam subsistentiam loco modo memorato docet Hippolytus. Τὸν ἴδιον νοῦν, inquit, αὐτῷ μόνῳ πρότερον ὁρατὸν ὑπάρχοντα, τῷ δὲ γινομένῳ κόσμῳ ἀόρατον ὄντα ὁρατὸν ποιεῖ, ὅπως διὰ τοῦ φανῆναι ἰδὼν ὁ κόσμος σωθῆναι δυνηθῇ, cap. 10. Ipse quoque Christus apud S. Joannem ait, se gloriam habuisse apud

Patrem, priusquam mundus extitisset; xvii. 5. dum Filio Dei haud ascribendum esse *initium dierum*, significat S. Paulus in *Epistola ad Hebræos* vii. 3.

P. 61. l. 17. Εἷς γὰρ νοῦς] Melius foret ἔστι quam εἷς.

Ibid. l. 19. οὕτω πιστεύομεν] Legere τούτῳ pro οὕτω propter voces sequentes malim. Vid. et fin. sect. xii.

P. 62. l. 1. ἐπερωτᾷν περὶ Πατρὸς] Postulare videtur loci sensus, ut ἐπερωτῶντα hic scribatur, quemadmodum vertit interpres.

P. 63. l. 5. ἀπολύει] Videtur ἐπιλύει scribendum, et mox σημαίνοντα pro σημαίνονται.

Ibid. l. 13. οὕτως τρία] Legebat ὄντως *vere*, quod melius est, interpres.

Ibid. l. 17. τριχῆς] Corrigend. τριχῇ, vel potius, τριχῶς.

P. 64. l. 3. ὡς θέλει] Legendum cum interprete, propter id quod sequitur, ἃ θέλει.

P. 66. l. 3. προτέραν φωνὴν φθεγγόμενος] Tunc emisit Pater priorem vocem, cum dixit: Hic est Filius meus dilectus. Matth. iii. *Ita Turrianus.* Sed Hippolyti sententia non alia quam Tertulliani cap. 13. de præscript. docentis *Patrem omnia condidisse per Verbum suum primo omnium emissum. Id verbum Filium ejus appellatum, in nomine Dei varie visum a patriarchis, in prophetis semper auditum, postremo delatum ex Spiritu Patris Dei et virtute in Virginem Mariam, carnem factum in utero ejus, et ex ea natum egisse Jesum Christum.* Et contra Praxeam c. 6. *Ut primum Deus voluit ea quæ cum Sophiæ ratione et sermone disposuerat intra se et substantias et species suas edere, ipsum primum protulit sermonem, habentem in se individuas suas rationes et Sophiam, ut per ipsum fierent universa, per quem erant cogitata atque disposita, imo et facta jam, quantum in Dei sensu.* Gregorius M. lib. XXXII. Moral. in Jobum c. 6. *Filius ipse vox, quia eum Pater gignendo dixit: Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Quod vero Hippolytus addit, Verbum ex inspectabili factum esse aspectabile, ad Œconomiam pertinet, nam ut Phœbadius libro contra Arianos c. 34. *nec Filium usquam invenimus sine transfiguratione fuisse visibilem, antequam Patri obediens fieret ex æternitate corporeus.* Fabr. Fortasse scripsit Phœbadius *incorporeus.* Hoc quidem statuere videtur Hippolytus, τὸν Λόγον, qui cum Patre semper extiterat, cum mundus conderetur, generatum, sive prolatum fuisse; cumque in carne appareret, visibilem tunc

factum esse, ut ostenso atque viso eo mundus servaretur. Atque ita revera docuisse Hippolytum, firmant ea, quæ sequuntur capite 12.

P. 66. l. 4. *φῶς ἐκ φωτὸς γεννῶν*] Sic locuti ante patres Nicænos, præter Hippolytum nostrum sunt Justinus Martyr, Tatianus et Athenagoras, ut notatum doctissimo Grabio ad Irenæum lib. II. c. 23. FABR. Loqui hoc quidem loco Hippolytus videtur, de generato iis temporibus Logo Divino, quando mundus conditus, ac postea servatus est, cum prius Patri soli Logos visibilis fuisset.

Ibid. l. 5. *τὸν ἴδιον νοῦν*] Filius *νοῦς, σοφία* Patris, et infra c. xiii. voluntas. FABR.

Ibid. l. 9. *ἕτερος*] Justino Martyri quando Filius *ἕτερόν τι* a Patre esse dicitur, et Tertulliano quando *Filium et Patrem esse aliud ab alio* affirmat, eadem quæ Hippolyto mens, ut personarum distinctionem ostendant, non ut, *ὁμοούσιον* inficientur. FABR.

Ibid. l. 12. *ἐξ οὗ δύναμις Λόγος*] Sic idem Tertullianus c. 9. adversus Praxeam Noëti ante ambulonem: "Pater "tota substantia est, Filius vero derivatio totius et portio." Et c. 2. "quasi non sic quoque unus sit omnia, dum ex "uno omnia, per substantiæ scilicet unitatem." Et lib. III. adversus Marcion. c. 6. "concedas necesse est eos qui "Patrem non agnoverint, nec Filium agnoscere potuisse, "per ejusdem substantiæ conditionem, cujus si plenitudo "intellecta non est, multo magis portio; certe qua pleni-"tudinis consors." FABR.

Ibid. l. 14. *Παῖς Θεοῦ*] *Ὁ παῖς τοῦ Θεοῦ*, Dei Filius, ut supra c. v. et vii. FABR.

P. 67. l. 2. *φλυαρίαν*] Valentini Æonas tangit, et Marcionis Deum Demiurgum a Deo bono ac summo diversum, et Cerinthi angelicas potestates mundi opifices. FABR.

Ibid. l. 5. *ἕνα Θεὸν λέγειν*] For. legendum, vel *ὡς ἕνα Θεὸν λέγειν*, vel *ἕνα Θεὸν λέγοντες*.

P. 68. l. 6. *οὐδὲ ἕν.*] Post *οὐδὲ ἕν* in verbis Johannis *στιγμὴν* præter Hippolytum faciunt Irenæus, Clemens Alex., Origenes, Theophilus Antiochenus et Eusebius pluribus locis, atque e Latinis Tertullianus ac Lactantius, Victorinus, Augustinus et longe post Honorius Augustodunensis lib. I. de Imagine Mundi, c. 2. Quoniam vero eadem interpunctio placuit etiam hæreticis Valentino, Heracleoni, Theodoto, et Macedonianis, Eunomianisque, hinc ab Epiphanio tom. II. p. 80. et a Chrysostomo rejicitur. FABR. Porro Fabricius, in nota ad Philastrium *De Hæresibus*

cap. 67. qui quidem Philastrius facit cum novæ sententiæ a verbis *quod factum est* inceptoribus, nos monuit, non fas esse cum Epiphanio in *Ancorato* t. II. p. 80, illam interpunctionem velut hæreticam et Spiritui Sancto iniquam arguere, cum a tot veteribus adhibita fuerit. Idem factum est a S. Victorino in Fragmento operis *de Fabrica Mundi* apud *Reliquias Sacr.* vol. III. p. 239.

P. 68. l. 13. Πνεύματι ἁγίῳ προσκυνοῦμεν] Conferas locum S. Justini Martyris in *Apologia Priore* p. 11. sed a Carolo Ashtono, viro eruditissimo, cum luxata esse viderentur ejus membra, egregie sanatum et restitutum.

P. 69. l. 5. Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν Λόγον αὐτοῦ &c.] Ita quidem intellexisse hunc S. Scripturæ locum Hippolytum vides, juxta ac si scripsisset S. Lucas, Ὁ Λόγος, ὃν ἀπέστειλεν—ἐστι πάντων Κύριος, *Act.* x. 36. Et diu, priusquam hujus antiqui patris vidi interpretationem, in eandem sententiam verba scriptoris sacri accipienda esse ideo existimabam, quia talis expositio tam cum apostoli Petri ibi loquentis argumento, quam cum structura orationis in aliis locis deprehensa, bene conveniret. Confer enim 1 *Pet.* ii. 7. *Jean.* iii. 34. v. 38. et Athanasii *Orat.* iv. *contra Arianos*, num. 30—32. At vero aliter me nunc sentire de interpretatione loci omnia diligentius considerantem, confiteor.

Ibid. l. 6. οὗτός ἐστιν ὁ Θεὸς, ὁ πάντων Κύριος] Scripsit S. Lucas, οὗτός ἐστι πάντων Κύριος. Reliqua verba Hippolyti sunt.

Ibid. l. 16. δύο λέγειν Θεούς;] Habet quidem interpres, *Dicetne aliquis dicere Joannem duos Deos?* Sed reponere velim, λέγεις pro λέγειν. *Quid ergo? dicet aliquis, dicisne duos Deos?*

Ibid. l. 18. οἰκονομίαν δὲ τρίτην] Fortasse legendum, οἰκονομίᾳ δὲ τρίτην, τὴν χάριν τοῦ ἁγίου πνεύματος.

P. 70. l. 2. Πατρὶ ἐντέλλεται] Hoc *mandandi* et *præcipiendi* vocabulo de Patre, et *obediendi* de Filio sine ulla offensione usi sunt non modo ante Concilium Nicænum S. Irenæus, Hippolytus noster, Origenes et alii: sed et post illud concilium adversarii et hostes Arianæ hæreseos acerrimi, Athanasius, Basilius, Marius Victor, Hilarius, Prosper &c. Vide Petavium lib. II. de Trinitate c. vii. §. 7. Georg. Bullum in Defensione Fidei Nicænæ p. 133. 165. 179. 170. Fabr.

Ibid. l. 3. Οἰκονομία συμφωνίας συνάγεται εἰς ἕνα Θεὸν] Ita legit interpres. Possis etiam legere οἰκονομίας συμφωνία (sic). Certe in MS. meo apographo est οἰκονομίας συμφωνίας. Fabr. Fortasse totus locus ita refingendus est; δι'

οὗ Πατὴρ πιστεύεται οἰκονομίᾳ συμφωνίας συνάγεσθαι εἰς ἕνα Θεόν· vel potius, δι' οὗ Πατὴρ πιστεύεται, καὶ οἰκονομίᾳ συμφωνίας συνάγεται εἰς ἕνα Θεὸν, cum particula καὶ in verbo πιστεύεται absorpta esset.

P. 70. l. 5. Ὁ γὰρ κελεύων Πατὴρ] An ὅ γε κελεύων Π.?

Ibid. l. 7. Ὁ ὢν (for. οὖν) Πατὴρ ἐπὶ πάντων, ὁ δὲ Υἱὸς διὰ πάντων, &c.] Cum Paulus ait de Deo ad Ephes. iv. 6. *Qui est super omnia, et per omnia, et in omnibus;* tres personas designat, et unitatem Dei in illis; quia unius ejusdemque virtutis ac potentiæ est, esse super omnia, et per omnia, et in omnibus; et secundum ordinem confessionis sanctæ Trinitatis, primum tribuit Patri, secundum Filio, tertium Spiritui Sancto, quia est tertia Persona secundum ordinem confessionis, ut antiqui theologi loquuntur, et nos loqui docuerunt. TURRIANUS.

Ibid. l. 11. οὐκ ηὐχαρίστησαν—ἠρνήσαντο] Ex decem leprosis non novem Judæi, sed unus tantum gratias Christo egit sanatus et in eum credens Samaritanus. Luc. xvii. 16. FABR. Hoc dicit propter Petrum, quem legimus in evangelio negasse. TURRIAN.

P. 71. l. 6. ξένον μοι φέρεις, Λόγον λέγων Υἱόν] Hunc locum puto a Turriano minus bene expressum, atque Hippolytum potius in hanc sententiam scripsisse: "Novum "mihi affers, cum Filium Verbum vocas," sive Verbi appellas nomine. FABR.

Ibid. l. 7. ἀλλ' ἄλλως ἀλληγορεῖ] Verbum Dei non allegorice, sed proprie Filium Dei significat. Hoc ipsum beatus Cyrillus lib. VII. Thesauri cap. 1. contra Eunomium docuit, et per Scripturas probavit, esse Verbum proprium nomen Filii; id est, hanc vocem, Verbum, proprie et decenter, et non per abusionem aut allegoriam Filium Dei significare. TURRIAN. Cum ita verterit locum Turrianus, *sed aliter per allegoriam interpretatur. Immo non aliter per allegoriam interpretatur;* videtur ille aliquid præter lectionem receptam in codice suo invenisse. Fortasse vero olim scriptum erat, ἀλλ' ἀλληγορεῖ. Οὐκ ἀλληγορεῖ. οὗτος γὰρ &c. sic enim potius legendum puto, non οὕτως.

Ibid. l. 19. ἐν συμβόλῳ] Hoc est in figura, qua utitur etiam propheta Esaias lxiii. 2. FABR.

P. 72. l. 8. τὴν δόξαν ἐξέδειραν αὐτοῦ] Sic habebant LXX. in exemplari Hippolyti, δόξαν, non δορὰν, ut nunc in nostris. Convenit hæc lectio cum Esai. liii. Vidimus eum, et non erat species, neque decor. TURRIAN. Nulla varietas ad vocem δορὰν notata est in edit. τῶν LXX. ab Holmesio et Parsons adornata.

P. 72. l. 12. ἁμαρτίας] Omittit verba καὶ περὶ ἁμαρτίας, quæ et in uno Covelli codice absunt, sed ab aliis codicibus, quemadmodum et versionibus antiquis Epistolæ ad Romanos agnoscuntur. Fabr. Addidit Covelli codici alium Viennensem cl. Griesbachius.

Ibid. l. 18. καὶ τὸ κοινὸν ὄνομα τῆς εἰς ἀνθρώπους φιλοστοργίας ἀναλαμβάνει] Supra dixerat de Christo, τὸ κοινὸν ὄνομα καὶ παρὰ ἀνθρώποις χωρητὸν ἀνελάμβανεν εἰς ἑαυτόν. cap. 4. Sed scribendum hoc loco est, τῇ εἰς ἀνθρώπους φιλοστοργίᾳ ἀ.

P. 73. l. 1. Οὔτε—τέλειος ἦν Υἱὸς] Nihil deerat Filio Dei ad perfectionem generationis æternæ ex Patre, antequam fieret Filius hominis: sed ad perfectum mysterium œconomiæ deerat Christo Filio Dei, ut fieret Filius hominis, et sic esset perfectus Christus. Cum carne itaque factus est perfectus Christus, et perfectus sive completus Filius; Filius scilicet Dei et Filius hominis: quin hypostasis Christi, ut antiqui theologi, et ecclesiastici Patres tradunt, est quid completum ex duabus naturis, divina scilicet et humana unita Verbo. Et beatus Cyrillus libro II. contra Nestorium: "Corpus," inquit, "ex muliere natum unitum Verbo "secundum hypostasim, Christum unum et Filium et "Dominum perfecit, sive complevit eundem Deum et "hominem," quod perinde est, ut diceret; Filium Dei et eundem Filium hominis. Conveniunt cum his, quæ Leontius Byzantius lib. primo contra Nestorianos et Eutychianos scripsit, duplicem esse perfectionem in Christo, unam quæ simpliciter dicitur, alteram quæ in habitudine cernitur, secundum magnum Gregorium: "Perfectum enim," inquit, "est Verbum, et plenum, et præbens perfectionem; per-"fecta autem est et anima hominis quantum ad definitio-"nem essentiæ suæ: sed tamen neque Verbum est perfectus "Christus non unita humanitate, quamvis perfectus Deus "sit, sicut nec anima perfectus homo est sine corpore, etsi "perfectam substantiam habet;" hactenus Leontius. Turrian. Scilicet non ita insaniit Hippolytus, ut diceret, quod dixisse illum Zwickerus voluit, Verbo sive unigenito quicquam intrinsecæ perfectionis revera accessisse ex carnis assumtione; imo contrarium aperte docet. Nam primo diserte ait, Dominum nostrum perfectum fuisse Verbum et unigenitum ante incarnationem Deinde clare docet Verbum sive unigenitum (μονογενῆ) adeo ex carne humana non melioratum esse, ut caro illa ipsam suam subsistentiam Verbo debeat. Quid ergo, inquies, voluit Hippolytus, cum ait Verbum et unigenitum sine carne perfectum non fuisse

Filium? Voluit, inquam, manifeste, τὸν Λόγον ante incarnationem non omni filiationis genere, ut ita dicam, defunctum fuisse, sive nondum fuisse omni modo, quo Pater voluit, Dei Filium. Scilicet Domino nostro triplicem nativitatem et filiationem attribuerunt veteres. Prima est, qua ut Λόγος ex mente Patris ab æterno natus fuit. Ex hac nativitate perfecta hypostasis divina extitit; nec ipsi quicquam postea accessit, sed potius cæteræ nativitates συγκαταβάσεις fuerunt, sive condescensiones Filii Dei. Altera nempe nativitas est, qua ὁ Λόγος a Deo Patre, apud quem, cum nihil adhuc præter Deum existeret, adeoque ab æterno fuerat, κατ' ἐνέργειαν exivit, ac tanquam ex utero ejus prodiit, seque demisit ad condenda universa. (Hæc est illa γέννησις Λόγου προφορικοῦ apud Theophilum Antiochenum lib. II. p. 80. Sic et Judæi quidam ætate Justini affirmabant ἀτμήτους καὶ ἀχωρίστους Θεοῦ δυνάμεις esse angelos ὃς ὁ Θεὸς ὅταν βούληται προπηδᾷν ποιεῖ καὶ πάλιν ἀναστέλλει πρὸς ἑαυτὸν, p. 280. Dial. cum Tryphone. *Fabr.*) Tertia demum nativitas tum fuit, cum idem ὁ Λόγος caro factus est, et e sinu Patris in uterum beatissimæ Virginis illapsus, homo ex ipsa natus est per inumbrationem Spiritus S. Hæc fuit τοῦ Λόγου extrema συγκατάβασις, a nobis hominibus, adeoque ab ipsis angelis æternum adoranda, qua peracta, perfectus Filius Dei factus est, hoc est, ut dixi, omni filiationis genere defunctus est: siquidem cæteræ filiationes, quæ humanam Christi naturam spectant, ex hac dependent, atque ex ipsa consequuntur. G. Bullus *Defens. Fidei Nicænæ* p. 164. (p. 92. ed. Grabii) a Fabricio allatus. Dixerat quidem Hippolytus, τὸν Λόγον nomine Filii appellatum esse διὰ τὸ μέλλειν αὐτὸν γενέσθαι, hoc vero loco non negat, eum antequam incarnatus existeret, omnino fuisse Filium; sed perfectum Filium fuisse haud concedit. Imo supra in sect. xi. p. 62. habet, Οὗτος δὲ νοῦς, ὃς προβὰς ἐν κόσμῳ ἐδείκνυτο παῖς Θεοῦ. Attamen censere videtur Hippolytus, *Filii* appellationem partim ex processione ejus ad res condendas, partim ex incarnatione ejus derivatam esse. Itidem Tertullianus ait, fuisse tempus, cum Filius non fuit; statuens tamen Deum non tum solum fuisse, sed habuisse in semetipso sermonem de substantia Patris. Confer Tertull. *Advs. Hermogenem*, cap. 3. et *Advs. Praxeam*, capp. 4. et 5. Quippe Tertullianus, ut Bullo placuit, existimabat, "τὸν "Λόγον in hoc imprimis Filium Dei declaratum fuisse, quod "cum Deus Pater voluit, ex ipso processerit, et tanquam "ex utero paternæ mentis prodierit, et quasi natus fuerit "ad condendas creaturas." Vid. Op. ejusd. p. 235. vel 207.

P. 73. l. 12. *καὶ ἥκω*] Extare hoc additamentum in duobus codd. scriptis, sicut invenitur apud Chrysostomum, ostendunt Var. Lectt. Test. Novi Griesbachianæ; in quibus memorari debuerat Hippolytus. Porro scriptum esse in multis codicibus, quomodo apud Hippolytum, *ἐκ τοῦ Πατρὸς* pro lectione recepta *παρὰ τοῦ Πατρὸς* eædem Lectt. probant.

Ibid. l. 14. *ἀλλ' ἡ Πνεῦμα*] Divina Christi natura, uti est, ita passim etiam dicitur Spiritus antiquis ecclesiæ doctoribus *διὰ τὸ ἀσχημάτιστον* ut loquitur Proclus CPolitanus. Vide Hugonem Grotium ad Marci cap. ii. vers. 8. FABR.

Ibid. *τί δέ ἐστιν τὸ, ἐξῆλθον*] For. *τί δέ ἐστιν, ὃ ἐξῆλθεν.* Quod invenisse interpres videtur.

P. 74. l. 11. *πλὴν δύο*] Matth. et Luc. in Evangel. FABR.

Ibid. l. 13. *ἀποκαλύπτειν μέλλων τότε*] An legend. *ποτε aliquando?*

P. 75. l. 19. *οὗ πάρεστι Λόγος*] Melius videtur *ᾧ π. Λ.*

P. 76. l. 2. *καθὼς εἶπαμεν ἀνωτέρω*] Capp. 10. et 12.

Ibid. l. 10. *Θεὸς ἐν σώματι ἐφανερώθη*] Utrum hic afferatur apostoli illud in *priori Epistola ad S. Timotheum*, iii. 16. *Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκὶ*, adhuc lis est. De eadem re agens, hæc est incarnatio Christi, Hippolytus in alio ac diverso opere scripsit, *Οὗτος, ὁ προελθὼν εἰς τὸν κόσμον Θεὸς καὶ ἄνθρωπος ἐφανερώθη.* Locus extat apud Theodoretum in *Dialogo* ii. p. 132. edit. Schulze. Eum vero afferre non debebat Griesbachius, tanquam cum hoc altero Hippolyti loco verbo tenus discrepantem, in quo apostolum adduci multi censent; id quod factum in verbis a Theodoreto allatis nemo dixerat. At vero nihil obstat, quin utroque loco Hippolytus, etiamsi apud apostolum lectionem *ὅς*, non *Θεὸς*, invenerit, ita tamen propterea scriberet, quod relativum *ὅς* cum antecedentibus *Θεοῦ ζῶντος*, interclusis vocibus mediis, construendum statuebat. Sic et inferius habet apostolus voces easdem inter se connexas. Vide de S. Pauli loco opus egregium, *Novi Fœderis Interpretationem Anglicam*, quam nuper scripsit Granvillius Penn vir nobilis, idemque in primis ornatus et litteratus.

Ibid. l. 11. *κατὰ φαντασίαν ἢ τροπὴν*] Adversus hæresin Docetarum, quæ latissime serpserat propugnata a Simone Mago, Menandro, Saturnilo, Gnosticis, Cerinthiis, Basilide, Valentino, Secundo, Epiphane, Isidoro, Heracleonitis, Ptolemæo, Marcosianis, Ophitis, Sethianis, Cerdone, Marcione, Apelle, Bardesane, Harmenio, uti deinceps a Manichæis, et Priscillianistis. FABR.

P. 77. l. 5. *ὁ πρότερον ὑπ' αὐτοῦ ἱερατευόμενος ὡς Θεός*] Quia Turrianus hoc modo locum vertit, *qui erat ab eo sacer-*

dotum fungente, paulo ante tanquam Deus honoratus, inde haud difficile fuit Græca ita emendare, ὁ πρότερον ὑπ' αὐτοῦ ἱερατευομένου τιμώμενος ὡς Θεός.

Ibid. l. 6. ὡς Θεός] *Tanquam Deus honoratus.* Quia cum esset pontifex illius anni, prophetavit Caiphas, Joan. cap. xi. quod Jesus moriturus erat pro gente: et non tantum pro gente, sed ut filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in unum; quod quidem facere non poterat, nisi Deus esset. TURRIAN.

Ibid. l. 17. ὡς ζωὴ] Melior interpretis lectio, ὃς ζωὴ, nisi forte ὢν pro ὡς scribendum.

P. 78. l. 10. ὑπὸ ποιμένων θεωρούμενος] Quæ hic sequuntur ad verbum fere conveniunt cum eis, quæ ex S. Hippolyti Memoria Hæresium laudat S. Gelasius in loco quem habes supra t. I. p. 225. Vide et quæ Theodoretus p. 268. FABR. Prorsus et ad unguem conveniunt Gelasii illa cum iis, quæ protulit Theodoretus in *Dialogo Secundo* ex Hippolyto quidem, sed ut ibidem ait, *ex Enarratione* ejus *Secundi Psalmi* desumpta. Falli ergo videtur Gelasius attribuens verba a se prolata ad Hippolyti *Memoriam Hæresium*, cujus pars est hæc Contra Noëtum disputatio, in qua tantum similia, non eadem, existunt.

Ibid. l. 17. στεφανοῦται κατὰ διαβόλου] Victores in certaminibus coronabantur; de quo multa Carolus Paschalius libro sexto de Coronis. FABR.

P. 79. l. 12. τὸν γὰρ κοσμήτορα] Legendum, τόν γε κ. cum interprete, ut hæc sententia cum priori conjungatur.

Q. SEPTIMII FLORENTIS

TERTULLIANI

LIBRI

DE ORATIONE

ET

DE PRÆSCRIPTIONE HÆRETICORUM.

CUM

ANONYMI

ADVERSUS OMNES HÆRETICOS

LIBELLO.

TERTULLIANUS.

S. HIERONYMUS, *Lib. De Viris Illustribus*, cap. liii. pag. 124. edit. FABRICII.

TERTULLIANUS presbyter, nunc demum primus post Victorem et Apollonium[a] Latinorum ponitur, provinciæ Africæ, civitatis Carthaginiensis, patre centurione proconsulari[b]. Hic acris et vehementis ingenii, sub Severo principe et Antonino Caracalla maxime floruit, multaque scripsit volumina[c]: quæ quia nota sunt pluribus, prætermittimus. Vidi ego quemdam Paulum Concordiæ[d], quod oppidum[e] Italiæ est, senem, qui se beati Cypriani, jam grandis ætatis, notarium, cum ipse admodum esset adolescens, Romæ vidisse diceret; referreque sibi solitum, numquam Cyprianum[f] absque Tertulliani lectione unum diem præterisse: ac sibi crebro dicere, *Da magistrum*, Tertullianum videlicet significans. Hic cum usque ad mediam ætatem presbyter ecclesiæ permansisset, invidia postea[g] et contumeliis clericorum Romanæ ecclesiæ, ad Montani dogma delapsus, in multis libris novæ prophetiæ meminit: specialiter autem adversum ecclesiam texuit volumina[h], de Pudicitia, de Persecutione, de Jejuniis, de Monogamia, de Ecstasi libros sex, et septimum, quem adversum Apollonium[i] composuit. Ferturque vixisse usque ad decrepitam ætatem, et multa, quæ non exstant[k], opuscula condidisse[l].

[a] De Victore c. 34. de Apollonio senatore Rom. c. 42. FABRICIUS.

[b] Eusebius Chron. Vide infra notas H. Gravii. Africæ proconsularis provinciæ caput, ut notissimum est, Carthago Tertulliani patria, ubi parens ejus ut centurio sub proconsule stipendia meruit. FABR.

[c] Præter scripta Tertulliani, quæ extant, fuere liber *de Animæ Submissione*, alius *de Superstitione Sæculi* et alius *de Carne et Anima*, quorum titulos in antiquissimo codice Agobardino Rigaltius reperit: tum liber *de Spe Fidelium*, cujus meminit Hieronymus, supra, c. 18. et *de S. Trinitate Opus* cujus epitomen esse Novatiani librum ejusdem argumenti affirmat c. 70. et libri VII. *de Ecstasi*, de quibus inferius, hoc ipso capite. *De Vestibus Aaronis*, nec non *de Animalibus mundis et immundis*, et *de Circumcisione*, sed et *de Virginitate*, quorum opusculorum variis Epistolarum suarum locis meminit idem Hieronymus. Et *contra Apellicianos*, Vincentius Lerin. c. 24. Commonitorii. Et *de Paradiso* Tertull. c. 55. de Anima: *Habes etiam de Paradiso a nobis libellum, quo constituimus omnem animam apud inferos sequestrari in diem Domini.* Denique ut idem ipse testis, Græca opuscula, *de Spectaculis, de Baptismo, de velandis Virginibus*, et *de Corona Militis*. FABR.

[d] MS. Gemblac. *Concordiæ, oppido Italiæ.* Ad hunc Paulum Concordiensem Epistola Hieronymi xxi. &c. FABR.

[e] Vetus nempe inter Aquileiam et Altinum, non, ut vulgo existimatur, Mirandulæ vicinum oppidum. Vid. Epist. in nostra recensione X. VALLARSIUS, Op. S. Hieronymi editor nuperus.

[f] Mirum ne semel quidem Tertullianum citari in Cypriani scriptis quæ extant, licet Hieronymus Epistola 65. etiam testetur Cypriani scriptis probari, quod Tertulliano magistro usus fuerit. Pro *da magistrum*, codex Gembl. tantum habet *magistrum*, quod Suffrido Petri videtur ἐμφατικώτερον, ego librarii oscitantis omissione voculam *da* abesse non dubito. FABR. Fortasse cujus delectabatur ingenio, nominis declinare studuit invidiam. VALLARS.

[g] Circa annum Christi 205. natus annos plus minus xl. Per

clericos Romanæ ecclesiæ Zephyrinum papam potissimum tangere Hieronymus videtur, licet qua demum causa offensus ab eo usque adeo fuerit Tertullianus, non certo constat. Vide Baronium ad A. C. 201. §. 10. et Tillemontium tom. III. Memor. H. E. p. 215. 664. seq. Marcianæus edidit: *Hic usque —permansit, invidia postea* &c. FABR.

[h] Liber Tertulliani *de Pudicitia, de Fuga in Persecutione, de Jejuniis,* et *Monogamia* extant, sed perierunt libri septem de Ecstasi, quorum et supra c. 24. et 40. Hieronymus meminit. Ex his ut septimus proprie adversus *Apollonium* (de quo c. 40. dictum est) ita priores sex videntur fuisse scripti adversus Soterem episcopum Romæ. Auctor Prædestinati hæresi 26. *Scripsit contra eos* (Montanistas) *librum sanctus Soter papa urbis, et Apollonius Ephesiorum antistes. Contra quos scripsit Tertullianus presbyter Carthaginiensis. Qui cum omnia bene et prime et incomparabiliter scripserit, in hoc solum se reprehensibilem fecit, quod Montanum defendit, agens contra Soterem supradictum urbis papam.* Novam operum Tertulliani editionem post Beati Rhenani, Cerdæ, Pamelii, Rigaltii et Priorii curas in Gallia hodie parat Malinganus, Ord. Benedictini monachus: et in Italia exspectare jubent viri docti ex emendatione Gasp. Scioppii cum notis Guidonis Pancirolli. FABR. (Neque Gallicam, neque Italicam editionem Tertulliani hic a Fabricio præmonstratam huc usque vidimus.)

[i] (Alium Apollonium atque illum supra commemoratum, confundentibus eos inter se nonnullis. Hic enim Græca lingua adversus Montanum scripsit opus, cujus fragmenta quædam Eusebius servavit. De eo agit Hieronymus in cap. 40, ubi hæc posuit, *Tertullianus sex voluminibus adversus ecclesiam editis, quæ scripsit περὶ ἐκστάσεως, septimum proprie adversus Apollonium elaboravit, in quo omnia quæ ille arguit, conatur defendere.* De altero Apollonio Romanæ urbis senatore, qui pro Christo passus est, sed qui impetrata venia, ut rationem fidei suæ redderet, apologiam composuit, alio capite, nempe 42, Hieronymus tractat.)

[k] Contrario sensu, forte et veriore, legit cod. Vaticanus, *quæ nunc extant,* pro *non extant.* Et librum quidem *de Aaron. Vestibus* Hieronymus Ep. 64. ad Fabiolam de *Vest. Sacerd.* in fine, frustra quæsisse se dicit; sed alia sunt Tertulliani volu-

mina, quæ heic non nominat, et tamen jam tum periisse vix credi possit. Fuere liber *de Animæ Summissione* &c. (Hi libri omnes a Fabricio jam supra commemorati fuerunt.) Tot librorum, quos nobis invidit sequior ætas, si tunc quoque temporis non extitissent, titulos saltem Hieronymus memoriæ commendasset. VALLARSIUS.

[1] (Hic denique adjiciendum est S. Hilarii Pictaviensis de Tertulliani libro *de Oratione* proxime secuturo testimonium. *De orationis sacramenti necessitate nos commentandi Cyprianus vir sanctæ memoriæ liberavit. Quanquam et Tertullianus hinc volumen aptissimum scripserit; sed consequens error hominis detraxit scriptis probabilibus auctoritatem. Comment. in Matthæum,* cap. v. p. 630. edit. Benedictin.)

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

DE ORATIONE.

DEI spiritus, et Dei sermo, et Dei ratio, sermo rationis, et ratio sermonis, [et spiritus] utrumque Jesus Christus Dominus noster, nobis discipulis Novi Testamenti novam orationis formam determinavit. Oportebat enim in hac quoque specie *novum vinum novis utribus recondi, et novam plagulam novo adsui vestimento* (Matth. c. vi. et c. ix. 16.). Ceterum quidquid retro fuerat, aut demutatum est, ut circumcisio; aut suppletum, ut reliqua lex; aut impletum, ut prophetia; aut perfectum, ut fides ipsa. Omnia de carnalibus in spiritalia renovavit nova Dei gratia superducto Evangelio expunctore totius retro vetustatis; in quo et Dei spiritus, et Dei sermo, et Dei ratio approbatus est Dominus noster Jesus Christus, spiritus quo valuit, sermo quo docuit, ratio qua venit (*for.* sensit). Sic igitur oratio a Christo constituta ex tribus constituta est: ex sermone, quo enunciatur: ex spiritu, quo tantum potest: ex ratione, qua suscipitur. Docuerat et Johannes discipulos suos adorare, sed omnia Johannis Christo præstruebantur, donec ipso aucto, sicut idem Johannes (iii. 30.) prænunciabat, *illum augeri oportere, se vero deminui*, totum præministri opus cum ipso spiritu transiret ad Dominum. Ideo nec exstat, in quæ verba docuerit Johannes adorare, quod

CAP. I.

terrena cœlestibus cesserint (iii. 31.) *Qui de terra est*, inquit, *terrena fatur; et qui de cœlis adest, quæ vidit ea loquitur.* Et quid non cœleste, quod Domini Christi est; ut hæc quoque orandi disciplina? Consideremus itaque, benedicti, cœlestem ejus sophiam in primis de præcepto secrete adorandi: quo et fidem hominis exigebat, ut Dei omnipotentis et conspectum et auditum sub tectis, et in abditis etiam adesse confideret: et modestiam fidei desiderabat, ut quem ubique audire et videre fideret, ei soli religionem suam offerret: sequente sophia (*for.* sequentes sophiam) in sequenti præcepto; quod etsi proinde pertineat ad fidem et modestiam fidei, si non agmine verborum adeundum putemus ad Dominum, quem ultro suis prospicere certi sumus: attamen brevitas ista, quod ad tertium sophiæ gradum faciat, magnæ ac beatæ interpretationis substantia fulta est: quantumque substringitur verbis, tantum diffunditur sensibus. Neque enim propria tantum orationis officia complexa est, vel veneratio- nem Dei, aut hominis petitionem, sed omnem pene sermonem Domini, omnem commemorationem disciplinæ, ut revera in oratione breviarium totius evangelii comprehendatur.

CAP. II. Incipit a testimonio Dei, et merito fidei, quum dicimus PATER QUI IN CŒLIS ES. Nam et Deum oramus, et fidem commendamus, cujus meritum est hæc appellatio. Scriptum est: (Jo. i. 11. Matt. vii. 9. et c. x. et c. xvi.) *Qui in eum crediderint, dedit eis potestatem ut filii Dei vocentur.* Quamquam frequentissime Dominus patrem nobis pronunciavit Deum, imo et præcepit, (Matt. xxiii. 9.) *ne quem in terris patrem vocemus, nisi quem habemus in cœlis.*

Itaque sic adorantes etiam præceptum obimus. Felices qui Patrem agnoscunt. Hoc est, quod Israeli exprobatur, quod cœlum ac terram Spiritus contestatur, *Filios*, dicens, (Esai. i. 1.) *genui, et illi me non agnoverunt.* Dicendo autem patrem, Deum quoque cognominamus. Appellatio ista et pietatis et potestatis est. Item in Patre Filius invocatur, *Ego enim*, inquit, (Jo. x. 30.) *et Pater unum sumus.* Ne mater quidem ecclesia præteritur. Siquidem in filio et patre mater recognoscitur, de qua constat et patris et filii nomen. Uno igitur genere aut (*for.* generali) vocabulo et Deum cum suis honoramus, et præcepti meminimus, et oblitos Patris denotamus.

Nomen Dei Patris nemini proditum fuerat. Etiam qui de ipso interrogaverat Moyses, aliud quidem nomen audierat. Nobis revelatum est in Filio. Jam enim Filius novum Patris nomen est; *Ego veni*, inquit, (Jo. v. 42.) *in nomine Patris.* Et rursus, *Pater glorifica nomen tuum.* Et apertius, *Nomen tuum manifestavi hominibus.* Id ergo ut SANCTIFICETUR postulamus. Non quod deceat homines bene Deo optare, quasi sit et alius de quo ei possit optari, aut laboret, nisi optemus. Plane *benedici Deum* (Psal. ciii. 22.) omni loco ac tempore condecet, ob debitam semper memoriam beneficiorum ejus, ab omni homine. Sed et hoc benedictionis vice fungitur. Ceterum quando non sanctum et sanctificatum est per semetipsum nomen Dei, quum ceteros sanctificet ex semetipso? Cui illa *angelorum circumstantia non cessant dicere, Sanctus, Sanctus, Sanctus* (Esai. vi. 3. Apoc. iv. 8.). Proinde igitur et nos angelorum, si meruerimus, candidati jam hinc cœlestem illam in Deum vocem, et officium futuræ claritatis CAP. III.

ediximus. Hoc quantum ad gloriam Dei. Alioquin quantum ad nostram petitionem quum dicimus: *Sanctificetur nomen tuum*, (Matt. vi. 9.) id petimus ut sanctificetur in nobis, qui in illo sumus: simul et in ceteris, quos adhuc gratia Dei exspectat, ut et huic præcepto pareamus, *orando pro omnibus etiam pro inimicis nostris* (Matt. v. 44.). Ideoque suspensa enunciatione non dicentes, Sanctificetur in nobis, in omnibus dicimus.

CAP. IV. Secundum hanc formam subjungimus FIAT VOLUNTAS TUA IN CŒLIS ET IN TERRA, non quod aliquis obsistat, quominus voluntas Dei fiat, et ei successum voluntatis suæ oremus; sed in omnibus petimus fieri voluntatem ejus. Ex interpretatione enim figurata carnis et spiritus, nos sumus cœlum et terra. Quamquam et si simpliciter intelligendum est, idem tamen est sensus petitionis, ut in nobis fiat voluntas Dei in terris, ut possit scilicet fieri et in cœlis. Quid autem Deus vult, quam incedere nos secundum suam disciplinam? Petimus ergo, substantiam et facultatem voluntatis suæ subministret nobis, ut salvi simus et in cœlis et in terris; quia summa est voluntatis ejus, salus eorum, quos adoptavit. Est et illa Dei voluntas quam Dominus administravit prædicando, operando, sustinendo. Sic enim ipse pronunciavit, *non suam, sed patris facere se voluntatem* (Jo. vi. 39.). Sine dubio quæ faciebat, ea erant voluntas Patris, ad quæ nunc nos velut ad exemplaria provocamur, ut et prædicemus, et operemur, et sustineamus ad mortem usque. Quæ ut implere possimus opus est Dei voluntate. Item dicentes, *Fiat voluntas tua*, vel eo nobis bene optamus, quod nihil mali sit in Dei voluntate, etiam si quid

pro meritis cujusque secus irrogatur. Jam hoc dicto, ad sufferentiam nosmetipsos præmonemus. Dominus quoque quum sub instantiam passionis infirmitatem carnis demonstrare jam in sua carne voluisset, *Pater*, inquit, (Luc. xxii. 42.) *transfer poculum istud;* et recordatus, *nisi quod mea non, sed tua fiat voluntas.* Ipse erat voluntas et potestas Patris; et tamen ad demonstrationem sufferentiæ debitæ, voluntati se Patris tradidit.

CAP. V. VENIAT quoque REGNUM TUUM ad id pertinet, quod et *Fiat voluntas tua*, in nobis scilicet. Nam Deus quando non regnat? *in cujus manu cor omnium regum est* (Prov. xxi. 1.). Sed quicquid nobis optamus, in illum auguramur, et illi deputamus, quod ab illo expectamus. Itaque si ad Dei voluntatem, et ad nostram suspensionem pertinet regni Dominici repræsentatio, quomodo quidam protractum quemdam in seculo postulant, quum regnum Dei, quod ut adveniat oramus, ad consummationem seculi tendat? Optamus maturius regnare, et non diutius servire. Etiam si præfinitum in oratione non esset de postulando regni adventu, ultro eam vocem protulissemus, festinantes ad spei nostræ complexum. *Clamant ad Dominum in visu animæ martyrum sub altari: quonam usque non ulciscéris, Domine, sanguinem nostrum de incolis terræ?* (Apocalyps. vi. 9.) Nam utique ultio illorum a seculi fine dirigitur. Imo quam celeriter *veniat*, Domine, *regnum tuum* (Matt. vi. 10.). Votum Christianorum, confusio nationum, exultatio angelorum, propter quod conflictamur, imo potius propter quod oramus.

CAP. VI. Sed quam eleganter divina sapientia ordinem

orationis instruxit! ut post cœlestia, id est post Dei nomen, Dei voluntatem, et Dei regnum, terrenis quoque necessitatibus petitioni (*for.* petitione) locum faceret! Nam et edixerat Dominus (Matt. vi. 33.) *Quærite prius regnum, et tunc vobis etiam hæc adjicientur.* Quamquam PANEM NOSTRUM QUOTIDIANUM DA NOBIS HODIE, spiritaliter potius intelligamus. Christus enim panis noster est, quia vita Christus, et vita panis (*for.* vitæ panis. *Schutz.*). *Ego sum*, inquit, (Jo. vi. 35.) *panis vitæ.* Et paulo supra, *Panis est Sermo Dei vivi, qui descendit de cœlis.* Tum quod et corpus ejus in pane censetur: *Hoc est corpus meum* (Luc. xxii. 19.). Itaque petendo panem quotidianum, perpetuitatem postulamus in Christo, et individuitatem a corpore ejus. Sed et quia carnaliter admittitur ista vox, non sine religione potest fieri, et spiritalis disciplinæ (*for.* spiritali disciplina). Panem enim peti mandat, quod solum fidelibus necessarium est; *cetera enim nationes requirunt.* Ita et exemplis inculcat, et parabolis retractat, quum dicit: Numquid panem filiis pater aufert, et canibus tradit? (Matt. xv. 26.) Item: *Numquid filio panem poscenti lapidem tradit?* (Matt. vii. 9.) Ostendit enim, quid a patre filii expectent. Sed et nocturnus ille pulsator panem poscebat (Luc. xi. 5.). Merito autem adjecit: *Da nobis hodie*, ut qui præmiserat: Nolite de crastino cogitare quid edatis (Luc. xii. 29.). Cui rei parabolam quoque accommodavit illius hominis, qui provenientibus fructibus ampliationem horreorum, et longæ securitatis spatia cogitavit: is ipsa nocte moritur.

CAP. VII. Consequens erat ut observata Dei liberalitate, etiam clementiam ejus precaremur; quid enim

alimenta proderunt, si illi reputamur revera quasi taurus ad victimam? Sciebat Dominus se solum sine delicto esse. Docet itaque, petamus DIMITTI NOBIS DEBITA NOSTRA. Exomologesis est, petitio veniæ; quia qui petit veniam, delictum confitetur. Sic et pœnitentia demonstratur acceptabilis Deo, quia *vult eam, quam mortem peccatoris*, (Ezech. xxxiii. 11.). Debitum autem in scripturis delicti figura est, quod perinde judicio debeatur, et ab eo exigatur, nec evadat justitiam exactionis, nisi donetur exactio, sicut illi servo Dominus debitum remisit (Matt. v. 25.). Huc enim spectat exemplum parabolæ totius. Nam et quod idem servus a domino liberatus, non perinde parcit debitori suo, ac propterea delatus penes domi-num tortori delegatur ad solvendum novissimum quadrantem, id est, modicum usque delictum, eo competit, quod remittere nos quoque profitemur debitoribus nostris. Jam et alibi ex hac specie orationis: *Remittite*, inquit, *et remittetur vobis* (Luc. vi. 37.). Et quum interrogasset Petrus, *si septies remittendum esset fratri: Imo*, inquit, *septuagies septies*, (Matt. xviii. 22.) ut legem in melius reformaret, quod in Genesi (iv. 24.) *de Cain septies, de Lamech autem septuagies septies, ultio reputata est.*

CAP. VIII.

Adjecit ad plenitudinem tam expeditæ orationis, ut non de remittendis tantum, sed etiam de avertendis in totum delictis supplicaremus, NE NOS INDUCAS IN TENTATIONEM, id est, ne nos patiaris induci, ab eo utique qui tentat. Ceterum absit ut Dominus tentare videatur, quasi aut ignoret fidem cujusque, aut dejicere sit gestiens. Diaboli est et infirmitas et malitia. Nam et Abrahamum non tentandæ fidei gratia sacrificare de filio jusserat, sed probandæ; ut

per eum faceret exemplum præcepto suo, quo mox præcepturus erat, neque pignora Deo cariora habenda. Ipse a diabolo tentatus, præsidem et artificem tentationis demonstravit. Hunc locum posterioribus confirmat: *Orate*, dicens, *ne tentemini* (Luc. xxii. 46.). Adeo tentati sunt Dominum deserendo, qui somno potius indulserant, quam orationi. Eo respondet clausula, interpretans quid sit, *Ne nos deducas in tentationem*; hoc est enim SED DEVEHE NOS A MALO.

CAP. IX. Anacephalæosis.

Compendiis pauculorum verborum, quot attinguntur edicta prophetarum, evangeliorum, apostolorum, sermones Domini, parabolæ, exempla, præcepta! Quot simul expunguntur officia! Dei honor in patre, fidei testimonium in nomine, oblatio obsequii in voluntate, commemoratio spei in regno, petitio vitæ in pane, exomologesis debitorum in deprecatione, solicitudo tentationum in postulatione tutelæ. Quid mirum? Deus solus docere potuit, ut se vellet orari. Ab ipso igitur ordinata religio orationis, et de spiritu ipsius, jam tunc, quum ex ore divino ferretur animata, suo privilegio ascendit in cœlum, commendans Patri quæ Filius docuit.

CAP. X. Posse nos superadjicere.

Quoniam tamen Dominus prospector humanarum necessitatum, seorsum post traditam orandi disciplinam, *Petite*, inquit, *et accipietis*, (Luc. xi. 8.) et sunt quæ petantur pro circumstantia cujusque; præmissa legitima et ordinaria oratione quasi fundamento, accidentium (*for.* accedentium Latinus *Latinius*) desideriorum, jus est superstruendi extrinsecus petitiones, cum memoria tamen præceptorum, ne quantum a præceptis, tantum ab auribus Dei longe simus.

Memoria præceptorum viam orationibus sternit ad cœlum, quorum præcipuum est, ne prius ascendamus ad Dei altare, quam si quid discordiæ vel offensæ cum fratribus contraxerimus, resolvamus (Matt. v. 23). Quid est enim ad pacem Dei accedere sine pace? ad remissionem debitorum cum retentione? Quomodo placabit Patrem iratus in fratrem, quum omnis ira ab initio interdicta sit nobis? Nam et Joseph dimittens fratres suos ad perducendum patrem, *et ne*, inquit, *irascamini in via;* (Gen. xlv. 24.) nos scilicet monuit, (alias enim via cognominatur disciplina nostra,) tum ne in via orationis constituti, ad Patrem cum ira incedamus. Exinde aperte Dominus amplians legem, iram in fratrem (*for.* quam *addend.*) homicidio superponit, ne verbo quidem malo permittit expungi; (Matt. v. 21, 22) *etiam si irascendum est, non ultra solis receptum*, (*an* recessum?) ut apostolus (Eph. iv. 26) admonet. Quam autem temerarium est, aut diem sine oratione transigere, dum cessas fratri satisfacere, aut orationem perseverante iracundia perdere!

CAP. XI. Ne orans patrem fratri irascaris.

Nec ab ira solummodo, sed omni omnino confusione animi libera debet esse orationis intentio, de tali spiritu emissa, qualis est Spiritus, ad quem mittitur. Neque enim agnosci poterit a Spiritu Sancto spiritus inquinatus; aut tristis a læto, aut impeditus a libero. Nemo adversarium recipit; nemo nisi comparem suum admittit.

CAP. XII. Etiam omni animi confusione vacuum esse debere.

Ceterum quæ ratio est, manibus quidem ablutis, spiritu vero sordente orationem obire? quando et ipsis manibus spiritales munditiæ sint necessariæ, ut a falso, a cæde, a veneficiis, ab idololatria, ceterisque maculis, quæ spiritu conceptæ manuum opera transiguntur, puræ alleventur. Hæ sunt veræ mun-

CAP. XIII. De lavatione manuum.

ditiæ, non quas plerique superstitiose curant, ad omnem orationem etiam cum lavacro totius corporis aquam sumentes. Id quum scrupulose percunctarer, et rationem requirerem, comperi commemorationem esse in Domini deditionem. Nos Dominum adoramus, non dedimus. Imo et adversari debemus deditoris exemplo, nec propterea manus abluere, nisi quod conversationis humanæ inquinamentum conscientiæ caussa lavemus.

CAP. XIV. Apostrophe.

Ceterum satis mundæ sunt manus, quas cum toto corpore in Christo semel lavimus. Omnibus licet membris lavet quotidie Israel, numquam tamen mundus est. Certe manus ejus semper immundæ, sanguine prophetarum et ipsius Domini cruentatæ in æternum. Et ideo conscientia patrum hereditarii rei nec attollere eas ad Dominum audent, ne exclamet aliquis Esaias, ne exhorreat Christus. Nos vero non attollimus tantum, sed etiam expandimus e Dominica passione modulantes; et orantes confitemur Christo.

CAP. XV. De expositis penulis.

Sed quoniam unum aliquod attingimus vacuæ observationis, non pigebit cetera quoque denotare, quibus merito vanitas exprobanda est; siquidem sine ullius aut Dominici, aut apostolici præcepti auctoritate fiunt. Hujusmodi enim non religioni, sed superstitioni deputantur, affectata, et coacta, et curiosi potius, quam rationalis officii; certe vel eo coercenda, quod Gentilibus (*for.* nos adæquant) adæquent. Ut est quorundam, expositis penulis orationem facere; sic enim adeunt ad idola nationes. Quod utique si fieri oporteret, apostoli, qui de habitu orandi docent, comprehendissent; nisi si qui putant, Paulum penulam suam in oratione penes Carpum reliquisse. Deus

scilicet non audiat penulatos, qui tres sanctos in fornace Babylonii regis orantes cum sarabaris et tiaris suis exaudivit!

CAP. XVI. De assidendo post orationem.

Item quod adsignata oratione, assidendi mos est quibusdam, non perspicio rationem; nisi si Hermas ille, cujus scriptura fere Pastor inscribitur, transacta oratione non super lectum assedisset, verum aliud quid fecisset, id quoque ad observationem vindicaremus. Utique non: simpliciter enim et nunc positum est, *Quum adorassem, et assedissem super lectum*, ad ordinem narrationis, non ad instar disciplinæ. Alioquin nusquam erit adorandum, nisi ubi fuerit lectus. Imo contra scripturam fecerit, si quis in cathedra aut subsellio sederit. Porro quum perinde faciant nationes, adoratis sigillaribus suis residendo, vel propterea in nobis reprehendi meretur, quod apud idola celebratur. Eo apponitur et irreverentiæ crimen, etiam ipsis nationibus, si quid saperent, intelligendum. Siquidem irreverens est assidere sub conspectu, contraque conspectum ejus, quem quam maxime reverearis, ac venereris; quanto magis sub conspectu Dei vivi, angelo adhuc orationis (Apoc. viii. 3. 4.) astante, factum istud irreligiosissimum est, nisi exprobramus Deo, quod nos oratio fatigaverit.

CAP. XVII. De manibus elatis, et de vultu.

Atqui cum modestia et humilitate adorantes, magis commendabimus Deo preces nostras, ne ipsis quidem manibus sublimius elatis (*for.* delendum), sed temperate ac probe elatis, ne vultu quidem in audaciam erecto. Nam ille publicanus, qui non tantum prece, sed et vultu humiliatus atque dejectus orabat, justificatior pharisæo procacissimo discessit. Sonos etiam vocis subjectos esse oportet; aut quantis arteriis opus est, si pro sono audiamur?

Deus autem non vocis, sed cordis auditor est, sicut conspector. Dæmonium oraculi Pythii: *Et mutum*, inquit, *intelligo et non loquentem exaudio.* Dei aures sonum expectant? Quomodo ergo oratio Jonæ de ventre ceti per tantæ bestiæ viscera, ab ipsis abyssis per tantam æquoris molem ad cœlum potuit evadere? Quid amplius referent isti, qui clarius adorant, nisi quod proximis obstrepunt? Imo prodendo petitiones suas, quid minus faciunt, quam si in publico orent?

CAP. XVIII. De osculo.

Alia jam consuetudo invaluit; jejunantes, habita oratione cum fratribus, subtrahunt osculum pacis, quod est signaculum orationis. Quando autem magis conferenda cum fratribus pax est, nisi quum oratio commendabilior ascendit, ut ipsi de nostra operatione participes, jam audeant de sua pace fratri transigere? Quæ oratio cum divortio sancti osculi integra? quem Domino officium facientem impedit pax? quale sacrificium est, a quo sine pace receditur? Quæcumque operatio sit, non erit potior præcepti observatione, quo jubemur jejunia nostra celare. Jam enim de abstinentia osculi agnoscimur jejunantes. Sed et si qua ratio est, ne tamen huic præcepto reus sis, potes domi, si forte, inter quos latere jejunium in totum non datur, differre pacem, ubicumque autem alibi operationem tuam abscondere potes, debes meminisse præcepti: ita et disciplinæ foris, et consuetudini domi satisfacies. Sic et die paschæ, quo communis et quasi publica jejunii religio est, merito deponimus osculum, nihil curantes de occultando quod cum omnibus faciamus.

CAP. XIX. De Stationibus.

Similiter et stationum diebus non putant plerique sacrificiorum orationibus interveniendum, quod

statio solvenda sit accepto corpore Domini. Ergo devotum Deo obsequium eucharistia resolvit? An magis Deo obligat? Nonne solemnior erit statio tua, si et ad aram Dei steteris? Accepto corpore Domini, et reservato, utrumque salvum est, et participatio sacrificii, et exequutio officii. Si statio de militari exemplo nomen accipit (nam et *militia Dei sumus*) (2 Cor. x. 4. 1 Tim. i. 18.) utique nulla lætitia, sive tristitia obveniens castris, stationes militum rescindit. Nam lætitia libentius, tristitia solicitius administrabit disciplinam.

CAP. XX. De habitu feminarum.

De habitu vero dumtaxat feminarum, varietas observationis efficit, post sanctissimum apostolum nos vel maxime nullius loci homines impudenter retractare: nisi quod non impudenter, si secundum apostolum retractemus. De modestia quidem cultus et ornatus, aperta præscriptio est etiam Petri, cohibentis eodem ore, quia eodem et spiritu, quo Paulus, et vestium gloriam, et auri superbiam, et crinium lenonem (*for.* lenoniam. *vid. notam*) operositatem. (1 Pet. iii. 3. 1 Tim. ii. 9.).

CAP. XXI. De virginibus.

Sed quod promiscue observatur per ecclesias, quasi incertum, id retractandum est, velarine debeant virgines, an non. Qui enim virginibus indulgent capitis immunitatem, hoc niti videntur, quod apostolus (1 Cor. xi. 5.) non virgines nominatim, sed mulieres designaverit velandas esse; nec sexum, ut diceret *feminas*, sed gradum sexus, dicendo *mulieres*. Nam si sexum nominasset, *feminas* dicendo, absolute definisset de omni muliere: aut (*for.* at) quum unum gradum sexus nominat, alium tacendo secernit. Potuit enim, inquiunt, aut et virgines nominare specialiter, aut compendio generaliter feminas.

CAP. XXII. Qui ita concedunt (*for.* contendunt), recogitare debent de statu vocabuli ipsius, quid est *mulier* a primis quidem literis sanctorum commentariorum; nam inveniunt (*for.* invenient) sexus esse nomen, non gradum sexus. Siquidem Evam nondum virum expertam Deus *mulierem* et *feminam* cognominavit (Gen. ii. 23.): [feminam, qua sexus generaliter, mulierem, qua gradus sexus specialiter. *delend.*] Itaque (*for.* Ita quia) jam tunc innupta adhuc Eva mulieris vocabulo (*for.* sub vocabulo) fuit, commune id vocabulum et virgini factum est. Nec mirum, si apostolus eodem utique spiritu actus, quo cum omnis scriptura divinitatum, et illa (*for.* divina, tum et illa) Genesis digesta est, eadem voce usus est, mulierem ponendo; quæ exemplo Evæ, innuptæ et virgini competat. Cetera denique non sonant (*for.* consonant), nam et hoc ipso, quod virgines non nominavit, sicut alio in loco, ubi de nubendo docet, satis prædicat de omni muliere, et de toto sexu dictum, nec distinctum esse inter virginem, omnino non nominat (*for.* nominatam). Qui enim alibi distinguere meminit, ubi scilicet differentia postulat, distinguet autem utramque speciem suis vocabulis designans; ubi non distinguit, dum utramque non nominat, nullam vult differentiam intelligi. Quid? quod Græco sermone, quo literas apostolus fecit, usui est mulieres vocare tam feminas, id est γυναῖκας, quam θηλείας. Igitur si pro sexus nomine vocabulum istud frequentatur, quod est interpretatione pro eo, quod est femina, sexum nominavit, dicens γυναῖκα. In sexu autem et virgo contingitur (*for.* continetur). Sed et manifesta pronunciatio est: *Omnis*, inquit, (1 Cor. xi. 5.) *mulier adorans, et prophetans intecto capite dedecorat caput*

suum. Quid est *omnis mulier*, nisi omnis ætatis, omnis ordinis, omnis conditionis? Nihil mulieris excipit, dicendo *omnis*; sicut nec vir nec velandi (*for.* nec investis velandus), proinde enim *omnis vir*, inquit (1 Cor. xi. 5.). Sicut ergo in masculino sexu sub viri nomine etiam investis velari vetatur, ita et in feminino sub nomine mulieris etiam virgo velari jubetur. Æqualiter in utroque sexu minor ætas majoris sequatur disciplinam: aut velentur et virgines masculi, si non velantur et virgines feminæ, quia nec isti nominatim tenentur. Aliud sit vir, et investis, si aliud est mulier, et virgo. Nempe *propter angelos*, ait, (ibid.) velari oportere, quod angeli propter filias hominum desciverunt a Deo. Quis ergo contendat, solas mulieres, id est nuptas jam, et virginitati defunctas concupiscentiæ (*for.* virginitate defunctas, concupiscentiæ fuisse), nisi si non licet et virgines specie præstare, et amatores invenire? Imo videmus, quod non (*dele* non, *Muratorius*) virgines solas concupierint, quum dicat scriptura *filias hominum*, (Gen. vi. 2.) quia potuit uxores hominum nominasse vel feminas indifferenter. Etiam quod ait: *Et acceperunt sibi in uxores*, (ibid.) eo facit, quod accipiuntur in uxores, quæ vacant scilicet. De non vacantibus autem aliter enunciasset. Itaque (*for.* Ita quia) vacant tam viduitate, quam et virginitate; adeo sexum nominando generaliter filias, et species in genere commiscuit. Item quum dicit, naturam ipsam docere, feminas velandas esse, quæ capillum pro tegumento et ornamento mulieribus assignaret: nonne idem tegumentum et idem honor capitis virginibus quoque adscriptus est? Si *mulieri turpe est radi*, (1 Cor. xi. 6.) et virgini perinde. In quibus ergo una conditio

capitis deputatur, una et disciplina capitis exigitur, etiam ad eas virgines, quas pueritia defendit; a primo enim *femina* nominata est. Sic denique et Israel observat. Sed si non observaret: nostra lex ampliata, atque suppleta defenderet sibi adjectionem, virginibus quoque injiciens velamentum. Excusetur nunc ætas, quæ sexum suum ignorat, simplicitatis privilegium teneat. Nam et Eva, et Adam, ubi eis contigit sapere, texuerunt statim, quod agnoverant. Certe in quibus pueritia mutavit; sicut naturæ (*for.* naturâ), ita et disciplinæ (*for.* disciplinâ) debet ætas esse munifica: Nam, et membris, et officiis mulieribus resignantur. Nulla virgo est, ex quo potest nubere, quoniam ætas jam in ea nupsit suo viro, id est tempori. Sed aliqua se Deo vovit; jam et crinem exinde transfigurat, et omnem habitum ad mulieres convertit. Totum ergo asseveret, et totum virginis præstet: quod propter Deum abscondit, plane obumbret. Interest nostra, quod Dei gratia exerceat, solius Dei conscientiæ commendare, ne quod a Deo speramus, ab homine compensemus. Quid denudas ante Deum, quod ante homines tegis? Verecundior eris in publico, quam in ecclesia? *Si Dei gratia est, et accepisti, quid gloriaris*, inquit, (1 Cor. iv. 7.) *quasi non acceperis?* Quid alias ostentatione tui judicas? an alias gloria tua ad bonum invitas? Atqui et ipsa periclitaris amittere, si gloriaris; et alias ad eadem pericula cogis. Facile eligitur (*for.* eliditur) quod affectione gloriæ assumitur. Velare virgo, si virgo es; debes enim erubescere. Si virgo es, plures oculos pati noli. Nemo miretur in tuam faciem; nemo mendacium tuum sentiat. Bene mentiris nuptam, si caput veles. Imo mentiri non

videris, nupsisti enim Christo, illi carnem tuam tradidisti. Age pro mariti tui disciplina. Si nuptas alienas velari jubet, suas utique multo magis. Sed non putet institutione (*for.* institutionem) unusquisque antecessoris commovendam. Multi alienæ consuetudini prudentiam suam (*for.* suam addicunt), et constantiam ejus addicunt (*for.* adducunt), ne compellantur (*for.* compellantur virgines) velari. Certe voluntarias prohiberi non oportet, quæ se etiam virgines negare non possunt, (*for.* negare poscunt,) contentæ abuti in fama (*for.* in infamia) suæ conscientiæ apud Deum securitate. De illis tamen, quæ sponsis dicantur, constanter super meum modulum pronunciare contestarique possum, velandas ex ea die esse, qua ad primum viri corpus osculo et dextera expaverint. Omnia enim in his prænupserunt, et ætas per maturitatem, et caro per ætatem, et spiritus per conscientiam, et pudor per osculi experimentum, et spes per expectationem, et mens per voluntatem. Satisque nobis exemplo Rebecca est, quæ sponso demonstrato, tantum notitia ejus nubendo velata est (Gen. xxiv. 65.).

CAP. XXIII. De genu ponendo.

De genu quoque ponendo varietatem observationis patitur oratio per pauculos quosdam, qui sabbato abstinent genibus. Quæ dissensio quum maxime apud ecclesias caussam dicat, Dominus dabit gratiam suam, ut aut cedant, aut sine aliorum scandalo sententia sua utantur. Nos vero, sicut accepimus, solo die Dominico (*for.* Dominicæ) resurrectionis non ab isto tantum, sed omni anxietatis habitu, et officia (*for.* officio) cavere debemus, differentes etiam negotia, ne quem diabolo locum demus. Tantumdem et spatio pentecostes, quæ eadem exultationis

solemnitatem dispungimur (*for.* solemnitate dispungitur). Ceterum omni die quis dubitet prosternere se Deo vel prima saltem oratione, qua lucem ingredimur. Jejuniis autem et stationibus nulla oratio sine genu, et reliquo humilitatis more celebranda est. Non enim oramus tantum, sed et deprecamur, et satisfacimus Deo Domino nostro. De temporibus orationis nihil omnino præscriptum est, nisi plane omni in tempore et loco orare.

CAP. XXIV. De loco.

Sed quomodo *omni* loco, quum prohibeamur in publico? *Omni*, inquit, (1 ad Tim. ii. 8.) *loco*, quem opportunitas, aut etiam necessitas importaret. Non enim contra præceptum reputatur ab apostolis factum, qui in carcere audientibus custodiis orabant et canebant Deo, apud Paulum (*for.* aut a Paulo *Muratori.*) qui in navi coram omnibus eucharistiam fecit.

CAP. XXV. De tempore.

De tempore vero non erit otiosa extrinsecus observatio etiam horarum quarumdam. Istarum dico communium, quæ diei interspatia signat (*for.* signant), tertia, sexta, nona, quas solemniores in scripturis invenire est. Primus Spiritus Sanctus congregatis discipulis hora tertia infusus est (Act. ii. 15.). Petrus, qua die visionem communitatis omnis (*for.* omnium) in illo vasculo expertus est, sexta hora ascenderat orandi gratia in superiora. (ib. x. 9.) Idem cum Joanne ad nonam in templum adibat, (ib. iii. 1.) ubi paralyticum sanitati reformavit suæ. Et si simpliciter se habeant sine ullius observationis præcepto, bonum tamen sit aliquam constituere præsumtionem, qua (*for.* quæ) et orandi admonitionem (*for.* admonitione) constringat, et quasi lege ad tale munus extorqueat a negotiis interdum; ut quod Danieli (vi. 10.) quoque legimus observatum, utique ex

Israelis disciplina, ne minus ter die saltem adoremus, debitores Patris, et Filii, et Spiritus Sancti. Exceptis utique legitimis orationibus, quæ sine ulla admonitione debentur ingressu lucis et noctis. Sed et cibum non prius sumere, et lavacrum non prius adire, quam interposita oratione, fideles decet. Priora enim habenda sunt spiritus refrigeria et pabula, quam carnis, et priora cœlestia, quam terrena.

CAP. XXVI. De fratrum digressu.

Fratrem domum tuam introgressum ne sine oratione dimiseris. Vidisti, inquit, fratrem, vidisti Dominum tuum, maxime advenam, (*subaudiend.* adverte), ne angelus forte sit (Heb. xiii. 2.). Sed nec ipse a fratribus exemtis (*for.* exceptus) priora fecerit (*for.* feceris) refrigeria terrena cœlestibus! Statim enim judicabitur (*for.* indicabitur) fides tua. Aut quomodo secundum præceptum (Luc. x. 5.), *pax huic domui* dices, nisi et eis, qui in domo sunt, pacem mutuam reddas?

CAP. XXVII. De subjungendo Psalmo..

Diligentiores in orando subjungere in orationibus alleluja solent, et hoc genus psalmos, quorum clausulis respondeant, qui simul sunt. Et est optimum utique institutum omne, quod proponendo et honorando Deo competit, saturatam orationem velut optimam hostiam admovere (*for.* opimam hostiam admovens).

CAP. XXVIII.

Hæc est enim hostia spiritalis, quæ pristina sacrificia delevit. *Quò mihi,* inquit, (Esaiæ i. 11.) *multitudinem sacrificiorum? Plenus sum holocaustomatum arietum; et adipem agnorum, et sanguinem taurorum et hircorum nolo. Quis enim requisivit ista de manibus vestris?* Quæ ergo quæsierit Deus, evangelium docet. *Veniet hora,* inquit, (Jo. iv. 23. 24.) *quum veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu*

et veritate. Deus enim Spiritus est: et adoratores itaque *tales requirit.* Nos sumus veri adoratores, et veri sacerdotes, qui spiritu orantes spiritu sacrificaremus (*for.* sacrificamus) orationem Dei propriam et acceptabilem, quam scilicet requisivit, quam sibi prospexit. Hanc de toto corde devotam, fide pastam, veritate curatam, innocentia integram, castitate mundam, agape coronatam, cum pompa operum bonorum inter psalmos et hymnos deducere ad Dei altare debemus, omnia nobis a Deo impetraturam.

CAP. ult. De vi et affectu orationis.

Quid enim orationi de spiritu et veritate venienti negavit (*for.* negabit) Deus, qui eam exigit? Legimus, et audimus, et credimus, quanta documenta efficaciæ ejus. Vetus quidem oratio et ab ignibus, et a bestiis, et ab inedia liberabat, et tamen non a Christo acceperat formam. Ceterum quanto amplius oratio Christianorum, non roris angelum in mediis ignibus sistit, nec ora leonibus obstruit, nec esurientibus rusticorum prandium transfert (Bel et Draco, 33. 34.), nullum sensum passionis delegata gratia advertit (*cor.* avertit); sed patientes, et sentientes, et dolentes sufferentia instruit, virtute ampliat gratiam, ut sciat fides quid a Domino consequatur, intelligens quid pro Dei nomine patiatur. Sed et retro oratio plagas irrogabat, fundebat hostium exercitus, imbrium utilia prohibebat. Nunc vero oratio justitiæ omnem iram Dei avertit, pro inimicis excubat, pro persequentibus supplicat. Mirum si aquas cœlestes extorquere novit, quæ potuit et ignes impetrare? (Luc. ix. 54) Sola est oratio, quæ Deum vincit. Sed Christus eam nihil mali novit (*for.* voluit) operari. Omnem illi virtutem de bono contulit. Itaque nihil

novit, nisi defunctorum animas de ipso mortis itinere vocare, debiles reformare, ægros remediare, dæmoniacos expiare, claustra carceris aperire, vincula innocentium solvere. Eadem diluit delicta, tentationes repellit, persequutiones extinguit, pusillanimos consolatur, magnanimos oblectat, peregrinantes deducit, fluctus mitigat, latrones obstupefacit, alit pauperes, regit (*for.* dirigit) divites, lapsos erigit, cadentes suspendit, stantes continet. Oratio murus est fidei, arma et tela nostra adversus hominem (*for.* hostem, *Oberthur*), qui nos undique observat. Itaque numquam inermes incedamus. Die stationis, nocte vigiliæ meminerimus. Sub armis orationis signum nostri imperatoris custodiamus, tubam angeli expectemus orantes. Orant etiam angeli omnes. Orat omnis creatura. Orant pecudes et feræ, et genua declinant, et egredientes de stabulis ac speluncis, ad cœlum non otiosi (*for.* otiosæ *Muratori*,) ore suspiciunt, vibrantes (*for.* suspiciunt vibrante,) spiritu suo movere (*for.* movente). Sed et aves nunc exurgentes eriguntur ad cœlum, et alarum crucem pro manibus extendunt, et dicunt aliquid, quod oratio videatur. Quid ergo amplius de officio orationis? Etiam ipse Dominus oravit, cui sit honor et virtus in secula seculorum.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

DE PRÆSCRIPTIONE HÆRETICORUM LIBER.

CAP. I. CONDITIO præsentium temporum, etiam hanc admonitionem provocat nostram, non oportere
Matt. xxiv. 1 Cor. xi. nos mirari super hæreses istas sive quia sunt; futuræ enim prænunciabantur: sive quia fidem quorumdam subvertunt; ad hoc enim sunt, ut fides, habendo tentationem, haberet etiam probationem. Vane ergo et inconsiderate plerique hoc ipso scandalizantur, quod tantum hæreses valeant, quantum sint (*for.* possint). Cum quid sortitum est, ut omnimodo sit, sicut causam accipit ob quam sit, sic vim consequitur, per quam sit, ne (*alii* nec) esse (*for.* nec est, si) non possit.

CAP. II. Febrem denique inter ceteros mortiferos et cruciarios exitus erogando homini deputatam, neque quia est miramur, est enim; neque quia erogat hominem, ad hoc enim est. Proinde hæreses ad languorem et interitum fidei productas, si expavescimus hoc eas posse, prius est ut expavescamus hoc eas esse; quæ dum sunt, habent posse; et dum possunt, habent esse. Sed enim febrem, ut malum et de causa, et de potentia sua, ut notum est, abominamur potius quam miramur; et quantum in nobis est, præcavemus, non habentes abolitionem

ejus in nostra potestate. Hæreses vero mortem æternam, et majoris ignis ardorem inferentes, malunt quidam mirari, quod hoc possint, quam devitare ne possint; cum habeant devitandi potestatem. Ceterum nihil valebunt, si illas tantum valere non mirentur. Aut enim dum mirantur, in scandalum subministrantur: aut quia scandalizantur, ideo mirantur, quasi, quod tantum valeant, ex aliqua veniat veritate. Mirum scilicet ut malum vires suas habeat: nisi quod hæreses apud eos multum valeant, qui in fide non valent. In pugna pugilum et gladiatorum, plerumque non quia fortis est, vincit quis, aut quia non potest vinci; sed quoniam ille qui victus est, nullis viribus fuit: adeo idem ille victor bene valenti postea comparatus, etiam superatus recedit. Non aliter hæreses de quorumdam infirmitatibus habent quod valent, nihil valentes si in bene valentem fidem incurrant.

Solent quidem isti infirmiores etiam de quibus- CAP. III.
dam personis ab hæresi captis, ædificari in ruinam. Quare ille vel ille fidelissimi, prudentissimi, et usitatissimi in ecclesia, in illam partem transierunt? Quis hoc dicens, non ipse sibi respondet; neque prudentes, neque fideles, neque usitatos æstimandos, quos hæreses potuerint demutare? Et hoc mirum (opinor) ut probatus aliqui retro, postea excidat? Saul bonus præ ceteris, livore postea evertitur. 1 Reg. x.
David vir bonus secundum cor Domini, postea 1 Reg. xiii. 2 Reg. xii.
cædis et stupri reus est. Salomon omni gratia, et 3 Reg. iii. et xi.
sapientia donatus a Domino, ad idololatriam a mulieribus inducitur. Soli enim Dei Filio servabatur sine delicto permanere. Quid ergo si episcopus, si diaconus, si vidua, si virgo, si doctor, si etiam martyr

lapsus a regula fuerit, ideo hæreses veritatem videbuntur obtinere? Ex personis probamus fidem, an ex fide personas? Nemo sapiens est, nisi fidelis: nemo
Matt. xi. Matt. x. major, nisi Christianus: nemo autem Christianus, nisi qui ad finem usque perseveraverit. Tu, ut homo, extrinsecus unumquemque nosti: putas quod
Isai. ii. vides: vides autem quousque oculos habes. Sed
1 Reg. xvi. 2 Tim. ii. *oculi*, inquit, *Domini alti. Homo in faciem, Deus in*
Matt. xv. Matt. x. *præcordia contemplatur.* Et ideo *cognoscit Dominus qui sunt ejus:* et, *plantam, quam non plantavit*
Matt. iii. *Pater, eradicat:* et *de primis novissimos* ostendit:
Luc. iii. et *ventilabrum in manu portat ad purgandam aream suam.* Avolent quantum volent, paleæ levis fidei quocumque afflatu tentationum; eo purior massa
Joan. vi. frumenti in horrea Domini reponetur. Nonne ab ipso Domino quidam discentium scandalizati deverterunt? Nec tamen propterea ceteri quoque discedendum a vestigiis ejus putaverunt: sed qui scierunt illum vitæ esse Verbum, et a Deo venisse, perseveraverunt in comitatu ejus usque ad finem: cum illis, si
2 Tim. i. ii. vellent et ipsi discedere, placide obtulisset. Minus est si et apostolum ejus aliqui Phygellus, et Hermogenes, et Philetus, et Hymenæus reliquerunt:
Matt. xxvi. ipse traditor Christi de apostolis fuit. Miramur de ecclesiis ejus, si a quibusdam deseruntur, cum ea nos ostendant Christianos, quæ patimur ad exemplum
1 Joan. ii. ipsius Christi? *Ex nobis*, inquit, *prodierunt, sed non fuerunt ex nobis; si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum.*

CAP. IV. Quin potius memores simus tam Dominicarum prænunciationum, quam apostolicarum litterarum, quæ nobis et futuras hæreses prænunciarunt, et fugiendas præfinierunt: et sicut esse illas non expa-

vescimus, ita posse id propter quod fugiendæ sunt, non miremur. Instruit Dominus multos esse venturos sub pellibus ovium rapaces lupos. Quænam istæ sunt pelles ovium, nisi nominis Christiani extrinsecus superficies? Qui lupi rapaces, nisi sensus, et spiritus subdoli, ad infestandum gregem Christi intrinsecus delitescentes? Qui pseudoprophetæ sunt, nisi falsi prædicatores? Qui pseudapostoli, nisi adulteri evangelizatores? Qui antichristi interim et semper, nisi Christi rebelles? Nunc sunt hæreses non minus doctrinarum perversitate ecclesiam lacessentes, quam tunc antichristus persecutionum atrocitate persequetur: nisi quod persecutio et martyras facit, hæresis apostatas tantum. Et ideo *hæreses* quoque *oportebat esse, ut probabiles quique manifestarentur*, tam qui in persecutionibus steterint, quam qui ad hæreses non exorbitaverint. Neque enim eos *probabiles* intelligi jubet qui in hæresim fidem demutant: sicut ex diverso sibi interpretantur, quia dixit alibi: *Omnia examinate; quod bonum est, tenete;* quasi non liceat, omnibus male examinatis, in electionem alicujus mali impingere per errorem.

Matt. xiv. vii. Ubi supra. 2 Cor. xi. 1 Joan ii. 1 Cor. xi. 1 Thess. v.

CAP. V.

Porro si dissensiones et schismata increpat, quæ sine dubio mala sunt, et incontinenti hæreses subjungit. Quod malis adjungat (*for.* adjugat, *Junius*), malum utique profitetur, et quidem majus; cum ideo credidisse se dicat de schismatibus et dissensionibus, quia sciret etiam hæreses oportere esse. Ostendit enim gravioris mali prospectu de levioribus se facile credidisse: certe non ut ideo de malis crediderit, quia hæreses bonæ essent, sed uti de pejoris quoque notæ tentationibus præmoneret non esse mirandum; quas diceret impendere ad *probabiles*

1 Cor. xi.

quosque manifestandos, scilicet quos non potuerint depravare. Denique si totum capitulum ad unitatem continendam, et separationes coercendas sapit; hæreses vero non minus ab unitate divellunt, quam schismata et dissensiones: sine dubio et hæreses in ea conditione reprehensionis constituit; in qua schismata et dissensiones. Ac per hoc non eos *probabiles* facit, qui in hæreses diverterint, cum maxime diverti ad ejusmodi objurgans, et docens unum omnes loqui, et idipsum sapere; quod etiam hæreses non sinunt.

1 Cor. i. Rom. xi.

CAP. VI. Nec diutius de isto, si idem est Paulus, qui et alibi hæreses inter carnalia crimina numerat, scribens ad Galatas; et qui Tito suggerit, hominem hæreticum post primam correptionem recusandum, quod perversus sit ejusmodi et delinquat, ut a semetipso damnatus. Sed et in omni pœne epistola de adulterinis doctrinis fugiendis inculcans, hæreses taxat, quarum opera sunt adulteræ doctrinæ. *Hæreses* dictæ Græca voce ex interpretatione *electionis*, qua quis sive ad instituendas, sive ad suscipiendas eas, utitur. Ideo et sibi damnatum dixit hæreticum, quia et in quo damnatur, sibi elegit. Nobis vero nihil ex nostro arbitrio inducere licet, sed nec eligere quod aliquis de arbitrio suo induxerit. Apostolos Domini habemus auctores, qui nec ipsi quicquam ex suo arbitrio, quod inducerent, elegerunt: sed acceptam a Christo disciplinam fideliter nationibus adsignaverunt. Itaque etiamsi angelus de cœlis aliter evangelizaret, anathema diceretur a nobis. Providerat jam tunc Spiritus Sanctus futurum in virgine quadam Philumene angelum seductionis, transfigurantem se in angelum lucis: cujus signis

Gal. v. Tit. iii. 10. Gal. i. 2 Cor. xi.

et præstigiis Apelles inductus, novam hæresim induxit.

Hæ sunt doctrinæ hominum et dæmoniorum, CAP. VII.
Coloss. ii.
prurientibus auribus natæ de ingenio sapientiæ se- 1 Tim. iv.
cularis: quam Dominus *stultitiam* vocans, *stulta* 2 Tim. iv.
1 Cor. iii. 1.
mundi in confusionem etiam philosophiæ ipsius elegit. Ea est enim materia sapientiæ secularis, temeraria interpres divinæ naturæ et dispositionis. Ipsæ denique hæreses a philosophia subornantur. Inde æones et formæ nescio quæ, et trinitas hominis apud Valentinum: Platonicus fuerat. Inde Marcionis Deus melior de tranquillitate: a Stoicis venerat. Et ut anima interire dicatur, ab Epicureis observatur. Et ut carnis restitutio negetur, de una omnium philosophorum schola sumitur. Et ubi materia cum Deo æquatur, Zenonis disciplina est. Et ubi aliquid de igneo Deo allegatur, Heraclitus intervenit. Eædem materiæ apud hæreticos et philosophos volutantur, iidem retractatus implicantur: Unde malum? et quare? et, unde homo? et quomodo? et quod proxime Valentinus proposuit, unde Deus? Scilicet de enthymesi, et ectromate. Sequitur Aristotelem (*for.* Aristoteles), qui illis dialecticam instituit, artificem struendi et destruendi versipellem, in sententiis coactam, in conjecturis duram, in argumentis operariam contentionum, molestam etiam sibi ipsi, omnia retractantem, ne quid omnino tractaverit. Hinc illæ fabulæ et genealogiæ 1 Tim. i.
Tit. iii.
interminabiles, et quæstiones infructuosæ, et sermo- 2 Tim. ii.
nes serpentes velut cancer; a quibus nos apostolus refrænans, nominatim philosophiam contestatur caveri oportere, scribens ad Colossenses: *Videte ne* Coloss. ii.
quis vos circumveniat per philosophiam et inanem

seductionem, secundum traditionem hominum, præter providentiam Spiritus Sancti. Fuerat Athenis; et istam sapientiam humanam, affectatricem et interpolatricem veritatis, de congressibus noverat, ipsam quoque in suas hæreses multipartitam varietate
Acts xvii. sectarum invicem repugnantium. Quid ergo Athenis et Hierosolymis? Quid academiæ et ecclesiæ? Quid hæreticis et Christianis? Nostra institutio de porticu Salomonis est: qui et ipse tradiderat, Dominum *in simplicitate cordis* esse quærendum. Vide-
Sap. i. rint qui Stoicum, et Platonicum, et dialecticum Christianismum protulerunt.

CAP. VIII. Nobis curiositate opus non est post Christum Jesum, nec inquisitione post evangelium. Cum credimus, nihil desideramus ultra credere. Hoc enim prius credimus, non esse quod ultra credere debeamus. Venio itaque ad illum articulum, quem et nostri prætendunt ad ineundam curiositatem, et hæretici inculcant ad importandam curiositatem.
Matt. vii. Scriptum est, inquiunt, *Quærite et invenietis.* Quando hanc vocem Dominus emisit, recordemur; puto in primitiis ipsis doctrinæ suæ, cum adhuc dubitaretur apud omnes, an Christus esset: et cum
Matt. xvi. xi. adhuc nec Petrus illum Dei Filium pronunciasset; cum etiam Joannes de illo certus esse desisset. Merito ergo tunc dictum est, *Quærite et invenietis:* quando quærendus adhuc erat, qui adhuc agnitus non erat, et hoc quantum ad Judæos. Ad illos enim pertinet totus sermo suggillationis istius, qui habebant ubi quærerent Christum: *Habent*, inquit,
Luc. xvi. *Moysen et Heliam*, id est, Legem et Prophetas Christum prædicantes: secundum quod et alibi
Joan. v. aperte; *Scrutamini*, inquit, *Scripturas, in quibus*

salutem speratis; illæ enim de me loquuntur. Hoc erit, *Quærite, et invenietis.* Nam et sequentia in Judæos competere manifestum est: *Pulsate, et aperietur vobis.* Judæi retro penes Deum fuerant; dehinc ejecti ob delicta, extra Deum esse cœperunt. Nationes vero numquam penes Deum; nisi *stillicidium de situla, et pulvis ex area;* et foris semper. Itaque qui foris semper, quomodo pulsabit eo, ubi numquam fuit? quam januam novit, in quam nec receptus, nec ejectus aliquando? An (*for.* At *sine interrog.*) qui scit se intus fuisse et foras actum, is potius pulsabit, et ostium novit? Etiam, *Petite, et accipietis*, ei competit, qui sciebat a quo esset petendum, a quo et erat aliquid repromissum, a Deo scilicet Abraham, Isaac, et Jacob: quem nationes non magis noverant, quam ullam repromissionem ejus. Et ideo ad Israel loquebatur: *Non sum*, inquit, *missus, nisi ad oves perditas domus Israel.* Nondum canibus jactabat panem filiorum: nondum in viam nationum ire mandabat. Siquidem in fine præcepit, ut vaderent ad docendas et tinguendas nationes; consequuturi mox Spiritum Sanctum Paracletum, qui illos deducturus esset in omnem veritatem. Et hoc erga illos facit. Quod si nationibus destinati doctores apostoli, ipsi quoque doctorem consequuturi erant Paracletum; multo magis vacabat erga nos, *Quærite, et invenietis:* quibus ultro erat obventura doctrina per apostolos, et ipsis apostolis per Spiritum Sanctum. Omnia quidem dicta Domini omnibus posita sunt, quæ per aures Judæorum ad nos transierunt; sed pleraque in personas directa, non proprietatem admonitionis nobis constituerunt, sed exemplum.

Matt. vii.

Isai. xl. 1 Cor. xv. Matt. vii.

Exod. iii.

Matt. xv. x. xxviii. Joan. xvi.

Matt. vii Rom. xv.

CAP. IX. Cedo nunc sponte de gradu isto. Omnibus dictum sit, *Quærite, et invenietis:* tamen et hic expedit sensu (*for.* de sensu) certare cum interpretationis gubernaculo. Nulla vox divina ita dissoluta est et diffusa, ut verba tantum defendantur, et ratio verborum non constituatur. Sed in primis hoc propono: unum utique et certum aliquid institutum esse a Christo, quod credere omnimodo debeant nationes; et idcirco quærere, ut possint cum invenerint credere. Unius porro et certi instituti, infinita inquisitio non potest esse. Quærendum est donec invenias, et credendum ubi inveneris: nihil amplius, nisi custodiendum quod credidisti. Dum hoc insuper credas, aliud non esse credendum, ideoque nec requirendum; cum id inveneris et credideris quod ab eo institutum est qui, non aliud tibi mandat inquirendum, quam quod instituit. De hoc quidem si qui dubitat, constabit penes nos esse id, quod a Christo institutum est. Interim ex fiducia probationis prævenio, admonens quosdam nihil esse quærendum ultra quod crediderunt; id esse quod quærere debuerunt: ne, *Quærite, et invenietis,* sine disciplina rationis interpretentur.

CAP. X. Ratio autem dicti hujus in tribus articulis constitit; in re, in tempore, in modo: in re, ut quid sit quærendum consideres; in tempore, ut quando; in modo, ut quousque. Igitur quærendum est quod Christus instituit; utique quando non invenis; utique donec invenias. Invenisti autem cum credidisti, nam non credidisses, si non invenisses; sicut nec quæsisses, nisi ut invenires. Ad hoc ergo quæris ut invenias, et ad hoc invenis ut credas. Omnem

prolationem quærendi et inveniendi credendo fixisti. Hunc tibi modum statuit fructus ipse quærendi. Hanc tibi fossam determinavit ipse qui te non vult aliud credere, quam quod instituit, ideoque nec quærere. Ceterum, si quia et alia tanta ab aliis sunt instituta, propterea in tantum quærere debemus, in quantum possumus invenire; semper quæremus, et numquam omnino credemus. Ubi enim erit finis quærendi? ubi statio credendi? ubi expunctio inveniendi? Apud Marcionem? sed et Valentinus proponit, *Quærite, et invenietis.* Apud Valentinum? sed et Apelles hac me pronunciatione pulsabit: et Hebion, et Simon, et omnes ordine non habent aliud, quo se mihi insinuantes, me sibi addicant. Ero itaque nusquam, dum ubique convenio, *Quærite, et invenietis:* et velim (*subaudiendum videtur*, dicere. vid. notam) sic nusquam, quasi qui nunquam apprehenderim illud, quod Christus instituit, quod quæri oportet, quod credi necesse est.

CAP. XI. Impune erratur, nisi delinquatur; quamvis errare delinquere est; impune, inquam, vagatur, qui nihil deserit. At enim si quod debui credere, credidi, et aliud denuo puto requirendum, spero utique et aliud esse inveniendum: nullo modo speraturus istud, nisi quia aut non crediderat qui videbar credidisse, aut desii credidisse. Ita fidem meam deserens, negator invenior. Semel dixerim, nemo quærit, nisi qui aut non habuit, aut perdidit. Perdiderat unam ex decem drachmis anus illa, et ideo quærebat: ubi tamen invenit, quærere desiit. Panem vicinus non habebat, et ideo pulsabat: ubi tamen apertum est ei, et accepit, pulsare cessavit. Vidua a judice petebat audiri, quia non admittebatur: sed

Luc. xv. Luc. xi. Luc. xviii.

ubi audita est, hactenus institit. Adeo finis est et
Luc. xi. quærendi, et pulsandi, et petendi. *Petenti enim dabitur*, inquit, *et pulsanti aperietur, et quærenti invenietur*. Viderit qui quærit semper, quia non invenit (*for.* inveniet, *Anon.*); illic enim quærit ubi non invenietur. Viderit qui semper pulsat, quia numquam aperietur; illic enim pulsat, ubi nemo est. Viderit qui semper petit, quia numquam audietur; ab eo enim petit, qui non audit.

CAP. XII. Nobis etsi quærendum esset adhuc et semper, ubi tamen, quæri oportet. Apud hæreticos, ubi omnia extranea et adversaria nostræ veritati, ad quos
2 Joan. i. 10., vel potius, Rom. xvi. 17. vetamur accedere? Quis servus cibaria ab extraneo, ne dicam ab inimico domini sui sperat? Quis miles ab infœderatis, ne dicam ab hostibus regibus, donativum et stipendium captat; nisi plane desertor et
Luc. xv. transfuga, et rebellis? Etiam anus illa intra tectum
Luc. xi. suum drachmam requirebat: etiam pulsator ille vi-
Luc. xviii. cini januam tundebat: etiam vidua illa non inimicum, licet durum judicem interpellabat. Nemo inde strui potest unde destruitur. Nemo ab eo illuminatur, a quo contenebratur. Quæramus ergo in nostro, et a nostris, et de nostro; idque dumtaxat, quod salva regula fidei potest in quæstionem devenire.

CAP. XIII. Regula est autem fidei, ut jam hinc quid defendamus profiteamur, illa scilicet qua creditur; Unum
Deut. vi. Isai. xl. 2 Mac. vii. Joan. i. Ibid. Gen. xxxii. Hebr. i. Matt. i. Matt. iv. Matt. ix. Matt. xxviii. omnino Deum esse, nec alium præter mundi conditorem, qui universa de nihilo produxerit per Verbum suum primo omnium emissum: id Verbum Filium ejus appellatum, in nomine Dei varie visum a patriarchis, in prophetis semper auditum, postremo delatum ex Spiritu Patris Dei et virtute in vir-

ginem Mariam, carnem factum in utero ejus; et ex ea natum egisse Jesum Christum: exinde prædicasse novam legem, et novam promissionem regni cœlorum; virtutes fecisse; fixum cruci; tertia die resurrexisse; in cœlos ereptum sedisse ad dexteram Patris; misisse vicariam vim Spiritus Sancti, qui credentes agat; venturum cum claritate ad sumendos sanctos in vitæ æternæ et promissorum cœlestium fructum, et ad profanos adjudicandos igni perpetuo, facta utriusque partis resuscitatione cum carnis restitutione. Matt. xxviii. Mar. xvi. Act. ii. Matt. xxiv. Matt. xxv. Joan. v.

CAP. XIV.

Hæc regula a Christo, ut probabitur, instituta, nullas habet apud nos quæstiones, nisi quas hæreses inferunt, et quæ hæreticos faciunt. Ceterum manente forma ejus in suo ordine, quantumlibet quæras, et tractes, et omnem libidinem curiositatis effundas; si quid tibi videtur vel ambiguitate pendere, vel obscuritate obumbrari, est utique frater aliqui doctor gratia scientiæ donatus: est aliqui inter exercitatos conversatus, aliqui tecum, curiosius tamen, quærens. Novissime, ignorare melius est, ne quod non debeas noris; quia quod debeas nosti: *Fides*, inquit, *tua te salvum fecit:* non exercitatio scripturarum. Fides in regula posita est: habes legem, et salutem de observatione legis: exercitatio autem in curiositate consistit, habens gloriam solam de peritiæ studio. Cedat curiositas fidei; cedat gloria saluti. Certe aut non obstrepant, aut quiescant. Adversus regulam nihil scire, omnia scire est. Ut non inimici essent veritatis hæretici, ut de refugiendis eis non præmoneremur, quale est conferre cum hominibus, qui et ipsi adhuc se quærere profiteantur? Si enim adhuc vere quærunt, nihil adhuc certi repere- Luc xviii.

CAP. XVIII. Ille vero, si quis est cujus causa in congressum descendis scripturarum, ut eum dubitantem confirmes, ad veritatem, an magis ad hæreses deverget? Hoc ipso motus, quod te videat nihil promovisse, æquo gradu negandi et defendendi diversa (*for.* a diversa) parte statutum; certe de pari altercatione incertior discedet, nesciens quam hæresim judicet. Hæc utique et ipsi habent in nos retorquere. Necesse est enim et illos dicere, a nobis potius adulteria scripturarum, et expositionum mendacia inferri, qui proinde (*for.* perinde) sibi defendant veritatem.

CAP. XIX. Ergo non ad scripturas provocandum est: nec in his constituendum certamen, in quibus aut nulla aut incerta victoria est, aut par incertæ. Nam etsi non ita evaderet conlatio scripturarum, ut utramque partem parem sisteret, ordo rerum desiderabat, illud prius proponi, quod nunc solum disputandum est: Quibus competat fides ipsa? Cujus sint scripturæ? A quo, et per quos, et quando, et quibus sit tradita disciplina, qua fiunt Christiani? Ubi enim apparuerit esse veritatem et disciplinæ et fidei Christianæ; illic erit veritas scripturarum, et expositionum, et omnium traditionum Christianarum.

CAP. XX. Christus Jesus Dominus noster, permittat dicere interim, quisquis est, cujuscumque Dei Filius, cujuscumque materiæ homo et Deus, cujuscumque fidei præceptor, cujuscumque mercedis repromissor; quid esset, quid fuisset, quam Patris voluntatem administraret, quid homini agendum determinaret, quamdiu in terris agebat, ipse pronunciabat sive populo palam, sive discentibus seorsum: ex quibus duodecim præcipuos lateri suo adlegerat, destinatos

Joan. ix. Joan. viii. Joan. vi. Matt. xix. Matt. v. Matt. xii. Matt. x. Matt. xxvii.

nationibus magistros. Itaque uno eorum decusso, reliquos undecim digrediens ad Patrem post resurrectionem, jussit ire et docere nationes, intinguendas in Patrem et in Filium et in Spiritum Sanctum. Matt. xxviii.

Statim igitur apostoli (quos hæc appellatio *missos* interpretatur) assumpto per sortem duodecimo Matthia in locum Judæ ex auctoritate prophetiæ, quæ est in psalmo David, consecuti promissam vim Spiritus Sancti ad virtutes et eloquium, primo per Judæam contestata fide in Jesum Christum, et ecclesiis institutis, dehinc in orbem profecti, eandem doctrinam ejusdem fidei nationibus promulgaverunt: et proinde ecclesias apud unamquamque civitatem condiderunt: a quibus traducem fidei et semina doctrinæ ceteræ exinde ecclesiæ mutuatæ sunt, et quotidie mutuantur, ut ecclesiæ fiant. Ac per hoc et ipsæ apostolicæ deputantur, ut soboles apostolicarum ecclesiarum. Omne genus ad originem suam censeatur, necesse est: itaque tot ac tantæ ecclesiæ, una est illa ab apostolis prima, ex qua omnes. Sic omnes primæ, et omnes apostolicæ; dum una omnes. Probant unitatem communicatio pacis, et appellatio fraternitatis, et contesseratio hospitalitatis: quæ jura non alia ratio regit, quam ejusdem sacramenti una traditio. Act. i. Psal. cviii. Act. ii. Act. viii. ix. xi. Act. xiii. Act. xiv.

CAP. XXI.

Hinc igitur dirigimus præscriptionem: si Dominus Jesus Christus apostolos misit ad prædicandum, alios non esse recipiendos prædicatores, quam quos Christus instituit: quia *nec alius Patrem novit nisi Filius, et cui Filius revelavit.* Nec aliis videtur revelasse Filius, quam apostolis, quos misit ad prædicandum utique quod illis revelavit. Quid autem prædicaverint, id est, quid illis Christus revelaverit; Matt. x. Luc. x.

et hic præscribam non aliter probari debere, nisi per easdem ecclesias, quas ipsi apostoli condiderunt, ipsi, eis prædicando, tam viva (quod aiunt) voce, quam
2 Thess. ii. per epistolas postea. Si hæc ita sunt; constat proinde, omnem doctrinam, quæ cum illis ecclesiis apostolicis, matricibus et (*for.* et *delend.*) originalibus fidei, conspiret, veritati deputandum, sine dubio tenentem (*for.* tenentibus) quod ecclesiæ ab apostolis, apostoli a Christo, Christus a Deo accepit: reliquam vero omnem doctrinam de mendacio præjudicandam, quæ sapiat contra veritatem ecclesiarum, et apostolorum, et Christi, et Dei. Superest ergo uti demonstremus; an hæc nostra doctrina, cujus regulam supra edidimus, de apostolorum traditione censeatur; et ex hoc ipso, an ceteræ de mendacio veniant. Communicamus cum ecclesiis apostolicis, quod nulla doctrina diversa. Hoc est testimonium veritatis.

CAP. XXII. Sed quoniam tam expedita probatio est, ut si statim proferatur, nihil jam sit retractandum; ac si prolata non sit a nobis, locum interim demus diversæ parti, si quid putant ad infirmandam hanc præscriptionem movere se posse. Solent dicere, non omnia apostolos scisse; eadem agitati dementia, qua rursus (*for.* qua susum jusum *Rigalt.* Vid. not.) convertunt, omnia quidem apostolos scisse, sed non omnia omnibus tradidisse: in utroque Christum reprehensioni subjicientes, qui aut minus instructos, aut parum simplices apostolos miserit. Quis igitur integræ mentis credere potest, aliquid eos ignorasse,
Matt. xxviii. quos magistros Dominus dedit, individuos habens in comitatu, in discipulatu, in convictu; quibus
Matt. xiii. obscura quæque seorsim disserebat, illis dicens datum esse cognoscere arcana, quæ populo intelligere non

liceret? Latuit aliquid Petrum, ædificandæ ecclesiæ petram dictum, claves regni cœlorum consecutum, et solvendi et alligandi in cœlis et in terris potestatem? Latuit et Joannem aliquid, dilectissimum Domino, pectori ejus incubantem, cui soli Dominus Judam traditorem præmonstravit, quem loco suo filium Mariæ demandavit? Quid eos ignorasse voluit, quibus etiam gloriam suam exhibuit, et Moysen et Heliam, et insuper de cœlo Patris vocem, non quasi ceteros reprobans, sed quoniam *in tribus testibus stabit omne verbum?* Ignoraverunt itaque et illi, quibus post resurrectionem quoque in itinere omnes scripturas edisserere dignatus est? Dixerat plane aliquando: *Multa habeo adhuc vobis loqui, sed non potestis modo ea sustinere;* tamen adjiciens, *Cum venerit ille Spiritus veritatis, ipse vos deducet in omnem veritatem*, ostendit illos nihil ignorasse, quos *omnem veritatem* consecuturos per *Spiritum veritatis* repromiserat: et utique implevit repromissum, probantibus Actis Apostolorum descensum Spiritus Sancti. Quam scripturam qui non recipiunt, nec Spiritus Sancti esse possunt, qui necdum Spiritum Sanctum possint agnoscere discentibus missum; sed nec ecclesiam defendere, qui, quando, et quibus incunalibus institutum est hoc corpus, probare non habent. Tanti enim est illis non habere probationes eorum, quæ defendunt, ne pariter admittantur traductiones eorum, quæ mentiuntur.

Matt. xvi. Joan. xxi. Joan. xiii. Joan. xix. Matt. xvii. Deut. xix. Luc. xiv. Joan. xvi. Act. ii.

Proponunt ergo ad suggillandam ignorantiam aliquam apostolorum, quod Petrus, et qui cum eo, reprehensi sint a Paulo. Adeo, inquiunt, aliquid eis defuit; ut ex hoc etiam illud struant, potuisse postea pleniorem scientiam supervenire, qualis obvenerit

CAP. XXIII. Gal. ii.

Act. ix. Paulo reprehendenti antecessores. Possumus et hic Acta Apostolorum repudiantibus dicere: prius est, uti ostendatis quis iste Paulus, et quid ante apostolum, et quomodo apostolus: quatenus et alias ad quæstiones plurimum eo utuntur. Neque enim si
Gal. i. ipse se apostolum de persecutore profitetur, sufficit
Joan. v. unicuique examinate credenti, quando nec Dominus ipse de se testimonium dixerit. Sed credant sine scripturis, ut credant adversus scripturas: tamen
Gal. ii. doceant ex eo, quod allegant Petrum a Paulo reprehensum, aliam evangelii formam a Paulo superductam, citra eam, quam præmiserat Petrus et
Act. ix. ceteri. Atqui demutatus in prædicatorem de persecutore, deducitur ad fratres a fratribus, ut unus
Gal. ii. ex fratribus, et ad illos ab illis, qui ab apostolis fidem induerant. Dehinc, sicut ipse enarrat, ascendit Hierosolymam cognoscendi Petri causa, ex officio et jure scilicet ejusdem fidei et prædicationis. Nam et illi non essent admirati de persecutore factum prædicatorem, si aliquid contrarium prædicaret; nec Dominum præterea magnificassent, quia adversarius ejus Paulus obvenerat. Itaque et dexteram
Act. ix. Act. xxi. Gal. ii. ei dederunt, signum concordiæ et convenientiæ: et inter se distributionem officii ordinaverunt, non separationem evangelii: nec ut aliud alter, sed ut aliis alter prædicaret, Petrus in circumcisionem, Paulus in nationes. Ceterum si reprehensus est Petrus, quod, cum convixisset ethnicis, postea se a convictu eorum separabat personarum respectu: utique conversationis fuit vitium, non prædicationis. Non enim ex hoc alius Deus, quam Creator, et alius Christus, quam ex Maria, et alia spes, quam resurrectio annuntiabatur.

Non mihi tam bene est, immo non mihi tam male est, ut apostolos committam. Sed quoniam perversissimi isti illam reprehensionem ad hoc obtendunt, ut suspectam faciant doctrinam superiorem, respondebo quasi pro Petro: ipsum Paulum dixisse, factum se esse omnibus omnia, Judæis Judæum, non Judæis non Judæum, ut omnes lucrificaret. Adeo pro temporibus, et personis, et causis quædam reprehendebant, in quæ et ipsi æque pro temporibus et personis et causis committebant: quemadmodum si et Petrus reprehenderet Paulum, quod prohibens circumcisionem, circumciderit ipse Timotheum. Viderint qui de apostolis judicant. Bene quod Petrus Paulo et in martyrio adæquatur. Sed etsi in tertium usque cœlum ereptus Paulus, et in paradisum delatus audiit quædam illic, non possunt videri ea fuisse, quæ illum in aliam doctrinam instructiorem præstarent; cum ita fuerit conditio eorum, ut nulli hominum proderentur. Quod si ad alicujus conscientiam manavit nescio quid illud, et hoc se aliqua hæresis sequi affirmat; aut Paulus secreti proditi reus est, aut et alius postea in paradisum ereptus debet ostendi, cui permissum sit eloqui, quæ Paulo mutire non licuit.

CAP. XXIV.

1 Cor. ix.

Act. xvi. Gal. vi. Act. xvi.

2 Cor. xii.

Sed, ut diximus, eadem dementia est, cum confitentur quidem nihil apostolos ignorasse, nec diversa inter se prædicasse; non tamen omnia volunt illos omnibus revelasse: quædam enim palam et universis; quædam secreto et paucis demandasse: quia et hoc verbo usus est Paulus ad Timotheum: *O Timothee, depositum custodi.* Et rursum: *Bonum depositum custodi.* Quod hoc depositum est tam idoneum (*alii* tacitum, *for. legendum*, tam tacitum, idoneum)

CAP. XXV.

1 Tim. vi. 2 Tim. i.

ut alteri doctrinæ deputetur? an illius denuntiationis,
2 Tim. i. de qua ait: *Hanc denuntiationem commendo apud te,*
1 Tim. vi. *fili Timothee?* Item illius præcepti, de quo ait, *Denuntio tibi ante Deum, qui vivificat omnia, et Jesum Christum, qui testificatus est sub Pontio Pilato bonam confessionem, ut custodias præceptum?* Quod autem præceptum, et quæ denuntiatio? Ex supra et infra scriptis intelligetur, non nescio quid subostendi hoc dicto de remotiore doctrina, sed potius inculcari de non admittenda alia præter eam, quam audierat ab
2 Tim. ii. ipso, et puto palam: *Coram multis*, inquit, *testibus.* Quos multos testes, si nolunt ecclesiam intelligi, nihil interest; quando nihil tacitum fuerit, quod sub multis testibus proferebatur. Sed nec quia
Ibid. illum monet *hæc fidelibus hominibus demandare, qui idonei sint et alios docere;* id quoque ad argumentum occulti alicujus evangelii interpretandum est. Nam cum dicit, *hæc*, de eis dicit, de quibus in præsenti scribebat: de occultis autem ut de absentibus apud conscientiam, non *hæc*, sed *illa* dixisset.

CAP. XXVI. Porro consequens erat, ut cui demandabat evangelii administrationem, non passim nec inconsiderate administrandam adjiceret, secundum Dominicam
Matt. vii. vocem, *ne margaritam porcis, et sanctum canibus jactaret.* Dominus palam edixit, sine ulla signifi-
Matt. x. catione alicujus taciti sacramenti. Ipse præceperat, si quid in tenebris et in abscondito audissent, in luce
Luc. xix. et in tectis prædicarent. Ipse per similitudinem præfiguraverat, ne unam mnam, id est, unum verbum ejus, sine fructu in abdito reservarent. Ipse docebat, lucernam non sub modium abstrudi solere,
Matt. v. sed in candelabrum constitui, *ut luceat omnibus, qui*
Act. iv. *in domo sunt.* Hæc apostoli aut neglexerunt, aut

minime intellexerunt; si non adimpleverunt, abscondentes aliquid de lumine, id est, de Dei verbo, et Christi sacramento. Neminem, quod scio, verebantur, non Judæorum vim, non ethnicorum: quo magis utique in ecclesia libere prædicabant, qui in synagogis et in locis publicis non tacebant. Immo neque Judæos convertere, neque ethnicos inducere potuissent, nisi quod credi ab eis volebant, ordine exponerent. Multo magis jam credentibus ecclesiis nihil subtraxissent, quod aliis paucis seorsum demandarent: quamquam, et si quædam inter domesticos, ut ita dixerim, disserebant, non tamen ea fuisse credendum est, quæ aliam regulam fidei superducerent, diversam et contrariam illi, quam catholice in medium proferebant: ut alium Deum in ecclesia dicerent, alium in hospitio; et aliam Christi substantiam designarent in aperto, aliam in secreto; et aliam spem resurrectionis apud omnes annuntiarent, aliam apud paucos: cum ipsi obsecrarent in epistolis suis, ut *id ipsum* et unum loquerentur omnes, et non essent schismata et dissensiones in ecclesia, quia sive Paulus, sive alii, eadem prædicarent. Alioquin meminerant: *Sit sermo vester, Est, est; Non, non: quod amplius, hoc a malo est:* ne scilicet evangelium in diversitate tractarent. 1 Cor. i. 1 Cor. i. Matt. v.

CAP. XXVII.

Si ergo incredibile est, vel ignorasse apostolos plenitudinem prædicationis, vel non omnem ordinem regulæ omnibus edidisse: videamus, ne forte apostoli quidem simpliciter et plene, ecclesiæ autem suo vitio aliter acceperint, quam apostoli proferebant. Omnia ista scrupulositatis incitamenta invenias prætendi ab hæreticis. Tenent correptas ab apostolis ecclesias: *O insensati Galatæ, quis vos fascinavit?* Gal. iii.

Gal. v. et, *Tam* (*for.* item, pro, et, *Tam, Junius. vid. not.*)
Gal. i. *bene currebatis, quis vos impedit?* Ipsumque principium, *Miror quod sic tam cito transferimini ab eo, qui vos vocavit in gratiam, ad aliud evangelium.*
1 Cor. iii. 1 Cor. viii. Item ad Corinthios scriptum, quod essent adhuc carnales qui lacte educarentur, nondum idonei ad pabulum, qui putarent se scire aliquid, quando nondum scirent quemadmodum sciri oporteret. Cum correptas ecclesias opponunt, credant emendatas.
Rom. xv. Ephes. i. Philipp. i. Sed et illas recognoscant, de quarum fide et scientia et conversatione apostolus gaudet, et Deo gratias agit: quæ tamen hodie cum illis correptis unius institutionis jura miscent.

CAP. XXVIII. Joan. xiv. et xv. Age nunc: Omnes erraverint; deceptus sit et apostolus de testimonio reddendo quibusdam; nullam respexerit Spiritus Sanctus uti eam in veritatem deduceret, ad hoc missus a Christo, ad hoc postulatus de Patre, ut esset doctor veritatis; neglexerit officium Dei villicus, Christi vicarius, sinens ecclesias aliter interim intelligere, aliter credere, quod ipse per apostolos prædicabat: ecquid verisimile est, ut tot ac tantæ in unam fidem erraverint? Nullus inter multos eventus unus: exitus variasse debuerat ordinem (*for.* Nullus inter multos eventus unus exitus: variasse debuerant ordine, *vide notam*) doctrinæ ecclesiarum. Ceterum quod apud multos unum invenitur, non est erratum, sed traditum. Audeat ergo aliquis dicere, illos errasse, qui tradiderunt.

CAP. XXIX. Quoquo modo sit erratum, tamdiu utique regnavit error, quamdiu hæreses non erant; aliquos Marcionitas et Valentinianos liberanda veritas expectabat: interea perperam evangelizabatur, perperam crede-

batur, tot millia millium perperam tincta, tot opera fidei perperam administrata, tot virtutes, tot charismata perperam operata, tot sacerdotia, tot ministeria perperam functa; tot denique martyria perperam coronata. Aut si non perperam, nec in vacuum; quale est ut ante res Dei currerent, quam cujus Dei notum esset? ante Christiani, quam Christus inventus? ante hæresis, quam vera doctrina? Sed enim in omnibus veritas imaginem antecedit: post rem similitudo succedit. Ceterum satis ineptum, Matt. xxiv. ut prior in (*for.* illa) doctrina hæresis habeatur; vel quoniam ipsa est, quæ futuras hæreses cavendas prænuntiabat. Ad ejus doctrinæ ecclesiam scriptum est, immo ipsa doctrina ad ecclesiam suam scribit: *Et si angelus de cœlo aliter evangelizaverit citra quam* Gal. i. *nos, anathema sit.*

Ubi tunc Marcion, Ponticus nauclerus, Stoicæ studiosus? ubi Valentinus, Platonicæ sectator? Nam constat illos, neque adeo olim fuisse, Antonini fere principatu, et in catholicæ primo doctrinam credidisse apud ecclesiam Romanensem sub episcopatu Eleutheri benedicti, donec ob inquietam semper eorum curiositatem, qua fratres quoque vitiabant, semel et iterum ejecti, (Marcion quidem cum ducentis sestertiis, quæ ecclesiæ intulerat) novissime in perpetuum discidium relegati, venena doctrinarum suarum disseminaverunt. Postmodum idem Marcion pœnitentiam confessus, cum conditioni datæ sibi occurrit, ita pacem recepturus, si ceteros quos perditioni erudisset, ecclesiæ restitueret, morte præventus est. Oportebat enim hæreses esse, nec 1 Cor. xi. tamen ideo bonum hæreses, quia eas esse oportebat. Quasi non et malum oportuerit esse. Nam et

CAP. XXX.

Marc. xiv. Dominum tradi oportebat; sed *væ* traditori: ne quis etiam hinc hæreses defendat. Si et Apellis stemma retractandum est, tam non (*for.* non tam) vetus et ipse, quam Marcion institutor et præformator ejus: sed lapsus in feminam desertor continentiæ Marcionensis, ab oculis sanctissimi magistri Alexandriam secessit. Inde post annos regressus non melior, nisi tantum quâ jam non Marcionites, in alteram feminam impegit, illam virginem Philumenen (quam supra edidimus) postea vero immane prostibulum, et ipsam cujus energemate circumventus, quas ab ea didicit, Phaneroseis scripsit. Adhuc in seculo supersunt qui meminerint eorum, etiam proprii discentes et successores ipsorum, ne se posteriores
Matt. vii. negare possint. Quamquam et de operibus suis, ut dixit Dominus, revincuntur. Si enim Marcion novum Testamentum a vetere separavit, posterior est eo, quod separavit; quia separare non posset, nisi quod unitum fuit. Unitum ergo ante quam separaretur, postea separatum, posteriorem ostendit separatorem. Item Valentinus, aliter exponens et sine dubio emendans, hoc nomine quicquid emendat ut mendosum retro, anterius fuisse demonstrat. Hos ut insigniores et frequentiores adulteros veritatis nominamus. Ceterum et Nigidius nescio quis, et Hermogenes, et multi alii, adhuc ambulant pervertentes vias Dei; cupio ostendant mihi ex qua auctoritate prodierunt. Si alium Deum prædicant, quomodo ejus Dei rebus, et litteris, et nominibus utuntur adversus quem prædicant? si eumdem, quomodo aliter? Probent se novos apostolos esse: dicant Christum iterum descendisse, iterum ipsum docuisse, iterum crucifixum, iterum mortuum, iterum resusci-

tatum: sic enim apostolos solet facere, dare illis præterea virtutem eadem signa edendi, quæ et ipse. Volo igitur et virtutes eorum proferri: nisi quod agnosco maximam virtutem eorum, qua apostolos in perversum æmulantur; illi enim de mortuis suscitabant, isti de vivis mortuos faciunt. Marc. xvi.

Sed ab excessu revertar ad principalitatem veritati, et posteritatem mendacitati deputandam, ex illius quoque parabolæ patrocinio, quæ bonum semen frumenti a Domino seminatum in primore constituit, avenarum autem sterilis fœni adulterium ab inimico diabolo postea superducit. Proprie enim doctrinarum distinctionem figurat, quia et alibi verbum Dei seminis (*for.* ut alibi verbi Dei semen) similitudo est; ita ex ipso ordine manifestatur, id esse Dominicum et verum, quod sit prius traditum: id autem extraneum et falsum, quod sit posterius immissum. Ea sententia manebit adversus posteriores quasque hæreses; quibus nulla constantia de conscientia competit ad defendendam sibi veritatem. CAP. XXXI. Matt. xiii. Luc. viii.

Ceterum, si quæ audent interserere se ætati apostolicæ, ut ideo videantur ab apostolis traditæ, quia sub apostolis fuerunt; possumus dicere: edant ergo origines ecclesiarum suarum: evolvant ordinem episcoporum suorum, ita per successiones ab initio decurrentem, ut primus ille episcopus aliquem ex apostolis vel apostolicis viris, qui tamen cum apostolis perseveraverit, habuerit auctorem, et antecessorem. Hoc enim modo ecclesiæ apostolicæ census suos deferunt: sicut Smyrnæorum ecclesia Polycarpum ab Joanne conlocatum refert: sicut Romanorum, Clementem a Petro ordinatum itidem: perinde utique et ceteræ exhibent, quos ab apostolis CAP. XXXII.

in episcopatum constitutos, apostolici seminis traduces habeant (*for.* habent, *Latinius*). Confingant tale aliquid hæretici. Quid enim illis post blasphemiam inlicitum est? Sed, etsi confinxerint, nihil promovebunt. Ipsa enim doctrina eorum cum apostolica comparata, ex diversitate et contrarietate sua pronuntiabit, neque apostoli alicujus auctoris esse, neque apostolici: quia sicut apostoli non diversa inter se docuissent; ita et apostolici non contraria apostolis edidissent, nisi illi qui ab apostolis desciverunt, et aliter prædicaverunt. Ad hanc itaque formam provocabuntur ab illis ecclesiis, quæ licet nullum ex apostolis vel apostolicis auctorem suum proferant, ut multo posteriores, quæ denique quotidie instituuntur: tamen in eadem fide conspirantes, non minus apostolicæ deputantur pro consanguinitate doctrinæ. Ita omnes hæreses ad utramque formam a nostris ecclesiis provocatæ, probant se quaqua putant apostolicas. Sed adeo nec sunt, nec probare possunt; quod non sunt, nec recipiuntur in pacem et communicationem ab ecclesiis quoquo modo apostolicis: scilicet ob diversitatem sacramenti nullo modo apostolicæ.

CAP. XXXIII. Adhibeo super hæc ipsarum doctrinarum recognitionem, quæ tunc sub apostolis fuerunt, ab iisdem apostolis et demonstratæ et dejeratæ. Nam et sic facilius traducentur: dum aut jam tunc fuisse deprehendentur; aut ex illis, quæ jam tunc fuerunt,
1 Cor. xv. semina sumpsisse. Paulus in prima ad Corinthios notat negatores et dubitatores resurrectionis. Hæc opinio propria Sadducæorum: partem ejus usurpat Marcion, et Apelles, et Valentinus, et si qui alii
Gal. v. resurrectionem carnis infringunt. Et ad Galatas

scribens, invehitur in observatores et defensores circumcisionis et legis: Hebionis hæresis est. Timotheum instruens nuptiarum quoque interdictores suggillat: ita instituunt Marcion, et Apelles ejus secutor. Æque tangit eos, qui dicerent factam jam resurrectionem: id de se Valentiniani adseverant. Sed et cum genealogias indeterminatas nominat, Valentinus agnoscitur: apud quem Æon ille nescio qui novi et non unius nominis, generat e sua charite sensum et veritatem; et hi æque procreant duos sermonem et vitam: dehinc et isti generant hominem et ecclesiam; estque hæc prima ogdoas æonum. Exinde decem alii, et duodecim reliqui æones miris nominibus oriuntur, in meram fabulam triginta æonum. Idem apostolus cum improbat elementis servientes, aliquem Hermogenem ostendit, qui materiam non natam introducens, Deo non nato eam comparat: et ita matrem elementorum deam faciens, potest ei servire, quam Deo comparat. Joannes vero in Apocalypsi idolothyta edentes et stupra committentes jubet castigare. Sunt et nunc alii Nicolaïtæ; Caïana hæresis dicitur. At in epistola eos maxime antichristos vocat, qui Christum negarent in carne venisse, et qui non putarent Jesum esse Filium Dei: illud Marcion, hoc Hebion vindicavit. Simonianæ autem magiæ disciplina angelis serviens, utique et ipsa inter idololatrias deputabatur, et a Petro apostolo in ipso Simone damnabatur.

1 Tim. iv. 2 Tim. ii. Tit. iii. 1 Tim. i. 4. Gal. iv. Apoc. ii. 1 Joan. ii. Coloss. ii. Act. viii.

CAP. XXXIV.

Hæc sunt, ut arbitror, genera doctrinarum adulterinarum, quæ sub apostolis fuisse ab ipsis apostolis discimus: et tamen nullam invenimus institutionem inter tot diversitates perversitatum, quæ de Deo

creatore universorum controversiam moverit. Nemo alterum Deum ausus est suspicari: facilius de Filio, quam de Patre hæsitabatur, donec Marcion, præter creatorem, alium Deum solius bonitatis induceret: Apelles creatorem angelum nescio quem gloriosum superioris Dei, faceret Deum legis et Israelis, illum igneum affirmans: Valentinus æonas suos spargeret, et unius æonis vitium in originem deduceret Dei creatoris. His solis et his primis revelata estveritas Divinitatis; majorem scilicet dignationem et pleniorem gratiam a diabolo consecutis, qui Deum sic quoque voluerit æmulari, ut de doctrinis venenorum (quod Dominus negavit) ipse faceret discipulos super magistrum. Eligant igitur sibi tempora universæ hæreses, quæ (*for. delend.*) quando fuerint, dum (*for.* cum) non intersit quæ (*for. distinguendum post* quæ) quando de veritate non sint. Utique quæ ab apostolis nominatæ non fuerunt, sub apostolis fuisse non possunt. Si enim fuissent, nominarentur et ipsæ, ut et ipsæ coercendæ. Quæ vero sub apostolis fuerunt, in sua nominatione damnantur. Sive ergo eædem nunc sunt aliquanto expolitiores, quæ sub apostolis rudes; habent suam exinde damnationem: sive aliæ quidem illæ fuerunt, aliæ autem postea obortæ quasdam ex illis opiniones usurpaverunt, habendo cum eis consortium prædicationis, habeant necesse est etiam consortium damnationis, præcedente illo fine (*for.* fune, *Junius*) supradicto posteritatis; quo, etsi nihil de damnatitiis participarent, de ætate sola præjudicarentur; tanto magis adulteræ, quanto nec ab apostolis nominatæ. Unde firmius constat, has esse, quæ adhuc tunc nuntiabantur futuræ.

Luc. vi.

His definitionibus provocatæ a nobis et revictæ hæreses omnes (sive quæ posteræ, sive quæ coætaneæ apostolorum, dummodo diversæ; sive generaliter, sive specialiter notatæ ab eis, dummodo prædamnatæ) audeant respondere (*for.* reponere) et ipsæ aliquas ejusmodi præscriptiones adversus nostram disciplinam. Si enim negant veritatem ejus, debent probare illam quoque hæresim esse, eadem forma revictam, qua ipsæ revincuntur; et ostendere simul, ubinam quærenda sit veritas, quam apud illas non esse jam constat. Posterior nostra res non est: immo omnibus prior est. Hoc erit testimonium veritatis ubique occupantis principatum. Quod ab apostolis utique non damnatur, immo defenditur; hoc erit indicium proprietatis. Quam enim non damnant qui extraneam quamque damnaverunt, suam ostendunt, ideoque et defendunt. CAP. XXXV.

Age jam qui voles curiositatem melius exercere in negotio salutis tuæ; percurre ecclesias apostolicas: apud quas ipsæ adhuc cathedræ apostolorum suis locis præsident; apud quas ipsæ authenticæ litteræ eorum recitantur, sonantes vocem, et repræsentantes faciem uniuscujusque. Proxima est tibi Achaia? habes Corinthum. Si non longe es a Macedonia, habes Philippos, habes Thessalonicenses. Si potes in Asiam tendere, habes Ephesum. Si autem Italiæ adjaces, habes Romam, unde nobis quoque auctoritas præsto est. Ista quam felix ecclesia! cui totam doctrinam apostoli cum sanguine suo profuderunt: ubi Petrus passioni Dominicæ adæquatur: ubi Paulus Joannis exitu coronatur: ubi apostolus Joannes postea quam in oleum igneum demersus nihil passus est, in insulam relegatur; CAP. XXXVI.

videamus quid didicerit, quid docuerit, quid cum Africanis quoque ecclesiis contesserarit. Unum Deum novit creatorem universitatis, et Christum Jesum ex virgine Maria Filium Dei creatoris, et carnis resurrectionem: legem et prophetas cum evangelicis et apostolicis litteris miscet, et inde portat fidem: eam aqua signat, Sancto Spiritu vestit, eucharistia pascit, martyrium exhortatur, et ita adversus hanc institutionem neminem recipit. Hæc est institutio non dico jam quæ futuras hæreses
1 Joan. ii. prænuntiabat, sed de qua hæreses prodierunt. Sed non omnes (*for.* omnino) ex illa, ex quo factæ sunt adversus illam. Etiam de olivæ nucleo mitis et opimæ et necessariæ asper oleaster oritur: etiam de papavere ficus gratissimæ et suavissimæ ventosa et vana caprificus exsurgit. Ita et hæreses de nostro fructificaverunt, non nostræ, degeneres veritatis grano, et mendacio silvestres.

CAP. XXXVII. Si hæc ita se habent, ut veritas nobis adjudicetur, quicumque in ea regula incedimus, quam ecclesia ab apostolis, apostoli a Christo, Christus a Deo tradidit, constat ratio propositi nostri, definientis non esse admittendos hæreticos ad ineundam de scripturis provocationem, quos sine scripturis probamus ad scripturas non pertinere. Si enim hæretici sunt, Christiani esse non possunt, non a Christo habendo quod de sua electione sectati hæreticorum nomine admittunt. Ita non Christiani nullum jus capiunt Christianarum litterarum. Ad quos merito dicendum est, Qui estis? quando, et unde venistis? quid in meo agitis non mei? quo denique Marcion jure sylvam meam cædis? qua licentia Valentine fontes meos transvertis? qua potestate Apelles

limites meos commoves? Mea est possessio. Quid hic ceteri ad voluntatem vestram seminatis et pascitis? Mea est possessio: olim possideo: prior possideo, habeo origines firmas ab ipsis auctoribus, quorum fuit res. Ego sum hæres apostolorum. Sicut caverunt testamento suo, sicut fideicommiserunt, sicut adjuraverunt, ita teneo. Vos certe exhæredaverunt semper et abdicaverunt, ut extraneos, ut inimicos. Unde autem extranei, et inimici apostolis hæretici; nisi ex diversitate doctrinæ, quam unusquisque de suo arbitrio, adversus apostolos aut protulit, aut recepit?

CAP. XXXVIII.

Illic igitur et scripturarum et expositionum adulteratio deputanda est, ubi diversitas doctrinæ invenitur. Quibus fuit propositum aliter docendi; necessitas institit aliter disponendi instrumenta doctrinæ. Alias enim non potuissent aliter docere, nisi aliter haberent per quæ docerent. Sicut illis non potuisset succedere corruptela doctrinæ sine corruptela instrumentorum ejus: ita et nobis integritas doctrinæ non competisset sine integritate eorum, per quæ doctrina tractatur. Etenim quid contrarium nobis in nostris? quid de proprio intulimus, ut aliquid contrarium ei, quod esset in scripturis deprehensum, detractione vel adjectione vel transmutatione, remediaremus? Quod sumus, hoc sunt scripturæ jam inde ab initio suo: ex illis sumus, antequam (*for.* antiquum *Junius*) nihil aliter fuit, quam sumus. Quid denique fuit, antequam a nobis interpolarentur? Cum autem omnis interpolatio posterior credenda sit, veniens utique ex causa æmulationis; quæ neque prior neque domestica unquam est ejus, quod æmulatur: tam incredibile est sapienti cuique, ut nos adulterum stylum intulisse videamur scripturis, qui sumus

et primi et ex ipsis; quam illos non intulisse, qui sunt et posteri et adversi. Alius manu scripturas, alius sensus expositione intervertit. Neque enim si Valentinus integro instrumento uti videtur, non callidiore ingenio, quam Marcion, manus intulit veritati. Marcion enim exerte et palam machæra, non stylo usus est: quoniam ad materiam suam cædem scripturarum confecit. Valentinus autem pepercit: quoniam non ad materiam scripturas, sed materiam ad scripturas excogitavit; et tamen plus abstulit et plus adjecit, auferens proprietates singulorum quoque verborum, et adjiciens dispositiones non comparentium rerum.

CAP. XXXIX. Ephes. vi. 1 Cor. xi.

Hæc sunt ingenia de spiritalibus nequitiæ, cum quibus luctatio est nobis, fratres, merito contemplanda; fidei necessaria, ut electi manifestentur, ut reprobi detegantur. Et ideo habent vim, et in excogitandis instruendisque erroribus felicitatem non adeo mirandam, quasi difficilem, et inexplicabilem; cum de secularibus quoque scripturis exemplum præsto sit ejusmodi facilitatis; quo jus (*for.* quo vides. *cons. notam*) hodie ex Virgilio fabulam in totum aliam componi, materia secundum versus, versibus secundum materiam concinnatis. Denique Hosidius Geta Medeam tragœdiam ex Virgilio plenissime exsuxit. Meus quidam propinquus ex eodem poëta inter cetera styli sui otia Pinacem Cebetis explicuit. Homero-centonas etiam ⸗vocare solent, qui de carminibus Homeri propria opera more centonario ex multis hinc inde compositis in unum sarciunt corpus. Et utique fœcundior divina litteratura ad facultatem cujuscunque materiæ. Nec periclitor dicere, ipsas quoque scripturas sic esse ex

Dei voluntate dispositas, ut hæreticis materias subministrarent, cum legam, oportere hæreses esse, quæ sine scripturis esse non possunt.

Sed quæritur, a quo intellectus intervertatur eorum, quæ ad hæreses faciant? A diabolo scilicet, cujus sunt partes intervertendi veritatem: qui ipsas quoque res sacramentorum divinorum in idolorum mysteriis æmulatur. Tingit et ipse quosdam, utique credentes et fideles suos: expositionem delictorum de lavacro repromittit: et si adhuc initiat Mithra, signat illic in frontibus milites suos: celebrat et panis oblationem; et imaginem resurrectionis inducit, et sub gladio redimit coronam. Quid? quod et summum pontificem in unis nuptiis statuit? Habet et virgines; habet et continentes. Ceterum si Numæ Pompilii superstitiones revolvamus; si sacerdotalia officia, insignia et privilegia, si sacrificantium ministeria, et instrumenta et vasa ipsorum sacrificiorum, ac piaculorum et votorum curiositates consideremus; nonne manifeste diabolus morositatem illam Judaicæ legis imitatus est? Qui ergo ipsas res, de quibus sacramenta Christi administrantur, tam æmulanter affectavit exprimere, in negotiis idololatriæ; utique et idem et eodem ingenio gestiit, et potuit instrumenta quoque divinarum rerum, et sanctorum (*al.* sacramentorum. *Vid. not.*) Christianorum, sensum de sensibus, verba de verbis, parabolas de parabolis, profanæ et æmulæ fidei attemperare. Et ideo, neque a diabolo immissa esse spiritalia nequitiæ, ex quibus etiam hæreses veniunt, dubitare quis debet; neque ab idololatria distare hæreses, quum et auctoris, et operis ejusdem sint, cujus et idololatria. Deum aut fingunt alium

CAP. XL.

Ephes. vi.

adversus Creatorem: aut si unicum Creatorem confitentur, aliter eum disserunt, quam in vero est. Itaque omne mendacium de Deo vel natio (*for.* ratio) quodammodo sexus, est idololatriæ.

CAP. XLI. Non omittam ipsius etiam conversationis hæreticæ descriptionem, quam futilis, quam terrena, quam humana sit; sine gravitate, sine auctoritate, sine disciplina, ut fidei suæ congruens. In primis quis catechumenus, quis fidelis, incertum est: pariter adeunt, pariter audiunt, pariter orant: etiam ethnici si supervenerint, *sanctum canibus, et porcis margaritas*, licet non veras, jactabunt. Simplicitatem volunt esse prostrationem disciplinæ; cujus penes nos curam, lenocinium vocant: pacem quoque passim cum omnibus miscent. Nihil enim interest illis, licet diversa tractantibus, dum ad unius veritatis expugnationem conspirent. Omnes tument; omnes scientiam pollicentur. Ante sunt perfecti catechumeni, quam edocti. Ipsæ mulieres hæreticæ quam procaces! quæ audeant docere, contendere, exorcismos agere, curationes repromittere, fortassean et tingere. Ordinationes eorum temerariæ, leves, inconstantes; nunc neophytos conlocant, nunc seculo obstrictos, nunc apostatas nostros, ut gloria eos obligent, quia veritate non possunt. Nusquam facilius proficitur, quam in castris rebellium: ubi ipsum esse illic, promereri est. Itaque alius hodie episcopus, cras alius: hodie diaconus, qui cras lector: hodie presbyter, qui cras laicus. Nam et laicis sacerdotalia munera injungunt.

Matt. vii.

CAP. XLII. De verbi autem administratione quid dicam; cum hoc sit negotium illis, non ethnicos convertendi, sed nostros evertendi? Hanc magis gloriam captant, si

stantibus ruinam, non si jacentibus elevationem operentur: quoniam et ipsum opus eorum non de suo proprio ædificio venit, sed de veritatis destructione. Nostra suffodiunt ut sua ædificent. Adime illis in legem Moysi (*for.* Moysis) et prophetas et in Creatorem Deum accusationem, et loqui non habent. Ita fit ut ruinas facilius operentur stantium ædificiorum, quam extructiones jacentium ruinarum. Ad hæc solummodo opera humiles et blandi et submissi agunt. Ceterum, nec suis præsidibus reverentiam noverunt. Et hoc est quod schismata apud hæreticos fere non sunt: quia cum sint, non parent. Schisma est unitas ipsis. Mentior si non etiam a regulis suis variant inter se, dum unusquisque proinde (*for.* perinde) suo arbitrio modulatur quæ accepit: quemadmodum de suo arbitrio ea composuit ille qui tradidit. Agnoscit naturam suam et originis suæ morem, profectus rei. Idem licuit Valentinianis quod Valentino, idem Marcionitis quod Marcioni, de arbitrio suo fidem innovare. Denique penitus inspectæ hæreses omnes, in multis cum auctoribus suis dissentientes deprehenduntur. Plerique nec ecclesias habent, sine matre, sine sede, orbi fide, extorres, quasi sine lare vagantur.

CAP. XLIII.

Notata sunt etiam commercia hæreticorum cum magis quam pluribus, cum circulatoribus, cum astrologis, cum philosophis, curiositati scilicet deditis. *Quærite, et invenietis*, ubique meminerunt. Adeo et de genere conversationis qualitas fidei æstimari potest: doctrinæ index disciplina est: negant Deum timendum. Itaque libera sunt illis omnia et soluta. Ubi autem Deus non timetur, nisi ubi non est? Ubi Deus non est, nec veritas ulla est. Ubi veritas

nulla est, merito et talis disciplina est. At ubi Deus, ibi metus in Deum, qui est initium sapientiæ. Ubi metus in Deum, ibi gravitas honesta, et diligentia adtonita, et cura sollicita, et adlectio explorata, et communicatio deliberata, et promotio emerita, et subjectio religiosa, et apparitio devota, et processio modesta, et ecclesia unita, et Dei omnia.

CAP. XLIV. Proinde hæc pressioris apud nos testimonia disciplinæ ad probationem veritatis accedunt: a qua devertere nemini expedit, qui meminerit futuri judicii, quo omnes nos necesse est apud Christi tribunal adstare, reddentes rationem in primis ipsius fidei. Quid ergo dicent, qui illam stupraverint adulterio hæretico virginem traditam a Christo? Credo allegabunt, nihil unquam sibi ab illo vel ab apostolis ejus, de sævis (*for.* scævis *Junius*) et perversis doctrinis futuris prænuntiatum, et de cavendis abominandisque præceptum. Agnoscant suam potius culpam, quam illorum qui nos tanto ante præstruxerunt. Adjicient præterea multa de auctoritate cujusque doctoris hæretici; illos maxime doctrinæ suæ fidem confirmasse, mortuos suscitasse, debiles reformasse, futura significasse, uti merito apostoli crederentur. Quasi nec hoc scriptum sit, venturos multos, qui etiam virtutes maximas ederent, ad fallaciam muniendam corruptæ prædicationis. Itaque veniam merebuntur: qui vero memores Dominicarum et apostolicarum denunciationum in fide integri steterint, credo de venia periclitabuntur, respondente Domino: Prænuntiaveram plane futuros fallaciæ magistros in meo nomine, et prophetarum et apostolorum etiam; et discentibus meis eadem ad vos prædicare mandaveram; semel evangelium

Matt. xxiv.

Ubi supr.

Matt. xxviii.

et ejusdem regulæ doctrinam apostolis meis delegaveram, sed quum vos non (*for. delend.* non) crederetis, libuit mihi postea aliqua inde mutare. Resurrectionem promiseram etiam carnis: sed recogitavi ne implere non possem. Natum me ostenderam ex virgine: sed postea turpe mihi visum est. Patrem dixeram, qui solem et pluvias facit: sed alius me Pater melior adoptavit. Prohibueram vos aurem accommodare hæreticis: sed erravi. Talia capit opinari eos, qui exorbitant, et fidei (*for.* exorbitantes fide) veritatis, periculum non cavent. Joan. vi. Matt. i. Matt. v. Matt. vii.

CAP. XLV.

Sed nunc quidem generaliter actum est a nobis adversus hæreses omnes, certis et justis et necessariis præscriptionibus repellendas a conlatione scripturarum. De reliquo, si Dei gratia annuerit, etiam specialiter quibusdam respondebimus. Hæc in fide veritatis ci . . . . . legentibus pax et gratia Domini nostri Jesu Christi in æternum.

CONTRA HÆRETICOS EXPLICIT.

ADVERSUS

OMNES HÆRETICOS LIBELLUS.

QUORUM hæreticorum, ut plura præteream, pauca perstringam. Taceo enim Judaismi hæreticos; Dositheum, inquam, Samaritanum, qui primus ausus est prophetas, quasi non in Spiritu Sanctu locutos, repudiare. Taceo Sadducæos, qui ex hujus erroris radice surgentes, ausi sunt ad hanc hæresim etiam resurrectionem carnis negare. Prætermitto Pharisæos, qui additamenta quædam legi adstruendo a Judæis divisi sunt: unde etiam hoc accipere ipsum quod habent nomen, digni fuerunt; cum his etiam Herodianos, qui Christum Herodem esse dixerunt. CAP. I.

Ad eos me converto, qui ex evangelio hæretici esse voluerunt; ex quibus est primus omnium Simon Magus, qui in Actis Apostolorum condignam meruit ab apostolo Petro justamque sententiam. Hic ausus est summam se dicere virtutem, id est, summum Deum: mundum autem ab angelis suis institutum: ac dæmone se oberrante (*for.* æone a se aberrante) qui esset sapientia, descendisse quærendum (*for.* descendisse se ad quærendum): apud Judæos se in phantasmate Dei (*for.* Deum) non passum, sed esse quasi passum. Post hunc Menander discipulus ipsius, similiter magus, eadem dicens quæ Simon ipse. Quicquid se Simon dixerat, hoc se Menander esse dicebat, negans habere posse quemquam salutem, CAP. II.

nisi in nomine suo baptizatus fuisset. Secutus est post hæc et Saturninus, et hic similiter dicens innascibilem virtutem, id est Deum, in summis et illis infinitis partibus, et in superioribus manere; longe autem distantes ab hoc angelos inferiores mundum fecisse; et quia splendor quidam luminis desursum in inferioribus refulsisset, ad similitudinem illius luminis angelos (*for. delend.* ang.) hominem instituere angelos curasse: hunc super terram jacuisse reptantem: cujus (*for.* cui) lumen illud, et virtutem illam superiorem propter misericordiam, scintillam (*for. addend.* vitæ immisissæ, hanc scintillam *Vid. notam*) salvam esse, cetera hominis perire. Christum in substantia corporis non fuisse, et phantasmate tantum quasi passum fuisse: resurrectionem carnis nullo modo futuram esse. Postea Basilides hæreticus erupit; hic esse dicit summum Deum nomine Abraxan, ex quo mentem creatam, quam Græce νοῦν appellat; inde verbum; ex illo providentiam, ex providentia virtutem, et sapientiam: ex ipsis inde principatus, et potestates, et angelos factos; deinde infinitas angelorum editiones et probolas: ab istis angelis trecentos sexaginta quinque cœlos institutos, et mundum in honore Abraxæ, cujus nomen hunc in se habebat numerum computatum. In ultimis quidem angelis, et qui hunc fecerunt mundum, novissimum ponit Judæorum Deum, id est, Deum legis et prophetarum; quem Deum negat, sed angelum dicit. Huic sortito obtigisse semen Abrahæ, atque ideo hunc de terra Ægypti filios Israel in terram Chanaam transtulisse. Hunc turbulentiorem præ ceteris angelis, atque ideo et seditiones frequenter et bella (*for.* seditione res frequenter et bello) concutere, sed

et humanum sanguinem fundere. Christum autem, non ab hoc, qui fecerit mundum, sed ab illo Abraxa missum venisse in phantasmate: sine substantia carnis fuisse: hunc passum a Judæis non esse, sed vice ipsius Simonem crucifixum esse; unde nec in eum credendum esse, qui sit crucifixus, ne quis confiteatur (*for.* conficiatur) in Simonem credidisse. Martyria negat esse facienda: carnis resurrectionem graviter impugnat, negans salutem corporibus repromissam.

Alter hæreticus Nicolaus emersit; hic de septem diaconis, qui in Actis Apostolorum allecti sunt, fuit: hic dicit tenebras in concupiscentia luminis, et quidem fœda et obscœna, fuisse: ex hac permixtione (pudor est dicere quæ fœtida et immunda; sunt et cætera obscœna; omnes (*for.* omne) enim refert quosdam turpitudinis notos, (*for.* quasdam turpitudinis notas *Semler.*) et complexus, et permixtiones execrabiles, obscœnasque conjunctas, et quædam ex ipsis adhuc turpiora) natos præterea dæmones, et deos, et spiritus septem, et alia satis sacrilega pariter et fœda, quæ referre erubescimus, et jam prætermimus. Satis est nobis, quod totam istam hæresim Nicolaitarum Apocalypsis Domini gravissima (*an* gravissimæ?) sententiæ auctoritate damnavit, dicendo: *Quia hoc tenes, odisti doctrinam Nicolaitarum, quam et ego odi.* Accesserunt his hæretici etiam illi, qui Ophitæ nuncupantur; nam serpentem magnificant in tantum, ut illum etiam ipsi Christo præferant. Ipse enim, inquiunt, scientiæ nobis boni et mali originem dedit; hujus animadvertens potentiam et majestatem Moyses, inquiunt, æreum posuit serpentem: et quicumque ipsum aspexerunt, sanitatem consecuti sunt. Ipse, aiunt præterea, Christus in evangelio suo

CAP. III. Act. vi. 5.

Apoc. ii. 6.

Jo. iii. 14. imitatur (*for.* intimat) serpentis ipsius sacram potestatem, dicendo: *Et sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis:* ipsum introducunt ad benedicenda eucharistia sua. Sed tota istius erroris et scena et doctrina inde fluxit; dicunt enim de illo summo primario æone complures alios æones extitisse inferiores; omnibus tamen istis æonem antistare, cujus sit nomen Jaldabaoth: hunc autem conceptum esse ex altero æone æonibus inferioribus permixto; seque postea cum in superiora voluisset eniti, gravitate materiæ permixta (*for.* permixtæ) sibi, non potuisse ad superiora pervenire, in medietate (*for.* medietate vero) relictum extendisse totum, effecisse (*for.* extendisse se totum, et fecisse, *Latinus Latinius*) sic cœlum. Jaldabaoth tamen inferius descendisse, et fecisse sibi filios septem; quem (*for.* queis) occlusisse superiora dilatatione; ut quia angeli, quæ superiora essent, scire non possent, ipsum solum Deum putarent. Virtutes igitur illas et angelos inferiores hominem fecisse; et quia ab infirmioribus et mediocribus virtutibus institutus esset, quasi vermem jacuisse reptantem. Illum vero æonem, ex quo Jaldabaoth processisset, invidia commotum, scintillam quamdam jacenti homini immisisse, qua excitatus per prudentiam saperet, et intelligere posset superiora. Sic rursum Jaldabaoth istum in indignationem conversum ex semetipso edidisse virtutem et (*for.* ad) similitudinem serpentis: et hanc fuisse virtutem in paradiso, id est, istum fuisse serpentem, cui Eva quasi Filio Dei crediderat. Decerpsit, inquiunt, de fructu arboris, atque ideo generi humano scientiam bonorum et malorum contribuit. Christum autem non in substantia carnis

fuisse: salutem carnis sperandam omnino non esse. Necnon etiam erupit alia quoque hæresis, quæ dicitur Cainæorum. Et ipsi enim magnificant Cain, quasi ex quadam potenti virtute conceptum, quæ operata sit in ipso; nam Abel ex inferiore virtute conceptum, procreatum, et ideo inferiorem repertum. Hi, qui hoc adserunt, etiam Judam proditorem defendunt; admirabilem illum et magnum esse memorantes propter utilitates, quas humano generi contulisse jactatur. Quidam enim ipsorum gratiarum actionem Judæ propter hanc causam reddendam putant. Animadvertens enim, inquiunt, Judas, quod Christus vellet veritatem subvertere, tradidit illum, ne subverti veritas posset. Et alii sic contra disputant et dicunt: quia potestates hujus mundi nolebant pati Christum, ne humano generi per mortem ipsius salus pararetur, saluti consulens generis humani tradidit Christum, ut salus, quæ impediebatur per virtutes, quæ obsistebant, ne pateretur Christus, impediri omnino non posset: et ideo per passionem Christi non posset salus humani generis retardari. Sed et illa hæresis processit, quæ dicitur Sethoïtarum. Hujus perversitatis doctrina hæc est: Duos homines ab angelis constitutos, Cain et Abel; propter hos magnas inter angelos contentiones et discordias extitisse; ob hanc causam, illam virtutem, quæ super omnes virtutes esset, quam matrem pronuntiant, dum Abel interfectum dicerent (*for.* cum —disceret), voluisse concipi et nasci hunc Seth loco Abelis, ut evacuarentur angeli illi, qui duos priores illos homines condidissent; dum hoc semen mundum moritur et nascitur. Permixtiones enim dicunt angelorum et hominum iniquas fuisse: ob quam

causam, illam virtutem quam (sicut diximus) pronuntiant matrem, ad vindictam etiam cataclysmum inducere, ut et illud permixtionis semen tolleretur; et hoc solum semen, quod esset purum, integrum custodiretur. Sed enim illos, qui seminis illos prioris instituissent, occulte, et latenter, et ignorante illa matre virtute, cum illis octo animabus in arcam misisse etiam semen Cham, quo semen malitiæ non periret, sed cum ceteris conservatum, et post cataclysmum terris redditum, exemplo ceterorum excresceret, et effunderetur, et totum orbem et impleret et occuparet. De Christo autem sic sentiunt, ut dicant illum tantummodo Seth, et pro ipso Seth ipsum fuisse.

CAP. IV. Carpocrates præterea hanc tulit sectam; unam esse dicit virtutem in superioribus principalem: ex hac prolatos angelos, atque virtutes: quos distantes longe a superioribus virtutibus, mundum istum in inferioribus partibus condidisse; Christum non ex Virgine Maria natum, sed ex semine Joseph, hominem tantummodo genitum, sane præ ceteris justitiæ cultu, vitæ integritate meliorem: hunc apud Judæos passum: solam animam ipsius cœlo receptam, eo quod et firmior et robustior ex (*for.* ea) ceteris fuerit: ex quo colligeret, tentata (*for.* attentata) animarum sola salute, nullas corporis resurrectiones. Post hunc Cerinthus hæreticus erupit, similia docens. Nam et ipse mundum institutum esse ab illis (*for.* angelis) dicit: Christum ex semine Joseph natum proponit, hominem illum tantummodo sine divinitate contendens: ipsam quoque legem ab angelis datam perhibens; Judæorum Deum non Dominum (*for.* Deum), sed angelum promens. Hujus successor

Hebion fuit, Cerintho non in omni parte consentiens, quod a Deo dicat mundum, non ab angelis factum; et quia scriptum sit: *Nemo discipulus super magistrum, nec servus super Dominum*, legem esse *alii* etiam (*for.* legem et jam esse, *vid. notam*) proponit, scilicet ad excludendum evangelium, et vindicandum Judaismum. Matt. x. 24.

CAP. V. Valentinus autem hæreticus multas introducit fabulas; has ego circumcidens breviter expediam. Introducit enim pleroma et æones triginta: exponit autem hos per syzygias, id est, conjugationes quasdam. Nam dicit in primis, esse Bython et silentium; ex his processisse semen, mentem, et veritatem; ex quibus erupisse verbum et vitam: de quibus rursum creatum hominem et ecclesiam. Sed enim ex his quoque processisse duodecim æonas; de sermone autem et vita, æonas alios decem: hanc esse æonum triacontada, quæ fit in pleromate ex ogdoade, et decade, ac duodecade. Tricesimum autem æonum, Bython illum videre voluisse, et ad videndum illum ausum esse in superiora pleromatis conscendere. Et quoniam ad magnitudinem ipsius videndam capax non fuit, in defectione fuisse, et pœne dissolutum esse, nisi quia missus ad consstabiliendum illum ille, quem appellant Horon, confirmasset illum dicto Jao; hoc (*for. delend.* vid. notam) pronuntiatio appellat. Istum autem æonem in defectionem (*for.* defectione) factum Achamoth dicit in passionibus desiderii quibusdam fuisse, et ex passionibus materias edidisse. Expavit enim, inquit, et extimuit, et contristatus est, et ex his passionibus concepit et edidit. Hinc fecit cœlum et terram et mare, et omnia quæcumque sunt

in eis, ob quam causam omnia infirma esse, et fragilia, et caduca, et mortalia, quæcumque sunt ab ipso facta: quoniam quidem ipse fuerit de aporiatione conceptus atque prolatus: hunc tamen instituisse istum mundum ex his materiis, quas Achamoth, vel pavendo, vel timendo, vel constristando, vel sudando præstiterat. Nam ex pavore, inquit, tenebræ factæ sunt: ex timore et ignorantia, spiritus nequitiæ et malignitatis: ex tristitia et lacrymis, humida fontium fluminum (*for.* et fluminum) materia, marisque. Christum autem missum ab illo propatore, qui est Bythos. Hunc autem in substantia corporis nostri non fuisse, sed spiritale nescio quod corpus de cœlo deferentem, quasi aquam per fistulam sic per Mariam virginem transmeasse, nihil inde vel accipientem, vel mutuantem. Resurrectionem hujus carnis negat, sed alterius. Legis et prophetarum quædam probat, quædam improbat: id est, omnia improbat, dum quædam reprobat. Evangelium etiam habet suum, præter hæc nostra. Post hunc exstiterunt Ptolemæus et Secundus hæretici, qui cum Valentino per omnia consentiunt; in illo solo differunt; nam cum Valentinus æonas tantum triginta finxisset, isti addiderunt alios complures; quatuor enim primum, deinde alios quatuor aggregaverunt; et quod dicit Valentinus æonem trigesimum excessisse de pleromate, ut in defectionem, negant isti: non enim ex illa triacontade fuisse hunc, qui fuerit in defectione propter desiderium videndi propatoris. Exstitit præterea Heracleon alter hæreticus, qui cum Valentino paria sentit, sed novitate quadam pronuntiationis vult videri alia sentire; introducit enim in primis illud fuisse

quod pronuntiat (*for.* quod Dominum pronuntiat, *vid. notam*), et deinde ex illa monade duo, ac deinde reliquos æonas; deinde introducit totum Valentinum.

Non defuerunt post hos Marcus quidam et Colarbasus, novam hæresin ex Græcorum alphabeto componentes; negant enim veritatem sine istis posse litteris inveniri; immo totam plenitudinem et perfectionem veritatis in istis litteris esse dispositam; propter hanc enim causam Christum dixisse: *Ego sum* A et Ω; denique Jesum (*for.* in Jesum, *Semler.*) Christum descendisse, id est, columbam in Jesum venisse, quæ Græco nomine quum περιστερὰ pronuntietur, habeat secundum numerum, DCCCI. Percurrunt isti ω, ψ, χ, φ, υ, τ, totum usque ad alpha beta, et computant ogdoadas et decadas, ita ut adferre illorum omnes vanitates ineptum sit et otiosum; quod tamen non tantum jam vanum, sed etiam periculosum sit. Alterum Deum fingunt præter Creatorem: Christum in substantia negant carnis fuisse: negant carnis resurrectionem futuram. CAP. VI. Apoc. iii. 8. et xxi. 6. et xxii. 13.

Accedit his Cerdon quidam; hic introducit initia duo, id est, duos Deos, unum bonum, et alterum sævum: bonum superiorem; sævum hunc, mundi creatorem. Hic prophetias et legem repudiat, Deo Creatori renuntiat, superioris Dei filium Christum venisse tractat, hunc in substantia carnis negat, in phantasmate solo fuisse pronuntiat: nec omnino passum, sed quasi passum: nec ex virgine natum, sed omnino nec natum; resurrectionem animæ tantummodo probat, corporis negat; solum evangelium Lucæ, nec tamen totum recipit. Apostoli Pauli neque omnes, neque totas epistolas sumit. Acta CAP. VII.

Apostolorum, et Apocalypsim, quasi falsa rejicit. Post hunc discipulus ipsius emersit Marcion quidam nomine, Ponticus genere, episcopi filius, propter stuprum cujusdam virginis ab ecclesiæ communi-
Matt. xii. 33. catione abjectus. Hic ex occasione, qua dictum sit: *Omnis arbor bona bonos fructus facit, mala autem malos ;* hæresim Cerdonis approbare conatus est, eadem dicere (*for.* dicens, *Junius. vide notam*), quæ ille superior hæreticus ante dixerat. Exstitit post hunc Lucanus quidam nomine, Marcionis sectator atque discipulus: et hic per eadem vadens blasphemiæ genera, eadem docet, quæ Marcion et Cerdon docuerant. Post hos subsequitur Apelles, discipulus Marcionis, qui posteaquam in carnem suam lapsus est, a Marcione segregatus est: hic introducit unum Deum infinitis (*for.* in infinitis) superioribus partibus: hunc potestates multas angelosque fecisse; propterea et aliam virtutem quam dicit, Dominum dicit, sed angelum ponit. Hoc (*for.* Ab hoc, *Junius*) vult videri mundum institutum ad imitationem mundi superioris; cui mundo permiscuisse pœnitentiam; quia non illum tam perfecte fecisset, quam ille superior mundus institutus fuisset. Legem et prophetas repudiat. Christum neque in phantasmate dicit fuisse, sicut Marcion, neque in substantia veri corporis, ut evangelium docet; sed eo quod e superioribus partibus descenderet, ipso descensu sideream sibi carnem et aeream contexuisse; hunc in resurrectione singulis quibusque elementis, quæ in descensu suo mutuata fuissent, in ascensu reddidisse, et sic dispersis quibusque corporis sui partibus, in cœlo spiritum tantum reddidisse. Hic carnis resurrectionem negat: solo utitur et apostolo,

sed Marcionis, id est, non toto: animarum solarum dicit (*for.* docet) salutem; habet præterea privatas, sed (*an* et?) extraordinarias lectiones suas, quas appellat Phaneroseis Philumenes cujusdam puellæ, quam quasi prophetissam sequitur. Habet præterea suos libros, quos, inscripsit syllogismorum, in quibus probare vult, quod omnia quæcumque Moyses de Deo scripserit, vera non sint, sed falsa sint.

CAP. VIII.

His hæreticis omnibus accedit Tatianus quidam alter hæreticus; hic Justini Martyris discipulus fuit; post hunc diversa sentire cœpit: totus enim secundum Valentinum sapit, adjiciens illud, Adam nec salutem consequi posse: quasi non, si rami salvi fiant, et radix salva sit. Accesserunt alii hæretici, qui dicuntur secundum Phrygas: sed horum non una doctrina est. Sunt enim qui katà Proclum dicantur, sunt qui secundum Æschinem pronuntientur. Hi habent aliam communem blasphemiam, aliam blasphemiam non communem, sed peculiarem et suam: et (*for.* particula *et* melius abesset) communem quidem illam, qua in apostolis quidem dicant Spiritum Sanctum fuisse, Paracletum non fuisse; et qua dicant Paracletum plura in Montano dixisse, quam Christum in evangelium protulisse; nec tantum plura, sed etiam meliora atque majora: privatam autem blasphemiam illi, qui sunt katà Æschinem, hanc habent, qua adjiciunt etiam hoc, ut dicant Christum ipsum esse Filium et Patrem.

CAP. IX.

Est præterea his omnibus etiam Blastus accedens, qui latenter Judaismum vult introducere; pascha enim dicit non aliter custodiendum esse, nisi secundum legem Moysi XIV. mensis. Quis autem nesciat, quoniam evangelica gratia evacuatur, si ad legem

Christum redigit? Accedit his Theodotus hæreticus Byzantius: qui posteaquam Christum pro nomine adprehensus negavit, in Christum blasphemare non destitit; doctrinam enim introduxit, qua Christum hominem tantummodo diceret, Deum autem illum negaret; ex Spiritu quidem Sancto natum ex virgine, sed hominem solitarium atque nudum, nullo alio præ cæteris (*for.* præcellentem cæteris), nisi sola justitiæ auctoritate. Alter post hunc Theodotus hæreticus erupit, qui et ipse introduxit alteram sectam, et ipsum hominem Christum tantummodo dicit ex Spiritu Sancto, et Virgine Maria conceptum pariter et natum; sed hunc inferiorem esse, quam Melchisedech, eo quod dictum sit de Christo: *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.* Nam illum Melchisedech præcipue gratiæ cœlestem esse virtutem; eo (*for.* et *scribendum*) quod agat Christus pro hominibus, deprecator et advocatus ipsorum factus, Melchisedech facere pro cœlestibus angelis atque virtutibus; nam esse illum usque adeo Christo meliorem, ut apator sit, ametor sit, agenealogetus sit, cujus neque initium, neque finis comprehensus sit, aut comprehendi possit. Sed post hos omnes etiam Praxeas quidam hæresim introduxit, quam Victorinus corroborare curavit; hic Deum Patrem omnipotentem Jesum Christum esse dicit: hunc crucifixum passumque contendit et mortuum. Præterea se ipsum sibi sedere ad dexteram suam, cum prophana et sacrilega temeritate proponit.

Ps. cix. 5. Heb. v. 6.

Heb. vii. 3.

EXPLICIT.

IN

TERTULLIANI LIB. DE ORATIONE

ANNOTATIONES.

Ex Ludovici Ant. Muratorii in Tertulliani Librum de Oratione Prolegomenis.

Plurimos Tertulliani editos libros, paucos vero manuscriptos in bibliothecis numeramus. Hinc factum, ut ne adhuc quidem accuratissime typis descripta illius opera habeamus; quædam mutila, fœdisque vulneribus horrentia in publicum prodierint; nonnulla etiam desiderentur, quæ a Tertulliano evulgata scimus, at nobis ab edacitate temporum omnino erepta æque suspicamur et dolemus. Melioribus fatis hucusque gavisus non est liber *de Oratione*, quem primus omnium Parisiis e vetustissimo codice evulgavit Joannes Gagnejus Parisiensis theologus A. C. 1545, at minime integrum, at illustri coronide destitutum. Neque huic editioni reliquæ subsecutæ opem tulere præ codicum inopia. Unus tantum Rigaltius V. C. mutilum esse librum animadvertit, et aliquot dumtaxat lineis in calce additis, medicinam aliis propinandam reliquit. Quum itaque ego inciderim in vetustum Ambrosianæ bibliothecæ codicem, ubi legebantur quæ in cæteris desunt, continuo Anecdotis meis addidi, veluti gemmas literariæ reipublicæ in primis gratas. Quæcumque enim e Tertulliano, omnium certe sui temporis eruditissimo, literis consignata sunt, eaque præsertim, quæ in castris catholicorum scripta, quanti sint apud omnes ecclesiasticæ rei cultores, vel ipsis tyronibus patet. Ambrosianus autem codex non ab Orationis Dominicæ expositione, ut in editis habemus, sed ab iis, quæ hujusmodi expositionem subsequuntur, opusculum exordiebatur cum hocce titulo: *Incipit Tertulliani diversarum rerum necessariarum.* Tum caput primum, (cap. 9. libelli) cujus initium est *Compendiis pauculorum verborum* &c. ita prænotabatur *Anacephalæosis. Posse nos superadjicere*, titulus erat sequentis capitis. Reliqua etiam capita suos titulos præferebant, quos itidem in hac nostra editione retinendos censuimus. Muratorius.

Hæc Muratorius; cui quidem viro eruditissimo debetur, uti ipse exposuit, insigne hujus libelli additamentum, quod ei adjunxit in *Anecdotis* suis, quæ Mediolani annis 1697 et 1698 prodierunt ex Ambrosianæ bibliothecæ codicibus desumpta. In Parisiensi autem operum Tertulliani editione, a Muratorio supra commemorata, novem tractatus iis additi sunt opusculis, quæ Beatus Rhenanus, primus Tertulliani editor, Basileæ anno 1521 typis mandaverat. Unus ex additis tractatibus liber iste *de Oratione* fuit. In Gelenii vero editione Parisiensem illam proxime sequente, quæque anno 1550 Basileæ excusa est, producti sunt iidem tractatus, sed sumpti ex codice quodam Britannico, quem Joannes Lelandus illustris antiquarius cum Gelenio communicaverat. In hoc codice reperti sunt tres quoque ex libellis a Beato Rhenano prius editis; et unus eorundem fuit alter illorum, quos edo, opusculorum, *de Præscriptione Hæreticorum* inscriptus. Editiones autem primariæ Tertulliani, quarum ope ego in edendis his opusculis usus sum, Rhenanianæ princeps et tertia fuerunt, cum illas mutuo accepissem a custode sociisque Novi collegii splendidæ et antiquæ domus. Editio Rhenaniana quarta et ultima, quæ prodiit itidem Basileæ anno 1539 in peculio meo censetur. Sequitur Parisiensis secunda anno 1566 typis impressa, quæ quidem editio, ita certe referente cl. Schœnemanno in *Bibliotheca* sua *Historico-Lit. Patrum Latinorum*, vol. I. p. 22. accurata Gelenianæ repetitio est. Accedit Franekeriana, cujus textus cum descriptus esset ex editione celebri Jacobi Pamelii anno 1579 excusa, notis Francisci Junii illustrata Franekeræ anno 1597 prodiit. Pamelii notæ, quæ ibi omittuntur, Parisiis an. 1635 recusæ sunt. Ad manum porro mihi fuerunt aliæ duæ a Nicolao Rigaltio I. C. adornatæ editiones, tum illa novem librorum Tertulliani Parisiis forma minori anno vel 1628 vel 1629 impressa, tum egregia omnium operum Tertulliani editio, quæ anno 1634 cum orbe litterato ab eodem Rigaltio communicata est. Hanc autem Rigaltianam atque duas illas jam dictas editiones, Parisiis anno 1566 et Franekeræ anno 1597 typis impressas, Joan. Sal. Semlerus haud ita pridem causa indagandæ lectionis Tertullianæ in editione sua Halensi cum principe Rhenaniana, cujus textus fere expressus est in hac Halensi, conferendas suscepit. Cum Pameliana vero editione id fecit Semlerus in iis libellis, quos ineditos, ut dixi, reliquit Rhenanus; exceptis *ad Nationes* libris duobus post tempora Pamelii a Jac. Godofredo primum editis. Prodiit editio Halensis annis 1770—

1776 in qua quidem varietas lectionis perquam utiliter a viris cl. Semlero et Schutzio, etsi minus accurate, nec satis plene, adnotata est. Certe utiliter adjecta est, haud raro enim fit, ut apud Tertullianum editum vera ejus verba adhuc quærenda sint. Quippe cum Rigaltius, cujus editio norma fuit et regula plerarumque post prodeuntium editionum, quamvis verus Tertulliani sospitator is recte possit dici, sæpenumero sine sontica causa pristinam lectionem eliminavit. Quapropter diligenter excutiendi sunt libri editi, ut vera lectio, quoad ejus fieri possit, demum eruatur. Quod nimirum ego efficere conatus sum, dum duos hosce libellos sane egregios edo. Certe id ostensurus sum, expulsas fuisse a Rigaltio, sed et ante eum, a Pamelio, plurimas vetustiorum editionum lectiones, aut veras, aut in quibus saltem extarent veræ lectionis vestigia, ut novæ ac falsæ subderentur. Attamen nil dubitandum est, quin in ipsis codicibus manuscriptis a Pamelio et Rigaltio adductis librarii multas lectiones vel mancas, vel obscuriores sibi visas corrigere, imo corrumpere, ausi essent. Ubicunque vero Rigaltii lectio a me vel repudiata, vel immutata fuerit, id nunquam non loco suo commemoravi; ibi quidem, sed raro alibi, lectionis varietatem diligenter excutiens. Itaque textus meus Rigaltii est, nisi quod frequenter fit, ut vel lectio pristina revocata a me fuerit, aut voces editionis principis in præsens sint substitutæ, quo certius et facilius vera Tertulliani scriptura, collatis posteris editionibus, eruatur. Utinam mihi etiam plures auctoris hujus editiones præsto essent, maxime Gangneiana illa Parisiis anno 1545 typis impressa; ut nihil de libris scriptis addam, quibus nemo post Rigaltium in alterutro horum libellorum edendo usus est, et quorum nulli, quod sciam, præter unum Apologiæ Tertullianeæ penes me codicem, in nostra Britannia supersunt. Atque ita rem vel olim habuisse constat; nam anni magis ducenti sunt, cum simile quid narravit Joannes Lloydius Novi collegii socius, vir doctissimus, in epistola ad Franciscum Junium. *Tertulliani*, inquit, *nihil quicquam est, aut penes me, aut in hac nostra academia, aut alias usquam a me visum. Epistolæ Celeberrimorum Virorum ex scriniis lit. Jani Brantii* Amst. 1715 8vo. Epist. xi. p. 52. Attamen Oxonii quondam extitisse in collegio Balliolensi cod. MS. saltem Apologiæ Tertulliani, ex Heraldiana libri ejusdem editione constat. Nunc vero post edita prima vice hæc a me Tertulliani Opuscula editionem Gangneianam longe rarissimam adeptus sum; si modo eam adornaverit ille Gangneius, cujus quidem beneficio novem

illi libri e codice vetustissimo desumpti sunt; quorum unus fuit libellus de Oratione, ut jam expositum est.

Quod attinet ad eundem libellum priori loco hic editum, eum a Tertulliano ante lapsum ejus ad Montanismum conscriptum fuisse omnes consentiunt. Videtur homilia esse, seu sermo ad cœtum Christianorum habitus, quod nobis innuit cum istud in cap. 1. *Consideremus itaque, benedicti*, tum opusculi conclusio. Idem quoque, ut obiter hoc notem, de S. Cypriani tractatu *de Oratione Dominica* inscripto, forsitan statuendum.

P. 101. l. 1. Sermo rationis, et ratio sermonis, [et spiritus]] Præclarissime sensit S. Ambrosius in lib. de Filii divinitate cap. 5., cujus verba producere volumus, ut pateat, non a Tertulliano dumtaxat, sed ab aliis quoque scriptoribus ecclesiasticis tum Patrem, tum Filium nominibus *Verbi*, seu *rationis*, et *sermonis*, ac *spiritus* fuisse designatos, *Hæc est autem*, inquit, *nominis ratio, ut in Patre et Filio unitatem substantiæ credas, licet rem ipsam, quæ est inenarrabilis, definire non possis: ut sive lumen de lumine dicas, sive Verbum de Verbo, sive Spiritum de Spiritu, sive Dominum de Domino, quodcumque de eo dixeris, unius tamen essentiæ Patrem et Filium credas.* Vide et S. Irenæum lib. II. cap. 48. Hæc inter alia Muratorius.

Ibid. l. 2. [et spiritus,] utrumque Jesus Christus] Voces, *et spiritus* cum sequentibus, *utrumque Jesus Christus* junxit Rigaltius. Lenius distinxit post vocem *spiritus* Muratorius. Plenam distinctionem habent affixam editiones ante Rigaltium. Conferas verba quæ paulo post sequuntur; *In quo et Dei Spiritus, et Dei sermo, et Dei ratio, approbatus est Dominus noster Jesus Christus.* Mihi quidem voces, *et spiritus*, huic loco a librariis importune adjectæ videntur; alioqui dura aliqua ac difficilis ejus interpretatio amplectenda foret; quapropter uncis eas inclusi.

Ibid. l. 19. ratio qua venit] Fortasse legendum, *qua sensit*. Favent conjecturæ meæ Tertulliani verba in libro *Advs. Praxeam*, ubi de Filii generatione hæc sunt. *Solus autem* Deus, *quia nihil aliud extrinsecus præter illum. Cæterum ne tunc quidem solus, habebat enim secum, quam habebat in semetipso, rationem suam scilicet. Rationalis enim Deus, et ratio in ipso prius, et ita, ab ipso omnia*, quæ ratio sensus ipsius est. *Hanc Græci Λόγον dicunt, quo vocabulo etiam sermonem appellamus.* Et postea—*Vide cum tacitus tecum ipse congrederis, ratione hoc ipsum agi intra te, occurrente ea tibi cum sermone ad omnem cogitatus tui motum*, ad omnem sensus tui pulsum. *Quodcunque cogitaveris*

sermo est, quodcunque senseris, ratio est cap. 5. Quinetiam infra ait Tertullianus, *quantum substringitur verbis, tantum diffunditur sensibus*. Reponere vero vult Latinus Latinius in *Bibliotheca* sua *Sacra et Profana* p. 194. *qua promovit* pro isto, *qua venit*. Habent editt. Rigaltiana antiquiores, *quo venit*. Posuit Rigaltius, præeunte Junii conjectura, *qua venit*. At vero in loco statim post sequente, hoc extat, *ex ratione, qua suscipitur*, ubi cum positum esset in editt. proximis ante Rigaltium, *ex ratione, qua docetur*, postea, cum in *Emendationibus Epidicticis ad Opera Tertulliani* an. 1608. editis ostendisset Joannes Wouwerius in MS. suo legi, *ex ratione qua suscipitur*, i e. intelligitur; hoc quidem Rigaltius in textum recepit, plurima et alibi in Tertulliani emendatione eidem viro erudito debens. Maxime autem favere hæc verba correctioni meæ existimem; quæ tamen in primis editionibus desiderantur.

P. 101. l. 21. ex spiritu, quo tantum potest] Pulchre ait Tertullianus infra, *Deus solus docere potuit, ut se vellet orari. Ab ipso igitur ordinata religio orationis, et de spiritu ipsius, jam tunc cum ex ore divino ferretur, animata, suo privilegio ascendit in cœlum, commendans Patri quæ Filius docuit.* cap. 9.

P. 102. l. 11. sequente sophia] Scribere vult Franciscus Junius, *sequens sophia in sequenti præcepto proinde pertinet ad fidem et modestiam fidei*. Aberant enim ab editionibus ante Rigaltium voces, *quod etsi*, additque Junius, "*proinde*, "id est, *perinde*, æque ac illa præcedens." Malim ego rescribere, *sequentes sophiam in sequenti præcepto*. Jam supra auctor, *Consideremus—cœlestem ejus sophiam*.

Ibid. l. 15. sumus] Pro *simus*, quod in utraque sua editione posuit Rigaltius, hoc ego cum Muratorio revocavi.

P. 98. l. 16. brevitas ista, quod ad tertium sophiæ gradum faciat] Id est, brevitas orationis Dominicæ habet plenam interpretationem, et quantum verbis coarctatur, tantum sensibus diffunditur. Continet enim omnem disciplinam fidei. Brevitas autem orandi pertinet ad tertium gradum Sophiæ, id est, quem significavit Dei Sapientia, et ejus Filius. Primus enim gradus est, id est, primum præceptum est, ut secreto oremus, secundus ut cum fide, tertius ut breviter. MURATORI. Malim dicere, primum gradum hoc loco esse, secretas preces, secundum vero brevitatem orationis, tertium denique brevitatem istam magnis et pulchris sensibus refertam, quæque copiosæ ac fœcundæ interpretationis subsidiis fulta sit.

Ibid. l. 20. vel venerationem Dei] Reperta nunc in edi-

tione Tertulliani principe conjunctione *vel*, eandem revocavi; alioqui *et* pro *aut* ante *nominis petitionem* scripturus.

P. 103. l. 6. pietatis] Benignitatis, benevolentiæ, apud hos scriptores.

Ibid. l. 11. Uno igitur genere aut vocabulo] Fortasse legendum, *uno igitur generali vocabulo*. Paulo infra apud Muratorium sine auctoritate, quod sciam, extat *proditum est* pro *proditum fuerat*.

Ibid. l. 22. quasi sit et alius] Ita Rigaltius. Olim *aliud* pro *alius* editt. quod quidem revocavit Muratorius; sed paulo post habes, *sanctificari per semetipsum nomen* Dei. Valet interim *de quo* idem atque *a quo*.

Ibid. l. 32. angelorum, si meruerimus, candidati] Hanc editionis principis, quæ, ut dixi, est Gangneiana, lectionem, commutaverat cum altera *meminerimus* in edit. sua Basiliensi anno 1550. Sigismundus Gelenius. Posteaque vocem *meruerimus*, quæ a Pamelio restituta fuerat, codice Fulvii Ursini nixus Rigaltius, renitente licet, ut ait, Agobardi illo, iterum eliminavit. Cum vero melior mihi videretur hæc lectio, eandem denuo revocavi.

P. 104. l. 10. FIAT VOLUNTAS TUA IN CŒLIS ET IN TERRA] Abfuisse a nonnullis antiquis orationis Dominicæ formulis comparationis adverbium, hinc et aliunde discimus. Porro variasse in iisdem ordo petitionum harum videtur, *Fiat voluntas tua*, et *veniat regnum tuum*; quin et infra in capitibus 6 et 7 idem ordo servatur.

Ibid. l. 15. nos sumus cœlum et terra] Ait Schutzius in notulis ad edit. Halensem, "Sic ludit Cyprianus." Verba hujus in libro *de Oratione Dominica* hæc sunt, *Nam cum corpus e terra et spiritum possideamus e cœlo, ipsi terra et cœlum sumus, et in utroque, id est, et corpore et spiritu, ut Dei voluntas fiat, oramus*.

P. 105. l. 11. quod et *Fiat voluntas tua*] *Est* pro particula *et* legere vult Schutzius; sed nil mutandum.

Ibid. l. 16. nostram suspensionem] Scil. *expectationem*.

Ibid. l. 18. protractum quendam in seculo] Particulam *in* demum revocavi, quam primus omisisse Rigaltius videtur. Confer infra S. Cyprianum *De Mortalitate* capp. 12, 13.

Ibid. l. 24. in visu] Scil. *in visione*. Posuit quidem Rigaltius in utraque sua editione *invidia*, haud vero secutus est eum Muratorius. Nunc extitisse *invidia* in editione principe invenio, sed a Gelenio postea mutatum.

P. 106. l. 3. petitioni] For. scribendum *petitione*.

Ibid. l. 9. et vita panis] Forte, vitæ panis. SCHUTZ. Certe sic scribit S. Cyprianus.

P. 106. l. 17. et spiritalis disciplinæ] Facilior oratio esset, si scriberetur, *et spiritali disciplina*.

P. 107. l. 1. si illi reputamur] Hoc significat, si Deo obstricti, sive, obnoxii sumus. Sic paulo post, *de Lamech autem septuagies septies ultio* reputata est.

Ibid. l. 17. eo competit &c.] Conferri videtur a Tertulliano *modicum delictum* cum eo, quod nos debitoribus nostris remittimus. Ut ut res ista se habet, Origenes, perinde ac fecit in sequentibus Tertullianus, ad Matthæi locum ex Genesi illustrandum in *Commentario* suo in idem Evangelium pergit. Vid. *Gen.* xii. cap. 5. alibique.

Ibid. l. 31. aut dejicere sit gestiens.] Verbum *sit*, quod omisit Rigaltius, ex editt. prioribus revocavi,[1] in quibus quidem extat *consentiens* pro *gestiens*.

P. 108. l. 6. Adeo tentati sunt Dominum deserendo] Ubi similia his extant in cap. ult. libri *de Baptismo*, ibi ait auctor, *Et ideo, credo, tentati sunt, quoniam obdormierunt, ut adprehensum Dominum destituerint*.

Ibid. l. 10. A MALO] Conferas utiliter quæ habet auctor in lib. *de Fuga in Persecutione*, cap. 2.

Ibid. l. 11. Compendiis pauculorum verborum] *Pauculorum* pro voce recepta *paucorum* ex codice Ambrosiano edidit Muratorius, qui quidem codex ab his verbis incipit. Vocem *pauculis* habes infra cap. 23.

Ibid. l. 29. accidentium jus est desideriorum] Id est, possumus petere quæ, prout accidit, desideramus, præmissa legitima et ordinaria oratione, id est Dominica Oratione pro fundamento. GUIDO PANCIROLLUS, a Muratorio allatus. Corrigere voluerat Latinus Latinius *accedentium juxta desideriorum*, quod receptum video a Delacerda in editionem suam Tertulliani Parisiis anno 1624 typis impressam. Sed malim ego tantum reponere, *accedentium*.

P. 109. l. 5. ad pacem Dei accedere] Extat quidem in edit. posteriore Rigaltii, quæ anno prodiit 1634, verbum *recedere*, sed forsan typothetæ errore, qui transiit in editt. sequentes: Habes quidem c. 18, *Quale sacrificium est, a quo sine pace receditur?* Sed omnes editiones ante illam Rigaltianam verbum *accedere* hic præstant. Adnotavit Muratorius, "*Recedere* pro *reverti*, hanc vocem usurpasse "videntur Sallustius, atque Horatius. Quum tamen dubium "sensum habeant istorum exempla, et *secedere* etiam "significent, vellem liceret mihi per Tertullianum hoc in "loco scribere non *recedere*, sed *accedere*."

P. 109. l. 8. Nam et Joseph—cum ira incedamus.] Optime, ut puto, monebat hæc ita distinguenda esse Latinus

Latinius; aliter tamen judicat Schutzius, ad edit. Halensem, in qua sicut in cæteris editionibus, si illam Delacerdæ excipis, membra orationis omnino separata sunt.

P. 109. l. 11. via cognominatur disciplina nostra] Sæpe dicitur ἡ ὁδὸς religio Christiana, cum in *Actis Apostolorum*, tum in veterum Christianorum scriptis, uti monuit Pearsonius in *Expositione Symboli*. Artic. *Et in Jesu Christo*.

Ibid. l. 14. iram in fratrem homicidio superponit] Melius procederet oratio, si vocula *quam* post *fratrem* adderetur. Conferendus hic S. Mat. v. 21, 22.

Ibid. l. 17. *solis receptum*] *An recessum?* Sed nil jubeo.

P. 110. l. 17. ne exclamet aliquis Esaias] Reverte ad cap. 2.

Ibid. l. 19. e Dominica passione modulantes] Posuit ex libro Agobardi *modulatum* Rigaltius, sequente eum Muratorio, qui tamen putat, desiderari vocem, cujusmodi esset, *capientes*, *habentes*, aut quid simile. Veterem lectionem *modulantes* revocavi. *Modulo*, ῥυθμίζω, *Glossaria* habent. Divinarum autem manuum super crucem expansionem, quam orantes imitari solent, sæpe memorant antiqui. Videsis notam ad S. Victorinum, apud *Reliquias Sacr.* vol. III. p. 149.

Ibid. l. 28. quod Gentilibus adæquent] Forsan excidit *nos* post *Gentilibus*.

Ibid. Ut est quorundam, expositis penulis orationem facere] Penula vestium genus fuit, quas pluvioso frigidoque cœlo veteres induebant. Has antequam precibus operam darent, quidam e Christianis deponendas arbitrabantur. Quod vero Tertullianus ait, id consuevisse fieri a nationibus, hoc est ab ethnicis idola adeuntibus, Æschyli Græcus interpres confirmare videtur. Nescio quid etiam de mutationibus vestium in Gentilium sacris ipse Tertullianus habet in lib. *de Pallio* cap. 4. Muratori.

P. 111. l. 4. adsignata oratione] Absolutam, et peractam orationem significat, metaphora deducta e signis, et sigillis, quæ tum epistolis, tum testamentis aliisque tabulis jam confectis apponi solebant. Idem.

Ibid. l. 5. nisi si Hermas ille, cujus scriptura fere Pastor inscribitur &c.] Hermæ verba extant in ipso principio libri secundi *Pastoris*, ubi doctissimus Cotelerius hæc annotavit, " Mos Christianorum quorumdam sedendi statim post " orationem, superstitionis arguitur a Tertulliano, lib. *de* " *Oratione* c. 12. ubi hunc locum laudat. Consuetudo " autem similis apud Gentiles invaluerat teste Pindaro. " Et Plutarchus in Numa, inter ænigmaticas more Pytha-

" goreo leges illius regis, profert hanc quoque, *Ut sedeatur* " *postquam adoratum fuerit*; quam tribus modis explicat: " quod firmæ esse debeant preces, permanendumque sit in " bonis; quod interstitium ponere oporteat orationem inter " et actionem secuturam; quodque in otio, non autem in " occupatione ac properanter, Numen adire deceat. In " Quæstionibus vero Romanis, narrat suo adhuc tempore " usitatum fuisse, ut qui precati essent atque adorassent, " in templis perseverarent et sederent." Hæc ille. Porro notatu dignum est, in manibus suis habuisse Tertullianum, qui certe Latine scripsit, opus quod nunc superest, Hermæ Pastorem dictum, qui liber, auctore Hieronymo *de Viris Illustr.* voce *Hermas*, apud Latinos pene ignotus fuit. Quippe suspicati sunt aliqui viri docti, duo olim extitisse ejus nominis opuscula, e quibus unum restet e Græco versum, alterum vero a fratre Pii Romani episcopi, Latine fortasse scriptum, jam perierit. Vide *Reliquias Sacr.* vol. IV. p. 31—34. Cui quidem opinioni obstat agnitio operis e Græco versi, quod adhuc restat, a Tertulliano Latino scriptore literis consignata. Interea ab omni concilio ecclesiarum catholicarum inter apocrypha et falsa opus istud, quod extat, judicabatur; eodem referente Tertulliano in libro *de Pudicitia* cap. 10.

P. 111. l. 22. angelo adhuc orationis astante] Angelus ille Domini apparuit Zachariæ *stans a dextris altaris incensi.* Luc. i. 11. Attulit autem de ministratione angelica ut S. Augustinus sic Rigaltius locum *Tobit*, cap. xii. com. 12. in quo angelus dicit, *Et nunc quando orabas tu et Sara, ego obtuli orationem vestram in conspectu claritatis Dei.* Conf. et *Apoc.* viii. 3. 4.

Ibid. l. 27. sublimius elatis] Dum alteram vocem *elatis* proxime sequentem, ut minime necessariam, delendam censet Junius, malim ego hanc hoc loco eliminare.

P. 112. l. 16. de sua pace fratri transigere] Repetenda sunt ea de superioribus: Christianæ caritatis beneficio fieri, ut de jejunantis operatione fratres etiam non jejunantes participent, eoque beneficio adfecti, jam audeant transigere cum jejunante, ita ut pro communicato jejunii merito pacis suæ Christianæ gratiam mutua pensatione communicent. RIGALT.

P. 113. l. 5. et reservato] Variis de causis veteres Christiani panem eucharisticum apud se reservare solebant. Causa reservandi hic dicta utrum alibi memoretur, me latet.

Ibid. l. 12. De habitu vero duntaxat feminarum—quasi]

Hæc reperiuntur in vetustiss. exemplari, neque spernenda sunt. Post illa vero: *Per ecclesias quas*, sequitur in eodem exemplari, absque ulla distinctione, *Disposita utensilitas, ut et proprias operas plures et necessariores* &c. quæ habentur l. I. de Cultu Fem. p. 79. RIGALT. Qui hæc pauca verba usque ad literas *quas*, vocabuli *quasi* partem l. 22. primus edidit. Superius voces, *quo Paulus*, omiserat.

P. 113. l. 20. lenonem operositatem] Conjicit Schutzius *lenoninam* (lenoniam) esse legendum.

Ibid. l. 23. quasi] Cum hac voce incipit novum atque insigne hujus libelli augmentum, Tertullianum stilo omnino referens, ex codice Ambrosiano a Muratorio desumptum. Codex autem ipse, uti ostendit idem vir eruditus, cum initio capitis noni orsus erat. Verba interea, *quod promiscue observatur per ecclesias*, quæ lectio est Rigaltii, prætuli Muratorianæ, *quid promiscue observetur p. e.* Ad sensum eorum quod attinet, adverbium *promiscue* varie ac diverse valere indicatur superioribus illis, *varietas observationis efficit.*

Ibid. l. 30. Aut quum] For. At *quum.*

P. 114. l. 1. Qui ita concedunt] For. *Qui ita* contendunt, quod quidem verbum mox habes, vel saltem *concludunt*, reponendum est.

Ibid. l. 4. inveniunt] For. legendum, invenient, nisi altera lectio ferenda sit.

Ibid. l. 6. *mulierem* et *feminam* cognominavit] Hoc fit in interpretationibus Scripturæ sacræ Latinis. Quæ vero his subjunguntur, *feminam, qua sexus generaliter, mulierem, qua gradus sexus specialiter*, ea tanquam glossatori cuidam debita, uncis inclusi; quippe cum plane contraria sint ipsi Tertulliano statuenti, *mulierem* sexus esse nomen, non gradum sexus.

Ibid. l. 8. Itaque jam tunc innupta adhuc Eva mulieris vocabulo fuit] Fortasse scribendum, Ita quia *jam tunc innupta adhuc Eva* sub *mulieris vocabulo fuit.* Habes infra, *sub viri nomine*, et, *sub nomine mulieris.* Cæterum idem adducitur a Tertulliano argumentum in libro *de Virginibus Velandis*, cap. 5.

Ibid. l. 13. divinitatum, et illa] For. corrigendum est, divina, tum *et illa.*

Ibid. l. 16. non sonant] Corrige *consonant.*

Ibid. l. 18. ubi de nubendo docet] Certe paulo post in eodem isto cap. vii. *Prioris Epist. ad Corinthios*, comm. 34. mulier et virgo ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος, memorantur. Infra scribendum est, *omnino non* nominatam.

P. 114. l. 26. mulieres vocare tam feminas, id est γυναῖκας, quam θηλείας] *Quam feminas*, id est, potius quam feminas. Est elegans in Hebræo sermone dicendi formula, et aliis in locis a Tertulliano usurpata. MURATORI. Videtur vir doctissimus vel legisse, vel legere voluisse, *quam* pro *tam*. Certe in scriptoribus Græcis, eorumque imitatoribus, plurima exempla hujus idiotismi extant.

Ibid. l. 31. contingitur] Corrige *continetur*.

P. 115. l. 3. sicut nec vir nec velandi] Propter verba sequentia legendum videtur, *sicut nec vir, nec* investis, velandus.

Ibid. l. 15. et virginitati defunctas concupiscentiæ] Ait Muratorius, hic sibi verbum aliquod desiderari videri, cujusmodi esset *ignes excitare*, aut quid simile. Sed fortasse legendum, *et* virginitate *defunctas, concupiscentiæ* fuisse. *Magno desiderio fuit*, id Terentianum est.

Ibid. l. 19. quod non virgines solas concupierint] Particula *non*, ut recte statuit Muratorius, delenda hic est. Attamen sub *filiarum hominum* titulo comprehendi a Tertulliano viduas, verba mox sequentia ostendunt. Aliter autem rem statuit auctor ipse in libro *de Virginibus Velandis* jam sæpe allato, ubi ait, *cum ergo* filias hominum *dicit, manifeste virgines portendit, quæ adhuc apud parentes deputarentur*. cap. 7.

Ibid. l. 25. Itaque vacant] Ita quia *vacant*, corrigendum est, ut supra, p. 114. l. 8.

P. 116. l. 6. virginibus quoque injiciens velamentum] Hæc cum superioribus conjunxi, contraque verbum *excusetur* cum sequentibus; etsi aliter dispositus hic locus est in editt. Muratoriana atque Halensi.

Ibid. l. 9. texuerunt] Sic. MS. Mavult Muratorius *texerunt*.

Ibid. l. 10. sicut naturæ, ita et disciplinæ debet ætas esse munifica] An scribendum *naturâ* et *disciplinâ* pro *naturæ* et *disciplinæ*? Quod ad vocem *munifica* attinet, Isidorus lib. X. *Orig.* a Forcellino in *Latinitatis Lexico* adductus in v. *Munificus*, hoc habet: *Munificus dictus est, quia munera multa dat, vel quia munus suum, id est officium, quod debet, adimplet.* Videtur ergo Tertulliani locus hoc significare; ut lege naturæ, ita et instituto disciplinæ ætas adulta debet munia sua exequi. Sequitur, *nam et membris et officiis mulieribus resignantur*, hoc est, mulieribus omnes assignantur, vel, adnumerantur. Porro auctor habet in lib. I. *ad Uxorem, Carnis concupiscentia ætatis officia defendit*. cap. 4.

P. 116. l. 14. nupsit suo viro, id est tempori] Tertullianus in lib. *de Virginibus Velandis* cap. 11. *Alia in occulto mater natura, et alius in latente pater* tempus, filiam *suam legibus suis maritarunt.*

Ibid. l. 16. et omnem habitum ad mulieres convertit] Tanquam si nuptiis nuntium misisset.

Ibid. l. 22. ante Deum] Hoc est, in ecclesia, dum in viis velari soles.

Ibid. l. 25. Quid alias ostentatione tui judicas?] Cum mos fuerit in plurimis ecclesiis, sed idem ex sententia Tertulliani vitiosus, ut ne velarentur virgines; quævis femina non velando, sed cætera similiter atque matronæ, id quod hic innuitur, vestita, virginem se esse Deo devotam ostentabat, aliasque haud tale quid de se professas judicare videbatur. Ita rem intelligo.

Ibid. l. 28. Facile eligitur quod affectione gloriæ assumitur] *An* eliditur? Vox Tertullianea est. Ait auctor in lib. *de Spectaculis; Et palæstrica diaboli negotium est. Primos homines diabolus elisit.* c. 18.

P. 117. l. 3. Sed non putet institutione unusquisque antecessoris commovendam.] Latere mendum in his verbis sentio, sed reparare non audeo. Fortasse legendum *uniuscujusque.* Sensus autem est: Non esse virginum, quæ antecesserunt, consuetudinem pro ratione adducendam. Muratori. Magis existimem, voce *antecessoris* episcopum decessorem significari, et corrigendum esse *institutionem.* Adi Tertullianum *De Virginibus Velandis* capp. 2, 3.

Ibid. l. 5. Multi alienæ consuetudini prudentiam suam, et constantiam ejus addicunt, ne compellantur velari] Et heic verba corrupta existimo. Legere mallem *multæ.* Inquit autem, complures virgines, ne in templo velari compellerentur, præcedentium virginum consuetudine sese tueri, satis se prudentes arbitratæ, si quod illæ constanter fecerunt, et ipsæ facerent. Muratori. Locus ea ratione corrigendus mihi quidem videtur, ut voce *multi* significentur præsules, qui virgines velari non cogebant. Nam superius atque ex ipsius auctoris disputatione *de Virginibus Velandis* satis constat, ex parte non velantium stetisse consuetudinem plerarumque ecclesiarum. Itaque locum sic refingo, *Multi alienæ consuetudini prudentiam suam* addicunt, *et constantiam ejus* adducunt, *ne compellantur* virgines *velari.*

Ibid. l. 8. Certe voluntarias] Ita ego interpretarer. Velari feminas nuptiis seculi aut Christi addictas, omnino necessarium est. At quæ virginitatem voluntariam colunt, donec maritum sibi comparent, his prorsus interdicenda non

est capitis nuditas, sed monendæ tantum, ut meliora disciplinæ consilia amplectantur, quamvis se virgines interdum mentiantur. Mendosum codicem explicare per solas conjecturas cogimur. MURATORI. *Voluntarias* interpretor ego virgines volentes velari, quæ se etiam virgines esse negare *possunt*, ita enim scribendum puto, inter nuptas celatæ; hoc modo ingloriæ et obscuratæ, conscientia vero virginitatis suæ apud Deum contentæ. Ait auctor supra, *Bene mentiris nuptam, si caput veles.* Interea pro vocibus *in fama* reponerem *in infamia*, vel, *infamatæ*, quod quidem verbum habet auctor in lib. suo *de Corona Militis*, cap. 6. Et convenit cum illis, *suæ conscientiæ apud Deum securitate*, Apostoli illud *Rom.* xiv. 22.

P. 117. l. 21. tantum notitia ejus nubendo velata est] Sensum loci ostendunt verba Tertulliani in libro *de Virginibus Velandis* cap. 11. *Ostendit enim etiam nuptias de aspectu et animo fieri, quemadmodum stupra, nisi quod etiam Rebeccam quidam adhuc velant.* Ubi optime adnotatur in edit. Halensi, "Rebeccam, virginem desponsatam; sed "aliam non velant." *Nubendo* hoc loco, ut nuberet, significat.

Ibid. l. 26. caussam dicat] H. e. culpetur, reprehendi soleat.

Ibid. l. 29. solo die Dominico resurrectionis] Legendum *Dominicæ*. De more ipso videsis notam ad S. Petri Alexandrini Canonem ult. in vol. III. *Reliquiar. Sacr.*

Ibid. l. 30. sed omni anxietatis habitu] Desiderari heic verbum *abstinere* mihi videtur. Quum genu flectere, et jejunare, mœstitiam atque pœnitentiam spirarent, Dominico die, nempe exultationis die, abstinendum ab eo more fuit. MURATORI. Mihi quidem, vocem *officio* pro *officia* substituenti, nullum verbum desiderari hoc loco videtur.

Ibid. l. 33. quæ eadem exultationis solemnitatem dispungimur] Diximus et in Pentecoste genua non flexisse Christianos. Nescio an legendum: *quæ eadem exultationis solemnitas est, dispungimus.* In lib. de Patientia *expunxit* pro *præstitit* usurpatum est a Tertulliano; et *dispuncta est* pro *absoluta* cap. 5. de Carne Christi; et *expunget* pro *perficiet* in lib. de Resurr. Carnis. In lib. etiam adversus Judæos: *Itaque*, ait, *dispungamus ordinem cœptum*, hoc est, *absolvamus.* Igitur *tantumdem dispungimus* hoc loco nil aliud significet, quam *præstamus*, et *absolvimus.* MURATORI. Legerim, *quæ eadem exultationis* solemnitate dispungitur. Habes in Lib. quoque 1. adv. *Marcionem* cap. 22. verbum passivum, *in utroque* dispungitur *a Deo.*

P. 118. l. 15. apud Paulum] Legendum videtur, *aut a Paulo*. MURATORI.

Ibid. l. 23. communitatis omnis] For. omnium.

Ibid. l. 30. qua et orandi admonitionem constringat] Legendum videtur, quæ *et orandi* admonitione *constringat*. Et postea jam Montanista factus Tertullianus, etsi dicat, semper et ubique et omni tempore orandum, tamen tres horas fatetur esse apostolicas, tertiam, sextam, nonam, *Advs. Psychicos* cap. 10. ubi similia huic loco invenias.

P. 119. l. 3. Exceptis utique legitimis orationibus] Preces matutinas ac vespertinas lege præscriptas ait. De iis loquitur Chrysostomus Hom. 22. in Epist. ad Hebr. Vide et Cyprianum cap. ult. de Orat., ubi *mane, et recedente sole necessario orandum ait*. MURATORI. Respicere hoc loco Tertullianum ad usitatas hymnorum formulas, mane et vesperi a veteribus Christianis recitatas, demonstrant, opinor, Tertulliani verba, modo sint cum Cyprianicis collata, sicut jam olim dixi ad *Hymnum Vespertinum* in vol. III. *Reliquiar. Sacr.* De matutino illo ita loquitur auctor supra, *vel prima saltem oratione, qua lucem ingredimur*. cap. 23. Chrysostomi verba sunt—*οὕτως εὐχομένους μετὰ προθυμίας. οὕτως ὑμᾶς εἶναι βούλομαι ἀεὶ, εἰ δὲ μὴ ἀεὶ, κἂν πλεονάκις; εἰ δὲ μὴ πλεονάκις, κἂν ὀλιγάκις, κἂν ἐν ταῖς εὐθιναῖς, κἂν ἐν ταῖς ἑσπεριναῖς.*

Ibid. l. 4. Sed et cibum non prius sumere] Tertullianus *Apologetico* cap. 39. *Non prius discumbitur, quam oratio ad Deum prægustetur*.

Ibid. l. 10. Vidisti, inquit, fratrem, vidisti Dominum tuum: maxime advenam, ne angelus forte sit] Hæc e sacris scripturis citari videntur: locum vero innuere nescio. Quod patet, respicit ad cap. xiii. n. 2 Epist. ad Hebræos, ubi apostolus hospitalitatem commendans ait, interdum angelos hospitio recipi. Sunt ejus verba: *Et hospitalitatem nolite oblivisci, per hanc enim latuerunt* (*placuerunt* habent alii) *quidam, angelis hospitio receptis*. Alludit autem ad angelos, qui se hospites Abrahamo et Lot obtulerunt. Hinc S. Ambrosius in lib. de Abraham. cap. 5. *Quæ scis*, inquit, *an Deum suscipias, quem hospitem putas? Abraham dum peregrinantibus defert hospitium, Deum atque angelos ejus suscepit hospitio. Quamvis et quum hospitem suscipis, Deum suscipis* &c. Idem ab eo repetitur lib. II. cap. 21. de Officiis. At in verbis Tertulliani aliquid fortasse desideratur. MURATORI. Confer et *Matt.* x. 40. Sed hic afferri auctor quispiam videtur. *Maxime advenam*, an significatur, et quod maximum est, advenam, atque adeo magis honorandum!

P. 119. l. 12. Sed nec ipse a fratribus exemtis priora fecerit &c.] Mihi quidem legendum videtur, *sed nec ipse a fratribus* exceptus *priora* feceris. Mox melius foret *indicabitur*, quam *judicabitur*.

Ibid. l. 19. in orationibus alleluja] De hujus vocis antiquitate, ac repetito usu in precibus sacris jam alii satis egere, deque illa mentionem faciunt S. Augustinus in Psal. cvi. et cx. S. Ambrosius in Apologia pro Davide, Sozomenus lib. VII. cap. 15. et 19., S. Paulinus, S. Hieronymus, Isidorus, Sidonius, et alii. A Judæis ad Christianos transiit: est enim in Davidicis Psalmis frequens, eamque olim potissimum in ecclesia Hierosolymitana usurpatam discimus a S. Gregorio lib. II. epist. 63. Muratori.

Ibid. l. 20. quorum clausulis respondeant] Legentium eruditioni facerem injuriam, si post doctissimum summeque pium cardinalem Bonam de antiquissimo psallendi, ac Davidicos Psalmos aut recitandi aut canendi usu loqui vellem. Ejus librum de Psalmodia consulat quisquis saturari cupit. Heic transiens animadverto, quam vetustus ille etiam sit ritus, quo Psalmi alternis in choro aliisque ecclesiasticis supplicationibus recitantur. Muratori. Orationibus subjungi hic dicuntur id genus psalmi, quorum clausulæ aptæ sunt ad respondendum.

Ibid. l. 23. saturatam orationem velut optimam hostiam admovere] Saturatam orationem. Sicuti *jejuna oratio*, alio tamen sensu, a Cicerone dicta est, ita et *saturata* a Tertulliano dicitur, quæ preces cum recitatione Psalmorum conjungit. Hæc est optima, hæc est pinguis hostia, quam ad aram divinam perducimus. Muratori. Legerim, *velut* opimam *hostiam* admovens.

P. 120. l. 4. sacrificaremus] For. sacrificamus.

Ibid. l. 13. negavit Deus] Prætulerim *negabit*.

Ibid. l. 29. Mirum si aquas cœlestes &c.] Inter hæc significari videtur, ut olim monui ad S. Apollinarem apud *Reliquias Sacr.* vol. I. p. 153. pluvia, quæ, auctore ipso quoque Tertulliano in alio libro, Imp. Marci Antonini exercitui precibus Christianorum impetrata est.

Ibid. l. 32. novit operari] For. legend. voluit *operari*.

P. 121. l. 8. regit divites] For. dirigit.

Ibid. l. 10. adversus hominem, qui nos undique observat] Hæc revera de diabolo dicenda erant, qui semper *circuit quærens quem devoret*. Sed quo jure *hominem* Tertullianus appellasset? De ethnicis ergo principibus loqui mihi videtur auctor, qui nihil non curabant, atque observabant, ut Christianorum reipublicæ nocerent. Muratori. Reponere

quis velit, homines, *qui nos undique* observant. De Judæis enim insidiantibus Christo ait S. Marcus, *et* observabant *eum*, *καὶ παρετηροῦν αὐτόν*. iii. 2. Sed omnino legendum est *hostem* pro *hominem* cum cl. Oberthur, qui in editione sua *SS. Patrum Latinorum* Wirceburg. 1788. scite hoc conjecit. Confer et inferius S. Cyprianum *De Zelo et Livore* cap. 1. Ad libellum hunc *de Oratione* quod attinet, idem Oberthur contextum, ut aiunt, editionis Halensis sine notis ei subjectis repetivit, nulla alia præter hanc conjecturam observatione adjecta.

P. 121. l. 18. non otiosi ore suspiciunt, vibrantes spiritu suo movere] Scribendum est, non otioso, aut non otiosæ. MURATORI. Velim ego reponas, *non otiosæ ore suspiciunt* vibrante, *spiritu suo* movente; *vibrante* pro *vibrantes* et *movente* pro *movere* positis.

Ibib. l. 24. cui sit honor &c.] Similem doxologiam Christo Domino affert fine *Epistolæ* suæ *posterioris* Petrus apostolus. Confer S. Pauli *Ep. posterioris ad Timoth.* cap. ult. et S. Joannem plus semel in *Apocalypsi*.

IN

TERTULLIANI

LIBRUM

DE PRÆSCRIPTIONE HÆRETICORUM

ANNOTATIONES.

Tractatuum quos edo Tertulliani prior ille *de Oratione* auctori ante lapsum ejus ad Montanismum attribui solet; sed alter libellus *de Præscriptione Hæreticorum*, propterea quod ab eo in libro primo suo *Contra Marcionem* videtur promissus fuisse, cum Montanista jam factus esset, inter opera ejus composita post susceptos errores Montanisticos nonnunquam censetur, magis quam propter perperam dicta, quæ in ipso tractatu reperiantur. Certe ego nulla omnino hujus hæresis vestigia in hoc opusculo deprehendi posse existimo, aut ibi apparere cujusquam doctrinæ semitas ab ecclesia non calcatas. Ponas enim haud extare quidquam Montanismo discors in capite vel 22; vel 36, omnia tamen catholico more modoque ubique exponit Tertullianus. Verum enim vero fieri potest, ut quo tempore hoc opusculum auctor scriberet, is novas prophetias neque rejiceret, nec reciperet; haud tamen propterea hæreticus existimandus, qui fidem ecclesiæ retinuerit. Ad locum illum quod attinet libri primi *Contra Marcionem*, in quo promissum hoc opus nonnullis videtur, nos meminisse debemus, diversis quidem temporibus exortam atque auctam esse disputationem illam adversus Marcionem, indice ipso Tertulliano initio libri. Imo quod bene perpendendum est, verba de quibus agimus, ut Ant. Fr. Vezzosi ad cardinalis Thomasii *Institutiones Theol.* vol. I. p. 8. suggessit, opus aliquod posthac edendum haud necessario significant. Verba apponam—*Sed alius libellus*, inquit Tertullianus, *hunc gradum sustinebit adversus hæreticos, etiam sine retractatu doctrinarum revincendos, quod hoc* (hæresis) *sint de præscriptione novitatis. Nunc quatenus admittenda congressio est, interdum, ne compendium præscriptionis ubique advocatum diffidentiæ deputetur, regulam adversarii prius prætexam.* lib. I. c. 1. *Soleo*, scribit et alibi, *in præscriptione adversus*

hæreses omnes de testimonio temporum compendium figere, priorem vindicans regulam nostram omni hæretica pravitate. lib. V. c. 19. Neque aliter de hac re sentire video virum eruditum Joannem Kaye Lincolniensem episcopum in opere Anglica lingua conscripto, cui titulus *Hist. Eccl. Sæc.* ii. et iii. *ex Scriptis Tertulliani illustrata* p. 50.

Cæterum si quis propter initium hujus ipsius *de Præscriptione Hæreticorum* libelli ipsum ἀκέφαλον putet esse, quasi olim præcesserint nonnulla contra hæreses aliquot scripta, huic quidem suspicioni opponi potest finis et conclusio ejus: *Sed nunc quidem*, ait auctor, *generaliter actum est a nobis adversus hæreses omnes certis et justis præscriptionibus repellendas a collatione Scripturarum. De reliquo, si Dei gratia annuerit, etiam specialiter quibusdam respondebimus.* Et *Catalogus* quidem *Hæreticorum* huic libro quandoque tanquam pars ejus subjungi solet. Idem vero cum in aliis exemplaribus, tum vero in Hirsaugiensi codice ei præcedebat. Sed de hoc opusculo, quod aliûs profecto a Tertulliano scriptoris videtur esse, plus infra.

P. 122. l. 12. quod tantum hæreses valeant, quantum sint] Istud *quantum sint* editionis principis lectio est probante Pamelio, itidem Junio in notis editioni Franekerianæ adnexis, ubi ait, "Recte, nam τὸ εἶναι hæreseon valere est; "quum primum valent, sunt; quum primum non valent, "desinunt esse." Extitit et hæc lectio referente Pamelio, apud Quintinum in editione hujus tractatus, Gallicumque ejusdem interpretem Macerium. *Quantum sunt*, exhibent Delacerda, qui Tertullianum edidit Parisiis anno 1630, Christianusque Lupus in edit. hujus libelli Bruxellis anno 1675 typis mandata. Hic enim lectionem Rigaltianam, *Quantum si non fuissent?* repudiavit; cujus quidem lectionis origo hæc fuit. Ad marginem scilicet editionis principis ab ipso editore Beato Rhenano positum est, *Aliàs, quantum sint, fuissent.* Et ad tertiam editionem suam anno 1528. idem Rhenanus hoc annotavit, "Scripsimus *quantum si non* "*fuissent*, consentientibus exemplaribus plurimis." Memoratque in hac parte Vaticanum codicem MS. Pamelius. Tum vero in edit. Paris. 1556 excusa, quæ quidem, ut dixi, Gelenianæ repetitio est, hoc extat, *Quantum non valerent, si non fuissent.* Immo extare hanc lectionem nunc video in editione Paris. anno 1545 a Gangneio, ut fertur, adornata, quinque annos ante ipsam Gelenianam typis impressa. Denique ope usus exemplarium Agobardi et Divionensis Rigaltius, spreto judicio Pamelii, et Junii, illud, *quantum si non fuissent*, cum interrogationis signo, in editionem

suam posteriorem recepit, quæ anno 1634 prodiit. Conjecerat autem Latinus Latinius in *Bibliotheca* sua *Sacra et Profana* p. 197. emendandum esse, *non quantum sint* pro *quantum sint*. Ego nulla harum lectionum contentus reponere ausim, *quantum possint* pro *quantum sint*, ut locus ita legatur, *quod tantum hæreses valeant, quantum* possint.

P. 122. l. 13. Cum quid sortitum est, ut omnimodo sit, sicut causam accipit ob quam sit, sic vim consequitur, per quam sit, ne esse non possit.] Ita ex editionibus Rigaltianam antecedentibus locum repræsentavi, dum *nec* pro *ne* habent editt. omnes ante Gelenianam. Rigaltius vero vocem *sicut* omisit, et *hæc* pro *sic* posuit. Minus bene, opinor. Insuper cardinali Thomasio, istud licet secuto, teste viro docto, qui hunc Tertulliani librum Romæ anno 1765 edidit, clarior et dilucidior altera lectio videbatur. Restituitque eam Christianus Lupus. Verba autem, *vim consequitur, per quam sit*, id significare videtur, pendere rei existentiam efficacia sua; sic quoque habes infra, *dum possunt, habent esse*. Nihilominus pro verbis ultimis, *nec esse non possit*, melius fore opinor, *nec est*, si *non possit*. Rescripsit vero Wouwerius in *Emendatt. Epidict. ad Opera Tertulliani, Sic vim consequatur, per quam sit necesse, esse ut possit.*

Ibid. l. 18. neque quia est miramur] *Quia* apud hos scriptores valet *quòd*.

P. 123. l. 15. etiam superatus recedit] Loquitur Septimius hoc loco de athletarum compositione in agonibus usitata.

P. 124. l. 1. a regula] H. e. ut ait Semlerus ad. edit. suam Halensem, a symbolo, a fide catholica. Adi cap. 13.

P. 125. l. 25. adjungat] Sic quidem post edit. principem aliasque edidit Rigaltius. Positum est *adjungit* in edit. Franek. quod in Anglico MSto extare ait Pamelius. Sed *adjugat* legendum conjecit Franciscus Junius, probante et Semlero.

P. 126. l. 8. cum maxime diverti ad ejusmodi objurgans, et docens &c.] Ita fere editt. ante Rigaltium, nisi quod *ad* pro *ab* ex ultima Rhenani edit. atque edit. Parisiensi utraque libens reposui. Recte fortasse notavit Junius, esse hoc loco *cum maxime* idem ac *quam maxime*. Sic et alibi Tertullianus. Sed Rigaltius posuit, *cum maxime diverti ab ejusmodi objurget, edocens* &c. Minus recte.

Ibid. l. 15. post primam correptionem] Hodie hunc Pauli locum constanter legimus: *Hæreticum hominem post unam aut alteram correptionem devita*. Codices aliqui omiserunt

voces *aut alteram*, teste Tertulliano hic, S. Cypriano ep. 55, et lib. III. cap. 78. ad Quirinum, Ambrosio pluribus in locis, ac Hilario Romanæ ecclesiæ diacono. S. Hieronymus vero ait, in Græcis legi *post unam*, in Latinis codicibus, *post unam et alteram*. ANNOTATIO ad edit. Romanam hujus tractatus, quæ anno 1765. prodiit. Ad S. Scripturæ locum quod attinet, Græcorum superstitum codicum lectio est, plurimis consentientibus Latinis, *μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νουθέσιαν*.

P. 127. l. 9. subornantur] Ornantur videlicet, instruuntur, augentur, quod constat Latine dici. Notæ ad Thomasii *Institt. Theol.* vol. I. p. 14. in quibus hic Tertulliani liber collocatus est.

Ibid. l. 10. trinitas hominis] Ut has nugas interpretari valeamus, mittit nos Semlerus ad Tertulliani librum *de Anima* cap. 2; ad Irenæi autem lib. I. *Contra Hæreses* Thomasiani textus editor. " Hæc Trinitas sunt, homo hyli-" cus seu choicus, id est, materialis aut terrenus; psychicus " seu animalis, et spiritalis." Annotatio est ad edit. Romanam ex Christiani Lupi Scholiis desumpta.

Ibid. l. 11. Platonicus fuerat.] Theod. Canterus Junio confirmaverat in quibusdam (quodam) MSC. legi, *Platonicus furor*, forte melius; *tranquillitas* opponitur. SEMLER. At vero scribit auctor infra: *Ubi tunc Valentinus Platonicæ sectator?*

Ibid. l. 18. De igneo Deo] Deus *igneus* Apelli tribuitur cap. 33.

Ibid. l. 22. ectromate] Hieronymus in Amos prophetam primo commentario scribit; Valentinum ex Æonibus suis extremum, hoc est, trigesimum, Christum vocare, et *ἔκτρωμα*, hoc est, abortivum. BEATUS RHENANUS a Semlero allatus.

Ibid. l. 23. Sequitur Aristotelem] Ita edit. princeps Rhenaniana, verba jungens cum prioribus. In ultima edit. sua Rhenanus emendavit, *inserunt Aristotelem*, Pameliusque se sic legere ex codice Vaticano testatus est. Junius vero in notis ad edit. Franek. in qua quidem, sicut in Delacerdæ editione, hæc lectio extat, hoc monet, " (Prima) editio Rhe-" nani, *sequitur Aristotelem*, alii *miserum Aristotelem*, *ἀνα-" βοητικῶς*. Nihil muto." Verum tamen istud *miserum Aristotelem*, quod exhibet edit. Paris. anno 1566 excusa, recepit Rigaltius. Ego interea, quia nulla harum satisfacit lectionum, scribendum puto *Sequitur* Aristoteles.

Ibid. l. 25. in conjecturis duram] An hoc significatur, in probabili argumentatione nodosam ac difficilem? Incisa ego inter hæc mutavi.

P. 128. l. 18. ad ineundam curiositatem—ad importandam curiositatem.] Habet auctor infra in cap. 12. *quæstiones inire.* Ac simile est illud supra,—*quarum opera sunt adulteræ doctrinæ, hæreses dictæ Græca voce, ex interpretatione* electionis, *qua quis sive ad instituendas, sive ad* suscipiendas *eas, utitur.* p. 122. l. 20. Porro sine causa, opinor, mutavit posteriorem vocem *curiositatem* in *scrupulositatem* Rigaltius. Adnotante ad edit. Halensem Semlero, videri nomen novum abfuisse, *curiositatem* revocavi.

Ibid. l. 25. cum etiam Joannes de illo certus esse desisset] Interpungendo post vocem *certus*, diversum omnino sensum eruit Rigaltius; sed dubito, an verum.

Ibid. l. 30. *Habent*, inquit, *Moysen et Heliam*] Hic memoria fefellit auctorem. Semler. *Habent Moysen et* prophetas, *S. Lucas* xvi. 29.

P. 129. l. 8. pulsabit] Mutavit Rigaltius in *pulsavit*, et supra in l. 3. pro *erit* mavult *erat* Junius. Sed Christianum Lupum et cardinalem Thomasium secutus veterem lectionem revocavi. Mox *at* pro *an* cum verborum sensu bene conveniret.

Ibid. l. 24. Et hoc erga illos facit] Edidit Rigaltius, *Et hoc ergo illo facit.* At vero, ut ait Semlerus, scribendum esse *erga* pro *ergo*, edit. principis lectione, bene conjecit ibi Rhenanus, namque postea extat, *vacabat* erga *nos*. Præstant *erga* edit. Rhenani ultima, Paris. utraque et Franek. idque ante me revocarunt Lupus et cardinalis Thomasius. Reponere vult Junius *fecit* pro *facit*, nempe quod promiserat, ut narratur Act. i. et ii. Cæterum hic conferas, quæ infra capite 28. auctor scripserit.

P. 130. l. 2. tamen et hic expetit sensus, certare cum interpretationis gubernaculo] Sic edit. princeps; sed *expedit* pro verbo *expetit* habent ed. ultima Rhenani et prima Parisiensis. Præstant editiones Paris. secunda et Franek. *tamen et hic expetit sensus certæ interpretationis gubernaculum*, et revocaverunt hanc lectionem Lupus et Thomasius. Nam ediderat Rigaltius, afferente illud e veteri suo codice Wouwerio, *tamen et hic expedit sensu certare cum interpretationis gubernaculo.* Prætulerim ego lectionem Rigaltianam, si modo voci *sensu* particula *de* præponatur. Ad voces, *cum interpretationis gubernaculo* quod attinet, scribit auctor in lib. suo *de Pudicitia* cap. 9. *Plus est igitur si nec expedit in Christianum convenire ordinem filii prodigi. Quod si nec in Judæum integre filii imago concurrit, ad propositum Domini simpliciter* interpretatio gubernabitur. Porro mox infra habes,—*ne, Quærite et invenietis, sine disciplina rationis*

interpretentur. Denique voces ita exponit in indice suo *Latinitatis Tertullianeæ* Semlerus, "cum ratione, cum "disciplina rationis, quæ omnem interpretationem guber- "nare debet, et in ea semper regnare."

P. 130. l. 18. penes nos esse] I. e. catholicos. SEMLER.

Ibid. l. 24. constitit] Ait Pamelius, "Magis placeret "*consistit* quam *constitit*, nisi infra lectum esset (cap. 16.) "*nisi ratio* constiterit."

P. 131. l. 2. fructus ipse quærendi] Verbum *credendi* ex libro Ursini MS. substituit Rigaltius. Revocaverunt veterem lectionem cum Priorius in edit. Rigaltiana anno 1664 Parisiis excusa, tum Lupus et Thomasius, quos secutus sum. Semlerus nullum verbum adfuisse censet.

Ibid. l. 10. expunctio] Id est complementum. JUNIUS.

Ibid. l. 15. dum ubique convenio] Sic Rigaltius ex editione principe, ubi tamen Rhenanus scribendum conjecerat *convenior*. Quam scripturam amplexa est non edit. Paris. prior quidem, sed editt. Paris. secunda et Franek. probante Semlero, et revocantibus eam in editiones suas Lupo Thomasioque, haud multo diverso sensu, ni fallor, affixo, quam habet Senecæ illud, *Nusquam est, qui ubique est. Epist.* ii. p. 5. *ed. Schweigh.* At vero, ut Rigaltio locum restituenti potius assentiar, mihi suadet notio verbi *convenio* ex quatuor, vel quinque Tertulliani locis eruta; quorum primus extat in libro *de Jejuniis* cap. 13. *Ecce enim*, inquit, convenio *vos et præter pascha jejunantes*. Alter in Lib. II. *Advs. Marcion.* cap. 17. *Repende autem austeritati lenitatem; quum utrumque* conveneris *in Creatore, invenies in eo et illud, propter quod alterum Deum credis*; tertius autem in lib. *de Carne Christi*, cap. 11. *Sed aliam argumentationem eorum* convenimus, *exigentes cur* &c. Quartus denique in lib. *de Testimonio Animæ*, cap. ult. *Cum enim times fieri Christianus*, eam (animam) conveni, *cur alium colens, Deum nŏminat; cum maledicendos spiritus denotat, dæmonia pronuntiat, cur ad cœlum contestatur; et ad terram detestatur; cur alibi servit, alibi vindicem* convenit. In quo quidem loco verbum *convenio* cum sensu *arcessendi* positum videtur, Anglice *convene*; sicut postea, ubi *hæreticum* convenire, seu *arcessere* auctor habet, cap. 16. In illo vero, de quo agimus, valet idem atque *deprehendo*, seu, *mihi occurrit*. Denique, quod ad rem est, in cap. 43. hoc extat, *Quærite et invenietis* ubique meminerunt.

P. 131. l. 16. et velim sic nusquam, quasi qui nunquam apprehenderim] Ita edit. Paris. posterior anno 1566 typis impressa, et probante Junio. Idemque conjecerat le-

gendum Latinus Latinius, cum invenisset *velint* pro *velim* in editionibus Rhenani. Ille vero Rhenanus ad oram tertiæ suæ editionis duxit scribendum, *et* velut sit *nusquam*; atque in Notis suis ad edit. suam ultimam maluit reponere, sed veluti sit *nusquam*; dum *et erit* pro *ero itaque* in antecedentibus, minus autem bene, extitit; exponente tamen Semlero "*erit*, scilicet, illud quod quæro." Debitum autem esse nunc video editioni Paris. priori istud, *Ero itaque*, idque melius videtur; sed, ut revertar; habet editio Franek. post Pamelium, *Et velint me sic esse nusquam, quasi* &c. Posuit denique Rigaltius, præeunte Wouwerio, qui vet. codicem testem citat, *et* velut si *nusquam*, et *quasi qui nunquam apprehenderim*. Nunc malim ego posteriorem editionem Parisinam, textum Gelenii referentem, sequi, subintellecto post verbum *velim* dicere, vel statuere.

P. 132. l. 5. quia non invenit] Rescripsit docta manus *inveniet* ad oram edit. principis penes Novum Collegium apud Oxonium, quod propter sequentia hic placet.

Ibid. l. 20. Nemo inde strui potest unde destruitur] *Instrui* posuit Rigaltius, quod quidem præstabat edit. Paris. 2nda et referente Pamelio, MS. cod. Anglicanus, sed vere Tertullianeum, ait ille, est *strui*. Sic in cap. 13. Hoc etiam invenit in MS. suo Wouwerius, probatque ipse, contra quam adnotatum est in edit. Halensi. Atque hæc editionum Rhenani et Paris. primæ lectio a me nunc revocata est.

Ibid. l. 30. emissum] Sic libri editi ante Rigaltium, qui in altera sua editione *demissum* posuit. Recte revocaverunt pristinam lectionem Lupus et Thomasius, quos secutus sum. Cæterum extat in lib. *de Virg. Velandis* cap. 1. alia fidei regula, seu formula, symbolum, quod dicitur apostolicum, fere iisdem verbis exprimens.

P. 133. l. 2. egisse Jesum Christum] Habet Tertullianus in *Apologia*, cap. 21. *cum discipulis quibusdam egit*, et alibi, *Deum etiam in terris egisse*. Illud interea *in cœlos ereptum* bis quoque infra positum est in cap. 24.

Ibid. l. 19. doctor gratia scientiæ donatus] Notatum viris doctis duplicem eo loco a Tertulliano distingui doctorum ordinem, unum eorum, qui scientia cœlitus demissa gaudent; alterum eorum, qui litterarum exercitio illam sibi comparant. Adnotatio ad Thomasii edit.

Ibid. l. 20. aliqui tecum, curiosius tamen, quærens] Vulgo legitur *curiosus*, et repetitur *tecum* ante *tamen*; hoc modo, *aliqui tecum curiosus, tecum tamen quærens*; sed lectionem meam exhibent editt. Rhenani et ed. Paris. prima; nisi quod *aliquid* non *aliqui* in iis extat.

P. 133. l. 21. Novissime] Opponitur *viris exercitatis*, seu, quod habet supra Tertullianus cap. 3. *usitatissimi in ecclesia*, ubi in edit. principe extat *vetustissimi*. Sed et Praxeam is ita compellat, Novissime, *qui Filium Dei carnem interpretaris, exhibe qui sit Filius hominis, aut nunquid spiritus erit?* cap. 27. *Novissimus, novitius*, Anglice *a novice*. *Novitiole* positum est in lib. *de Pœnitentia* cap. 51.

P. 134. l. 1. quodcumque] Mutavit in *quæcunque* Rigaltius, quod, cum minus commodum sit, ablegavi.

Ibid. l. 3. tu, qui perinde quæris] Hoc cum Lupo et Thomasio pro pristina voce *proinde* posui; quam tamen simili in causa infra habes, sed fortasse correctione egentem. Omisit autem *qui* sine causa Lupus.

Ibid. l. 19. qualem fidem disputant] H. e. qualem fidem fallaces disserendo defendunt. Habes postea in cap. 40. *Aliter eum* (Creatorem) *disserunt, quam in vero est.*

P. 135. l. 5. aliter ineundæ constitutionis] Est constitutio prima causarum conflictio, quæ status appellatur. Ad Heren. lib. I. *Hæc exoratio in conjecturali constitutione causæ ferme semper necessaria est.* Cicero de Invent. *Constitutiones apud rhetores sunt quatuor, conjecturalis, definitiva, generalis, translativa, quæ status etiam dicuntur.* DELACERDA.

Ibid. l. 5. induxerim] Id est, videri potuerim inducere. SEMLER.

Ibid. l. 8. post unam correptionem] Vid. not. ad c. 6.

Ibid. l. 10. interdixit disputationem] Reponere ex libro scripto *disputationi* vult Wouwerius.

Ibid. l. 27. Variæ præsumptiones] Theodoro Cantero assentior legenti *vanæ præsumptiones*. Necessario, et sensus ita est evidentior. JUNIUS.

P. 136. l. 5. diversa parte statutum; certe de pari altercatione incertior discedet] Ita se habent editt. Rigaltiana antiquiores, nisi quod *et* pro *de* nonnullæ earum exhibent. Posuit vero Rigaltius, *adversa parte, statu certe pari, altercatione incertior discedet*. Sed alteram lectionem restituit in editione sua Lupus. Et hanc eandem præferendam duco, nisi quod legere velim, a *diversa parte*, cum littera *a* in voce *adversa*, quam habet Rigaltius, latere videatur. Ad vocem *diversa* quod attinet, habes infra, *locum interea demus* diversæ *parti*. cap. 22.

Ibid. l. 13. Ergo non ad scripturas provocandum est] Prohibitionem, qua cavetur provocatio ad sacras scripturas ab illis interponenda, qui easdem variis modis corruperint, aut etiam partim abjudicaverint, suggessit magnus omnigenæ

hæresis destruendæ ardor. Etenim ipse quoque Septimius ex sacra scriptura malos ejusdem interpretes nusquam non, cum gubernaculo sanæ, quam putabat, interpretationis, et ecclesiasticæ expositionis adminiculo, refutare solet. Verum enim vero hominum errores pene negantium principia religionis, quibus se opponit Tertullianus in cap. 17. provocationem ad scripturas irritam faciebant. Satis vero explicavit propositum suum auctor capp. 32. et 37. *Solemus*, verba ejus sunt in ipso initio libri *Advs. Hermogenem*, *hæreticis compendii gratia de posteritate præscribere.* Confer et lib. *de Carne Christi*, cap. 6.

P. 137. l. 2. digrediens ad Patrem] Præstant editiones Ante Rigaltianæ *regrediens.*

Ibid. l. 21. Sic omnes primæ, et omnes apostolicæ; dum una omnes. Probant unitatem communicatio pacis, et appellatio fraternitatis &c.] Sic locum restitui ex editionibus Rigaltianis vetustioribus, nisi quod cum Rigaltio *una* non *unam* posui. Lectio Rigaltiana est, *Sic omnes* prima (hoc ex cod. Agobardi), *et apostolicæ, dum una omnes probant unitatem;* dum est illis *communicatio pacis, et appellatio fraternitatis* &c. Ego autem post voces, *dum una omnes* propterea distinxi, ut verba, *probant unitatem*, cum sequentibus, quomodo hactenus non factum est, conjungantur. Quod enim debuit Wouwerii codicibus Rigaltius, *dum est illis*, illud ex librario quodam locum corrigere gestiente profectum videtur. Cæterum consimilia his verbis extant in libro IV. *Advs. Marcionem* cap. 5. *Dico itaque*, inquit Tertullianus, *apud illas* (ecclesias apostolicas) *nec solas jam apostolicas, sed apud universas, quæ illis de societate sacramentali confederantur, id evangelium Lucæ ab initio editionis suæ stare, quod cum maxime tuemur.* Confer not. infra ad cap. 36.

P. 138. l. 6. matricibus et originalibus] Particula *et* delenda videtur.

Ibid. l. 7. sine dubio tenentem] Velim rescribere *tenentibus*, quippe cum verbum *teneo* melius congruat cum ecclesiis, quam cum doctrina. *Deputandum* pro *deputandam* typographum meum posuisse cerno.

Ibid. l. 9. reliquam vero omnem doctrinam] Etsi edidit *omnem vero doctrinam*, expuncta voce *reliquam*, Rigaltius, pristinam tamen lectionem revocavi. Habet auctor in lib. suo *Advs. Psychicos*, sive, *de Jejuniis* cap. 4.—omnis reliquæ *carnis usum concessisse manifestum est.*

Ibid. l. 13. supra edidimus] H. e. capite 13.

Ibid. l. 16. quod nulla doctrina diversa] Mutavit *nulla*

cum *nulli* Rigaltius. Sed Lupum atque Thomasium secutus *nulla* ego restitui.

P. 138. l. 19. ac si prolata non sit] Hoc valet, perinde ac si prolata non sit.

Ibid. l. 23. qua rursus convertunt] In exemplari Agobardi legitur: *Quæ susum rursus.* Et confirmatur cod. Divionensi. Augustinus in Epist. Joannis Tr. 8. *Quod susum, facias jusum; quod deorsum, facias sursum. Jusum vis facere Deum, et te susum? Precipitaris, non elevaris. Ille enim semper sursum est*, et Tract. 10. *Susum me honoras, jusum calcas.* Itaque sic legendum: *Eadem agitati dementia, qua susum jusum convertunt.* RIGALT.

P. 139. l. 19. et utique implevit repromissum] An hæc, aut demum illa in capite 27. cum Montanismo bene conveniant, valde dubito. Certe in libro *de Monogamia* Montanista jam factus Tertullianus ita scribit: *Paracletus* (h. e. ut ille statuit, Montanus) *multa habens edocere quæ in illum distulit Dominus secundum præfinitionem* &c. cap. 2. et postea cap. 14. ejusd. libri. *Regnavit duritia cordis usque ad Christum; regnaverit et infirmitas carnis usque ad Paracletum. Nova lex abstulit repudium. Habuit quod auferret nova prophetia, secundum matrimonium, non minus repudium prioris.* Sic enim interpungo locum.

Ibid. l. 22. Spiritum Sanctum] Quod extitit *sanctum* in Rhenani codice ex principe editione revocavi; in eadem tamen editione multa hoc loco omittuntur; quorum alia Wouwerius, alia Rigaltius supplevit. Sed et in Wouwerii codice *sanctum* extabat, id tamen delevit Rigaltius.

P. 140. l. 13. Atqui demutatus] Substituit *quin* pro *atqui* Rigaltius; cum vero particula *at* denegare istud videatur, induci a Paulo aliûs evangelii formam, idcirco eam restituendam esse censeo. Infra quidem extat apud Rigaltium *ascendit* in *Hierosolymam*, sed particulam *in* nesciunt edd. vett. et Interp. vulgata.

P. 140. l. 30. utique conversationis fuit vitium, non prædicationis] Conferatur locus ille cum altero ejusdem Tertulliani capite tertio libri adversus Marcionem quarti, ubi vitium illud conversationis non prædicationis dilucidius exponit. De Paulo Petrum redarguente videri possunt S. Hieronymi Epistole ad S. Augustinum, quæ apud Martianæum Parisiensi in editione operum ejusdem Hieronymi tomo secundo, sunt in ordine LXXII. LXXV. et LXXX. et Augustini ad Hieron. quæ in illo volumine est LXXXII. In hisce porro epistolis tota describitur lis et controversia de S. Petri reprehensione doctissimos inter illos patres exorta

circa annum Christi CCCIV. Videsis et Baronium ad annum vulgaris æræ LI. pro Hieronymo contra Augustinum scribentem; et Natalem Alexandrum, qui Baronium ea in re refutavit Disser. X. ad seculum Ecclesiæ primum. THOMASIANI textus editor. cl. Vezzosi.

P. 141. l. 4. doctrinam superiorem] Quam prædicaverat Petrus, ut constat ex jam supra dictis.

Ibid. l. 9. in quæ et ipsi—committebant] Similiter scribit Septimius cap. 4. *Apologetici, In verum committitur crimen irreligiositatis errore.* Dein cap. 29. *Ideo ergo committimus in majestatem imperatorum.*

Ibid. l. 20. nescio quid illud] Respicit fortasse Q. Septimius ad Pauli Apocalypsim hæreticorum figmentum, de quo inter ceteros videri poterit Augustinus tractatu 98. in Joannem. Idem VEZZOSI.

Ibid. l. 25. ut diximus] Capite 22. Post alios reduxi vet. lect. *sed non omnia*, pro *non tamen omnia.* Inferiusque, si quid id refert, *testificatus est* pro *testatus est.*

Ibid. l. 32. Quid hoc depositum est tam idoneum, ut &c.] Sic. edd. Rhenani et Paris. prima. Præstant *tam tacitum* pro *tam idoneum*, edd. Paris. 2nda. et Franek. Posuit *tacitum* sine *tam* aut *idoneum* Rigaltius. Mihi legendum videtur, *Quid hoc depositum est tam* tacitum *idoneum, ut* &c. Mox ait, *quomodo nihil* tacitum *fuerit*, et cap. 26. *sine ulla significatione alicujus* taciti *sacramenti.*

P. 142. l. 14. nec quia illum monet] Sic ed. princeps. Ait Pamelius, "Lego *monet*, nempe Paulus, pro eo quod "vulgo legebatur *volunt* (sic. ed. Paris. 1566. et marg. ed. "Paris. 1545.) tam ex MS. cod. Vaticano, quam Quintino "(qui hunc librum De Præscr. edidit Paris. 1561.) et "Macereo (Gallico hujus libri interprete eod. an. et loco)." Hæc Pamelius. Hinc fit, ut extet verbum *monet* in edit. Franek. quæ ex editione Pamelii repetita est. Ibi tamen *volunt* præfert Junius, ut ex optimis quoque exemplaribus profectum. Melius habet *voluit* Rigaltius. Sed editionis principis lectionem revocavi.

Ibid. l. 19. apud conscientiam] H. e. dogmata, quæ apud se solos habebant.

Ibid. l. 26. taciti sacramenti] Sic. editt. ante Rigaltium, qui *tecti* substituit. Cum vero istud jam supra scripsisset auctor, *quando nihil tacitum fuerit, quod sub multis testibus proferebatur*, vocem revocabam: id quod nunc video fecisse cardinalem Thomasium.

P. 143. l. 14. quam catholice in medium proferebant]

Posuit *catholicæ* Rigaltius ex codice antiquo h. e. *catholicæ ecclesiæ* per solennem ellipsim. Ait vero Semlerus in notis ad edit. suam Halensem, in quibusdam antiquis libris scribi *catholicæ*, esse autem glossam, quæ pertinet ad *illi*. Sed veterem scripturam *catholice* oppositam illi *inter domesticos*, Lupum atque Thomasium secutus revocavi. Cæterum inferius particulam *et* ante voces *aliam Christi substantiam*, et ante illas *aliam spem*, expunxit Rigaltius, sine causa idonea opinor, neque id imitatus est Thomasius.

P. 144. l. 1. et, *Tam bene currebatis*] Ait Semlerus, Junium censere legendum *item*; illud certum esse, *tam* non extare in *Galat.* v.

Ibid. l. 4. *qui vos vocavit*] Habet, sed nescio quare, *suos* non *vos* in utraque sua editione Rigaltius. Cum Lupo et Thomasio *vos* restitui.

Ibid. l. 24. Nullus inter multos eventus unus: exitus variasse debuerat ordinem doctrinæ ecclesiarum] Ita se habent editiones principes, sive Rhenanianæ. Sic vero edit. Paris. prima, *Nullus inter multos eventus est, unus est. Exitus variasse debuerat ordinem* (*error* var. lect. ad oram) *doctrinæ ecclesiarum*. Præstant editt. Paris. secunda et Franek. *Nullus inter multos eventus est unus exitus. Variasse debuerat error doctrinæ ecclesiarum*. Hæc quidem revocarunt Lupus et Thomasius, sed monuit Semlerus, Junium non male præferre lectionem Rhenani, seu editionis principis. Rigaltius vero hoc modo verba ordinavit: *Nullus inter multos eventus unus est. Exitus variasse debuerat error doctrinæ ecclesiarum*. Legerim ego, *Nullus inter multos eventus unus exitus. Variasse* debuerant ordine (h. e. alia ex alia) *doctrinæ ecclesiarum*. Olim *nullis* legendum minus recte proposui.

P. 145. l. 2. tot virtutes, tot charismata] Hæc ab initio usque ad Valentini Marcionisque tempora, et diu post illa, in ecclesia permansisse veteres crediderunt.

Ibid. l. 11. prior in doctrina] Sic vulgo scribitur. Omittebat particulam *in* Wouwerii codex. Reponit Junius *prior* illius (nempe veritatis) *doctrinâ*, restitutione ut ait, manifesta et necessaria. Malim ego *illa* pro *in* rescribere.

Ibid. l. 14. ad ecclesiam suam scribit] Eliminavit vocula *suam* Rigaltius; quam ego rectius, opinor, revocavi, cum jam ante scripsisset auctor, *ejus doctrinæ ecclesiam*.

Ibid. l. 19. Antonini fere principatu] Videlicet utriusque. Nam Valentinus tempore Antonini Pii vixisse legitur, et Cerdo magister Marcionis; Marcion vero Antonini philosophi, qui successit Pio. Valentinus quidem et Cerdo sub

Hygino et Aniceto episcopis, Marcion vero sub Aniceto, Sotere et Eleuthero, ut constat ex Irenæo lib. III. adversus Hæreses, et Eusebio lib. IV. Hist. Eccles. quæ tempora Tertullianus ipse proculdubio viderat. Cæterum libri omnes sine transpositione uno consensu legunt, "apud "ecclesiam Romanensem sub episcopatu Eleutheri bene- "dicti, donec ob inquietam semper eorum curiositatem "&c." neque videtur transpositio necessaria. Nam ultimum quidem tempus exponit auctor quo fuerunt isti Romæ, quia ad argumentum ipsius pertinebat, sed non propterea tempora negat antecedentia; qui terminum unum definit, cæteros aut omittit, aut comprehendi vult συνεκδοχικῶς. Junius. Confer Pearsonii *Vindic. Ignat.* part II. c. 7. Cæterum nomen *Eleutheri* cum *Eleutherii* mutavit editionibus prioribus reclamantibus Rigaltius, haud sequente eum aut Lupo aut Thomasio.

P. 145. l. 23. qua fratres quoque vitiabant] Hanc lectionem Ante-Rigaltianam cum Lupo atque Thomasio revocavi. Rigaltius enim verba, *quam fratres quoque vitabant*, exemplaris vet. fide posuerat; addens tamen, se illud non sine ratione præferre, quod in recentioribus libris legitur.

Ibid. l. 28. cum conditioni datæ sibi occurrit] Ut hoc significet, Marcionem conditioni satisfacere voluisse, rari exempli locutio erit. Habet editio princeps *conditione datæ* scil. pœnitentiæ, nec hoc malum esse ait Semlerus. Præstabat autem *conditione sibi data* teste Pamelio, MS. Vaticanus. Interea *conditioni* habent ed. Rhenani ult. et Paris. prima. Cæterum, pergit dicere Semlerus, hanc historiam dolendum quod alii copiosius non describant. Simile quid de Cerdone hæretico narravit Irenæus lib. III. cap. 4.

P. 146. l. 7. post annos regressus] Wouwerius addit *aliquot*. Videri possit, litteram hic excidisse numeralem v. c. V. quinque. Sed ignoravit plura et certiora hic scriptor. Semler. Auctor libelli *Contra Hæreses*, qui huic subjunctus est, capite 7. narrat, *segregatum esse a Marcione Apellem, postquam in carnem suam lapsus sit.*

Ibid. l. 9. (quam supra edidimus)] Supra capite 6.

Ibid. l. 22. hoc nomine] Posuit quidem Rigaltius ex Wouwerii codice *hoc omnino*, quod recte mutaverunt cum altera lectione Lupus et Thomasius. Porro si adderetur punctum post vocem *retro*, haud ejiciendum foret cum Wouwerio *anterius*, ut ejus interpretamentum.

Ibid. l. 25. Nigidius nescio quis, et Hermogenes] Quis fuerit Nigidius, ignoramus; novimus autem adversus Hermogenem Tertullianum librum scripsisse, qui extat.

Ibid. l. 27. cupio ostendant mihi] Verbum *cupio* delevit Rigaltius, inseruitque *qui* ante *adhuc*. Pristinam lectionem revocavi.

Ibid. l. 30. si eumdem, quomodo aliter?] H. e. quomodo alio modo quam ecclesia, de Deo prædicant, resque divinas tractant? *Alium facit, quem aliter cognoscit*, ait auctor initio libri sui *advs. Hermogenem*. Dein in libro *De Carne Christi* cap. 6. *Quid illi cum Mose, qui Deum Mosis rejicit? Si alius Deus est*, aliter *sint res ejus*, h. e. ad alium pertineant. Cum alio Deo quadrant ministri ejus. Infra positum est, *aliter haberent per quæ docerent*, cap. 38.

P. 147. l. 1. sic enim apostolos solet facere] Hæc depravata esse testantur reliquiæ veri, quas nobis servavit Agobardi exemplar. Eæ sunt hujusmodi: *Sic enim apostolus descripsit, Solet facere; dare præterea virtutem eadem signa edendi quæ et ipse*. Superflua sunt hæc, *Solet facere*. Quæ si auferantur, residuum erit sincerum. Si eundem, inquit, Deum prædicant, cujus rebus et litteris et nominibus utuntur Christiani, probent se novos apostolos esse; atque adeo dicant Christum iterum descendisse, iterum ipsum docuisse, iterum crucifixum, iterum mortuum, iterum resuscitatum. Sic enim apostolus descripsit. Dicant præterea Christum dare iterum virtutem eadem signa edendi, quæ et ipse. Volo igitur et virtutes eorum proferri, &c. Rigalt. Hæc vir eruditissimus, voces tamen haud mutans, et vide annon ferri possint, hoc sensu, Solet enim Christus apostolos constituere, faciendo illos præcipuorum articulorum fidei prædicatores. Semlerus autem hoc annotat, sed minus recte, opinor; "Græce ἀπόστολος, nominativus. "Rigalt. ex Agobardi libro: *Sic enim apostolus descripsit* "&c."

Ibid. l. 6. de mortuis suscitabant] Hanc editionis principis lectionem revocavi. In Vaticano extabat codice eadem scriptura, fatente Pamelio, cui tamen antithesis evidentior magis placebat, quæ in lectione Geleniana sita est, *de mortuis vivos faciebant*. Marcionis Christum Tertullianus ait esse, *nec mortuorum* suscitatorem, *sed vivorum avocatorem*. *De Carne Christi*, cap. 5. fine.

Ibid. l. 7. ad principalitatem veritati, et posteritatem mendacitati deputandam, ex illius &c.] Vulgo extant *veritatis, mendacitatis, disputandam*; verum aliter se habent editt. Rhenani et Paris. prima et Franek. præterquam quod in prioribus positum est *veritatis*. Notavit autem Pamelius, legere se ex Vatic. MS. conformiter Quintino

hujus libri editori *veritati* ac *mendacitati*. Contra Junio placebat lectio *veritatis;* sed monuit Semlerus, pertinere *veritati* ad *deputandam*, si hoc verbum maneat. Atque ego hanc Pamelianam præfero lectionem illi Rigaltianæ, *ad principalitatem* veritatis *et posteritatem* mendacitatis disputandam. Omnes editt. ante Rigaltium *deputandam;* et in *Apologetico* Tertulliani habes—*apud homines, si forte, distinguitur, dum expungitur, dum ex futuro præsens, dehinc ex præsenti præteritum* deputatur, cap. 20. Et *deputor angelis* extat in lib. ejus *Advs. Valentinianos* cap. 32. Ceterum *principalitas* est, ut ait editor *Institutionum* card. Thomasii, quod a principio, ab initio fuit.

P. 147. l. 10. in primore constituit] Nimirum semente vel satu. Junius.

Ibid. l. 13. quia et alibi verbum Dei seminis] For. legendum, *quia* ut *alibi* verbi Dei semen, juncto hoc membro orationis cum sequente.

P. 148. l. 2. habeant] Latinius conj. *habent*, recte judicio meo. Junius. Sic mutavit et Pearsonius locum afferens in *Vindiciis Ignatianis*, partis II. cap. 2.

Ibid. l. 10. qui ab apostolis desciverunt, et alter prædicaverunt] Ita editt. ante Rigaltium, qui in utraque editione sua posuit, *qui ab apostolis didicerunt, aliter præd.* Cum Lupo atque Thomasio veterem lectionem revocavi. MS. Anglic. *discesserunt* teste Pamelio habebat. Scripserat auctor jam supra—*aliquem ex apostolis, vel apostolicis viris, qui tamen cum apostolis perseveraverit.*

Ibid. l. 12. provocabuntur] Ita hic quoque fide nixus editionum vetustiss. cum Lupo et Thomasio lectionem pristinam restitui. Habet Rigaltius, in utraque editione sua, *probabuntur*. Sed proxime post scribit Tertullianus, *Ita omnes hæreses ad utramque formam a nostris ecclesiis* provocatæ, h. e. ad successionem apostolicam, et consanguinitatem doctrinæ. Confer et init. capitis 35.

P. 149. l. 6. factam jam resurrectionem: id de se Valentiniani adseverant] De Gnosticis hæc refert Irenæus; *Tantum absunt ab eo, ut mortuum excitent, quemadmodum Dominus excitavit, et apostoli——ut ne quidem credant hoc in totum posse fieri: esse autem resurrectionem a mortuis, agnitionem ejus, quæ ab eis dicitur, veritatis.* Contra Hæreses, II. c. 31. §. 2.

Ibid. l. 9. novi et non unius nominis] Æonum primus Proon, seu præexistens, et Bythos, sive profunditas, dicebatur incognitus per plura sæcla fuisse. Annotatio in Romana edit. Opusculi *Advs. Omnes Hæreticos*, cap. 5.

P. 149. l. 16. aliquem Hermogenem ostendit] Hanc lectionem revocandam censui, cujus loco Rigaltius in ed. sua posteriori posuit *aliquid Hermogenis*. Sapit enim vetus lectio stilum Tertulliani, qui in celebri loco libri *De Carne Christi* cap. 14. hæc scribit; *Poterit hæc opinio Ebioni convenire, qui nudum hominem, et tantum ex semine David, non item et Dei Filium constituit Jesum; plane prophetis aliquo gloriosiorem, ut ita in illo angelus fuisse dicatur, quemadmodum* in aliquo Zacharia.

Ibid. l. 21. jubet castigare] Vulgo *jubetur*. Sed editionum Rhenani et Paris. primæ lectionem, Junio probatam, revocavi.

P. 150. l. 5. creatorem angelum nescio quem] *Angelum* lectionem veterum ante Rigaltium editionum pro illa *angelorum* bene revocavit Lupus. Sed vero prætulit *angelorum* Thomasius, quia, ut censet annotator ejus, alioqui diceretur Tertullianus erravisse, cum Irenæus cap. 20. libri primi retulerit, Simonem magum affirmasse angelos creavisse mundum; illud igitur primum non docuisse Apellem. At vero, præterquam quod lectio *angelorum* difficilis et vix ferenda est, ostendit hoc loco Tertullianus Apellem creationem mundi attribuisse inferiori cuidam Deo, Dei superioris angelo, h. e. nuntio, ignea natura prædito, non vero angelis; id quod Simoni aliisque hæreticis placebat. Mundum ab angelis suis institutum esse dixit Simon, referente Auctore anonymo *Advs. Omnes Hæreses*, cap. 2.

Ibid. l. 15. quæ quando fuerint, dum non intersit quæ quando de veritate non sint] Sic editt. Rhenani. Ait Semlerus, "Junius conj. *quæ quando fuerint, tum non intersit*. "Wouwerius scribendum censet, *fuerint non intersit*. "Putem recte habere Rhenani (h. e. ed. principem)." Hæc *Semler*. Interserendo addunt particulam *dum* ante voces *de veritate non sint*, edd. Paris. utraque et Franek. Edidit Rigaltius—*quæ quando fuerint, dummodo intersit, quæ quando, dum de veritate non sint*. Sed reposuerunt Lupus atque Thomasius *dum non intersit*. Totum locum ita legerim, et interpunxerim, *Eligant igitur sibi tempora universæ hæreses, quando fuerint*, cum *non intersit, quæ, quando de veritate non sint*.

Ibid. l. 24. aliæ quidem illæ fuerunt] Vocem *illæ* expunxit Rigaltius, quam revocavi.

Ibid. l. 25. postea obortæ quasdam ex illis opiniones usurpaverunt] Ita edit. princeps, cujus lectionem revocavi, a Junio olim probatam. Habet Rigaltius *quiddam ex illis usurpaverunt*. Extat in editt. Paris. utraque et

Franck. *postea obortæ* sunt, et *quasdam ex illis opiniones usurpaverunt.*

P. 150. l. 28. præcedente illo fine supradicto posteritatis] Lego præcedente *illo fune supradicto posteritatis*, id est, ordine successionis, quo tanquam fune ad apostolicas ecclesias conscenditur ut cap. 31. et 32. copiose dictum. Nam e diverso deprehenditur hæreseon istarum posteritas fune illius pariter observato. Junius. Sic orsus est Tertullianus *adv. Judæos* librum, *Proxime accidit, disputatio habita est Christiano et proselyto Judæo; alternis vocibus contentioso fune uterque diem in vesperam traxerunt.*

P. 151. l. 5. respondere] For. legendum *reponere.*

Ibid. l. 13. Quod ab apostolis uterque non damnatur] Expunxit conjunctionem *quod* utraque editione sua Rigaltius, quæ quidem in editionibus Rhenanianis haud reperta est, sed tamen in editione Parisina anni 1455 suppleta est, et a Lupo Thomasioque recte restituta.

Ibid. l. 18. curiositatem melius exercere] Confer jam supra dicta in cap. 14.

Ibid. l. 20. apud quas ipsæ adhuc cathedræ apostolorum suis locis præsident] S. Ignatius initio *Epistolæ ad Romanos*,—ἐκκλησίᾳ, ἥτις καὶ προκάθηται ἐν τόπῳ χωρίου Ῥωμαίων. Sin autem in sensum proprium verba accipiantur, *ipsæ adhuc cathedræ apostolorum*, certe huc pertineret, ut Tertulliani temporibus servata esset Jacobi apostoli cathedra Hierosolymitana, quod ex Eusebii *Historia* lib. 7. cap. 10. constat; atque ut Romæ Petri apostoli cathedra adhuc restare credatur.

Ibid. l. 21. authenticæ litteræ] Lingua scilicet eadem qua fuerant ab apostolis conscriptæ, sonantes vocem uniuscujusque. Sic ipse lib. de Monog. ad Græcum authenticum Pauli provocat. Rigalt. Idem Semlero placet, qui hæc adnotavit, "*authenticæ literæ*, non *originalia* et autographa, "ut multi falso intelligebant, sed *Græcæ*, quia isti alii "*Latina* translatione utebantur, sicut ipse Tertullianus." Hæc Semlerus, neque aliter hac de re statuerunt nonnulli alii scriptores. Verum scite monuit Georgius Stanleius Faber, vix dici id posse de S. Scripturarum apographis, illa tantum penes ecclesias apostolicas fuisse, exclusis cæteris ecclesiis. Vide Appendicem egregii operis Anglica lingua conscripti, cui titulus, *The Difficulties of Romanism, Romanismi Difficilia.* Certe constat, singulos hic mitti a Tertulliano Christianos ad vicinam metropolim, in qua epistolæ apostolicæ recitabantur, Corinthum, Philippos, Thessalonicam, Ephesum, Romam; ad quas ipsas urbes

apostolus Paulus litteras dederat. Mirumne videtur, epistolas istas Paulinas ab ecclesiis in his urbibus constitutis annos circiter centum et quinquaginta conservatas esse? Idque revera contigisse, est ut testari velit hoc loco Tertullianus. At vero, quod obliviscendum non est, volunt viri doctissimi oppositas fuisse hoc loco *authenticas litteras*, non apographis Græcis, sed interpretationibus earundem Latinis. Sic enim ait Rigaltius, dici in libro Tertulliani *De Monagamia* cap. 11. extare in *Græco authentico* interpretationi Latinæ opposito locum quendam apostoli. Nihilominus hæc duo simul constare posse existimem, ut opponantur cum *authenticæ litteræ*, seu epistolæ, quomodo loqui solent jurisconsulti veteres, apographis earum, tum vero *Græcus authenticus* interpretationi Latinæ. Hæc olim probabiliter disputavi. Verum tamen hoc tantum Tertulliani verbis mea quidem sententia significari potest; adeundas esse originalem fidem quærentibus ecclesias apostolicas ob eam causam, ut investigent, quid ipsæ dicant, quid doceant; in quibus quidem ecclesiis, scilicet apostolicis, adhuc manet apostolica successio, ac recitantur litteræ propriæ apostolorum, indolem veram ipsorum referentes. Habet Clemens Alexandrinus in *Stromate* III.—— *ἐπακούσαντας τῆς Κυρίου φωνῆς, εἴτε τῆς αὐθεντικῆς, εἴτε καὶ τῆς διὰ τῶν ἀποστόλων ἐνεργούσης.—exaudita voce Domini*, vel ipsa per se, *vel etiam quæ operabatur per apostolos.* cap. 6. p. 764. ed. Potteri.

P. 151. l. 22. sonantes vocem] Irenæus lib. III. cap. 3. ubi de Clemente, *Cum adhuc* insonantem prædicationem *apostolorum et traditionem ante oculos haberet.*

Ibid. l. 27. unde nobis quoque authoritas præsto est] Sic lib. IV. ad Marcionem p. 505. (cap. 5.) *Quid etiam Romani de proximo sonent.* RIGALT. Totus locus dignus est, ut cum his conferatur: *Videamus quod lac a Paulo Corinthii hauserint, ad quam regulam Galatæ sint recorrecti, quid legant Philippenses, Thessalonicenses, Ephesii, quid etiam Romani de proximo sonent; quibus evangelium et Petrus et Paulus sanguine quoque suo signatum reliquerunt. Habemus et Joannis alumnas ecclesias. Nam etsi Apocalypsin ejus Marcion respuit, ordo tamen episcoporum ad originem recensus, in Joannem stabit auctorem. Sic et ceterarum generositas recognoscitur.*

Ibid. l. 31. Joannis exitu coronatur] Scilicet, Baptistæ, capite abscisso. SEMLER.

Ibid. l. penult. posteaquam in oleum igneum demersus, nihil passus est] Hoc si revera evenerit, quod solus, ni

fallor, ex scriptoribus Antenicænis memoravit Tertullianus, Christianus statim fieri judex ethnicus, quicunque is fuerit, cum omnibus suis, debuisset; nisi opponas, fieri posse, ut apostoli liberatio præstigiis magicis ab iisdem attribueretur. Quinetiam recordandum nobis est, Judæorum primores, id quod ex Actis Apostolorum constat, eundem Joannem occisum isse, simul ac novissent eum e carcere divinitus liberatum. Vid. *Act. Apost.* cap. V. comm. 33.

P. 152. l. 2. contesserarit] Habent editt. Rhenani et Paris. prima *contestatur*. Pithœus vult legere, ut refert Semlerus, *contesseratur*.

Ibid. l. 6. et inde portat fidem] *Et inde* potat *fidem* (Paris 2nda.) Franek. Rigalt. Conj. Wouwer. *et inde* importat *fidem*. Malim, plantat. Semler. Editionis principis lectionem *portat* revocavi.

Ibid. l. 11. Sed non omnes ex illa] Sic edit. princeps. For. legendum foret *omnino* pro *omnes*, nisi auctor illud spectaverit S. Joannis 1 Ep. ii. 19. *quoniam non sunt omnes ex nobis*. Habent *fuerunt* pro *omnes* editt. Paris. Franek. Rigaltiique.

Ibid. l. 16. Ita et hæreses de nostro fructificaverunt, non nostræ, degeneres veritatis grano, et mendacio sylvestres] Sic editt. ante Rigaltianam, nisi quod in edit. prima Rhenani extiterat *varietatis* pro *veritatis*, quod mutare in *vanitatis* volebat Junius; sed *veritatis* jam reposuerat Rhenanus in edit. sua ultima ex codice Gorziensi, dum Paterniacensis habebat *varietatis*. Posuit Rigaltius, *Ita et hæreses de nostro* frutice *non* nostro genere, veritatis grano, sed *mendacio sylvestres*. Ego cum Lupo et Thomasio veterem lectionem revocavi. Quod et fecisse nunc video abbatem de Gourcy in edit. sua Apologiæ et Præscript. Hæret. Tertulliani anno 1780. Parisiis typis impressa.

Ibid. l. 27. quod——hæreticorum nomine admittunt] Hæc est lectio Ante-Rigaltiana, quam cum Lupo et Thomasio et abbate de Gourcy, revocavi. Junii conjecturam *nomina* recepit Rigaltius. *Nomen* vult Semlerus. Sed *hæreticorum nomine* valet *quatenus hæretici*, qui sunt homines ex arbitrio suo dogmata sibi eligentes. Est porro, *non a Christo habendo* pro eo, quod est, *a Christo non habendo*.

P. 153. l. 1. Mea est possessio] Verba hæc, quæ absunt ab edit. principe, neque nimis necessaria sunt, omisit Lupus, quod et olim fecerat Quintinus, teste, sed non consentiente, Pamelio. Mox una voce *fideicommiserunt* vult imprimendum ex jurecoss. usu Junius, cui obtemperavi.

P. 153. l. 15. necessitas institit] Hoc ex Rhenani edit. ultima recepi et Paris. prima. Exhibet ejusdem Rhenani editio princeps *instituit*, quam quidem lectionem Junius prætulit illi editionum posteriorum, *eos necessitas coegit*.

Ibid. l. 19. ita et nobis] Additum est post hæc a Rigaltio *et a nobis*, quod cum Lupo atque Thomasio omisi, undecunque huc advectum.

Ibid. l. 25. hoc sunt scripturæ jam inde ab initio suo] Voces *jam inde* addidi ex Ursini codice apud Wouwerium, quas quidem neglexit Rigaltius. Habent vocem *inde*, sed ante *scripturæ* positam, edd. Rhenani et Paris. prima. Cum aberat autem vox utraque ab editt. Paris. 2nda et Franek. cujus est textus Pamelii, legendum conjecit Junius, *unde scripturæ ab initio suo*.

Ibid. l. 26. ex illis sumus, antequam nihil aliter fuit, quam sumus. Quid denique fuit, antequam a nobis interpolarentur] Sic editt. ante Rigaltium, nisi quod præpositio *a* ante *nobis* in edd. Rhenani et Paris. prima deest. Ad marg. ed. suæ tertiæ Rhenanus pro vocibus *antequam nihil* ait legendum *anteque nihil*. Reponit vero Junius, *antiquùm nihil*, haud male. Rigaltius autem mancam lectionem secutus, quæ ex repetitione verbi *fuit* orta est, hoc tantum habet, *Ex illis sumus, antequam aliter fuit, antequam a vobis interpolarentur*.

P. 154. l. 1. et primi et ex ipsis] Hanc editionis principis lectionem, et Junio probatam, prætuli illi editionum Rhenanianam et Paris. primam subsequentium, *a principio et primi*. Paulo ante scripserat auctor, *ex illis* (scripturis) *sumus*.

Ibid. l. 14. Hæc sunt ingenia] Ita editt. Rigaltianam præcedentes, in illa enim Rigaltii extat *Erant* pro *hæc sunt*. Alteram vero lectionem cum Lupo atque Thomasio revocavi.

Ibid. l. 21. quo jus] Sic editt. Rhenani. Habent edd. Paris. 2nda et Franek. *vis*, pro *quo jus*. Junius vult legere *Quivis—componit*, quod quidem jam reposuerat Quintinus in edit. sua hujus tractatus anno 1561 typis mandata, Pamelio teste in notis. Ait vero Wouwerius codicem MS. habere *quovis*, seque emendandum censere, *qua vides;* quod et in ed. Paris. 1ma extitisse nunc video. Edidit *vides* sine *qua* Rigaltius. Mihi quidem videtur, cum facilis sit harum vocum inter se mutatio, nam in cap. 2. libri *De Spectaculis vides* pro *vis* recte repositum est, legendum esse *quo vides*, ut construatur relativum *quo* cum voce *exemplum*. Antiqua manus, nec male, judice quidem Semlero, adscripsit *cujus*.

P. 154. l. 25. Hosidius Geta] Liber Agobardi, *Vosidius*, Ursini, *Osidius* . . apud Dionem scribitur Γναῖος ὁ Σόσιος Γέτας, legendum, Γν. Ὀσίδιος. Fertur senatus consultum sub Claudio Cæs. factum, C. N. Hosidio Geta L. Vagellio coss. erutum Neapoli anno Chr. M.DC.III. adversus eos qui negotiandi caussa emissent quod ædificium, ut diruendo plus adquirerent, quum quanti emissent. RIGALT. *Ovidius citra* edd. Rhenani. *Osidius Geta* ed. Paris. utraque, *Ovidius Geta* ed. Franek. ubi monuit Junius, si nomen Geta retineatur, legendum fore C. Didius, qui floruit tempore Claudii, nominatque in hac re Dionem. Alioquin legisset idem Junius *Ovidius ita Medeam*. Cæterum digna est, quæ hic memoretur Proba Falconia ab Hieronymo aliisque patribus laudata, cujus extat opusculum e Virgilii carminibus excerptum et concinnatum, ad explicationem præcipuorum locorum Veteris Novique Testamenti.

Ibid. l. 28. Homero-centonas etiam vocare solent] Substituerat Rigaltius, *Homero-centones* etiam *vocari* solent. Minus recte, ut opinor.

P. 155. l. 4. Sed quæritur, a quo intellectus intervertatur eorum, quæ ad hæreses faciant] Posuerat Rigaltius, *sequitur* pro *sed quæritur*. Hoc vero cum Lupo atque Thomasio revocavi. Porro, præeunte eodem Lupo, *intervertatur* recepi pro edito *interpretetur*, idque præter morem meum, ex conjectura tantum Latini Latinii a Junio comprobata. Hoc vero postulare videbatur loci sensus; etiamsi verbum *interpretor* cum passiva significatione apud Tertullianum reperitur.

Ibid. l. 7. in idolorum mysteriis] Præpositionem a Rigaltio omissam cum Lupo et Thomasio revocavi. Infra habes,—*tam æmulanter Dei adfectavit exprimere* in negotiis idololatriæ, cap. 40

Ibid. l. 9. expositionem delictorum] Sic pro *expiatione* delictorum priori lectione Rigaltius e libro Agobardi; ἀπόθεσιν. SEMLER. *Expiationem* quidem reduxerunt Lupus et Thomasius. Sed, ut alia opera taceam, *Epistola* illa *Firmiliani*, quam his Collectaneis additurus sum, vox altera firmatur. Ibi enim extat—*non ablutis per ecclesiæ lavacrum sordibus, nec* peccatis expositis. cap. 15.

Ibid. l. 10. et si adhuc initiat Mithra] Habet *et si adhuc meminit Mithræ*, probante Junio, ed. princeps. Edidit Rigaltius, *et si adhuc memini, Mithra*. Extat vero in ed. ultima Rhenani et in ed. utraque Paris. et Franek. *et sic adhuc initiat Mithræ*, sed Delacerda et Lupus Thomasiusque *si* pro *sic* posuerunt. Hoc denique se-

cutus sum, dum tamen *Mithra* pro *Mithræ* cum Rigaltio scripsi.

P. 155. l. 13. sub gladio redimit coronam] Martyrii mimo. Quod pluribus explicavit sub finem operis de Corona p. 131. RIGALT.

Ibid. l. 14. in unis nuptiis statuit] *In* unius *nuptiis* posuit Rigaltius. Et ad editionem principem, in qua vox *nuptiis* sola extat, sine *unis* vel *unius*, refert Rhenanus Hirsaugiense exemplum habere *in unius nuptiis*, lectionem hanc probans. Eandem præstat edit. Paris. utraque. Sed lectionem alteram *in* unis *nuptiis* in edit. Franek. extantem, quam se edidisse Pamelius ait ex MS. Anglico codice Joan. Clementis, cum Lupo atque Thomasio recepi. *Unæ* enim æque ac *primæ* nuptiæ Latine dicitur. *Homo Dei Adam et mulier Dei Eva* unis inter se nuptiis *defuncti sunt*; scribit Tertullianus in lib. *De Exhortatione Castitatis*, cap. 5. vid. et cap. 9. Cæterum exigit apostolus in *Epistolis* ad SS. Timotheum et Titum, ut μιᾶς γυναικὸς ἀνὴρ ordinetur episcopus, ita et diaconus; quod quidem præceptum ad literam, ut aiunt, nuper solebat injungere papis seu sacerdotibus suis ecclesia Græca. Nullum ergo hic extare Montanismi vestigium, quidquid sibi visus sit detegisse vir cl. Petrus Allixius, fidenter dicerem. Cons. *Dissertationem* ejus *De Tertulliani Vita et Scriptis*, cap. vii.

Ibid. l. 17. sacrificantium ministeria] Cum ipse dicat Rigaltius, se malle quod est in libro Ursini, *sacrificantium*, pro edita lectione *sacrificalia*, tum quia vox *sacrificantia* in editt. Rhenani et Paris. prima legatur, idcirco *sacrificantium* in textum recepi.

Ibid. l. 26. sacramentorum Christianorum] Hoc protuli ex edit. Paris. utraque pro voce *sanctorum*, quæ extat in edit. quidem principe; sed in tertia Rhenani editione positum hoc est ad marg. ejus, "Forte *sacrorum* vel *sacramentorum*." In ultima vero editione sua idem Rhenanus ad voces *sanctorum Christianorum* adnotavit, "sicut dicimus sancta sancto-" rum." Porro de scriptura *sacramentorum*, quam tamen haud primus induxerat Gelenius, sic Pamelius; " Legimus " ex MS. 3. Vaticano cum Rhenano in prima editione et " Adnotationibus *sanctorum*, pro eo quod Gelenius substi-" tuit *sacramentorum*." Hæc Pamelius, ideoque in editt. Franek. atque Rigaltiana appellatio *sanctorum* apparet. Illustrare quoque pergit Lupus hunc, ut ait, antiquorum Christianorum titulum verbis Paulinis ad Ephesios, *Omnibus sanctis, qui sunt Ephesi, et fidelibus in Christo Jesu*. His non obstantibus, edit. utriusque Parisiensis lectionem,

sacramentorum, amplectendam esse censeo. Habebas proxime ante *sacramenta Christi*; et conferas inferius Firmiliani *Epistolam*, §. 8. Significari interea videntur scripturæ sacræ his vocibus *instrumenta divinarum rerum et sacramentorum Christianorum*. Mox præpositionem *de* pro *ex* adhibet more suo Tertullianus.

P. 156. l. 2. aliter eum disserunt, quam in vero est] Videsis quæ jam supra notavi ad cap. 30. Ad phrasin vero quod attinet, *quam in vero est*, habet auctor in lib. suo *de Resur. Carnis*, *Porro etsi ita* in vero *habeatur*, cap. 11. et *—non enim hanc esse* in vero c. 18. Anglice dicimus, *as in truth it is*, *ut in vero est*.

Ibid. l. 3. Itaque omne mendacium de Deo vel natio quodammodo sexus, est idololatriæ] Sic se habet editio princeps; sed ad ultimam editionem suam Rhenanus ait, ausum se esse pro *vel natio* scribere *variatio*, huc se trahentibus Paterniacensis codicis vestigiis. Hinc *variatio* et *ita* pro *itaque* in edit. prima Parisiensi, similiter atque in Rhenani illa, extant. Substitutum autem est in editt. illas sequentibus, quod posuit et Rigaltius, Itaque *omne mendacium* quod *de Deo* dicimus, *quodammodo* genus *est idololatriæ*, nisi quod abest vox *quodammodo* ab edit. Paris. 1566. At vero in notis calci editionis Franek. adjectis prætulit Junius lectionem editionis principis, tantum addito *vel* ante *quodammodo*, ut vox *natio* in sensum generis accipiatur, *sexus* in sensum partis, h. e. aut totum aut pars mendacii. Sic ille. Semlero autem vera lectio nondum eruta videtur; ad προβολὰς vero hæreticorum respicere voces, *natio*, *sexus*, idem vir doctissimus opinatur. Ferenda editionis principis lectio mihi videtur, si modo reponas, *vel* ratio *quodammodo sexûs*, habito nimirum ad προβολὰς istas, ut ait Semlerus, respectu. *Habes*, inquit Tertullianus, *ogdoadem*, *tetradem duplicem*, *ex conjugationibus masculorum et feminarum*. *Advs. Valentinianos*, cap. 7.

Ibid. l. 18. Ante sunt perfecti catechumeni, quam edocti] Hoc est, Ante τέλειοι sunt οἱ κατηχούμενοι, quam fidei dogmatibus instructi.

Ibid. l. 21. fortassean] Hoc mediæ ætatis vocabulum pro edito *forsitan*, jussi ponendum, cum extaret in edit. principe, sed divisim, *fortasse an*.

Ibid. l. 23. nunc sæculo obstrictos] Negotiis atque officiis implicatos.

Ibid. l. 28. cras alius] Vel diverso, vel nullo fortasse munere functus, ut sequentia ostendunt.

P. 137. l. 5. Adime illis in legem Moysis et prophetas et

in Creatorem Deum accusationem, et loqui non habent] Ita locum restitui. Vulgo editum est, *Adime illis legem Moysi et prophetas et creatorem Deum, accusationem eloqui non habent.* Cum vero extaret in edit. Paris. 2nda. *in lege*, et haberet codex Wouwerii *et in creatorem*, positumque sit in editt. Rhenani et Paris. prima, *et loqui* pro *eloqui*, vix dubitabam quin, ita ut vides, locus emendari deberet. Rhenanus quidem ad tertiam suam editionem legendum conjicit *ad cautionem* pro *accusationem*, sed frustra.

Ibid. l. 12. quia cum sint, non parent] Et hæc est caussa, quare inter eos non sint schismata, non quod vere non sint dissentiones, sed quia cum omnes pro libidine efficiunt quod cuique placitum, non apparent, et ideo ipsissima unitas videtur, cum sit multiplicitas sententiarum. DELACERDA.

Ibid. l. 13. Schisma est unitas ipsis] Schisma quod est divisio a catholicis, vinculum ipsis est unitatis, quemadmodum ante scripserat auctor, *Nihil interest illis, licet diversa tractantibus, dum ad unius veritatis expugnationem conspirent*, cap. 41.

Ibid. l. 14. proinde] For. *perinde*. Voces a librariis mutari solent.

Ibid. l. 24. quasi sine lare vagantur] Voculam *quasi* ex editione principe aliisque restitui. In eadem tamen mendose positum est, *quasi sibi latæ*, in ed. tertia Rhenani *quasi sibi late*, in ultima Rhenani *quasi late*, in ed. Paris. prima *quasi sibilatæ*, in Paris. 2nda. *sibi latè*, omisso *quasi*, in ed. Franek. *quasi sibi late*, ut in tertia Rhenani. Tandem edidit Rigaltius ex Wouwerii vet. libro *sine lare*, omisso *quasi*. Ait doctissimus ille Wouwerius in *Emendatt.* suis anno 1608 editis, "Editionem sequutus vir illus-" tris (an Scaliger?) emendavit *Abii late vagantur*. Inge-" niose, ut omnia. Fortasse non rejicienda conjectura qua " scribebam, *orbi fide, extorres, Cybiratæ vagantur*, sed " minime discedendum arbitror a vet. cod." Hæc ille. Recepit vero istud, *quasi Abii late vagantur*, in edit. suam Christianus Lupus; nihilominus cum Rigaltio facit Thomasius.

P. 158. l. 3. diligentia adtonita] Quæ semper est in metu ne quid peccet. RIGALT.

Ibid. l. 4. adlectio explorata] Adlegendorum, scilicet in ordinem ecclesiasticum. RIGALT. Adlectio, ordinatio, ἐπικληρεῖν. SEMLER.

Ibid. l. 6. apparitio devota] Apparent episcopis presbyteri, diaconi. Apparent magistratibus scribæ, præcones, accensi. Glossæ Philoxeni, *Apparitores*, Ἐκβιβασταί. Εἰσὶν

δὲ ὑπηρέται τοῖς ἄρχουσιν προσεδρεύοντες, Apparitio, Ἐκβιβασμός. Eo sensu dixit Septimius noster libro de Spectaculis p. 98. *Aures et oculos apparere spiritui: Cum spiritui appareant aures et oculi; nec possit mundus præstari, cujus apparitores inquinantur.* RIGALT.

P. 158. l. 6. processio modestia] Procedebant in publicum Christiani modesto habitu vultuque. Sic lib. II. de Cultu Feminar. *Vobis autem nulla procedendi causa non tetrica. Aut imbecillus aliquis ex fratribus visitatur, aut sacrificium offertur, aut Dei sermo administratur* &c. p. 80. RIGALT.

Ibid. l. 16. de sævis et perversis doctrinis] Seris. Sic optime liber Ursini. Antea, *sævis*. Nullo sensu. Seras doctrinas dicit Antichristi, cujus tempora excipiet consummatio seculi. Tria tempora in Tertullianii scriptis cunctas hominum ætates dividunt, Naturæ, Legis et Evangelii. Itaque ultimum est evangelii tempus, subrepente Antichristo et seculi fine. Hæc RIGALTIUS, qui *seris* recepit. Attamen, extante in præcedentibus editionibus *sævis*, haud spernenda, imo amplectenda est, conjectura Junii *scævis* reponentis. Glossæ Vett. Σκαιὸς, *scævus, vanus, pravus*. *Sævis* in editionem suam revocavit Thomasius, adscripta altera lectione *seris* ad oram.

Ibid. l 27. Itaque veniam merebuntur] Ironice hæc dicta, sicut notavit Semlerus.

Ibid. l. 33. semel] H. e. ἅπαξ, tantum semel, non iterum.

P. 159. l. 2. sed quum vos non crederetis] Particula negativa cuivis sensum auctoris bene perpendenti amovenda videbitur. Cæterum illud animadvertendum est, posita fuisse hæc verba in editt. vetustissimis post vocem *mandaveram*; ac displicuisse Junio transpositionem, quæ eorundem postea facta est. Ita enim scribit: "Falluntur, qui " hic transponunt auctoris verba. Ego primam editionem, et " manuscriptorum consensum sequens, ita legendum censeo. " *Discentibus*, id est, discipulis., *meis eadem ad vos prædicare mandaveram* (nimirum solummodo viva voce) *sed* " *quum vos non crederetis* (prædicationi illorum) *semel evangelium, et ejusdem regulæ doctrinam apostolis meis de-* " *legaveram*, puta literarum monumentis consignandam, et " deponendam in ecclesia mea. *Sed libuit mihi postea* " *aliqua inde mutare*, nempe ut post ab illis hæreseon " auctoribus fuit factitatum. Sic integra omnia." Hæc Junius, quibus tamen haud assentior. Sin vero vetus sen-

tentiarum ordo revocari debeat, æque tamen scribendum foret, *sed quum vos crederetis.*

P. 159. l. 10. qui exorbitant, et fidei veritatis periculum non cavent] Legendum putabat Junius *fide* non *fidei;* extatque in ipsa hujus libelli clausula, quam post Junii tempora Rigaltius adjecit, locutio *in fide veritatis.* Porro scribit S. Paulus ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος, καὶ πίστει ἀληθείας. 2 *Thess.* ii. 13. Quapropter locum ita refingo, *qui* exorbitantes fide *veritatis, periculum non cavent.* Cæterum illud, *cæpit opinari*, pro eo quod est, *potest fieri, ut talia opinentur, qui exorbitantes* &c. more Tertulliani est positum.

Ibid. l. 16. etiam specialiter quibusdam respondebimus] Hoc vero præstitit libris adversus Marcionem, adversus Valentinianos, adversus Praxeam &c. Minime autem sequenti opusculo, nam eo tantum indicantur hæreses, non confutantur. RIGALT.

Ibid. l. 16. Hæc in fide veritatis &c.] Voces usque ad ultimum verbum *Explicit* primus addidit Rigaltius in editione sua librorum novem Tertulliani. Hæ vero ideo omissæ esse in multis codicibus videntur, ut melius cum hoc opere cohæreret libellus, de quo illico dicturi sumus. In clausula autem ista, *Hæc in fide veritatis ci . . . . . legentibus pax et gratia Domini nostri Jesu Christi in æternum*, lacuna hoc vel alio quodam modo supplenda est, *citra cavillationem legentibus.*

CONTRA HÆRETICOS EXPLICIT.] In codice Agobardi non ultra pergit liber De Præscriptione Hæreticorum, neque ulla fit mentio sequentis opusculi, quod incipit, *Quorum hæreticorum, ut plura prætéream* &c. Et jacebit ἀκέφαλον, nisi dicimus sic a Tertulliano adnexum fuisse operi De Præscriptione Hæreticorum, ut eo absoluto, cum aliquis adscripsisset, *Explicit de Præscriptione Hæreticorum*, idem quisquis ille fuerit, ejus ævi scriptor, pro titulo sequentis opusculi subjecerit, *Quorum hæreticorum:* daturus scilicet catalogum eorum, quos generali præscriptione submovendos censeret, ac deinde incipiat opusculum, *Taceo enim Judaismi hæreticos*, quod idcirco portio ac sequela præcedentis habeatur, proptereaque nullibi citatum ab authore separatim reperiatur. Stilus certe non absimilis videtur Septimiano. In quibusdam vero exemplaribus præcedit librum De Præscr. Hæreticorum. RIGALT. Si, ut opinantur Allixius, Noesseltus, aliique, post Tertulliani lapsum compositus fuit hic liber *De Præscriptione*, hinc sane duo isti tractatus diversos auctores habeant omnino necesse est. Haud

pauca enim contra Montani hæresim in subsequentis opusculi cap. penult. afferuntur. Rem vero aliter se habere circa compositionem, quam crepant, libri *de Præscriptione* post Tertulliani lapsum, supra exposui; porro scriptum fuisse iisdem fere temporibus utrumque librum, omnes, quod sciam, consentiunt. At vero, etsi egregium et probabile opus est catalogus iste hæreticorum, *Adversus Omnes Hæreses* appellatus, multaque in se bonæ frugis, nequaquam alibi reperta, continet; ac præterea ab Hieronymo, ut indicabit Rigaltius, adductus est; immo fortasse Tertulliano ipsi ab Optato in lib. primo *De Schismate Donatistarum* attributus, haud satis tamen convenire idem videtur cum opere a Tertulliano supra promisso, in quo singulis hæresibus se responsurum esse ait; nec vim salesque orationis Septimianæ satis assequitur. Certe pars hujus libelli *De Præscriptione* non est; neque a Lupo aut Thomasio, qui post Rigaltii tempora hunc *de Præscriptione* ediderunt, libris suis conclusus est.

IN LIBELLUM

ADVERSUS OMNES HÆRESES

ANNOTATIONES.

P. 161. l. 3. QUORUM hæreticorum &c.] Quæ nunc sequuntur in Hirsaugiensi codice præcedebant librum *de Præscriptionibus*, quod Rhenanus librarii incuria factum putat. In Paternaciensi codice erat separatus libellus ἀνεπίγραφος, in altero autem libro titulum habebat, *Adversus Omnes Hæreses*. Atque sub hoc titulo in editione Rhenani ista omnia separatim excusa sunt, cum in ceteris editionibus uno tenore cum superioribus conjunguntur. SEMLER.

Ibid. l. 4. Taceo enim Judaismi hæreticos] Hæc legerat Hieronymus, cum adversus Luciferianos agens *Taceo*, inquit, *de Judaismi hæreticis, qui ante adventum Christi legem traditam dissiparunt, quod Dositheus Samaritanorum princeps prophetas repudiavit* &c. et infra, *Ad eos me* converto. Hieronymus eod. *Ad eos venio hæreticos, qui evangelia laniaverunt*. RIGALT. Libellus iste una cum Vincentii Lirinensis *Commonitorio*, et Tertulliani *De Præscriptionibus*, sed separatim a Tertulliani opere, typis excusus est sub titulo *Catalogi Hæreticorum* a Carolo Barbiellini Romæ anno 1765. Volui quidem titulum, qui in edit. principe huic opusculo datus est, *Adversus Omnes Hæreses, seu potius, de Hæresibus Liber*, eidem partim saltem præfigere, codice MS. a Rhenano supra commemorato nixus; verum neglectu meo *Hæreticos* pro vocabulo *Hæreses* in titulo positum est; id tamen magis convenit cum initio opusculi, quam alterum *Hæreses*.

Ibid. l. 18. Hic ausus est summam se dicere virtutem, id est, summum Deum] Similiter scribit de Simone Tertullianus libro *de Anima* cap. 34, *et se quidem finxit summum Patrem*. Referente quoque Irenæo lib. II. *Advs. Hæreses*, cap. 8. dicebat Simon iste, *semetipsum esse summum Deum*.

Ferunt *Apostolorum Actus*, Simonem ipsum λέγειν εἶναί τινα ἑαυτὸν μέγαν, cæteros vero omnes de eo dicere, Οὗτός ἐστιν ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ μεγάλη. cap. viii. comm. 9. 10.

P. 161. l. 20. ac dæmone se oberrante qui esset sapientia, descendisse quærendum] Ita se habet editio princeps. Sed in duabus posterioribus Rhenani editionibus, quas secutæ sunt editt. Paris. ambæ et Franek. et Rigaltiana, extat *a dæmone se oberrante, qui esset sapientia, descendisse quærendum*, nisi quod edit. Paris. secunda *aberrante* habet, Rigaltius autem *qua* pro *qui*. Reponendum mihi quidem videtur, *ac* æone a *se* aberrante, *qui esset sapientia, descendisse* se ad *quærendum*. Conferendus enim Irenæus in lib. primo *Advs. Hæreses* capp. 23. et 24. de Simone, deque exiliente ex eo prima mentis ejus conceptione. Junius vero in notis calci edit. Franek. adjectis legendum conjecit, *ad dæmonem secum errantem, qui esset sapientia descendisse se quærendum*. Locum autem sic constituere vult Rigaltius. *Ad oves aberrantes se, qui esset sapientia, descendisse quærendum*. Denique Semlerus ait, se ex Irenæo lib. III. ausum scribere, *Ad ennœam se aberrantem, quæ esset sapientia, descendisse quærendum*. Quod ad voces attinet *Apud Judæos* &c. eas, prout postea distinxit in Annotationibus suis Rigaltius, conjunxi cum sequentibus. Vide enim, quæ de Basilide paulo infra et de Carpocrate cap. 4. scribat auctor.

Ibid. l. 23. se in phantasmate Dei non passum] Fortasse *Deum* reponendum, cum hoc interpretamento; *Se* modo imaginario, vel putativo, ut loquitur Tertullianus, *non passum, sed esse quasi passum*, Deus cum fuerit.

P. 162. l. 5. angelos inferiores mundum fecisse] Posuit in edit. sua pro veteri scriptura *inferiorem* Rigaltius. Cum vero postea in cap. 3. *angelos* inferiores *hominem finxisse* scribat hic auctor, lectionem alteram revocavi. Habes infra, *in ultimis quidem angelis, et qui hunc fecerunt mundum;* atque initio cap. 4. *angelos atque virtutes, quos distantes longe* a superioribus virtutibus *mundum istum in inferioribus partibus condidisse* dicit. Attamen in cap. 7. mentio facta est mundi superioris atque inferioris. Supra Junius conjecit emendandum, *in summis illis et infinitis partibus*, pro, *in summis et illis infinitis*, sed fortasse nihil mutandum est.

Ibid. l. 7. ad similitudinem illius luminis] Post *similitudinem* interposuit has voces Rigaltius, *illam superiorem propter*, quas quidem, ut ex sequentibus perperam huc

translatas, expungendas jussi. Dein vox *angelos* male repetita fuisse videtur, prout Rhenanus jam adnotaverat, et post eum Wouwerius in *Emendationibus Epidict.* Fine opusculi simile quid huic clausulæ habes, *quam Victorinus* corroborare curavit.

P. 162. l. 10. cujus lumen illud, et virtutem illam superiorem propter misericordiam, scintillam salvam esse] Sic edidit. ante Rigaltium, qui quidem voces *illam superiorem propter* omisit. Sed locum mancum et corruptum Junius hoc modo supplevit, atque emendavit. Cui *lumen illud et virtutem illam superiorem propter misericordiam* vitæ scintillam immisisse; hanc *scintillam salvam esse.* Convenit hæc emendatio tam cum iis, quæ in cap. 3. sequuntur, quam cum Tertulliano in lib. *De Anima* cap. 23. atque Irenæo lib. I. *Contra Hæreses* cap. 22. ubi de Saturnini scitis agitur. Interea a Junio locum præclare emendante rectius, ni fallor, positum fuisset *scintillam vitæ*, quam *vitæ scintillam*, siquidem propter τὸ ὁμοιοτελευτὸν, seu vocis *scintillæ* repetitionem, omissio vocum interjectarum contigisse videatur. Dixi, similia extare in capite proxime sequente.

Ibid. l. 33. frequenter] An frequentare? Semler. Alioquin adverbium cum *concutere* construendum foret. Sed fortasse scribendum, *et* seditione res *frequenter et* bello *concutere*, pro *et* seditiones *frequenter et* bella *concutere.*

P. 163. l. 6. ne quis confiteatur in Simonem credidisse] For. reponendum, conficiatur, h. e. *colligatur*, vel, *concludatur.*

Ibid. l. 13. ex hac permixtione, pudor est dicere quæ fœda et immunda sunt et cætera obscœna; omnes enim refert quosdam turpitudinis natos, &c.] Ita se habet edit. princeps. In edit. Rhenani ult. Paris. utraque et Franek. *sunt* cum sequentibus positum est. In hunc autem modum locum repræsentavit Rigaltius. *Ex hac permixtione pudor est dicere quæ fœda et immunda sunt. Homines enim refert quosdam turpitudinis natos.* Cum vero omnia hæc et plura post voces *ex hac permixtione* usque ad illas, *natos præterea dæmones*, παρενθετικῶς collocata videantur, totum locum velim ita refingere, atque distinguere: *Ex hac permixtione* (*pudor est dicere, quæ fœda et immunda. Sunt et cætera obscœna;* omne *enim refert* quasdam *turpitudinis* notas, *et complexus, et permixtiones execrabiles, obscœnasque conjunctas* (hoc est, *conjunctiones*), *et quædam ex ipsis adhuc turpiora,*) *natos præterea dæmones et deos* &c. Hoc mihi quidem placet. Sed Rigaltius, qui ipse *homines* pro *omnes*

posuit, in notis suis refert, monuisse virum eruditissimum, legendum *æones*, propter Epiphanium in Hæres. Καὶ ἐκ τούτου τοῦ αἰῶνος τοῦ αἰσχροῦ καὶ τῆς μήτρας γεγονέναι Θεούς τε καὶ τοὺς ἀγγέλους καὶ δαίμονας. Scribere autem jusserat Latinus Latinius, *communes* pro *omnes*, quod probat Junius. Recte præstat, *quasdam turpitudinis notas*, editio Halensis, sed unde acceptum, nescio.

P. 163. l. 18. conjunctas] Hoc est *conjunctiones*. RIGALT.

Ibid. l. 21. et jam præterimus] Sic cum editore Romano lego, pro *etiam præterimus*. Vult Semlerus reponere, *Si etiam præterimus, satis est nobis* &c. Supra in lin. 20. Junius vocem sustulit *satis* ante *sacrilega*. Sed neutram approbo conjecturam.

Ibid. l. 23. gravissima sententiæ auctoritate] An reponendum *gravissimæ*?

P. 164. l. 1. imitatur] Magis conveniret huic loco verbum *intimat*.

Ibid. l. 4. ad benedicenda eucharistia sua] Mutandum censuit Pamelius *eucharistia* in *eucharistica*, sed retenta pristina lectione ait Rigaltius; "Sic habet codex Divi-"onensis. Atque ita etiam indiculus Heres. Hieronymi "(a Menardo editus.) *Et ipse illis* eucharistia *sanctificat*.

Ibid. l. 11. gravitate materiæ permixta sibi] Legendum videtur *permistæ*.

Ibid. l. 13. in medietate relictum extendisse totum, effecisse sic cœlum] Sic editum est. Sed conjecit scribendum *extendisse* se Semlerus et ante eum Latinus Latinius, qui et recte censuit ponendum esse *et fecisse* pro *effecisse*. Fortasse igitur ita legendus est locus, *in medietate* vero *relictum extendisse se totum*, et fecisse *sic cœlum*.

Ibid. l. 17. quem occ[usisse] Conjecerat legendum, atque *occlusisse* Junius. Malim *queis* vel *quibus* reponere.

Ibid. l. 28. et similitudinem serpentis] For. legendum, ad *similitudinem serpentis*.

P. 165. l. 20. per passionem Christi] Hoc est, si pateretur Christus.

Ibid. l. 28. dum Abel interfectum dicerent] Nonne *cum* et *diceret* reponenda? Apud Epiphanium in *Hæres.* xxxix. *Sethianorum*, de hac matre hoc positum est, γνοῦσα ὅτι ἀπέκτανται Ἄβελ, ἐνθυμηθεῖσα ἐποίησε γεννηθῆναι τὸν Σήθ, καὶ ἐν τούτῳ ἔθηκε τὴν αὐτῆς δύναμιν. c. ii. p. 284. ed. Petav.

Ibid. l. 32. Permixtiones enim dicunt angelorum et hominum iniquas fuisse] H. e. impares, inæquales. Nisi forte reponendum est, *impias*, cum voces inter se facile mutentur.

P. 166. l. 8. etiam semen Cham] Sic cum edit. principe Rigaltius. Atque hæc notavit ad edit. Halensem Semlerus. "*Cain*, Fran. Paris. ut jam conjiciebat Rhenanus. At "Rigalt. et Veneta (nupera editio) retinent *Cham*, quam "lectionem etiam Junius ex Epiphanio comprobat." Εἰσέδυσαν (angeli) τὸν Χὰμ εἰς τὴν κίβωτον ὄντα τοῦ αὐτῶν σπέρματος, inter Epiphanii verba sunt in *Hæresi* xxxix. cap. 3. Habent *Chain* Rhenani edd. 3. et 4. *Chain* et *Cham* valde similia sunt. *Caïn* ed. Paris. prima, forsan recte.

Ibid. l. 23. eo quod et firmior et robustior ex cæteris fuerit, et quo colligeret tentata animarum sola salute, nullas corporis resurrectiones] Sic edit. princeps. Sed vulgo cum abest *ex* ante *cæteris*, tum recte *ex* pro *et* ante *quo* positum est. Legendum puto *robustior* ea *cæteris fuerit*. Meliusque mihi videretur, ex *quo colligeret*, attentata. Dein ait Semlerus, "*ex quo* colligere est retenta *animarum* "*sola salute* &c. legendum censet Junius; *retenta* jam re- "posuerat Latinius." Scribendum conjecit annotator ad edit. Romanam hujus tractatus, *constituta tantum*, vel *admissa anim.*

Ibid. l. 32. non Dominum, sed angelum promens] *Deum* reponere velim. Fortasse supra legendum est *ab angelis* pro *ab illis*, nisi subaudiendum hoc verbum est.

P. 167. l. 4. legem esse proponit] Sic editt. Rhenani, seu principes, sed posteræ editt. Paris. priorem secutæ habent *etiam* pro *esse*. Legerim, *legem* et jam *esse proponit*. Quomodo vero hoc collegerit Ebion ex verbis, quæ adducuntur scripturæ sacræ, ambegissem, nisi suppeditaret istæc *Indiculus Hæresium* S. Hieronymo adscriptus; a Menardo editus, quem Rigaltius hic attulit. *Carpocras, Cerinthus, et Hebion. Hi tres tibi successerunt, docentes omnia secundum legem, circumcidi, observare sabbata, et dies festos Judaicos; Christus enim hæc omnia observavit. Sufficere dicentes ita esse doctorem* (an significat auctor magistri discipulum, aliorum doctorem?) *ut magistrum*. (Matt. x. 25.) Ebionitæ, ait Eusebius, docuerunt, δεῖν πάντως αὐτοῖς τῆς νομικῆς θρησκείας, ὡς μὴ ἂν διὰ μόνης τῆς εἰς τὸν Χριστὸν πίστεως, καὶ τοῦ κατ' αὐτὴν βίου, σωθησομένοις. *Hist. Eccl.* III. 27.

Ibid. l. 9. circumcidens] Vulgo *circumducens*, cui quidem lectioni, sicut alteri *circumdicens*, prætuli ego *circumcidens*, quod ut lectio varians ad marg. edit. principis extat, in qua *circumdicens* legitur. *Circumducere* vult rescribere Latinius.

Ibid. l. 13. semen] Legit Ciaconius processisse *mentem et veritatem*, argute conjiciens vocem *semen* ex fine vocis

præcedentis et principio sequentis inscite conflatam esse, atque hanc conjecturam non possum quin probem. JUNIUS cui quidem adsentit Semlerus. At vero vocem *semen* retinendum hoc loco esse, cuique patebit Tertullianum inspicienti in libro *Advs. Valentinianos* capp. 7. et 25. ubi de his nugis disputatur.

P. 167. l. 16. de sermone autem et vita] Scilicet his, quos proxime ante appellaverat *Verbum et vitam*, Λόγον καὶ ζωήν.

Ibid. l. 23. in defectionem] Fortasse hic, et postea, *in defectione* legendum, prout in edd. aliquot scribitur. Attamen infra habes in Firmiliani *Epistola*, cap. 8. *in extasin constituta*. Cæterum ait Tertullianus *Advs. Valentinianos* cap. 10. *Hujus* (Hori) *prædicant opera, et repressam ab inlicitis, et purgatam a malis, et deinceps confirmatam Sophiam; et conjugio restitutam, et ipsam quidem in pleromatis censu remansisse. Enthymesin vero* (*quam et* Achamoth *vocant*, verba Irenæi sunt lib. I. init. cap. 4. quocum consentit Tertullianus cap. 14. et alibi) *ejus et illam appendicem Passionem ab Horo relegatam et crucifixam, et extra eum factam; malum, quod aiunt, foras.* Hæc Tertullianus.

Ibid. l. 26. dicto Jao; hoc pronuntiatio appellat] Vocem *Jao* nescierunt editiones ante Pamelium, qui Macereum secutus est, Gallicum hujus libelli interpretem, ex Irenæo et Epiphanio locum corrigentem. Legendum vero *missus* pro *misisset*, quod habent editt. Rhenanianæ et Paris. utraque primus proposuerat Latinius. Ad verba, *Hoc pronuntiatio* appellat, adnotat Pamelius; "—Addens (Ma-" cereus in Annotationibus), *Hoc pronuntiatio appellat*, ac " si dicat, tale sortitur nomen ille pleromatis custos, alludit " ad *Heracleonitarum et Marcosiorum* hæresin, quæ, (Irenæo " lib. I. c. 9. et Epiphanio hær. 34. testibus) hoc ad-" struebat, quod primus ille pater, qui infra vocatur, " *Propator Bythos*, pronunciando et aperiendo os Verbum " emisit, quod adstans quemlibet *Æonem* nomine suo ap-" pellabat. Quare recte Rhenanus lectorem remisit ad " illud infra de Heracleone; *sed novitate quodam pronuntia-" tionis vult videri alia sentire. Introducit enim imprimis " illud fuisse quod pronuntiat.*" Infra. Rigaltius autem ait; " Videtur aliquid deesse, quod suppleri posset ex iis quæ " leguntur lib. adversus Valentinianos pag. 296. *Tam " importune filiæ occurrisset, ut etiam inclamarit in eam, Jao, " quasi, Porro Quirites! aut, Fidem Cæsaris! Inde invenitur " Jao in scripturis.*" (cap. 14.) Hæc ille. Antea ibid. cap. 9.

scripserat Tertullianus: *Quædam et huic* (Horo) *vis est, fundamentum, universitatis illius extrinsecus custos, quem et crucem appellant, et Lytroten, et Carpisten.* Denique vocum illarum, *Pronuntiatio appellat*, significatio hæc videtur esse, Pronuntiatione vocis, *Jao*, h. e. *qui existit*, Demiurgus, sive Creator, non Bythos ipse, appellatione donatur. Interea vix dubitem, quin vox *Jao*, quam, ut dixi, nesciverunt editiones vetustissimæ, in pronomen *hoc* male conversa esset, atque idcirco disparere *hoc* atque expelli e contextu debuisset.

P. 167. l. 31. contristatus est] Sic edd. Rhenani et Paris. utraque, sed postea, Pamelio primo mutante, ut patet ex notis ejus, præstiterunt edd. Franek. et Rigaltiana *contristata est*. Ut vero monet Semlerus, in masculino subauditur æon. Itaque in hac Valentini ῥήσει *contristatus* restituendum curavi. Sed Tertullianus *Advs. Valentinianos* cap. 9. mutato vicissim genere scribit. *Namque ex illis duodecim æonibus, quos homo et ecclesia ediderant*, novissima *nata æon, viderit solœcismus, Sophia enim nomen est—prorumpit in patrem inquirere.* Pertinere vero omnia mox dicta ad istum tricesimum æonem Jao nominatum et Achamoth in defectione factum, mea fert sententia; sed conjicit Pamelius, interserendam, vel subaudiendam, post illa verba, *Hinc fecit*, vocem *Demiurgus*, cujus mater est Achamoth, ut conveniat cum Irenæo et Epiphanio, imo cum Tertulliano, auctor. Et huic quidem Pamelii opinioni favere videntur verba post paulo sequentia; *quoniam quidem ipse fuerit de aporiatione* (ἀπορίᾳ) *conceptus atque prolatus. Hunc tamen instituisse istum mundum ex his materiis, quos Achamoth vel pavendo, vel timendo, vel contristando, vel sudando præstiterat.* Inest quidem his verbis ambiguitas quædam, perinde ac fit in fabula illa Achamoth et filii Demiurgi. Hæc enim scribit Tertullianus cap. 18. ejusdem libri *Advs. Valentinianos*, ubi Ptolemæi, de quo paulo infra, sententias recenset; *Ab illo enim*, (Demiurgo) *si tamen ab illo, et non ab ipsa potius Achamoth, a qua occulto, nihil sentiens, ejus, et velut sigillario extrinsecus ductu, in omnem operationem movebatur. Denique ex hac personarum in operibus ambiguitate nomen illi Metropatoris miscuerunt, distinctis appellationibus cæteris* &c. Ait ibidem infra cap. 25. *Inerat autem in Achamoth, ex substantia Sophiæ matris, peculium quoddam seminis spiritalis; sicut et ipsa Achamoth in filio Demiurgo sequestraverat, ne hoc quidem gnaro.* Apud hunc vero scriptorem Anonymum Jao tantum et Achamoth vel nominari, vel designari, videntur.

P. 168. l. 3. de aporiatione conceptus atque prolatus] *Aporiatio, hæsitatio, metus, confusio.* Irenæus: *dehinc expavisse, et aporiatam,* id est, *confusam.* Rigalt. qui et in Indice Glossarum Tertulliani posuit *aporiatio, angustia, anxietas.*

Ibid. l. 10. humida fontium fluminum materia, marisque] For. legendum *fontium* et *fluminum.*

Ibid. l. 17. sed alterius] Latinius legit, *sed* non *alterius.* Junius autem—*hujus carnis. Sed* ulterius *legis*—Malim, *sed alterius partis,* scil. animæ, ut cap. 51. Hæc Semler. Ut vero prædicabant Valentiniani carnalium, quos vocabant, atque animalium interitum, quod constat ex Tertulliani libro adversus illos capite 32. sic corporis spiritualis salutem sodalibus suis promittebant, quomodo ostendit Epiphanius *Hæres.* xxxii. cap. 7. Τὸ δὲ ἑαυτῶν τάγμα πνευματικὸν ὄν, σώζεσθαι σὺν σώματι ἄλλῳ ἐνδυτέρῳ ὄντι, ὅπερ αὐτοὶ σῶμα πνευματικὸν καλοῦσι, φανταζόμενοι. Quapropter in hunc sensum verba interpretor; Resurrectionem hujus, vel nostræ, carnis negat Valentinus, sed corporis alterius, vel spiritualis, approbat. De Ptolemæo autem et Secundo quæ proxime sequuntur, conferenda ea sunt cum Tertulliano *Advs. Valentinianos,* capp. 33. 38. De Valentini evangelio videsis quæ ad *Reliquiar. Sacr.* vol. II. p. 35. annotavi.

Ibid. l. 33. in primis illud fuisse quod pronuntiat] Ait Semlerus deesse nomen αὐτοὸν, aut simile. Lucem præbebit Philastrius *De Hæresibus* cap. 41. *Post hunc* (Secundum) *Heracleon, discipulus ipsius, surrexit, dicens, Principium esse unum, quem* Dominum appellat. *Deinde de hoc natum aliud, deque his duobus generationem multorum assumit principiorum, cum suis itidem delirans doctoribus.* p. 91. ed. Fabricii. Sic Philastrius de Heracleone ipso; itidem de Apelle scribit infra Anonym. noster, *aliam virtutem, quam dicit,* Dominum dicit, cap. 51. Itaque legendum hoc loco videtur, *quod* Dominum *pronuntiat.* Sed locum aliter exposuit Pamelius supra in nota ad voces, *dicto Jao; pronuntiatio appellat,* a me allatus ad pag. 167. lin. 26. Certe male Annotator ad ed. Romanam addere vult nomen *Valentinus* post *pronuntiat.*

P. 169. l. 11. denique Jesum Christum descendisse] Addendum *in* ante *Jesum* monuit Semlerus.

P. 170. l. 5. Hic ex occasione &c.] Hunc scripturæ sacræ locum cum quæstione de origine mali conjungens Marcion duos Deos, Cerdonem imitatus, propterea statuit.

P. 170. l. 1. eadem dicere] Forte, *eadem* dicens, nisi quis forte velit, *eademque* dicere. Junius. Ita Rhenanus *eadem dicere* retinere voluerat, verbo *conatus est* ex præcedentibus subaudito. Supplere *et* ante *eadem* vult Annotator ad edit. Romanam. Sed fortasse *eadem* dicens præferendum est.

Ibid. l. 14. in carnem suam lapsus est] Superius annotata vide ad Tertulliani *De Præscr.* cap. 30.

Ibid. l. 16. infinitis superioribus partibus] Legere vult Junius *infiniti*. Malim reponere in *infinitis superioribus partibus*. Habes supra, *in summis et illis infinitis partibus*. cap. ii. p. 158.

Ibid. l. 19. Hoc vult videri] Legendum *hinc*, vel *ab hoc*. Junius. An *huic*, i. e. *ab hoc*? Semler. Præferendum videtur, *ab hoc*.

P. 171. l. 1. animarum solarum dicit salutem] An *docet* pro *dicit* legendum?

Ibid. l. 2. privatas] Esotericas. Fortasse in vocibus sequentibus, *sed extraordinarias*, pro *sed* scribendum *et*.

Ibid. l. 16. Sunt enim qui—dicantur,—pronuntientur.] Si quid refert me hoc fecisse, revocavi ex editionibus Rhenani et Parisina utraque *dicantur* pro *dicuntur*, et ex ed. Rhenani ultima et Parisina utraque (deficit enim in ed. principe alterum orationis membrum) *pronuntientur* pro indicativo *pronuntiantur*. Primus Pamelius ex MS. Vaticano *dicuntur* substituit.

Ibid. l. 20. et communem quidem illam] Melius abesset particula *et*; fortasse ex præcedente *et* orta, quæ quidem a Priorio in editione sua Rigaltiana et a Romano editore male omissa est.

Ibid. l. 29. Blastus accedens &c.] Ut ex Irenæo constat, Blastum separasse se ab ecclesia, quippe cum idem sanctus pater epistolam ad eum miserit *De Schismate* inscriptam; ita vicissim ex hoc loco causa eruitur, cur hic homo se separaverit. Nondum vero Asiatici Quartadecimani ob tempus sibi fere proprium servandi paschatis ab ecclesia schismatici judicati erant. De Blasto confer Eusebii *Hist. Eccl.* V. 15. 20; et notam supra ad Irenæi Fragmentum, p. 39.

P. 172. l. 2. Christum pro nomine adprehensus negavit] Editionis principis lectionem revocavi, ad quam notavit Rhenanus, "pro nomine, hoc est, ob professionem nominis "Christiani." Nam istud ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος subaudito τοῦ Χριστοῦ, phrasis est scriptoribus veteribus solennis, quæ sumpta ex Scriptura S. videtur. Videsis *Reliquias Sacr.*

vol. III. p. 353. in notis ad S. Petrum Alex. Verumtamen postea Rhenanus in ultima sua editione hæc substituit, *qui posteaquam Christi pro nomine adprehensus est in Christum blasphemare non destitit.* Extat hæc lectio in subsequentibus editionibus. Deinde Pamelius ex codice edidit Vaticano; *Christi pro nomine comprehensus negavit.* Hoc secutus est Rigaltius. Voluerat quoque Latinius legere, *Christi pro nomine*, non *Christum pro nomine.* Sed hac de re aliter sentio; et ipsa quoque lectionis quæ extat varietas ex corruptela locutionis parum intellectæ orta esse videtur. Phrasis hujus exemplum extat in Tertulliani libro *De Patientia*, nomen *cum familia ipsius persequentes*, cap. 2. et in lib. *Contra Gnosticos* cap. 11. Ad vocem *adprehensus* quod attinet, verba habes, *ut* adprehensum *Dominum destituerint*, in cap. ult. libri *de Baptismo.* Cæterum refert Rigaltius, emendatum a se esse librum *de Præscr. Hæret.* locis quinque et nonaginta ex codicibus Agobardi et Ursini. Ego in illo tractatu cum hoc libello simul conjuncto a recensione Rigaltiana plus octogies discessi.

P. 168. l. 7. nullo alio præ cæteris nisi sola justitiæ auctoritate] Sic edd. Rhenanianæ et Paris. utraque, *nulla alia* editt. Franek. et Rigaltiana. Scribendum videtur, *nullo alio* præcellentem *cæteris, nisi sola justitiæ auctoritate.*

Ibid. l. 25. Victorinus] De hoc Victorino nihil apud alios scriptores. ANNOTATIO ad edit. hujus libelli Romanam. Contra Praxeam Tertullianus scripsit.

FIRMILIANI

EPISTOLA AD S. CYPRIANUM,

CONTRA

EPISTOLAM STEPHANI EPISCOPI ROMANI,

E GRÆCO ANTIQUITUS CONVERSA.

FIRMILIANUS.

GUIL. CAVIUS, *Hist. Lit.* vol. I. p. 123.

FIRMILIANUS[a], vir genere, pietate, atque eruditione illustris, circa an. 233. Cæsareæ Cappadocum episcopus factus est. Multa ei cum Origene tunc docendi munere Cæsareæ in Palestina fungente familiaritas intercessit, immo tam propenso erga Origenem animo fuit, ut modo illum in suam provinciam ad ecclesiarum utilitatem evocaret, modo ad ipsum visendum Judæam usque proficisceretur, et cum eo aliquamdiu maneret, ut majorem rerum divinarum cognitionem perciperet (Euseb. lib. VI. c. 26. 27.) Tanti ab omnibus habitus est, ut gravioribus ecclesiæ negotiis eo tempore agitatis semper interfuerit. Magnas cum Stephano Romano pontifice ob dogma de Hæreticis Rebaptizandis lites exercuit. Coacta enim episcoporum Galatiæ, Phrygiæ, Ciliciæ, et proximarum provinciarum synodo Iconiensi, Cypriani sententiam hæreticos denuo esse rebaptizandos adversus Stephanum con-

[a] Conf. Tillemont, Memor. Eccles. ad Vit. Firmilian. vol. IV.

stanter contendentis confirmavit: propterea a Stephano male habitus, qui rupto pacis ecclesiasticæ vinculo eum ab ecclesiæ suæ communione abscidit. Anno 265. synodo orientalium Antiochiæ adversus Paulum Samosatenum ejusdem urbis episcopum habitæ interfuit, et magna pars erat; in qua dogmatis a Paulo invecti novitatem quidem damnavit, hominem vero ipsum sententiam se mutaturum promittentem damnare distulit, ab homine nullius fidei deceptus, speransque sine ullo religionis dispendio rem optime posse constitui. Synodi istius epistola synodica a Turriano tenebris eruta exstat Gr. Lat. Concil. tom. I. Auctuar. Bibliothec. PP. Paris. 1624. tom. I. pag. 302. (Edita apud *Concilium Antioch. contra Paulum Samosatenum* in vol. II. *Reliquiar. Sacr.*) Cum vero anno 270 ad secundam synodum Antiochenam adversus eundem Paulum collectam iter faceret, et jam Tarsum usque pervenerat; ibi grandævus decessit: uti synodi istius Patres in literis suis encyclicis testantur[b]. Extat inter Epistolas Cyprianicas [c]*Firmiliani ad Cyprianum Epistola*, a Cypriano, cujus stylum plane sapit, Latine, ut videtur, versa; qua confirmata Cypriani de Hæreticorum Baptismo sententia, Stephanum papam ob inhumanitatem, audaciam, insolentiam, aliaque ab eo improbe gesta acerbe perstringit. Firmiliani libros, quos post se reliquit, citat Basilius de Spiritu S. cap. xxix. p. 360. quot vero, vel quinam fuerint non dicit[d].

[b] Ap. Euseb. lib. VII. cap. 30.

[c] Conf. Fabr. Bibl. med. et infim. Latinit. lib. VI. vol. ii p. 499.

[d] (Videsis notas ad Firmiliani Epistolam.)

FIRMILIANI

EPISCOPI CÆSAREÆ CAPPADOCIÆ

AD

CYPRIANUM CONTRA EPISTOLAM STEPHANI.

I. FIRMILIANUS Cypriano fratri in Domino salutem. Accepimus per Rogationem carissimum nostrum, diaconum a vobis missum, literas quas ad nos fecisti, frater dilectissime, et gratias propter hoc Domino maximas egimus: quod contigerit, ut qui corpore ab invicem separamur, sic spiritu adunemur; quasi non unam tantum regionem tenentes, sed in una atque in eadem domo simul inhabitantes. Quod et decet dicere, quia et spiritalis domus Dei una est. Erit enim in novissimis, ait propheta, diebus manifestus mons Domini et domus Dei super vertices montium. In quam convenientes cum jucunditate adunantur, secundum quod et in psalmo hoc postulatur a Domino, inhabitare in domo Dei per omnes dies vitæ. Unde et in alio loco manifestatum est, esse apud sanctos magnam voluntatis caritatem (*for.* alacritatem), in unum convenire: Ecce, inquit, quam bonum et voluptabile est, ut habitent fratres in unum. Adunatio enim et pax et concordia, non solum hominibus fidelibus et cognoscentibus veritatem, sed et angelis ipsis cœlestibus voluptatem maximam præstat; quibus dicit sermo divinus, esse gaudium in uno peccatore pœnitentiam agente, et ad unitatis vinculum revertente.

Isai. ii. 2.

Ps. xxvi. 7.

Ps. cxxxii. 1.

Luc. xv. 10.

Quod utique non diceretur de angelis, conversationem in cœlis habentibus, nisi ipsi quoque essent nobis adunati, qui nostra adunatione lætantur: sicut e contrario utique contristantur, quando vident diversas quorundam mentes, et scissas voluntates; quasi non tantum unum et eundem Deum simul invocent, sed separatis, et divisis ab invicem, nec confabulatio jam possit esse, aut sermo communis. Nisi quod nos gratiam referre Stephano in isto possumus: quod per illius inhumanitatem nunc effectum sit, ut fidei et sapientiæ vestræ experimentum caperemus. Sed non enim si nos propter Stephanum hanc beneficii gratiam cepimus, statim Stephanus beneficio et gratia digna commisit. Neque enim et Judas perfidia sua et proditione, qua scelerate circa Salvatorem operatus est, dignus videri potest, quasi causam bonorum tantorum ipse præstiterit, ut per illum mundus et gentium populus passione Domini liberaretur. Sed hæc interim quæ ab Stephano gesta sunt, prætereantur; ne dum audaciæ et insolentiæ ejus meminimus de rebus ab eo improbe gestis longiorem mœstitiam nobis inferamus. De vobis autem cognoscentes, quod secundum regulam veritatis et sapientiam Christi, hoc de quo nunc quæritur disposueritis; cum magna lætitia exultavimus et Deo gratias egimus, quia invenimus in fratribus tam longe positis tantam nobiscum fidei et veritatis unanimitatem.

Ab unitate divina pendet Christianorum unitas.

II. Potens est enim gratia Dei copulare et conjungere caritatis atque unitatis vinculo, etiam ea quæ videntur longiore terrarum spatio esse divisa. Secundum quod et olim intervallo temporum sepa-

Ezech. xiv.

ratos, ab Job et Noe qui in primis fuerant, Eze-

chielem et Danielem, posteriores ætate, ad unanimitatis vinculum virtus divina conjunxit; ut quamvis temporibus longis discreti essent, eadem tamen divina inspiratione sentirent. Quod et nunc in vobis animadvertimus, ut qui longissimis regionibus a nobis separati estis, sensu tamen et spiritu copulatos vos esse nobiscum proberetis. Quod totum hoc fit divina unitate. Nam cum Dominus unus atque idem sit qui habitat in nobis, conjungit ubique et copulat suos vinculo unitatis. Unde in universam terram exivit sonus eorum, qui a Domino missi sunt, unitatis spiritu velociter currentes. Sicut e contrario nihil prodest aliquos proximos et junctos sibi esse corporibus, si animo et mente dissideant; quando adunari animæ omnino non possint, quæ se a Dei unitate diviserint: Ecce enim, inquit, qui longinquant se abs te, peribunt: sed tales judicium Domini pro merito suo subibunt, recedentes a verbis ejus qui Patrem pro unitate deprecatur, et dicit: Pater da ut quomodo ego et tu unum sumus, sic et hi in nobis unum sint. Ps. xviii. 4. Ps. lxxii. 26. Jo. xvii. 21.

III. Nos vero ea quæ a vobis scripta sunt, quasi nostra propria suscepimus, nec in transcursu legimus, sed sæpe repetita memoriæ mandamus: neque obest utilitati salutari, aut eadem retexere ad confirmandam veritatem, aut et quædam addere ad cumulandam probationem. Si quid autem a nobis additum fuerit, non sic additur quasi a vobis aliquid minus dictum sit; sed quoniam sermo divinus humanam naturam supergreditur, nec potest totum et perfectum anima concipere; idcirco et tantus est numerus prophetarum, ut multiplex divina sapientia per multos distribuatur. Unde et tacere præ- 1 Cor. xiv. 30.

cipitur, primo in prophetia loquenti, si secundo fuerit revelatum. Qua ex causa necessario apud nos fit, ut per singulos annos seniores et præpositi in unum conveniamus ad disponenda ea quæ curæ nostræ commissa sunt: ut si qua graviora sunt, communi consilio dirigantur; lapsis quoque fratribus et post lavacrum salutare a diabolo vulneratis, per pœnitentiam medela quæratur; non quasi a nobis remissionem peccatorum consequantur, sed ut per nos ad intelligentiam delictorum suorum convertantur, et Domino plenius satisfacere cogantur. Quoniam vero legatus iste a vobis missus regredi ad vos festinabat, et hibernum tempus urgebat; quantum potuimus ad scripta vestra rescripsimus.

Refellitur assertio Stephani dicentis, quod apostoli ab hæreticis venientes baptizare prohibuerint.

IV. Et quidem quantum ad id pertineat quod Stephanus dixit, quasi apostoli eos qui ab hæresi veniant, baptizari prohibuerint, et hoc custodiendum posteris tradiderint; plenissime vos respondistis, neminem tam stultum esse qui hoc credat apostolos tradidisse, quando etiam ipsas hæreses constet execrabiles ac detestandas postea extitisse. Cum et Marcion Cerdonis discipulus inveniatur, sero post apostolos et post longa ab eis tempora, sacrilegam adversus Deum traditionem induxisse. Apelles quoque blasphemiæ ejus consentiens, multa alia nova et graviora, fidei ac veritati inimica addiderit. Sed et Valentini et Basilidis tempus manifestum est, quod et ipsi post apostolos et post longam ætatem, adversus ecclesiam Dei sceleratis mendaciis suis rebellaverint. Cæteros quoque hæreticos constat pravas suas sectas et inventiones perversas prout quisque errore ductus est, postea induxisse; quos omnes manifestum est a semetipsis damnatos esse, et

Tit. iii. 11.

ante diem judicii inexcusabilem sententiam adversus semetipsos dixisse: quorum baptisma qui confirmat, quid aliud quam cum ipsis se adjudicat, et se ipse participem talibus faciendo condemnat.

V. Eos autem qui Romæ sint non ea in omnibus observare quæ sunt ab origine tradita, et frustra apostolorum auctoritatem prætendere; scire quis etiam inde potest, quod circa celebrandos dies paschæ, et circa multa alia divinæ rei sacramenta, videat esse apud illos aliquas diversitates, nec observari illic omnia æqualiter, quæ Hierosolymis observantur. Secundum quod in cæteris quoque plurimis provinciis, multa pro locorum et nominum (*for.* hominum, *Baluz.*) diversitate variantur; nec tamen propter hoc ab ecclesiæ catholicæ pace atque unitate aliquando discessum est. Quod nunc Stephanus ausus est facere, rumpens adversum vos pacem, quam semper antecessores ejus vobiscum amore et honore mutuo custodierunt: adhuc etiam infamans Petrum et Paulum beatos apostolos, quasi hoc ipsi tradiderint; qui in epistolis suis hæreticos execrati sunt, et ut eos evitemus monuerunt. Unde apparet traditionem hanc humanam esse, qui hæreticos asserit, et baptisma quod non nisi solius ecclesiæ est, eos habere defendit.

Ecclesia Romana tanquam custos traditionum minus diligens defertur.

Rom. xvi. 17. 2 Pet. iii. 17.

VI. Sed et ad illam partem bene a vobis responsum est, ubi Stephanus in Epistola sua dixit: *Hæreticos quoque ipsos in baptismo convenire, et quod alterutrum ad se venientes non baptizent, sed communicent tantum*, quasi et nos hoc facere debeamus. Quo in loco, etsi vos jam probastis satis ridiculum esse, ut quis sequatur errantes; illud tamen ex abundanti addimus: non esse mirum si sic

Ratio redditur quare hæretici alterutrum ad se venientes non baptizent.

hæretici agant, qui etsi in quibusdam minoribus discrepant, in eo tamen quod est maximum, unum et eundem consensum tenent, ut blasphement Creatorem, quædam somnia sibi et phantasmata ignoti Dei confingentes: quos utique consequens est sic consentire in baptismi sui vanitate, ut consentiunt in repudianda divinitatis veritate. De quibus quoniam longum est ad singula eorum, vel scelesta, vel supervacua respondere; satis est breviter illud in compendio dicere; eos qui non teneant verum Dominum Patrem, tenere non posse, nec Filii nec Spiritus Sancti veritatem. Secundum quod etiam illi qui Cataphrygas appellantur, et novas prophetias usurpare conantur, nec Patrem possunt habere, nec Filium, nec [Spiritum Sanctum; *vid. not.*] a quibus si quæramus quem Christum prædicent; respondebunt eum se prædicare qui miserit Spiritum, per Montanum et Priscam locutum. In quibus cum animadvertamus non veritatis Spiritum, sed erroris fuisse; cognoscimus eos qui falsam illorum prophetiam contra Christi fidem vindicant, Christum habere non posse. Sed et cæteri quique hæretici, si se ab ecclesia Dei sciderint, nihil habere potestatis aut gratiæ possunt; quando omnis potestas et gratia in ecclesia constituta sit, ubi præsident majores natu, qui et baptizandi et manum imponendi et ordinandi possident potestatem. Hæretico enim sicut ordinare non licet, nec manum imponere; ita nec baptizare, nec quicquam sancte nec spiritaliter gerere, quando alienus sit a spiritali et deifica sanctitate. Quod totum nos jam pridem in Iconio, qui Phrygiæ locus est, collecti in unum; convenientibus ex Galatia, et Cilicia et cæteris proximis regionibus, confirmavimus

tenendum contra hæreticos, firmiter et vindicandum, cum a quibusdam de ista re dubitaretur.

Et quoniam Stephanus et qui illi consentiunt, contendunt dimissionem peccatorum et secundam nativitatem in hæreticorum baptisma posse procedere, apud quos etiam ipsi confitentur Spiritum Sanctum non esse; considerent et intelligant spiritalem nativitatem sine Spiritu esse non posse; secundum quod et beatus apostolus Paulus eos qui ab Joanne baptizati fuerant, priusquam missus esset Spiritus Sanctus a Domino, baptizavit denuo spiritali baptismo, et sic eis manum imposuit, ut acciperent Spiritum Sanctum. Quale est autem ut cum Paulum post Joannis baptisma iterato discipulos suos baptizasse videamus; nos eos qui ab hæresi ad ecclesiam veniunt, post inlicitam et profanam eorum tinctionem baptizare dubitemus? Nisi si his episcopis, quibus (*for.* qui sunt) nunc, minor fuit Paulus; ut hi quidem possint per solam manus impositionem venientibus hæreticis dare Spiritum Sanctum; Paulus autem idoneus non fuerit, qui ab Joanne baptizatis Spiritum Sanctum per manus impositionem daret, nisi eos prius etiam ecclesiæ baptismo baptizasset.

Stephanus eo quod agnoscat hæreticos Sp. Sanctum dare non posse, convincitur eos nec baptizare in remissionem peccatorum.

Act. xix.

VII. Illud quoque absurdum, quod non putant quærendum esse, quis sit ille qui baptizaverit, eo quod qui baptizatus sit, gratiam consequi potuerit invocata trinitate nominum Patris, et Filii, et Spiritus Sancti. Deinde, hæc erit sapientia quam scribit Paulus esse in his qui perfecti sunt, ut qui est in ecclesia perfectus et sapiens, hoc aut defendat, aut credat, quod invocatio hæc nominum nuda sufficiat ad remissionem peccatorum, et baptismi sanctifica-

Non satis videtur in nomine Patris et Filii et Sp. Sancti baptizare, si constet illis vocibus alios quam qui in evangelio prædicantur designari.

1 Cor. ii. 6.

tionem. Cum hæc tunc utique proficiant, quando et qui baptizat habet Spiritum Sanctum, et baptisma quoque ipsum non sit sine Spiritu constitutum. Sed dicunt eum qui quomodocunque foris baptizatur, mente et fide sua, baptismi gratiam consequi posse: quod et ipsum sine dubio ridiculum est, quasi de cœlo adducere ad se possit aut mens prava justorum sanctificationem, aut fides falsa credentium veritatem. Non omnes autem qui nomen Christi invocant, audiri, et invocationem suam (*for.* invocatione sua) consequi aliquid gratiæ posse, Dominus ipse manifestat dicens: *Multi venient in nomine meo dicentes; ego sum Christus, et multos fallent:* nulla quippe differentia est inter pseudoprophetam et hæreticum. Nam ut ille in nomine Dei aut Christi, ita iste in sacramento baptismi fallit. Mendacio uterque nititur ad decipiendas hominum voluntates.

Marc. xiii. 6.

Historia mulieris Energumenæ, sacramenta administrantis.

VIII. Volo autem vobis et de historia (*for. addend.* rei) quæ apud nos facta est, exponere ad hoc ipsum pertinente. Ante viginti enim et duos fere annos, temporibus post Alexandrum Imperatorem, multæ istic conflictationes et pressuræ acciderunt, vel in commune omnibus hominibus, vel privatim Christianis; terræ etiam motus plurimi et frequentes extiterunt, ut et per Cappadociam et per Pontum multa subruerent, quædam etiam civitates in profundum receptæ, dirupti soli hiatu devorarentur, ut ex hoc persecutio quoque gravis adversum nos Christiani nominis fieret. Quæ post longam retro ætatis pacem repente oborta, de inopinato et insueto malo ad turbandum populum nostrum terribilior effecta est. Serenianus tunc fuit in nostra provincia præses, acerbus et dirus persecutor. In hac autem perturbatione

constitutis fidelibus, et huc atque illuc persecutionis metu fugientibus, et patrias suas relinquentibus atque in alias partes regionum transeuntibus (erat enim transeundi facultas, eo quod persecutio illa, non per totum mundum, sed localis fuisset), emersit istic subito quædam mulier, quæ in extasin constituta, propheten se præferret, et quasi Sancto Spiritu plena sic ageret. Ita autem principalium dæmoniorum impetu ferebatur, ut per longum tempus sollicitaret et deciperet fraternitatem, admirabilia quædam et portentosa perficiens; et facere se terram moveri polliceretur. Non quod dæmoni tanta esset potestas, ut terram movere aut elementum concutere vi sua valeret; sed quod nonnunquam spiritus nequam præsciens et intelligens terræ motum futurum, id se facturum esse simularet, quod futurum videret. Quibus mendaciis et jactationibus subegerat mentes singulorum, ut sibi obedirent, et quocunque præciperet et duceret sequerentur: faceret quoque mulierem illam cruda hyeme nudis pedibus per asperas nives ire, nec vexari in aliquo aut lædi illa discursione: diceret etiam se in Judæam et Hierosolymam festinare, fingens tanquam inde venisset. Hic et unum de presbyteris rusticum, item et alium diaconum fefellit, ut eidem mulieri commiscerentur, quod paulo post detectum est. Nam subito apparuit illi unus de exorcistis, vir probatus et circa religiosam disciplinam bene semper conversatus, qui exhortatione quoque fratrum plurimorum, qui et ipsi fortes ac laudabiles in fide aderant, excitatus, erexit se contra illum spiritum nequam revincendum (*for.* ad revincendum); qui subtili fallacia etiam hoc paulo ante prædixerat,

venturum quendam aversum et tentatorem infidelem. Tamen ille exorcista inspiratus Dei gratia fortiter restitit, et esse illum nequissimum spiritum qui prius sanctus putabatur ostendit. Atqui illa mulier, quæ prius per præstigias et fallacias dæmonis, multa ad deceptionem fidelium moliebatur, inter cætera quibus plurimos deceperat, etiam hoc frequenter ausa est, ut et invocatione non contemptibili sanctificare se panem et eucharistiam facere simularet, et sacrificium Domino non sine sacramento solitæ prædicationis offerret; baptizaret quoque multos usitata et legitima verba interrogationis usurpans, ut nil discrepare ab ecclesiastica regula videretur. Quid igitur de hujus baptismo dicemus, quo nequissimus dæmon per mulierem baptizavit? Nunquid et hoc Stephanus, et qui illi consentiunt comprobant? maxime cui nec symbolum Trinitatis, nec interrogatio legitima et ecclesiastica defuit? Potest credi aut remissio peccatorum data, aut lavacri salutaris regeneratio rite perfecta, ubi omnia quamvis ad imaginem veritatis, tamen per dæmonem gesta sunt? nisi si et dæmonem in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti, gratiam baptismi dedisse contendunt, qui hæreticorum baptisma defendunt. Apud quos sine dubio idem error est, dæmonum fallacia ipsa est; quando apud illos omnino Spiritus Sanctus non est. Illud etiam quale est, quod vult Stephanus, his qui apud hæreticos baptizantur, adesse præsentiam et sanctimoniam Christi? Nam si
Gal. iii. 27. non mentitur apostolus dicens: Quotquot in Christo tincti estis, Christum induistis; utique qui illic in Christo baptizatus est, induit Christum: si autem induit Christum, accipere potuit et Spiritum Sanctum

qui a Christo missus est, et frustra illi venienti ad accipiendum Spiritum manus imponitur: nisi si a Christo Spiritum induit, (*for.* non ducit, *vid. notam*,) ut apud hæreticos sit quidem Christus, non sit autem illic Spiritus Sanctus.

IX. Decurramus vero breviter et cætera quæ a vobis copiose et plenissime dicta sunt, festinante vel maxime ad vos Rogatiano diacono carissimo nostro. Sequitur enim illud, quod interrogandi sunt a nobis qui hæreticos defendunt, utrum carnale sit eorum baptisma, an spiritale. Si enim carnale est; nihil differunt a Judæorum baptismo, quo sic illi utuntur, ut eo tanquam communi et vulgari lavacro tantum sordes laventur. Sin autem spiritale est; quomodo apud illos esse baptisma spiritale potest, apud quos Spiritus Sanctus non est? Ac per hoc aqua qua tinguntur, lavacrum est illis carnale tantum, non baptismi sacramentum. Quod si baptisma hæreticorum habere potest regenerationem secundæ nativitatis; non hæretici, sed filii Dei computandi sunt, qui apud illos baptizantur. Secunda enim nativitas quæ est in baptismo, filios Dei generat. Si autem sponsa Christi una est, quæ est ecclesia catholica; ipsa est quæ sola generat Dei filios. Neque enim multæ sunt sponsæ Christi; cum dicat apostolus: Despondi vos uni viro virginem castam assignare Christo. Et, Audi filia et vide, et inclina aurem tuam, et obliviscere populi tui; quia desideravit Rex speciem tuam. Et, Veni sponsa de Libano, advenies et pertransibis a principio fidei. Et, Ingressus sum in hortum meum, soror mea, sponsa. Videmus unam personam ubique proponi, quia et sponsa est una. Non est autem una nobiscum hæreticorum

Hæretici qui adulterant fidem, filios Deo generare non possunt.

2 Cor. xi. 2.

Ps. xliv. 10.

Cant. iv. 8.

Cant. v. 1.

synagoga, quia nec sponsa est, adultera et fornicaria; unde nec potest filios Dei parere. Nisi si secundum quod Stephano videtur, hæresis quidem parit et exponit: expositos autem ecclesia suscipit; et quos non ipsa pepererit pro suis nutrit, cum filiorum alienorum mater esse non possit. Et ideo Christus Dominus noster unam esse manifestans sponsam suam, et unitatis ejus sacramentum declarans, ait: Qui non est mecum, adversus me est, et qui non mecum colligit, spargit. Si enim nobiscum est Christus, hæretici autem non sunt nobiscum, pro certo adversus Christum sunt hæretici: et si nos colligimus cum Christo, non colligunt autem nobiscum hæretici, sine dubio spargunt.

Luc. xi. 23.

Ecclesia hortus conclusus; et arca extra quam non est salus. Cant iv. 12.

XI. Sed nec illud prætereundum est a nobis, quod a vobis necessario dictum est, quod ecclesia, secundum Canticum Canticorum, hortus sit conclusus, et fons signatus, paradisus cum fructu pomorum. Qui autem nunquam in hunc hortum introierunt, neque paradisum a Deo Creatore plantatum viderunt, quomodo de fonte qui intus inclusus est, et divino sigillo signatus est, aquam vivam lavacri salutaris præbere alicui poterunt? Cum vero et arca Noe nihil aliud fuerit quam sacramentum ecclesiæ Christi, quæ tunc omnibus foris pereuntibus eos solos servavit, qui intra arcam fuerunt; manifeste instruimur ad ecclesiæ unitatem perspiciendam, quemadmodum et apostolus Petrus posuit, dicens: Sic et nos similiter salvos faciet baptisma: ostendens, quoniam quomodo qui cum Noe in arca non fuerunt, non tantum purgati et salvati per aquam non sunt, sed statim diluvio illo perierunt; sic et nunc quicunque in ecclesia cum Christo non sunt, foris

1 Pet. iii. 21.

peribunt, nisi ad unicum et salutare ecclesiæ lavacrum per pœnitentiam convertantur.

XII. Qualis vero error sit, et quanta sit cæcitas ejus qui remissionem peccatorum dicit apud synagogas hæreticorum dari posse, nec permanet in fundamento unius ecclesiæ, quæ semel a Christo supra petram solidata est; hinc intelligi potest, quod soli Petro Christus dixerit: Quæcunque ligaveris super terram, erunt ligata et in cœlis: et quæcunque solveris super terram, erunt soluta et in cœlis: et iterum in evangelio quando in solos apostolos insufflavit Christus dicens, Accipite Spiritum Sanctum: si cujus remiseritis peccata, remittentur illi; et si cujus tenueritis, tenebuntur. Potestas ergo peccatorum remittendorum apostolis data est, et ecclesiis quas illi a Christo missi constituerunt, et episcopis qui eis ordinatione vicaria successerunt. Hostes autem unius catholicæ ecclesiæ in qua nos sumus, et adversarii nostri qui apostolis successimus, sacerdotia sibi illicita contra nos vindicantes, et altaria profana ponentes; quid aliud sunt quam Chore et Dathan et Abiron, pari scelere sacrilegi, et easdem quas et illi pœnas daturi cum his qui sibi consentiunt? secundum quod etiam tunc illorum participes et fautores pari cum eis morte perierunt. Atque ego in hac parte juste indignor ad hanc tam apertam et manifestam Stephani stultitiam, quod qui sic de episcopatus sui loco gloriatur et se successionem Petri tenere contendit, super quem fundamenta ecclesiæ collocata sunt, multas alias petras inducat, et ecclesiarum multarum nova ædificia constituat, dum esse illic baptisma sua auctoritate defendit. Nam qui baptizantur, complent sine dubio

Ecclesia super petram solidata, in symbolum unitatis Petro commendata.

Matt. xviii. 18.

Jo. xx. 22.

ecclesiæ numerum. Qui autem baptisma eorum probat, de baptizatis et ecclesiam illic esse confirmat. Nec intelligit obfuscari a se et quodam modo aboleri Christianæ petræ veritatem, qui sic prodit et deserit unitatem. Judæos tamen quamvis ignorantia cæcos et gravissimo facinore constrictos, zelum Dei apostolus habere confitetur; Stephanus qui per successionem cathedram Petri habere se prædicat, nullo adversus hæreticos zelo excitatur: concedens illis non modicam sed maximam gratiæ potestatem, ut dicat eos et asseveret per baptismi sacramentum sordes veteris hominis abluere, antiqua mortis peccata donare, regeneratione cœlesti filios Dei facere, ad æternam vitam divini lavacri sanctificatione reparare. Qui sic magna et cœlestia ecclesiæ munera hæreticis concedit et tribuit; quid aliud agit quam communicat eis, quibus tantum gratiæ defendit ac vindicat? Et frustra jam dubitat in cæteris quoque consentire eis et particeps esse; ut et simul cum eis conveniat, et orationes pariter cum eisdem misceat, et altare ac sacrificium commune constituat. Sed in multum, inquit, proficit nomen Christi ad fidem et baptismi sanctificationem, ut quicunque et ubicunque in nomine Christi baptizatus fuerit, consequatur statim gratiam Christi. Quando huic loco breviter occurri possit et dici, quoniam si in nomine Christi valuit foris baptisma ad hominem purgandum, in ejusdem Christi nomine valere illic potuit et manus impositio ad accipiendum Spiritum Sanctum. Et incipient cætera quoque, quæ apud hæreticos aguntur, justa et legitima videri, quando in nomine Christi gerantur; secundum quod vos in epistola vestra exsecuti estis: non nisi in ecclesia

sola valere posse nomen Christi, cui uni concesserit Christus cœlestis gratiæ potestatem.

XIII. Quod autem pertinet ad consuetudinem refutandam, quam videntur opponere veritati; quis tam vanus sit ut veritati consuetudinem præferat? aut, qui perspecta luce tenebras non derelinquat? Nisi si et Judæos Christo adventante, id est, veritate, adjuvat in aliquo antiquissima consuetudo, quod relicta (*for.* rejecta) nova veritatis via in vetustate permanserint. Quod quidem adversus Stephanum vos dicere Afri potestis, cognita veritate errorem vos consuetudinis reliquisse. Ceterum nos veritati et consuetudinem jungimus, et consuetudini Romanorum consuetudinem, sed veritatis, opponimus; ab initio hoc tenentes quod a Christo et ab apostolis traditum est. Nec meminimus, hoc apud nos aliquando cœpisse, cum semper istic observatum sit, ut non nisi unam Dei ecclesiam nossemus, et sanctum baptisma non nisi sanctæ ecclesiæ computaremus. Plane quoniam quidam de eorum baptismo dubitabant, qui et si novos prophetas recipiunt, eosdem tamen Patrem et Filium nosse nobiscum videntur; plurimi simul convenientes in Iconio diligentissime tractavimus; et confirmavimus repudiandum esse omne omnino baptisma, quod sit extra ecclesiam constitutum. Veritas consuetudini præferenda.

XIV. Ad illud autem quod pro hæreticis ponunt, et aiunt apostolum dixisse: Sive per occasionem, sive per veritatem, Christus annuncietur, ut respondeamus, ineptum est; quando manifestum sit, apostolum in epistola sua qua hoc dixit, neque hæreticorum, neque baptismi eorum mentionem fecisse, sed locutum esse de fratribus tantum, sive perfide Apostoli verba Phil. i. elucidantur. Philipp. i. 18.

secum loquentibus, sive in fide sincera perseverantibus. Nec oporteat hoc longo tractatu excutere, sed ipsam satis sit epistolam legere, et quid apostolus dixerit, de ipso apostolo recognoscere. Quid ergo, inquiunt, fiet de his qui ab hæreticis venientes sine ecclesiæ baptismo admissi sunt? Si de sæculo excesserunt, in eorum numero qui apud nos catechizati quidem sunt, sed priusquam baptizarentur obierunt, habentur. Non modo dicunt (*for.* Non modicum, *vid. notam*) emolumentum veritatis et fidei, ad quam relicto errore pervenerant, etsi consummationem gratiæ consecuti non sunt, morte præventi. Qui autem adhuc in sæculo permanent, baptizentur ecclesiæ baptismo, ut remissionem peccatorum consequi possint; ne per alienam præsumptionem in pristino errore manentes, sine gratiæ consummatione moriantur.

Baptisma temere admissum, temerariam eucharistiæ participationem post se trahit.

XV. Cæterum quale delictum est, vel illorum qui admittunt, vel eorum qui admittuntur; ut non ablutis per ecclesiæ lavacrum sordibus, nec peccatis expositis, usurpata temere communicatione contingant corpus et sanguinem Domini, cum scriptum sit: Quicunque ederit panem aut biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis et sanguinis Domini? Nos etiam illos quos hi qui prius in ecclesia catholica episcopi fuerant, et postmodum sibi potestatem clericæ ordinationis assumentes baptizaverant, pro non baptizatis habendos judicavimus. Et hoc apud nos observatur, ut quicunque ab illis tincti ad nos veniunt, tanquam alieni et nihil consecuti, unico et vero ecclesiæ catholicæ baptismo apud nos baptizentur, et lavacri vitalis regenerationem consequantur. Et tamen multum interest inter eum

1 Cor. xi. 27.

qui invitus et necessitate persecutionis coactus succubuit, et illum qui sacrilega voluntate audax contra ecclesiam rebellat, vel in Patrem et Deum Christi, et totius mundi conditorem, impia voce blasphemat. Et non pudet Stephanum hoc asserere; ut per eos qui ipsi in omnibus peccatis sint constituti, dicat posse remissionem peccatorum dari? Quasi possit esse in domo mortis lavacrum salutis. Ubi ergo erit quod scriptum est; Ab aqua aliena abstine te, et a fonte alieno ne biberis: si relicto ecclesiæ fonte signato, alienam aquam pro tua suscipis, et profanis fontibus ecclesiam polluis? Quando enim baptismo hæreticorum communicas, quid aliud quam de voragine et cœno illorum bibis, et ipse ecclesiæ sanctificatione purgatus, alienarum sordium contactibus inquinaris? Nec metuis judicium Dei hæreticis testimonium contra ecclesiam perhibens, cùm scriptum sit: Falsus testis non erit impunitus? Prov. ix. 19. Prov. xix. 5.

XVI. Quin immo tu hæreticis omnibus pejor es; nam cum inde multi cognito errore suo ad te veniant, ut ecclesiæ verum lumen accipiant; tu venientium errores adjuvas, et obscurato lumine ecclesiasticæ veritatis, tenebras hæreticæ noctis accumulas. Cumque se illi in peccatis esse, et nihil gratiæ habere se, ac propterea ad ecclesiam venire fateantur; tu eis remissionem peccatorum subtrahis quæ in baptismo datur, dum dicis eos jam baptizatos, et extra ecclesiam ecclesiæ gratiam consecutos: nec intelligis animas eorum de manu tua exquiri, cum judicii dies venerit, qui sitientibus ecclesiæ potum negasti, et volentibus vivere causa mortis fuisti: Et insuper indignaris. Qui hæreticorum baptisma pro rato habet, illos a pœnitentia avertit.

Quod rationum momentis deest, ira et furore solet suppleri.

XVII. Vide qua imperitia reprehendere audeas eos, qui contra mendacium pro veritate nituntur. Quis enim justius indignari contra alterum debuit? Utrumne qui hostes Dei asserit, an vero qui adversus eum qui hostes Dei asserit, pro ecclesiæ veritate consentit (*for.* contendit)? Nisi quod imperitos, etiam animosos atque iracundos esse manifestum est, dum per inopiam consilii et sermonis ad iracundiam facile vertuntur, ut de nullo alio magis quam de te dicat scriptura divina: Homo animosus parat lites, et vir iracundus exaggerat peccata. Lites enim et dissentiones quantas parasti per ecclesias totius mundi? Peccatum vero quam magnum tibi exaggerasti, quando te a tot gregibus scidisti? excidisti enim teipsum: noli te fallere.

Prov. xxix. 22.

Ille maxime schismaticus qui alios immerito tanquam schismaticos abstinet.

XVIII. Siquidem ille est vere schismaticus, qui se a communione ecclesiasticæ unitatis apostatam fecerit. Dum enim putas omnes a te abstineri posse, solum te ab omnibus abstinuisti. Nec te informare ad regulam veritatis et pacis vel apostoli præcepta potuerunt, monentis et dicentis: *Obsecro ergo vos ego vinctus in Domino, digne ambulare vocatione qua vocati estis, cum omni humilitate sensus et lenitate, cum patientia sustinentes invicem in dilectione, satis agentes servare unitatem Spiritus in conjunctione pacis. Unum corpus, et unus Spiritus, sicut vocati estis in una spe vocationis vestræ. Unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus et Pater omnium, qui super omnes, et per omnia, et in omnibus nobis.* Hæc apostoli mandata et monita salutaria, quam diligenter Stephanus implevit, humilitatem sensus et lenitatem primo in loco servans? Quid enim humilius aut lenius quam cum tot episcopis

Eph. iv. 1.

per totum mundum dissensisse; pacem cum singulis vario discordiæ genere rumpentem, modo cum orientalibus, (quod nec vos latere confidimus,) modo vobiscum, qui in meridie estis? A quibus legatos episcopos patienter satis et leniter suscepit, ut eos nec ad sermonem saltem colloquii communis admitteret: adhuc insuper dilectionis et caritatis memor, præciperet fraternitati universæ, ne quis eos in domum suam reciperet; ut venientibus non solum pax et communio, sed et tectum et hospitium negaretur. Hoc est servasse unitatem Spiritus in conjunctione pacis, abscindere se a caritatis unitate, et alienum se per omnia fratribus facere, et contra sacramentum et fidem, contumacis furore discordiæ rebellare. Apud talem potest esse unum corpus et unus Spiritus, apud quem fortasse ipsa anima una non est, sic lubrica et mobilis et incerta! Sed quantum ad illum pertinet, relinquamus.

XIX. Excutiamus potius id de quo maxima quæstio est. Qui contendunt ab hæreticis baptizatos sic recipi oportere, tanquam legitimi baptismi gratiam consecutos; unum nobis atque illis baptisma dicunt esse, et in nullo discrepare. Sed quid ait apostolus Paulus? Unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus. Si unum atque idem est cum nostro baptisma hæreticorum, sine dubio et fides una est: si autem fides una est, utique et Dominus unus est: si Dominus unus est, consequens est dicere, quia (*for. addend.* Deus, *vid. not.*) unus est. Si autem hæc unitas quæ separari omnino et dividi non potest, etiam apud hæreticos ipsa est; quid ultra contendimus? ut (*for.* aut) quid illos hæreticos, et non Christianos vocamus? Porro cum

Occurritur objectioni; quod cum unum ubique sit baptisma, pariter ubique ratum esse debet. Eph. iv. 5.

nobis et hæreticis nec Deus unus sit, nec Dominus unus, nec una ecclesia, nec fides una, sed nec unus Spiritus, aut corpus unum; manifestum est nec baptisma nobis et hæreticis commune esse posse, quibus nihil est omnino commune. Et tamen non pudet Stephanum talibus adversus ecclesiam patrocinium præstare, et propter hæreticos asserendos fraternitatem scindere: insuper et Cyprianum pseudochristum, et pseudoapostolum, et dolosum operarium dicere! Quæ omnia in se esse conscius prævenit; ut alteri ea per mendacium objiceret, quæ ipse ex merito audire deberet. Bene te valere omnibus nobis cum (*for.* vobiscum,) universis qui in Africa sunt episcopis, et cunctis clericis, et omni fraternitate universi optamus; ut perpetuo unanimes et unum sentientes habeamus nobiscum etiam de longinquo adunatos. Extat hæc Epistola apud S. Cyprianum, edit. Benedictin. Paris. 1726. p. 142.

Matt. xxiv. 24.

2 Cor. xi. 13.

IN

FIRMILIANI

EPISCOPI CÆSAREÆ CAPPADOCUM

AD S. CYPRIANUM EPISTOLAM

ANNOTATIONES.

P. 231. l. 1. FIRMILIANI] Eusebius *Hist. Eccl.* lib. VI. cap. 26. Διέπρεπε ἐν τούτῳ (tempore Imp. Alexandri Severi) Φιρμιλιανὸς Καισαρείας τῆς Καππαδοκῶν ἐπίσκοπος. Ubi hæc annotavit Henricus Valesius, "Vir doctissimus, et inter "scriptores ecclesiasticos celebris fuit Firmilianus. Hujus "testimonio utitur Basilius in libro de Spiritu Sancto. Ταύ-"την καὶ Φιρμιλιανῷ τῷ ἡμετέρῳ μαρτυροῦσι τὴν πίστιν οἱ λόγοι "οὓς κατέλιπε. Ejusdem meminit in Epistola Canonica ad "Amphilochium. Hodie unica superest Firmiliani Epi-"stola ad Cyprianum. Mirum est tamen nec ab Hieronymo "nec a Bellarmino inter scriptores ecclesiasticos eum re-"censeri. Ac de Bellarmino facile est conjicere, quam ob "causam illum prætermiserit. Ideo scilicet quod Stepha-"num papam acerbius perstrinxisset." Hæc Valesius. Primum inter præsules nominat Firmilianum Eusebius, qui concilio Antiocheno adversus Paulum Samosatenum habito interfuerunt. Et ipsa quoque synodus in epistola sua synodica Firmilianum jam mortuum cum laude commemorat. Magno porro hoc præconio eum ornavit Theodoretus; Καὶ Φιρμιλιανὸς ὁ Καισαρέων τῆς Καππαδοκίας ἐπίσκοπος περιφανὴς ἀνὴρ, καὶ γνῶσιν ἑκατέραν ἔχων καὶ τὴν θύραθεν καὶ τὴν θείαν. *Hæret. Fab.* iv. 8. Et referente Cavio in *Hist. Lit.* vol. I. voce *Magnes*, p. 135. Φιρμιλιανὸς ὁ θαυμάσιος appellatur a Germano patriarcha CP. in *Dogmatico ad Anthimum* MS. apud Galeum, ubi patres synodi Antiochenæ recenset. Is denique in *Menologio* Græcorum una cum Malchione presbytero Antiocheno die 28 Octobris commemoratur. Firmiliano quidem attribuit Moses Chorenensis in

Historia Armeniaca, quam ediderunt cum interpretatione Latina Gul. et Georg. Whistonii, librum de ecclesiæ persecutionibus ; an vero opus tale quid ille composuerit, dubium videri possit annotationes legenti ad Aristonem Pellæum in *Reliquiis Sacris* vol. I. p. 99.

P. 231. l. 4. Ad Cyprianum Epistolam] Hanc epistolam, quam primus protulit Morellius, habebant etiam ii qui Romæ præfuerunt editioni operum Sancti Cypriani in officina Pauli Manutii. Illi autem, ut ait Latinus Latinius, non probaverunt uti e tenebris proferretur ; hujusque consilii auctorem se et suasorem fuisse ipse testatur ingenue, cum majorum exempla secutum, tum hominis, id est, Firmiliani, cujus ea epistola est, petulantiam detestatum. Postea Pamelius, qui illam repererat in sex antiquis codicibus, eam recudit, innuens tamen, quo erat in rempublicam Christianam et ecclesiasticam affectu, se illam omissurum fuisse, quod paulo vehementius et acerbius quam episcopum deceat scripta sit, nisi jam a Morellio fuisset edita. Scilicet Romanos et Pamelium commoverunt liber Firmiliani stylus et excandescentia adversus papam Stephanum diverse ab eo sentientem. At si attente considerassent quanti et quam vehementes soleant esse affectus cum agitur de causa religionis et fidei, considerassent etiam quam vehemens et acerbus fuerat Stephanus scribens adversus Cyprianum, profecto hanc excandescentiam condonassent Firmiliano, neque propterea tenebris damnandum esse putassent illustre hoc antiquitatis ecclesiasticæ monumentum, in quo sane bene multa sunt magni momenti quibus hodie careremus cum grandi rerum nostrarum dispendio, ut in simili argumento censuit Sirmondus edens in lucem libellum precum Marcellini et Faustini adversus papam Damasum. Neque illa Romanorum aut Pamelii cura impedivisset in hac luce litterarum quin epistola illa prodiret in publicum. Cum enim certum sit illam ex veteri libro editam fuisse a Morellio, extiterit etiam in sex codicibus Pamelio visis, in iis in quibus inventa est a Latinio, in septem quibus usi sunt Angli in sua editione, in decem cum quibus ego contuli opera Sancti Cypriani, manifestum est illam non potuisse semper latere, etiamsi Morellius non edidisset. Codices autem, cum quibus illam contuli, sunt unus Remigianus, duo Compendienses, duo Victorini, unus Pithœanus, unus monasterii Beccensis, Lætiensis, Bigotianus, et unus meus. Assentior autem Pamelio et Rigaltio existimantibus illam Græce scriptam fuisse a Firmiliano, versam autem Latine a Sancto Cypriano. Epistola ergo Firmiliani inventa est in viginti

sex codicibus manuscriptis. Steph. Baluzius. Scripsisse eam Firmilianum anno 256 ingravescente tempore hiberno, ostendit Pearsonius in *Annal. Cyprianicis* ad ann. 256. sect. x. Obiit anno 272. Litem autem Stephanum inter et ecclesias orientales exortam de hæreticis rebaptizandis memoravit in epistola ad Xystum Romanum S. Dionysius Alexandrinus his verbis, Ἐπέσταλκεν μὲν οὖν (Stephanus) *πρότερον καὶ περὶ Ἑλένου καὶ περὶ Φιρμιλιανοῦ καὶ πάντων τῶν τε ἀπὸ τῆς Κιλικίας καὶ Καππαδοκίας καὶ Γαλατίας, καὶ πάντων τῶν ἐξῆς ὁμορούντων ἐθνῶν· ὡς οὐδὲ ἐκείνοις κοινωνήσων, διὰ τὴν αὐτὴν ταύτην αἰτίαν, ἐπειδὴ τοὺς αἱρετίκους, φησὶν, ἀναβαπτίζουσι.* apud Eusebium *Hist. Eccl.* vii. 5. Porro unus de Firmiliani successoribus in Cæsariensi sede S. Basilius M. hujus atque Cypriani de rebaptizandis hæreticis sententiam commemoravit in *Epistola* sua *Canonica ad Amphilochium* in Beveregii *Synodico* posita. Quid, quod Cypriani et quorundam orientalium litteras, quæ apud hæreticos et schismaticos datum baptismum improbant, suo superesse tempore significat S. Augustinus? Vid. Lib. ejus III. *Contra Cresconium* cap. 1. et Librum ejus *Contra Petilianum* cap. 14. Plura autem contra adversarios epistolæ, quæ in editionem Conciliorum Florentinam nunc demum recepta est, infra annotabimus.

P. 231. l. 12. in una atque in eadem domo] Vulgo *ipsa* pro *una*, quod mutavi fide nixus codicis Simonis Goulartii, qui Cyprianum edidit anno 1593, idemque faciendum suasit. Græca fuerant, *ἐν ἑνὶ καὶ ἐν τῷ αὐτῷ οἴκῳ.*

Ibid. l. 20. magnam voluntatis caritatem, in unum convenire] Hæc verba mendo non carere videntur. Quid si pro isto, *voluntatis caritatem*, reponamus *voluntatis alacritatem?* Extat apud apostolum in Epist. ejus posteriore ad *Corinthios* *ἡ προθυμία τοῦ θέλειν*, vii. 11; et in *Glossariis Vett.* habes Ἡ *προθυμία, alacritas.*

P. 232. l. 6. quasi non tantum unum &c.] Afferenda sunt, quæ de hoc loco scripsit vir eruditus Prudentius Maranus in Vita S. Cypriani editioni Baluzianæ, seu Benedictinæ, præmissa. "Hæc Firmiliani epistola quæ Latine "reddita extat inter Cyprianicas septuagesima quinta, sic "Cypriani stilum redolet, ut non alium interpretem habuisse "videatur. Fidus interpres Græcæ linguæ ingenium non- "nullis in locis retinuit. Paulo post initium, *Contristantur* "(angeli) *quando vident diversas quorundam mentes et* "*scissas voluntates, quasi non tantum unum et eundem Deum* "*simul invocent, sed separatis et divisis ab invicem nec con-* "*fabulatio jam possit esse, aut sermo communis*; id est, quasi "non tantum unum et eundem Deum simul non invocent;

" quæ postrema negatio nonnunquam omittitur apud La-
" tinos, sed sæpius apud Græcos." §. xxxi. p. cxviii. Tum pergit vir cl. ad alios locos similes indicandos, de quibus ordine suo posthac.

P. 232. l. 27. Invenimus in fratribus nostris tam longe positis] Sententiæ Cypriani super hæreticorum baptismo favebant non solum per Africam, Numidiam, et Mauritaniam ecclesiæ quamplurimæ, verum etiam omnes fere quæ in Oriente magno numero Christianam pietatem profitebantur. In iis autem episcopi nobilium civitatum celeberrimi nominatim indicati epistola ad Stephanum, quæ prima est de septem illis Dionysii Alexandrini *περὶ βαπτίσματος* ab Eusebio memoratis. Et in ea quidem epistola magnus ille Dionysius Stephanum certiorem faciebat, sedatos esse motus, quos in Oriente Novatiani concitaverant, itaque omnes ecclesias in eo consentire, ut lapsis pœnitentia daretur; verum adjecerat aliquid de pœnitentibus, qui ab hæreticis redirent, baptizandis, quod prætermisit Eusebius; unde Baronius (hic addendus est Pamelius Baronium secutus in notis ad Cyprianum,) occasionem sumpsit affirmandi pro certo, sic omnes illas ecclesias acquievisse Stephano, ut in ejus decretum, de non baptizandis hæreticis, abdicata Cypriani sententia convenirent; quod adeo non est ab Dionysio traditum, ut defuncto postmodum Stephano idem ille Dionysius Xystum Stephani successorem per alteram epistolam diligenter ac serio monuerit; consideraret attentius quæstionis pondus et caussæ difficultatem: Stephanum quidem Heleno et Firmiliano, cæterisque per Ciliciam et Cappadociam et finitimas ecclesias episcopis nunciasse per litteras, minime communicaturum se cum iis, eo quod hæreticos rebaptizarent. Verumtamen esse magni momenti negotium, *ὄντως γὰρ δόγματα γέγονεν ἐν ταῖς μεγίσταις τῶν ἐπισκόπων συνόδοις, ὡς πυνθάνομαι, ὥστε τοὺς προσίοντας ἀπὸ αἱρέσεως προκατηχηθέντας, εἴτε ἀπολούεσθαι καὶ ἀποκαθαίρεσθαι τὸν τῆς παλαιᾶς καὶ ἀκαθάρτου ζύμης ῥύπον.* Pergit Dionysius, aitque, hoc se ab Antiochiæ, Cæsareæ, Æliæ, Tyri, Laodiceæ, Tarsi episcopis rogatum scribere Xysto: quin et compresbyteris suis Dionysio et Philemoni, qui fuerant ejusdem cum Stephano sententiæ, scripsisse hac de re plenius et uberius. RIGALTIUS.

P. 233. l. 24. mandamus] Hoc pro præterito *mandavimus* ex quinque codd. scriptis posui, e quibus tres in edit. Oxon. memorantur, quartus Bodleianus, quintus Novi Collegii est.

P. 234. l. 21. postea extitisse] Verum hoc est, si modo sermo sit de hæreticis illis, quorum causa tunc temporis

agebatur, quosque hic nominat Firmilianus, maxime quidem tempore ejus vigentibus; sed æque verum est, hæreses haud minus pestiferas in apostolico ævo extitisse. Dignus autem est, qui de hac re conferatur Tertullianus supra in lib. *de Præscript. Hæret.* capp. 33. et 34.

P. 234. l. 26. Sed et Valentini et Basilidis tempus &c.] Variæ sunt opiniones virorum doctorum de tempore quo Basilides dogma suum disseminavit. Qua de controversia vide quæ docte et erudite scripsit amicus olim noster Joannes Baptista Cotelerius in epistolam Ignatii ad Trallianos, ubi tempus Basilidis revocat ad imperium Adriani. Vide etiam viri doctissimi Renati Massueti observationes ad Irenæum pag. 59. §. 112. Ineptos Basilidis errores, quos portenta vocat, graviter exagitat Hieronymus in epitaphio Lucinii Bætici et in libro adversus Vigilantium. Illum idem Hieronymus lib. II. adversus Jovinianum vocat magistrum luxuriæ et turpissimorum complexuum, et in epistola ad Ctesiphontem adversus Pelagianos commemorat impietatem Basilidis. BALUZ. Videsis quæ de his Firmiliani verbis ad Hegesippi Fragmenta apud *Reliquias Sacr.* pp. 234. 235. annotavi. De iisdem notabilia habet Pearsonius *Vindic. Ignat.* vol. II. cap. 7. p. 87.

P. 235. l. 13. locorum et nominum diversitate] Quamvis hæc lectio constans sit in omnibus antiquis exemplaribus, puto tamen legendum esse *hominum*. BALUZ.

Ibid. l. 14. nec tamen propter hoc ab ecclesiæ catholicæ pace atque unitate aliquando discessum est] Ait cl. Coustantius Firmiliani verba afferens in nota ad S. Irenæi Epistolam ad Romanum episcopum Victorem, qui Asianos pascham die 14 mensis celebrantes ab ecclesia separare conatus fuerat, " Celeritas, quippe qua, ut credere est, pax " ad modicum interturbata, in integrum restituta est, uni- " tatis ruptæ oblivionem ita peperit, ut ab ea aliquando " discessum esse Cypriani ætate ne recoleretur quidem." *Rom. Pontif. Epistolæ* p. 99. Quinetiam testatus est Anatolius Laodicenus, is qui ante concilium floruit Nicænum, contentionem istam de paschate exortam ab Irenæo pacatam esse, *utrisque partibus*, inquit, *in sua regula perseverantibus, nec a cœpto antiquitatis more declinantibus*. Vide Anatolii locum ibidem adductum.

Ibid. l. 29. *alterutrum ad se venientes*] Ad Cypriani *Epistolam ad Pompeium*, ubi Stephani verba adhuc plenius afferuntur, hoc annotavit Rigaltius, " Rectissima est " hæc scriptura. Hoc est, neque venientem a Marcione " baptizat Montanus, neque venientem a Montano bap-

" tizat Marcion. Non rebaptizant alterutrum ad se ve-
" nientes."

P. 236. l. 15. nec [Spiritum Sanctum]] Certum est hæc duo vocabula non extare in libris nostris nec in quatuor Anglicanis. Ita etiam de uno suo testatur Pamelius, qui tamen illa addidit ex codice edito, in cujus marginibus Joannes Cauchius Ultrajectinus apposuerat castigationes ex variis codicibus manuscriptis. Remanet tamen adhuc dubium an hæc duo vocabula addita fuerint ex libro veteri, an vero ex conjectura Cauchii tantum. Nam quia in veteribus libris post vocem *filium* additur *nec*, ita ut videantur aliqua deesse, conjecerat Pamelius addenda esse duo illa vocabula, et addidit, videns conjecturam suam confirmatam auctoritate libri Cauchiani. In codice porro Cauchii annotatas fuisse, non solum varias lectiones veterum librorum, sed etiam conjecturas ejus, monet ipse Pamelius in annotationibus suis. Itaque nos hæc duo vocabula, quæ posita sunt sine auctoritate, ex conjectura tantum, uncis conclusimus. Baluz. Indicant quidem Var. Lectt. apud edit. Oxon. collectæ tria verba *nec Spiritum Sanctum* in quatuor illis libris Anglicis deesse; sed revera in duobus ex illis, hi sunt Bodleianus et Novi Collegii codex, apparet *nec* post vocem *filium* cum sequentibus conjunctum. In altero autem epistolarum Cypriani codice, qui penes est idem collegium, haud extat Firmiliani epistola.

P. 236. l. 25. ubi præsident majores natu] Græce, *ὅπου προκάθηνται οἱ πρεσβύτεροι*. Sic et jam supra Firmilianus, Mos *apud nos fuit*, inquit, *ut per singulos annos* seniores (*οἱ πρεσβύτεροι*) *et præpositi in unum conveniamus*. §. iii. p. 224. Utroque loco designantur, ni fallor, superioris ordinis, seu qui præsident, presbyteri. *Præsidentem* nominat episcopum Tertullianus in lib. *de Pudicitia* cap. 14. et illo quidem *presbyterorum* nomine episcopi a veteribus interdum appellantur; raro vicissim, idque accommodatione tantum ad Vet. Test. locum, *episcoporum* titulo donantur presbyteri. Confer. Annotatt. ad Concil. contra Noetum vol. II. *Reliquiar. Sacr.* p. 377. ubi tamen minus recte dubitasse me fateor, utrum plures episcopi in unum, sive in provinciali concilio, collecti, *presbyteri* tertio sæculo ecclesiæ nominarentur. Porro apud episcopum sitam esse potestatem ritus omnes administrandi, baptizandi, offerendi, manum imponendi, ordinandi, credebant antiqui; sed et presbyteris licere, ut muniti auctoritate episcopi baptizarent atque offerrent. *Dandi quidem* (baptismum) *habet jus summus sacerdos, qui est episcopus. Dehinc presbyteri et diaconi, non tamen sine episcopi aucto-*

ritate propter ecclesiæ honorem. Quo salvo, salva pax est. Alioquin etiam laicis jus est, &c. Hæc Tertullianus in lib. *de Baptismo* c. 17. haud finito sæculo ecclesiæ secundo docuit. Ad solos vero episcopos ordinandi jus pertinere, consentit cum Hieronymo universa antiquitas. Adde quod idem hic Firmilianus, qui episcoporum ordinem *presbyterorum* nomine his locis appellavit, singulos episcopos, presbyteros, diaconos, alibi in epistola sua titulis suis distinxit. Porro ait infra §. 12. episcopos ordinatione vicaria successisse apostolis.

P. 236. l. 29. nec spiritaliter gerere] Edit. princeps præstat *aut* pro *nec*, firmantibus illud MSto Novi Collegii ac Bodleiano; quin et fortasse revocandum.

Ibid. l. 31. in Iconio] Dionysius Alexandrinus hoc Iconiense idque in Synnada concilium sanxisse rursus tingendos esse hæreticos, in tertia epistola ad Philemonem Romanum commemorat. Verba ejus apud Eusebium *H. E.* vii. 7. hæc sunt: Μεμάθηκα καὶ τοῦτο ὅτι μὴ νῦν οἱ ἐν Ἀφρικῇ μόνον τοῦτο παρεισήγαγον, ἀλλὰ καὶ πρὸ πολλοῦ κατὰ τοὺς πρὸ ἡμῶν ἐπισκόπους ἐν ταῖς πολυανθρωποτάταις ἐκκλησίαις κατὰ ταῖς συνόδοις τῶν ἀδελφῶν, ἐν Ἰκονίῳ καὶ Συννάδοις καὶ παρὰ πολλοῖς τοῦτο ἔδοξεν, ὧν &c. Apud Iconium autem maxime ob Montanistarum baptismum motam esse quæstionem istam, constat ex Firmiliani verbis infra in cap. 13.

P. 237. l. 18. quibus nunc] *de quibus nunc.* Præpositio deest in omnibus exemplaribus antiquis et in editione Morelliana. Illam Pamelius adjecit ex conjectura, quia existimabat sensum absque ea non posse constare. Baluzius, qui præpositionem delevit. Ait Prudentius Maranus in Vita S. Cypriani editioni Baluzianæ præmissa, §. xxxi. p. cxviii. "*Nisi si his episcopis quibus nunc fuit Paulus*; "legendum putavit Pamelius *de quibus nunc*, sed manifestus "est Hellenismus, τούτοις τοῖς ἐπισκόποις τοῖς νῦν, his epi- "scopis nunc exsistentibus." Hæc ille, quæ quidem haud prohibent, ne sentiam reponendum esse *qui* sunt *nunc*, pro isto *quibus nunc*, cum absit præpositio *de* ante *quibus* a codd. scriptis, quod sciam, omnibus.

P. 237. l. 30. ut qui est in ecclesia perfectus et sapiens, hoc aut defendat, aut credat] *At quis in ecclesia perfectus et sapiens, qui hoc aut defendat, aut credat.* Ita emendavit Pamelius ex libro Cauchii. Nam in editione Morelliana, quæ prima est, legitur, *perfecti sunt, ut qui est in ecclesia, perfectus et sapiens. Hoc autem defendat et credat* &c. In tribus antiquis codicibus scriptum est *perfecti sunt, ut qui est in ecclesia perfectus et sapiens hoc autem defendat.*

Sic etiam alii libri veteres, nisi quod pro *et sapiens* habent *aut sapiens*. Baluz. Optime Novi Collegii codex, ut qui est *in ecclesia perfectus et sapiens hoc aut defendat aut credat*. In tribus quoque codd. scriptis in edit. Oxon. nominatis *qui* pro *quis* legitur, et *qui* ante *hoc* abest. Quapropter posthabita Pamelii lectione, quæ fortasse ex Cauchii conjectura tantum orta est, Morellianam istam revocavi; posito tamen ex fide codicis Novi Collegii *aut* pro *autem* ante verbum *defendat*. Cæterum paulo ante pro *poterit* priorem lect. *potuerit* revocavi.

P. 238. l. 10. et invocationem suam] Rectius foret, *et* invocatione sua.

Ibid. l. 18. de historia quæ apud nos facta est] Excidisse vox *rei* post *historia* videtur. *Est* nescit Novi Coll. MS.

Ibid. l. 21. Alexandrum Imperatorem] Qui periit an. 235.

Ibid. l. 27. ut ex hoc persecutio quoque gravis &c.] Quasi irati Dii mala hæc orbi invexissent propter Christianos.

P. 239. l. 24. unum de presbyteris rusticum] Sic edidit in hujus epistolæ edit. principe Morellius, tanquam si *rusticus* nomen appellativum fuerit; sed quasi nomen proprium, Pamelius et Rigaltius. Aliter Fellus. Dubitat Baluzius. Fortasse significat hoc loco vox *rusticus*, non agrestem ut opinatur Fellus, sed ruralem, ἐπιχώριον. Ἐπιχώριοι πρεσβύτεροι *presbyteri ruris* in Canone decimo tertio *Concilii Neocæsareæ* memorantur. Sed Græce scripsisse Firmilianus ἀγροικικὸν videtur, cum in decimo septimo Chalcedonensi ἀγροικικὰς παροικίας ἢ ἐγχωρίους habeas.

Ibid. l. 32. revincendum] An *ad* revincendum?

P. 20. l. 10. non sine sacramento solitæ prædicationis] Fellus ait; Hanc esse veram lectionem (nam omissa est particula *non* in MStis et editt. omnibus præter illam ab ipso Fello adornatam) ex contextu satis est manifestum; subjungitur enim, *baptizaret quoque multos, usitata et legitima verba interrogationis usurpans, ut nil discrepare ab ecclesiastica regula videretur*. Et quidem vis argumenti periret, si verba solennia, Eucharistiæ administrationi præstituta, non fuissent retenta. Prædicatio solita videtur ista ἀνάμνησις, quam Dominus fieri mandabat, et de qua D. Paulus 1 *Cor.* ii. 26. καταγγέλλετε τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου. De הגדה paschali supra in Epist. ad Cæcil. dictum. Rem hanc exequi videtur Justinus Martyr *Apol.* 2. (1.) ubi dicit, προσφέρεσθαι τῷ προεστῶτι τὸν ἀρτὸν καὶ ποτήριον ὕδατος καὶ κράματος, καὶ οὗτος λαβὼν αἶνον καὶ δόξαν τῷ πατρὶ τῶν ὅλων διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου ἀνα-

πέμπει &c. Rigaltius ait, legendum videtur: *sive sacramentum solitæ precationis offerret. Sacramentum precationis dicit, quemadmodum Tertullianus, sacramentum orationis.* Fellus. Eruditissimum hunc virum sequi par fuit, cui et in hac re obtemperavit Tillemontius, *Mem. Eccl.* in Vita Firmiliani tom. IV. p. 129. ed. Bruxel. Particulam igitur negativam, quæ in textu Baluziano perperam omissa est, verbis præmisi, cum in voce antecedente *Domino* olim absorpta fuisse eadem videretur. Verumtamen cl. Marano in Vit. sua Cypriani ex imitatione Græcorum orta locutio videtur. Is ibidem opponens se Rigaltio, qui pro vocibus, *sine sacramento solitæ prædicationis*, voluerat ponere *sive sacramentum solitæ precationis*, ex Basilio M. monere pergit, "Preces in sacrificio fieri solitæ vocantur apud Basil. ep. "ccxli. ἐκκλησιαστικὰ κηρύγματα, *prædicationes ecclesias-* "*ticæ*." p. cxviii.

P. 240. l. 25. Apud quos] Hæreticos.

P. 241. l. 2. nisi si a Christo Spiritum induit] Hæc scripsit in loco plus semel memorato cl. Maranus, "Cum "existimaret Firmilianus adversarios suos in baptismo foris "ab adultis suscepto Christi gratiam agnoscere, sic eos re- "fellit, *Nam si non mentitur—Spiritus Sanctus.* Illud *nisi* "*si a Christo Spiritum induit*, idem valet ac post Christum; "nec probabilis est conjectura Cauchii et Pamelii, qui le "gendum putant, *Nisi si a Christo Spiritum non induit.*" Quæ Marani mihi quidem haud satisfaciunt. Quid si *non ducit* latet in voce *induit?*

Ibid. l. 24. Neque enim multæ sunt sponsæ Christi] Verbum *sunt* addidi ex Bodleiano ac Novi Collegii MSto.

P. 242. l. 29. Sic et nos similiter] Textum sacrum, Cyprianique codices quinque in var. lectt. edit. Oxon. commemoratos, secutus *nos* pro *vos* imprimendum curavi.

P. 243. l. 2. convertantur] De celebri quæstione hoc unum monebo; existere argumenta ab altera parte temporibus illis allata, quibus Firmiliani suorumque rationes convelluntur, et baptismus nomine S. Trinitatis a quovis administro celebratus firmatur, cum alibi tum in adnotationibus S. Augustini ad Carthaginiense septimum Concilium. Hæ in libris ejusdem patris *de Baptismo* legi possunt.

Ib. l. 27. manifestam Stephani stultitiam] Hunc certe Firmilianus minime opinatus est fuisse universalem ecclesiæ pastorem, et controversiarum infallibilem judicem, cujus personam et definitionem tam inciviliter tractavit. Fellus. Hoc pulchre vidit, ut olim Raymundus Missorius, sic nuper alius quoque Romanæ communionis sacerdos, Stephanus

Morcelli; qui quidem vir disertissimus, elegantioribus sane litteris exquisite doctus, in *Africa* sua *Christiana* exinde collegit, non posse fieri, ut Firmilianus vir sanctus, ut ait, et a multis commendatus, has literas scripserit, quia adeo contra Petri successorem Stephanum contumeliosæ atque improbæ sint; quales ab hæretico nequam et infami compositæ. Insigne exemplum fallaciæ, quæ dicitur *petitionis principii!* Fac autem esse, qui hujusmodi argumentis scientes prudentesque in rebus tanti momenti usi sint, unde fiat totius fidei historicæ interitus, quidni Deum deprecer meæ animæ, ne sit in futuro sæculo cum tam iniquis et improbis sophistis? Verumtamen, quod alibi dixi, ineptas illas Missorii contra hanc epistolam cavillationes alii scriptores Romano-catholici inter Italos quoque degentes respuerunt. Conferas et Baluzii notam, quam ad finem epistolæ adduxi.

P. 244. l. 7. confitetur] Vulgo *profitetur*. Mutavi ego ex quinque scriptis codicibus.

P. 245. l. 21. et si novos prophetas recipiunt] *Non ut vos* (prius *novos*). Hanc lectionem, quam puto esse optimam, inveni in uno libro meo vetere. Morellius posuit *non vos*; eamque lectionem ego reperi in quatuor codicibus antiquis. Pamelius emendavit ex conjectura et scripsit *novos prophetas*, tum quia conjecturam suam confirmatam reperit auctoritate codicis Anglicani quo ipse utebatur, tum quod antea Firmilianus novarum prophetiarum meminerit. Itaque ex editione Pamelii emersit vulgaris. Videtur autem Firmilianus respexisse ad hæresim Marcionitarum, quos Epiphanius ait repudiasse legem ac prophetas. Monet præterea Pamelius in codice suo Anglicano legi *et Spiritum Sanctum* post *Patrem et Filium*. Quod ego in nullo eorum veterum exemplarium reperi quibus usus sum in hac epistola recensenda. Rejecit autem Pamelius hoc additamentum, quia Cataphrygæ non eundem Spiritum Sanctum cum catholicis agnoscebant, utpote qui non illum sed Montanum esse paracletum a Christo promissum dicerent. Baluzius. Statuenti hic Baluzio respexisse Firmilianum ad Marcionitas recte opponas, veteres patres id semper solitos esse pro certo statuere, alium ac diversum Deum agnoscere Marcionitas, qui Christi Patrem negarent creavisse mundum. Audi Tertullianum adhuc catholicum in hac ipsa de baptismi quæstione idem suggerentem, *Non debeo*, inquit, *in illis* (hæreticis) *agnoscere quod mihi est præceptum, quia non idem Deus est nobis et illis, nec unus Christus, id est, idem*: de Baptismo cap. 15. Itaque veterem revocavi lectionem, quæ cum melior apparet, tum extat in codice Bodleiano,

atque illo Novi Collegii, cæterisque fortasse MStis, qui in editione Oxon. adferri solent, quippe cum nulla sit varietas lectionis ibidem notata. Cæterum additamentum illud, *et Spiritum Sanctum* in codd. quinque repertum fuisse novimus ex ead. editione. Ostendit vero hic ipse Firmiliani locus recte sensisse de Patre Filioque hos quidem Montanistas.

P. 246. l. 9. Non modo dicunt] Ad verba superiora, *in eorum numero habentur*, hæc adnotavit Baluzius. Sic restituimus hunc locum auctoritate vetusti codicis Compendiensis et Michaelini, in quibus vox *habentur* est transposita, sed tamen cum nota veteri quæ ostendit ubi ponenda sit, nimirum post vocem *numero*. Itaque cadit conjectura Rigaltii hunc locum emendantis. Baluz. Cum post verbum *obierunt* posita esset ante Baluzii mutationem vox *habentur*, Rigaltius locum sic emendandum voluit, Habent *non modo* discunt *emolumentum*. Affert vero Fellus longam sed satis contortam interpretationem verborum, *non modo dicunt emolumentum*. Ausim ergo reponere, *Non* modicum *emolumentum*; Græce, Οὐ μέτριον κέρδος ἀληθείας καὶ πίστεως. Extant voces, *non modicam* supra §. 12. Et postquam hæc scripsi, visis Marani verbis gavisus sum, quod ante me eodem fere modo is locum corrigere voluisset. "Alium "locum, inquit, longe difficiliorem emendare conabor. De "iis qui foris baptizati sine novo baptismo in ecclesia "obierunt, sic statuit Firmilianus. *Si de sæculo—non "sunt morte præventi.* Existimat Rigaltius verbum *habent* "reponendum post *habentur*, et sic emendat: Habent *non "modo* discunt *emolumentum veritatis et fidei*: sed multo "aptius legi posset, *Habent non modicum emolumentum*, pro "*non modo dicunt aut non modo discunt.*" Hæc Maranus in *Vit. S. Cypriani* §. xxxi. p. cxviii. Sed haud necesse esse, ut addatur *habent*, opinor.

P. 247. l. 1. necessitate persecutionis coactus succubuit] Hîc, quod constat ex superioribus, clericus designatur. Clericus autem lapsus ordine sacro moveri solitus est, neque ei licuit, ut baptizandi ritum administraret.

Ibid. l. 3. Patrem et Deum Christi] Ista sic ponuntur tanquam si Deus esset conditor Christi et totius mundi. Videndum igitur an lectio veteris libri Remigiani et duorum Anglicanorum præferenda sit, qui pro *Christi* habent *Dominum nostrum*. At si ea lectio placet, tollenda est conjunctio. In uno meo legitur *Domini Christi*. Baluz. Ex edit. Oxon. constat extare verba *Dominum Christum*, non, ut ait Baluzius, *Dominum nostrum* in codd. Ar. et Novi

Collegii. Ab hoc quidem MSto, sicut a cod. Bodleiano, haud male abest particula *et* ante voces *totius mundi*. Ad verba autem quod attinet, *Patrem et Deum Christi*, similiter locutus est Dominus ipse ad Mariam Magdalenam in *S. Joannis evangelio* xx. 17. Similiter scripserunt apostoli ejus. Confer *Rom.* xv. 6. 2 *Cor.* xi. 3. *Ephes.* i. 3. 17. *Coloss.* i. 3. *Heb.* i. 9. 1 *Pet.* i. 3.

P. 247. l. 6. qui ipsi in omnibus peccatis sint constituti] Veterem lectionem restitui. Primus edidit Fellus post codices scriptos *qui cum ipsi* pro *qui ipsi*, quod quidem ex duplici lectione ortum videtur. Posuit autem Pamelius *sunt* pro *sint* ex Cauchii vel codice vel conjectura ejusdem.

P. 248. l. 5. pro ecclesiæ veritate consentit] For. legendum *contendit*.

Ibid. l. 8. consilii et sermonis] Forsitan scripserat Firmilianus, *συνέσεως καὶ λόγου*.

P. 249. l. 4. A quibus legatos episcopos &c.] Haud dubium videtur, quin ab Afris, potius quam ab orientalibus, Romam missi sint legati. Contrarium tamen affirmant Baronius in *Annalibus*, et Natalis Alexander in *Hist. Ecclesiastica*. Sed hoc in Afros gestum a Stephano fuisse, post Pearsonium retulerunt Pagius, Tillemontius, Basnagius. "Quid ex illorum verborum serie lucidius," inquit Pearsonius in *Annalibus Cyprianicis*, ad ann. LVI. "quam legatos "eos episcopali honore conspicuos, non ab orientalibus, sed "ab iis qui *in meridie* erant, hoc est, Afris, missos fuisse? "Neque aliter hæc Firmiliani verba, (quæ citata præce- "dunt,) intelligenda esse sentio. *Nisi quod non gratiam "referre Stephano in isto possumus, quod per illius inhuma- "nitatem* nunc effectum sit, ut fidei et sapientiæ vestræ ex- "perimentum caperemus. (Supra p. 222.) Illa enim inhu- "manitas nihil aliud erat quam legatorum rejectio, per "quam *nec confabulatio jam posset esse, aut sermo communis*. "Illi legati in synodo Carthaginiensi secunda missi." §. vii.

Ibid. l. 28. si Dominus unus est, consequens est dicere, quia unus est] Hoc membrum omissum est in editione Rigaltii, restitutum in Anglicana. Sed nescio quonam modo factum est ut Angli absque ullius libri veteris auctoritate, contra fidem veterum exemplarium et editionis Morellianæ, scripserint *consequens est quia unitas est*; nisi si maluerunt amplecti conjecturam Pamelii, qui monuerat in margine suæ editionis legendum esse *unitas*, vel auctoritatem Goulartii, qui eam vocem posuit in contextu, nulla Pamelii mentione; Reinhartus in sua editione reposuit *unus*. BALUZ. Extat in Novi Coll. codice *quia* unus *est*, quod edidit Balu-

xius. Legerim, *quia* Deus *unus* est, id quod sequentia verba suadent. *Quia* pro *quod* apud hos scriptores poni solet.

P. 250. l. 8. pseudochristum] Imitatum est istud ex capite undecimo Epistolæ Secundæ Pauli ad Corinthios. Hinc patet, inquit Pamelius, vehementiam epistolæ Stephani papæ in causa fuisse cur tam vehementer etiam contra eum scriberent Cyprianus et Firmilianus. Recte sane. Non enim aliud causæ exstitit, cur Firmilianus, qui in tota epistola summum amorem unitatis declarat, sic tamen in Stephanum invehatur, ut eum disputationis æstu abreptum fuisse pateat. Nihil lenius ac placabilius Cypriano, ejusque animi moderatio cum in omnibus aliis rebus, tum maxime in hac de baptismo controversia enituit; sed tamen eum interdum a summa illa lenitate ad vehementiorem causæ defensionem transiisse perspicitur ex epistola ad Pompeium. Videtur autem Cyprianum et Firmilianum illud in primis offendisse, quod Stephanus putaret abstinendos rebaptizantes. Propter hæc autem verba, quæ putat non esse Stephani, dubitare se ait Christianus Lupus in scholiis suis ad librum Tertulliani de Præscriptionibus adversus hæreticos an epistola Firmiliani sit vera. Tamen nemo hactenus ante Lupum id sibi sumsit, ut dicere auderet eam esse falsam aut de ejus auctoritate dubitaret. Et certe ista facilitas accusandi falsitatis scripta veterum valde temeraria est et periculosa. Nam si cuique liceat inanes ejusmodi conjecturas sequi, nullum erit antiquitatis monumentum, quod iniquas suspiciones effugiat. Baluz. Ita Baluzius. Haud interea mihi visus est voluisse hoc scribere Christianus Lupus, Firmiliani epistola an germana sit, se dubitare; de appellationibus autem probrosis Cypriano a Stephano attributis, an hæ ab eo revera prolatæ fuerint, se hæsitare. Vid. *Scholia* ejus ad Tertulliani cap. iv. p. 121. At cogitandum, quibus dicteriis ipsum, ut videtur, Cyprianum lacessiverit vetus quidam Stephanianæ de hæreticorum baptismo sententiæ stator, qui est Auctor *De Rebaptismate*, ad fin. op. S. Cypriani. Conferas quæ de Firmiliani epistola supra annotantur.

Ibid. l. 10. Quæ omnia] Ita legendum olim duxi, priusquam sic se habere novissem editionem principem, siquidem postea Pamelius *qui* pro *quæ* ex MSto suo edidit, aliis, fateor, libris scriptis consentientibus. Sed fortasse Græce scripserat Firmilianus ἃ δὴ πάντα, vel τάδε δὲ πάντα.

Ibid. l. 13. omnibus nobis] Hæc mihi videntur esse luxata. Quid si legatur *carissime frater*, errore irrepente ex ignorantia notarum, ut etiam adnotavit Hieronymus in epistola ad Avitum de erroribus Origenis, ubi ait difficile esse no-

tarum posse servare compendia. Simon Goulartius monuit in codice episcopi Acconensis scriptum fuisse: *Bene te valere cum universis qui in Africa sunt episcopis et cunctis clericis et omni fraternitate optamus.* Quam lectionem, ut meliorem, posuit Reinhartus. Et nihilominus ego præfero conjecturam meam. Nihil tamen ausus sum mutare destitutus auctoritate veterum exemplarium. BALUZ. Vide annon recte emendari possit, *Bene te valere omnibus* vobiscum, *universis* &c.

S. CÆCILII CYPRIANI

LIBRI

DE IDOLORUM VANITATE,
DE MORTALITATE, SIVE PESTE,
DE OPERE ET ELEEMOSYNIS,
DE ZELO ET LIVORE.

S. CYPRIANUS.

S. HIERONYMUS, *Lib. de Viris Illustribus*, cap. lxvii. pag. 150. ed. FABRICII, an. 1718. Hamburg.

CYPRIANUS Afer, primum gloriose rhetoricam[a] docuit, exinde suadente presbytero Cæcilio, a quo et cognomentum[b] sortitus est, Christianus factus, omnem substantiam suam pauperibus erogavit[c], ac post non multum temporis electus in presbyterum, etiam episcopus[d] Carthaginiensis constitutus est. Hujus ingenii superfluum est indicem[e] texere, cum sole clariora sint ejus opera. Passus est sub Valeriano et Galieno principibus[f], persecutione octava, eodem die quo Romæ Cornelius, sed non eodem anno[g].

Joan. Alberti Fabricii Notæ.

[a] Non rhetoricam adeo in scholis docuisse, quam in foro exercuisse Cyprianus videtur. Confer quæ ipse de se Cyprianus libro ad Donatum, non longe ab initio.

[b] Quemadmodum liberti olim a dominis manumittentibus solebant cognomentum adsciscere, sic Cyprianus a Cæcilio presbytero Carthaginiensi vindicatus ex ethnicismo in lucem ac libertatem Christianam, Cæcilius cognominari gaudebat. De Cæcilio illo vide Acta Sanctor. 3. Junii tom. I. p. 270. Ad Christianos accessisse S. Cyprianus videtur A. C. 246. ut in Annalibus Cyprianicis colligit Joannes Pearsonius.

[c] De hoc plura Pontius in S. Cypriani vita.

[d] Utrumque non diu post, factum idem Pontius innuit: *Ad probationem operum solum hoc arbitror satis esse, quod judicio Dei et plebis favore ad officium sacerdotii* (presbyteri) *et episcopatus gradum adhuc neophytus, et ut putabatur novellus electus est.* Cæterum Pearsonius presbyterum factum conjicit anno exeunte 247. episcopum a. 248.

[e] *Indicem ingenii* pro indice scriptorum sive monumentorum ingenii poni ab Hieronymo est perspicuum. Mihi vero post Guil. Caveum aliosque qui de scriptis sancti martyris fuse ac diligenter tractarunt, nihil aliud hoc loco reliquum est commemorare, quam post curas in castigandis atque illustrandis Cypriani scriptis collocatas ab Erasmo, a Paulo Manutio, Latino Latinio, Jac. Pamelio, Nic. Rigaltio, Philippo Priorio et novissime a Joanne Fello Oxoniensi episcopo, novam operum S. Martyris editionem jam exspectari ab accuratissimæ eruditionis sene et de Ecclesiastica antiquitate meritissimo Stephano Baluzio, qui triginta amplius codices MSS. eum in usum contulisse se est professus. (Prodiit Parisiis anno 1726 post mortem Baluzii.) Præclara Joannis Felli editio vulgata Oxoniæ a. 1682. Jo. Pearsonii Annales Cyprianicos præfixos habet, eidem separatim deinde H. Dodwelli dissertationes Cyprianicæ accesserunt, in repetitis editionibus Brem. 1690. et Amstelod. 1699. etiam subjunctæ. Cæterum non obstante Cypriani de rebaptizandis hæreticis sententia per ecclesiam rejecta, nihilominus pro sancto semper habitum probat Jo. Launojus lib. VIII. Epist. 15.

[f] A. C. 258. 14. Sept. ad decretum Pro Cos. *Thascium Cyprianum gladio animadverti placet.* (Hoc die amborum martyrum commemoratio.)

[g] Cornelius Centumcellis Hetruriæ in exilio obierat 14. Sept. a. 252. ut ad cap. 66. jam notare me memini. (Ad Cornelii martyrium, siccum an cruentum fuerit, pertinentia quædam congessi ad Concil. Carthag. sub Cypriano IV. in *Reliquiis Sacris* vol. III. p. 132. Digna autem sunt, quæ iis addantur verba S. Paciani, qui sæculo ecclesiæ quarto ad finem vergente floruit, in Epistola II. §. vii. p. 26. tom. VII. *Bibliothecæ Patrum Gallandianæ.*)

S. CÆCILII CYPRIANI

LIBER

DE IDOLORUM VANITATE.

Quod idola dii non sint; et quod Deus unus sit; et quod per Christum salus credentibus data sit.

I. DEOS non esse quos colit vulgus hinc notum est: reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud suos postmodum etiam in morte cœperunt. Inde illis instituta templa, inde ad defunctorum vultus per imaginem detinendos expressa simulacra; et immolabant hostias, et dies festos tanto honore celebrabant. Inde posteris facta sunt sacra quæ primis fuerant assumpta solatia. Et videamus an sit et hæc apud singulos veritas. Melicertes et Leucothea præcipitantur in maria, et fiunt postmodum maris numina. Castores alternis moriuntur ut vivant. Æsculapius ut in Deum surgat fulminatur. Hercules ut hominem exuat Œteis ignibus concrematur. Apollo Admeto pecus pavit. Laomedonti muros Neptunus instituit, nec mercedem operis infelix structor accepit. Antrum Jovis in Creta visitur, et sepulcrum ejus ostenditur, et ab eo Saturnum fugatum esse manifestum est; inde

Latium de latebra ejus nomen accepit. Hic litteras imprimere, hic signare nummos in Italia primus instituit; inde ærarium Saturni vocatur. Et rusticitatis hic cultor fuit; inde falcem ferens pingitur. Hunc fugatum hospitio Janus exceperat; de cujus nomine Janiculum dictum est, et mensis Januarius institutus est. Ipse bifrons exprimitur, quod in medio constitutus annum incipientem pariter et recedentem spectare videatur. Mauri vero manifeste reges colunt, nec ullo velamento hoc nomen obtexunt.

II. Inde per gentes et provincias singulas varia deorum religio mutatur, dum non unus ab omnibus Deus colitur, sed propria cuique majorum suorum cultura servatur. Hoc ita esse Alexander magnus insigni volumine ad matrem suam scribit, metu suæ potestatis proditum sibi de diis hominibus a sacerdote secretum, quod majorum et regum memoria servata sit; inde colendi et sacrificandi ritus inoleverit. Si autem aliquando dii nati sunt, cur non hodieque nascuntur? Nisi si forte Jupiter senuit, aut partus in Junone defecit. Cur vero deos putas pro Romanis posse, quos videas nihil pro suis adversus eorum arma valuisse? Romanorum enim vernaculos deos novimus. Est Romulus pejerante Proculo deus factus, et Picus, et Tiberinus, et Pilumnus, et Consus, quem deum fraudis, velut consiliorum deum, coli Romulus voluit, postquam in raptum Sabinarum perfidia provenit. Deam quoque Cloacinam Tatius et invenit et coluit, Pavorem Hostilius atque Pallorem. Mox a nescio quo Febris dedicata, et Acca et Flora meretrices. Hi dii Romani. Cæterum Mars Thracius, et Jupiter Creticus, et Juno vel Argiva vel Samia vel Pœna, et Diana Taurica, et deorum

mater Idæa, et Ægyptia portenta, non numina: quæ utique si quid potestatis habuissent, sua ac suorum regna servassent. Plane sunt apud Romanos et victi penates, quos Æneas profugus advexit. Est et Venus calva multo hic turpius calva quam apud Homerum vulnerata.

III. Regna autem non merito accidunt, sed sorte variantur. Cæterum imperium ante tenuerunt et Assyrii et Persæ, et Græcos et Ægyptios regnasse cognovimus. Ita vicibus potestatum variantibus, Romanis quoque ut et cæteris imperandi tempus obvenit. Cæterum si ad originem redeas, erubescas. Populus de sceleratis et nocentibus congregatur, et asylo constituto facit numerum impunitas criminum. Nunc ut rex ipse principatum habeat ad crimina, fit Romulus parricida: atque ut matrimonium faciant, rem concordiæ per discordias auspicantur. Rapiunt, ferociunt, fallunt ad copiam civitatis augendum. Nuptiæ sunt illis rupta hospitii fœdera et cum soceris bella crudelia. Est et gradus summus in Romanis honoribus consulatus: sic consulatum cœpisse videmus ut regnum. Filios interficit Brutus ut crescat de suffragio sceleris commendatio dignitatis. Non ergo de religionibus sanctis, nec de auspiciis aut auguriis Romana regna creverunt; sed acceptum tempus certo fine custodiunt. Cæterum et Regulus auspicia servavit, et captus est; et Mancinus religionem tenuit, et sub jugum missus est. Pullos edaces Paulus habuit, et apud Cannas tamen cæsus est. C. Cæsar ne ante brumam in Africam navigia transmitteret auguriis et auspiciis renitentibus, sprevit, et eo facilius et navigavit et vicit. Horum autem omnium ratio est illa quæ fallit et

decipit, et præstigiis cœcantibus veritatem, stultum et prodigum (*for.* proditum) vulgus inducit: spiritus sunt insinceri et vagi, qui postea quam terrenis vitiis immersi sunt, et a vigore cœlesti terreno contagio recesserunt, non desinunt perditi perdere et depravati errorem pravitatis infundere.

IV. Hos et poëtæ dæmonas norunt; et Socrates instrui se et regi ad arbitrium dæmonis prædicabat. Et magis inde est ad perniciosa vel ludicra potentatus; quorum tamen præcipuus Hostanes et formam veri Dei negat conspici posse, et angelos veros (*for.* servos, *vide not.*) sedi ejus dicit assistere. In quo et Plato pari ratione consentit, et unum Deum servans, cæteros angelos vel dæmonas dicit. Hermes quoque Trismegistus unum Deum loquitur, eumque incomprehensibilem atque inæstimabilem confitetur. Hi ergo spiritus sub statuis atque imaginibus consecratis delitescunt. Hi afflatu suo vatum pectora inspirant, extorum fibras animant, avium volatus gubernant, sortes regunt, oracula efficiunt, falsa veris semper involvunt, nam et falluntur et fallunt, vitam turbant, somnos inquietant. Irrepentes etiam spiritus in corporibus occulte mentes terrent, membra distorquent, valetudinem frangunt, morbis lacessunt ut ad cultum sui cogant, ut nidore altarium et rogis pecorum saginati, remissis quæ constrinxerant curasse videantur. Hæc est de illis medela cum illorum cessat injuria; nec aliud illis studium est quam a Deo homines avocare et ad superstitionem sui ab intellectu veræ religionis avertere, et cum sint ipsi pœnales, quærere sibi ad pœnam comites quos ad crimen suum fecerint terrore participes. Hi tamen adjurati per Deum verum a nobis, statim cedunt et

fatentur et de obsessis corporibus exire coguntur. Videas illos nostra voce et operatione majestatis occultæ flagris cædi, igne torreri, incremento pœnæ propagantis extendi, ejulare, gemere, deprecari; unde veniant et quando discedant ipsis etiam qui se colunt audientibus confiteri; et vel exiliunt statim, vel evanescunt gradatim, prout fides patientis adjuvat aut gratia curantis adspirat. Hinc vulgus in odium nostri nominis cogunt, ut nos odisse incipiant homines antequam nosse; ne cognitos aut imitari possint aut damnare non possint.

V. Unus igitur omnium Dominus Deus. Neque enim illa sublimitas potest habere consortem, cum sola omnem teneat potestatem. Ad divinum imperium etiam de terris mutuemur exemplum. Quando unquam regni societas aut cum fide cœpit aut sine cruore desiit? Sic Thebanorum germanitas rupta, et permanens rogis dissidentibus etiam in morte discordia. Et Romanos geminos unum non capit regnum, quos unum uteri cepit hospitium. Pompeius et Cæsar affines fuerunt, nec tamen necessitudinis fœdus in æmula potestate tenuerunt. Nec hîc tu de homine mireris, cum in hoc omnis natura consentiat. Rex unus est apibus, et dux unus in gregibus, et in armentis rector unus. Multo magis mundi unus est rector, qui universa quæcunque sunt verbo jubet, ratione dispensat, virtute consummat. Hic nec videri potest, visu clarior est, nec comprehendi, tactu purior est, nec æstimari, sensu major est. Et ideo sic eum digne æstimamus, dum inæstimabilem dicimus. Quod vero templum habere possit Deus cujus templum totus est mundus? et cum homo latius (*for.* laxius) maneat, intra unam

ædiculam vim tantæ majestatis includam? In nostra dedicandus est mente, in nostro consecrandus est pectore. Nec nomen Deo quæras. Deus nomen est illi. Illic vocabulis opus est ubi propriis appellationum insignibus multitudo dirimenda est. Deo, qui solus est, Dei vocabulum totum (*for.* solum) est. Ergo unus est, et ubique ipse diffusus est. Nam et vulgus in multis Deum naturaliter confitetur, cum mens et anima sui Auctoris et Principis admonetur. Dici frequenter audimus, *O Deus*, et *Deus videt*, et *Deo commendo*, et *Deus tibi reddat*, et *quod vult Deus*, et *si Deus dederit*. Atque hæc est summa delicti, nolle agnoscere quem ignorare non possis.

VI. Quod vero Christus sit, et quomodo per ipsum nobis salus venerit, sic est ordo, sic ratio. Judæis primum erat apud Deum gratia. Sic olim justi erant, sic majores eorum religionibus obediebant. Inde illis et regni sublimitas floruit, et generis magnitudo provenit. Sed illi [negligentes et] (*for. delend. Vid. not.*) indisciplinati et superbi postmodum facti, et fiducia patrum inflati, dum divina præcepta contemnunt, datam sibi gratiam perdiderunt. Quam vero fuerit illis prophana vita, quæ contracta sit violatæ religionis offensa, ipsi quoque testantur, qui etsi voce tacent, exitu confitentur. Dispersi et palabundi vagantur, soli et cœli sui profugi per hospitia aliena jactantur. Necnon Deus ante prædixerat, fore ut vergente sæculo et mundi fine jam proximo ex omni gente et populo et loco cultores sibi allegeret. Deus multo melioris obsequii et fidei fortioris, qui indulgentiam de divinis muneribus haurirent, quam acceptam Judæi contemtis religionibus perdidissent. Hujus igitur gratiæ

disciplinæque arbiter et magister Sermo et Filius Dei mittitur, qui per prophetas omnes retro illuminator et deductor humani generis prædicabatur. Hic est virtus Dei, hic ratio, hic sapientia ejus et gloria. Hic in virginem delabitur, carnem Spiritus Sanctus induitur, Deus cum homine miscetur. Hic Deus noster, hic Christus est, qui mediator duorum, hominem induit, quem perducat ad Patrem. Quod homo est esse Christus voluit, ut et homo possit esse quod Christus est. Sciebant et Judæi Christum esse venturum. Nam hic illis semper prophetis monentibus adnuntiabatur. Sed significato duplici ejus adventu, uno qui exercitio et exemplo hominis fungeretur, altero qui Deum fateretur, non intelligendo primum adventum, qui in passione præcessit occultus, unum tantum credunt qui erit in potestate manifestus. Quod autem hoc Judæorum populus intelligere non potuit, delictorum meritum fuit. Sic erant sapientiæ et intelligentiæ cœcitate multati, ut qui vita indigni essent haberent vitam ante oculos, nec viderent.

VII. Itaque cum Christus Jesus, secundum a prophetis ante prædicta, verbo et vocis imperio dæmonia de hominibus excuteret, paralyticos restringeret, leprosos purgaret, illuminaret cœcos, claudis gressum daret, mortuos rursus animaret, cogeret sibi elementa famulari, servire ventos, maria obedire, inferos cedere, Judæi, qui illum crediderant hominem tantum de humilitate carnis et corporis, existimabant magum de licentia potestatis. Hunc magistri eorum atque primores, hoc est, quos et doctrina ille et sapientia revincebat, accensi ira et indignatione provocati insecuti sunt, et postremo detentum Pontio Pilato, qui tunc ex parte Romana Syriam procu-

rabat, tradiderunt, crucem ejus et mortem suffragiis violentis ac pertinacibus flagitantes. Hoc eos facturos et ipse prædixerat, et prophetarum omnium testimonium sic ante præcesserat, oportere illum pati, non ut sentiret mortem, sed ut vinceret; et cum passus esset, ad superos denuo regredi, ut vim divinæ majestatis ostenderet. Fidem itaque rerum cursus implevit. Nam et crucifixus prævento carnificis officio spiritum sponte dimisit, et die tertio rursus a mortuis sponte surrexit. Apparuit discipulis suis qualis et fuerat, agnoscendum se videntibus præbuit simul junctis; et substantiæ corporalis firmitate conspicuus, ad dies quadraginta remoratus est, ut de eo ad præcepta vitalia instrui possent, et discerent quæ docerent. Tunc in cœlum circumfusa nube sublatus est; ut hominem quem dilexit, quem induit, quem a morte protexit, ad Patrem victor imponeret, jam venturus e cœlo ad pœnam diaboli et ad censuram generis humani ultoris (*for.* in ultoris) vigore et judicis potestate; per orbem vero discipuli, magistro et (*for.* et *delend.*) Deo monente, diffusi præcepta in salutem darent, ab errore tenebrarum ad viam lucis adducerent, cœcos et ignaros ad agnitionem veritatis ocularent. Ac ne esset probatio minus solida et de Christo delicata confessio, per tormenta, per cruces, per multa pœnarum genera tentantur. Dolor, qui veritatis testis est, admovetur ut Christus Dei Filius, qui hominibus ad vitam datus creditur, non tantum præconio vocis, sed et passionis testimonio prædicaretur. Hunc igitur comitamur, hunc sequimur, hunc habemus itineris ducem, lucis principem, salutis auctorem, cœlum pariter et Patrem quærentibus et credentibus pollicentem. Quod est Christus erimus Christiani, si Christum fuerimus secuti.

S. CÆCILII CYPRIANI

LIBER

DE MORTALITATE, SIVE PESTE.

I. ETSI apud plurimos vestrum, fratres dilectissimi, mens solida est et fides firma et anima devota, quæ ad præsentis mortalitatis copiam non movetur, sed tanquam petra fortis et stabilis turbidos impetus mundi et violentos sæculi fluctus frangit potius, ipsa nec frangitur, et tentationibus non vincitur, sed probatur; tamen quia animadverto in plebe quosdam vel imbecillitate animi, vel fidei parvitate, vel dulcedine sæcularis vitæ, vel sexus mollitie, vel, quod majus est, veritatis errore minus stare fortiter, nec pectoris sui divinum atque invictum robur exerere, dissimulanda res non fuit nec tacenda quo minus, quantum nostra mediocritas sufficit, vigore pleno et sermone de Dominica lectione concepto delicatæ mentis ignavia comprimatur, et qui homo Dei et Christi esse jam cœpit, Deo et Christo dignus habeatur. Agnoscere enim se debet, fratres dilectissimi, qui Deo militat, qui positus in cœlestibus castris divina jam sperat; ut ad procellas et turbines mundi trepidatio nulla sit in nobis, nulla turbatio, quando hæc ventura prædixerit Dominus. Providæ

vocis hortatu instruens et docens et præparans atque corroborans ecclesiæ suæ populum ad omnem tolerantiam futurorum, bella et fames et terræ motus et pestilentias per loca singula exsurgere prænuntiavit et cecinit. Et ne inopinatus nos et novus rerum infestantium metus quateret, magis ac magis in novissimis temporibus adversa crebrescere ante prædixit. Fiunt ecce quæ dicta sunt; et quando fiunt quæ ante prædicta sunt, sequentur et quæcunque promissa sunt, Domino ipso pollicente et dicente: *Cum autem videritis hæc omnia fieri, scitote quoniam in proximo est regnum Dei.*

Luke xxi.

II. Regnum Dei, fratres dilectissimi, esse cœpit in proximo. Præmium vitæ et gaudium salutis æternæ, et perpetua lætitia, et possessio paradisi nuper amissa, mundo transeunte jam veniunt; jam terrenis cœlestia et magna parvis, et caducis æterna succedunt. Quis hic anxietatis et sollicitudinis locus est? Quis inter hæc trepidus et mœstus est, nisi cui spes et fides deest? Ejus est enim mortem timere qui ad Christum nolit ire. Ejus est ad Christum nolle ire qui se non credat cum Christo incipere regnare. Scriptum est enim *justum fide vivere.* Si justus es, et fide vivis, si vere in Christum credis, cur non cum Christo futurus, et de Domini pollicitatione securus quod ad Christum voceris, amplecteris, et quod diabolo careas gratularis? Symeon denique ille justus, qui vere justus fuit, qui fide plena Dei præcepta servavit, cum ei divinitus responsum fuisset quod non ante moreretur quam Christum vidisset, et Christus infans in templum cum matre venisset, agnovit in spiritu natum esse jam Christum, de quo sibi fuerat ante prædictum;

Rom. i.

quo viso, scivit se cito esse moriturum. Lætus itaque de morte jam proxima, et de vicina accersitione securus, accepit in manus puerum, et benedicens Dominum exclamavit et dixit: *Nunc dimittis servum* Luc. ii. *tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace, quoniam viderunt oculi mei salutare tuum.* Probans scilicet atque contestans tunc esse servis Dei pacem, tunc liberam, tunc tranquillam quietem, quando de istis mundi turbinibus extracti sedis et securitatis æternæ portum petimus, quando expuncta hac morte ad immortalitatem venimus.

III. Illa est enim vera pax, illa fida tranquillitas, illa stabilis et firma et perpetua securitas. Cæterum quid aliud in mundo quam pugna adversus diabolum quotidie geritur, quam adversus jacula ejus et tela conflictationibus assiduis dimicatur? Cum avaritia nobis, cum impudicitia, cum ira, cum ambitione congressio est; cum carnalibus vitiis, cum illecebris sæcularibus assidua et molesta luctatio est. Obsessa mens hominis et undique diaboli infestatione vallata vix occurrit singulis, vix resistit. Si avaritia prostrata est, exsurgit libido. Si libido compressa est, succedit ambitio. Si ambitio contemta est, ira exasperat, inflat superbia, vinolentia invitat (*for.* irritat), invidia concordiam rumpit, amicitiam zelus abscindit. Cogeris maledicere, quod divina lex prohibet. Compelleris jurare, quod non licet. Tot persecutiones animus quotidie patitur, tot periculis pectus urgetur; et delectat hic inter diaboli gladios diu stare, cum magis concupiscendum sit et optandum ad Christum, subveniente velocius morte, properare, ipso instruente nos et dicente: *Amen amen dico vobis, quoniam* Joan. xvi. *vos plorabitis et plangetis, sæculum autem gaudebit;*

vos tristes eritis, sed tristitia vestra in lætitiam veniet? Quis non tristitia carere optet, quis non ad lætitiam venire festinet? Quando autem in lætitiam veniat nostra tristitia Dominus denuo ipse declarat dicens: *Iterum videbo vos, et gaudebit cor vestrum, et gaudium vestrum nemo auferet a vobis.* Cum ergo Christum videre gaudere sit, nec possit esse gaudium nostrum nisi cum viderimus Christum, quæ cœcitas animi quæve dementia est amare pressuras et pœnas et lacrymas mundi, et non festinare potius ad gaudium quod nunquam possit auferri?

IV. Hoc autem fit, fratres dilectissimi, quia fides deest, quia nemo credit vera esse quæ promittit Deus, qui verax est, cujus sermo credentibus æternus et firmus est. Si tibi vir gravis et laudabilis aliquid polliceretur, haberes utique pollicenti fidem, nec te falli aut decipi ab eo crederes quem stare in sermonibus atque in actibus suis scires. Nunc Deus tecum loquitur; et tu mente incredula perfidus fluctuas? Deus tibi de hoc mundo recedenti immortalitatem atque æternitatem pollicetur; et tu dubitas? Hoc est Deum omnino non nosse, hoc est Christum credentium magistrum peccato incredulitatis offendere, hoc est in ecclesia constitutam fidem in domo fidei non habere. Quantum prosit exire de sæculo Christus ipse salutis atque utilitatis nostræ magister ostendit: qui cum discipuli ejus contristarentur quod se jam diceret recessurum, locutus
Joan. xiv. est ad eos dicens, *Si me dilexissetis, gauderetis utique, quoniam vado ad Patrem*, docens et ostendens, cum cari quos diligimus de sæculo exeunt, gaudendum potius quam dolendum. Cujus rei memor beatus apostolus Paulus in epistola sua ponit et

dicit, *Mihi vivere Christus est, et mori lucrum;* lucrum maximum computans jam sæculi laqueis non teneri, jam nullis peccatis et vitiis carnis obnoxium fieri, exemptum pressuris angentibus, et venenatis diaboli faucibus liberatum, ad lætitiam salutis æternæ Christo vocante proficisci.

V. Atenim quosdam movet quod æqualiter cum gentilibus nostros morbi istius valitudo corripiat; quasi ad hoc crediderit Christianus ut immunis a contactu malorum, mundo et sæculo feliciter perfruatur, et non omnia hic adversa perpessus ad futuram lætitiam reservetur. Movet quosdam quod sit nobis cum cæteris mortalitas ista communis. Quid enim nobis in hoc mundo non commune cum cæteris, quandiu adhuc secundum legem primæ nativitatis manet caro ista communis? Quoadusque istic in mundo sumus, cum genere humano carnis æqualitate conjungimur, spiritu separamur. Itaque donec *corruptivum istud induat incorruptionem, et* 1 Cor. xv. *mortale hoc accipiat immortalitatem*, et Spiritus nos perducat ad Deum Patrem, quæcunque sunt carnis incommoda sunt nobis cum humano genere communia. Sic cum fœtu sterili terra jejuna est, neminem fames separat. Sic cum irruptione hostili civitas aliqua possessa est, omnes simul captivitas vastat. Et quando imbrem nubila serena suspendunt, omnibus siccitas una est. Et cum navem scopulosa saxa constringunt, navigantibus naufragium sine exceptione commune est. Et oculorum dolor, et impetus febrium, et omnium valitudo membrorum cum cæteris communis est nobis quandiu portatur in sæculo caro ista communis. Quinimmo si qua conditione, qua lege crediderit, Christianus

noscat et teneat, sciet plus sibi quam cæteris in sæculo laborandum, cui magis sit cum diaboli impugnatione luctandum. Docet et præmonet scriptura divina dicens: *Fili, accedens ad servitutem Dei, sta in justitia et timore, et præpara animam tuam ad tentationem.* Et iterum: *In dolore sustine, et in humilitate tua patientiam habe, quoniam in igne probatur aurum et argentum, homines vero receptibiles in camino humiliationis.*

Eccles. ii.

Eccles. ii.

VI. Sic Job post rerum damna, post pignorum funera, vulneribus quoque et vermibus graviter afflictus, non victus est, sed probatus; qui in ipsis conflictationibus et doloribus suis patientiam religiosæ mentis ostendens ait: *Nudus exivi de utero matris, nudus etiam ibo sub terram. Dominus dedit, Dominus abstulit. Sicut Domino visum est ita factum est. Sit nomen Domini benedictum.* Et cum eum uxor quoque compelleret ut vi doloris impatiens aliquid adversus Deum querula et invidiosa voce loqueretur, respondit et dixit: *Tanquam una ex ineptis mulieribus locuta es. Si bona excepimus de manu Domini, mala cur non tolerabimus? In his omnibus quæ contigerunt ei nihil peccavit Job labiis suis in conspectu Domini.* Itaque illi Dominus Deus perhibet testimonium dicens: *Animadvertisti puerum meum Job? Non enim est similis illi quisquam in terris, homo sine querela, verus Dei cultor.* Et Tobias post opera magnifica, post misericordiæ suæ multa et gloriosa præconia, cœcitatem luminum passus, timens et benedicens in adversis Deum, per ipsam corporis sui cladem crevit ad laudem; quem et ipsum uxor sua depravare tentavit dicens: *Ubi sunt justitiæ tuæ, ecce quæ pateris!*

Job. i.

Job. ii.

Tob. ii.

At ille circa timorem Dei stabilis et firmus, et ad omnem tolerantiam passionis fide religionis armatus, tentationi uxoris invalidæ in dolore non cessit, sed magis Deum patientia majore promeruit; quem postmodum Raphael angelus collaudat et dicit: *Opera Dei revelare et confiteri honorificum est. Nam quando orabas tu et Sarra nurus tua, ego obtuli memoriam orationis vestræ in conspectu claritatis Dei. Et cum sepelires tu mortuos simpliciter, et quia non es cunctatus exsurgere et derelinquere prandium tuum, et abisti, et condidisti mortuum, missus sum tentare te, et iterum me misit Deus curare te et Sarram nurum tuam. Ego enim sum Raphael unus ex septem angelis sanctis qui assistimus et conversamur ante claritatem Dei.* Tob. xii.

VII. Hanc tolerantiam justi semper habuerunt, hanc apostoli disciplinam de Domini lege tenuerunt, non mussitare in adversis, sed quæcunque in sæculo accidunt fortiter et patienter accipere; cum Judæorum populus hinc semper offenderit quod adversus Deum frequentius murmuraret, sicut testatur in Numeris Dominus Deus dicens: *Desinat murmuratio eorum a me, et non morientur.* Murmurandum non est in adversis, fratres dilectissimi, sed patienter et fortiter quicquid acciderit sustinendum, cum scriptum sit, *Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum et humiliatum Deus non despicit.* In Deuteronomio quoque monet per Moysen Spiritus Sanctus et dicit: *Dominus Deus tuus vexabit te, et famem injiciet tibi, et cognoscetur in corde tuo si bene custodieris præcepta ejus, sive non.* Et iterum: *Tentat vos Dominus Deus vester, ut sciat si diligitis Dominum Deum vestrum ex toto* Num. xx. Psal. l. Deut. iii. Deut. xiii.

Gen. xxii. *corde vestro et ex tota anima vestra.* Sic Abraham Deo placuit, qui, ut placeret Deo, nec amittere filium timuit, nec gerere parricidium recusavit. Qui filium non potes lege et sorte mortalitatis amittere, quid faceres si filium jubereris occidere?

VIII. Ad omnia te paratum facere timor Dei et fides debet. Sit licet rei familiaris amissio, sit de infestantibus morbis assidua membrorum et cruenta vexatio, sit de uxore, de liberis, de excedentibus caris funebris et tristis avulsio, non sint tibi scandala ista, sed prœlia; nec debilitent aut frangant Christianam fidem, sed potius ostendant in colluctatione virtutem, cum contemnenda sit omnis injuria malorum præsentium fiducia futurorum bonorum. Nisi præcesserit pugna, non potest esse victoria. Cum fuerit in pugnæ congressione victoria, tunc datur vincentibus et corona. Gubernator in tempestate dinoscitur, in acie miles probatur. Delicata jactatio est cum periculum non est. Conflictatio in adversis probatio est virtutis. Arbor quæ alta radice fundata est ventis incumbentibus non movetur; et navis quæ forti compage solidata est pulsatur fluctibus, nec foratur; et quando area fruges terit, ventos grana fortia et robusta contemnunt, inanes paleæ flatu portante rapiuntur. Sic et apostolus Paulus post naufragia, post flagella, post carnis
2 Cor. xii. et corporis multa et gravia tormenta, non vexari sed emendari se dicit adversis, ut dum gravius affligitur, verius probaretur. *Datus est mihi*, inquit, *stimulus carnis meæ, angelus Satanæ qui me colaphizet, ut non extollar. Propter quod ter Dominum rogavi ut discederet a me, et dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea: nam virtus in infirmitate perficitur.*

Quando ergo infirmitas et imbecillitas et vastitas aliqua grassatur, tunc virtus nostra perficitur, tunc fides, si tentata perstiterit, coronatur, sicut scriptum est: *Vasa figuli probat fornax, et homines justos* Eccl. xxvii. *tentatio tribulationis.* Hoc denique inter nos et cæteros interest qui Deum nesciunt, quod illi in adversis queruntur et murmurant, nos adversa non avocant a virtutis et fidei veritate, sed corroborant in dolore. Hoc quod nunc corporis vires solutus in fluxum venter eviscerat, quod in faucium vulnera conceptus medullitus ignis exæstuat, quod assiduo vomitu intestina quatiuntur, quod oculi vi sanguinis inardescunt, quod quorundam vel pedes vel aliquæ membrorum partes contagio morbidæ putredinis amputantur, quod per jacturas et damna corporum prorumpente languore vel debilitatur incessus, vel auditus obstruitur, vel cœcatur aspectus, ad documentum proficit fidei. Contra tot impetus vastitatis et mortis inconcussi animi virtutibus congredi quanta pectoris magnitudo est, quanta sublimitas inter ruinas generis humani stare erectum, nec cum eis quibus spes in Deum nulla est jacere prostratum? Gratulari magis oportet et temporis munus amplecti, quod dum nostram fidem fortiter promimus, et labore tolerato ad Christum per angustam Christi viam pergimus, præmium viæ ejus et fidei ipso judicante capiamus.

IX. Mori plane timeat, sed qui ex aqua et spiritu non renatus, gehennæ ignibus mancipatur. Mori timeat qui non Christi cruce et passione censetur. Mori timeat qui ad secundam mortem de hac morte transibit. Mori timeat quem de sæculo recedentem perennibus pœnis æterna flamma torquebit. Mori

timeat cui hoc mora longiore confertur, ut cruciatus ejus et gemitus interim differatur. Multi ex nostris in hac mortalitate moriuntur, hoc est, multi ex nostris de sæculo liberantur. Mortalitas ista ut Judæis et gentilibus et Christi hostibus pestis est, ita Dei servis salutaris excessus est. Hoc quod sine ullo discrimine generis humani cum injustis moriuntur et justi, non est quod putetis bonis et malis interitum esse communem. Ad refrigerium justi vocantur, ad supplicium rapiuntur injusti. Datur velocius tutela fidentibus, perfidis pœna. Improvidi et ingrati sumus, fratres dilectissimi, ad divina beneficia, nec quid nobis conferatur agnoscimus. Excedunt ecce in pace tutæ cum gloria sua virgines, venientis antichristi minas et corruptelas et lupanaria non timentes; pueri periculum lubricæ ætatis evadunt, ad continentiæ atque innocentiæ præmium feliciter perveniunt; tormenta jam non timet delicata matrona, metum persecutionis et manus cruciatusque carnificis moriendi celeritate lucrata. Pavore mortalitatis et temporis (*for.* terroribus) accenduntur tepidi, constringuntur remissi, excitantur ignavi, desertores compelluntur ut redeant, gentiles coguntur ut credant, vetus fidelium populus ad quietem vocatur, ad aciem recens et copiosus exercitus robore fortiore colligitur, pugnaturus sine metu mortis cum prœlium venerit, qui ad militiam tempore mortalitatis accedit.

X. Quid deinde illud, fratres dilectissimi, quale est, quam pertinens, quam necessarium, quod pestis ista et lues, quæ horribilis et feralis videtur, explorat justitiam singulorum, et mentes humani generis examinat, an infirmis serviant sani, an propinqui

cognatos pie diligant, an misereantur servorum languentium domini, an deprecantes ægros non deserant medici, an feroces violentiam suam comprimant, an rapaces avaritiæ furentis insatiabilem semper ardorem vel metu mortis extinguant, an cervicem flectant superbi, an audaciam leniant improbi, an pereuntibus caris, vel sic aliquid divites indigentibus largiantur et donent sine herede morituri! Ut nihil aliud mortalitas ista contulerit, hoc Christianis et Dei servis plurimum præstitit, quod martyrium cœpimus libenter appetere, dum mortem discimus non timere. Exercitia sunt nobis ista, non funera; dant animo fortitudinis gloriam, contemtu mortis præparant ad coronam.

XI. Sed fortasse aliquis opponat et dicat: Hoc me ergo in præsenti mortalitate contristat, quod qui paratus ad confessionem fueram, et ad tolerantiam passionis toto me corde et plena virtute devoveram, martyrio meo privor, dum morte prævenior. Primo in loco non est in tua potestate sed in Dei dignatione martyrium, nec potes te dicere perdidisse quod nescis an merearis accipere. Tunc deinde Deus scrutator renis et cordis et occultorum contemplator et cognitor videt te et laudat et comprobat, et qui perspicit apud te paratam fuisse virtutem, reddet pro virtute mercedem. Numquid Cain cum Deo munus offerret jam peremerat fratrem? Et tamen parricidium mente conceptum Deus providus ante damnavit. Ut illic cogitatio mala et perniciosa conceptio Deo providente prospecta est, ita et in Dei servis, apud quos confessio cogitatur et martyrium mente concipitur, animus ad bonum deditus Deo judice coronatur. Aliud est martyrio

animum deesse, aliud animo defuisse martyrium. Qualem te invenit Dominus cum vocat, talem pariter et judicat; quando ipse testetur et dicat: *Et scient omnes ecclesiæ quia ego sum scrutator renis et cordis.* Nec enim sanguinem nostrum quærit Deus, sed fidem. Nam nec Abraham, nec Isaac, nec Jacob occisi sunt, et tamen fidei ac justitiæ meritis honorati inter patriarchas primi esse meruerunt; ad quorum convivium congregatur quisquis fidelis et justus et laudabilis invenitur.

Apoc. ii.

XII. Meminisse debemus voluntatem nos, non nostram, sed Dei facere debere, secundum quod nos Dominus quotidie jussit orare. Quam præposterum est quamque perversum ut cum Dei voluntatem fieri postulemus, quando evocat nos et accersit de hoc mundo Deus, non statim voluntatis ejus imperio pareamus! Obnitimur et reluctamur, et pervicacium more servorum ad conspectum Domini cum tristitia et mœrore perducimur, exeuntes istinc necessitatis vinculo, non obsequio voluntatis; et volumus ab eo præmiis cœlestibus honorari, ad quem venimus inviti. Quid ergo oramus et petimus ut adveniat regnum cœlorum, si captivitas terrena delectat? Quid precibus frequenter iteratis rogamus et poscimus ut acceleret dies regni, si majora desideria et vota potiora sunt servire istic diabolo quam regnare cum Christo?

Matt. vi.

XIII. Denique ut manifestius divinæ providentiæ indicia clarescerent, quod Dominus præscius futurorum suis consulat ad veram salutem: cum quidam de collegis et consacerdotibus nostris infirmitate defessus et de appropinquante jam morte sollicitus commeatum sibi precaretur, adstitit deprecanti et

jam pene morienti juvenis honore et majestate venerabilis, statu celsus, et clarus aspectu, et quem assistentem sibi vix posset humanus aspectus oculis carnalibus intueri, nisi quod talem videre jam poterat de sæculo recessurus. Atque ille non sine quadam animi et vocis indignatione infremuit et dixit: Pati timetis, exire non vultis, quid faciam vobis? Increpantis vox est et monentis; qui de persecutione sollicitus, de accersitione securus non consentit ad præsens desiderium, sed consulit in futurum. Audivit frater noster et collega moriturus quod cæteris diceret. Nam qui moriturus audivit, ad hoc audivit ut diceret. Audivit non sibi ille, sed nobis. Nam quid sibi disceret jam recessurus? Dicit immo remanentibus; ut dum sacerdotem qui commeatum petebat increpitum esse comperimus, quid cunctis expediat agnosceremus.

XIV. Nobis quoque ipsis minimis et extremis quoties revelatum est, quam frequenter atque manifeste de Dei dignatione præceptum est, ut contestarer assidue et publice prædicarem fratres nostros non esse lugendos accersitione Dominica de sæculo liberatos, cum sciamus non eos amitti, sed præmitti, recedentes præcedere; ut proficiscentes, ut navigantes solent, desiderari eos debere, non plangi, nec accipiendas esse hic atras vestes, quando illi ibi indumenta alba jam sumpserint! occasionem dandam non esse gentilibus ut nos merito ac jure reprehendant quod quos vivere apud Deum dicimus, ut extinctos et perditos lugeamus, et fidem quam sermone et voce depromimus cordis et pectoris testimonio non probemus!

XV. Spei nostræ ac fidei prævaricatores sumus;

simulata, ficta, fucata videntur esse quæ dicimus. Nihil prodest verbis præferre virtutem et factis destruere veritatem. Improbat denique apostolus Paulus et objurgat et culpat si qui contristentur in excessu suorum: *Nolumus*, inquit, *ignorare vos, fratres, de dormientibus, ut non contristemini sicut et cæteri qui spem non habent. Si enim credimus quia Jesus mortuus est et resurrexit, sic et Deus eos qui dormierunt in Jesu adducet cum illo.* Eos contristari dicit in excessu suorum qui spem non habent. Qui autem spe vivimus, et in Deum credimus, et Christum passum esse pro nobis et resurrexisse confidimus, in Christo manentes, et per ipsum atque in ipso resurgentes, quid aut ipsi recedere istinc de sæculo nolumus, aut nostros recedentes quasi perditos plangimus ac dolemus, ipso Christo Domino et Deo nostro monente ac dicente: *Ego sum resurrectio et vita. Qui credit in me, licet moriatur, vivet; et omnis qui vivit et credit in me non morietur in æternum?* Si in Christum credimus, si fidem verbis et promissis ejus habemus, et non morimur in æternum, ad Christum, cum quo et victuri et regnaturi semper sumus, læta securitate veniamus. Quod interim morimur, ad immortalitatem morte transgredimur; nec potest vita æterna succedere, nisi hinc contigerit exire. Non est exitus iste, sed transitus, et temporali itinere decurso ad æterna transgressus. Quis non ad meliora festinet? Quis non mutari et reformari ad Christi speciem, et ad cœlestis gloriæ dignitatem venire citius exoptet, Paulo apostolo prædicante et dicente: *Nostra autem conversatio*, inquit, *in cœlis est, unde et Dominum expectamus Jesum Christum, qui transformabit corpus*

1 Thess. iv.

Joan. xi.

Philipp. iii.

humilitatis nostræ conformatum corpori claritatis suæ? Tales nos futuros et Christus Dominus pollicetur, quando ut cum illo simus, et cum illo in æternis sedibus vivamus, atque in regnis cœlestibus gaudeamus, Patrem pro nobis precatur, dicens: *Pater,* Joan. xvii. *quos mihi dedisti volo ut ubi ego fuero et ipsi sint mecum, et videant claritatem quam mihi dedisti prius quam mundus fieret.*

XVI. Venturus ad Christi sedem, ad regnorum cœlestium claritatem, lugere non debet nec plangere; sed potius secundum pollicitationem Domini, secundum fidem veri, in profectione hac sua et translatione gaudere. Sic denique invenimus et Enoch translatum esse, qui Deo placuit, sicut in Genesi testatur et loquitur scriptura divina: *Et placuit Enoch Deo, et non est inventus postmodum, quia Deus illum transtulit.* Gen. v. Hoc fuit placuisse in conspectu Dei, de hoc contagio sæculi meruisse transferri. Sed et per Salomonem docet Spiritus Sanctus eos qui Deo placeant maturius istinc eximi et citius liberari, ne dum in isto mundo diutius immorantur, mundi contactibus polluantur. *Raptus est,* inquit, Sap. iv. *ne malitia mutaret intellectum illius. Placita enim erat Deo anima ejus. Propter hoc properavit educere eum de media iniquitate.* Sic et in Psalmis ad Dominum properat spiritali fide Deo suo anima devota dicens: *Quam dilectissimæ habitationes tuæ,* Ps. lxxxiii. *Deus virtutum. Desiderat et properat anima mea ad atria Dei.* Ejus est in mundo diu velle remanere quem mundus oblectat, quem sæculum blandiens atque decipiens illecebris terrenæ voluptatis invitat.

XVII. Porro cum mundus oderit Christianum, quid amas eum qui te odit, et non magis sequeris

Christum, qui te et redemit et diligit? Joannes in epistola sua clamat et loquitur, et ne carnalia de-
1 Joan. ii. sideria sectantes mundum diligamus hortatur: *Nolite*, inquit, *diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est caritas Patris in illo: quia omne quod in mundo est concupiscentia carnis est, et concupiscentia oculorum et ambitio sæculi, quæ non est a Patre, sed ex concupiscentia mundi; et mundus transibit et concupiscentia ejus. Qui autem fecerit voluntatem Dei manet in æternum, quomodo et Deus manet in æternum.* Potius, fratres dilectissimi, mente integra, fide firma, virtute robusta, parati ad omnem voluntatem Dei simus; pavore mortis excluso, immortalitatem quæ sequitur cogitemus. Hoc nos ostendamus esse quod credimus, ut neque carorum lugeamus excessum, et cum accersitionis propriæ dies venerit, incunctanter et libenter ad Dominum ipso vocante veniamus.

XVIII. Quod cum semper faciendum fuerit Dei servis, nunc fieri multo magis debet, corruente jam mundo et malorum infestantium turbinibus obsesso; ut qui cernimus cœpisse jam gravia, et scimus imminere graviora, lucrum maximum computemus, si istinc velocius recedamus. Si in habitaculo tuo parietes vetustate nutarent, tecta desuper tremerent, domus jam fatigata, jam lassa, ædificiis senectute labentibus, ruinam proximam minaretur, nonne omni celeritate migrares? Si navigante te turbida et procellosa tempestas fluctibus violentius excitatis præ-
nuntiaret futura naufragia, nonne portum velociter peteres? Mundus ecce nutat et labitur, et ruinam sui non jam senectute rerum sed fine testatur; et

tu non Deo gratias agis, non tibi gratularis, quod exitu maturiore subtractus, ruinis et naufragiis et plagis imminentibus eximaris?

XIX. Considerandum est, fratres dilectissimi, et identidem cogitandum renuntiasse nos mundo, et tanquam hospites et peregrinos hic interim degere. Amplectamur diem qui assignat singulos domicilio suo, qui nos istinc ereptos et laqueis sæcularibus exsolutos paradiso restituit et regno. Quis non peregre constitutus properaret in patriam regredi? Quis non ad suos navigare festinans ventum prosperum cupidius optaret, ut velociter caros liceret amplecti? Patriam nostram paradisum computamus. parentes patriarchas habere jam cœpimus. Quid non properamus et currimus ut patriam nostram videre, ut parentes salutare possimus? Magnus illic nos carorum numerus expectat; parentum, fratrum, filiorum frequens nos et copiosa turba desiderat, jam de sua incolumitate secura, adhuc de nostra salute sollicita. Ad horum conspectum et complexum venire quanta et illis et nobis in commune lætitia est! Qualis illic cœlestium regnorum voluptas sine timore moriendi, et cum æternitate vivendi quam summa et perpetua felicitas! Illic apostolorum gloriosus chorus, illic prophetarum exultantium numerus, illic martyrum innumerabilis populus ob certaminis et passionis victoriam coronatus, triumphantes virgines, quæ concupiscentiam carnis et corporis continentiæ robore subegerunt, remunerati misericordes, qui alimentis et largitionibus pauperum justitiæ opera fecerunt, qui Dominica præcepta servantes ad cœlestes thesauros terrena patrimonia

transtuleruut. Ad hos, fratres dilectissimi, avida cupiditate properemus; ut cum his cito esse, ut cito ad Christum pervenire contingat, optemus. Hanc cogitationem nostram Deus videat, hoc propositum mentis et fidei Dominus Christus aspiciat, daturus eis gloriæ suæ ampliora præmia quorum circa se fuerint desideria majora.

S. CÆCILII CYPRIANI

LIBER

DE OPERE ET ELEEMOSYNIS.

I. MULTA et magna sunt, fratres carissimi, beneficia divina, quibus in salutem nostram Dei Patris et Christi larga et copiosa clementia et operata sit et semper operetur; quod conservandis ac vivificandis nobis Pater Filium misit, ut reparare nos posset, quodque Filius missus esse et hominis filius fieri voluit ut nos Dei filios faceret. Humiliavit se, ut populum qui prius jacebat erigeret. Vulneratus est, ut vulnera nostra curaret. Servivit, ut ad libertatem servientes extraheret. Mori sustinuit, ut immortalitatem mortalibus exhiberet. Multa hæc sunt et magna divinæ misericordiæ munera. Sed adhuc qualis providentia illa et quanta clementia est, quod nobis salutari ratione prospicitur, ut homini qui redemptus est, reservando plenius consulatur! Nam cum Dominus adveniens sanasset illa quæ Adam portaverat vulnera, et venena serpentis antiqua curasset, legem dedit sano, et præcepit ne ultra jam peccaret, ne quid peccanti gravius eveniret. Coartati eramus et in angustum innocentiæ præscriptione conclusi. Nec haberet quid fragilitatis hu- Joan. v.

manæ infirmitas atque imbecillitas faceret, nisi iterum pietas divina subveniens, justitiæ et misericordiæ operibus ostensis, viam quandam tuendæ salutis aperiret, ut sordes postmodum quascunque contrahimus eleemosynis abluamus. Loquitur in scripturis divinis Spiritus Sanctus et dicit: *Eleemosynis et fide delicta purgantur.* Non utique illa delicta quæ fuerant ante contracta. Nam illa Christi sanguine et sanctificatione purgantur. Idem denuo dicit: *Sicut aqua extinguit ignem, sic eleemosyna extinguit peccatum.* Hic quoque ostenditur et probatur quia sicut lavacro aquæ salutaris gehennæ ignis extinguitur, ita et eleemosynis atque operationibus justis delictorum flamma sopitur. Et quia semel in baptismo remissa peccatorum datur, assidua et jugis operatio baptismi instar imitata Dei (*for.* Deum) rursus indulgentiam largitur. Hoc et in evangelio Dominus docet. Nam cum denotarentur discipuli ejus quod ederent, nec prius manus abluissent, respondit et dixit: *Qui fecit quod intus est fecit et quod foris est. Verum date eleemosynam, et ecce vobis munda omnia.* Docens scilicet et ostendens non manus lavandas esse, sed pectus, et sordes intrinsecus potius quam extrinsecus detrahendas; verum qui purgaverit quod est intus, eum quoque id quod foris est repurgasse, et emundata mente, cute quoque et corpore mundum esse cœpisse. Porro autem monens et ostendens unde mundi et purgati esse possimus, addidit eleemosynas esse faciendas. Misericors docet et monet misericordiam fieri; et quia servare quærit quos magno pretio redemit, post baptismi gratiam sordidatos docet denuo posse purgari. Agnoscamus itaque, fratres carissimi, divinæ indulgentiæ munus

Tob. iv. Prov. xv.

Eccles. iii.

Luc. xi.

salubre; et emundandis purgandisque peccatis nostris, qui sine aliquo conscientiæ vulnere esse non possumus, medelis spiritalibus vulnera nostra curemus.

II. Nec quisquam sic sibi de puro atque immaculato pectore blandiatur, ut innocentia sua fretus medicinam non putet adhibendam esse vulneribus, cum scriptum sit: *Quis gloriabitur castum se habere cor, aut quis gloriabitur mundum se esse a peccatis?* et iterum in epistola sua Joannes ponat et dicat: *Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, et veritas in nobis non est.* Si autem nemo esse sine peccato potest, et quisquis inculpatum se esse dixerit aut superbus aut stultus est, quam necessaria, quam benigna est divina clementia, quæ cum sciat non deesse sanatis quædam postmodum vulnera, dedit curandis denuo sanandisque vulneribus remedia salutaria! Prov. x. 1 Joan. i.

III. Nunquam denique, fratres dilectissimi, admonitio divina cessavit et tacuit quo minus in scripturis sanctis tam veteribus quam novis semper et ubique ad misericordiæ opera Dei populus provocaretur; et canente atque exhortante Spiritu Sancto quisquis ad spem regni cœlestis instruitur, facere eleemosynas jubetur. Mandat et præcipit Esaiæ Deus: *Exclama*, inquit, *in fortitudine et noli parcere. Sicut tuba exalta vocem tuam, et annuntia plebi meæ peccata ipsorum et domui Jacob facinora eorum.* Et cum peccata eis sua exprobari præcepisset, cumque eorum facinora pleno indignationis impetu protulisset, dixissetque eos nec si orationibus et precibus et jejuniis uterentur satisfacere pro delictis posse, nec si in cilicio et cinere volverentur, Isai. lviii.

iram Dei posse lenire, in novissima tamen parte demonstrans solis eleemosynis Deum posse placari,
Isai. lviii. addidit dicens: *Frange esurienti panem tuum, et egenos sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, vesti eum, et domesticos seminis tui non despicias. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum, et vestimenta tua cito orientur, et præibit ante te justitia, et claritas Dei circumdabit te. Tunc exclamabis, et Deus exaudiet te. Dum adhuc loqueris dicet: Ecce adsum.* Remedia propitiando Deo ipsius Dei verbis data sunt; quid deberent facere peccantes magisteria divina docuerunt, operationibus justis Deo
Prov. xxi. satisfieri, misericordiæ meritis peccata purgari. Et apud Salomonem legimus: *Conclude eleemosynam in corde pauperis, et hæc pro te exorabit ab omni malo.* Et iterum: *Qui obturat aures ne audiat imbecillum, et ipse invocabit Deum, et non erit qui exaudiat eum.* Neque enim promereri misericordiam Domini poterit qui misericors ipse non fuerit, aut impetrabit de divina pietate aliquid in precibus qui ad precem pau-
Psal. xl. peris non fuerit humanus. Quod item in Psalmis Spiritus Sanctus declarat et probat dicens: *Beatus qui intelligit super egenum et pauperem, in die mala liberabit eum Dominus.* Quorum præceptorum memor Daniel, cum rex Nabuchodonosor adverso somnio territus æstuaret, pro avertendis malis ad divinam opem impetrandam remedium dedit dicens: *Propterea, rex, consilium meum placeat tibi, et peccata tua eleemosynis redime et injustitias tuas miserationibus pauperum, et erit Deus parcens peccatis tuis.* Cui rex non obtemperans adversa quæ viderat et infesta perpessus est: quæ evadere et vitare potuisset, si peccata sua eleemosynis redemisset. Raphaël quoque

angelus paria testatur, et ut eleemosyna libenter ac largiter fiat hortatur dicens: *Bona est oratio cum jejunio et eleemosyna: quia eleemosyna a morte liberat, et ipsa purgat peccata.* Ostendit orationes nostras ac jejunia minus posse nisi eleemosynis adjuventur, deprecationes solas parum ad impetrandum valere, nisi factorum et operum accessione satientur. Revelat angelus et manifestat et firmat eleemosynis petitiones nostras efficaces fieri, eleemosynis vitam de periculis redimi, eleemosynis animas a morte liberari. Tob. xii.

IV. Nec sic, fratres carissimi, ista proferimus ut non quod Raphaël angelus dixit veritatis testimonio comprobemus. In Actibus Apostolorum facti fides posita est; et quod eleemosynis, non tantum a secunda, sed a prima morte animæ liberentur gestæ et impletæ rei probatione compertum est. Tabitha operationibus justis et eleemosynis præstandis plurimum dedita cum infirmata esset et mortua, ad cadaver exanime Petrus accitus est: qui cum impigre pro apostolica humanitate venisset, circumsteterunt eum viduæ flentes et rogantes, pallia et tunicas et omnia illa quæ prius sumpserant indumenta monstrantes, nec pro defuncta suis vocibus, sed ipsius operibus deprecantes. Sensit Petrus impetrari posse quod sic petebatur, nec defuturum Christi auxilium viduis deprecantibus, quando esset in viduis ipse vestitus. Cum itaque genibus nixus orasset, et viduarum ac pauperum idoneus advocatus legatas sibi preces ad Dominum pertulisset, conversus ad corpus, quod in tabula jam lotum jacebat, *Tabitha*, inquit, *exsurge in nomine Jesu Christi.* Nec defuit Petro quo minus statim ferret auxilium qui in evangelio Act. ix.

dari dixerat quicquid fuisset ejus nomine postulatum. Mors itaque suspenditur, et spiritus redditur, et mirantibus ac stupentibus cunctis ad hanc mundi denuo lucem redivivum corpus animatur. Tantum potuerunt misericordiæ merita, tantum opera justa valuerunt. Quæ laborantibus viduis largita fuerat subsidia vivendi, meruit ad vitam viduarum petitione revocari.

V. Itaque in evangelio Dominus, doctor vitæ nostræ, et magister salutis æternæ, vivificans credentium populum, et vivificatis consulens in æternum, inter sua mandata divina et præcepta cœlestia nihil crebrius mandat et præcipit quam ut insistamus eleemosynis dandis, nec terrenis possessionibus incubemus, sed cœlestes thesauros potius recondamus.

Luc. xii. *Vendite*, inquit, *res vestras, et date eleemosynam.* Et

Matt. vi. iterum, *Nolite vobis condere thesauros super terram, ubi tinea et comestura exterminat, et ubi fures effodiunt et furantur. Thesaurizate autem vobis thesauros in cœlo, ubi neque tinea neque comestura exterminat, et ubi fures non effodiunt nec furantur. Ubi enim fuerit thesaurus tuus, illic erit et cor tuum.* Et cum observata lege perfectum et con-

Matt. xix. summatum vellet ostendere, *Si vis*, inquit, *perfectus esse, vade et vende omnia tua, et da egenis, et habebis thesaurum in cœlo, et veni, sequere me.* Item alio loco negotiatorem cœlestis gratiæ et comparatorem salutis æternæ, distractis omnibus rebus suis, pretiosam margaritam, hoc est, vitam æternam Christi cruore pretiosam, de quantitate patrimonii

Matt. xiii. sui dicit debere mercari. *Simile est*, inquit, *regnum cœlorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas. Ubi autem invenit pretiosam margaritam,*

abiit, et vendidit omnia quæ habuit, et emit illam. Eos denique et Abrahæ filios dicit quos in juvandis alendisque pauperibus operarios cernit. Nam cum Zachæus dixisset, *Ecce dimidium ex substantia mea* Luc. xix. *do egenis, et si cui quid fraudavi, quadruplum reddo;* respondit Jesus, et dixit, *Quia salus hodie huic domui facta est, quoniam et hic filius est Abrahæ.* Nam si Abraham credidit Deo, et deputatum est ei Gen. xxv. ad justitiam, utique qui secundum præceptum Dei eleemosynas facit, Deo credit, et qui habet fidei veritatem, servat Dei timorem; qui autem Dei ti- Matt. iii. morem servat, in miserationibus pauperum Deum cogitat. Operatur enim ideo quia credit, quia scit vera esse quæ prædicta sunt verbis Dei, nec scripturam sanctam posse mentiri; arbores infructuosas, id est, steriles homines, excidi et in ignem mitti, misericordes autem ad regnum vocari. Qui et alio in loco operarios et fructuosos fideles appellat, infructuosis vero et sterilibus fidem derogat, dicens: *Si in injusto mammona fideles non fuistis, quod est* Luc. xvi. *verum quis credet vobis? Et si in alieno fideles non fuistis, quod est vestrum quis dabit vobis?*

VI. Sed vereris et metuis ne si operari plurimum cœperis, patrimonio tuo larga operatione finito ad penuriam forte redigaris: esto in hac parte intrepidus, esto securus; finiri non potest unde in usus Christi impenditur, unde opus cœleste celebratur. Nec hoc tibi de meo spondeo; sed de sanctarum scripturarum fide et divinæ pollicitationis auctoritate promitto. Loquitur per Salomonem Spiritus Sanctus et dicit, *Qui dat pauperibus, nunquam egebit,* Prov. xxviii. *qui autem avertit oculum suum, in magna penuria erit;* ostendens misericordes atque operantes egere

non posse, magis parcos et steriles ad inopiam postmodum devenire. Item beatus apostolus Paulus
2 Cor. xi. Dominicæ inspirationis gratia plenus: *Qui administrat*, inquit, *semen seminanti, et panem ad edendum præstabit, et multiplicabit seminationem vestram, et augebit incrementa frugum justitiæ vestræ, ut in om-*
2 Cor. ix. *nibus locupletemini.* Et iterum, *Administratio hujus officii non tantum supplebit ea quæ sanctis desunt, sed et abundabit per multam gratiarum actionem in Deum.* Quoniam dum gratiarum actio ad Deum pro eleemosynis atque operationibus nostris pauperum oratione dirigitur, census operantis Dei retributione cumulatur. Et Dominus in evangelio jam tunc ejusmodi hominum corda considerans, et perfidis atque incredulis præscia voce denuntians,
Matt. vi. contestatur et dicit: *Nolite cogitare dicentes: Quid edemus, aut quid bibemus, aut quid vestiemur? Hæc enim nationes quærunt. Scit autem Pater vester quia omnium horum indigetis. Quærite primum regnum Dei et justitiam ejus, et omnia ista appo-*
nentur vobis. Eis omnia apponi dicit et tradi, qui regnum et justitiam Dei quærunt. Eos enim Dominus, cum judicii dies venerit, ad percipiendum regnum dicit admitti qui fuerint in ecclesia ejus operati. Metuis ne patrimonium tuum forte deficiat, si operari ex eo largiter cœperis; et nescis, miser, quia dum times ne res familiaris deficiat, vita ipsa et salus deficit; et dum ne quid de rebus tuis minuatur attendis, non respicis quod ipse minuaris, amator magis mammonæ quam animæ tuæ; ut dum times ne pro te patrimonium tuum perdas, ipse pro patrimonio tuo pereas. Et ideo bene apostolus
1 Tim. vi. clamat et dicit: *Nihil intulimus in hunc mundum,*

verum nec auferre quid possumus. Habentes itaque exhibitionem et tegumentum, his contenti simus. Qui autem volunt divites fieri, incidunt in tentationem et in muscipulam et desideria multa et nocentia, quæ mergunt hominem in perditionem et in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes naufragaverunt a fide, et inseruerunt se doloribus multis.

VII. Metuis ne patrimonium tuum forte deficiat, si operari ex eo largiter cœperis? Quando enim factum est ut justo possent deesse subsidia, cum scriptum sit: *Non occidet fame Dominus animam justam?* Helias in solitudine corvis ministrantibus pascitur, et Danieli in lacu ad leonum prædam jussu regis incluso prandium divinitus apparatur; et tu metuis ne operanti tibi et Dominum promerenti desit alimentum, quando ipse in evangelio ad exprobrationem eorum quibus mens dubia est et fides parva contestetur et dicat: *Aspicite volatilia cœli, quoniam non seminant, neque metunt, neque colligunt in horrea, et Pater vester cœlestis alit illa. Nonne vos pluris illis estis?* Volucres Deus pascit, et passeribus alimenta diurna præstantur; et quibus nullus divinæ rei sensus est, eis nec potus nec cibus deest. Tu Christiano, tu Dei servo, tu operibus bonis dedito, tu Domino suo caro aliquid existimas defuturum? nisi si putas quia qui Christum pascit, a Christo ipse non pascitur, aut eis terrena deerunt quibus cœlestia et divina tribuuntur.

Prov. x. 3 Reg. xvii. Dan. xii. apud LXX. Matt. vi.

VIII. Unde hæc incredula cogitatio, unde impia et sacrilega ista meditatio? Quid facit in domo fidei perfidum pectus? Quid qui Christo omnino non credit appellatur et dicitur Christianus? Pharisæi

tibi magis congruit nomen. Nam cum Dominus in evangelio de eleemosynis disputaret, et ut nobis amicos de terrestribus lucris provida operatione faceremus, qui nos postmodum in tabernacula æterna susciperent, fideliter ac salubriter præmoneret, addidit post hæc scriptura dicens: *Audiebant autem hæc omnia Pharisæi, qui erant cupidissimi, et irridebant eum.* Quales nunc quosdam in ecclesia videmus, quorum præclusæ aures et corda cœcata nullum de spiritalibus ac salutaribus monitis lumen admittunt; de quibus mirari non oportet quod contemnant in tractatibus servum, quando a talibus ipsum Dominum videamus esse contemtum.

Luc. xvi.

IX. Quid tibi in istis ineptis et stultis cogitationibus plaudis, quasi metu et sollicitudine futurorum ab operibus retarderis? Quid umbras et præstigias quasdam vanæ excusationis obtendis? Confitere immo quæ vera sunt; et quia scientes non potes fallere, secreta et abdita mentis exprome. Obsederunt animum tuum sterilitatis tenebræ, et recedente inde lumine veritatis, carnale pectus alta et profunda avaritiæ caligo cœcavit. Pecuniæ tuæ captivus et servus es, catenis cupiditatis et vinculis alligatus es, et quem jam solverat Christus, denuo vinctus es. Servas pecuniam, quæ te servata non servat. Patrimonium cumulas, quod te pondere suo onerat; nec meministi quid Deus responderit diviti exuberantium fructuum copiam stulta exultatione jactanti: *Stulte*, inquit, *hac nocte expostulatur anima tua a te. Quæ ergo parasti cujus erunt?* Quid divitiis tuis solus incubas, quid in pœnam tuam patrimonii tui pondus exaggeras, ut quo locupletior sæculo fueris, pauperior Deo fias? Reditus tuos divide

Luc. xii.

cum Domino Deo tuo, fructus tuos partire cum Christo, fac tibi possessionum terrestrium Christum participem, ut et ille te sibi faciat regnorum cœlestium cohæredem.

X. Erras et falleris quisquis te in sæculo divitem credis. Audi in Apocalypsi Domini tui vocem ejusmodi homines justis objurgationibus increpantem: *Dicis*, inquit, *dives sum, et ditatus sum, et nullius rei egeo; et nescis quoniam tu es miser, et miserabilis, et pauper, et cæcus, et nudus. Suadeo tibi emere a me aurum ignitum de igni, ut sis dives, et vestem albam, ut vestiaris, et non appareat in te fœditas nuditatis tuæ, et collyrio inunge oculos tuos ut videas.* Apoc. iii. Qui ergo locuples et dives es, eme tibi a Christo aurum ignitum, ut sordibus tuis tanquam igne decoctis, esse aurum mundum possis, si eleemosynis et justa operatione purgeris. Eme tibi albam vestem, ut qui secundum Adam nudus fueras, et horrebas ante deformis, indumento Christi candido vestiaris. Et quæ matrona locuples et dives es, inunge oculos tuos, non stibio diaboli, sed collyrio Christi; ut pervenire ad videndum Deum possis, dum Deum et operibus et moribus promereris. Cæterum quæ talis es, nec operari in ecclesia potes: Egentem enim et pauperem non vident oculi tui superfusi nigroris tenebris et nocte contecti.

XI. Locuples et dives es, Dominicum celebrare te credis, quæ corban omnino non respicis, quæ in Dominicum sine sacrificio venis, quæ partem de sacrificio quod pauper obtulit sumis? Intuere in evangelio viduam præceptorum cœlestium memorem inter ipsas pressuras et angustias egestatis operantem, in gazophylacium duo quæ sola sibi fuerant minuta

mittentem: quam cum animadverteret Dominus et videret, non de patrimonio sed de animo opus ejus examinans, et considerans non quantum sed ex quanto dedisset, respondit et dixit: *Amen dico vobis, quoniam vidua ista plus omnibus misit in dona Dei. Omnes enim isti ex eo quod abundavit illis miserunt in dona Dei. Hæc autem de inopia sua omnem quemcunque habuit victum misit.* Multum beata mulier et gloriosa, quæ etiam ante diem judicii meruit Judicis voce laudari. Pudeat divites sterilitatis atque infelicitatis suæ. Vidua et inops in opere invenitur. Cumque universa quæ dantur pupillis et viduis conferantur, dat illa quam oportebat accipere; ut sciamus quæ pœna sterilem divitem maneat, quando hoc ipso documento operari etiam pauperes debeant. Atque ut intelligamus hæc opera Deo dari et eum quisquis hæc faciat Dominum promereri, Christus illud Dei *dona* appellat, et in dona Dei viduam duos quadrantes misisse significat, ut magis ac magis possit esse manifestum quia qui miseretur pauperis Deum fœnerat.

Luc. xxi.

XII. Sed nec illa res, fratres carissimi, a bonis operibus et justis refrænet, et revocet Christianum, quod excusari se posse aliquis existimet beneficio filiorum, quando in impensis spiritalibus Christum cogitare, qui accipere se professus est, debeamus, nec conservos liberis nostris sed Dominum præferamus, ipso instruente et monente. *Qui diligit,* inquit, *patrem aut matrem super me, non est me dignus; et qui diligit filium aut filiam super me, non est me dignus.* Item in Deuteronomio ad corroborationem fidei et dilectionem Dei paria conscripta sunt: *Qui dicunt,* inquit, *patri aut matri, non novi te, et filios*

Matt. x.

Deut. xxxiii.

suos non agnoverunt, hi custodierunt præcepta tua, et testamentum tuum servaverunt. Nam si Deum toto corde diligimus, nec parentes nec filios Deo præferre debemus. Quod et Joannes in epistola sua ponit, caritatem Dei apud eos non esse quos videamus operari in pauperes nolle: *Qui habuerit,* inquit, *substantiam mundi, et viderit fratrem suum desiderantem, et clauserit viscera sua, quomodo caritas Dei manet in illo?* Si enim Deus eleemosynis pauperum fœneratur, et cum datur minimis, Christo datur, non est quod quis terrena cœlestibus præferat, nec divinis humana præponat. Joan. iii.

XIII. Sic vidua illa in tertio Regnorum libro cum in siccitate et fame consumptis omnibus de modico farre et oleo quod superfuerat fecisset subcinericium panem, quo absumpto moritura cum liberis esset, supervenit Helias, et petiit sibi prius ad edendum dari, tunc quod superfuisset inde illam cum filiis suis vesci. Nec obtemperare illa dubitavit, aut Heliæ filios mater in fame et egestate præposuit. Fit immo in conspectu Dei quod Deo placeat; prompte ac libenter quod petebatur offertur; nec de abundantia portio, sed de modico totum datur, et esurientibus liberis alter prius pascitur, neque in penuria et fame cibus ante quam misericordia cogitatur; ut dum in opere salutari carnaliter vita contemnitur, spiritaliter anima servetur. Helias itaque typum Christi gerens, et quod ille pro misericordia vicem singulis reddat ostendens, respondit et dixit: *Hæc dicit Dominus: Fidelia farris non deficiet, et capsaces olei non minuetur usque in diem quo dabit Dominus imbrem super terram.* Secundum divinæ pollicitationis fidem multiplicata sunt viduæ 3 Reg. xvii. Tobit. vi. 3 Reg. xvii. 14.

et cumulata quæ præstitit; et operibus justis ac misericordiæ meritis augmenta et incrementa sumentibus, farris et olei vasa completa sunt. Nec filiis abstulit mater quod Heliæ dedit, sed magis contulit filiis quod benigne et pie fecit. Et illa nondum Christum sciebat, nondum præcepta ejus audierat, non cruce et passione ejus redempta cibum et potum pro sanguine rependebat; ut ex hoc appareat quantum in ecclesia peccet qui se et filios Christo anteponens divitias suas servat, nec patrimonium copiosum cum indigentium paupertate communicat.

XIV. Sed enim multi sunt in domo liberi, et retardat te numerositas filiorum quo minus largiter bonis operibus insistas. Atqui hoc ipso operari amplius debes quo multorum pignorum pater es. Plures sunt pro quibus Dominum depreceris, multorum delicta redimenda sunt, multorum purgandæ conscientiæ, multorum animæ liberandæ. Ut in hac vita sæculari alendis sustinendisque pignoribus quo major est numerus, hoc major et sumptus est, ita et in vita spiritali atque cœlesti, quo amplior fuerit pignorum copia, esse et operum debet major impensa. Sic et Job sacrificia numerosa pro liberis offerebat; quantusque erat in domo pignorum numerus, tantus dabatur Deo et numerus hostiarum. Et quoniam quotidie deesse non potest quod peccetur in conspectu Dei, sacrificia quotidiana non deerant, quibus possent peccata tergeri. Probat scriptura divina dicens: *Job homo verus et justus habuit filios septem et filias tres, et emundabat illos offerens pro eis hostias Deo secundum numerum illorum, et pro peccatis eorum vitulum unum.* Si ergo

Job. i.

vere filios tuos diligis, si eis exhibes plenam et paternam dulcedinem caritatis, operari magis debes ut filios tuos Deo justa operatione commendes. Nec eum liberis tuis cogites patrem qui et temporarius et infirmus est, sed illum pares qui æternus et firmus filiorum spiritalium Pater est. Illi assigna facultates tuas quas hæredibus servas. Ille sit liberis tuis tutor, ille curator, ille contra omnes injurias sæculares divina majestate protector. Patrimonium Deo creditum nec respublica eripit, nec fiscus invadit, nec calumnia aliqua forensis evertit. In tuto hæreditas ponitur quæ Deo custode servatur. Hoc est caris pignoribus in posterum providere, hoc est futuris hæredibus paterna pietate consulere secundum fidem scripturæ sanctæ dicentis: *Junior fui, et* Ps. xxxvi. *senui, et non vidi justum derelictum, neque semen ejus egens pane. Tota die miseretur et fœnerat, et semen ejus in benedictione est.* Et iterum, *Qui con-* Prov. xx. *versatur sine vituperatione in justitia, beatos post se filios relinquet.*

XV. Prævaricator itaque et proditor pater es, nisi filiis tuis fideliter consulas, nisi conservandis eis religiosa et vera pietate prospicias. Qui studes terreno magis quam cœlesti patrimonio, filios tuos diabolo magis commendare quam Christo, bis delinquis; et geminum ac duplex crimen admittis, et quod non præparas filiis tuis Dei Patris auxilium, et quod doces filios patrimonium plus amare quam Christum. Esto potius liberis tuis pater talis qualis Tobias extitit. Da utilia et salutaria præcepta pignoribus qualia ille filio dedit; manda filiis tuis quod et ille filio mandavit, dicens: *Et nunc, fili, mando* Tob. vi. *tibi, servi Deo in veritate, et fac coram illo quod illi*

placet, et filiis tuis manda ut faciant justitiam et eleemosynas, et sint memores Dei, et benedicant nomen ejus omni tempore. Et iterum, *Omnibus diebus vitæ tuæ, fili dilectissime, Deum in mente habe, et noli præterire præcepta ejus. Justitiam fac omnibus diebus vitæ tuæ, et noli ambulare viam iniquitatis; quoniam agente te ex veritate, erit respectus operum tuorum. Ex substantia tua fac eleemosynam, et noli avertere faciem tuam ab ullo paupere. Ita fiet ut nec a te avertatur facies Dei. Prout habueris, fili, sic fac. Si tibi fuerit copiosa substantia, plus ex illa fac eleemosynam. Si exiguum habueris, ex hoc ipso exiguo communica. Et ne timueris cum facis eleemosynam. Præmium enim bonum reponis tibi in diem necessitatis, quia eleemosyna a morte liberat, et non patitur ire in gehennam. Munus bonum est eleemosyna omnibus qui faciunt eam coram summo Deo.*

XVI. Quale munus est, fratres carissimi, cujus editio Deo spectante celebratur! Si in gentilium munere grande et gloriosum videtur proconsules vel imperatores habere præsentes, et apparatus ac sumptus apud munerarios major est ut possint placere majoribus, quanto illustrior muneris et major est gloria Deum et Christum spectatores habere? Quanto istic et apparatus uberior et sumptus largior exhibendus est ubi ad spectaculum conveniunt cœlorum virtutes, conveniunt angeli omnes, ubi munerario non quadriga vel consulatus petitur, sed vita æterna præstatur, nec captatur inanis et temporarius favor vulgi, sed perpetuum præmium regni cœlestis accipitur? Atque ut pigros et steriles et cupiditate nummaria nihil circa fructum salutis operantes magis pudeat, ut plus conscientiam sordidam

dedecoris ac turpitudinis suæ rubor cædat, ponat unusquisque ante oculos suos diabolum cum servis suis, id est, cum populo perditionis ac mortis, in medium prosilire; plebem Christi, præsente et judicante ipso, comparationis examine provocare dicentem: Ego pro istis quos mecum vides nec alapas accepi, nec flagella sustinui, nec crucem pertuli, nec sanguinem fudi, nec familiam meam pretio passionis et cruoris redemi; sed nec regnum illis cœleste promitto, nec ad paradisum restituta immortalitate denuo revoco; et munera mihi quam pretiosa, quam grandia, quam nimio et longo labore quæsita sumptuosissimis apparatibus comparant, rebus suis vel obligatis in muneris comparatione vel venditis; ac nisi editio honesta successerit, conviciis ac sibilis ejiciuntur, et furore populari nonnunquam pene lapidantur. Tuos tales munerarios, Christe, demonstra, illos divites, illos copiosis opibus affluentes, an in ecclesia præsidente et spectante te ejusmodi munus edant, oppigneratis vel distractis rebus suis, immo ad cœlestes thesauros mutata in melius possessione translatis. In istis muneribus meis caducis atque terrenis nemo pascitur, nemo vestitur, nemo cibi alicujus aut potus solatio sustinetur. Cuncta inter furorem edentis et spectantis errorem prodiga et stulta voluptatum frustrantium vanitate depereunt. Illic in pauperibus tuis tu vestiris et pasceris, tu æternam vitam operantibus polliceris; et vix tui meis pereuntibus adæquantur, qui a te divinis mercedibus et præmiis cœlestibus honorantur. Quid ad hæc respondemus, fratres carissimi? Sacrilega sterilitate et quadam tenebrarum nocte coopertas divitum mentes qua ratione defendimus, qua excusa-

tione purgamus, qui diaboli servis minores sumus, ut Christo pro pretio passionis et sanguinis vicem nec in modicis rependamus?

XVII. Præcepta ille nobis dedit, quid facere servos suos oporteret instruxit; operantibus præmium pollicitus, et supplicium sterilibus comminatus, sententiam suam protulit, quid judicaturus sit ante prædixit. Quæ potest excusatio esse cessanti, quæ defensio sterili, nisi quod non faciente servo quod præcipitur, Dominus faciet quod minatur? qui et

Matt. xv. dicit: *Cum venerit Filius hominis in claritate sua, et omnes angeli cum eo, tunc sedebit in throno claritatis suæ, et colligentur ante eum omnes gentes, et segregabit eos ab invicem, quemadmodum pastor segregat oves ab hædis, et statuet oves ad dexteram suam, hædos autem ad sinistram. Tunc dicet rex iis qui ad dexteram suam erunt: Venite benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. Esurivi enim, et dedistis mihi manducare. Sitivi, et potastis me; hospes fui, et adduxistis me; nudus, et vestistis me; infirmatus sum, et visitastis me; in carcere fui, et venistis ad me. Tunc respondebunt ei justi dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem et pavimus, sitientem et potavimus? Quando te vidimus hospitem, et adduximus? nudum, et vestivimus? quando autem te vidimus infirmari et in carcere, et venimus ad te? Tunc respondens Rex dicet eis: Amen dico vobis, quandiu fecistis uni horum ex fratribus meis minimis, mihi fecistis. Tunc dicet et illis qui ad sinistram ejus erunt: Discedite a me maledicti in ignem æternum quem paravit Pater meus diabolo et angelis ejus. Esurivi enim, et non dedistis mihi manducare;*

sitivi, et non potastis me; hospes fui, et non adduxistis me; nudus et non vestistis me; infirmus et in carcere, et non visitastis me. Tunc respondebunt et ipsi dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem aut sitientem, aut hospitem aut nudum, aut infirmum aut in carcere, et non ministravimus tibi? Et respondebit illis: Amen dico vobis, quandiu non fecistis uni ex minimis his, neque mihi fecistis. Et abibunt isti in ambustionem æternam, justi autem in vitam æternam.

XVIII. Quid potuit nobis majus Christus edicere? Quomodo magis potuit justitiæ ac misericordiæ nostræ opera provocare quam quod præstari dixit sibi quicquid egenti præstatur et pauperi, et se dixit offendi nisi egenti præstetur et pauperi; ut qui respectu fratris in ecclesia non movetur, vel Christi contemplatione moveatur, et qui non cogitat in labore atque in egestate conservum, vel Dominum cogitet in ipso illo quem despicit constitutum? Et idcirco, fratres carissimi, quibus metus in Deum pronus est, et spreto calcatoque jam mundo ad superna et divina animus erectus est, fide plena, mente devota, operatione continua, promerendo Domino obsequium præbeamus. Demus Christo vestimenta terrena, indumenta cœlestia recepturi. Demus cibum et potum sæcularem, cum Abraham et Isaac et Jacob ad convivium cœleste venturi. Ne parum metamus, plurimum seminemus. Securitati ac saluti æternæ dum tempus est consulamus, Paulo apostolo admonente et dicente: *Ergo dum tempus habemus operemur quod bonum est ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei. Bonum autem facientes non deficiamus. Tempore enim suo metemus.* Gal. vi.

XIX. Cogitemus, fratres dilectissimi, quid sub apostolis fecerit credentium populus, quando inter ipsa primordia majoribus virtutibus mens vigebat, quando credentium fides novo adhuc fidei calore fervebat. Domicilia tunc et prædia venundabant, et dispensandam pauperibus quantitatem libenter ac largiter apostolis offerebant, terreno patrimonio vendito atque distracto fundos illuc transferentes ubi fructus caperent possessionis æternæ, illic comparantes domos ubi inciperent semper habitare. Talis tunc fuit in operationibus cumulus qualis in dilectione consensus, sicut legimus in Actis Apostolorum: *Turba autem eorum qui crediderunt anima ac mente una agebant; nec fuit inter illos discrimen ullum, nec quicquam suum judicabant ex bonis quæ eis erant, sed fuerunt illis omnia communia.* Hoc est nativitate spiritali vere Dei filios fieri, hoc est lege cœlesti æquitatem Dei Patris imitari. Quodcunque enim Dei est, in nostra usurpatione commune est, nec quisquam a beneficiis ejus et muneribus arcetur, quo minus omne humanum genus bonitate ac largitate divina æqualiter perfruatur. Sic æqualiter dies illuminat, sol radiat, imber rigat, ventus aspirat; et dormientibus somnus unus est, et stellarum splendor ac lunæ communis est. Quo æqualitatis exemplo qui possessor in terris reditus ac fructus suos cum fraternitate partitur, dum largitionibus gratuitis communis ac justus est, Dei Patris imitator est.

Act. iv.

XX. Quæ illa erit, fratres carissimi, operantium gloria, quam grandis et summa lætitia, cum populum suum Dominus cœperit recensere; et meritis atque operibus nostris præmia promissa contribuens, pro

terrenis cœlestia, pro temporalibus sempiterna, pro modicis magna præstare! offerre nos Patri, cui nos sua sanctificatione restituit, æternitatem nobis immortalitatemque largiri, ad quam nos sanguinis sui vivificatione reparavit, reduces ad paradisum denuo facere, regna cœlorum fide et veritate suæ pollicitationis aperire! Hæc hæreant firmiter sensibus nostris, hæc intelligantur plena fide, hæc corde toto diligantur, hæc indesinentium operum magnanimitate redimantur. Præclara et divina res (*for.* res est), fratres carissimi, salutaris operatio, solatium grande credentium, securitatis nostræ salubre præsidium, monimentum spei, tutela fidei, medela peccati, res posita in potestate facientis, res et grandis et facilis, sine periculo persecutionis, corona pacis, verum Dei munus et maximum, infirmis necessarium, fortibus gloriosum; quo Christianus adjutus perfert gratiam spiritalem, promeretur Christum judicem, Deum computat debitorem. Ad hanc operum salutarium palmam libenter ac prompte certemus, omnes in agone justitiæ Deo et Christo spectante curramus, et qui sæculo et mundo majores esse jam cœpimus, cursum nostrum nulla sæculi et mundi cupiditate tardemus. Si expeditos, si celeres, si in hoc operis agone currentes dies nos vel reditionis vel persecutionis invenerit, nusquam Dominus meritis nostris ad præmium deerit. In pace vincentibus coronam candidam pro operibus dabit, in persecutione purpuream pro passione geminabit.

S. CÆCILII CYPRIANI

LIBER

DE ZELO ET LIVORE.

I. ZELARE quod bonum videas et invidere melioribus leve apud quosdam et modicum crimen videtur, fratres dilectissimi; dumque existimatur leve esse et modicum, non timetur; dum non timetur contemnitur; dum contemnitur, non facile vitatur, et fit cœca et occulta pernicies: quæ dum minus perspicitur ut caveri a providentibus possit, improvidas mentes latenter affligit. Porro autem Dominus prudentes esse nos jussit, et cauta sollicitudine vigilare præcepit ne adversarius vigilans semper et semper insidians, ubi in pectus obrepserit, de scintillis conflet incendia, de parvis maxima exaggeret; et dum remissis et incautis leniore aura et flatu molliore blanditur, procellis ac turbinibus excitatis, ruinas fidei et salutis ac vitæ naufragia moliatur. Excubandum est itaque, fratres dilectissimi, atque omnibus viribus elaborandum ut inimico sævienti, et jacula sua in omnes corporis partes quibus percuti et vulnerari possumus dirigenti, sollicita et plena vigilantia repugnemus, secundum quod Petrus apostolus in epistola sua præmonet et docet, dicens:

Sobrii estote et vigilate, quia adversarius vester diabolus tanquam leo rugiens circuit aliquem devorare quærens. Circuit ille nos singulos, et tanquam hostis clausos obsidens, muros explorat, et tentat an sit pars aliqua murorum minus stabilis et minus fida, cujus aditu ad interiora penetretur. Offert oculis formas illices et faciles voluptates, ut visu destruat castitatem. Aures per canora musica tentat, ut soni dulcioris auditu solvat et molliat Christianum vigorem. Linguam convicio provocat (*for.* provocat ad petulantiam,) manum injuriis lacessentibus ad petulantiam (*for.* violentiam. vid. not.) cædis instigat; ut fraudatorem faciat, lucra opponit injusta; ut animam pecunia capiat, ingerit perniciosa compendia; honores terrenos promittit ut cœlestes adimat; ostentat falsa ut vera subripiat; et cum latenter non potest fallere, exerte atque aperte minatur, terrorem turbidæ persecutionis intentans, ad debellandos Dei servos; inquietus semper et semper infestus, in pace subdolus, in persecutione violentus. Quamobrem, fratres dilectissimi, contra omnes diaboli vel fallaces insidias vel apertas minas stare debet instructus animus et armatus, tam paratus semper ad repugnandum quam est ad impugnandum semper paratus inimicus. Et quoniam frequentiora sunt tela ejus quæ latenter obrepunt, magisque occulta et clandestina jaculatio quo minus perspicitur, hoc et gravius et crebrius in vulnera nostra grassatur; ad hæc quoque intelligenda et depellenda vigilemus, ex quibus est zeli et livoris malum. Quod si quis penitus inspiciat, inveniet nihil magis Christiano cavendum, nihil cautius providendum, quam ne quis invidia et livore capiatur, ne quis fallentis inimici

1 Pet. v.

cœcis laqueis implicatus, dum zelo frater in fratris odia convertitur, gladio suo nescius ipse perimatur. Quod ut colligere plenius et manifestius perspicere possimus, ad caput ejus atque originem recurramus.

II. Videamus unde zelus, et quando, et quomodo cœperit. Facilius enim a nobis malum tam perniciosum vitabitur, si ejusdem mali et origo et magnitudo noscatur. Hinc diabolus inter initia statim mundi et periit primus et perdidit. Ille angelica majestate subnixus, ille Deo acceptus et carus, postquam hominem ad imaginem Dei factum conspexit, in zelum malivolo livore prorupit, non prius alterum dejiciens instinctu zeli quam ipse zelo ante dejectus, captivus antequam capiens, perditus antequam perdens, dum stimulante livore homini gratiam datæ immortalitatis eripit, ipse quoque id quod prius fuerat amisit. Quale malum est, fratres dilectissimi, quo angelus cecidit, quo circumveniri et subverti alta illa et præclara sublimitas potuit, quo deceptus est ipse qui decepit! Exinde invidia grassatur in terris, dum livore periturus magistro perditionis obsequitur, dum diabolum qui zelat imitatur,

Sap. ii. sicut scriptum est: *Invidia autem diaboli mors introivit in orbem terrarum.* Imitantur ergo illum qui sunt ex parte ejus. Hinc denique novæ fraternitatis prima odia, hinc parricidia nefanda cœperunt, dum

Gen. iv. Abel justum Cain zelat injustus, dum bonum malus invidia et livore persequitur. Tantum valuit ad consummationem facinoris æmulationis furor ut nec caritas fratris, nec sceleris immanitas, nec timor Dei, nec pœna delicti cogitaretur. Injuste oppressus est qui justitiam primus ostenderat, odia perpessus est qui odisse non noverat, occisus est

impie qui moriens non repugnabat. Et quod Esau fratri suo Jacob inimicus extitit, zelus fuit. Nam quia ille benedictionem patris acceperat, hic in odium persecutionis facibus livoris exarsit. Et quod Joseph fratres sui vendiderunt, causa vendendi de æmulatione descendit. Postquam id quod sibi in visionibus prosperum fuerat ostensum simpliciter ut fratribus frater exposuit, in invidiam malivolus animus erupit. Saül quoque rex ut David odisset, ut persecutionibus sæpe repetitis innocentem, misericordem, miti lenitate patientem necare cuperet, quid aliud quam zeli stimulus provocavit? Quia Goliath interfecto, et ope ac dignatione divina tanto hoste deleto, populus admirans in laudes David prædicationis suffragio prosiliit, Saül simultatis atque insectationis furias de livore concepit. Et ne longum faciam singulos recensendo, pereuntis simul populi attendamus interitum. Judæi nonne inde perierunt dum Christo malunt invidere quam credere? Obtrectantes magnalibus quæ ille faciebat, zelo excœcante decepti sunt, nec ad divina noscenda cordis oculos aperire potuerunt.

Gen. xxvii. Gen. xxxviii. 1 Reg. xviii. 3 Reg. xvii.

III. Quæ nos considerantes, fratres dilectissimi, contra tantam mali perniciem vigilanter et fortiter dicata Deo pectora muniamus. Aliorum mors proficiat ad nostram salutem, imprudentium pœna providentibus conferat sanitatem. Non est autem quod aliquis existimet malum istud una specie contineri aut brevibus terminis et angusto fine concludi. Late patet zeli multiplex et fœcunda pernicies. Radix est malorum omnium, fons cladium, seminarium delictorum, materia culparum. Inde odium surgit, animositas inde procedit. Avaritiam zelus inflammat,

dum quis suo non potest esse contentus, videns alterum ditiorem. Ambitionem zelus excitat, dum cernit quis alium in honoribus altiorem. Zelo excœcante sensus nostros atque in ditionem suam mentis arcana redigente, Dei timor spernitur, magisterium Christi negligitur, judicii dies non providetur. Inflat superbia, exacerbat sævitia, perfidia prævaricatur, impatientia concutit, furit discordia, ira fervescit; nec se jam potest cohibere vel regere qui factus est potestatis alienæ. Hinc Dominicæ pacis vinculum rumpitur, hinc caritas fraterna violatur, hinc adulteratur veritas, unitas scinditur, ad hæreses atque ad schismata prosilitur, dum obtrectatur sacerdotibus, dum episcopis invidetur, dum quis aut queritur non se potius ordinatum, aut dedignatur alterum ferre præpositum. Hinc recalcitrat, hinc rebellat de zelo superbus, de æmulatione perversus, animositate et livore non hominis, sed honoris, inimicus.

IV. Qualis vero est animæ tinea, quæ cogitationum tabes, pectoris quanta rubigo, zelare in altero vel virtutem ejus vel felicitatem, id est, odisse in eo vel merita propria vel beneficia divina, in malum proprium bona aliena convertere, illustrium prosperitate torqueri, aliorum gloriam facere suam pœnam, et velut quosdam pectori suo admovere carnifices, cogitationibus et sensibus suis adhibere tortores, qui se intestinis cruciatibus lacerent, qui cordis secreta malivolentiæ ungulis pulsent. Non cibus talibus lætus, non potus potest esse jucundus. Suspiratur semper et ingemiscitur et doletur; dumque ab invidis nunquam livor exponitur, diebus ac noctibus pectus obsessum sine intermissione laniatur.

Mala cætera habent terminum; et quodcunque delinquitur, delicti consummatione finitur. In adultero cessat facinus perpetrato stupro, in latrone conquiescit scelus homicidio admisso, et prædoni rapacitatem statuit præda possessa, et falsario modum ponit impleta fallacia. Zelus terminum non habet, permanens jugiter malum et sine fine peccatum; quantoque ille cui invidetur successu meliore profecerit, tanto invidus in majus incendium livoris ignibus inardescit. Hinc vultus minax, torvus aspectus, pallor in facie, in labiis tremor, stridor in dentibus, verba rabida, effrænata convicia, manus ad cædis violentiam prompta, etiamsi a gladio interim vacua, odio tamen furiatæ mentis armata. Et idcirco Spiritus Sanctus dicit in Psalmis: *Noli zelare bene ambulantem in via sua.* Et iterum; *Observabit peccator justum, et stridebit ad eum dentibus suis. Deus autem irridebit eum, quoniam providet quia veniet dies ejus.* Hos beatus apostolus Paulus designat et denotat dicens: *Venenum aspidum sub labiis eorum, et os eorum maledictione et amaritudine plenum est. Veloces ad effundendum sanguinem pedes eorum, contritio et calamitas in viis eorum qui viam pacis non agnoverunt, nec est timor Dei ante oculos eorum.* Multo malum levius et periculum minus est cum membra gladio vulnerantur. Facilis cura est ubi plaga perspicua est, et cito ad sanitatem medela subveniente perducitur quod videtur. Zeli vulnera abstrusa sunt et occulta; nec remedium curæ medentis admittunt quæ se intra conscientiæ latebras cœco dolore clauserunt. Quicunque es invidus et malignus, videris quam sis eis quos odisti insidiosus, perniciosus, infestus. Nullius magis quam

Psal. xxxvi.

Rom. iii.

tuæ salutis inimicus es. Quisquis ille est quem zelo persequeris, subterfugere et vitare te poterit. Tu te non potes fugere: ubicunque fueris, adversarius tuus tecum est, hostis semper in pectore tuo est, pernicies intus inclusa est, ineluctabili catenarum nexu ligatus et vinctus es, zelo dominante captivus es, nec solatia tibi ulla subveniunt. Perseverans malum est hominem persequi ad Dei gratiam pertinentem. Calamitas sine remedio est odisse felicem.

V. Et idcirco, fratres dilectissimi, huic periculo consulens Dominus, ne quis zelo fratris in laqueum mortis incurreret, cum eum discipuli interrogarent quis inter illos major esset, *Qui fuerit*, inquit, *minimus in omnibus vobis, hic erit magnus.* Amputavit omnem æmulationem responso suo, omnem causam et materiam mordacis invidiæ eruit et abscidit. Discipulo Christi zelare non licet, non licet invidere. Exaltationis apud nos non potest esse contentio. De humilitate ad summa crescimus, didicimus unde placeamus. Denique et apostolus Paulus instruens et monens ut qui illuminati Christi lumine tenebras nocturnæ conversationis evasimus, in factis atque in operibus luminis ambulemus, scribit et dicit: *Nox transivit, dies autem appropinquavit. Abjiciamus ergo opera tenebrarum, et induamus arma lucis. Tanquam in die decenter ambulemus, non in comessationibus et ebrietatibus, non in concupiscentiis et impudicitiis, non in certaminibus et zelo.* Si recesserunt de pectore tuo tenebræ, si nox inde discussa est, si caligo detersa est, si illuminavit sensus tuos splendor diei, si homo lucis esse cœpisti, quæ sunt Christi gere; quia lux et dies Christus est.

Luc. ix.

Rom. xiii.

Quid in zeli tenebras ruis, quid te nubilo livoris involvis, quid invidiæ cœcitate omne pacis et caritatis lumen extinguis, quid ad diabolum cui renuntiaveras redis, quid Cain similis existis? Homicidii namque facinore constringi eum qui zelaverit et odio habuerit fratrem suum declarat Joannes apostolus in epistola sua dicens: *Qui fratrem suum odit, homicida est; et scitis quia omnis homicida non habet in se vitam manentem.* Et iterum; *Qui dicit se in luce esse, et fratrem suum odit, in tenebris est usque adhuc, et in tenebris ambulat, et non scit quo eat; quoniam tenebræ excœcaverunt oculos ejus.* Qui odit, inquit, fratrem suum, in tenebris ambulat, et non scit quo eat. It enim nescius in gehennam, ignarus et cœcus præcipitatur in pœnam, recedens scilicet a Christi lumine monentis et dicentis: *Ego sum lumen mundi. Qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ.* Sequitur autem Christum qui præceptis ejus insistit, qui per magisterii ejus viam graditur, qui vestigia ejus atque itinera sectatur, qui id quod Christus et docuit et fecit imitatur, secundum quod Petrus quoque hortatur et monet dicens: *Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum ut sequamini vestigia ejus.*

1 Joan. iii.

1 Joan. ii.

Joan. viii.

1 Pet. ii.

VI. Meminisse debemus quo vocabulo plebem suam Christus appellet, quo titulo gregem suum nuncupet. *Oves* nominat, ut innocentia Christiana ovibus æquetur. *Agnos* vocat, ut agnorum naturam simplicem simplicitas mentis imitetur. Quid sub vestitu ovium lupus latitat, quid gregem Christi qui se Christianum mentitur infamat? Christi nomen indúere, et non per Christi viam pergere, quid aliud

Joan. x.

Matt. vii.

quam prævaricatio est divini nominis, quam desertio itineris salutaris, quando ipse doceat et dicat
Matt. xix. eum ad vitam venire qui mandata servaverit, et eum esse sapientem qui verba ejus audierit et fecerit, doctorem quoque eum maximum in regno cœlorum vocari qui fecerit et sic docuerit; tunc prædicanti profuturum quod bene atque utiliter prædicatum fuerit, si id quod ore promitur factis sequentibus
Matt. v. impleatur. Quid vero insinuavit crebrius discipulis suis Dominus, quid inter salutaria monita et præcepta cœlestia custodiendum magis servandumque mandavit, quam ut eadem dilectione qua discipulos
Joan. xiii. xv. ipse dilexit nos quoque invicem diligamus? Quomodo autem vel pacem Domini vel caritatem tenet, qui intercedente zelo nec pacificus potest esse nec carus? Ideo et apostolus Paulus cum pacis et caritatis merita depromeret, cumque asseveraret firmiter et doceret nec fidem sibi nec eleemosynas nec passionem quoque ipsam confessoris et martyris profuturam, nisi caritatis fœdera integra atque inviolata
1 Cor. xiii. servasset, adjecit et dixit: *Caritas magnanima est, caritas benigna est, caritas non zelat.* Docens scilicet et ostendens eum posse caritatem tenere quisquis magnanimus fuerit et benignus et zeli ac livoris alienus. Item alio loco cum moneret ut homo jam Sancto Spiritu plenus et nativitate cœlesti Dei filius factus non nisi spiritalia et divina sec-
1 Cor. iii. tetur, ponit et dicit: *Et ego quidem, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus, tanquam infantibus in Christo. Lacte vos potavi, non cibo. Nondum enim poteratis, sed neque nunc potestis. Adhuc enim estis carnales. Ubi enim in vobis zelus et contentio et dissensiones sunt,*

nonne carnales estis et secundum hominem ambulatis?

VII. Obterenda sunt, fratres dilectissimi, vitia et peccata carnalia, et terreni corporis infesta labes spiritali vigore calcanda; ne dum iterum ad veteris hominis conversationem revolvimur, lethalibus laqueis implicemur, apostolo hoc idem providenter et salubriter præmonente: *Itaque*, inquit, *fratres, non secundum carnem vivamus. Si enim secundum carnem vixeritis, incipietis mori. Si autem Spiritu opera carnis mortificaveritis, vivetis. Quotquot enim Spiritu Dei aguntur, hi filii Dei sunt.* Si filii Dei sumus, si templa ejus esse jam cœpimus, si accepto Spiritu Sancto sancte et spiritaliter vivimus, si de terris oculos ad cœlum sustulimus, si ad superna et divina plenum Deo et Christo pectus ereximus, non nisi quæ sunt Deo et Christo digna faciamus, sicut et apostolus excitat et hortatur: *Si consurrexistis*, inquit, *cum Christo, quæ sursum sunt quærite, ubi Christus est in dextera Dei sedens; quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram. Mortui enim estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Cum autem Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos apparebitis cum ipso in gloria.* Qui ergo in baptismo secundum hominis antiqui peccata carnalia et mortui et sepulti sumus, qui regeneratione cœlesti Christo consurreximus, quæ sunt Christi et cogitemus pariter et geramus, sicut idem apostolus docet rursus et monet, dicens: *Primus homo de terræ limo, secundus homo de cœlo. Qualis ille de limo, tales et qui de limo; et qualis cœlestis, tales et cœlestes. Quomodo portavimus imaginem ejus qui de limo est, por-*

Rom. viii.

Coloss. iii.

1 Cor. xv.

temus et imaginem ejus qui de cœlo est. Imaginem autem cœlestem portare non possumus, nisi in eo quod esse jam cœpimus Christi similitudinem præbeamus. Hoc est enim mutasse quod fueras, et cœpisse esse quod non eras, ut in te divina nativitas luceat, ut ad patrem Deum deifica disciplina respondeat, ut honore et laude vivendi Deus in homine clarescat, ipso exhortante et monente et eis qui se
1 Reg. ii. clarificant vicem mutuam pollicente. *Eos*, inquit, *qui clarificant me clarificabo; et qui spernit me spernetur.* Ad quam clarificationem formans nos ac præparans Dominus et Filius Dei similitudinem Dei Patris insinuans in evangelio suo dicit: *Audistis quia dictum est: Diliges proximum tibi, et odio*
Matt. v. *habebis inimicum tibi. Ego autem dico vobis, diligite inimicos vestros, et orate pro iis qui vos persequuntur, ut sitis filii Patris vestri qui in cœlis est, qui solem suum oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et injustos.* Si hominibus lætum est et gloriosum filios habere consimiles, et tunc magis generasse delectat, si ad patrem lineamentis paribus soboles subsiciva respondeat, quanto major in Deo Patre lætitia est cum quis sic spiritaliter nascitur ut in actibus ejus et laudibus divina generositas prædicetur! Quæ justitiæ palma est, quæ corona,
Isai. i. esse talem de quo Deus non dicat: *Filios generavi et exaltavi, ipsi autem spreverunt me!* Collaudet te potius Christus, et invitet ad præmium dicens:
Matt. xxv. *Venite benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi.*

VIII. His meditationibus corroborandus est animus, fratres dilectissimi, ejusmodi exercitationibus contra omnia diaboli jacula firmandus. Sit in ma-

nibus divina lectio, in sensibus Dominica cogitatio. Oratio jugis omnino non cesset. Salutaris operatio perseveret. Spiritalibus semper actibus occupemur, ut quotiescunque inimicus accesserit, quoties adire tentaverit, et clausum adversum se pectus inveniat et armatum. Non enim Christiani hominis corona una est quæ tempore persecutionis accipitur. Habet et pax coronas suas, quibus de varia et multiplici congressione victores prostrato et subacto adversario coronantur. Libidinem subegisse continentiæ palma est. Contra iram, contra injuriam repugnasse corona patientiæ est. De avaritia triumphus est pecuniam spernere. Laus est fidei fiducia futurorum mundi adversa tolerare. Et qui superbus in prosperis non est, gloriam de humilitate consequitur. Et qui ad pauperum fovendorum misericordiam pronus est, retributionem thesauri cœlestis adipiscitur. Et qui zelare non novit, quique unanimis et mitis fratres suos diligit, dilectionis et pacis præmio honoratur. In hoc virtutum stadio quotidie currimus, ad has justitiæ palmas et coronas sine intermissione temporis pervenimus; ad quas ut pervenire tu etiam possis, qui fueras zelo et livore possessus, omnem illam malitiam qua prius tenebaris abjice, ad viam vitæ æternæ vestigiis salutaribus reformare. Evelle de pectore tuo spinas et tribulos, ut te Dominicum semen fertili fruge locupletet, ut divina et spiritalis seges in copiam fœcundæ messis exuberet. Venena fellis evome, discordiarum virus exclude, purgetur mens quam serpentinus livor infecerat, amaritudo omnis quæ intus insederat Christi dulcedine leniatur. Si de sacramento crucis et cibum sumis et potum, lignum

quod apud Merrham profecit in imagine ad saporis dulcedinem, tibi in veritate proficiat ad mulcendi pectoris lenitatem, nec ad medelam prosperandæ valitudinis laborabis. Unde vulneratus fueras, inde curare. Ama eos quos ante oderas, dilige illos quibus injustis obtrectationibus invidebas. Bonos imitare, si sectari potes. Si sectari non potes, collætare certe et congratulare melioribus. Fac te illis adunata dilectione participem, fac te consortio caritatis et fraternitatis vinculo cohærentem. Dimittentur tibi debita, quando et ipse dimiseris; accipientur sacrificia tua, cum pacificus ad Deum veneris. Sensus atque actus tui divinitus dirigentur, quando ea quæ divina et justa sunt cogitaveris, sicut scriptum est: *Cor viri cogitet justa, ut a Domino dirigantur gressus ejus.* Habes autem multa quæ cogites. Paradisum cogita, quo Cain non redit, qui zelo fratrem peremit. Cogita cœleste regnum, ad quod non nisi concordes atque unanimes Dominus admittit. Cogita quod filii Dei hi soli possint vocari qui sint pacifici, qui nativitate cœlesti et lege divina ad similitudinem Dei Patris et Christi respondeant adunati. Cogita sub oculis Dei nos stare, spectante ac judicante ipso conversationis ac vitæ nostræ curricula decurrere, pervenire nos tunc demum posse ut eum videre contingat, si ipsum nunc videntem delectemus actibus nostris, si nos dignos gratia ejus et indulgentia præbeamus, si placituri semper in regno, in hoc mundo ante placeamus.

Prov. xvi.

Gen. iv.

IN

S. CYPRIANI

LIBRUM

DE IDOLORUM VANITATE

ANNOTATIONES.

P. 269. l. 2. LIBER DE IDOLORUM VANITATE] Difficile est certo statuere quid in titulo istius libri posuerit Cyprianus, si quid tamen posuit, præsertim si vera sit opinio Erasmi existimantis esse tantum fragmentum majoris operis, quia incipit ex abrupto. Plures sane libri veteres, et ii quidem optimi, initium operis constituunt in his verbis; *Deos non esse quos colit vulgus.* Apud Angelum Politianum cap. 34. miscellaneorum vocatur liber de origine et generibus idolorum. Posterorum diligentia titulum illi fecit DE IDOLORUM VANITATE, atque ita se invenisse in exemplaribus antiquis testatur Rigaltius. Ego, quamquam hunc titulum nuspiam repererim in codicibus manuscriptis, retinui tamen propter commoditatem studiorum. In edendo autem initio ipsius libri secutus sum scripturam veterum librorum et veterum editionum. Quamquam sunt aliqui libri veteres qui incipiunt *Deos non esse,* priora non habent.

Pauca hujus libri mentio reperitur in scriptoribus antiquis, quippe quem nuspiam reperio citatum quam apud Hieronymum et Augustinum. Et Augustinus quidem ita scribit in libro de Unico Baptismo adversus Petilianum cap. 4. *Hujus regulæ apostolicæ sectator episcopus Cyprianus de uno vero Deo adversus multorum deorum falsorumque cultores disputans multa profert testimonia de libris eorum quos præclaros auctores habent; hoc est, ex illa veritate quam in iniquitate detinent.* Citat etiam lib. VI. de

Baptismo adversus Donatistas cap. 44. Hieronymus autem in epistola ad Magnum, ponens in principio sermonis materiam istius libri, tanquam si titulus esset, sic scribit: *Cyprianus quod idola dii non sint qua brevitate, qua historiarum omnium scientia, quorum verborum et sensuum splendore perstrinxit!* Ad eundem librum respexisse videtur quibusdam Pontius diaconus in Vita sancti Cypriani scribens per illum gentiles, repercussis in se iis quæ nobis ingerunt, victos fuisse. Verum cum ista Pontii verba convenire etiam possint libro ad Demetrianum, in quo sanctus martyr adversus gentiles ingerit querelas eorum de Christianis, non audeo affirmare verba Pontii intelligenda tantum esse de libro de Vanitate Idolorum. Potuit enim Pontius respexisse ad utrumque opus. Porro adversus cultum idolorum nihil est elegantius Jove tragœdo Luciani. BALUZIUS.

P. 269. l. 4. *Quod idola dii non sint; et quod Deus unus sit; et quod per Christum salus credentibus data sit*] Cum in nonnullis codd. scriptis, atque veteribus aliquot ante Baluzianam, seu Benedictinam, editionibus omnia hæc pro titulo seu potius argumento operis recte seorsum posita sint, ita imprimenda ea curavi. Cæterum ad tertium quod attinet hujus tituli articulum, qui qualis hic extat, editioni Manutianæ primitus debetur, consimiliter scribit auctor in sequentibus, *Quod vero et Christus sit, et quomodo per ipsum nobis salus venerit, sic est ordo, sic ratio.*

Ibid. l. 11. et dies festos tanto honore celebrabant] Locum hunc sic restituere ausus sum, reposito *tanto* pro *dando* ex duobus codd. scriptis, uno Vossiano inter lectiones variantes in editione Oxoniensi, seu Fellina, adducto, altero meo, quem ex bibliotheca Tewaterana nuper comparavi. Pro voce *honore* præstabant *honores* vel *honorem* editiones ante Baluzium, exceptis vetustissimis illis ante Erasmianam.

Ibid. l. 14. an sit et hæc apud singulos veritas] Ita ediderat, qui ante Baluzium ornavit suam hujus libelli editionem Jacobus Gronovius, posito *an sit et hæc* pro vulgato, *an stet hæc.* Firmantque hanc emendationem neglectam a Baluzio, si modo unquam venerit ea ad notitiam ejus, codices duo Cypriani apud Novum Collegium in Oxonio conservati, numeris 2 et 3 a me designati. Extat in eodem collegio alius præterea Cypriani liber scriptus; sed vero nullius horum codicum lectiones variantes ad hunc quidem quod attinet libellum in Oxoniensi editione comparent. Consentit et cum lectione emendatiori codex Cypriani MStus ex bibliotheca cl. Drury nunc a me comparatus.

Ibid. l. 19. Apollo Admeto pecus pavit] Hoc pro vulgato

Admeti posuerat Gronovius in jam dicta edit. hujus libelli, quæ Minucio Felici adjecta anno 1705 circiter viginti annos ante Cypriani editionem Baluzianam prodiit. Suffragantibus dictis duobus Novi Collegii MStis hanc prætuli lectionem. Ubicunque autem ab editione illa Baluzii in his Cypriani opusculis discedam, id vero, prout jam feci in Firmiliani epistola, nusquam non adnotaturus sum, raro alibi lectionis varietatem adducens.

P. 270. l. 4. inde falcem ferens pingitur] Vulgo additur *senex* post *ferens*, quod in edit. sua recte omiserat Gronovius. Primus vocem recepit Pamelius ex MSto Cambonensi, sed nesciunt eam quatuor codices in edit. Oxon. adducti, præter tres illos Novi Collegii MStos, meumque codicem jam supra memoratum, olim Tewateranum, et vetustissimas Cypriani editiones. Quapropter vocem prætermisi. Nunc addere licet duos codices Drurianos, alterumque olim cl. Meermanni jam meum, duodecimo sæculo scriptum.

Ibid. l. 14. Hoc ita esse Alexander M.] Rigaltius contendit, hæc revera ad alterum Alexandrum, nimirum Polyhistorem pertinere: quæ conjectura in tantum ipsi placuit, ut ter ingesserit. Nimirum hic loci, in notis ad Tertullianum, et etiam ad Minutium. Decepti erant nimirum Cyprianus, Athenagoras, Minutius, Augustinus, imo probatissimi etiam apud ethnicos scriptores, qui omnes literas ab Alexandro magno matri Olympiadi scriptas referunt, in quibus arcanum hoc de numinum natalibus, metu ipsius potentiæ extortum perhibetur.——Sed litem dirimat Plutarchus, in Alexandri rebus si quis alius versatissimus, et in historia testis locuples. Is in Alexandri Vita ait Ἀλέξανδρος ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὴν μητέρα φησὶν, γεγονέναι τινὰς αὐτῷ μαντείας ἀπορρήτους, ἃς αὐτὸς ἐπανελθὼν φράσει πρὸς μόνην ἐκείνην &c. λέγεται δὲ καὶ Ψάμμονος ἐν Αἰγύπτῳ τοῦ φιλοσόφου διακούσας, ἀποδέξασθαι μάλιστα τῶν λεχθέντων, ὅτι πάντες ἄνθρωποι βασιλεύονται ὑπὸ θεοῦ, τὸ γὰρ ἄρχον ἐν ἑκάστῳ καὶ κρατοῦν θεῖόν ἐστι, &c. Fellus. De epistolis visis a Plutarcho aliisque veteribus scriptoribus, non de iis quæ hodie circumferuntur nomine Alexandri insignitæ, hæc et plura adnotavit doctissimus Oxonii episcopus. Male autem omittitur post *ita* verbum *esse*, et post *scribit* punctum in textu Baluziano, unde, ut olim monui, errores isti transiverant in meum.

Ibid. l. 32. meretrices] Postea sequitur in editione quæ dicitur Gravii, in Pameliana, Rigaltiana, et Anglicana: *Interdum vero deum vocabula apud Romanos, finguntur ut*

sit apud illos Viduus deus, qui anima corpus viduet, qui quasi feralis et funebris intra muros non habetur, sed foris collocatur, et nihilominus, quia extorris factus, damnatur potius Romana religione quam colitur. Est et Scansus ab ascensibus dictus, et Forculus a foribus, et a liminibus Limentinus, et Cardea a cardinibus, et ab orbitatibus Orbana. Ea vero nos sustulimus, quia ea in nullo veterum exemplarium reperimus quibus usi sumus, quia desunt in pluribus Anglicanis, quia non extant in antiquis editionibus, neque in Minucio, et quia sensum, ut Rigaltius ait, abrumpunt. BALUZ. In editionibus multis, quæ Baluzianam præcedunt, verba hæc uncis inclusa sunt, neque agnoscuntur vel tribus codd. scriptis Novi Collegii aut duobus olim Drurianis aut Meermannano; extant vero in codice Tewaterano, quem supra commemoravi.

P. 271. l. 5. Est et Venus calva] Lactantius lib. I. *Div. Instit.* cap. 20. *Urbe a Gallis occupata, obsessi in Capitolio Romani, cum ex mulierum capillis tormenta fecissent, ædem Veneri calvæ consecrarunt.* Hunc locum post Fellum attulit Baluzius. Verum, dum plures causæ hujus appellationis ab auctoribus afferuntur, ob causam aliquam minus honestam ita vocatam fuisse Venerem, hic innuit Cyprianus.

Ibid. l 9. Et Assyrii et Persæ] Et Assyrii et Medi et Persæ. Ita veteres editiones, et quidam libri veteres, tum etiam Minucius. Alii veteres præferunt *Syri*. Alii xxvi. omittunt mentionem Medorum. Sed alii quatuor illam habent, itemque Minucius, (ex quo multa sumpsit Cyprianus). Præterea codex Veronensis et codex sancti Eligii Attrebatensis addunt *Syrius*, Medorum regni mentio deest etiam in editionibus Manutii et Morellii, Assyrii qui primo dicti sunt, potius Syrii sunt appellati. Vide Renati Massueti Dissertationes ad Irenæum pag. 715. 142. Arbactus imperium ab Assyriis ad Medos transtulit, et postea translatum est ad Persas. Ita docet Justinus lib. 1. cap. 41. BALUZIUS. Cum voces *et Medi* omnes pene MSti omittant, editionem principem hic secutus sum. Sed *Syri* pro *Assyrii* plurimi codices scripti præstant.

Ibid. l. 17. faciant—auspicantur] Pluralia hæc pro vulgatis *faciat* et *auspicatur* posuit Jacobus Gronovius Cellarium secutus, qui Veronensem codicem in sua edit. hujus libelli Minucio Felici affixi, appellat. Halæ anno 1699 hæc Cellarii edit. typis mandata est. Sed lectionem codicis Veronensis jam ante cum laude attulerat Rigaltius in Notis ad Cyprianum. Addendi MStus Novi Collegii 2, Tewa-

teranus et vetustior ex Drurianis. Retulit interim Mabillonius in *Itinere* suo *Italico* p. 23. istum codicem Veronensem majusculis literis ante annos mille scriptum fuisse.

P. 271. l. 23. sed acceptum tempus certo fine custodiunt] Videlicet, tempus sibi assignatum, fine fixo ac determinato, regna Romana habent.

Ibid. l. 28. et sub jugum missus est] *et victus*. Addidi istud ex libro Fuxensi. Audaciam istam mihi fecit Minucius, apud quem ita legitur: *Mancinus religionem tenuit, et sub signum missus est et deditus*. Pro eo quod Minucius dixit *deditus* liber Fuxensis habet *victus*. BALUZIUS. Verba hæc neglexi, quæ sine idonea causa addita sunt a Baluzio; quæque interea præter ejus mentem in editione illa postuma Baluzii post voces *et captus est* locata sunt.

Ibid. l. 32. et eo facilius et navigavit et vicit] Particulam *et* in Oxoniensi aliisque editt. vocibus *eo facilius* præfixam restitui; eadem vero particula ante verbum *navigavit* in iisdem libris omissa est. Utroque loco eam servavit codex Novi Collegii, quem nomino secundum; itidem MS. Drury recentior ille; sed omittit particulam ante *navigavit* vetustior ejus MS. aliter quam MS. Meerman.

P. 272. l. 1. stultum et prodigum vulgus] Credulum. Ita scribendum esse arbitratus sum, quin ita scriptum inveni in tribus codicibus, et in editione quæ dicitur Gravii pro eo quod editiones et quidam libri veteres habent *prodigum*. Etiam falsa lectio libri Turonensis (et Corbiensis) quæ habet *crudelem*, ostendit istam esse veram. Vulgatissimum est inveniri frequenter in veteribus libris manuscriptis *crudelem* pro *credulo* et e converso, *credulitatem* etiam pro *credulitate*, et e converso, ut monui jam pag. 483. Vide tom. 2. in Capitularium pag. 1119. BALUZIUS. Hæc Baluzius, qui *credulum* lectionem quidem faciliorem præposuit alteri lectioni *prodigum*, quam præstant editiones omnes præter Gravii illam, omnesque fere libri manuscripti. Et voces conjunctæ infra videntur, *Cuncta* prodiga et stulta, inquit Cyprianus, *voluptatum frustrantium depereunt*, *De Op.* et *Eleemos.* cap. 16. In codice autem meo nuper Tewaterano *incredulum* extat. *Perditum* quidem pro *prodigum* scriptum olim fuisse conjecit Rigaltius; et habes in eodem capite *cum populo* perditionis *ac mortis*, sed malim ego pro *prodigum* reponere *proditum*. Cicero in *Epist. ad Atticum* III. 15. *Ego* proditus, inductus, *conjectus in fraudem*. Vide Forcellini *Lexic.* in v.

Ibid. l. 10. Hostanes] Plinius lib. XXX. *Hist. Nat.* cap. 2. *Primus, quod extet, ut equidem invenio, commentatus*

de ea (magia) *Osthanes; Xerxem regem Persarum bello, quod is Græciæ intulit, comitatus: ac velut semina artis portentosæ sparsisse, obiter infecto quacunque commeaverit mundo. Diligentiores paulo ante hunc ponunt Zoroastrem alium Proconnesium: quod certum est, hic nomine Osthanes ad rabiem, non aviditatem modo scientiæ ejus, Græcorum populos egit.* Attulit Plinianum hunc locum Fellus, nunc vero ex *Harduini editione* repræsentatum.

Ibid. l. 8. et angelos veros sedi ejus dicit assistere] *Nostros* pro *veros* habet codex MS. in Var. Lectt. edit. Oxon. Fortasse olim in *veros* corrupta est vox *servos*.

Ibid. l. 11. consecratis] In textu Baluziano extat *consecrati*, et habet quidem *congregati* unus MS. in edit. Oxon. adductus, codexque Novi Collegii numero 1. a me designatus. Porro ut lectio varians ad marg. edit. Erasmianæ *conservati* positum est. Cum vero optimam esse censeam superiorum editionum lectionem *consecratis*, quam quidem firmant duo alteri Novi Collegii codices, meusque olim Tewateranus, et MS. Drurianus uterque, hanc eandem a Cellario positam, tum a Joanne quoque Lindnero in edit. sua retentam, pro Baluzii lectione *consecrati* huc ego revocavi.

Ibid. l. 26. morbis lacessunt] Vulgo *morbos lacessunt*. Ex cod. 2. Novi Collegii locum correxi.

Ibid. l. 29. ad superstitionem sui] Hoc est, dæmonum; supra scripsit auctor, *ad cultum sui*.

Ibid. l. 32. fecerint terrore participes] Vulgo *errore*; quod cum *terrore* fide MSti Coll. Nov. 3. nixus mutavi. Ad oram quoque codicis, quem codicem Novi Collegii secundum nomino, hæc lectio adscripta est. De dæmonibus agens posuit Lactantius in *Epitome* sua cap. 28. *somnia immittunt aut plane terrores*.

P. 273. l. 3. incremento pœnæ propagantis extendi] Idem dixit verbis iisdem, Epist. ad Donatum. RIGALTIUS.

Ibid. l. 12. Unus igitur omnium Dominus Deus] Vulgo existente verbo *est* post *Dominus*, idem suasu trium MStorum Novi Collegii, atque Erasmianæ editionis delevi. Nunc addere licet MS. Drurianum utrumque. Habet MStus Tewater., *Unus ergo omnium Dominus, unus Deus*. Addunt *unus est* ante *Deus* Cellarii, Gronovii, et Lindneri editiones.

Ibid. l. 22. Nec hîc tu de homine mireris] Posuit Baluzius *Nec* hoc tu *de homine mireris*, pro lectione Fellina, *Nec hoc tantum de homine mireris*, a Gronovio, Cellario Lindneroque prælata. Sententia mea est debere lectionem editionis

principis *nec hîc tu* revocari. In MSto quoque Tewaterano super vocem *hoc* eadem manu *hic* ut lectio varians posita est.

Ibid. l. 29. sensu major est] Scribendum *censu* pro *sensu* conjecerat aliquis apud Marshalli *Interpretationem Op. S. Cypriani Anglicam.* Dixi olim, voces istas inter se sæpe confundi; et *censum* vocem Cyprianicam esse agnovi. Veruntamen nil mutandum esse Lactantii verba ostendunt in *Epitome Div. Instit.* cap. 2. *Unus igitur Deus est—quem nec* æstimare sensu *valeat humana mens, nec eloqui lingua mortalis. Sublimior enim ac major est, quam ut possit aut cogitatione hominis aut sermone comprehendi.*

Ibid. l. 33. et cum homo latius (*for.* laxius) maneat] Minucius cap. xxxii. §. 1. *quum homo laxius maneam.* Sic ibi cum Fulvio Ursino expressimus, quia Cicero, quem imitari solet Minucius, *habitare laxe* pro domo sua cap. 44. dixit. Codices vero omnes Cypriani, si transcripsit Felicem, præ se *latius* ferunt, ut dubitare incipiam an nec prior ille, *latius*, ut Sabæus et Fr. Balduinus legunt, scripserit. Cellarius, afferente Lindnero. Utrique auctori adscribendum *laxius* existimo, quod in *latius* vel *lacius*, hoc enim habent MSti, facile transibat. *Jam fluxisse*, questus est apud Imp. Diocletianum Galerius, *annos quindecim, in Illyricum vel ad ripam Danubii se relegatum cum gentibus barbaris luctatum esse, quum alii intra* laxiores *et quietiores terras delicate imperarent.* Lactantius *De Mortibus Persecutorum* cap. 18.

P. 374. l. 6. Dei vocabulum totum est] Obscurius dictum. Fortasse pro *totum* rescribendum *solum* est. *Proprio vocabulo non indigere Deum*, ait quoque Lactantius in *Epitome* his verbis usus, *eumque esse sine nomine, quod proprio vocabulo non indigeat quia solus sit*, cap. 4. Omiserunt vocem codices Novi Collegii 2. et 3. Habent *Deus* non *Dei* editiones post Pamelium et ante Baluzium, qui *Dei* revocavit. *Deus* MS. Drury recentior, *Dei* autem vetustior. Porro, cum in versu sequenti ante vocem *diffusus* scribatur *ipse* pro *totus* in vetustissimis editionibus, et in codicibus quinque in edit. Oxon. commemoratis, aliisque omnibus MStis, quibus in hoc libello edendo usus sum, vocem *ipse*, præeunte Gronovio, ponendam curavi.

Ibid. l. 7. Nam et vulgus in multis Deum naturaliter confitetur] Hæc res peculiari commentario Tertulliani argumentum fecit, nimirum, de Testimonio animæ. Fell.

Ibid. l. 14. Quod vero et Christus sit, &c.] In verbis, *sic est ordo, sic ratio*, verbum *est* ante *ratio* delevi, quod addidit reclamantibus cæteris Baluzius.

Ibid. l. 20. indisciplinati et superbi postmodum facti] *Negligentes et indisciplinati* &c. (Baluzii edit.). Multum variant in hoc loco vetera exemplaria. Eorum nonnulla et veteres editiones habent *negligentes disciplinæ superbi postmodum facti*. Alia omittunt vocem *negligentes* et vocem *superbi*, habent autem tantum *et indisciplinati postmodum*. Fuxense, *sed illi negligentes disciplinam postmodum inobedientes facti*. Baluz. Cod. Vossii in edit. Oxon. adductus meusque MStus Tewateranus *negligentes disciplinarum* præstant. Duo autem Novi Collegii codices *negligentes disciplinam*. Alter vero ejusdem collegii codex, *sed illi postmodum indisciplinati facti, et fiducia patrum inflati*, exhibet; quomodo MS. Drurianus vetustior se habet. In textum recepta est lectio *indisciplinati* in editione Cypriani Morelliana, quæ anno 1564 typis impressa est. Porro de eadem voce hoc notavit in editione sua hujus tractatus Cellarius, usum ea fuisse vulgatum Interpretem in *Sapientiæ* lib. cap. xvii. comm. 1. et Glossas vet. habere *indisciplinatus*, *ἀμαθής*. Ego interea ablegatis verbis *negligentes et*, quæ tamen et MS. Meerman. agnoscit, Cyprianum scripsisse existimo, *Sed illi indisciplinati, et superbi postmodum facti*, ut istud, *negligentes disciplinarum*, vel, *disciplinæ*, vocis Cyprianicæ *indisciplinati* interpretamentum habeatur.

Ibid. l. 26. soli et cœli sic prologi] Tertullianus *Apologet.* cap. 21. *Dispersi, palabundi*, et cœli et soli qui extorres *vagantur per orbem*.

Ibid. l. 30. multo melioris obsequii et fidei fortioris] *Multo fidelioris et melioris obsequii* (Baluzii edit.). Tertullianus in Apologetico loquens de Judæis, qui culpa sua amiserant gratiam Dei, cum cœli et soli sui extorres essent, ait sanctas voces illis prænuntiasse *uti sub extremis curriculis sæculi ex omni gente et populo et loco cultores sibi adlegeret Deus multo fideliores*. Lactantius cap. 43. Epitomes, *aliam sibi plebem fideliorem de exteris gentibus congregaret*. Plures libri veteres et editiones heic apud Cyprianum præferunt *multo meliores*. In Fuxensi legitur, *multo meliores obsequio et fide fortiores*. In Burgundico, in Tornacensi, et in Gratianopolitano, *multo melioris obsequii et fidei fortioris*. Atque ita se legisse in antiquo exemplari testatur Rigaltius in observationibus suis ad Apologeticum Tertulliani. Alii tres antiqui, *multo fidelioris et melioris obsequii*. Turonensis, *multo fidei fortiores*. Carnotensis, *multo faciliores*. At *feliciores* pro *faciliores* scriptum est in codice sancti Arnulphi. Baluz. Ex codicibus Novi Collegii 2. et 3. meoque MSto olim Tewaterano verba, *me-*

lioris obsequii et fidei fortioris in textum recepi. In cod. vero Novi Coll. dicto 1. et in cod. Druriano vetustiori posita sunt tantum verba *multo fideliores*, omissis illis, *melioris obsequii et fidei fortioris*, quod et factum est in editione Gronovii. *Melioris obsequii et fidei fortioris* MS. Drurianus recentior omissa voce *multo*. Cum lectione Baluziana consentit MS. meus olim Meermanni.

P. 275. l. 2. illuminator et deductor humani generis] Vulgo *doctor*, sed *deductor* receperunt olim Cellarius et Gronovius, recentiusque Lindnerus, dum diu ante Rigaltius hoc annotaverat: "*deductor humani generis:* sic legitur "antiquissimis Cypriani et Tertulliani exemplaribus." Extat porro *deductor* in codd. duobus Novi Collegii, Drurianoque vetustiori ac Tewaterano meis. Vox Tertulliani est, cum alibi extans tum etiam in ipso hoc Apologetici loco, quem huc transtulit Cyprianus. Pro eadem *rector* habet MS. Drurianus recentior, *doctor* Meermannanus.

Ibid. l. 3. Hic est virtus Dei, &c.] Tertullianus *Apologet.* cap. 23. *Dei virtus, et Dei spiritus, et sermo, et sapientia, et ratio, et Dei Filius.* Confer et initium lib. ejus *de Oratione*, supra pag. 97. Ita et in sequentibus multa huc translata sunt ex cap. 20. ejusd. *Apologet.* quemadmodum in superioribus plurima jam ante debuerat auctor Minucio Felici.

Ibid. l. 5. in virginem delabitur] Quoniam hoc pro vulgato *illabitur*, tres exhibent codices in edit. Oxon. adducti, et tres illi apud Novum Collegium, meique itidem manuscripti, idem ego prætuli, quod et fecit Lindnerus Cellarium secutus. Verbum præstat Tertullianus.

Ibid. carnem Spiritus Sanctus induitur] Confer *Rom.* i. 3, 4. ubi duæ naturæ Christi sic signantur.

Ibid. l. 10. Sciebant et Judæi] Ista et quæ sequuntur ferme sumta sunt omnia ex capite 21. Apologetici Tertulliani. Baluz.

Ibid. l. 11. monentibus adnuntiabatur] Hanc editionis principis lectionem, quam firmant septem saltem codices manuscripti, pro voce *admonentibus* reposui.

Ibid. l. 13. uno qui exercitio et exemplo hominis fungeretur] Quod obscurius hic scripsit auctor, in omnibus libris extat.

Ibid. l. 29. existimabant magum de licentia potestatis] Positum est *licentia potestatis* pro eo quod est, amplitudo ejus. Tertullianus cap. 20. Apologetici, *Quem igitur solummodo hominem præsumpserant de humilitate, sequebatur ut*

magum existimarent de potestate. Tertullianum imitatus est Cyprianus, hunc vicissim Arnobius, l. I. c. 46.

P. 275. l. 30. Hunc magistri eorum—tradiderunt] Hic locus nonnihil aliter repræsentatur in editione Manutiana, faventibus quidem codicibus scriptis, quibus ego usus sum, verbisque Tertulliani in cap. 21. Apologetici, quæ imitatur Cyprianus; haud vero operæ pretium videtur, ut moveantur voces hic receptæ idemque significantes. Tertullianus hæc inter, quomodo in priore libelli parte, Minucium auctorem sibi proposuit.

Ibid. l. 34. Syriam procurabat] Bene, *procurabat*, quia Tacitus Pontium Pilatum *procuratorem* dixit xv. 44. minus autem vere *Syriam*, quæ sub legato consulari erat, nominavit. Pilatus enim Palæstinæ tantum, nec illi omni; sed Archelaï ethnarchiæ in provinciam redactæ, sive Judææ et Samariæ præfectus fuit. Josephus lib. II. de Bello cap. 14. ineunte: Πεμφθεὶς δὲ εἰς Ἰουδαίαν ἐπίτροπος ὑπὸ Τιβερίου Πιλάτος. *Missus autem a Tiberio Pilatus in Judæam procurator.* Cellarius, Cyprianum cum Tertulliano in hac re errare monuit Lindnerus. Iis addas Lactantium.

P. 276. l. 8. Nam et crucifixus prævento carnificis officio &c.] Tertullianus in *Apologet.* cap. 21. *Et tamen suffixus spiritum cum verbo sponte dimisit, prævento carnificis officio.*

Ibid. l. 11. qualis et fuerat] Sic codd. Novi Coll. 2. et 3. Edidit Baluzius *talis qualis et fuerat*, cum prius extitisset vel, *talis ut fuerat*, vel, *talis ut ante fuerat.* Habent *talis ut fuerat* codex Novi Coll. 1. et MSS. Meerman. et Tewater. et Drurianus vetustior. *Ut fuerat* sine *talis* MS. Drurianus recentior.

Ibid. l. 12. simul junctis] Extare hanc lectionem in codicibus Regio et Veronensi monuit Rigaltius in Notis, *Junctis est*, ait ille, *illud Lucæ*, συνηθροισμένοις τοῖς ἕνδεκα: *Luc.* xxiv. 33. Idemque ante me recepit Cellarium secutus Lindnerus. *Junctus* exhibent Manutii, Felli, Gronoviique editiones, Pamelii MSti et aliquot codices Baluziani, codex Novi Coll. 1. meusque, nuper Tewateranus, et Drurianus recentior. Sed *vinctus* est editionis principis scriptura, faventibus codice Novi Coll. 2. meisque scriptis Meerman nano et Druriano vetustiori, et novem præterea libris scriptis, quos adducit Baluzius, cui quidem ita placuit, ut ipsam in edit. suam revocaverit: "tanquam si Christus "discipulis suis apparuisset cum fasciis et vestitu, in qui- "bus corpus ejus positum fuerat in sepulchro cum sindone

" in quo Joseph ab Arimathea corpus illius involverat." Hæc ille: quæ tamen a sacra historia nimis dissentirent. Sed in editione Veneta, quæ prodiit anno, quo princeps illa Cypriani editio Romana, quæque vix alibi, quod sciam, ab ea discedit, positum est *victus*. Hæc vox itidem in editione quadam vetusta sine loco et anno comparet, in editione quoque Erasmiana et in cod. Nov. Coll. 3. sine sensu tamen. Quam facilis interea transitus esset vocis *junctus*, vel *junctis*, in alteram *vinctus* inde patet, quod in codice Novi Coll. 1. apud Firmiliani epistolam hæ voces inter se confunduntur. Vid. §. 32.

P. 276. l. 19. ultoris vigore et judicis potestate] Fortasse legendum est, *in ultoris*. Paulo supra scribit Cyprianus, *Non intelligendo primum adventum qui in passione præcesserit occultus, unum tantum credunt, qui erit* in potestate *manifestus*. Confer Tertullian. cap. ult. libri *Adversus Judæos*. Extat *ut ultoris* in cod. Nov. Coll. 1.

Ibid. l. 21. magistro et Deo] Fortasse delendum *et*. Habet codex Veronensis, probante Rigaltio, *non magistro sed Deo*, codexque Novi Coll. 1. *Domino Deo*. Sed malim legere *magistro Deo*, auctore Tertulliano, quem Cyprianus hic produxit, *Discipuli*, inquit, *quoque diffusi per orbem ex præcepto* magistri Dei *paruerunt*.

Ibid. l. 24. ocularent] Visum darent. Tertulliani verbum, quo magistro sæpe Cyprianus usus est. Libro de Pœnitentia cap. 12. *Hirundo si excæcaverit pullos, novit illos oculare rursus de suo chelidonio*. Et metaphorice libro de Pudicitia cap. 8. in vestibus purpuræ oculandis. Cellarius.

Ibid. l. 34. si Christum fuerimus secuti] *Imitati* (edit. Baluz. Felli edit. aliæque). Veteres editiones et plures libri veteres habent *secuti*. Aliam lectionem inveni in editione quæ dicitur Gravii et in aliquot vetustis exemplaribus. Libellus precum Marcellini et Faustini: *Perdit enim in se Christiani nominis appellationem qui Christi non sequitur disciplinam*. Balus. Revocandam judicavi pristinam lectionem *secuti*, quam præstabant codices sex scripti in edit. Oxon. nominati liberque Novi Coll. 1. duoque ex meis Meermann. et Drurianus vetustior. Addas codicem Vindobonensem sæc. ix. ut ex Catalogo Denis. constat. vol. I. col. 582. Quidni altera lectio *imitati* hujus interpretamentum censeatur?

IN

S. CYPRIANI

LIBRUM

DE MORTALITATE

ANNOTATIONES.

P. 277. l. 2. LIBER DE MORTALITATE] Sive lue mortifera. Tertull. de Resurrect. Carn. c. 51. definite explicat. *Aliud*, inquit, *mortale et aliud mortalitas; aliud enim quod patitur, aliud quod pati efficit.* Revera morbus iste epidemius tam varia et erratica habuit symptomata, ut ad pestis proprie dictæ typum minime responderet. *Corporis vires solutus in fluxum venter eviscerabat. In faucium vulnera conceptus medullitus ignis exæstuabat. Assiduo vomitu intestina quatiebantur, oculi vi sanguinis inardescebant, quorundam pedes vel aliquæ membrorum partes contagio morbidæ putredinis amputabantur, debilitabatur incessus, obstruebatur auditus, cæcatus fuit aspectus.* Teterrima hæc lues in Arabia primum nata, deinde in Ægyptum devecta, postmodum in Africam processit, et exinde per occidentales Romani imperii partes grassabatur; furore Atheniensis illius, quam describit Thucydides æmulo, itinere consueto et via quasi prætoria: ait enim Plinius lib. VII. c. 50. *Observatum a meridianis partibus, ad occasum solis pestilentiam semper ire.* Imperantibus Gallo et Volusiano hoc malum contigit, testibus Euseb. in Chron. Oros. lib. VII. et Zonar. Annal. lib. II. Porro pacis tempore hoc evenisse docet Euseb. lib. VII. c. 22. ex literis Dionys. Alex. τῇ Χριστοῦ πάλιν ἐνηυφράνθημεν εἰρήνῃ, ἣν μόνοις ἡμῖν ἔδωκε. Βραχυτάτης δὲ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν τυχόντων ἀναπνοῆς, ἐπικατέσκηψεν ἡ νόσος αὕτη. Quibus præstructis, librum hunc anno 252. conscriptum, idque ante redintegratam persecutionem, ad-

stipulante tractatus totius tenore, pronunciamus. Scripti hujus meminit Pontius, qui et egregiam a Cypriano peste laborantibus et exinde mortuis navatam operam pluribus exsequitur. Augustinus lib. de Prædestin. Sanct. ait, *Cypriani librum de Mortalitate, multis ac pene omnibus qui ecclesiasticas literas amant, laudabiliter notum.* Citat etiam Ep. 107. ad Vital. nec non lib. II. adv. Julian. cont. 2. Epist. Pelag. lib. IV. c. 8. Pariter laudat Euseb. aut saltem Hieron. in Chron. Fellus. Hujus libri cum laude mentionem sæpe facit sanctus Augustinus, in primis vero in libro de Prædestinatione Sanctorum c. 14. inquiens illum multis ac pene omnibus qui ecclesiasticas litteras amant laudabiliter notum. Idem in epistola ad Vitalem ait Cypriani in hoc loco totam intentionem esse ut sciamus bonis fidelibus gratulandum esse morientibus, quando vitæ tentationibus auferuntur, deinceps in beatissima securitate mansuri. Ejusdem libri meminit Eusebius in Chronico: *Pestilens morbus*, inquit, *multas totius orbis provincias occupavit, maximeque Alexandriam et Ægyptum, ut scribit Dionysius, et Cypriani de Mortalitate testis est liber.* Ubi vide notas Josephi Scaligeri. Eadem habet etiam Jornandes in libro de Rebus Geticis, ubi scribit hanc cladem lacrymabiliter expositam a Dionysio, *quam et noster*, inquit, *conscripsit venerabilis martyr Christi episcopus Cyprianus in libro cui titulus est de Mortalitate.* Eam pestilentiam Eusebius ponit post mortem papæ Cornelii, Petavius lib. XIII. de doctrina temporum anno superiore. Et tamen Christophorus Sandius hunc Cypriani tractatum reponit inter eos qui suppositi sunt sancto martyri. Egregie vero illum refutat clarissimus Pearsonius in annalibus Cyprianicis. Nimia miseria est audacem esse hominem nimis. Baluzius. Recte additum fuisse a doctissimo Fello quod ille de Hieronymo posuit notæ suæ fine, ostendit Versio Armeniaca Eusebiani Chronici, quæ his demum temporibus publici juris facta est, ubi nullum extat verborum ab Hieronymo additorum vestigium. Vide *Eusebiani Chronici* edit. Jo. Baptista Aucher, Venetiis an. 1818. vol. II. p. 299.

P. 277. l. 13. veritatis errore] Habet Tacitus *Hist.* ii. 72. *errore veri*, h. e. ignorantia rei vel facti. Cons. Forcellini *Lexicon Lat.* voce *Error*.

P. 278. l. 11. perpetua lætitia] Extat in textu Baluziano *perpetua securitas*, sed invenitur lectio altera, quam revocavi, cum in omnibus libris editis, tum in scriptis, quos consulere mihi licuit, duobus nempe Novi Collegii codicibus, et quatuor penes me membraneis, e quibus Meermannanus duo-

decimo sæculo scriptus est, præter Drurianum recentiorem, quem non possideo. Extat itidem vox *lætitia* in codice quodam Vindobonensi sæculi XIII. Vid. *Denis Catal.* vol. II. col. 2129. Adde quod nulla varietas hoc loco notata est in lectionibus edit. Oxon. subjectis.

Ibid. l. 18. incipere regnare] Codex Sorbonicus *in perpetuo*. Alius vetus, *cum Christo perpetuo regnaturum*. Baluz. Olim scripsit Joan. Fred. Gronovius *Observatt. de Scriptoribus Ecclesiast.* post adductum hunc Cypriani locum: "*Incipere regnare*. Membranæ; qui se non cre- " dat cum Christo in perpetuo regnare. Quod credo mu- " tasse, quibus videbatur incommode positum solum *reg-* " *nare*, quasi jam nunc regnent. At optimis auctoribus " præsens infinitivi pro futuro usitatum. Cicero lib. IV. ad " Atticum: *Cato tamen affirmat se vivo illum non trium-* " *phare*. Livius lib. XXXIV. *Postero die Nabis Argis se ce-* " *dere ac deducere præsidium, quando ita Romanis placeret, et* " *captivos et perfugas redditurum dixit:*" Plautus Rudente, " *Sive lenonem facere hoc quod fecit.*" cap. xiv. p. 150. ed. Daventr. Verum tamen ita scribit Cyprianus infra, *illic comparantes domos*, ubi inciperent semper habitare, *de Opere et Eleemos.* cap. penult. Porro habent aliqui apud S. Paulum *ad Romanos* viii. 13. *Si enim secundum carnem vixeritis, incipietis mori*, μέλλετε ἀποθνήσκειν. Neque mutant quid hoc Cypriani loco, codices quibus usus sum MSti.

P. 279. l. 20. vinolentia invitat] *For. legend.* irritat.

Ibid. l. 22. Cogeris maledicere] Etiam Christo interdum.

Ibid. l. 23. Compelleris jurare, quod non licet] Per genium Cæsaris, aut fortunam ejus. Sic proconsul apud Euseb. lib. IV. c. 15. loco prælaudato, Polycarpo ingerit ὄμοσον τὴν Καίσαρος τύχην, cui ille respondit, μετὰ παῤῥησίας, ἄκουε, Χριστιανός εἰμι. Proinde Tertullianus in Apol. c. 32. dicit *Christianos jurare, sicut non per genios Cæsarum, ita per salutem eorum* (hoc est Deum) *quæ est augustior omnibus geniis*. Interim tamen non est dissimulandum, verba hæc ad maledicentiam et jurandi usum, in communi vita, recte posse referri. Fellus. Cyprianus *de Bono Patientiæ* p. 252. ed. Baluzii—*deinde ut non jures, neque maledicas, ut tua ablata non repetas, ut accepta alapa et alteram maxillam verberanti præbeas, ut fratri in te peccanti* &c. Sed, quanquam minime negandum est, quin plurimi veteres scriptores κατὰ τὴν λέξιν interpretati sint Christi et apostoli Jacobi de non jurando præceptum, discimus tamen lectis aliis auctoribus ecclesiasticis, apud Christianos semper invaluisse rite et religiose jurandi morem. Cons. enim, præter

Tertullianum supra allatum, *Constitut. Apost.* vii. 3. Fr. Balduin. *de Legibus Constantini M.* lib. II. p. 209. ed. Lips. Optatum *de Schismate Donatist.* lib. II. c. 22. p. 45. ed. Dupin. S. Gregorium Naz. *Epistola* 219. Conferas et de eadem re S. Scripturæ locos, quos hic memorabo, *Apoc.* x. 6. *Heb.* vi. 16, 17. 1 *Thess.* v. 27.

Ibid. l. 25. et delectat hic &c.] Ἐρωτηματικῶς legenda.

P. 280. l. 23. Christum credentium magistrum] Vulgo, *Christum credentium* Dominum et *magistrum*. Sed vero nescientibus hoc additamentum tam editionibus Cypriani vetustioribus, quam libris scriptis, quos ipse contuli, præter alios novem, quorum varietas in edit. Oxon. adducta est, idem istud expunxi. Simili de causa vocem *scilicet* post *docens* lin. 27. delendam censui. Idem porro utroque loco in editione nuper factum esse video *S. Cypriani Epistolarum ad Martyres et Confessores, in usum Confessorum ecclesiæ Gallicanæ* Lond. 1792. Ubi edit. Oxoniensem secutum se esse, sed tamen variantes lectiones eidem subjectas nonnunquam selegisse, editor profitetur.

P. 281. l. 20. et Spiritus nos perducat ad Deum Patrem] *Et Christus nos perducat ad Deum Patrem.* Sic scripsi ex fide quatuor veterum exemplarium pro eo quod antea legebatur *Spiritus*. In duobus autem ex iis quatuor codicibus scriptum est *Christus* eo modo quo per compendium quandoque solet scribi *Spiritus*, et supra lineam scriptum est *vel Spiritus*. Porro sæpe in antiquis codicibus manuscriptis operum sancti Cypriani et aliorum veterum scriptorum ecclesiasticorum vidi scriptum *Spiritus* pro *Christus* et e converso, inprimis vero apud auctorem libri de Rebaptismate, qui pag. 364. referens locum ex Epistola prima Joannis in quo legitur *Christus est veritas* posuit *Spiritus est veritas*. Scio Christum alibi vocari Spiritum, etiam apud Cyprianum. Sed cum habeamus aliam lectionem faciliorem, necesse non est eam retinere quæ potest habere difficultatem et inducere obscuritatem. Hæc Baluzius. At propter antecedentia verba veterem reduxi lectionem, quæ firmatur scriptis codicibus, quos sciam, omnibus præter paucos ex plus triginta Baluzianis. Quinetiam, dum hunc quidem locum mutat, oblitus est vir doctissimus canonis artis criticæ, qui obscuriorem, cæteroquin probam, lectionem jubet nos amplecti.

P. 282. l 3. scriptura divina, dicens &c.] Videsis infra quæ de hoc libro *Ecclesiastico* ad libellum *de Opere et Eleemosyna* §. 1. annotavimus.

P. 283. l. 28. Monet—dicit] Hæc verba pro editis *moneat dicat*, ex codice Novi Collegii 2. ac quatuor de meis MStis recepi.

P. 284. l. 12. Christianam fidem] Vulgo Christiani *fidem*. In codice Novi Coll. 2. et in duobus meis non *Christiani*, sed *Christianam* inveni, quod hoc loco fortasse melius.

Ibid. l. 17. Gubernator] *Navis gubernator*. Hunc locum antea mutilum, cum legeretur *Nam* pro *Navis*, nos supplevimus ope duorum veterum exemplarium. In tribus deest vocabulum *Nam*, quod alibi et in editionibus ponitur ante *gubernator*. Error est; sed tamen error ille ostendit veram esse lectionem, quam nos afferamus. Hæc Baluzius. Sed præterquam quod orta possit esse particula *nam*, in editionibus veteribus reperta, ex antecedente voce *corona*, neutra vox vel *nam* vel *navis* ullis fere MStis agnoscitur, quippe cum ex neque in tribus illis Baluzianis, neque in libris editionis Oxoniensis gratia collatis, neque in septem, quos ego inspexi, codicibus compareant; ad oram tantum MSti Tewaterani collocata vox *navis* est. Hanc ergo ut interpretamentum marginale contextu eliminandam censui, quæ primum a Baluzio inducta est. Adde quod Floro Lugdunensi ante medium sæculum nonum scribenti ignota vox fuit. Etenim abest a codice vetusto Commentarii ejus inediti in Epistolas Paulinas, qui ex Cypriano aliisque undecim patribus contextus est, ubi verba Cypriani afferuntur. Aliud præter hoc meum, ut obiter id notem, Floriani operis exemplum penes Majorem Carthusiam extare memorat cl. Mabillonius in Disquisitione *De Bedæ et Flori Diaconi Lugdunensis Commentario in Paulum ex Augustino*, alio nimirum ejusdem Flori, non Bedæ, ut vulgo censetur, commentario. Vide p. 488. novæ edit. *Vet. Analectorum Mabillonii*.

Ibid. l. 19. Conflictatio in adversis probatio est virtutis] Vulgo *veritatis*, quæ quidem lectio in codice Novi Coll. 1. extat, sed ex uno Bodleiano in Variis Lectt. edit. Oxon. memorato, codice altero Novi Coll. meoque Tewaterano *virtutis*, id quod olim conjeceram legendum, recepi. Ad oram autem codicis Novi Coll. altera lectio *veritatis* extat, et aliud nescio quid in uno de meis MStis positum est.

Ibid. l. 22. solidata est] *Solida est* habet editio Baluziana perinde atque Oxoniensis; cum vero in duodecim scriptis codicibus, quos Oxoniensis commemorat, vox *solidata* extet, astipulantibus utroque Novi Collegii codice, et quatuor meis, hanc principis cæterarumque vetustiorum

editionum lectionem revocandam esse censui. Idem quoque factum nunc vidi in editione, cujus modo mentionem feci, in usum ecclesiæ Gallicæ confessorum adornata.

P. 285. l. 26. prœmium viæ ejus] Pro *prœmium* vitæ *prœmium* viæ ex tribus codd. scriptis in edit. Oxon. memoratis, et Novi Coll. MS. 1. libens recepi.

P. 286. l. 20. Pavore mortalitatis et temporis] Delendam esse particulam *et* olim opinabar, eo quod legeretur paulo post, *tempore mortalitatis*. Nunc malim pro *temporis* rescribere *terroribus*.

P. 287. l. 30. perniciosa conceptio Deo providente perspecta est] Ante omnia secula vocavit unumquemque hominum Deus ad salutem: et vocando providit atque prospexit cogitationes nostras, sive bonas sive malas: et exinde malos damnavit, bonos coronavit. Talem providentiam, vel potius provisionem, talem prospectionem, tale præscitum, minus apto vocabulo prædestinationem dixere magistri, disputandi artifices. RIGALT.

P. 288. l. 5. Nec enim sanguinem nostrum quærit Deus, sed fidem] *Nec enim Deus sanguinem nostrum desiderat sed fidem quærit*. Et istud *desiderat* adjecimus ex quibusdam codicibus nostris, et ex quibusd. Anglicanis. Potest tamen esse glossema. BALUZ. Scripturam principis aliarumque editionum atque unius codicis membranei mei reposui. Diverso tantum ordine verborum habet Novi Coll. cod. 1. *Nec enim quærit sanguinem Deus nostrum, sed fidem*. Et MS. olim Meerman. *Nec enim sanguinem Deus nostrum, sed fidem quærit*. Itidem edit. Oxon. *Nec enim Deus sanguinem nostrum, sed fidem quærit*. Sed in libro meo olim Tewaterano hoc positum est: *Nec enim sanguinem nostrum Deus* desiderat, *sed* tantum *fidem*. Cumque lectione Baluziana consentiunt MS. Novi Coll. 2. et MS. olim Drurianus recentior ille, sed alter vetustior habet, *Nec enim sanguinem Deus* noster, *sed fidem quærit*.

Ibid. l. 33. commeatum sibi precaretur] Veniam absentiæ longioris a Domino: hoc est vitæ hic in terris moram. FELL. Doloris mortisve remissionem *commeatum* antiqui dixerunt. Senecæ illud afferunt lexicographi; *Longum mihi commeatum dederat valetudo, repente me invasit*.

P. 289. l. 9. de persecutione sollicitus, de accersitione securus] Ita scribendum conjeceram pro ablativis *sollicitis* et *securis*, antequam hanc lectionem in meis Novique Coll. codicibus, quibus addas quinque Pamelianos, deprehendi. Sensus loci videtur esse, Illorum gratiâ de persecutione sollicitus; ne vi ejus coacti fidem denegent; de accersitione securus,

utpote certus, eos accersitione divina de seculo liberatos fore. Vid. paulo infra; et jam supra sub initium §. 2. habes, *Lætus itaque de morte jam proxima, et* de vicina accersitione securus. Imo geminum istud fine libelli extat: *Jam de sua immortalitate secura, adhuc de nostra incolumitate sollicita.* At vero Fellus ad verba, *de persecutione sollicitis, de accersitione securis*, hoc adnotavit, "Martyrii co-"ronam refugiunt, cœlestia gaudia non expetunt." Utrum mavis, accipe.

P. 289. l. 15. didicit immo remanentibus] Fide nixus MSti Tewaterani aliorumque quatuordecim in edit. Oxon. memoratorum, in quibus sunt duo illi Novi Collegii codices, tractatus omnes Cypriani continentes, pronomen *nobis* in excusis additum ante *remanentibus*, sed obscuriorem faciens sermonem, expunxi. Idem nescit MS. uterque Drurianus.

P. 290. l. 3. Improbat denique apostolus Paulus] Hanc omnium editionum lectionem Baluzius nescio quare cum altera *increpat* commutavit. In edit. Oxon. quæ, pariter ac cæteræ, præstat *improbat*, duo tantum codices memorantur, in quibus extat verbum *increpat*; verum ibidem sine causa annotatum est, "Forte legendum *improperat*." Porro tuentur lectionem *improbat* codices scripti, quibus utor, omnes.

Ibid. l. 28. Quis non ad meliora festinet?] Positum est in contextu Baluziano, *Quis non ad meliora* venire *festinet?* Cum vero verbum *venire* frustra quærendum sit vel in libris editis, vel scriptis illis quibus usus sum, illud delendum videtur. Adde quod neque Pamelius, neque Variæ Lectiones in edit. Oxon. positæ ejus mentionem faciunt. Ita et proxime post ob eandem causam *reformari* pro *transformari*, quod extat in Baluziano textu, reducere visum est.

P. 291. l. 12. secundum fidem veri] Hæc lectio, quam exhibent undecim exemplaria, in quibus pono Seguierianum, est optima. In duobus aliis scriptum est *verbi*. Morellius adnotat, se vidisse scriptum in antiquis *veri alias verbi*. Quod confirmat nostram lectionem. In codice Beccensi et in editione Morellii legitur *veritatis*: Hæc Baluzius. Qui *veri* pro lectione vulgata *veritatis* primus posuit, faventibus quoque codice Novi Coll. 2. et Tewaterano meo. Sed quoniam præter Baluzianos duos MStos præstat et codex vetustior Drurianus vocem *verbi*, dubito, annon reponendum sit, *secundum fidem* verbi veritatis. Extat tamen infra, si quid id refert, in lib. de Opere et Eleemosynis cap. 4. *qui habet* fidei veritatem *servat Dei timorem.*

P. 292. l. 11. *quomodo et Deus manet in æternum*] Omis-

sum est hoc S. Scripturæ additamentum in codice Cypriani Tewaterano, sicut in vetustiore saltem Druriano, sed idem adductum est in Cypriani lib. III. Testimoniorum cap. 2. et in aliorum patrum operibus.

P. 293. l. 3. eximaris] Hanc lectionem pro vulgata *exuaris* reposui, fide nixus codicis unius inter lectiones editionis Oxon. Variantes: sed forsitan nonnullis lectio altera ferenda esse videbitur, nisi auctoris verba p. 291. l. 20. aliud persuadeant. Nunc porro prælatum esse video verbum *eximaris* in editione ad usum exulum Gallicorum a me modo commemorata.

Ibid. l. 6. hic interim degere] Lectionem editionis principis aliarumque pro *istic*, quod sine causa suffectum est, fide plurimorum codicum scriptorum nixus revocavi.

Ibid. l. 19. adhuc de nostra salute sollicita] Delevi particulam *et* ante *adhuc* vulgo positam, quam nesciunt edit. princeps, et septem illi scripti, quos contuli. Sed omisit voces *et adhuc* MS. Tewater. habetque *sed adhuc* codex unus in edit. Oxon. adductus.

Ibid. l. 25. prophetarum exultantium] Cogitabat Cyprianus evangelistæ Joannis illud, *Abraham pater vester exultavit videre diem meum: vidit et gavisus est.* Joan. viii. 56.

Ibid. l. 27. triumphantes virgines] Vulgo, *triumphantes illic virgines*, sed servato meliore vocum ordine, *illic triumphantes virgines* MS. olim Tewateranus; dum correctius fortasse nesciunt adverbium *illic* edit. princeps, et sex, quos contuli, codices manuscripti. Sed et voci *remunerati* præfixit *illic* MS. Tewater.

P. 294. l. 2. ut cum his cito esse] Addunt quidem *possimus* edit. princeps, aliæque antiquæ; cum vero verbum istud agnoscat tantum unus ex codd. scriptis in usum edit. Oxon. collatis, et tantum unus de meis, ipsum fortasse recte ego nunc duco relinquendum; etsi aliter visum est editori nupero nonnullorum Cypriani opusculorum, cujus supra feci mentionem.

IN

S. CYPRIANI

LIBRUM

DE OPERE ET ELEEMOSYNIS

ANNOTATIONES.

P. 295. l. 2. LIBER DE OPERE ET ELEEMOSYNIS] Nulla magis re emicuit primæva pietas, quam illa effusa largitione qua pauperum necessitatibus succurrebatur. Nec in officiis ullis plebi Christianæ commendandis magis desudavit aut Apostolorum, aut S. Patrum diligentia. Et quidem quæ de hac materia in libello isto egregie sunt congesta, non sine numine aliquo videntur scripta, ut paratiores essent fratrum Carthaginensium mentes ad opem ferendam laborantibus Numidis qui a barbaris hac tempestate erant capti; cujus rei mentio occurrit Ep. 62. ad Pamelii numeros 60. Libellum hunc ante illam cladem scriptum fuisse satis inde conficitur; quod inter hortamenta, nulla occurrat mentio causæ tam favorabilis. Tractatum igitur ipsum an. 254. assignamus, qui prædictam barbarorum incursionem videtur præcessisse. Librum hunc laudat D. Hieronym. Epist. ad Pammach. nec non D. August. contra Pelagianos: Cont. Julian. et alibi passim. Ejusdem meminisse videtur Pontius sub titulo libri *de Misericordia*. FELLUS. De hoc libro sic loquitur sanctus Hieronymus in epistola ad Pammachium de dormitione Paulinæ: *Quantas vires habeat misericordia, et quibus donanda sit præmiis, et beatus Cyprianus grandi volumine prosequitur, et Danielis consilium probat, qui regem impiissimum, si audire voluisset, dicit pauperum sustentatione salvandum.* BALUZIUS.

Multa et magna——mortalibus exhiberet] Hic locus in Græcam linguam versus prolatus est in concilio Ephe-

sino inter testimonia patrum et martyrum adversus hæresim Nestorii. Itaque in antiqua Versione istius concilii non describuntur Cypriani verba, sed alia translata ex Græco sermone. Extat ea versio inter opera Marii Mercatoris pag. 180. editionis nostræ. Hunc porro locum lectum fuisse in concilio testatur etiam Vincentius Lirinensis. BALUZ.

P. 295. l. 17. homini—reservando] Pro eo quod est, denuo servando.

Ibid. l. 19. Adam portaverat] Apportaverat, inflixit. D. August. hunc locum sæpius laudat, dicitque duas Pelagianorum falsitates hic redargui, *unam qua dicunt nihil vitiorum ex Adam trahere genus humanum, quod sit sanandum curandumque per Christum: alteram qua dicunt, nullum post baptismum sanctos habere peccatum.* Cont. 2. Epist. Pelag. ad Bonif. l. 4. c. 8. FELL.

P. 296. l. 9. denuo dicit (h. e. Spiritus Sanctus)] Olim inter legendum mihi constitit, librum dictum *Ecclesiasticum*, qui hic et alibi a Cypriano affertur, a patribus tam Græcis quam Latinis, eo quod in interpretatione τῶν ο′ extaret, ut S. Scripturæ partem θεόπνευστον semper adductum fuisse, usque dum veneris ad Eusebium, qui contra inter τοὺς ἀντιλεγομένους ipsum recensuit. Solus Melito excipiendus est, cujus catalogus librorum Vet. Testamenti apud eundem Eusebium extat. Et posteris quoque temporibus *receptum* eum fuisse *in auctoritatem*, maxime ab ecclesia orientali, ostendit S. Augustinus *de Civitate Dei*, lib. XVII. cap. 2. At contra auctoritatem libri canonicam præter illa Melitonis atque Eusebii sunt et alia in hac re testimonia afferenda; etenim concilium Laodicenum, ante Augustini tempora quod habitum est, post commemoratos Veteris Testamenti libros, nullis eorum adjectis qui *apocryphi* vulgo dicuntur, hunc librum Siracidæ Ecclesiasticum junioribus discendum tantum proposuit; tum vero S. Hieronymus, etsi Hebraicum hujus libri exemplar repererat, eundem tamen, propterea quod a Judaico Scripturarum canone abesset, libris canonicis excludendum esse censuit; neque auctoritatem eidem inesse ad dogmata fidei confirmanda agnovit. Vid. *Proleg.* ejus *in Libros Solomon.* Neque aliter statuere Rufino Aquileiensi visum est. Vid. *Expos.* ejus *in Symbolum Apost.* §. XXXVIII. p. 26. ad calcem edit. Oxon. *Op. S. Cypriani.* Hi enim ambo legendum librum in ecclesia tantum propter ædificationem, ut loquuntur, existimabant; quemadmodum statuit Ælfricus abbas in Tractatu suo *de Vet. atque Novo Testamento* pag. 17. edit. Lisle. qui quidem tractatus Ædgari regis Angliæ tempori-

bus compositus est. Unde constat parum curasse Ælfricum vel decretum illud Innocentii I. Romani episcopi, vel Africani concilii de libris canonicis definitionem. Ad librum *Tobit* quod attinet, etsi is supra pariter atque hoc loco *Ecclesiasticus* a Cypriano tanquam Scriptura sacra adductus est, attamen, quod in sequentibus de efficacia eleemosynæ dicit Raphael angelus, id demum Tabithæ resuscitatione in Actibus narrata Apostolorum, sanctus pater it probatum. Vid. §. iv. p. 287.

P. 296. l. 16. operatio] Hac voce passim designat auctor, omne illud, quod apud nos bonorum operum notatione intelligitur: unde sic in libri hujus titulo adhibetur, ut idem sit cum eleemosyna: et caput primum tertii libri ad Quirin. inscribitur, *De bono operis et misericordiæ*. Ubi vide quæ dicta. Fell. Proxime post scribendum puto *imitata* Deum, videlicet qui in baptismo remissionem peccatorum condonat.

P. 297. l. 1. salubre et emundandis purgandisque peccatis] Jam docuit Cyprianus, *illa delicta quæ fuerant ante contracta* (h. e. ante baptismum) *Christi sanguine et sanctificatione purgari*. At vero Joannes apostolus in epistola sua, de omnibus et singulis peccatis agens, ait cap. ii. comm 1. et 2. *Filioli mei, hæc scribo vobis, ut non peccetis. Sed et si quis peccaverit, advocatum habemus Jesum Christum justum. Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris*. Etenim Christus, Deus et homo, *hostia est non tantum pro peccato originis, sed etiam pro omnibus actualibus hominum peccatis*; prout in *Articulis Fidei* suæ ecclesia Anglica profitetur. Fide in Christi sanguinem peccata omnia purgantur, ac fide opera bona fiunt efficacia ad justificationem. Confer S. Jacobi *Epist.* ii. 24. et S. Pauli *ad Titum* iii. 8. 14. Porro *operatur ideo quia credit*, bene ait Cyprianus ante medium hunc libellum §. 5. sed fere ibidem statuit admonetque, *vitam æternam Christi cruore pretiosam de patrimonio suo quemque debere mercari*. Et est, fateor, ut eleemosynæ vim et efficaciam in tollendis peccatis nimis efferre recentioribus quidem theologis videatur Cyprianus, Origenem in hac re aliosque veteres scriptores imitatus. Sed etiam Polycarpus in egregia sua epistola §. 10. hoc monuit, *Quum potestis benefacere, nolite differre, quia eleemosyna de morte liberat*, testem citans, quemadmodum Cyprianus, librum *Tobit* xii. 4. Et Christus ipse opera misericordiæ ac beneficia, quæ in suos collata fuerint, æterna felicitate remuneraturum se esse pollicetur. At vero hoc fiet, non propter meritum eorundem operum, sed propter Christi mortem, pactionemque ejus cum hominibus misericordem.

P. 297. l. 12. *veritas in nobis non est*] Postea additur in vulgatis editionibus: *Si autem confessi fuerimus peccata nostra, fidelis et justus est Dominus qui nobis peccata dimittat.* Verumtamen, etsi ea extent in quibusdam codicibus antiquis, cum desiderentur in sexdecim nostris, in primis in Seguieriano, in sex Anglicanis, et apud sanctum Augustinum in locis supra laudatis, putavi ea non esse Cypriani, sed a quodam studioso huc translata ex epistola Sancti Joannis. Certe absque iis non minus constat sensus. BALUZ. Sex codicibus Anglicis in edit. Oxon. commemoratis addendi sunt codd. duo Novi Collegii, Meermannanus nunc meus, et uterque Drurianus, a quibus absunt verba a Baluzio prætermissa, verum extant in edit. Cypriani principe et duobus alteris penes me MStis.

P. 299. l. 15. non tantum a secunda, sed a prima morte] Prima mors, corporis; secunda animæ. Ait igitur, eleemosynis, bonis operationibus, primam illam corporis mortem suspendi, exemplo Tabithæ: secundam vero, quæ est animæ, mortem evitari adeptione vitæ æternæ, quæ promittitur fidelibus bonas operationes operantibus. RIGALT.

Ibid. l. 28. et viduarum ac pauperum] Particulam *et*, quæ huic sententiæ in principe aliisque editionibus, et in septem illis codicibus quos ipse contuli, præfixa est, quæ vero in editt. Baluziana et Oxon. male omissa est, revocavi, cum fortasse in MStis voce præcedente *orasset* absorpta esset.

Ibid. l. 33. *exsurge in nomine Jesu Christi*] Istud *in nomine Jesu Christi* addunt nonnullæ Versiones, simul cum his patribus Cypriano Ambrosio Cassiodoroque.

P. 300. l. 22. *illic erit et cor tuum*] *Illic* pro *ibi* ex codicibus scriptis reposui, quia in ipsius Cypriani lib. III. *Testimoniorum S. Scripturæ* p. 59. edit. Oxon. sic locus evangelistæ affertur.

P. 301. l. 23. Sed vereris et metuis] Restituit priorem lectionem, *Si vereris et metuis*, Baluzius, quam mutaverat, fide nixus quatuor manuscriptorum, Fellus. Iis alios septem nunc addo, lectionem quæ mihi placet, præstantes, atque ita prorsus constituta est oratio mox infra, ubi verbum *metuis* occurrit.

P. 303. l. 11. subsidia] Addunt *vitæ* editiones Manutianam secutæ, sed vocem delevi, idcirco quod monuit Pamelius præter Manut. nullum codicem ipsam legere. Attamen in editione Lugdunensi, quæ Manutianæ præivit, eandem inveni. Porro autem vocem *tibi* post *operanti*

nesciunt codices, quos ipse inspexi, quod ideo noto, quia vox non valde desideratur.

P. 304. l. 33. Reditus tuos divide] Scripturam correctiorem revocavi, verum in Cypriani editionibus et manuscriptis frequenter scribitur *redditus;* tueturque Baluzius.

P. 305. l. 20. quæ matrona locuples] *Quæ matrona in ecclesia Christi locuples.* Valde puto ista *in ecclesia Christi*, quæ desunt in antiquis editionibus, in decem codicibus nostris, et in quinque Anglicanis, addita vero sunt a Manutio, non debere esse in hoc loco. Non tamen ausus sum expungere, quia ea reperi in undecim vetustis exemplaribus. Baluz. Extant quoque in MStis Tewaterano ac Meermannano meis, una cum altero ex Drurianis. Cum vero eadem omittant undecim fortasse codices Baluzii, et quinque Anglici, neque in vetustiori ex Drurianis, neque altero meo MS. neque in cod. 1. Novi Coll. extent, istæc verba importuna et editionibus vetustissimis ignota relinquenda judicavi.

Ibid. l. 27. Dominicum celebrare te credis] Respicere videtur auctor noster locum D. Pauli 1 Cor. xvi. 2. ubi jubentur singuli fideles *prima Sabbati*, sive quavis die Dominica, *seponere quod eis beneplacuerit.* Et morem hac ex parte, ecclesiæ Christianæ explicat Justinus Martyr Apol. 2. Τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένῃ ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλιν ἢ ἀγροὺς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται. Cumque precum et Eucharistiæ solennia descripsisset, subjungit, οἱ εὐποροῦντες δὲ καὶ βουλόμενοι, κατὰ προαίρεσιν ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ, ὃ βούλεται δίδωσι, καὶ τὸ συλλεγόμενον παρὰ τῷ προεστῶτι ὑποτίθεται, καὶ αὐτὸς ἐπικουρεῖ ὀρφανοῖς τε καὶ χήραις, &c. Observandum venit, *Dominici* voce tria significari apud veteres. 1. Diem ipsam; ita habetur Apoc. i. 9. et Ignat. Ep. ad Trallian. 2. Ecclesiam; ita Concil. Neocæs. can. 5. jubet catechumenum ingredientem ἐς τὸ κυριακὸν, in loco catechumenorum subsistere: et Hieron. in Chronico sic voce *Dominici* utitur. Et in vernaculis nostris linguis, nostratium *Church*, et Germanorum *Dohm*, ex hoc fonte liquido deducuntur. 3. Ponitur pro mysteriis loco et tempore prædictis celebrari solitis; ita κυριακὸν τελεῖν, est sacris Christianis operari. Et fortasse huc facit, quod hic dicitur, *Dominicum celebrare te credis?* Certe adeo arctus erat nexus inter eucharistiæ perceptionem et jus oblationes participandi; ut pari semper passu procederent; et abstenti viderentur, quibus hoc privilegium κοινωνίας μετὰ προσφορᾶς negatum: qua de re videatur Concil. Ancyr. can. 5. nec non quæ dicuntur in Ep. 2. In hanc mentem locutus videtur D. Au-

gust. serm. 213. de Temp. *Oblationes quæ in altario consecrantur offerte, erubescere debet homo idoneus, si de aliena oblatione communicat.* Fell. Eucharistiam, quæ est cœna Dominica, hoc loco significari cum Fello statuendum est. Interea cum particulam *et* ante *Dominicum* positam, quam nesciunt edd. princeps et Erasmiana, simul ac scripti libri nostri, jam olim decrevissem ejicere, postea illam in tribus aliis MStis deesse sensi.

P. 305. l. 28. corban] Ita scriptum vidi in novem codicibus manuscriptis, etiam in Seguieriano. Alii habent *corbonam* vel *corbanam*. Fuxensis, *corban et corbanam*. In capite septimo evangelii secundum Marcum, et in epistola Hieronymi ad Geruntiam de Monogamia: *Corban, quod est donum.* Bona quoque potest esse lectio codicis Pithœani, in quo scriptum est, *quæ ut orba omnino non respicis.* Nam paulo ante Cyprianus dixit matris illius oculos superfusos esse nigroris tenebris et nocte contectos. Vide notas Cotelerii ad librum secundum Constitutionum Apostolicarum cap. 36. et Samuelis Basnagii exercitationes in Baronium pag. 597. Baluz. *Corban* hoc loco dona et oblationes sunt, quæ Deo dicabantur, ut in usus pauperum et clericorum erogarentur.

Ibid. in Dominicum] Id est in domum in quam Christiani conveniunt ad celebranda mysteria. Constitutio Galerii Maximini pro Christianis apud Rufinum l. IX. c. 9. *Sed et orationum domos, id est Dominica sua, ut instaurent pro voluntate sua permittimus.* Et lib. X. cap. 3. quidam confessor qui vicerat philosophum ait: *Surge et sequere me ad Dominicum, et hujus fidei signaculum suscipe.* Hieronymus in Chronico: *In Antiochia Dominicum quod vocatur aureum ædificari cœptum.* Sanctus Hilarius in extremo libro ad Constantium, qui incipit *Benignifico*, ait de Arrianis; *Verentur igitur populi judicium, a Dominico ad palatium transeunt.* Vide Beveregii annotationes in canonem 15. concilii Ancyrani et Joannem Stephanum Durantum lib. I. cap. 1. de Ritibus Ecclesiæ Catholicæ. Baluz.

P. 306. l. 11. infelicitatis] Vulgo *infidelitatis*. "Parum "abfuit," ait Baluzius, "quin ponerem *infelicitatis* juxta "lectionem veterum editionum, quam confirmant viginti et "duo exemplaria nostra et undecim Anglicana. Manu- "tius posuit *infidelitatis*. Aliter Pamelio visum est." Hæc Baluzius. Vix dubito, quin reduci ad hunc locum debeat vox *infelicitatis*, quæ cum illa *sterilitatis* jungi solet; *Sterile* enim *atque infelix solum* haud raro dicitur. Hanc igitur vocem revocavi Rigaltio quoque probatam, et in sex MStis

mihi visam; sed in alio quodam codice meo legitur *infidelitatis*.

P. 306. l. 11. Vidua et inops in opere invenitur] *Vidua, et vidua inops, rebus dives in opere invenitur.* Ita restitui hunc locum ex fide codicis Burgundici et sancti Arnulphi. Cæterum mala non est lectio Gratianopolitani et unius mei, in quibus scriptum est: *Vidua et inops non vidua in opere invenitur.* Porro vox *larga*, quam Manutiana editio inseruit, nuspiam reperitur in antiquis exemplaribus nostris neque in Anglicanis. Baluz. Ante Baluzium præstabant editi plerique *vidua et inops vidua in opere larga invenitur.* Prætuli ego codicum meorum scripturam pene omnium, tantum in cod. Novi Coll. 1. et in utroque Druriano vox *vidua* repetita est, dum *dives in opere* præstat cod. Novi Coll. 2. in vocibus enim *inops* et *opere* fit paronomasia, ut rhetores loquuntur. Nescit vocem *larga* editio Erasmi.

Ibid. l. 18. Christus illud *Dei dona* appellat] Referendum videtur *illud* ad gazophylacium supra p. 305. l. ult.

P. 309. l. 32. Et nunc, fili, mando &c.] Ad oram MSti Druriani recentioris scripsit librarius. *Mandata Tobiæ ad filios saluberrima.* Mox pro vocibus *in gehennam* substituerat ex codicibus MStis Fellus *in tenebras*, sed etiam libri scripti inter se hic variant.

P. 310. l. 28. quadriga] Majorum magistratuum honores et insignia. *Curules*, inquit Festus, *equi quadrigales.* Fell.

P. 311. l. 14. ac nisi editio honesta successerit] Sic lib. ad Donatum: *Stulta prorsus et vana jactura, frustrantis spectaculi voluptate id parare voluisse, quod nec populus acciperet, et perderet magistratus.* Fell.

Ibid. l. 28. et vix tui meis pereuntibus adæquantur] Numero, ut mox apparet.

P. 314. l. 25. æqualitatis] Ita Erasmus et alii post eum. Nolui autem mutare, quamvis in omnibus fere codicibus antiquis et in vetustioribus editionibus legatur *æquitatis.* Baluz. Recte præstant *æqualitatis* cod. Novi Coll. 2. et MS. meus nuper Tewateranus, cum recentiori ex Drurianis. Quibus libris simul addo Flori Lugdunensis *Commentarium* penes me ineditum, quem prius memoravi, *super Epistolas Paulinas.* Proxime scripserat auctor, *æqualiter.*

P. 315. l. 10. Præclara et divina res] Melius procederet oratio, si legeretur *res est.*

Ibid. l. 25. Dies nos vel reditionis] *Dies nos vel redditionis.* Tertullianus de Resurrect. Carnis c. 32. *redhibitionem* ponit. Altera lectio quæ *reditionem* habet, Rigaltio non displicet: ut "reditio, quæ spontanea videtur, persecutioni opponatur,

" quæ est violenta. Vel potius, ut per *reditionem* intelli-
" gatur in paradisum aditus, unde expulsus peccator
" Adamus, et progenies Adami infecta peccato. Hoc pec-
" catum abolevit Christus, atque inde boni Christiani re-
" deunt in paradisum, quo Cainus fratricida non rediit,
" inquit Cyprianus, de Zelo et Livore sub finem." FELL. Cyprianus jam ante in hoc libello *reduces ad paradisum facere* habet, et sub finem lib. *de Mortalitate, nos paradiso restituit et regno.* p. 281. Vid. et fin. epistolæ *ad Demetrianum.* Primus Pamelius vocem *redditionis* ex MStis et Joannis Costeri *castigationibus* recepit. Extat quidem ea in cod. Novi Coll. 2, atque idem significat, quod *retributio*, quæ quidem Cypriani vox est. Verumtamen ego cum Rigaltio probans veterem lectionem *reditionis* eam revocare statui, quæ in sex libris scriptis apud ed. Oxon. et in quatuor MStis meis, nam in Tewaterano primitus scripta fuerat, reperta est. Vocem *reditionis* agnoscit Plautus. Et conveniunt voces *reditio* et *persecutio* hoc loco positæ cum illis *accersitio* et *persecutio*, quæ supra in libro *de Mortalitate* nobis occurrebant. §. 13.

IN

S. CYPRIANI

LIBRUM

DE ZELO ET LIVORE.

ANNOTATIONES.

P. 316. l. 2. LIBER DE ZELO ET LIVORE] Liber iste, ejusdem fere argumenti cum lib. de Patientia, ex eadem occasione etiam scriptus videtur. Sed cum in epistola ad Jubaianum tractatus de Patientia, non autem hujus de Zelo et Livore, meminerit Cyprianus; par est credere, tempore scriptionis istius epistolæ, alterum duorum tractatuum solummodo fuisse elucubratum. Proinde auctorem nostrum hunc non ante annum proxime sequentem, nimirum 256. edidisse. Ulterius autem illud opus minime dilatum, exinde suadetur; quod statim persecutio ingrueret, quæ publica clade privatas simultates, quemadmodum ruinæ solent incendia, extingueret: quæque etiam Cyprianum ipsum perculit, et Curubas amandavit. Libellum hunc Pontius evidenter designat, quando ait: *Quis livorem de venenata invidiæ malignitate venientem, dulcedine remedii salutaris inhiberet?* Ejusdem meminit Hieron. in Comment. in Epist. ad Galat. c. 5. ubi appellat *librum de Zelo et Livore valde optimum*, (hoc addito elogio) *quam qui legerit, non dubitabit annumerare operibus carnis invidiam.* Pariter laudat Augustin. lib. IV. c. 8. 9. 11. de Baptism. cont. Donatistas, et etiam lib. V. c. 14. Citat etiam Beda nostras in 1 Epist. D. Petri c. ult. FELLUS. Cum Sanctus Augustinus initium et quædam alia hujus libri loca retulisset in libro quarto de Baptismo contra Donatistas cap. 8. postea ait: *Hæc verba Cypriani in epistola populis nota quam vera quam fortia sint recognoscimus. Vere decuit Cyprianum*

de zelo et livore et arguere graviter et monere, a quo tam mortifero malo cor ejus penitus alienum tanta caritatis abundantia comprobavit. Idem (sic recte reposuit pro Hieronymo Baluzius) in caput quintum Epistolæ ad Galatas: *Scripsit et beatus Cyprianus librum de Zelo et Livore optimum, quem qui legerit, non dubitaverit annumerare operibus carnis invidiam.* Vide Hincmarum in libro 55. Capitulorum c. 47. p. 566. BALUZIUS.

P. 317. l. 3. Circuit ille &c.] Hinc firmatur optima conjectura cl. Oberthuri fine lib. Tertulliani *de Oratione*, supra p. 121. Item respice ad loc. supra p. 279. l. 20.

Ibid. l. 10. Linguam convitio provocat] Oratio fortasse integrior esset, si ex sequentibus adderetur *ad petulantiam*, et pro voce *petulantiam* ibi inventa rescriberetur *violentiam*. Habes infra §. 4. *manus ad cædis violentiam prompta*.

Ibid. l. 21. vel fallaces insidias vel apertas minas] *Vel* ante *fallaces* revocavi, quod omissum est a Baluzio, suffragantibus mihi codice Novi Coll. 2. et MSto utroque meo, pariter atque editt. ante Baluzianam. Nunc addo codices scriptos Meermannanum et utrumque Drurianum.

P. 318. l. 20. dum diabolum qui zelat imitatur] *Zabulum* non diabolum præstat de codicibus meis unus, isque membraneus, et in editt. aliquot Cypriani ita vox scribitur. "Zabolus is est diabolus, pro διὰ enim Ætoles ζα dixere." Gesneri *Ling. Lat. Thes.* in voce.

P. 319. l. 4. in odium persecutionis facibus livoris exarsit] *Odium persecutionis*, quæ est librorum tam scriptorum quam editorum lectio, odium significat, ex quo orta persecutio sit.

Ibid. l. 11. miti lenitate patientem] Etsi reducta fuit vox *mitem* pro *miti* in editionem Benedictinam, prætuli nunc ego lectionem alteram, codicibus scriptis meis firmatam.

Ibid. l. 17. simul] In uno libro meo vetere scriptum est *semel* et supra lineam *vel simul*. Hinc ergo, uti jam non semel diximus, orta est discrepantia quæ istic reperitur in codicibus manuscriptis, quorum nonnulli habent *semel*, alii *simul*. BALUZ. *Simul*, quæ edit. principis scriptura est, adstipulante ei uno ex MStis meis, revocavi, etsi interdum *semel* pro *prorsus* et *in perpetuum* veteres ponunt. Habet *sibi* pro *simul* codex meus olim Tewateranus, anno 1396 scriptus, et *singula* pro *singulos*. Mox lin. 30. *videris* pro perspice, cogita, posuit auctor: et sect. 6. verba, *qui Christianum se mentitur*, quorum ordinem sic sine causa

primus mutavit Manutius, *qui se Christianum mentitur*, ex editt. vetustioribus restitui.

P. 324. l. 24. et zeli ac livoris alienus] Vocis *alienus* cum genitivis istis constructioni, quam primus recepit Manutius, patrocinantur cod. uterque Novi Collegii ac meus Tewateranus. Nunc addo MS. utrumque Drurianum et Meermannanum cum Flori Lugdunensis Commentario inedito in Pauli Epistolas. Alteram vero constructionem, quæ posita est in editt. Manutianam præcedentibus, *et a zelo ac livore alienus*, unus de libris meis habet. Proxime post in apostoli ῥήσει voces, *carnalibus*, *tanquam*, quæ a textu Baluziano forte exciderant, restitui.

P. 325. l. 30. *secundus homo de cœlo*] De hac varietate consulas Novi Testamenti editiones; easque et infra adi de scriptura illa *portemus* pro *portabimus*, siquidem in Græcis plurimi codices scripti et patres φορέσωμεν habent pro φορέσομεν.

P. 326. l. 26. esse talem] Extat in edit. Baluziana, *esse se talem* non, ut prius positum erat, *esse* te talem. Sed expunxi *se*, quod ex priori voce ortum esse possit, auctoritate nixus codd. duorum apud edit. Oxon. et MS. Novi Coll. 2. et duorum meorum. Habet vero *esse* te *talem* MS. Novi Coll. 1. Nunc adde utrumque Drurianum et Meermannanum. Mox post vocem *firmandus* lin. 33. positum est in MSto olim Tewater. *et ornandus*.

P. 327. l. 2. Salutaris operatio] H. e. eleemosyna salutis æternæ efficax. Jam ante idem loquendi modus reperitur sub finem libri *de Opere et Eleemosyna*.

Ibid. l. 32. de sacramento crucis et cibum sumis et potum] Per sacramentum crucis hic intelligit Cyprianus totum Christi in corpore humano commeatum, quo redemptionem Israelis peregit. Exempla scilicet et verba, sive mandata Christi, quorum observatione alimur in vitam æternam; ac præsertim per crucem, hoc est passionem et mortem. RIGALT. Hic mentionem facit auctor tum esus potusque in sacramento crucis seu mortis Christi, quæ eucharistia est, tum vero virtutum clementiæ, pacis, charitatis, quæ cum sacramento illo conjunguntur. Porro aquas apud Merrham per lignum dulces factas, imaginem seu figuram esse earundem virtutum dicit.

P. 328. l. 4. laborabis] Præferunt *labores* editio princeps et e codicibus meis unus, quod mihi olim minus recte placuit. Est autem *prosperanda valetudo*, quæ eget, ut firmior fiat.

Ibid. l. 7. Si sectari non potes] Vulgo; *Si autem eos*

sectari non potes. Editionum vetustiorum lectionem revocavi, quæ Rigaltio probata, codicibus quinque apud edit. Oxon., codice utroque Novi Collegii, et Tewaterano firmata est. Nunc addo codicem antiquissimum Meermannanum, et vetustiorem ex duobus Drurianis. Ab altero autem atque alio præterea MSto membrum hoc abest.

P. 328. l. 17. quo Cain non redit] Recepit in editionem suam Baluzius *quo Cain non ingreditur*, aitque hanc lectionem, quam habent tres libri veteres, putare se esse optimam, alteram vero, quæ est *redit*, falsam. Cain enim, qui natus est postquam parentes ejus ejecti fuerant e paradiso, non posse dici rediisse in paradisum, cum in illo numquam fuisset. Itaque non dubitasse se addit, quin lectio horum trium librorum præferenda sit. At vero haud ita valere hanc rationem crediderim, ut substitui debeat verbum *ingreditur* lectioni olim receptæ et fere universis MStis confirmatæ. Ex codicibus, quibus usus sum soli *ingreditur* præstant MS. Novi Coll. 2. et Drurianus recentior. Ait hoc loco Cyprianus, Cain non redire ad veterem parentum suorum possessionem paradisum; quin et dici solet, *redire animum ad Deum*. Conferas et finem libelli *de Opere et Eleemosynis*, ubi *nos reduces ad paradisum* habes, notamque ad locum.

Ibid. l. 21. nativitate cœlesti et lege divina] Vocem *cœlesti* haud agnoscunt, aut decem codices scripti in edit. Oxon. memorati, aut sex de septem illis, quibus ego in edendis his libellis usus sum; deficit orationis membrum in Meermanni manuscripto. Supra vero habes easdem voces, *nativitate cœlesti*, p. 324. l. 26.

QUATUOR CONCILIORUM

GENERALIUM,

NICÆNI, CONSTANTINOPOLITANI, EPHESINI, CHALCEDONENSIS,

CANONES SIVE DECRETA.

VETERUM TESTIMONIA.

IMP. JUSTINIANUS,

In Authenticis, Collatione IX. tit. vi. *de Ecclesiasticis Regulis e Privilegiis*, in principio.

SANCIMUS igitur vicem legum obtinere sanctas ecclesiasticas regulas, quæ a sanctis quatuor Conciliis expositæ sunt aut firmatæ. Hoc est in Nicæna CCCXVIII. et in Constantinopolitana sanctorum CL. patrum, et in Ephesina prima, in qua Nestorius est damnatus, et in Chalcedonia, in qua et Eutyches cum Nestorio anathematizatus est. Prædictarum enim quatuor synodorum dogmata, sicut sanctas scripturas, accipimus; et regulas sicut leges observamus.

S. GREGORIUS M. ROMANUS EPISCOPUS,

In Registro Epist. lib. I. cap. XXIV. al. XXV. in fine.

QUATUOR concilia—tota devotione complector, integerrima approbatione custodio. Quia in his, velut in quadrato lapide, sanctæ fidei structura consurgit, et cujuslibet vitæ atque actionis norma existit; quisquis eorum soliditatem non tenet, etiam si lapis esse cernitur, tamen extra ædificium jacet. Vid. p. 515. tom. II. Op. S. Greg. edit. Benedictin.

CANONES ÆLFRICI AD WULFSINUM.

Anno Christi 970 conditi, e lingua Saxonica Latine conversi, sect. xxxiii.

—Hæ quatuor synodi observandæ sunt, prouti quatuor Christi libri in ecclesia Christi. Multæ synodi deinde congregabantur, sed quatuor illæ sunt præcipuæ, quoniam extinxerunt hæreticas illas doctrinas, quas hæretici invenerunt hæretice adversus Deum; et ii etiam constituerunt ecclesiasticum ministerium. Concilia Magnæ Britanniæ et Hiberniæ a Davide Wilkins edit. tom. I. p. 254.

Extat aliud præterea testimonium in codice canonum MSto a Britanno quodam vel Hiberno, ut videtur, collectorum, cujus mentionem facit Joannes Seldenus in *Historia Decimarum*, cap. viii. p. 210.

HIS ADDENDUS EST

JACOBUS REX BRITANNIARUM,

In Apologia pro Juramento Fidelitatis.

Prima quatuor generalia concilia tanquam catholica et orthodoxa veneror atque recipio, quæ et publica ordinum nostrorum sanctione recepta sunt, et ab ecclesia nostra pro orthodoxis habentur. p. 38. edit. Lond. an. 1609. typis impressæ.

NICÆNI CONCILII

ANNO CHRISTI CCCXXV. HABITI

SYMBOLUM ET CANONES.

SYMBOLUM NICÆNUM,

AD EXEMPLAR QUOD EXTAT IN ACTIS CHALCEDONENSIS CONCILII.

ΠΙΣΤΕΥΟΜΕΝ *εἰς ἕνα Θεὸν πατέρα, παντοκράτορα, πάντων ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων ποιητήν. Καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, γεννηθέντα ἐκ τοῦ πατρὸς, μονογενῆ, τουτέστιν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρός· Θεὸν ἐκ Θεοῦ, φῶς ἐκ φῶτος, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ πατρί. Δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τάτε ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ τὰ ἐν τῇ γῇ· τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα, καὶ σαρκωθέντα, καὶ ἐνανθρωπήσαντα· παθόντα, καὶ ἀναστάντα τῇ τριτῇ ἡμέρᾳ· ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐράνους· καὶ πάλιν ἐρχόμενον κρίναι ζῶντας καὶ νεκρούς. Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Τοὺς δὲ λέγοντας· ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν, καὶ πρὶν γεννηθῆναι οὐκ ἦν, καὶ ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων ἐγένετο, ἢ ἐξ ἑτέρας ὑποστάσεως ἢ οὐσίας φάσκοντας εἶναι, ἢ τρεπτὸν, ἢ ἀλλοιωτὸν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τούτους ἀναθεματίζει ἡ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ ἐκκλησία.* Apud Concil. Chalcedon. Act. ii. edit. Harduin. pag. 286. edit. Labbe et Cossart. p. 339.

FIDES NICÆNI CONCILII;

Extans ante Codicem Canonum Veterem Ecclesiæ Romanæ, a Fr. Pithœo adornatum, Paris. e typographia regia 1687, p. 22.

Credimus in unum Deum Patrem, omnipotentem, omnium visibilium necnon et invisibilium factorem: Et in unum Dominum nostrum Jesum Christum, Filium Dei, natum ex Patre, unigenitum, hoc est, ex substantia Patris, Deum ex Deo, lumen ex lumine, Deum verum ex Deo vero, natum non creatum, homousion, hoc est, ejusdem substantiæ. Per quem omnia facta sunt, cœlestia et terrena. Qui propter nos homines, et propter salutem nostram, descendit, et incarnatus est; et homo factus passus est, et resurrexit tertio die. Ascendit in cœlum, venturus inde judicare vivos et mortuos. Et in Spiritum Sanctum. Eos autem qui dicunt; Erat tempus quando non erat, et priusquam nasceretur, non erat, et quia ex nullis subsistentibus factus est; aut ex alia substantia, vel essentia, dicunt esse trepton, hoc est, convertibilem, aut mutabilem Filium Dei; hos anathematizat catholica et apostolica ecclesia.

CANONES

NICÆNI CONCILII GENERALIS.

Incipiunt tituli Canonum Nicæni Concilii, numero XX. Ex interpretatione Dionysii Exigui.

I. De eunuchis, et qui seipsos absciderunt.

II. De his, qui ex gentilibus post baptisma ad clericatus ordinem promoventur.

III. De subintroductis mulieribus.

IV. De his, qui ad episcopatum in provinciis provehuntur.

V. De excommunicatis.

VI. De privilegiis, quæ quibusdam civitatibus competunt.

VII. De episcopo Æliæ, id est, Hierosolymorum.

VIII. De his qui dicuntur Cathari, id est, mundi.

IX. De his, qui ad honorem presbyterii sine examine provecti sunt.

X. De his, qui in persecutionibus negaverunt, et postmodum in clero promoti sunt.

XI. De laicis, qui negaverunt.

XII. De his, qui abrenunciaverunt, et iterum ad sæculum sunt regressi.

XIII. De his, qui communionem tempore mortis exposcunt.

XIV. De catechumenis lapsis.

XV. Quod non oporteat demigrari.

XVI. De his, qui in ecclesiis, in quibus provecti sunt, minime perdurarunt.

XVII. De clericis usuras accipientibus.

XVIII. De privilegiis presbyterorum.

XIX. De his, qui a Paulo Samosateno ad ecclesiam veniunt.

XX. De flectendo genua.

CANONES

NICÆNI CONCILII UNIVERSALIS.

Κανόνες τῶν τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτὼ ἁγίων πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ συνελθόντων.

ΚΑΝΩΝ Α.

ΕΙΤΙΣ ἐν νόσῳ ὑπὸ ἰατρῶν ἐχειρουργήθη, ἢ ὑπὸ βαρβάρων ἐξετμήθη, οὗτος μενέτω ἐν τῷ κλήρῳ. εἰ δέ τις ὑγιαίνων ἑαυτὸν ἐξέτεμεν, τοῦτον καὶ ἐν τῷ κλήρῳ ἐξεταζόμενον πεπαῦσθαι προσήκει· καὶ ἐκ τοῦ δεῦρο μηδένα τῶν τοιούτων χρῆναι προάγεσθαι. ὥσπερ δὲ τοῦτο πρόδηλον, ὅτι περὶ τῶν ἐπιτηδευόντων τὸ πρᾶγμα καὶ τολμώντων ἑαυτοὺς ἐκτέμνειν εἴρηται· οὕτως εἴτινες ὑπὸ βαρβάρων ἢ δεσποτῶν εὐνουχίσθησαν, εὑρίσκοιντο δὲ ἄλλως ἄξιοι, τοὺς τοιούτους εἰς κλῆρον προσίεται ὁ κανών.

Ex Vet. Interpretatione Dionysii Exigui, edita Moguntiæ anno 1525. *a Joan. Wendelstino, recusa Parisiis anno* 1609. *a Francisco Pithœo.*

[Canones trecentorum et octo et decem sanctorum patrum, qui Nicææ convenerunt.]

CANON I.

Si quis a medicis per languorem defectus est, aut a barbaris excisus, hic in clero permaneat. Si quis autem seipsum sanus abscidit, hunc, et in clero constitutum, abstineri convenit, et deinceps nullum debere talium promoveri. Sicut autem hoc claret, quod de his, qui hanc rem affectant, vel ausi sunt seipsos abscindere, hæc, quæ diximus, statuta sunt; ita si qui vel a barbaris, vel a dominis suis eunuchi facti sunt, et probabilis vitæ sunt: tales suscipit ecclesiastica regula ad clerum.

ΚΑΝΩΝ Β.

Ἐπειδὴ πολλὰ ἤτοι ὑπὸ ἀνάγκης ἢ ἄλλως ἐπειγομένων τῶν ἀνθρώπων ἐγένετο παρὰ τὸν κανόνα τὸν ἐκκλησιαστικὸν, ὥστε ἀνθρώπους ἀπὸ ἐθνικοῦ βίου ἀρτὶ προσελθόντας τῇ πίστει, καὶ ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ κατηχηθέντας, εὐθὺς ἐπὶ τὸ πνευματικὸν λουτρὸν ἄγειν, καὶ ἅμα τῷ βαπτισθῆναι προσάγειν εἰς ἐπισκοπὴν, ἢ εἰς πρεσβυτέριον· καλῶς ἔδοξεν ἔχειν τοῦ λοιποῦ μηδὲν τοιοῦτο γίνεσθαι. καὶ γὰρ καὶ χρόνου δεῖ τῷ κατηχουμένῳ, καὶ μετὰ τὸ βάπτισμα δοκιμασίας πλείονος. σαφὲς γὰρ τὸ ἀποστολικὸν γράμμα τὸ λέγον, Μηδὲ νεόφυτον, ἵνα μὴ τυφωθεὶς εἰς κρίμα ἐμπέσῃ καὶ παγίδα τοῦ διαβόλου· εἰ δὲ προϊόντος τοῦ χρόνου ψυχικόν τι ἁμάρτημα εὑρεθείη περὶ τὸ πρόσωπον, καὶ ἐλέγχοιτο ὑπὸ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων, πεπαύσθω ὁ τοιοῦτος τοῦ κλήρου. ὁ δὲ παρὰ ταῦτα ποιῶν, ὡς ὑπεναντία τῇ μεγάλῃ συνόδῳ θρασυνόμενος, αὐτὸς κινδυνεύσει περὶ τὸν κλῆρον.

CANON II.

Quoniam plura aut per necessitatem, aut alias cogentibus hominibus, adversus ecclesiasticam facta sunt regulam, ut homines ex gentili vita nuper accedentes ad fidem, et instructos brevi tempore, mox ad lavacrum spiritale perducerent, simulque, ut baptizati sunt, ad episcopatum, vel ad presbyterium promoverent: optime placuit, nihil tale de reliquo fieri. Nam et tempore opus est ei, qui catechizatur, et post baptisma probatione quamplurima. Manifesta est enim apostolica scriptura, quæ dicit; non neophytum, ne in superbiam elatus in judicium incidat, et laqueum diaboli. Si vero processu temporis aliquod delictum animæ circa personam reperiatur hujusmodi, et a duobus vel tribus testibus arguatur: a clero talis abstineat. Si quis autem præter hæc fecerit, quasi contra magnum concilium se efferens: ipse de clericatus honore periclitabitur.

ΚΑΝΩΝ Γ.

Ἀπηγόρευσεν καθόλου ἡ μεγάλη σύνοδος, μήτε ἐπισκόπῳ, μήτε πρεσβυτέρῳ, μήτε διακόνῳ, μήτε ὅλως τινὶ τῶν ἐν τῷ κλήρῳ, ἐξεῖναι συνείσακτον ἔχειν· πλὴν εἰ μὴ ἄρα μητέρα, ἢ ἀδελφὴν, ἢ θείαν, ἢ ἃ μόνα πρόσωπα πᾶσαν ὑποψίαν διαπέφευγεν.

ΚΑΝΩΝ Δ.

Ἐπίσκοπον προσήκει μάλιστα μὲν ὑπὸ πάντων τῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ καθίστασθαι. εἰ δὲ δυσχερὲς εἴη τὸ τοιοῦτο, ἢ διὰ κατεπείγουσαν ἀνάγκην, ἢ διὰ μῆκος ὁδοῦ· ἐξ ἅπαντος τρεῖς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγομένους, συμψήφων γινομένων καὶ τῶν ἀπόντων καὶ συντιθεμένων διὰ γραμμάτων, τότε τὴν χειροτονίαν ποιεῖσθαι. τὸ δὲ κῦρος τῶν γινομένων δίδοσθαι καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν τῷ μητροπολίτῃ.

ΚΑΝΩΝ Ε.

Περὶ τῶν ἀκοινωνήτων γενομένων, εἴτε τῶν ἐν τῷ

CANON III.

Interdixit per omnia magna synodus, non episcopo, non presbytero, non diacono, nec alicui omnino, qui in clero est, licere subintroductam habere mulierem: nisi forte matrem, aut sororem, aut amitam, vel eas tantum personas, quæ suspiciones effugiunt.

CANON IV.

Episcopum convenit maxime quidem ab omnibus, qui sunt in provincia, episcopis ordinari. Si autem hoc difficile fuerit, aut propter instantem necessitatem, aut propter itineris longitudinem: tribus tamen omnimodis in idipsum convenientibus, et absentibus quoque pari modo decernentibus, et per scripta consentientibus; tunc ordinatio celebretur; firmitas autem eorum quæ geruntur, per unamquamque provinciam, metropolitano tribuatur episcopo.

CANON V.

De his, qui communione

κλήρῳ εἴτε τῶν ἐν λαϊκῷ τάγματι ὑπὸ τῶν καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν ἐπισκόπων, κρατείτω ἡ γνώμη κατὰ τὸν κανόνα τὸν διαγορεύοντα, τοὺς ὑφ' ἑτέρων ἀποβληθέντας, ὑφ' ἑτέρων μὴ προσίεσθαι. ἐξεταζέσθω δὲ, μὴ μικροψυχίᾳ ἢ φιλονεικίᾳ, ἤ τινι τοιαύτῃ ἀηδίᾳ τοῦ ἐπισκόπου ἀποσυνάγωγοι γεγένηνται. ἵνα οὖν τοῦτο τὴν πρέπουσαν ἐξέτασιν λαμβάνῃ, καλῶς ἔχειν ἔδοξεν ἑκάστου ἐνιαυτοῦ καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν δὶς τοῦ ἔτους συνόδους γίνεσθαι. ἵνα κοινῇ πάντων τῶν ἐπισκόπων τῆς ἐπαρχίας ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγομένων τὰ τοιαῦτα ζητήματα ἐξετάζοιτο· καὶ οὕτως οἱ ὁμολογουμένως προσκεκρουκότες τῷ ἐπισκόπῳ κατὰ λόγον ἀκοινώνητοι παρὰ πᾶσιν εἶναι δόξωσι, μέχρις ἂν τῷ κοινῷ τῶν ἐπισκόπων δόξῃ τὴν φιλανθρωποτέραν ὑπὲρ αὐτῶν ἐκθέσθαι ψῆφον· αἱ δὲ σύνοδοι γινέσθωσαν, μία μὲν πρὸ τῆς τεσσαρακοστῆς, ἵνα πάσης μικροψυχίας ἀναιρουμένης, τὸ δῶρον καθαρὸν προσφέρηται τῷ Θεῷ· δευτέρα δὲ περὶ τὸν τοῦ μετοπώρου καιρόν.

privantur, seu ex clero, seu ex laico ordine, ab episcopis per unamquamque provinciam; sententia regularis obtineat. Ut hi, qui abjiciuntur, ab aliis non recipiantur. Requiratur autem, ne pusillanimitate aut contentione vel alio quolibet episcopi vitio videatur a congregatione seclusus. Ut hoc ergo decentius inquiratur, bene placuit, annis singulis per unamquamque provinciam bis in anno concilia celebrari: ut communiter omnibus simul episcopis congregatis provinciæ, discutiantur hujusmodi quæstiones. Et sic qui suo peccaverunt evidenter episcopo, excommunicati rationabiliter ab omnibus estimentur: usque quo, vel in communi vel episcopo placeat humaniorem pro talibus ferre sententiam. Concilia vero celebrentur, unum quidem, ante quadragesimam paschæ: ut omin dissensione sublata munus offeratur Deo purissimum. Secundum vero, circa tempus autumni.

ΚΑΝΩΝ ς'.

Τὰ ἀρχαῖα ἔθη κρατείτω, τὰ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Λιβύῃ καὶ Πενταπόλει, ὥστε τὸν Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπον πάντων τούτων ἔχειν τὴν ἐξουσίαν. ἐπειδὴ καὶ τῷ ἐν τῇ Ῥώμῃ ἐπισκόπῳ τοῦτο σύνηθές ἐστιν. ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπαρχίαις, τὰ πρεσβεῖα σώζεσθαι ταῖς ἐκκλησίαις. καθόλου δὲ πρόδηλον ἐκεῖνο, ὅτι εἴ τις χωρὶς γνώμης τοῦ μητροπολίτου γένοιτο ἐπίσκοπος, τὸν τοιοῦτον ἡ μεγάλη σύνοδος ὥρισε μὴ δεῖν εἶναι ἐπίσκοπον. ἐὰν μέν τοι τῇ κοινῇ πάντων ψήφῳ εὐλόγῳ οὔσῃ, καὶ κατὰ κανόνα ἐκκλησιαστικὸν, δύο ἢ τρεῖς δι' οἰκείαν φιλονεικίαν ἀντιλέγωσι, κρατείτω ἡ τῶν πλειόνων ψῆφος.

KANΩN Z.

Ἐπειδὴ συνήθεια κεκράτηκε καὶ παράδοσις ἀρχαία, ὥστε τὸν ἐν Αἰλίᾳ ἐπίσκοπον τιμᾶσθαι, ἐχέτω τὴν ἀκολουθίαν τῆς τιμῆς, τῇ μετροπόλει σωζομένου τοῦ οἰκείου ἀξιώματος.

CANON VI.

Antiqua consuetudo servetur per Ægyptum, Libyam, et Pentapolim, ita ut Alexandrinus episcopus horum omnium habeat potestatem. Quia et urbis Romæ episcopo parilis mos est. Similiter autem et apud Antiochiam, cæterasque provincias, suis privilegia serventur ecclesiis. Illud autem generaliter clarum est, quod si quis præter sententiam metropolitani fuerit factus episcopus, hunc magna synodus definivit episcopum esse non oportere. Sin autem communi cunctorum decreto rationabili, et secundum ecclesiasticam regulam comprobato, duo aut tres, propter contentiones proprias, contradicunt: obtineat sententia plurimorum.

CANON VII.

Quia consuetudo obtinuit, et antiqua traditio, ut Æliæ episcopus honoretur; habeat honoris consequentiam, salva metropoli propria dignitate.

ΚΑΝΩΝ Η.

Περὶ τῶν ὀνομαζόντων μὲν ἑαυτοὺς Καθαρούς ποτε, προσερχομένων δὲ τῇ καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ ἐκκλησίᾳ, ἔδοξε τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ συνόδῳ, ὥστε χειροθετουμένους αὐτοὺς μένειν οὕτως ἐν τῷ κλήρῳ. πρὸ πάντων δὲ τοῦτο ὁμολογῆσαι αὐτοὺς ἐγγράφως προσήκει, ὅτι συνθήσονται καὶ ἀκολουθήσουσι τοῖς τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας δόγμασι, τοῦτ' ἔστι, καὶ διγάμοις κοινωνεῖν, καὶ τοῖς ἐν τῷ διωγμῷ παραπεπτωκόσιν· ἐφ' ὧν καὶ χρόνος τέτακται, καὶ καιρὸς ὥρισται· ὥστε αὐτοὺς ἀκολουθεῖν, ἐν πᾶσι, τοῖς δόγμασι τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας. ἔνθα μὲν οὖν πάντες (for. πάντη) εἴτε ἐν κώμαις, εἴτε ἐν πόλεσιν αὐτοὶ μόνοι εὑρίσκοιντο χειροτονηθέντες, οἱ εὑρισκόμενοι, ἐν τῷ κλήρῳ ἔσονται ἐν τῷ αὐτῷ σχήματι. εἰ δὲ τοῦ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐπισκόπου ἢ πρεσβυτέρου ὄντος προσέρχονταί τινες, πρόδηλον, ὡς ὁ μὲν ἐπίσκοπος τῆς ἐκκλησίας ἕξει τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπισκόπου· ὁ δὲ ὀνομαζόμενος παρὰ τοῖς λεγο-

CANON VIII.

De his, qui se cognominant Catharos, id est mundos, si aliquando venerint ad ecclesiam catholicam, placuit sancto et magno concilio ut impositionem manus accipientes sic in clero permaneant. Hæc autem præ omnibus eos scriptis convenit profiteri, quod catholicæ et apostolicæ ecclesiæ dogmata suscipiant et sequantur. Id est, et bigamis se communicare, et his, qui in persecutione prolapsi sunt, erga quos et spatia constituta sunt, et tempora definita: ut ita ecclesiæ catholicæ et apostolicæ placita sequantur in omnibus. Ubicunque vero, sive in civitatibus sive castellis ipsi soli reperti fuerint ordinati: qui inveniuntur in clero, in eodem habitu perseverent; ubi autem catholicæ ecclesiæ episcopo, vel presbytero constituto quidam ex illis adveniunt: certum est, quod episcopus ecclesiæ habebit episcopi dignitatem. Is autem,

μένοις Καθαροῖς ἐπίσκοπος, τὴν τοῦ πρεσβυτέρου τιμὴν ἕξει. πλὴν εἰ μὴ ἄρα δοκοίη τῷ ἐπισκόπῳ τῆς τιμῆς τοῦ ὀνόματος αὐτὸν μετέχειν. εἰ δὲ τοῦτο αὐτῷ μὴ ἀρέσκοι, ἐπινοήσει τόπον ἢ χωρεπισκόπου ἢ πρεσβυτέρου ὑπὲρ τοῦ ἐν τῷ κλήρῳ ὅλως δοκεῖν εἶναι, ἵνα μὴ ἐν τῇ πόλει δύο ἐπίσκοποι ὦσιν.

ΚΑΝΩΝ Θ.

Εἴ τινες ἀνεξετάστως προήχθησαν πρεσβύτεροι, ἢ ἀνακρινόμενοι ὡμολόγησαν τὰ ἡμαρτήμενα αὐτοῖς, καὶ ὁμολογησάντων αὐτῶν παρὰ κανόνα κινούμενοι οἱ ἄνθρωποι, τοῖς τοιούτοις χεῖρα ἐπιτεθείκασι. τούτους ὁ κανὼν οὐ προσίεται. τὸ γὰρ ἀνεπίληπτον ἐκδικεῖ ἡ καθολικὴ ἐκκλησία.

ΚΑΝΩΝ Ι.

Ὅσοι προεχειρίσθησαν τῶν παραπεπτωκότων κατὰ ἄγνοιαν, ἢ καὶ προειδότων τῶν προχειρισαμένων, τοῦτο οὐ προκρίνει τῷ κανόνι τῷ ἐκκλησιαστικῷ. γνωσθέντες γὰρ καθαιροῦνται.

qui nominatur apud eos episcopus, honorem presbyterii possidebit, nisi forte placuerit episcopo nominis eum honore censeri. Si vero hoc ei minime placuerit, providebit ei aut corepiscopatus aut presbyterii locum, ut in clero prorsus esse videatur: ne in una civitate duo episcopi probentur existere.

CANON IX.

Si qui presbyteri sine examine sunt provecti, vel, cum discuterentur, peccata sua confessi sunt, et homines, contra canones commoti, manus confessis imponere tentaverunt, tales regula non admittit, quia quod inreprehensibile est, catholica defendit ecclesia.

CANON X.

Quicunque de lapsis ad ordinem cleri promoti sunt per ignorantiam, vel per ordinantium dissimulationem: hoc ecclesiasticæ non præjudicat regulæ, cogniti namque deponantur.

ΚΑΝΩΝ ΙΑ.

Περὶ τῶν παραβάντων χωρὶς ἀνάγκης, ἢ χωρὶς ἀφαιρέσεως ὑπαρχόντων, ἢ χωρὶς κινδύνου, ἤ τινος τοιούτου, ὃ γέγονεν ἐπὶ τῆς τυραννίδος Λικινίου· ἔδοξε τῇ συνόδῳ, εἰ καὶ ἀνάξιοι ἦσαν φιλανθρωπίας, ὅμως χρηστεύσασθαι εἰς αὐτούς. ὅσοι οὖν γνησίως μεταμελῶνται, τρία ἔτη ἐν ἀκροωμένοις ποιήσουσιν οἱ πιστοί· καὶ ἑπτὰ ἔτη ὑποπεσοῦνται. δύο δὲ ἔτη χωρὶς προσφορᾶς κοινωνήσουσι τῷ λαῷ τῶν προσευχῶν.

CANON XI.

De his, qui præter necessitatem prævaricati sunt aut præter ablationem facultatum, aut præter periculum, vel aliquid hujusmodi, quod factum est sub tyrannide Licinii: placuit synodo, quamvis humanitate probentur indigni, tamen eis benevolentiam commodari. Quicunque ergo veraciter pœnitudinem gerunt, tribus annis fideles inter audientes habeantur: et sex annis (*vid. not.*) omni se contritione dejiciant, duobus autem annis sine oblatione populo in oratione communicent.

ΚΑΝΩΝ ΙΒ.

Οἱ δὲ προσκληθέντες μὲν ὑπὸ τῆς χάριτος καὶ τὴν πρώτην ὁρμὴν ἐνδειξάμενοι, καὶ ἀποθέμενοι τὰς ζώνας, μετὰ δὲ ταῦτα ἐπὶ τὸν οἰκεῖον ἔμετον ἀναδραμόντες ὡς κύνες, ὥς τινας καὶ ἀργύρια πρόεσθαι, καὶ βενεφικίοις κατορθῶσαι τὸ ἀναστρατεύσασθαι· οὗτοι δέκα ἔτη ὑποπιπτέτωσαν, μετὰ τὸν τῆς τριετοῦς ἀκροάσεως χρόνον. ἐφ' ἅπασι δὲ τούτοις, προσήκει ἐξε-

CANON XII.

Quicunque vocati per gratiam primum quidem impetum monstraverunt deponentes militiæ cingulum: postmodum vero ad proprium vomitum sunt relapsi, ita ut quidam et pecunias tribuerent, et beneficiis militiam repeterent, hi decem annis post triennii tempus (quo inter audientes erunt) in afflictione permaneant. Sed in his omnibus propositum et

τάξειν τὴν προαίρεσιν καὶ τὸ εἶδος τῆς μετανοίας. ὅσοι μὲν γὰρ καὶ φόβῳ καὶ δάκρυσι καὶ ὑπομονῇ καὶ ἀγαθοεργίαις, τὴν ἐπιστροφὴν ἔργῳ καὶ οὐ σχήματι ἐπιδείκνυνται, οὗτοι πληρώσαντες τὸν χρόνον τὸν ὡρισμένον τῆς ἀκροάσεως, εἰκότως τῶν εὐχῶν κοινωνήσουσι, μετὰ τοῦ ἐξεῖναι τῷ ἐπισκόπῳ καὶ φιλανθρωπότερόν τι περὶ αὐτῶν βουλεύσασθαι, ὅσοι δὲ ἀδιαφόρως ἤνεγκαν, καὶ τὸ σχῆμα τοῦ εἰσιέναι εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀρκεῖν ἑαυτοῖς ἡγήσαντο πρὸς τὴν ἐπιστρέφειαν, ἐξ ἅπαντος πληρούτωσαν τὸν χρόνον.

ΚΑΝΩΝ ΙΓ.

Περὶ δὲ τῶν ἐξοδευόντων, ὁ παλαιὸς καὶ κανονικὸς νόμος φυλαχθήσεται καὶ νῦν, ὥστε εἴτις ἐξοδεύοι, τοῦ τελευταίου καὶ ἀναγκαιοτάτου ἐφοδίου μὴ ἀποστερεῖσθαι. εἰ δὲ ἀπογνωσθεὶς καὶ κοινωνίας πάλιν τυχὼν, πάλιν ἐν τοῖς ζῶσιν ἐξετασθῇ, μετὰ τῶν κοινωνούντων τῆς εὐχῆς μόνης ἔστω. καθόλου δὲ καὶ περὶ παντὸς οὑτινοσοῦν ἐξοδεύοντος αἰτοῦντος δὲ με-

speciem pœnitentiæ convenit explorare, quotquot enim metu et lachrymis, atque patientia, vel bonis operibus rebus ipsis conversionem suam, non simulationem demonstrant: hi definitum tempus auditionis implentes, tum demum fidelibus in oratione communicent, postmodum vero licebit episcopo de his aliquid humanius cogitare. Quicunque vero indifferenter tulerunt, et aditum introeundi ecclesiam sibi arbitrati sunt ad conversionem posse sufficere, hi definitum modis omnibus tempus impleant.

CANON XIII.

De his, qui ad exitum veniunt, etiam nunc lex antiqua regularisque servabitur, ita, ut siquis egreditur e corpore, ultimo et necessario viatico minime privetur. Quod si desperatus, et consecutus communionem oblationisque particeps factus, iterum convaluerit: sit inter eos, qui communionem orationis tantummodo consequuntur. Generaliter autem omni cuilibet in exitu posito, et pos-

ταρσχεῖν εὐχαριστίας, ὁ ἐπίσκοπος μετὰ δοκιμασίας μεταδιδότω τῆς προσφορᾶς.

ΚΑΝΩΝ ΙΔ.

Περὶ τῶν κατηχουμένων καὶ παραπεσόντων ἔδοξε τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ συνόδῳ, ὥστε τριῶν ἐτῶν αὐτοὺς ἀκροωμένους μόνον, μετὰ ταῦτα εὔχεσθαι μετὰ τῶν κατηχουμένων.

ΚΑΝΩΝ ΙΕ.

Διὰ τὸν πολὺν τάραχον καὶ τὰς στάσεις τὰς γινομένας, ἔδοξε παντάπασι περιαιρεθῆναι τὴν συνήθειαν τὴν παρὰ τὸν κανόνα εὑρεθεῖσαν ἔν τισι μέρεσιν· ὥστε ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν μὴ μεταβαίνειν, μήτε ἐπίσκοπον, μήτε πρεσβύτερον, μήτε διάκονον. εἰ δέ τις μετὰ τὸν τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης συνόδου ὅρον, τοιούτῳ τινὶ ἐπιχειρήσειεν, ἢ ἐπιδοίη ἑαυτὸν πράγματι τοιούτῳ, ἀκυρωθήσεται ἐξάπαντος τὸ κατασκεύασμα, καὶ ἀποκατασταθήσεται τῇ ἐκκλησίᾳ, ἧς ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ πρεσβύτερος ἐχειροτονήθη.

centi sibi communionis gratiam tribui, episcopus probabiliter ex oblatione dare debebit.

CANON XIV.

De catechumenis sancto et magno concilio placuit, ut tribus annis sint inter audientes tantummodo, post hæc autem cum catechumenis orent.

CANON XV.

Propter multam perturbationem et seditiones, quæ fiunt, placuit consuetudinem omnimodis amputari, quæ præter regulam in quibusdam partibus videtur admissa: ita, ut de civitate ad civitatem non episcopus, non presbyter, non diaconus transferatur. Siquis autem post definitionem sancti et magni concilii tale quid agere tentaverit, et se hujuscemodi negocio manciparit: hoc factum prorsus in irritum ducatur, et restituatur ecclesiæ cui fuit episcopus, aut presbyter, vel diaconus ordinatus.

ΚΑΝΩΝ Ις.

Ὅσοι ῥιψοκινδύνως μήτε τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντες, μήτε τὸν ἐκκλησιαστικὸν κανόνα εἰδότες ἀναχωρήσουσι τῆς ἐκκλησίας, πρεσβύτεροι ἢ διάκονοι, ἢ ὅλως ἐν τῷ κανόνι ἐξεταζόμενοι· οὗτοι οὐδαμῶς δεκτοὶ ὀφείλουσιν εἶναι ἐν ἑτέρᾳ ἐκκλησίᾳ, ἀλλὰ πᾶσαν αὐτοῖς ἀνάγκην ἐπάγεσθαι χρὴ, ἀναστρέφειν εἰς τὰς ἑαυτῶν παροικίας, ἢ ἐπιμένοντας, ἀκοινωνήτους εἶναι προσήκει. εἰ δὲ καὶ τολμήσειέν τις ὑφαρπάσαι τὸν τῷ ἑτέρῳ διαφέροντα, καὶ χειροτονῆσαι ἐν τῇ αὐτοῦ ἐκκλησίᾳ, μὴ συγκατατιθεμένου τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου, οὗ ἀνεχώρησεν ὁ ἐν τῷ κανόνι ἐξεταζόμενος, ἄκυρος ἔστω ἡ χειροτονία.

ΚΑΝΩΝ ΙΖ.

Ἐπειδὴ πολλοὶ ἐν τῷ κανόνι ἐξεταζόμενοι τὴν πλεονεξίαν καὶ τὴν αἰσχροκερδίαν διώκοντες, ἐπελάθοντο τοῦ θείου γράμματος λέγοντος, τὸ ἀργύριον αὐτοῦ οὐκ ἔδωκεν ἐπὶ τόκῳ, καὶ δανείζοντες, ἑκατο-

CANON XVI.

Quicunque temere ac periculose, neque timorem Dei præ oculis habentes, nec ecclesiasticam regulam agnoscentes, discedunt ab ecclesia presbyteri, aut diaconi, vel quicunque sub regula prorsus existunt: hi nequaquam debent in aliam ecclesiam recipi, sed omnem necessitatem convenit illis imponi, ut ad suas parochias revertantur, quod si non fecerint, oportet eos communione privari. Siquis autem ad alium pertinentem audacter invadere, et in sua ecclesia ordinare tentaverit, non consentiente episcopo, a quo discessit, is qui regulæ mancipatur: ordinatione hujuscemodi irrita comprobetur.

CANON XVII.

Quoniam multi, sub regula constituti, avaritiam et turpia lucra sectantur, oblitique divinæ scripturæ, dicentis, Qui pecuniam suam non dedit ad usuram; mutuum dantes centesimas exigunt: juste censuit sanc-

στὰς ἀπαιτοῦσιν· ἐδικαίωσεν ἡ ἁγία καὶ μεγάλη σύνοδος, ὡς εἴτις εὑρεθείη μετὰ τὸν ὅρον τοῦτον τόκους λαμβάνειν, ἐκ μεταχειρήσεως ἢ ἄλλως μετερχόμενος τὸ πρᾶγμα, ἢ ἡμιολίας ἀπαιτῶν, ἢ ὅλως ἕτερόν τι ἐπινοῶν αἰσχροῦ κέρδους ἕνεκα, καθαιρεθήσεται τοῦ κλήρου, καὶ ἀλλότριος τοῦ κανόνος ἔσται.

ΚΑΝΩΝ ΙΗ.

Ἦλθεν εἰς τὴν ἁγίαν καὶ μεγάλην σύνοδον, ὅτι ἔν τισι τόποις καὶ πόλεσι, τοῖς πρεσβυτέροις τὴν εὐχαριστίαν οἱ διάκονοι διδόασιν, ὥσπερ οὔτε ὁ κανὼν οὔτε ἡ συνήθεια παρέδωκε, τοὺς ἐξουσίαν μὴ ἔχοντας προσφέρειν, τοῖς προσφέρουσι διδόναι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ. κακεῖνο δὲ ἐγνωρίσθη, ὅτι ἤδη τινὲς τῶν διακόνων καὶ πρὸ τῶν ἐπισκόπων τῆς εὐχαριστίας ἅπτονται. ταῦτα οὖν πάντα περιῃρήσθω· καὶ ἐμμενέτωσαν οἱ διάκονοι τοῖς ἰδίοις μέτροις, εἰδότες ὅτι τοῦ μὲν ἐπισκόπου ὑπηρέται εἰσὶ, τῶν δὲ πρεσβυτέρων ἐλάττους τυγχάνουσι. λαμβανέτωσαν

ta et magna synodus, ut siquis inventus fuerit post hanc definitionem usuras accipiens, aut ex adinventione aliqua, vel quolibet modo, negotium transigens, aut hemiolia (id est, sescupla) exigens, vel aliquid tale prorsus excogitans turpis lucri gratia: dejiciatur a clero, et alienus existat a regula.

CANON XVIII.

Pervenit ad sanctum magnumque concilium, quod in quibusdam locis et civitatibus presbyteris gratiam sacræ communionis diaconi porrigant, quod nec regula nec, consuetudo tradidit, ut ab his, qui potestatem non habent offerendi, illi, qui offerunt, Christi corpus accipiant. Necnon et illud innotuit, quod quidam diaconi ante episcopos sacra oblata contingant. Hæc igitur omnia resecentur, et in sua diaconi mensura permaneant, scientes, quod episcoporum quidem ministri sint, inferiores autem presbyteris habeantur per

δὲ κατὰ τὴν τάξιν τὴν εὐχαριστίαν μετὰ τοὺς πρεσβυτέρους, ἢ τοῦ ἐπισκόπου διδόντος αὐτοῖς, ἢ τοῦ πρεσβυτέρου· ἀλλὰ μηδὲ καθῆσθαι ἐν μέσῳ τῶν πρεσβυτέρων ἐξέστω τοῖς διακόνοις· παρὰ κανόνα γὰρ καὶ παρὰ τάξιν ἐστὶ τὸ γινόμενον. εἰ δέ τις μὴ θέλοι πειθαρχεῖν καὶ μετὰ τούτους τοὺς ὅρους, πεπαύσθω τῆς διακονίας.

ΚΑΝΩΝ ΙΘ.

Περὶ τῶν Παυλιανισάντων, εἶτα προσφυγόντων τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ, ὅρος ἐκτέθειται ἀναβαπτίζεσθαι αὐτοὺς ἐξάπαντος. εἰ δέ τινες ἐν τῷ παρελθυθότι χρόνῳ ἐν τῷ κλήρῳ ἐξητάσθησαν, εἰ μὲν ἄμεμπτοι καὶ ἀνεπίληπτοι φανεῖεν, ἀναβαπτισθέντες χειροτονείσθωσαν ὑπὸ τοῦ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐπισκόπου. εἰ δὲ ἡ ἀνάκρισις ἀνεπιτηδείους αὐτοὺς εὑρίσκοι, καθαιρεῖσθαι αὐτοὺς προσήκει. ὡσαύτως δὲ καὶ περὶ τῶν διακονισσῶν, καὶ ὅλως περὶ τῶν ἐν τῷ κανόνι ἐξεταζομένων ὁ αὐτὸς τύπος παραφυλαχθήσεται. ἐμνήσθημεν δὲ τῶν διακονισσῶν τῶν ἐν τῷ σχήματι ἐξετασθεισῶν, ἐπεὶ μηδὲ χειροθεσίαν τινὰ

ordinem. Ergo post presbyteros gratiam sacræ communionis accipiant aut episcopo, aut presbytero porrigente. Sed nec sedere in medio presbyterorum diaconis liceat; quia si hoc fiat, præter regulam et ordinem probatur existere. Siquis autem etiam post has definitiones obedire noluerit, a ministerio cessare debebit.

CANON XIX.

De Paulianistis ad ecclesiam catholicam confugientibus definitio prolata est; ut baptizentur omnimodis. Si qui autem de his præterito tempore fuerint in clero, siquidem immaculati et inreprehensibiles apparuerint, baptizati ordinentur ab episcopo ecclesiæ catholicæ, quod si discussio incongruos eos invenerit, abjici tales conveniet. Similiter autem et de diaconissis, et omnino de his, qui sub regula versantur, hæc forma servabitur. Meminimus autem de diaconissis, quæ in eodem habitu esse probantur,

ἔχουσιν, ὥστε ἐξάπαντος ἐν τοῖς λαϊκοῖς αὐτὰς ἐξετάζεσθαι.

ΚΑΝΩΝ Κ.

Ἐπειδή τινές εἰσιν ἐν τῇ κυριακῇ γόνυ κλίνοντες, καὶ ἐν ταῖς τῆς πεντηκοστῆς ἡμέραις, ὑπὲρ τοῦ πάντα ἐν πάσῃ παροικίᾳ ὁμοίως παραφυλάττεσθαι, ἑστῶτας ἔδοξε τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ τὰς εὐχὰς ἀποδιδόναι τῷ Θεῷ.

quod non habeant manus impositionem, et ideo modis omnibus eas inter laicos deputari.

CANON XX.

Quoniam sunt quidam in die Dominico genua flectentes, et in diebus Pentecostes, ut omnia in universis locis consonanter observentur, placuit sancto concilio stantes Domino vota persolvere.

Expliciunt Canones Nicæni Concilii.

CONCILII

CONSTANTINOPOLITANI

ANNO CHRISTI CCCLXXXI. HABITI

CANONES ET SYMBOLUM.

CANONES

CONCILII CONSTANTINOPOLITANI GENERALIS.

Κανόνες τῶν ἑκατον πεντήκοντα ἁγίων πατέρων τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει συνελθόντων.

Canones sanctorum centum quinquaginta patrum, qui Constantinopoli convenerunt.

Epistola Synodi ad Theodosium Magnum.

Προσφωνητικὸς τῆς αὐτῆς ἁγίας συνόδου πρὸς τὸν εὐλαβέστατον βασιλέα Θεοδόσιον τὸν μέγαν, ᾧ ὑπέταξαν τοὺς παρ' αὐτῶν ἐκτεθέντας κανόνας.

Ejusdem sancti concilii ad piissimum Imperatorem Theodosium Magnum nuncupatoria; cui adjunxerunt a se statutos canones.

Τῷ εὐσεβεστάτῳ βασιλεῖ Θεοδοσίῳ ἡ ἁγία σύνοδος τῶν ἐπισκόπων τῶν ἐκ διαφόρων ἐπαρχιῶν συνελθόντων ἐν Κωνσταντινουπόλει.

ΑΡΧΗ μὲν ἡμῖν τοῦ πρὸς τὴν σὴν εὐσέβειαν γράμματος, εὐχαριστία πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ἀναδείξαντα τῆς ὑμετέρας εὐσεβείας τὴν βασιλείαν, ἐπὶ κοινῇ τῶν ἐκκλησιῶν εἰρήνῃ καὶ τῆς ὑγιοῦς πίστεως στηριγμῷ· ἀποδιδόντες δὲ τῷ Θεῷ τὴν ὀφειλομένην εὐχα-

Piissimo Imperatori Theodosio, sanctum concilium episcoporum, qui ex diversis provinciis Constantinopoli convenerunt.

INITIO quidem nostri ad tuam pietatem scripti, gratias agimus Deo, qui vestræ pietatis imperium constituit ad communem pacem ecclesiarum, et sanæ fidei confirmationem. Agentes autem Deo debitas gratias, necessario quoque ea quæ

ριστίαν ἀναγκαίως καὶ τὰ γεγενημένα κατὰ τὴν ἁγίαν σύνοδον πρὸς τὴν σὴν εὐσέβειαν ἀναφέρομεν· καὶ ὅτι συνελθόντες εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὸ γράμμα τῆς σῆς εὐσεβείας, πρῶτον μὲν ἀνενεωσάμεθα τὴν πρὸς ἀλλήλους ὁμόνοιαν· ἔπειτα δὲ καὶ συντόμους ὅρους ἐξεφωνήσαμεν, τήν τε τῶν πατέρων πίστιν τῶν ἐν Νικαίᾳ κυρώσαντες, καὶ τὰς κατ' αὐτῆς ἐκφυείσας αἱρέσεις ἀναθεματίσαντες. πρὸς δὲ τούτοις, καὶ ὑπὲρ τῆς εὐταξίας τῶν ἐκκλησιῶν ῥητοὺς κανόνας ὡρίσαμεν· ἅπερ ἅπαντα τῷδε ἡμῶν τῷ γράμματι ὑπετάξαμεν. δεόμεθα τοίνυν τῆς σῆς εὐσεβείας ἐπικυρωθῆναι τῆς συνόδου τὴν ψῆφον· ἵν' ὥσπερ τοῖς τῆς κλήσεως γράμμασι τὴν ἐκκλησίαν τετίμηκας, οὕτω καὶ τῶν δοξάντων ἐπισφραγίσῃς τὸ τέλος. ὁ δὲ Κύριος στηρίξῃ σου τὴν βασιλείαν ἐν εἰρήνῃ καὶ δικαιοσύνῃ, καὶ παραπέμψῃ γενεαῖς γενεῶν, καὶ προσθείῃ τῷ ἐπιγείῳ κράτει καὶ τῆς βασιλείας τῆς ἐπουρανίου τὴν ἀπόλαυσιν. ἐῤῥωμένον

acta sunt in sancto concilio, ad tuam referimus pietatem, nempe quod ex quo tempore juxta litteras tuæ pietatis Constantinopoli convenimus, primum quidem mutuam inter nos concordiam renovavimus: deinde vero breves etiam pronunciavimus definitiones, quibus et patrum, qui Nicææ congregati fuerunt, fidem confirmavimus; et, quæ adversus eam obortæ sunt, perversas hæreses ac pravas opiniones extrema cum exsecratione ac detestatione reprobavimus. Præterea etiam ad disciplinam ecclesiarum, certos canones statuimus: quæ omnia huic nostro scripto subjecimus. Rogamus igitur tuam clementiam, ut per litteras quoque tuæ pietatis ratum habeatur concilii decretum: ut sicuti litteris, quibus nos convocasti, ecclesiam honore prosecutus es; ita etiam finem eorum quæ decreta sunt, obsignes. Dominus autem imperium tuum in pace et justitia stabiliat, et producat in multas ætates et generationes, atque ad terrenum imperium cœlestis quoque regni fructum adjiciat. Gratificetur Deus orbi terra-

σε, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς καλοῖς διαπρέποντα ὁ Θεὸς χαρίσαιτο τῇ οἰκουμένῃ, εὐχαῖς τῶν ἁγίων, τὸν ὡς ἀληθῶς εὐσεβέστατον καὶ θεοφιλέστατον βασιλέα.

rum, ut te, qui re vera pietatis studiosissimus, Deique amantissimus Imperator es, sanctorum precibus bene valentem, omnibusque præclaris rebus florentem, aspiciat. Gentiani Herveti Interpretatio ab Harduino recognita, apud *Concilia* edit. Harduin. tom. I. pag. 807.

Τάδε ὥρισαν οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει χαρίτι Θεοῦ συνελθόντες ἐπίσκοποι ἐκ διαφόρων ἐπαρχιῶν κατὰ κλῆσιν τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως Θεοδοσίου.

Hæc decreverunt ac statuerunt episcopi, qui gratia Dei ex diversis provinciis Constantinopol. convenerunt, vocati a Theodosio piissimo Imperatore. *Concil.* edit. Labbe et Cossart. vol. II. pag. 945.

TITULI CAPITULORUM,

EX ISIDORI MERCATORIS COLLECTIONE.

I. Custodiendam esse fidem patrum trecentorum decem et octo.

II. Ut episcopi suam diœcesim gubernent, nec ad alias accedant.

III. Non invitatos episcopos ultra diœcesim propriam accedere non debere.

IV. De ecclesiis barbaricis positis, sive in barbaricis compositis.

V. (Apud Græcos III.) De honore Constantinopolitani episcopi.

VI. (IV.) De Maximo Cynico philosopho.

VII. De fide symboli apud Constantinopolim constituti. (Apud Isidorum ultimus Canon est symbolum CP. Apud Græcos Canon V. est, De tomo occidentalium. VI. De accusatoribus episcoporum orthodoxorum. VII. De admissione hæreticorum.)

ΚΑΝΩΝ Α.

Μὴ ἀθετεῖσθαι τὴν πίστιν τῶν πατέρων τῶν τριακοσίων δεκαοκτὼ τῶν ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας συνελθόντων· ἀλλὰ μένειν ἐκείνην κυρίαν, καὶ ἀναθεματισθῆναι πᾶσαν αἵρεσιν· καὶ ἰδικῶς τὴν τῶν Εὐνομιανῶν, εἴτουν Ἀνομοίων· καὶ τὴν τῶν Ἀρειανῶν, εἴτουν Εὐδοξιανῶν· καὶ τὴν τῶν Ἡμιαρειάνων, εἴτουν Πνευματομάχων· καὶ τὴν τῶν Σαβελλιανῶν, καὶ τὴν τῶν Μαρκελλιανῶν, καὶ τὴν τῶν Φωτεινιανῶν, καὶ τὴν τῶν Ἀπολλιναριστῶν.

ΚΑΝΩΝ Β.

Τοὺς ὑπὲρ διοίκησιν ἐπισκόπους, ταῖς ὑπερορίοις ἐκκλησίαις μὴ ἐπιέναι, μηδὲ συγχέειν τὰς ἐκκλησίας· ἀλλὰ κατὰ τοὺς κανόνας, τὸν μὲν Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπον, τὰ ἐν Αἰγύπτῳ μόνον οἰκονομεῖν· τοὺς δὲ τῆς ἀνατολῆς ἐπισκόπους, τὴν ἀνατολὴν μόνην διοικεῖν· φυλαττομένων τῶν ἐν τοῖς κανόσι τοῖς κατὰ

Ex Vet. Interpretatione Dionysii Exigui, quæ cum Canone de Maximo finitur. Reliqua interpretatus est Gentianus Hervetus.

CANON I.

Fidem non violandam patrum CCCXVIII. qui apud Nicæam Bithyniæ convenerunt: sed manere eam firmam, et stabilem, anathematizandam omnem hæresem, et specialiter Eunomianorum, vel Anomœorum, et Arianorum, vel Eudoxianorum, et Macedoniorum, vel Spiritui Sancto resistentium, et Sabellianorum, et Marcellianorum, et Photinianorum, et Apollinariorum.

CANON II.

Qui sunt super diœcesin episcopi, nequaquam ad ecclesias, quæ sunt extra præfixos sibi terminos, accedant: nec eas hac præsumptione confundant, sed juxta canones Alexandrinus Antistes quæ sunt in Ægypto, regat solummodo, et orientis episcopi orientem tan-

Νικαίαν πρεσβείων τῇ Ἀντιοχέων ἐκκλησίᾳ· καὶ τοὺς τῆς Ἀσιανῆς διοικήσεως ἐπισκόπους τὰ κατὰ τὴν Ἀσιανὴν μόνον οἰκονομεῖν· καὶ τοὺς τῆς Ποντικῆς, τὰ τῆς Ποντικῆς μόνα· καὶ τοὺς τῆς Θρᾳκικῆς, τὰ τῆς Θρᾳκικῆς μόνον οἰκονομεῖν. ἀκλήτους δὲ ἐπισκόπους ὑπὲρ διοίκησιν μὴ ἐπιβαίνειν ἐπὶ χειροτονίᾳ ἢ τισιν ἄλλαις οἰκονομίαις ἐκκλησιαστικαῖς· φυλαττομένου δὲ τοῦ προγεγραμμένου περὶ τῶν διοικήσεων κανόνος, εὔδηλον ὡς τὰ καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν ἡ τῆς ἐπαρχίας σύνοδος διοικήσει κατὰ τὰ ἐν Νικαίᾳ ὡρισμένα. τὰς δὲ ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς ἔθνεσι τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας, οἰκονομεῖσθαι χρὴ κατὰ τὴν κρατήσασαν συνήθειαν τῶν πατέρων.

ΚΑΝΩΝ Γ.

Τὸν μέν τοι Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσκοπον ἔχειν τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς μετὰ τὸν τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπον, διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν νέαν Ῥώμην.

tum gubernent, servatis privilegiis, quæ Nicænis canonibus ecclesiæ Antiochenæ tributa sunt. Asianæ quoque diœceseos episcopi ea solum, quæ sunt in Asiana diœcesi dispensent. Necnon, et Ponti episcopi ea tantum, quæ sunt in Ponto, et Thraciarum, quæ in Thraciis sunt, gubernent.

Non vocati autem episcopi ultra suam diœcesin non accedant propter ordinationes faciendas, vel propter alias dispensationes ecclesiasticas. Servata vero quæ scripta est de gubernationibus regula, manifestum est, quod illa, quæ sunt per unamquamque provinciam, ipsius provinciæ synodus dispenset, sicut Nicæno constat decretum esse concilio. Ecclesias autem Dei in barbaricis gentibus constitutas gubernari convenit juxta consuetudinem, quæ est a patribus observata.

CANON III.

Veruntamen Constantinopolitanus episcopus habeat honoris primatum post Romanum episcopum: propterea quod urbs ipsa sit junior Roma.

ΚΑΝΩΝ Δ.

Περὶ Μαξίμου τοῦ κυνικοῦ καὶ τῆς κατ' αὐτὸν ἀταξίας τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει γενομένης, ὥστε μήτε τὸν Μάξιμον ἐπίσκοπον ἢ γενέσθαι ἢ εἶναι, μήτε τοὺς παρ' αὐτοῦ χειροτονηθέντας ἐν οἱῳδήποτε βαθμῷ κλήρου, πάντων καὶ τῶν περὶ αὐτὸν καὶ τῶν παρ' αὐτοῦ γενομένων ἀκυρωθέντων.

CANON IV.

De Maximo cynico, et ejus inordinata constitutione, quæ Constantinopoli facta est, placuit neque Maximum episcopum esse, vel fuisse, nec eos, qui ab ipso in quolibet gradu clerici sunt ordinati: cum omnia, quæ ab eodem perpetrata sunt, in irritum deducta esse videantur.

ΚΑΝΩΝ Ε.

Περὶ τοῦ τόμου τῶν δυτικῶν· καὶ τοὺς ἐν Ἀντιοχείᾳ ἀπεδεξάμεθα τοὺς μίαν ὁμολογοῦντας Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος θεότητα.

CANON V.

De volumine occidentalium: etiam eos suscipimus, qui Antiochiæ unam Patris et Filii et Spiritus Sancti Deitatem confitentur.

ΚΑΝΩΝ ϛ.

Ἐπειδὴ πολλοὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν εὐταξίαν συγχεῖν καὶ ἀνατρέπειν βουλόμενοι, φιλέχθρως καὶ συκοφαντικῶς αἰτίας τινὰς κατὰ τῶν οἰκονομούντων τὰς ἐκκλησίας ὀρθοδόξων ἐπισκόπων συμπλάσσουσιν, οὐδὲν ἕτερον ἢ χραίνειν τὰς τῶν ἱερέων ὑπολήψεις

CANON VI.

Quoniam multi ecclesiasticum ordinem confundere et subvertere volentes, inimice et sycophantice adversus orthodoxos episcopos, qui ecclesias administrant, accusationes quasdam confingunt, nihil aliud quam sacerdotum bonam existimationem lædere, et in

καὶ ταραχὰς τῶν εἰρηνευόντων λαῶν κατασκευάζειν ἐπιχειροῦντες· τούτου ἕνεκεν ἤρεσε τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει συνδραμόντων ἐπισκόπων, μὴ ἀνεξετάστως προσίεσθαι τοὺς κατηγόρους, μηδὲ πᾶσιν ἐπιτρέπειν τὰς κατηγορίας ποιεῖσθαι κατὰ τῶν οἰκονομούντων τὰς ἐκκλησίας, μηδὲ μὴν πάντας ἀποκλείειν. ἀλλ' εἰ μέν τις οἰκείαν τινὰ μέμψιν, τοῦτ' ἔστιν, ἰδιωτικὴν, ἐπαγάγοι τῷ ἐπισκόπῳ, ὡς πλεονεκτηθεὶς, ἢ ἄλλό τι παρὰ τὸ δίκαιον παρ' αὐτοῦ πεπονθώς· ἐπὶ τῶν τοιούτων κατηγοριῶν μὴ ἐξετάζεσθαι, μήτε πρόσωπον τοῦ κατηγόρου, μήτε τὴν θρησκείαν. χρὴ γὰρ παντὶ τρόπῳ, τό τε συνειδὸς τοῦ ἐπισκόπου ἐλεύθερον εἶναι, καὶ τὸν ἀδικεῖσθαι λέγοντα, οἵας ἂν ᾖ θρησκείας τῶν δικαίων τυγχάνειν. εἰ δὲ ἐκκλησιαστικὸν εἴη τὸ ἐπιφερόμενον ἔγκλημα τῷ ἐπισκόπῳ, τότε δοκιμάζεσθαι χρὴ τῶν κατηγορούντων τὰ πρόσωπα· ἵνα πρῶτον μὲν αἱρετικοῖς μὴ ἐξῇ κατηγορίας κατὰ τῶν ὀρθοδόξων ἐπισκόπων ὑπὲρ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ποιεῖσθαι. αἱρετικοὺς δὲ λέγομεν, τούς τε πάλαι τῆς ἐκκλησίας ἀπο-

pace degentium populorum tumultus concitare conantes: ea de causa placuit sanctæ synodo episcoporum, qui Constantinopoli convenerunt, nec sine examine admittere accusatores; nec omnibus, eorum qui ecclesias administrant, accusationes permittere; nec omnes excludere. Sed si quis propriam quidem querelam, id est, privatam, intendat episcopo, ut oppressus, vel injuria aliqua ab ipso affectus: in ejusmodi accusationibus nec accusatoris personam, nec religionem examinari. Oportet enim episcopi conscientiam esse omnibus modis liberam, et eum qui sibi injuriam factam esse dicit, cujuscumque sit religionis, jus suum obtinere. Si autem sit crimen ecclesiasticum, quod episcopo intenditur; tunc examinari oportet personas accusatorum: ut primum quidem hæreticis non liceat orthodoxos episcopos de rebus ecclesiasticis accusare. Hæreticos autem dicimus, et qui olim ab ecclesia

κηρυχθέντας, καὶ τοὺς μετὰ ταῦτα ὑφ' ἡμῶν ἀναθεματισθέντας· πρὸς δὲ τούτοις, καὶ τοὺς τὴν πίστιν μὲν τὴν ὑγιῆ προσποιουμένους ὁμολογεῖν, ἀποσχίσαντας δὲ καὶ ἀντισυνάγοντας τοῖς κανονικοῖς ἡμῶν ἐπισκόποις. ἔπειτα δὲ καὶ εἴ τινες τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἐπὶ αἰτίαις τισὶ προκατεγνωσμένοι εἶεν καὶ ἀποβεβλημένοι, ἢ ἀκοινώνητοι, εἴτε ἀπὸ κλήρου, εἴτε ἀπὸ λαϊκοῦ τάγματος· μηδὲ τούτοις ἐξεῖναι κατηγορεῖν ἐπισκόπου, πρὶν ἂν τὸ οἰκεῖον ἔγκλημα πρότερον ἀποδύσωνται. ὁμοίως δὲ καὶ τοὺς ὑπὸ κατηγορίαν προλαβοῦσαν ὄντας μὴ πρότερον δεκτοὺς εἰς ἐπισκόπου κατηγορίαν ἢ ἑτέρων κληρικῶν, πρὶν ἂν ἀθώους ἑαυτοὺς τῶν ἐπαχθέντων αὐτοῖς ἀποδείξωσιν ἐγκλημάτων. εἰ μέν τοι τινὲς μήτε αἱρετικοὶ, μήτε ἀκοινώνητοι εἶεν, μήτε κατεγνωσμένοι ἢ προκατηγορημένοι ἐπί τισι πλημμελήμασι, λέγοιεν δὲ ἔχειν τινὰ ἐκκλησιαστικὴν κατὰ τοῦ ἐπισκόπου κατηγορίαν· τούτους κελεύει ἡ ἁγία σύνοδος πρῶτον μὲν ἐπὶ τῶν τῆς ἐπαρχίας πάντων ἐπισκόπων ἐνίστασθαι τὰς κατ-

ejecti sunt, et qui sunt postea a nobis anathematizati: ad hæc autem et eos, qui se sanam quidem fidem confiteri præ se ferunt, avulsi autem sunt et abscissi, et adversus canonicos nostros episcopos congregationem faciunt. Præterea autem et si aliqui eorum ab ecclesia ob aliquas causas prius condemnati, et ejecti, vel excommunicati fuerint, sive ex clero, sive ex laicorum ordine; nec eis licere episcopum accusare, priusquam proprium crimen absterserint. Similiter autem et eos, qui sub priore adhuc accusatione laborant, non prius ad episcopi vel aliorum clericorum accusationem admitti, quam se objectorum sibi criminum insontes ostenderint. Sed si nonnulli nec hæretici, nec excommunicati fuerint, nec prius damnati, vel aliquorum criminum accusati, dicant autem se habere ecclesiasticas aliquas adversus episcopum criminationes; eos jubet sancta synodus, primum quidem apud provinciæ episcopos accusationem intendere, et apud eos probare

ηγορίας, καὶ ἐπ' αὐτῶν ἐλέγχειν τὰ ἐγκλήματα τοῦ ἐν αἰτίαις τισὶν ἐπισκόπου. εἰ δὲ συμβαίη ἀδυνατῆσαι τοὺς ἐπαρχιώτας πρὸς διόρθωσιν τῶν ἐπιφερομένων ἐγκλημάτων τῷ ἐπισκόπῳ· τότε αὐτοὺς προσιέναι μείζονι συνόδῳ τῶν τῆς διοικήσεως ἐκείνης ἐπισκόπων, ὑπὲρ τῆς αἰτίας ταύτης συγκαλουμένων, καὶ μὴ πρότερον ἐνίστασθαι τὴν κατηγορίαν, πρὶν ἢ ἐγγράφως αὐτοὺς τὸν ἴσον αὐτοῖς (for. αὐτοῖς) ὑποτιμήσασθαι κίνδυνον, εἴπερ ἐν τῇ τῶν πραγμάτων ἐξετάσει συκοφαντοῦντες τὸν κατηγορούμενον ἐπίσκοπον ἐλεγχθεῖεν. εἰ δέ τις καταφρονήσας τῶν κατὰ τὰ προδηλωθέντα δεδογμένων, τολμήσειεν ἢ βασιλικὰς ἐνοχλεῖν ἀκοὰς, ἢ κοσμικῶν ἀρχόντων δικαστήρια, ἢ οἰκουμενικὴν σύνοδον ταράσσειν, πάντας ἀτιμάσας τοὺς τῆς διοικήσεως ἐπισκόπους· τὸν τοιοῦτον τὸ παράπαν εἰς κατηγορίαν μὴ εἶναι δεκτὸν, ὡς καθυβρίσαντα τοὺς κανόνας, καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν λυμηνάμενον εὐταξίαν.

crimina episcopo objecta. Quod si evenerit, ut provinciales episcopi crimina, quæ episcopo intentata sunt, corrigere non possint; tunc ipsos accedere ad majorem synodum diœcesis illius episcoporum, pro hac causa convocatorum; et accusationem non prius intendere, quam in scriptis æquale periculum sibi statuant, si quidem in rebus examinandis accusatum episcopum calumniari convicti fuerint. Si quis autem iis, quæ (ut prius declaratum est) decreta fuerunt contemptis, ausus fuerit vel imperatoris aures molestia efficere, vel sæcularium principum judicia, vel universalem synodum perturbare, neglectis diœcesis episcopis; eum nullo modo esse ad accusationem admittendum; ut qui canonibus injuriam fecerit, et ecclesiasticum ordinem everterit.

ΚΑΝΩΝ Ζ.

CANON VII.

[Τοὺς προστιθεμένους τῇ ὀρθοδοξίᾳ καὶ τῇ μερίδι

Eos qui rectæ fidei se adjungunt, et parti eorum qui ex

τῶν σωζομένων ἀπὸ αἱρετικῶν δεχόμεθα κατὰ τὴν ὑποτεταγμένην ἀκολουθίαν καὶ συνήθειαν. Ἀρειανοὺς μὲν καὶ Μακεδονιανοὺς καὶ Σαββατιανοὺς καὶ Ναυατιανοὺς τοὺς λέγοντας ἑαυτοὺς καθαροὺς καὶ καθαρωτέρους (vid. notam) καὶ τοὺς Τεσσαρεσκαιδεκατίτας εἴτουν Τετραδίτας, καὶ Ἀπολλιναριστὰς δεχόμεθα διδόντας λιβέλλους, καὶ ἀναθεματίζοντας πᾶσαν αἵρεσιν, μὴ φρονοῦσαν ὡς φρονεῖ ἡ ἁγία τοῦ Θεοῦ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ ἐκκλησία· καὶ σφραγιζομένους ἤτοι χριομένους πρῶτον τῷ ἁγίῳ μύρῳ, τό τε μέτωπον καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὰς ῥῖνας καὶ τὸ στόμα καὶ τὰ ὦτα. καὶ σφραγίζοντες αὐτοὺς, λέγομεν· Σφραγὶς δωρεᾶς Πνεύματος ἁγίου. Εὐνομιανοὺς μέν τοι τοὺς εἰς μίαν κατάδυσιν βαπτιζομένους καὶ Μοντανιστὰς τοὺς ἐνταῦθα λεγομένους Φρύγας, καὶ Σαβελλιανοὺς τοὺς υἱοπατορίαν διδάσκοντας, καὶ ἑτερά τινα χαλεπὰ ποιοῦντας· καὶ τὰς ἄλλας πάσας αἱρέσεις (ἐπειδὴ πολλοί εἰσιν ἐνταῦθα, μάλιστα οἱ ἀπὸ τῆς Γαλατῶν χώρας ἐρχόμενοι)· πάντας τοὺς ἀπ' αὐτῶν θέλοντας προστίθεσθαι τῇ ὀρθο-

hæreticis servantur, recipimus, secundum subjectam hic consequentiam et consuetudinem. Arianos quidem, et Macedonianos, et Sabbatianos, et Novatianos, qui dicunt seipsos Catharos et Aristeros, et Tessaradecatitas, sive Tetraditas, et Apollinaristas, recipimus, dantes quidem libellos, et omnem hæresim anathematizantes, quæ non sentit ut sancta Dei catholica et apostolica ecclesia; et signatos, sive unctos primum sancto chrismate, et frontem, et oculos, et nares, et os, et aures. Et eos signantes dicimus, *Signaculum doni Spiritus Sancti*. Atqui Eunomianos, qui in unam immersionem baptizantur; et Montanistas, qui hic dicuntur Phryges, et Sabellianos, qui eumdem esse Patrem et Filium opinantur, utrumque simul confundentes, et alia gravia et indigna faciunt: et alias omnes hæreses: quoniam hic multi sunt hæretici, et maxime qui ex Galatarum regione veniunt: quicumque ex his rectæ

δοξίᾳ ὡς Ἕλληνας δεχόμεθα, καὶ τὴν πρώτην ἡμέραν ποιοῦμεν αὐτοὺς Χριστιανοὺς, τὴν δὲ δευτέραν κατηχουμένους, εἶτα τὴν τρίτην ἐξορκίζομεν αὐτοὺς μετὰ τοῦ ἐμφυσᾶν τρίτον εἰς τὸ πρόσωπον καὶ εἰς τὰ ὦτα αὐτῶν. καὶ οὕτως κατηχοῦμεν αὐτοὺς, καὶ ποιοῦμεν αὐτοὺς χρονίζειν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἀκροᾶσθαι τῶν γραφῶν· καὶ τότε αὐτοὺς βαπτίζομεν.]

fidei adscribi volunt, ut Gentiles admittimus: et primo quidem die ipsos Christianos facimus; secundo catechumenos; deinde tertio exorcizamus sive adjuramus ipsos, ter simul in faciem eorum et aures insufflando. Et sic eos catechizamus, et curamus ut longe tempore versentur in ecclesia, et audiant scripturas; et tunc eos baptizamus.

Expliciunt Canones Constantinopolitani Concilii.

SYMBOLUM CONSTANTINOPOL.

AD EXEMPLAR, QUOD EXTAT IN ACTIS CHALCEDONENSIS CONCILII.

ΠΙΣΤΕΥΟΜΕΝ εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων. Καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων· φῶς ἐκ φωτὸς, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ· γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρί· δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ διὰ τὴν ἡμέτεραν σωτηρίαν, κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν, καὶ σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος ἁγίου, καὶ Μαρίας τῆς παρθένου, καὶ ἐνανθρωπήσαντα· σταυροθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, καὶ παθόντα, καὶ ταφέντα, καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς γραφάς· καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρός· καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς· οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος· Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ Κύριον, καὶ τὸ ζωοποιὸν, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον, καὶ συνδοξαζόμενον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν· Εἰς μίαν ἁγίαν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν· ὁμολογοῦμεν ἓν βαπτίσμα

εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, προσδοκῶμεν ἀνάστασιν νεκρῶν, καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἀμήν.

EXPOSITIO FIDEI

CL. Sanctorum, qui Constantinopolim congregati sunt.

Apud Codicem Canonum Veterem Ecclesiæ Romanæ a Fr. Pithœo adornatum.

Credimus in unum Deum Patrem omnipotentem, factorem cœli et terræ, visibilium omnium et invisibilium: Et in unum Dominum Jesum Christum, Filium Dei, natum ex Patre ante omnia sæcula, Deum verum de Deo vero, natum, non factum, consubstantialem Patri: Per quem omnia facta sunt, qui propter nos homines, et salutem nostram descendit de cœlis, et incarnatus est de Spiritu Sancto, ex Maria Virgine, et inhumanatus est, et crucifixus est pro nobis sub Pontio Pilato, et sepultus est, et resurrexit tertia die, ascendit in cœlos, sedet ad dexteram Patris, iterum venturus est cum gloria judicare vivos et mortuos, cujus regni non erit finis: Et in Spiritum Sanctum, Dominum et vivificantem, ex Patre procedentem, cum Patre et Filio adorandum et conglorificandum, qui loquutus est per sanctos prophetas: Et unam sanctam catholicam et apostolicam ecclesiam: confitemur unum baptisma in remissionem peccatorum, expectamus resurrectionem mortuorum, vitam futuri sæculi. Amen.

IN SYMBOLUM ET CANONES

NICÆNI CONCILII

ANNOTATIONES.

P. 367. l. 1. SYMBOLUM NICÆNUM] Postquam Fidei Symbolum Nicænum collatis inter se multis ac variis exemplaribus quam emendatissimum, ut speravi, præstiteram, valde gavisus sum recensionem videre meam cum illo symboli exemplo prorsus convenientem, quod olim apud concilium Chalcedonense ab Eunomio episcopo Nicomediæ, Nicæni episcopi metropolitano, recitatum est. Itaque hoc exemplum edo tibi, mi Lector, tanquam veterem ac veram symboli faciem repræsentans, præ reliquis nimirum formulis apud antiquos auctores conservatis. Ac demum, ut vetus exemplar Latinum, quod hic subjunxi, omittam, judicium meum ulterius firmatum vidi duobus aliis exemplis, quæ ex duobus codicibus Latinis edidit Joannes Harduinus in tomo primo *Conciliorum*, p. 311. Horum codicum prior, qui fuit olim penes societatem Jesu, anno Christi 800 scriptus, formulam præstabat cum Chalcedonio exemplo, duobus minimi momenti locis exceptis, omnino consentientem. Videlicet uno in loco additur *nostrum* post *Dominum*, in altero vero voces, *Et iterum* ante illas, *venturus est*, codex iste omittit. Alter vero liber MS. olim Colbertinus, geminam atque simillimam symboli formulam exhibebat, nisi quod, præter istam varietatem unum aliud verbum, *credimus*, post articulum, *In Spiritum Sanctum*, in eo suppletum erat.

P. 367. l. 15. *ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐράνους*] Additum est, *Καὶ καθιζόμενον ἐν δεξιᾷ τοῦ πατρὸς*, in Prologo Pedalii Ecclesiæ Græcæ, sive Canonum Collectionis ab ipsis Græcis recens editæ, in qua symboli Nicæni exemplum positum est. Extant eadem verba apud Epiphanium in Ancorato, et in Gelasii Actis Nicæni Concilii, ubi hoc symbolum priori loco Gelasiani operis adducitur, et in Actis Concilii Carthag. vel Africani, loco eorundem priori, et in actionibus secunda et quinta Chalcedonensis Concilii, denique in Conciliorum Ephesini et Sexti Generalis Actis, ubi legitur, *καὶ ἐν δεξιᾷ τοῦ πατρὸς καθήμενον*. Sed nesciunt hoc additamentum non tantum aliquot MSti testibus Græcis annotatoribus ad *Pedalium*, et ipsum hoc, quod edimus, Eunomianum in Chalcedonensi concilio exemplar, verum etiam illud ab Eusebio allatum in Epistola ad Palæstinos suos, quæ quidem epistola apud Athanasium, et Socratem, et Theodoretum, Gelasiumque extat. Neque verba agnoscunt S. Hilarius, S. Basilius M., Rufinus, Theodotus Ancyranus, Concilium Alexandrinum in causa Nestorii habitum, Nicephorus, codexve MS. Thomæ Phillipps Baronetti opuscula varia Theologica continens, vel denique exemplar Codici Canonum Veteri Ecclesiæ Romanæ præfixum. Nec porro præstat ea locus, quo symbolum in Actis Concilii Carthag. iterum affertur, recitatis tunc literis, quæ ab Attico CPtano episcopo, una cum symbolo et actis synodi Nicænæ, receptæ fuerant; neque habet eadem S. Cyrillus Alex. Tractatu suo in Symbolum. Ex Symbolo ergo CPtani Concilii traductus videtur iste articulus, qui tamen in ipsum ex aliqua formula vetustiore acceptus fuit. Etenim in vetustissima regula fidei, quam profert Tertullianus, cum in libro *de Præscript. Hæret.* cap. 13. tum in illo *de Virginibus Veland.* cap. 1. verba, *Sedere ad dexteram patris*, comparent. Adde presbyteros apud S. Hippolytum *Contra Noetum*, c. 1. p. 46. Cæterum apud auctores, quos supra memoravi, extant plurimæ symboli Nicæni lectiones variantes, sed eæ maximam partem exigui momenti.

CANON I.

P. 370. l. 7. *εἰ δέ τις ὑγιαίνων* &c.] Punit ausos, vel seipsos, vel alios, mutilare, etiam lex civilis. Vide Photii Nomocanon. tit. 1. cap. xiv. Sed canonis hujus causam et rationem exponit Concilii Agathensis præceptum, *Si qui se carnali vitio repugnare nescientes abscindunt, ad clerum pervenire non possunt.* c. 77. referente cl. Vigorio Op. iii. 4. 4. Mox Latine vertas istud, *περὶ τῶν ἐπιτηδευόντων τὸ πρᾶγμα*,

de iis qui dedita opera rem patrant. Cæterum usitatam verborum constructionem habes infra in Canone VI. καθόλου δὲ πρόδηλον ἐκεῖνο, ὅτι &c. similem isti, quæ extat hoc loco, ὥσπερ δὲ τοῦτο πρόδηλον, ὅτι &c.

Ibid. l. 10. χρῆναι] Reponendum esset χρὴ ex codice MSto Bodleiano vetustissimo, qui numero 26 signatus est, et ad sæculum pertinere undecimum videtur, cum faveat huic lectioni verborum constructio, nisi reclamarent Græcæ canonum collectiones, omnesque Latinæ eorundem interpretationes, una illa Isidoriana excepta. Desideratur in Canonum Græcorum editione principe, quæ curante Joanne Tilio prodiit anno 1540 Parisiis, hoc membrum orationis.

Ibid. l. 16. Ex *Vet. Interpretatione Dionysii Exigui* &c.] Quæ substituta est in *Codice Canonum Veteri Romanæ Ecclesiæ* Parisiis 1687. typis impresso, alia ac diversa hujus interpretationis canonum Nicænorum editio, ea quidem desumpta est ex codice MSto versionum quatuor Latinarum, in quo binæ binis e regione oppositæ videbantur. Principem editionem prætuli ego a Fr. Pithœo recusam. Verumtamen in reliquis omnibus Dionysianæ interpretationis editionibus nonnulli loci melius redditi existunt.

CANON II.

P. 371. l. 13. εἰ δὲ προϊόντος τοῦ χρόνου ψυχικόν τι ἁμάρτημα εὑρεθείη] Delictum ψυχικὸν ἁμάρτημα hoc loco ita nominatum videtur, ideo quod in superiori canone de noxa corporali mentio fuerat. Canon autem hic secundus cum nono hujus concilii et nono synodi Ante-Nicænæ Neocæsariensis conferendus est. Sic eum exprimit in Commentario suo Aristenus—εἰ δέ τις καὶ μετὰ τὴν χειροτονίαν ἁμαρτήσας ἀποδειχθῇ πρότερον, ὕστερον οὗτοσὶ πεπαύσθω τοῦ κλήρου.

Ibid. l. 16. ὁ δὲ παρὰ ταῦτα ποιῶν] Episcopus, vel alius quivis, delinquentibus favens. Confer Canonem Concilii Trullani, seu Quinisexti, XXII.

CANON III.

P. 372. l. 4. συνείσακτον ἔχειν] Notas videsis ad Concilium Antioch. contra Paulum Samosatenum, et Ancyrani Concilii Canonem XIX. in *Reliquiis Sacris*, vol. II. et III. adpositas. Ut vero aliquid hic dicatur de cleri conjugio, de quo mota quæstio est in hoc concilio; S. quidem Paphnutius coactæ abstinentiæ clericorum, conjuges qui fuerant ante ordinationem, ab uxoribus suis feliciter se opposuit; sed vero idem ille fatebatur, auctore Socrate in *Hist. Eccl.*

lib. I. cap. 11. *τὸν φθάσαντα κλήρου τυχεῖν, μηκέτι ἐπὶ γάμον ἔρχεσθαι, κατὰ τὴν τῆς ἐκκλησίας ἀρχαίαν παράδοσιν.* Confer Sozomen. i. 23. Vide et S. Jacobi Nisibeni *Sermonem* xviii. §. 9. p. 383. qui huic concilio adfuit; duarumque synodorum Ante-Nicænarum decreta, quæ sunt Neocæsariensis Canon I. et Canon X. Ancyranus. Interea in hoc canone Nicæno nomine *subintroductarum* uxores haud concludi, in promptu est ostendere, non tantum ipsarum historia, verum etiam disertis aliorum auctorum verbis.

CANON IV.

P. 372. l. 11. *τρεῖς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγομένους*] Correxit codex 26. jam ante dictus Bodleianus, *τριῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγομένων*: at vero verba *τὴν χειροτονίαν ποιεῖσθαι* hoc loco active ponuntur. Descriptus est hic canon in Canone III. Concilii Nicæni II.

Ibid. l. 14. *καθ' ἑκαστὴν ἐπαρχίαν τῷ μητροπολίτῃ*] Imperii Romani provinciæ plus quadraginta recensentur in patrum hujus concilii *Catalogis*; quibus fere singulis in statu ecclesiastico præfuerunt metropolitani, dein *archiepiscopi* dicti. Nonnullas tamen extitisse urbes, quarum præsules jamdiu plurium simul provinciarum curam gessissent, vel ex canone hujus concilii sexto patet. Initioque videntur soli hi præsules *archiepiscopi* titulum habuisse. Cæterum vide, quæ ad eundem canonem de ordinatione, seu constitutione, singulorum episcoporum adnotantur.

CANON V.

P. 373. l. 5. *μικροψυχίᾳ ἢ φιλονεικίᾳ*] Latine vertit Rufinus *Hist. Eccl.* x. 5. *aut* iracundia *aliqua, aut contentione.* Neque aliter idem Rufinus vocem reddidit, apud Eusebium *H. E.* vi. 12. ubi *μικροψυχίαν* interpretatus est, *inimicitiam simultatemque*, sicut Henricus Valesius *simultatem.* Dubitanti autem mihi, ut dixeram, *Reliq. Sacr.* I. p. 478. de hac vocis interpretatione, qua magis *pusillanimitas* plerumque significatur, postea occurrebat hic ipse locus, perinde atque Socratis ille in *Hist. Eccl.* v. 23. aliusque Sozomeni xv. 24. in quibus notio ista *simultatis* seu *contentionis* eidem attributa videbatur. Mox vero ad vocem *μικροψυχίας* in hoc canone, ubi vertunt interpretes Latini *dissentionem* seu *simultatem*, notatum est in novissima Conciliorum editione Mansiana videri illos legisse *φιλονεικίας*: tamen non assentior.

Ibid. l. 11. *τὰ τοιαῦτα ζητήματα ἐξετάζοιτο*] Postquam monuit Edmundus Richerius, *Historia Conciliorum General.* I. cap. v. fine, canone secundo Concilii Constantinopolitani

explicatos esse canones hujus synodi quintum et sextum, hæc præclare scribere pergit, "Cum jubente canone hoc "quinto, a synodo provinciali unaquæque provincia debeat "gubernari, hoc de disciplina et politia præsertim oportet "intelligi, nam res fidei communione inita omnium eccle- "siarum definiri debent." Ita Richerius. Et ad res fidei pertinuisse videntur omnes fere appellationes ad exteras ecclesias, quæ ante synodum Nicænam contigisse referuntur. Cæterum consimilia quædam de metropolitanis atque episcopis subditis habet Canon Antiocheni Concilii XIX.

CANON VI.

P. 374. l. 2. Τὰ ἀρχαῖα ἔθη κρατείτω, τὰ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Λιβύῃ καὶ Πενταπόλει, ὥστε &c.] Pro his verbis Paschasinus, episcopi Romani legatus, apud Concilium Chalcedonense exemplar canonis hujus obtulit ista substituens, Ἡ ἐκκλησία Ῥώμης πάντοτε ἔσχε τὰ πρωτεῖα· ἔχει τοιγαροῦν καὶ ἡ Αἰγύπτος, ὥστε &c. Act. xvi. 1. Sed eodem tempore recitatum est a Constantino synodi ab epistolis ex codice ab Aetio archidiacono CP. sibi dato aliud exemplar sic incipiens, Τὰ ἀρχαῖα ἔθη κρατείτω, τὰ ἐν Αἰγύπτῳ, ὥστε— sed sine vocibus καὶ Λιβύῃ καὶ Πενταπόλει. Et "quandoquidem," ait Beveregius ad hunc canonem annotans, "nec ulli codices Græci, "nec Gregorius XIII. in recognitione Decreti, nec aliæ "quæcunque versiones hæc verba agnoscunt, ac ipse cano- "nis sensus obscurior iis et perturbatior reddatur, commu- "nis haud dubie lectio præferenda, eaque verba (Pascha- "sini) tanquam spuria ac surreptitia ab omnibus rejicienda "sunt, nec inter varias hujus canonis versiones recensenda." Hæc Beveregius. Sed memorat ipse priscam illam Versionem apud Justellum, quam ortum dedisse verbis Paschasini censet; quæ interea libera tantum explicatio recepti canonis mihi videtur. Verum enimvero in plurimis exemplaribus Collectionis Canonum Latinorum, a Quesnello in Appendice ad S. Leonis M. Opera primum editæ, iisdem verbis hunc canonem exprimi, quibus est usus Paschasinus, ostenderunt fratres Ballerini in Notis ad eandem Collectionem pag. 52. vol. III. edit. novæ *Op. S. Leonis*. Interea in hac Collectione canones Sardicenses, quibus appellationes ad sedem Romanam sanciebantur, conjuncti Nicænis leguntur, utpote pro illis falso habiti adductique. Sed et in alia antiquissima interpretatione Latina a fratribus Ballerinis ibidem edita, in qua itidem sine ulla distinctione canones hi Nicænis subjecti sunt, eadem verba extant; quæ tamen, mea quidem sententia, tantum significant, ec-

clesiam Romanam semper habuisse primatum in ditione sua, cujus ad exemplum, seu, *similiter autem et* (verba sunt interpretis) *in ceteris provinciis primatus* (*primatum*) *habeant ecclesiæ civitatum ampliorum.* p. 568.

P. 374. l. 3. *τὸν τῆς* Ἀλεξανδρείας *ἐπίσκοπον*] Habent Canonum Collectiones fere omnes extra Concilia, *τὸν ἐν* Ἀλεξανδρείᾳ *ἐπίσκοπον*, sicut infra *τῷ ἐν τῇ* Ῥώμῃ *ἐπισκόπῳ*. Ita et in canone proxime sequente extat *τὸν ἐν Αἰλίᾳ ἐπίσκοπον*. Idem enim valent hi tituli. Articulum *τῆς* ante Ἀλεξανδρείας reposui ex editione principe Conciliorum.

Ibid. l. 4. *ἐπειδὴ καὶ τῷ ἐν τῇ* Ῥώμῃ *ἐπισκόπῳ τοῦτο σύνηθές ἐστιν*] Interpretationis vicem gerit Versio Rufiniana, Canon VI. *Et ut apud Alexandriam, et in urbe Roma vetusta consuetudo servetur, ut vel ille Ægypti, vel hic suburbicariarum ecclesiarum sollicitudinem gerat.* Rufini *Hist. Eccl.* l. 5. p. 14. ed. Cacciari.

Ibid. l. 6. *καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπαρχίαις*] Constat ex canone secundo CPolitano infra posito, in Oriente proprie sic dicto obtinuisse privilegia ecclesiæ Antiochenæ, in cæteris diœcesibus privilegia ecclesiarum aliarum. Interea *αὐτοκεφέλαι*, vel sui juris, aliquæ provinciæ videntur semper mansisse, neque Romanæ, neque Alexandrinæ, neque Orientali, nec demum alii cuivis diœcesi, in rebus ecclesiasticis subjectæ; cujusmodi Cyprus insula fuisse, certe ad ordinationes sacras quod attinet, etiam in Excerptis Actorum Ephesini concilii infra declaratur. Postero tempore archiepiscopi, tum denique patriarchæ, appellati sunt harum trium ecclesiarum Romanæ, Alexandrinæ, Antiochenæ, episcopi; ac præterea Ælianus episcopus in canone septimo proxime post commemoratus. Denique ita extulit canonem hunc sextum Harmenopulus in *Epitome Canonum* apud Leunclavii *Jus Græco—Rom.* tom. i. p. 1. *Κρατείτω τὰ ἀρχαῖα ἔθη τῶν ἀρχιεπισκόπων· καὶ τῶν οἰκείων ἐπαρχιῶν ἕκαστος ἐξουσιαζέτω εἰ δέ τις ἐπίσκοπος τῆς τοῦ μητροπολίτου δίχα γένηται γνώμης, καθαιρείσθω.*

Ibid. l. 7. *σώζεσθαι*] Habet quidem Joannes Antiochenus in Digesto suo Canonum *σωζέσθω*, itidem *serventur* Dionysii Exigui Versio, priscaque Canonum Versio apud Justellum. Verum frequens est in his constitutionibus modus infinitivus subaudito *δεῖ*, neque agnoscunt *σωζέσθω* codices Bodleiani, quos contuli cum excusis.

Ibid. l. 8. *χωρὶς γνώμης τοῦ μητροπολίτου*] Fere silent circa suffragia populi in his electionibus vetustissimi canones, qui de episcopis constituendis agunt. Imo *τοῖς ὄχλοις* permitti sacerdotum electiones prohibet canon decimus ter-

tius Laodicenus. Sed interea absque consensu populi episcopos iis temporibus fuisse constitutos, haud opinari nos sinunt electiones episcoporum plurimæ ab auctoribus commemoratæ. Porro in his rebus participationi populari favet cum ipsa hæc synodus Nicæna in Epistola ad Alexandrinos apud Socratem i. 9. posita a nobis in Appendice, tum Concilii Sardicensis Canon VI. Cleri denique et plebis consensum in electionibus memorant Siricius papa et Leo M. in *Decretis* suis, ille cap. x., hic vero capp. xv. et xxxv. et xxxvi. Et conferas quæ ad Eusebium *Hist. Eccl.* vi. 43. Valesius annotavit, conciliumque Carthag. IV. apud Cyprianum, *Epist.* 67 vel 68, prope init. ubi et memoratur episcoporum ejusdem provinciæ conventus, qualis in hoc canone agnoscitur.

P. 374. l. 13. *κρατείτω ἡ τῶν πλειόνων ψῆφος*] At vero haud interea dissentiente metropolitano. Confer Franciscum Balduinum *De Legibus Constantini M.* lib. 1. p. 74. edit. Lips. Hæc posuit Beveregius in Annotationibus, "Nimirum "patres in quarto canone constituerunt, ut episcopi electio "a synodo fiat, et a metropolitano confirmetur; nihil "autem ibi decreverant, quid faciendum est, si de elec- "tione juxta istum canonem facta controversia aliqua inter "episcopos oriretur. Quocirca illud hic determinant, ju- "bentes ut si controversia de electione moveatur, majoris "episcoporum partis suffragia prævaleant." p. 60.

CANON VII.

Ibid. l. 16. *ἐχέτω τὴν ἀκολουθίαν τῆς τίμης* &c.] Notum omnibus est, Cæsaream olim fuisse Palæstinæ metropolin; et præterea constat, quod quidem monet Beveregius in Annotationibus ad *Synodicum* suum, Hieronymi quoque temporibus, diu post hoc concilium, Æliæ, seu Hierosolymæ, metropolitanum fuisse Cæsareæ episcopum. Interea verisimile videtur mihi, hanc *honoris consequentiam*, seu vertente Rufino *honoris prærogativam*, ad præeminentiam quandam pertinere in majoribus synodis sanctæ urbis episcopis ab antiquo concessam; in conciliorum licet sessionibus haud semper observatam. Porro autem notabile est illud, quod Eusebius in Historia sua, ubi commemoratur epistola Alexandri episcopi Hierosolymitani atque Theophili Cæsariensis ad Demetrium missa, Alexandrum præsulem Hierosolymitanum alteri Cæsariensi præposuit. Etiam significari hoc canone ordinem ejus post episcopos Romanum, Alexandrinum, Antiochenum, aiunt Zonaras, aliique in Commentariis suis interpretes. Addidit Zonaras, qui ipse totum canonem de

præsule Hierosolymitano exposuerat, Τινὲς δὲ μητρόπολιν τὴν Καισάρειαν λέγουσιν ὀνομάσαι τὸν κανόνα. Imo duo alteri commentatores Balsamo et Aristenus statuunt, designari verbis ultimis hujus canonis Cæsaream; relegatque lectorem suum ad Chalcedonii Concilii Canonem duodecimum Aristenus; ubi jura veteris cujusque sedis metropolitanæ adversus novam sic dictam metropoliticam sedem his verbis reservantur, σωζομένων τῇ κατ' ἀληθείαν μητροπόλει τῶν οἰκείων δικαίων. Ex quo quidem canone, decimoque septimo ejusdem concilii Chalcedonensis, id liquido patet, regimen ecclesiasticum ad formam civilis imperii primitus esse constitutum. Porro canonem Nicænum recte repræsentavit in hunc modum Rufinus, *Et ut episcopo Hierosolymorum antiquitus tradita honoris prærogativa servetur, manente nihilominus et metropolitani ipsius provinciæ dignitate.* Rufini Hist. Eccl. I. 5. seu X. 5.

CANON VIII.

P. 375. l. 3. τῇ καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ ἐκκλησίᾳ] Voces καὶ ἀποστολικῇ, quæ exciderunt e Conciliis a Labbæo et postea ab Harduino editis, quorum quidem contextum fere secutus sum, huc revocavi; extant enim eæ non tantum in editione principe Conciliorum, sed etiam in omnibus fere Canonum collectionibus excusis scriptisque. Positum est τῇ ἁγιωτάτῃ ἀποστολικῇ καὶ καθολικῇ ἐκ. in novissima editione Conciliorum.

Ibid. l. 5. χειροθετουμένους] Fateor equidem hæreticos resipiscentes per manuum impositionem in ecclesiam catholicam antiquitus receptos fuisse. Sed satis mirari nequeo, quare Christophorus Justellus aliique hunc canonem de istiusmodi χειροθεσίᾳ interpretarentur. Patres enim non de quibusvis, sed de solis clericis Novatianis, qui canonicam nimirum ordinationem ante acceperant, per totum hunc canonem agunt; statuuntque ad ecclesiam conversos in eodem clericatus gradu manere, quo inter Novatianos constituti fuerant, ut ex ipsis etiam canonis verbis, rite perpensis, elucescit. Hic enim de Novatianis decernitur, ὥστε χειροθετουμένους αὐτοὺς, μένειν οὕτως ἐν τῷ κλήρῳ. Quo autem referatur illud οὕτως, nisi ad χειροθετουμένους? et quomodo illuc referatur, nisi χειροθεσία ista præcessisset? neque enim *ita* in clero manere possunt, nisi prius in clero fuissent; neque prius in clero esse poterunt, nisi χειροθετούμενοι essent, ac proinde hæc Novatianorum χειροθεσία ipsorum ad catholicam ecclesiam conversionem præcedat necesse est, non sequatur; neque ea est, qua in ecclesiam a catholicis, sed qua

in clerum a Novatianis admissi sunt. Et sic quidem Balsamon et Zonaras hunc canonem interpretantur. Nam neuter eorum de reconciliativa ista manuum impositione vel semel meminit. BEVEREG.

Ibid. l. 12. ἔνθα μὲν οὖν πάντες] Vox πάντες, quam omnes quidem collectiones Græcæ habent, agnoscunt vero neque veteres Latini interpretes, nec canones Arabici, importune huic loco adjici erit censenda, nisi in πάντη *usquequaque* vertatur, vocem in canone XVIII. Calcedonensi adhibitam. Sola omnium, ut olim mihi persuasi, vetus interpretatio Latina Canonum Nicæn. Sardic. et Chalcedon. quæ a fratribus Ballerinis in *Appendice ad S. Leonis M. Opera* primum edita est, vocem πάντες agnoscit; nam canonem sic reddit; *Unde omnes, sive in vicis, sive in civitatibus inveniantur, impositis manibus reconciliationis schemate maneant clericorum.* p. 584. Sed et in una de quatuor horum canonum interpretationibus, quæ, ut supra dixi, in *Codicis Canonum Veteris* Parisina editione collocatæ sunt, vox ista *omnes* nobis occurrit, *ubicunque autem* omnes *sive in castellis, sive in civitatibus, ipsi soli inventi fuerint.*

P. 376. l. 4. ἐπινοήσει τόπον] Vertit Dionysius Exiguus *providebit ei locum*, videlicet vel chorepiscopi in vicis, vel presbyteri in urbe locum.

CANON IX.

Ibid. l. 8. προήχθησαν] Habent Concilia προσήχθησαν, sed adnotatum est ad marg. προήχθησαν, addiditque Harduinus, "Melius apud Zonaram προήχθησαν." Imo apud omnes Canonum collectiones excusas, et quatuor saltem ex octo codicibus scriptis Bodleianis. Cæterum conferas cum hoc canone finem superioris canonis secundi, atque illum proxime secuturum.

Ibid. l. 11. οἱ ἄνθρωποι] Articulum, qui hic abest a Conciliis atque Gelasii *Actis Concilii Nicæni*, ex cæteris libris, codicibusque scriptis Bodleianis, huc revocavi.

CANON X.

Ibid. l. 17. τῷ κανόνι τῷ ἐκκλησιαστικῷ] Quo nimirum cautum est, ut clerici immunes idololatriæ essent post baptismum patratæ; qui quidem omnes, si lapsi fuerint, et dein resipiscerint, ad laicam communionem redigendi forent.

CANON XI.

P. 377. l. 7. τρία ἔτη ἐν ἀκροωμένοις ποιήσουσιν οἱ πιστοὶ] Pro vocibus οἱ πιστοὶ habent ὡς πιστοὶ Beveregii *Synodicum*, Collectionesque canonum a Græcis recens editæ, suffra-

gantibus huic lectioni Bodleianis MStis 158. 196. 202. Istud οἱ πιστοὶ omittit Gelasius Cyzicenus cum Tiliani codicis interpretatione Latina, et prisca Versione apud Justellum, et versione a Ballerinis edita, silentque de eo duo commentatores Græci Zonaras et Balsamo. Imo nunc video prætermissum idem in *Canonum Epitome* Leunclav. p. 60. Legere autem vult Johnsonus Canonum Anglicus interpres, εἰ πιστοὶ, hoc sensu, si olim cœnæ Dominicæ participes fuissent. Haud male. Nihilominus retinendum videtur mihi οἱ πιστοὶ plurimis Canonum collectionibus ac libris scriptis firmatum, ut jubeantur prævaricatores qui credunt, *fideles* scilicet, inter audientes collocari; juxta ac canone decimo sexto coguntur lapsi, qui fuerint tantum catechumeni, inter audientes illos idem temporis spatium transigere. Ita, ut post vidi, in veteri illa interpretatione, quam ad Canonem VIII. memoravi, locus sic vertitur, *triennio inter audientes sint, qui lapsi fuerint* baptizati. Ad phrasin vero quod attinet insolentiorem, τρία ἔτη ποιήσουσιν, similiter scribit S. Lucas *Act. Apost.* xx. 3. ποιήσας τε μῆνας τρεῖς, Sanctusque Paulus 2 *Cor.* xi. 25. νυκθήμερον ἐν τῷ βύθῳ πεποίηκα.

P. 377. l. 8. καὶ ἑπτὰ ἔτη ὑποπεσοῦνται] Dionysiana Interpretatio his subjecta canonibus habet *sex annos*. Aliter vero tam cæteræ Versiones Latinæ, quam Græci libri et excusi et scripti. Sed ab omnibus totus discrepat canonem hunc referens Rufinus *Hist. Eccl.* x. 5.

CANON XII.

Ibid. l. 13. καὶ ἀποθέμενοι τὰς ζώνας] Ut res sub tyrannide Licinii gestas commemoraverat canon novissimus, ita duodecimus hic canon ab optimo interprete Zonara ad idem tempus refertur. Περὶ στρατευομένων, ait ille, ὁ κανὼν διαλέγεται, καὶ ἀποῤῥιψάντων μὲν τὰς ζώνας, ἤγουν τὰ τῆς στρατείας παράσημα, ὁρμημα δὲ πρὸς μαρτυρίαν ἐνδειξαμένων, οὓς καὶ ὑπὸ τῆς Θείας χάριτος κληθῆναί φησιν, ὡς δι' ἐκείνης ἐπιῤῥωσθέντας πρὸς τὴν ἔνστασιν τῆς ὁμολογίας τῆς πίστεως, εἶτα ἐν μεταμελείᾳ γενομένων καὶ αὖθις εἰς τὴν προτέραν ἐπανελθόντων στρατείαν, καὶ ταύτην ἀργυρίοις ἀνακτησαμένων ἢ βενεφικίοις. διὰ μὲν γὰρ τῶν ἀργυρίων δηλοῦται τὰ χρήματα, διὰ δὲ τῶν βενεφικίων ἅπαν εἶδος χάριτός τε καὶ δεξιώσεως. τῆς γὰρ Λατίνων διαλέκτου οὖσα ἡ λέξις, εὐεργεσίαν δηλοῖ πρὸς Ἑλληνίδα μεθερμηνευομένη διάλεκτον. εὐεργετεῖ δέ τις, ἢ χρήματα παρέχων, ἢ ἄλλως θέλημα οἱονδήποτε πληρῶν τινος, δῆλον δὲ πάντως, ὅτι οὐδεὶς τοιοῦτος ἀναστρατεύσασθαι ἐδυνήθη ἄν, εἰ μὴ τῇ πλάνῃ συνέθετο. Verba interim δωρεαῖς καὶ ὑποσχέσεσι, ut

lectio varians a Ch. Justello posita sunt pro *βενεφικίοις* ad marg. *Codicis Univ. Eccl.* atqui pro interpretamento sunt. Ad quæstionem quod attinet, utrum bellum unquam licitum apud Christianos olim haberetur; bella quidem justa, quantum ego legendo comperi, Eusebio, Athanasio, Augustino, Concilioque primo Arelatensi probantur, reclamantibus vero Tertulliano et Lactantio, dum parum sibi constat in hac re tractanda Origenes. Verum omnes ecclesiæ patres, sicut ecclesia ipsa in sacris suis canonibus, militibus Christianis, quorum extitit magnus semper numerus in exercitibus Romanis, sæpenumero injungunt, sedulo ac serio sibi cavere, ne quidquam superstitiosum agant, aut munia gerant, quæ spurcitie idololatriæ inquinentur.

P. 378. l. 8. *τοῦ εἰσίεναι*] Habent Concilia *τοῦ μὴ εἰσίεναι*, sed ad marg. posita est lectio *τοῦ εἰσίεναι*, additque Harduinus, "Rectius *τοῦ εἰσίεναι* apud Zonaram." Imo apud omnes Canonum Collectiones, librosque scriptos Bodleianos.

Ibid. l. 9. *ἀρκεῖν ἑαυτοῖς*] Vulgo *αὐτοῖς*, sed jussu omnium codicum Bodleianorum id mutavi, etsi *αὐτοῖς* cum spiritu leni pro *ἑαυτοῖς* in libris scriptis auctorum antiquorum poni solet.

CANON XIII.

Ibid. l. 14. *τοῦ τελευταίου καὶ ἀναγκαιοτάτου ἐφοδίου*] *Viatici* apud Latinos. Meminit autem hujus vetustissimi moris S. Dionysius Alex. apud *Eusebium H. E.* vi. 44. Ait S. Ignatius de vivifico hoc sacramento, *ἕνα ἄρτον κλῶντες, ὅς ἐστιν φάρμακον ἀθανασίας, ἀντίδοτος τοῦ μὴ ἀποθανεῖν ἀλλὰ ζῆν ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ διὰ παντός. Epist. ad Ephesios*, §. 20.

Ibid. l. 17. *ἔστω*] Post hoc verbum addita sunt in codd. 715 et 3385, *ἄχρις πληρώθῃ ὁ ὁρισθεὶς ὑπὸ τῆς μεγάλης συνόδου χρόνος*. Eadem comparent in veteri illa versione, quam ad Canon. VIII. commemoravi; porro hoc habet Quesnellana Canonum Collectio, *donec statutum tempus compleatur*.

Ibid. l. 18. *αἰτοῦντος δὲ μετασχεῖν*] Vulgo *αἰτοῦντος τοῦ μετασχεῖν*, sed abest *τοῦ* a Pedalio Græcorum, tribusque codicibus Bodleianis, et Gelasii Cyziceni *Actis Nicænis*, dum *δὲ*, quod loco bene convenit, ex Joannis Antiocheni *Canonum Digesto* reposui.

P. 379. l. 2. *μεταδιδότω τῆς προσφορᾶς*] Ita omnes Canonum Collectiones, omnesque MSS. Bodleiani. Sed pro his vocibus præstant Concilia *ἐπιδότω* tantum, altera vero lectione ad marg. posita, dum Zonaram, hoc est, canones cum Zonaræ commentario Parisiis anno 1618. typis impressos, testem pro eadem affert Harduinus.

CANON XV.

Ibid. l. 17. *ἧς ὁ ἐπίσκοπος*] Vulgo legitur *ᾗ*, cui quidem scripturæ favent plurimi codices Bodleiani, codicisque Tiliani Interpretatio et Dionysii Exigui versio Latina. Præstant *ἐν ᾗ* Beveregii Synodicum, et Græci recentes, et Collectio Canonum Quesnellana, et duæ Veteres Interpretationes Latinæ a fratribus Ballerinis in Appendice ad S. Leonem Magnum editæ. Sed *εἰς ἣν* exhibet Joannes Antiochenus. Prætuli ego lectionem *ἧς*, quæ extat in Gelasii Actis Nicæni Concilii, codd. duobus Bodleianis vetustissimis 26 et 3385. tribus codd. Lloydii episcopi, prisca Latina Versione apud Justellum, Versioneque Isidori. Cæterum voces *aut diaconus* post *presbyter* extant apud veteres Versiones Latinas, habetque, sed Græcorum quidem solus, Joannes Antiochenus *ἢ διάκονος*, sine articulo, atque itidem sine articulo *ἐπίσκοπος* et *πρεσβύτερος*.

CANON XVI.

P. 380. l. 10. *ὑφαρπάσαι τὸν τῷ ἑτέρῳ διαφέροντα*] Hesychius, Διαφέρει, *ἀνήκει*. Ubi Kusterus ait, "*ἀνήκει*, id est "*pertinet*, vel *attinet*." Canon Ancyranus XV. initio ipso, *Περὶ τῶν διαφερόντων τῷ κυριακῷ*. Vet. Interpres, *De iis quæ pertinent ad ecclesiam*. Habet Joannes Antiochenus *τινὰ τὸν*, quæ fortasse lectio duplex est. Notissimæ sunt Demetrii Alexandrini episcopi querelæ de ordinato ab Alexandro Æliensi celebri Origene in presbyterum injussu ejusdem Demetrii. Cæterum verba illa initio canonis posita, *μήτε τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντες*, examussim convenientia cum accusatoria formula, quæ in jure Anglico obtinet, *Not having the fear of God before their eyes;* ortum debere suum Paulinis illis in *Rom.* iii. 18. me monuit amicus.

Ibid. l. 11. *ἐν τῇ αὐτοῦ ἐκκλησίᾳ*] *Αὐτοῦ* pro vulgato *αὐτοῦ* ex Pedalio Græcorum Versionibusque Latinis recepi, dum *ἑαυτοῦ* habet Gelasius Cyzicenus. Sed conferas not. ad Canonem XII.

CANON XVII.

Ibid. l. 18. *ἑκατοστὰς ἀπαιτοῦσιν—ἢ ἡμιολίας ἀπαιτεῖν*] Concil. Laodiceni Can. IV. *περὶ τοῦ μὴ δεῖν ἱερατικοὺς δανείζειν, καὶ τόκους, καὶ τὰς λεγομένας ἡμιολίας λαμβάνειν.* Usuræ *ἡμιολίαι* sunt, cum tertia pars sorti usurarum nomine accedit. Suidas, *ἡμιολία, τὸ ἥμισυ τοῦ κεφαλαίου*: et rursum, *ἡμιόλιός ἐστιν ἀριθμὸς ὁ ἔχων ὅλον, καὶ τὸ ἥμισυ αὐτοῦ*. Ideoque *ἡμιολισμὸς* apud Harpocrationem et Suidam. Gellius

lib. XVIII. cap. 14. *Est autem hemiolius, qui numerum totum in se habet, dimidiumque ejus: ut tres ad duo, quindecim ad decem, triginta ad viginti.* ἡμιόλιον decima pars uniuscujusque rei est. Et apud Suidam, δίδοσθαι δὲ ὀψώνιον στρατεύειν αἱρουμένοις παρ' αὐτῷ, ἡμιόλιον τοῦ νῦν διδομένου. Vide infra ad Can. CVIII. et adde locum Hieronymi: *Solent fœneratores argumentari ac dicere, Dedi unum modium, qui satus fecit decem modios; nonne justum est ut medium modium de meo plus accipiam, cum ille de mea liberalitate novem et semis de meo habeat.* Constantinus lib. I. Cod. Th. de Usuris ἡμιολίας frugum tulit. Verum hujusmodi frugum agricolis mutuo datarum usuræ ad centesimum modum redactæ sunt a Justiniano, l. eos qui 26. Cod. de Usuris, et nov. 32. 33. 34. cap. 1. unde desumpta est authentica subdita d. l. cum non frumentum 16. Cod. de Usuris. Specierum usuræ dicuntur Hieronymo, id est καρπῶν, ut recte Græci lib. XXIII. Synopsis Basilic. tit. 3. de Usuris, cap. 66. vide Scholion. et l. frumenti 12. Cod. de Usuris. Ch. Justell. Notis in Cod. Canon. Eccles. Univ.

P. 381. l. 3. ἐκ μεταχειρήσεως ἢ ἄλλως μετερχόμενος] Zonaras in Commentario—ἐκ μεταχειρήσεως, ἤγουν ὡς οἷόν τινα πραγματείαν τὸ τοκίζειν μεταχειριζόμενος ἢ ἄλλως μετερχόμενος τὸ πρᾶγμα. τινὲς γὰρ ἐκφεύγοντες τὸ λέγεσθαι περὶ αὐτῶν ὅτι τόκους λαμβάνουσι, διδόασι τοῖς χρήζουσιν ἀργύρια, καὶ συμφωνοῦσι συμμερίζειν αὐτοῖς τὸ κέρδος· καὶ οὐ δανειστὰς ἑαυτοὺς ἀλλὰ συγκοινωνοὺς ὀνομάζουσι, καὶ ζημίας μὴ ὄντες κοινωνοί, ἐπὶ τῷ κέρδει μόνῳ κοινοπραγοῦσι. Usuras exigere prohibentur clerici Canone XX. Apostolico et Laodicensæ synodi Canone IV. Trullanoque X. Idem laicis vetitum est aliis canonibus.

CANON XVIII.

Ibid. l. 16. ταῦτα οὖν] Ταῦτα μὲν οὖν Concilia, sed refragantibus cæteris Canonum Collectionibus cum editis tum scriptis.

P. 382. l. 3. καθῆσθαι ἐν μέσῳ τῶν πρεσβυτέρων] Hic quidem diaconorum cum presbyteris consessus prohibetur. Porro sedere diaconum coram presbytero injussu ejus vetat Laodiceni concilii canon vicesimus. Conveniens istud est, κείσθω δὲ μέσος ὁ τοῦ ἐπισκόπου θρόνος· παρ' ἑκάτερα δὲ αὐτοῦ καθιζέσθω τὸ πρεσβυτερίον, καὶ οἱ διάκονοι περιστάσθωσαν εὐσταλεῖς τῆς πλείονος ἐσθῆτος. *Constitut. Apost.* II. 57. Diu tamen postea haud emendatos diaconorum mores fuisse probat concilii Trullani canon septimus, quo isti culpantur, quod per causam aliorum munerum ante presbyteros, πρὸ τῶν πρεσβυτέρων, sedere ausi sunt.

CANON XIX.

P. 382. l. 10. *ἀναβαπτίζεσθαι αὐτοὺς*] Augustinus hæresi 44. *Paulianos baptisandos esse in ecclesia catholica Nicæno concilio constitutum est. Unde credendum est eos regulam baptismatis non tenere, quam secum multi hæretici, cum de catholica discederent, abstulerunt, eamque custodiunt.* Sane Paulianistas sive Paulianos non baptisasse in nomine Trinitatis constat, quia Christum purum esse hominem credebant, et Trinitatem aperte negabant, unde et δεύτεροι Ἰουδαῖοι appellati sunt. Epiphanius hæresi 65. *οὗτοι δὲ τὸν Ἰουδαϊσμὸν παραφθείροντες, οὐδὲν περισσότερον τῶν Ἰουδαίων κεκτημένοι, δεύτεροι Ἰουδαῖοι κληθήσονται, καὶ Σαμοσατῖται. Hi vero Judaismum corrumpentes, nihil amplius Judæis habentes secundi Judæi vocabuntur, et Samosatitæ.* Nicetas in thesauro Orthodoxæ Fidei lib. IV. hæresi 32. *Zenobiæ Syriam Phœniciamque regenti, cum Paulus obsequi vellet, ut quæ Judaismum profiteretur, ipse quoque unum esse Deum docuit, qui Pater et Filius, et Spiritus Sanctus unus idemque diceretur. Unus enim, inquit, Deus est et Filius ejus in eo, quemadmodum in homine sermo.* Idem tradit Epiphanius loco citato de ejusdem hæresi loquens, *φάσκει δὲ οὗτος, Θεὸν Πατέρα, καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα ἕνα Θεόν. ἐν Θεῷ δὲ ἀεὶ ὄντα τὸν αὐτοῦ λόγον, καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, ὥσπερ ἐν ἀνθρώπου καρδίᾳ ὁ ἴδιος λόγος: Asseruit autem hic, Deum Patrem et Filium et Spiritum Sanctum unum Deum esse: in Deo autem semper esse ipsius verbum et spiritum ipsius, quemadmodum in hominis corde est proprium verbum.* Paulianistæ autem sive Pauliciani, et Samosatitæ appellati sunt a Paulo Samosateno Antiochiæ episcopo, ut tradit Suidas in verbo Μάνης. *Παῦλος δέ τις σύγχρονος αὐτοῦ ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας τῆς μεγάλης, ἐκ τούτου καὶ οἱ Παυλιανοί.* Justel. Primo tenendum est, Dominum nostrum Jesum Christum a mortuis suscitatum, priusquam ad Patrem suum ascenderet, in mandatis dedisse, ut ad Christianam religionem conversi in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti baptizarentur, Mat. xxviii. 19. Hinc catholica ecclesia, idque summo quidem jure, perpetuo consentit, baptismum nemini rite collatum esse, nisi juxta Domini institutionem, in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti celebratus fuerit.——Hinc igitur est, quod patres hi Nicæni Catharos quidem ad ecclesiam accedentes baptizari non præcipiant, Can. VIII. quippe qui antea in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti baptizati fuerint. Paulianistas autem in præsenti canone *ἀναβαπτίζεσθαι* decer-

nunt. Cum hi enim, uti paulo ante ostensum est, divinam Filii naturam denegarent, ac proinde in sanctam Trinitatem non crederent, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti baptizare non poterant; atque ideo baptismus ab iis collatus nomen illud immerito sortitus est. Cum enim juxta Domini præceptum non celebratus fuerit, nec per eum quispiam vere Christianus fieri potuit. BEVEREGIUS.

P. 366. l. 18. *ἐμνήσθημεν δὲ τῶν διακονισσῶν τῶν ἐν τῷ σχήματι ἐξετασθεισῶν*] Particulam *τῶν* in Conciliorum editt. Labbæi et Harduini ante *διακονίσσων* omissam, quam vero præstant Conciliorum edit. princeps, cæteræque Canonum Collectiones, et tres saltem codices Bodleiani, in textum revocavi. Quod attinet ad diaconissas hic memoratas, aiunt Zonaras et Balsamo, canones Carthaginienses testes citantes, virgines castimoniam professas anno ætatis suæ vicesimo quinto habitum quendam ab episcopo accepisse; et, cum annum quadragesimum implevissent, diaconissas ordinatas fuisse. Confer Binghami *Eccles. Christianæ Antiquitates*, lib. II. cap. 22. §. 6. Ita, si vera Zonaræ expositio, tum forent verba in hunc sensum accipienda: commemoratis resipiscentibus diaconissis conclusimus in illis diaconissas habitu tantum, nondum manu iis imposita; quæ, cum nullam prorsus ordinationem habeant, inter laicos omnino recenseri debent; nisi si, quod non verisimile videtur, prius quoddam decretum suum patres respiciunt. Est autem hoc simpliciter patres dicere; Meminimus de diaconissis in habitu recensitis, istas omnino quia non habeant manus impositionem, inter laicos censeri. Habes *βασανοῖς τῷ δοκεῖν καὶ τῷ σχήματι* in Ancyrani concilii canone primo commemoratas. Confer et supra Canon. Nicæn. XII. De *τῇ χειροθεσίᾳ* diaconissarum post annos ætatis suæ quadraginta completos sancitum est decimo quinto canone Chalcedoniorum.

CANON XX.

P. 383. l. 4. *ἐν τῇ κυριακῇ γόνυ κλίνοντες*] Videsis quæ annotantur ad S. Petri Alexandrini Canonem ultimum apud *Reliquias Sacr.* vol. III. pag. 367. Abest vero hic canon Nicænus a Rufiniana eorundem canonum abbreviatione. *Hist. Eccl.* x. 5. neque, ut olim ad *Reliquias Sacr.* notavi, extat idem in Quesnellana Canonum Collectione; quæ cum statuatur a Quesnello, fuisse ecclesiæ Romanæ codex, nec porro in Arabica Paraphrasi canonum Nicænorum hic canon compareat, inde colligit idem vir cl. in Dissert. xii. post *S. Leonis M. Opera*, morem istum apud

Romanam saltem ecclesiam nunquam omnino receptum fuisse. At Rhabanus Maurus, Moguntinus nono quoque sæculo archiepiscopus, in *Institutione Clericorum* nobis præcipit, cum die Dominico, tum Pentecostes diebus nec jejunia agenda, nec genua esse flectenda, majorum traditione et universæ ecclesiæ more appellatis, capp. lxx. et lxxi. Atque apud nos occidentales in desuetudinem abiisse ritum istum, omnino mirandum est, cum ab ipsis incunabulis Christianismi observatus esset, quod testatur Tertullianus supra in lib. *de Oratione* cap. 23. et *de Corona* cap. 3. tum etiam universalis concilii decreto confirmatus fuerit. Verum apud plebem Christianam, cujus maxima pars, in ruralibus ecclesiis, solo die Dominico precibus publicis adesse solet, id quidem pœnitentibus et petentibus minus conveniens esset, ut nunquam orarent vel genua, vel corpora, flectentes, semper autem stantes. Sed hæc hactenus. Insuper canon omissus est in antiquissima illa interpretatione a Ballerinis edita, in qua similiter atque in collectione Quesnellana sine distinctione canones Sardicenses subjecti sunt Nicænis.

P. 383. l. 5. *ὑπὲρ τοῦ πάντα ἐν πάσῃ παροικίᾳ ὁμοίως παραφυλάττεσθαι*] Ita edidit Beveregius in Synodico, quam quidem scripturam firmant omnes codices scripti Bodleiani, in quibus extat *ὁμοίως παραφυλάττεσθαι*, dum vulgo *φυλάττεσθαι*, sine *ὁμοίως*, positum est. Sed *ὁμοίως* et *φυλάττεσθαι* nobis præstant Joannes Antiochenus in Collectione Canonum et codex, quem Justellus Universæ Ecclesiæ appellat, habentque vocem *communiter* veteres versiones Latinæ, et Tiliani codicis interpretatio *similiter*. Extant quoque apud Gelasium Cyzicenum verba hæc, *ὑπὲρ τούτου, πάντα ὁμοίως ἐν πάσῃ παροικίᾳ ὁμοφρόνως φυλάττεσθαι*. Silent de tota sententia in Commentariis suis Zonaras et Balsamo. Porro autem simili de causa, unanimitatis gratia, conditum est ab hac synodo, quomodo etiam decem ante annos ab Arelatensi prima, celebre de paschæ tempore decretum, quod quidem non ex fuga solum imitationis Judaicæ proficiscebatur, sed constituta illa regula est, ut concordes omnes Christiani in celebrando tanto festo evaderent; cum alioquin iisdem diebus contingeret, ut alii quidem jejunio antepaschali intenti essent, alii vero epulis post pascha solitis operam darent. Cons. Eusebium *de Vita Constantini* lib. III. capp. 5. et 8. atque hujus synodi Epistolam, quæ ad ecclesiam Alexandrinam scripta apud Socratem et Theodoretum conservatur; hanc autem in Appendice saltem, etsi in Canonum vix ullis Collectionibus haberi consuetam, collocaturus sum.

ADDENDUM.

P. 407. lin. penult.] Porro, etsi disputant nonnulli, sancitum esse hoc canone, ut clerici Novatiani ad ecclesiam reversi sine nova ipsorum ordinatione res sacras administrarent, rem tamen negant ita se habuisse, non tantum veteres interpretes, qui verba canonis, ὥστε χειροθετουμένους αὐτοὺς μένειν οὕτως ἐν τῷ κλήρῳ, Latine vertunt, *ut impositionem manus accipientes sic in clero permaneant*; verum etiam Rufinus canonum horum fere æqualis. In *Hist.* enim sua *Eccl.* II. 5. commemoratis omnibus Nicænis canonibus de clericis ait Novatianis in octavo hoc canone signatis, eos in *ordine quodam suo suscipi debere, sed ordinatione data.* Adde quod in Synodica sua Epistola ad Alexandrinos scripta ipsi quoque patres Nicæni clericis Meletianis resipiscentibus id permittunt, ut μυστικωτέρᾳ χειροθεσίᾳ, confirmati locum suum in singulis ecclesiis agnoscant. Vide Epistolam a me infra collocatam. Verumtamen aliter fortasse Zonaras canonem exposuit, qui in Commentario suo sic scribit; Ὅτι γὰρ οὐ περὶ τὴν πίστιν ἐσφάλλοντο (Novatiani), ἀλλ' εἰς μισαδελφίαν καὶ ἄρνησιν μετανοίας τοῖς παραπεπτωκόσι καὶ ἐπιστρέφουσι, διὰ τοῦτο καὶ τὴν χειροτονίαν αὐτῶν ἡ σύνοδος ἐδέξατο, καὶ μένειν αὐτοὺς ἐν τοῖς οἰκείοις βαθμοῖς διωρίσατο, εἰ μὴ ἐπίσκοπος εἴη ἐν τῇ καθολικῇ τῆς πόλεως ἐκείνης ἐκκλησίᾳ.

IN

CONCILII CONSTANTINOPOLITANI

CANONES ET SYMBOLUM

ANNOTATIONES.

EPISTOLA.

P. 387. l. 10. *τὸν εὐλαβέστατον βασιλέα Θεοδόσιον*] Imperatorem Romanum *βασιλέα* Græcos quidem appellavisse norunt omnes; sed in Epistola ad Frontonem ipse Marcus Cæsar *regis se filium* Latine dicit. Vide Frontonis *Reliquias* a cardinali Maio primum editas Mediolani, p. 33.

P. 389. l. 2. *εὐχαῖς τῶν ἁγίων*] Pro eo quod est, *per preces*, *διὰ εὐχῶν*.

CANON I.

P. 390. l. 6. *εἴτουν Εὐδοξιανῶν*] Eudoxius primo Germaniciæ, postea Antiochiæ, et ultimo Constantinopoleos episcopus ordinatus est. Socr. Hist. Eccl. l. II. 37. 42. Theodoret. Hæret. Fab. l. IV. c. 2. Sozom. Hist. Eccl. l. III. c. 5. Hic eadem omnino omnia, quæ Eunomius docuit; ut patet ex Theodoret. Hæret. Fab. lib. IV. cap. 3. ac proinde hoc in loco hæc duo, tanquam synonyma, eorundem hæreticorum nomina usurpantur. *Εὐνομιανῶν εἴτ' οὖν Εὐδοξιανῶν.* Theodoretus autem Arianos etiam Eudoxianos ipsius Eudoxii temporibus audiisse tradidit, *Οἱ δὲ Ἀριανοὶ καὶ Εὐδοξιανοὶ προσωνομάσθησαν κατὰ τὸν Εὐδοξίου καιρόν.* Theodoret. ibid.

Statim autem post Eudoxii obitum hoc nomen usurpari desiit, et posteris pene inauditum est, unde Gregorius magnus in Epistola ad Eulogium Alexandrinum, *Præterea*, inquit, *idem frater noster omnia in suis synodicis Deo autore catholice locutus est. Quendam vero Eudoxium damnavit, quem neque in synodis damnatum invenimus, neque a decessoribus suis in suis synodis reprobatum.* Greg. Epist. lib. VI. Epist. 125. Sane non ipse Eudoxius, sed tamen Eudoxiani præsenti canone diserte damnantur. Hæc Beveregius. Verba Gregorii sunt, qui in loco superiori de Cyriaco patriarcha CPol. loquitur, aitque Romanam ecclesiam hactenus haud recepisse canones hujus synodi, sed tamen in hoc ipsam synodum admisisse, quod ab ea damnetur Macedonius, *Et canones quidem Constantinopolitani concilii Eudoxianos damnant. Sed quis fuerit eorum auctor Eudoxius, minime dicunt.* Sed misso Eudoxio, liquido nobis constat, centum annos post Gregorii tempus canones quatuor priores hujus synodi CPtanæ ab ecclesia Romana receptos esse, siquidem in Collectione canonum, quam Romanus episcopus Hadrianus I. Carolo M. dedit, hi canones extant. Porro vel ante Gregorii M. tempora eos in canonibus suis Dionysius Exiguus reposuerat; quos quidem Dionysii canones æqualis ejus Cassiodorus in *Divinis Lectt.* cap. xxiii. ait, *hodie usu celeberrimo ecclesiam Romanam complecti.* Præstat denique hos quatuor canones prisca illa Canonum Versio apud Justellum, quæ condita est ante Dionysianam.

P. 390. l. 7. *τῶν Ἡμιαρειανῶν εἴτουν Πνευματομάχων*] Homœusiastæ isti, qui, ut fertur, hoc primum loco Semiariani nominantur, in diversas partes distracti sunt; quarum nonnullæ contra Divinitatem, atque etiam personalitatem, Spiritus Sancti disputabant. Substituerunt *Macedonianos* Latini interpretes pro *Semiarianis*, Macedonii *τοῦ πνευματομάχου* discipulis.

Ibid. l. 8. *καὶ τὴν τῶν Σαβελλιανῶν*] Vulgo desunt voces *καὶ τὴν τῶν* in Conciliorum textu, sed ad oram paginæ positæ sunt. Eædem extant in cæteris canonum collectionibus, et in septem ex octo Bodleianis codicibus, nam in margine codicis numero 26. signati eadem manu verba addita sunt. Recepta ea ex principe in novissimam Conciliorum editionem post vidi. Huc autem respicere videntur episcopi CPtani, dum aiunt isti in Epistola ad Occidentales post hoc Concilium scripta; Superiore anno *τῶν ἐναγχος καινοτομηθείσων αἱρέσεων ἀναθεματισμὸν ἔγγραφον πεποιήκαμεν.* Apud *Concilia* vol. I. edit. Harduin.

CANON II.

P. 390. l. 12. *Τοὺς ὑπὲρ διοίκησιν ἐπισκόπους*] Sensus hic est, Caveant episcopi, ultra vel extra dicœcesin aliquam exstentes, ne ecclesias illius dicœcesis invadant. In hoc quidem canone recensentur quinque tantum dicœceses, sive plurium simul provinciarum præfecturæ, Ægyptus, Oriens, Asiana, Pontica, Thracia. Reliquæ vero imperii Romani dicœceses fuerunt Macedonia, Dacia, Italia, Illyricum, Africa, Hispaniæ, Galliæ, Britanniæ. Cautum insuper est Nicænis canonibus, prout de iisdem hic canon refert, ut in unaquaque provincia synodus metropolitica res provinciæ ecclesiasticas administraret.

Ibid. l. 17. *ἐν τοῖς κανόσι τοῖς κατὰ Νικαίαν*] Canone Nicæni Concilii sexto.

P. 391. l. 4. *τῆς Θρᾳκικῆς, τὰ τῆς Θρᾳκικῆς*] Habent Concilia loco priori *Θράκης*; cum vero extet *Θρᾳκικῆς* utroque loco in omnibus fere canonum collectionibus præter Beveregii Synodicum, in quo contra *Θράκης* utroque loco positum est, conveniatque lectio cum nominibus provinciarum antecedentium, *Θρᾳκικῆς* substitui. Variant inter se codices scripti Bodleiani.

Ibid. l. 10. *κατὰ τὰ ἐν Νικαίᾳ ὡρισμένα*] Canone quinto, ad quem videsis annotata. Ita vero rem geri secundum canones, ut aiunt ipsi, Nicænos, referunt episcopi CPtani in Epistola modo commemorata; *Περὶ δὲ τῶν οἰκονομιῶν τῶν κατὰ μέρος ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, παλαιός τε, ὡς ἴστε. θεσμὸς κεκράτηκε, καὶ τῶν ἁγίων ἐν Νικαίᾳ πατέρων ὅρος, καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν τοὺς τῆς ἐπαρχίας, καὶ εἴπερ ἐκεῖνοι βούλοιντο, σὺν αὐτοῖς τοὺς ὁμόρους πρὸς τὸ σύμφερον ποιεῖσθαι τὰς χειροτονίας.* p. 826.

Ibid. l. 11. *τὰς δὲ ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς ἔθνεσι τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας*] Haud obstante, ait in *Nomocanone* suo Photius, regula, ne possit quis esse episcopus in duabus civitatibus, Tomensis episcopus reliquarum ecclesiarum Scythiæ curam gerit, et Leontopolis urbs Isauriæ sub episcopatu Isauropolis est. Photii *Nomocanon*, tit. i. cap. 20. pag. 15. edit. Paris. Porro diu ante Photii tempora, ex Actis Concilii Ephesini constat, cum vetus mos viguisset in provinciis Europæis Ponto vicinis, ut singuli episcopi duas vel tres sub se haberent civitates, ab eodem Ephesino concilio ipsam hanc consuetudinem firmatam esse. Vide finem Actionis VII. p. 1678. vol. I. *Concil.* Harduin. Adisis quæ de priori regula ad Epistolam Vienn. et Lugd. apud *Reliquias Sacr.* vol. I. p. 306. adnotantur.

P. 391. l. 22. *κατὰ τὴν κρατήσασαν συνηθείαν τῶν πατέρων*] Præpositionem *παρὰ* ante *τῶν πατέρων* Concilia addunt, posita vero in margine altera lectione; aitque Harduinus hanc habere Balsamonem et Zonaram, canones designans in horum commentatorum editionibus collocatos. Addere iis licet omnes fere canonum collectiones, in quibus, sicut in tribus MStis Bodleianis, lectio hæc, quam prætuli, extat. Solus Joannes Antiochenus *ἐπὶ τῶν πατερων* habet.

CANON III.

Ibid. l. 15. *Τὸν μέν τοι Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσκοπον ἔχειν τὰ πρεσβεῖα*] De hoc canone, qui a Socrate l. V. Hist. c. 28. et Sozomeno l. VII. Hist. c. 9. commemoratur, consulas quæ ad Concilii Chalcedonensis Can. XXVIII. annotaturi sumus.

CANON IV.

P. 392. l. 2. *Μαξίμου τοῦ κυνικοῦ*] Maximus iste ad sedem Constantinopolitanam contra canones evectus erat. *Οὗτος κυνικὸς ὢν φιλόσοφος παρὰ Θεολόγου βαπτισθεὶς τοῦ ἁγίου Γρεγορίου διὰ χρημάτων παρά τινων Κωνσταντινοπόλεως κεχειροτόνηται. καὶ γνωσθεὶς ἀπεδοκιμάσθη.* Scholium ad Harmenopuli *Epitomen Canonum* apud Leunclavii *Jus Græco-Rom.* p. 16.

P. 392. l. 7. *ἀκυρωθέντων*] Hactenus Dionysius Exiguus et Isidorus Mercator. Sequentia in solo Græco Canonum codice leguntur, et Græcis Canonum Collectoribus atque interpretibus. HARDUIN. Nec prisca Versio, quam edidit ex patris sui bibliotheca Henr. Justellus, alios quosvis præter quatuor hos canones agnoscit.

CANON V.

Ibid. l. 9. *Περὶ τοῦ τόμου* &c.] Definitionem intelligit fidei Nicænæ ab episcopis occidentalibus Sardicæ firmatam, teste Balsamone et Zonara. Alii epistolam Damasi papæ ad Paulinum episcopum Antiochenum superius editum p. 760. malunt intelligi, cum anathematismis supra positis, p. 801. quibus orientales episcopi in synodo Antiochena anni 378 subscripserunt. HARDUIN. Opinionem hanc, quæ Henr. Valesii est, prætulit alteri Beveregianæ ab Harduino hic propositæ, Cavius, de hoc Concilio agens in *Hist. Lit.* vol. I. p. 365. Quin ita se habet unus ex anathematismis illis, *Εἴ τις μὴ εἴπῃ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος μίαν θεότητα, ἐξουσίαν, δυναστείαν,* &c. p. 804. Confer et Epistolam episcoporum CPol. ad Occidentales. Certe perti-

nere verba videntur ad scriptum aliquod occidentalium præsulum in causa Antiochenorum, qui diu quidem non tantum schismatibus, sed etiam hæresibus valde vexati fuerant. Cæterum videsis infra quæ ad Canon. VII. de his ultimis canonibus allata sunt.

CANON VI.

P. 394. l. 4. *τοῖς κανονικοῖς ἡμῶν ἐπισκόποις*] Forte *κοινωνικοῖς ἡμῖν, qui nobiscum communicant*, hoc loco legi satius fuerit; quæ vox in Synodica inferius recitanda legitur. Hæc Harduinus. Ibi extat *τοὺς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις κοινωνικοὺς ἐπισκόπους*, et hoc loco habent scriptum *κανωνικοῖς* (for. *κοινωνικοῖς*) codd. 26 et 625 olim Rawlinson. dum legitur *ἡμῖν* in codice Justelli. Equidem velim istud, *κοινωνικοῖς ἡμῖν*, substituere pro lectione recepta, quam præstant non tantum Concilia, sed et cæteræ fere omnes Canonum collectiones et plurimi MSti. Cæterum, quoniam de codice, quem Universæ Ecclesiæ appellavit Justellus, sed tempora antiquissima si spectentur, vix satis recte, sæpenumero inter hæc facta est mentio; deque eodem codice minus accurate loqui vel viri doctissimi videntur; age describamus, quæ de illo ipse quoque scripsit Justellus. "Sane textum ipsum Græcum ex edito codice Tilii" hæc est Canonum Græcorum editio princeps "bona fide ex-"cerpsimus, et quia multis in locis mendosus erat, collatis "et inter se comparatis Græcorum Conciliorum (Canonum "edit. 1661.) codicibus editis et manu exaratis, quos ami-"corum beneficio nacti sumus, accurate emendavimus, va-"riasque lectiones ad oram adscripsimus." Hæc vir. cl. fine Præfationis in *Codicem Canonum Ecclesiæ Universæ*, edit. Paris. anno 1610. Et profecto, quoscunque canones post Joannem Tilium edidit Justellus, exceptis illis synodorum Trullanæ et Nicænæ secundæ, iidem medio seculo nono a Leone IV. papa in Epistola ad episcopos Britannorum tanquam recepti ac valentes proponuntur. Vide Epistolam, quæ in *Codicem Gratiani* relata est, Dist. 20. cap. 1. Verumtamen nomine Canonum seu Statutorum Ephesinorum aliquos minus recte ita appellatos significari a Leone, alios quam illos a Græcis receptos, ostendunt veteres Latinæ canonum interpretationes. Vide not. infra ad Canones Ephesinos.

Ibid. l. 5. *τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας*] Habent Concilia *τούτων* pro *τῶν*, conjiciente tamen ad marg. Labbæo legendum esse *τῶν*; quod quidem extare in MS. et apud Zonaram et Balsamonem, addit Harduinus. Præbent istud *τῶν* Cano-

num collectiones, et codices scripti Bodleiani, præterquam quod nec τῶν, nec τούτων, habet codex 26.

P. 395. l. 9. ἐξετάσει] Vulgo τάξει, sed ἐξετάσει, quod melius est, ad oram Codicis Univ. Ecclesiæ a Justello ut lectio varians affertur. Atque idem illud Labbæus habet ad marg. Conciliorum; extante eo apud Joannem Antiochenum in Digesto Canonum, omnesque MStos Bodleianos, et MS. a Lloydio episcopo collatum. Paulo ante αὐτοῖς pro αὐτοῖς scribendum videtur. Omnino silet, ut obiter hoc notem, CPtanus hic canon de ullis cujuscunque generis ad sedem Romanam appellationibus.

Ibid. l. 13. ἢ οἰκουμενικὴν σύνοδον ταράσσειν] Causæ pleræque ecclesiasticæ exceptis de fide controversiis hic spectantur.

CANON VII.

Ibid. l. 20. Τοὺς προστιθεμένους τῇ ὀρθοδοξίᾳ &c.] Hic, fateor, canon in omnibus Balsamonis et Zonaræ commentariorum editionibus habetur. Citatur etiam a Photio in Nomocanone tit. xii. cap. 14. necnon in Alexii Aristeni Epitome contractus extat. Sed in omnibus Latinis canonum versionibus, in veteris interpretis Dionysii Exigui, Isidori Mercatoris &c. item in Symeonis Logothetæ Epitome et Arabica Josephi Ægyptii paraphrasi, et quod in primis observandum est, in ipsa Joannis Antiocheni collectione, et nomocanone, desideratur; idque non ipsius incuria, ut ex eo patet, quod in ordine canonum a se descripto sex solum canones huic secundæ generali synodo attribuat, dicens, τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει συνελθόντων πατέρων, ὑφ' ὧν ἐξετέθησαν κανόνες ς'. ut extra dubium sit præsentem inter hujus concilii canones his diebus non recensitum fuisse. Quinetiam tota canonis hujus compositio eum, nec præsenti nec alii cuivis synodo, nisi forsitan Trullanæ, de qua mox agemus, adscribendum esse non obscure indicat. Nihil enim in eo constituitur, nihil confirmatur; sed tantum antiqua quædam hæreticos conversos recipiendi consuetudo hic recitatur. Et ubi de nonnullis signandis verba fiunt, nihil præcipitur de modo, quo celebrandum est, nec de verbis in ritu isto pronunciandis, sed tantum quæ verba pronunciari solent, Σφραγὶς δωρεᾶς Πνεύματος ἁγίου, quæ quidem loquendi formula synodali cuilibet constitutioni non convenit. Bevereg. Pergit vir eruditissimus sententiam suam eo fortius munire, quod existit epistola quædam, ex verbis hujus canonis omnino constans, Constantinopoli ad Martyrium episcopum Antiochenum post annum 455 missa. Ex hac vero epistola de-

sumptum esse censet Beveregius canonem XCV. Concilii Trullani, cujus quidem canonis pars prior et major, plane eadem est atque hic canon CPtanus, nulla tamen mentione facta ejus a patribus Trullanis. Epistolam ad Martyrium primus edidit Joannes Leunclavius in *Juris Græco-Romani* libro quarto p. 290. Nec dubitant de septimi hujus canonis suppositione fratres Ballerini, qui de eo, ac simul de quinto et sexto canonibus, hæc monent. "Canoni- " bus IV. synodi CPtanæ an. 381. Justellus tres alios ad- " jecit. Hi utique non erant in veteri Græco codice, cum " nec in Dionysiana, nec in aliis antiquis versionibus in- " veniantur. Certe canon VII ad eamdem CPtanam syn- " odum nequaquam pertinet: unde nec apud Joannem " Scholasticum, qui canones quintum et sextum licet addi- " titios recepit, hic septimus legitur. Serius multo hic " conditus, nedum adjectus fuit. Quintus autem et sextus " canones forte constituti fuerunt in alia CPtana synodo " subsequentis an. 382. Hac vero II. synodo ob idem " nomen urbis et ob temporis propinquitatem cum priori " confusa, facili hallucinatione alterius canones cum cano- " nibus alterius confusi et copulati fuerunt." *De Antiquis Collectionibus et Collectoribus Canonum*, p. I. c. i. §. 10. p. 10. Appendicis ad *Opera S. Leonis M.* Venet. 1757. Hunc fuisse canonum quinti et sexti ortum, aliis quoque viris eruditis statuere placuerat; quod et firmari videtur verbis canonis sexti, *αἱρετικοὺς δὲ λέγομεν, τοὺς πάλαι τῆς ἐκκλησίας ἀποκηρυχθέντας, καὶ τοὺς μετὰ ταῦτα ὑφ' ἡμῶν ἀναθεματισθέντας.* supra pag. 393. Hæc canonem primum respiciunt, anno priori conditum; nam patres CPtani, auctore Theodoreto lib. V. *Hist. Eccles.* c. 8. qui in suam quisque patriam reversi erant, sequenti æstate *οἱ πλεῖστοι* quidem eorum eandem urbem iterum adierunt.

P. 396. l. 1. *ἀπὸ αἱρετικῶν*] Hæc verba cum sequentibus mihi quidem jungenda videntur, non, ut vertit Hervetus, cum antecedentibus. Imitatus est epistolæ auctor locum *Actorum Apost.* ii. 47. Ὁ δὲ Κύριος *προσετίθει τοὺς σωζομένους καθ' ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ.*

Ibid. l. 3. *καὶ Σαββατιανοὺς*] Non videtur apud Socratem *Sabbatianorum* nomen usurpatum ante annum circiter 392. HARDUIN. Hoc est, post tempus hujus concilii. Sed meminisse nos oportet, vocem hanc in canone nunc existentem agnosci neque epistola ad Martyrium, neque canone Trullano, de quibus jam ante dictum est. In codice quoque vetustissimo Bodleiano, qui num. 26. designatur, hoc nomen ad marg. tantum positum videtur. De Sabbatianis vero

hæc Sozomen. Hist. vii. 18. Ἐπὶ δὲ τῆς παρούσης ἡγεμονίας, (Valentiniani et Theodosii) καὶ Ναυατιανοὶ πρὸς σφᾶς διενεχθέντες περὶ τῆς πασχαλίας ἑορτῆς, ἑτέραν αἵρεσιν τῶν καλουμένων Σαββατιανῶν συνεστήσαντο. Σαββάτιος γὰρ πρεσβύτερος ὑπὸ Μαρκιανοῦ χειροτονηθεὶς ἅμα Θεοκτιστῷ καὶ Μακαρίῳ τοῖς συμπρεσβυτέροις ἐπόμενος τοῖς ἐν Παζουκώμῃ συνηλυθόσιν ἐπὶ τῆς Οὐάλεντος βασιλείας, ἠξίου ἅμα τοῖς Ἰουδαίοις τὴν τοῦ πάσχα ἑορτὴν ἐπιτελεῖν· ἀποστὰς δὲ τῆς ἐκκλησίας (designatur ecclesia Catholica), τὰ μὲν πρῶτα, πῇ μὲν ἀσκήσεως ἕνεκα, ἄριστα γὰρ ἐβίου, πῇ δέ τινας ὑπονοεῖν ἀναξίους κοινωνίας μυστηρίων ἐσκήπτετο· ὡς δὲ ἐγεγόνει δῆλος νεωτερίζων, &c.

P. 396. l. 4. Ναυατιανοὺς τοὺς λέγοντας ἑαυτοὺς Καθαροὺς] Περὶ τῶν ὀνομαζόντων ἑαυτοὺς Καθαρούς ποτε, initium est canonis VIII. Concilii Nicæni. Augustinus de Hæresibus, cap. 38. *Cathari, qui seipsos isto nomine, quasi propter mundiciam superbissime atque odiosissime nominant; secundas nuptias non admittunt, pœnitentiam denegant, Novatum sectantes hæreticum; unde etiam Novatiani appellantur.* p. 194. edit. Cant.

Ibid. l. 5. καὶ καθερωτέρους] Vulgo ἀριστέρους, eandemque vocem ab omnibus quidem receptam, et in omnibus scriptis Bodleianis extantem, habet etiam canon Trullanus XCIV. eam sic interpretante Balsamone; καλοῦνται δὲ οἱ αὐτοὶ καὶ ἀριστέροι, ὡς τὴν ἀριστέραν χεῖρα βδελυττόμενοι, καὶ μὴ ἀνεχόμενοι δι' αὐτοῦ τὸ ὁτιοῦν ὑποδέχεσθαι. Similiter interpretatur Harmenopulus *de Sectis* sect. xv. Sed ait Beveregius nuspiam legi, Novatianos se ἀριστέρους, *sinistros*, vocasse. Porro Zonaras alter Græcus interpres neglecta hac voce hoc tantum posuit—καὶ Ναυατιανοὶ οἱ ἑαυτοὺς καθαροὺς ὀνομάζοντες, ὧν τὰς αἱρέσεις παραδεδηλώκαμεν. Justellus autem ad oram codicis, quem vocat Ecclesiæ Universæ, ut variantem lectionem adlevit ἁρίστους. Annotant quoque Græci ad Pedalium suum, ἐν ἄλλοις κεῖται ἁρίστους. Beveregiusque ait, legendum haud dubie καὶ ἁρίστους, vel saltem καὶ καθαρωτέρους, ut in Epistola ad Martyrium, e qua hic canon descriptus videtur. Olim quidem opinatus sum, substituendum esse hoc loco καὶ ἁρίστους, nunc vero potius standum esse fidei codicum *Epistolæ ad Martyrium*, in quibus extat καὶ καθερωτέρους, id quod demum recepi. Legere vult Johnsonus Anglicus Canonum Interpres καὶ κρατίστους, tanquam a secundis nuptiis abstinentes.

Ibid. l. 6. εἴτουν Τετραδῖται] Balsamonis interpretatio est. Οἱ αὐτοὶ δὲ (Τεσσαρεσκαιδεκατῖται) καὶ Τετραδῖται λέγονται, ὅτι τὸ πάσχα ἑορτάζοντες, οὐ καταλύουσιν, ἀλλὰ νηστεύουσιν, ὥσπερ ἡμεῖς τὰς τετράδας, ποιοῦσι δὲ τοῦτο κατὰ τοὺς Ἰουδαίους,

οὗτοι γὰρ μετὰ τὸ πασχάσαι ἐπὶ ὅλαις ἑπτὰ ἡμέραις νηστεύουσι, πικρίδας καὶ ἄζυμα ἐσθίοντες κατὰ τὴν τοῦ παλαιοῦ νόμου διάταξιν. Cum obscuriora hæc sint, nec quidquam de *Τετραδίταις* adnotaverit alter interpres Zonaras, hac voce potius significari putem illos, qui in hebdomada antepaschali haud expectato resurrectionis festo, quod quidem aliter atque Quartadecimani die Dominica semper celebrabant, jejunium quadragesimale, seu antepaschale, tetrade solvere consueverint. Quem quidem morem, ut in vol. I. et III. *Reliquiar. Sacr.* ostendi, improbant canone suo quinquagesimo Laodiceni patres, et canone vicesimo nono Trullani.

P. 396. l. 14. *Εὐνομιανοὺς μέν τοι*] Ante hæc verba positum est istud in codice MSto Bodl. 158. *Περὶ δὲ τῶν Παυλανιστῶν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ὅρος ἐκτέθεται, ἀναβαπτίζεσθαι αὐτοὺς ἐξ ἅπαντος.* Significatur canon Niceni concilii XIX.

Ibid. l. 15. *καὶ Μοντανιστὰς*] Montanistarum, qui hoc loco inter hæreticos de S. Trinitate minus recte sentientes commemorantur, pars certe dicitur eadem atque Sabelliani statuisse. Ita auctor libelli *Adversus Hæreses* ad calcem Tertulliani *de Præscript. Hær. Privatam*, inquit, *blasphemiam illi* (pars hæreticorum *Secundum Phrygas* appellatorum) *qui sunt kata Æschinem, hanc habent, qua adjiciunt etiam hoc, ut dicant Christum ipsum esse Filium et Patrem*, c. viii. p. 171. Et ante hanc synodum baptizandos esse Cataphrygas, seu Montanistas, jusserat canon Laodiceni concilii octavus. Hoc interea pro recta alterius partis Montanistarum fide afferendum est, Tertullianum jam Montanistam factum Praxeam Antimontanistam propter errores dictos usitatius Sabellianos oppugnavisse.

P. 397. l. 2. *ποιοῦμεν αὐτοὺς Χριστιανοὺς*] Suicerus in *Thesauro*, seu *Lexico Ecclesiast.* voce Χριστιανὸς, allato hoc canone ait, "In quibusdam ecclesiis Græcanicis, imo vel in "plurimis prima die fiebant et dicebantur *Christiani*, qua "crediderant, et se credere professi erant; sequenti die in "catechumenos conscribebantur,——. In occidente similiter "prima credendi professione fiebant Christiani, quam con- "cilium Eliberinum, canone XLII. *fidem primam credulitatis* appellat. Prima illa fidei credulitate, cum imposi- "tione etiam manuum, quasi benedictione, recipiebantur "inter catechumenos, et Christiani tum demum dici inci- "piebant, ut liquet ex ejusdem concilii canone XLIV." Tom. II. p. 1540.

Ibid. l. 7. *βαπτίζομεν*] Epistola episcoporum, qui Constantinopolin convenerunt, ad Occidentales, apud Theodoretum

extans, quæque in codice canonum a Ballerinis fratribus ad calcem Operum S. Leonis M. primum edito Latine vertitur, inter hæc proferenda esset, nisi constitisset scriptam esse epistolam anno proximo post finitum hoc concilium.

P. 398. l. 1. SYMBOLUM CONSTANTINOPOLITANUM] Desumptum est ex Actione Secunda Chalcedonensis Concilii pag. 288. edit. *Harduin.* p. 342. edit. Labbe. Ubi symbolum hoc dicitur ab Aetio ecclesiæ CPtanæ diacono fuisse recitatum. Ἀέτιος ὁ εὐλαβέστατος διάκονος Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ βιβλίου ἀνέγνω οὕτως. Ἡ ἁγία πίστις, ἣν ἐξέθεντο οἱ ἅγιοι πάτερες ρν'. συμφωνοῦσα τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ συνόδῳ τῇ ἐν Νικαίᾳ. Et convenit hæc formula cum symboli exemplo in Jeremiæ patriarchæ CPtani *Responso Primo ad Augustanam Confessionem* Tubingam misso anno 1576. Vide p. 10. ed. Lips. 1758. Tantum quod in Jeremiæ exemplo particula καὶ in articulo de Spiritu S. τὸν Κύριον καὶ τὸ ζωοποιὸν, desideratur. Quæ quidem particula neque agnoscitur in Marci Ephesini præsulis Confessione Fidei inedita, quam una cum aliis tractatibus habet codex MS. D^ni^ Thomæ Phillipps, Baronetti, a me jam ante commemoratus pag. 401. ubi et vox πάτερα ante παντοκράτορα deest. Sed in vocibus *Dominum* et *vivificantem* particulam *et* præstat antiquum illud symboli exemplar Latinum, quod hic sistimus.

Ibid. l. 8. φῶς ἐκ φωτός] His verbis fere semper in excusis præmittitur illud, Θεὸν ἐκ Θεοῦ, quod nescit non tantum Chalcedonium hoc exemplar, et præterea aliud in Concilio Generali sexto adductum, verum etiam duo illa Jeremiæ patriarchæ et Marci episcopi modo commemorata. Idem abest ab exemplari, quod hic sisto, Latino; sed in eo istud quoque desideratur, *lucem ex luce.* Voces autem *Deum de Deo* abesse ab omnibus antiquis codicibus Versionis Latinæ Actorum Chalcedonensium, testatus est Steph. Baluzius in *Nova Collectione Conciliorum*, p. 1256. Sed hæc hactenus. Ut ad aliam et diversam rem hoc loco revertar; collegit sibi Rigaltius vel ex disparibus illis inter se narrationibus, quæ de Marcione in libris supra collocatis de Præscriptione Hæreticorum et Contra Hæreticos comparent, huncce libellum Contra Hæreticos non esse Tertulliani.

LECTIONES TERTULLIANEÆ

MSS. AGOBARDI ET LUGD. BAT.

Postremo loco jam sequitur Codicis Agobardi et Codicis bibliothecæ Lugduni Batavorum scriptura in iis maxime Tertulliani verbis, quæ in nostra editione mutata a lectione recepta discrepant. In fine autem positæ sunt hæ lectiones, cum typis jam cusum esset hoc volumen, priusquam Varietas utriusque Codicis, in gratiam præstantissimi viri Edvardi Pusey transmissa, Angliam advenit.

In Tertulliani de Oratione Libro Codicis Agobardi Lectiones nonnullæ.

Pag. 101. l. 19. quo venit.

P. 102. l. 20. vel venerationem.

P. — l. 23. alius.

P. — l. 32. meruerimus. Hoc verbum jam revocatum esse ante meam editionem nunc rescivi in contextu Latino Interpretationi Italicæ Tertulliani adposito, Romæ, 1756.

P. 107. l. 1. illis, *sed* illi *ad oram codicis.*

P. — l. 31. sit.

P. 108. l. 7. quia pro qui.

P. — l. 10. Capiti nono præfixa est in hoc Codice vox *ἀνακεφαλαίωσις*; et reliquis capitibus tituli, qui sequuntur, literis majusculis præpositi sunt.

P. 109. l. 5. recedere, sed eadem manu cor. accedere; quod in edit. Romanam jam commemoratam revocatum fuisse nunc video.

P. 113. l. 22. Sed quod promiscue observatur per ecclesias quas—Continuatis vero his verbis, *disposita utensilibus, ut et proprias* &c. nempe parte reliqua libelli *De Cultu Fœmi-*

narum, seu, *De Habitu Mulierum*, cap. 9. usque ad operis finem. Hinc jam tandem constat, desumpta esse ex hoc codice verba superiora a Rigaltio olim adducta.

P. 113. l. 18. quo et S. Paulus.

Est vero notandum de MSto dicto Agobardi, nunc, ut olim, in bibliotheca Regia Parisiis servato, Rigaltium tam sæpe eo usum esse in adornanda editione sua Tertulliani, ut recensio Agobardiana dici illa fere mereatur; ad hos saltem libros quod attinet, de Oratione, et de Præscriptione inscriptos. In codice altero Lugdunensi Batavorum, de quo agit in Præfatione ad Tertulliani Apologeticum Havercampus, liber de Oratione desideratur.

In Tertulliani De Præscriptione Hæreticorum libro Lectiones nonnullæ Codicis bibliothecæ Lugdunensis Batavorum, addita subinde Codicis Agobardi scriptura.

P. 122. l. 15. nec esse.

P. 126. l. 9. objurgans et docens.

P. 128. l. 19. Abest hoc membrum orationis, et hæretici—— curiositatem. Sed invenisse videtur *scrupulositatem* in codice Agobardi Rigaltius, quam vocem habes et initio cap. 27.

P. 129. l. 12. pulsabit.

P. 130. l. 2. expetit sensus ——interpretationibus.

P. — l. 28. quamdiu pro quando Cod. Agobard.

P. 131. l. 16. et velim sic nusquam quasi. Ita et MS. Agobard. sed *si nunquam* præstans. Ab hoc codice Ag. abest *ero*.

P. 134. l. 1. quodcunque.

P. — l. 32. admittendi MS. Agobard.

P. 136. l. 5. statutum certe.

P. 137. l. 2. regrediens.

P. 137. l. 21. prima, non primæ, et una, non unam, codex Agob. prout videtur, cum nulla varietas lectionis commemorata fuerit. Atque illud, *dum est illis*, agnoscere videtur MS. Agobardi. *Primæ* præstat MS. alter.

P. 138. l. 7. id sine dubio tenentes, MS. Ag. et s. d. t. MS. alter.

P. — l. 9. reliquam.

P. — l. 16. nulla, Codex uterque.

P. — l. 24. quasursum rursus.

P. 139. l. 23. Spiritum sanctum, codex uterque.

P. 140. l. 13. atquin, *non* quin.

P. 141. l. 27. sed non omnia.

P. — l. 32. tam id actum ut alterius.

P. 142. l. 15. monet.

P. — l. 26. taciti.

P. 143. l. 14. catholice.

P. — l. 24. nam quod amplius Cod. Agobard.

P. 144. l. 24. est *abest post* unus.

P. 145. l. 14. ecclesiam suam.

P. — l. 18. ubi tunc Valentinus.

P. — l. 20. catholicam.

P. — l. 22. elcuteri. Codex uterque.

P. — l. 23. viciabant.

P. — l. 26. relegatus——disseminavit, prout edit. princeps.

P. — l. 28. conditione.

P. — l. 29. si ceteros quoque quos.

P. 146. l. 22. hoc nomine, Cod. uterque.

P. — l. 26. qui abest a codice utroque.

P. — l. 27. cupio.

P. 147. l. 1. apostolos cod. Agobard. non apostolus, ut refert Rigaltius.

P. — l. 5. mortuos suscitabant.

P. — l. 8. mendacitati deputandam.

P. — l. 13. et abest.

P. 148. l. 11. desciverunt et aliter.

P. — l. 12. prædicaverunt ——formam, absunt.

P. 149. l. 16. Hermogenem, *utrum* aliquem *an* aliquid, *dubito.*

P. — l. 21. jubet.

P. 150. l. 5. angelum.

P. — l. 15. dum non intersit quæ quando.

P. — 24. ille fuerunt.

P. — l. 25. abortæ quasdam ex illis opiniones us.

P. 151. l. 13. *Abesse videtur*, quod, *saltem* utique.

P. 152. l. 2. contestare.

P. 152. l. 6. potat MS. Ag.

P. — l. 11. sed non sunt ex illa.

P. — l. 17. non nostræ degeneres veritatis grano et m. s.

P. — l. 28. nomine.

P. 153. l. 3. *Abest*, mea est possessio.

P. — l. 7. exhereditaverunt.

P. — l. 15. necessarias instituit.

P. — l. 25. in additum ante scripturæ, sed *jam inde* non comparere videtur.

P. — l. 26. antequam nihil aliter fuit, antequam sumus, quid denique fuit antequam nobis interpolaretur.

P. 154. l. 1. et primi et ex ipsis.

P — l. 14. Hæc sunt.

P. — l. 21. suis pro jus. Sed *vides* præstare videtur MS. Agobard.

P. — l. 24. et versibus. MS. Agobard.

P. — l. 25. Ovidius citra mediam et tr. Sed. MS. Agobard. Vosidius Geta medæ tr.

P. — l. 32. cujuscunque, prout edd. veteres, quod revocavi, pro cujusque; id vero indicare neglexi.

P. 155. l. 4. Sed quæritur.

P. — l. 7. in idolorum misteriis.

P. — l. 9. expiatione.

P. — l. 10. meminit mitre.

P. — l. 17. sacrificantia, sed MS. Agobard. *sacrificalia* habet; in quo codice deesse post hanc vocem omnia verba nunc constat, usque dum veneris ad illa prope finen libelli; *Sed nunc quidem generaliter.*

P. 156. l. 3. Ita omne men-

dacium de deo vel natio quodammodo sexus est idol.

P. — l. 21. fortasse an.

P. 157. l. 6. et loqui.

P. — l. 13. non parent scismata, est enim unitas ipsa.

P. — l. 23. sine deo, *pro* sine sede.

P. — l. 24. si sibilat evagatur.

P. — l. 27. dediti.

P. 158. l. 16. sævis.

P. 159. l. 2. sed vos non crederetis, omissis propter τὸ ὁμοιοτέλευτὸν vocibus prioribus, *semel——delegaveram.*

P. — l. 11. veritatem.

P. — l. 16. Hæc in fide veritatis——in æternum. Haud extat hæc clausula in codice Leidensi, eamque nunc quidem novimus ex MSto Agobardi, a Rigaltio desumptum esse. In colophone autem hujus libelli in codice Leid. et in titulo ejus in codice Agobardi, *de Præscriptione Hæreticorum* hoc opus inscriptum est; quemadmodum in utraque editione Rigaltii. Verum in codice Leidensi præstat libri titulus usitatius illud, *De Præscriptionibus Hæreticorum*, dum alii habent, *De Præscriptionibus adversus Hæreticos.*

In Libello Adversus Omnes Hæreticos Codicis Lugdunensis Batavorum Scriptura.

P. 161. l. 21. dæmone se errante, qui etiam s. d. quærendam.

P. 162. l. 2. post hunc.

P. — l. 5. inferiores.

P. — l. 7. Post similitudinem abest Rigaltii illud, *illam superiorem propter.*

P. 163. l. 13. Desunt voces, *fuisse——obscœna.* Proxime sequitur, omnes enim.

P. 164. l. 13. at medietate.

P. — l. 15. Ialdabaothum tamen inferius.

P. 165. l. 32. morte nascitur.

P. 166. l. 8. Chain.

P. — l. 25. et quo colligere temptatam.

P. 167. l. 4. legem esse proponit.

P. — l. 9. circumcidens.

P. — l. 26. dicto hoc.

P. — l. 28. in dilectione.

P. — l. 31. contristatus est.

P. 169. l. 17. et ineptum sit.

P. 170. l. 8. diceret.

P. 172. l. 2. Christum pro nomine appræhensus negavit.

P. — l. 7. nullo alio.

Hic codex tum in initio libelli tum in colophone istum titulum, *Tertulliani adversus omnes hereses*, inscriptum habet; cujus operis nulla fit mentio in illo Agobardi.

OMNIBUS jam prelo mandatis, quæ ad volumina hæc pertinent, sero huc demum advenêre lectiones codicis Ambrosiani variantes. Is vero codex est, ex quo partem ultimam libri antea mutili de Oratione desumpsit Muratorius, qui eandem partem cum toto opusculo adnotationibus instructo *Anecdotis* suis adjecit. Una autem cum supplemento duodecim capita proxime antecedentia in hoc MSto a Muratorio reperta sunt. Etiam in illa parte, quam ex codice scripto supplevit vir cl. bonæ frugi est, quæ sequitur, Varietas; immo vero ad capita antecedentia quod attinet, integræ et intactæ sunt codicis opes; quoniam in capitibus illis textum Tertulliani vulgo receptum posuit Muratorius, raro habita ratione Ambrosiani manuscripti, ex quo insigne auctoris nobis dedit additamentum.

Codicis Ambrosiani in parte posteriori Libri de Oratione Lectiones nonnullæ variantes.

P. 108. l. 29. MS. Ambrosianus recte habet accedentium desideriorum, sine interjecto illo, jus est, quod in contextu meo omissum est.

P. 109. l. 5. MS. optime, Quale est enim ad Dei pacem accedere. Accedere, quod probabat pro recedere, poterat Muratorius recepisse. Confer notam ejus ad locum.

P. — l. 6. Additur nostrorum post delictorum.

P. — l. 23. emittitur pro mittitur.

P. — l. 31. Additur a sævitia, ante voces, a veneficiis.

P. — l. 32. manuum opere pro m. opera.

P. 110. l. 3. scrupulosius pro scrupulose.

P. — l. 2. Habent codex iste et MS. Agobard. veniunt post corporis.

P. — l. 5. Verborum quod aperit sensum; comperi commemorationem esse, *Pilatum manus abluisse* in Domini deditionem.

P. 110. l. 14. incrustatæ pro cruentatæ.

P. — l. 21. attingimus pro attigimus, quod Muratorius aliique habent.

P. — l. 25. definiunt pro fiunt.

P. 111. l. 5. Insigniter additur, nisi *quam pueri volunt, Qui enim* Hermas &c. (for. Si enim.)

P. — l. 10. sedissem pro assedissem, prout Hermæ aliquot MSS. Habet impressus Hermas *consedissem.*

P. — l. 15. Addit *et* ante adoratis MS. Ambros. *vel* MS. Agobardi.

P. — l. 29. Nam *et* ille publicanus; Addidit particulam *et* MS. uterque.

P. — l. 30. vultu humilis pro v. humiliatus.

P. — l. 32. Hoc lemma addunt MSS. Ambros. et Agobard. *De Sono vocis.*

P. 112. l. 19. disceditur pro receditur.

P. 112. l. 20. ratio pro operatio, sicut alii.

P. — l. 25. totum pro in totum.

P. — l. 28. juris pro foris.

P. — l. 32. similiter et de, sicut alii.

P. 113. l. 7. accepit.

P. — l. 20. morositatem pro operositatem.

P. — l. 22. Recte habet MS. observatur pro Muratoriano observetur.

P. 114. l. 1. Qui ita concedunt &c. Ante nova hæc a Muratorio primum edita lemma præfixum est in MSto, *Responsio.*

P. — l. 5. Eva—experta pro Evam—expertam.

P. — l. 26. MS. habet *quam*, quod pro *tam* typis impressum esse debuisset.

P. 115. l. 15. virginitatem defunctas.

P. — l. 19. ne virgines.

P. 115. l. 29. ut velandum feminis esse. Posuit Muratorius, feminas velandas esse, verius fuisset, velandum feminis esse.

P. 116. l. 10. jam pueritia mutavit. Omisit Muratorius *jam*, quod reponi debet.

P. — l. 19. plene pro plane.

P. — l. 27. admittere. Bene reposuit *amittere* Muratorius.

P. 116. l. 28. ad eidem periculis.

P. 117. l. 21. sponso demonstratam.

P. — l. 29. Dominicæ, male posuit Dominico Muratorius.

P. 118. l. 12. Neque enim, reposuit Muratorius, non enim.

P. 119. l. 2. debitores trium Patris, et Filii et Spiritus Sancti. Vocem *trium* sine idonea causa Muratorius omisit.

P. — l. 26. Titulus capitis est in MSto, *De Hostia Spiritali, quia oratio sit*, quem omitti ab editore non oportebat.

P. 120. l. 18. oratio Christiana. Edidit Muratorius *Christianorum*, sine causa forsan.

P. 121. l. 22. expandunt. Posuit Muratorius extendunt, sed alterum verbum habes simili in causa supra; vid. cap. xiv.

Reliquæ variationes in parte illa opusculi a Muratorio primum edita, hæ sunt.

P. 115. l. 6. vertatur pro vetatur. Ibid. l. 11. Abest et ante investis. P. 118. l. 23. çommunicatis pro communitatis. Ibid. l. 28. si pro sine. Ibid. l. 29. si pro sit.

Adde Corrigendis in Vol. II. P. 105. l. 36. primatûs pro primatius. P. 233. not. l. 6. p. 181. pro 183. P. 422. l. 22. fratricidiis pro fratricidus. P. 486. l. 11. papæ pro papa.

151

SCRIPTORUM
ECCLESIASTICORUM
OPUSCULA
PRÆCIPUA QUÆDAM.

RECENSUIT,

NOTASQUE SUAS ET ALIORUM

ADDIDIT,

MARTINUS JOSEPHUS ROUTH, S. T. P.

COLLEGII S. MAGDALENÆ OXON. PRÆSES.

EDITIO ALTERA ET AUCTA.

TOM. II.

OXONII,

E TYPOGRAPHEO ACADEMICO.

M.DCCC.XL.

Bequest of
Prof. J. H. Thayer
March 20, 1902.
(977)

CANONES

EPHESINI CONCILII

ANNO CHRISTI CCCCXXXI. CELEBRATI.

CANONES

CONCILII EPHESINI GENERALIS.

Κανόνες τῶν διακοσίων ἁγίων καὶ μακαρίων πατέρων τῶν ἐν Ἐφέσῳ συνελθόντων.

Canones ducentorum sanctorum ac beatorum patrum, qui Ephesi convenerunt.

Epistola Synodica.

Ἡ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ σύνοδος ἡ ἐν Ἐφέσῳ συγκροτηθεῖσα ἐκ θεσπίσματος τῶν εὐσεβεστάτων βασιλέων (Impp. Theodosii et Valentiniani), τοῖς καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν τε καὶ πόλιν ἐπισκόποις, πρεσβυτέροις, διακόνοις, καὶ παντὶ τῷ λαῷ.

Sancta et œcumenica synodus, ex decreto piissimorum Imperatorum Ephesi congregata, singularum provinciarum ac civitatum episcopis, presbyteris, diaconis, et universo populo.

ΣΥΝΑΧΘΕΝΤΩΝ ἡμῶν κατὰ τὸ εὐσεβὲς γράμμα ἐν τῇ Ἐφεσίων μητροπόλει, ἀπέστησάν τινες ἐξ ἡμῶν, ὄντες τὸν ἀριθμὸν τριάκοντα μικρῷ πρὸς, ἔξαρχον τῆς ἑαυτῶν ἀποστασίας ἐσχηκότες τὸν τῆς Ἀντιοχέων ἐπίσκοπον Ἰωάννην· ὧν καὶ τὰ ὀνόματά ἐστι ταῦτα. πρῶτος οὗτος Ἰωάννης ὁ Ἀντιοχείας τῆς Συρίας, καὶ Ἰωάννης Δαμασκοῦ, Ἀλέξανδρος

Cum essemus Ephesi secundum pias Imperatorum litteras congregati, defecerunt quidam a nobis numero paulo plus triginta, defectionis suæ antesignanum Joannem Antiochenum episcopum habentes. Horum nomina hæc sunt. Primus ipse Joannes Antiochiæ Syriæ episcopus, Joannes Damasci epi-

CANONES

CONCILII EPHESINI GENERALIS.

Κανόνες τῶν διακοσίων ἁγίων καὶ μακαρίων πατέρων τῶν ἐν Ἐφέσῳ συνελθόντων.

Canones ducentorum sanctorum ac beatorum patrum, qui Ephesi convenerunt.

Epistola Synodica.

Ἡ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ σύνοδος ἡ ἐν Ἐφέσῳ συγκροτηθεῖσα ἐκ θεσπίσματος τῶν εὐσεβεστάτων βασιλέων (Impp. Theodosii et Valentiniani), τοῖς καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν τε καὶ πόλιν ἐπισκόποις, πρεσβυτέροις, διακόνοις, καὶ παντὶ τῷ λαῷ.

Sancta et œcumenica synodus, ex decreto piissimorum Imperatorum Ephesi congregata, singularum provinciarum ac civitatum episcopis, presbyteris, diaconis, et universo populo.

ΣΥΝΑΧΘΕΝΤΩΝ ἡμῶν κατὰ τὸ εὐσεβὲς γράμμα ἐν τῇ Ἐφεσίων μητροπόλει, ἀπέστησάν τινες ἐξ ἡμῶν, ὄντες τὸν ἀριθμὸν τριάκοντα μικρῷ πρὸς, ἔξαρχον τῆς ἑαυτῶν ἀποστασίας ἐσχηκότες τὸν τῆς Ἀντιοχέων ἐπίσκοπον Ἰωάννην· ὧν καὶ τὰ ὀνόματά ἐστι ταῦτα. πρῶτος οὗτος Ἰωάννης ὁ Ἀντιοχείας τῆς Συρίας, καὶ Ἰωάννης Δαμασκοῦ, Ἀλέξανδρος

Cum essemus Ephesi secundum pias Imperatorum litteras congregati, defecerunt quidam a nobis numero paulo plus triginta, defectionis suæ antesignanum Joannem Antiochenum episcopum habentes. Horum nomina hæc sunt. Primus ipse Joannes Antiochiæ Syriæ episcopus, Joannes Damasci epi-

Ἀπαμείας, Ἀλέξανδρος Ἱεραπόλεως, Ἱμέριος Νικομηδείας, Φριτιλᾶς Ἡρακλείας, Ἑλλάδιος Ταρσοῦ, Μαξιμῖνος Ἀναζάρβου, Θεόδωρος Μαρκιανουπόλεως, Πέτρος Τραϊανουπόλεως, Παῦλος Ἐμίσης, Πολυχρόνιος Ἡρακλειωτῶν πόλεως, Εὐθύριος Τυάνων, Μελέτιος Νεοκαισαρείας, Θεοδώρητος Κύρου, Ἀπρίγγιος Καλχηδόνος, Μακάριος Λαοδικείας τῆς μεγάλης, Ζῶσυς Ἐσβοῦντος, Σαλούστιος Κωρύκου Κιλικίας, Ἡσύχιος Κασταβάλης Κιλικιας, Οὐαλεντῖνος Μουτλοβλάκης, Εὐστάθιος Παρνασοῦ, Φίλιππος Θεοδοσιανῶν, Δανιήλ τε, καὶ Δεξιανὸς, Ἰουλιανός τε, καὶ Κύριλλος, Ὀλύμπιός τε, καὶ Διογένης, Πολιὸς, Θεοφάνης Φιλαδελφείας, Τραϊανὸς Αὐγούστης, Αὐρήλιος Εἰρηνουπόλεως, Μουσαῖος Ἀράδου, Ἑλλάδιος Πτολεμαΐδος· οἵτινες τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας μηδεμίαν ἔχοντες ἄδειαν ὡς ἐξ αὐθεντίας ἱερατικῆς, εἰς τὸ δύνασθαί τινας ἐκ ταύτης βλάπτειν ἢ ὠφελεῖν, διὰ τὸ καί τινας ἐν αὐτοῖς εἶναι καθῃρημένους, πρὸ πάντων μὲν τὰ Νεστορίου καὶ τὰ Κελεστίου φρονή-

scopus, Alexander Apameæ, Alexander Hierapolis, Himerius Nicomediæ, Fritilas Heracleæ, Helladius Tarsi, Maximinus Anazarbi, Dorotheus Marcianopolis, Petrus Trajanopolis, Paulus Emisæ, Polychronius Heracleopolis, Eutherius Tyanensium, Meletius Neocæsariensis, Theodoretus Cyri, Apringius Chalcedonis, Macarius Laodiceæ magnæ, Zosys Esbuntis, Sallustius Coryci Ciliciæ, Hesychius Castabalæ Ciliciæ, Valentinus Mutloblacæ, Eustathius Parnassi, Philippus Theodosiopolis, Daniel, et Dexianus, et Julianus, et Cyrillus, et Olympius, et Diogenes, et Palladius, Theophanes Philadelphiæ, Trajanus Augustæ, Aurelius, Irenopolitanus, Musæus Aradi, Helladius Ptolemaidis. Hi nullam omnino ecclesiasticæ communionis facultatem habentes, ut ex auctoritate sacerdotali cuiquam nocere vel prodesse possint, propterea quod etiam quidam ex ipsis sunt depositi, cum in primis Nestorii et Celestii sequi sententias manifeste ex eo sunt deprehensi,

ματα ἐπιφερόμενοι σαφέστατα ἀπεδείχθησαν, ἐκ τοῦ μὴ ἐλέσθαι μεθ' ἡμῶν Νεστορίου καταψηφίσασθαι· οὕς τινας δόγματι κοινῷ ἡ ἁγία σύνοδος πάσης μὲν ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας ἀλλοτρίους ἐποίησε, πᾶσαν δὲ αὐτῶν ἐνέργειαν ἱερατικὴν περιεῖλε, δι' ἧς ἠδύναντο βλάπτειν ἢ ὠφελεῖν τινάς.

quod Nestorium nobiscum condemnare noluerunt: quos sancta synodus communi decreto ab omni ecclesiastica communione alienos esse statuit, et omnem sacerdotii functionem illis ademit, per quam aliquibus vel nocere vel prodesse poterant. Apud *Concilia* edit. Harduin. tom. I. pag. 1621. edit. Labbe et Cossart. tom. III. pag. 801.

CANONES.

ΚΑΝΩΝ Α.

ΕΠΕΙΔΗ δὲ ἐχρῆν καὶ τοὺς ἀπολειφθέντας τῆς ἁγίας συνόδου, καὶ μείναντας κατὰ χώραν ἢ πόλιν διά τινα αἰτίαν ἢ ἐκκλησιαστικὴν ἢ σωματικὴν, μὴ ἀγνοῆσαι τὰ περὶ αὐτῶν τετυπωμένα· γνωρίζομεν τῇ ὑμετέρᾳ ἁγιότητι καὶ ἀγάπῃ, ὅτιπερ εἴτις μητροπολίτης τῆς ἐπαρχίας ἀποστατήσας τῆς ἁγίας καὶ οἰκουμενικῆς συνόδου, προσέθετο τῷ τῆς ἀποστασίας συνεδρίῳ, ἢ μετὰ τοῦτο προστεθείη, ἢ τὰ Κελεστίου ἐφρόνησεν ἢ φρονήσει· οὗτος κατὰ τῶν τῆς ἐπαρχίας ἐπισκόπων διαπράττεσθαί τι οὐδαμῶς δύναται,

Interprete Gentiano Herveto.

CANON I.

QUONIAM oportet etiam eos qui sanctæ synodo non interfuerunt,—propter aliquam causam, vel ecclesiasticam vel corporalem, non ignorare ea, quæ in ipsa statuta sunt, vestræ sanctitati et dilectioni notum facimus, quod si quis metropolitanus a sancta et universali synodo deficiens, apostasiæ seu defectionis consessui ac conventiculo adhæsit, vel posthac adhæserit, vel cum Celestio sensit aut senserit: is adversus suæ provinciæ episcopos nihil penitus agere potest, omni ec-

πάσης ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας ἐντεῦθεν ἤδη ὑπὸ τῆς συνόδου ἐκβεβλημένος καὶ ἀνενέργητος ὑπάρχων· ἀλλὰ καὶ αὐτοῖς τοῖς τῆς ἐπαρχίας ἐπισκόποις καὶ τοῖς πέριξ μητροπολίταις τοῖς τὰ τῆς ὀρθοδοξίας φρονοῦσιν ὑποκείσεται, εἰς τὸ πάντη καὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐπισκοπῆς ἐκβληθῆναι.

ΚΑΝΩΝ Β.

Εἰ δέ τινες ἐπαρχιῶται ἐπίσκοποι ἀπελείφθησαν τῆς ἁγίας συνόδου, καὶ τῇ ἀποστασίᾳ προσετέθησαν, ἢ προστεθῆναι πειραθεῖεν, ἢ καὶ ὑπογράψαντες τῇ Νεστορίου καθαιρέσει ἐπαλινδρόμησαν πρὸς τὸ τῆς ἀποστασίας συνέδριον· τούτους πάντη κατὰ τὸ δόξαν τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ ἀλλοτρίους εἶναι τῆς ἱερωσύνης καὶ τοῦ βάθμοῦ ἐκπίπτειν.

ΚΑΝΩΝ Γ.

Εἰ δέ τινες καὶ τῶν ἐν ἑκάστῃ πόλει ἢ χώρᾳ κληρικῶν ὑπὸ Νεστορίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ὄντων τῆς ἱερωσύνης ἐκωλύθησαν διὰ τὸ ὀρθῶς φρονεῖν· ἐδι-

clesiastica communione abhinc a synodo ejectus, et ad nullum exercendum munus officiumque sit idoneus: sed et ipsis provinciæ episcopis, et iis qui sunt circumcirca metropolitanis, qui quæ sunt rectæ opinionis, sentiunt, omnino subjicietur, et de episcopatus gradu dejicietur.

CANON II.

Si autem nonnulli provinciales episcopi sanctæ synodo non interfuerunt et apostasiæ accesserunt, vel accedere conati fuerunt, vel, cum etiam Nestorii depositioni subscripsissent, ad apostasiæ consessum recurrerunt: ii omnino, ut sanctæ synodo visum est, sint a sacerdotio alieni et gradu excidant.

CANON III.

Si qui autem ex clericis, qui sunt in unaquaque urbe vel regione et sunt sub Nestorio, et iis qui sunt cum ipso, sacerdotio autem sunt interdicti, eo quod recte sentiant, ut ii quo-

καιώσαμεν καὶ τούτους τὸν ἴδιον ἀπολαβεῖν βαθμόν· κοινῶς δὲ τοὺς τῇ ὀρθοδόξῳ καὶ οἰκουμενικῇ συνόδῳ συμφρονοῦντας κληρικοὺς, κελεύομεν τοῖς ἀποστατήσασιν ἢ ἀφισταμένοις ἐπισκόποις μηδόλως ὑποκεῖσθαι κατὰ μηδένα τρόπον.

ΚΑΝΩΝ Δ.

Εἰ δέ τινες ἀποστατήσαιεν τῶν κληρικῶν, καὶ τολμήσαιεν ἢ κατ' ἰδίαν ἢ δημοσίᾳ τὰ Νεστορίου ἢ τὰ Κελεστίου φρονῆσαι· καὶ τούτους εἶναι καθηρημένους, ὑπὸ τῆς ἁγίας συνόδου δεδικαίωται.

ΚΑΝΩΝ Ε.

Ὅσοι δὲ ἐπὶ ἀτόποις πράξεσι κατεκρίθησαν ὑπὸ τῆς ἁγίας συνόδου ἢ ὑπὸ τῶν οἰκείων ἐπισκόπων· καὶ τούτοις ἀκανονίστως κατὰ τὴν ἐν ἅπασιν ἀδιαφορίαν αὐτοῦ ὁ Νεστόριος, καὶ οἱ τὰ αὐτοῦ φρονοῦντες, ἀποδοῦναι ἐπειράθησαν, ἢ πειραθεῖεν κοινωνίαν ἢ βαθμὸν, ἀνωφελήτους μένειν καὶ τούτους, καὶ εἶναι οὐδὲν ἧττον καθηρημένους ἐδικαιώσαμεν.

que proprium gradum recipiant, justum censuimus. Communiter autem omnibus, qui cum orthodoxa et universali synodo consentiunt, clericis, jubemus iis qui desciverunt vel desciscunt, episcopis nullo penitus modo subjici.

CANON IV.

Si qui autem clerici defecerint, et ausi sint vel privatim vel publice, vel cum Nestorio, vel cum Celestio sentire: eos quoque esse a sancta synodo depositos justum visum est.

CANON V.

Quicunque autem propter indigna sua facta a sancta synodo vel a proprio episcopo condemnati sunt, et eis non canonice, prout omnia facit indiscriminatim Nestorius vel qui idem cum eo sentiunt, restituere tentarunt, vel tentaverint, communionem vel gradum, id nihil eis prodesse, et depositos nihilo secius manere justum putarunt.

ΚΑΝΩΝ ς.

Ὁμοίως δὲ καὶ εἴτινες βουληθεῖεν τὰ περὶ ἑκάστων πεπραγμένα ἐν τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ τῇ ἐν Ἐφέσῳ οἱῳδήποτε τρόπῳ παρασαλεύειν· ἡ ἁγία σύνοδος ὥρισεν, εἰ μὲν ἐπίσκοποι εἶεν ἢ κληρικοὶ τοῦ οἰκείου παντελῶς ἀποπίπτειν βαθμοῦ· εἰ δὲ λαϊκοὶ, ἀκοινωνήτους ὑπάρχειν.

ΔΙΑΛΑΛΙΑ τῆς αὐτῆς ἁγίας συνόδου, ἐκφωνηθεῖσα μετὰ τὸ ἀναγνωσθῆναι τὴν ἔκθεσιν τῶν τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτὼ ἁγίων καὶ μακαρίων πατέρων, τῶν ἐν Νικαίᾳ, καὶ τὸ δυσσεβὲς σύμβολον τὸ ὑπὸ Θεοδώρου τοῦ Μοψουεστίας παραπλασθὲν, καὶ ὑπὸ Χαρισίου πρεσβυτέρου Φιλαδελφίας ἐπιδοθὲν τῇ αὐτῇ κατὰ Ἔφεσον ἁγίᾳ συνόδῳ.

ΚΑΝΩΝ Ζ.

Τούτων τοίνυν ἀναγνωσθέντων, ὥρισεν ἡ ἁγία σύνοδος, ἑτέραν πίστιν μηδενὶ ἐξεῖναι προφέρειν ἤγουν συγγράφειν ἢ συντιθέναι, παρὰ τὴν ὁρισθεῖ-

CANON VI.

Similiter autem, si qui voluerint quæ in sancta Ephesina synodo de singulis acta sunt, quovis modo labefactare, decrevit sancta synodus, si sint quidem episcopi vel clerici, a proprio gradu omnino excidere: si autem laici, excommunicatos manere.

Decretum ejusdem sanctæ synodi pronunciatum postquam lecta fuisset expositio CCCXVIII. beatorum patrum Nicæni concilii, et impium symbolum a Theodoro Mopsuestiæ factum, et a Charisio presbytero Philadelphiæ eidem sanctæ synodo traditum.

CANON VII.

His lectis decrevit sancta synodus, non licere cuipiam aliam fidem afferre vel scribere, vel componere, quam eam,

σαν παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων τῶν ἐν τῇ Νικαέων συναχθέντων πόλει, σὺν ἁγίῳ Πνεύματι.

Τοὺς δὲ τολμῶντας ἢ συντιθέναι πίστιν ἑτέραν, ἤγουν προκομίζειν ἢ προφέρειν τοῖς θέλουσιν ἐπιστρέφειν εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας, ἢ ἐξ Ἑλληνισμοῦ, ἢ ἐξ Ἰουδαϊσμοῦ, ἤγουν ἐξ αἱρέσεως οἱασδήποτε· τούτους, εἰ μὲν εἶεν ἐπίσκοποι, ἢ κληρικοὶ, ἀλλοτρίους εἶναι τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐπισκοπῆς, καὶ τοὺς κληρικοὺς τοῦ κλήρου· εἰ δὲ λαϊκοὶ εἶεν, ἀναθεματίζεσθαι. κατὰ τὸν ἴσον δὲ τρόπον, εἰ φωραθείέν τινες εἴτε ἐπίσκοποι, εἴτε κληρικοὶ, εἴτε λαϊκοὶ, ἢ φρονοῦντες, ἢ διδάσκοντες τὰ ἐν τῇ προκομισθείσῃ ἐκθέσει παρὰ Χαρισίου τοῦ πρεσβυτέρου, περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἤγουν τὰ πικρὰ καὶ διεστραμμένα τοῦ Νεστορίου δόγματα, ἃ καὶ ὑποτέτακται· ὑποκείσθωσαν τῇ ἀποφάσει τῆς ἁγίας ταύτης καὶ οἰκουμενικῆς συνόδου· ὥστε δηλονότι τὸν μὲν ἐπίσκοπον ἀπαλλοτριοῦσθαι τῆς ἐπισκοπῆς καὶ εἶναι καθῃρημένον· τὸν δὲ κληρικὸν ὁμοίως

quæ a sanctis patribus qui Nicææ congregati sunt, in Sancto Spiritu definita est.

Qui autem aliam fidem audent componere, vel adducere, vel offerre iis, qui se ad veritatis agnitionem volunt convertere, vel ex gentilitate, vel ex Judaismo, vel ex quacunque secta: eos, qui sint quidem episcopi, vel clerici, ab episcopatu esse alienos episcopos, et clericos a clero: si autem sint laici, anathematizari. Eodem modo autem si deprehensi fuerint aliqui, sive episcopi, sive clerici, sive laici, vel sentire, vel docere, ea quæ sunt in expositione allata a Charisio presbytero, de humanæ naturæ susceptione unigeniti Filii Dei, sive scelerata et perversa Nestorii dogmata, quæ etiam subjecta sunt: subjiciantur sententiæ hujus sanctæ et universalis synodi, et episcopus quidem scilicet sit ab episcopatu alienus: clericus autem gradu si-

ἐκπίπτειν τοῦ κλήρου· εἰ δὲ λαϊκός τις εἴη, καὶ οὗτος ἀναθεματιζέσθω, καθὰ εἴρηται.

ΨΗΦΟΣ τῆς αὐτῆς ἁγίας συνόδου, ἐκφωνηθεῖσα ἐκ προσελεύσεως γενομένης αὐτῇ παρὰ τῶν Κυπρίων ἐπισκόπων.

ΚΑΝΩΝ Η.

Πρᾶγμα παρὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς θεσμοὺς καὶ τοὺς κανόνας τῶν ἁγίων πατέρων καινοτομούμενον καὶ τῆς πάντων ἐλευθερίας ἁπτόμενον, προσήγγειλεν ὁ θεοφιλέστατος συνεπίσκοπος Ῥηγῖνος, καὶ οἱ σὺν αὐτῷ θεοφιλέστατοι ἐπίσκοποι τῆς Κυπρίων ἐπαρχίας Ζήνων καὶ Εὐάγριος· ὅθεν, ἐπειδὴ τὰ κοινὰ πάθη μείζονος δεῖται τῆς θεραπείας, ὡς καὶ μείζονα τὴν βλάβην φέροντα, καὶ μάλιστα εἰ μηδὲ ἔθος ἀρχαῖον παρηκολούθησεν, ὥστε τὸν ἐπίσκοπον τῆς Ἀντιοχέων πολέως, τὰς ἐν Κύπρῳ ποιεῖσθαι χειροτονίας, καθὰ διὰ τῶν λιβέλλων καὶ τῶν οἰκείων φωνῶν ἐδίδαξαν οἱ εὐλαβέστατοι ἄνδρες οἱ τὴν πρόσοδον τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ ποιησάμενοι, ἔξουσι τὸ ἀνεπηρέαστον καὶ ἀβίαστον οἱ τῶν ἁγίων ἐκκλησιῶν τῶν κατὰ τὴν Κύπρον προεστῶτες,

militer excidat: si sit autem quis laicus, anathematizetur et ipse, ut prius dictum est.

Decretum sanctæ synodi promulgatum e supplicatione, facta eidem a Cypriis episcopis.

CANON VIII.

Rem præter leges ecclesiasticas et sanctorum patrum canones innovatam, et omnium libertatem attingentem, renunciavit nobis inprimis pius episcopus Reginus, et qui cum eo sunt, Cypriorum provinciæ religiosissimi episcopi, Zeno et Evagrius. Quamobrem quoniam communes morbi majori medicina opus habent, ut qui majus etiam damnum afferant, et maxime si neque antiqua consuetudo consecuta est, ut Antiochenæ civitatis episcopus

κατὰ τοὺς κανόνας τῶν ὁσίων πατέρων καὶ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν, δι' ἑαυτῶν τὰς χειροτονίας τῶν εὐλαβεστάτων ἐπισκόπων ποιούμενοι. τὸ δὲ αὐτὸ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων διοικήσεων καὶ τῶν ἁπανταχοῦ ἐπαρχιῶν παραφυλαχθήσεται· ὥστε μηδένα τῶν θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων ἐπαρχίαν ἑτέραν οὐκ οὖσαν ἄνωθεν καὶ ἐξαρχῆς ὑπὸ τὴν αὐτοῦ, ἤγουν τῶν πρὸ αὐτοῦ, χεῖρα καταλαμβάνειν. ἀλλ' εἰ καί τις κατέλαβε καὶ ὑφ' ἑαυτῷ πεποίηται βιασάμενος, ταύτην ἀποδιδόναι· ἵνα μὴ τῶν πατέρων οἱ κανόνες παραβαίνωνται, μηδὲ ἐν ἱερουργίας προσχήματι, ἐξουσίας τῦφος κοσμικῆς παρεισδύηται, μηδὲ λάθωμεν τὴν ἐλευθερίαν κατὰ μικρὸν ἀπολέσαντες, ἣν ἡμῖν ἐδωρήσατο τῷ ἰδίῳ αἵματι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὁ πάντων ἀνθρώπων ἐλευθερώτης [a].

Ἔδοξε τοίνυν τῇ ἁγίᾳ ταύτῃ καὶ οἰκουμενικῇ συνόδῳ, σώζεσθαι ἑκάστῃ ἐπαρχίᾳ καθαρὰ καὶ ἀβίαστα τὰ αὐτῇ προσόντα δίκαια ἐξαρχῆς ἄνωθεν, κατὰ τὸ

in Cypro ordinationes faciat, quemadmodum libellis et propriis vocibus nos docuerunt viri religiosissimi, qui ad sanctam synodum accesserunt: iis qui sacris Cypri ecclesiis præsunt, fraudi ac probro non erit, nec ulla vis aut impedimentum eis afferetur, si secundum sanctorum patrum canones et antiquam consuetudinem, per se religiosissimorum episcoporum electiones faciant. Idem autem et in aliis diœcesibus et quæ sunt ubique provinciis servabitur; ut nullus episcoporum religiosissimorum provinciam aliam, quæ non multis retro annis, et ab initio, sub sua, vel eorum, qui illum præcesserunt, manu fuerit, invadat. Sed et si quis invaserit, et sibi per vim submiserit, eam reddat: ne sanctorum patrum canones transiliantur, nec sub sacerdotalis muneris prætextu secularis potestatis fastus subeat, nec libertatem paulatim imprudentes amittamus, quam nobis proprio sanguine dedit Dominus Jesus Christus, omnium hominum liberator.

[a] Gal. v. 1.

πάλαι κρατῆσαν ἔθος· ἄδειαν ἔχοντος ἑκάστου μητροπολίτου τὰ ἴσα τῶν πεπραγμένων πρὸς τὸ οἰκεῖον ἀσφαλὲς ἐκλαβεῖν. εἰ δέ τις μαχόμενον τύπον τοῖς νῦν ὡρισμένοις προκομίσοι, ἄκυρον τοῦτον εἶναι ἔδοξε τῇ ἁγίᾳ ταύτῃ καὶ οἰκουμενικῇ συνόδῳ.

Sanctæ ergo et universali synodo visum est, ut unicuique provinciæ pura et inviolata serventur jura, quæ ab initio et multis retro annis habet, secundum consuetudinem quæ jam olim servata est; potestatem habente unoquoque metropolitano, actorum exemplaria ad suam securitatem accipere. Si quis autem constitutionem aliquam, iis quæ nunc definita sunt, repugnantem attulerit, eam quoque esse irritam visum est toti sanctæ et universali synodo.

Expliciunt Canones Ephesini Concilii.

S. CYRILLI

ALEX. AD NESTORIUM

SYNODICA EPISTOLA.

ANNO CHRISTI CCCCXXX. CONSCRIPTA.

EX LIBELLO SYNODICO.

ALEXANDRINA CYRILLI.

Καὶ Νεστόριος ἐξ Ἀντιοχείας ὁ φρενοβλαβὴς πρεσβύτερος, διαδέχεται τὸν Σισίννιον (archiepiscopum CPol.). Ὃς τῆς ἀληθείας τὸν λόγον παρίθυνε, Θεοτόκον λέγειν τὴν παναγίαν παρθένον μὴ προσιέμενος. καὶ τὴν καθ' ὑπόστασιν ἕνωσιν τοῦ σωτῆρος τῶν ὅλων Χριστοῦ δοξάζειν οὐκ ἀνεχόμενος. καθ' οὗ Κύριλλος ὁ μέγας ἀγωνισάμενος σύνοδον θείαν καὶ ἱερὰν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συνήθροισεν. Ἥτις ὅρον κεφαλαίων δύο καὶ δέκα ἐκθεμένη, τῷ Νεστορίῳ ἀπέστειλεν· ὄντινα μᾶλλον ἀποσεισάμενος τῇ κιβδήλῳ ἑαυτὸν δόξῃ προσέθηκε, τῆς ἐκκλησίας ταράττων τὸ σύστημα. p. 50. edit. Argentorat.

SISINNIO autem insanus ille Nestorius ab Antiochia successit: qui sermonem veritatis corrupit, cum non sustineret, ut beata virgo Θεοτόκος: id est Deipara diceretur: neque concederet, ut hypostatica Christi servatoris omnium unio prædicaretur. Contra eum Cyrillus ille magnus depugnans, synodum divinam et sacram Alexandriæ congregavit: quæ decretum capitum duodecim edidit, Nestorioque transmisit. Sed hoc ille aversatus, adulterinæ sese opinioni adjunxit, et ecclesiæ compagem turbavit.

S. CYRILLI

ET

SYNODI ALEXANDRINÆ

AD NESTORIUM EPISTOLA,

ADJUNCTIS CAPITULIS DUODECIM, POSTEA APUD EPHESINUM CONCILIUM GENERALE RECEPTA.

Ἴσον ἐπιστολῆς Κυρίλλου ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας πρὸς Νεστόριον περὶ τῆς ἀκοινωνησίας.

Exemplum epistolæ Cyrilli episcopi Alexandrini ad Nestorium de excommunicatione.

Τῷ εὐλαβεστάτῳ, καὶ θεοφιλεστάτῳ συλλειτουργῷ Νεστορίῳ, Κύριλλος καὶ ἡ συνελθοῦσα συνόδος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκ τῆς Αἰγυπτιακῆς διοικήσεως ἐν Κυρίῳ χαίρειν.

A.

Τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λέγοντος ἐναργῶς· ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ, οὐκ ἔστι μου ἄξιος· καὶ ὁ φιλῶν υἱὸν ἢ θυγατέρα ὑπὲρ ἐμὲ, οὐκ ἔστι μου ἄξιος[a]· *τί πάθωμεν ἡμεῖς, οἱ παρὰ τῆς σῆς εὐλαβείας ἀπαιτούμενοι τὸ ὑπεραγαπᾷν σε τοῦ πάντων ἡμῶν*

[a] Matt. x. 37.

σωτῆρος Χριστοῦ; τίς ἡμᾶς ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ὀνῆσαι δυνήσεται; ἢ ποίαν εὑρήσομεν ἀπολογίαν, σιωπὴν οὕτω τιμήσαντες (for. τηρήσαντες) τὴν μακρὰν ἐπὶ ταῖς παρὰ σοῦ γενομέναις κατ' αὐτοῦ δυσφημίαις; καὶ εἰ μὲν σαυτὸν ἠδίκεις μόνον, τὰ τοιαῦτα φρονῶν καὶ διδάσκων, ἤττων ἂν ἦν ἡ φροντίς. ἐπειδὴ δὲ ἐσκανδάλισας ἐκκλησίαν, καὶ ζύμην αἱρέσεως ἀήθους καὶ ξένης ἐμβέβληκας τοῖς λαοῖς, καὶ οὐχὶ τοῖς ἐκεῖσε μόνον, ἀλλὰ γὰρ καὶ τοῖς ἁπανταχοῦ περιηνέχθη τῶν σῶν ἐξηγήσεων τὰ βιβλία, ποῖος ἔτι τῶν (cor. τῆς) παρ' ἡμῖν σιωπῆς ἀρκέσει λόγος; ἢ πῶς οὐκ ἀνάγκη μεμνῆσθαι τοῦ Χριστοῦ λέγοντος· μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν. ἦλθον γὰρ διχάσαι ἄνθρωπον κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ θυγατέρα κατὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς[a]. πίστεως γὰρ ἀδικουμένης, ἐρρέτω μὲν ὡς ἔωλος καὶ ἐπισφαλὴς ἡ πρὸς γονέας αἰδώς· ἠρεμείτω δὲ καὶ ὁ τῆς εἰς τέκνα καὶ ἀδελφοὺς φιλοστοργίας νόμος, καὶ τοῦ ζῆν ἀμείνων ἔστω λοιπὸν τοῖς εὐσεβέσιν ὁ θάνατος, ἵνα κρείττονος ἀναστάσεως τύχωσι κατὰ τὸ γεγραμμένον[b].

B.

Ἰδοὺ τοίνυν ἅμα τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ τῇ κατὰ τὴν μεγάλην Ῥώμην συνειλεγμένῃ, προεδρεύοντος τοῦ ὁσιωτάτου καὶ θεοσεβεστάτου ἀδελφοῦ καὶ συλλειτουργοῦ ἡμῶν Κελεστίνου τοῦ ἐπισκόπου, καὶ τρίτῳ σοι τούτῳ διαμαρτυρόμεθα γράμματι, συμβουλεύοντες ἀποσχέσθαι μὲν τῶν οὕτω σκαιῶν καὶ διεστραμμένων δογμάτων, ἃ καὶ φρονεῖς καὶ διδάσκεις, ἀνθελέσθαι δὲ

[a] Matt. x. 34, 35. [b] Heb. xi. 35.

τὴν ὀρθὴν πίστιν τὴν ταῖς ἐκκλησίαις παραδοθεῖσαν ἐξ ἀρχῆς διὰ τῶν ἁγίων ἀποστόλων καὶ εὐαγγελιστῶν, οἳ καὶ αὐτόπται καὶ ὑπηρέται τοῦ Λόγου γεγόνασι[a]. καὶ εἰ μὴ τοῦτο δράσειεν ἡ σὴ εὐλάβεια, κατὰ τὴν ὁρισθεῖσαν προθεσμίαν ἐν τοῖς γράμμασι τοῦ μνημονευθέντος ὁσιωτάτου καὶ θεοσεβεστάτου ἀδελφοῦ καὶ συλλειτουργοῦ ἡμῶν τοῦ τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας ἐπισκόπου Κελεστίνου, γίνωσκε σαυτὸν οὐδένα κλῆρον ἔχοντα μεθ' ἡμῶν, οὐδὲ τόπον ἢ λόγον ἐν τοῖς ἱερεῦσι τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπισκόποις. οὐδὲ γὰρ ἐνδέχεται περιιδεῖν ἡμᾶς ἐκκλησίας οὕτω τεθορυβημένας, καὶ σκανδαλισθέντας λαοὺς, καὶ πίστιν ὀρθὴν ἀθετουμένην, καὶ διασπώμενα παρὰ σοῦ τὰ ποίμνια τοῦ σώζειν ὀφείλοντος, εἴπερ ἦσθα καθ' ἡμᾶς ὀρθῆς δόξης ἐραστὴς, τὴν τῶν ἁγίων πατέρων ἰχνηλατῶν εὐσέβειαν. ἅπασι δὲ τοῖς παρὰ τῆς σῆς εὐλαβείας κεχωρισμένοις διὰ τὴν πίστιν, ἣ καθαιρεθεῖσι λαϊκοῖς τε καὶ κληρικοῖς, κοινωνικοὶ πάντες ἡμεῖς ἐσμέν· οὐ γάρ ἐστι δίκαιον τοὺς ὀρθὰ φρονεῖν ἐγνωκότας σαῖς ἀδικεῖσθαι ψήφοις, ὅτι οἱ (σοὶ Vet. Interp. Dionysius) καλῶς ποιοῦντες ἀντειρήκασι. τοῦτο γὰρ αὐτὸ καταμεμήνυκας ἐν τῇ ἐπιστολῇ τῇ γραφείσῃ παρὰ σοῦ πρὸς τὸν τῆς μεγάλης Ῥώμης ἁγιώτατον καὶ συνεπίσκοπον ἡμῶν Κελεστῖνον. οὐκ ἀρκέσει δὲ τῇ σῇ εὐλαβείᾳ τὸ συνομολογῆσαι μόνον τὸ τῆς πίστεως σύμβολον, τὸ ἐκτεθὲν κατὰ καιροὺς ἐν ἁγίῳ πνεύματι παρὰ τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης συνόδου τῆς κατὰ καιροὺς (abest κατὰ καιροὺς a Dionysii Interp.) συναχθείσης ἐν τῇ Νικαέων. νενόηκας γὰρ καὶ ἡρμήνευκας οὐκ ὀρθῶς αὐτὸ, διεστραμμένως

[a] Luc. i. 2.

δὲ μᾶλλον, κἂν ὁμολογῇς τῇ φωνῇ τὴν λέξιν. ἀλλὰ γὰρ ἀκόλουθον ἐγγράφως καὶ ἐνωμότως ὁμολογῆσαι, ὅτι καὶ ἀναθεματίζεις μὲν τὰ μιαρὰ σαυτοῦ καὶ βέβηλα δόγματα· φρονήσεις δὲ καὶ διδάξεις, ἃ καὶ ἡμεῖς πάντες, οἵ τε κατὰ τὴν ἑσπέραν καὶ τὴν ἑῴαν ἐπίσκοποι, καὶ διδάσκαλοι, καὶ λαῶν ἡγούμενοι· συνέθετο δὲ καὶ ἡ κατὰ τὴν Ῥώμην ἁγία σύνοδος, καὶ ἡμεῖς ἅπαντες, ὡς ὀρθῶς ἐχούσαις καὶ ἀνεπιλήπτως, ταῖς γραφείσαις ἐπιστολαῖς πρὸς τὴν σὴν εὐλάβειαν παρὰ τῆς Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίας. ὑπετάξαμεν δὲ τούτοις ἡμῶν τοῖς γράμμασιν ἅ τε δεῖ φρονεῖν καὶ διδάσκειν, καὶ ὧν ἀπέχεσθαι προσήκει. αὕτη γὰρ τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας ἡ πίστις, ᾗ συναινοῦσιν ἅπαντες οἵ τε κατὰ τὴν ἑσπέραν καὶ τὴν ἑῴαν ὀρθόδοξοι ἐπίσκοποι.

Γ.

Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεὸν πατέρα παντοκράτορα, πάντων ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων ποιητήν· καὶ εἰς ἕνα κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, γεννηθέντα ἐκ τοῦ πατρὸς, τουτέστιν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρός· Θεὸν ἐκ Θεοῦ, φῶς ἐκ φωτὸς, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ· γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ πατρί· δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τά τε ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ τὰ ἐν τῇ γῇ· τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα, καὶ σαρκωθέντα, καὶ ἐνανθρωπήσαντα· παθόντα καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ· ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ἐρχόμενον κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς. καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. τοὺς δὲ λέγοντας· ἦν

ποτε ὅτε οὐκ ἦν, καὶ πρὶν γεννηθῆναι οὐκ ἦν, καὶ ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων ἐγένετο, ἢ ἐξ ἑτέρας τινὸς ὑποστάσεως ἢ οὐσίας φάσκοντας εἶναι, καὶ τρεπτὸν ἢ ἀλλοιωτὸν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ· τούτους ἀναθεματίζει ἡ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ ἐκκλησία. ἑπόμενοι δὲ πανταχοῦ ταῖς τῶν ἁγίων πατέρων ὁμολογίαις, αἳ πεποίηνται λαλοῦντος ἐν αὐτοῖς τοῦ ἁγίου πνεύματος, καὶ τὸν τῶν ἐν αὐτοῖς ἐννοιῶν ἰχνηλατοῦντες σκοπὸν, καὶ βασιλικὴν ὥσπερ ἐρχόμενοι τρίβον, φαμέν· ὅτι αὐτὸς ὁ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ λόγος, ὁ ἐξ αὐτῆς γεννηθεὶς τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς, ὁ ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ Θεὸς ἀληθινὸς, τὸ φῶς τὸ ἐκ φωτὸς, ὁ δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τά τε ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ τὰ ἐν τῇ γῇ, τῆς ἡμετέρας ἕνεκα σωτηρίας κατελθὼν, καὶ καθεὶς ἑαυτὸν εἰς κένωσιν, ἐσαρκώθη τε καὶ ἐνηνθρώπησε, τουτέστι σάρκα λαβὼν ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου, καὶ ἰδίαν αὐτὴν ποιησάμενος ἐκ μήτρας, τὴν καθ' ἡμᾶς ὑπέμεινε γέννησιν, καὶ προῆλθεν ἄνθρωπος ἐκ γυναικὸς, οὐχ ὅπερ ἦν ἀποβεβληκώς· ἀλλ' εἰ καὶ γέγονεν ἐν προσλήψει σαρκὸς καὶ αἵματος, καὶ οὕτω μεμενηκὼς ὅπερ ἦν, Θεὸς δηλονότι φύσει τε καὶ ἀληθείᾳ· οὔτε δὲ τὴν σάρκα φαμὲν εἰς θεότητος τραπῆναι φύσιν, οὔτε μὴν σαρκὸς εἰς φύσιν τὴν ἀπόῤῥητον Θεοῦ λόγου παρενεχθῆναι φύσιν. ἄτρεπτος γάρ ἐστι καὶ ἀναλλοίωτος· παντελῶς μὲν ὁ αὐτὸς ἀεὶ ὢν (al. μένων) κατὰ τὰς γραφάς· ὁρώμενος δὲ, καὶ βρέφος ἐν σπαργάνοις μένων (for. ὢν) ἔτι καὶ ἐν κόλποις τῆς τεκούσης παρθένου, πᾶσαν ἐπλήρου τὴν κτίσιν, ὡς Θεὸς, καὶ συνέδρος ἦν τῷ γεγεννηκότι. τὸ γὰρ θεῖον ἄποσόν τέ ἐστι καὶ ἀμέγεθες, καὶ περιορισμὸν οὐκ ἀνέχεται.

Δ.

Ἡνῶσθαί γε μὴν σαρκὶ καθ' ὑπόστασιν ὁμολογοῦντες τὸν λόγον, ἕνα προσκυνοῦμεν υἱὸν καὶ κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, οὔτε ἀνὰ μέρος τιθέντες καὶ διορίζοντες ἄνθρωπον καὶ Θεὸν, οὔτε (for. οὔτε ὡς vid. not.) συνημμένους μᾶλλον ἀλλήλοις τῇ τῆς ἀξίας καὶ αὐθεντίας ἑνότητι· κενοφωνία γὰρ τοῦτο, καὶ ἕτερον οὐδέν· οὔτε μὴν Χριστὸν ἰδικῶς ὀνομάζοντες τὸν ἐκ Θεοῦ λόγον, καὶ ὁμοίως ἰδικῶς Χριστὸν ἕτερον τὸν ἐκ γυναικός· ἀλλ' ἕνα μόνον εἰδότες Χριστὸν, τὸν ἐκ Θεοῦ πατρὸς λόγον μετὰ τῆς ἰδίας σαρκός. τότε γὰρ ἀνθρωπίνως κέχρισται μεθ' ἡμῶν, καίτοι τοῖς ἀξίοις τοῦ λαβεῖν τὸ πνεῦμα διδοὺς αὐτὸς, καὶ οὐκ ἐκ μέτρου, καθά φησιν ὁ μακάριος εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης[a]· ἀλλ' οὐδ' ἐκεῖνό φαμεν, ὅτι κατῴκησεν ὁ ἐκ Θεοῦ λόγος ὡς ἐν ἀνθρώπῳ κοινῷ τῷ ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου γεγεννημένῳ, ἵνα μὴ θεοφόρος ἄνθρωπος νοοῖτο Χριστός. εἰ γὰρ καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν ὁ λόγος· εἴρηται δὲ καὶ ἐν Χριστῷ κατοικῆσαι πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς[b]· ἀλλ' οὖν ἐννοοῦμεν, ὅτι γενόμενος σὰρξ, οὐχ ὥσπερ ἐν τοῖς ἁγίοις κατοικῆσαι λέγεται, κατὰ (for. ἢ κατὰ) τὸν ἴσον καὶ ἐν αὐτῷ τρόπον γενέσθαι διοριζόμεθα τὴν κατοίκησιν. ἀλλ' ἑνωθεὶς κατὰ φύσιν, καὶ οὐκ εἰς σάρκα τραπεὶς, τοιαύτην ἐποιήσατο τὴν κατοίκησιν, ἣν ἂν ἔχειν λέγοιτο καὶ ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ πρὸς τὸ ἴδιον ἑαυτῆς σῶμα.

E.

Εἷς οὖν ἄρα Χριστὸς, καὶ υἱὸς καὶ κύριος, οὐχ ὡς

[a] Joan. iii. 34. [b] Coloss. ii. 9.

συνάφειαν ἁπλῶς τὴν ὡς Θεὸν (for. delendum Θεὸν, vid. not.) ἑνότητι τῆς ἀξίας, ἤγουν αὐθεντίας, ἔχοντος ἀνθρώπου πρὸς Θεόν· οὐ γὰρ ἑνοῖ τὰς φύσεις ἡ ἰσοτιμία· καὶ γοῦν Πέτρος τε καὶ Ἰωάννης ἰσότιμοι μὲν ἀλλήλοις, καθὸ καὶ ἀπόστολοι καὶ ἅγιοι μαθηταὶ, πλὴν οὐχ εἷς οἱ δύο. οὔτε μὴν κατὰ παράθεσιν τὸν τῆς συναφείας νοοῦμεν τρόπον· οὐκ ἀπόχρη γὰρ τοῦτο πρὸς ἕνωσιν φυσικήν. οὔτε μὲν ὡς κατὰ μέθεξιν σχετικὴν, ὡς καὶ ἡμεῖς κολλώμενοι τῷ κυρίῳ κατὰ τὸ γεγραμμένον, ἓν πνεῦμά ἐσμεν πρὸς αὐτόν. [a] μᾶλλον δὲ τὸ τῆς συναφείας ὄνομα παραιτούμεθα, ὡς οὐκ ἔχον ἱκανῶς σημῆναι τὴν ἕνωσιν. ἀλλ' οὐδὲ Θεὸν, ἢ δεσπότην τοῦ Χριστοῦ τὸν ἐκ Θεοῦ πατρὸς λόγον ὀνομάζομεν, ἵνα μὴ πάλιν ἀναφανδὸν τέμνωμεν εἰς δύο τὸν ἕνα Χριστὸν τὸν υἱὸν καὶ κύριον, καὶ δυσφημίας ἐγκλήματι περιπέσωμεν, Θεὸν ἑαυτοῦ καὶ δεσπότην ποιοῦντες αὐτόν. ἑνωθεὶς γὰρ, ὡς ἤδη προείπομεν, ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος σαρκὶ καθ' ὑπόστασιν, Θεὸς μέν ἐστι τῶν ὅλων, δεσπόζει δὲ τοῦ παντός. οὔτε δὲ αὐτὸς ἑαυτοῦ δοῦλός ἐστιν, οὔτε δεσπότης. εὔηθες γὰρ, μᾶλλον δὲ ἤδη καὶ δυσσεβὲς, τὸ οὕτω φρονεῖν καὶ λέγειν. ἔφη μὲν γὰρ Θεὸν ἑαυτοῦ τὸν πατέρα, καίτοι Θεὸς ὢν φύσει, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ· ἀλλ' οὐκ ἠγνοήκαμεν, ὅτι μετὰ τοῦ μεῖναι Θεὸς, καὶ ἄνθρωπος γέγονεν ὑπὸ Θεῷ, κατά γε τὸν πρέποντα νόμον τῇ τῆς ἀνθρωπότητος φύσει. αὐτὸς δὲ ἑαυτοῦ πῶς ἂν γένοιτο Θεὸς ἢ δεσπότης; οὐκοῦν ὡς ἄνθρωπος, καὶ ὅσον ἦκεν εἰς γε τὸ πρέπον τοῖς τῆς κενώσεως μέτροις, ὑπὸ Θεῷ μεθ' ἡμῶν ἑαυτὸν εἶναί φησιν. οὕτω γέγονε καὶ

[a] 1 Cor. vi. 17.

ὑπὸ νόμον, καίτοι λαλήσας αὐτὸς τὸν νόμον, καὶ νομοθέτης ὑπάρχων ὡς Θεός.

ς.

Παραιτούμεθα δὲ λέγειν ἐπὶ Χριστοῦ· διὰ τὸν φοροῦντα τὸν φορούμενον σέβω· διὰ τὸν ἀόρατον προσκυνῶ τὸν ὁρώμενον. φρικτὸν δὲ πρὸς τούτῳ κἀκεῖνο εἰπεῖν· ὁ ληφθεὶς τῷ λαβόντι συγχρηματίζει Θεός. ὁ γὰρ ταῦτα λέγων διατέμνει πάλιν εἰς δύο Χριστοὺς (for. addend. ex vet. Interp. τὸν ἕνα ὄντα), καὶ ἄνθρωπον ἵστησιν ἀνὰ μέρος ἰδικῶς, καὶ Θεὸν ὁμοίως. ἀρνεῖται γὰρ ὁμολογουμένως τὴν ἕνωσιν, καθ' ἣν οὐχ ὡς ἕτερος ἐν ἑτέρῳ συμπροσκυνεῖταί τις, οὔτε μὴν συγχρηματίζει Θεὸς, ἀλλ' εἷς νοεῖται Χριστὸς Ἰησοῦς, υἱὸς μονογενὴς, μιᾷ προσκυνήσει τιμώμενος μετὰ τῆς ἰδίας σαρκός. ὁμολογοῦμεν δὲ ὅτι αὐτὸς ὁ ἐκ Θεοῦ πατρὸς γεννηθεὶς υἱὸς, καὶ Θεὸς μονογενὴς, καίτοι κατὰ φύσιν ἰδίαν ὑπάρχων ἀπαθὴς, σαρκὶ πέπονθεν ὑπὲρ ἡμῶν κατὰ τὰς γραφὰς, καὶ ἦν ἐν τῷ σταυρωθέντι σώματι τὰ τῆς ἰδίας σαρκὸς ἀπαθῶς οἰκειούμενος πάθη. χάριτι δὲ Θεοῦ καὶ ὑπὲρ παντὸς ἐγεύσατο θανάτου [a], διδοὺς αὐτῷ τὸ ἴδιον σῶμα, καίτοι κατὰ φύσιν ὑπάρχων ζωὴ, καὶ αὐτὸς ὢν ἡ ἀνάστασις. ἵνα γὰρ ἀῤῥήτῳ δυνάμει πατήσας τὸν θάνατον, ὡς ἕν γε δὴ πρώτῃ (for. πρωτευούσῃ, vid. not.) τῇ ἰδίᾳ σαρκὶ, γένηται πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν, καὶ ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων, ὁδοποιήσῃ τε τῇ τοῦ ἀνθρώπου φύσει τὴν εἰς ἀφθαρσίαν ἀναδρομὴν, χάριτι Θεοῦ, καθάπερ ἔφημεν ἀρτίως, ὑπὲρ παντὸς ἐγεύσατο θανάτου· τριήμερος δὲ ἀνεβίω σκυλεύσας τὸν ᾅδην. ὥστε κἂν λέγηται

[a] Heb. ii. 9.

δι' ἀνθρώπου γενέσθαι ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν[a], ἀλλὰ νοοῦμεν ἄνθρωπον τὸν ἐκ Θεοῦ γεγονότα Λόγον, καὶ λελύσθαι δι' αὐτοῦ τοῦ θανάτου τὸ κράτος· ἥξει δὲ κατὰ καιροὺς ὡς εἷς υἱὸς καὶ κύριος ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς, ἵνα κρίνῃ τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, καθὰ γέγραπται[b].

Z.

Ἀναγκαίως δὲ κἀκεῖνο προσθήσομεν. καταγγέλλοντες γὰρ τὸν κατὰ σάρκα θάνατον τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τουτέστιν Ἰησοῦ Χριστοῦ· τήν τε ἐκ νεκρῶν ἀναβίωσιν, καὶ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνάληψιν ὁμολογοῦντες, τὴν ἀναίμακτον (for. ἀναιμάκτου) ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τελοῦμεν θυσίαν (for. θυσίας λατρείαν, vide notam)· πρόσιμέν τε οὕτω ταῖς μυστικαῖς εὐλογίαις καὶ ἁγιαζόμεθα, μέτοχοι γενόμενοι τῆς τε ἁγίας σαρκὸς, καὶ τοῦ τιμίου αἵματος τοῦ πάντων ἡμῶν σωτῆρος Χριστοῦ. καὶ οὐχ ὡς σάρκα κοινὴν δεχόμενοι· μὴ γένοιτο· οὔτε μὴν ὡς ἀνδρὸς ἡγιασμένου, καὶ συναφθέντος τῷ λόγῳ κατὰ τὴν ἑνότητα τῆς ἀξίας, ἤγουν ὡς θείαν ἐνοίκησιν ἐσχηκότος· ἀλλ' ὡς ζωοποιὸν ἀληθῶς, καὶ ἰδίαν αὐτοῦ τοῦ λόγου. ζωὴ γὰρ ὢν κατὰ φύσιν ὡς Θεὸς, ἐπειδὴ γέγονεν ἓν πρὸς τὴν ἑαυτοῦ σάρκα, ζωοποιὸν ἀπέφηνεν αὐτήν. ὥστε κἂν λέγῃ πρὸς ἡμᾶς· ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πίητε αὐτοῦ τὸ αἷμα[c]· οὐχ ὡς ἀνθρώπου τῶν καθ' ἡμᾶς ἑνὸς καὶ αὐτὴν εἶναι λογιούμεθα· πῶς γὰρ ἡ ἀνθρώπου σὰρξ ζωοποιὸς ἔσται κατὰ φύσιν τὴν ἑαυτῆς; ἀλλ' ὡς ἰδίαν ἀληθῶς γενομένην τοῦ δι' ἡμᾶς

[a] 1 Cor. xv. 21. [b] Act. xvii. 31. [c] Joan. vi. 53.

καὶ υἱοῦ καὶ ἀνθρώπου γεγονότος τε καὶ χρηματίσαντος.

H.

Τὰς δέ γε ἐν τοῖς εὐαγγελίοις τοῦ σωτῆρος ἡμῶν φωνὰς οὔτε ὑποστάσεσι δυσὶν, οὔτε μὴν προσώποις καταμερίζομεν. οὐδὲ γάρ ἐστι διπλοῦς ὁ εἷς καὶ μόνος Χριστὸς, κἂν ἐκ δύο νοῆται καὶ διαφόρων πραγμάτων εἰς ἑνότητα τὴν ἀμέριστον συνενηνεγμένος, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἄνθρωπος ἐκ ψυχῆς νοεῖται καὶ σώματος, καὶ οὐ διπλοῦς μᾶλλον, ἀλλ' εἷς ἐξ ἀμφοῖν· ἀλλὰ τάς γε ἀνθρωπίνας, καὶ πρός γε τούτῳ τὰς θεϊκὰς, παρ' (ἴσ. περὶ) ἑνὸς εἰρῆσθαι διακεισόμεθα φρονοῦντες ὀρθῶς. ὅταν μὲν γὰρ θεοπρεπῶς λέγῃ περὶ ἑαυτοῦ· ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ, ἑώρακε τὸν πατέρα· καὶ, ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν[a]· τὴν θείαν αὐτοῦ καὶ ἀπόῤῥητον ἐννοοῦμεν φύσιν, καθ' ἣν καὶ ἕν ἐστι πρὸς τὸν ἑαυτοῦ πατέρα διὰ τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας, εἰκών τε καὶ χαρακτὴρ καὶ ἀπαύγασμα τῆς δόξης αὐτοῦ[b]. ὅταν δὲ τὸ τῆς ἀνθρωπότητος μέτρον οὐκ ἀτιμάζων, τοῖς Ἰουδαίοις προσλαλῇ· νῦν δέ με ζητεῖτε ἀποκτεῖναι ἄνθρωπον, ὃς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα[c]· πάλιν οὐδὲν ἧττον αὐτὸν τὸν ἐν ἰσότητί τε καὶ ὁμοιότητι τοῦ πατρὸς Θεὸν λόγον καὶ ἐκ τῶν τῆς ἀνθρωπότητος αὐτοῦ μέτρων ἐπιγινώσκομεν. εἰ γάρ ἐστιν ἀναγκαῖον τὸ πιστεύειν, ὅτι κατὰ φύσιν Θεὸς ὢν γέγονε σὰρξ[d], ἤγουν ἄνθρωπος ἐψυχωμένος ψυχῇ λογικῇ, ποῖον ἂν ἔχοι λόγον τὸ ἐπαισχύνεσθαί τινα ταῖς παρ' αὐτοῦ φωναῖς, εἰ γεγόνασιν ἀνθρωποπρεπῶς; εἰ γὰρ παραιτοῖτο τοὺς ἀν-

[a] Joan. xiv. 9. x. 30.
[b] Heb. i. 3. Coloss. i. 15.
[c] Joan. viii. 40.
[d] Joan. i. 14.

θρώπῳ πρέποντας λόγους, τίς ὁ ἀναγκάσας γενέσθαι καθ' ἡμᾶς ἄνθρωπον; ὁ δὲ καθεὶς ἑαυτὸν δι' ἡμᾶς εἰς ἑκούσιον κένωσιν, διὰ ποίαν αἰτίαν παραιτοῖτ' ἂν τοὺς τῇ κενώσει πρέποντας λόγους; ἐνὶ τοιγαροῦν προσώπῳ τὰς ἐν τοῖς εὐαγγελίοις πάσας ἀναθετέον φωνὰς, ὑποστάσει μιᾷ τῇ τοῦ λόγου σεσαρκωμένῃ (cor. σεσαρκωμένου). κύριος γὰρ Ἰησοῦς Χριστὸς εἷς κατὰ τὰς γραφάς[a].

Θ.

Εἰ δὲ δὴ καλοῖτο καὶ ἀπόστολος καὶ ἀρχιερεὺς τῆς ὁμολογίας ἡμῶν[b], ὡς ἱερουργῶν τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ τὴν πρὸς ἡμῶν αὐτῷ τε καὶ δι' αὐτοῦ τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ προσκομιζομένην τῆς πίστεως ὁμολογίαν, καὶ μὴν καὶ εἰς τὸ ἅγιον πνεῦμα, πάλιν αὐτὸν εἶναί φαμεν τὸν ἐκ Θεοῦ κατὰ φύσιν υἱὸν μονογενῆ, καὶ οὐκ ἀνθρώπῳ προσνέμομεν παρ' αὐτὸν ἑτέρῳ τό τε τῆς ἱερωσύνης ὄνομα, καὶ αὐτὸ δὴ τὸ χρῆμα· γέγονε γὰρ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων[c], καὶ διαλλακτὴς εἰς εἰρήνην, ἑαυτὸν ἀναθεὶς εἰς ὀσμὴν εὐωδίας τῷ Θεῷ καὶ πατρί[d]. τοιγάρτοι καὶ ἔφασκε· θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι· ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ εὐδόκησας. τότε εἶπον, ἰδοὺ ἥκω· ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ· τοῦ ποιῆσαι τὸ θέλημά σου ὁ Θεός[e]. προσκεκόμικε γὰρ ὑπὲρ ἡμῶν εἰς ὀσμὴν εὐωδίας τὸ ἴδιον σῶμα, καὶ οὐχ ὑπὲρ ἑαυτοῦ. ποίας γὰρ ἐδεήθη προσφορᾶς ἢ θυσίας ὑπὲρ ἑαυτοῦ, κρείττων ἁπάσης ὑπάρχων ἁμαρτίας ὡς Θεός; εἰ γὰρ πάντες ἥμαρτον, καὶ ὑστεροῦνται τῆς

[a] 1 Cor. viii. 6. [b] Heb. iii. 1. [c] 1 Tim. ii. 5.
[d] Ephes. v. 2. [e] Heb. x. 5, 6, 7.

δόξης τοῦ Θεοῦ [a], καθὸ γεγόναμεν ἡμεῖς ἕτοιμοι πρὸς παραφορὰν, καὶ κατηρρώστησεν ἡ ἀνθρώπου φύσις τὴν ἁμαρτίαν· αὐτὸς δὲ οὐχ οὕτω, καὶ ἡττώμεθα διὰ τοῦτο τῆς δόξης αὐτοῦ· πῶς ἂν εἴη λοιπὸν ἀμφίβολον, ὅτι τέθυται δι' ἡμᾶς καὶ ὑπὲρ ἡμῶν ὁ ἀμνὸς ὁ ἀληθινός; καὶ τὸ λέγειν δὲ, ὅτι προσκεκόμικεν ἑαυτὸν ὑπέρ γε ἑαυτοῦ καὶ ἡμῶν, ἀμοιρήσειεν ἂν οὐδαμῶς τῶν εἰς δυσσέβειαν ἐγκλημάτων. πεπλημμέληκε γὰρ κατ' οὐδένα τρόπον, οὔτε μὴν ἐποίησεν ἁμαρτίαν. ποίας οὖν ἐδεήθη προσφορᾶς, ἁμαρτίας οὐκ οὔσης, ἐφ' ᾗπερ ἂν γένοιτο; καὶ μάλα εἰκότως.

I.

Ὅταν δὲ λέγῃ περὶ τοῦ πνεύματος· ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει [b]· νοοῦντες ὀρθῶς, οὐχ ὡς δόξης ἐπιδεᾶ τῆς παρ' ἑτέρου φαμὲν, τὸν ἕνα Χριστὸν καὶ υἱὸν τὴν παρὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος δόξαν ἐλεῖν, ὅτι μηδὲ κρεῖττον αὐτοῦ, καὶ ὑπὲρ αὐτὸν τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. ἐπειδὴ δὲ εἰς ἔνδειξιν τῆς ἑαυτοῦ θεότητος ἐκέχρητο τῷ ἁγίῳ πνεύματι πρὸς μεγαλουργίαν, δεδοξάσθαι παρ' αὐτοῦ φησὶν, ὥσπερ ἂν εἰ καί τις λέγοι τῶν καθ' ἡμᾶς περὶ τῆς ἐνούσης ἰσχύος αὐτῷ τυχὸν, ἢ γοῦν ἐπιστήμης τῆς ἐφ' ὁτῳοῦν, ὅτι δοξάσουσί με. εἰ γὰρ καὶ ἔστιν ἐν ὑποστάσει τὸ πνεῦμα ἰδικῇ, καὶ δὴ καὶ νοεῖται καθ' ἑαυτὸ, καθὸ πνεῦμά ἐστι καὶ οὐχ υἱὸς, ἀλλ' οὖν ἐστὶν οὐκ ἀλλότριον αὐτοῦ. πνεῦμα γὰρ ἀληθείας ὠνόμασται, καὶ ἔστι Χριστὸς ἡ ἀλήθεια [c]· καὶ προχεῖται παρ' αὐτοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρός. ἐνεργῆσαν τοιγαροῦν τὸ πνεῦμα καὶ διὰ χειρὸς τῶν ἁγίων

[a] Rom. iii. 23. [b] Joan. xvi. 14. [c] Id. xiv. 6.

ἀποστόλων τὰ παράδοξα μετὰ τὸ ἀνελθεῖν τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν εἰς τὸν οὐρανὸν, ἐδόξασεν αὐτόν. ἐπιστεύθη γὰρ, ὅτι Θεὸς κατὰ φύσιν ἐστὶ, πάλιν αὐτὸς ἐνεργῶν διὰ τοῦ ἰδίου πνεύματος. διὰ τοῦτο καὶ ἔφασκεν· ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν[a]. καὶ οὔτι που φαμὲν, ὡς ἐκ μετοχῆς τὸ πνεῦμά ἐστι σοφόν τε καὶ δυνατόν· παντέλειον γὰρ καὶ ἀπροσδεές ἐστι παντὸς ἀγαθοῦ. ἐπειδὴ δὲ τῆς τοῦ πατρὸς δυνάμεως καὶ σοφίας, τουτέστι τοῦ υἱοῦ, πνεῦμά ἐστιν, αὐτὸ χρῆμά ἐστι σοφία καὶ δυνάμις.

ΙΑ.

Καὶ ἐπειδὴ Θεὸν ἐνωθέντα σαρκὶ καθ' ὑπόστασιν ἡ ἁγία παρθένος ἐκτέτοκε σαρκικῶς, ταύτῃ τοι καὶ θεοτόκον εἶναί φαμεν αὐτὴν, οὐχ ὡς τῆς τοῦ λόγου φύσεως τὴν τῆς ὑπάρξεως ἀρχὴν ἐχούσης ἀπὸ σαρκός· ἦν γὰρ ἐν ἀρχῇ, καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν[b]· καὶ αὐτός ἐστι τῶν αἰώνων ὁ ποιητὴς, συναΐδιος τῷ πατρὶ, καὶ τῶν ὅλων δημιουργός· ἀλλ' ὡς ἤδη προείπομεν, ἐπειδὴ καθ' ὑπόστασιν ἑνώσας ἑαυτῷ τὸ ἀνθρώπινον, καὶ ἐκ μήτρας αὐτῆς γέννησιν ὑπέμεινε σαρκικήν· οὐχ ὡς δεηθεὶς ἀναγκαίως, ἤτοι διὰ τὴν ἰδίαν φύσιν, τῆς ἐν χρόνῳ καὶ ἐν ἐσχάτοις τοῦ αἰῶνος καιροῖς γεννήσεως· ἀλλ' ἵνα καὶ αὐτὴν τῆς ὑπάρξεως ἡμῶν εὐλογήσῃ τὴν ἀρχὴν, καὶ τεκούσης γυναικὸς αὐτὸν ἐνωθέντα σαρκὶ, παύσηται λοιπὸν ἡ κατὰ παντὸς τοῦ γένους ἀρὰ, πέμπουσα πρὸς θάνατον τὰ ἐκ γῆς ἡμῶν σώματα· καὶ τὸ, ἐν λύπαις τέξῃ τέκνα[c], δι' αὐτοῦ καταργούμενον,

[a] Joan. xvi. 14. [b] Id. i. 1. [c] Gen. iii. 16.

ἀληθὲς ἀποφήνῃ τὸ διὰ τῆς τοῦ προφήτου φωνῆς. κατέπιεν ὁ θάνατος ἰσχύσας[a]. καὶ πάλιν· ἀφεῖλεν ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ παντὸς προσώπου[b]. ταύτης γὰρ ἕνεκα τῆς αἰτίας φαμὲν αὐτὸν οἰκονομικῶς καὶ αὐτὸν εὐλογῆσαι τὸν γάμον, καὶ ἀπελθεῖν (for. ἀνελθεῖν) κεκλημένον ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας ὁμοῦ τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις. Ταῦτα φρονεῖν δεδιδάγμεθα παρὰ τῶν ἁγίων ἀποστόλων καὶ εὐαγγελιστῶν, καὶ πάσης δὲ τῆς θεοπνεύστου γραφῆς, καὶ ἐκ τῆς τῶν μακαρίων πατέρων ἀληθοῦς ὁμολογίας. τούτοις ἅπασι καὶ τὴν σὴν εὐλάβειαν συναινέσαι χρὴ, καὶ συνθέσθαι δίχα δόλου παντός. Ἃ δέ ἐστιν ἀναγκαῖον ἀναθεματίσαι τὴν σὴν εὐλάβειαν, ὑποτέτακται τῇδε ἡμῶν τῇ ἐπιστολῇ.

α'. Εἴ τις οὐχ ὁμολογεῖ Θεὸν εἶναι κατὰ ἀλήθειαν τὸν Ἐμμανουὴλ, καὶ διὰ τοῦτο θεοτόκον τὴν ἁγίαν παρθένον· γεγέννηκε γὰρ σαρκικῶς σάρκα γεγονότα τὸν ἐκ Θεοῦ λόγον· ἀνάθεμα ἔστω.

β'. Εἴ τις οὐχ ὁμολογεῖ, σαρκὶ καθ' ὑπόστασιν ἡνῶσθαι τὸν ἐκ Θεοῦ πατρὸς λόγον, ἕνα τε εἶναι Χριστὸν μετὰ τῆς ἰδίας σαρκὸς, τὸν αὐτὸν δηλονότι Θεὸν ὁμοῦ καὶ ἄνθρωπον· ἀνάθεμα ἔστω.

γ'. Εἴ τις ἐπὶ τοῦ ἑνὸς Χριστοῦ διαιρεῖ τὰς ὑποστάσεις μετὰ τὴν ἕνωσιν, μόνῃ συνάπτων αὐτὰς συναφείᾳ τῇ κατὰ τὴν ἀξίαν, ἤγουν αὐθεντίαν ἢ δυναστείαν, καὶ οὐχὶ δὴ μᾶλλον συνόδῳ τῇ καθ' ἕνωσιν φυσικήν· ἀνάθεμα ἔστω.

δ'. Εἴ τις προσώποις δυσὶν, ἤγουν ὑποστάσεσι, τάς τε ἐν τοῖς εὐαγγελικοῖς καὶ ἀποστολικοῖς συγ-

[a] Es. xxv. viii. [b] Ibid.

γράμμασι διανέμει φωνὰς, ἢ ἐπὶ Χριστῷ παρὰ τῶν ἁγίων λεγομένας, ἢ παρ' αὐτοῦ περὶ ἑαυτοῦ. καὶ τὰς μὲν ὡς ἀνθρώπῳ παρὰ τὸν ἐκ Θεοῦ λόγον ἰδικῶς νοουμένῳ προσάπτει, τὰς δὲ ὡς θεοπρεπεῖς μόνῳ τῷ ἐκ Θεοῦ πατρὸς λόγῳ· ἀνάθεμα ἔστω.

ε'. Εἴ τις τολμᾷ λέγειν θεοφόρον ἄνθρωπον τὸν Χριστὸν, καὶ οὐχὶ δὴ μᾶλλον Θεὸν εἶναι κατὰ ἀλήθειαν, ὡς υἱὸν ἕνα καὶ φύσει, καθὸ γέγονε σὰρξ ὁ λόγος, καὶ κεκοινώνηκε παραπλησίως ἡμῖν αἵματος καὶ σαρκός· ἀνάθεμα ἔστω.

ς'. Εἴ τις τολμᾷ λέγειν, Θεὸν ἢ δεσπότην εἶναι τοῦ Χριστοῦ τὸν ἐκ Θεοῦ πατρὸς λόγον, καὶ οὐχὶ δὴ μᾶλλον τὸν αὐτὸν ὁμολογεῖ Θεὸν ὁμοῦ τε καὶ ἄνθρωπον, ὡς γεγονότος σαρκὸς τοῦ λόγου κατὰ τὰς γραφάς· ἀνάθεμα ἔστω.

ζ'. Εἴ τις φησὶν, ὡς ἄνθρωπον ἐνηργῆσθαι παρὰ τοῦ Θεοῦ λόγου τὸν Ἰησοῦν, καὶ τὴν τοῦ μονογενοῦς εὐδοξίαν περιῆφθαι, ὡς ἑτέρῳ παρ' αὐτὸν ὑπάρχοντα· ἀνάθεμα ἔστω.

η'. Εἴ τις τολμᾷ λέγειν, τὸν ἀναληφθέντα ἄνθρωπον συμπροσκυνεῖσθαι δεῖν τῷ Θεῷ λόγῳ, καὶ συνδοξάζεσθαι, καὶ συγχρηματίζειν Θεὸν, ὡς ἕτερον ἐν ἑτέρῳ· καὶ γὰρ, Σὺν, ἀεὶ προστιθέμενον, τοῦτο νοεῖν ἀναγκάζει· καὶ οὐχὶ δὴ μᾶλλον μᾷ προσκυνήσει τιμᾷ τὸν Ἐμμανουήλ, καὶ μίαν αὐτῷ τὴν δοξολογίαν ἀναπέμπει, καθὸ γέγονε σὰρξ ὁ λόγος· ἀνάθεμα ἔστω.

θ'. Εἴ τις φησὶ, τὸν ἕνα κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν δεδοξάσθαι παρὰ τοῦ Πνεύματος, ὡς ἀλλοτρίᾳ δυνάμει τῇ δι' αὐτοῦ χρώμενον, καὶ παρ' αὐτοῦ λαβόντα τὸ ἐνεργεῖν δύνασθαι κατὰ πνευμάτων ἀκαθάρτων,

καὶ τὸ πληροῦν εἰς ἀνθρώπους τὰς θεοσημείας, καὶ οὐχὶ δὴ μᾶλλον ἴδιον αὐτοῦ τὸ πνεῦμά φησι, δι' οὗ καὶ ἐνήργηκε τὰς θεοσημείας· ἀνάθεμα ἔστω.

ι'. Ἀρχιερέα καὶ ἀπόστολον τῆς ὁμολογίας ἡμῶν γεγενῆσθαι Χριστὸν ἡ θεία λέγει γραφὴ[a], προσκεκομικέναι τε ὑπὲρ ἡμῶν ἑαυτὸν εἰς ὀσμὴν εὐωδίας τῷ Θεῷ καὶ πατρί[b]. εἴ τις τοίνυν ἀρχιερέα καὶ ἀπόστολον ἡμῶν γεγενῆσθαί φησιν οὐκ αὐτὸν τὸν ἐκ Θεοῦ λόγον, ὅτε γέγονε σὰρξ καὶ καθ' ἡμᾶς ἄνθρωπος, ἀλλ' ὡς ἕτερον παρ' αὐτὸν ἰδικῶς ἄνθρωπον ἐκ γυναικός· ἢ εἴ τις λέγει, καὶ ὑπὲρ ἑαυτοῦ προσενεγκεῖν αὐτὸν τὴν προσφοράν, καὶ οὐχὶ δὴ μᾶλλον ὑπὲρ μόνων ἡμῶν· οὐ γὰρ ἂν ἐδεήθη προσφορᾶς ὁ μὴ εἰδὼς ἁμαρτίαν· ἀνάθεμα ἔστω.

ια'. Εἴ τις οὐχ ὁμολογεῖ τὴν τοῦ κυρίου σάρκα ζωοποιὸν εἶναι, καὶ ἰδίαν αὐτοῦ τοῦ ἐκ Θεοῦ πατρὸς λόγου, ἀλλ' ὡς ἑτέρου τινὸς παρ' αὐτὸν, συνημμένου μὲν αὐτῷ κατὰ τὴν ἀξίαν, ἤγουν ὡς μόνην θείαν ἐνοίκησιν ἐσχηκότος· καὶ οὐχὶ δὴ μᾶλλον ζωοποιὸν, ὡς ἔφημεν, ὅτι γέγονεν ἰδία τοῦ λόγου τοῦ τὰ πάντα ζωογονεῖν ἰσχύοντος· ἀνάθεμα ἔστω.

ιβ'. Εἴ τις οὐχ ὁμολογεῖ τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον παθόντα σαρκὶ, καὶ ἐσταυρωμένον σαρκὶ, καὶ θανάτου γευσάμενον σαρκὶ, γεγονότα τε πρωτότοκον ἐκ τῶν νεκρῶν[c], καθὸ ζωή τέ ἐστι καὶ ζωοποιὸς ὡς Θεός· ἀνάθεμα ἔστω.

[a] Heb. iii. 1. [b] Ephes. v. 2. [c] Coloss. i. 18.

Apud *Concilia*, tom. III. p. 395. edit. Labbe et Cossart. tom. I. p. 1282. edit. Harduin.

S. CYRILLI ALEX.

EPISTOLÆ SYNODICÆ

INTERPRETATIO DIONYSIANA.

INCIPIT DIONYSII EXIGUI PRÆFATIO AD PETRUM EPISCOPUM.

Domino beatissimo patri Petro episcopo Dionysius Exiguus in Domino salutem.

BENEFICIORUM vestrorum memor, venerabilis pater, et antistitum Christi decus egregium, semperque ante oculos mentis adponens sancta nutrimentorum vestrorum studia a parvulo mihi depensa, quæ nulla spatia locorum poterunt obliterare, vel temporum: quæro vicem referre gratiæ, quam me scio reperire non posse. Sed quia plerumque perficitur voto quod deesse videtur officio, desiderium quod erga vestram paternitatem jugiter gero, quo possum studio pandere non desisto; atque ideo vobis epistolam synodicam sancti Cyrilli Alexandrini pontificis Nestorio quondam Constantinopolitanæ urbis episcopo destinatam, cui duodecim sunt adnexa Capitula blasphemias ejusdem Nestorii sub anathematis obsecratione damnantia, quam nuper de Græco in Latinum eloquium transtuli, per veneratorem vestrum fratrem Sanctulum destinavi. Opportunum prorsus hoc tempore existimans, quo tanti doctoris apostolica fides Græcis jam dudum bene comperta, sed ignorata Latinis hactenus, innotescat: ut Nestoriana labes evidenter agnoscatur ab hominibus; et pro sua malignitate merito respuatur, quæ sub præ-

textu fidei perfidiam insinuare non desinit, et furore Judaico pariter et errore tranquillitatem catholicæ ecclesiæ toto terrarum orbe diffusæ turbare contendit. Et licet optime noverim quod præcepta salubria nequissimi homines hostiliter audeant (*for.* adeant), suaque dependere consilia prava persistant; tamen omittenda non est quantalibet instructio, propter eos qui non contentionis amore, sed quadam simplicitate falluntur, quia sæpe contigit ut adspirante Deo veritati commodent studium, qui mendacio præbuere consensum. Memorati ergo beati Cyrilli scripta præsentia eumdem Nestorium commonent, ut unigenitum Dei Filium de Patre natum ante omnia sæcula, ejusdemque, cujus est Pater, essentiæ, qui propter nostram salutem descendit, et incarnatus est de Spiritu sancto, ex Maria virgine, non audeat in duos dividere; nec solita calliditate conjunctionem quandam et societatem Dei et hominis adseverare nitatur: quæ vocabula nulla (*for.* nullatenus) utriusque naturæ inseparabilem unitatem, nec singularitatem personæ, vel certe subsistentiæ Filii Dei, ab eo prolata significant, sed duo quædam, vel plura potius, sub hac istorum nominum occasione demonstrant; sceleratamque divisionem, tam nefarii dogmatis conditor, quam ejus impiissimi sectatores, dignitate quadam et auctoritate, necnon et relatione, sicut ipsi desipiunt, connectere moliuntur. Sed jam melius ista sæpe dicti patris adsertione pandantur. Beatitudinis (*for.* Beatitudini) vestræ catholicæ pacem redintegrare propitius, nosque in membris ejus vestris precibus custodire, dignetur (*for.* Deus dignetur).

EXPLICIT.

INCIPIT

S. CYRILLI

ET

ALEXANDRINI CONCILII

EPISTOLA A DIONYSIO EXIGUO IN LATINUM SERMONEM TRANSLATA.

Domino sancto fratri Nestorio episcopo Cyrillus episcopus, et quæ convenit apud Alexandriam synodus ex Ægyptia diœcesi, in Domino salutem.

CUM Salvator noster aperte pronuntiet dicens, *qui diligit patrem, aut matrem super me, non est me dignus: et qui diligit filium, aut filiam super me non est me dignus*, quid nos patiemur qui deposcimur a tua religione ut te super Christum salvatorem omnium diligamus? Quis enim nobis in die judicii subvenire poterit, aut quam satisfactionem reperire poterimus, ita diuturnum silentium de prolatis a te contra eum blasphemiis continentes? Etiam siquidem te tantummodo læderes, docens ita vel sentiens, sollicitudo nobis minor existeret; cum vero totam scandalizaveritis ecclesiam, et fermentum insolitæ pravitatis et novæ hæresis miscueris in populis, non tantum ibidem positis, sed ubique consistentibus; nam tuarum expositionum libri per cuncta vulgati sunt, quæ (*for.* qui) super nostro silentio ultra vel Matt. x.

excusationis sermo sufficiat, aut quomodo non necesse sit meminisse Christi Domini sic dicentis: *Non*
Matt. x. *putetis quod venerim pacem mittere in terram, sed gladium: veni enim separare hominem adversus patrem suum, et filiam adversus matrem suam.* Nam cum læditur fides, parentum reverentia velut inutilis et periculosa despicitur, et amor erga filios, fratresque vitatur: ad postremum super ipsam vitam mors
Heb. xi. potius a piis viris eligitur, ut meliorem resurrectionem, sicut scriptum est, consequantur. Ecce itaque te simul cum sancta synodo, quæ apud amplam urbem Romam congregata est, præsidente sanctissimo fratre et consacerdote nostro Cælestino episcopo, his scriptis jam tertio convenimus, consilium dantes ut te a tam pravis abstineas distortisque dogmatibus, quæ et sentire cognosceris, et docere; recipias vero fidem rectam ecclesiis per beatissimos apostolos et evangelistas ab initio traditam, qui et
Iaic. i. oculis inspexerunt, et ministri verbi fuisse monstrantur. Quod si hoc religio tua facere distulerit, juxta dilationem literis præfinitam sanctissimi et venerandissimi consacerdotis nostri Romanæ præsulis ecclesiæ Cælestini: scias te nullam sortem habere nobiscum, nec locum aut conloquium cum Dei sacerdotibus et episcopis obtinere: non enim fas est contemnere nos ecclesias ita turbatas, et scandalizatos populos, fidemque rectissimam violatam, dissipatum quinetiam gregem quem custodire debueras: siquidem juxta nos amator recti dogmatis extitisses, et sanctorum patrum vestigia pia consectaus. Omnes itaque quos, propter fidem, tua religio a communione removit, aut a suo ordine deposuit, laicos et clericos, in nostra communione recepimus; non justum est

eos tuis decretis opprimi, qui noverunt recta sentire, qui etiam bene facientes tibi prudentissime restiterunt: hoc idem namque in epistola quam misisti ad præsulem amplæ Romæ sanctum et coepiscopum nostrum Cælestinum significare curasti. Non autem sufficit tuæ religioni solummodo fidei symbolum confiteri, quod expositum est per idem tempus, sancti Spiritus largitate, a venerando et magno concilio apud Nicæam congregato; hoc enim nec intellexisti, nec recte interpretatus es, quinimmo perversæ licet sono vocis eadem verba protuleris; sed consequens est et jurejurando fateri te, quod anathematizes fidem tuam pollutam, et profana dogmata quæ sentis; et doceas quæ nos universi sive per orientem, seu per occidentem episcopi et magistri præsulesque populorum, credimus et docemus. Epistolis autem ab Alexandria tuæ religioni directis, ecclesia consensum præbuit, tam ea quæ apud urbem Romam convenit sancta synodus, quam etiam nos omnes, velut recte irreprehensibiliterque conscriptis. Subdidimus autem his nostris literis quæ te sentire oportet et docere, et a quibus abstinere convenit. Hæc est enim fides catholicæ et apostolicæ ecclesiæ, cui cuncti consentiunt orthodoxi per orientem occidentemque pontifices. "Credimus in unum Deum patrem omnipotentem, et cætera." Sequentes itaque per omnia sanctorum martyrum confessiones, quas, loquente in eis sancto Spiritu, protulerunt, et intentioni quæ est in eorum intellectibus, æquis vestigiis inhærentes, atque iter ambulantes regium, profitemur quod ipsum unigenitum Dei verbum, natum ex ipsa patris essentia, de Deo vero Deus verus, lumen de lumine, per quem omnia facta sunt sive in cœlis, sive in terra,

salutis nostræ causa descendens, ad exinanitionem sese dignatus est inclinare: incarnatus autem et homo factus, id est carnem de virgine sancta suscipiens, eamque propriam faciens, nativitatem nostram ex vulva sustinuit, homo de muliere procedens, nec quod erat abjiciens. Nam licet factus sit in adsumptione carnis et sanguinis, tamen etiam sic quod erat, Deus, natura scilicet et veritate persistens. Nec carnem itaque dicimus in naturam Deitatis esse conversam, nec in substantiam carnis inefabilem Dei verbi essentiam commutatam: inconvertibilis etenim est et incommutabilis, idemque ipse juxta scripturas jugiter permanens. Visus est autem et parvulus; sed positus adhuc in cunabulis et in sinibus genitricis virginis constitutus, universam creaturam replebat, ut Deus genitori suo indivisus existens; quod divinum est enim sine quantitate et sine mole cognoscitur, nec ullis terminis continetur. Unitum ergo carne verbum Dei secundum substantiam confitentes, unum adoramus filium et dominum Jesum Christum, non seorsum ponentes et determinantes hominem et Deum velut invicem sibi dignitatis, et auctoritatis unitate conjunctos: hoc enim novitas vocis est, et aliud nihil. Nec item Christum specialiter nominantes Deum verbum, quod ex Deo est, nec alterum similiter Christum specialiter qui de muliere natus est; sed unum solummodo Christum Dei Patris verbum cum propria carne cognoscimus: tunc enim etiam juxta nos unctus est, quamvis Spiritum dignis ipse contulerit et non ad mensuram, sicut beatus evangelista Joannes adseruit. Sed nec illud dicimus, quod Dei verbum velut in homine communi, qui de sancta virgine natus est, habitarit, ne

Joan. iii.

Deum homo Christus habitatorem possidere credatur. Quamvis enim verbum habitaverit in nobis, et dictum sit in Christo habitare omnem plenitudinem Deitatis corporaliter, attamen intelligimus eum, quod caro factus, non sicut in sanctis habitare dicatur, nec talem in ipso habitationem factam definire tentavimus: sed unitus juxta naturam, nec in carnem penitus commutatus, talem sibi fecit habitationem qualem et anima hominis habere creditur ad proprium corpus. Unus igitur est Christus Filius Dominus noster, non velut conjunctione qualibet, ut (*for.* conjunctionem quamlibet) in unitate dignitatis et auctoritatis hominis habentis (*for.* homine habente) ad Deum: non enim potest unire naturas sola dignitatis æqualitas. Denique Petrus et Joannes æqualis sunt alteruter dignitatis, propter quod et apostoli et sancti discipuli esse monstrantur: verumtamen, uterque non unus est; nec juxta conlationem, vel connexionem, modum conjunctionis advertimus: hoc enim, ad unitatem non sufficit naturalem, nec secundum participationis affectum; sicut nos etiam adhærentes Domino, unus cum eo spiritus sumus; immo potius conjunctionis nomen evitamus, tamquam non existens idoneum quod significet unitatis arcanum: sed neque Deum aut Dominum Christi verbum Dei patris adserimus, ne iterum manifestius in duo dividamus unum Christum Filium et Dominum, et in crimen sacrilegii recidamus, Deum illi seipsum facientes et Dominum. Unitus quippe, sicut superius diximus, Deus verbum carni secundum subsistentiam, Deus quidem est omnium et dominatur universitati. Verumtamen nec servus est sibi ipse, nec dominus, quia ineptum est, vel potius impium, hoc sentire vel dicere. Quam-

Joan. i. Coloss. ii. 9.

1 Cor. vi.

vis enim Deum suum patrem dixerit, cum Deus sit etiam ipse natura, et de illius essentia, tamen nullatenus ignoramus quod manens Deus, homo quoque factus sit, qui sub Deo juxta debitam legem naturæ humanitatis existeret, ipse vero sibi quomodo vel Deus poterat esse vel Dominus? Ergo sicut homo quanto decenter exinanitionis mensuræ congruit, sub Deo se nobiscum esse disseruit; hoc etiam modo sub lege
Galat. iv. factus est quamvis ipse promulgaverit legem, et legislator ut Deus extiterit. Cavemus autem de Christo dicere, propter adsumentem veneror adsumptum, et propter invisibilem adoro visibilem. Horrendum vero super hoc etiam illud adjicere, is qui susceptus est cum eo qui suscepit connuncupatur Deus: qui enim hæc dicit, dividit iterum in duos Christos eum qui unus est; hominem seorsum in parte, et Deum similiter in parte constituens. Evidenter enim denegat unitatem, secundum quam non alter cum altero coadoratur, aut connuncupatur Deus, sed unus intelligitur Christus Jesus Dei Filius, unigenitus, una servitute cum propria carne venerandus. Confitemur etiam, quod idem ipse qui ex Deo patre natus est Filius, unigenitus Deus, licet juxta naturam suam expers passionis extiterit, pro nobis tamen secundum scripturas, perpessus sit, et erat in crucifixo corpore propriæ carnis impassibiliter ad se referens passiones:
Heb. ii. gratia vero Dei, pro omnibus gustavit mortem, tradens ei proprium corpus, quamvis naturaliter ipse vita sit et resurrectio mortuorum. Nam ut mortem ineffa-
Coloss. i. 1 Cor. xv. bili potentia proculcaret, ac primus in sua carne primogenitus ex mortuis fieret, et primitiæ dormientium, viamque faceret humanæ naturæ ad incorruptionis recursum, gratia Dei, sicut supra dictum est,

pro omnibus gustavit mortem, et tertio die resurgens spoliavit infernum. Idcirco quamvis dicatur quod *per hominem facta sit resurrectio mortuorum;* tamen intelligimus hominem factum verbum quod ex Deo est, et per ipsum mortis imperium fuisse destructum: veniet autem temporibus præfinitis, sicut unus est Filius et Dominus, in gloria Patris, ut judicet orbem terrarum in æquitate, sicut scriptura testatur. Neces- sarie igitur et hoc adjicimus, adnunciantes enim secundum carnem mortem unigeniti Filii Dei, id est Jesu Christi, et resurrectionem ejus, et in cælis ascensionem pariter confitentes, incruentam celebramus in ecclesiis sacrificii servitutem; sic etiam ad mysticas benedictiones accedimus, et sanctificamur, participes sancti corporis et pretiosi sanguinis Christi omnium nostrum redemptoris effecti, non ut communem carnem percipientes, quod absit: nec ut viri sanctificati et verbo conjuncti secundum dignitatis unitatem, aut sicut divinam possidentis habitationem, sed ut vere vivificatricem, et ipsius verbi propriam factam; vita enim naturaliter ut Deus existens, quia propriæ carni unitus est, vivificatricem eam esse professus est. Et ideo quamvis dicat ad nos, *Amen amen dico vobis, nisi manducaveritis carnem Filii hominis, et biberitis ejus sanguinem,* non tamen eam ut hominis unius ex nobis existimare debemus, quomodo enim juxta naturam suam vivificatrix esse caro hominis poterit? sed ut vere propriam ejus factam, qui propter nos Filius hominis et factus est et vocatus. Eas autem voces quas Salvator noster in evangelio protulit, non in duabus subsistentiis aut personis omnino partimur. Non enim duplex est unus Christus et solus, quamvis ex duabus diversisque rebus ad unitatem cognoscatur individuam convenisse: sicut

Heb. ii.

Psal. xcvii.

Joan. vi.

homo quoque ex anima constans et corpore non duplex, sed potius unus est ex utroque. Humanas ergo et divinas insuper voces ab uno Christo dictas animadvertentes recte sentimus. Cum enim Deo
Joan. xiv. dignissime loquitur de seipso: *Qui me vidit, vidit et*
Joan. v. *Patrem: et ego et Pater unum sumus*, divinam ejus intelligimus, ineffabilemque naturam, secundum quam unum est cum Patre suo, propter unam eamdemque
Heb. i. substantiam, imago et character, splendorque gloriæ ejus existens. Cum vero humanæ naturæ mensuram
Joan. vii. nullatenus inhonorans Judæos alloquitur, *nunc me quæritis occidere hominem qui veritatem vobis locutus sum;* item non minus eum, qui in similitudine et æqualitate Patris est, Deum verbum etiam in mensuris humanitatis ejus agnoscimus. Si autem necessario creditur quod natura Deus existens factus sit caro, imo potius homo animatus anima rationali, quæ causa est ut in ejus quilibet vocibus erubescat, si eas homine dignas effatus est? Quod si sermones homini congruentes abjicit, juxta nos hominem fieri quis coegit? Cum vero se propter nos ad exinanitionem spontaneam misericorditer inclinaret; quam ob causam dignos exinanitione sermones effugerit? Uni igitur personæ cunctas ejus in evangelio voces adscribimus, uni subsistentiæ, verbi scilicet et incarnati, quia unus est Dominus Jesus Christus, ut
1 Cor. viii. Heb. iii. scriptum est. Appellatum vero apostolum et pontificem confessionis nostræ tamquam sacrificantem Deo et Patri fidei nostræ confessionem, et quæ a nobis ipsi et per ipsum Deo et Patri incessanter offertur; iterum eum dicimus, qui ex Deo est secundum naturam Filius unigenitus; nec homini præter eum alteri sacerdotii nomen et officium deputamus.
1 Tim. iii. Factus est enim mediator Dei et hominum, et recon-

ciliator ad pacem, semetipsum Deo et Patri pro nobis offerens in odorem suavitatis: ideoque dicebat, sacrificium et oblationem noluisti, holocausta pro peccato non tibi placuerunt, corpus autem perfecisti mihi, tunc dixi, ecce venio. In capite libri scriptum est de me, ut faciam Deus voluntatem tuam. Obtulit enim primum corpus non pro se, sed pro nobis in odorem suavitatis. Nam qua pro se oblatione vel sacrificiis indigeret, ab omni peccato liber ut Deus existens? Quod si omnes peccaverunt, et egent gloria Dei secundum hoc quod sumus ad mutabilitatis excessum promptiores effecti, et peccatis ægrotavit humana natura, ipse vero non ita; ideoque nos gloria ejus evincimur, cur erit ultra jam dubium quod agnus verus propter nos et pro nobis sit immolatus? Qui dicit autem, quia semetipsum tam pro se quam pro nobis obtulerit, nullatenus impietatis crimen effugiet: cum nihil prorsus iste deliquerit, nec ullum fecerit omnino peccatum: qua igitur egeret oblatione nullo suo extante facinore, pro quo si esset, satis admodum convenienter offerret? De Spiritu quoque cum dicit, ille me glorificavit, hoc rectissime sentientes unum Christum et Filium, non velut alterius egentem gloria, confitemur a Spiritu sancto gloriam consecutum, quia Spiritus ejus nec melior nec superior illo est: sed quia mira opera faciens ad demonstrationem suæ Deitatis virtute proprii spiritus utebatur, ab ipso glorificari dicitur; quemadmodum si quis de hominibus adseveret quod virtus sua vel disciplina quemlibet unumquemque clarificet. Quamvis enim in sua sit subsistentia Spiritus, et ejus intelligatur in persona proprietas juxta id quod Spiritus est et non Filius, attamen alienus non est, ab

Ephes. v. Heb. x. ex Ps. xxxix.

Rom. iii.

Isai. liii. 1 Pet. ii. Joan. i.

Joan. x. Id. xiv. illo enim Spiritus appellatus est veritatis, et veritas Christus est, unde et ab isto similiter sicut ex Deo Patre procedit. Denique hic ipse Spiritus etiam per sanctorum manus apostolorum miracula gloriosa perficiens Dominum glorificavit Jesum Christum, post-quam ascendit in cælum. Nam creditus est Christus natura Deus existens, per suum Spiritum virtutes efficiens, ideoque dicebat, de meo accipiet et adnun-
Joan. xvi. tiabit vobis. Nequaquam vero participatione alterius idem Spiritus sapiens et potens dicitur, quia per omnia perfectus est, et nullo prorsus indigens bono. Nam paternæ virtutis et sapientiæ, id est filii, Spiritus creditur, et ideo ipsa re et subsistentia virtus et sapientia comprobatur. Igitur quia Deum carni unitum juxta subsistentiam sancta virgo corporaliter peperit, idcirco eam Dei genitricem esse profitemur, non quod verbi natura existendi principium
Joan. i. de carne sortita sit; *erat enim in principio Verbum, et Deus erat Verbum, et Verbum erat apud Deum*, et ipse est conditor sæculorum, Patri coæternus, et universitatis creator. Sed quod superius diximus juxta subsistentiam sibimet uniens humanam naturam, nativitatem sustinuerit (*for.* sustinuit) ex ipsa vulva corporea, non quod eguerit necessario aut propter suam naturam, nativitate ista, quæ est in extremis sæculi facta temporibus; sed ut ipsas benediceret substantiæ nostræ primitias: et dum eum carni unitum mulier edidisset, illa quæ adversus omne genus humanum maledictio fuerat prolata, desineret, nec jam morti nostra corpora destinaret. Illud quoque quod dictum est,
Gen. iii. *in tristitia paries filios*, ipse dissolvens, verum esse monstraret quod prophetæ voce prædixerat: *Absorpta est mors in victoria:* et iterum, *Abstulit Deus*

omnem lacrymam ab omni facie; propter hanc etenim causam dicimus eum dispensatorie et ipsis benedixisse tunc nuptiis, cum in Cana Galileæ cum sanctis vocatus apostolis adesse dignatus est. Hæc sapere sumus edocti a sanctis apostolis et evangelistis, et ab omni scriptura divinitus inspirata, nec non et a beatis patrum confessionibus veritate subnixis. His omnibus etiam tuam religionem concordare, et præter aliquem dolum vel fictionem consentire convenit: quæ vero religionem tuam anathematizare necesse est, huic epistolæ nostræ subjecta sunt: [quod si minime eisdem subjectis sententiam consequeris.]

I. Si quis non confitetur Deum esse veraciter Emmanuel, et propter hoc ipsum Dei genitricem sanctam virginem, peperit enim carnaliter Verbum, quod ex Deo est, secundum quod scriptum est, *et Verbum caro factum est:* anathema sit.

II. Si quis non confitetur carne substantialiter unum esse Verbum Dei Patris, unum quoque esse Christum cum propria carne, et eumdem ipsum sine dubio Deum simul et hominem: anathema sit.

III. Si quis in uno Christo dividit substantias post unitionem, sola eas societate conjungens ea quæ secundum dignitatem est, vel etiam auctoritatem, aut potestatem, et non magis conventu ad unitatem naturalem: anathema sit.

IV. Si quis duabus personis vel subsistentiis decernat eas voces quæ tam in evangelicis, quam apostolicis literis continentur, vel etiam eas quæ de Christo a sanctis dicuntur, vel ab ipso Christo de se ipso; et aliquas quidem ex his tamquam homini præter Dei Verbum specialiter intelligat (*for.* intellecto) applicandas crediderit, aliquas vero tanquam

Deo dignas soli Verbo Dei Patris deputaverit: anathema sit.

V. Si quis audet dicere Christum hominem ἄνθρωπον θεοφόρον, id est, hominem Deo utentem, se asportantem, (*for.* seu portantem) et non potius Deum esse veraciter dixerit, tamquam unicum Filium per naturam, secundum quod Verbum caro factum, participaverit nobis similiter carne et sanguine; anathema sit.

Heb. ii.

VI. Si quis dicit Deum vel Dominum esse Christi Dei Patris Verbum, et non magis eumdem ipsum confitetur Deum et hominem simul, propterea quod Verbum caro factum est, secundum scripturas; anathema sit.

Joan. i.

VII. Si quis dicit tamquam in hominem Jesum Deum Verbum fuisse operatum, et unigeniti dignitatem, tamquam alteri præter ipsum existenti, tribuit; anathema sit.

VIII. Si quis audet dicere adsumptum hominem coadorari cum Deo Verbo oportere, et connuncupari Deum, tamquam alterum cum altero, adjectio enim unius syllabæ hoc cogit intelligi, et non magis una reverentia veneratur Emmanuel, unamque ei glorificationem dependit, juxta quod Verbum caro factum est; anathema sit.

Joan. i.

IX. Si quis unum Dominum Jesum Christum glorificatum dicit a Spiritu Sancto, tamquam ab (*for.* qui) aliena virtute, qua per eum, uteretur, et ab eo acceperit efficaciam contra immundos spiritus, et per eum implesse divina signa; et non magis ejus proprium esse Spiritum dicat, sicut et Patris, per quem signa operatus est; anathema sit.

X. Pontificem et apostolum confessionis nostræ

factum esse Christum divina scriptura commemorat. Obtulit enim semetipsum pro nobis Deo Patri in odorem suavitatis: si quis ergo pontificem et apostolum nostrum alium dixerit esse factum, præter quam ipsum Deum (*for.* hoc delend.) Dei Verbum, quando factum est caro, et secundum nos homo, sed quasi alterum præter ipsum specialiter hominem ex muliere; et si quis dicit, quia pro se obtulit seipsum oblationem, et non magis pro nobis solis, non enim indiguit oblatione qui peccatum nescivit; anathema sit. Ephes. v.

XI. Si quis non confitetur carnem Domini vivificatricem esse tamquam propriam ipsius Dei Verbi, sed quasi alterius cujuspiam præter ipsum, conjuncti quidem secundum dignitatem, aut secundum quod solam divinam inhabitationem habuerit: et non potius ut dixerimus vivificatricem esse, quia facta est propria verbi Dei, cui omnia vivificare possibile est; anathema sit.

XII. Si quis non confitetur Deum verbum carne passum esse, et carne crucifixum, et mortem carne gustasse, factumque primogenitum ex mortuis, secundum quod est et vita, et vivificator ut Deus; anathema sit. Coloss. i.

Explicit Epistola.

Hæc Interpretatio Dionysiana olim desumpta est e Christophori Justelli codice, quem postea Filius ejus bibliothecæ Bodleianæ donavit. Nunc emendata hic posita est.

CANONES

CONCILII CHALCEDONENSIS

ANNO CHRISTI CCCCLI. CELEBRATI.

CANONES

CHALCEDONENSIS CONCILII GENERALIS.

Κανόνες τῶν ἑξακοσίων τριάκοντα ἁγίων καὶ μακαρίων πατέρων τῶν ἐν Χαλκηδόνι συνελθόντων.

Canones sexcentorum triginta sanctorum et beatorum patrum, qui in Chalcedone convenerunt.

Tituli Canonum ex Collectione Dionysii Exigui.

I. DE canonibus uniuscujusque concilii.

II. Quod non oporteat episcopos, aut quemlibet ex clero, per pecunias ordinari.

III. Quod non oporteat episcopos clericos et monachos prædia aliena conducere.

IV. De honore monachis competente: et ut nullus eorum tentet ecclesiastica aut sæcularia inquietare negotia, nec alienum servum præter conscientiam domini ejus suscipere.

V. Non transmigrandum de civitate in civitatem.

VI. Quod non oporteat absolute quoslibet ordinari.

VII. De clericis et monachis non manentibus in suo proposito.

VIII. De clericis qui sunt in ptochiis, monasteriis, atque martyriis, quæ sub potestate episcoporum uniuscujusque civitatis existunt.

IX. Quod non oporteat clericos habentes adversus se invicem negotia, proprium episcopum relinquere, et ad sæcularia judicia convolare.

X. Quod non licet clerico in duarum civitatum ecclesiis ministrare.

XI. Quod non oporteat egenis epistolas tribui, honestiores autem commendatitiis litteris approbari.

XII. Ut nequaquam in duos metropolitanos provincia dividatur.

XIII. Quod non oporteat peregrinos clericos sine commendatitiis litteris ministrare.

XIV. Quod non liceat clerico uxorem sectæ alterius accipere.

XV. De diaconissis mulieribus.

XVI. De virginibus.

XVII. De parochiis.

XVIII. De conjuratione, vel conspiratione.

XIX. Quod oporteat per provincias bis in anno concilia celebrari.

XX. Quod minime clericos transmigrare conveniat.

XXI. De episcoporum aut clericorum accusatoribus.

XXII. Quod non liceat clericis post mortem sine episcopo res ad Deum pertinentes diripere.

XXIII. De clericis et monachis, qui præter voluntatem sui episcopi ad regiam Constantinopolin veniunt.

XXIV. Quod non liceat monasteriis, quæ consecrata sunt, diversoria sæcularia fieri.

XXV. Quod non oporteat ordinationes episcoporum diu differre.

XXVI. De dispensatoribus singularum ecclesiarum.

XXVII. De his qui rapiunt puellas.

(Huc usque Dionysii tituli. Reliquos sumpsi Latine conversos ex Alexii Aristeni *Synopsi Canonum* in Voelli et Hen. Justelli *Bibliotheca Veteris Juris Canonici* tom. II. p. 693. Hæc vero Synopsis canones recenset triginta unum, canone XXVIII. bifariam diviso.

XXVIII. Novæ Romæ episcopus eodem cum veteris Romæ episcopo honore fruatur propter imperii translationem. 2. Ponti, Asiæ, Thraciæque episcopi, ac barbari a Constantinopolitano ordinentur.

XXIX. Qui episcopum ad presbyteri gradum dimittit, sacrilegus; ipse enim culpæ obnoxius, et sacerdotio indignus. Qui vero insons dejectus est, sit episcopus.

XXX. Mos est Ægyptiis, nisi archiepiscopus permiserit, non scribere. Quo fit ut minime culpandi sint, cum sancti Leonis epistolæ non subscripserint, donec archiepiscopus creatus fuerit.

ΚΑΝΩΝ Α.

ΤΟΥΣ *παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων καθ' ἑκάστην σύνοδον ἄχρι τοῦ νῦν ἐκτεθέντας κανόνας κρατεῖν ἐδικαιώσαμεν.*

ΚΑΝΩΝ Β.

Εἴ *τις ἐπίσκοπος ἐπὶ χρήμασι χειροτονίαν ποιήσαιτο, καὶ εἰς πράσιν καταγάγῃ τὴν ἄπρατον χάριν, καὶ χειροτονήσῃ ἐπὶ χρήμασιν ἐπίσκοπον, ἢ χωρεπίσκοπον, ἢ πρεσβύτερον, ἢ διάκονον, ἢ ἕτερόν τινα τῶν ἐν τῷ κλήρῳ κατηριθμημένων· ἢ προβάλλοιτο ἐπὶ χρήμασιν ἢ οἰκονόμον, ἢ ἔκδικον, ἢ προσμονάριον, ἢ ὅλως τινὰ τοῦ κανόνος, δι' αἰσχροκερδίαν οἰκείαν· ὁ τοῦτο ἐπιχειρήσας ἐλεγχθεὶς, περὶ τὸν οἰκεῖον κινδυνευέτω βαθμόν· καὶ ὁ χειροτονούμενος, μηδὲν ἐκ τῆς κατ' ἐμπορίαν ὠφελείσθω χειροτονίας ἢ*

Ex Vet. Interpretatione Dionysii Exigui, quæ cum Canone XXVII^mo. *finitur.*

CANON I.

Regulas sanctorum patrum, per singula nunc usque concilia constitutas, proprium robur obtinere decrevimus.

CANON II.

Siquis episcopus per pecuniam fecerit ordinationem, et sub pretio redegerit gratiam, quæ non potest vendi, ordinaveritque per pecunias episcopum, aut presbyterum, aut diaconum, vel quemlibet ex his, qui connumerantur in clero, aut promoverit per pecunias dispensatorem, aut defensorem, vel quemquam, qui subjectus est regulæ, pro sui turpissimi lucri commodo: is, cui hoc attentanti probatum fuerit, proprii gradus periculo subjacebit. Et qui ordinatus est, nihil ex hac ordinatione, vel promotione, quæ est per

προβολῆς· ἀλλ' ἔστω ἀλλότριος τῆς ἀξίας ἢ τοῦ φροντίσματος, οὗπερ ἐπὶ χρήμασιν ἔτυχεν. εἰ δέ τις καὶ μεσιτεύων φανείη τοῖς οὕτω αἰσχροῖς καὶ ἀθεμίτοις λήμμασι, καὶ οὗτος, εἰ μὲν κληρικὸς εἴη, τοῦ οἰκείου ἐκπιπτέτω βαθμοῦ· εἰ δὲ λαϊκὸς ἢ μονάζων, ἀναθεματιζέσθω.

ΚΑΝΩΝ Γ.

Ἦλθεν εἰς τὴν ἁγίαν σύνοδον, ὅτι τῶν ἐν τῷ κλήρῳ κατειλεγμένων τινὲς, διὰ αἰσχροκερδίαν, ἀλλοτρίων κτημάτων γίνονται μισθωταὶ, καὶ πράγματα κοσμικὰ ἐργολαβοῦσι, τῆς μὲν τοῦ Θεοῦ λειτουργίας καταῤῥᾳθυμοῦντες, τοὺς δὲ τῶν κοσμικῶν ὑποτρέχοντες οἴκους, καὶ οὐσιῶν χειρισμοὺς ἀναδεχόμενοι διὰ φιλαργυρίαν· ὥρισε τοίνυν ἡ ἁγία καὶ μεγάλη σύνοδος, μηδένα τοῦ λοιποῦ, μὴ ἐπίσκοπον, μὴ κληρικὸν, μὴ μονάζοντα, ἢ μισθοῦσθαι κτήματα, ἢ πραγμάτων, ἐπεισάγειν ἑαυτὸν κοσμικαῖς διοικήσεσι· πλὴν εἰ μή που ἐκ νόμων καλοῖτο εἰς ἀφηλίκων ἀπαραίτητον ἐπιτροπὴν, ἢ ὁ τῆς πόλεως ἐπίσκοπος ἐκκλησιασ-

negociationem facta, proficiat: sed sit alienus a dignitate, vel sollicitudine, quam pecuniis quæsivit. Siquis vero mediator tam turpibus et nefandis datis vel acceptis extiterit: si quidem clericus fuerit, proprio gradu decidat, si vero laicus, aut monachus, anathematizetur.

CANON III.

Pervenit ad sanctam synodum, quod quidam, qui in clero videntur allecti, propter lucra turpia conductores alienarum possessionum fiant, et sæcularia negotia sub cura sua suscipiant; Dei quidem ministerium parvipendentes, sæcularium vero discurrentes domos, et propter avaritiam patrimoniorum sollicitudines sumentes: decrevit itaque sanctum hoc magnumque concilium, nullum deinceps, non episcopum, non clericum, vel monachum aut possessiones conducere, aut negociis sæcularibus se miscere: præter pupillorum, si forte leges imponantur, inexcusabilem curam, aut civitatis episcopus eccle-

τικῶν ἐπιτρέψοι φροντίζειν πραγμάτων, ἢ ὀρφανῶν καὶ χηρῶν ἀπρονοήτων, καὶ τῶν προσώπων τῶν μάλιστα τῆς ἐκκλησιαστικῆς δεομένων βοηθείας, διὰ τὸν φόβον τοῦ Κυρίου. εἰ δέ τις παραβαίνειν τὰ ὡρισμένα τοῦ λοιποῦ ἐπιχειρήσοι, ὁ τοιοῦτος ἐκκλησιαστικοῖς ὑποκείσθω ἐπιτιμίοις.

ΚΑΝΩΝ Δ.

Οἱ ἀληθῶς καὶ εἰλικρινῶς τὸν μονήρη μετιόντες βίον, τῆς προσηκούσης ἀξιούσθωσαν τιμῆς. ἐπειδὴ δέ τινες τῷ μοναχικῷ κεχρημένοι προσχήματι, τάς τε ἐκκλησίας καὶ τὰ πολιτικὰ διαταράττουσι πράγματα, περιιόντες ἀδιαφόρως ἐν ταῖς πόλεσιν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ μοναστήρια ἑαυτοῖς συνιστᾶν ἐπιτηδεύοντες· ἔδοξε μηδένα μὲν μηδαμοῦ οἰκοδομεῖν, μηδὲ συνιστᾶν μοναστήριον, ἢ εὐκτήριον οἶκον, παρὰ γνώμην τοῦ τῆς πόλεως ἐπισκόπου. τοὺς δὲ καθ' ἑκάστην πόλιν καὶ χώραν μονάζοντας, ὑποτετάχθαι τῷ ἐπισκόπῳ, καὶ τὴν ἡσυχίαν ἀσπάζεσθαι, καὶ προσέχειν μόνῃ τῇ νηστείᾳ, καὶ τῇ προσευχῇ, ἐν οἷς τό-

siasticarum rerum sollicitudinem habere præcipiat, aut orphanorum, et viduarum, earumque, quæ sine ulla provisione sunt, personarum: quæ maxime ecclesiastico indigent adjutorio: propter timorem Domini causa deposcat. Siquis autem transgredi de cætero statuta tentaverit, hujusmodi ecclesiasticis increpationibus subjacebit.

CANON IV.

Qui vere et syncere singularem sectantur vitam, competenter honorentur, quoniam vero quidam, utentes habitu monachi, ecclesiastica negotia civiliaque conturbant, circumeuntes indifferenter urbes, necnon et monasteria sibi instituere tentantes; placuit nullum quidem usquam ædificare, aut constituere monasterium, vel oratorii domum, præter conscientiam civitatis episcopi. Monachos vero per unamquamque civitatem, aut regionem, subjectos esse episcopo, et quietem diligere, et intentos esse tantummodo jejunio et orationi, in locis, quibus renuncia-

ποις ἀπετάξαντο, προσκαρτεροῦντας, μήτε δὲ ἐκκλησιαστικοῖς μήτε βιωτικοῖς παρενοχλεῖν πράγμασιν, ἢ ἐπικοινωνεῖν, καταλιμπάνοντας τὰ ἴδια μοναστήρια· εἰ μή ποτε ἄρα ἐπιτραπείεν διὰ χρείαν ἀναγκαίαν ὑπὸ τοῦ τῆς πόλεως ἐπισκόπου. μηδένα δὲ προσδέχεσθαι ἐν τοῖς μοναστηρίοις δοῦλον ἐπὶ τὸ μονάσαι παρὰ γνώμην τοῦ ἰδίου δεσπότου. τὸν δὲ παραβαίνοντα τοῦτον ἡμῶν τὸν ὅρον, ὡρίσαμεν ἀκοινώνητον εἶναι, ἵνα μὴ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ βλασφημῆται. τὸ μέν τοι ἐπίσκοπον τῆς πόλεως, χρὴ τὴν δέουσαν πρόνοιαν ποιεῖσθαι τῶν μοναστηρίων.

ΚΑΝΩΝ Ε.

Περὶ τῶν μεταβαινόντων ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν ἐπισκόπων ἢ κληρικῶν, ἔδοξε τοὺς περὶ τούτων τεθέντας κανόνας παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων ἔχειν τὴν ἰδίαν ἰσχύν.

ΚΑΝΩΝ ϛ'.

Μηδένα ἀπολελυμένως χειροτονεῖσθαι, μήτε πρεσβύτερον, μήτε διάκονον, μήτε ὅλως τινὰ τῶν ἐν τῷ

verunt sæculo, permanentes. Nec ecclesiasticis vero, nec sæcularibus negotiis communicent, vel in aliquo sint molesti propria monasteria deserentes: nisi forte his præcipiatur propter opus necessarium ab episcopo civitatis. Nullum vero recipere in monasteriis servum obtentu monachi præter sui domini conscientiam. Transgredientem vero hanc diffinitionem nostram excommunicatum esse decrevimus, ne nomen Dei blasphemetur. Verumtamen episcopum convenit civitatis competentem monasteriorum providentiam gerere.

CANON V.

De his, qui transmigrant de civitate in civitatem, episcopis aut clericis; placuit, ut canones, qui de hac re a sanctis patribus statuti sunt, habeant propriam firmitatem.

CANON VI.

Nullum absolute ordinari debere presbyterum, aut diaco-

ἐκκλησιαστικῷ τάγματι· εἰ μὴ ἰδικῶς ἐν ἐκκλησίᾳ πόλεως ἢ κώμης, ἢ μαρτυρίῳ, ἢ μοναστηρίῳ, ὁ χειροτονούμενος ἐπικηρύττοιτο. τοὺς δὲ ἀπολύτως χειροτονουμένους ὥρισεν ἡ ἁγία σύνοδος ἄκυρον ἔχειν τὴν τοιαύτην χειροθεσίαν, καὶ μηδαμοῦ δύνασθαι ἐνεργεῖν ἐφ' ὕβρει τοῦ χειροτονήσαντος.

ΚΑΝΩΝ Ζ.

Τοὺς ἅπαξ ἐν κλήρῳ κατειλεγμένους ἢ καὶ μονάσαντας ὡρίσαμεν, μήτε ἐπὶ στρατείαν, μήτε ἐπὶ ἀξίαν κοσμικὴν ἔρχεσθαι. ἢ τοῦτο τολμῶντας, καὶ μὴ μεταμελουμένους ὥστε ἐπιστρέψαι ἐπὶ τοῦτο ὃ διὰ Θεὸν πρότερον εἵλοντο, ἀναθεματίζεσθαι.

ΚΑΝΩΝ Η.

Οἱ κληρικοὶ τῶν πτωχείων καὶ μοναστηρίων, καὶ μαρτυρίων, ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν ἐν ἑκάστῃ πόλει ἐπισκόπων, κατὰ τὴν τῶν ἁγίων πατέρων παράδοσιν, διαμενέτωσαν. καὶ μὴ κατὰ αὐθάδειαν ἀφηνιάτωσαν τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου. οἱ δὲ τολμῶντες ἀνατρέπειν

num, nec quemlibet in gradu ecclesiastico: nisi specialiter ecclesiæ civitatis, aut possessionis, aut martyrii, aut monasterii, qui ordinandus est, pronuncietur. Qui vero absolute ordinantur, decrevit sancta synodus irritam haberi hujuscemodi manus impositionem, et nusquam posse ministrare ad ordinantis injuriam.

CANON VII.

Qui semel in clero deputati sunt, aut monachorum vitam expetiverunt, statuimus nec ad militiam, neque ad dignitatem aliquam venire mundanam; sed hoc tentantes, et non agentes pœnitentiam, quo minus redeant ad hoc, quod propter Deum primitus elegerunt; anathematizari.

CANON VIII.

Clerici, qui præficiuntur ptochodochiis, vel qui ordinantur in monasteriis, et basilicis martyrum: sub episcoporum, qui in unaquaque civitate sunt, secundum sanctorum patrum traditiones, potestate permaneant, nec per contumaciam ab episcopo suo dissiliant. Qui vero audent evertere hujuscemodi

τὴν τοιαύτην διατύπωσιν καθ' οἱονδήποτε τρόπον, καὶ μὴ ὑποταττόμενοι τῷ ἰδίῳ ἐπισκόπῳ· εἰ μὲν εἶεν κληρικοὶ, τοῖς τῶν κανόνων ὑποκείσθωσαν ἐπιτιμίοις· εἰ δὲ μονάζοντες ἢ λαϊκοὶ, ἔστωσαν ἀκοινώνητοι.

ΚΑΝΩΝ Θ.

Εἴ τις κληρικὸς πρὸς κληρικὸν πρᾶγμα ἔχοι, μὴ ἐγκαταλιμπανέτω τὸν οἰκεῖον ἐπίσκοπον, καὶ ἐπὶ κοσμικὰ δικαστήρια κατατρεχέτω· ἀλλὰ πρότερον τὴν ὑπόθεσιν γυμναζέτω παρὰ τῷ ἰδίῳ ἐπισκόπῳ· ἤγουν γνώμῃ αὐτοῦ τοῦ ἐπισκόπου, παρ' οἷς ἂν τὰ ἀμφότερα μέρη βούλωνται τὰ τῆς δίκης συγκροτεῖσθαι. εἰ δέ τις παρὰ ταῦτα ποιήσει, κανονικοῖς ὑποκείσθω ἐπιτιμίοις. εἰ δὲ καὶ κληρικὸς πρᾶγμα ἔχοι πρὸς τὸν ἴδιον ἐπίσκοπον ἢ πρὸς ἕτερον, παρὰ τῇ συνόδῳ τῆς ἐπαρχίας δικαζέσθω. εἰ δὲ πρὸς τὸν τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας μητροπολίτην, ἐπίσκοπος, ἢ κληρικὸς, ἀμφισβητοίη, καταλαμβανέτω ἢ τὸν ἔξαρχον τῆς διοικήσεως, ἢ τὸν τῆς βασιλευούσης Κωνσταντινουπόλεως θρόνον, καὶ ἐπ' αὐτῷ δικαζέσθω.

formam quocunque modo, nec proprio subjiciuntur episcopo: siquidem clerici sunt, canonum correptionibus subjacebunt, si vero laici, vel monachi, fuerint, communione priventur.

CANON IX.

Siquis clericus adversus clericum habet negotium, non deserat episcopum proprium, et ad sæcularia percurrat judicia: sed prius actio ventiletur apud episcopum proprium, vel certe consiliarios ejusdem episcopi, apud quos utræque partes voluerint judicium continebunt (*for.* contineri). Siquis autem præter hæc fecerit, canonicis correptionibus subjacebit. Quod si clericus habet causam adversus episcopum proprium, vel adversus alterum, apud synodum provinciæ judicetur. Quod si adversus ejusdem provinciæ metropolitanum episcopus, vel clericus, habet querelam, petat primatem diœceseos, aut sedem regiæ urbis Constantinopolitanæ, et apud ipsum judicetur.

ΚΑΝΩΝ I.

Μὴ ἐξεῖναι κληρικὸν ἐν δύο πόλεων κατὰ τὸ αὐτὸ καταλέγεσθαι ἐκκλησίαις, ἐν ᾗ τε τὴν ἀρχὴν ἐχειροτονήθη, καὶ ἐν ᾗ προσέφυγεν, ὡς μείζονι δῆθεν, διὰ δόξης κενῆς ἐπιθυμίαν. τοὺς δέ γε τοῦτο ποιοῦντας, ἀποκαθίστασθαι τῇ ἰδίᾳ ἐκκλησίᾳ, ἐν ᾗ ἐξαρχῆς ἐχειροτονήθησαν, καὶ ἐκεῖ μόνον λειτουργεῖν. εἰ μέν τοι ἤδη τις μετετέθη ἐξ ἄλλης εἰς ἄλλην ἐκκλησίαν, μηδὲν τοῖς τῆς προτέρας ἐκκλησίας, ἤτοι τῶν ὑπ' αὐτὴν μαρτυρίων ἢ πτωχείων ἢ ξενοδοχείων ἐπικοινωνεῖν πράγμασιν. τοὺς δέ γε τολμῶντας μετὰ τὸν ὅρον τῆς μεγάλης καὶ οἰκουμενικῆς ταύτης συνόδου, πράττειν τι τῶν νῦν ἀπηγορευμένων, ὥρισεν ἡ ἁγία σύνοδος, ἐκπίπτειν τοῦ οἰκείου βαθμοῦ.

ΚΑΝΩΝ IA.

Πάντας τοὺς πένητας καὶ δεομένους ἐπικουρίας, μετὰ δοκιμασίας ἐπιστολίοις, εἴτουν εἰρηνικοῖς ἐκκλησιαστικοῖς μόνοις ὡρίσαμεν ὀδεύειν, καὶ μὴ συστατι-

CANON X.

Non licere clericum in duarum civitatum conscribi simul ecclesiis, et in qua initio ordinatus est, et ad quam confugit, quasi ad potiorem, ob inanis gloriæ cupiditatem. Hoc autem facientes revocari debere ad suam ecclesiam, in qua primitus ordinati sunt, et ibi tantummodo ministrare.

Si vero jam quis translatus est ex alia in aliam ecclesiam, prioris ecclesiæ, vel martyriorum, quæ sub ea sunt, aut ptochodochiorum, aut xenodochiorum rebus in nullo communicet. Eos vero, qui ausi fuerint post diffinitionem magnæ et universalis hujus synodi quicquam ex his, quæ sunt prohibita, perpetrare, decrevit sancta synodus, a proprio hujusmodi gradu recedere.

CANON XI.

Omnes pauperes, et indigentes auxilio, cum proficiscuntur sub probatione, epistolis, vel ecclesiasticis pacificis tantummodo commendare decrevimus,

κοῖς, διὰ τὸ τὰς συστατικὰς ἐπιστολὰς προσήκειν τοῖς οὖσιν ἐν ὑπολήψει μόνοις παρέχεσθαι προσώποις.

ΚΑΝΩΝ ΙΒ.

Ἦλθεν εἰς ἡμᾶς, ὥς τινες παρὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς θεσμοὺς προσδραμόντες δυναστείαις, διὰ πραγματικῶν τὴν μίαν ἐπαρχίαν εἰς δύο κατέτεμον, ὡς ἐκ τούτου δύο μητροπολίτας εἶναι ἐν τῇ αὐτῇ ἐπαρχίᾳ. ὥρισεν τοίνυν ἡ ἁγία σύνοδος, τοῦ λοιποῦ μηδὲν τοιοῦτο τολμᾶσθαι παρὰ ἐπισκόπων, ἐπεὶ τὸν τούτῳ ἐπιχειροῦντα ἐκπίπτειν τοῦ ἰδίου βαθμου. ὅσαι δὲ ἤδη πόλεις διὰ γραμμάτων βασιλικῶν τῷ τῆς μητροπόλεως ἐτιμήθησαν ὀνόματι, μόνης ἀπολαυέτωσαν τῆς τιμῆς, καὶ ὁ τὴν ἐκκλησίαν αὐτῆς διοικῶν ἐπίσκοπος, δηλονότι σωζομένων τῇ κατὰ ἀλήθειαν μητροπόλει τῶν οἰκείων δικαίων.

ΚΑΝΩΝ ΙΓ.

Ξένους κληρικοὺς καὶ ἀναγνώστας ἐν ἑτέρᾳ πόλει

et non commendatitiis literis, propter quod commendatitias literas honoratioribus tantummodo præstari personis conveniat.

CANON XII.

Pervenit ad nos, quod quidam præter ecclesiastica statuta facientes convolarunt ad potestates, et per pragmaticam formam in duo unam provinciam diviserunt: ita ut ex hoc facto duo metropolitani esse videantur in una provincia: statuit ergo sancta synodus de reliquo nihil ab episcopis tale tentari; alioqui, qui hoc adnisus fuerit, amissione gradus proprii subjacebit. Quæcunque vero civitates literis imperialibus metropolitani nominis honore subnixæ sunt, honore tantummodo perfruantur, et qui ecclesiam ejus gubernat episcopus, salvis scilicet veræ metropoli privilegiis suis.

CANON XIII.

Peregrinos clericos, et lectores, in alia civitate præter commendatitias literas sui epi-

δίχα συστατικῶν γραμμάτων τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου μηδ' ὅλως μηδαμοῦ λειτουργεῖν.

ΚΑΝΩΝ ΙΔ.

Ἐπειδὴ ἔν τισιν ἐπαρχίαις συγκεχώρηται τοῖς ἀναγνώσταις καὶ ψάλταις γαμεῖν· ὥρισεν ἡ ἁγία σύνοδος μὴ ἐξεῖναί τινι αὐτῶν ἑτερόδοξον γυναῖκα λαμβάνειν. τοὺς δὲ ἤδη ἐκ τοιούτου γάμου παιδοποιήσαντας, εἰ μὲν ἔφθασαν βαπτίσαι τὰ ἐξ αὐτῶν τεχθέντα παρὰ τοῖς αἱρετικοῖς, προσάγειν αὐτὰ τῇ κοινωνίᾳ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας· μὴ βαπτίσθεντα δὲ, μὴ δύνασθαι ἔτι βαπτίζειν αὐτὰ παρὰ τοῖς αἱρετικοῖς, μήτε μὴν συνάπτειν πρὸς γάμον αἱρετικῷ, ἢ Ἰουδαίῳ, ἢ Ἕλληνι, εἰ μὴ ἄρα ἐπαγγέλλοιτο μετατίθεσθαι εἰς τὴν ὀρθόδοξον πίστιν τὸ συναπτόμενον πρόσωπον τῷ ὀρθοδόξῳ. εἰ δέ τις τοῦτον τὸν ὅρον παραβαίη τῆς ἁγίας συνόδου, κανονικῷ ὑποκείσθω ἐπιτιμίῳ.

ΚΑΝΩΝ ΙΕ.

Διάκονον μὴ χειροτονεῖσθαι γυναῖκα πρὸ ἐτῶν τεσ-

scopi nusquam penitus ministrare debere.

CANON XIV.

Quoniam in quibusdam provinciis concessum est lectoribus et psaltis uxores ducere, statuit sancta synodus, non licere cuiquam ex his accipere sectæ alterius uxorem. Qui vero ex hujusmodi conjugio jam filios susceperunt, siquidem præventi sunt, ut ex se genitos apud hæreticos baptizarent, offerre eos ecclesiæ catholicæ communioni conveniet; non baptizatos autem non posse ulterius apud hæreticos baptizari, sed neque copulari debet nuptura hæretico, Judæo, vel pagano, nisi forte promittat, ad orthodoxam fidem se personam orthodoxe (*f.* orthodoxo) copulandam transferre. Si quis autem hanc diffinitionem sanctæ synodi transgressus fuerit, correctioni canonicæ subjacebit.

CANON XV.

Diaconissam non ordinandam

σαράκοντα, καὶ ταύτην μετὰ ἀκριβοῦς δοκιμασίας. εἰ δέ γε δεξαμένη τὴν χειροθεσίαν, καὶ χρόνον τινὰ παραμείνασα τῇ λειτουργίᾳ, ἑαυτὴν ἐπιδῷ γάμῳ, ὑβρίσασα τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν, ἡ τοιαύτη ἀναθεματιζέσθω μετὰ τοῦ αὐτῇ συναφθέντος.

ΚΑΝΩΝ Ις.

Παρθένον ἑαυτὴν ἀναθεῖσαν τῷ δεσπότῃ Θεῷ, ὡσαύτως δὲ καὶ μονάζοντας, μὴ ἐξεῖναι γάμῳ προσομιλεῖν· εἰ δέ γε εὑρεθεῖεν τοῦτο ποιοῦντες, ἔστωσαν ἀκοινώνητοι. ὡρίσαμεν δὲ ἔχειν τὴν αὐθεντίαν τῆς ἐπ' αὐτοῖς φιλανθρωπίας τὸν κατὰ τόπον ἐπίσκοπον.

KANΩN IZ.

Τὰς καθ' ἑκάστην ἐκκλησίαν ἀγροικικὰς παροικίας ἢ ἐγχωρίους, μένειν ἀπαρασαλεύτους παρὰ τοῖς κατέχουσιν αὐτὰς ἐπισκόποις, καὶ μάλιστα εἰ τριακονταετῆ χρόνον ταύτας ἀβιάστως διακατέχοντες ᾠκονόμησαν. εἰ δὲ ἐντὸς τῶν τριάκοντα ἐτῶν γεγένηταί

ante annum quadragesimum, et hanc cum summo libramine; si vero suscipiens manus impositionem, et aliquantum temporis in ministerio permanens semetipsam tradat nuptiis gratiæ Dei contumeliam faciens, anathematizetur hujusmodi cum eo, qui eidem copulatur.

CANON XVI.

Virginem, quæ se Deo Domino consecravit, similiter et monachum, non licere nuptialia jura contrahere; quod si hoc inventi fuerint perpetrantes, excommunicentur. Confitentibus autem decrevimus, ut habeat auctoritatem ejusdem loci episcopus misericordiam humanitatemque largiri.

CANON XVII.

Singularum ecclesiarum rusticas parochias, vel possessiones, manere inconcussas illis episcopis, qui eas retinere noscuntur; et maxime, si per tricennium eas absque vi obtinentes sub dispensatione rexerunt: quod si intra tricennium facta fuerit de his, vel

τις, ἢ γένοιτο περὶ αὐτῶν ἀμφισβήτησις, ἐξεῖναι τοῖς λέγουσιν ἠδικῆσθαι περὶ τούτων, κινεῖν παρὰ τῇ συνόδῳ τῆς ἐπαρχίας. εἰ δέ τις παρὰ τοῦ ἰδίου ἀδικοῖτο μητροπολίτου, παρὰ τῷ ἐπάρχῳ τῆς διοικήσεως, ἢ τῷ Κωνσταντινουπόλεως θρόνῳ δικαζέσθω, καθὰ προείρηται. εἰ δέ τις ἐκ βασιλικῆς ἐξουσίας ἐκαινίσθη πόλις ἢ αὖθις καινισθείη, τοῖς πολιτικοῖς καὶ δημοσίοις τύποις καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν παροικιῶν ἡ τάξις ἀκολουθείτω.

ΚΑΝΩΝ ΙΗ.

Τὸ τῆς συνωμοσίας ἢ φρατρίας ἔγκλημα, καὶ παρὰ τῶν ἔξω νόμων πάντη κεκώλυται, πολλῷ δὴ μᾶλλον ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίᾳ τοῦτο γίνεσθαι ἀπαγορεύειν προσήκει. εἴ τινες τοίνυν ἢ κληρικοὶ ἢ μονάζοντες εὑρεθεῖεν, ἢ συνομνύμενοι ἢ φρατριάζοντες, ἢ κατασκευὰς τυρεύοντες ἐπισκόποις ἢ συγκληρικοῖς, ἐκπιπτέτωσαν πάντη τοῦ οἰκείου βαθμοῦ.

ΚΑΝΩΝ ΙΘ.

Ἦλθεν εἰς τὰς ἡμετέρας ἀκοὰς, ὡς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις

fiat, altercatio, licere eis, qui se læsos adserunt, apud sanctam synodum provinciæ de his movere certamen. Quod siquis a metropolitano læditur, apud primatem diœceseos, aut apud Constantinopolitanam sedem judicetur, sicut superius dictum est. Siqua vero civitas potestate imperiali novata est, aut si protinus innovetur, civiles dispositiones, et publicos ecclesiasticarum quoque parochiarum ordines subsequantur.

CANON XVIII.

Conjurationis, vel conspirationis, crimen et ab exteris legibus est omnino prohibitum; multo magis hoc in Dei ecclesia ne fiat, admonere conveniet. Siqui ergo clerici, vel monachi reperti fuerint conjurantes, aut conspirantes, aut insidias ponentes episcopis aut clericis, gradu proprio penitus abjiciantur.

CANON XIX.

Pervenit ad aures nostras,

αἱ κεκανονισμένοι σύνοδοι τῶν ἐπισκόπων οὐ γίνονται, καὶ ἐκ τούτου πολλὰ παραμελεῖται τῶν διορθώσεως δεομένων ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. ὥρισεν τοίνυν ἡ ἁγία σύνοδος κατὰ τοὺς τῶν ἁγίων πατέρων κανόνας, δὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐπὶ τὸ αὐτὸ συντρέχειν καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν τοὺς ἐπισκόπους, ἔνθα ἂν ὁ τῆς μητροπόλεως ἐπίσκοπος δοκιμάσῃ, καὶ διορθοῦν ἕκαστα τὰ ἀνακύπτοντα· τοὺς δὲ μὴ συνιόντας ἐπισκόπους ἐνδημοῦντας ταῖς ἑαυτῶν πόλεσι, καὶ ταῦτα ἐν ὑγιείᾳ διάγοντας, καὶ πάσης ἀπαραιτήτου καὶ ἀναγκαίας ἀσχολίας ὄντας ἐλευθέρους, ἀδελφικῶς ἐπιπλήττεσθαι.

ΚΑΝΩΝ Κ.

Κληρικοὺς εἰς ἐκκλησίαν τελοῦντας, καθὼς ἤδη ὡρίσαμεν, μὴ ἐξεῖναι εἰς ἄλλης πόλεως τάττεσθαι ἐκκλησίαν· ἀλλὰ στέργειν ἐκείνην ἐν ᾗ ἐξ ἀρχῆς λειτουργεῖν ἠξιώθησαν· ἐκτὸς ἐκείνων, οἵτινες ἀπολέσαντες τὰς ἰδίας πατρίδας ἀπὸ ἀνάγκης εἰς ἄλλην ἐκκλησίαν μετῆλθον. εἰ δέ τις ἐπίσκοπος μετὰ τὸν

quod in provinciis statuta episcoporum concilia minime celebrentur, et ex hoc plurima negligantur ecclesiasticarum causarum, quæ correctione indigent: decrevit itaque sancta synodus secundum canones patrum bis in anno episcopos in id ipsum in unaquaque provincia convenire, quo metropolitanus antistes probaverit, et corrigere singula, siqua fortassis emerserint. Quicunque vero non advenerint episcopi, resident autem in suis civitatibus, et hoc, dum in sua incolumitate consistunt, omnique inexcusabili, et necessaria occupatione probantur liberi, fraterno corripiantur affectu.

CANON XX.

Clericos in ecclesia ministrantes, sicut jam constituimus, in alterius civitatis ecclesia statutos fieri non oportet; sed contentos esse in quibus ab initio ministrare meruerunt: exceptis illis, qui, proprias amittentes provincias, ex necessitate ad aliam ecclesiam transierunt. Siquis autem episcopus

ὅρον τοῦτον, ἄλλῳ ἐπισκόπῳ προσήκοντα δέξηται κληρικὸν, ἔδοξεν ἀκοινώνητον εἶναι καὶ τὸν δεχθέντα καὶ τὸν δεξάμενον, ἕως ἂν ὁ μεταστὰς κληρικὸς εἰς τὴν ἰδίαν ἐπανέλθῃ ἐκκλησίαν.

ΚΑΝΩΝ ΚΑ.

Κληρικοὺς ἢ λαϊκοὺς κατηγοροῦντας ἐπισκόπων ἢ κληρικῶν, ἁπλῶς καὶ ἀδοκιμάστως μὴ προσδέχεσθαι εἰς κατηγορίαν, εἰ μὴ πρότερον ἐξετασθῇ αὐτῶν ἡ ὑπόληψις.

ΚΑΝΩΝ ΚΒ.

Μὴ ἐξεῖναι κληρικοὺς μετὰ θάνατον τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου διαρπάζειν τὰ διαφέροντα αὐτῷ πράγματα, καθὼς καὶ τοῖς πάλαι κανόσιν ἀπηγόρευται· τοὺς δὲ τοῦτο ποιοῦντας κινδυνεύειν εἰς τοὺς ἰδίους βαθμούς.

ΚΑΝΩΝ ΚΓ.

Ἦλθεν εἰς τὰς ἀκοὰς τῆς ἁγίας συνόδου, ὡς κληρικοί τινες καὶ μονάζοντες μηδὲν ἐγκεχειρισμένοι ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου, ἔστι δὲ ὅτε καὶ ἀκοινώνητοι γε-

post hanc diffinitionem susceperit clericum ad alium episcopum pertinentem: placuit et susceptum et suscipientem communione privari, donec is, qui migraverat, clericus ad propriam fuerit regressus ecclesiam.

CANON XXI.

Clericos, aut laicos, accusantes episcopos, aut clericos, passim, et sine probatione ad accusationem recipi non debere: nisi prius eorum discutiatur existimationis opinio.

CANON XXII.

Non licere clericis post obitum sui episcopi res ad eum pertinentes diripere, sicut antiquis quoque est canonibus constitutum. Quod si hoc facere tentaverint, graduum suorum periculo subjacebunt.

CANON XXIII.

Venit ad aures sancti concilii, quod quidam clerici, et monachi, quibus nil ab episcopo suo commissum est, est autem quando et communione ab

νόμενοι παρ' αὐτοῦ, καταλαμβάνοντες τὴν βασιλεύουσαν Κωνσταντινούπολιν, ἐπὶ πολὺ ἐν αὐτῇ διατρίβουσι, ταραχὰς ἐμποιοῦντες καὶ θορυβοῦντες τὴν ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν, ἀνατρέπουσί τε οἴκους τινῶν. ὥρισεν τοίνυν ἡ ἁγία σύνοδος, τοὺς τοιούτους ὑπομιμνήσκεσθαι μὲν πρότερον διὰ τοῦ ἐκδίκου τῆς κατὰ Κωνσταντινούπολιν ἁγιωτάτης ἐκκλησίας ἐπὶ τὸ ἐξελθεῖν τῆς βασιλευούσης πόλεως· εἰ δὲ τοῖς αὐτοῖς πράγμασιν ἐπιμένοιεν ἀναισχυντοῦντες, καὶ ἄκοντας αὐτοὺς διὰ τοῦ αὐτοῦ ἐκδίκου ἐκβάλλεσθαι, καὶ τοὺς ἰδίους καταλαμβάνειν τόπους.

ΚΑΝΩΝ ΚΔ.

Τὰ ἅπαξ καθιερωθέντα μοναστήρια κατὰ γνώμην ἐπισκόπου, μένειν εἰς τὸ διηνεκὲς μοναστήρια, καὶ τὰ προσήκοντα αὐτοῖς πράγματα φυλάττεσθαι τῷ μοναστηρίῳ, καὶ μηκέτι δύνασθαι γίνεσθαι ταῦτα κοσμικὰ καταγώγια. τοὺς δὲ συγχωροῦντας τοῦτο γίνεσθαι, ὑποκεῖσθαι τοῖς ἐκ τῶν κανόνων ἐπιτιμίοις.

KANΩN KE.

Ἐπειδήπερ τινὲς τῶν μητροπολιτῶν, ὡς περιηχή-

eo privantur, pervenientes ad urbem regiam Constantinopolitanam, in ea diutius immorentur excitantes turbas, et statum ecclesiasticum commoventes, subvertentes etiam quorundam domos; decrevit sancta synodus hujusmodi primo quidem a defensore Constantinopolitanæ sanctæ ecclesiæ commoneri, ut egrediantur ab urbe regia; quod si iisdem negotiis impudenter insistant, etiam nolentes idem defensor expellat, ut ad propria loca perveniant.

CANON XXIV.

Quæ semel dedicata sunt monasteria, consilio episcoporum, maneant perpetuo monasteria, et res, quæ ad ea pertinent, monasteriis reservari, nec posse ea ultra fieri secularia habitacula: qui vero hoc fieri permiserint, canonum sententiis subjacebunt.

CANON XXV.

Quoniam quidam metropoli-

θημεν, ἀμελοῦσι τῶν ἐγκεχειρισμένων αὐτοῖς ποιμνίων, καὶ ἀναβάλλονται τὰς χειροτονίας τῶν ἐπισκόπων· ἔδοξε τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ ἐντὸς τριῶν μηνῶν γίνεσθαι τὰς χειροτονίας τῶν ἐπισκόπων, εἰ μή ποτε ἄρα ἀπαραίτητος ἀνάγκη παρασκευάσῃ ἐπιταθῆναι τὸν τῆς ἀναβολῆς χρόνον. εἰ δὲ μὴ τοῦτο ποιήσῃ, ὑποκεῖσθαι αὐτὸν ἐκκλησιαστικῷ ἐπιτιμίῳ· τὴν μέντοι πρόσοδον τῆς χηρευούσης ἐκκλησίας σώαν παρὰ τῷ οἰκονόμῳ τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας φυλάττεσθαι.

ΚΑΝΩΝ Κϛ.

Ἐπειδήπερ ἔν τισιν ἐκκλησίαις, ὡς περιηχήθημεν, δίχα οἰκονόμων οἱ ἐπίσκοποι τὰ ἐκκλησιαστικὰ χειρίζουσι πράγματα· ἔδοξε πᾶσαν ἐκκλησίαν ἐπίσκοπον ἔχουσαν καὶ οἰκονόμον ἔχειν ἐκ τοῦ ἰδίου κλήρου· οἰκονομοῦντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ κατὰ γνώμην τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου· ὥστε μὴ ἀμάρτυρον εἶναι τὴν οἰκονομίαν τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἐκ τούτου τὰ τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας σκορπίζεσθαι πράγματα, καὶ λοιδορίαν τῇ ἱερω-

tanorum, quantum comperimus, negligunt commissos sibi greges, et ordinationes episcoporum facere differunt: placuit sanctæ synodo intra tres menses ordinationes episcoporum celebrari, nisi forte necessitas inexcusabilis præparet tempus dilationis extendi, quod si hoc minime fecerit, correptioni ecclesiasticæ subjacebit; veruntamen redditus ecclesiæ viduatæ penes œconomum ejusdem ecclesiæ integri reserventur.

CANON XXVI.

Quoniam quibusdam ecclesiis, ut rumore comperimus, præter œconomos episcopi facultates ecclesiasticas tractant: placuit omnem ecclesiam habentem episcopum habere œconomum de clero proprio, qui dispenset res ecclesiasticas secundum sententiam episcopi proprii ita, ut ecclesiæ dispensatio præter testimonium non sit, et ex hoc dispergantur ecclesiasticæ facultates, et sacerdotio maledictionis derogatio

σύνῃ προστρίβεσθαι· εἰ δὲ μὴ τοῦτο ποιήσοι, ὑποκεῖσθαι αὐτὸν τοῖς θείοις κανόσιν.

ΚΑΝΩΝ ΚΖ.

Τοὺς ἁρπάζοντας γυναῖκας καὶ ἐπ' ὀνόματι συνοικεσίου, ἢ συμπράττοντας ἢ συναιροῦντας τοῖς ἁρπάζουσιν, ὥρισεν ἡ ἁγία σύνοδος, εἰ μὲν κληρικοὶ εἶεν, ἐκπίπτειν τοῦ οἰκείου βαθμοῦ· εἰ δὲ λαϊκοὶ, ἀναθεματίζεσθαι αὐτούς.

ΨΗΦΟΣ τῆς αὐτῆς ἁγίας συνόδου, ἐκφωνηθεῖσα χάριν τῶν πρεσβείων τοῦ θρόνου τῆς ἁγιωτάτης ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως.

ΚΑΝΩΝ ΚΗ.

Πανταχοῦ τοῖς τῶν ἁγίων πατέρων ὅροις ἑπόμενοι, καὶ τὸν ἀρτίως ἀναγνωσθέντα κανόνα τῶν ἑκατὸν πεντήκοντα θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων, τῶν συναχθέντων ἐπὶ τοῦ τῆς εὐσεβοῦς μνήμης μεγάλου Θεοδοσίου τοῦ γενομένου βασιλέως ἐν τῇ βασιλίδι Κωνσταντινουπόλει νέᾳ Ῥώμῃ γνωρίζοντες, τὰ αὐτὰ καὶ ἡμεῖς

procuretur: quod si hoc minime fecerit, divinis constitutionibus subjaceat.

CANON XXVII.

Eos, qui rapiunt mulieres, sub nomine simul habitandi, cooperantes, aut conniventes raptoribus: decrevit sancta synodus, ut si quidem clerici sunt, decidant gradu proprio, si vero laici, anathematizentur.

DECRETUM ejusdem sanctæ synodi, promulgatum ob privilegia sedis sanctæ ecclesiæ Constantinopolitanæ.

CANON XXVIII.

Sanctorum patrum decreta ubique sequentes, et canonem, qui nuper lectus est, centum et quinquaginta Dei amantissimorum episcoporum agnoscentes, eadem quoque et nos decernimus

ὁρίζομέν τε καὶ ψηφιζόμεθα περὶ τῶν πρεσβείων τῆς ἁγιωτάτης ἐκκλησίας τῆς αὐτῆς Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης. καὶ γὰρ τῷ θρόνῳ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, διὰ τὸ βασιλεύειν τὴν πόλιν ἐκείνην οἱ πατέρες εἰκότως ἀποδεδώκασι τὰ πρεσβεῖα· καὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ κινούμενοι οἱ ἑκατὸν πεντήκοντα θεοφιλέστατοι ἐπίσκοποι, τὰ ἴσα πρεσβεῖα ἀπένειμαν τῷ τῆς νέας Ῥώμης ἁγιωτάτῳ θρόνῳ, εὐλόγως κρίναντες, τὴν βασιλείᾳ καὶ συγκλήτῳ τιμηθεῖσαν πόλιν, καὶ τῶν ἴσων ἀπολαύουσαν πρεσβείων τῇ πρεσβυτέρᾳ βασιλίδι Ῥώμῃ, καὶ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ὡς ἐκείνην μεγαλύνεσθαι πράγμασι, δευτέραν μετ' ἐκείνην ὑπάρχουσαν. καὶ ὥστε τοὺς τῆς Ποντικῆς καὶ τῆς Ἀσιανῆς καὶ τῆς Θρᾳκικῆς διοικήσεως μητροπολίτας μόνους, ἔτι δὲ καὶ τοὺς ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς ἐπισκόπους τῶν προειρημένων διοικήσεων χειροτονεῖσθαι ὑπὸ τοῦ προειρημένου ἁγιωτάτου θρόνου τῆς κατὰ Κωνσταντινούπολιν ἁγιωτάτης ἐκκλησίας· δηλαδὴ ἑκάστου μητροπολίτου τῶν προειρημένων διοικήσεων μετὰ τῶν τῆς ἐπαρχίας ἐπισκόπων χειροτονοῦντος τοὺς τῆς

et statuimus de privilegiis sanctissimæ ecclesiæ Constantinopolis novæ Romæ. Etenim antiquæ Romæ throno, quod urbs illa imperaret, jure patres privilegia tribuere. Et eadem consideratione moti centum quinquaginta Dei amantissimi episcopi sanctissimo novæ Romæ throno, æqualia privilegia tribuere, recte judicantes, urbem, quæ et imperio et senatu honorata sit, et æqualibus cum antiquissima regina Roma privilegiis fruatur, etiam in rebus ecclesiasticis non secus ac illa extolli ac magnifieri, secundam post illam existentem: ut et Ponticæ, et Asianæ et Thraciæ dicœcesis metropolitani soli: præterea et episcopi prædictarum dicœcesium, quæ sunt inter barbaros, a prædicto throno sanctissimæ Constantinopolitanæ ecclesiæ ordinentur: unoquoque scilicet prædictarum dicœcesium metropolitano cum provinciæ episcopis, quemad-

ἐπαρχίας ἐπισκόπους, καθὼς τοῖς θείοις κανόσι διηγόρευται· χειροτονεῖσθαι δὲ, καθὼς εἴρηται τοὺς μητροπολίτας τῶν προειρημένων διοικήσεων παρὰ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως ἀρχιεπισκόπου, ψηφισμάτων συμφώνων κατὰ τὸ ἔθος γενομένων, καὶ ἐπ' αὐτὸν ἀναφερομένων.

(PROLOGUS.)

ΤΗΣ αὐτῆς ἁγίας συνόδου ἐκ τῆς πράξεως τῆς περὶ Φωτίου ἐπισκόπου Τύρου καὶ Εὐσταθίου ἐπισκόπου Βηρύτου.

Οἱ μεγαλοπρεπέστατοι καὶ ἐνδοξότατοι ἄρχοντες εἶπον.

Περὶ τῶν ἐπισκόπων τῶν χειροτονηθέντων μὲν παρὰ Φωτίου τοῦ εὐλαβεστάτου ἐπισκόπου, ἀποκινηθέντων δὲ παρὰ Εὐσταθίου τοῦ εὐλαβεστάτου ἐπισκόπου, καὶ μετὰ τὴν ἐπισκοπὴν πρεσβυτέρων εἶναι κελευσθέντων, τί παρίσταται τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ;

Πασκασῖνος καὶ Λουκήνσιος, οἱ εὐλαβέστατοι ἐπίσκοποι, καὶ Βωνηφάτιος πρεσβύτερος, τοποτηρηταὶ τῆς ἐκκλησίας Ῥώμης εἶπον.

modum divinis canonibus est traditum. Ordinari autem sicut dictum est, prædictarum diœcesium metropolitanos a Constantinopolitano archiepiscopo, convenientibus de more factis electionibus, et ad ipsum relatis.

Ejusdem sanctæ synodi ex actione de Photio Tyri episcopo, et Eustathio episcopo Beryti.

Magnificentissimi et illustrissimi principes dixerunt.

De episcopis ordinatis a Photio religiosissimo episcopo, sed remotis ab Eustathio piissimo, et curæ presbyterorum subjectis, quid sanctæ synodo visum?

Pascasinus et Lucensius, religiosissimi episcopi, et Bonifacius presbyter, locum tenentes ecclesiæ Romanæ dixerunt:

ΚΑΝΩΝ ΚΘ.

Ἐπίσκοπον εἰς πρεσβυτέρου βαθμὸν φέρειν, ἱεροσυλία ἐστίν. εἰ δὲ αἰτία τις δικαία ἐκείνους ἀπὸ τῆς πράξεως τῆς ἐπισκοπῆς ἀποκινεῖ· οὐδὲ πρεσβυτέρου τόπον κατέχειν ὀφείλουσιν. εἰ δὲ ἐκτός τινος ἐγκλήματος ἀπεκινήθησαν τοῦ ἀξιώματος, πρὸς τὴν ἐπισκοπικὴν ἀξίαν ἐπαναστρέψουσιν.

(EPILOGUS.)

ΑΝΑΤΟΛΙΟΣ ὁ εὐλαβέστατος ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως εἶπεν.

Οὗτοι οἱ λεγόμενοι ἀπὸ τῆς ἐπισκοπῆς ἀξίας εἰς τὴν τοῦ πρεσβυτέρου τάξιν κατελήλυθέναι, εἰ μὲν ἀπὸ εὐλόγων αἰτιῶν καταδικάζονται· εἰκότως οὐδὲ τῆς πρεσβυτέρου ἐντὸς ἄξιοι τυγχάνουσιν εἶναι τιμῆς. εἰ δὲ δίχα τινὸς αἰτίας εὐλόγου εἰς τὸν ἧττονα κατεβιβάσθησαν βαθμὸν, δίκαιοι τυγχάνουσιν, εἴγε ἀνεύθυνοι φανεῖεν, τὴν τῆς ἐπισκοπῆς ἐπαναλαβεῖν ἀξίαν τε καὶ ἱερωσύνην.

Πάντες οἱ εὐλαβέστατοι ἐπίσκοποι ἐβόησαν·

CANON XXIX.

Episcopum, in presbyteri gradum deducere est sacrilegium. Si qua autem justa causa illos episcopali actione removet: nec presbyteri debent locum obtinere. Sin autem absque ullo crimine dignitate moti sunt, ad episcopalem dignitatem redibunt.

Anatolius religiosissimus Constantinopolitanus archiepiscopus dixit:

Ii, qui dicuntur ab episcopali dignitate ad presbyteri ordinem descendisse, si justis quidem de causis condemnantur, jure nec presbyteri quidem honore digni sunt. Sin autem sine aliqua causa probabili ad inferiorem gradum depressi sunt: jure, siquidem nulli sint culpæ affines, episcopatus autoritatem et sacerdotium recipient.

Omnes religiosissimi episcopi clamarunt:

Δικαία ἡ κρίσις τῶν πατέρων. πάντες τὰ αὐτὰ λέγομεν· οἱ πατέρες δικαίως ἐψηφίσαντο· ἡ ψῆφος τῶν ἀρχιεπισκόπων κρατείτω.

Οἱ μεγαλοπρεπέστατοι καὶ ἐνδοξότατοι ἄρχοντες εἶπον·

Τὰ ἀρέσαντα τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον βέβαια φυλαττέσθω.

(PROLOGUS.)

ΤΗΣ αὐτῆς ἁγίας συνόδου ἐκ τῆς τετάρτης πράξεως, ἔνθα σκοπεῖται τὸ κεφάλαιον τὸ κατὰ τοὺς ἐπισκόπους τοὺς Αἰγύπτου.

Οἱ μεγαλοπρεπέστατοι καὶ ἐνδοξότατοι ἄρχοντες, καὶ ἡ ὑπερφυὴς σύγκλητος εἶπον·

ΚΑΝΩΝ Λ.

Ἐπειδὴ οἱ εὐλαβέστατοι ἐπίσκοποι τῆς Αἰγύπτου, οὐχ ὡς μαχόμενοι τῇ καθολικῇ πίστει, ὑπογράψαι τῇ ἐπιστολῇ τοῦ ὁσιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Λέοντος ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀνεβάλλοντο, ἀλλὰ φάσκοντες ἔθος εἶναι ἐν τῇ Αἰγυπτιακῇ διοικήσει παρὰ γνώμην

Justum est judicium patrum: nos omnes idem dicimus: patres jure decreverunt: suffragium archiepiscoporum valeat.

Magnificentissimi et illustrissimi principes dixerunt:

Quæ sanctæ synodo placuerunt, omni tempore firma et fixa permaneant.

Ejusdem sanctæ synodi e quarta actione, ubi consideranda est summa, quæ secundum episcopos Ægypti.

Magnificentissimi et illustrissimi principes, nec non egregia concio, dixerunt:

CANON XXX.

Quoniam religiosissimi Ægypti episcopi non ut catholicæ fidei adversantes, sanctissimi archiepiscopi Leonis epistolæ subscribere differebant, sed dicentes in Ægyptiaca diœcesi, hanc esse consuetudinem, ut

καὶ διατύπωσιν τοῦ ἀρχιεπισκόπου μηδὲν τοιοῦτο ποιεῖν· καὶ ἀξιοῦσιν ἐνδοθῆναι αὐτοῖς ἄχρι τῆς χειροτονίας τοῦ ἐσομένου τῆς Ἀλεξανδρέων μεγαλοπόλεως ἐπισκόπου. Εὔλογον ἡμῖν ἐφάνη καὶ φιλάνθρωπον, ὥστε αὐτοῖς μένουσιν ἐπὶ τοῦ οἰκείου σχήματος ἐν τῇ βασιλευούσῃ πόλει, ἔνδοσιν παρασχεθῆναι, ἄχρις ἂν χειροτονηθῇ ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἀλεξανδρέων μεγαλοπόλεως.

(EPILOGUS.)

ΠΑΣΚΑΣΙΝΟΣ ὁ εὐλαβέστατος ἐπίσκοπος τοποτηρητὴς τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου Ῥώμης, εἶπεν.

Εἰ προστάττει ἡ ὑμετέρα ἐξουσία, καὶ κελεύεταί τί ποτε αὐτοῖς παρασχεθῆναι φιλανθρωπίας ἐχόμενον, ἐγγύας δότωσαν, ὅτι οὐκ ἐξέρχονται ταύτης τῆς πόλεως, ἕως οὗ ἡ Ἀλεξανδρέων πόλις ἐπίσκοπον δέξηται.

Οἱ μεγαλοπρεπέστατοι καὶ ἐνδοξότατοι ἄρχοντες, καὶ ὁ ὑπερφυὴς σύγκλητος εἶπον·

præter voluntatem et mandatum episcopi nihil tale faciant: et petunt concedi sibi usque ad ordinationem futuri megalopolis Alexandrinorum archiepiscopi: justum nobis et humanum visum est, ut ipsis, in proprio habitu in imperiali urbe manentibus, remissio concedatur, donec ordinatus fuerit Alexandrinus archiepiscopus. [unde in proprio habitu manentes vel fidejussores dabunt, si hoc ab eis fieri potest, vel eorum jurejurando fides habebitur.]

Pascasinus religiosissimus episcopus, apostolicæ sedis Romanæ legatus, dixit:

Si dominatio vestra mandat et jubet ut quod olim illis concessum, det licentiam, quia ex hac urbe non egredientur, donec episcopus Alexandrinus ordinetur.

Magnificentissimi et illustrissimi principes et eximius cœtus dixerunt:

Ἡ τοῦ ὁσιωτάτου ἐπισκόπου Πασκασίνου ψῆφος βεβαία ἔστω, ὅθεν μένοντες ἐπὶ τοῦ οἰκείου σχήματος οἱ εὐλαβέστατοι ἐπίσκοποι τῶν Αἰγυπτίων, ἢ ἐγγύας παρέξουσιν, εἰ τοῦτο αὐτοῖς δυνατὸν, ἢ ἐξωμοσίᾳ καταπιστευθήσονται ἀναμένειν τὴν χειροτονίαν τοῦ ἐσομένου ἐπισκόπου τῆς Ἀλεξανδρέων μεγαλοπόλεως.

Pascasini decretum firmum esto: unde in proprio habitu manebunt religiosissimi Ægyptiorum episcopi, aut vicinas ecclesias tenebunt, si hoc ab iis fieri potest, aut sacramentum deponent, salva manente ordinatione futuri episcopi Alexandrinæ ecclesiæ.

DEFINITIO FIDEI

APUD CONCILIUM CHALCEDONIUM.

Ἡ ἁγία καὶ μεγάλη καὶ οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἡ κατὰ Θεοῦ χάριν καὶ θέσπισμα τῶν εὐσεβεστάτων καὶ φιλοχρίστων ἡμῶν βασιλέων Μαρκιανοῦ καὶ Οὐαλεντιανοῦ Αὐγούστων, συναχθεῖσα ἐν τῇ Καλχηδονέων, μητροπόλει τῆς Βιθυνῶν ἐπαρχίας, ἐν τῷ μαρτυρίῳ τῆς ἁγίας καὶ καλλινίκου μάρτυρος Εὐφημίας, ὥρισε τὰ ὑποτεταγμένα.

Ὁ ΚΥΡΙΟΣ ἡμῶν καὶ σωτὴρ Ἰησοῦς Χριστὸς τῆς πίστεως τὴν γνῶσιν τοῖς μαθηταῖς βεβαιῶν, ἔφη· [a]Εἰρήνην τὴν ἐμὴν ἀφίημι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν· ὥστε μηδένα πρὸς τὸν πλησίον διαφωνεῖν ἐν τοῖς δόγμασι τῆς εὐσεβείας, ἀλλ' ἐπίσης ἅπασι τὸ τῆς ἀληθείας ἐπιδείκνυσθαι κήρυγμα. ἐπειδὴ δὲ οὐ παύεται διὰ τῶν ἑαυτοῦ ζιζανίων ὁ πονηρὸς τοῖς τῆς εὐσεβείας ἐπιφυόμενος σπέρμασι, καί τι καινὸν κατὰ τῆς ἀληθείας ἐφευρίσκων ἀεί, διὰ τοῦτο συνήθως ὁ Δεσπότης προνοούμενος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τὸν εὐσεβῆ τοῦτον καὶ πιστότατον πρὸς ζῆλον[b] ἀνέστησε βασιλέα, καὶ[c] τοὺς ἁπανταχῆ τῆς ἱερωσύνης πρὸς ἑαυτὸν ἀρχηγοὺς συνεκάλεσεν· ὥστε, τῆς χάριτος τοῦ πάντων ἡμῶν δεσπότου Χριστοῦ

[a] Joan. xiv. 27.
[b] For. ζῆλον τῆς πίστεως d. vid. not.
[c] For. ὃς καί.

ἐνεργούσης, πᾶσαν μὲν τοῦ ψεύδους τῶν τοῦ Χριστοῦ προβάτων ἀποσείσασθαι λύμην, τοῖς δὲ τῆς ἀληθείας αὐτὴν[a] καταπιαίνειν βλαστήμασιν. ὃ δὴ καὶ πεποιήκαμεν, κοινῇ ψήφῳ τὰ τῆς πλάνης ἀπελάσαντες δόγματα, τὴν δὲ ἁπλανῆ τῶν πατέρων ἀνανεωσάμενοι πίστιν, τὸ τῶν τριακοσίων δεκαοκτὼ σύμβολον τοῖς πᾶσι κηρύξαντες, καὶ ὡς οἰκείους τοὺς τοῦτο τὸ σύνθεμα τῆς εὐσεβείας δεξαμένους πατέρας ἐπιγραψάμενοι· οἵπερ εἰσὶν οἱ μετὰ ταῦτα ἐν τῇ μεγάλῃ Κωνσταντινουπόλει συνελθόντες ρν'. καὶ αὐτοὶ τὴν αὐτὴν ἐπισφραγισάμενοι πίστιν. ὁρίζομεν τοίνυν, (τὴν τάξιν καὶ τοὺς περὶ τῆς πίστεως ἅπαντας τύπους φυλάττοντες καὶ ἡμεῖς τῆς κατ' Ἔφεσον πάλαι γεγενημένης ἁγίας συνόδου, ἧς ἡγεμόνες οἱ ἁγιώτατοι τὴν μνήμην Κελεστῖνος ὁ τῆς Ῥωμαίων, καὶ Κυρίλλος ὁ τῆς Ἀλεξανδρέων, ἐτύγχανον,) προλάμπειν μὲν τῆς ὀρθῆς καὶ ἀμωμήτου πίστεως τὴν ἔκθεσιν τῶν τιη'. ἁγίων καὶ μακαρίων πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ ἐπὶ τοῦ εὐσεβοῦς μνήμης Κωνσταντίνου τοῦ γενομένου βασιλέως συναχθέντων· κρατεῖν δὲ καὶ τὰ παρὰ τῶν ρν'. ἁγίων πατέρων ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁρισθέντα, πρὸς ἀναίρεσιν μὲν τῶν τότε φυεισῶν αἱρέσεων, βεβαίωσιν δὲ τῆς αὐτῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἡμῶν πίστεως. (Hic sequuntur duo Fidei Symbola, Nicænum et CPtanum.) Ἥρκει μὲν οὖν εἰς ἐντελῆ τῆς εὐσεβείας ἐπίγνωσίν τε καὶ βεβαίωσιν τὸ σοφὸν καὶ σωτήριον τοῦτο τῆς θείας χάριτος σύμβολον· περί τε γὰρ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκδιδάσκει τὸ τέλειον, καὶ τοῦ Κυρίου τὴν

[a] For. αὐτά.

ἐνανθρώπησιν τοῖς πιστῶς δεχομένοις παρίστησιν. ἀλλ' ἐπειδήπερ οἱ τῆς ἀληθείας ἀθετεῖν ἐπιχειροῦντες τὸ κήρυγμα, διὰ τῶν οἰκείων αἱρέσεων τὰς κενοφωνίας ἀπέτεκον, οἱ μὲν τὸ τῆς δι' ἡμᾶς τοῦ Κυρίου οἰκονομίας μυστήριον παραφθείρειν τολμῶντες, καὶ τὴν Θεοτόκον ἐπὶ τῆς παρθένου φωνὴν ἀπαρνούμενοι· οἱ δὲ σύγχυσιν καὶ κρᾶσιν εἰσάγοντες, καὶ μίαν εἶναι φύσιν τῆς σαρκὸς καὶ τῆς Θεότητος ἀνοήτως ἀναπλάττοντες, καὶ παθητὴν τοῦ μονογενοῦς τὴν θείαν φύσιν τῇ συγχύσει τερατευόμενοι· διὰ τοῦτο πᾶσαν αὐτοῖς ἀποκλεῖσαι κατὰ τῆς ἀληθείας μηχανὴν βουλομένη ἡ παροῦσα νῦν αὕτη ἁγία μεγάλη καὶ οἰκουμενικὴ σύνοδος, τὸ τοῦ κηρύγματος ἄνωθεν ἀσάλευτον ἐκδιδάσκουσα, ὥρισε προηγουμένως, τῶν τριακοσίων δεκαοκτὼ ἁγίων πατέρων τὴν πίστιν μένειν ἀπαρεγχείρητον. καὶ διὰ μὲν τοὺς τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ μαχομένους, τὴν χρόνοις ὕστερον παρὰ τῶν ἐπὶ τῆς βασιλευούσης πόλεως συνελθόντων ἑκατὸν πεντήκοντα ἁγίων πατέρων περὶ τῆς τοῦ Πνεύματος οὐσίας παραδοθεῖσαν διδασκαλίαν κυροῖ· ἣν ἐκεῖνοι τοῖς πᾶσιν ἐγνώρισαν, οὐκ ὥς τι λεῖπον τοῖς προλαβοῦσιν ἐπάγοντες, ἀλλὰ τὴν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος αὐτῶν ἔννοιαν κατὰ τῶν τὴν αὐτοῦ δεσποτείαν ἀθετεῖν πειρωμένων γραφικαῖς μαρτυρίαις τρανώσαντες. διὰ δὲ τοὺς τὸ τῆς οἰκονομίας παραφθείρειν ἐπιχειροῦντας μυστήριον, καὶ ψιλὸν ἄνθρωπον εἶναι τὸν ἐκ τῆς ἁγίας τεχθέντα Μαρίας ἀναιδῶς ληρῳδοῦντας, τὰς τοῦ μακαρίου Κυρίλλου, τοῦ τῆς Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίας γενομένου ποιμένος, συνοδικὰς ἐπιστολὰς πρὸς Νεστόριον καὶ πρὸς τοὺς τῆς ἀνατολῆς ἁρμοδίους οὔσας

ἐδέξατο, εἰς ἔλεγχον μὲν τῆς Νεστορίου φρενοβλαβείας, ἑρμηνείαν δὲ τῶν ἐν εὐσεβεῖ ζήλῳ τοῦ σωτηρίου συμβόλου ποθούντων τὴν ἔννοιαν· αἷς καὶ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ τῆς μεγίστης καὶ πρεσβυτέρας Ῥώμης προέδρου τοῦ μακαριωτάτου καὶ ἁγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Λέοντος, τὴν γραφεῖσαν πρὸς τὸν ἐν ἁγίοις ἀρχιεπίσκοπον Φλαυιανὸν ἐπ' ἀναιρέσει τῆς Εὐτυχοῦς κακονοίας, ἅτε δὴ τῇ τοῦ μεγάλου Πέτρου ὁμολογίᾳ συμβαίνουσαν, καὶ κοινήν τινα στήλην ὑπάρχουσαν κατὰ τῶν κακοδοξούντων, εἰκότως συνήρμοσε πρὸς τὴν τῶν ὀρθῶν δογμάτων βεβαίωσιν. τοῖς τε γὰρ εἰς υἱῶν δυάδα τὸ τῆς οἰκονομίας διασπᾷν ἐπιχειροῦσι μυστήριον, παρατάττεται· καὶ τοὺς παθητὴν τοῦ μονογενοῦς λέγειν τολμῶντας τὴν Θεότητα, τοῦ τῶν ἱερῶν ἀπωθεῖται συλλόγου· καὶ τοῖς ἐπὶ τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ κρᾶσιν, ἢ σύγχυσιν ἐπινοοῦσιν ἀνθίσταται· καὶ τοὺς οὐρανίου, ἢ ἑτέρας τινὸς ὑπάρχειν οὐσίας τὴν ἐξ ἡμῶν ληφθεῖσαν αὐτῷ τοῦ δούλου μορφὴν παραπαίοντας ἐξελαύνει· καὶ τοὺς δύο μὲν πρὸ τῆς ἑνώσεως φύσεις τοῦ Κυρίου μυθεύοντας, μίαν δὲ μετὰ τὴν ἕνωσιν ἀναπλάττοντας ἀναθεματίζει. ἑπόμενοι τοίνυν τοῖς ἁγίοις πατράσιν, ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ὁμολογοῦμεν Υἱὸν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ συμφώνως ἅπαντες ἐκδιδάσκομεν, τέλειον τὸν αὐτὸν ἐν Θεότητι, τέλειον τὸν αὐτὸν ἐν ἀνθρωπότητι, Θεὸν ἀληθῶς, καὶ ἄνθρωπον ἀληθῶς, τὸν αὐτὸν ἐκ ψυχῆς λογικῆς καὶ σώματος, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ κατὰ τὴν Θεότητα, καὶ ὁμοούσιον τὸν αὐτὸν ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, κατὰ πάντα ὅμοιον ἡμῖν, χωρὶς ἁμαρτίας· πρὸ αἰώνων μὲν ἐκ

τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα κατὰ τὴν Θεότητα, ἐπ' ἐσχάτων δὲ τῶν ἡμερῶν τὸν αὐτὸν δι' ἡμᾶς καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν ἐκ Μαρίας τῆς παρθένου τῆς Θεοτόκου κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν Χριστὸν, Υἱὸν, Κύριον, μονογενῆ, ἐν δύο φύσεσιν ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαιρέτως, ἀχωρίστως γνωριζόμενον· οὐδαμοῦ τῆς τῶν φύσεων διαφορᾶς ἀνῃρημένης διὰ τὴν ἕνωσιν, σωζομένης δὲ μᾶλλον τῆς ἰδιότητος ἑκατέρας φύσεως, καὶ εἰς ἓν πρόσωπον καὶ μίαν ὑπόστασιν συντρεχούσης, οὐχ ὡς εἰς δύο πρόσωπα μεριζόμενον ἢ διαιρούμενον, ἀλλ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν Υἱὸν καὶ μονογενῆ, Θεὸν λόγον, Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν· καθάπερ ἄνωθεν οἱ προφῆται περὶ αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς ἡμᾶς ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς ἐξεπαίδευσε, καὶ τὸ τῶν πατέρων ἡμῖν παραδέδωκε σύμβολον. τούτων τοίνυν μετὰ πάσης πανταχόθεν ἀκριβείας τε καὶ ἐμμελείας παρ' ἡμῶν διατυπωθέντων, ὥρισεν ἡ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἑτέραν πίστιν μηδενὶ ἐξεῖναι προφέρειν, ἤγουν συγγράφειν, ἢ συντιθέναι, ἢ φρονεῖν, ἢ διδάσκειν ἑτέρους. τοὺς δὲ τολμῶντας ἢ συντιθέναι πίστιν ἑτέραν, ἤγουν προκομίζειν, ἢ διδάσκειν, ἢ παραδιδόναι ἕτερον σύμβολον τοῖς ἐθέλουσιν ἐπιστρέφειν εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐξ Ἑλληνισμοῦ, ἢ ἐξ Ἰουδαϊσμοῦ, ἤγουν ἐξ αἱρέσεως οἱασδηποτοῦν, τούτους, εἰ μὲν εἶεν ἐπίσκοποι ἢ κληρικοὶ, ἀλλοτρίους εἶναι τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐπισκοπῆς, καὶ τοὺς κληρικοὺς τοῦ κλήρου· εἰ δὲ μονάζοντες ἢ λαϊκοὶ εἶεν, ἀναθεματίζεσθαι αὐτούς. ΜΕΤΑ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ὅρου πάντες οἱ εὐλαβέστατοι ἐπίσκοποι ἐβόησαν· αὕτη ἡ πίστις τῶν πατέρων· οἱ μητρο-

πολῖται ἄρτι ὑπογράψωσι· παρόντων αὐτῶν ἀρχόντων, ἄρτι ὑπογράψωσι· τὰ καλῶς ὁρισθέντα ὑπέρθεσιν μὴ δέξηται. αὕτη ἡ πίστις τῶν ἀποστόλων· ταύτῃ πάντες στοιχοῦμεν· πάντες οὕτω φρονοῦμεν. οἱ μεγαλοπρεπέστατοι καὶ ἐνδοξότατοι ἄρχοντες εἶπον· τὰ παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων τυπωθέντα, καὶ πᾶσιν ἀρέσαντα, δῆλα τῇ θείᾳ γενήσεται κορυφῇ.

Actione Quinta. Apud Concilia, tom. II. p. 452. edit. Harduin.

SEQUITUR CONSTITUTIO ET FIDES CHALCEDONENSIS CONCILII.

Aetius archidiaconus Constantinopolis, novæ Romæ, legit.

(Græca habent, Ἀέτιος ἀρχιδιάκονος τῆς ἁγιωτάτης Κωνσταντινουπόλεως ἀνέγνω.)

Sancta et magna universalis synodus, quæ secundum gratiam, et sanctiones piissimorum Christianorumque Imperatorum Valentiniani, et Martiani Augustorum congregata apud Chalcedona, metropolim Bithyniæ provinciæ in martyrio sanctæ martyris Euphemiæ, statuit subter adnexa.

Dominus noster, et Salvator Christus notitiam fidei confirmans discipulis suis ait, *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis,* ne ullus a proximo suo dissonet in doctrina pietatis, sed æqualiter prædicationem veritatis ostendat. Sed quoniam non quiescit nequissimus zizania sationibus pietatis inspergere, novi aliquid contra veritatem semper inveniens, ob hoc frequenter Dominus noster providens humano generi piissimum, et fidelissimum principem ad zelum fidei suscitavit, et undique sacerdotii principes convocavit: quatenus gratia omnium Domino nostro Jesu Christo operante ab ovilibus Christi pestem mendacii submoveret. Quod quidem fecimus communi decreto dogmata fugantes erroris, et integram patrum renovavimus fidem, trecentorum decem et octo symbolum omnibus prædicantes, et tanquam propinquos pietatis hujus

Joan. xiv.

consensum recipientes patres adscripsimus, qui postea apud magnam Constantinopolim convenerunt centum quinquaginta. Quoniam et ipsi eandem fidem subsignaverunt, decernimus, statutæ ordinem et formam fidei reservantes nos, et quæ apud Ephesum olim facta est sancta synodus, cujus præsides fuerunt sanctæ memoriæ Cælestinus, Romanæ urbis antistes, et Cyrillus Alexandrinæ ecclesiæ, præfulgere quidem rectæ et immaculatæ fidei expositionem trecentorum decem et octo sanctorum et beatissimorum patrum apud Nicæam, sub piæ recordationis Constantino principe congregatorum. Obtinere autem etiam centum quinquaginta sanctorum patrum apud Constantinopolim constituta, ad interimendas quidem, quæ tunc emerserant, hæreses. Sufficeret quidem ad plenitudinem cognoscendam pietatis et confirmationem prudens hoc et salutare per Dei gratiam symbolum. De Patre enim, et Filio, et Spiritu Sancto doctrinam perfectam edocet, et Domini inhumanationem fideliter accipientibus repræsentat. Sed quoniam lædere prædicationem veritatis conantes, propriis hæresibus novas voces proferunt, hi quidem mysterium Domini propter nos divinæ dispensationis audentes corrumpere, et matris Dei virginis appellationem recusant, alii vero confusionem, permistionemque introducunt, et unam naturam carnis et Deitatis stulte confingunt, passibilem Unigeniti divinam esse naturam confusione portentosa dicentes. Ob hoc illis omnem aditum contra fidem volens claudere præsens nunc sancta et magna atque universalis synodus, prædicationis hujus ab initio inconcussam (*for.* inconcussum) docens, constituit præ cæteris trecentorum decem et octo sanctorum patrum fidem manere inlæsam. Et propter illos, qui adversus Spiritum Sanctum pugnant, [a]Monachomenos, posterioribus temporibus a patribus apud Constantinopolim CL. congregatis, de essentia Spiritus corroborat traditam disciplinam, quam illi omnibus notam fecerunt, non quasi deesset aliquid præcedentibus inferentes, sed de Sancto

[a] Al. Machomenos, forte Macedonianos, *Wendelstin.* For. *Pneumatomachomenos.*

Spiritu suam sententiam promulgantes adversus eos, qui veritatem ipsius lædere tentaverunt scripturarum testimoniis roborantes. At vero propter illos, qui mysterium dispensationis violare conantur, et purum hominem esse, qui ex sancta Virgine Maria natus est, impudentius delirantes, epistolas beati Cyrilli, ecclesiæ Alexandrinæ præsulis, synodicas utique literas ad Nestorium, et ad alios per Orientem acceptissimas habet, ad convincendas Nestorii blasphemias. Et ad interpretationem salutaris symboli his qui pro zelo Dei nosse desiderant, quibus etiam subjunxit epistolam magnæ et senioris urbis præsulis beatissimi, et sancti episcopi Leonis, quæ scripta est ad sanctæ memoriæ archiepiscopum Flavianum, et ad sensus pessimos Eutychetis auferendos, quippe magni illius Petri confessionibus congruentem, et quandam columnam nobis adversus prava dogmata jure conjunctam ad confirmationem recti dogmatis. Eos autem, qui in dualitate filiorum dispensationis convellere mysterium nituntur, præcepit et illos, qui passibilem Deitatem Unigeniti ausi sunt dicere; sacerdotali munere submoveri. Et his, qui in duabus naturis Christi promistionem, aut confusionem dici æstimant, repugnandum: vel eos, qui cœlestem, aut alterius esse substantiæ carnem, quæ illi est adsumpta de nobis, formam Dei negantes, delirantes dicunt, abjicit. Et qui duas quidem ante unionem naturas Domini fabulantur, unam vero post unionem confingunt, anathematizat. Sequentes igitur sanctos patres unum eundemque confiteri Filium, et Dominum nostrum Jesum Christum consona voce omnes docemus, eundem perfectum in Deitate, eundem perfectum in humanitate, Deum vere, et hominem vere, eundem ex anima rationabili, et corpore, coessentialem Patri secundum Deitatem, coessentialem nobis eundem secundum humanitatem, per omnia nobis similem absque peccato, ante sæcula quidem de Patre genitum secundum Deitatem, in novissimis autem diebus eundem propter salutem nostram ex Maria Virgine Theotoco secundum humanitatem, unum, eundemque Christum Filium Dominum Unigenitum, in duabus naturis inconfuse,

immutabiliter, indivise, inseparabiliter agnoscendum, nusquam sublata essentia naturarum propter unionem, magisque salva proprietate utriusque naturæ, et in unam personam, atque existentiam concurrentem, non in duas personas partitum, atque divisum, neque disjunctum; sed unum, et eundem Filium Unigenitum, Deum Verbum Jesum Christum, sicut ante prophetæ de eo, et ipse nos Jesus Christus erudivit, et patrum nobis symbolum tradidit. His igitur cum omni undique veritate, et diligentia, et solicitudine a nobis definitis: statuit sancta, et universalis synodus, alteram fidem nulli licere proferre, vel conscribere, vel componere, vel sentire, vel docere aliter. Eos autem, qui ausi sunt componere fidem alteram, aut proferre, aut docere, aut tradere alterum symbolum volenti vel converti, vel ex gentibus ad cognitionem veritatis venire, vel ex Judæis, vel hæresi quacunque, si episcopi fuerint, aut clerici, alienos esse episcopos ab episcopatu, et clericos a clero; si vero monachi, aut laici fuerint, anathematizari. (Hactenus vetus Latina versio, quæ a me desumpta est ex *Codice Canonum Veteri Ecclesiæ Romanæ* a Joan. Wendelstino edito.) Post lectionem vero definitionis omnes religiosissimi episcopi clamaverunt: Hæc fides patrum. Metropolitani modo subscribant: præsentibus ipsis judicibus modo subscribant: quæ bene definita sunt, dilationem non suscipiant. Hæc fides apostolorum, huic omnes consentimus, omnes ita sapimus. Magnificentissimi et gloriosissimi judices dixerunt: Quæ a sanctis patribus statuta sunt, et omnibus placuerunt, manifesta fient sacro vertici.

IN

EPHESINI CONCILII CANONES

ANNOTATIONES.

P. 3. l. 3. Κανόνες τῶν διακοσίων &c.] Canones Ephesinos nec Dionysius Exiguus habet in suo codice canonum, nec Isidorus in sua Collectione: sed Græci tantum Canonum Collectores; quoniam videlicet non illi ad disciplinam, sed ad solam fidem pertinent. In uno e MSS nostris, de Concilio Ephesino hæc habet Isidorus ipse, relatus ex parte e Gratiano in Decreto x. dist. XVI. *Tertia principalium synodorum Ephesina prima est, ducentorum episcoporum sub Theodosio juniore Augusto, temporibus Cœlestini papæ Romani, Juvenalisque Hierosolymitani atque Cyrilli Alexandrini edita; quæ Nestorium Constantinopolitanum episcopum, beatam Virginem Mariam non Dei sed hominis tantummodo genetricem asserentem, ut aliam personam carnis, aliam faceret Deitatis, justo anathemate condemnavit; duodecim capitula post synodicam epistolam contra ejusdem Nestorii totidem capitula blasphemiarum, auctore præfato sancto Cyrillo, anathematizando conscribens, in quibus ostendit manere in duabus naturis unam Domini nostri Jesu Christi personam, subscribentibus universis episcopis.* In synodico Casinensi sunt hi Canones sex, *translati*, ut ibi dicitur, *ex codice monasterii Acœmetensis, his verbis, Epistola tractoria sive generalis* &c. HARDUINUS. Idcirco vero omisisse Dionysium Exiguum hos Canones arbitratur Labbæus—"quod "non universæ ecclesiæ decreta visa sint Latinis, sed in "peculiari ac privata Nestorii ejusque fautorum causa "canones pro re duntaxat nata a patribus Ephesinis con-"stituti." Concil. tom. III. p. 805. *ed. Labbe et Cossart.* Verum audienda sunt, quæ de his canonibus posuerunt fratres Ballerini in opere suo jam ante indicato. "Ephe-"sinos canones nulla versio præfert, sicut nec præferebat "Græcus codex Dionysii Exigui. Neque hæc synodus pro-

" prie simul condidit octo illos canones, quos Justelli editio " exhibet, sed ex diversis ejus actionibus hinc et hinc ex- " cerpti fuere. Id posteriori tantum tempore factum fuit. " Antiquior, quod sciamus, Græca collectio, in qua hi " Ephesini canones cum cæteris recenserentur, erat in eo " codice, quo post medium sextum sæculum Joannes Scho- " lasticus usus est, et exinde illi in posteriores Græcas col- " lectiones transierunt. Idem Justellus in notis ad hos " canones pag. 91. posteriores fontes indicans, ex quibus " eosdem hausit, ait: *Hi octo concilii Ephesini canones ex-* " *tant in codice Tilii, et in codicibus MSS. Balsamonis et* " *Zonaræ, et in actis concilii Ephesini tom. I. concil. œcum.* " *Romæ edit. an.* 1608. *sex scilicet priores pag.* 499. *duo vero* " *posteriores pag.* 492. *et* 497." Hæc Ballerini, *de Antiquis Collectionibus et Collectoribus Canonum*, part. I. cap. i. §. x. p. 10. ed. Venet. Ac revera, etsi medio quinto sæculo paulo post habitum concilium Ephesinum verbis ipsis septimi canonis patres Chalcedonenses in Definitione sua supra collocata usi fuerint, hoc tamen ab illis fieri posset, antequam decretum istud de symbolo Nicæno in actis quidem Ephesini Concilii tunc repositum inter canones ejus recensitum esset. Memorabo id tantum, canones eosdem extare in octo illis, quibus usus sum, codicibus Bodleianis. Cæterum quidquid de Ephesino concilio a Joanne Wendelstino in *Codice Canonum Vetere Ecclesiæ Romanæ* editum est, id tantum Latina versio est Synodicæ Epistolæ concilii Alexandrini sub Cyrillo paulo ante habiti ad Nestorium, subjectis ei duodecim anathematismis; quam quidem epistolam supra Harduinus ex Isidoro lectori indicavit. Hanc tandem, tum propterea quod in Codicem Canonum veterem Romanum recepta esset, tum quia apud ipsum concilium Ephesinum et lecta et approbata fuerit, ejusdem synodi canonibus adjiciendam nunc statui. Eademque in canonum quidem Græcorum editionibus, tanquam si fuerit epistola Ephesini concilii, extat. Epistolam ad Pamphilienses, de Eustathio priore ipsorum metropolitano tractantem, ideo omisi, quod causa privata tantum in ea agitur.

P. 3. l. 8. *τῶν εὐσεβεστάτων βασιλέων*] Theodosii Junioris et Valentiniani III.

Ibid. l. 17. *ἔξαρχον τῆς ἑαυτῶν*—Πτολεμαΐδος.] Omnia hæc usque ad vocem *οἵτινες* lin. 15. pag. sequentis in Canonum Collectionibus haud posita, ex Actis Concilii huc transtuli. Ex episcopis hic memoratis Joannes quidem Antiochenus duobus circiter annis post concilii conclusionem ad pacem ecclesiasticam reversus est; nobilis vero

theologus historicusque Theodoretus haud ante exactos viginti annos, cum apud concilium Chalcedonense Nestorium nominatim damnasset, ecclesiæ suæ Cyrensi restitutus est. Quo certius autem pateat, fidem catholicam apud concilium Ephesinum definitam, a præsulibus quoque istis agnitam fuisse, ad tempus licet eidem concilio in lite Nestoriana oppositis, Joannis Antiocheni et Orientalium confessionem fidei in Appendice afferam, quæ ab ipso Cyrillo Alexandrino approbata est et descripta. Interea pro Θεόδωρος Latini *Dorotheus*, et ad vocem Καλχήδονος in marg. Conciliorum posita est lectio varians Χάλχιδος, et in Latinis *Chalcidis*; sicut in Græcis quoque in Actione V. ubi hoc nomen Δορόθεος et illud Χαλκίδος apparent. p. 654. ed. Labbe. Mox post Διογένης nomen Πολιὸς ex MSto Segueriano a Labbæo et ab Harduino adductum Græcis addidi, ubi in Latina extat interpretatione, *et Palladius*.

P. 4. l. 16. ὡς ἐξ αὐθεντίας ἱερατικῆς] Tanquam potestate sacerdotali præditi. Infra dicitur ἐνέργεια ἱερατική.

Ibid. l. 19. πρὸ πάντων μὲν τὰ Νεστορίου καὶ τὰ Κελεστίου φρονήματα] Particula μὲν hoc loco stat sola perspicuitatis gratia addita. Fertur autem docuisse Nestorius Christo inesse duas personas. Quod interea per calumniam in quosvis homines dictum, censet Theodoretus in *Epist.* lxxxiv. quodque Nestorius ipse apud Marium Mercatorem p. 117. edit. Baluz. se docuisse inficiatus est. Vide et Nestorium in epistola sua ad Cyrillum p. 1279, *Concil.* edit. Harduin. utriusque naturæ Christi in una persona conjunctionem agnoscentem. Proculdubio tamen de incarnatione Christi haud vera sensisse existimandus est Nestorius, si modo negaret virginem Mariam Θεοτόκον, *Deiparam*, proprio sensu appellari posse; vel, quod idem est, verum sensum hujus appellationis apud Antenicænos quoque scriptores repertæ perverteret. Confer inter alios multos locos huc pertinentes, *Synodi Alexandrinæ Anathematismos* primum et decimum supra positos, Nestorii *Anathematismos* Cyrillo oppositos Tom. III. p. 423. *Concil.* ed. Labbe, tom. I. p. 1299. ed. Harduin. et *Epist. ejus ad Joannem Antiochenum*, p. 1333, ed. Hard. et Theodoreti *Epist. ad* eund. *Joannem*, p. 894. ed. Labbe. Quinetiam utiliter adire de hac re possis Guillelmi Palmeri viri cl. opus sane egregium *De Ecclesia*, vol. II. 4. 9. 4. p. 180—184. Certe Nestorii opinionem ut impiam, quæque religionem Christianam, atque universam mysterii dispensationem (ὅλην μυστηρίου οἰκονομίαν) ab ipsis quoque fundamentis diruerat, demolitos se esse aiunt patres concilii hujus Ephesini in Epistola Synodali ad Cælestinum

papam Romanum, Actione V. p. 1508. ed. Harduin. Quod ad Celestium hæreticum attinet, "Celestius," ut Beveregii verbis utar in Annotationibus ad *Synodicum*, "discipulus "fuit Pelagii hæresiarchæ, et ejusdem etiam hæreseos ma- "gister, cujus propterea sectatores Celestini non minus "quam Pelagiani audiunt."

CANON I.

P. 5. l. 18. *περὶ αὐτῶν*] Forte *ἐν αὐτῇ*. HARDUIN. Hoc quidem ad marg. *Conciliorum* ut lectio varians allatum erat, extititque olim in codice Tiliano, propterea quod in eo superiora illa de hæreticis haud præmissa sunt. Idem porro edidit in *Synodico* suo Beveregius. Attamen retinenda est lectio altera *περὶ αὐτῶν*, quam præstant cæteræ Canonum collectiones, et sex codices scripti Bodleiani.

Ibid. l. 19. *εἴτις μητροπολίτης*] *εἴ τε ὁ μητροπολίτης*. Sic Canonum edit. princeps et aliæ, codex Univ. Ecclesiæ Justellianus, ac duo codices scripti Bodleiani, deleto vero quod præcesserat *ὁ* in cod. 26. Et notata lectio est ad marg. Conciliorum, quæ tamen habent *εἴτις ὁ μητροπολίτης*. Articulum *ὁ* mecum respuunt Joannes Antiochenus in *Digesto*, tres codices Bodleiani, Beveregii Synodicum, Græcorumque Pedalium recens editum. Recte, nisi *εἴγε* pro *εἴτε* scribendum.

Ibid. l. 21. *τῷ τῆς ἀποστασίας συνεδρίῳ*] Joannis Antiocheni præsulis, cæterorumque episcoporum, conciliabulo, quod appellatur, Ephesino.

Ibid. l. 23. *ἢ φρονήσει*] Vulgo *φρονήσῃ*, sed ad marg. Conciliorum, probante Harduino, *φρονήσει*, quod et habent Beveregius et MSti Bodleiani. *φρονήσοι* vero Joannes Antiochenus in Canonum Collectione seu Digesto suo, Justellique codex Univ. Eccl.

CANON IV.

P. 7. l. 8. *ἢ τὰ Κελεστίου*] *Ἡ τὰ τοῦ Κελεστίου* (sic Harduini *Concil.*) non sunt apud Joan. Antioch. tit. 57. Sed habet *τὸ τοῦ Ἀρείου καὶ Νεστορίου*. HARDUIN. Omisit quidem Joannes Antiochenus hoc loco *ἢ τὰ Κελεστίου*, sed nihil loco horum reposuit. Non habent articulum *τοῦ* aut aliæ Conciliorum editt. aut Canonum edit. princeps, aut Justelli codex Univ. Eccles. aut denique codd. plurimi Bodleiani, quos hic secutus sum. Exhibent vero non tantum ante Celestium, sed etiam ante Nestorium, articulum Beveregii Synodicum, Græcorum Pedalium, codicesque duo Bodleiani.

CANON VI.

P. 8. l. 5. *ἐπίσκοποι*] In Vaticanis libris, et nonnullis aliis, reperiuntur hi sex canones tantum; in quibusdam vero additur sub nomine septimi canonis, definitio ejusdem sanctæ synodi post relationem Charisii presbyteri edita, quæ suo loco habetur supra sectione sexta, et pro canone octavo, aliud synodi decretum de episcopis Cypri, quod post eorum petitionem ponitur paulo supra, hac eadem actione. p. 1620. Hæc HARDUINUS: Qui annotavit ea, ut olim Ph. Labbe, post Conciliorum Romanos editores; quorum, ut obiter id notem, princeps fuit Jacobus Sirmondus, vir eruditissimus integerrimusque. Nihilominus ego canones duos postremos præeuntibus Justello, et Beveregio, Græcorumque Pedalio ordine suo addidi; propterea quod ultimum eorum in canonum numero digessit Joannes Antiochenus in Collectione sua, dum utrumque canonem præstant editio canonum princeps, et Arsenius Monachus in Synopsi Canonum p. 750. tom. II. *Biblioth. Juris Canonici Veteris*, per Voellum et H. Justellum, ne tres commemorem interpretes Græcos, Zonaram, Balsamonem, Aristenumque.

Ibid. l. 8. ΔΙΑΛΑΛΙΑ *τῆς αὐτῆς—ἁγίᾳ συνόδῳ*] Pro his verbis, quæ ex Canonum editione principe desumpsi, positum est istud in Conciliis; *Ὅρος τῆς συνόδου περὶ τῆς πίστεως, ἐν ᾧ καὶ περὶ ὧν ἀνήνεγκεν ὁ Χαρίσιος: Synodi decretum de fide, ubi et de his quæ retulit Charisius.* Inter hæc verba illud *παραπλασθὲν* fide nixus codicis Bodl. 26. et MSti Lloydiani pro edito *πλασθὲν* nunc recepi. Ipsius Charisii Confessio Nicænæ illi conformis extat in *Ephesini Concilii Actis*, Sessione sexta, et apud *Concilia Nova* a Baluzio edita. Sequitur ibidem *Ἴσον τῆς ἐνθέσεως τοῦ παραπλασθέντος Συμβόλου*, p. 677—680, ed. Labbe. Quod est Theodori Mopsuesteni, ut ibi infra patres monent, symbolum, a Mario Mercatore postea confutatum, p. 40, edit. Baluz. *Mercatoris.*

CANON VII.

Ibid. l. 18. *τὴν ὁρισθεῖσαν παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων*] Ex initio Actionis Sextæ p. 1525. edit. *Concil.* Harduin. constat lectum fuisse in concilio hoc Ephesino symbolum synodi Nicænæ, non CPtanæ; cujus posterioris synodi symbolum in Chalcedonensi concilio una cum Nicæno illo postea comprobatum est. Et semper dein latiorem hanc symboli formam *tota Græcia* (ut verbis utar Præfationis codicis canonum a Petro De Marca allatæ) *et Latinitas in ecclesiis prædicant. De Vet. Canonum Collectionibus* cap. 2. Porro,

quando synodus Ephesina apud Euagrium in ejusdem *Hist. Eccl.* lib. II. c. 4. prohibet quidquam adjicere symbolo Nicæno, hujus symboli nomine, judice quidem J. Ger. Vossio in Dissert. iii. *De Tribus Symbolis*, Thesi iv. et v. pag. 60. CPtanum comprehenditur. Verum ibi apud Euagrium de rebus actis apud concilium Chalcedonense, non apud Ephesinum, sermo est, etsi verba Ephesinorum patrum, quibus usi fuerant Chalcedonenses, in eo loco adducuntur. Addendum, quod in epistola Synodi Alexandrinæ proxime ante Ephesinam habitæ symbolum Nicænum solum per se sine additamento propositum est. Vide infra.

P. 9. l. 15. *τὰ πικρὰ καὶ διεστραμμένα τοῦ Νεστορίου δόγματα, ἃ καὶ ὑποτέτακται*] Præstant *πικρὰ* Canonum Græcorum editio princeps, codicesque Bodleiani, quibus usus sum, omnes, atque editiones Parisienses Canonum Commentariis Zonaræ et Balsamonis cinctorum. Sed *μιαρὰ* exhibent Concilia, Synodicum Beveregii, Pedalium Græcorum, codicisque Tiliani interpretatio Latina, in qua *scelerata* extat. Cæterum in hujus Concilii Actis Fragmenta viginti quinque collocantur ex *Quaternionibus* Nestorii, sive Sermonibus ejus, deprompta, a Petro Alexandrino primicerio notariorum Concilio oblata, p. 520. *Concil.* Labbe, et Contii *Ephesini Concil.* fol. 69.

P. 10. l. 1. *εἰ δὲ λαϊκός τις εἴη, καὶ οὗτος ἀναθεματιζέσθω*] Extat in Conciliis *εἰ δὲ λαϊκοὶ εἶεν, ἀναθεματιζέσθαι*, quod ex Canonum Collectionibus et septem libris Bodleianis refinxi. Scribit Zonaras in Commentario——*ὁμοίως δὲ καὶ τοὺς τὰ Νεστορίου φρονοῦντας καὶ δεχομένους, ἢ καὶ διδάσκοντας τὰ ἐν τῷ παρ' ἐκείνου συντεθέντι συμβόλῳ βλασφημηθέντα, λέγοντος μὴ τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ σάρκα ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου ἀνειληφέναι, ἀλλὰ ψιλὸν μὲν ἄνθρωπον εἶναι τὸν Χριστὸν, κατὰ σχέσιν δὲ αὐτῷ ἐνωθῆναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ Λόγον· εἰς δύο υἱοὺς καὶ δύο ὑποστάσεις διαιροῦντος τὸν Χριστὸν καὶ Θεὸν· καὶ τὴν ἁγίαν παρθένον οὐ Θεοτόκον, ἀλλὰ Χριστοτόκον καλοῦντος· τοῖς αὐτοῖς ὑποκεῖσθαι ἡ ἱερὰ σύνοδος ἐψηφίσατο, κἂν ἐπίσκοπος εἶεν, κἂν κληρικοί, κἂν λαϊκοί, ὥστε τοὺς μὲν ἱερωμένους καθαιρεῖσθαι, τοὺς δὲ λαϊκοὺς ἀναθεματίζεσθαι.*

Ibid. l. 3. ΨΗΦΟΣ—*ἐπισκόπων*] Hæc pauca verba ex Canonum editione principe adjeci.

CANON VIII.

Ibid. l. 9. *τοὺς κανόνας τῶν ἁγίων πατέρων*] Operæ fortasse pretium est hic monere, comprobari Conciliorum lectionem *πατέρων* septem libris scriptis Canonum Bodleianis, et solum tueri alteram lectionem *ἀποστόλων* codicem Bodl.

numero 3385 signatum. Canon hic, sive synodi Decretum, initio Actionis septimæ Concilii Ephesini positus est. Ait Zonaras in Commentario, *Ἐψηφίσατο οὖν ἡ σύνοδος, τὴν πρόσοδον ἤτοι τὴν προσέλευσιν δεξαμένη τῶν ἐπισκόπων, τὸ ἀνεπηρέαστον καὶ ἀβίαστον ἔχειν τοὺς τῶν Κυπρίων ἐπισκόπους κατὰ τοὺς κανόνας τῶν ἁγίων πατέρων καὶ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν. ὁ γὰρ λε' κανὼν τῶν ἁγίων ἀποστόλων, καὶ ὁ τρίτος τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ συνόδου μὴ τολμᾷν τοὺς ἐπισκόπους κελεύουσι ποιεῖσθαι χειροτονίας εἰς τὰς μὴ ὑποκειμένας αὐτοῖς ἐπαρχίας, εἰ δὲ μή, ἄκυρα μὲν τὰ παρ' ἐκείνων πραχθέντα εἶναι, αὐτοὺς δὲ καθαίρεισθαι. καὶ ὁ ἕκτος δὲ κανὼν, καὶ ὁ ἕβδομος τῆς πρώτης οἰκουμενικῆς συνόδου τὰ ἀρχαῖα ἔθη κᾷν τοῖς ἀρχιερεῦσι κρατεῖν διατάττονται.*

P. 10. l. 18. *ὅθεν ἐπειδὴ* &c.] Hæc priora scripserat, ubi supra, optimus interpres Zonaras; *Ὁ τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας ἀρχιερεὺς ὑφ' ἑαυτὸν εἵλκε τὰς τῶν Κυπρίων ἐπισκόπων χειροτονίας, ὡς τάχα τῆς Κύπρου τὸ παλαιὸν τελούσης ὑπὸ τὸν δοῦκα Ἀντιοχείας. παρὰ γὰρ τοῦ δουκὸς Ἀντιοχείας ἐστέλλετο ἐκεῖ στρατηγός. διὰ τοῦτο προσῆλθόν τινες τῶν Κυπρίων ἐπισκόπων τῇ συνόδῳ ταύτῃ, λέγοντες τοῦτο αὐτὸ, καὶ δι' ἐγγράφων ἀναφέροντες, ὅτι οὐκ ἐξ ἔθους παλαίου δίκαιον ἔσχεν ὁ Ἀντιοχείας χειροτονεῖν τοὺς ἐπισκόπους Κυπρίων. Ἐψηφίσατο οὖν ἡ σύνοδος——συνηθείαν.* Vide quod supra positum est.

P. 11. l. 9. *ταύτην ἀποδιδόναι*] Habent *τοῦτον* Concilia, Canonumque editio princeps, et Ecclesiæ Univ. codex, comprobantibus codicibus Bodleianis et MSto Lloydiano. Sed tamen *ταύτην* reposui, quod extat apud Joannem Antiochenum, Tilianique codicis interpretationem; quodque ad oram Conciliorum, Harduino ei favente, positum est, comparetque in Beveregii Synodico et Græcorum Pedalio.

Ibid. l. 16. *ἐξουσίας τῦφος κοσμικῆς παρεισδύηται*] Vocem *κοσμικῆς*, quæ ad oram Conciliorum posita est, probante et illam Harduino, extatque in Canonum editione cum Zonaræ Commentario junctorum, ego vero addidi, fide insuper Joannis Antiocheni septemque codicum Bodleianorum nixus.

Ibid. l. 16. *τῇ ἁγίᾳ ταύτῃ καὶ οἰκουμενικῇ συνόδῳ*] Vulgo absunt voces *ταύτῃ καὶ*, quæ ad marg. Conciliorum, Harduino quoque probante, adferuntur; extatque vox *ταύτῃ* in codice Bodleiano 196, omisso vero *καὶ οἰκουμενικῇ*. Sed infra legitur *πάσῃ* pro *ταύτῃ* in Conciliis et in Canonum prima editione. Hinc interea constat, parum curasse, immo vero fortasse hic irritam facere voluisse, concilium Ephesinum sententiam de hac re decretoriam episcopi Romani Innocentii I. qui annos ante hoc tempus circiter viginti

in Epistola ad Alexandrum Antiochenum episcopum, jus eidem Alexandro, quasi diœcesis curatori, vindicaverat ordinandi in Cypro insula episcopos. Vide *Decreta Innocentii Papæ*, capp. 45 et 46. Porro mansit *αὐτοκέφαλος παντελῶς*, nulli patriarchatuum subjecta, etiam undecimo sæculo hæc insula, teste Nilo Doxopatrio *Notitia Patriarchatuum*, apud Lemoynæi *Varia Sacra* vol. I. p. 236.

IN

S. CYRILLI ALEXANDRINI

EPISTOLAM SYNODICAM

ANNOTATIONES.

HANC epistolam a Dionysio Exiguo ante annos mille ac ducentos Latine redditam transtulit in suam canonum collectionem Isidorus Mercator hac præmissa monitione: *Incipit synodus Ephesina prima ducentorum episcoporum habita adversus Nestorium CP. episcopum, qui purum hominem ex sancta Virgine Maria natum asseruit: ut aliam personam carnis, alium faceret deitatis; nec unum Christum in Verbo Dei et carne sentiret, sed separatum atque sejunctum alterum filium Dei, alterum hominis prædicaret. Convenit autem hæc synodus Theodosio juniore XIII. et Valentiniano III. consulibus æra CCCCLXVIII. Cui synodo præsedit beatissimus quondam Cyrillus Alexandriæ episcopus, qui cum omni concilio ad eumdem Nestorium hæc synodalia decreta transmisit. Religioso a Deo amabili consacerdoti Nestorio: Cyrillus vel quicumque sunt apud Ephesi synodum: Cum Salvator noster aperte pronunciet*, &c. Hæc ille, Ephesino universali concilio tribuens epistolam, quæ fuit scripta dumtaxat ab Alexandrina synodo. Quem errorem postea secuti sunt Jacobus Merlinus, Joannes Wendelstinus, Petrus Crabbus, aliique, quos Laurentius Surius, et eruditi postea viri merito reprehenderunt. Quis vero fuerit antiquus illius epistolæ interpres discimus ex sequenti præfatione ad Petrum episcopum missa, quam primus ex suo vetustissimo codice uncialibus literis exarato excudendum formis dedit Christophorus Justellus; ejusque

filius V. C. Henricus Justellus ipsum illud antiquum exemplar cum aliis pluribus humanissime commodavit. Ph. Labbe.

Quæ hic collocata est Synodi Alexandrinæ Epistola a S. Cyrillo conscripta, illam post paulo a concilio generali Ephesino receptam fuisse ex hujus Actis satis intelligimus. Vide Act. I. p. 1396. vol. I. *Concil. edit. Harduin.* Idem affirmat Concilium generale Constantinopolitanum II. quæ quidem synodus jussit opusculum Actis suis interserendum, ut patet ex Collat. VI. pp. 156. 162. vol. III. *Concil.* Harduin. et p. 528, vol. V. Labbe et Cossart. Ubi, quemadmodum in Actis Ephesinis, part. I. cap. 4. illud ipsum Cyrilli opus, sed Latine tantum, cum duodecim illis Capitulis ei adjectis, collocatur. Adde quod in Definitione Fidei concilii Chalcedonensis, quæ infra a me posita est, idem de concilii Ephesini approbatione cum laude refertur. Confer et Actionem Secundam Concilii Chalcedon. finem versus. Porro frequentissima fuit ipsa synodus Alexandrina ex omnibus Ægypti partibus collecta, teste *Conciliabuli Ephesini Paraphrasi Arabica* p. 1638, vol. I. *Concil.* Harduin. Sunt quoque celebratissima, immo nusquam non a contendentibus inter se partibus, vel oppugnata, vel vindicata, Duodecim illa Capitula, seu Anathematismati adversus Nestorii hæresim, quæ huic epistolæ subjunguntur; *veneranda capitula* appellata in Fidei Confessione II. apud *Librum Diurnum Romanorum Pontificum.* Vide Confessionem infra. Plurimæ quidem totius epistolæ interpretationes veteres Latinæ existunt, sed illa Dionysii Exigui a me addita est, cujus exemplar codex habet MS. in Labbæi præmonitione commemoratus, venerandæ antiquitatis, et bibliothecæ Bodleianæ ab Henrico Justello donatus, qui quidem vir cl. Christophori illius filius, prius Parisiis anno 1661 hanc Cyrilli epistolam ex eodem codice acceptam ediderat in volumine primo *Bibliothecæ* suæ *Græcæ Canonicæ*, pag. 175. Cæterum ex *Libello Synodico* notitiam hujus Concilii præmisi; quam quidem Conciliorum omnium ad nonum prope sæculum Epitomen primus edidit Joannes Pappus Argentorati anno Christi 1601.

P. 18. l. 3. σιωπὴν οὕτω τιμήσαντες τὴν μακρὰν] Pro verbo τιμήσαντες reponendum videtur τηρήσαντες, vertente vet. interprete Dionysio Exiguo, *diuturnum silentium—continentes.*

Ibid. l. 8. τοῖς ἐκεῖσε μόνον] Μόνοις ad marg. Conciliorum adpositum est; itidem ad oram editionis Operum S. Cyrilli Alex. Aubertinæ, ubi reliquæ fere omnes Conciliorum lectiones afferuntur marginales, quæ in sequentibus

allatæ sunt, post Conciliorum Romanam editionem repetitæ. Vocem μόνοις habet et hujus epistolæ editio princeps apud *Acta Synodi Ephesinæ* Græce Heidelberg. 1591. Ejus autem lectiones variantes humanitati debeo viri reverendi Stephani Reay e bibliotheca Bodleiana, cujus facilitatem, verecundiam, eruditionemque omnes agnoscunt. Eadem extat scriptura in codice MS. Regio Parisino, num. 416. qui quidem liber, pariter ac MS. Coislinianus, in gratiam meam cum editione principe collatus est, rem benignissime mihi procurante viro cl. J. A. Cramer, S. T. P. academiæ hujus oratore publico. In codice autem Coisliniano μόνον scribitur.

P. 18. l. 10. τῶν παρ' ἡμῖν σιωπῆς] Margo Conciliorum ταῖς παρ' ἡμῖν σιωπαῖς, atque ita quidem edit. princeps et MS. Coislin. Sed corrigendum est τῆς, etsi τῶν extat in MSto Regio. Vertit, *super nostro silentio* vetus interpres Dionysius.

Ibid. l. 19. ἔστω] Margo Conciliorum ἔσται. Ita et editio princeps. Habet *eligitur* Dionysius, sed ἔστω firmant codices scripti Regius et Coislin.

Ibid. l. 25. καὶ τρίτῳ σοι τούτῳ] Vide, quæ inferius in hac Sectione sequuntur.

P. 19. l. 4. καὶ εἰ μὴ τοῦτο δράσειεν ἡ σὴ εὐλάβεια] In margine codicis Regii extat hoc scholium. Ση. (σημείωσαι) ὅτι καὶ πρὸ τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου ἀποκόπτεται τῆς κοινωνίας τῶν ἐκκλησιῶν ὁ Νεστόριος διὰ τὴν αὐτοῦ ἐν πᾶσι κηρυττομένην αἵρεσιν. Habitum est anno Christi 431 Concilium Ephesinum, et superiore anno synodum suam Romæ celebraverat Cælestinus. Interea quodcunque fecerint adversus Nestorium par pari referentes catholici, id vero pro se et suis quique fideles facere debebant contra illos, quos noverint esse prævaricatores fidei et hæresis patronos.

Ibid. l. 18. κοινωνικοὶ πάντες ἡμεῖς ἐσμέν] Pronomen ἡμεῖς ex editione principe revocavi; etsi istud non tantum vulgo, sed etiam a MStis Regio et Coislin. abest.

Ibid. l. 20. ὅτι οἱ (σοὶ vet. Interp. Dionysius) καλῶς ἀντειρήκασι] Utrumque οἱ et σοὶ abest a MSto Segueriano. Hoc monitum est in margine *Concil.* Habet οἱ καλῶς φρονοῦντες pro ποιοῦντες edit. princeps, sed refragantibus MStis Regio et Coislin. Reponendum σοὶ pro οἱ post vet. interpretem videtur, vertentem, *qui etiam* bene facientes tibi *prudentissime resisterent.*

Ibid. l. 29. ἠρμήνευκας] Hoc pro ἡρμήνευσας ex edit. principe et MS. Coislin. reposui. Proxime ante hunc locum abfuisse illud κατὰ καιροὺς ante συναχθείσης a codice veteris interpretis Dionysii videtur.

P. 20. l. 9. *ταῖς γραφείσαις ἐπιστολαῖς—παρὰ τῆς Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίας*] Extant apud Concilia duæ præterea solius Cyrilli ad Nestorium epistolæ; quæ vix hoc loco designatæ viderentur, nisi propter illa superius scripta, §. 11. *καὶ τρίτῳ σοι τούτῳ διαμαρτυρόμεθα γράμματι.*

Ibid. l. 23. *ποιηθέντα*] Additum est ad marg. Concil. *δι' οὗ ἐποίησε τοὺς αἰῶνας.* Ita quidem se habet editio princeps, haud tamen consentientibus MStis Gallicis. Cæterum in articulis superioribus idem servatur ordo, *γεννηθέντα ἐκ τοῦ πατρὸς, μονογενῆ*, qui in symboli Nicæni exemplo Chalcedonensi habetur, a me supra exhibito. Hîc quoque symbolum Nicænorum patrum sine additamentis propositum est.

P. 21. l. 6. *αἱ πεποίηνται*] Margo Concil. *ἃς π.* Quam quidem lectionem præstant ed. princeps et MS. Coislin. vetusque interpres Dionysius; alteram vero *αἱ* MStus Regius.

Ibid. l. 20. *φύσει τε καὶ ἀληθείᾳ*] Particulam *τὲ* ex MS. Regio addidi. Illud *καὶ οὕτω μεμενηκὼς* tu vertas *etiam ita permanens.*

Ibid. l. 23. *παρενεχθῆναι*] Vulgo *παραχθῆναι*, et in marg. Concil. *μετενεχθῆναι*, quod exhibet et edit. princeps et MS. Coislin. sed *παρενεχθῆναι* ex MSto Regio recepi. Habes infra §. VIII. *εἰς ἐνότητα τὴν ἀμέριστον συνενηνεγμένος.* Proxime post *ἄστρεπτος* pro *ἄτρεπτος* Conciliorum Marg. et MS. Coislin.

Ibid. l. 25. *ὢν* (al. *μένων*)] Margo Concil. editio princeps, MS. Coislin. vetusque interp. *μένων* præstant. Hoc autem habet MS. Regius, *παντελῶς ὁ αὐτὸς ὢν μὲν ἀεί.* Sin vero hoc loco *μένων* pro *ὢν* reponendum sit, vicissim post voces *ἐν σπαργάνοις* pro *μένων* foret scribendum *ὢν*, quod ad oram edit. Aubertinæ adlitum est.

P. 22. l. 6. *οὔτε συνημμένους*] Margo Concil. *ὡς* pro *οὔτε.* Sic et editio princeps, et MS. Coisl. Neutrum agnoscit aut MS. Regius, aut vetus interpretatio Dionysiana. Fortasse vero legendum est *οὔτε ὡς συνημμένους.* Conferas enim initium capitis proxime sequentis.

Ibid. l. 7. *κενοφωνία*] Vulgo *καινοφωνία*, favente veteri interprete, sed ex editione principe et utroque MSto alterum edidi.

Ibid. l. 21. *κατὰ* (*for.* *ἢ κατὰ*)] Excidisse particula *ἢ* ante *κατὰ* videtur. Vertit vetus interpres Dionysius, *nec talem in ipso habitationem.*

P. 23. l. 1. *τὴν ὡς Θεὸν ἐνότητι*] Vocem *Θεὸν* haud agnoscit MS. Regius, neque Dionysii vetus interpretatio. Confer et §. vii. Omittendum ergo videtur *ὡς Θεόν.* Mox *καὶ γοῦν etenim* bene vertit Dionysius.

P. 23. l. 27. *ὅσον ἦκεν εἰς γε τὸ πρέπον τοῖς τῆς κενώσεως μέτροις*] Vertit Dionysius, *quante decenter evinanitionis mensuræ congruit;* a Lupo edita Interpretatio, *quantum attinet et decet ad evinanitionis mensuras.*

P. 24. l. 8. *διατέμνει πάλιν εἰς δύο Χριστοὺς*] Addit vetus interpres Dionysius, *eum qui unus est, τὸν ἕνα ὄντα.*

Ibid. l. 23. *ὡς ἔν γε δὴ πρώτῃ τῇ ἰδίᾳ σαρκὶ*] Vertit vetus Interpres, *ac* primus *in sua carne primogenitus ex mortuis fuerit*, tamquam si vocem *πρῶτος* invenisset. Num rescribendum est *πρωτενοίση*? Habes *Ep. ad Coloss.* I. 18. *πρωτοτόκος ἐκ τῶν νεκρῶν, ἵνα γένηται ἐν πᾶσιν αὐτὸς πρωτεύων.* Paulo ante idem Dionysius ad literam vertit, *propriæ carnis impassibiliter ad se referens passiones.*

P. 25. l. 8. *Ἀναγκαίως δὲ κακεῖνο προσθήσομεν*] Ab his verbis, quæ in Conciliis minus apte cum superioribus posita sunt, incipit novum caput. Sed emendatum hoc video in edit. Aubertina Operum S. Cyrilli, et Garneriana hujus epistolæ, cæteroquin Concilia sequentibus.

Ibid. l. 12. *τὴν ἀναίμακτον ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τελοῦμεν θυσίαν*] Vulgo quidem hic editur *θυσίαν*, sed extat *λατρείαν* ad marg. Concil. quod positum est in editione principe et in utroque MSto. Vertitque insuper hoc modo Dionysius, quasi invenisset idem vocabulum, *incruentam celebrans in ecclesiis* sacrificii servitutem. Quidni sic refingatur locus, *τὴν ἀναιμάκτου ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τελοῦμεν θυσίας λατρείαν*? Attamen Cyrillus alibi in scriptis suis *τὴν ἀναίμακτον θυσίαν* per se solam posuit.

Ibid. l. 21. *ζωοποιὸν ἀληθῶς*] Corpori Dominico derivari vim ejus propriam vivificandi nos ex unitate ejus cum Verbo Divino, S. Cyrillus statuit; neque minus recte scribit Theodoretus, etsi in *Reprehensione* sua Anathematismorum sequentium sententiam Apollinaris de inanimata carne Christi Cyrillo male attribuit, *ἡμεῖς δὲ ζωοποιὸν εἶναί φαμεν τὴν ἔμψυχον καὶ λογικὴν τοῦ Κυρίου σάρκα διὰ τὴν ἡνωμένην αὐτῇ ζωοποιὸν Θεότητα.* Vide S. Cyrilli Epist. ad Euoptium, Anath. xi. p. 939. *Concil.* ed. Labbe.

Ibid. l. 26. *τῶν καθ' ἡμᾶς ἑνὸς*] Margo Concil. *τοῦ* pro *τῶν*. Ita et edit. princeps et MS. Coislin. Sed *τῶν* firmat MS. Reg.

Ibid. l. 29. *τοῦ δι' ἡμᾶς καὶ υἱοῦ ἀνθρώπου γεγονότος*] Vulgo particula *καὶ* additur ante vocem *ἀνθρώπου*, quam deleri jusseram, lectionem secutus in Marg. Concil. allatam, editionem principem, MStum utrumque, et vet. interpretem.

P. 26. l. 11. *παρ' (ἴσ. περὶ) ἑνὸς*] Ad oram Conciliorum a Labbæo primo, ut videtur, positum est, *ἴσως περὶ ἑνὸς*, cui quidem correctioni etsi propter verum, opinor, loci sensum

consentire cogor, fateor tamen a parte lectionis receptæ stare omnes editiones atque interpretes, qui *voces a uno*, scil. Christo, non *de uno*, præstant. Habet quoque MStus Regius *παρ' αὐτοῦ*, sicut *πρὸς αὐτοῦ*, quod idem est, ad oramque Conciliorum extat, in altero MSto reperitur.

P. 27. l. 6. *σεσαρκωμένη*] Corrigendum post tres vet. Interpretationes *σεσαρκωμένου*, *verbi scilicet* incarnati. Alibi quidem, hoc est, initio epistolæ ad Eulogium scribit S. Cyrillus, *μίαν φύσιν τοῦ λόγου σεσαρκωμένην*.

Ibid. l. 13. *καὶ μὴν καὶ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα*] Hæc verba in editione principe uncis inclusa sunt, neque a Dionysio vet. interprete agnoscuntur, apud quem quidem hæc sunt, *et quæ a nobis ipsis et per ipsum Deo et patri incessanter offertur*. Sed præstant ea MS. uterque et Versio a Lupo ex Msto Casinensi accepta. Mox *προνέμομεν* pro *προσνέμομεν*, editionis principis et MSti utriusque lectio, ad Marg. Concil. posita est.

Ibid. l. 17. *καὶ αὐτὸ δὴ τὸ χρῆμα*] Vulgo *καὶ αὐτὸ δὲ χρῆμα*. In margine Concil. extant, *καὶ τὸ χρίσμα*, et *καὶ αὐτὸ δὴ τὸ χρῆμα*, quæ quidem lectio hic a me revocata in editione principe et MSto utroque posita videtur. Infra habes *αὐτὸ χρῆμά ἐστι σοφία καὶ δύναμις*, cap. x. fine.

P. 28. l. 10. *ποίας οὖν*] *Πῶς οὖν* in Marg. Concil. positum est. Sed Dionysius sic vertit, *Qua igitur egeret oblatione*, quasi *ποίας* invenisset.

Ibid. l. 18. *ἐκεχρῆτο τῷ ἁγίῳ πνεύματι*] Veriora hæc esse, quam illa ad oram Conciliorum allata, *ἐχρῆτο τῷ ἰδίῳ πνεύματι*, etsi extantia in editione principe, et MSto Coislin. Dionysio interprete favente, ea mihi persuadent, quæ in nono Anathematismo sequuntur. Porro receptam lectionem præbat MS. Regius.

P. 29. l. 9. *πνεῦμά ἐστιν*] Omnia de Spiritu Sancto, quæ hoc capite docentur, cum formulis fidei apud Occidentales concordant.

P. 30. l. 2. *κατέπιεν ὁ θάνατος ἰσχύσας*] Ita interpretatio *τῶν ὁ* se habet.

Ibid. l. 5. *ἀπελθεῖν*] For. legendum *ἀνελθεῖν*. Nimirum in capite secundo evangelii sui post hæc scribit Joannes, *μετὰ τοῦτο κατέβη εἰς Καπερναοὺμ αὐτὸς καὶ ἡ μητὴρ αὐτοῦ*, comm. 12. Cum vero verbum *ἀπελθεῖν* sæpius legatur in evangeliis, de hac re nil affirmaverim.

Ibid. l. 12. *δίχα δόλου παντὸς*] Margo Concil. *λόγου* pro *δολου*. Ita et MS. Regius. Verum lectionem receptam tuetur MS. alter. Vertitque Dionysius vetus interpres, *citra omnem fucum ac dolum*.

Ibid. l. 14. *τῇ ἐπιστολῇ*] Post hæc verba, *Quæ vero religio*

tua anathematizare necesse est, huic epistolæ nostræ subjecta sunt, interpres addit, *quod si minime eisdem subjectis, sententiam consequeres.*

P. 30. l. 25. ἦγουν αὐθεντίαν ἢ δυναστείαν] Habet Conciliorum contextus, αὐθεντίᾳ ἢ δυναστείᾳ, sed ad Marg. lectione altera collocata. Quæ recepta a me scriptura in edit. principe, in MSto utroque Gallico, simul atque in canonum exemplo cod. Barocc. 158. Anathematismos hosce continente, extat. Quinetiam lectio eadem in exemplis reperta est Anathematismorum, quæ ante horum *Explicationes*, et *Apologiam* pro illis, Theodoretique *Reprehensiones* eorundem, posita videntur. Hæc tria opuscula in *Conciliis* extant, tom. III. ed. Labbe, pp. 813. 827. 902. Consulas et Dionysii interpretationem his subjectam; atque ipsum initium cap. quinti.

P. 31. l. 8. ὡς υἱὸν ἕνα καὶ φύσει) Vulgo ὡς υἱὸν pro καὶ υἱὸν, sed καὶ utpote lucidius reponi jusseram ex Cyrilli *Anathematistorum Explicatione*, et Theodoreti eorundem *Reprehensionibus*, modo memoratis.

Ibid. l. 18. εὐδοξίαν] Concil. Margo ἐξουσίαν, sed lectionem receptam omnibus fere agnoscentibus.

Ibidem. ὡς ἑτέρῳ παρ' αὐτὸν ὑπάρχοντι] Conciliorum context. ὡς ἕτερον παρ' αὐτὸν ὑπάρχοντα, sed lectione altera in marg. posita, quam quidem lectionem consentientibus libris fere omnibus revocavi. Additum est αὐτῷ τῷ ante verbum περιῆφθαι in codd. duobus Bodleiano, cod. Roc. 22. et Barocc. 158.

Ibid. l. 20. Εἴ τις τολμᾷ λέγειν] Concilia τολμήσει, sed lectione altera, quam bis supra habes, ad marg. posita; eamque propter librorum consensum revocavi. Mox in Marg. Concil. συγχρηματίζειν Θεῷ positum est, sed in omnibus præter MS. Barocc. 158. reperi Θεόν.

Ibid. l. 29. τῇ δι' αὐτοῦ χρώμενον] Præstant quidem τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ χ. tria illa opuscula supra memorata, in quibus hi Anathematismi extant; lectionem vero receptam non tantum Concilia, MS. uterque Gallicus, et Dionysius vetus Interpres, tuentur, sed etiam S. Cyrilli hæc verba in *Responsione ad Theodoretum*, Anath. ix. ὡς ἀλλοτρίᾳ δυνάμει κεχρῆσθαι τῇ διὰ τοῦ πνεύματος, p. 928. *Concil.* edit. Labbe. Desunt voces τῇ δι' αὐτοῦ in edit. principe Epistolæ.

P. 32. l. 19. θείαν ἐνοίκησιν] Margo Concil. θείαν οἰκείωσιν, quæ quidem lectio haud alibi a me reperta est. Θείαν ἐνοίκησιν habes supra in cap. 7. Deficit vox θείαν in *Explicatione Capitulorum* seu *Anathemat.* p. 826. *Concil.* ed. Labbe.

IN

DIONYSIANAM INTERPRETATIONEM

ANNOTATIO.

P. 33. l. 10. studia a parvulo mihi depensa] Vulgo abest præpositio *à* ante *parvulo*, quam præbuit mihi MStus Justelli nunc Bodleianus, ex quo hæc Præfatio, atque ipsius epistolæ Interpretatio, ab Henrico Justello desumptæ sunt. Ad verbum *depensa* quod attinet, alia derivativa primitivi *dependo* infra sequuntur.

Ibid. l. 8. adnexa capitula] Vulgo *admixta*. Præstat MS. *adnixa*.

Ibid. l. 20. veneratorem vestrum] H. e. tui cultorem.

P. 34. l. 5. audeant (*for.* adeant)] Postquam rescivi, voces, quas conjectura admittendas proposueram, *adeant* pro *audeant*, et in lin. 15. *nullatenus* pro *nulla*, in Conciliorum editione Harduina jam ante extitisse; jussi, sed nimis sero, in contextum has duas voces recipi, ex quibus *nullatenus* in epistolæ sequentis interpretatione nobis sæpe occurrit. Item post hæc particulæ *non* addere *enim* volebam, p. 36. l. ult., fide aliorum exemplorum nixus.

Ibid. l. 18. sub hac istorum nominum occasione] Vulgo *hominum*. Ex MSto correxi. Nam ex ipsa epistola cap. 4. et alibi, constat, sequentia hæc verba significari, *dignitate quadam et auctoritate, necnon et relatione*.

Ibid. l. 23. Beatitudinis vestræ catholicæ pacem redintegrare propitius] For. *Beatitudini* scribendum, dum in voce *catholicæ* more scriptorum Græcorum ecclesiasticorum subauditur *ecclesiæ*. Fine ipso excidisse videtur vox *Deus*.

P. 35. Incipit S. Cyrilli] Præfixum est in MSto Bodleiano; *Incipit epistola Sancti Cyrilli Alexandrini episc. directa Nestorio quondam Constantinopolitanæ urbis episc. duodecim continens anathematismati capitula. Domino—— salutem.*

P. 36. l. 8. vitatur] Græca habent, ἠρημείτω. Forsan reponendum est, *quietatur*, verbum, quod a Prisciano agnosci Lexica referunt.

P. 38. l. 10. carnis—essentiam] Hæc verba, quæ desunt in Justelli editione atque in ipso MSto, cum in aliis exemplis editis, tum in Conciliis, posita sunt.

P. 39. l. 11. conjunctione qualibet ut &c.] Vide quæ ad Græca adnotavi.

P. 40. l. 17. Evidenter enim denegat unitatem] Habent *dividit* pro *denegat*, Justelli editio et MS. Sed cum Græcis faciunt tam alia exempla quam Concilia.

P. 43. l. 20. pro quo si esset,] Voces, ἐφ' ᾧπερ ἂν γένοιτο, cap. 9. p. 28. imperite vertit interpres.

P. 44. l. 10. idem sapiens et potens est] Ex MSto posui *et* pro *aut*, convenienter cum Græcis, σόφον τε καὶ δύνατον.

P. 45. l. 11. quod si——consequeris] Nesciunt hæc et Græca et alia Latina exempla. In hoc quoque Bodleiano MSto præmissum est istud Capitulis seu Anathematismatis, *Cyrillus episcopus dixit*, et fine eorum additum est, *Exp.* (explicit) *Epist. Sancti Cyrilli.*

P. 46. l. 31. sicut et Patris] Abest istud a Græcis et aliis exemplis.

IN

CANONES CONCILII CHALCEDON.

ANNOTATIONES.

CONCILII CHALCEDONENSIS] Edmundus Richerius *Hist. Concil. Generalium*, vol. I. p. 333. ineunte cap. 8. "Quar-
" tum concilium generale vocatur Chalcedonense, quod est
" indictum et convocatum ab imperatoribus Valentiniano
" et Marciano circa annum 451, in eoque sexcenti et tri-
" ginta patres sedisse dicuntur.——Eutyches archiman-
" drita, seu abbas monasterii CPtani, nescio quo vanitatis
" et gloriæ studio, cum ab hæresi Nestorii supra modum
" videri vellet abhorrere, censeretque idem esse duas in
" Christo naturas post unionem Verbi cum humanitate, ac
" duas personas agnoscere; pertinaciter asseruit Christum
" post unionem naturæ divinæ cum humana, unicam tantum
" habuisse naturam; *Confiteor*, ait, *ex duabus naturis fuisse*
" *Dominum nostrum ante adunationem, post vero aduna-*
" *tionem unam naturam confiteor:* actione prima synodi
" Chalcedonensis." Hæc ille. Affertur quidem numerus sexcentorum et triginta patrum in titulo canonum Chalcedonensium, qui Græcorum Canonum editionibus præfixus est; neque alium præstat numerum vel in canone suo sexto Trullana synodus, vel Liber Diurnus Romanorum Pontificum infra positus. At vero in ipsius concilii Chalcedonii ad Leonem M. Epistola sacerdotum tantum 520 numerus agnoscitur. vid. p. 656. tom. II. *Concilior.* ed. Harduin.

CANON II.

P. 53. l. 10. Εἴτις ἐπίσκοπος ἐπὶ χρήμασι &c.] Canonem hunc exscripsit Concilium Nicænum Secundum in Canone V. Affertur porro hujus concilii Chalcedonensis regula, *Quod non debeant officia ecclesiastica per pecunias ordinari*, in Theodori archiepiscopi Cantuariensis *Pœnitentiali*, capitul.

liii. Omisit interea *chorepiscopum* vetus interpres Latinus, forsan ob decrescentem temporibus ejus numerum hujus ordinis.

P. 53. l. 15. ἔκδικον] De hujus officialis munere, *defensoris* a Latinis interpretibus dicti, hæc inter alia scripsit cl. Beveregius Annotationibus ad Canon. hujus Concilii XXIII. "Prima ecclesiasticorum *defensorum* origo a politicis de-"ducta videtur. Cum singulæ enim in imperio Romano "civitates defensores suos habuerint, ecclesiis ibidem consti-"tutis visum est, tales etiam sibi officiales ab imperatoribus "impetrare. Et quidem eos ab imperatoribus primo impe-"tratos fuisse ex syn. Carthag. can. 78. abunde constat. "Editus est iste canon a concilio Carthaginensi anno 398. "*Ab imperatoribus universis visum est postulandum propter* "*afflictionem pauperum, quorum molestiis sine intermissione* "*fatigatur ecclesia, ut defensores iis adversus potentias di-*"*vitum, cum episcoporum provisione, delegentur.*" Post hæc addit Beveregius, hos defensores non proprio, sed episcoporum, quorum vices suppleverunt, nomine causas discussisse et lites decidisse, haud alia ratione, quam hodie episcoporum cancellarios.

Ibid. l. 15. προσμονάριον] De hoc officiali, quem exceptis Conciliis omnes fere Canonum Collectiones, omnesque codices Bodleiani, παραμονάριον vocant, consulas Beveregium, qui inter alia ait in Annotationibus ad hunc canonem; "Παραμονάριοι hoc in loco hujusmodi fuisse "*villici* videntur, qui nimirum possessiones et pecunias, "præcipue ad monasteria, *monas* dicta, pertinentes admi-"nistrarunt et dispensarunt." Dionysiana Versio vocem omisit.

CANON III.

P. 54. l. 8. διὰ αἰσχροκερδίαν] Vocem οἰκείαν, quæ apud Concilia hic additur, omisi, cæteris Canonum Collectionibus cum Græcis tum Latinis Bodleianisque manuscriptis ignotam.

Ibid. l. 13. ἡ ἁγία καὶ μεγάλη σύνοδος] Voces καὶ μεγάλη restitui, quas, refragantibus cæteris, Concilia et Tiliani codicis interpretatio omiserunt. Mox istud jam factum vidi in novissima Conciliorum editione Mansiana.

CANON IV.

P. 55. l. 14. μηδένα μὲν μηδαμοῦ] Particula μὲν reposui, quam cæteris opposita respuerant Concilia et Joannes Antiochenus in Collectione Canonum.

CANON V.

P. 56. l. 13. Περὶ τῶν μεταβαινόντων] Particulam δὲ post περὶ omisi, quam habent Concilia, refragantibus cæteris libris, scriptisque codicibus Bodleianis.

Ibid. l. 14. τεθέντας] Hoc verbum, quod abfuerat a Conciliis usque ad Mansianam, vel fortasse illam Coletinam, editionem, ex cæteris cum excusis tum scriptis adjeci.

CANON VI.

Ibid. l. 18. Μηδένα ἀπολελυμένως] Habent δὲ post μηδένα Concilia, quod cæteris omnibus jubentibus omisi. Mox vocι ἐκκλησιαστικῷ articulum τῷ præfixi suasu earundem Canonicarum Collectionum. Idem vero facere, ut patet, Mansius cogitabat, etsi non fecit.

P. 57. l. 2. μαρτυρίῳ] Ναῷ, τῷ εἰς μάρτυρος οἰουδήτινος ὄνομα οἰκοδομημένῳ. Zonaras in *Commentario*. Itaque *martyrium* templum est, sive sacellum, martyri cuidam dedicatum, et ecclesiæ principali subjectum, quod quidem patet ex verbis Canonis X.—τῶν ὑπ' αὐτὴν (ecclesiam) μαρτυρίων ἢ πτωχείων, ἢ ξενοδοχείων.

CANON VII.

Ibid. l. 8. μονάσαντας] Habent libri omnes præter Concilia μοναστάς.

CANON VIII.

Ibid. l. 14. καὶ μαρτυρίων] Voces has addidi, quas exhibebant omnes præter Concilia Canonum Collectiones. Mox his suadentibus voces τὴν ἐξουσίαν ante illas τῶν ἐν ἑκάστῃ πόλει ἐπισκόπων collocavi, quas post ἐπισκόπων Concilia minus commode præstant. Denique iisdem libris jubentibus verba, καὶ μὴ κατὰ αὐθάδειαν ἀφηνιάτωσαν τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου, reposui pro illis, quæ habent Concilia, καὶ μὴ καταυθαδιάζεσθαι ἢ ἀφηνιᾷν τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου, sed huic tamen lectioni favet vetus interpres Dionysius. Postquam hæc scripseram, voces καὶ μαρτυρίων vidi additas in editione Mansiana Conciliorum.

CANON IX.

P. 58. l. 11. βούλωνται] Scripturam hanc librorum omnium præter Concilia cum excusorum tum scriptorum alteri lectioni βούλεται præposui.

Ibid. l. 17. τὸν ἔξαρχον τῆς διοικήσεως] Cum de regimine ecclesiastico vox usurpatur, diversa significat, prout cum diversis nominibus conjungitur. Nam ἔξαρχος τῆς ἐπαρχίας est,

metropolita, quippe qui provinciæ præest. Synodus Sardicensis Canone VI. *διὰ γραμμάτων τοῦ ἐξάρχου ἐπαρχίας, λέγω δὲ τοῦ ἐπισκόπου τῆς μητροπόλεως.* Præsenti autem et decimo septimo hujus Concilii canone, mentio fit *ἐξάρχου τῆς διοικήσεως.* Cum autem *διοίκησις* ad patriarcham proprie spectet, ut *ἔξαρχος τῆς ἐπαρχίας* idem est ac metropolita, sic *ἔξαρχος τῆς διοικήσεως* idem qui patriarcha sit, necesse est. Et hinc est, quod Justinianus imperator, ecclesiasticam hanc sanctionem sua etiam auctoritate confirmans, pro exarcho patriarcham diœceseos substituit, *Si vero*, inquit, *contra metropolitam talis aditio fiat ab episcopo, aut clero, aut alia quacunque persona, diœceseos illius beatissimus patriarcha simili modo causam judicet.* Novel. 123. c. 22. Sic etiam vocem hanc interpretatus est Alexius Aristenus, *παρὰ τῷ ἐξάρχῳ τῆς διοικήσεως, ἤτοι τῷ πατριάρχῃ, ὑφ' ὃν τελοῦσιν τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων μητροπολίται.* Unde Zonaras, *ἐξάρχους δὲ τῶν διοικήσεων τοὺς πατριάρχας εἶναι φασὶν*, sed statim subjungens, *ἄλλοι δὲ τοὺς μητροπολίτας.* Sic quidem opinatus est Balsamon, cui *ἔξαρχος τῆς διοικήσεως* idem est, *ὁ τῆς ὅλης διοικήσεως μητροπολίτης*, nimirum ac si metropolita aliquis præter patriarcham toti diœcesi præesset, quod inauditum est. Bevereg. Exarchi quidem diœcesium Ægypti atque Orientis patriarchæ dicti sunt; sed plures diœceses ad patriarchatum CPtanum pertinebant, quibus singulis præsidebant *ἔξαρχοι*, nusquam, quod sciam, patriarchæ nominati; nisi generaliter quidem in Justiniani Novellis supra allatis. Fuere tamen temporibus recentioribus in aliis imperii partibus vel diœcesium, vel provinciarum, exarchi, qui præter quinque illos patriarchas hoc nomine appellari cœperint. Cum hoc canone confer secundum concilii CPtani, et decimum septimum et vicesimum octavum hujus concilii.

Insuper hic notabo, non sedem tantum CP. ab hac synodo honore auctam fuisse, sed et Hierosolymitanam, ad quam pertinere provincias dictas tres Palæstinas, a sede Antiochena disjunctas, hi patres decreverunt. Jus primatius in has provincias, habebat hic præsul, patriarcha postea, quomodo quatuor illi, appellatus; etsi unus ex earundem provinciarum metropolitis episcopus Cæsariensis sedis Hierosolymitanæ, ut indicatum est in canone septimo Nicæno, metropolita extiterit. Porro ex Beveregii quidem sententia in adnotatione ad illum canonem *ἡ ἀκολουθία τιμῆς* huic sedi ibidem attributa solum significat honorem Hierosolymæ episcopo assignatum post metropolitanum suum episcopum Cæsariensem, qualis Nicænæ sedi post veterem

metropolitanum Nicomediensem a concilio hoc Chalcedonensi in decima tertia Actione ejus conceditur. Quidquid vero de ἀκολουθίᾳ τιμῆς statuendum est, quam exponunt, ut alibi dixi, de ordine hujus præsulis post tres alteros episcopos in canone sexto Nicæno commemoratos Romanum, Alexandrinum, Antiochenum, antiqui interpretes, certe videntur verba proxime ante posita, συνήθεια κεκράτηκε καὶ παράδοσις ἀρχαία, ὥστε τὸν ἐν Αἰλίᾳ ἐπίσκοπον τιμᾶσθαι, in ampliorem quidem ac latiorem sensum accipi oportere; ut honor ubique et semper huic sedi datus intelligatur.

CANON X.

P. 59. l. 2. ἐν δύο πόλεων κατὰ τὸ αὐτὸ καταλέγεσθαι ἐκκλησίαις] Voces κατὰ τὸ αὐτὸ consentientibus omnibus præter Concilia sic collocavi, non post ἐκκλησίαις. Sed male κατ' αὐτὸν Canonum editio princeps aliæque pariter exhibent.

CANON XI.

P. 60. l. 2. τοῖς οὖσιν ἐν ὑπολήψει μόνοις παρέχεσθαι προσώποις] Dionysius Exiguus habet *honoratioribus personis*. Conferas not. infra ad Canon. XXI. Concilia, in quibus minus commode μόνοις post οὖσιν posita est vox, ex cæteris correxi.

CANON XII.

Ibid l. 4. Ἦλθεν εἰς ἡμᾶς] Ut veram hujus canonis occasionem, et genuinam exinde illius intelligentiam clarius assequamur, imprimis tenendum est, controversiam inter Photium Tyri, et Eustathium Beryti episcopum in hoc concilio actione quarta, agitatam, præcipuam huic condendo canoni materiem præbuisse. Enimvero Tyrus olim Phœniciæ metropolis fuit, et inter alias propterea urbes in eadem provincia constitutas, Berytum sibi subjectam habuit. Verum Eustathius Beryti episcopus ab imperatore Theodosio impetraverat, ut dicta Phœniciæ provincia in duas divideretur, et una illius parte episcopo Tyri, vero metropolitæ, reservata, altera sibi concederetur, cujus ipse metropolitanus esset, quâque episcoporum ordinationes celebraret, et reliqua metropolitica jura solus exerceret. Urbes tunc temporis a Tyriorum metropoli rescissæ erant Byblos, Botrys, Tripolis, Orthesiades, Arcæ et Amaridos. Hæc provinciæ illius divisio ab imperatore impetrata, etiam a synodo quadam episcoporum Constantinopoli habita, confirmata est, cujus decreto etiam Photius Tyri metropolitanus subscripsit quidem, sed invitus, nec sine excommunicatione ei a concilio intentata, nisi consentiret. Ac proinde Marcianum postea imperatorem, libello oblato

supplex oravit, ut pragmatica sua forma ad præfectos suos, et ad præsens concilium Chalcedonense missa, curaret ut pristina metropoli suæ jura juxta ecclesiasticos canones restituerentur. Marcianus causam ad concilium refert, et per judices, sive magistratus suos, qui præsentes erant, patres ibi congregatos certiores facit, sibi non placere ut episcoporum negotia juxta pragmaticos typos, sed juxta leges ecclesiasticas administrentur.——Judices paulo post rogarunt, ut canones de hac re legerentur, et lectus est quartus concilii Nicæni. Ex cujus præscripto judices dixerunt, quod Photius Tyri metropolita omnem ordinandi potestatem in omnibus primæ Phœnices provinciæ civitatibus haberet, et Eustathius Beryti episcopus e sacro pragmatico typo, quem obtinuerat, nihil amplius sibi vindicaret, quam reliqui episcopi ejusdem provinciæ.—Huic definitioni tota synodus consensit. Beveregius. Vide infra quæ ex Canonum edit. principe desumpta Canoni XXIX. præmittuntur.

Ibid. l. 5. *διὰ πραγματικῶν*] Voci *πραγματικῶν* addunt *βασιλικῶν*, quod ejus interpretamentum est, Concilia; id vero nesciunt Canonum collectiones et quatuor codices scripti Bodleiani; imo olim aberat idem a codice 205, nam diversa manu ibi superscripta est vox *βασιλικῶν*. Ait Balsamo in *Comm. τὰ βασιλικὰ προστάγματα, πραγματικοὶ τύποι λέγονται.* Cum hoc canone undecimo decimus septimus conferri meretur.

CANON XIV.

P. 61. l. 9. *προσάγειν*] Hoc posui pro *προσάγει* Conciliorum lectione, cæteras collectiones secutus; nisi quod in duobus codd. Bodleianis, 715 et 625 olim Rawlinson, *οὕτω προσαχθέντας* pro *προσάγειν αὐτὰ*, sed minus bene, legitur. Nimis autem ad literam verba Græca vertit Dionysius interpres, *si quidem præventi sunt, ut ex se genitos apud hæreticos baptizarent;* cum contrarium quid significetur, nimirum, si prius baptizaverint liberos suos apud hæreticos, adducendos eos ad ecclesiæ communionem, manu iis imposito, ut mos tum fuit, episcopi.

Ibid. l. 12. *μήτε μὴν συνάπτειν πρὸς γάμον* &c.] Eadem omnibus vetantur in Canonibus XV. et XVI. Eliberitanis.

Ibid. l. 13. *εἰ μὴ ἄρα ἐπαγγέλλοιτο μετατίθεσθαι*] Dum habent Concilia tantum *εἰ μὴ ἐπαγγέλλοι μ.* cæteros libros secutus sum. Nunc vero hoc factum esse video in novissima editione Conciliorum.

Ibid. l. 17. *κανονικῷ ὑποκείσθω ἐπιτιμίῳ*] Pro his verbis

extat in Conciliis *κανονικῶς ὑποκείσθω*: sed ad marg. adnotatum est, "*ἐπιτιμίῳ κανονικῷ ὑπ.* ex Latino." At vero omnium Græcarum quoque Collectionum scriptura est *κανονικῷ ὑποκείσθω ἐπιτιμίῳ*, favente Dionysii Versione Latina. Est alia præterea lectio, *κανονικοῖς ὑποκείσθω ἐπιτιμίοις*, quæ in codicibus Bodleianis 158 et 185 extat, cui patrocinantur Isidori versio Latina, codicisque Tiliani interpretatio Hervetiana. Sed hæc hactenus. Præeunte concilio Eliberitano, prohibebantur non tantum clerici, sed etiam laici canone decimo Laodiceno liberos suos matrimonio conjungere cum hæreticis, vel, prout additur in canone ejusdem concilii tricesimo primo, tale matrimonium ipsi contrahere. Ad pœnam vero quod attinet, habes supra in canone octavo concilii hujus Chalcedonensis verba his similia, *τοῖς τῶν κανόνων ὑποκείσθωσαν ἐπιτιμίοις*. At quibus censuris? Jubet quidem Canon Eliberitani concilii decimus quartus, *Si contra interdictum fecerunt parentes, abstineri per quinquennium placet*. Sed videntur pœnæ istæ non semper et ubique eædem extitisse. Cons. Binghami *Eccles. Christianæ Antiquitat.* lib. XXIII. cap. ii. §. 1.

CANON XV.

Ibid. l. 19. *διάκονον*] Habent *διακόνισσαν* Concilia, faventibus quidem Latinis Isidori, Dionysii, codicisque Tiliani interpretationibus; sed *διάκονον* prætuli, quod præstant Græcæ Canonum Collectiones, omnesque codices, quos contuli, Bodleiani. Conferenda hæc sunt cum apostoli præceptis de viduis in *priore* ejus *ad Timotheum epistola*, cap. v. 3—13.

CANON XVII.

P. 62. l. 14. *ἀγροικικὰς παροικίας ἢ ἐγχωρίους*] Voce quidem *παροικίᾳ* sæpius olim significabatur, quæ diœcesis nunc dicitur episcopi; interdum vero, ut hodie fit, locus in quo degebant homines plures, vel pauciores, cum ecclesia; iidemque, vel a chorepiscopo, vel a presbytero sub episcopo urbis gubernati. Ita Theodoretus in Epistola ad Leonem M. octingentas ecclesias, quas et *παροικίας* appellat, in episcopatu suo Cyrensi extitisse affirmat. Vid. Theodoreti *Epist.* iii. Ait Zonaras, *Θεσπίζει τοίνυν ὁ κανὼν οὗτος τὰς παροικίας ἀπαρασαλεύτους εἶναι παρὰ τοῖς κατέχουσιν αὐτὰς, κἂν ἀγροικικοὶ εἶεν, κἂν ἐγχώριοι, τὰ αὐτὰ σχεδὸν τῇ τῆς τρίτης συνόδου ψήφῳ τῆς ἐν Ἐφέσῳ κελευούσῃ*, (f. *κελεύων*) *πλὴν ὅσον ἐκείνη μὲν περὶ ἐπαρχιῶν, καὶ ἐνοριῶν μειζόνων διετάξατο, ἐν αἷς καὶ ἐπίσκοποι ἐχειροτονοῦντο· αὕτη δὲ περὶ παροικιῶν, αἵ τινες εἶεν ἂν ἐνορίαι μικραὶ καὶ οὐ πολυπληθεῖς, ἃς εἰς ἀγροι-*

κικὰς καὶ ἐγχωρίους διαιρεῖ. ἀγροικικὰς μὲν οὖν φασὶν εἶναι τὰς ἐν ἐσχατίαις κείμενας καὶ ὀλίγους ἐχούσας τοὺς ἐν αὐταῖς οἰκοῦντας; ἃ καὶ μονοίκια λέγονται· ἐγχωρίους δὲ τὰς ἀγροῖς καὶ κώμαις πλησιάζουσας, καὶ πλείονας τοὺς κατοίκους ἔχουσας. Canonem Ephesinum ultimum respicere Zonaras videtur. Exponit autem hæc Scholium in codice Amerbachiano ad hunc canonem Chalcedonium, quod attulit Beveregius, de agris, quorum ut inutilium et vilium, neglectui habitorum, non tantam curam gessisse episcopum qui eos præoccupavisset, verisimile est. Atque ita in Commentario ad Canonem XXV. Concilii Trullani, quo confirmatur canon hic Chalcedonius, de ecclesiasticis agris seu possessionibus, hæc Zonaras interpretatus est. Hæ enim parochiæ, sive *possessiones*, ut vocem ἐγχωρίους vertit Dionysius Exiguus, civium prædia fuisse, in quibus incolæ agebant, videntur. Etiam κωμὴν in canone sexto *possessionem* similiter reddit idem interpres. Horum autem vicorum episcopos, seu usitatius dictos chorepiscopos, ἐπισκόπους τῶν ὁμόρων ἀγρῶν appellat Synodus Antiochena contra Paulum Samosatenum in *Epistola Synodica* apud Eusebium *H. E.* VII. 30. Cæterum ultima pars hujus canonis tanquam cum prioribus conjuncta censenda est; et cum canone duodecimo conferri meretur.

P. 62. l. 18. γεγένηταί τις, ἢ γένοιτο] Γένηται pro γένοιτο *Concilia* habent, cui quidem lectioni favent Isidori et Dionysii Interpretationes, priscaque apud Justellum Versio; sed γένοιτο, quod prætuli, præstant omnes Canonum Collectiones Græcæ excusæ, et codices Bodleiani quinque, Tilianique codicis Interpretatio. Mox scribunt ἐξάρχῳ, quod usitatius est, pro ἐπάρχῳ Collectiones istæ et codd. Bodleiani omnes.

P. 63. l. 6. καθὰ προείρηται] Canone IX. ubi hæc annotavit Justellus, "Tres olim erant episcoporum gradus, "episcopi scilicet civitatum, metropolitani provinciarum, "exarchi diœceseon, ut ex hoc canone constat, et Can. "XVII. infra. Sic in concilio Antiocheno II. inter acta "Concilii Chalcedonensis t. II. Domnus Antiochiæ epi-"scopus, exarchus diœceseos orientalis dicitur. Exarchi "autem diœceseon sunt patriarchæ, quibus integræ diœ-"ceses erant attributæ. Id testatur Zonaras ad hunc "canonem ἐξάρχους δὲ τῶν διοικήσεων, τοὺς πατριάρχας εἶναι "φασίν." Vid. supra not. ad Can. IX.

CANON XVIII.

Ibid. l. 15. ἢ συνομνύμενοι] Particulam ἢ, quam omittunt

Concilia, præstant Canonum Collectiones, et Bodleiani libri omnes.

CANON XIX.

P. 63. l. 4. *κατὰ τοὺς τῶν ἁγίων πατέρων κανόνας*] Adi Canonem V. synodi Nicænæ.

CANON XX.

Ibid. l. 14. *καθὼς ἤδη ὡρίσαμεν*] Canonibus V. VIII. X.

P. 64. l. 1. *δέξηται*] Extat *δέξηται*, quod prætuli lectioni *Conciliorum δέξεται*, apud *Joannem Antiochenum* et in cod. MS. Bod. 158. *Δέξοιτο* habent, sicut infra *ἐπανέλθοι* pro *ἐπανέλθῃ*, multæ Canonum Collectiones et sex scripti Bodleiani. *Δέξεται* in uno tantum codice num. 205. signato scribitur.

CANON XXI.

Ibid. l. 7. *προσδέχεσθαι εἰς κατηγορίαν*] Voces *εἰς κατηγορίαν*, quæ in Conciliis desunt, recepi, fide nixus non tantum Græcarum Collectionum tam scriptarum quam editarum, sed etiam Latinarum Interpretationum, excepta prisca Versione apud *Justellum*.

Ibid. l. 8. *αὐτῶν ἡ ὑπόληψις*] *Existimatio eorum*. Supra in Canone XI. vocibus *τοῖς οὖσιν ἐν ὑπολήψει προσώποις* significantur *viri honestiores*. Glossæ Vet. habent, Ὑπόληψις, *opinio, existimatio*. *Existimatio, ὑπόληψις. διατίμησις*. De eo, quod hoc canone cautum est, conferas canonem sextum CPtanum.

CANON XXII.

Ibid. l. 13. *τοῖς πάλαι κανόσιν*] Vetitum hoc erat canone decimo quinto Ancyrani concilii, aliisque præterea, quos indicant Zonaras et Balsamo ad hunc canonem Chalcedonium. De locutione *τὰ διαφέροντα*, vide supra p. 411.

CANON XXIII.

Ibid. l. 15. *εἰς τὰς ἀκοὰς τῆς ἁγίας συνόδου*] Articulum *τὰς*, qui ante *ἀκοὰς* in Conciliis, Canonumque editione principe, omissus est, suasu cæterarum Canonum Collectionum et quinque codicum Bodleianorum adjeci.

P. 86. l. 9. *καὶ ἄκοντας αὐτοὺς διὰ τοῦ αὐτοῦ ἐκδίκου ἐκβάλλεσθαι*] Vocem *ἐκδίκου defensores*, quæ a Conciliis ante editionem novissimam abfuerat, præstant cæteræ Canonum Collectiones omnesque codices scripti Bodleiani. Competebat

autem ecclesiæ CPtanæ defensori clericos et monachos aliis ecclesiis subditos ex urbe vi expellere, vel officii sui privilegio, vel propterea quod concilii hujus canones auctoritate imperiali sanciti fuerunt. Cons. Photii *Nomocanon.* tit. viii. 2. ii. 4. De munere vero defensoris vide, quæ ex Beveregio supra ad Canon II. desumpsi. Is censet eosdem esse episcoporum cancellarios hodiernos atque hos ἐκδίκους, qui et πρωτέκδικοι et ἐκκλησιέκδικοι dicti.

CANON XXIV.

P. 66. l. 18. ὑποκεῖσθαι τοῖς ἐκ τῶν κανόνων ἐπιτιμίοις] Præpositionem ἐκ jam hoc loco reposui ex Canonum Collectionibus Græcis, Isidorique Versione Latina, et septem codicibus Bodleianis, sed duobus ex illis τῶν κανόνων in τοῦ κανόνος mutantibus. Solus codex 205, prout Concilia, omittit præpositionem: nunc vero quod feci, id jam factum in novissima Conciliorum editione Mansiana video. Cæterum de canonum pœnis, quænam fuerint, inquirenti, occurrit Balsamonis commentarius constituta quædam synodorum posteriorum adducens, quibus ii, qui sacra profana, seu communia, fecerint, si modo sacerdotes essent, deberent deponi, laici vero et monachi segregari a fidelibus. Extitit et ante synodum Nicænam canon decimus quintus Ancyranus pro rerum ecclesiasticarum revocatione prudenter conditus. Conferas not. supra ad Canon. XXII.

CANON XXV.

Ibid. l. 20. Ἐπειδήπερ] Habent ἐπειδὴ δὲ Concilia, scripturam vero prætuli cæterarum Canonum collectionum, quæ septem codicibus Bodleianis firmatur. Codex, qui restat, 205, quo uno ex Bodleianis usus est Beveregius, quemque hoc loco secutus esse videtur, ἐπειδὴ sine δὲ exhibet.

P. 67. l. 7. ἐκκλησιαστικῷ] Κανονικῷ Concilia habent, sed cæteri libri cum Græci tum Latini alteram vocem tuentur; tantum quod Bodleiani nonnulli ἐκκλησιαστικοῖς ἐπιτιμίοις præstant.

Ibid. l. 8. σώαν παρὰ τῷ οἰκονόμῳ τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας φυλάττεσθαι] Ita omnes præter Concilia, quæ habent σώαν φυλάττεσθαι παρὰ τῷ οἰκονόμῳ τῆς ἐκκλησίας sine αὐτῆς, quod omisit et codicis Tiliani interpretatio.

CANON XXVI.

Ibid. l. 17. τὰ τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας] Vocem αὐτῆς, in Conciliis, Dionysii Exigui interpretatione, Beveregiique Syno-

dico omissam, ex cæteris libris editis et saltem quatuor manuscriptis Bodleianis recepi.

CANON XXVIII.

P. 68. l. 9. ΨΗΦΟΣ *τῆς αὐτῆς ἁγίας συνόδου—πόλεως*] Qui exulat titulus a Conciliis aliisque libris, hunc quidem ex Canonum editione principe reduxi librisque scriptis Bodleianis et MSto Lloydiano.

Ibid. l. 14. *τὸν ἀρτίως ἀναγνωσθέντα κανόνα*] Canonem tertium CPtanum.

Ibid. *τῶν ἑκατὸν πεντήκοντα*] Posuit Gentianus Hervetus, cujus est Latina his subjecta Interpretatio, *centum et* viginti, tanquam si *εἴκοσι* pro *πεντήκοντα* in codice Tiliano invenerat.

Ibid. l. 15. *τῶν συναχθέντων—νέᾳ Ῥώμῃ*] Dum absunt hæc verba a Conciliis, Versioneque codicis Tiliani, et duobus codd. Bodl. 158 et 205. Beveregii Synodico, Pedalioque Græcorum, omnia addidi ex Canonum editione principe, Ecclesiæ Univ. Codice, Lloydii MSto codicibusque quinque Bodleianis. In codice, qui restat, 625 olim Rawlinson. extant tantum verba *τῶν συναχθέντων ἐπὶ Θεοδοσίου βασιλεως*.

P. 69. l. 18. *δηλαδὴ ἑκάστου μητροπολίτου τῶν προειρημένων διοικήσεων*] Designari hoc canone omnes et singulos metropolitas, non tantum diœcesium exarchos, ostendere hæc verba videntur. Confer Canones IX. et XVII. Nicænique Concilii IV.

P. 70. l. 4. *ψηφισμάτων συμφώνων*] Ait Zonaras in *Commentario: Ἵνα δὲ μὴ τῇ αὐθεντίᾳ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως νομισθῶσιν οἱ θεῖοι πατέρες ἐκεῖνοι, τὸ πᾶν τῆς χειροτονίας ἀνατιθέναι, ὥστε ποιεῖν ἐκεῖνον ἐπὶ ταῖς χειροτονίαις κατ' ἐξουσίαν ἃ βούλεται, προσέθεντο χειροτονεῖσθαι παρ' αὐτοῦ τοὺς μητροπολίτας συμφώνων ψηφισμάτων γινομένων, καὶ ἐπ' αὐτὸν ἀναφερομένων, μονονουχὶ τοῦτο λέγοντες· ὅτι οὐχ' οὓς βούλεται ὁ Κωνσταντινουπόλεως χειροτονήσει μητροπολίτας· ἀλλ' ἡ ὑπ' αὐτὸν σύνοδος τὰς ψήφους ποιήσεται, καὶ ἐφ' οὓς ἂν οἱ ψηφιζόμενοι συμφωνήσουσιν ἐξ ἐκείνων χειροτονήσει, ἀναφερομένων τῶν ψηφισμάτων πρὸς αὐτόν.*

Ibid. l. 6. *ἀναφερομένων.*] Hic cum duobus sequentibus canonibus nec in Joannis Antiocheni Collectione, nec in Latina Dionysii Exigui versione, nec in Arabica Josephi Ægyptii paraphrasi extat. Reperitur autem in omnibus Balsamonis, Zonaræ, et Aristeni codicibus. Citatur etiam a Photio in Nomocanone tit. i. cap. 5. et 6. Latine etiam vertitur a veteri interprete ante Dionysium Exiguum, a quo

tamen non inter præsentes sed Constantinopolitanæ synodi canones collocatur. (Vide hujusce notæ finem, infra pag. 114. Addas his libris, præter canones Græce editos, codices octo scriptos, quibus usus sum, Bodleianos.) In Actis etiam hujus concilii habetur, decima sexta nimirum Actione: ubi tamen Paschasinus et Lucentius, legati episcopi Romani, hoc decretum ipsis absentibus et clanculum editum fuisse conquesti sunt. Et quidem ipsi aberant, at quia adesse nolebant, etiamsi rogati fuerint. Patres enim diserte testantur se Romanos illos rogasse, ut interessent, dicunt enim, *Παρεκαλέσαμεν τοὺς κυρίους τοὺς ἐπισκόπους τοὺς ἀπὸ Ῥώμης, κοινωνοὺς γένεσθαι τῶν πραττομένων, παρῆτήσαντο δὲ λέγοντες, ἐντολὰς μὴ εἰληφέναι τοιαύτας.* Et addunt, cum hoc decretum fuit, nihil in occulto, nihil furtive, sed omnia canonice facta esse, coram ipsis legatis dicentes, *καὶ πάρεστιν ἐνταῦθα, οὔτε ἐν παραβύστῳ πέπρακται, οὔτε κλοπῆς τρόπῳ, καὶ ἔστιν ἡ πρᾶξις ἀκόλουθος καὶ κανονική.* Ac propterea omnes unanimes subscriptiones proferunt, qui etiam se non necessitate coactos, sed sponte sua subscripsisse palam profitentur: adeo ut si quis alius, hic legitimus hujus Concilii canon habeatur necesse est, nisi episcopo Romano, vel legatis ejus, potestas concessa fuerit omnia rescindendi, quæ ab ipsis et œcumenicis conciliis acta et decreta sunt, quo semel dato, frustranea simul redderentur œcumenica concilia, utpote quorum decreta nullius erant momenti nec autoritatis, nisi hoc episcopo Romano placuerit; cujus tamen auctoritatem patres in hac re non tanti æstimabant, quin et ipso et legatis ipsius, volentibus nolentibus, etiam post deliberationem in utramque partem habitam, synodus hoc decretum iterum coram legatis confirmaverit. Cum enim Judices illud, vel saltem summam ejus repetitam, confirmassent, reclamantibus episcopi Romani legatis, Johannes episcopus Sebastiæ dicebat omnes in eadem sententia permanere, et judices addebant, ipsorum dictum a tota synodo approbatum esse. *Οἱ ἐνδοξότατοι ἄρχοντες εἶπον, ὅσα διελαλήσαμεν, πάντα ἡ σύνοδος ἐκύρωσε.* Hæc Beveregius. Ita contraxit hunc canonem Constantinus Harmenopulus in *Epitome Canonum*, *Οἱ Πόντου καὶ Ἀσίας καὶ Θρᾴκης, καὶ οἱ βάρβαροι παρὰ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως χειροτονείσθωσαν· τῶν ἴσων πρεσβειῶν τῷ Ῥώμης ἀξιωθέντων διὰ τὴν τῶν σκήπτρων μετάθεσιν*, apud Leunclavii *Jus Græco-Romanum*, tom. I. p. 31. Hic vero non solum commemorandum id est, quod satis evincunt Leonis M. epistolæ, postea restitisse pontificem hunc Romanum privilegiis a concilio Chalcedonensi sedi CPtanæ concessis ac

decretis; sed etiam nobis haud tacendum, quod referunt historici nonnulli, Julium episcopum Romanum diu ante in epistola ad episcopos Orientales in causa S. Athanasii scripta affirmasse, *ecclesiæ regula interdictum esse, ne præter sententiam Romani episcopi quidquam ab ecclesiis decernatur.* Hoc tradunt quidem Socrates lib. II. *Hist. Eccles.* cap. 17. et eum secutus Sozomenus lib. III. *H. E.* c. 10. Hoc ipsum vero, ut monuit ad Socratem Valesius, in epistola Julii, quæ apud Athanasium adhuc superest, nuspiam legitur. Et quidem, quidquid fecerint, aut sibi assumpserint, episcopi Romani, id certe constat, concilium quartum generale, quamvis dissentientibus sedis Romanæ legatis, hoc insigne decretum sanxisse. Hic quoque operæ pretium est historiolam quandam referre, in Actis concilii hujus extantem. Ibi testatus est Eusebius Dorylensis episcopus, se sponte subscripsisse decreto de privilegiis sedi CPtanæ nunc concessis; huncque ait canonem, vel potius, illum a Concilio CPtano de eadem re prius sancitum, se in urbe Roma præsentibus clericis CPtanis papæ relegisse, qui eum recepisset. Actio Decima Sexta pag. 816. edit. Labbe et Cossart. p. 642. edit. Harduin. Sin vero, ut apparet, Leo M. ibi significetur; is fuit, qui tam per legatos suos, quam ipse postea in epistolis suis his canonibus sedis CPtanæ gratia conditis pro virili restiterit. At plura ad Gelasium. Extant cum cæteris juncti canones tres ultimi Chalcedonii, ut jam ante dixi, in codicibus omnibus, quibus ego usus sum, Bodleianis. Porro in exemplo, quod Bodleiana bibliotheca tenet, Harduinæ editionis Conciliorum ad Canonem hunc XXVIII. vir quidem doctus hæc scripsit; "Comparet (hic canon) in omnibus exemplaribus Græcis, et in duobus exemplaribus "Latinis, quorum unum literis quadratis scriptum, et anorum præterpropter mille, est in Justelli bibliotheca, "alterum vetustum exemplar fuit in Thuani bibliotheca." Hæc ille. Quibus verbis significatur prisca Latina Versio ante Dionysii Exigui tempus composita, quam ex patris sui codice, tum vero ex altero Thuaneo, Henricus Justellus edidit. In istac Versione repertus quidem est Canon XXVIII. Chalcedonius, sed, ut Beveregius supra monuit, inter canones CPtanos errore collocatus. Ac similiter res administrata est in antiqua canonum collectione Longobardicis literis exarata, de qua agit Petrus Coustantius in *Dissertatione de Antiquis Canonum Collectionibus.* Vid. sect. xcvi. Porro Justelli patris codicem, venerandæ antiquitatis MStum, in quo plurima ad rem canonicam pertinentia extant, bibliothecæ nostræ Bodleianæ postea donavit Hen-

ricus filius; quod supra memoravi cum alibi tum ad *Synodi Alexandrinæ Epistolam*, p. 94. Is in tria partitus volumina numeris 1686. 1687. 1688. in Catalogo designatur.

IN PROLOGUM.

P. 70. l. 7. *τῆς αὐτῆς ἁγίας συνόδου—Ῥώμης εἶπον*] Omnia hæc ex Canonum editione principe, codd. Bodl. et MSto Lloydii desumpsi, quæ absunt ab hoc saltem loco Conciliorum, a Synodico Beveregii, Pedalioque Græcorum. Ante *Φωτίου* habet *ἁγίου* MS. Lloyd. Vide superius de hoc decreto notam cl. Beveregii ad can. XII. conscriptam.

Ibid. l. 9. *Βηρύτου*] Habent *Τύρου* vocem male repetitam Canonum editio princeps aliæque. Correxi locum ex codicibus quinque Bodleianis, et Lloydii MSto, dum in cod. 185 scribitur *Βηρύτων*, et in duobus alteris locus non extat. *Βονιφάτιος* nomen scribitur in Lloydii MSto mox infra.

CANON XXIX.

P. 71. l. 2. *ἱεροσυλία ἐστίν*·] Conferendi canon Ancyranus decimus octavus et canon Nicæni concilii octavus; quo quidem posteriore jubetur episcopus Novatianus ad ecclesiam conversus, si extiterit in urbe episcopus catholicus, presbyteri habere honorem; ne, ut ibi declaratum est, in una civitate duo episcopi existerent. Conf. infra *Synodi Nicænæ ad Alexandrinos Epistolam* de Meletianis secundo loco post catholicos collocatis. De Novatianorum *τῇ χειροθεσίᾳ*, utrum repetenda ea fuerit, nonnulla ad canonem ante dictum Nicænum notavi, p. 416.

IN EPILOGUM.

Ibid. l. 18. *Πάντες οἱ εὐλαβέστατοι ἐπίσκοποι—φυλαττέσθω*] Addidi hæc, et quæ sequuntur usque ad Canonem XXX. ex principe editione Canonum et MStis jam ante dictis. Sunt olim recepta ex Concilii Actis in Canonum collectiones.

IN PROLOGUM.

P. 420. l. 2. *τῶν ἀρχιεπισκόπων*] Significantur, ut opinor, præsules tantum sedium Romanæ, CPolitanæ, Antiochenæ, quippe cum Alexandrinus archiepiscopus Dioscorus in hoc ipso concilio sede depositus fuisset. Ita Sabinianus Pari episcopus in Epistola precatoria ad hoc Concilium, earundem sedium archiepiscopos Leonem, Anatolium, Maximum, et reliquam omnem synodum, adit. Vid. *Concil. Chalcedon.* Actionem XIV. p. 720. ed. Labbe. p. 574. edit. Harduin.

Ibid. l. 11. *καὶ ἡ ὑπερφυὴς σύγκλητος*] Non solum ar-

chontes, seu magistratus, viri summa imperii officia gerentes huic concilio jussu imperatoris aderant, sed etiam alii fuerunt iis conjuncti, viri illustres, convocatio (ἡ σύγκλητος) seu senatus appellati. Nomina eorum initio Actionis primæ hujus Concilii recensentur.

CANON XXX.

Ibid. l. 20. τῆς Ἀλεξανδρέων μητροπόλεως] Habent τῆς τῶν Ἀλ. hic quidem, sed non infra, Concilia et Beveregii Synodicum; cum vero nesciant articulum τῶν his locis cæteræ Canonum Collectiones, tam scriptæ quam excusæ, eundem hic delevi. Hujusce rei narratio extat in Actione IV. Concilii p. 509–517. edit. Labbe. In canonis interpretatione Latina Græcis verba adjuncta superflua sunt.

P. 72. l. 5. μεγαλοπόλεως.] Adduntur in Conciliis aliisque collectionibus verba ista. Ὅθεν μένοντες ἐπὶ τοῦ οἰκείου σχήματος, ἢ ἐγγύας παρέξουσιν, εἰ τοῦτο αὐτοῖς δυνατὸν, ἢ ἐξωμοσίᾳ καταπιστευθήσονται, eadem fere quæ fine extant. Ex Alexandrina sede Dioscorus, ut dixi, expulsus fuerat.

IN EPILOGUM.

P. 74. l. 1. τοῦ ὁσιωτάτου ἐπισκόπου Πασκασίνου] Addidi vocem ἐπισκόπου ex Lloydii MSto.

Ibid. l. 4. ἐξωμοσίᾳ] Vulgo ἐξωμοσίας. Corrigend. ἐξωμοσίᾳ, quod præstant MSti.

Ibid. l. 5. ἀναμένειν] Hoc ex codd. Bodl. vetustissimis 26. et 715. et 625. olim Rawlinson. pro edito ἀναμένοντας reposui, quod tamen extat in cod. 185, sed ἀναμένοντες codd. 196. et 3385. et Lloydii MS. Non extant hæc, quæ ex canonum editionibus desumpsi, in codd. 158. et 205. Rei gestæ conclusionem nobis in scriptis servavit Liberatus Diaconus in *Breviario* suo, cap. xiv. *Dioscorus quidem exulare in Gangrena civitate præceptus est; reversi sunt autem Alexandriam, qui cum eo venerant episcopi et clerici, Athanasius Busiridos episcopus, et Nestorius Phlagoneos, et Auxonius Sebennytensis, et Macarius Chabasenensis, qui consederant in Calchedone, et anathematizaverunt Eutychen et ejus dogma, cum Dioscori damnatione, epistolæ papæ Leonis subscribentes, ut cum omnium civium voluntate eligerent ordinandum episcopum, sacris ob hoc literis præcedentibus ad Theodorum tunc augustalem*, p. 97. edit. Garnerii. Hinc liquet, subscripsisse Leonis epistolæ, antequam ab urbe discederent, Ægyptios episcopos. Interea insulsa sunt et corruptissima Latina illa ab Ehingero in editionem suam

Canonum Witebergensem undecunque desumpta, certe a Dionysio Exiguo haud profecta.

IN DEFINITIONEM FIDEI.

P. 76. l. 1. DEFINITIONEM FIDEI] De hac Definitione ita Secunda Professio Fidei ineunte sæculo octavo scripta, quæ ex *Libro Diurno Romanorum Pontificum* deprompta infra sistitur. *Pro hujusmodi ergo de incarnatione Dei Verbi regulis explanandis etiam quartum sanctum* 630 *patrum sanctorum concilium sub augustæ memoriæ Marciano imperatore in Calchedona concurrit, cui apostolicus papa Leo per legatos et vicarios præfuit, cujus, Dei gratia reserante, venerabili tomo firmati patres sententialiter promulgaverunt, ex duabus et in duabus naturis, sive substantiis, id est, Deitate, atque humanitate, unum eundemque Filium Dei Dominum Jesum Christum; et quod in nullo perempta sit differentia naturarum, magis autem, salva proprietate, utraque natura in unam personam atque subsistentiam concurrerit: etenim ex quibus eum veraciter subsistere credimus, in eisdem inconfuse, inseparabiliter et indivise, et esse, et contemplari, nihilominus prædicamus.*

P. 75. l. 20. πρὸς ζῆλον ἀνέστησε] Cum vertat vetus interpres *ad zelum* fidei *suscitavit*, fortasse, ut emendetur locus, scribendum est πρὸς ζῆλον τῆς πίστεως ἀ.

Ibid. l. 21. καὶ τοὺς ἁπανταχῆ] For. scribendum ὃς καὶ τ. ἀ. Habent *qui* undique, duæ hujus Definitionis Interpretationes Latinæ a Stephano Baluzio in *Nova Collectione Conciliorum* collocatæ pag. 1389–1392. Altera harum interpretationum tantum priorem partem Definitionis præstat.

P. 76. l. 3. αὐτὴν καταπιαίνειν] Legendum est αὐτά. Habent *eas*, quæ editæ sunt interpretationes Latinæ apud Concilia, sed omittente locum, ut videbis, interpretatione hic subjecta.

Ibid. l. 10. τὴν τάξιν καὶ τοὺς περὶ τῆς πίστεως ἅπαντας τύπους φυλάττοντες] Num significat hoc loco vox ἡ τάξις synodi Ephesinæ statuta, quæ ad ordinem et disciplinam ecclesiæ spectabant? Habet apostolus *ad Colossenses*, βλέπων ὑμῶν τὴν τάξιν, καὶ στερέωμα τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ὑμῶν. ii. 5.

P. 77. l. 2. οἱ τῆς ἀληθείας ἀθετεῖν ἐπιχειροῦντες—τὰς κενοφωνίας ἀπέτεκον] Apud Euagrium *Hist. Eccl.* ii. 4. ubi hujus Definitionis partes aliquot afferuntur, positum est, οἱ τῆς ἀληθείας ἔχθροι ἀθετεῖν ἐπεχείρουν—καὶ τὰς κ. ἀ. Verum faciunt cum Conciliorum lectione Latinæ interpretationes,

immo, ut jam reperi, Nicephorus Callistus, qui in lib. I. *Hist. Eccl.* c. 6. et Theorianus in *Dialogo* suo *cum Catholico Armeniorum* apud *Auctarium Ducæanum Bibliothecæ Patrum* p. 476. similiter atque Euagrius Definitionem excerpserunt. Theophanius autem pro κενοφωνίας posuit καινοφωνίας, omnibus interpretibus hanc vocem recte fortasse agnoscentibus.

P. 77. l. 21. ἐπάγοντες] Adnotata est ad marg. Conciliorum lectio varians ἐπεισάγοντες, quæ apud Euagrium Nicephorum Theorianumque extat. In textum recipi fortasse debuerat.

Ibid. l. 23. γραφικαῖς μαρτυρίαις τρανώσαντες] Fortasse designantur scripta, quæ haud supersunt.

Ibid. l. 29. συνοδικὰς ἐπιστολὰς πρὸς Νεστόριον καὶ πρὸς τοὺς τῆς ἀνατολῆς] Addit ἐπισκόπους Nicephorus quidem; hanc vero vocem agnoscunt neque alteri scriptores, nec vett. Interpretes. Interea in actis Ephesinis nulla extare videtur synodica epistola ad Orientales.

P. 78. l. 2. ἑρμηνείαν δὲ τῶν ἐν εὐσεβεῖ ζήλῳ] Pro eo quod est, institutio hominum de sensu symboli. Habet vetus Interpretatio, quæ a Baluzio edita est pag. 1391. *Novæ Collectionis Conciliorum, Interpretationem eorum, qui religioso zelo salutaris symboli cupiunt intellectum.* Nec dissimiliter vertitur in utraque Latina Interpretatione Conciliis adjecta. Sed variant inter se in vocibus vertendis quatuor alii apud Baluzii opus hujus Definitionis interpretes, aliis ad literam, aliis ad sensum loci vertentibus. Habent τῶν ἐν εὐσεβεῖ ζήλῳ Euagrius, Nicephorusque, sed Concilia et Theorianus ἐν omittunt, quod recepi.

Ibid. l. 4. τῆς μεγίστης καὶ πρεσβυτέρας Ῥώμης] Voces καὶ πρεσβυτέρας ex Euagrio adjeci, adstipulante veteri interpretatione hic subjecta, ac Nicephoro.

Ibid. l. 8. τῇ τοῦ μεγάλου Πέτρου ὁμολογίᾳ] Apud *S. Matthæum*, xvi. 16.

Ibid. l. 11. τὴν τῶν ὀρθῶν δογμάτων βεβαίωσιν] Concilia et Theorianus ὀρθοδόξων. Ex Euagrio et Nicephoro locum correxi.

Ibid. l. 18. τοῦ δούλου μορφὴν παραπαίοντας] *Formam* Dei *negantes*, habet Interpretatio, quæ sequitur, Latina, sed *servi* ad marg. positum est. Verbum autem παραπαίοντας, *delirantes dicunt*, bene redditur in Interpretationibus apud Concilia positis. Verba addidi Interpretationi subsequenti.

Ibid. l. 22. ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ὁμολογοῦμεν—καὶ συμφώνως] Ita locum ex Euagrio consentiente Nicephoro correxi; dum minus commode, sed faventibus Interpretibus, Con-

cilia habent ὁμολογεῖν pro ὁμολογοῦμεν, particula καὶ omissa ante συμφωνῶς. Similiter constructa verba sunt apud Theorianum, et ubi affertur locus in *Patrum Doctrina De Verbi Incarnatione*, pp. 37. 47. quod quidem opus partim edidit cardinalis Maius in vol. VII. *Collectionis Vett. Scriptorum Novæ*, Romæ 1833.

P. 79. l. 5. ἐν δύο φύσεσιν] Concilia ἐκ δύο φύσεων. Legendum monuit post alios cl. Venema ἐν δύο φύσεσι, *Hist. Eccl.* vol. IV. p. 477. Habetque tam Interpretatio quæ hic posita est, quam illa apud Concilia Chalcedon. et CPol. II. *in duabus naturis*, imo vero Euagrius et plus semel Theorianus ἐν δύο φύσεσιν. Verum lege Venemam ipsum hæc scribentem: "Quinta actione, cum fidei definitio contra Eu-" tychen prælecta, et a majore parte adprobata esset, inter-" cesserunt cum aliis Legati papæ, contendentes, eam esse " mancam, eique verba Leonis papæ ex ejus epistola esse in-" serenda: unde ingens orta est contentio. Reclamarunt enim " maximam partem episcopi, *definitio est orthodoxa, Spiritus* " *S. eam dictavit, qui non subscripserit hæreticus est.* Sed alii " contra clamarunt, tenentes, hæresin Eutychianam non " clare satis per eam jugulari, quia tantum habebat, *confi-* " *temur, Christum esse ex duabus naturis post adunationem:* " quod ab Eutyche etiam dici poterat. Synodo hac ratione " scissa, Marcianus, de eo certior factus, novam jussit cudi " definitionem, quæ prælecta omnium meruit calculum. " Verba itaque ex Leonis epistola, Senatu id suggerente, " et Legatis instantibus, addita sunt, quibus dictum est, " Christum non tantum ex duabus naturis esse, sed et in " duabus, seu esse in eo *duas naturas unitas inconfuse, in-* " *convertibiliter, indivisibiliter*, Gr. ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, " ἀδιαιρέτως, ἀχωρίστως. Legitur quidem in Græco textu " ἐκ δύο φύσεων, sed legi debere ἐν δύο φύσεσιν *in duabus* " *naturis* multa comprobant, et jam occupatum est. Hanc " secundam formulam Imperator cum actione sequente " præsens confirmasset habita oratione, ei varie a patribus " synodi adclamatum est." Hæc Venema. At vero potius propter istam varietatem lectionis, quippe non tantum apud Concilia, sed et in una Theoriani ῥήσει, formula ἐκ δύο φύσεων comparente; et præterea quoniam diserte refert *Secunda Professio Fidei Pontificia*, a me supra adducta; concilium hoc Chalcedonium prædicasse unum eundemque Christum *ex duabus et in duabus naturis;* adducor, ut credam, legendum esse hoc loco, ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν Χριστὸν——ἐκ δύο φύσεων, καὶ ἐν δύο φύσεσι. Convenitque ipsa rei historia.

Proxime ante præfixit Euagrius Ἰησοῦν voci Χριστὸν, dissentientibus vero antiquis interpretibus.

P. 79. l. 7. *οὐδαμοῦ*] Scribunt omnes *οὐδαμοῦ* cum *Patrum Doctrina*, quod opusculum supra a me commemoratum *μετὰ* pro *διὰ* minus recte præstat. Post paulo *οὐχ ὡς εἰς* pro *οὐκ εἰς* ex Euagrio et Nicephoro recepi.

Ibid. l. 17. *ἑτέραν πίστιν* &c.] Quæ usque ad hujus Definitionis finem sequuntur, ipsa verba sunt Ephesini canonis septimi, conditi a patribus post lectum symbolum Nicænum; sed addita hic vox est *μονάζοντες*. Vid. supra p. 9.

Ibid. l. 27. *Μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ τόμου*] Permissa fuerat definitionis hujus forma curæ trium et viginti patrum concilii, e quibus, ut constat, fuerunt archiepiscopus CPtanus, sedisque Romanæ vicarii, et Antiochiæ atque Hierosolymæ episcopi. Vide Actionem V. *Concilii Chalcedon.* p. 559. ed. Labbe.

P. 80. l. 7. *δῆλα τῇ θείᾳ γενήσεται κορυφῇ*] Imperatori declarabuntur.

Ibid. l. 16. imperatorum Valentiniani ac Martiani] Ordo imperatorum ab interprete Latino mutatus videtur, propterea quod apud Occidentem regnabat Valentinianus.

P. 81. l. 31. Monachomenos] Contra *Pneumatomachos* Hæresis est lxxiv. apud Epiphanium.

P. 82. l. 20. promistionem] H. e. permistionem. *Promiscue, promisce, promisceo*, apud auctores scribitur.

EXCERPTUM EPISTOLÆ

S. JOANNIS CHRYSOSTOMI

AD CÆSARIUM MONACHUM.

PRÆFATIO.

Ex Jacobi Basnagii Animadversione Historica in Epistolam S. Joannis Chrysostomi ad Cæsarium Monachum; in tomo primo novæ editionis Lectionum Antiquarum Henr. Canisii, p. 226. *Amstel.* 1725.

AN genuina sit Epistola Chrysostomi ad Cæsarium, per sæculum integrum et ulterius agitata fuit controversia inter theologos, qui etiam criticos agebant. Laudaverat P. Martyr exœnobita Dominicanus [in Locis suis Communibus, alibique] hæc verba tanquam Chrysostomi, ex quibus argumenta transubstantioni opposita educebat adversus eos, qui sibi Chrysostomum hac in re testem et defensorem fidei suæ propugnabant. *Sicut enim* (hæc sunt verba Chrysostomi quæ controversiæ locum dederunt) *antequam sanctificetur panis, panem nominamus; Divina illum sanctificante gratia, mediante sacerdote, liberatus est appellatione panis*, dignus autem est habitus Dominici corporis appellatione, etsi natura panis in eo permaneat.

Conjiciet facile lector, quid theologos moverit, ut dicam falsitatis impingerent Pet. Martyri; ipsis occasionem aliquam præbuerat, cum nec codicem MS. nec Dominicanorum Florentinorum bibliothecam, in qua latebat codex MS. revelasset. Augebat dubium casus, qui humanam Martyris prudentiam effugiebat: Exemplar ex codice Florentino a se descriptum deposuerat in bibliotheca Cranmeri, tanquam fidei suæ monumentum, quo confugere possent eruditi, qui propriis oculis eam firmare vellent; sed in cineres redacta aut direpta Cranmeri bibliotheca sub regno Mariæ. Hanc arripuerunt ansam theologi, non modo Martyrem, sed et præsides Anglicanos, qui Martyrem tuebantur, tanquam fraudis conscios et vindices exagitandi. Invaluit ab eo tempore hæc sententia apud omnes catho-

licos, Chrysostomum talia nequaquam scripsisse, et Martyrem non modo deceptum, sed fraudis authorem, opus spurium, et forsan, Annii Viterbiensis impostorumque plurimorum arte et methodo, hanc Epistolam finxisse, ut fucum inimicis faceret. Et revera latuit Epistola, donec Emericus Bigotius, mihi a teneris annis ad mortem usque amicissimus, qui an eruditione vastissima, aut morum integritate potius laudari debeat, in dubio reliquit, hanc ex eodem codice apud Dominicanos latitante, descripsit et in Galliam attulit. Artes monachorum qui noverat, eos, Martyris exemplo, celavit, et frequenter eorum bibliothecam pervolvens, plura ex aliis codicibus descripsit, ut intentum obtineret; et ne, dilacerato codice, fraudis accusari posset apud eruditos, integrum reliquit. Hoc opusculum in lucem erat prodituram cum vita Chrysostomi a Palladio scripta, et scriptis Patrum, quæ Bigotius itinerando transscripserat: sed censores librorum ei litem intentaverunt circa locum superius a nobis indicatum; metuentes scilicet triumphos, quos ex verbis doctoris ecclesiæ vetustissimi sibi pollicebantur reformati, autoritatem regiam interpellaverunt. Jussit rex Epistolam ad Cæsarium, jam editam, dilacerari. Argumentum habes in lacuna, quæ post Palladii Vitam Chrysostomi observatur a pagina 235. ad 245. Pœnituit postmodum D. Faure, amicum Bigotii, et tamen consilii tam iniqui autorem; quippe qui maluerit P. Martyrem a crimine falsitatis olim objecto vindicari, quam Chrysostomum transsubstantiationi oppositum, hac iniquitate publica, confiteri: sed latam a pauco tempore sententiam impulsu censorum rex noluit revocare. Perierat ergo denuo hæc Epistola, et æterno fuisset damnata silentio, nisi nostras in manus incidisset Exemplar aliquod Bigotianum, quod publici juris fecimus ab anno 1687. [At vero scimus recusas fuisse anno 1686 in Anglia has schedas Bigotianas; imo etiam antecedente anno Epistolam ad Cæsarium Lugduni Batavorum a Steph. Lemoynæo publici juris esse factam. Sic ait Cavius in *Historia Literaria* sua, voce S. Joan. Chrysostomus, "—Tan- " dem paucis abhinc annis v. cl. Emericus Bigotius ver- " sionem istam ex codice Florentino in bibliotheca Domi-

" nicanorum D. Marci asservato a se descriptam, Palladii " dialogo de Vita Chrysostomi subnexuit. Verum impres- " sione ad umbilicum perducta epistolam a reliquis divulsam " supprimendam curarunt censores aliquot Sorbonici, de " qua insigni fraude merite conquestus est ex reformatorum " gente Parisiensis theologus (cl. Allix.) Expostulat. l. XII. " Anastasii in Hexaem. præmissa Lond. 1682. Interea " nos non contemnendum hujus epistolæ fragmentum Græ- " cum ex bibliothecæ Arundelianæ antiquo codice MS. in " *Chartophylace* nostro p. 69. edidimus." (Sed illud de pane consecrato non edidit ibi Cavius.) " Eodem circiter tem- " pore Stephanus Le Moyne de antiquitate ecclesiastica " præclare meritus integram versionem Latinam plurimis " quidem mendis scatentem inter *Varia sua Sacra* exhibuit. " Nec laude sua fraudandus est clarissimus ecclesiæ Angli- " canæ theologus" (Guillelmus Wakius, postea archiepi- scopus Cantuariensis) " qui ipsam quaternionem a docto- " ribus Sorbonicis e codice Bigotiano abscissam nactus, cum " Expositionis suæ adversus Meldensem episcopum Vin- " diciis patrio sermone editis Londini 1686, una cum præ- " fatione Bigotiana, et fragmentis Græcis, quotquot reperire " poterant, quæque ad editionem suam ornandam collegerat " Bigotius, fideliter subjecit." Hæc Cavius, *Hist. Lit.* vol. I. pag. 315. Sed, quod mireris, Basnagius ipse, cum anno 1687. ad exemplar Bigotianum epistolam Chrysostomi edidit, pri- orem illam Anglici theologi editionem communicatam secum fuisse a Gilberto Burnetto (postea Sarisburiensi episcopo) memorabat. Pergit scribere Basnagius.] Illam deinde edidit eruditissimus Harduinus, et subtilissima dissertatione circa sacramentum altaris, Chrysostomum a sententia quam ferebant ipsius verba, vindicare tentavit; his potissimum argumentis, quod φύσις, aut *natura*, panis significet non substantiam, quæ percipitur oculis et manu tangitur, sed mera accidentia: et ex eo quod natura divina Christi im- manens humanitati, corpus ejusdem Christi debeat inhærere pani, et per consequens transubstantiari, ut comparatio valere possit. Nos a controversia penitus alieni hæc obser- vaturi sumus: primo, miramur, quanta fides haberi debet

iis, qui anticipatis opinionibus tenaciter addicti, nec periculis imminentibus sese objicere audentes, præfricta fronte negant quæ verissima sunt, et metu perculsi regem ipsum adeunt, ne veritati lux aliqua possit affulgere: deinde, ubi subeundum est periculum, sententiam mutant, et interpretationibus alienis verborum usum immutare conantur, ut fidem patris ab iis alienissimi declinare possint. Nunc indubitata est Epistola Chrysostomi, confitentibus ipsis, qui majori partium studio tenebantur. Deinde qui prima elementa linguarum norunt, confiteri debent, et apud Græcos *φύσιν*, et *naturam* apud interpretes Latinos significare, non accidentia, sed *substantiam* ipsam, sive naturam panis quæ *remanet*. Denique, si Chrysostomus audiatur, elementum liberatur solummodo *appellatione panis*; mutatur nomen et substantia remanet. Sic Basnagius; pergens post hæc exponere, quæ fuerit Apollinaris Laodiceni de duabus naturis Christi sententia, quam confutat in hac epistola Chrysostomus; deinde respondere argumentis cl. Scipionis Maffei, qui in epistola ad Basnagium rationibus usus aliquibus opusculum a Chrysostomo abjudicare studuerat. Montfauconio vero Chrysostomi opera edenti verisimile videbatur, auctorem epistolæ sæculo vixisse Eutychiano, et finxisse se contra librum Apollinaris, in multis quidem cum Eutyche sentientis, scribere, ut supponeret epistolam Chrysostomo diu ante hæresim Eutychis ortam morte functo. Hoc refert Harles. ad Fabricii *Biblioth. Gr.* vol. VIII. p. 541. de Montfauconio, cujus quidem editio S. Chrysostomi mihi nunc demum ad manum est. Tamen antiquissimam epistolam esse consentiunt omnes, quæ et S. Joanni Chrysostomo attribuitur, non tantum in codicibus scriptis, qui nomen ejus in titulo præferunt, verum etiam Chrysostomi esse dicitur a sex veteribus auctoribus, quorum nonnulli, ut Joannes Damascenus, verba quædam ex illo excerpserunt. Verum quidquid de auctore epistolæ fiat, opinatos esse veteres manere panis naturam seu substantiam in eucharistia, probat scriptoris hujus argumentum, sive illustratio, pro existentia duarum naturarum in Christo ex permansione panis in sacramento petitum.

EXCERPTUM

S. JOANNIS CHRYSOSTOMI,

EX VET. LATINA INTERPRETATIONE

EPISTOLÆ EJUS AD CÆSARIUM MONACHUM,

EDIT. JOAN. HARDUINI, PARIS. 1689.

——Et forsitan dicunt, Et quomodo Dominus dicit, *Ut quid me vultis occidere, hominem qui veritatem vobis locutus sum, quam audivi a Deo?* (*Joan.* viii. 40.) Bene et omnino sapienter hoc dicendum (*for.* dictum) est: neque enim ex hoc ab inhabitanti defraudabatur Deitate; sed significare volens patientem naturam, *hominis* memoriam fecit; propter quod et Deus et homo Christus. Deus propter impassibilitatem, homo propter passionem. Unus Filius, unus Dominus; idem ipse proculdubio unitarum naturarum unam dominationem, unam potestatem possidens, etiamsi non consubstantiales existunt, et unaquæque incommixtam (incommixta *Petrus Martyr*) proprietatis conservat agnitionem, propter hoc quod inconfusa sunt duo. Sicut enim antequam sanctificetur panis, panem nominamus, divina autem illum sanctificante gratia, mediante sacerdote liberatus est quidem appellatione (ab appellatione, *Lemoynœi Apographum, et Monfauconii edit. S. Joan. Chrysost.*) panis, dignus autem habitus est Dominici corporis appellatione, etiamsi natura panis in ipso permansit, et non duo corpora, sed unum corpus Filii prædicatur;

FRAGMENTUM.

Sic et hic divina ἐνιδρυσάσης, (An ἐνύδρως.) id est, inundante corpori natura, unum filium, unam personam utraque hæc fecerunt: agnoscendum tamen inconfusam et indivisibilem rationem, non in una solum natura, sed in duabus perfectis. Si enim unius, quomodo id quod inconfusum est? quomodo quod indivisibile? quomodo unitio dicitur aliquando? Sibimetipsi enim uniri quæ una est, aut confundi, aut dividi impossibile est. Quod ergo infernum evomuit, unam in Christo naturam dicere? Putamus divinam solam nominantes, non omni modo unam negant, (*legendum ex Damasceno, interprete Turriano, apud Henr. Canisium* t. IV. p. 211. Aut enim divinam solam nominantes, omni modo humanam negant. *Harduin.*) nostram dico salu-

Οὕτω κἀνταυθα τῆς θείας αὐτῷ φύσεως ἐνιδρυσάσης, (*alii* Οὕτω καὶ ἐνταῦθα τῆς θείας ἐνιδρυμένης τῷ σώματι) ἕνα υἱὸν, ἓν πρόσωπον, τὸ συναμφότερον ἀπετέλεσε, γνωριζόμενον μέντοι ἀδιαιρέτῳ καὶ ἀσυγχύτῳ λόγῳ· οὐκ ἐν μιᾷ μόνῃ φύσει, ἀλλ' ἐν δυσὶ τελείαις· ἐπὶ γὰρ μιᾶς, πῶς τὸ ἀσύγχυτον; πῶς τὸ ἀδιαίρετον; πῶς ἡ ἕνωσις λεχθείη ποτέ; ἑαυτῇ γὰρ τὴν μίαν ἑνοῦσθαι ἢ συγχεῖσθαι, ἢ διαιρεῖσθαι ἀδύνατον. Ποῖος οὖν ἅδης ἐξηρεύξατο μίαν (for. ἐξηρεύξατο τὸ μίαν) ἐπὶ Χριστῷ φύσιν λέγειν, μετὰ τὴν ἕνωσιν; ἢ γὰρ τὴν θείαν φύσιν κρατοῦντες, τὴν ἀνθρωπίνην ἀρνοῦνται, φημὶ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν· ἢ τὴν ἀνθρω-

πίνην κατέχοντες, τῆς θείας φύσεως τὴν ἄρνησιν ποιοῦνται. πεὶ λεγέτωσαν ποία ἀπολώλεκε τὸ ἴδιον; εἰ γὰρ ἔτι ἔῤῥωται ἡ ἕνωσις, πάντως καὶ μετὰ τῆς ἑνώσεως ἰδιώματα ἀποσώζεσθαι ἀνάγκη. ἐπεὶ οὐχ ἕνωσις τοῦτο, ἀλλὰ σύγχυσις καὶ ἀφανισμὸς τῶν φύσεων. Hæc attulit Joannes Damascenus ex Chrysostomi Epistola ad Cæsarium Monachum. Tom. I. *Operum S. Joan. Damasceni* pag. 427. ed. Lequien.

tem; aut humanam retinentes non divinæ abnegationem faciunt. (*Expungenda negandi particula; nisi si interrogatio est. Harduin.*) Dicant quæ perdidit quod proprium erat. (*Hoc est, utra natura perdidit proprietates suas? Prius legebatur*, dicantque. *Harduin.*) Si enim unus est, salva nobis est unitio (*legendum denuo ex Damasceno*, si enim adhuc salva. *Harduin.*) omni modo, et ea quæ unitioni sunt propria salvari necesse est. Si enim non, nec unitio sed confusio et abolitio. edit. Harduin. Paris. 1689.

ANNOTATIONES

IN EXCERPTUM

S. JOANNIS CHRYSOSTOMI

EX EPISTOLA AD CÆSARIUM MONACHUM.

P. 127. l. 10. neque enim ex hoc ab inhabitanti] Non habere voces *hoc ab* MStum, quo usus est Bigotius, testis est Montfauconius, qui illas omisit in editione sua *S. Joannis Chrysostomi*, tom. III. p. 744. sed Bigotium locum ita restituisse ait.

Ibid. l. 17. incommixtam] Petrus Martyr in libro suo *de Eucharistia* testem Chrysostomi verba afferens habet *incommixta*; ac supra *consubstantialiter* pro adjectivo *consubstantialis*.

P. 128. Οὕτω κἀνταυθα &c.] Græca hæc ex Lequiena deprompta sunt editione *S. Joannis Damasceni* Parisiis typis impressa anno 1712. Damascenus enim ad calcem libri sui *Contra Jacobitas* hanc ῥῆσιν attulisse se ait ex *S. Joannis Chrysostomi Epistola ad Cæsarium Monachum*. Partem insuper ῥήσεως afferri apud Nicephorum CP. in *Antirrheticis*, MS. atque Anastasium, hoc est, ad voces μίαν ἐπὶ Χριστῷ λέγειν φύσιν, referunt Hen. Canisius in tom. I. *Var. Lect.* p. 230. et cl. Montfauconius ad *Chrysostomum*. Porro indicat ad oram editionis suæ Harduinus, Euthymium quoque in *Panoplia* parte 22. lit. xvi. verba protulisse usque ab illis ἕνα υἱὸν ad vocem τελείαις. Atque Theorianum hujus epistolæ nonnulla verba attulisse in *Legatione ad Armenios* infra ostendit in nota, quæ sequitur, Harduinus. Quin et Leontius Hierosolymitanus *Contra Monophysitas*, quod quidem opus primus edidit anno 1833. cl. cardinalis Angelus Maius, verba, quæ sequuntur, cum aliis nonnullis adduxit; Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἐκ τῆς πρὸς Καισάριον ἐπιστολῆς: Γνωρίζομεν μὲν τῷ ἀσυγχύτῳ καὶ ἀδιαιρέτῳ λόγῳ οὐκ ἐν μιᾷ φύσει ἀλλ' ἐν δύσι τελείαις. καὶ μετ'

ὀλίγα. Ποῖος οὖν ἅδης ἐξηρεύξατο μίαν ἐπὶ τοῦ Χρίστου λέγειν φύσιν; Adi pagg. 130 et 135. tom. VII. *Novæ Collectionis Scriptorum Vet. e Vaticanis codicibus ab Angelo Maio editæ.*

P. 128. l. 3. ἐνιδρυσάσης] Ita legit vetus Latinus Interpres, atque ita etiam Joan. Damascenus. Vox ἐνιδρυμένης magis quadrat. Apud veterem interpretem legebatur ἐνιδρυσάσης, id est, *inundante*, mendose pro *insidente*. MONTFAUCON. Verbum quidem ἐνιδρυμένης fortasse apud Nicephorum et Anastasium extabat; certe habent illud Wakius Bigotium secutus, Basnagius, Harduinus, Montfauconius; alteri vero lectioni ἐνιδρυσάσης *collocante* se apud Joannem Damascenum positæ, favet vetus interpres, qui tamen ἐνυδρωσάσης *inundante* invenisse videtur. Apud Damascenum quoque a Lequieno editum extat αὐτῷ pro τῷ σώματι, sed a contraria stat parte vetus interpres.

Ibid. l. 4. τὸ συναμφότερον ἀπετέλεσε] Ita Damascenus, sed τὰ συναμφότερα Theorianus, et τὰ συναμφότερα ἀπετέλεσεν habent Wakius et Basnagius, τὰ συναμφότερα ἀπετέλεσαν Harduinus, τὸ συναμφότερον ἀπετέλεσαν Montfauconius.

Ibid. l. 8. ἀδιαιρέτῳ καὶ ἀσυγχύτῳ λόγῳ] Ita Damascenus et Leontius Hieros. a Maio nuper editus. Habent Wakius, Basnagius, et Montfauconius, ἀσυγχύτως ἀδιαιρέτῳ λόγῳ, Wakio et Basnagio corrigentibus ἀσυγχύτῳ καὶ ἀδιαιρέτῳ λόγῳ, cui quidem verborum ordini favet vetus interpres.

Ibid. l. 10. οὐκ ἐν μιᾷ μόνῃ φύσει] Bigotianum exemplar οὐκ ἐν μιᾷ φύσει. Theorianus in legatione ad Armenios Γνωρίζομεν μέντοι ἀσυγχύτως, λέγω οὐκ ἐν μιᾷ μόνῃ φύσει, &c. HARDUINUS. Theorianus, qui ut supra indicatum est, in opusculo cum hoc titulo, sed sæpius dicto, *Dialogo cum Catholico Armeniorum*, ex *Definitione Fidei Chalcedoniana* tot ῥήσεις excerpsit, ex hac epistola verba hujus scriptoris ita affert; ἀλλὰ καὶ ὁ θεῖος Χρυσόστομος ἐν τῇ πρὸς Ἀκάκιον (Cæsarium) τὸν μόναχον ἐπιστολῇ φησίν· ἕνα υἱὸν ἓν πρόσωπον τὰ συναμφότερα, γνωριζόμενον μέντοι ἀσυγχύτως, ἀδιαιρέτως λέγων, οὐκ ἐν μιᾷ μόνῃ φύσει, ἀλλ' ἐν δύσι τελείαις. apud *Auctarium Ducæanum Bibliothecæ Patrum*, vol. I. p. 457. Agnoscit vocem μόνῃ præter vet. interpretem Damascenus quoque, qui et τῇ ante φύσει addit. A Leontio vero Hieros. vox μόνῃ abest.

Ibid. l. 14. πῶς ἡ ἕνωσις] Omiserunt articulum ἡ Harduinus et Montfauconius, quem habent Wakius et Basnagius, Damasceno eum firmante. Minus autem bene apud eundem Damascenum ter legitur ποῦ pro πῶς, deficitque τὴν μίαν in ῥήσει ejus.

P. 128. l. 18. Ποῖος οὖν ᾖδης] Ita MS. noster (Anastasii). Sic Athanasius in epistola ad Epictetum, quæ est de eodem argumento: Ποῖος ᾖδης ἠρεύξατο, &c. Et Ambrosius libro de mysterio incarnat. Dominicæ, cap. VI. *Emergunt alii, qui carnem Domini dicunt, et divinitatem unius esse naturæ. Quæ tantum sacrilegium inferna vomuerunt?* HARDUIN. Deficit οὖν apud Damascenum.

Ibid. l. 19. ἐξηρεύξατο μίαν ἐπὶ Χριστῷ λέγειν φύσιν] Habent ἐπὶ Χριστοῦ, Damascenus et Leo Hieros. Sed melius Wakius, Basnagius, Harduinus, Montfauconius præstant ἐπὶ Χριστῷ, vetere quoque interprete vertente, *in Christo*. Num scribendum est ἐξηρεύξατο τὸ μίαν?

Ibid. l. 21. μετὰ τὴν ἕνωσιν] Hoc extat apud Damascenum, cui nihil respondet in Latinis, idemque relictum est a Montfauconio; qui primus reliquam ῥῆσιν Græcam post voces λέγειν φύσιν ex Damasceni Lequiena editione sumptam in editione sua Chrysostomi adposuit.

Tanquam accessionem veritatis duas THEODORETI ῥήσεις hic affero ex *Eranista* seu *Polymorpho ejus* desumptas.

Ἠβουλήθη (Servator noster) τοὺς τῶν θείων μυστηρίων μεταλαγχάνοντας, μὴ τῇ φύσει τῶν βλεπομένων προσέχειν, ἀλλὰ διὰ τῆς τῶν ὀνομάτων ἐναλλαγῆς πιστεύειν τῇ τῆς χάριτος γεγενημένῃ μεταβολῇ· ὁ γὰρ δὴ τὸ φύσει σῶμα σῖτον καὶ ἄρτον προσαγορεύσας (*Joan.* vi. *sæpe*), καὶ αὖ πάλιν ἑαυτὸν ἄμπελον ὀνομάσας (*Joan.* xv. 1. 5.), οὗτος τὰ ὁρώμενα σύμβολα τῇ τοῦ σώματος καὶ αἵματος προσηγορίᾳ τετίμηκεν, οὐ τὴν φύσιν μεταβαλών, ἀλλὰ τὴν χάριν τῇ φύσει προστεθεικώς. Theodoreti *Dial. I. Immutabilis* dictus. p. 26. tom. VII. edit. Schulze, p. 18. ed. Sirmondi. *Volebat eos, qui divinis mysteriis participant, non attendere ad naturam eorum quæ cernuntur, sed per nominum mutationem mutationi quæ ex gratia facta est fidem adhibere. Qui enim corpus naturale frumentum et panem appellavit, et vitem rursus se ipsum nominavit, is visibilia symbola corporis et sanguinis appellatione honoravit, non naturam mutans, sed naturæ gratiam addens.*

Ejusdem Theodoreti sunt istæc in Dialogo secundo dicto *Inconfusus*.

Postquam dixit hæreticus Eutychianus Eranistes: Ὥσπερ τοίνυν τὰ σύμβολα τοῦ Δεσποτικοῦ σώματός τε καὶ αἵματος, ἄλλα μέν εἰσι πρὸ τῆς ἱερατικῆς ἐπικλήσεως, μετὰ δέ γε τὴν

ἐπίκλησιν μεταβάλλεται, καὶ ἕτερα γίνεται· οὕτω τὸ Δεσποτικὸν σῶμα μετὰ τὴν ἀνάληψιν, εἰς τὴν οὐσίαν μετεβλήθη τὴν θείαν his respondet orthodoxus: Ἑάλως αἷς ὕφηνες ἄρκυσιν. οὐδὲ γὰρ μετὰ τὸν ἁγιασμὸν τὰ μυστικὰ σύμβολα τῆς οἰκείας ἐξίσταται φύσεως. μένει γὰρ ἐπὶ τῆς προτέρας οὐσίας, καὶ τοῦ σχήματος, καὶ τοῦ εἴδους, καὶ ὁρατά ἐστι καὶ ἁπτὰ, οἷα καὶ πρότερον ἦν, νοεῖται δὲ ἅπερ ἐγένετο, καὶ πιστεύεται καὶ προσκυνεῖται, ὡς ἐκεῖνα ὄντα ἅπερ πιστεύεται. παράθες τοίνυν τῷ ἀρχετύπῳ τὴν εἰκόνα, καὶ ὄψει τὴν ὁμοιότητα, χρὴ γὰρ ἐοικέναι τῇ ἀληθείᾳ τὸν τύπον, καὶ γὰρ ἐκεῖνο τὸ σῶμα τὸ μὲν πρότερον εἶδος ἔχει, καὶ σχῆμα καὶ περιγραφὴν, καὶ ἁπαξαπλῶς εἰπεῖν, τὴν τοῦ σώματος οὐσίαν· ἀθάνατον δὲ μετὰ τὴν ἀνάστασιν γέγονε, καὶ κρεῖττον φθορᾶς, καὶ τῆς ἐκ δεξιῶν ἠξιώθη καθέδρας, καὶ παρὰ πάσης προσκυνεῖται τῆς κτίσεως, ἅτε δὴ σῶμα χρηματίζον τοῦ Δεσπότου τῆς φύσεως. pag. 126. edit. Schulze, pag. 85. edit. Sirmondi.

ERAN. *Sicut ergo symbola Dominici corporis et sanguinis alia sunt ante sacerdotis invocationem, post invocationem vero mutantur, et alia fiunt; ita Dominicum corpus post adscensionem in divinam substantiam mutatum est.* OETH. *Retibus quæ ipse texuisti captus es. Neque enim symbola mystica post sanctificationem recedunt a sua natura. Manent enim in priore substantia et forma, et conspici tangique possunt, sicut et prius: intelliguntur autem ea esse quæ facta sunt, et creduntur et adorantur, ut quæ illa sint, quæ creduntur. Confer igitur imaginem cum archetypo, et videbis similitudinem. Oportet enim figuram similem esse veritati. Illud enim corpus priorem habet formam et figuram, et circumscriptionem, et, ut semel dicam, corporis substantiam: immortale autem post resurrectionem, et immune a corruptione factum est, sedemque a dexteris adeptum, et ab omni creatura adoratur, quia corpus Domini naturæ appellatur.*

Cæterum se opposuit cavillationibus contra verum atque apertum utriusque ῥήσεως sensum a cardinali Perronio motis Edmundus Albertinus *de Sacramento Eucharistiæ*, l. II. cap. 2. et seqq. Feliciter itidem est insecutus usque ad latebras suas nuperos quosdam Theodoreti interpretes Georgius Stanleius Faber, vir meritus optime de ecclesia, in libro *de Difficilibus Romanismi*, quem Anglica lingua scripsit, atque jam denuo edidit, lib. II. c. 3. p. 320—322, et 360—365. Quæ vero ab altera parte dici solent contra sensum verum istorum omnium testimoniorum ex SS. patribus in hac re adductorum, ea nobis promit urgetque

vir cl. Josephus Aloys. Assemanus Dissert. de Origine Liturgiarum apud *Codicem Liturgicum Eccles. Univ.* pag. 76–83. vol. IV. Romæ 1751. Quid denique Joannes Stiltingus e Soc. Jesu, Basnagii præfationi adversatus, de Chrysostomi epistola, ac celebri ῥήσει ejus, disputaverit, vide in *Actis* ejus *S. Joan. Chrysostomi*, Antv. 1753. §. lxxxii. p. 256–263.

EX

GELASIO I.

ROMANO EPISCOPO,

QUI FINE SÆCULI QUINTI FLORUIT

EXCERPTUM.

GELASIUS I.

GENNADIUS Massiliensis *Lib. de Viris Illustribus*, cap. xciv. pag. 43. edit. FABRICII.

GELASIUS urbis Romæ episcopus, scripsit adversus Eutychen et Nestorium grande et præclarum volumen, et tractatus diversarum scripturarum et sacramentorum elimato sermone; et adversus Petrum et Acacium scripsit epistolas, quæ hodie in ecclesia tenentur catholica. Fecit et hymnos in similitudinem Ambrosii episcopi. Obiit sub Anastasio Augusto. (A. C. 496.)

ANASTASIUS Bibliothecarius, seu quis alius, *de Vitis Pontificum Romanorum*, cap. I. pag. 82. Romæ a Fr. Blanchini anno 1718. editus.

GELASIUS, natione Afer, ex patre Valerio, sedit annos quatuor, menses octo, dies novem.——Hic fecit tractatus et hymnos, sicut beatus Ambrosius episcopus, et libros adversus Eutychen et Nestorium, qui hodie in bibliotheca et ecclesiæ archivo reconditi tenentur; et post obitum ejus cessavit episcopatus dies octo.

Dies decem et octo *habet hujus operis editio Vignoliana ibidem subsequens anno* 1724. *In qua positum est*,—Hic fecit duos libros adversus Nestorium et Eutychen, qui hodie in ecclesiæ archivo reconditi tenentur. Fecit tractatus et hymnos, sicut beatus Ambrosius episcopus.

EX

GELASIO I.

ROMANO EPISCOPO,

DE DUABUS NATURIS IN CHRISTO,

ADVERSUS EUTYCHEM ET NESTORIUM.

CERTE sacramenta, quæ sumimus, corporis et sanguinis Christi divina res est, propter quod et per eadem Divinæ efficimur consortes naturæ, et tamen esse non desinit substantia vel natura panis et vini. Et certe imago et similitudo corporis et sanguinis Christi in actione mysteriorum celebrantur. Satis ergo nobis evidenter ostenditur, hoc nobis in ipso Christo Domino sentiendum, quod in ejus imagine profitemur, celebramus, et sumimus; ut, sicut in hanc, scilicet in Divinam, transeunt, Sancto Spiritu perficiente, substantiam, permanente (*for. legendum est*, permanentia) tamen in suæ proprietate naturæ, sic illud ipsum mysterium principale, cujus nobis efficientiam virtutemque veraciter repræsentant, ex (*for.* his ex, *vid. notam*) quibus constat proprie permanentibus, unum Christum, quia integrum verumque, permanere demonstrant. *Bibliothecæ SS. Patrum* per La Bigne, Paris. 1589. tom. IV. pag. 565.

IN

GELASII EXCERPTUM

ANNOTATIONES.

P. 139. l. 4. De duabus naturis in Christo adversus Eutychem et Nestorium] Philippus Labbe *de Scriptoribus Ecclesiasticis*, vol. I. pag. 342. "S. Gelasius I. papa.—— "Baronius ad annum 496. Canus in locis theologicis l. VI. "c. 8. Bellarminus, Schottus, Binius, et plures alii passim "contendunt non esse legitimum hujusce papæ Gelasii "opus *de duabus naturis contra Nestorium et Eutychetem*, "quod in hæreseologia, orthodoxographis, et bibliothecis "veterum patrum reperitur. Verum re melius discussa, "modo plerique censent non esse illi abjudicandum, ut "in margine Epitomes Baronianæ ad annum 496. notavit "illustrissimus ep. Apamiensis Henricus Spondanus, atque "ex eo Miræus pag. 72. et 201. suæ Bibliothecæ Eccle- "siasticæ. I. Quia ut mihi locuples testis est Sirmondus "ὁ μακαρίτης in MSS. codicibus probæ notæ descriptum "reperitur inter indubitatas Gelasii epistolas. II. Quod "Gelasii nomine citatur a S. Fulgentio in libro de quin- "que Quæstionibus, apud Ferrandum diaconum cap. 18. "(vel. 19.) et a Joanne II. papa in Epistola ad Avienum "cæterosque senatores, qua fidem de Christi divinitate "et incarnatione exquisitis undequaque testimoniis con- "firmat, aliisque recentioribus. III. Accedunt et alii suf- "fragatores Gennadius Massiliensis cap. 94. de Scripto- "ribus Ecclesiasticis, et ex eo Honorius Augustod. libello "III. cap. 93. atque ipse Anastasius S. R. E. bibliothe- "carius, aut quis alius in Gelasii vita." Ad hæc accipe, quæ hac de re monuit Gul. Cavius in *Hist. Lit.* vol. I. p. 463. voce Gelasius. "*Liber contra Eutychem et Nesto-* "*rium* de duabus in Christo naturis, a Gennadio (de "Script. Eccl. c. 34.) olim memoratus, a S. Fulgentio lib.

" de 5 quæstionibus apud Ferrandum diac. c. 18. et a Jo-
" hanne II. papa in Epistola ad Avienum sub Gelasii nostri
" nomine diserte citatus; ei etiam ab Anastasio bibliothe-
" cario (Lib. Pontif. Concil. tom. IV. pag. 1054.) ascriptus.
" In eo validissimum adversus panis et vini eucharistici in
" corpus et sanguinem Domini nostri conversionem substan-
" tialem testimonium reddit Gelasius. Quamobrem scrip-
" tores pontificii, Baronius, Bellarminus, Gregorius de Va-
" lentia, Suarez, aliique, opus istud Gelasio papæ omni
" studio abjudicare conantur: his Gelasio Cyziceno, illis
" Gelasio Cæsariensi, tribuentibus. Verum frustra omnes:
" magna enim est veritas et prævaluit. Tandem vi veri-
" tatis adactus manus dedit ipse Labbæus. (Dissert. de
" Script. Eccl. cap. i. p. 342.) In quinque olim libros di-
" visum videtur istud Gelasii opus, totidem enim memorat
" liber Pontificalis. *Μονόβιβλον* tamen vocat Photius cod.
" 102. sive non integrum in Græcum sermonem conversum
" fuerit, sive in diversa apud Græcos volumina non distinc-
" tum. Extat iste liber in Antidoto adversus hæreses Basil.
" 1528. fol. et cum aliis veterum scriptis de duabus naturis
" et una persona in Christo Tiguri 1571. fol. denique in
" Biblioth. Patr. tom. VIII. p. 699." Hæc Cavius. Non-nihil interea difficultatis res habet, quia, licet brevis sit hic liber, non tantum Gennadius *grande volumen* eum appellat, sed et exemplaria quædam libri Pontificalis sub Anastasii nomine editi quinque libros de eadem re Gelasio tribuunt. Quod ad Photium attinet, nihil huc pertinet opus, de quo in *Bibliotheca* sua agit illustris scriptor, a Gelasio episcopo Cæsareæ contra Anomœos Græce scriptum. Existimem quidem ego scripta plura de duabus in Christo naturis, quorum pars tantum supersit, edidisse Gelasium papam; potius quam olim in plures libros partitum fuisse opusculum, quod adhuc restat. Verum hic animadvertendum est eodem titulo *grandis voluminis* libellum Cypriani de Opere et Eleemosynis designari ab Hieronymo in *epistola ad Pammachium;* porro autem *septem maxima volumina* Divinas Institutiones suas ipsius appellare Lactantium in ipso initio Epitomes operis ejusdem. Ad quæstionem vero quod attinet, an hoc volumen ab eodem Gelasio Romano episcopo compositum sit, illam extra dubium ponunt *ῥήσεις* a Spondano commemoratæ, quas quidem ex Gelasii hoc opere Sanctus Fulgentius in *Epistola* xiv. excerpsit §. xix. pag. 14. vol. XI. *Bibliothecæ Patrum Gallandianæ.* In hac enim epistola Fulgentius Ferrando respondens ad propositas quinque quæstiones, ubi Latinorum tantum patrum Augustini,

Ambrosii, Leonisque M. ῥήσεις adducit, *beatæ memoriæ papam Gelasium* testem ipsis illius verbis allatis profert.

P. 139. l. 6. Certe] In *Bibliotheca PP.* unde hæc deprompta sunt, et in *Hæreseologia* mendose extat *certa*, et *sumus* pro *summus*, et infra lin. 15. *transsant* pro *transeunt*. Emendata verba alii præstant.

Ibid. l. 9. substantia vel natura] Supra scripserat Gelasius,——*cum utique nulla res sit, quæ non propriam possit habere substantiam, substantia vero nulla sit, quæ non natura dicatur; nam remove naturam cujuslibet subsistentiæ, tollis etiam sine dubitatione substantiam; sublata substantia, pariter res quælibet illa tollitur.* pag. 563. et hæc postea, *Unde quod nos homines imperiti duos Christos adseverare, delirant* (h. e. *delirantes dicunt*, vid. supra pag. 118.), *quia dicamus proprietatem uniuscujusque substantiæ vel naturæ in Christo manere perpetuam, dolenda potius eorum grandis est cæcitas* &c.

Ibid. l. 15. transeunt] Videlicet mysteria.

Ibid. l. 16. permanente tamen in suæ proprietate naturæ] Evidenter legendum ait Albertinus, *in* sua *proprietate* natura, *de Sacramento Eucharistiæ* lib. II. pag. 858. Gelasium afferens. Malim ego reponere *permanentia*. Recte distinxit ille post voces, *quia integrum verumque*. Supra habet auctor, *et sic unus non est, sicut integer non est; et sicut integer non est, sic unus non est.*

Ibid. l. 20. ex quibus constat proprie permanentibus] Cum Petrus Martyr in *Disputatione de Eucharistia* Gelasium testem citans in fol. 8. habeat, *ex his quibus constat proprie permanentibus*, rescribendum videtur, *his ex quibus*. Hoc est, iis naturis, ex quibus constat mysterium principale, proprie permanentibus. Sic supra ait auctor, *salva proprietate utriusque naturæ, ex quibus hoc mysterium constare non dubium est, et sine quibus constare non posse manifestum est.* Porro, ut mihi jam innotuit, Petrus de Marca, archiepiscopus Parisiensis in *Dissert. De Sanctissimo Eucharistiæ Sacramento*, Paris. 1668. Gelasii sententiam his verbis repræsentat—" Unde consequitur recte obser-
" vatum a Gelasio, Sacramenta corporis et sanguinis Christi
" divinam rem esse, quia panis et vinum in divinam trans-
" eunt substantiam, S. Spiritu perficiente, nempe in corpus
" Christi spiritale; sed ex alia parte non desinere substan-
" tiam et naturam panis et vini, sed ea permanere in suæ
" proprietate naturæ." Finem versus (in edit. 1669. p. 68.). Cons. Dissert. *De Transubstantiatione* in vol. II. *Tractatuum existente Controversia Papistica* p. 295.

Gelasio jam adducto testimonium aliud subjungam ex opere quadripartito Ephræmii junioris desumptum, quod recensuit Photius Cod. ccxxix. Is fuit post initia sæculi sexti patriarcha Antiochenus. Disputans enim, sicut Gelasius, contra Nestorium et Eutychem hæc posuit—*οὕτω καὶ τὸ παρὰ τῶν πιστῶν λαμβανόμενον σῶμα Χριστοῦ καὶ τῆς αἰσθητῆς οὐσίας οὐκ ἐξίσταται, καὶ τῆς νοητῆς ἀδιαίρετον μένει χάριτος. καὶ τὸ βάπτισμα δὲ πνευματικὸν, ὅλον γενόμενον καὶ ἓν ὑπάρχον, καὶ τὸ ἴδιον τῆς αἰσθητῆς οὐσίας, τοῦ ὕδατος λέγω, διασώζει, καὶ ὃ γέγονεν, οὐκ ἀπώλεσεν.* p. 793. ed. Rothomag. 1653.—*sic et a fidelibus sumptum Christi corpus, a sensibili substantia non absistit, et indivisum a gratia intelligibile manet. Et spiritualis baptismus totum factum et unum existens, quod proprium est sensibilis substantiæ, aquæ inquam, servat, et quod factum est non perdit.* Hæc Ephræmius Antiochenus apud Photium; quibus verbis addam illa Facundi Hermaniensis episcopi, medio eodem sæculo sexto in Africa scribentis. Is nempe in libro Pro Tribus Capitulis a Sirmondo primum edito, confutans eos, qui dicebant, Christum per baptismum adoptionem filiorum adeptum esse, in hunc modum disputat. *Adoptionem quoque filiorum suscepisse Christum, si antiqui doctores ecclesiæ dixisse monstrarentur, nec ipsi, nec omnis ecclesia, quæ tales doctores habuit, judicari deberent hæretici. Nam sacramentum adoptionis suscipere dignatus est Christus, et quando circumcisus est, et quando baptizatus est; et potest sacramentum adoptionis, adoptio nuncupari; sicut sacramentum corporis et sanguinis ejus, quod est in pane et poculo consecrato, corpus ejus et sanguinem dicimus; non quod proprie corpus ejus sit panis, et poculum sanguis; sed quod in se mysterium corporis ejus, sanguinisque contineant. Hinc et ipse Dominus benedictum panem et calicem, quem discipulis tradidit, corpus et sanguinem suum vocavit. Quocirca sicut Christi fideles sacramentum corporis et sanguinis ejus accipientes, corpus et sanguinem Christi recte dicuntur accipere; sic et ipse Christus, sacramentum adoptionis filiorum cum suscepisset, potuit recte dici adoptionem filiorum suscepisse: alioquin neque de nobis dicendum est* &c. Facundi Herm. *Pro Tribus Capitulis Concilii Chalced.* lib. IX. cap. 5. p. 404. edit. Paris. 1629. Denique animum adverte, indicari in Epistola ad Heribaldum a Rhabano Mauro, qui sæculo nono fuit archiepiscopus Moguntinus, tunc exortam esse novam quandam de hac re opinionem. *Quidam* (inquit) *nuper de ipso sacramento corporis et sanguinis Domini non rite sentientes dixerunt, hoc ipsum esse corpus et sanguinem*

Domini quod de Maria virgine natum est, et in quo ipse Dominus passus est in cruce, et resurrexit de sepulchro. Cui errori, quantum potuimus, ad Eigilum abbatem scribentes, de corpore ipso, quod vere credendum sit aperuimus. Rhabani *Epistola ad Heribaldum episcopum Autissiodorensem*, calci Reginonis *de Ecclesiasticis Disciplinis* a Steph. Baluzio apposita. cap. 33. p. 517. In his vero Rhabani verbis repræsentandis Mabillonium secutus sum, qui in vol. IV. *Veterum Analect.* pag. 626. post editam a Baluzio Rhabani epistolam caput ejus 33. ex codicibus correxit. Cum enim olim minus recte abesset verbum *esse* post *hoc ipsum*, Baluzius post illa, *et resurrexit de sepulchro*, aliunde supplenda, *idem esse quod sumitur in altare*, existimaverat.

Sed, antequam Gelasium missum faciam, aliud quiddam ex eo affero. Ad decretum illud quid attinet, in concilio Chalcedonensi in gratiam sedis CPol. renovatum, Gelasius, in Epistola ad Dardaniæ episcopos, Leoni M. opponenti se privilegiis illis cessisse Anatolium præsulem CP. *atque in apostolici præsulis totum dixisse positum potestate*, testatus est. Vide Tom. IV. *Concil.* p. 1107. ed. Labbe. Idque verum esse, quod retulit Gelasius, ex Anatolii ipsius verbis constat in Epistola ejus adhuc superstite ad Leonem. Cons. S. Leonis M. *Op.* vol. I. p. 1263. ed. Ballerinorum. Utrum vero reipsa, non verbo tenus, cesserit Anatolius, id incertum videri potest, cum ibidem tradat Gelasius non diu postea Leone Thrace imperatore Constantinopoli legatum ecclesiæ Romanæ illi canoni consensum suum recusasse. Certe idem ille apud Orientales vim obtinuit; porro autem in prisca Latina canonum versione, sub hæc tempora quæ condita est, reperitur. Vide supra p. 117—119.

EX

LIBRO DIURNO

ROMANORUM PONTIFICUM.

EX

LIBRO DIURNO

ROMANORUM PONTIFICUM,

A JOANNE GARNERIO PRESBYTERO E SOCIETATE JESU IN LUCEM EDITO.

Secunda Professio Fidei.

ILL. episcopus sanctæ catholicæ et apostolicæ ecclesiæ urbis Romæ, reverentissimis fratribus, et dilectissimis filiis, seu universæ plebi.

Apostolicæ sedis officium, dilectissimi, ad quod, superna gratia ita providente ac suffragante, pervenimus, cum tanto cordis stupore ac humilitate nos suscipere debere perpendimus, quantum ad ejus accessum (*for.* excessum) nostram pusillitatem incomparabiliter imparem esse cognoscimus: quia neque pro meritis præcedentibus hoc nobis collatum advertimus, neque propter solertiam gubernandi commissum fuisse permittimus (*an* percipimus?) Sed clementissimi Dei nostri misericorditer inclinata sublimitas hoc fieri vestris obsecrationibus annuit; et eligentium nos atque concurrentium sententiam, tanquam jugum piæ nobis dispensationis, impressit.

Idcirco, carissimi, pusillanimitatem, quam in nobis aspicitis, crebris orationibus adjuvate, pro nobis apud Dei clementiam cum fletibus intercedite, ut impotentiam quæ in nobis est, Dei nostri omnipotentia

roboret, et qui omnes Filii sui pretioso sanguine dignatus est redimere, etiam nostræ fragilitatis officium placatus dignetur aspicere.

Verum etsi virtutum indoles nequaquam in nobis est, evangelicæ tamen atque apostolicæ fidei salutaris integritas inlibata atque perfecta, Christo annuente, et nunc in nobis est, et eadem fine tenus permanebit.

Quamquam ergo merita pontificum prædecessorum, nec imitari possumus, nec condigne pensare; horum tamen spiritales regulas medullitus conservamus, et salutiferis sanctorum patrum doctrinis innitimur, hisque tanquam inexpugnabili muro præcincti, confidimus cuncta inimicorum fidei tela destruere, et veritatem oppugnantes mentes, eorum et præsidio et autoritate prosternere.

Horum traditionibus juxta capacitatem instructi, devota mente omni ecclesiæ profitemur, et coram Deo conscientiarum teste satisfacimus, quæcumque ad stabilitatem Christianæ religionis et rectitudinem catholicæ fidei congruunt, quod et fidelium de nobis expectat optatus, et audire designat intuitus, nos facturos.

Cognoscat itaque vestra dilectio, et integra nos satisfactione prædicare, tenere, ac defendere, prædicaturosque esse confidat fidem Christi, quam apostoli tradiderunt, apostolorum discipuli docuerunt, eorumque successores apostolici nostri ac probatissimi prædecessores immutabiliter servaverunt ac defenderunt.

Etenim hujus apostolicæ traditionis normam inviolabiliter custodiemus, quam venerandum sanctorum trecentorum decem et octo patrum concilium,

quod in Nicæa, sub magno principe Constantino, convenit, Dei gratia revelante, redegit in symbolum, et consubstantialem Patri Filium prædicavit; et Verbum Dei Deum verum esse confirmans Dominum nostrum Jesum Christum, Arium Deitatem blasphemantem, cum suis consortibus expulit, et ut diaboli ministros æterno anathemate condemnavit.

Dehinc secundum Constantinopolitanum adæque sanctum, centum quoque quinquaginta patrum, concilium, sub imperialis memoriæ majore Theodosio, in regiam urbem concurrens, quod symbolo deesse putabatur, exposuit, et gratia Spiritus Sancti inlustrante, Deum esse Spiritum Sanctum, Patrique et Filio, utpote consubstantialem, coadorandum annexit: unde Macedonium rebellem Spiritus Sancti, et Apollinarem cum suis sacrilegis complicibus, perpetui anathematis censura prostravit.

Per hæc duo sacra concilia sanctam et inseparabilem Trinitatem, unum Deum, unamque Trinitatis substantiam esse cognoscimus, Trinitatemque in unitate, et unitatem in Trinitate palam prædicare didicimus, ut unum Deum, propter unitatem essentiæ, fateamur, et Trinitatem inseparabilem, propter substantiarum atque personarum differentiam, doceamus; dum de Patre Filius æternaliter nascitur, Spiritus Sanctus de Patre procedere confirmatur, eumdem Dei Filius *de suo accipere* perhibet, et in nomine suo mitti a Patre Spiritum Sanctum manifestat, et insufflando discipulis, *Accipite Spiritum Sanctum*, utpote de se procedentem, adnuntiat; et in cœlos ascendens, ut promiserat, paracletum ad discipulos mittit. Joan. xvi. 14. Joan. xx. 22.

Ex hoc ergo vivaciter (*for.* veraciter) edocemur

et unicam divinitatis essentiam, et propter inconfusas subsistentiarum proprietates, Trinitatem prædicare perfectam. Patris igitur et Filii et Spiritus Sancti, sicut una vere est divinitas; ita una est gloria, imperium, majestas, virtus, atque potentia, una quoque eorum naturalis voluntas, et una est operatio.

Quibus duobus universalibus venerandisque conciliis tertium generale ducentorum sanctorum Patrum accessit concilium, quod sub principalis quidem memoriæ Theodosio Augusto factum est, ex autoritate tamen Cælestini apostolicæ sedis antistitis, cum beato Cyrillo Alexandrinæ ecclesiæ præsule, prius in Ephesinam urbem convenit; in quo unitio in Christo convenientium naturarum, id est, Deitatis atque humanitatis in Christo connexio secundum subsistentiam, salubriter prædicata est; et profanus hominicola Nestorius Dominicæ dispensationi infestus, utpote qui adorandæ incarnationis arcanum, Deum ab homine separando, disjunxerat, et sanctam virginem Mariam Dei genitricem blasphemis vocibus objurgabat, per duodecim veneranda capitula, multiplici anathemate in perpetuam condemnationem cum sociis suis dejectus est; confiteri veraciter nolens, quod *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis*, id est, Deus Verbum, idemque Filius Dei, pro nobis factus est homo; id quod erat manens, factus est quod non erat: et quia simul caro, simul Verbi caro animata anima rationali, in Verbo quippe hoc ipsum subsistere habuit.

Joan. i. 14.

Pro hujusmodi ergo de incarnatione Dei Verbi regulis explanandis, etiam quartum sanctum sexcentorum triginta patrum sanctorum concilium, sub

augustæ memoriæ Marciano imperatore, in Calchedona concurrit, cui apostolicus papa Leo per legatos et vicarios præfuit; cujus, Dei gratia reserante, venerabili tomo firmati patres sententialiter promulgaverunt, ex duabus et in duabus naturis, sive substantiis, id est, Deitate atque humanitate, unum eumdemque Filium Dei Dominum Jesum Christum; et quod in nullo perempta sit differentia naturarum, magis autem, salva proprietate, utraque natura in unam personam atque subsistentiam concurrerit; etenim ex quibus eum veraciter subsistere credimus, in eisdem inconfuse inseparabiliter et indivise, et esse, et contemplari, nihilominus prædicamus. Quibus acquiescere nolentes blasphemus Dioscorus, simul et delirus Eutyches, anathematis justi censura, cum fautoribus suis, percussi sunt.

Hæc igitur sancta atque universalia quatuor concilia, etiam sanctum quintum concilium venerandum assecutum est, et sub piæ memoriæ Justiniano principe, apud Constantinopolitanam urbem est congregatum, cujus salutari consultu, unus esse de sancta Trinitate Dominus noster Jesus Christus veraciter prædicatus est: et confundentes ac dividentes sacræ ejus incarnationis arcanum, istius vocis spiritali mucrone prostrati sunt.

In hoc Origenes, cum impiis discipulis et sequacibus, Didymo et Evagrio, et qui creatorem omnium Deum et omnem rationalem ejus creaturam gentilibus fabulis prosecuti sunt, æternæ sunt condemnationi submissi.

In eo Theodorus Mopsuestenus autor Nestorii, pariterque Diodorus, et omnes execrandæ divisionis discipuli, qui et Semini-Nestoriani vocati sunt, sub

anathematis æterna censura ab ecclesia Dei projecti sunt. Cum his et epistola, quæ Ibæ dicitur ad Marim Persam, et scripta Theodoriti adversus beatissimum Cyrillum, cum condemnatione projecta sunt.

In hoc Severus Acephalus, cum Petro et Zoara, cæterisque eorum impiæ confusionis consortibus atque sequacibus, perpetua condemnatione prostrati sunt, et omnes qui ex duabus et in duabus naturis sive substantiis, cum earum proprietatibus, unum eumdemque Dominum nostrum Jesum Christum Filium Dei cognoscere renuunt. Qui cum Deus sit consubstantialis Patri atque coæternus, propter nos nostramque salutem descendit de cœlo, et incarnatus est de Spiritu Sancto, id est, operatione Sancti Spiritus virgo Dei filium concepit, carne animam habente rationalem atque intellectualem: in qua carne et crucifixus est, et mortuus est, et tertia die, sicut voluit, resurrexit a mortuis, mortis nostræ dissolvens imperium: in qua carne, quam ex nobis
Heb. iv. 15. assumpsit absque solo peccato, sedet ad dexteram Patris, in ea venturus judicare vivos et mortuos: cujus regni non erit finis.

Inter hæc veneranda universalia quinque concilia etiam sanctum sextum concilium universale centum septuaginta quinque venerabilium præsulum prædicamus, quod favente Deo, et votum piæ memoriæ magni principis nostri Domini Constantini clementer implente, in urbe regia, eo præsidente, celebratum est, cui apostolicæ recordationis Agatho papa per legatos suos et responsales præfuit, cujus venerabilem tomum celebriter assequentes, eos qui novo et hæretico dogmate immaculatam Dei ecclesiam polluere nitebantur, et errasse manifestius proba-

verunt, et cum sui erroris autoribus, atque fautoribus, perpetuo anathemate damnaverunt.

Recte atque veraciter statuentes, sicut duas unius Domini nostri Jesu Christi naturas, id est, deitatem et humanitatem, cujus duas nativitates esse cognoscimus, de Patre videlicet, ex æterno; de matre, de qua humanitas ei accessit, ex tempore: ita duas quoque substantias unius ejusdemque personæ confitemur, juxta subsistentiam unitas, ex quibus et in quibus idem Dominus noster Jesus Christus Filius Dei, et adnuntiatur, et creditur: quia totus Deus totus factus est homo, et in suis integer manens, etiam in nostris perfectus apparuit, absque solo peccato, quia in se salvare totum hominem venerat; ita quoque et duas naturales habere voluntates, duasque naturales operationes, secundum sanctorum patrum doctrinam, decreverunt. Heb. iv. 15.

Autores vero novi hæretici dogmatis Sergium, Pyrrhum, Paulum, et Petrum Constantinopolitanos, una cum Honorio, qui pravis eorum assertionibus fomentum impendit; pariterque et Theodorum Pharanitanum, et Cyrum Alexandrinum, cum eorum imitatoribus, simulque et hos, qui hæretica dogmata contra veritatem fidei synodaliter declaratam atque prædicatam, pertinaciter defendebant:

Pessimum etiam et Deo odibilem Macarium (cum ejus discipulo, et magistro impietatis, Stephano, et Polychronio deliro sene, novo Simone) cum omnibus hæreticis scriptis atque sequacibus nexu perpetui anathematis devinxerunt, qui unam execrabiliter asserebant voluntatem, et unam operationem in Christo; quam neque divinam, neque humanam, neque inconditam, neque conditam poterant demon-

strare, sed velut confusam atque congregatam. Sicut de naturis impius Eutyches, ita de naturalibus voluntatibus atque operationibus Christi, juxta hæreticorum præstigias, nitebantur defendere.

Sed et eos, qui unam simul et duas voluntates et operationes in Christo dicere præsumebant, sive nec unam, nec duas; vel qui proprietates naturarum Christi confundere vel extinguere nisi sunt, vel nituntur, pari cum eis anathemate multaverunt.

Propterea quosquos, vel quæque sancta sex universalia concilia abjecerunt, simili etiam nos condemnatione percellimus anathematis.

Cum supra fatis hæreticis, Sabellium, Paulum Samosatenum, Marim Persam, Montanum, Donatum, Eunomium, Novatum, Sabbatium, Acacium, Anthimum, Julianum Halicarnasseum, Theodosium, Gaianum, Priscillianum, Pelagium, Cælestium, et Julianum eorum discipulum, et cum eis simul omnes hæreticos eorumque simul sequaces execramur ac condemnamus.

Quosque vero, vel quæque eadem sex sancta concilia susceperunt, ut rectæ fidei consortes suscipimus, et cum eadem reverentia ore et corde veneramur.

Sed et hoc vestræ caritati, Christo annuente, pollicemur, cuncta, quæ hujus apostolicæ sedis præfati pontifices apostolici prædecessores nostri synodaliter statuerunt, cum toto mentis studio et puritate nos esse conservaturos, et ad defendendam rectæ fidei puritatem, eorumdem præsidio, coram hominibus esse sequipedam.

Unde et districti anathematis interdictioni subjicimus, si quis unquam, seu nos, sive est alius, qui

novum aliquid præsumat contra hujusmodi evangelicam traditionem, et orthodoxæ fidei Christianæque religionis integritatem; vel quidquam contrarium annitendo immutare, sive subtrahere de integritate fidei nostræ tentaverit, vel ausu sacrilego hoc præsumentibus consentire.

Ut sinceritas perfectæ nostræ fidei vestræ caritati manifestius clareat, præsentem nostræ professionis paginam per ill. Notarium scriptam, cum nostræ manus subscriptione, coram omnibus relectam, in confessione beati Petri apostolorum principis, deposuimus, tanquam ipso testificante de puritate conscientiæ nostræ, cui claves ligandi atque solvendi in terra et in cœlo omnium Salvator et Dominus tradidit.

Ill. gratia Dei episcopus sanctæ catholicæ et apostolicæ ecclesiæ urbis Romæ huic professioni rectæ et orthodoxæ fidei, sicut superius legitur, subscripsi, eamque ad corpus tuum, beate Petre apostole, obtuli consolidandam. Tit. ix. pag. 32—44. edit. Garnerianæ, Paris. 1680.

IN

LIBRUM DIURNUM

ROMANORUM PONTIFICUM

ANNOTATIONES.

P. 147. l. 1. Ex Libro Diurno] Editionis Garnerianæ titulus est, *Liber Diurnus Romanorum pontificum ex antiquissimo Codice MS. nunc primum in lucem editus opera et studio Joannis Garnerii, presbyteri e societate Jesu, qui Notas Dissertationesque addidit.* Parisiis 1680. 4to. Recusa est hæc editio a C. G. Hoffmanno in *Nov. Scriptorum ac Monumentorum Collectione*, tom. II. Lips. 1733. 4to. sine additamento. Quæ vero de Libro hoc Diurno scripsit præstantissimus Cavius in *Historia* sua *Literaria*, ea primo loco afferam.

" Liber Diurnus, quo solemnes literarum, aliarumque " rerum ecclesiasticarum formulæ a pontificibus Romanis " antiquitus usurpari solitæ continentur. Novem capita com- " plectitur, quovis capite plures sub se titulos continente. " Quis fuerit, qui primus has formulas collegit et digessit, " hactenus ignoratur. Liber ipse collectus videtur, ut non " sine summa verisimilitudine conjicit Garnerius, sub Gre- " gorio II. circa annum 715. quod præter MS. codicis " nongentorum circiter annorum vetustatem, multa in ipso " libro suadere videntur." [Garnerii verba sunt in Præfatione, §. xiii. ' Nihil probabilius dici posse reor, nihil definiri certius, quam quod ad Gregorii II. prima tempora pertineat, sitque compositus paulo post annum 714. id enim si ponatur, congruent omnia, consentientque tum inter se, tum historia, ut et in observationibus annotabitur, prout sese res et temporis notæ offerunt.' Hæc Garnerius.] " Opus diu suppressum, diu desideratum, tandem eruit, et " notis, ut solet omnia, doctissimis illustravit Johannes " Garnerius Paris. 1680. 4to. In hisce *formulis* duo præ " cæteris notari merentur. 1°. Octavo adhuc sæculo in

" more fuisse positum, ut defuncto pontifice ab his, qui " sedis apostolicæ vicem servabant, exarchus Ravennæ ea " de re certior redderetur; et ut electo convenientibus " non cleri modo, sed optimatum etiam et populi votis " successore, relatio ad imperatorem CP. fierent, electionis " approbationem submisse rogans: missis etiam ad opti- " mates tum Ravennæ tum Constantinopoli positos literis, " præcipue vero ad exarchum, ut electionem vel nomine " principis confirmaret, vel confirmandam curaret. Nec " nisi accepta demum hac confirmatione pontificem ordinari " fas erat. Quæ omnia ex ipsis formulis sole clariora elu- " cescunt. 2°. Pontificem jamjam ordinandum ad corpus " B. Petri solemnem fidei professionem edere solitum, qua " non modo sex sacra œcumenica concilia diserte appro- " bavit, verum *autores novi hæretici dogmatis, Sergium,* " *Pyrrhum, Paulum, et Petrum CP. una cum Honorio* " *qui pravis eorum assertionibus fomentum impendit* (ip- " sius formulæ verbis utor) *anathematis condemnatione* no- " minatim perculit. Unde manifesto constat futile illud " Baronii, Bellarmini, et recentiorum hyperaspistarum *κρησ-* " *φύγετον*, qui Honorii nomen Actis sextæ synodi a Græ- " culo quodam fuisse intrusum, absque vel levissima verisi- " militudinis umbra, comminiscuntur. Alia lectori antiqui- " tatis ecclesiasticæ curioso notatu sane dignissima ipsa " *Libri Diurni* lectio suppeditabit. Vetustum hujus *Libri* " *Diurni* codicem ex Hilarione Rancato Cisterciensi acce- " perat olim Leo Allatius, et exscriptum publicare in animo " habuit; verum impressione prohibita, in lucem edere fas " ei non erat: hunc ipsum codicem inspexit cl. Mabillonius " et exinde plurima excerpsit, quæ supplementi vice ad " editionem Garnerianam nobis exhibet Musæi Ital. tom. I. " part. ii. pag. 32. vide etiam quæ habet It. Ital. sect. 31. " pag. 77." Vol. I. *Hist. Lit.* pag. 620. Supplemento Libri Diurni in eruditissimi Mabillonii *Museo Italico* p. 35. subjecta est hæc adnotatio. " Liber Diurnus Romanorum pon- " tificum, tantæ quondam apud eos auctoritatis, etsi modo " penitus obsoletus, non tamen insuper habendus est ob " antiquitatis commendationem. Quapropter cum in manus " nostras incidisset vetustissimum annorum octingentorum " exemplar, quo usus est Lucas Holstenius in adornanda " illa, quam meditabatur, hujusce libri editione; aliquod " operæ pretium nos facturos existimavimus, si prædictum " exemplar cum editione Garneriana conferremus. Exem- " plum codicis, quem Hilarion Rancatus monachus Cister- " ciensis Holstenio ad unam noctem, ut in Itinere nostro

" diximus, commodaverat, habuit Garnerius, qui Roma-
" num codicem, eumque *antiquissimum* vocat, ejusque capi-
" tula, paucis omissis, in sua præfatione refert. Excide-
" runt ipsi, nescio qua causa, forte ob exempli defectum,
" nonnulla capita, quæ mox retulimus." Adhæc narrat Steph. Baluzius in Notis ad Petrum de Marca *de Concordia Sacerdotii et Imperii*, edit. Paris. 1704. p. 55. librum edere Diurnum voluisse Lucam Holstenium, et jam typis Romanis mandavisse anno 1660. (an. 1658, teste Steph. Borgia in *Vaticana Confessione B. Petri* p. cxiv.) sed suppressum librum Romæ fuisse, additque, se novam ejus editionem, integriorem et meliorem, emendatam videlicet ad fidem vetustissimorum exemplarium, paravisse. Nunquam editio hic designata typis impressa est. Consulas bibliographos, præcipue Clementem in *Bibliothéque Raison.* vol. IX. p. 64–66.

P. 147. l. 1. Ill. episcopus] Supra notaverat Garnerius, " Ita veteres pro eo quod nunc N. ponitur, cum locum no-
" minis indicare placet."

Ibid. l. 8. accessum] Melius fuerit, *excessum*.

Ibid. l. 11. permittimus] Loco conveniret *percipimus*.

P. 148. l. 22. audire designat intuitus] Inde constat professionem hanc fidei, etsi videatur habere formam epistolæ, in ecclesia tamen dictam: neque enim hæc verba ad alios pertinere possunt, quam auditores, qui præsenti suum testentur nutu desiderium. Garnerius.

P. 149. l. 33. vivaciter edocemus] Malim *veraciter* cum verbo *prædicare* constructum, prout infra.

P. 151. lin. ult. Semini-Nestoriani] *Seminiverbius* vocabulum, expressum ex Græco σπερμολόγος, ex Oderici Vitalis *Ecclesiastica Historia* profert Vossius Lib. III. *De Vitiis Sermonis* cap. 48. p. 622. De auctoribus Nestorianismi, sive illis, qui propter scripta sua origines ejus audiebant, hic agitur.

P. 153. l. 18. Auctores novi dogmatis] Dogma intelligit de unica voluntate Christi, quod licet reipsa non differret ab Eutychiano, se tamen aliena sub forma dissimulabat. Garnerius.

Ibid. l. 20. una cum Honorio] De Honorio ita Hadrianus II. in synodo Romana, quæ refertur in VIII. Conc. Gener. act. 7. *Intolerabilis est ista præsumptio, et hanc præcordiorum aures ferre non possunt. Quis unquam vestrum tale quid audivit: vel quis hujus temeritatis, saltem lectione, immensitatem invenit? Siquidem Romanum pontificem de omnium ecclesiarum præsulibus judicasse le-*

gimus; de eo vero quemquam judicasse non legimus. Licet enim Honorio post mortem anathema sit dictum ab Orientalibus, sciendum tamen est, quia fuerat super hæresi accusatus, propter quam solam licitum est minoribus majorum suorum moribus resistendi, vel pravos sensus libere respuendi. Quamvis et ibi nec patriarcharum, nec cæterorum præsulum cuipiam de eo quamlibet fas fuerit proferendi sententiam, nisi ejusdem primæ sedis pontificis consensûs præcessisset autoritas. Sic se habet Anastasii versio, Græcus textus paulo aliter. Observandum Hadrianum II. pontificatum inivisse anno 867. atque adeo hanc ipsam professionem fidei edidisse, cum primum sedere cœpit. GARNER.

P. 153. l. 21. Theodorum Pharanitanum] Urbis Pharan in Arabia Petræa episcopum; sæculi septimi Monothelitam.

P. 154. l. 16. Julianum] Eclanensem episcopum, qui a Cælestio, quem Pelagius corruperat, hæresim didicit, factus postmodum ex discipulo magister totius factionis. Marius Mercator de ipso tradit, quæ nullus alius distincte. Vide nostras ad primam partem Marii Mercatoris Operum notas, et dissertationem de primis autoribus, et defensoribus hæresis Pelagianæ. GARNER.

Ibid. Theodosium, Gaianum] De Theodosio Alexandrino episcopo, Eutychis assecla, agens Cavius, in *voce*, refert, Gaianum archidiaconum Alexandrinum, qui Aphthartodocita fuit, Theodosium sede vi deturbavisse, et diebus 103 eam tenuisse. *Hist. Lit.* vol. I. p. 516.

Ibid. l. 31. sequipedam] *Sequipedes, sectatores, sequaces, discipuli.* Du Cangii *Glossarium ad Scriptores Mediæ et Infimæ Latinitatis*, pag. 403.

P. 155. l. 11. in confessione beati Petri] Hoc est, in sepulchro S. Petri, ut infra patet. Vide et Steph. Borgiæ opus, quod inscribitur *Vaticana Confessio Beati Petri Principis Apostolorum.* Romæ 1776.

IN Appendice ad Notas suas in Librum Diurnum adjecit Garnerius Dissertationem bene longam, in qua vult ostendere, Honorium papam anathemate damnatum fuisse ab ecclesia, quia hæresim alienam, non suam, perimere neglexisset, atque adeo ipsi revera favisset. Fac vero ita rem habere, ut illibata fuerit Honorii fides, quod tamen vix probari potest, cum liquido pateat, eumdem Honorium a concilio generali condemnatum fuisse, propterea quod, ut acta ejus ab ipso Garnerio allata testantur, una cum aliis *unius voluntatis et operationis in duabus Christi naturis hæresin in populum catholicum spargeret*, idque

porro constet, a successoribus ejus Romanæ urbis episcopis *condemnatione anathematis perculsum esse Honorium, quod pravis hæreticorum assertionibus fomentum impenderet*; hoc interea certissimum est, tum concilium generale, tum ipsos Romanos præsules, censuisse excommunicari posse et debere urbis Romæ episcopum, si hæresis fautor fuerit. Ipsum quidem papam errare posse in fidei articulis, id vero plurimi homines sine probabili ratione, immo vel papa ipso idem hoc fatente, negant. Age vero, ita de Honorio scribit Melchior Canus in *Locis Theologicis*, is qui cap. 7. libri VI. rationibus theologicis conatus est probare, Romanum pontificem in fidei controversiis finiendis errare non posse; sed tamen in cap. proxime post sequente hoc privilegium ait circumscriptum esse, et pertinere statuit ad quæstiones fide publica, quam dicit, pontificum decernendas.

" Albertus Pighius Campensis" (ait Canus) " non aliter " potuit occurrere (argumento), quam omnes Romanos " pontifices erroris nota liberando. Ita contendit nullum " unquam in hæresim incidisse. Atque ut Anastasium in " libertatem assereret, Gratianum vexavit contumeliosis- " sime, jurisperitis turpissime maledixit; ut vero Honorium " tueretur, sextæ generalis synodi exemplaria falsarios " corrupisse, multis conjecturis suadere nisus est, deinde " etiam in eam opinionem inclinavit: ut crederet epistolam " Honorii ad Sergium a Græcis de more fuisse vitiatam: " synodum autem in eo judicio deceptam; quin adeo duo- " rum conciliorum sexti et septimi acta omnia calumniatus " est, ac pro sua certe virili amborum labefactavit et aucto- " ritatem et fidem. Hæc vero Alberti opinatio, nova " quidem in ecclesia est, sed ea ratione confirmari potest, " quod non est verosimile, ut homini, qui hæreticus esse " possit, fidei summam Dominus commiserit, rectum enim " est regula sui et obliqui, ut Aristoteles docet, quare si " fides Romani pontificis dirigere ipsum non valet, multo " minus, ut videtur, alios in fide rectos efficiet. Quid, quod " imbecillus in fide, fratres in fide confirmare nequit? Si " igitur Romanus episcopus juxta Christi pollicitationem " fratres suos confirmaturus est, firmum ipsum esse opor- " tebit; quamvis autem multis in locis dicat Pighius, sicut " hic dicit, satis probabiliter de summi pontificis auctoritate: " tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid con- " sentaneum sit ei dicere, cui veritatem tueri ac retinere " sententia est; dicit itaque ille multa multis locis de hac " re quidem, sed aqua hæret, ut aiunt: defendat Liberium " Pighius, quem tædio victum exilii in pravitatem hære-

" ticam subscripsisse, auctor est Hieronymus in Chronicis. " Excuset Marcellinum, quem timore fractum idolis sacri- " ficium obtulisse memoriæ proditum est: Victorem vin- " dicet, quem Paulianistæ suum esse mentiti sunt, ut scribit " Euseb. lib. V. Eccl. Hist. cap. 28. Anastasium liberet, " quem sine certo et probabili testimonio Gratianus hære- " seos insimulavit. At, Honorium quomodo ab errore vin- " dicabit? Quem hæreticum fuisse, tradit Psellus in carmine " de septem synodis, Tharasius ad summos sacerdotes " Antiochiæ, Alexandriæ, sanctæ urbis, ut VII. synodo " actione 3. scriptum est, Theodorus cum synodo sua Hie- " rosolymitana in confessione fidei, quæ habetur eadem " actione tertia, Epiphanius respondens hæreticis in con- " spectu concilii ejusdem actione 6. tomo II. tota demum " ipsa VII. synodus actione ultima, et in epistola ad omnes " sacerdotes et clericos. Adrianus quoque Romanus pon- " tifex in actione 5. synodi octavæ generalis, de Romano " (inquit) pontifice quemquam judicasse non legimus: " licet enim Honorio ab orientalibus post mortem ana- " thema sit dictum, sciendum tamen est, quod fuerat " super hæresi accusatus: propter quam solum licitum " est minoribus majorum suorum motibus resistere. Hac- " tenus Adrianus. Ubi etiam addit, sententiam in Hono- " rium latam ex Romani pontificis consensu fuisse. Id " quod exploratum est in VI. syno. generali, actione " quarta. Ubi Agatho in epistola ad concilium, Hono- " rium ipsum anathematizat, Beda item, de natura rerum " c. 67. in sexta synodo (ait) Macharius cum suis sequa- " cibus simul et præcessoribus, Ciro, Sergio, Honorio, " Pyrrho, anathematizatus est. In libro præterea ponti- " ficali refertur Leo secundus sextam synodum suscepisse, " in qua condemnati sunt, Cirus, Honorius, atque in fine " sextæ synodi ponitur epistola Leonis ad Constantinum, " ubi post susceptum confirmatumque concilium, anathe- " matizamus (inquit) Cirum, Sergium, nec non et Hono- " rium, qui hanc apostolicam ecclesiam non apostolicæ " traditionis doctrina illustravit, sed profana proditione " immaculatam fidem subvertere conatus est." pag. 281. Hæc literis mandavit Melchior Canus annos plus centum ante editum a Garnerio Librum Diurnum. Iis addam, quæ ad hanc rem pertinentia de Concilio Generali VI. agens Cavius in *Hist. Literaria* posuit, vol. I. p. 606. " Act. xiii. " (Concilii CP. III. Œcumenic. VI.) leguntur conciliabuli " Alexandrini capitula 9. sive libellus *Satisfactionis* inter " Cyrum Alexandrinum, et Theodosianos; et Cyri, Pyrrhi,

" Sergii, Petri, Honorii, aliorumque epistolæ et opuscula, " mox synodali judicio combusta. Sed ante omnia lata est " damnationis sententia in Cyrum, Sergium, Pyrrhum, Pau- " lum, Petrum, et Theodorum Pharanitam, qui tanquam " Monothelitismi duces et fautores, anathemati subji- " ciuntur. Πρὸς τούτοις δὲ συνεκβληθῆναι ἐκ τῆς ἁγίας τοῦ " Θεοῦ ἐκκλησίας, καὶ συναναθεματισθῆναι συνείδομεν καὶ Ὡνό- " ριον, τὸν γενόμενον πάπαν τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, &c. " *Cum his vero projici a sancta Dei ecclesia, simulque anathe-* " *matizari prævidimus et Honorium, qui fuerat papa antiquæ* " *Romæ*, &c. Fremunt hic loci, et ad rabiem usque de- " bacchantur scriptores pontificii; et quibus non pugnant " telis? Ligneis, an plumbeis parum interest, dummodo " cathedræ pontificiæ honorem, et dignitatem sartam tec- " tam tueantur. Verum laterem lavant, dum Honorium " ab hac labe, ab hac damnationis sententia purgare stu- " dent. Præterquam enim quod ipsius synodi acta tot locis " disertissime id testantur; testes dare possumus ipsius " Agathonis papæ legatos; Leonis II. qui Agathoni suc- " cessit, epistolas; concilia, Quini-sextum, et Nicænum II. " Photium in libello synodico, ut alios mittam. Quid, quod " ex solenni professionis pontificiæ formula, ab iis olim in " consecratione edi solita, vel sole clarius constat, Hono- " rium una cum Sergio, Pyrrho, &c. hæreticis, anathematis " condemnatione percuti solere? ut ex *Libro Diurno* infra " ostendemus. Ut mirari subit Dan. Papebrochium, ho- " minem candidi pectoris verique amantem, affirmare (Dis- " sert. xv. ad Vit. Pontif. num. 9. p. 105.) Honorium hac in " parte esse excusabilem, nec catholicum quemquam esse " bonum qui dubitat, quin extra culpam eum fuisse credi- " derint sui successores: veteremque canit cantilenam, acta " fuisse corrupta, inserto Honorii nomine. Quod tanquam " gratis dictum docti omnes dudum exploserunt. Novissi- " mus qui in arenam descendit, Honorii causam ex pro- " fesso acturus, est J. B. Tamagninus, Venetus, edita " Monothelitarum Historia Par. 1678. 8vo. In 4. posteri- " oribus scrutiniis causam Honorianam dedita opera per- " tractat; Honorium a VI. synodo damnatum agnoscit, " pluribusque probat, et objectiunculas in contrarium solvit, " lapsus ejus, nævosque animadvertit, in omnem tamen se " vertit formam, quo Honorium ab hæretica labe purgaret, " eumque in fide catholicum et orthodoxum sistat. Affirmat " Honorii epistolas a Monothelitis corruptas esse, vel cor- " rumpi potuisse, et etiamsi non sint, propositiones ejus " sensu commodo explicari posse, ipsum nempe, non de

" una cum Monothelitis, sed de nova quadam in Christo " voluntate loqui. Concludit tandem, quod etiamsi Hono- " rius errasset in fide, non in hæresin lapsum esse formalem, " sed solummodo materialem, videlicet, nullam in eo inter- " venisse in dogmate suo tuendo pertinaciam; quin etsi " errasset formaliter, non tamen infecisse sedem Petri ad- " versus quam portæ inferi nunquam prævalebunt; erravit " Honorius ut persona, doctorque privatus, non ut caput " ecclesiæ. Sed miseret me hominum, qui talia κρησφύγετα " quærere coacti sunt." Hæc quidem vir cl. Verumtamen Deo maximas habemus gratias, quod omnes fere præsules Romani veram et apostolicam fidem in mysterio incarnationis, in quo sita est salus hominum æterna, tueri perstiterint.

EX

ÆLFRICI ABBATIS

AD WULFSTANUM ET WULFSINUM

EPISTOLIS.

EX

ÆLFRICI ABBATIS

EPISTOLIS.

EX ÆLFRICI ABBATIS EPISTOLA

Ad WULFSTANUM archiepiscopum Eboracensem.

QUIDAM vero presbyteri implent alabastrum suum de sacrificio, quod in Pasca Domini sanctificant: et conservant per totum annum ad infirmos, quasi sanctior sit cæteris sacrificiis. Sed nimium insipienter faciunt. Quia nigrescit, et putrescit tamdiu conservatum. Et liber pœnitentialis pro tali negligentia pœnitentiam magnam docet: aut si a muribus comestum sit: aut ab avibus raptum. Tam sanctum est sacrificium, quod hodie sanctificatur, quam illud quod in die Pascæ consecratum est. Et ideo debetis a dominica in dominicam, aut per duas, vel maxime tres hebdomadas tenere sacrificium in alabastro mundo ad infirmos: ne nigrescat, aut putrescat, si diutius servetur. Nam in lege Moisi ponebant sacerdotes semper omni sabbato panes propositionis calidos in tabernaculo coram Domino: et in sequenti sabbato sumebant illos soli sacerdotes, et edebant: et alios novos pro eis ponebant. Facite et vos sacerdotes similiter. Custodite caute sacrificium Christi ad infirmos, et edite illud, ne diutius teneatur, quam oportet. Et reponite aliud

noviter sanctificatum propter necessitatem infirmorum, ne sine viatico exeant de hoc seculo. Christus Jesus in die suæ sanctæ cœnæ accepit panem: benedixit, ac fregit: dedit discipulis suis dicens; Accipite, et comedite: Hoc est enim corpus meum. Similiter et calicem accipiens gratias egit, et dedit illis dicens; Bibite ex hoc omnes. Hic est sanguis meus novi testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Intelligite modo sacerdotes, quod ille Dominus qui ante passionem suam potuit convertere illum panem, et illud vinum ad suum corpus et sanguinem: quod ipse quotidie sanctificat per manus sacerdotum suorum panem ad suum corpus spiritualiter, et vinum ad suum sanguinem. Non sit (*for.* fit. vide notam.) tamen hoc sacrificium corpus ejus in quo passus est pro nobis: neque sanguis ejus, quem pro nobis effudit: sed spiritualiter corpus ejus efficitur et sanguis: sicut manna quod de cœlo pluit, et aqua quæ de petra fluxit. Sicut Paulus apostolus ait: Nolo enim vos ignorare fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt: et omnes mare transierunt: et omnes in Moysi baptizati sunt in nube et in mari. Et omnes eandem escam spiritualem manducaverunt: et omnes eundem potum spiritualem biberunt. Bibebant autem de spirituali consequenti eos petra. Petra autem erat Christus. Unde dicit Psalmista; Panem cœli dedit eis: Panem angelorum manducavit homo. Nos quoque proculdubio manducamus panem angelorum: et bibimus de illa petra, quæ Christum significabat: quotiens fideliter accedimus ad sacrificium corporis et sanguinis Christi. Apud *Testimonium Antiquitatis*, Lond. 1567. fol. 54. b.

ÆLFRICI ABBATIS

Epistola brevis, seu Prologus, ad eundem Wulfstanum, duabus Epistolis Canonicis suis ab eo præmissa.

Ælfricus abbas Wulfstano venerabili archiepiscopo salutem in Christo. Ecce paruimus vestræ almitatis jussionibus transferentes Anglice duas epistolas, quas Latino eloquio descriptas ante annum vobis destinavimus, non tamen semper ordinem sequentes, nec verbum ex verbo, sed sensum ex sensu proferentes. Quibus speramus nos quibusdam prodesse ad correctionem, quamvis sciamus aliis minime placuisse; sed non est nobis consultum semper silere, et non aperire subjectis eloquia divina, quia si præco tacet, quis judicem venturum nuntiet? Vale feliciter in Christo. Apud *Humphredi Wanleii Antiquam Literaturam Septentrional.* seu *Thesauri Hickesiani,* vol. II. Oxon. 1705. pag. 22.

EX ÆLFRICI EPISTOLA

Ad Wulfstanum archiepiscopum Eboracensem, Saxonice scripta: in Anglicam linguam, regnante Elizabetha, in Latinam vero, interprete Abrahamo Wheloco, conversa.

Svme pꝛeoſtaſ ȝeꝼẏllaþ heoꝛa huſel box on eaſtꝛon. anꝺ healꝺaþ oꝼeꝛ tꝼelꝼmonaþ to untꝛumum mannum. ſꝼẏlce ðæt huſel ſẏ halıȝꝛe ðonne oþeꝛ. Ac hı ꝺoþ unꝼıſlıce. ꝼoꝼ þam ðe

Some priests fil their boxe for housel on Easter day, and so reserve it a whole yere for sicke men, as though that housel were more holy then any other. But they do vnaduisedlye, bicause it wax-

Sacerdotes quidam Eucharistiæ pixidem in festo Paschali implent; perque (Sax. duodecim menses) totum annum ægrotantibus reservant, quasi Eucharistia isthæc, quavis altera sanctior esset: verum insipienter agunt. Marcescit enim, vel tanto

hit ƿannaþ. oþþe mid ealle forrotaþ on swa langum fýrste. and he biþ ðonne scýldig swa swa us segþ seo boc; Se ðe husel forhýlt. oþþe hit forlýst. oþþe mýs eton. oþþe oþre nýtenu. sceaƿa ða pœnitentialem. hƿæt he sægþ be þisum; Eall swa halig is ðæt husel ðe biþ gehalgod to dæg. swa ðæt ðe biþ gehalgod on ðam halgan easter dæge; Healdaþ forþig ic bidde ðone halgan Cristes lichaman mid maran ƿisdome to seocum mannum fram sunnan dæge to sunnan dæge on swiþe clænum boxe. oþþe be þam mæstan feoƿerntýne niht. and ðicgaþ hit ðonne. ⁊ lecgaþ ðær oþer; Ƿe habbaþ bý-

eth hory: or al together rotten by keping it so long space. And thus is he become giltie as the boke wytnesseth to vs. Yf anye do keepe the housell to long, or lose it, or myse, or other beasts do eate it, see what the pœnitential boke sayeth by this. So holy is altogether that housell, which is hallowed to daye, as that which is hallowed on Easter day. Wherfore I besech you to kepe that holy bodye of Christ with more aduisement for sick men from sonday to sondaye in a verye cleane boxe: or at the most not to kepe it aboue a fortnight, and then eate it laying other in the place. We haue an example hereof

tempore omnino putrescit; et tum quidem, sicut liber ait, reus existit. Qui Eucharistiam perdit, sive corrumpit, vel si mus edit, vel bestia quævis alia, inspice pœnitentialem [librum] quid de hoc dicat: illa autem Eucharistia quæ hodie consecratur æque sacra est atque illa quæ sacro die Paschali consecratur. Oro igitur sacrum illud corpus Christi, majori prudentia in pixide mundiori servetis ægrotantibus, a Die Dominico, ad Diem Dominicum, vel ad maximum ne ultra dies quatuordecim; et tunc demum degustetis, atque inibi alterum ponatis. Exemplum de hoc

ſene be þam on Moÿſeſ bocum. ſpa ſpa God ſÿlf bebead on Moÿſeſ æ. Ðæt ſe ſacerd ſceolde on ælcum ſæterneſ dæge ſettan tpelf hlafaſ on þam tabernaculo ealle nipe bacene. Ða pæron gehatene paneſ propoſitioniſ. and hig ſceoldon Ðær ſtandan on Ðam Godeſgetælde oþ oþerne ſæterneſ dæg. ⁊ etan hi Ðonne Ða ſacerdaſ ſÿlfe. ⁊ ſettan Ðær oþre; Sume preoſtaſ nellaþ Ðicgan þæt huſel þe hi halgiaþ; Nu pille pe eop ſecgan. hu ſeo boc ſegþ be Ðam; Preſbÿter miſſam celebranſ. et non audenſ ſumere ſacrificium accuſante conſcientia ſua anathema eſt; Se mæſſe preoſt Ðe

in Moyses bookes, as God him selfe hath commaunded in Moyses lawe. How the priestes should set on euery saturnday twelfe loues al newe baked upon the tabernacle: the whyche were called *panes propositionis:* and those should stand their on Gods tabernacle, til the next saturnday, and then did the pristes them selues eate them, and set other in the place. Some priestes will not eate the housell, which they do hallow. But we will now declare unto you how the boke speaketh by them. *Presbyter missam celebrans, et non audens sumere sacrificium, accusante conscientia sua, anathema est.* The priste

in libris Mosaicis habemus: sicut Deus ipse jussit in lege Mosis, quod sacerdos quovis (Sax. ait, *Saturni die*, non autem sabbato; quia diem Domin. pro sabbato æstimaverint; non diem Saturni) sabbato supponeret in tabernaculo, duodecim panes, cunctos recens pistos, qui dicti erant panes propositionis: quique persisterent in tabernaculo usque ad alterum sabbatum: atque tunc edant ipsi sacerdotes, ibique alteros substituant: nolunt quidam sacerdotes gustare illam Eucharistiam quam ipsi consecrant: nunc autem dicemus vobis quid de hoc liber monuerit. *Presbyter missam celebrans, et non audens sumere sacrificium, accusante* (Sax. *sciens se reum*) *conscientia sua, anathema est.* Minor ex-

mæſſaþ. anð ne ðearf ðæt hufel ðicgan. þat hine ſcýlðigne. ſe iſ amanfumoð; Læſſe pleoh iſ to ðicgenne ðæt hufel. ðonne to halgienne; ðe ðe tupa halgaþ ane oþletan to hufle. ſe biþ þam geðþolan gelice. þe an cilð fullaþ tupa; Criſt ſýlf gehalgode hufel ær hiſ ðþopunge. he bleſſode þone hlaf. ⁊ cobræc ðuſ cpeþende to hiſ halgum apoſtolum. etaþ ðiſne hlaf. hit iſ min lichama. anð he eft bleſſode ænne calic mið þine. anð cpæþ heom ðuſ to. ðrincaþ ealle of ðiſum. hit iſ min agen blod ðæne nipan gecýðnýſſe. ðe biþ foſ manegum agoten on fýnna foſgýfenýſſe; ðe ðrihthat doth saye masse and dare not eate the housell, hys conscience accusynge hym, is accursed. It is lesse daunger to receyue the housell, then to hallowe it. He that doth twyse hallowe one host to housell, is lyke vnto those heretikes, who do christen twyse one childe. Christ him selfe blessed housel before his suffring: he blessed the bread and brake thus speaking to his apostels. Eate this bread it is my body. And agayne he blessed one chalice with wyne and thus also speaketh vnto them. Drinke ye all of this it is myne owne bloud of the newe testament which is shed for many in forgeuenes of synnes. The

cusatio est gustandi Eucharistiam, quam consecrandi. Qui bis consecrat unam offulam in Eucharistiam, hæretico similis est qui puerum unum bis baptizat: Christus ipse Eucharistiam ante passionem suam consecravit, benedixit panem, fregitque; apostolis suis sic inquiens; *Edite panem hunc; corpus meum est:* iterumque benedixit calicem unum repletum vino; sic quoque illos allocutus; *Bibite de hoc omnes; Ille sanguis* (Evang. Sax. Matt. xxvi. 28. *Hic quidem est sanguinis mei calix*) *est meus novi testamenti, qui pro multis effusus est in remissionem peccatorum.* Dominus, qui consecravit Eucharistiam ante passionem suam, dixitque, (Nota,) panem corpus suum fuisse, et vinum revera

ten þe halgode husel ær his ðrowunge. and cƿæþ ꝥ se hlaf ƿære his agen lichama. and ðæt ƿin ƿære ƿitodlice his blod. se halgaþ dæghƿamlice ðurh his sacerda handa hlaf to his lichaman. ⁊ ƿin to his blod on gastlicere geryne. sƿa sƿa ƿe rædaþ on bocum. Ne biþ se lifLica hlaf lichamlice sƿa þeah se ẏlca lichama. ðe Crist on ðroƿode; Ne þæt halige ƿin nis þæs hælendes blod þe for us agoten ƿæs on lichamlican ðinge. ac on gastlicum andgẏte; Ægþer biþ soþlice se hlaf his lichama. ⁊ ꝥ ƿin eac his blod sƿa sƿa se heofonlica hlaf ƿæs. ðe ƿe hataþ manna. ðe feoƿertig ge-

Lord which halowed housel before his suffering and sayeth that the bread was his owne body and that the wyne was truly his bloud, he haloweth dayly by the handes of the prist bread to his body, and wyne to his bloud in ghostly mystery, as we read in bokes. And yet that liuely bread is not bodely so notwithstanding: not the self same body that Christ suffered in. Nor that holy wine is the Sauiours bloud which was shed for vs in bodely thing: but in ghostly vnderstanding. Both be truly that bread hys body, and that wyne also hys bloud, as was the heauenly bread, which we call Manna, that fed forty

sanguinem suum, ipse quotidie consecrat, per manus sacerdotis, panem in corpus suum, vinumque in sanguinem suum, (Sc. spiritualiter,) in mysterio spirituali; sicut in libris legimus. Panis ille vividus non est utcunque idem corpus quo Christus passus est; neque vinum illud sacrum Servatoris erat sanguis qui pro nobis fuit effusus (Sc. *non corporaliter, sed spiritualiter*) *in re corporali, sed in ratione spirituali.* Erat quidem cum panis ille, corpus ejus; tum quoque vinum illud, sanguis ejus, sicut panis ille cœlestis quem vocamus Manna (Panis et vinum symbola Novi

aꝛa aꝼeððe Goðeꝼ ꝼolce. ⁊ ðæt hlutꝛe ꝼæteꝛ ꝼæꝼ ꝼitoðlice hiꝼ bloð. þe aꝛn oꝼ ðam ꝼtane on ðam ꝼeꝼtene ða; Sꝼa ꝼꝼa Pauluꝼ aꝼꝛat on ꝼumon hiꝼ piꝼtole. Omnes patres nostri eandem escam spiritualem manducauerunt: et omnes eundem potum spiritualem biberunt, &c. Ealle uꝛe ꝼæðeꝛaꝼ æton on þam ꝼeꝼtene þone ẏlcan ȝaꝼtlican mete. ⁊ þone ȝaꝼtlican ðꝛenc ðꝛuncon; Þi ðꝛuncon oꝼ þam ȝaꝼtlicum ꝼtane. ⁊ ꝼe ꝼtan ꝼæꝼ Cꝛiꝼt; Se apoꝼtol ꝼæðe ꝼꝼa ꝼꝼa ȝe nu ȝehẏꝛðon ðæt hi ealle æton ðone ẏlcan ȝaꝼtlican mete. ⁊ hi ealle ðꝛuncon ðone ȝaꝼtlican ðꝛenc; Ne cꝼæþ he na lichamlice. ac ȝaꝼtlice;

yeres Gods people. And the cleare water which did then runne from the stone in the wildernes, was truly his bloud, as Paul wrote one summe of his epistles. *Omnes patres nostri eandem escam spiritualem manducauerunt, et omnes eundem potum spiritualem biberunt*, &c. All our fathers ate in the wildernes the same ghostlye meate, and dranke the same ghostly drinke. They dranke of that gostly stone, and that stone was Christ. The apostle hath said as you now haue heard, that they all did eate the same ghostly meate, and they all did drinke the same ghostly drinke. And he sayth not

fœderis, ut manna et aqua, Veteris). qui per quadraginta annos populum Dei cibavit——Et aqua illa limpida erat quidem sanguis ejus, quæ de petra illa in deserto tunc effluxit; prout Paulus in quadam (1 Cor. x. 1, &c.) Epistola sua scripserat: *Omnes patres nostri eandem escam spiritualem manducaverunt. Et omnes eundem potum spiritualem biberunt; bibebant autem de spirituali petra: petra autem illa, erat Christus.* Apostolus dixit, sicut audivistis modo, quod omnes illi eandem escam spiritualem manducaverint; et omnes illi eundem potum spiritualem biberint; non dixit ille, (Nota,) corporaliter, sed spiritualiter: non erat Christus adhuc natus, neque

Næꞅ Cꞃıꞅꞇ ða ᵹẏꞇ ᵹeboꞃen. ne hıꞅ bloꝺ næꞅ aᵹoꞇen. þa þæꞇ Iꞅꞃahela ꝼolc ᵹeæꞇ ðone meꞇe. ⁊ oꝼ ðam ꞅꞇane ꝺꞃanc. ⁊ ꞅe ꞅꞇan næꞅ lıchamlıce Cꞃıꞅꞇ þeah he ꞅƿa cƿæꝺe; Hıꞇ ƿæꞃon þa ẏlcan ᵹeꞃẏnu on þæꞃe ealꝺan æ. ⁊ hı ᵹaꞅꞇlıce ᵹeꞇacnoꝺon ðæꞇ ᵹaꞅꞇlıce huꞅel uꞃeꞅ hælenꝺeꞅ lıchaman. ðe ƿe halᵹıaþ nu.

bodely but ghostly. And Christ was not yet borne, nor hys bloud shedde, when that the people of Israell ate that meat, and drank of that stone. And the stone was not bodelye Christ though he so sayd. It was the same mistery in the olde law, and they did ghostlye signifie that ghostly housell of our Savioures body which we consecrate now. Apud *Testimonium Antiquitatis*, fol. 46. b.

sanguis ejus effusus. Tunc populus ille Israeliticus, cibum illum spiritualem manducavit; et de petra illa bibit; neque erat petra illa Christus (Nota) corporaliter, quamvis (Sensum verborum Christi rimandum voluit) ita locutus est. Eadem erant veteris legis sacramenta: et spiritualiter significabant Eucharistiam illam corporis Servatoris nostri, quam nunc consecramus.

EX ÆLFRICI EPISTOLA

Ad Wulfsinum episcopum Schirburnensem, Saxonice scripta, cum Interpretatione Anglica, et Abrahami Wheloci Interpretatione Latina.

Sume pꞃeoꞅꞇaꞅ healꝺaþ þæꞇ huꞅel ðe bıþ on eaꞅꞇeꞃ ꝺæᵹ ᵹehalᵹoꝺ oꝼeꞃ ᵹeaꞃ ꞇo ꞅceocum mannum. ac hı mıꞅꝺoþ ꞅƿẏþe ꝺeope. ꝥ ðæꞇ ha-

Some pristes keepe the housell that is consecrate on Easter day all the yere for syke men. But they do greatelye amysse, bycause it waxeth ho-

Sacerdotes quidam Eucharistiam, quæ die paschali consecrata fuit per annum [sequentem] ægrotis reservant, sed perquam

lıȝe huſel ſceole ꝼẏneȝian. ⁊ nellaþ unðeꝛſtanðan hu mẏcele ðæðbote ſeo pœnıtentıalıſ tæcþ be ðam. ȝıꝼ ðæt huſel bıþ ꝼẏnıȝ. oþþe hæꝑen. oþþe ȝıꝼ hıt ꝼoꝛloꝛen bıþ. oþþe ȝıꝼ muſ. oþþe nẏtenu ðuꝛh ȝẏmeleaſte hıt etaþ; Man ſceal healðen þæt halıȝe huſel mıð mıcelꝛe ȝẏmene ⁊ ne ꝼoꝛhealðan hıt. ac halȝıan oðeꝛ eðnıꝑe to ſceocum mannum. a. embe vıı. nıht. oððe embe xıııı. nıht ꝥ hıt huꝛu ꝼẏnıȝ ne ſẏ. ꝼoꝛðon þe eal ſꝑa halıȝ bıð ꝥ huſel þe nu to ðæȝ ꝑæſ ȝehalȝoð. ſꝑa ꝥ þe on eaſteꝛ ðæȝ ꝑæſ ȝehalȝoð; Ðæt huſel ıſ Cꝛıſteſ lıchama na lıchamlıce ac ȝaſtlıce; Na

rye. And these wyll not vnderstand how greuous penaunce the pœnitentiall booke teacheth by thys; if the housell become horye or rotten: or yf it be lost: or be eaten of myse or of beastes by neglygence. men shal reserue more carefullye that holy housell, and not reserue it to longe, but consecrate other of newe for syckemen alwayes wythin a weke or a fortnight that it be not somuch as horye. For so holy is the housell which to day is hallowed as that whyche on Easter daye was hallowed. That housell is Christes bodye not bodylye, but ghostlye. Not

profunde peccant, quod sacra Eucharistia mucescerit, nollentque intelligere quantam pœnitentiam pœnitentialis [liber] huic [rei] præscribat; si sacra Eucharistia fieret mucida sive periret, sive mus bestiave [aliqua] per incuriam [sacerdotis] illam absumeret. Sacram Eucharistiam diligentia magna quisque custodiat: nec illam amittat, alteram vero ægrotis consecret semper, ante unam vel duas circiter septimanas, ne saltem mucescat. *Quoniam illa Eucharistia, quæ nunc hodie consecratur, æque sacra est atque illa quæ consecrata erat die Paschali.* Illa Eucharistia non est corpus Christi *corporaliter* sed *spiritualiter;* non cor-

ſe lichama ðe he on ðrowoðe. ac ſe lichama ðe he embe ſpræc. ða ða he bletſoðe hlaf anð win to huſle anre nihte ær hiſ ðrowunge. anð cwæþ be ðam gebletſoðe hlafe. ðiſ iſ min lichama. anð eft be ðam halgan wine. ðiſ iſ min bloðe þe biþ for manegum agoten on ſynna forgyfenneſſe; Vnðerſtanðaþ nu þ ſe drihten ðe mihte awenðon ðone hlaf ær hiſ ðrowunge to hiſ lichaman. anð þ win to hiſ bloðe gaſtlice. ðæt ſe ylca dæghwamlice bletſaþ ðurh ſacerða handa hlaf ⁊ win to hiſ gaſtlican lichaman. anð to hiſ gaſtlican bloðe. Apud *Testimonium Antiquitatis*, fol. 43. b.

the body which he suffred in, but the bodye of which he speake, when he blessed bread and wyne to housel a night before his suffring, and sayd by the blessed breade thys is my bodye, and agayne by the holye wyne thys is my bloude, whiche is shedd for manye in forgeuenes of sinnes. Vnderstand nowe that the Lord, who could turne that bread before his suffring to his body, and that wyne to his bloude ghostlye: that the selfe same Lorde blesseth dayly throughe the priestes handes bread and wine to his ghostly body, and to his ghostly bloud.

pus illud quo passus est, sed corpus illud de quo locutus est; quando panem et vinum in Eucharistiam nocte una ante passionem suam consecraverat; dixeratque de pane consecrato, Hoc est corpus meum. Iterumque de vino consecrato, Hic est sanguis meus, qui pro multis effusus est in remissionem peccatorum. Nunc autem intelligite, quod Dominus, qui panem illum ante passionem suam in corpus suum mutare potuisset; vinumque illud in sanguinem suum; spiritualiter: idem (Dominus) per manus sacerdotis panem et vinum in corpus suum spirituale, et in sanguinem suum spiritualem sit quotidie consecratus.

IN

ÆLFRICI ABBATIS

EPISTOLAS

ANNOTATIONES.

P. 167. l. 2. ÆLFRICI ABBATIS] Cavius in *Historia Literaria*, vol. II. voce Ælfricus, sive Alfricus, p. 109. "Vir "erat Ælfricus noster supra communem sui sæculi sortem "in theologicis, nec minus in grammaticis (*Grammaticus* "inde dictus) eruditus: tantam exinde apud populares suos "famam adeptus, ut sermones ab eo scripti, vel Saxonice "versi, in ecclesiis publice legi juberentur; atque ex ipsius "epistolis haud paucæ in vetustum ecclesiæ Anglicanæ "synodicon cooptarentur. Vir prudens, pius, et religionis "Christianæ zelo fervidus, ad scientiam, fidem, et pietatem "Christianam ævo rudi barbaroque promovendam natus. "In contexendis sermonibus, populo diebus festis Domini-"cisve, lingua Saxonica, prælegendis, partim SS. patrum "scriptis decerptis, partim de suo additis, incredibilem "plane posuit diligentiam. Quorum integri codices in bib-"liothecis nostris adhuc delitescunt. Nec minore usus est "studio et labore in S. Scripturæ libris in patrium sermo-"nem transferendis. Extat in bibliotheca Bodleiana, ne "de aliis dicam, ejus Pentateuchus, cum libris Josuæ et "Judicum. Præfationem Geneseos Saxonice et Latine "extulit Whartonus noster Auctuar. ad Hist. Dogmat. "Usser. p. 380." Ab editore libelli, cui titulus *Testimonium Antiquitatis*, fol. 43. a. in quo extant particulæ, quas protuli, epistolarum, scriptor hic sæculi decimi Ælfricus S. Albani et Malmsburiæ abbas appellatur. Utrum vero abbatiarum nominatarum, an potius Wintoniæ, vel Egneshamiæ, vel denique Abendoniæ, præfectus extiterit Ælfricus, disputant inter se Usserius, Whartonus, Cavius, alii, de duobus, vel fortasse pluribus, viris ejusdem nominis disse-

rentes. Harum autem epistolarum auctorem fuisse Ælfricum Batam, seu Puttam, forsitan primo Wintoniensem præfectum, deinde archiepiscopum Eboracensem, censet vir cl. Edv. Moresus in Commentario, Anglica lingua haud ita pridem edito, *de Ælfrico Dorobernensi archiepiscopo*, cap. viii. pp. 67, 68.

P. 167. l. 3. Epistolis] Quæ Ælfrici hic sequuntur Opuscula, videlicet Epistola Latina ad Wulfstanum archiepiscopum Eboracensem; Prologus nonnullarum epistolarum ejus canonicarum; Epistolarumque ad Wulfstanum et Wulfsinum Saxonicarum particulæ; auspice Matthæo Parkero archiepiscopo Cantuariensi anno 1567 Londini edita sunt. In eodem porro libello extant Ælfrici *Homilia Saxonica in die Paschæ, et Oratio Dominica, Symbolum Fidei Apostolicum, Decalogus*que ead. lingua Saxonica omnia conscripta. Libelli titulus est, *A Testimonie of Antiquitie, shewing the auncient fayth in the church of England, touching the sacrament of the body and bloude of the Lord here publikely preached, and also receaved in the Saxons tyme above 600 years agoe. Imprinted at London by John Day, dwelling over Aldersgate beneath S. Martyn's.* Titulum hunc sequitur Præfatio erudita, *ἀνεπίγραφος* quidem, sed Joscelino viro doctissimo, qui a secretis fuit eidem archiepiscopo, a nonnullis attributa. Cum vero in Martyrologio Joannis Foxi, quod pleraque horum Ælfrici excerptorum præstat, res eædem narrentur, et in rebus narrandis ratio congruat cum hac præfatione, nulla tamen facta ejus mentione, fert mea opinio, ipsum Foxum, qui favente archiepiscopo anno 1571 Evangeliorum interpretationem Saxonicam typis imprimendam curavit, præfationem quidem partim conscripsisse. Quin et extant in Martyrologio hæc verba Foxi; "There "is yet remaining one certain piece, a fragment of an "Epistle of Elfricus in the library of Worcester, wherein so "much as maketh against the matter of transubstantiation, "we found (*nos invenimus*) in the middle of the said Latin "Epistle utterly rased out, so that no letter, nor piece of a "letter doth there appear." Foxi *Martyrolog.* vol. II. p. 378. edit. an. 1684. Confer verba Præfationis *Testimonii Antiquitatis*, fol. 4. b. et fol. 55. a. Superest adhuc Cantabrigiæ, ut infra ostendi, liber hic Vigorniensis. Quoquo modo se res habeat, Joscelinusne solus, an alius cum eo, an potius Matthæus ipse Parkerus, ut censet Strypius in *Vita* ejus, I. iii. 15. pag. 473. præfationis auctor fuerit, *Testimonium* ipsum Gulielmus Lisleius annis 1623 et 1638, præposito Ælfrici tractatu Saxonico *de Veteri et Novo Testamento*,

denuo typis excudit. Quem secutus Abrahamus Whelocus, anno 1644 fragmenta, quæ in *Testimonio* posita sunt, epistolarum Ælfrici ad Wulfstanum et Wulfsinum, Saxonica lingua conscriptarum, una cum interpretatione sua Latina, retulit in Notas ad Bedæ *Historiam Ecclesiasticam* pag. 332—335. Porro autem plus vice simplici prodiit, omissis vero Saxonicis verbis, Testimonium istud Antiquitatis. Ita memoratur editio ejus, quæ anno 1736 typis impressa est, in *Bibliothecæ Parrianæ Catalogo*, cui quidem libro hoc adnotaverat celeberrimus ejus possessor; "In this book the "opinions of the Saxon church upon the sacrament are "manifested by a Latin epistle of Ælfric to Wolfstane. "Every enlightened member of the church of England "should read it." p. 619. Hæc vir abundanti ingenio et literatissimus. Idem de hac re sensisse ipsos ecclesiæ præsules, videbis, nam fine opusculi omnes partes libelli veras ac germanas esse quindecim episcopi subscriptione sua testari dignati sunt. Denique anno superiore attulit vir reverendus Henricus Soames in *Concionibus Bamptonianis*, seu doctis suis *Disquisitionibus de Ecclesiæ Anglo-Saxonicæ Dogmatibus*, plurimos Ælfrici locos ad eucharistiam pertinentes. Vid. notas ejus, p. 421–441.

P. 167. l. 5. Ex Epistola ad Wulfstanum] De priori istac epistola ad Wulfstanum Latine scripta, sed contractiori, quam Saxonica quæ sequitur, positum est istud in *Testimonio Antiquitatis——his* (Ælfric's) *latyne epistle, which is recorded in bokes fayre written of olde in the cathedral churches of Worcester and Excester*. fol. 54. a. Nimirum, reperta est epistola, non tantum in libro olim Vigorniensi, quem memoravi, sed et in codice altero MSto nunc numerato CXC. 10. *Sermone ad Sacerdotes*, qui bibliothecæ est Collegii Corporis Christi Cantabrigiæ. Hic enim olim fuit penes ecclesiam Exoniensem, a Leofrico primo ejus episcopo donatus, ut in præfatione *Testimonii* de eo scribunt, fol. 10–12. sed venerat in possessionem utriusque codicis Parkerus archiepiscopus, qui libros suos MStos, quantivis pretii! Collegio Corporis Christi donavit.

Ibid. l. 26. Et reponite] Vetustissimis quoque temporibus conservari solitum esse à Christianis, ob diversas causas, panem eucharisticum, ostendunt Justinus *Apol.* I. §. 87. Tertullianus *de Oratione*, cap. 19. supra pag. 13. Irenæus apud Eusebium *Hist. Eccl.* v. 24. Dionysiusque Alex. apud eundem Eusebium vi. 44.

P. 168. l. 15. Non sit tamen hoc sacrificium—apostolus ait] Extat quidem *sit* in *Testimonii Antiqui* tam editione

principe quam Lisleiana, immo in ipso codice Exoniensi dicto, non *fit*, quomodo locum representavit cl. Jacobus Nasmith. in Catalogo Librorum Corporis Christi Cant. in recensione sua codicis Vigorniensis CCLXV. II; posuit vero Foxus in *Martyrologio* suo vol. II. pag. 378. *Non* est *tamen hoc sacrificium*; at fortasse scribi oportet *fit*. Confer verba in utraque epistola Saxonica pagg. 173. 177. Ad oram autem fol. 55. b. *Testimonii* hæc verba posita sunt, *The words inclosed betweene the two halfe circles* (*Non sit—apostolus ait*) *some had rased out of Worceter booke, but they are restored agayne out of a booke of Exeter church*. Vide et Præfat. *Testimonii* fol. 4. b. Hodieque superest, ut bis ante dixi, hic liber Vigorniensis sæculo undecimo scriptus, inter codices Parkeranos, numero CCLXV. signatus, ad quem hoc extat in *Catalogo* eorundem librorum Nasmithano p. 311. "*Non fit——de petra fluxit*. Ultimum hunc locum a "papista quodam olim abrasum e veteri libro Exoniensis "bibliothecæ fuisse restitutum testatur in margine quidam "neotericus." Manu, ut videtur, Joscelini, de quo supra, notam ad marginem scriptam fuisse, ait Humphredus Wanleius in vol. II. *Thesauri Hickesiani* pag. 109. addens, codicem Exoniensem nunc esse bibliothecæ Collegii Corporis Christi. Vid. supra.

P. 169. l. 2. Epistola brevis, seu Prologus] Collocata est hæc epistola brevis in *Testimonio Antiquitatis* fol. 53. b. usque ad vocem *proferentes*; atque ibidem prologus hic dicitur præpositus esse epistolæ Saxonicæ ad Wulfstanum, cujus fragmentum apud *Testimonium* allatum fuerat, sicut alii cuidam Ælfrici epistolæ Saxonicæ. Verba sunt *Testimonii,—a shorte Latyne Epistle set before this, and one other of hys Saxon Epistles*. Protuli ego prologum istum, sed integrum, ex cl. Wanleii opere supra dicto pag. 22. ubi præfixus idem est, sicut apud Davidis Wilkinsii *Leges Anglo-Saxonicas* pag. 161. aliis duabus epistolis Ælfrici canonicis. Sumptus ille fuerat e codice antiquo bibliothecæ Bodleianæ a Wanleio, in quo recte scribitur, *quia si præco tacet*, pro illis, *quasi præco tacet*, quæ extant in MSto C.C.C. Cant. et apud Wilkinsium. Interea neque hic prologus, neque epistolæ Latinæ Fragmentum initio a nobis collocatum, si modo excipiatur breve illud, quod abrasum fuit, sed ex libro Exoniensi suppletum, a Foxo in *Martyrologio* suo positum est.

Ibid. l. 18. Ex Ælfrici Epistola ad Wulfstanum] Hæc epistola, et altera ad Wulfsinum, referente auctore Præfationis ad *Testimonium Antiquitatis*, in duobus Vigor-

niensis ecclesiæ libris extabant, uno eorum Saxonico, altero fere Latino, qui ambo adhuc superesse videntur. De hoc altero jam dixi. Utræque itidem epistolæ cum Saxonicæ tum Latinæ in libro canonum MSto penes ecclesiam Exoniensem comprehensæ esse ibidem referuntur. Vid. Præfat. fol. 10. a. Cumque, ut dixi, cl. Wanleius in opere jam ante laudato p. 109. verbis illis de sacramento ex Latina ad hunc Wulfstanum epistola prolatis nos monuerit, codicem Exoniensem nunc esse Collegii Corporis Christi, et inscribi I. 72. (12.) hoc quidem de MSto nota CXC. signato intelligendum est, in quo reperta esse omnia hæc verba epistolæ Saxonicæ ad Wulfstanum, certiorem me facere dignatus est reverendus Collegii præfectus. Extant illa sub titulo, *Secunda epistola, quando dividis chrisma*, sed in *Catalogo Nasmithano* p. 273. post sectionem 24. vox *Saxonice* omissa est. Adhæc cel. Hickesius, quod observatione nostra dignissimum est, in vol. priori *Thesauri* sui p. 58. verba eadem de sacramento lingua Saxonica proferens refert lectorem ad hæc testimonia, quæ Lisleiana minus accurate appellat, tum vero ad librum MS. Bodleianum inter codices Junianos. Codex hic in *Catalogo Libb. MSS. Biblioth. Bodleianæ* p. 257. postremus est codicum Francisci Junii viri cl. num. 121. signatus, in quo reperta sunt excerpta epistolarum Saxon. Ælfrici ad Wulfsinum et Wulfstanum, quæ in *Testimonio Antiquitatis* eduntur. Hoc de eo posuit Wanleius, " Codex opt. notæ membran. qui haud ita pridem ad eccle- " siam spectabat Wigorn. ideoque cod. Wigorn. nuncu- " patur," p. 45. Et p. 58. adnotationem quandam commemorat, quam manu Matthæi Parkeri scriptam putat. Integrior est quam MS. ille Cantabrigiensis modo memoratus. Quæ vero epistola Latina in hoc codice Juniano his præmissa est, non est illa ad Wulfstanum in *Testimonio Antiquitatis* collocata, sed alia quædam ad Wulfsinum scripta, præfixa autem canonibus Ælfrici in vol. primo *Conciliorum Britannicorum* a Wilkinsio editorum pag. 250.

P. 172. l. 6. halgienne.] Interpositum est hoc loco in codice Juniano aliud præterea mandatum, ut tam epistolæ quam evangelii in missa lector *servet jejunium*.

P. 173. l. 12. And yet the lively bread is not bodely so &c.] Idem cum supra statuit Ælfricus in epistola Latina, tum infra in epistola ad Wulfsinum pag. 179. Vide et Homiliæ in die Paschæ, quod mox affero, Fragmentum.

P. 175. l. 23. Ex Ælfrici Epistola ad Wulfsinum] Huic fragmento præpositum est lemma istud in *Testimonio Antiquitatis* fol. 43. a. *Here followeth the wordes of Elfrike*

Abbot of S. Albons and also of Malmesberye, taken out of his epistle written to Wulfsine byshop of Scyrburne. It is founde in a booke of the olde Saxon tounge, wherin be xliii chapters, of Canons and ecclesiasticall Constitutions, and also Liber pœnitentialis, that is, a pœnitential booke, or shryfte booke, devided into iiii other bokes, the epistle is set for (before) *the* 30 *chapter of the fourth boke, intituled* be ppeoȝt ȝinoþe *that is, a Synode concerning priestes:* (vid. not. ad Epist. ad Wulfstanum, nam codex Bodleianus hîc designari videtur.) *and this epistle is also in a canon boke of the Churche of Exeter.* Edita est hæc epistola ad Wulfsinum Saxonice et Latine, cum hoc titulo, *Liber Canonum Ecclesiasticorum*, a cl. Wilkinsio in *Legibus Anglo-Saxonicis*, Londini 1721. pag. 153—160. qui desumpsit eam ex cod. membraneo C.C.C.Cant. S. 12. olim, ut Wanleio præeunte ait, Exoniensis ecclesiæ peculio, et circa tempora conquisitionis Angliæ scripto. Numero cxci in Catalogo Nasmithano signatur. Finem autem versus canonicæ hujus epistolæ, excerptum istud, quod hic habes, extat. Porro eandem particulam cæterosque canones lingua quoque Anglica ediderat cl. Joannes Johnsonus in volumine primo *Legum Ecclesiasticarum* Londini an. 1720, eamque desumptam a se testatur ex codice ejusdem Collegii Corporis Christi. Cæterum alii canones, ut paulo ante dixi, ad eundem Wulfsinum cum brevi epistola ab Ælfrico missi, extant apud *Concilia Magnæ Britanniæ et Hiberniæ* a Wilkinsio adornata, vol. I. p. 250–255.

Quin, etsi vix hoc necessarium, cum ἡ μαρτυρία ipsorum codicum, in quibus extant hæ tanti momenti ῥήσεις, instar omnium μαρτυριῶν sit habenda, testificationem tamen commemorare mihi visum est, quæ his Ælfrici opusculis in *Testimonio Antiquitatis* adjuncta est.—*That this foresayd Saxon Homely* (*in die* paschæ, quæ quidem homilia primo loco ibidem posita est) *with the other testimonies before alleadged, doe fullye agree to the olde auncient bookes* (*wherof some bee written in the olde Saxon and some in the Lattyne*) *from whence they are taken: these here under written, upon diligent perusing and comparing the same, have found by conference, that they are truely put forth in print without any adding or withdrawing any thing for the more faithful reporting of the same, and therefore for the better credite hereof have subscribed their names, Matthewe Archbyshop of Canterburye, Thomas Archbyshop of Yorke,* (Dein sequuntur nomina tredecim episcoporum) *with divers other personages of honour and credite subscribing their names, the*

records wherof remaines in the handes of the most reverend father Matthewe Archbishop of Canterburye. Ex quibus verbis apparet, cum Homiliam Paschalem, tum vero cætera monumenta in libello isto typis impressa, approbatione cohonestata fuisse quindecim Anglicæ ecclesiæ episcoporum, aliorumque virorum primariorum, testantium reperisse se illa cum libris, unde prodierant, antiquis, Saxonicis et Latinis, omnino convenientia, lectis iis diligenter, atque inter se collatis. Istam vero Homiliam Paschalem, quæ, ut alia exemplaria in hac re præteream, in codice quoque MSto bibliothecæ publicæ Cantabrigiensis extat, Abrahamus Whelocus in Notis ad Bedæ *Hist. Eccl.* p. 462. Saxonice et Latine edidit, cum hac epigraphe, *Liber Catholicorum Sermonum Anglicè, in ecclesia per annum recitandus.* Porro de eodem opere, cujus auctor Ælfricus archiepiscopus Cantuariensis extitisse a multis censetur, hæc inter alia Cavius scripsit in *Hist. Literaria* vol. II. p. 110. "In sermone de "Sacrificio, eoque satis prolixo, qui in die Paschatis "solenni coram populo recitari solebat, id pene unice agit, "*ut ostendat nos spiritualiter corpus Christi gustare, ejusque* "*sanguinem bibere, cum vera fide sacram illam gustemus* "*Eucharistiam: panem et vinum non posse per ullam be-* "*nedictionem in Christi corpus et sanguinem mutari: vere* "*quidem Christi corpus et sanguinem esse, non tamen corpo-* "*raliter sed spiritualiter: esse quidem Eucharistiam quæ* "*ad altare Dei consecratur commemorationem corporis Christi* "*quod pro nobis obtulit, et sanguinis sui quem pro nobis* "*fudit, corpus sanguinemque Christi non corporaliter, sed* "*spiritualiter; nec disputandum, qui hoc fieri posset, sed* "*quod ita fiat nostra fide esse tenendum.* Verum integrum "sermonem exscribere necesse sit, si modo omnia quæ "huc spectant excerpere velimus." Ita ille. Ipsa autem Ælfrici verba ex Saxonica in Anglicam et Latinam linguas conversa huc transferam. *It* (the housell, or offering) *is naturally corruptible bread, and corruptible wine: and is by mycghte of God's worde truely Christes bodye, and hys bloude; not so notwithstanding bodely, but ghostly. Much is betwixte the body Christ suffered in, and the bodye that is halowed to housell. The body truely that Christ suffered in was borne of the flesh of Mary, with bloud, and with bone, with skinne, and with synowes, in humane limmes, with a reasonable soule living: and his ghostlye body, which we call the housell, is gathered of many cornes: without bloude, and bone, without lymme, without soule. and therfore nothing is to be understand therein bodelye, but all is*

ghostlye to be understande. Testimonii Antiq. fol. 17. a. *Naturâ* (eucharistia) *panis est corruptibilis, et vinum corruptibile, et per* (Sax. juxta) *Divini verbi veritatem vere Christi corpus, et sanguis ejus, non tamen corporaliter, sed spiritualiter. Multum distat inter corpus illud, in quo Christus passus est, et corpus illud quod in eucharistiam consecratur: corpus quidem illud in quo Christus passus est, de carne Mariæ nascebatur cum sanguine ossibusque, cum pelle nervisque, in membris humanis spiritu rationali animatum: corpus autem suum spirituale, quod vocamus eucharistiam, de granis multis absque sanguine et osse, absque membro et anima colligitur: nihil autem inest propterea intelligendum corporaliter, verum omne est spiritualiter intelligendum.* Sic Homiliasta. At vero Joannes Lingardus, doctus in primis et disertus scriptor, id nuper conatus est ostendere, quod et alii ante eum communionis Romanæ asseclæ aggressi fuerant, constare posse, imo bene congruere, hæc Ælfrici verba, nam tacet epistolas illas supra allatas vir clarus, cum dogmate transubstantiationis eucharisticæ, quod apud Romanistas receptum est. Vide *Antiquitates* ejus *Anglo-Saxonicæ Ecclesiæ*, in Notis pag. 497—506. edit. secundæ. Etenim commentatum esse de hoc mysterio Ælfricum duce atque magistro celebri illo Bertramo, seu Ratramno, ait ibi Lingardus; neque hoc quidem a vero distat; cum plurima ad verbum ex illo sumpserit Ælfricus. Sed interea hunc ipsum Ratramnum, postquam libellus ejus de Eucharistia a Boilavio doctore Sorbonico in linguam Gallicam exeunte sæculo decimo septimo conversus fuerat, plus Calvinistam fuisse, quam Calvinum ipsum (*Rhatram est plus Calviniste, que Calvin même*) pronuntiavit eruditissimus ille Longueruæus. Vide *Longueruana*, p. 72. *Quæ a se differunt*, (Ratramni verba sunt, cap. lxxvi.) *idem non sunt. Corpus Christi quod mortuum est, et resurrexit, et immortale factum, jam non moritur, et mors illi ultra non dominabitur, æternum est, nec jam passibile. Hoc autem quod in ecclesia celebratur, temporale est, non æternum; corruptibile est, non incorruptum.* Et supra in c. liv. *Secundum creaturarum substantiam, quod fuerunt ante consecrationem, hoc et postea consistunt. Panis et vinum prius extitere, in qua etiam specie jam consecrata permanere videntur. Est ergo interius commutatum Spiritus S. potenti virtute, quod fides aspicit, animam pascit, æternæ vitæ substantiam subministrat.* Quomodo hæc conveniant cum concilii Tridentini de Transubstantiatione decreto, quod apponam, alii viderint.—*Sancta hæc synodus declarat, per consecrationem panis et vini conversionem fieri totius sub-*

stantiæ panis in substantiam corporis Christi Domini nostri, et totius substantiæ vini in substantiam sanguinis ejus, quæ conversio convenienter et proprie a sancta catholica ecclesia Transubstantiatio est appellata. Concil. Trident. sect. XIII. cap. iv. de Eucharistia pag. 102. ed. Venet. 1780. Verum enimvero, nisi me omnia fallunt, ansam dedit ad conatus istos conciliandi Ratramnum, aliosque auctores, cum hoc de transubstantiatione scito, vera ac realis, sed spiritualis, seu sacramentalis, corporis Christi in eucharistia manducatio; quam docet consentiens cum plurimis theologis, tam veteribus quam recentioribus, idem Ratramnus.

APPENDIX.

NICÆNI CONCILII

AD ECCLESIAM ALEXANDRINAM

EPISTOLA SYNODICA;

APUD SOCRATEM, HIST. ECCL. LIB. I. CAP. 9.

ΣΥΝΟΔΙΚΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ.

ΤΗι *ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ, χάριτι τοῦ Θεοῦ*[a], *Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίᾳ, καὶ τοῖς κατ' Αἴγυπτον, καὶ Λιβύην καὶ Πεντάπολιν, ἀγαπητοῖς ἀδελφοῖς, οἱ ἐν Νικαίᾳ συναχθέντες καὶ τὴν μεγάλην καὶ ἁγίαν σύνοδον συγκροτήσαντες ἐπίσκοποι, ἐν Κυρίῳ χαίρειν.*

ΕΠΕΙΔΗ *τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος, καὶ τοῦ θεοφιλεστάτου βασιλέως Κωνσταντίνου συναγαγόντος ἡμᾶς ἐκ διαφόρων πόλεών τε καὶ ἐπαρχιῶν, μεγάλη καὶ ἁγία σύνοδος ἐν Νικαίᾳ συνεκροτήθη, ἐξ ἅπαντος ἀναγκαῖον ἐφάνη, παρὰ τῆς ἱερᾶς συνόδου καὶ πρὸς ὑμᾶς ἐπιστεῖλαι γράμματα· ἵν' εἰδέναι ἔχοιτε, τίνα*

SYNODICA EPISTOLA,

Interprete Henr. Valesio.

SANCTÆ gratia Dei magnæque Alexandrinorum ecclesiæ, et dilectis fratribus per Ægyptum, Libyam ac Pentapolim constitutis, episcopi Nicææ congregati, et magnam sanctamque synodum complentes, in Domino salutem.

QUANDOQUIDEM Deo Optimo Maximo, eique carissimo principe Constantino, nos ex diversis civitatibus ac provinciis congregante, sacra et magna synodus Nicææ celebrata est, prorsus necessarium duximus, ab universo sacro concilio etiam ad vos literas mitti; ex quibus intelligere possitis, quæ-

[a] Ita Theodoret. lib. I. Hist. Eccl. c. 6. seu 8. et Epiphanius Scholasticus 11. 12. pro Θεοῦ *χάριτι καὶ μεγάλῃ.*

NICÆNI CONCILII

AD ECCLESIAM ALEXANDRINAM

EPISTOLA SYNODICA;

APUD SOCRATEM, HIST. ECCL. LIB. I. CAP. 9.

ΣΥΝΟΔΙΚΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ.

ΤΗι ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ, χάριτι τοῦ Θεοῦ[a], Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίᾳ, καὶ τοῖς κατ' Αἴγυπτον, καὶ Λιβύην καὶ Πεντάπολιν, ἀγαπητοῖς ἀδελφοῖς, οἱ ἐν Νικαίᾳ συναχθέντες καὶ τὴν μεγάλην καὶ ἁγίαν σύνοδον συγκροτήσαντες ἐπίσκοποι, ἐν Κυρίῳ χαίρειν.

ΕΠΕΙΔΗ τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος, καὶ τοῦ θεοφιλεστάτου βασιλέως Κωνσταντίνου συναγαγόντος ἡμᾶς ἐκ διαφόρων πόλεών τε καὶ ἐπαρχιῶν, μεγάλη καὶ ἁγία σύνοδος ἐν Νικαίᾳ συνεκροτήθη, ἐξ ἅπαντος ἀναγκαῖον ἐφάνη, παρὰ τῆς ἱερᾶς συνόδου καὶ πρὸς ὑμᾶς ἐπιστεῖλαι γράμματα· ἵν' εἰδέναι ἔχοιτε, τίνα

SYNODICA EPISTOLA,

Interprete Henr. Valesio.

SANCTÆ gratia Dei magnæque Alexandrinorum ecclesiæ, et dilectis fratribus per Ægyptum, Libyam ac Pentapolim constitutis, episcopi Nicææ congregati, et magnam sanctamque synodum complentes, in Domino salutem.

QUANDOQUIDEM Deo Optimo Maximo, eique carissimo principe Constantino, nos ex diversis civitatibus ac provinciis congregante, sacra et magna synodus Nicææ celebrata est, prorsus necessarium duximus, ab universo sacro concilio etiam ad vos literas mitti; ex quibus intelligere possitis, quæ-

[a] Ita Theodoret. lib. I. Hist. Eccl. c. 6. seu 8. et Epiphanius Scholasticus II. 12. pro Θεοῦ χάριτι καὶ μεγάλῃ.

μὲν ἐκινήθη καὶ ἐξητάσθη, τίνα δὲ ἔδοξε καὶ ἐκρατύνθη. πρῶτον μὲν οὖν ἐξ ἁπάντων ἐξητάσθη τὰ κατὰ τὴν ἀσέβειαν καὶ τὴν παρανομίαν Ἀρείου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ, ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ θεοφιλεστάτου βασιλέως Κωνσταντίνου. καὶ παμψηφεὶ ἔδοξεν ἀναθεματισθῆναι τὴν ἀσεβῆ αὐτοῦ δόξαν, καὶ τὰ ῥήματα καὶ τὰ ὀνόματα τὰ βλάσφημα, οἷς ἐκέχρητο βλασφημῶν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ λέγων ἐξ οὐκ ὄντων, καὶ εἶναι ποτὲ ὅτε οὐκ ἦν. καὶ αὐτεξουσιότητι κακίας καὶ ἀρετῆς δεκτικὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ λέγοντος· καὶ κτίσμα καὶ ποίημα ὀνομάζοντος. ἅπαντα ταῦτα[a] ἀνεθεμάτισεν ἡ ἁγία σύνοδος, οὐδὲ ὅσον ἀκοῦσαι τῆς ἀσεβοῦς δόξης ἢ ἀπονοίας καὶ τῶν βλασφήμων ῥημάτων, ἀνασχομένη. καὶ τὰ μὲν κατ' ἐκεῖνον[b] οἷον τέλους τετύχηκε, πάντως ἢ ἀκηκόατε ἢ ἀκούσεσθε, ἵνα μὴ δόξωμεν ἐπεμβαίνειν ἀνδρὶ δι' οἰκείαν ἁμαρτίαν ἄξια τὰ ἐπίχειρα κομισαμένῳ· τοσοῦτον δὲ ἴσχυσε αὐτοῦ ἡ ἀσέβεια, ὡς καὶ· παραπολέσαι Θεωνᾶν ἀπὸ Μαρμαρικῆς, καὶ Σεκοῦνδον ἀπὸ Πτολεμαΐδος· τῶν

nam proposita atque examinata, quænam item decreta ac stabilita sint. Primum igitur habita est quæstio coram piissimo principe Constantino, de impietate ac perversitate Arii et sociorum ejus. Cunctisque suffragantibus placuit, ut impia ejus opinio anathemate damnaretur, verbaque ac nomina blasphemiæ plena, quibus utebatur, dicens Filium Dei ortum ex nihilo, et fuisse aliquando tempus cum non esset, et pro arbitrii libertate eum vitii ac virtutis capacem esse: et creaturam illum vocans atque facturam. Hæc omnia anathemate damnavit sanctissima synodus, opinionis hujus impietatem atque amentiam, et verba blasphemiæ plena, ne audire quidem patienter sustinens. Et ea quidem quæ adversus illum gesta sunt, vel comperistis jam, vel brevi comperturi estis: ne nos insultare videamur homini, qui sceleris sui dignam mercedem recepit. Tantam vero vim habuit ejus impietas, ut Theonam Marmaricæ et Secundum Ptolemaidis episcopum,

[a] Ita Nicephorus, lib. VIII. Hist. Eccl. c. 24. Deest ταῦτα apud Socrat. ταῦτα πάντα Theodoret.

[b] Ita Theodoret. et Nicephorus; ἐκείνου Socrates.

γὰρ αὐτῶν κἀκεῖνοι τετυχήκασιν. ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις, τῆς μὲν κακοδοξίας ἐκείνης καὶ ἀσεβείας, καὶ τῆς βλασφημίας, καὶ τῶν προσώπων τῶν τολμησάντων διάστασιν καὶ διαίρεσιν ποιήσασθαι τοῦ εἰρηνευομένου ἄνωθεν λαοῦ, ἠλευθέρωσεν ἡμᾶς (for. ὑμᾶς)[a]· ἐλείπετο δὲ τὸ κατὰ τὴν προπέτειαν Μελιτίου, καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ χειροτονηθέντων· καὶ περὶ τούτου τοῦ μέρους ἃ ἔδοξε τῇ συνόδῳ, ἐμφανίζομεν ὑμῖν ἀγαπητοὶ ἀδελφοί. ἔδοξεν οὖν Μελίτιον μὲν, φιλανθρωπότερον κινηθείσης τῆς συνόδου· κατὰ γὰρ τὸν ἀκριβῆ λόγον, οὐδεμιᾶς συγγνώμης ἄξιος ἦν· μένειν ἐν τῇ πόλει ἑαυτοῦ, καὶ μηδεμίαν ἐξουσίαν ἔχειν αὐτὸν, μήτε χειροθετεῖν, μήτε προχειρίζεσθαι, μήτε ἐν χώρᾳ μήτε ἐν πόλει ἑτέρᾳ φαίνεσθαι, ταύτης τῆς προφάσεως ἕνεκα· ψιλὸν δὲ τὸ ὄνομα τῆς τιμῆς κεκτῆσθαι. τοὺς δὲ ὑπ' αὐτοῦ κατασταθέντας, μυστικωτέρᾳ χειροτονίᾳ βεβαιωθέντας κοινωνῆσαι ἐπὶ τούτοις, ἐφ' ᾧτε ἔχειν μὲν αὐτοὺς τὴν τιμὴν καὶ λειτουργίαν, δευτέρους δὲ εἶναι ἐξάπαντος πάντων τῶν ἐν ἑκάστῃ παροικίᾳ τε

secum in exitium pertraxerit. Nam et in istos, eadem quæ in illum lata sententia est. Sed quoniam omnipotentis Dei gratia, pravitate quidem illius opinionis et impietate atque blasphemia, et iis hominibus qui in populo antehac pacato turbas ac discidia concitare ausi fuerant, vos jam liberavit; Melitii vero et eorum qui ab illo ordinati sunt, adhuc reliqua erat contumacia: de his etiam quid statuerit synodus, vobis significamus, fratres carissimi. Placuit igitur clementius erga Melitium agente synodo: summo enim jure nullam veniam merebatur: ut is in civitate sua maneat, nec ullam habeat aut manus imponendi aut eligendi potestatem; nec hujus rei causa aut in vico, aut in urbe ulla compareat; sed nudum honoris sui nomen retineat. Ii vero qui ab ipso constituti sunt, sanctiore ordinatione confirmati, ad communionem admittantur, ea lege ut honorem quidem ac ministerium suum retineant: secundo tamen semper loco sint ab iis

[a] Habent τὴν Αἴγυπτον Theodoret. Epiphanius, Nicephorus, Gelasiusque Cyzicenus.

καὶ ἐκκλησίᾳ ἐξεταζομένων, τῶν ὑπὸ τοῦ τιμιωτάτου καὶ συλλειτουργοῦ ἡμῶν Ἀλεξάνδρου προκεχειρισμένων· ὥστε τούτοις μὲν[a], μηδεμίαν ἐξουσίαν εἶναι τοὺς ἀρέσκοντας αὐτοῖς προχειρίζεσθαι, ἢ ὑποβάλλειν ὀνόματα, ἢ ὅλως ποιεῖν τι χωρὶς γνώμης τῶν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐπισκόπων[b], τῶν ὑπὸ Ἀλέξανδρον· τοὺς δὲ χάριτι Θεοῦ καὶ εὐχαῖς ὑμετέραις ἐν μηδενὶ σχίσματι εὑρεθέντας, ἀλλὰ ἀκηλιδώτους ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ὄντας, καὶ ἐξουσίαν ἔχειν προχειρίζεσθαι, καὶ ὀνόματα ἐπιλέγεσθαι τῶν ἀξίων τοῦ κλήρου, καὶ ὅλως πάντα ποιεῖν κατὰ νόμον καὶ θεσμὸν τὸν ἐκκλησιαστικόν· εἰ δέ τινας συμβαίη ἀναπαύσασθαι τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τηνικαῦτα προσαναβαίνειν εἰς τὴν τιμὴν τοῦ τετελευτηκότος, τοὺς ἄρτι προσληφθέντας, μόνον εἰ ἄξιοι φαίνοιντο, καὶ ὁ λαὸς αἱροῖτο, συνεπιψηφίζοντος αὐτῷ καὶ ἐπισφραγίζοντος τοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπισκόπου. τοῦτο δὲ τοῖς μὲν ἄλλοις πᾶσι συνεχωρήθη· ἐπὶ δὲ τοῦ Μελιτίου

omnibus, qui in unaquaque parœcia et ecclesia versantur, a carissimo collega nostro Alexandro prius ordinati. Adeo ut his quidem nulla facultas suppetat quos visum fuerit eligendi, aut nomen cujuspiam suggerendi, aut omnino quicquam gerendi sine consensu episcopi catholicæ ecclesiæ qui Alexandro subjectus est. Illi vero qui Dei juvante gratia vestrisque precationibus, nullo unquam in schismate deprehensi sunt, sed in catholica et apostolica ecclesia absque labe ulla perseverant, potestatem habeant eligendi, et proponendi nomina eorum qui in clerum allegi meruerint; cuncta denique peragendi juxta legem et sanctionem ecclesiæ. Quod si quempiam eorum qui in ecclesia censentur, diem suum obire contigerit; tum in defuncti locum atque honorem provehantur ii qui nuper adsciti sunt, modo digni videantur, et populus eos eligat, suffragante nihilominus plebisque judicium confirmante Alexandrinæ urbis episcopo. Et aliis quidem omnibus id

[a] Ita Theodoret. et Niceph. hic vero sine μὲν, pro ὡς πρὸς τούτοις δέ.
[b] Ita Theodoret. probante Valesio, pro τοῦ τῆς—ἐπισκόπου.

προσώπου οὐκέτι τὰ αὐτὰ ἔδοξε, διὰ τὴν ἀνέκαθεν αὐτοῦ ἀταξίαν, καὶ διὰ τὸ πρόχειρον καὶ προπετὲς τῆς γνώμης, ἵνα μηδεμία ἐξουσία ἢ αὐθεντία αὐτῷ δοθείη, ἀνθρώπῳ δυναμένῳ πάλιν τὰς αὐτὰς ἀταξίας ἐμποιῆσαι. ταῦτά ἐστι τὰ ἐξαίρετα καὶ διαφέροντα τῇ Αἰγύπτῳ, καὶ τῇ ἁγιωτάτῃ Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίᾳ· εἰ δέ τι ἄλλο ἐκανονίσθη ἢ ἐδογματίσθη, συμπαρόντος τοῦ κυρίου καὶ τιμιωτάτου συλλειτουργοῦ καὶ ἀδελφοῦ ἡμῶν Ἀλεξάνδρου, αὐτὸς παρὼν ἀκριβέστερον ἀνοίσει πρὸς ὑμᾶς, ἅτε δὴ καὶ κύριος καὶ κοινωνὸς τῶν γεγενημένων τυγχάνων. εὐαγγελιζόμεθα δὲ ὑμῖν, περὶ τῆς συμφωνίας τοῦ ἁγιωτάτου πάσχα, ὅτι ὑμετέραις εὐχαῖς κατωρθώθη καὶ τοῦτο τὸ μέρος. ὥστε πάντας τοὺς ἐν τῇ ἑῴᾳ ἀδελφοὺς, τοὺς μετὰ τῶν Ἰουδαίων τὸ πρότερον ποιοῦντας, συμφώνως Ῥωμαίοις καὶ ὑμῖν[a], καὶ πᾶσιν τοῖς ἐξ ἀρχαίου μεθ' ἡμῶν φυλάττουσι τὸ πάσχα, ἐκ τοῦ δεῦρο ἄγειν. χαίροντες οὖν ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι, καὶ τῇ

concessum est. De Melitio vero ob pristinam ejus contumaciam, et ob temerarium ac præceps hominis ingenium, aliter placuit decernere, ne potestas auctoritasque ulla tribuatur homini, qui easdem rursus turbas excitare possit. Atque hæc sunt, quæ ad Ægyptum et ad sanctissimam Alexandrinorum ecclesiam privatim pertinent. Si quid autem præterea præsente domino et carissimo collega ac fratre nostro Alexandro, sancitum ac definitum est, id ipse vobis accuratius referet, quippe qui gestorum auctor et particeps existat. Nuntiamus præterea vobis de concordia sanctissimi paschæ; hoc etiam negotium, precibus vestris adjuvantibus, feliciter confectum fuisse; cunctosque qui in Oriente sunt fratres, qui antea cum Judæis pascha celebrarunt, cum Romanis in posterum, et vobiscum, et cum omnibus qui ab ultima antiquitate nobiscum pascha peregerunt, concorditer esse celebraturos. Vos ergo læti atque hilares ob felicem rerum even-

[a] Ita Theodoret. et Niceph. ἅτε δὲ Socrates.
[b] Ita Theodoret. et Epiphanius pro ἡμῶν.

τῆς εἰρήνης συμφωνίᾳ, καὶ ἐπὶ τῷ[a] πᾶσαν αἵρεσιν ἐκκοπῆναι, ἀποδέξασθε μὲν μετὰ μείζονος τιμῆς καὶ πλείονος ἀγάπης τὸν συλλειτουργὸν ἡμῶν, ὑμῶν δὲ ἐπίσκοπον Ἀλέξανδρον, τὸν εὐφράναντα ἡμᾶς ἐν τῇ παρουσίᾳ, καὶ ἐν ταύτῃ τῇ ἡλικίᾳ τοσοῦτον πόνον ὑποστάντα ὑπὲρ τοῦ εἰρήνην γενέσθαι καὶ παρ' ὑμῖν· εὔχεσθε δὲ ὑπὲρ ἡμῶν ἁπάντων, ἵνα τὰ καλῶς ἔχειν δόξαντα, ταῦτα βέβαια μένῃ, διὰ τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ, καὶ διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, σὺν ἁγίῳ Πνεύματι, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν.

Ἐν ταύτῃ τῇ τῆς συνόδου ἐπιστολῇ φανερὸν καθίστησιν ὅτι οὐ μόνον Ἄρειον, καὶ τοὺς ὁμοδόξους αὐτοῦ ἀνεθεμάτισαν, ἀλλὰ καὶ τὰς λέξεις τῆς δόξης αὐτοῦ· καὶ ὅτι περὶ τοῦ πάσχα ὁμοφρονήσαντες, ἐδέξαντο τὸν αἱρεσιάρχην Μελίτιον, τὴν μὲν ἀξίαν τῆς ἐπισκοπῆς ἔχειν αὐτὸν συγχωρήσαντες· τὴν δὲ ἐξουσίαν τοῦ πράττειν αὐτὸν τινὰ ὡς ἐπίσκοπον, περιελόντες· δι' ἣν αἰτίαν νομίζω, ἄχρι νῦν κεχωρίσθαι τῆς ἐκκλησίας τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ Μελιτιανοὺς, ὅτι περιεῖλεν ἡ συνόδος Μελιτίου τὸ δύνασθαι. De Melitio et Melitianis nova ac notabilia quædem apud *Reliquias Sacr.* collocata sunt, vol. III. S. Phileas.

tum, et ob communem omnium pacem atque concordiam, et quod hæresis omnis penitus excisa est, majore cum honore ac benevolentia collegam nostrum, vestrumque episcopum Alexandrum excipite; qui et sua præsentia maximam nobis attulit voluptatem, et in tam provecta ætate plurimum laboris sustinuit, ut pax inter vos restitueretur. Orate etiam pro nobis omnibus, ut quæ recte constituta sunt, firma permaneant per Deum omnipotentem et Dominum nostrum Jesum Christum una cum Sancto Spiritu, cui gloria in cuncta cula, Amen.

Ex hac synodi epistola perspicue apparet, eos non modo Arium et sectatores ejus, verum etiam ipsa opinionis illius verba anathemate damnavisse: et cum de paschali festo inter se consensissent, Melitium sectæ alterius auctorem suscepisse, episcopatus quidem dignitatem retinere eum passos; verum potestate agendi quidquam pro episcopo, illi penitus adempta. Quam ob causam arbitror Melitianos in Ægypto, ad hoc usque tempus ab ecclesia separatos esse, propterea quod synodus omnem Melitio potestatem ademit.

[a] Ita Theodoret. et Niceph. pro τὸ, consentiente Gelasio Cyzic. *De Actis Concil. Nicæni*, l. iii. c. 33. perinde atque in cæteris lectionibus supra receptis, quod viso post Gelasio intellexi.

JOANNIS GARNERII S. J.

NOTÆ IN S. CYRILLI ALEX. EPISTOLAM SYNODICAM AD NESTORIUM,

post Concilium Ephesinum supra pag. 17–32. collocatam.

Cum vir doctissimus Joannes Garnerius, qui hanc Epistolam Synodicam Operibus Marii Mercatoris ex editis Conciliis adjecit, notas aliquot maximam partem theologicas ei subjunxerit, easdem huc transferre mihi visum est.

Supra pag. 19. l. 21. *ἐν τῇ ἐπιστολῇ τῇ γραφείσῃ παρὰ σοῦ*] Hæc est procul dubio prima, quam Nestorius ad Celestinum misit, et in qua leguntur ista: *Nos non modicam corruptionem orthodoxiæ apud quosdam hic reperientes, et ira et lenitate circa ægros quotidie utimur*, &c. Atque inde constat Celestinum Cyrillo, quas a Nestorio literas accepisset, misisse, quemadmodum et Cyrillus ad se a Nestorio scriptas, Romam deferendas Possidonio crediderat. Vide istas Nestorii literas prima parte operum Marii Mercatoris.

Ibid. l. ult. *καὶ ἠρμήνευκας οὐκ ὀρθῶς*] Hic nempe, ubi ait: *Nos autem nosse oportet, quod modo venit in recordationem concilii Nicæni, quod nusquam ausum est dicere, quia verbum Deus natum est ex Maria virgine*; et alia quæ prolixe prosequitur. Tu vero locum consule, et intellige, cur fidem exposuerit Cyrillus, præmisso symbolo concilii Nicæni, ut unde Nestorius fraudem faciebat imperitis, inde confutaretur.

P. 20. l. 9. *ταῖς γραφείσαις ἐπιστολαῖς πρὸς τὴν σὴν εὐλάβειαν παρὰ τῆς Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίας*] Obscurus locus, et a nullo, quod sciam, tentatus: quibus enim de epistolis ab Alexandrina ecclesia directis intelligi debet? An de iis, quæ anathematismos haberent subjunctos? sed illæ ipsæ sunt, in quibus nunc versamur. An de prioribus duabus? quomodo ab Alexandrina ecclesia, id est, synodo directæ sunt, cum nomine synodi Alexandrinæ, non perinde ac tertiæ, sed solius Cyrilli inscribantur. *Posterius hoc con-*

firmat Garnerius in Dissertatione sua de Synodis habitis in causa Nestorii.

P. 21. l. 21. *οὔτε δὲ τὴν σάρκα*] Id ubique passim catholicis Nestorius, sed maxime in epistola ad sanctum Celestinum, affingebat: *Aperte blasphemant Deum Verbum Patri ὁμοούσιον, tanquam originis initium de* Χριστοτόκῳ *virgine sumpsisset, cum templo suo ædificatum esse, et carni consepultum*, &c. et in titulo sermonis septimi: *Adversus eos, qui propter conjunctionem, vel divinitatem Verbi mortificant, vel humanitatem deificant.* In utrumque locum intendit Cyrillus.

P. 22. l. 1. *καθ' ὑπόστασιν*] *Secundum substantiam.* Græce est *καθ' ὑπόστασιν.* Moneo rursus hanc unam vocem fuisse olim *ὀρθοδοξίας* indubitatam notam: aliæ etenim omnes torqueri possunt in sensus erroneos, et revera detortæ sunt a Nestorianis, hæc una nunquam potuit; unde mirum quam exosa fuerit heterodoxis, quotque criminationibus oppugnata: atque hinc factum est, ut cum *ἕνωσις καθ' ὑπόστασιν* prætermissa esset a Cyrillo et Joanne in expositione fidei hinc inde scripta, inter ineundam ecclesiarum pacem, pax visa sit pluribus catholicis suspecta, et Joannes dictus fuerit a suis vicisse causam, ut Cyrillus necessitatem haburerit purgandi sese, tum apud amicos, Acacium Melitenensem, Successum, Valerianum, Donatum; tum apud suos Constantinopoli apocrisiarios, quasi vel orientalibus in sententia remanentibus consensisset, vel propter timidam quamdam dispensationem non satis animose fidei causam defendisset.

Porro autem quod dixi, hanc vocem fuisse fidei quasi certam tesseram, facto probat Cyrillus; cum enim scripsisset: *Unitum ergo carni Verbum secundum substantiam confitentes;* accedit statim ad refellendas omnes Nestorii sententias, artificiose quidem, sed tamen invicte.

Nota vero interpretem Romanum aberrasse a mente Cyrilli, quam assecutus est Mercator. hæc enim Græca: Ἡνῶσθαί γε μὴν σαρκὶ καθ' ὑπόστασιν ὁμολογοῦντες τὸν λόγον, ἕνα προσκυνοῦμεν, &c. Vertit ille. *Quamvis autem Verbum carni secundum hypostasim fateamur, unum tamen adoramus*, &c. quasi confessio unionis secundum hypostasim adversetur in speciem adorationi, ut unius, et non eam potius inferat. Longe ergo melius Mercator: *Unitum ergo carni Verbum secundum substantiam confitentes, unum adoramus*, &c. Atque hinc est, quod diximus sæpe, Mercatorem, ut aliis de Latinitate concedat, vincere tamen fide, atque intelligentia.

Ibid. l. 3. *οὔτε ἀνὰ μέρος τιθέντες*] Rejicit unionem quam

vocant moralem, seu *τῆς ἀξίας καὶ αὐθεντίας ἑνότητα*, quippe quæ non sit *καθ' ὑπόστασιν*, sed inter duas per se existentes personas, modo *σχέσει* conjungantur.

P. 22. l. 8. *οὔτε μὴν Χριστὸν ἰδικῶς*] Rejicit et opinionem de duobus Christis, quorum alter ex Patre, alter ex matre, sola *ὁμωνυμίᾳ* conjunctis: quod sæpe impugnatur alio in loco a Cyrillo, non quasi id expressis verbis uspiam dixerit Nestorius, sed quod ex ipsius opinione de *ἑνώσει σχετικῇ* necessario sequatur reipsa, quantumvis ipse dissimulet.

Ibid. l. 14. *ἀλλ' οὐδ' ἐκεῖνό φαμεν*] Refutat et tertium modum *σχετικῆς ἑνώσεως*, quæ pura *ἐνοίκησις*, sive habitatio Verbi divini in homine, quaque fiat, ut homo non Deus quidem sit, sed Dei tantum, seu *θεοφόρος*, quæ vox placuit Nestorio. Huic porro unionis modo alium Cyrillus opponit, quem *ἕνωσιν κατὰ φύσιν* vocat, eique similem dicit, qua proprio corpori animus conjungitur, seclusis, ut monent theologi, imperfectionibus.

Ibid. l. ult. *οὐχ ὡς συνάφειαν ἁπλῶς*] *Non velut conjunctionem.* In Græco est, *ὡς συνάφειαν ἁπλῶς*, &c. Est autem *συνάφεια* apud Græcos, vel copulatio maris et feminæ; vel apud Basilium, societas conjugum, et vitæ civilis communio; vel apud Chrysostomum, commissura membrorum; vel denique apud Cyrillum, coaptatio eorum, quæ continuari possunt, et *παράθεσις*, seu appositio. Quacumque vero significatione vox sumatur, aptior est ad tegendam hæresim, quam ad fidem exponendam: unde Cyrillus vocem ubique acriter exagitat, tanquam veneni plenissimam; et vero conjunctionem naturarum duarum in Christo, Theodorus Mopsuestenus, ipseque, dum adhuc erraret, Theodoretus, conjunctioni conjugum similem dixerunt.

P. 23. l. 12. *ἀλλ' οὐδὲ Θεὸν*] Arguit Nestorii dictum de Christo, cujus Verbum faciebat Dominum et Deum, quasi non foret Christus ipse Deus et Dominus: habet enim hanc potestatem relativa vox, cujusmodi sunt obliqui casus, ut distinctionem perinde ac oppositionem ponant inter ea, quæ dicuntur relationis extrema. Quare licet Deus vere sit dominus humanitatis, non tamen Christi, nisi duæ in Christo asserantur personæ.

P. 24. l. 3. *Παραιτούμεθα δὲ λέγειν ἐπὶ Χριστοῦ*] Verba quæ cavet dicere, Nestorii sunt, sermone primo, vel potius septimo. Rejicit autem, velut horrendum quiddam, unitatem *καθ' ὁμωνυμίαν καὶ προσκύνησιν* solam, ut quæ Christum omnino solvat in duas personas.

Ibid. l. 15. *ὁμολογοῦμεν δὲ ὅτι*] Confessio hic Dei passi, aperta est simul et calumniantis Nestorii convictio, et

Procli defensio: ille enim catholicis calumniabatur, quasi assererent Verbum natura sua seu divinitate passum; iste propter fidei professionem vapulaverat atrociter a Nestorio.

P. 29. l. 13. Καὶ ἐπειδὴ Θεὸν ἐνωθέντα σαρκὶ καθ' ὑπόστασιν] Ex eo quod Verbum carni unitum est καθ' ὑπόστασιν, conficit quæstionis caput, ut quidem vulgo movebatur, Virginem sanctam esse Θεοτόκον; conficit vero ita ut occurrat calumniis duabus, quas inde catholicis Nestorius, maximeque Proclo et Eusebio, struebat; et primæ quidem, quasi ab his diceretur, quod sensit Photinus, Verbum ex virgine duxisse existentiæ principium; secundæ, eguisse Verbum, ut esset, secunda hac nativitate.

Ibid. l. ult. ἐν λύπαις τέξῃ τέκνα] Videtur Cyrillus legisse Nestorii sermonem primum adversus Pelagianos, in eumque intendere, quandoquidem locus iste Geneseos, lausque nuptiarum prolixe a Nestorio tractatur. *Ad Marii Mercatoris* Opera P. II. pag. 79. *hæc posuit Garnerius. De* Anathematismatis *scripsit quæ sequuntur idem vir doctissimus in* Dissert. II. De Synodis habitis in Causa Nestorii, Ibid. pag. 339.

Jam vero anathematismos admirabili quadam arte, et methodo quasi geometrica, qua nihil exactius, confectos esse, ex eo liquet, quod primo theorema probandum, tum probandi principium et duo lemmata, denique corollaria novem contineant.

Quæstio erat, an Emmanuel, cujus meminit Isaias, quemque omnis ecclesia adversus Judæos Christum Jesum interpretatur, vere Deus sit, materque Emmanuelis vere Deipara. Respondet *anathem.* 1. Cyrillus, Emmanuelem vere esse Deum, et matrem Emmanuelis vere esse Deiparam: illudque statuit quasi theorema demonstrandum, simulque demonstrandi principium ponit omnium firmissimum, dictum evangelistæ: *Verbum caro factum est*: Deinde lemma primum conficit, naturas esse καθ' ὑπόστασιν unitas, Christumque esse unum, eundemque Deum et hominem, *anathem.* 2. mox alterum concludit, naturas non esse conjunctas sola σχέσει, id est, unione morali, 3. *anathem.*

Demonstrationem ex lemmatis non informat, cum tamen facile sit: id enim non patitur lex anathematismorum; sed continuo novem consectaria colligit.

Corollarium primum, ea quæ de Christo dicuntur, non ita esse partienda, ut alia soli homini, alia soli Deo, et non omnia uni eidemque tribuantur. 4. *anathem.*

Secundum, Christum non esse Dei, sed Deum ipsum: obliquus enim ille casus, ut relationem, sic distinctionem significat. 5. *anathem.*

Tertium, Verbum non esse hominis, verbi gratia, Dominum, &c. sed ipsummet hominem. 6. *anathem.*

Quartum, reverentiam non deberi Christo, eo tantum nomine, quod in ipso Verbum operetur, ipsique dignitatem, ut alteri a se, communicet. *anathem.* 7.

Quintum, Christum non alia ratione adorari, quam Deum ipsum. *anathem.* 8.

Sextum, non alia virtute operatum miracula, quam qua Deus. *anathem.* 9.

Septimum, pontificem confessionis nostræ vere esse Verbum, nec pro se obtulisse sacrificium, sed pro nobis tantum. *anathem.* 10.

Octavum, carnem pro nobis oblatam eo esse vivificam, quod est caro propria Verbi, id est, vitæ essentialis. *anathem.* 11.

Nonum denique, Verbum vere passum esse sua carne, Christumque sua virtute surrexisse a mortuis. *anathem.* 12.

Animadverte porro, tota novem consectaria in duobus astruendis esse posita, unitate Christi, et redemptione hominum. Cum enim triplex sit unitas, suppositi, dignitatis, et operationis: primo et secundo consectario unitas suppositi: tertio et quarto, unitas dignitatis et cultus: quinto et sexto, unitas operationis et virtutis conficitur. Cumque tres quoque sint partes redemptionis, sanctificatio animæ, vivificatio corporis, et satisfactio pro peccatis: prima septimo consectario, in quo de sacerdotio Christi; altera octavo, ubi de carne vivifica, et Eucharistiæ vi; tertia nono, ubi de morte Dei passi in carne agitur, adversus contradicentes asseritur.

Aliam artem adhibuit Cyrillus, qua fecit, ut non omnia tantum capita toti doctrinæ Nestorii, sed singula singulis partibus pugnarent: opposuit enim theorema theoremati, principium principio, lemmatibus lemmata, et consectaria consectariis, eaque fuit ingeniosi hominis industria, perturbatam adversarii sparsamque per partes sententiam in ordinem redigere, ut simul exquisita methodo, et dogma catholicum traderetur, et erroris singulæ partes expellerentur. Id aperte cuilibet constabit, si modo Nestorii error ordine repræsentatus fuerit, atque indicati operum loci, quibus unaquæque sententia seu pars erroris continetur.

Verum id egregie demonstravit Cyrillus, tum in synodicæ

parte, quam negativam jure dixerim, qua nempe negat a catholicis dici, quæ Nestorius assereret: tum in defensione anathematismorum, ubi singulorum necessitatem causatur: tum denique in admirabili illo dialogo, *quod unus sit Christus*, in quo dux inclytus, quasi colligens vires adversus reliquias Nestorii, artis vincendi specimen dare voluit, et cum brevi moriturus esset, trophæum sibi immortale erigere.

Tertia quoque arte usus est admirabilis defensor fidei: anathematismos suos aliud nihil esse voluit, quam Patrum sententias, sed velut in fulmina conflatas. Adhibuit igitur testimonia Patrum decem, ex quibus Latini quatuor, Julius, Felix, Cyprianus, et Ambrosius; tres Ægyptii, Petrus, Athanasius, Theophilus; Græci totidem, Gregorius Nazianzenus, Basilius et Nyssenus: omnes, præter unum, majorum ecclesiarum et αὐτοκεφαλῶν præsules; ex Occidente tres, ex Oriente totidem, quatuor ex Meridie: omnes sanctitate nobiles, quatuor etiam martyrii pro fide palma inclyti; sic enim ad certam voluit ὀρθοδοξίας regulam examinari sua capitula, ut quibus nihil contineretur, nisi, quod ubique, quod semper, quod omnes docuissent. Vide Vincentium Lirinensem ea de re suo more, id est, diserte, subtiliter, et pro veritate tractantem.

Observa porro, testimoniis Patrum adductis, Cyrillum non plures fere propositiones confecisse, quam quatuor. I. Quod Dei Filius vere sit factus homo. II. Quod idem sit, et non alius, Filius Dei, qui filius hominis; atque ita Deus ex muliere natus sit, duasque Verbum generationes habuerit. III. Quod Virgo sit Deipara. IV. Quod immortalis mortem pertulerit, et idem crucifixus qui adorandus: ex his enim quatuor aliæ omnes, de quibus agitur in anathematismis, facile efficiuntur; poterant vero et ipsæ quatuor ad unam Athanasii, quod Dei Filius ὄντως et ἀληθείᾳ factus sit homo, facile reduci.

JOANNIS EPISCOPI

ANTIOCHENI AD S. CYRILLUM ALEX.

EPISTOLA.

πρὸς διχόνοιαν τῶν ἐκκλησιῶν τούτῳ τῷ τρόπῳ, ἐπειδὴ τούτου μάλιστα φροντίσαι πάντας ἐχρῆν, ὅπως συναφθεῖεν ἐκ μέσου γενομένης διχονοίας ἁπάσης, καὶ τῶν εὐσεβεστάτων καὶ φιλοχρίστων βασιλέων αὐτὸ δὴ τοῦτο γενέσθαι θεσπισάντων, τὸ ἑνῶσαι τὰς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας, καὶ εἰς αὐτὸ δὴ τοῦτο ἀποστειλάντων τὸν κύριόν μου καὶ θαυμασιώτατον καὶ περίβλεπτον τριβοῦνον καὶ νοτάριον Ἀριστόλαον, ἐπιφερόμενον τὸ εὐσεβὲς αὐτῶν γράμμα, τὸ παρακελεῦον, ἐντεῦθεν ἤδη συμβῆναι ἡμᾶς, καὶ περιελεῖν τὰ σκάνδαλα ἐκ τοῦ μέσου, καὶ κατευνάσαι πᾶσαν ταραχὴν, καὶ πᾶσαν λύπην· ᾧ εἴκοντες εὐσεβεῖ γράμματι, εὐθὺς καὶ παραχρῆμα ἀπεστείλαμεν τὸν κύριόν μου, καὶ κατὰ πάντα θεοφιλέστατον καὶ ἁγιώτατον ἐπίσκοπον Παῦλον, τοῦτο συναρέσαν καὶ τῷ ἁγιωτάτῳ καὶ θεοφιλεστάτῳ ἐπισκόπῳ πατρὶ ἡμῶν Ἀκακίῳ, καὶ τοῖς παρ' ἡμῖν θεοφιλεστάτοις ἐπισκόποις. ὑπὲρ δὲ πλείονος συντομίας τοῦτο πεποιήκαμεν, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι ἡμᾶς συνελθόντας τὰ θεσπισθέντα ὑπὸ τῶν εὐσεβεστάτων ἡμῶν βασιλέων κατὰ πρόσωπον εἰς πέρας ἀγαγεῖν· ἐντειλάμενοι αὐτῷ, ὥστε καὶ ἀνθ'

quandoquidem omnes id maxime curare oportebat, ut omni animorum dissensione e medio sublata, Christi ecclesiæ denuo consociarentur; ipsique religiosissimi, ac Christianissimi reges hoc ipsum ut fieret, mandassent, ejusque rei gratia Dominum meum præclarissimum, et spectabilem tribunum et notarium Aristolaum misissent, pias ipsorum literas afferentem, quæ deinceps nos convenire juberent, atque scandala e medio tollere, omnemque perturbationem et offensionem consopire: nos piis literis morem gerere volentes, recta mox Dominum meum Deo per omnia dilectissimum ac sanctissimum episcopum Paulum misimus. Quod consilium sanctissimo piissimoque patri nostro Acacio, ceterisque qui nobiscum erant, Deo dilectissimis episcopis probatum fuit. Fecimus

ἡμῶν, καὶ ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ εἰς πρόσωπον ἡμέτερον τυπῶσαι μὲν τὰ περὶ τῆς εἰρήνης, ὅπερ ἐστὶ προηγούμενον, ἐγχειρίσαι δὲ τῇ σῇ θεοσεβείᾳ τὴν ἔκθεσιν τὴν παρ' ἡμῶν συμφώνως γενομένην περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἣν ἀπεστείλαμεν τῇ σῇ θεοσεβείᾳ διὰ τοῦ προλεχθέντος θεοφιλεστάτου ἀνδρὸς, ἥτις ἐστὶν αὕτη.

Περὶ δὲ τῆς θεοτόκου Μαρίας παρθένου, ὅπως καὶ φρονοῦμεν καὶ λέγομεν, τοῦ τε τρόπου τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἀναγκαίως, οὐκ ἐν προσθήκης μέρει, ἀλλ' ἐν πληροφορίας εἴδει, ὡς ἄνωθεν ἔκ τε τῶν θείων γραφῶν, ἔκ τε τῆς παραδόσεως τῶν ἁγίων πατέρων παρειληφότες ἐσχήκαμεν, διὰ βραχέων ἐροῦμεν, οὐδὲν τὸ σύνολον προστιθέντες τῇ τῶν ἁγίων πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ ἐκτεθείσῃ πίστει· ὡς γὰρ ἔφθημεν εἰρηκότες, πρὸς πᾶσαν ἐξαρκεῖ καὶ εὐσεβείας γνῶσιν, καὶ πάσης αἱρετικῆς κακοδοξίας ἀποκήρυξιν. ἐροῦμεν δὲ οὐ κατατολμῶντες ἀνεφίκτων ἀλλὰ τῇ ὁμολογίᾳ τῆς οἰκείας ἀσθενείας

autem hoc majoris compendii causa, eo quod quæ a religiosissimis imperatoribus nostris sancita sunt, perficere nobis ipsis in unum convenientibus non liceat. Mandavimus autem illi, ut vice nostra et pro nobis et nomine nostro constituat quæ ad pacem faciunt; id quod hujus legationis præcipuum caput est; simulque pietati tuæ exhibeat expositionem de Domini nostri Jesu Christi incarnatione concorditer a nobis editam. Quam proinde pietati tuæ per prædictum piissimum virum misimus, quæ est hæc.

De virgine autem Dei genitrice Maria, quomodo sentiamus et loquamur, deque unigeniti Filii Dei incarnationis modo necessario, non additamenti loco, sed plena satisfactionis forma, dicemus breviter, sicuti ab initio ex divinis literis, sanctorumque patrum traditione hausimus; Fidei in Nicæa a sanctis patribus expositæ nihil prorsus adjicientes. Illa enim, ut antea diximus, ad omnem pietatis cognitionem,

ἀποκλείοντες τοῖς ἐπιφύεσθαι βουλομένοις, ἐν οἷς τὰ ὑπὲρ ἄνθρωπον διασκεπτόμεθα.

'Ομολογία τῶν τῆς ἀνατολῆς ἐπισκόπων.

'ΟΜΟΛΟΓΟΥΜΕΝ τοιγαροῦν τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, Θεὸν τέλειον καὶ ἄνθρωπον τέλειον ἐκ ψυχῆς λογικῆς καὶ σώματος, πρὸ αἰώνων μὲν ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθέντα κατὰ τὴν θεότητα, ἐπ' ἐσχάτων δὲ τῶν ἡμερῶν τὸν αὐτὸν δι' ἡμᾶς καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν ἐκ Μαρίας τῆς παρθένου κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα· ὁμοούσιον τῷ πατρὶ τὸν αὐτὸν κατὰ τὴν θεότητα, καὶ ὁμοούσιον ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα· δύο γὰρ φύσεων ἕνωσις γέγονε· διὸ καὶ ἕνα Χριστόν, ἕνα υἱόν, ἕνα κύριον ὁμολογοῦμεν. κατὰ ταύτην τῆς ἀσυγχύτου ἑνώσεως ἔννοιαν, ὁμολογοῦμεν τὴν ἁγίαν παρθένον θεοτόκον, διὰ τὸ τὸν Θεὸν λόγον σαρκωθῆναι, καὶ ἐνανθρωπῆσαι, καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς συλλήψεως ἑνῶσαι ἑαυτῷ τὸν ἐξ αὐτῆς ληφθέντα ναόν. τὰς δὲ εὐαγγελικὰς καὶ ἀποστολικὰς περὶ τοῦ κυρίου φωνὰς ἴσμεν τοὺς θεηγόρους[a] ἄνδρας τὰς μὲν κοινοποιοῦντας ὡς ἐφ'

omnisque hæreticæ pravæ doctrinæ depulsionem abunde sat est. Nec illa etiam quæ consequi non possumus, audacter aggrediemur; sed propriæ infirmitatis confessione excludemus eos qui adoriri nos volunt in his, in quibus consideramus quæ supra humanum captum sunt.

Confitemur igitur Dominum nostrum Jesum Christum unigenitum Dei Filium, esse Deum perfectum, et hominem perfectum ex anima rationali et corpore: ante sæcula quidem ex Patre secundum divinitatem genitum, postremis vero temporibus eumdem ipsum propter nos et propter nostram salutem ex Maria virgine secundum humanitatem natum: eumdem consubstantialem Patri secundum divinitatem, et consubstantialem nobis secundum humanitatem. Siquidem dua-

[a] Editt. θεολόγους cum hic tum in Cyrilli *Responso*, sed ad oram θεηγόρους, et *Deilogos* Liberatus Diaconus in *Breviario*, duæque veteres Interpretationes Latinæ in edit. Mansiana *Conciliorum*.

ἑνὸς προσώπου, τὰς δὲ διαιροῦντας ὡς ἐπὶ δύο φύσεων· καὶ τὰς μὲν θεοπρεπεῖς κατὰ τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ, τὰς δὲ ταπεινὰς κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα αὐτοῦ παραδιδόντας.

Ἡς δεχθείσης, συνήρεσεν εἰς ἀναίρεσιν ἁπάσης φιλονεικίας, καὶ ὑπὲρ τοῦ τὴν οἰκουμενικὴν εἰρήνην βραβευθῆναι ταῖς τοῦ Θεοῦ ἁγίαις ἐκκλησίαις, καὶ ἐκποδὼν τὰ ἀναφυέντα γενέσθαι σκάνδαλα, ἔχειν ἡμᾶς Νεστόριον καθῃρημένον, τὸν πάλαι γενόμενον ἐπίσκοπον τῆς Κωνσταντινουπόλεως· καὶ ἀναθεματίζομεν τὰς φαύλας αὐτοῦ καὶ βεβήλους καινοφωνίας, διὰ τὸ τὰς παρ' ἡμῖν ἁγίας τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας τὴν ὀρθὴν καὶ ὑγιῆ ἐσχηκέναι πίστιν, καὶ φυλάττειν, καὶ παραδιδόναι τοῖς λαοῖς, καθὰ καὶ ἡ ὑμετέρα ὁσιότης. συναινοῦμεν δὲ καὶ τῇ χειροτονίᾳ τοῦ ὁσιωτάτου καὶ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Μαξιμιανοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἁγίας τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας· καὶ κοινω-

ram naturarum facta est unio: propter quod unum Christum, unum Filium, unum Dominum confitemur. Secundum hunc inconfusæ unitatis intellectum confitemur sanctam virginem Dei genitricem esse, propterea quod Deus Verbum incarnatum est, et homo factum, et ex ipsa conceptione univit sibi templum, quod ex illa assumpsit. Evangelicas autem et apostolicas de Domino voces, scimus graves theologos alias quidem communes facere, tamquam ad unam personam pertinentes; alias vero, propter duarum naturarum diversitatem, divisim nuncupare: et illas quidem quæ Deo conveniunt, ad Christi divinitatem; humiles vero, ad ejusdem humanitatem referre solere.

Hac fide suscepta, placuit nobis, ut omnis tollatur contentio, universalisque sanctis Dei ecclesiis per orbem sparsis pax reddatur, nec non scandala omnia quæ exorta sunt, e medio auferantur, Nestorium quondam Constantinopolitanum episcopum pro deposito habere; tum pravas illius profanasque vocum novitates anathematizare, propterea quod ecclesiæ Dei, quæ apud nos sunt, rectam sanamque fidem teneant, illamque custodiant, ac populis,

νικοὶ πᾶσίν ἐσμεν τοῖς κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην θεοσεβεστάτοις ἐπισκόποις, ὅσοι τὴν ὀρθὴν καὶ ἀμώμητον πίστιν ἔχουσί τε καὶ τηροῦσιν[a]. *Ἐῤῥωμένος, ὑπερευχόμενος ἡμῶν διατελοίης, δέσποτα θεοφιλέστατε καὶ ὁσιώτατε, καὶ πάντων ἐμοὶ γνησιώτατε ἀδελφέ*[b].

Ex Conciliis *edit. Labbe*, tom. III. pag. 1092. *edit. Harduin.* tom. I. p. 1692.

quemadmodum et vestra quoque sanctitas, tradant. Consentimus autem et in ordinationem quoque sanctissimi piissimique Maximiani sanctæ Dei ecclesiæ Constantinopolitanæ episcopi: et communicamus universis orbis terræ religiosissimis episcopis, rectam inculpatamque fidem habentibus et retinentibus. Vale, domine piissime et sanctissime, fraterque mihi sincerissime, ac pro nobis orare perge.

[a] Editt. *κηρύττουσιν*, sed ad oram *τηροῦσιν*, quod tres Interpretationes Latinæ confirmant. Confessionem tantum, voce *παραδίδονται* finitam, interpretatus est Liberatus, cui hæc verba præmisit, *Et congregans iterum Joannes apud Antiochiam concilium, dictavit fidem, ita se habentem*, p. 30. *Breviarii*, edit. Garnerii.

[b] Postquam S. Cyrillus in Responso suo ad hanc epistolam Confessionem Orientalium repetivit, hæc scripsit: *Ταύταις ὑμῶν ἐντυχόντες ταῖς ἱεραῖς φωναῖς, οὕτω τε καὶ ἑαυτοὺς φρονοῦντας εὑρίσκοντες· εἷς γὰρ κύριος, μία πίστις, ἓν βάπτισμα· ἐδοξάσαμεν τὸν τῶν ὅλων σωτῆρα Θεὸν, ἀλλήλοις συγχαίροντες, ὅτι ταῖς θεοπνεύστοις γραφαῖς, καὶ τῇ παραδόσει τῶν ἁγίων ἡμῶν πατέρων συμβαίνουσαν ἔχουσι πίστιν αἵ τε παρ' ἡμῖν, καὶ αἱ παρ' ὑμῖν ἐκκλησίαι.* p. 1107. edit. Labbe Conciliorum. Satisfecit ecclesiæ hæc Orientalium Confessio, et brevi postea pax est consecuta. Porro tempore posterior est Confessio epistolis a Garnerio supra memoratis, p. 196. quas scripserat S. Cyrillus ad amicos, ut ad apocrisiarios suos.

REGULA FIDEI

APUD S. IRENÆUM.

REGULA FIDEI

APUD S. IRENÆUM

LUGDUNENSEM EPISCOPUM,

QUI

FLORUIT MEDIO SÆCULO SECUNDO.

α'. Ἡ μὲν ἐκκλησία, καίπερ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἕως περάτων τῆς γῆς διεσπαρμένη, παρὰ δὲ τῶν ἀποστόλων, καὶ τῶν ἐκείνων μαθητῶν παραλαβοῦσα (*Vet. Interp.* παρέλαβε) τὴν εἰς ἕνα Θεὸν, Πατέρα παντοκράτορα, τὸν πεποιηκότα τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ τὰς θαλάσσας, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, πίστιν· καὶ εἰς ἕνα Χριστὸν Ἰησοῦν, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν σαρκωθέντα ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας σωτηρίας· καὶ εἰς Πνεῦμα ἅγιον, τὸ διὰ τῶν προφητῶν κεκηρυχὸς τὰς οἰκονομίας, καὶ τὰς ἐλεύσεις, καὶ τὴν ἐκ παρθένου γέννησιν, καὶ τὸ πάθος, καὶ τὴν ἔγερσιν ἐκ νεκρῶν, καὶ τὴν ἔνσαρκον εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀνά- Ps. cxiv. 6. Act. iv. 24. et xiv. 15.

Interpretatio Vetus.

1. Ecclesia enim per universum orbem usque ad fines terræ seminata, et ab apostolis, et a discipulis eorum accepit eam fidem, quæ est in unum Deum, Patrem omnipotentem, *qui fecit cœlum et terram, et mare, et omnia quæ in eis sunt*: et in unum Jesum Christum Filium Dei, incarnatum pro nostra salute: et in Spiritum Sanctum, qui per prophetas prædicavit dispositiones Dei, et adventum, et eam, quæ est ex virgine generationem, et passionem, et resurrectionem a mortuis, et in carne in cœlos ascensionem dilecti Jesu Christi

ληψιν τοῦ ἠγαπημένου Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, καὶ τὴν ἐκ τῶν οὐρανῶν ἐν τῇ δόξῃ τοῦ
Ephes. i. 10. Πατρὸς παρουσίαν αὐτοῦ, ἐπὶ τὸ ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα, καὶ ἀναστῆσαι πᾶσαν σάρκα πάσης ἀνθρωπότητος, ἵνα Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν,
Philip. ii. 10. seqq. καὶ Θεῷ, καὶ σωτῆρι, καὶ βασιλεῖ, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ Πατρὸς τοῦ ἀοράτου, πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων, καὶ πᾶσα
Ephes. vi. 12. γλῶσσα ἐξομολογήσηται αὐτῷ· καὶ κρίσιν δικαίαν ἐν τοῖς πᾶσι ποιήσηται (for. ποίησας), τὰ μὲν πνευματικὰ τῆς πονηρίας, καὶ ἀγγέλους παραβεβηκότας, καὶ ἐν ἀποστασίᾳ γεγονότας, καὶ τοὺς ἀσεβεῖς, καὶ ἀδίκους, καὶ ἀνόμους, καὶ βλασφήμους τῶν ἀνθρώπων εἰς τὸ αἰώνιον πῦρ πέμψῃ· τοῖς δὲ δικαίοις, καὶ ὁσίοις, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τετηρηκόσι, καὶ ἐν τῇ ἀγάπῃ αὐτοῦ διαμεμενηκόσι, τοῖς (for. τοῖς μὲν Billius) ἀπ' ἀρχῆς, τοῖς δὲ ἐκ μετανοίας, ζωὴν χαρισάμενος, ἀφθαρσίαν δωρήσηται, καὶ δόξαν αἰωνίαν περιποιήσῃ.

β'. Τοῦτο τὸ κήρυγμα παρειληφυῖα, καὶ ταύτην τὴν πίστιν, ὡς προέφαμεν, ἡ ἐκκλησία, καίπερ ἐν

Domini nostri, et de cœlis in gloria Patris adventum ejus, ad *recapitulanda universa*, et resuscitandam omnem carnem humani generis, ut Christo Jesu Domino nostro, et Deo, et Salvatori, et Regi, secundum placitum Patris invisibilis *omne genu curvet cœlestium, et terrestrium, et infernorum, et omnis lingua confiteatur ei*, et judicium justum in omnibus faciat: *spiritalia* quidem *nequitiæ*, et angelos transgressos, atque apostatas factos, et impios, et injustos, et iniquos, et blasphemos homines in æternum ignem mittat: justis autem et æquis, et præcepta ejus servantibus, et in dilectione ejus perseverantibus, quibusdam quidem ab initio, quibusdam autem ex pœnitentia, vitam donans, incorruptelam loco muneris conferat, et claritatem æternam circumdet.

2. Hanc prædicationem quum acceperit, et hanc fidem, quemadmodum prædiximus, ecclesia, et quidem in universum

ὅλῳ τῷ κόσμῳ διεσπαρμένη, ἐπιμελῶς φυλάσσει, ὡς ἕνα οἶκον οἰκοῦσα· καὶ ὁμοίως πιστεύει τούτοις, ὡς μίαν ψυχὴν καὶ τὴν αὐτὴν ἔχουσα καρδίαν· καὶ συμφώνως ταῦτα κηρύσσει, καὶ διδάσκει, καὶ παραδίδωσιν, ὡς ἓν στόμα κεκτημένη· καὶ γὰρ αἱ κατὰ τὸν κόσμον διάλεκτοι ἀνόμοιαι, ἀλλ' ἡ δύναμις τῆς παραδόσεως μία καὶ ἡ αὐτή. καὶ οὔτε αἱ ἐν Γερμανίαις ἱδρυμέναι ἐκκλησίαι ἄλλως πεπιστεύκασιν, ἢ ἄλλως παραδιδόασιν, οὔτε ἐν ταῖς Ἰβηρίαις, οὔτε ἐν Κελτοῖς, οὔτε κατὰ τὰς ἀνατολὰς, οὔτε ἐν Αἰγύπτῳ, οὔτε ἐν Λιβύῃ, οὔτε αἱ κατὰ μέσα τοῦ κόσμου ἱδρυμέναι· ἀλλ' ὥσπερ ὁ ἥλιος, τὸ κτίσμα τοῦ Θεοῦ, ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ εἷς καὶ ὁ αὐτός· οὕτω καὶ τὸ κήρυγμα τῆς ἀληθείας πανταχῇ φαίνει, καὶ φωτίζει πάντας ἀνθρώπους τοὺς βουλομένους εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν. 1 Tim. ii. 4. καὶ οὔτε ὁ πάνυ δυνατὸς ἐν λόγῳ τῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις προεστώτων, ἕτερα τούτων ἐρεῖ· (οὐδεὶς γὰρ ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον) οὔτε ὁ ἀσθενὴς ἐν τῷ λόγῳ ἐλαττώσει τὴν παράδοσιν. μιᾶς γὰρ καὶ τῆς αὐτῆς

mundum, disseminata, diligenter custodit, quasi unam domum inhabitans: et similiter credit iis, videlicet quasi unam animam habens, et unum cor, et consonanter hæc prædicat, et docet, et tradit, quasi unum possidens os. Nam etsi in mundo loquelæ dissimiles sunt, sed tamen virtus traditionis una et eadem est. Et neque hæ, quæ in Germania sunt fundatæ ecclesiæ aliter credunt, aut aliter tradunt: neque hæ quæ in Hiberis sunt, neque hæ quæ in Celtis, neque hæ quæ in Oriente, neque hæ quæ in Ægypto, neque hæ quæ in Libya, neque hæ quæ in medio mundi sunt constitutæ: sed sicut sol, creatura Dei, in universo mundo unus et idem est; sic et lumen, prædicatio veritatis, ubique lucet, et illuminat omnes homines, qui volunt ad cognitionem veritatis venire. Et neque is qui valde prævalet in sermone, ex iis qui præsunt ecclesiis, alia, quam hæc sunt, dicet: (nemo enim super magistrum est) neque infirmus in dicendo deminorabit traditio-

2 Cor. viii. 15. πίστεως οὔσης, οὔτε ὁ πολὺ περὶ αὐτῆς δυνάμενος εἰπεῖν, ἐπλεόνασεν, οὔτε ὁ τὸ ὀλίγον, ἠλαττόνησε.

γ'. Τὸ δὲ πλεῖον, ἢ ἔλαττον κατὰ σύνεσιν εἰδέναι τινὰς, οὐκ ἐν τῷ τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν ἀλλάσσειν γίνεται, καὶ ἄλλον Θεὸν παρεπινοεῖν παρὰ τὸν δημιουργὸν, καὶ ποιητὴν, καὶ τροφέα τοῦδε τοῦ παντὸς, ὡς μὴ ἀρκουμένους τούτους (*for.* ἀρκουμένου τούτου), ἢ ἄλλον Χριστὸν, ἢ ἄλλον Μονογενῆ· ἀλλὰ ἐν τῷ τὰ ὅσα ἐν παραβολαῖς εἴρηται προσεπεργάζεσθαι, καὶ οἰκειοῦν τῇ τῆς πίστεως ὑποθέσει· καὶ ἐν τῷ τήν τε πραγματείαν καὶ οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ, τὴν ἐπὶ τῇ ἀνθρωπότητι γενομένην, ἐκδιηγεῖσθαι· καὶ ὅτι ἐμακροθύμησεν ὁ Θεὸς ἐπί τε τῇ τῶν παραβεβηκότων ἀγγέλων ἀποστασίᾳ, καὶ ἐπὶ τῇ παρακοῇ τῶν ἀνθρώπων, 2 Cor. iv. 18. σαφηνίζειν· καὶ διὰ τί τὰ μὲν πρόσκαιρα, τὰ δὲ αἰώνια, καὶ τὰ μὲν οὐράνια, τὰ δὲ ἐπίγεια εἷς καὶ ὁ αὐτὸς Θεὸς πεποίηκεν, ἀπαγγέλλειν· καὶ διὰ τί ἀόρατος ὢν, ἐφάνη τοῖς προφήταις ὁ Θεὸς, οὐκ ἐν μιᾷ ἰδέᾳ, ἀλλὰ ἄλλως ἄλλοις, συνιεῖν· καὶ διὰ τί διαθῆκαι πλείους γεγόνασι

nem. Quum enim una et eadem fides sit, neque is qui multum de ea potest dicere, ampliat, neque is qui minus, deminorat.

3. Plus autem, aut minus secundum prudentiam nosse quosdam intelligentiam, non in eo quod argumentum immutetur, efficitur, et alius Deus excogitetur, præter fabricatorem, et factorem, et nutritorem hujus universitatis, quasi non ipse sufficiat nobis, aut alius Christus, aut alius Monogenes: sed in eo, quod omnia, quæ in parabolis dicta sunt, exquirere, et adjungere veritatis argumento, et in eo, ut instrumentum et dispositionem Dei in genere humano factam enarret: et quoniam magnanimus exstitit Deus, et in transgressorum angelorum apostasia, et in inobedientia hominum, edisserere: et quare alia quidem temporalia, alia vero æterna, et quædam cœlestia, quædam terrena unus et idem fecit, annuntiare: et quare quum invisibilis sit, apparuit prophetis Dei non in una forma, sed aliis aliter, adesse: et quare testamenta multa tradita humano generi, an-

τῇ ἀνθρωπότητι, μηνύειν· καὶ τίς ἑκάστης τῶν διαθηκῶν ὁ χαρακτὴρ, διδάσκειν· καὶ διὰ τί συνέκλεισε πάντα εἰς ἀπείθειαν ὁ Θεὸς, ἵνα τοὺς πάντας ἐλεήσῃ, ἐξερευνᾷν· καὶ διὰ τί ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἔπαθεν, εὐχαριστεῖν· καὶ διὰ τί ἐπ' ἐσχάτων τῶν καιρῶν ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τουτέστιν ἐν τῷ τέλει ἐφάνη ἡ ἀρχὴ, ἀπαγγέλλειν· καὶ περὶ τοῦ τέλους, καὶ τῶν μελλόντων, ὅσα τε κεῖται ἐν ταῖς γραφαῖς, ἀναπτύσσειν· καὶ τί ὅτι (*for.* διότι) τὰ ἀπεγνωσμένα ἔθνη, συγκληρονόμα, καὶ σύσσωμα, καὶ συμμέτοχα τῶν ἁγίων πεποίηκεν ὁ Θεὸς, μὴ σιωπᾷν· καὶ πῶς τὸ θνητὸν τοῦτο σαρκίον ἐνδύσεται ἀθανασίαν, καὶ τὸ φθαρτὸν ἀφθαρσίαν, διαγγέλλειν· πῶς τε ἐρεῖ, ὁ οὐ λαὸς, λαὸς, καὶ ἡ οὐκ ἠγαπημένη, ἠγαπημένη, καὶ πῶς πλείονα τῆς ἐρήμου τὰ τέκνα, μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα, κηρύσσειν. ἐπὶ τούτων γὰρ, καὶ ἐπὶ τῶν ὁμοίων αὐτοῖς ἐπεβόησεν ὁ ἀπόστολος· ὦ βάθος πλούτου, καὶ σοφίας, καὶ γνώσεως Θεοῦ· ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ, καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ

Rom. xi. 32.

Joan. i. 14.

1 Cor. xv. 54.

Osee ii. 23. et Rom. ix. 25.

Esai. liv. 1. et Gal. iv. 27.

Rom. xi. 33.

nuntiare, et quis sit uniuscujusque testamentorum character, docere: et quare *conclusit omnia in incredulitatem Deus, ut universis misereatur*, exquirere: et quare *Verbum* Dei *caro factum est*, et passus est, gratias agere: et quare in novissimis temporibus adventus Filii Dei, hoc est, in fine apparuerit, et non in initio, annuntiare: et de fine, et de futuris, quæcumque posita sunt in Scripturis, revolvere: et quare desperatas gentes, coheredes, et concorporatas, et participes sanctorum fecit Deus, non tacere: et quemadmodum *mortalis hæc* caro *induet immortalitatem, et corruptibile incorruptelam*, annuntiare: et quemadmodum factus est, *qui non erat populus, populus: et non dilecta, dilecta;* et quemadmodum *plures filii ejus, quæ deserta est, magis quam ejus quæ habet virum*, præconare. In talibus enim, et in similibus eis exclamavit apostolus: *O altitudo divitiarum, et sapientiæ, et agnitionis Dei! quam inscrutabilia judicia ejus, et investigabiles viæ ejus!* Sed

ὁδοὶ αὐτοῦ. ἀλλὰ οὐκ ἐν τῷ ὑπὲρ τὸν κτίστην, καὶ δημιουργὸν, μητέρα τούτων καὶ αὐτοῦ (*for.* *τούτου καὶ αὐτῶν*, Valentinianorum, *Massuetus*), *Ἐνθύμησιν Αἰῶνος πεπλανημένου παρεπινοεῖν, καὶ εἰς τοσοῦτον ἥκειν βλασφημίας· οὐδὲ τὸ* (*for.* *ἐν τῷ*) *ὑπὲρ ταύτην πάλιν Πλήρωμα, τὸν μὲν ἕνα* (*for.* *τότε μὲν τριάκοντα Petavius*), *νῦν δὲ ἀνήριθμον φῦλον Αἰώνων ἐπιψεύδεσθαι, καθὼς λέγουσιν οὗτοι οἱ ἀληθῶς ἔρημοι θείας συνέσεως διδάσκαλοι· τῆς οὔσης ἐκκλησίας πάσης μίαν καὶ τὴν αὐτὴν πίστιν ἐχούσης εἰς πάντα τὸν κόσμον, καθὼς προέφαμεν.* Ex S. Irenæi Contra Hæreses lib. I. cap. 10. p. 48. edit. Massueti, Venet. 1734. In edit. Grabii lib. I. capp. 2, 3, 4.

non in eo, ut supra creatorem et fabricatorem, matrem ejus et illorum, Enthymesin Æonis errantis adinvenires, et ad tantam pervenires blasphemiam: neque in eo, quod est super hanc rursus Pleroma, aliquando quidem xxx. aliquando vero innumerabiles multitudines Æonum mentiri: quemadmodum dicunt hi, qui vere sunt deserti a divina sententia magistri; quum ea, quæ est ecclesia universa, unam et eamdem fidem habeat in universo mundo, quemadmodum prædiximus.

S. ATHANASII

EXPOSITIO FIDEI.

EX

ADMONITIONE

EDITORUM BENEDICTINORUM

IN HANC FIDEI EXPOSITIONEM.

CUM incertum sit tempus quo sequentem fidei expositionem ediderit S. Athanasius, eam aptiore loco non putamus posse collocari, quam in fronte operum quæ S. Doctor adversus Arianos conscripsit. Hæc autem duplicis sunt generis: in aliis enim fidem catholicam adversus Arianam impietatem strenue propugnat invictus Verbi defensor: in aliis vero varios gravissimosque recenset casus, quos ipse pro ejusdem fidei defensione, Arianis autoribus, constanter pertulit; ac proinde valde consentaneum videtur illam fidem primum exponi, pro cujus causa his perfunctus est laboribus quos ipse enarrat, et pleraque quæ deinceps sequuntur opera composuit. Quid hæc expositio contineat, ipse docet titulus: nempe brevis est explicatio fidei catholicæ adversus Arianos, quam quidem Facundus Hermianensis lib. XI. pro defensione trium capitul. cap. 2. Symboli expositionem appellat, quæ forte tunc fuit hujus operis inscriptio. Quin is verus sit S. Athanasii fetus nulla sane est dubitandi ratio; neque porro id probare ullo modo opus fuerit: siquidem ipse stylus, ipsa doctrina magnum Athanasium satis per se indicat.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

ΕΚΘΕΣΙΣ ΠΙΣΤΕΩΣ.

SANCTI PATRIS NOSTRI

ATHANASII

ARCHIEPISCOPI ALEXANDRIÆ

EXPOSITIO FIDEI.

α'. ΠΙΣΤΕΥΟΜΕΝ *εἰς ἕνα ἀγέννητον Θεὸν, Πατέρα παντοκράτορα, πάντων ποιητὴν ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων, τὸν ἔχοντα ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ εἶναι· καὶ εἰς ἕνα μονογενῆ Λόγον, Σοφίαν, Υἱὸν, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀνάρχως καὶ ἀϊδίως γεγεννημένον, λόγον δὲ οὐ προφορικὸν, οὐκ ἐνδιάθετον, οὐκ ἀπόῤῥοιαν τοῦ τελείου, οὐ τμῆσιν τῆς ἀπαθοῦς φύσεως, οὔτε προβολὴν, ἀλλ' Υἱὸν αὐτοτελῆ, ζῶντά τε καὶ ἐνεργοῦντα, τὴν ἀληθι-*

1. CREDIMUS in unum non-genitum Deum, Patrem omnipotentem, omnium effectorem visibilium et invisibilium, qui a se ipso habet ut sit: et in unum unigenitum Verbum, Sapientiam, Filium, ex Patre sine initio et ab æternitate genitum, Verbum vero non prolatum vel internum, non aliquid ex perfecto effluens, aut] ex impatibili natura sectum vel projectum, sed Filium per se perfectum, viventem et agentem, veram Patris imaginem, honoe et gloria parem: hæc est

ΤΟΥ 'ΕΝ 'ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ 'ΗΜΩΝ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

ΕΚΘΕΣΙΣ ΠΙΣΤΕΩΣ.

SANCTI PATRIS NOSTRI

ATHANASII

ARCHIEPISCOPI ALEXANDRIÆ

EXPOSITIO FIDEI.

α'. ΠΙΣΤΕΥΟΜΕΝ *εἰς ἕνα ἀγέννητον Θεὸν, Πατέρα παντοκράτορα, πάντων ποιητὴν ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων, τὸν ἔχοντα ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ εἶναι· καὶ εἰς ἕνα μονογενῆ Λόγον, Σοφίαν, Υἱὸν, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀνάρχως καὶ ἀϊδίως γεγεννημένον, λόγον δὲ οὐ προφορικὸν, οὐκ ἐνδιάθετον, οὐκ ἀπόῤῥοιαν τοῦ τελείου, οὐ τμῆσιν τῆς ἀπαθοῦς φύσεως, οὔτε προβολὴν, ἀλλ' Υἱὸν αὐτοτελῆ, ζῶντά τε καὶ ἐνεργοῦντα, τὴν ἀληθι-*

1. CREDIMUS in unum nongenitum Deum, Patrem omnipotentem, omnium effectorem visibilium et invisibilium, qui a se ipso habet ut sit: et in unum unigenitum Verbum, Sapientiam, Filium, ex Patre sine initio et ab æternitate genitum, Verbum vero non prolatum vel internum, non aliquid ex perfecto effluens, aut] ex impatibili natura sectum vel projectum, sed Filium per se perfectum, viventem et agentem, veram Patris imaginem, honoe et gloria parem: hæc est

νὴν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς, ἰσότιμον καὶ ἰσόδοξον· τοῦ-
Joan. v. 23. το γάρ ἐστί, φησι, τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, " ἵνα
" καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα, οὕτως τιμῶσι καὶ τὸν
" Υἱὸν·" Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, ὡς φησιν
1 Joan. v. 20. Ἰωάννης ἐν τῇ καθολικῇ [a]· " καί ἐσμεν ἐν τῷ ἀλη-
" θινῷ, ἐν τῷ Υἱῷ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστῷ· οὗτός ἐστιν
" ὁ ἀληθινὸς Θεὸς, καὶ ζωὴ ἡ αἰώνιος·" παντοκράτορα
ἐκ παντοκράτορος· πάντων γὰρ, ὧν ἄρχει ὁ Πατὴρ
καὶ κρατεῖ, ἄρχει καὶ κρατεῖ καὶ ὁ Υἱός· ὅλος ἐξ ὅλου,
Joan. xiv. 9. ὅμοιος τῷ Πατρὶ ὢν, ὡς φησιν ὁ Κύριος· " ὁ ἐμὲ
" ἑωρακὼς, ἑώρακε τὸν Πατέρα." ἐγεννήθη δὲ ἀνεκ-
Isa. liii. 8. φράστως καὶ ἀπερινοήτως· " τὴν γὰρ γενεὰν αὐτοῦ
" τις διηγήσεται;" ἀντὶ τοῦ, οὐδείς· ὃς ἐπὶ συντελείᾳ
τῶν αἰώνων κατελθὼν ἐκ τῶν κόλπων τοῦ Πατρὸς,
ἐκ τῆς ἀχράντου παρθένου Μαρίας τὸν ἡμέτερον ἀνεί-
ληφεν ἄνθρωπον, Χριστὸν Ἰησοῦν, ὃν ὑπὲρ ἡμῶν
παθεῖν παρέδωκεν ἰδίᾳ προαιρέσει, ὡς φησιν ὁ Κύριος·
Joan. x. 18. " οὐδεὶς αἴρει τὴν ψυχήν μου ἀπ' ἐμοῦ· ἐξουσίαν
" ἔχω θεῖναι αὐτὴν. καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν

enim, inquit, voluntas Patris *ut quemadmodum Patrem honorant, ita et Filium honorent:* Deum verum ex Deo vero; uti dicit Joannes in catholicis epistolis, *Et sumus in vero, in Filio ejus Jesu Christo. Hic est verus Deus et vita æterna:* omnipotentem ex omnipotente; omnibus enim, quibus imperat et dominatur Pater, imperat et dominatur similiter Filius, qui totus ex toto et similis Patri existit, ut ipse ait Dominus, *Qui me videt, videt Patrem.* Genitus autem est modo inexplicabili et qui comprehendi nequeat. Nam *generationem ejus quis enarrabit?* quod idem est ac, si diceretur, nullus. Qui idem cum in fine seculorum ex Patris sinu descendisset, ex inviolata virgine Maria nostrum assumsit hominem, Jesum Christum, cujus proprie voluntati reliquit, ut pro nobis pateretur, quemadmodum ipse ait Dominus: *Nemo tollit animam meam a me: potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo*

[a] Sic MSS. nonnulli pro edito *ἐν καθολικαῖς*.

" αὐτήν·" ἐν ᾧ ἀνθρώπῳ σταυρωθεὶς, καὶ ἀποθανὼν ὑπὲρ ἡμῶν, ἀνέστη ἐκ νεκρῶν, καὶ ἀνελήφθη εἰς οὐρανούς· ἀρχὴ ὁδῶν κτισθεὶς ἡμῖν, ἐν τῇ γῇ ὢν, ἡμῖν Prov. viii. 22. *ἔδειξεν ἐκ σκότους φῶς, σωτηρίαν ἐκ πλάνης, ζωὴν ἐκ νεκρῶν, εἴσοδον ἐν τῷ παραδείσῳ, ἐξ οὗ ἐκβέβληται Ἀδὰμ, εἰς ὃν πάλιν εἰσῆλθε* (Adam) *διὰ τοῦ λῃστοῦ, ὡς εἶπεν ὁ Κύριος, " σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσῃ* Luc. xxiii. 43. *" ἐν τῷ παραδείσῳ·" εἰς ὃν καὶ ὁ Παῦλος εἰσῆει· ἄνοδόν τε εἰς οὐρανοὺς, ὅπου πρόδρομος εἰσῆλθεν ὑπὲρ ἡμῶν ὁ Κυριακὸς ἄνθρωπος*[a]*, ἐν ᾧ μέλλει κρίνειν ζῶντας καὶ νεκρούς.*

β'. Πιστεύομεν ὁμοίως καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον 1 Cor. ii. 10. *τὸ πάντα ἐρευνῶν καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ, ἀναθεματί-*

iterum sumendi eam. In quo homine crucifixus et mortuus pro nobis, resurrexit a mortuis, et in cœlos assumtus est. Idem *principium viarum* nobis creatus cum in terra versaretur, nobis ex tenebris lumen exhibuit, salutem ex errore, vitam ex mortuis, nec non ingressum in paradisum, ex quo Adam ejectus fuerat, et in quem idem rursus per latronem ingressus est, quemadmodum ait Dominus, *Hodie mecum eris in paradiso,* in quem etiam introivit ipse Paulus. Ascensum quoque in cœlum nobis paravit, quo præcursor pro nobis intravit Dominicus homo, in quo vivos et mortuos est judicaturus.

2. Credimus similiter in Spiritum Sanctum, *qui omnia scrutatur etiam profunda Dei.* Dogmatis autem omnibus quæ his contraria fuerint, anathema dicimus. Neque enim Filio-patrem agnoscimus, qui unius sit substantiæ, non vero consub-

[a] Hæc locutio in Athanasio minime culpanda est, quam nempe ipse ac post eum Epiphanius in Ancorato §. 95. et Cassianus Collat. XI. c. 13. et de Incarnatione lib. V. c. 5. et lib. VI. c. 22. forteque alii catholice usurparunt: unde ipse Augustinus, qui eam redarguit, ut vidimus, nonnulla tamen posse ratione defendi fatetur. Hi scilicet quos modo memoravimus, per *hominem dominicum* nihil aliud intelligunt, quam humanam Christi naturam, quemadmodum certe cum iisdem et alii e patribus *hominem* a Verbo assumtum tam crebro dicunt, humanam tantum naturam indicant, non distinctam personam. Hinc Cassianus in his ipsis locis, ubi Nestorium duas in Christo personas inducentem refellit, iisdem illis vocibus uti minime refugit. *Edit. Bened.* Quod isto ὁ Κυριακὸς ἄνθρωπος signaret Athanasius humanam Christi naturam, id satis firmari censet vir eruditus amicus meus, eo quod inter alia hoc posuerit p. 220. Filium Dei *τὸν ἡμέτερον* assumpsisse *ἄνθρωπον,—ἐν ᾧ ἀνθρώπῳ*, pergit scribere, *σταυρωθεὶς καὶ ἀναθαν̀ὼν ὑπὲρ ἡμῶν ἀνέστη ἐκ νεκρῶν.*

ζοντες τὰ παρὰ τοῦτο φρονοῦντα δόγματα· οὔτε γὰρ Υἱοπάτορα φρονοῦμεν, ὡς οἱ Σαβέλλιοι λέγοντες μονοούσιον καὶ οὐχ ὁμοούσιον, καὶ ἐν τούτῳ ἀναιροῦντες τὸ εἶναι Υἱόν. οὔτε τὸ παθητὸν σῶμα, ὃ ἐφόρεσε διὰ τὴν τοῦ παντὸς κόσμου σωτηρίαν, ἀνατίθεμεν τῷ Πατρί· οὔτε τρεῖς ὑποστάσεις μεμερισμένας καθ' ἑαυτὰς, ὥσπερ σωματοφυῶς ἐπ' ἀνθρώπων, ἐστὶ λογίσασθαι, ἵνα μὴ πολυθείαν ὡς τὰ ἔθνη φρονήσωμεν· ἀλλ' ὥσπερ ἐκ πηγῆς ποταμὸς γεγεννημένος οὐ διῃρέθη, καίτοι δύο σχήματα καὶ δύο ὀνόματα τυγχάνοντα. οὔτε γὰρ ὁ Πατὴρ, Υἱός ἐστιν· οὔτε ὁ Υἱὸς, Πατήρ ἐστιν. ὁ γὰρ Πατὴρ, Υἱοῦ πατήρ ἐστι· καὶ ὁ Υἱὸς, Πατρὸς υἱός ἐστιν. ὡς γὰρ οὐκ ἔστιν ἡ πηγὴ ποταμὸς, οὐδὲ ὁ ποταμὸς πηγὴ, ἀμφότερα δὲ ἓν καὶ ταυτόν ἐστιν ὕδωρ τὸ ἐκ τῆς πηγῆς εἰς τὸν ποταμὸν μετοχετευόμενον· οὕτως ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἰς τὸν Υἱὸν θεότης ἀῤῥεύστως καὶ ἀδιαιρέτως τυγχάνει. φησὶ γὰρ ὁ Κύριος· "ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον καὶ ἥκω." παρὰ δὲ τῷ Πατρί ἐστιν ἀεὶ, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ

Joan. xvi. 28.

stantialis, ut volunt Sabelliani, qui hoc pacto Filium penitus tollunt. Neque etiam patibile corpus, quod propter totius mundi salutem gestavit, attribuimus Patri: neque tres hypostases per seipsas divisas, ut in hominibus pro natura corporum accidit, fas est in Deo cogitare, ne, ut gentes, deorum multitudinem inducamus; sed sicut fluvius, qui ex fonte genitus, ab eodem non separatur, quamvis duæ sint illorum figuræ duove nomina. Siquidem neque Pater est Filius, neque Filius est Pater; nam Pater, Filii pater est, et Filius, Patris est filius. Ut enim fons non est fluvius, neque fluvius est fons, sed uterque una et eadem est aqua, quæ ex fonte permanat in fluvium; sic divinitas ex Patre in Filium absque fluxione et divisione diffunditur. Hinc dicit Dominus: *Ex Patre exivi et venio.* Apud Patrem autem semper is est, qui est in sinu Patris: nec umquam sinus Patris Filii divinitate est exinanitus. Namque ait: *Ego eram apud eum compo-*

Πατρός· οὐδέποτε δὲ ἐκενώθη ὁ κόλπος τοῦ Πατρὸς τῆς τοῦ Υἱοῦ θεότητος· φησὶ γάρ· "ἐγὼ ἤμην παρ' αὐτῷ ἁρμόζουσα." οὐ φρονοῦμεν δὲ κτίσμα ἢ ποίημα ἢ ἐξ οὐκ ὄντων τὸν τοῦ παντὸς κτίστην Θεὸν τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱὸν, τὸν ἐκ τοῦ ὄντος ὄντα, τὸν ἐκ τοῦ μόνου μόνον, ὡς (*for.* ᾧ *editores Benedictini*) συναπεγεννήθη ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀϊδίως ἡ ὁμοία δόξα καὶ δύναμις· "ὁ γὰρ Prov. viii. 30. Joan. xiv. 9. "ἑωρακὼς τὸν Υἱὸν, καὶ τὸν Πατέρα ἑώρακε." τὰ πάντα δηλονότι διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκτίσθησαν· ἀλλ' οὐκ ἔστιν αὐτὸς κτίσμα, ὥς φησιν ὁ Παῦλος περὶ τοῦ Κυρίου, "ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα· καὶ αὐτός Coloss. i. 16, 17. "ἐστι πρὸ πάντων." οὐ λέγει δὲ ὅτι πρὸ πάντων ἐκτίσθη, ἀλλ' ὅτι πρὸ πάντων ἐστί· τὸ γοῦν ἐκτίσθαι, ἐπὶ πάντων κεῖται· τὸ δὲ, ἔστι πρὸ πάντων, μόνῳ τῷ Υἱῷ ἁρμόττει.

γ'. Γεννημα τοίνυν κατὰ φύσιν ἐκ τελείου τέλειόν ἐστι, "πρὸ πάντων βουνῶν γεννηθὲν," τοῦτ' ἔστι πρὸ Prov. viii. 26. πάσης λογικῆς καὶ νοερᾶς οὐσίας, ὡς καὶ ἐν ἑτέρῳ τόπῳ φησὶν[a] "πρωτότοκον πάσης κτίσεως." ἀλλὰ πρωτό- Coloss. i. 15.

nens. Nec vero sentimus creatum aut factum, aut ex nihilo esse rerum omnium creatorem Deum, Dei Filium, ex existente existentem, ex solo solum, cui ab æternitate ex Patre par gloria et virtus simul ingenita est: nam qui vidit Filium, vidit et Patrem. Nempe omnia per Filium creata sunt: at non ipse res est creata, uti his verbis docet Paulus; *Quia in ipso creata sunt omnia, et ipse est ante omnia.* Non autem dicit eum ante omnia creatum esse, sed esse ante omnia. Hoc igitur verbum, creatum esse, de omnibus quidem dicitur: sed esse ante omnia soli utique Filio congruit.

3. Ille itaque fetus est natura perfectus ex perfecto, *ante omnes colles genitus*, hoc est, ante omnem naturam ratione et intelligentia præditam, quemadmodum alibi Paulus eum vocat *primogenitum omnis creaturæ.* Verum cum primogenitum dixit, illum non creatum esse, sed fetum esse Patris significa-

[a] Ita MSS. nonnulli. In edito additum est αὐτὸν ὁ Παῦλος.

τοκον εἰπὼν, δηλοῖ μὴ εἶναι αὐτὸν κτίσμα, ἀλλὰ γέννημα τοῦ Πατρός· ξένον γὰρ ἐπὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ τὸ λέγεσθαι κτίσμα. τὰ γὰρ πάντα ἐκτίσθησαν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ, ὁ δὲ Υἱὸς μόνος ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀϊδίως ἐγεννήθη· διὸ πρωτότοκός ἐστι πάσης κτίσεως ὁ Θεὸς Λόγος, ἄτρεπτος ἐξ ἀτρέπτου. ἔστι τοίνυν τὸ ὃ δι' ἡμᾶς ἐφόρεσε σῶμα, κτίσμα, περὶ οὗ λέγει Ἱερεμίας κατὰ τὴν τῶν ἑβδομήκοντα ἑρμηνευτῶν ἔκδοσιν· "Κύριος ἡμῖν ἔκτισεν εἰς καταφύτευμα "σωτηρίαν καινὴν, ἐν ᾗ σωτηρίᾳ περιελεύσονται ἄν- "θρωποι." κατὰ δὲ τὸν Ἀκύλαν, περὶ τοῦ αὐτοῦ ῥητοῦ κεῖται· "ἔκτισε Κύριος καινὸν ἐν τῇ θηλείᾳ." ἡ δὲ κτισθεῖσα ἡμῖν εἰς καταφύτευμα σωτηρία, καινὴ καὶ οὐ παλαιὰ, ἡμῖν τε καὶ οὐ πρὸ ἡμῶν, Ἰησοῦς ἐστὶν, ὁ κατὰ τὸν σωτῆρα γενόμενος ἄνθρωπος[a], ὃς ἑρμηνεύεται πῇ μὲν σωτηρια, πῇ δὲ σωτήρ· ἔστι δὲ ἐκ τοῦ σωτῆρος ἡ σωτηρία, ὃν τρόπον ἐκ τοῦ φωτὸς ὁ φωτισμός. ἡ οὖν ἐκ τοῦ σωτῆρος σωτηρία κτισθεῖσα

Jer. xxxviii. 22.

vit. Siquidem alienum est ab ejus divinitate, rem creatam ipsum dici. Omnia enim a Patre per Filium creata sunt: solus autem Filius ab æternitate ex Patre genitus est, unde Deus Verbum primogenitus est omnis creaturæ, immutabilis ex immutabili. Itaque corpusquod quidem propter nos assumsit, res creata est, de quo dicit Jeremias juxta Septuaginta interpretum editionem: *Dominus creavit nobis in plantationem salutem novam, in qua salute homines circumibunt.* Interprete autem Aquila: *Creavit Dominus novum in femina.* Creata porro nobis in plantationem salus nova et non antiqua, nobis et non ante nos, Jesus est, qui, quatenus Salvator, factus est homo, quæ quidem vox, *Jesus*, aliquando salus, aliquando salvator redditur. Est autem ex Salvatore salus, ut ex lumine illuminatio. Itaque nova ex Salvatore creata salus, ut loquitur Jeremias, nobis salutem novam creavit. Vel, ut vertit

[a] Hanc scripturam invenisse constat Facundum Hermaniensem in lib. XI. *Pro Defensione trium Capitul.* cap. 2. ubi vertitur, *Jesus, qui juxta Salvatorem factus est homo.*

καινὴ, καθὼς λέγει Ἱερεμίας, ἔκτισεν ἡμῖν σωτηρίαν καινὴν, καὶ ὡς Ἀκύλας φησὶν, "ἔκτισε Κύριος καινὸν ἐν τῇ θηλείᾳ," τουτέστιν ἐν τῇ Μαρίᾳ. οὐδὲν γὰρ ἐκτίσθη καινὸν ἐν τῇ θηλείᾳ, εἰ μὴ τὸ ἐκ τῆς παρθένου Μαρίας τεχθὲν ἄνευ συνουσίας κυριακὸν σῶμα, ὡς καὶ ἐν Παροιμίαις ἐκ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ λέγει, "Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ." οὐ λέγει δὲ, πρὸ ἔργων ἔκτισέ με, ἵνα μή τις εἰς τὴν θεότητα τοῦ Λόγου ἐκλάβοι τὸ ῥητόν. Prov. viii. 22.

δ'. Ἑκάτερα τοίνυν τὰ περὶ τὸ κτίσμα ῥητὰ, σωματικῶς εἰς τὸν Ἰησοῦν γέγραπται· ἀρχὴ γὰρ ὁδῶν ἐκτίσθη ὁ Κυριακὸς ἄνθρωπος, ὃν εἰς σωτηρίαν ἡμῖν ἐφανέρωσε. "διὰ τοῦτου γὰρ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἔχομεν προσαγωγήν." αὐτος γάρ ἐστιν ἡ ὁδὸς, ἡ πρὸς τὸν Πατέρα ἀνάγουσα ἡμᾶς. ὁδὸς δὲ σωματικόν τί ἐστι θέαμα, ἥτις ἐστὶν ὁ Κυριακὸς ἄνθρωπος. τὰ πάντα γοῦν ἔκτισεν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος οὐκ ὢν κτίσμα, ἀλλὰ γέννημα. οὐδὲν γὰρ τῶν κτισμάτων ἔκτισέ τι ἴσον ἢ ὅμοιον ἑαυτῷ· πατρὶ δὲ ἔοικε τὸ Ephes. ii. 18. Joan. xiv. 6.

Aquila, *Creavit Dominus novum in femina,* id est in Maria. Nihil enim novum in femina creatum est, nisi dominicum corpus, quod Maria virgo absque concubitu peperit, ut ex persona Jesu in Proverbiis legitur: *Dominus creavit me initium viarum suarum in opera sua.* Non dicit, ante opera creavit me, ne quis id ad divinitatem Filii referret.

4. Utrumque ergo illud de re creata dictum, de Jesu secundum corpus scriptum est. Siquidem principium viarum creatus est dominicus homo, quem nobis nostræ salutis procurandæ causa exhibuit. *Nam per ipsum habemus accessum ad Patrem:* ipse enim est via quæ nos ad Patrem ducit. Via autem corporeum quiddam est quod oculis cernitur, estque ipse dominicus homo. Omnia ergo creavit Verbum Dei, quod ipsum non creatum est, sed genitum. Namque nulla res creata aliquid æquale vel simile sibi ipsi potest creare: sed patris est generare, et artificis creare. Itaque res facta et

γεννᾶν, τεχνίτῃ δὲ τὸ κτίζειν. ποίημα γοῦν ἐστὶ καὶ
1 Cor. i. 30. κτίσμα, τὸ ὃ δι' ἡμᾶς ἐφόρεσε σῶμα ὁ Κύριος "[a] ὃ
"ἐγεννήθη ἡμῖν," ὥς φησιν ὁ Παῦλος, "ἀπὸ Θεοῦ
"σοφία καὶ ἁγιασμὸς καὶ δικαιοσύνη καὶ ἀπολύτρω-
"σις." καίπερ πρὸ ἡμῶν καὶ πάσης κτίσεως σοφια
τοῦ Πατρὸς ἦν ὁ Λόγος καὶ ἔστι. τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα
ἐκπόρευμα ὂν τοῦ Πατρὸς, ἀεί ἐστιν ἐν ταῖς χερσὶ
Ephes. i. 23. τοῦ πέμποντος Πατρὸς καὶ τοῦ φέροντος Υἱοῦ, δι' οὗ
ἐπλήρωσε τὰ πάντα. ὁ Πατὴρ συνέχων (*for.* οὖν
ἔχων) ἐξ ἑαυτοῦ τὸ εἶναι, ἐγέννησε τὸν Υἱὸν, ὡς ἔφα-
μεν, καὶ οὐκ ἔκτισεν, ὡς ποταμὸν ἀπὸ πηγῆς, καὶ ὡς
βλαστὸν ἀπὸ ῥίζης, καὶ ὡς ἀπαύγασμα ἀπὸ φωτὸς, ἃ
οἶδεν ἡ φύσις ἀδιαίρετα· δι' οὗ τῷ Πατρὶ δόξα, κράτος,
μεγαλοσύνη πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, καὶ εἰς τοὺς
σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Op. S. Athanasii edit. Benedictin. Paris. 1698. vol. I. p. 99.

creata est corpus, quod propter nos gestavit Dominus, *quod genitum nobis est*, ut ait Paulus, *a Deo sapientia et sanctificatio et justitia et redemptio;* quamvis ante nos atque rem quamlibet creatam et fuerit et sit Verbum, Patris sapientia. Sanctus autem Spiritus qui a Patre procedit, semper est in manibus Patris mittentis, et ferentis Filii, per quem scilicet omnia replevit. Pater igitur qui ex seipso esse, ut ita loquar, continet, Filium, uti dixìmus, genuit, non creavit, non secus ac fluvium ex fonte, germen ex radice, et splendorem ex luce, quæ individua esse, natura ipsa agnoscit. Per ipsum autem sit Patri gloria, potestas et majestas ante omnia sæcula, et in omnia sæcula sæculorum. Amen.

[a] Designatur, ut patet ex superioribus, natura humana, per quam hæc tanta dona recepimus; quæque interea nequibat δίχα τοῦ Λόγου ὑποστῆναι, ut ait S. Hippolytus supra Vol. I. p. 73. διὰ τὸ ἐν Λόγῳ στάσιν ἔχειν. Habet ipse apostoli textus ὃς pro ὃ cum impressis tum MStus.

DEFINITIO FIDEI

APUD CONCILIUM GENERALE VI.

ANNO CHRISTI DCLXXX.

CONSTANTINOPOLI CELEBRATUM.

DEFINITIO FIDEI

APUD CONCILIUM GENERALE SEXTUM.

Ἡ ΑΓΙΑ καὶ μεγάλη καὶ οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἡ κατὰ Θεοῦ χάριν καὶ πανευσεβὲς θέσπισμα τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ πιστοτάτου μεγάλου βασιλέως Κωνσταντίνου συναχθεῖσα ἐν ταύτῃ τῇ θεοφυλάκτῳ καὶ βασιλίδι Κωνσταντινουπόλει νέᾳ Ῥώμῃ, ἐν τῷ σεκρέτῳ τοῦ θείου παλατίου τῷ ἐπιλεγομένῳ Τρούλλῳ, ὥρισε τὰ ὑποτεταγμένα.

Ὁ ΤΟΥ Θεοῦ πατρὸς μονογενὴς υἱός τε καὶ λόγος, ὁ κατὰ πάντα ὅμοιος ἡμῖν χωρὶς ἁμαρτίας γενόμενος ἄνθρωπος, Χριστὸς ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν ἐν εὐαγγελικαῖς διαπρυσίως ἐκήρυξε φωναῖς· Ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου. ὁ ἀκολουθῶν ἐμοὶ οὐ μὴ περιπατήσει ἐν τῇ σκοτίᾳ, ἀλλ' ἕξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς. καὶ πάλιν· Εἰρήνην τὴν ἐμὴν ἀφίημι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν. ταύτῃ τοι τῇ θεολέκτῳ τῆς εἰρήνης διδασκαλίᾳ θεοσόφως ὁ πρῶτατος ἡμῶν βασιλεὺς ὁδηγούμενος, ὁ τῆς μὲν ὀρθοδοξίας ὑπέρμαχος, τῆς δὲ κακοδοξίας ἀντίμαχος, τὴν καθ' ἡμᾶς ἁγίαν ταύτην καὶ οἰκουμενικὴν συναθροίσας ὁμήγυριν, τὸ τῆς ἐκκλησίας ἅπαν ἥνωσε σύγκριμα. ὅθεν ἡ καθ' ἡμᾶς ἁγία

Joan. viii. 12.

Joan. xiv. 27.

καὶ οἰκουμενικὴ σύνοδος τὴν ἀπό τινων καὶ ὧδε χρόνων τῆς δυσσεβείας πλάνην πόρρωθεν ἀπελάσασα, καὶ τῇ τῶν ἁγίων καὶ ἐκκρίτων πατέρων ἁπλανῶς εὐθείᾳ τρίβῳ κατακολουθήσασα, ταῖς ἁγίαις καὶ οἰκουμενικαῖς πέντε συνόδοις ἐν ἅπασιν εὐσεβῶς ὡμοφώνησε· φαμὲν δὴ τῶν τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτὼ ἐν Νικαίᾳ συνελθόντων ἁγίων πατέρων κατὰ τοῦ μανιώδους Ἀρείου· καὶ τῇ μετ' αὐτὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει τῶν ἑκατὸν πεντήκοντα θεοφόρων ἀνδρῶν κατὰ Μακεδονίου τοῦ πνευματομάχου, καὶ Ἀπολιναρίου τοῦ δυσσεβοῦς· ὁμοίως καὶ τῇ ἐν Ἐφέσῳ τὸ πρότερον κατὰ Νεστορίου τοῦ Ἰουδαιόφρονος συναγηγερμένων διακοσίων θεσπεσίων ἀνδρῶν· καὶ τῇ ἐν Καλχηδόνι τῶν ἑξακοσίων τριάκοντα θεοπνεύστων πατέρων κατὰ Εὐτυχοῦς καὶ Διοσκόρου τῶν θεοστυγῶν· πρὸς ταύταις καὶ τῇ τελευταίᾳ τούτων πέμπτῃ ἁγίᾳ σύνοδῳ, τῇ ἐνταῦθα συναθροισθείσῃ κατὰ Θεοδώρου τοῦ Μοψουεστίας, Ὠριγένους, Διδύμου τε καὶ Εὐαγρίου, καὶ τῶν συγγραμμάτων Θεοδωρίτου τῶν κατὰ τῶν δώδεκα κεφαλαίων τοῦ ἀοιδίμου Κυρίλλου, καὶ τῆς λεγομένης Ἴβα ἐπιστολῆς πρὸς Μαρὴν γεγράφθαι τὸν Πέρσην· ἀκαινοτόμητα μὲν ἐν πᾶσι τὰ τῆς εὐσεβείας ἀνανεωσαμένη θεσπίσματα, τὰ βέβηλα δὲ τῆς δυσσεβείας ἐκδιώξασα δόγματα· καὶ τὸ παρὰ τῶν τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτὼ πατέρων ἐκτεθὲν, καὶ αὖθις παρὰ τῶν ἑκατὸν πεντήκοντα θεοφρόνως βεβαιωθὲν, ὅπερ καὶ αἱ λοιπαὶ ἅγιαι σύνοδοι ἐπ' ἀναιρέσει πάσης ψυχοφθόρου αἱρέσεως ἀσπασίως ἐδέξαντο καὶ ἐπεκύρωσαν σύμβολον, καὶ ἡ καθ' ἡμᾶς ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ θεοπνεύστως ἐπεσφράγισε σύνοδος.

Ἔκθεσις πίστεως τῶν ἐν Νικαίᾳ, &c.

Hic sequuntur duo Symbola, Nicænum et Constantinopolitanum.

Ἡ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ σύνοδος εἶπεν· ἤρκει μὲν εἰς ἐντελῆ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ἐπίγνωσίν τε καὶ βεβαίωσιν τὸ εὐσεβὲς καὶ ὀρθόδοξον τοῦτο τῆς θείας χάριτος σύμβολον. ἀλλ' ἐπεὶ οὐκ ἐπαύσατο ἀρχῆθεν τῆς κακίας ὁ ἐφευρετὴς συνεργὸν τὸν ὄφιν εὑράμενος, καὶ δι' αὐτοῦ τὸν ἰοβόλον τῇ ἀνθρωπείᾳ φύσει προσαγόμενος θάνατον, οὕτω καὶ νῦν ὄργανα πρὸς τὴν οἰκείαν αὐτοῦ βούλησιν εὑρηκὼς ἐπιτήδεια, Θεόδωρόν φαμεν τὸν γενόμενον τῆς Φαρὼν ἐπίσκοπον, Σέργιον, Πύῤῥον, Παῦλον, Πέτρον τοὺς γενομένους προέδρους τῆς βασιλευούσης ταύτης πόλεως· ἔτι δὲ καὶ Ὀνώριον[a] τὸν γενόμενον πάπαν τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, Κῦρον τὸν Ἀλεξανδρείας ἐπισκοπήσαντα, Μακαριόν τε τὸν Ἀντιοχείας προσεχῶς γενόμενον πρόεδρον, καὶ Στέφανον τὸν τούτου μαθητὴν, οὐκ ἤργησε δι' αὐτῶν τῷ τῆς ἐκκλησίας πληρώματι τῆς πλάνης ἐπεγείρειν τὰ σκάνδαλα, ἑνὸς θελήματος, καὶ μιᾶς ἐνεργείας ἐπὶ τῶν δύο φύσεων τοῦ ἑνὸς τῆς ἁγίας Τριάδος Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν, τῷ ὀρθοδόξῳ λαῷ καινοφώνως ἐνσπείρας τὴν αἵρεσιν, τῇ Ἀπολλιναρίου, Σεβήρου,

[a] Confer hujus Concilii Actiones XII. et XIII. tom. VI. p. 927–971, ed. *Concil.* Labbe tom. III. p. 1320—1353. ed. Harduin. ubi adductis et diligenter consideratis Honorii ad Sergium Latine scriptis decrevit Concilium, istæc se invenisse aliena ab apostolorum dogmatis, atque definitionibus conciliorum ac patrum; ideoque Honorii nomen ab ecclesia projici judicavit. Sed vero S. Maximus Confessor in *Disputatione cum Pyrrho Monothelita*, p. 183. edit. Combefis. a Scholiasta Græco ad Acta Concilii indicatus, Pyrrho Honorium sibi vindicanti respondens ait, se posthabito concilio de hac re potius credere viro illi insigni, qui Honorii jussu Sergio responsum dederat, siquidem ille in epistola nomine Joannis papæ conscripta sensum orthodoxum priori epistolæ affinxerit. Id quidem apocrisiarius iste fecerat, aliter vero rem se habere visum est, non tantum concilio generali, sed etiam episcopis Romanis in fidei professionibus. Vide enim *Excerptum ex Diurno Romanorum Pontificum* supra collocatum, p. 153.

καὶ Θεμιστίου τῶν δυσσεβῶν φρενοβλαβεῖ κακοδοξίᾳ συνᾴδουσαν, καὶ τὸ τέλειον τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ αὐτοῦ ἑνὸς κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἀνελεῖν διά τινος δολερᾶς ἐπινοίας σπουδάσασαν, ἀθέλητον ἐντεῦθεν καὶ ἀνενέργητον τὴν νοερῶς ἐψυχωμένην αὐτοῦ σάρκα δυσφήμως εἰσάγουσαν. ἐξήγειρε τοίνυν Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν τὸν πιστὸν βασιλέα
Act. xiii. 22. τὸν νεόν Δαυὶδ, ἄνδρα κατὰ τὴν ἑαυτοῦ καρδίαν εὑρη-
Psal. lxxxviii. 20. κώς· ὃς οὐκ ἔδωκε, κατὰ τὸ γεγραμμένον, ὕπνον τοῖς
Ps. cxxxi. 4. ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ, καὶ τοῖς βλεφάροις αὐτοῦ νυσταγμὸν ἕως ὅτου διὰ τῆς καθ' ἡμᾶς θεοσυλλέκτου ταύτης καὶ ἱερᾶς ὁμηγύρεως τὸ τῆς ὀρθοδοξίας ηὗρε τέλειον κή-
Matt. xviii. 20. ρυγμα. κατὰ γὰρ τὴν θεόλεκτον φωνὴν, ὅπου εἰσὶ δύο ἢ τρεῖς ἐπὶ τῷ ἐμῷ ὀνόματι συνηγμένοι, ἐκεῖ εἰμὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν. ἥτις παροῦσα ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ σύνοδος πιστῶς δεξαμένη καὶ ὑπτίαις χερσὶν ἀσπασαμένη τήν τε τοῦ ἁγιωτάτου καὶ μακαριωτάτου πάπα τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης Ἀγάθωνος γενομένην ἀναφορὰν πρὸς τὸν εὐσεβέστατον καὶ πιστότατον ἡμῶν βασιλέα Κωνσταντῖνον, τὴν ἀποβαλλομένην ὀνομαστὶ τοὺς κηρύξαντας καὶ διδάξαντας, ὡς προδεδήλωται, ἓν θέλημα καὶ μίαν ἐνέργειαν ἐπὶ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν· ὡσαύτως δὲ προσηκαμένη καὶ τὴν ἐκ τῆς ὑπὸ τὸν αὐτὸν ἁγιώτατον πάπαν ἱερᾶς συνόδου τῶν ἑκατὸν εἴκοσι πέντε θεοφιλῶν ἐπισκόπων ἑτέραν συνοδικὴν ἀναφορὰν πρὸς τὴν αὐτοῦ θεόσοφον γαληνότητα, οἵά τε συμφωνούσας τῇ τε ἁγίᾳ ἐν Καλχηδόνι συνόδῳ, καὶ τῷ τόμῳ τοῦ πανιέρου καὶ μακαριωτάτου πάπα τῆς αὐτῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης Λέοντος, τῷ σταλέντι πρὸς Φλαβιανὸν

τὸν ἐν ἁγίοις· ὃν καὶ στήλην ὀρθοδοξίας ἡ τοιαύτη σύνοδος ἀπεκάλεσεν. ἔτι μὴν καὶ ταῖς συνοδικαῖς ἐπιστολαῖς ταῖς γραφείσαις παρὰ τοῦ μακαρίου Κυρίλλου κατὰ Νεστορίου τοῦ δυσσεβοῦς, καὶ πρὸς τοὺς τῆς ἀνατολῆς ἐπισκόπους. ἑπομένη τε ταῖς τε ἁγίαις καὶ οἰκουμενικαῖς πέντε συνόδοις, καὶ τοῖς ἁγίοις καὶ ἐκκρίτοις πατράσι, καὶ συμφώνως ὁρίζουσα ὁμολογεῖ τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν ἀληθινὸν Θεὸν ἡμῶν τὸν ἕνα τῆς ἁγίας ὁμοουσίου καὶ ζωαρχικῆς Τριάδος τέλειον ἐν θεότητι, καὶ τέλειον τὸν αὐτὸν ἐν ἀνθρωπότητι· Θεὸν ἀληθῶς, καὶ ἄνθρωπον ἀληθῶς, τὸν αὐτὸν ἐκ ψυχῆς λογικῆς καὶ σώματος· ὁμοούσιον τῷ πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα, καὶ ὁμοούσιον ἡμῖν τὸν αὐτὸν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα· κατὰ πάντα ὅμοιον ἡμῖν χωρὶς ἁμαρτίας· τὸν πρὸ αἰώνων μὲν ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθέντα κατὰ τὴν θεότητα, ἐπ' ἐσχάτων δὲ τῶν ἡμερῶν τὸν αὐτὸν δι' ἡμᾶς καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν ἐκ πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου τῆς κυρίως καὶ κατὰ ἀλήθειαν Θεοτόκου, κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα· ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν Χριστὸν υἱὸν κύριον μονογενῆ ἐν δύο φύσεσιν ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀχωρίστως, ἀδιαιρέτως γνωριζόμενον. οὐδαμοῦ τῆς τῶν φύσεων διαφορᾶς ἀνῃρημένης διὰ τὴν ἕνωσιν, σωζομένης δὲ μᾶλλον τῆς ἰδιότητος ἑκατέρας φύσεως, καὶ εἰς ἓν πρόσωπον καὶ μίαν ὑπόστασιν συντρεχούσης, οὐκ εἰς δύο πρόσωπα μεριζόμενον ἢ διαιρούμενον, ἀλλ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν υἱὸν μονογενῆ Θεοῦ λόγον κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, καθάπερ ἄνωθεν οἱ προφῆται περὶ αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς ἡμᾶς Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἐξεπαίδευσε, καὶ τὸ τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῖν

παραδέδωκε σύμβολον· καὶ δύο φυσικὰς θελήσεις ἤτοι θελήματα ἐν αὐτῷ, καὶ δύο φυσικὰς ἐνεργείας ἀδιαιρέτως, ἀτρέπτως, ἀμερίστως, ἀσυγχύτως κατὰ τὴν τῶν ἁγίων πατέρων διδασκαλίαν ὡσαύτως κηρύττομεν. καὶ δύο μὲν φυσικὰ θελήματα οὐχ ὑπεναντία, μὴ γένοιτο, καθὼς οἱ ἀσεβεῖς ἔφησαν αἱρετικοὶ, ἀλλ' ἑπόμενον τὸ ἀνθρώπινον αὐτοῦ θέλημα, καὶ μὴ ἀντιπίπτον ἢ ἀντιπαλαῖον, μᾶλλον μὲν οὖν καὶ ὑποτασσόμενον τῷ θείῳ αὐτοῦ καὶ πανσθενεῖ θελήματι. ἔδει γὰρ τὸ τῆς σαρκὸς θέλημα κινηθῆναι, ὑποταγῆναι δὲ τῷ θελήματι τῷ θεϊκῷ κατὰ τὸν πάνσοφον Ἀθανάσιον· ὥσπερ γὰρ ἡ αὐτοῦ σὰρξ, σὰρξ τοῦ Θεοῦ λόγου λέγεται καὶ ἔστιν, οὕτω καὶ τὸ φυσικὸν τῆς σαρκὸς αὐτοῦ θέλημα ἴδιον τοῦ Θεοῦ λόγου λέγεται καὶ ἔστι, καθά φησιν αὐτός· ὅτι καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐχ ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρὸς, ἴδιον λέγων θέλημα αὐτοῦ τὸ τῆς σαρκὸς, ἐπεὶ καὶ ἡ σὰρξ ἰδία αὐτοῦ γέγονεν· ὃν γὰρ τρόπον ἡ παναγία καὶ ἄμωμος ἐψυχωμένη αὐτοῦ σὰρξ θεωθεῖσα οὐκ ἀνῃρέθη, ἀλλ' ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτῆς ὅρῳ τε καὶ λόγῳ διέμεινεν, οὕτω καὶ τὸ ἀνθρώπινον αὐτοῦ θέλημα θεωθὲν οὐκ ἀνῃρέθη, σέσωσται δὲ μᾶλλον κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον λέγοντα· τὸ γὰρ ἐκείνου θέλειν τοῦ κατὰ τὸν σωτῆρα νοουμένου οὐδὲ ὑπεναντίον Θεῷ θεωθὲν ὅλον. δύο δὲ φυσικὰς ἐνεργείας ἀδιαιρέτως, ἀτρέπτως, ἀμερίστως, ἀσυγχύτως ἐν αὐτῷ τῷ κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ τῷ ἀληθινῷ Θεῷ ἡμῶν δοξάζομεν, τουτέστι θείαν ἐνέργειαν, καὶ ἀνθρωπίνην ἐνέργειαν κατὰ τὸν θεηγόρον Λέοντα τρανέστατα φάσκοντα· ἐνεργεῖ γὰρ

Joan. vi. 38.

ἑκατέρα μορφὴ μετὰ τῆς θατέρου κοινωνίας ὅπερ ἴδιον ἔσχηκε, τοῦ μὲν λόγου κατεργαζομένου τοῦτο, ὅπερ ἐστὶ τοῦ λόγου, τοῦ δὲ σώματος ἐκτελοῦντος ἅπερ ἐστὶ τοῦ σώματος. οὐ γὰρ δήπου μίαν δώσομεν φυσικὴν τὴν ἐνέργειαν Θεοῦ καὶ ποιήματος, ἵνα μήτε τὸ ποιηθὲν εἰς τὴν θείαν ἀναγάγωμεν οὐσίαν, μήτε μὴν τῆς θείας φύσεως τὸ ἐξαίρετον εἰς τὸν τοῖς γενητοῖς πρέποντα καταγάγωμεν τόπον. ἑνὸς γὰρ καὶ τοῦ αὐτοῦ τά τε θαύματα καὶ τὰ πάθη γινώσκομεν κατ' ἄλλο καὶ ἄλλο τῶν ἐξ ὧν ἐστὶ φύσεων, καὶ ἐν αἷς τὸ εἶναι ἔχει, ὡς ὁ θεσπέσιος ἔφησε Κύριλλος. πάντοθεν γοῦν τὸ ἀσύγχυτον καὶ ἀδιαίρετον φυλάττοντες συντόμῳ φωνῇ τὸ πᾶν ἐξαγγέλλομεν· ἕνα τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ μετὰ σάρκωσιν τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν ἀληθινὸν Θεὸν ἡμῶν εἶναι πιστεύοντες, φαμὲν δύο αὐτοῦ τὰς φύσεις ἐν τῇ μιᾷ αὐτοῦ διαλαμπούσας ὑποστάσει, ἐν ᾗ τά τε θαύματα καὶ τὰ παθήματα δι' ὅλης αὐτοῦ τῆς οἰκονομικῆς ἀναστροφῆς οὐ κατὰ φαντασίαν, ἀλλὰ ἀληθῶς ἐπεδείξατο, τῆς φυσικῆς ἐν αὐτῇ τῇ μιᾷ ὑποστάσει διαφορᾶς γνωριζομένης τῷ μετὰ τῆς θατέρου κοινωνίας ἑκατέραν φύσιν θέλειν τε καὶ ἐνεργεῖν τὰ ἴδια· καθ' ὃν δὴ λόγον καὶ δύο φυσικὰ θελήματά τε καὶ ἐνεργείας δοξάζομεν πρὸς σωτηρίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καταλλήλως συντρέχοντα. [a]Τούτων τοίνυν μετὰ πάσης πανταχόθεν ἀκριβείας τε καὶ ἐμμελείας παρ' ἡμῶν διατυπωθέντων, ὁρίζομεν ἑτέραν πίστιν μηδενὶ ἐξεῖναι προφέρειν, ἤγουν συγγράφειν, ἢ συντιθέναι, ἢ φρονεῖν, ἢ διδάσκειν

[a] Quæ verba hic posita sunt ad finem usque, ea omnia Definitionem Concilii Chalcedonensis claudunt. Vid. supra p. 79 et p. 170.

ἑτέρως. τοὺς δὲ τολμῶντας ἢ συντιθέναι πίστιν ἑτέραν, ἢ προκομίζειν, ἢ διδάσκειν, ἢ παραδιδόναι ἕτερον σύμβολον τοῖς ἐθέλουσιν ἐπιστρέφειν εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας ἐξ Ἑλληνισμοῦ ἢ ἐξ Ἰουδαϊσμοῦ, ἢ γοῦν ἐξ αἱρέσεως οἱασοῦν, ἢ καινοφωνίαν, ἤτοι λέξεως ἐφεύρεσιν πρὸς ἀνατροπὴν εἰσάγειν τῶν νυνὶ παρ' ἡμῶν διορισθέντων. τούτους εἰ μὲν ἐπίσκοποι εἶεν, ἢ κληρικοὶ, ἀλλοτρίους εἶναι τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐπισκοπῆς, καὶ τοὺς κληρικοὺς τοῦ κλήρου. εἰ δὲ μονάζοντες εἶεν, ἢ λαϊκοὶ, ἀναθεματίζεσθαι αὐτούς. *Sext. Synod. Actione* XVIII.

Apud *Concilia* tom. VI. ed. Labbe, p. 1019. tom. III. ed. Harduin. p. 1396.

INTERPRETATIO LATINA VETUS.

Sancta magna atque universalis synodus, quæ per gratiam Dei et piam sanctionem Constantini piissimi et fidelissimi magni imperatoris congregata est in hac a Deo conservanda regia Constantinopoli nova Roma, in secretario divalis palatii, quod cognominatur Trullus, decrevit, quæ habentur in subditis.

Unigenitus Dei Patris Filius et Verbum qui per omnia similis nobis absque peccato factus est, homo Christus verus Deus noster, per evangelicas voces flagranter prædicavit: *Ego sum lux mundi. Qui sequitur me, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ.* Et iterum: *Pacem meam relinquo vobis, pacem meam do vobis.* Hac proinde divinitus edita pacis doctrina Deo instruente, mansuetissimus noster imperator institutus, propugnator quidem rectæ fidei, expugnator vero pravæ doctrinæ, hoc sanctum universale nostrum congregans collegium, totius ecclesiæ adunavit compaginem. Unde hoc sanctum nostrum universale concilium impietatis errorem, qui nunc usque a quibusdam temporibus factus est, procul abjiciens, sanctorum autem ac probabilium patrum inoffense recto tramite iter consecutum, sanctis et universalibus quinque synodis pie in

Joan. viii. 12.
Joan. xiv. 27.

omnibus consonuit; trecentorum, inquimus, decem et octo sanctorum patrum, qui in Nicæam convenerunt adversus Arium furiosum: et ei, quæ a CL. a Deo inspiratis viris post hanc apud Constantinopolim adversus Macedonium impugnatorem Spiritus, et Apollinarem impium: similiter et ei, quæ in Epheso prius adversus Nestorium Judaicæ intelligentiæ, congregata est ducentorum venerabilium virorum: atque ei, quæ in Calchedone sexcentorum triginta Deo inspiratorum patrum adversum Eutychem et Dioscorum Deo odibiles: super has et ultimæ harum quintæ sanctæ synodo, quæ hic congregata est adversus Theodorum Mopsuestenum, Origenem, Didymum et Evagrium, scripta Theodoriti adversum duodecim capitula laudabilis Cyrilli, et epistolam quæ dicitur Ibæ ad Marim Persam scriptam, immutilatas quidem in omnibus pietatis renovans sanctiones, profanas vero impietatis expellens doctrinas: et id quod est a trecentis decem et octo patribus editum, et dehinc a CL. Deo instituente confirmatum est, quod etiam ceteræ sanctæ synodi ad extinguendam omnem pestiferam hæresin alacriter susceperunt et confirmaverunt symbolum, et hoc nostrum sanctum et universale a Deo inspiratum consignavit concilium.

SYMBOLUM NICÆNORUM, &c.

(Sequuntur Symbola Nicænum et CPolitanum.)

Sanctum et universale concilium dixit: sufficiebat quidem ad perfectam orthodoxæ fidei cognitionem atque confirmationem, pium atque orthodoxum hoc divinæ gratiæ symbolum. Sed quoniam non destitit ab exordio adinventor malitiæ co-operatorem sibi serpentem inveniens, et per eum venenosam humanæ naturæ deferens mortem, et ita organa ad propriam sui voluntatem apta reperiens, Theodorum dicimus, qui fuerat episcopus Pharan, Sergium, Pyrrhum, Paulum, Petrum, qui fuerunt hujus regiæ urbis antistites, insuper et Honorium, qui fuit papa antiquæ Romæ, et Cyrum, qui Alexandriæ tenuit episcopatum, Macarium quoque, qui nuper fuerat Antiochiæ præsul,

et Stephanum ejus discipulum, non vacavit per eos plenitudini ecclesiæ erroris scandala suscitare, unius voluntatis, et unius operationis in duabus naturis unius de sancta Trinitate, Christi veri Dei nostri, orthodoxæ plebi novisone disseminando hæresin consentaneam, insanæ ac malitiosæ sectæ impiorum Apollinarii, Severi, atque Themistii: quæ et perfectionem humanitatis unius, ejusdemque Domini Jesu Christi Dei nostri, molita est per quamdam dolosam adinventionem perimere, per hoc involuntariam et inoperatricem carnem ejus, quæ intellectualiter animata est, infamiter introducens. Excitavit igitur Christus Deus noster fidelissimum imperatorem novum David, *virum secundum cor suum* inveniens, qui *non dedit*, juxta quod scriptum est, *somnum oculis suis, et palpebris suis dormitationem*, donec per hunc nostrum a Deo congregatum sacrumque conventum, ipsam rectæ fidei reperit perfectam prædicationem, (secundum enim a Domino editam vocem, *ubi duo vel tres fuerint congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum.*) Quæ præsens sancta et universalis synodus fideliter suscipiens, et expansis manibus amplectens, tam suggestionem quæ a sanctissimo ac beatissimo Agathone papa antiquæ Romæ facta est ad Constantinum piissimum atque fidelissimum nostrum imperatorem, quæ nominatim abjecit eos, qui docuerunt vel prædicaverunt, sicut superius dictum est, unam voluntatem et unam operationem in incarnationis dispensatione Domini nostri Jesu Christi veri Dei nostri, adæque amplexa est, et alteram synodalem suggestionem quæ missa est a sacro concilio, quod est sub eodem sanctissimo papa centum vigintiquinque Deo amabilium episcoporum, ad ejus a Deo instructam tranquillitatem, utpote consonantes sancto Calchedonensi concilio, et tomo sacerrimi ac beatissimi papæ ejusdem antiquæ Romæ Leonis, qui directus est ad sanctum Flavianum, quem et titulum rectæ fidei hujusmodi synodus appellavit: ad hæc et synodicis epistolis, quæ scriptæ sunt a beato Cyrillo adversus impium Nestorium, et ad orientales episcopos. Assecuti quoque sancta quinque universalia concilia, et sanctos atque

Act. xiii. 22. Ps. lxxxviii. 20. Ps. cxxxi. 4. Matth. xviii. 20.

probabiles patres, consonanterque confiteri definientes Dominum nostrum Jesum Christum verum Deum nostrum, unum de sancta et consubstantiali et vitæ originem præbente Trinitate, perfectum in deitate, et perfectum eumdem in humanitate, Deum vere, et hominem vere, eumdem ex anima rationali et corpore; consubstantialem Patri secundum deitatem, et consubstantialem nobis secundum humanitatem, per omnia similem nobis absque peccato, ante sæcula quidem ex Patre genitum secundum deitatem, in ultimis diebus autem eumdem propter nos et propter nostram salutem de Spiritu Sancto et Maria virgine proprie et veraciter Dei genitrice secundum humanitatem, unum eumdemque Christum Filium Dei unigenitum, in duabus naturis inconfuse, inconvertibiliter, inseparabiliter, indivise, cognoscendum, nusquam extincta harum naturarum differentia propter unitionem, salvataque magis proprietate utriusque naturæ, et in unam personam, et in unam subsistentiam concurrente, non in duas personas partitum vel divisum, sed unum eumdemque unigenitum Filium Deum Verbum Dominum Jesum Christum, juxta quod olim prophetæ de eo, et ipse nos Dominus Jesus Christus erudivit, et sanctorum patrum nobis tradidit symbolum; et duas naturales voluntates in eo, et duas naturales operationes indivise, inconvertibiliter, inseparabiliter, inconfuse secundum sanctorum patrum doctrinam adæque prædicamus; et duas naturales voluntates non contrarias, absit, juxta quod impii asseruerunt hæretici, sed sequentem ejus humanam voluntatem, et non resistentem vel reluctantem, sed potius et subjectam divinæ ejus atque omnipotenti voluntati. Oportebat enim carnis voluntatem moveri, subjici vero voluntati divinæ, juxta sapientissimum Athanasium. Sicut enim ejus caro, caro Dei Verbi dicitur et est, ita et naturalis carnis ejus voluntas propria Dei Verbi dicitur et est, sicut ipse ait: *Quia descendi de cœlo, non ut faciam voluntatem meam, sed ejus qui misit me Patris,* suam propriam dicens voluntatem, quæ erat carnis ejus. Nam et caro propria ejus facta est. Quemadmodum enim sanc- Joan. vi. 38.

tissima atque immaculata animata ejus caro deificata non est perempta, sed in proprio sui statu et ratione permansit: ita et humana ejus voluntas deificata, non est perempta, salvata est autem magis secundum deiloquum Gregorium dicentem: Nam illius velle, quod in salvatore intelligitur, non est contrarium Deo deificatum totum. Duas vero naturales operationes indivise, inconvertibiliter, inconfuse, inseparabiliter in eodem Domino nostro Jesu Christo vero Deo nostro glorificamus, hoc est, divinam operationem et humanam operationem, secundum divinum prædicatorem Leonem, apertissime asserentem: agit enim utraque forma cum alterius communione quod proprium est, Verbo scilicet operante quod Verbi est, et carne exequente quod carnis est. Nec enim in quoquam unam dabimus naturalem operationem Dei et creaturæ, ut neque quod creatum est, in divinam educamus essentiam: neque quod eximium est divinæ naturæ ad competentem creaturis locum dejiciamus. Unius enim ejusdemque tam miracula, quamque passiones cognoscimus, secundum aliud et aliud earum, ex quibus est, naturarum et in quibus habet esse, sicut admirabilis inquit Cyrillus. Undique igitur inconfusum atque indivisum conservantes, brevi voce cuncta proferimus unum sanctæ Trinitatis, et post incarnationem Dominum nostrum Jesum Christum verum Deum nostrum esse credentes, asserimus duas ejus esse naturas in una ejus radiantes subsistentia, in qua tam miracula, quamque passiones per omnem sui dispensativam conversationem, non per phantasiam, sed veraciter demonstravit, ob naturalem differentiam in eadem una subsistentia cognoscendam, dum cum alterius communione utraque natura indivise, et inconfuse propria vellet, atque operaretur: juxta quam rationem, et duas naturales voluntates et operationes confitemur, ad salutem humani generis convenienter in eo concurrentes. His igitur cum omni undique cautela atque diligentia a nobis formatis, definimus aliam fidem nulli licere proferre aut conscribere, componereve aut sapere, vel etiam aliter docere. Qui vero præsumpserint fidem alteram componere, vel proferre, vel

docere, vel tradere aliud symbolum volentibus converti ad agnitionem veritatis ex Gentilitate, vel Judaismo, aut ex qualibet hæresi; aut qui novitatem vocis, vel sermonis adinventionem ad subversionem eorum, quæ nunc a nobis determinata sunt, introducere: hos, si quidem episcopi fuerint aut clerici, alienos esse, episcopos quidem ab episcopatu, clericos vero a clero: sin autem monachi fuerint vel laici, etiam anathematizari eos.

In editionibus Conciliorum recentioribus adposita est Definitioni hæc Latina Interpretatio, quæ et in vetustioribus ante Græce edita Concilia comparet.

ARNOBII AFRI

DISPUTATIONUM ADVERSUS GENTES.

LIBER PRIMUS.

ARNOBIUS.

S. HIERONYMUS, *Lib. De Viris Illustribus*, c. lxxix. pag. 169, edit. FABRICII.

ARNOBIUS sub Diocletiano principe, Siccæ apud Africam florentissime rhetoricam docuit, scripsitque adversum Gentes, quæ vulgo extant volumina[a].

IDEM HIERONYMUS in *Chronico*, anno xx. Constantini.

ARNOBIUS rhetor in Africa clarus habetur, qui cum in civitate Siccæ ad declamandum juvenes erudiret, et adhuc ethnicus ad credulitatem somniis impelleretur, neque ab episcopo impetraret fidem, quam semper impugnaverat, elucubravit adversus pristinam religionem luculentissimos libros, et tandem velut quibusdam obsidibus pietatis fœdus impetravit. p. 400. ed. Maii.

Joan. Alberti Fabricii nota.

[a] Tempus quo scripsit Arnobius his verbis innuit ipse lib. II. *Ætatis urbs Roma cujus esse in annalibus indicitur? Annos ducit quinquaginta et mille, aut non multum ab his minus.* Annus U. C. 1050 respondet anno Christi 298.

(Novissime prodiit Arnobianum opus Lipsiæ anno 1816 recognoscente Jo. Conrado Orellio; qua quidem editione in recensendo libro primo Arnobiano maxime usus sum, adhibitis editione principe et aliis.)

ARNOBII AFRI

DISPUTATIONUM ADVERSUS GENTES

LIBER PRIMUS.

I. QUONIAM comperi nonnullos, qui se plurimum sapere suis persuasionibus credunt, insanire, bacchari, et velut quiddam promptum ex oraculo dicere: postquam esse in mundo Christiana gens cœpit, terrarum orbem periisse, multiformibus malis affectum esse genus humanum: ipsos etiam cœlites derelictis curis solennibus, quibus quondam solebant invisere res nostras, terrarum ab regionibus exterminatos: statui pro captu, ac mediocritate sermonis contraire invidiæ, et calumniosas dissolvere criminationes, ne, aut illi sibi videantur, popularia dum verba depromunt, magnum aliquid dicere, aut, si nos talibus continuerimus a litibus, obtinuisse se causam putent, victam sui vitio, non assertorum silentio destitutam. Neque enim negaverim validissimam esse accusationem istam, hostilibusque condignos odiis nos esse, si apud nos esse constiterit causas, per quas suis mundus aberravit ab legibus, exterminati sunt dii longe, examina tanta mœrorum mortalium importata sunt seculis.

II. Inspiciamus igitur opinionis istius mentem, et hoc quod dicitur, quale sit: summotisque omni-

bus contentionum studiis, quibus obscurari et contegi contemplatio rerum solet; an sit istud quod dicitur verum, momentorum parium examinatione pendamus. Efficietur enim profecto rationum consequentium copulatu, ut non impii nos magis, sed (*for.* ut non impii nos, sed magis) illi ipsi reperiantur criminis istius rei, qui se numinum profitentur esse cultores, atque inveteratis religionibus deditos. Ac primum ab his illud familiari et placida oratione perquirimus: Postquam esse nomen in terris Christianæ religionis occœpit, quidnam inusitatum, quid incognitum, quid contra leges principaliter institutas, aut sensit aut passa est rerum ipsa, quæ dicitur appellaturque natura? Nunquid in contrarias qualitates prima illa elementa mutata sunt, ex quibus res omnes consensum est esse concretas? Nunquid machinæ hujus, et molis, qua universi tegimur, et continemur inclusi, parte est in aliqua relaxata, aut dissoluta constructio? Nunquid vertigo hæc mundi, primogenii motus moderamen excedens, aut tardius repere, aut præcipiti cœpit volubilitate raptari? Nunquid ab occiduis partibus attollere se astra, atque in ortus fieri signorum cœpta est inclinatio? Nunquid ipse syderum sol princeps, cujus omnia luce vestiuntur atque animantur, calore exarsit, intepuit, atque in contrarios habitus moderaminis soliti temperamenta corrupit? Nunquid luna desivit redintegrare se ipsam, atque in veteres formas novellarum semper restitutione traducere? Nunquid frigora, nunquid calores, nunquid tepores medii, inæqualium temporum confusionibus occiderunt? Nunquid longos habere dies bruma, et revocare tardissimas luces nox cœpit æstatis? Nun-

quid suas animas expiraverunt venti? emortuisque flaminibus neque cœlum coarctatur in nubila, nec madidari (*for.* madidata) ex imbribus arva succrescunt (*for.* succrescunt, Anon.)? Commendata semina tellus recusat accipere? aut frondescere arbores nolunt? Sapor frugibus esculentis, et vitis liquoribus mutatus est? Olearum ex bacculis cruor teter exprimitur; nec lumini subministratur extincto? Animalia terris sueta, atque in aquis degentia non suriunt, nec concipiunt? fœtus non in uteris sumptos suis moribus, et sua lege custodiunt? Ipsi homines denique quos per inhabitabiles oras terræ sparsit prima incipiensque nativitas, nón matrimonia copulant nuptiarum solennibus justis? non dulcissimas procreant liberorum stirpes? non negocia publica, non privata, et familiares res agunt? non, ut cuique libitum est, per diversas artium, disciplinarumque rationes et ingenia dirigunt, et studiose referunt nativitatis usuras? (*al. ex conjectura, Orellio eam sequente,* Studiosæ referunt gnavitatis usuras; *an legendum est,* studiosi referunt nativitati usuras?) Non regnant? non imperant quibus sors rerum attributa est talibus (*al.* talium. *for.* talis, *Cannegieter.*)? non auctiores quotidie dignitatibus, et potestatibus fiunt? judiciorum disceptationibus præsunt? leges interpretantur, et jura? Nonne omnia cætera, quibus vita succingitur et continetur humana, suis omnes in gentibus patriorum celebrant institutionibus morum?

III. Cum igitur hæc ita sint, neque ulla irruperit novitas, quæ tenorem perpetuum rerum dissociata continuatione diduxerit: quid est istud, quod dicitur? invectam esse labem terris, postquam religio Christiana intulit se mundo, et veritatis absconditæ

sacramenta patefecit? Sed pestilentias, inquiunt, et siccitates, bella, frugum inopiam, locustas, mures, et grandines, resque alias noxias, quibus negocia incursantur humana, dii nobis important injuriis vestris atque offensionibus exasperati. Si in rebus perspicuis, et nullam desiderantibus defensionem, non stoliditatis esset diutius immorari, ostenderem profecto replicatis prioribus seculis, mala ista quæ dicitis, non esse incognita, non repentina: nec postquam gens nostra felicitate donari hujus vocaminis meruit, irrupisse has labes, et infestari cœpisse discriminum varietate mortalia. Si enim nos sumus in causa, et in nostri criminis meritum excogitatæ sunt hæ pestes, unde novit antiquitas miseriarum hæc nomina? unde bellis significatum dedit? pestilentiam, grandines, qua potuit notione signare; aut inter suas voces, quibus oratio explicabatur, assumere? Nam si novella sunt hæc mala, et ab recentibus ducunt offensionibus causas, quî potuit fieri, ut eis rebus verba formaret, quas nec ipsa sciebat expertam se esse, neque ullis comperisset majorum in temporibus factitatas? Penuria, inquit, frugum, et angustiæ frumentariæ arctius nos habent. Antiqua enim et vetustissima sæcula necessitatis istius aliquando fuerunt expertia? nonne ipsa nomina, quibus censentur hæc mala, testificantur, et clamant nullum ab his unquam immunem abisse mortalium? Quod si ad credendum difficilis res esset, testimoniis agere possemus authorum, quantæ, quoties, et quæ gentes famem senserint horridam, et aggerata interierint vastitate. Casus frequentissimi grandinis accidunt, atque adierunt cuncta. In literis enim priscis comprehensum et compositum non

videmus, etiam imbres saxeos totas sæpe comminuisse regiones? Difficiles pluviæ sata faciunt emori, et sterilitatem inducunt terris. Immunis enim antiquitas malis ab his fuit? cum etiam flumina cognoverimus ingentia limis inhorruisse siccatis. Pestilentiæ contagia urunt genus humanum. Annalium scripta percurrite, linguarum diversitatibus scripta, universas discetis gentes sæpenumero desolatas, et viduatas suis esse cultoribus. A locustis, a muribus, genus omne occiditur, atque arroditur frugum. Historias ite per vestras, et ab istis pestibus instruemini quoties prior ætas affecta sit, et paupertatis ad miserias venerit. Terrarum validissimis motibus tremefactæ nutant usque ad periculum civitates. Quid? hiatibus maximis interceptas urbes cum gentibus superiora tempora non viderunt? aut ab hujusmodi casibus fortunas habuere securas?

IV. Quando est humanum genus aquarum diluviis interemptum? non ante nos? Quando mundus incensus in favillas et cineres dissolutus est? non ante nos? Quando urbes amplissimæ marinis coopertæ sunt fluctibus? non ante nos? Quando cum feris bella, et prælia cum leonibus gesta sunt? non ante nos? Quando pernicies populis venenatis ab anguibus data est? non ante nos? Nam quod nobis objectare consuestis bellorum frequentium causas, vastationes urbium, Germanorum et Scythicas irruptiones, cum pace hoc vestra et cum bona venia dixerim: quale sit istud quod dicitur, calumniarum libidine non videtis.

V. Ut ante millia annorum decem, ab insula quæ perhibetur Atlantica Neptuni, sicut Plato demonstrat, magna erumperet vis hominum, et innumeras

funditus deleret atque extingueret nationes, nos fuimus causa? ut inter Assyrios et Bactrianos Nino quondam Zoroastreque ductoribus non tantum ferro dimicaretur et viribus, verum etiam magicis et Chaldæorum ex reconditis disciplinis, invidia nostra hæc fuit? ut Helena Diis ducibus atque impulsoribus rapta, et suis esset dirum et venturis temporibus fatum, religionis nostræ attributum est crimini? ut ille immanis Xerxes mare terris immitteret, et gressibus maria transiret, nostri nominis effectum est injuria? ut ex Macedoniæ finibus unus exortus adolescens Orientis regna et populos captivitati et servitio subjugaret, nos fecimus atque excitavimus causas? ut modo Romani, velut aliquod flumen torrens, cunctas submergerent atque obruerent nationes, nos videlicet numina præcipitavimus in furorem? Quod si hominum nullus est, qui, quæ dudum gesta sunt, nostris audeat temporibus imputare, quemadmodum possimus miseriarum esse præsentium causæ, cum novi fiat nihil, sed sunt (*for.* sint, *Heuman.*) omnia vetera, et nullis antiquitatibus inaudita?

VI. Quanquam ista quæ dicitis bella religionis nostræ ob invidiam commoveri, non sit difficile comprobare post auditum Christum in mundo non tantum non aucta, verum etiam majore de parte furiarum compressionibus imminuta. Nam cum hominum vis tanta magisteriis ejus acceperimus ac legibus, malum malo rependi non oportere, injuriam perpeti quam irrogare esse præstantius: suum potius fundere, quam alieno polluere manus et conscientiam cruore; habet a Christo beneficium jamdudum orbis ingratus: per quem feritatis mollita

est rabies, atque hostiles manus cohibere a sanguine cognati animantis occœpit. Quod si omnes omnino, qui homines esse se non specie corporum, sed rationis intelligunt potestate, salutaribus ejus pacificisque decretis aurem vellent commodare paulisper, et non fastu et supercilio luminis, suis potius sensibus, quam illius commonitionibus crederent; universus jamdudum orbis mitiora in opera conversis usibus ferri, tranquillitate in mollissima degeret, et in concordiam salutarem incorruptis fœderum sanctionibus conveniret.

VII. Sed si per vos, inquiunt, nihil rebus incommodatur humanis, unde sunt hæc mala, quibus urgetur et premitur jamdudum miseranda mortalitas? Sententiam me poscis huic necessariam nihil causæ. Neque enim præsens atque in manibus posita disceptatio in id sumpta est a me, ut ostenderem, vel probarem, quibus unaquæque res causis et rationibus fieret: sed ut maledicta criminis tanti procul esse ab nobis ostenderem. Quod si præsto, si facto et argumentis insignibus rei veritas explicatur, unde sint hæc mala, vel ex quibus profluant fontibus principiisque, non curo.

VIII. Ac ne tamen omnino quid de rebus hujusmodi sentiam, nihil videar interrogatus expromere, possum dicere: Quid enim? si prima materies, quæ in rerum quatuor elementa digesta est, miseriarum omnium causas suis continet in rationibus involutas? Quid? si syderum motus certis signis, partibus, temporibus, lineis pariunt hæc mala, et subjectis afferunt variorum discriminum necessitates? Quid? si statis temporibus rerum vicissitudines fiunt, atque ut in maritimis æstibus, modo secundæ res affluunt,

modo rursus refluunt malis reciprocantibus prospera? Quid? si materiæ fæx ista, quam sub nostris calcamus ingressibus, hanc habet sibi legem datam, ut expiret nocentissimos halitus, quibus corruptus aër iste, et corporibus labem ferat, et negocia infirmet humana? Quid? si, quod proximum vero est, quicquid nobis videtur adversum, mundo ipsi non est malum: omniaque quæ fiunt nostris commoditatibus statuentes, opinionibus improbis criminamur eventa naturæ? Plato ille sublimis apex philosophorum et columen, sæva illa diluvia, et conflagrationes mundi, purgationem terrarum suis esse in commentariis prodidit: nec vir prudens extimuit humani generis subversionem, cladem, ruinas, interitus, funera, rerum innovationem vocare, etenim juventutem his quandam redintegratis viribus comparari.

IX. Non pluit, inquit, cœlum, et frumentorum inopia nescio qua laboramus. Quid enim? inservire elementa tuis necessitatibus postulas? atque, ut vivere mollius et delicatius tu possis, obsequia temporum tuis debent commoditatibus se dare? Quid enim? si hoc pacto navigationis cupidissimus conqueratur ventos jamdiu non esse, et cœli conquievisse flaturas? Nunquid ideo dicendum est perniciosam esse tranquillitatem illam mundi, quia vectoribus impediat vota? Quid? si sole aliquis torrere se suetus, et acquirere corpori siccitatem, ratione consimili conqueratur frequentissimis nubilis jucunditatem serenitatis ablatam? Nunquid ideo dicenda sunt nubila inimica obductione pendere, quia libidini non permittitur ociosæ rutilare se flammis, et causas potionibus præparare? Eventa hæc omnia,

quæ fiunt, et accidunt mole sub hac mundi, commodulis non nostris, sed ipsius pendenda sunt rationibus ordinibusque naturæ.

X. Nec si aliquid accidit, quod nosmetipsos, aut res nostras parum lætis successibus fovit, continuo malum est, et in exitiabilis rei opinione ponendum. Pluit mundus, aut non pluit, sibimet pluit, aut non pluit: et quod forsitan nescias, aut uliginem nimiam siccitatis ardore decoquit, aut longissimi temporis ariditatem pluviarum effusionibus temperat. Pestilentias, morbos, fames, atque alias suggerit malorum exitiabiles formas: unde tibi est scire, ne quod exuberat, sic tollat, ut per sua dispendia modum rebus luxuriantibus figat?

XI. Tu audeas dicere, hoc et illud est in mundo malum, cujus explicare, dissolvere, neque originem valeas, neque causam? et quia tuas impediat deliciarum, forsitan et libidinum, voluptates, perniciosum esse atque asperum dicas? Quid ergo? quia frigus membris tuis adversum est, et congelare sanguinis tui fervorem solet, iccirco in mundo hyems esse non debet? Et quia perferre flagrantissimos soles non potes, ex anno æstas tollenda est? atque aliis legibus alia rursus ordinanda natura? Veratrum venenum est hominibus, nunquid ob hanc causam non debuit nasci? Ovilibus insidiatur lupus, nunquid in culpa natura est, quod lanitiis extulit importunissimam beluam? Morsu animam serpens tollit; maledicam scilicet primordiis rerum, quod tam sæva prodigia genituris spirantibus addiderunt?

XII. Superciliosa nimium res est, cum ipse sis non tuus, aliena etiam in possessione verseris, potentioribus dare conditionem, velle ut id fiat, quod

cupias, non quod in rebus inveneris antiquis constitutionibus fixum. Quare habere si locum vestras vultis querimonias, homines prius est ut doceatis, unde, vel qui sitis, vobisne sit genitus et fabricatus mundus, an in eum veneritis alienis ex regionibus inquilini. Quod cum dicere non sit vestrum, neque explicare possitis cujus rei causa sub hac cœli convexione versemini, desistite arbitrari pertinere ad vos quicquam: cum ea quæ fiunt, non partiliter fiant, sed ad census summam redeant referanturque totius.

XIII. Christianorum, inquiunt, causa mala omnia dii ferunt, et interitus comparatur ab superis frugibus. Rogo cum hæc dicitis, non calumniari vos improbe, in apertis conspicitis manifestisque mendaciis? Trecenti sunt anni ferme, minus vel plus aliquid, ex quo cœpimus esse Christiani, et terrarum in orbe censeri: nunquid omnibus his annis continua fuerunt bella, continuæ sterilitates, pax nulla in terris, nulla protinus vilitas aut abundantia rerum fuit? Hoc enim primum efficiendum est, ei qui nos arguit, perpetuas et juges calamitates fuisse has, nunquam omnino respirasse mortalia, et sine ullis (ut dicitur) feriis, multiplicium formas sustinuisse discriminum.

XIV. Atqui non videmus mediis his annis, mediisque temporibus, ex victis hostibus innumerabiles esse victorias reportatas? prolatos imperii fines, et in potestatem redactas inauditi nominis nationes? sæpenumero maximos annonæ fuisse proventus, vilitates, atque abundantias rerum tantas, ut commercia stuperent universa pretiorum auctoritate prostrata? Quemadmodum enim res agi, et usque ad

hoc tempus genus qui (*for.* quiret, *Ursinus*) durare mortalium, si non omnia, quæ usus posceret, subministraret fertilitas rerum?

XV. Sed fuerunt aliquando nonnulla in necessitatibus tempora. Et relaxata sunt abundantiis. Rursus contra voluntatem quædam bella administrata. Et victoriis postmodum successibusque correcta. Quid ergo dicemus? injuriarum nostrarum deos modo memores esse, modo esse rursus immemores? Si quo tempore fames est, irati esse dicuntur, sequitur ut abundantiæ tempore irati et difficiles non sint: atque ita perducitur res eo, ut vicibus ludicris, et ponant, et repetant iras: et in integrum se semper offensionum recordatione restituant.

XVI. Quanquam istud quod dicitur, quale sit explicabili non potest comprehensione cognosci. Si Alamannos, Persas, Scythas, iccirco voluerunt devinci, quod habitarent et degerent in eorum gentibus Christiani, quemadmodum Romanis tribuere victoriam, cum habitarent et degerent in eorum quoque gentibus Christiani? Si in Asia, Syria, iccirco mures, et locustas effervescere prodigialiter voluerunt, quod ratione consimili habitarent in eorum gentibus Christiani: in Hispania, Gallia, cur eodem tempore horum nihil natum est, cum innumeri viverent in his quoque provinciis Christiani? Si apud Getulos Tinguitanos hujus rei causa siccitatem satis ariditatemque miserunt, eo anno cur messes amplissimas Mauris Nomadibusque tribuerunt? cum religio similis his quoque in regionibus verteretur.

XVII. Si in civitate unaqualibet fame plurimos emori nostri nominis aversione fecerunt, cur ibidem annonaria caritate non tantum corporis non nostri,

verum etiam Christianos, ditiores et locupletissimos reddiderunt? Aut igitur cuncti nihil læti habere debuerunt, si malorum causa nos sumus: nationibus enim sumus in cunctis: aut cum mixta videatis cum incommodis læta, desinite nobis ascribere id quod offendit res vestras, cum nihil lætis officiamus et prosperis. Si enim ego ut male sit facio, cur ut bene sit non obsto? Si, ut inopia magna sit, meum nomen in causa est: cur nihil impedio, ut sit feracitas maxima? Si, ut in bellis accipiatur vulnus, ego dicor afferre fortunam, cur duelles cum pereunt, lævum augurium non sum, nec adversus spes bonas mali ominis obscœnitate traducor?

XVIII. Et tamen ô magni cultores atque antistites numinum, cur ut irasci populis Christianis augustissimos illos asseveratis deos; ita non advertitis, non videtis, affectus quam turpes, quam indecoras numinibus attribuatis insanias? Quid est enim aliud irasci, quam insanire, quam furere, quam in ultionis libidinem ferri, et in alterius doloris cruces, efferati pectoris alienatione bacchari? Hoc ergo dii magni norunt, perpetiuntur, et sentiunt, quod feræ, quod beluæ, quod mortiferæ continent venenato in dente natrices. Quod levitatis in homine, quod terreno in animante culpabile est, præstans illa natura, et in perpetuæ virtutis firmitate consistens, scire asseveratur a vobis. Et quid ergo sequitur necessario, nisi, ut ex eorum luminibus scintillæ emicent, flammæ æstuent, anhelum pectus spiritum jaciat ex ore, et ex verbis ardentibus labrorum siccitas inalbescat?

XIX. Quod si verum est istud, et est exploratum, et cognitum, et fervescere deos ira, et hujus-

modi motus perturbatione jactari, immortales, et perpetui non sunt: nec in divinitatis alicujus existimatione ponendi. Ubi enim est ullus, sicut sapientibus videtur, affectus, ibi esse necesse est passionem. Ubi passio sita est, perturbationem consentaneum est consequi. Ubi perturbatio est, ibi dolor et ægritudo est. Ubi dolor et ægritudo est, imminutioni et corruptioni jam locus est: quæ duo si vexant, adest vicinus interitus, mors omnia finiens, et cunctis adimens sentientibus vitam. Quid? quod isto modo non tantum illos leves et fervidos: verum, quod ab diis convenit procul esse dimotum, et iniquos inducitis, et injustos, et æquitatis vel modicæ nullam prorsus obtinere rationem. Quid est enim tam injustum quam in alios irasci, et alios lædere, de hominibus conqueri, et innoxia dilacerare frumenta? Christianum nomen odisse, et dispendiis omnibus suos labefactare cultores?

XX. An nunquid iccirco in vos etiam sæviunt, ut intestinis vulneribus concitati in ultionem consurgatis illorum? Ergo humana patrocinia dii quærunt, et nisi vestra fuerint assertione protecti, idonei non sunt ipsi, qui propulsare, defendere suas valeant contumelias. Quinimo si verum est ardere illos ira, permittite illis potestatem sui, defendant se ipsi: atque in ultionem majestatis offensæ intestinas exerant, experianturque virtutes. Possunt nos, si voluerint, æstu, possunt nocentissimo frigore, possunt auris pestilibus, possunt morborum obscurissimis causis enecare, consumere, atque ab omni penitus cœtu exterminare mortalium; aut si malum consilium est aggredi nos vi, emittant aliquod indignationis signum, per quod esse liquidum cunctis possit invitissimis nos eis habitare sub cœlo.

XXI. Vobis secundas tribuant valetudines: adversas nobis, ac pessimas. Opportunis imbribus vestra irrigent rura: pluviarum quicunque sunt rores, nostris ab agellulis abigant. Lanitia curent vestra numerosis fœtibus multiplicari, sterilitatem infaustam nostris pecuariis inferant. Ex olivis vestris atque vinetis plenam faciant autumnitatem fundi: at ex nostris exprimi unum prohibeant palmitibus rorem. Ad extremum et ultimum, in vestro ore præcipiant suam fruges retinere naturam: at vero in nostro mel amarum fieri: olearum fluenta rancescere, et sub ipsis potum labris in acoris perfidiam vinum repente mutari.

XXII. Quod cum minime fieri testificentur res ipsæ, neque minus ad nos quicquam, neque ad vos plurimum redundare vitalibus ex beneficiis constet, libido quæ tanta est inimicos atque hostes deos esse contendere Christianis? quos in rebus tristissimis, atque lætis nihil abs te videas ratione in aliqua discrepare? Si verum vobis permittitis, ac sine ullis assentationibus dici: verba sunt hæc, verba sunt, res immo per calumnias creditæ, non cognitionis alicujus testimonio comprobatæ.

XXIII. Cæterum dii veri, et qui habere, qui ferre nominis hujus autoritatem condigni sunt, neque irascuntur, neque indignantur, neque quod alteri noceat insidiosis machinationibus construunt. Etenim revera est impium, et sacrilegia cuncta transcendens, sapientem illam credere beatissimamque naturam magnum aliquid putare, si se sibi aliquis adulatoria humilitate submittat: et si fuerit non factum, despectam se credere, et ab summi culminis decidisse fastigio. Puerile, pusillum est, et exile, vix et illis conveniens, quos jamdudum experientia

doctorum dæmonas appellat et heroas, non nosse cœlestia, et in hac rerum materia crassiore conditionis suæ sorte exortes versari.

XXIV. Vestra sunt hæc, vestra sunt irreligiose opinata, et irreligiosius credita. Quinimo, ut verius proloquar, haruspices has fabulas, conjectores, arioli, vates, et nunquam non vani concinnavere fanatici: qui ne suæ artes intereant, ac ne stipes exiguas consultoribus excutiant jam raris, si quando vos velle rem venire in invidiam compererunt, indignantur, negliguntur dii clamitant atque in templis jam raritas summa est. Jacent antiquæ derisui cerimoniæ, et sacrorum quondam veterrimi ritus religionum novarum superstitionibus occiderunt, merito humanum genus tot miseriarum angustiis premitur, tot laborum excruciatur ærumnis. Et homines brutum genus, et quod situm sub lumine est, cæcitate ingenita nequeuntes videre, audent asseverare furiosi, quod vos credere non erubescitis sani.

XXV. Ac ne quis nos tamen diffidentia responsionis, tranquillitatis existimet deos donare muneribus, innoxias affingere his mentes, atque ab omni perturbatione dimotas; concedamus, sicut libitum vobis est, intendere in nos iras, sanguinem illos sitire nostram, et jamdudum nos cupere mortalium submovere de seculis. Sed si non est molestum, non grave, si communis officii res est, non ex gratia, sed ex vero disceptationis hujus disceptare momenta, audire a vobis exposcimus, quænam sit hæc ratio, quæ causa, propter quam in nos tantum et dii sæviant superi, et asperati homines inardescant. Religiones, inquiunt, impias, atque inauditos cultus terrarum in orbe tractatis. Quid ô participes rationis audetis

homines proloqui; quid effutire, quid promere temerariæ vocis desperatione tentatis? Deum principem, rerum cunctarum quæcunque sunt dominum, summitatem omnium summorum obtinentem adorare, obsequio venerabili invocare, in rebus fessis totis, ut ita dixerim, sensibus amplexari, amare, suspicere, execrabilis religio est et infausta, impietatis et sacrilegii plena, cærimonias antiquitus institutas novitatis suæ superstitione contaminans.

XXVI. Hoccine est quæso audax illud facinus et immane, propter quod maximi cœlites aculeos in nos intendunt irarum atque indignationum suarum? propter quod vos ipsi, cum libido incesserit sæva, exuitis nos bonis, exterminatis patriis sedibus, irrogatis supplicia capitalia, torquetis, dilaceratis, exuritis, et ad extremum nos feris et belluarum laniatibus objectatis? Quisquis istud in nobis damnat, aut in aliqua ducit criminatione ponendum, is haud nomine appellandus est hominis, quamvis ille videatur sibi; aut Deus esse credendus est, quamvis ipse se esse mille profiteatur in vatibus. Profanus nos impios Dodonæus aut Juppiter (*cor.* Profanos nos aut impios Dodonæus Juppiter) nominat, et ipse dicetur Deus, atque in ordine computabitur numinum? qui aut summo servientibus regi crimen impietatis affingit, aut sibi torquetur majestatem ejus, cultumque præponi? Delius Apollo, vel Clarius, Didymæus, Philesius, Pythius, et is habendus divinus est? qui aut summum Imperatorem nescit, aut ignorat a nobis quotidianis ei precibus supplicari: qui si pectorum secreta nesciret, nec quid in intimis sensibus contineamus, agnosceret: summum tamen invocare nos Deum, et ab eo quod postu-

lamus orare, vel auribus potuit scire, vel ipsius vocis sono, qua utimur in precibus, noscitare.

XXVII. Nondum est locus ut explicemus omnes istos, qui nos damnant, qui sint, vel unde sint: quantum possint, vel noverint: cur ad Christi paveant mentionem, discipulos cur ejus inimicos habeant et invisos. Quod tamen humanum pollicentibus sensum una pariter definitione figamus; nihil sumus aliud Christiani, nisi magistro Christo summi regis ac principis veneratores: nihil, si consideres, aliud invenies in ista religione versari. Hæc totius summa est actionis, hic propositus terminus divinorum officiorum, hic finis, huic omnes ex more prosternimur, hunc collatis precibus adoramus, ab hoc justa, et honesta, et auditu ejus condigna deposcimus: non quo ipse desideret supplices nos esse, aut amet substerni tot millium venerationem (*for.* millia in venerationem, *Meursius*) videre: utilitas hæc nostra est, et commodi nostri rationem spectans. Nam quia proni ad culpas, et ad libidinis varios appetitus vitio sumus infirmitatis ingenitæ, patitur se semper nostris cogitationibus concipi: ut dum illum oramus, et mereri ejus contendimus munera, accipiamus innocentiæ voluntatem, et ab omni nos labe delictorum omnium amputatione purgemus.

XXVIII. Quid dicitis ô sacri, quid divini interpretes juris? meliorisne sunt causæ, qui Grundules adorant lares, Aios Locutios, Limentinos, quam sumus nos omnes qui Deum colimus rerum patrem, atque ab eo deposcimus rebus fessis languentibusque tutamina? Et illi cati, sapientes, prudentissimi vobis videntur, nec reprehensionis ullius, qui Faunos, qui Fatuas, civitatumque Genios, qui Pausos reverentur

atque Bellonas. Nos hebetes, stolidi, fatui, obtusi pronunciamur et bruti: qui dedidimus nos Deo, cujus nutu et arbitrio omne quod est, constat, et in sententiæ suæ perpetuitate defixum est. Hanccine sententiam promitis? hanc legem constituitis? hanc promulgatis, ut honoribus afficiatur amplissimis quisquis vestros adoraverit servulos? crucem mereatur extremam quisquis vobis ipsis dominis supplicarit? In civitatibus maximis, atque in potentioribus populis sacra publice fiunt scortis meritoriis quondam atque in vulgarem libidinem prostitutis, nullus tumor indignationis in diis est. Templa felibus, scarabeis, et buculis sublimibus sunt elata fastigiis: silent irrisæ numinum potestates, nec livore afficiuntur ullo, quod sibi comparatas animantium vilium conspiciunt sanctitates. Nobis solis sunt inimici, nobis asperrimi dii hostes, quia patrem veneramur illorum, per quem, si sunt, esse et habere substantiam sui numinis majestatisque cœperunt: a quo ipsam deitatem (ut ita dicam) sortiti esse sentiunt, et in rerum numero recognoscunt (*for.* se cognoscunt); cujus voluntate et arbitrio, et interire, et solvi, nec solvi possunt, nec interire. Nam si omnes concedimus unum esse principem, solum, quem nulla res alia vetustate temporis antecedat, post illum necesse est cuncta et nata esse et prodita, et in sui nominis (*for.* numinis) prosiluisse naturam. Quod si fixum et ratum est, erit nobis consequens confiteri, et deos esse nativos, et a principe rerum fonte ortus sui originem ducere. Qui si sunt nativi, et geniti, et interitionibus utique periculisque vicini. At enim esse creduntur immortales, perpetui, et nullius unquam participes finis.

Ergo istud munus Dei patris et donum est, ut infinita meruerint iidem esse per sæcula, cum sint labiles solubilesque natura.

XXIX. Atque utinam daretur in unius speciem concionis toto orbe contracto oratione hac uti, et humani in generis audientia collocari. Ergone impiæ religionis sumus apud vos rei, et quod caput rerum et columen venerabilibus adimus obsequiis, ut convitio utamur vestro, infausti et athei nuncupamur? Et quis magis rectius horum feret invidiam nominum, quam qui alium præ hoc Deum, aut novit, aut sciscitatur, aut credit? Nonne huic omnes debemus hoc ipsum primum quod sumus? quod esse homines dicimur? quod ab eo vel missi, vel lapsi cæcitate hujus in corporis continemur? Non quod incedimus, quod spiramus et vivimus, ab eo ad nos venit; vique ipsa vivendi efficit nos esse, et animali agitatione motari? Nonne ab hoc effluunt causæ, per quas nostra fulcitur salus variarum munificentia voluptatum? Mundus iste in quo degitis, cujus est? aut quis ejus vobis attribuit fructum possessionemque retinere? Quis, ut subjectas res cernere, ut contrectare, ut considerare possetis, publicum illud lumen dedit? Quis, ne fixa pigritiæ stupore torpescerent elementa vitalia, solis igneis constituit ad rerum incrementa futuros? Solem deum cum esse credatis, conditorem ejus, opificemque non quæritis? Luna cum apud vos dea sit, non similiter scire curatis genitor ejus et fabricator quis sit?

XXX. Nonne cogitatio vos subit considerare, disquirere, in cuja possessione versemini? cuja in re sitis? cujus ista sit, quam fatigatis terra? cujus aër

iste, quem vitali reciprocatis a spiritu? cujus abutamini fontibus? cujus liquore? quis ventorum disposuerit flamina? quis undosas excogitaverit nubes? quis seminum frugiferas potestates rationum proprietate distinxerit? Apollo vobis pluit? Mercurius vobis pluit? Æsculapius, Hercules, aut Diana rationem imbrium, tempestatumque finxerunt? Et hoc fieri qui potest, cum in mundo profiteamini eos natos, certoque tempore sensum arripuisse vitalem? Si enim temporis antiquitate mundus eos antevenit, et priusquam nati sunt, jam noverat pluvias tempestatesque natura, nullum serius nati pluendi jus habent, neque eis inserere rationibus se possunt, quas invenerunt hic agi, et majore ab autore tractari.

XXXI. O maxime, ô summe rerum invisibilium procreator. O ipse invise, et nullis unquam comprehense naturis, dignus, dignus es vere (si modo te dignum mortali dicendum est ore) cui spirans omnis intelligensque natura, et habere et agere nunquam desinat gratias: cui tota conveniat vita genu nixo procumbere, et continuatis precibus supplicare. Prima enim tu causa es, locus rerum, ac spacium, fundamentum cunctorum quæcunque sunt, infinitus, ingenitus, immortalis, perpetuus, solus, quem nulla deliniat forma corporalis, nulla determinat circumscriptio, qualitatis expers, quantitatis, sine situ, motu, et habitu, de quo nihil dici et exprimi mortalium potis est significatione verborum: qui, ut intelligaris, tacendum est, atque, ut per umbram te possit errans investigare suspicio, nihil est omnino mutiendum. Da veniam rex summe tuos persequentibus famulos: et (quod tuæ benignitatis

est proprium) fugientibus ignosce tui nominis et religionis cultum. Non est mirum si ignoraris: majoris est admirationis si sciaris: nisi forte audet quisquam, hoc enim furiosæ restat insaniæ, ambigere, dubitare, an sit iste Deus, an non sit: explorata fidei veritate, an rumoris cassi opinatione sit creditus. Audimus enim quosdam philosophandi studio deditos, partim ullam negare vim esse divinam, partim an sit quotidie quærere; alios casibus fortuitis, et concursionibus temerariis summam rerum construere, atque diversitatis impetu fabricari: cum quibus hoc tempore nullum nobis omnino super tali erit obstinatione (*for.* opinatione *Walkerus*) certamen. Aiunt enim sana sentientes contradicere rebus stultis stultitiæ esse majoris.

XXXII. Sermo cum his nobis est, qui divinum esse consentientes genus, de majoribus dubitant, cum iidem esse plebeia atque humiliora fateantur. Quid ergo, res tantas argumentis nitemur atque elaborabimus obtinere? Discedat hæc longe, atque a nobis procul, procul inquam (ut dicitur) averruncetur amentia. Ita est enim periculosum argumentis aggredi, Deum principem comprobare, quam ratione hujusmodi esse illum, velle cognoscere. Nec quicquam refert, aut discrepat, utrumne neges illum, an asseras, atque existere fatearis: cum in eadem culpa sit, et assertio talis rei, et abnegatio refutatoris increduli.

XXXIII. Quisquam ne est hominum, qui non cum istius principis notione diem primæ nativitatis intraverit? cui non sit ingenitum, non affixum, imo ipsis pene in genitalibus matris non impressum, non insitum, esse Regem ac Dominum, cunctorum quæ-

cunque sunt moderatorem? Ipsa denique hiscere si animantia muta potis essent: si in linguarum nostrarum facilitatem solvi, immo si arbores, glebæ, saxa, sensu animata vitali vocis sonitum quirent et verborum articulos integrare, ita non duce natura, et magistra, non incorruptæ simplicitatis fide, et intelligerent esse Deum, et cunctorum dominum solum esse clamarent?

XXXIV. Sed frustra, inquit, nos falso, et calumnioso incessitis et appetitis crimine: tanquam eamus inficias esse Deum majorem: cum a nobis et Juppiter nominetur, et optimus habeatur et maximus: cumque illi augustissimas sedes, et capitolia constituerimus immania. Dissimilia copulare, atque in unam speciem cogere inducta confusione conamini. Nam Deus omnipotens mente una omnium, et communi mortalitatis assensu, neque genitus scitur, neque novam in lucem aliquando esse prolatus, nec ex aliquo tempore cœpisse esse, vel sæculo. Ipse est enim fons rerum, sator sæculorum ac temporum. Non enim ipsa per se sunt, sed ex ejus perpetuitate, perpetua, et infinita semper continuatione procedunt. At vero Juppiter (ut vos fertis) et patrem habet et matrem, avos, avias, fratres: nunc nuper in utero matris suæ formatus, absolutus mensibus et consummatus decem, ignotam sibi in lucem sensu irruit se vitali. Ergo, si hæc ita sunt, Juppiter esse Deus quî potest? cum illum esse perpetuum constet, et perhibeatur alter a vobis, et dies habuisse natales, et pavefactus re nova lamentabilem extulisse vagitum?

XXXV. Sed sint (ut vultis) unum, nec in aliqua vi numinis, et majestate distantes: ecquid ergo in-

justis persequimini nos odiis? Quid, ut ominis pessimi, nostri nominis inhorrescitis mentione; si, quem Deum colitis, eum et nos? aut quid in eadem causa vobis esse contenditis familiares deos: inimicos atque infestissimos nobis? Etenim, si una religio est nobis vobisque communis, cessat ira cœlestium: sin nobis infesti sunt solis, manifestum est nescire, et vos, et illos Deum: quem Jovem non esse ipsis clarum est indignationibus numinum.

XXXVI. Sed non (inquit) iccirco dii vobis infesti sunt, quod omnipotentem colatis Deum: sed quod hominem natum, et (quod personis infame est vilibus) crucis supplicio interemptum, et Deum fuisse contenditis, et superesse adhuc creditis, et quotidianis supplicationibus adoratis. Si vobis jucundum est amici, edissertate quinam sint hi dii, qui a nobis Christum coli, suam credant ad injuriam pertinere? Janus Janiculi conditor? et civitatis Saturniæ Saturnus auctor? Fauna Fatua Fauni uxor; Bona dea quæ dicitur, sed in vini melior et laudabilior potu? Indigetes illi, qui flumen repunt, et in alveis Numici cum ranis et pisciculis degunt? Æsculapius, et Liber pater; Coronide ille natus, et ex genitalibus matris alter fulmine præcipitatus? Mercurius utero fusus Maiæ? et (quod est divinius) candidæ[a]. Arquitenentes Diana et Apollo, circumlati per fugas matris, atque in insulis errantibus vix tuti? Dioneia Venus proles, viri mater familias Troici, atque intestini decoris publicatrix? in Trinacriæ finibus Ceres nata, atque in floribus legendis occupata Proserpina? Thebanus, aut Tyrius Hercules, hic in finibus sepultus Hispaniæ, flammis alter concrematus

[a] Ita Maiam appellat Virg. lib. VIII. 138.

Œtæis? Tyndaridæ Castores, equos unus domitare consuetus, alter pugillator bonus, et crudo inexuperabilis cestu, Titanes et Bocchores Mauri, et ovorum progenies dii Syri? Apis Peloponnesi proditus, et in Ægypto Serapis nuncupatus? Æthiopicis solibus Isis furva mœrens perditum filium, et membratim conjugem lancinatum? Præterimus, et transgredimur Opis soboles regias (*for.* egregias Oudendorp.): quas in libris auctores vestri, quæ fuerint, et quales, vobis ediscentibus prodiderunt. Hice ergo Christum coli, et a nobis accipi, et existimari pro numine, vulneratis accipiunt auribus? et obliti paulo ante sortis fuerint et conditionis cujus, id, quod sibi concessum est, impertiri alteri nolunt? Hæc est justitia cœlitum? hoc deorum judicium sanctum? Nonne istud livoris est atque avaritiæ genus? Non obtrectatio quædam sordens, suas eminere tantummodo velle fortunas, aliorum res premi, et in contempta humilitate calcari?

XXXVII. Natum hominem colimus. Quid enim? vos hominem nullum colitis natum? Non unum, et alium? non innumeros alios? quinimo non omnes, quos jam templis habetis vestris, mortalium sustulistis ex numero, et cœlo syderibusque donastis? Si enim forte vos fugit, sortis eos humanæ, et conditionis fuisse communis: replicate antiquissimas literas, et eorum scripta percurrite, qui vetustati vicini, sine ullis assentationibus cuncta veritate in liquida prodiderunt. Jam profecto discetis, quibus singuli patribus, quibus matribus fuerint procreati, qua nati in regione, qua gente, quæ fecerint, egerint, pertulerint, actitarint, quas in rebus obeundis adversorum senserint, secundantiumque fortunas. Sin

autem scientes uteris esse gestatos, et frugibus eos victitasse terrenis, nihilominus tamen nobis nati hominis objectatis cultum: res agitis satis injustas, ut id in nobis constituatis esse damnabile, quod et ipsi vos factitatis: aut, quæ vobis licere permittitis, consimiliter aliis licitum esse nolitis.

XXXVIII. Sed concedamus, interdum manum vestris opinationibus dantes, unum Christum fuisse de nobis, mentis, animæ, corporis, fragilitatis, et conditionis unius: nonne dignus a nobis est tantorum ob munerum gratiam Deus dici, Deusque sentiri? Si enim vos Liberum, quod usum repererit vini, si quod panis, Cererem, si Æsculapium, quod herbarum, si Minervam, quod oleæ, si Triptolemum, quod aratri, si denique Herculem, quod feras, quod fures, quod multiplicium capitum superavit compescuitque natrices, divorum retulistis in cœtum: honoribus quantis afficiendus est nobis, qui ab erroribus nos magnis insinuata veritate traduxit: qui velut cæcos passim, ac sine ullo rectore gradientes, ab deruptis, ab deviis, locis planioribus reddidit: Qui, quod frugiferum primo atque humano generi salutare, Deus monstravit quid sit, quis, quantus, et qualis, qui profundas ejus atque inenarrabiles altitudines (quantum nostra quivit mediocritas) capere et intelligere permisit et docuit: Qui, quo autore, quo patre mundus iste sit constitutus et conditus, fecit benignissime sciri: Qui nativitatis ejus exprompsit genus, et nullius aliquando cognitione præsumptam materiam illius: unde ignibus solis genitalis fervor adsciscitur; cur luna semper in motu indemnis creditur, animalibus causis lucem semper atque obscuritatem resumens. Animalium origo quæ

sit, rationes quas habeant semina. Quis ipsum finxerit hominem, quis informarit, vel ex materiæ quo genere constructionem ipsam confirmaverit corporum. Quid sit sensus, quid anima, advolaritne ad nos sponte, an cum ipsis sata sit et procreata visceribus: mortis particeps degat, an immortalitatis perpetuitate donata sit. Qui status nos maneat, cum dissolutis abierimus a membris. Victurine nos simus, an memoriam nullam nostri sensus et recordationis habituri. Qui arrogantiam constrinxit nostram, et elatas supercilio cervices modum fecit suæ infirmitatis agnoscere: Qui animantia monstravit informia (*for.* infirma, *Stewechius*) nos esse, vanis opinionibus fidere: nihil comprehensum habere, nihil scire, et quæ nostros sita sunt ante oculos, non videre: Qui (quod omnia superavit, et transgressum est munera) ab religionibus nos falsis religionem traduxit ad veram: Qui ab signis inertibus, atque ex vilissimo formatis luto ad sydera sublevavit et cœlum: et cum domino rerum Deo supplicationum fecit verba atque orationum colloquia miscere.

XXXIX. Venerabar, ô cæcitas! nuper simulachra modo ex fornacibus prompta, in incudibus deos et ex malleis fabricatos, elephantorum ossa, picturas, veternosis in arboribus tænias: si quando conspexeram lubricatum lapidem, et ex olivi unguine sordidatum, tanquam inesset vis præsens, adulabar, affabar; et beneficia poscebam nihil sentiente de trunco: et eos ipsos, divos quos esse mihi persuaseram, afficiebam contumeliis gravibus; cum eos esse credebam ligna, lapides, atque ossa, aut in hujusmodi rerum habitare materia. Nunc doctore tanto in

vias veritatis inductus, omnia ista, quæ sint, scio: digna de dignis sentio, contumeliam nomini nullam facio Divino: et quid cuique debeatur, vel personæ, vel capiti, inconfusis gradibus atque auctoritatibus tribuo. Ita ergo Christus non habeatur a nobis Deus? nec, qui omnium alioquin vel maximus potest excogitari, divinitatis afficiatur cultu, a quo jamdudum tanta et accepimus dona viventes, et expectamus, dies cum venerit, ampliora?

XL. Sed patibulo affixus interiit. Quid istud ad causam? Neque enim qualitas et deformitas mortis dicta ejus immutat aut facta, aut eo minor videbitur disciplinarum ejus autoritas, quia vinculis corporis non naturali dissolutione digressus est, sed vi illata decessit. Pythagoras Samius suspicione dominationis injusta vivus concrematus in fano est: nunquid ea, quæ docuit, vim propriam perdiderunt, quia non spiritum sponte, sed crudelitate appetitus effudit? Similiter Socrates civitatis suæ judicio damnatus capitali affectus est pœna: nunquid irrita facta sunt, quæ sunt ab eo de moribus, virtutibus, et officiis disputata, quia injuria expulsus e vita est? innumerabiles alii gloria, et virtute, et existimatione pollentes, acerbissimarum mortium experti sunt formas: ut Aquilius, Trebonius, Regulus: nunquid idcirco post vitam judicati sunt turpes; quia non publica lege fatorum, sed mortis asperrimo genere lacerati excruciatique perierunt? Nemo unquam innocens male interemptus infamis est: nec turpitudinis alicujus commaculatur nota, qui non suo merito pœnas graves, sed cruciatoris perpetitur sævitatem.

XLI. Et tamen ô isti, qui hominem nos colere

morte functum ignominiosa ridetis: nonne Liberum et vos Patrem membratim ab Titanis dissipatum fanorum consecratione mactatis? Nonne Æsculapium medicaminum repertorem, post pœnas, et supplicia fulminis, custodem nuncupavistis et præsidem sanitatis, valetudinis, et salutis? Nonne ipsum Herculem magnum sacrificiis, hostiis, et thure invitatis incenso? quem ipsi vos fertis vivum arsisse post pœnas, et concrematum in funestis busticetis? Nonne illum Atym Phrygem abscissum, et spoliatum viro Magnæ Matris in adytis deum propitium, deum sanctum Gallorum conclamatione testamini? Nonne ipsum Romulum Patrem, senatorum manibus dilaceratum centum, et Quirinum esse Martium dicitis, et sacerdotibus et pulvinaribus honoratis, et in ædibus adoratis amplissimis, et post hæc omnia cœlum ascendisse juratis? Aut igitur ridendi et vos estis, qui homines gravissimis cruciatibus interemptos deos putatis, et colitis: aut, si certa est ratio, cur id vobis faciendum putetis: et nobis permittite scire, quibus istud causis, rationibusque faciamus.

XLII. Natum hominem colitis. Etiam si esset id verum (locis ut in superioribus dictum est) tamen pro multis, et tam liberalibus donis, quæ ab eo profecta in nobis sunt, Deus dici appellarique deberet. Cum vero Deus sit re certa, et sine ullius dubitationis ambiguo, inficiaturos arbitramini nos esse, quam maxime illum a nobis coli, et præsidem nostri corporis nuncupari? Ergone, inquiet aliquis furens, iratus, et percitus, Deus ille est Christus? Deus respondebimus, et interiorum (*for.* inferiorum) potentiarum Deus: et, quod magis infidos acerbissimis doloribus torqueat, rei maximæ causa

a summo rege ad nos missus. Postulabit forsitan insanior et furiosior factus (*for.* factis, *Orellius*), an se ita res habeat, quemadmodum dicimus, comprobari: nulla major est comprobatio quam gestarum ab eo fides rerum, quam virtutum novitas: quam omnia victa decreta dissolutaque fatalia[a], quæ populi gentesque suo generis sub limine (*for.* genere sublimia) nullo dissentiente videre: quæ nec ipsi audent falsitatis arguere, quorum antiquas seu patrias leges vanitatis esse plenissimas atque inanissimæ superstitionis ostendit.

XLIII. Occursurus forsitan rursus est cum aliis multis calumniosis illis et puerilibus vocibus: magus fuit, clandestinis artibus omnia illa perfecit: Ægyptiorum ex adytis angelorum potentium nomina, et remotas furatus est disciplinas. Quid dicitis ô parvuli, incomperta vobis et nescia temerariæ vocis loquacitate garrientes? Ergone illa, quæ gesta sunt, dæmonum fuere præstigiæ, et magicarum artium ludi? Potestis aliquem nobis designare, monstrare ex omnibus illis magis, qui unquam fuere per sæcula, consimile aliquid Christo millesima ex parte qui fecerit? qui sine ulla vi carminum, sine herbarum et graminum succis, sine ulla aliqua observatione sollicita sacrorum, libaminum, temporum? Non enim urgemus, et quærimus, quæ sese spondeant facere, vel in quibus generibus actuum soleat omnis illorum doctrina et experientia contineri. Quis enim hos nesciat aut imminentia studere prænoscere, quæ necessario (velint nolint) suis ordinationibus veniunt? aut mortiferam immittere quibus libuerit tabem, aut familiarum dirumpere charitates:

[a] Conf. infra cap. XLVII.

aut sine clavibus reserare, quæ clausa sunt: aut ora silentio vincire, aut in curriculis equos debilitare, incitare, tardare: aut uxoribus, et liberis alienis (sive illi mares sint, sive fœminei generis) inconcessi amoris flammas, et furiales immittere cupiditates? Aut si utile aliquid videantur audere, non propria vi posse, sed eorum, quos invocant, potestate.

XLIV. Atqui constitit Christum sine ullis adminiculis rerum, sine ullius ritus observatione, vel lege (*for.* legis), omnia illa, quæ fecit, nominis sui possibilitate fecisse. Et quod proprium, consentaneum, dignum Deo fuerat vero, nihil nocens, aut noxium, sed opiferum, sed salutare, sed auxiliaribus plenum bonis potestatis munificæ liberalitate donasse.

XLV. Quid dicitis ô iterum? ergo ille mortalis, aut unus fuit e nobis, cujus imperium, cujus vocem popularibus et quotidianis verbis missam, valetudines, morbi, febres, atque alia corporum cruciamenta fugiebant? Unus fuit e nobis, cujus præsentiam, cujus visum gens illa nequibat ferre mersorum in visceribus dæmonum, conterritaque vi nova membrorum possessione cedebat? Unus fuit e nobis, cujus fædæ vitiligines jussioni obtemperabant pulsæ statim, et concordiam colorum commaculatis visceribus relinquebant? Unus fuit e nobis, cujus ex levi tactu stabant profluvia sanguinis, et immoderati cohibebant fluores? Unus fuit e nobis, cujus manus intercutis veternosæ fugiebant undæ, penetrabilis ille vitabat liquor; et turgentia viscera salutari ariditate deflabant? Unus fuit e nobis, qui claudos currere præcipiebat, et jam operis res erat; porrigere mancas manus, et articuli immobilitates jam ingenitas explicabant: captos membris assurgere, et

jam suos referebant lectos, alienis paulo ante cervicibus lati: viduatos videre luminibus, et jam cœlum diemque cernebant nullis cum oculis procreati?

XLVI. Unus, inquam, fuit e nobis, qui debilitatibus variis, morbisque vexatos centum, aut hoc amplius, semel una intercessione sanabat? cujus vocem ad simplicem furibunda et insana explicabant se maria? procellarum turbines tempestatesque sidebant? qui per altissimos gurgites pedem ferebat inlutum? calcabat ponti terga undis ipsis stupentibus, in famulatum subeunte natura? qui sequentium se millia quinque, quinque saturavit e panibus? ac, ne esse præstigiæ incredulis illis viderentur et duris, bis senarum sportarum sinus reliquiarum fragminibus aggerabat? Unus fuit e nobis, qui redire in corpora jamdudum animas præcipiebat efflatas? prodire ab aggeribus conditos? et post diem funeris tertium pollinctorum voluminibus expediri? Unus fuit e nobis, qui, quid singuli volverent, quid sub obscuris cogitationibus continerent, tacitorum in cordibus pervidebat? Unus fuit e nobis, qui cum unam emitteret vocem, ab diversis populis, et dissona oratione loquentibus, familiaribus verborum sonis et suo cuique utens existimabatur eloquio? Unus fuit e nobis, qui cum officia religionis certæ (*for.* certis) suis sectatoribus traderet, mundum totum repente complebat; quantusque, et qui esset, revelata nominis (*for.* numinis) immensitate monstrabat? Unus fuit e nobis, qui deposito corpore innumeris se hominum prompta in luce detexit; qui sermonem dedit, atque accepit, docuit, castigavit, admonuit? qui ne illi se falsos vanis imaginationibus existimarent, semel, (*for.* se semel, *Fulv.*

Ursinus) iterum, sæpius familiari collocutione monstravit? qui justissimis viris etiamnum impollutis, ac diligentibus sese, non per vana insomnia, sed per puræ speciem simplicitatis apparet? cujus nomen auditum fugat noxios spiritus? imponit silentium vatibus? haruspices inconsultos reddit? arrogantium magorum frustrari efficit actiones, non horrore (ut dicitis) nominis, sed majoris licentia potestatis?

XLVII. Et hæc quidem summatim exposita, non ea ratione protulimus, tanquam magnitudo facientis solis in his esset perspicienda virtutibus. Quanta sint (*for.* Quantula sunt) enim hæc, vel exilitatis cujus reperientur et ludi, si traditum (*for.* nisi ita datum) fuerit nosci, ex quibus ad nos regnis, cujus numinis ministrator advenerit? Quæ quidem ab eo gesta sunt, et factitata, non ut se vana ostentatione jactaret, sed ut homines duri, atque increduli scirent non esse, quod spondebatur, falsum: et ex operum benignitate, quid (*for.* quod, *Heuman.*) esset Deus verus, jam addiscerent suspicari. Simul et illud volumus sciri, cum summatim (ut dictum est) enumeratio facta gestorum est, non ea solum Christum potuisse, quæ fecit, sed constituta etiam exuperasse fatorum. Nam si (ut liquet, et constat) debilitates, et corporum passiones, surdi, manci, et muti, nervorum contractio, et amissio luminis, fatalibus accidunt irroganturque decretis, et solus hæc Christus correxit, restituit, atque sanavit: sole ipso est clarius, potentiorem illum fuisse, quam fata sunt, cum ea solvit et vicit, quæ perpetuis nexibus, et immobili fuerant necessitate devincta.

XLVIII. Sed frustra, inquit nescio quis, tantum arrogas Christo, cum sæpe alios sciamus, et scieri-

deos, et laborantibus plurimis dedisse medicinas, et multorum hominum morbos valitudinesque curasse. Non inquiro, non exigo, quis deus, aut quo tempore, cui fuerit auxiliatus, aut quem fractum restituerit sanitati: illud solum audire desidero, an sine ullius adjunctione materiæ, id est, medicaminis alicujus, ad tactum morbos jusserit ab hominibus revolare: imperaverit, fecerit et emori valetudinum causam, et debilium corpora ad suas remeare naturas. Christus enim scitur, aut admota partibus debilitatis manu, aut vocis simplicis jussione aures aperuisse surdorum, exturbasse ab oculis cæcitates, orationem dedisse mutis, articulorum vincula relaxasse, ambulatum dedisse contractis; vitiligines, querqueras, atque intercutes morbos, omniaque alia valetudinum genera, quæ humana corpora sustinere nescio quæ voluit importuna crudelitas, verbo solitus imperioque sanare. Quid simile dii omnes, a quibus opem dicitis ægris et periclitantibus latam? Qui si quando (ut fama est) nonnullis attribuere medicinam; aut cibum aliquem jusserunt capi, aut qualitatis alicujus ebibi potionem, aut herbarum et graminum succos superimponi inquietantibus causis, ambulare, cessare, aut re aliqua, quæ officiat, abstinere quod esse non magnum, nec admirationis alicujus stupore condignum promptum est, si volueritis attendere, et medici (*for.* medicus) etiam sic curant (*for.* curat), animal humi natum, nec confisum scientiæ veritate, sed in arte suspicabili positum, et conjecturarum æstimationibus nutans. Nulla autem virtus est medicaminibus amovere quæ noceant: beneficia ista rerum, non sunt curantium potestates: et, ut sit laudabile scire, qua

quibus conveniat medicina, aut arte curari, locus hujus laudis non in Deo, sed in homine constitutus est. Hunc enim non est turpe rebus extrinsecus sumptis valetudinem hominis fecisse meliorem: indecorum Deo est, non ipsum per se posse, sed externarum adminiculis rerum sanitatem incolumitatemque præstare.

XLIX. Et quoniam beneficia salutis datæ aliorum numinum comparatis, et Christi: quot millia vultis a nobis debilium vobis ostendi, quot tabificis affectos morbis, nullam omnino retulisse medicinam? cum per omnia supplices irent templa, cum deorum ante ora prostrati, limina ipsa converrerent osculis: cum Æsculapium ipsum datorem (ut prædicant) sanitatis, quoad illis superfuit vita, et precibus fatigarent, et invitarent miserrimis votis. Nonne alios scimus malis suis commortuos, cruciatibus alios consenuisse morborum, perniciosius alios sese habere cœpisse, postquam dies noctesque in continuis precibus, et pietatis expectatione triverunt? Quid ergo prodest ostendere unum, aut alterum fortasse curatos, cum tot millibus subvenerit nemo; et plena sint omnia miserorum, infeliciumque delubra? nisi forte dicatis, opem bonis ab diis ferri, malorum miserias despici. Atqui Christus æqualiter bonis, malisque subvenit: nec repulsus ab hoc quisquam est, qui rebus auxilium duris contra impetum postulabat injuriasque fortunæ. Hoc est enim proprium Dei veri, potentiæque regalis, benignitatem suam negare nulli, nec reputare quis mereatur, aut minime: cum naturalis infirmitas peccatorem hominem faciat, non voluntatis, seu judicationis electio. Dicere porro meritis opem laborantibus ab diis ferri,

hoc est in medio ponere, et dubitabile, quod asseras, facere: ut et ille, qui sanus est factus, fortuito possit videri esse servatus: et ille, qui non est, non meriti causa, sed infirmitate credatur valetudinem expellere non potuisse divina.

L. Quid? quod istas virtutes, quæ sunt a nobis summatim, non (ut rei poscebat magnitudo) depromptæ, non tantum ipse perfecit vi sua, verum (quod erat sublimius) multos alios experiri, et facere sui nominis cum affectione permisit. Nam cum videret futuros vos esse gestarum ab se rerum, divinique operis derogatores, ne qua subesset suspicio magicis se artibus munera illa beneficiaque largitum, ex immensa illa populi multitudine, quæ suam gratiam sectabatur admirans, piscatores, opifices rusticanos, atque id genus delegit imperitorum, qui per varias gentes missi, cuncta illa miracula sine ullis fucis atque adminiculis perpetrarent. Verbo ille compescuit verminantium membrorum cruces, et illi verbo compescuerunt furialium vermina passionum. Imperio ille uno exturbavit a corporibus dæmonas, et exanimatis suos restituit sensus: sub eorum portantes (*for.* plorantes) et illi se casibus (*for.* succussibus) jussione non alia sanitati et constantiæ reddiderunt. Ille notas albicantium vitiliginum manu admota detersit: liniamenta et hi corporum haud dissimili conciliavere contactu. Uliginosa ille et turgentia viscera siccitatem jussit recuperare nativam: et famuli ejus hoc modo statuerunt errantes aquas, et a pernicie corporum suos labi jussere per tramites. Ille ulcera oris immensi, et recusantia perpeti sanitatem intra unius verbi moram continuato frenavit a pastu: et illi haud

aliter contumaciam canceris sævi ad subeundam cicatricem circumscriptis evaginationibus compulerunt. Incessum ille claudis dedit, visum luminibus cæcis, interemptos revocavit ad vitam: nec minus et hi quoque contractionem relaxavere nervorum, luce oculos implevere jam perdita, et ab tumulis remeare defunctos exequiarum conversione jusserunt. Neque quicquam est ab illo gestum per admirationem stupentibus cunctis, quod non omne donaverit faciendum parvulis illis et rusticis, et eorum subjecerit potestati.

LI. Quid dicitis ô mentes incredulæ, difficiles, duræ? alicui ne mortalium Juppiter ille Capitolinus hujusmodi potestatem dedit? Curionem, aut pontificem maximum, quinimo dialem (quod ejus est) (*for.* quo dius est, *Colvius*) flaminem isto jure donavit? Non dicam, ut mortuos excitaret, non ut cæcis restitueret lucem: non ut membrorum situm enervatis redderet, et dissolutis: sed ut pustulam, reduviam, papulam, aut vocis imperio, aut manus contrectatione comprimeret. Ergo illud humanum fuit, aut ex ore terrenis stercoribus innutrito tale potuit jus dari, talis licentia proficisci, et non divinum et sacrum? aut (si aliquam superlationem res capit) plusquam divinum, et sacrum? Nam si facias ipse, quod possis, et quod tuis sit viribus potentatuique conveniens, admiratio non habet quod exclamet. Id enim quod potueris, feceris, et quod præstare debuerit vis tua, ut operis esset una, et ipsius qui operaretur, qualitas. Transcribere posse in hominem jus tuum: et quod facere solus possis, fragilissimæ rei donare, et participare faciendum, supra omnia sitæ est potestatis, continentisque sub

sese est rerum omnium causas, et rationum facultatumque naturas.

LII. Age nunc veniat quis, super igneam zonam, magus interiore ab orbe Zoroastres, Hermippo ut assentiamur authori: Bactrianus et ille conveniat, cujus Ctesias res gestas historiarum exponit in primo: Armenius Hosthanis nepos et familiaris, Pamphylus Cyri, Apollonius, Damigero, et Dardanus, Velus, Julianus, et Bæbulus, et siquis est alius qui principatum et nomen fertur in talibus habuisse præstigiis: permittant uni ex populo in officium sermonis dandi, ora coarticulare mutorum, surdorum auriculas reserare, sine (*for.* sive) luminibus procreatis oculorum redintegrare naturas, et in frigentia olim membra sensus animasque reducere. Aut, si ardua res ista est, neque aliis permittere talium possunt operum potestates, ipsi faciant, et cum suis ritibus faciant; quicquid malefici graminis nutricant terrarum sinus, quicquid virium continet fremor ille verborum, atque adjunctæ carminum necessitates, non invidemus, adjiciant, non interdicimus, colligant. Experiri libet et recognoscere, (*for.* e re cognoscere, *Meursius*) an cum suis efficere diis possint, quod ab rusticis Christianis jussionibus factitatum est nudis.

LIII. Desistite ô nescii, in maledicta convertere res tantas, nihil ei nocitura qui fecit, periculum allatura sed vobis: periculum, inquam, non parvulum, sed in rebus eximiis, sed in præcipuis constitutum; siquidem res anima preciosa est, nec ipso se homini quidquam potest charius inveniri. Nihil (ut remini) magicum, nihil humanum, præstigiosum, aut subdolum, nihil fraudis, delituit in Christo; deri-

deatis licet ex more atque in lasciviam dissolvamini cachinnorum. Deus ille sublimis fuit, Deus radice ab intima, Deus ab incognitis regnis, et ab omnium principe Deus sospitator est missus: quem neque sol ipse, neque ulla (si sentiunt) sydera, non rectores, non principes mundi, non denique dii magni, aut, qui fingentes se deos genus omne mortalium territant, unde aut qui fuerit, potuerunt noscere vel suspicari: et merito. Exutus est corpore quod in exigua sui circumferebat parte; postquam videri se passus est, cujus esset aut (*for.* et) magnitudinis, sciri, novitate rerum exterrita universa mundi sunt, elementa turbata, tellus mota contremuit, mare funditus refusum est, aër globis involutus est tenebrarum, igneus orbis solis tepefacto ardore deriguit. Quid enim restabat ut fieret, postquam Deus est cognitus is, qui esse jamdudum unus judicabatur e nobis?

LIV. Sed non creditis gesta hæc. Sed qui ea conspicati sunt fieri, et sub oculis suis viderunt agi, testes optimi, certissimique auctores, et crediderunt hæc ipsi, et credenda posteris nobis haud exilibus cum approbationibus tradiderunt. Quinam isti sint, fortasse quæritis? gentes, populi, nationes, et incredulum illud genus humanum: quod nisi aperta res esset, et luce ipsa (quemadmodum dicitur) clarior, nunquam rebus hujusmodi credulitatis suæ commodarent assensum. At nunquid dicemus illius temporis homines usque adeo fuisse vanos, mendaces, stolidos, brutos, ut, quæ nunquam viderant, vidisse se fingerent? et quæ facta omnino non erant, falsis proderent testimoniis, aut puerili assertione firmarent? cumque possent vobiscum et unanimiter

vivere, et inoffensas ducere conjunctiones, gratuita susciperent odia, et execrabili haberentur in nomine[b]?

LV. Quod si falsa (ut dicitis) historia illa rerum est, unde tam brevi tempore totus mundus ista religione completus est? aut in unam coire quî potuerunt mentem gentes regionibus disjunctæ; ventis, cœli convexionibusque dimotæ? Asseverationibus illectæ sunt nudis, inductæ in spes cassas; et in pericula capitis immittere se sponte temeraria desperatione voluerunt: cum nihil tale vidissent, quod eas in hos cultus novitatis suæ possit excitare miraculo? (*for.* novitate sua possit excitare, miraculum?) Imo quia hæc omnia et ab ipso cernebant geri, et ab ejus præconibus, qui per orbem totum missi beneficia Patris et munerandis (*for.* munera grandia) animis hominibusque portabant: veritatis ipsius vi victæ et dederunt se Deo: nec in magnis posuere dispendiis membra vobis projicere, et viscera sua lanianda præbere.

LVI. Sed conscriptores nostri mendaciter ista prompserunt, extulere in immensum exigua gesta, et angustas res satis ambitioso dilatavere præconio. Atqui utinam cuncta referri in scripta potuissent, vel quæ ab ipso gesta sunt, vel quæ ab ejus præconibus pari jure et potentia terminata. Magis vos incredulos faceret vis tanta virtutum, aut apprehendere locum (*for.* fucum *Stewch.*) fortasse possetis, quo videretur esse simillimum veri, et incrementa rebus apposita, et inditas scriptis et commentariis falsitates. Sed neque omnia conscribi, aut in aures

[b] Confer omnino Origenem contra Celsum, l. VIII. c. 47. cum his, et sequentibus.

omnium pervenire potuerunt gesta gentibus in ignotis, et usum nescientibus literarum: aut siqua sunt literis, conscriptionibusque mandata, malevolentia dæmonum, quorum cura et studium est hanc intercipere veritatem, et consimilium his hominum, interpolata quædam, et addita, partim mutata, atque detracta verbis, syllabis, literis, ut et prudentium tardaret fidem, et gestorum corrumperet (*for.* tardarent—corrumperent *Fulv. Ursinus*) auctoritatem. Sed nunquam fuerit, his bene ut Christus qui fuerit literarum testimoniis colligatur: cujus in id solum dimissa sunt causa; ut si esse constiterit ea vera, quæ dicimus, confessione omnium Deus fuisse monstretur.

LVII. Non creditis scriptis nostris, et nos vestris non credimus scriptis. Falsa de Christo compingimus, et vos de diis vestris inania et falsa jactatis. Neque enim cœlo Deus aliquis lapsus est, aut suis res vestras commentatus est manibus, aut ratione consimili nostris rebus, et religionibus derogavit. Ab hominibus hæc scripta, et illa sunt ab hominibus scripta, mortalibus edissertata sermonibus, et quicquid dicere de nostris conscriptoribus intenderitis, et de vestris hæc dicta paribus sumite atque habetote momentis. Vultis vera esse, quæ in vestris comprehensa sunt scriptis: et quæ in nostris consignata sunt literis, confiteamini necesse est esse vera. Falsitatis arguitis res nostras: et nos vestras arguimus falsitatis. Sed antiquiora (inquitis) nostra sunt, ac per hoc fidei et veritatis plenissima. Quasi vero errorum non antiquitas plenissima mater sit, et non ipsa pepererit res eas, quæ turpissimas diis notas ignominiosis concinnaverunt in fabulis. Ante millia enim annorum decem non potuerunt falsa

et audiri, et credi? aut non simillimum veri est, fidem vicinis et finitimis, quam spatiorum inesse longinquitate distantibus? Testibus enim hæc, illa opinionibus asseruntur, et proclivius multo est, minus esse in recentibus fictionis, quam in antiqua obscuritate submotis.

LVIII. Sed ab indoctis hominibus, et rudibus, scripta sunt, et iccirco non sunt facili auditione credenda. Vide ne magis hæc fortior causa sit, cur illa sint nullis coinquinata mendaciis, mente simplici prodita, et ignara lenociniis ampliare. Trivialis et sordidus sermo est. Nunquam enim veritas sectata est fucum, nec quod exploratum et certum est circumduci se patitur orationis per ambitum longiorem. Collectiones, enthymemata, definitiones, omniaque illa ornamenta, quibus fides quæritur assertionis, (*for.* assertioni, *Fulv. Ursinus*) suspicantes adjuvant, non veritatis lineamenta demonstrant. Cæterum qui scit, quid sit illud quod dicitur, nec definit, nec colligit, neque alia sectatur artificia verborum, quibus capi consueti sunt audientes, et ad consensum rei circumscriptionis necessitate traduci.

LIX. Barbarismis, solœcismis, obsitæ sunt, inquit, res vestræ, et vitiorum deformitate pollutæ. Puerilis sane, atque angusti pectoris reprehensio: quam si admitteremus, ut vera sit, abjiciamus ex usibus nostris quorundam fructuum genera, quod cum spinis nascuntur, et purgamentis aliis, quæ nec alere nos possunt, nec tamen impediunt perfrui nos eo, quod principaliter antecedit, et saluberrimum nobis voluit esse natura. Quid enim officit ô quæso? aut quam præstat intellectui tarditatem? utrumne quid glabre, an hirsuta cum asperitate promatur?

inflectatur quod acui, an acuatur quod oportebat inflecti? aut quî minus id, quod dicitur, verum est, si in numero peccetur, aut casu, præpositione, participio, conjunctione? Pompa ista sermonis, et oratio missa per regulas concionibus, litibus, foro judiciisque servetur, deturque: illis immo, qui voluptatum delinimenta quærentes, omne suum studium verborum in lumina contulerunt. Cum de rebus agitur ab ostentatione submotis, quid dicatur, spectandum est, non quali cum amœnitate dicatur: nec quid aures commulceat, sed quas afferat audientibus utilitates: maxime cum sciamus etiam quosdam sapientiæ deditos, non tantum abjecisse sermonis cultum, verum etiam, cum possent ornatius atque uberius eloqui, trivialem studio humilitatem secutos, ne corrumperent scilicet gravitatis rigorem, et sophistica se potius ostentatione jactarent. Enimvero dissoluti est pectoris in rebus seriis quærere voluptatem: et cum tibi sit ratio cum male se habentibus atque ægris, sonos auribus infundere dulciores, non medicinam vulneribus admovere. Quanquam (si verum spectes) nullus sermo natura est integer, vitiosus similiter nullus. Quænam est enim ratio naturalis, aut in mundi constitutionibus lex scripta, ut hic paries dicatur et hæc sella? cum neque sexus habeant fœmininis generibus masculinisque discretos, neque quisquam docere doctissimus me possit ipsum hic, et hæc, quid sint, aut cur ex eis unum, secus virile designet, fœmininis generibus id quod sequitur applicetur. Humana ista sunt placita, et ad usum sermonis faciendi non sane omnibus necessaria: nam et hæc paries forsitan, et hic sella dici sine ulla reprehensione potuisset, si ab initio

sic dici placuisset, et a sequentibus seculis communi esset in sermocinatione servatum. Et tamen ô isti, qui pollutas res nostras vitiorum criminamini fœditate: stribiligines et vos istas libris illis in maximis atque admirabilibus non habetis? Nonne alius hæc utria, alius dicitis hos utres? cœlus, et cœlum? non item filus, et filum? non item crocus, et crocum? non item fretus, et fretum? non item apud vos est positum hoc pane, et hic panis? hic sanguis, hoc sanguen? candelabrum et jugulum ratione eadem jugulus et candelaber? Nam si singula nomina non possunt genera plura habere quam singula: neque eadem possunt hujus esse generis, et illius, (genus enim transire genus in alterum non potest,) tam peccat qui genera masculina fœmininis pronunciat legibus, quam ab eo peccatur, qui articulos masculinos fœmininis generibus anteponit. Atqui vos, conspicimus et res masculinas fœminine, et fœmineas masculine, et quas esse dicitis neutras, et illo, et hoc modo sine ulla discretione depromere. Aut igitur nulla est culpa indifferenter his uti, et frustra nos dicitis solœcismorum obscœnitate deformes: aut si certum est singula quibus debeant rationibus explicari, in similibus vitiis vos quoque versamini: quamvis Epicadios omnes, Cæsellios, Verrios, Scauros teneatis, et Nisos.

LX. Sed si Deus, inquiunt, fuit Christus, cur forma est in hominis visus? et cur more est interemptus humano? An aliter potuit invisibilis illa vis, et habens nullam substantiam corporalem, inferre et commodare se mundo, conciliis interesse mortalium, quam ut aliquod tegmen materiæ solidioris assumeret, quod oculorum susciperet injec-

tum, et ubi se figere inertissimæ (*for.* intentissimæ *Heumannus*) posset contemplationis obtutus? Quis est enim mortalium, qui quæreret (*for.* Quis enim mortalium quiret, *Heraldus*) eum videre, quis cernere, si talem voluisset inferre se terris, qualis ei primigenia natura est? et qualem se ipse in sua esse voluit vel qualitate, vel numine? Assumpsit igitur hominis formam, et sub nostri generis similitudine potentiam suam clausit, ut et videri posset, et conspici: verba faceret, et doceret: atque omnes exequeretur res eas, propter quas in mundum venerat faciendas, summi regis imperio et dispositione servatis.

LXI. Quid enim? dicitis, rex summus ea, quæ in mundo facienda esse decreverat, sine homine simulato non quibat efficere? si oporteret ita fieri, quemadmodum dicitis, ista fortasse fecisset: quia non oportuit, aliter fecit. Quare isto voluit, et illo genere noluit, latent taliter (*an* totaliter?) involutæ, et vix ulli comprehensibiles causæ, quas accipere fortasse potuisses si non esses jamdudum ad non accipiendum paratus: et prius te formares ad non credendi frontem, quam tibi esset expositum id, quod nosse atque audire conquireres.

LXII. Sed more est hominis interemptus. Non ipse: neque enim cadere divinas in res potest mortis occasus: nec interitionis dissolutione dilabi id, quod est unum et simplex, nec ullarum partium congregatione compactum. Quis est ergo visus in patibulo pendere, quis mortuus est? homo, quem induerat, et secum ipse portabat. Incredibile dictu est, et cæcis obscuritatibus involutum. Si velis, non cæcum est, et (*for.* at) similitudini proxime constitutum. Si quo tempore Sibylla præsaga, oracula

illa depromens, fundebat vi (ut dicitis) Apollinis plena, ab impiis esset cæsa atque interempta latronibus: nunquid Apollo diceretur in ea esse occisus? si vates (*for.* si Bacis, si, *Mercerus*) Helenus, si Martius, aliique similiter vates hariolantes essent vita et luce privati: nunquid aliquis diceret, lege eos humanitatis extinctos, qui illorum per ora loquentes, vias rerum postulantibus explicabant? Mors illa, quam dicitis, assumpti hominis fuit, non ipsius: gestaminis, non gestantis: quam nec ipsam perpeti succubuisset, tanta si non agenda res esset, et inexplicabilis ratio, satis (*for.* satis iis) clausis patefacienda mysteriis.

LXIII. Quæ sunt ista inquies, clausa atque obscura mysteria, quæ nulli nec homines scire, nec ipsi, qui appellantur dii mundi, parte queunt aliqua suspicionis atque opinationis attingere, nisi quos ipse dignatus est cognitionis tantæ impertire muneribus, et in abditos recessus thesauri interioris inducere. Vides (*for.* Vide) enim, si nollet inferri sibi a quoquam manus; summa illi fuisse (*for.* fuisset) contentione nitendum, ut hostes ab se suos, vel potestate inversa prohiberet? Qui cæcis restituerat lumina, is efficere, si deberet, non poterat cæcos? qui debilibus integritatem, is debiles reddere difficultati habuit, aut labori? qui claudos faciebat incedere, is motus alligare membrorum nervorum duritia nesciebat? qui extrahebat a tumulis mortuos, huic arduum fuerat letum cui vellet indicere? Sed quia fieri ratio ea, quæ fuerant destinata, poscebat: et hîc in ipso mundo, nec modo quam gestum est alio: inæstimabilis illa atque incredibilis lenitas injurias in se hominum puerilibus pro ineptiis ducens, manus

in se porrigi ab immanibus passa est durissimisque latronibus; nec reputandum putavit quid illorum designasset audacia, dummodo suis ostenderet quid ab sese expectare deberent (*for.* expectari deberet). Cum enim de animarum periculis multa medelarum (*for.* multarum medelarum) contra insinuator, magister atque auctor, ad officiorum convenientium fines suas leges et constituta direxit; non superbiæ fastum comminuit? non libidinum extinxit flammas? non hiatum compressit aviditatis? non tela extorsit e manibus, atque omnia seminaria totius vitiositatis abscidit? Ipse denique non lenis, non placidus, non accessu facilis, non familiaris affatu, non humanas miserias indolescens, omnes omnino crucibus et corporalibus affectos malis unica illa benignitate miseratus reddidit et restituit sanitati?

LXIV. Quid ergo vos subigit, quid hortatur maledicere, convitiari, inexpiabiles cum eo conserere simultates; quem redarguere, quem tenere nemo hominum possit ullius facinoris in reatu? Tyrannos, ac reges vestros, qui postposito deorum metu donaria spoliant populanturque templorum: qui proscriptionibus, exiliis, cædibus nudant nobilitatibus civitates: qui matronarum pudorem ac virginum vi subruunt atque eripiunt licentiosa, appellatis indigetes, atque divos: et quos odiis acrioribus conveniebat a vobis carpi, pulvinaribus, aris, templis, atque alio mactatis cultu ludorum et celebritate natalium: necnon et illos omnes, qui conscriptione voluminum multiformi maledictis mordacibus carpunt publicos mores: qui luxurias, ac vitas vestras secant, urunt, dilacerant; qui in temporis posteri notas scriptorum perpetuitate prolatant: qui matrimonia persuadent

habenda esse communia: qui cum pueris cubitant formosis lascivientibus nudis: qui pecudes vos esse, qui fugitivos, qui exules, qui vilissimæ servos notæ, furiosos prædicant et insanos: admirantes, plaudentes ad cœli sustollitis sydera: bibliothecarum reponitis in arcanis: quadrigis et statuis muneramini, et quantum est in vobis velut quadam æternitate donatis immortalium testificatione titulorum: solum Christum convellere, dilacerare, (potestis si Deum,) vultis, immo solum si liceat beluarum agrestium ritu cruentis oribus mandere, comminutis cum ossibus transvorare: quodnam (quæso) ob meritum dicite, cujus ob peccati culpam, quid ab eo commissum est, quod tenorem inflecteret recti, et in odia vos aspera furialibus stimulis concitaret? quia animarum vestrarum custodem se missum solo indicavit ab rege, quia vobis immortalitatem ferre, quam vos habere confiditis humanis paucorum asseverationibus suasi. Quod si esset apud vos certum falsa illum dicere, spes etiam vanissimas polliceri; nec sic video fuisse causam, cur eum deberetis odisse, cur hostili animadversione damnare; immo, si animus vobis clemens fuisset, et mitis, vel propter id solum eum deberetis amplecti, quod optabilia vobis sponderet et prospera: quod bonarum esset nuncius rerum: quod ea prædicaret, quæ nullius animum læderent: securioris quinimo expectationis impleret (*for.* implerent, *Orell.*)

LXV. O ingratum et impium sæculum, ô in privatam perniciem incredibili pectoris obstinatione pronum! Si aliquis ad vos medicus ex summotis venisset et nunquam vobis regionibus cognitis, medi-

camen pollicens tale, quod a vestris corporibus omnia omnino prohiberet morborum et valetudinum genera: non certatim omnes accurreretis? non blanditiis omnibus atque honoribus fotum familiaria susciperetis in mœnia? non illud medicaminis genus optaretis esse certissimum, non verum, quod immunes vos fore ab tam innumeris vexationibus corporum usque ad ultimos fines sponderet ætatis? et licet ambigua res esset, committeretis vos tamen, nec potionem incognitam dubitaretis haurire spe salutis proposita, atque amore incolumitatis incensi. Eluxit, atque apparuit Christus rei maximæ nunciator, auspicium faustum portans et præconium salutare credentibus. Quænam est ista crudelitas, inhumanitasque tanta, quinimo (ut verius loquar) fastidiosum supercilium, nunciatorem muneris et portitorem tanti, non tantum verborum maledictionibus scindere, verum etiam bello gravi atque omnibus persequi telorum effusionibus et ruinis? Non placent ea quæ dicit, et cum offensionibus audiuntur a vobis? pro ludicris ea vaticinationibus comportate. Stolidissimas res loquitur, et fatua dona promittit? ridete ut sapientes vos viri, et in suis erroribus fatuitatem relinquite volutari. Quænam est hæc feritas (ut repetamus quæ dicta sunt sæpius) quæ libido tam carnifex, inexpiabile bellum indicere nihil de te merito? dilacerare, si detur, eum velle per viscera, qui non modo nullum intulerit malum nulli, sed æqualiter benignus hostibus diceret, quidnam his salutis Deo portaretur a principe; quid esset facto opus, ut interitum fugerent, et immortalitatem consequerentur ignotam? Cum-

que novitas rerum, et inaudita promissio audientium turbarent mentes, et credulitatem facerent hæsitare: virtutum omnium dominus, atque ipsius mortis extinctor hominem suum permiserit interfici, ut ex rebus consequentibus scirent in tuto esse spes suas, quas jamdudum acceperant de animarum salute, nec periculum mortis alia se posse ratione vitare.

FIRMIANI LACTANTII

EPITOME

INSTITUTIONUM DIVINARUM

AD

PENTADIUM FRATREM.

LACTANTIUS.

S. HIERONYMUS, *Lib. De Viris Illustribus*, c. lxxx. pag. 165 *, edit. FABRICII.

FIRMIANUS, qui et LACTANTIUS, Arnobii discipulus sub Diocletiano principe accitus cum Flavio grammatico, cujus de Medicinalibus versu compositi extant libri, Nicomediæ rhetoricam docuit, et penuria discipulorum, ob Græcam videlicet civitatem, ad scribendum se contulit. Habemus enim ejus Symposium, quod adolescentulus scripsit, [a] Ὁδοιπορικὸν de Africa usque Nicomediam hexametris scriptum versibus, et alium librum qui inscribitur Grammaticus, et pulcherrimum De Ira Dei, et Institutionum Divinarum adversum Gentes libros septem, et Ἐπιτομὴν ejusdem operis in libro uno acephalo [b], et ad Asclepiadem libros duos [c]; De Persecutione librum unum, Ad Probum Epistolarum libros quatuor, Ad Severum Epistolarum libros duos, Ad Demetrianum auditorem suum Epistolarum libros duos, [d] Ad eundem de Opificio Dei, vel formatione hominis, librum unum. Hic extrema ætate magister Cæsaris Crispi filii Constantini, in Gallia fuit, qui postea a patre interfectus est [e].

Joan. Alberti Fabricii notæ.

[a] Symposium hoc una cum Hodœporico et Grammatico intercidit. (Centum quidem Epigrammata ænigmatica vetera, diu sub Symposii poetæ nomine circumlata, tanquam Lactantii Sym-

posium edidit Ch. Aug. Heumannus Hanoveræ anno 1722, sed aliis viris eruditis sententiam suam minime probavit.)

[b] Liber de Ira, et septem Libri Institutionum sæpissime, inter Lactantii opera editi sunt una cum hac Epitome ἀκεφάλῳ, ita ut eam legerat Hieronymus, incipiente ab his verbis, *Nam si justitia est veri Dei cultus*, ubi incipit Lactantius breviter persequi ea quæ in Institutionum opere a lib. V. cap. 16. seq. tradiderat. Sed vir eruditissimus Christophorus Matthæus Pfaffius in bibliothecæ Regiæ Taurinensis codice antiquissimo Epitomen illam Pentadio fratri a Lactantio dicatam reperit, integram et prioribus LV. capitibus auctiorem, eamque Parisiis anno 1712. publicavit. (Epitomen jam editam recensuit, atque insigniter emendavit, Joannes Davisius Cantabrigiensis anno 1718. Cujus editione in recensendo opusculo potissimum usus sum, sed adhibita in consilium Bunemanniana illa operum omnium Lactantii editione, quæ Lipsiæ prodiit anno 1738, cum subsequens operum Lactantii editio Parisiensis me minus adjuvaret.)

[c] Hic est Asclepiades de quo Lactantius vii. 4. *Optime* igitur Asclepiades noster de Providentia summi Dei *disserens in eo libro quem scripsit* ad me. Sed et Lactantii ad Asclepiadem et Asclepiadis ad Lactantium scripta nusquam hodie extant.

[d] (Perierunt octo hi libri epistolarum; haud itidem is De Opificio Dei libellus, vel ille De Persecutione, sive de Persecutorum Mortibus, a Baluzio primum editus.)

[e] Crispus a Constantino interfectus A. C. 326. Vide Tillemontium tomo quarto Historiæ Imperator. et de Lactantio tomo VI. Memor. Ex Hieronymo Chron. colligas Crispum institutioni Lactantii commissum A. 317.

FIRMIANI LACTANTII

EPITOME

INSTITUTIONUM DIVINARUM

AD

PENTADIUM FRATREM.

QUANQUAM divinarum Institutionum libri, quos jam pridem ad illustrandam veritatem religionemque conscripsimus, ita legentium mentes instruant, ita informent, ut nec prolixitas pariat fastidium, nec oneret ubertas; tamen horum tibi Epitomen fieri, PENTADI frater, desideras; credo, ut ad te aliquid scribam, tuumque nomen in nostro qualicunque opere celebretur. Faciam quod postulas, etsi difficile videtur ea, quæ septem maximis voluminibus explicata sunt, in unum conferre. Fit (*for.* Fiet, *Davis.*) enim totum, et minus plenum, cum tanta rerum multitudo in angustum coarctanda sit, et brevitate ipsa minus clarum, maxime cum et argumenta plurima et exempla, in quibus lumen est probationum, necesse sit præteriri; quoniam tanta eorum copia est, ut vel sola librum conficere possint. Quibus sublatis, quid poterit utile (utile *est ex conjectura Pfaffii, cum locus in MSto vacuus sit. Supplend. conjicit Buneman.* perspicuum. *Quidni ponend.* satis plenum?) quid apertum videri? Sed

enitar, quantum res sinit, et diffusa substringere, et prolixa breviare; sic tamen, ut neque res ad copiam, neque claritas ad intelligentiam deesse videatur in hoc opere, quo in lucem veritas protrahenda est.

CAPUT I.

Prima incidit quæstio, sitne aliqua providentia, quæ aut fecerit aut regat mundum. Esse, nemini dubium est, siquidem omnium fere philosophorum, præter scholam Epicuri, una vox, una sententia est, nec fieri sine artifice Deo potuisse mundum, nec sine rectore constare. Itaque non solum a doctissimis viris, sed et omnium mortalium testimoniis ac sensibus coarguitur Epicurus. Quis enim de providentia dubitet, cum videat cœlos terramque sic disposita, sic temperata esse universa, ut non modo ad pulchritudinem ornatumque mirabilem, sed ad usum quoque hominum, cæterorumque viventium commoditatem aptissime convenirent? Non potest igitur quod ratione constat, sine ratione cœpisse.

CAP. II.

Quoniam certum est esse providentiam; sequitur alia quæstio, utrumne Deus unus an plures, quæ quidem multum habet ambiguitatis. Dissentiunt enim non modo singuli inter se, verum etiam populi atque gentes. Sed qui rationem sequetur, intelliget nec Dominum esse posse nisi unum, nec Patrem nisi unum. Nam si Deus, qui omnia condidit, et idem Dominus, et idem Pater est, unus sit, necesse est, ut idem sit caput idemque fons rerum. Nec potest aliter summa (*Confer cap.* XIV. *et* LXVII.) consistere, nisi ad unum cuncta referantur,

nisi unus teneat gubernaculum, nisi unus frœna moderetur, regatque universa membra, tanquam mens una. Si multi sint in examine apum reges, peribunt aut dissipabuntur, dum

Regibus incessit magno discordia motu:

(Virg. Georg. IV. 68.)

si plures in armento duces, tam diu prœliabuntur, donec unus obtineat: si multi in exercitu imperatores, nec pareri poterit a milite, cum diversa jubeantur, nec ab iis ipsis unitas obtineri, cum sibi quisque pro moribus (*for.* viribus, *Davis.*) consulat. Sic in hac mundi republica nisi unus fuisset moderator, qui et conditor, aut soluta fuisset hæc moles, aut nec (*cor.* ne, *Davis.*) condi quidem potuisset. Prœterea in multis non potest esse totum, cum singuli sua officia, suas obtineant potestates. Nullus igitur eorum poterit omnipotens nuncupari, quod est verum cognomentum Dei, quoniam id solum poterit, quod in ipso est; quod autem in aliis, non audebit attingere. Non Vulcanus sibi aquam vindicabit, aut Neptunus ignem, non Ceres artium peritiam, nec Minerva frugum (*for.* fruges), non arma Mercurius, nec Mars lyram, non Jupiter medicinam, nec Asclepius fulmen: facilius illud ab alio jactum suscipiet, quam ipse torquebit. Si ergo singuli non possunt omnia, minus habent virium, minus potestatis: is autem Deus habendus est, qui potest totum, quam qui de toto minimum.

CAP. III.

Unus igitur Deus est, perfectus, æternus, incorruptibilis, impassibilis, nulli rei potestative subjectus, ipse omnia possidens, omnia regens, quem nec

æstimare sensu valeat humana mens, nec eloqui lingua mortalis. Sublimior enim ac major est, quam ut possit aut cogitatione hominis aut sermone comprehendi. Denique, ut taceam de prophetis unius Dei prædicatoribus, poëtæ quoque et philosophi testimonium singulari Deo perhibent. Orpheus principalem Deum dicit, qui cœlum solemque cum cæteris astris, qui terram, qui maria condiderit. Item noster Maro summum Deum modo spiritum, modo mentem nuncupat, eamque velut membris infusam, totius mundi corpus agitare; item Deum per profunda cœli, per tractus maris terrarumque discurrere, atque ab eo universas animantes trahere vitam. Ne Ovidius quidem ignoravit a Deo instructum esse mundum, quem interdum opificem rerum, interdum mundi fabricatorem vocat.

CAP. IV.

Sed veniamus ad philosophos, quorum certior habetur auctoritas, quam poëtarum. Plato monarchiam adserit, unum Deum dicens, a quo sit mundus instructus, et mirabili ratione perfectus. Aristoteles auditor ejus unam esse mentem, quæ mundo præsideat, confitetur. Antisthenes unum esse dicit naturalem Deum, totius summæ gubernatorem. Longum est recensere quæ de summo Deo vel Thales vel Pythagoras et Anaximenes antea, vel postmodum Stoïci, Cleanthes et Chrysippus et Zenon, vel nostrorum Seneca, Stoïcos secutus, et ipse Tullius prædicaverint, cum hi omnes, et quid sit Deus, definire tentaverint, et ab eo solo regi mundum adfirmaverint, nec ulli subjectum esse naturæ, cum ab ipso sit omnis natura generata. Hermes, qui ob

virtutem multarumque artium scientiam Trismegistus meruit nominari, qui et doctrinæ vetustate philosophos antecessit, quique apud Ægyptios ut deus colitur, majestatem Dei singularis infinitis adserens laudibus, Dominum et Patrem nuncupat, eumque esse sine nomine, quod proprio vocabulo non indigeat, quia solus sit, nec habere ullos parentes, quia ex se et per se ipse sit. Hujus ad filium scribentis exordium tale est: *Deum quidem intelligere difficile est, eloqui vero impossibile, etiam cui intelligere possibile est; perfectum enim ab imperfecto, invisibile a visibili non potest comprehendi.*

CAP. V.

Superest de vatibus dicere. Varro decem Sibyllas fuisse tradit, primam de Persis, secundam Libyssam, tertiam Delphida, quartam Cimmeriam, quintam Erythræam, sextam Samiam, septimam Cumanam, octavam Hellespontiam, nonam Phrygiam, decimam Tiburtem, cui sit nomen Albuneæ. Ex his omnibus Cumanæ solius tres esse libros, qui Romanorum fata contineant, et habeantur arcani: cæterarum autem fere omnium singulos extare haberique vulgo, sed eos Sibyllinos velut uno nomine inscribi. Nisi quod Erythræa, quæ Troïci belli temporibus fuisse perhibetur, nomen suum verum posuit in libro, aliarum confusi sunt. Hæ omnes, de quibus dixi, Sibyllæ præter Cumæam, quam legi nisi a Quindecimviris non licet, unum Deum esse testantur, principem, conditorem, parentem, non ab ullo generatum, sed a seipso satum, qui et fuerit a sæculis, et sit futurus in sæcula, et idcirco solus coli debeat, solus timeri, solus a cunctis viventibus

honorari. Quarum testimonia, quia breviare non poteram, prætermisi, quæ si desideras, ad ipsos tibi libros recurrendum est. Nunc reliqua persequamur.

CAP. VI.

Hæc igitur tot ac tanta testimonia liquido perdocent, unum esse regimen in mundo, unam potestatem, cujus nec origo excogitari, nec vis enarrari potest. Stulti ergo, qui de concubitu natos putant deos esse, cum ipsi sexus et corporum copulatio idcirco mortalibus a Deo data sint, ut per sobolis successionem genus omne servetur. Immortalibus vero quid opus est aut sexu aut successione, quos nec voluptas nec interitus attingit? Illi ergo, qui dii putantur, quoniam et genitos esse tanquam homines et procreasse constat, mortales utique fuerunt: sed dii crediti sunt, quod, cum essent reges magni ac potentes, ob ea beneficia, quæ in homines contulerant, divinos post obitum honores consequi meruerunt; positisque templis atque simulacris, memoria eorum tanquam immortalium retenta est atque celebrata.

CAP. VII.

Sed cum sit omnibus fere gentibus persuasum deos esse; res tamen eorum gestæ, quas tam poëtæ quam historici tradiderunt, homines (*for.* homines eos) fuisse declarant. Hercules per quæ tempora fuerit, quis ignorat, cum idem et inter Argonautas navigaverit, et, expugnata Troja, Laomedontem Priami patrem ob perjurium interfecerit? Ab eo tempore paulo amplius, quam mille et quingenti computantur anni. Hic ne natus quidem honeste traditur, sed Alcmenæ adulterio genitus, et ipse vitiis

genitoris addictus, nec fœminis unquam nec maribus abstinuit: orbemque totum non tam gloriæ quam libidinis causa, nec tantum ad necandas belluas quantum ad serendos liberos, peragravit. Cumque esset invictus, ab una tamen Omphale triumphatus est, cui clava et spolio leonis tradito, indutus ipse fœminea veste atque ad pedes mulieris abjectus, pensa, quæ faceret, accepit. Idem postea instinctu furoris elatus, parvos liberos et uxorem Megaram trucidavit. Postremo sumta Deianiræ conjugis veste, cum diffluueret ulceribus, doloris impatiens, rogum sibi in Oetæo monte construxit, eoque se vivum cremavit. Sic efficitur, ut, etiamsi ob virtutem deus credi potuisset, ob hæc tamen homo fuisse credatur (*for.* cernatur *Davis.*).

CAP. VIII.

Æsculapium Tarquitius tradit ex incertis parentibus natum, et ob id expositum, atque a venatoribus collectum, caninis uberibus educatum, Chironi in disciplinam datum. Hic Epidauri moratus est, Cynosuris, ut Cicero ait, sepultus, cum esset ictu fulminis interemtus. Apollo autem pater ejus non dedignatus est alienum gregem pascere, ut acciperet uxorem: et dilectum puerum cum peremisset imprudens, gemitus suos inscripsit in flore. Marti, viro fortissimo, adulterii crimen non defuit, siquidem catenis cum adultera vinctus spectaculo fuit. Castor et Pollux alienas sponsas non impune rapuerunt, quos Homerus non poëtica sed simplici fide mortuos sepultosque testatur. Mercurius, qui de stupro Veneris genuit Androgynum, deus esse meruit, quia lyram reperit et palæstram. Liber Pater,

debellata India, victor, cum Cretam forte venisset, Ariadnen conspexit in litore, quam Theseus et violaverat et reliquerat. Tum amore inflammatus, eam sibi in conjugium sociavit, et coronam ejus, ut poëtæ ferunt, inter astra signavit. Mater (*for.* Mater magna v. cap. XXIII.) ipsa post fugam et obitum viri cum in Phrygia moraretur, vidua et anus formosum adolescentem in deliciis habuit, et quia fidem non præstiterat, ademtis genitalibus, effæminavit. Ideo etiam nunc Gallis sacerdotibus gaudet.

CAP. IX.

Ceres unde Proserpinam nisi de stupro genuit? unde Latona geminos nisi ex crimine? Venus deorum et hominum libidinibus exposita, cum regnaret in Cypro, artem meretriciam reperit, ac mulieribus imperavit, ut quæstum facerent, ne sola esset infamis. Ipsæ illæ virgines Minerva et Diana num castæ? Unde igitur prosilivit Erichthonius? num in terram Vulcanus semen effudit, et inde homo tanquam fungus enatus est? Aut illa cur Hippolytum, vel ad secretas sedes, vel ad mulierem relegavit (Vid. Virg. Æn. VII. 776.), ubi solus inter ignota nemora ætatem exigeret, et, jam mutato nomine, Virbius vocaretur? Quid hæc significant, nisi incestum, quod poëtæ non audent confiteri?

CAP. X.

Horum autem omnium rex et pater Jupiter, quem tenere in cœlo summam credunt potestatem, quid habuit potestatis, (*for.* pietatis, *Davis.*) qui Saturnum patrem regno expulit, et armis fugientem persecutus est? quid continentiæ, qui omnia libi-

dinum genera exercuit? Nam idem Alcmenam Ledamque summis viris nuptas adulterio fecit infames; idem pulchritudine pueri captus, venantem ac virilia meditantem, ad fæmineos usus violenter abripuit. Quid virginum stupra commemorem, quarum multitudo quanta fuerit, filiorum numerus ostendit? In una tamen Thetide abstinentior fuit: erat enim prædictum, quod is, quem paritura esset, major patre suo futurus esset. Pugnavit ergo cum amore, ne quis se major nasceretur. Sciebat ergo, se non esse perfectæ virtutis, magnitudinis, potestatis, qui, quod ipse patri fecerat, timuit. Cur igitur maximus optimus (*for.* optimus maximus *Davis.*) nominatur, cum se et peccatis contaminaverit, quod est injusti ac mali, et majorem timuerit, quod est imbecilli ac minoris.

CAP. XI.

Sed dicet aliquis ficta hæc esse a poëtis. Non est hoc poëticum sic fingere, ut totum mentiare, sed ut ea, quæ gesta sunt, figura et quasi velamine aliquo versicolore prætexas. Hunc habet poëtica licentia modum, non ut totum fingat, quod est mendacis et inepti, sed ut aliquid cum ratione commutet. In imbrem se aureum vertisse dixerunt, ut Danaën falleret. Quis est imber aureus? Utique aurei nummi, quorum magnam copiam offerens, et in sinum infundens, fragilitatem virginalis animi hac mercede corrupit. Sic et imbrem ferreum dicunt, cum volunt multitudinem significare telorum. Catamitum in aquila rapuit. Quæ est aquila? Legio scilicet, quoniam figura hujus animalis insigne legionis est. Europam transvexit in tauro. Quis est taurus? Utique navis, quæ tutelam habuit,

tauri specie figuratam. Sic Inachi filia non utique bos facta transnavit, sed ejusmodi navigio iram Junonis effugit, quod habebat bovis formam. Denique cum in Ægyptum delata esset, Isis est facta, cujus navigium certo quodam die in memoriam fugæ celebratur.

CAP. XII.

Vides ergo, non omnia poëtas confinxisse, et (*for.* sed *Davis.*) quædam præfigurasse, ut, cum vera dicerent, aliquid tale numinis (*for.* velaminis) adderent iis, quos deos esse dicebant; sicut etiam de regnis; cum enim dicunt Jovem cœli regnum sorte tenuisse, aut Olympum montem significant, in quo Saturnum, et Jovem postmodum, habitasse veteres historiæ produnt, aut partem Orientis, quæ sit quasi superior, quod inde lux nascitur; Occidentis autem velut inferior, et ideo Plutonem inferos esse sortitum; mare vero cessisse Neptuno, quod oram maritimam cum omnibus insulis obtinuerit. Multa sic poëtæ colorant, quod qui nesciunt, tanquam mendaces eos arguunt; verbo duntaxat, nam re quidem credunt, quoniam deorum simulacra sic fingunt; ut, cum mares ac fœminas faciant, et alios conjuges, alios parentes, alios liberos fateantur, poëtis utique assentiunt (*for.* assentiant *Davis.*): hæc enim sine coïtu et generatione esse non possunt.

CAP. XIII.

Sed omittamus sane poëtas. Ad historiam veniamus, quæ simul et rerum fide et temporum nititur vetustate. Euhemerus fuit Messenius, antiquissimus scriptor, qui de sacris inscriptionibus veterum templorum et originem Jovis, et res gestas omnem-

que progeniem collegit; item cæterorum Deorum parentes, patrias, actus, imperia, obitus, sepulchra etiam persecutus est. Quam historiam vertit Ennius in latinam, cujus hæc verba sunt: *Hæc ut scripta sunt, Jovis fratrumque ejus stirps atque cognatio; in hunc modum nobis ex sacra scriptione traditum est.* Idem igitur Euhemerus Jovem tradit, cum quinquies orbem circumivisset, et amicis suis atque cognatis distribuisset imperia, legesque hominibus, multaque alia bona fecisset, immortali gloria memoriaque affectum sempiterna, in Creta vitam commutasse, atque ad deos abiisse, et sepulchrum ejus esse in Creta, in oppido Gnosso, et in eo scriptum antiquis litteris Græcis ZAN KPONOY, quod est Jupiter Saturni. Constat ergo ex iis, quæ retuli, hominem fuisse, in terramque (*cor.* terraque, *Davis.*) regnasse.

CAP. XIV.

Transeamus ad superiora, ut originem totius erroris deprehendamus. Saturnus cœlo et terra traditur natus. Hoc utique incredibile est. Sed cur ita tradatur, ratio certa est, quam qui ignorat, tanquam fabulam respuit. Saturni patrem Uranum fuisse vocitatum, et Hermes auctor est, et Sacra historia docet. Trismegistus paucos admodum fuisse cum diceret perfectæ doctrinæ viros, in iis cognatos suos enumeravit, Uranum, Saturnum, Mercurium. Euhemerus eundem Uranum primum in terram (*for.* terra *Davis.*) regnasse commemorat his verbis: *Initio primus in terris imperium summum Cœlus habuit, is id regnum una cum fratribus suis sibi instituit atque paravit.*

Heic in Cod. MS. plura deficiunt: duo certe, ut

arbitror, folia. Nec vox paravit *tota extat, sed solum* para *sub finem paginæ.* (Pfaffius primus editor hæc posuit.) *Sequitur:*

hominum stultam benevolentiam et errorem (*for. vel* stulta benevolentia et errore, *vel,* per stultam &c.) divinitas attributa sit.

CAP. XX.

Dixi de religionibus, quæ sunt communes omnium gentium. Dicam nunc de diis, quos Romani proprios habent. Faustuli conjugem Romuli Remique nutricem, cujus honori Larentinalia sunt dicata, vulgati fuisse corporis quis ignorat? Et idcirco Lupa nuncupata est, et in feræ speciem figurata. Faula quoque et Flora meretrices erant, quarum altera Herculis fuit scortum, sicut Verrius tradit, altera cum magnas opes corpore quæsivisset, populum scripsit hæredem, et ideo in honorem ejus ludi Floralia celebrantur. Tatius muliebre simulacrum in cloaca maxima repertum consecravit, et Deam Cloacinam nuncupavit. Obsessi a Gallis Romani ex mulierum capillis tormenta fecerunt, et ob id Veneri Calvæ aram templumque posuerunt; item Pistori Jovi, quod eos monuerat in quiete, ut ex omni fruge panem facerent, et supra hostes jacerent: quo facto desperantes Galli posse inopia Romanos subigi, ab obsidione discesserant. Pavorem ac Pallorem Tullus Hostilius deos fecit. Colitur et Mens, quam, credo, si habuissent, nunquam colendam putassent. Honorem atque Virtutem Marcellus invenit.

CAP. XXI.

Sed et alios ejusmodi commentitos deos senatus

instituit, Spem, Fidem, Concordiam, Pacem, Pudicitiam, Pietatem, quæ omnia, cum in animis hominum esse vera deberent, intra parietes falsa posuerunt. Hos tamen, quamvis extra hominem in nulla sint omnino substantia, mallem potius coli, quam Rubiginem, quam Febrem, quæ non sacranda sunt sed execranda, quam Fornacem cum suis Fornacalibus sacris, quam Stercutum, qui fimo pinguefacere terram primus ostendit, quam Deam Mutam, quæ Lares genuit, quam Cuninam, quæ cunis infantium præest, quam Cacam, quæ ad Herculem de furto boum detulit, ut occideret fratrem; quam multa sunt (sunt *delet. Davis.*) alia portenta atque ludibria, de quibus piget dicere. Terminum tamen non libet præterire, quia ne Jovi quidem Capitolino cessisse traditur, cum lapis esset informis. Hunc finium putant habere custodiam, eique publice supplicatur, ut *Capitoli immobile saxum* Romani imperii fines et conservet et proroget.

CAP. XXII.

Has omnes ineptias primus in Latio Faunus induxit, qui et Saturno avo cruenta sacra constituit, et Picum fratrem tanquam deum coli voluit, et Fatuam Faunam conjugem sororemque inter Deos conlocavit, ac Bonam Deam nominavit. Deinde Romæ Numa, qui agrestes illos ac rudes viros superstitionibus novis oneravit, sacerdotia instituit, deos familiis gentibusque distribuit, ut animos ferocis populi ab armorum studiis avocaret. Ideo Lucilius deridens ineptias istorum, qui vanis superstitionibus serviunt, hos versus posuit:

Terriculas lamias Fauni quas Pompiliique
Instituere Numæ, tremit has, hic omnia ponit.

Ut pueri infantes credunt, signa omnia ahena
Vivere et esse homines; sic isti omnia ficta
Vera putant, credunt signis cor inesse in ahenis;
Pergula pictorum, veri nihil, omnia ficta.

Tullius quoque de Natura Deorum *commentitios ac fictos deos* queritur inductos, et hinc extitisse *falsas opiniones, erroresque turbulentos, et superstitiones pene aniles.* Quæ sententia eo debet gravior comparari, (*for.* computari, *Davis.*), quod hæc disseruit et philosophus et sacerdos.

CAP. XXIII.

Diximus de diis, nunc de ritibus sacrorum culturisque dicemus. Jovi Cyprio, sicut Teucrus instituerat, humana hostia mactari solebat. Sic et Tauri Dianæ hospites immolabant, Latiaris quoque Jupiter humano sanguine propitiatus est. Etiam ante Saturno sexagenarii homines ex persona (*for.* responso *Davis. ex Lactant. Div. Inst.* l. 21.) Apollinis de ponte in Tiberim dejiciebantur. Et eidem Saturno Carthaginienses non modo infantes prosecrabant, sed victi a Siculis, ut piaculum solverent, ducentos nobilium filios immolarunt. Nec illa his humaniora sunt, quæ fiunt etiam nunc Matri Magnæ atque Bellonæ, in quibus antistites non alieno sanguine, sed suo litant, cum amputatis genitalibus a viris migrant, nec ad fœminas transeunt, aut sectis humeris detestabiles aras proprio cruore respergunt. Sed hæc crudelia. Veniamus ad mitia. Isidis sacra nihil aliud ostendunt, nisi quemadmodum filium parvum, qui dicitur Osiris, perdiderit et invenerit. Nam primo sacerdotes ac ministri, derasis omnibus membris, tunsisque pectoribus, plangunt, dolent, quærunt, affectum ma-

tris imitantes: postmodum puer per Cynocephalum invenitur. Sic luctuosa sacra lætitia terminantur. His etiam Cereris simile mysterium est, in quo, facibus accensis, per noctem Proserpina inquiritur, et, ea inventa, ritus omnis gratulatione ac tædarum jactatione finitur. Lampsaceni asellum Priapo mactant: ea enim visa est aptior victima, quæ ipsi, cui mactatur, magnitudine virilis obscœni posset æquari. Lindos est oppidum Rhodi, ubi Herculis sacra maledictis celebrantur. Hercules enim cum boves aratori abstulisset atque immolasset, ille injuriam suam convitiis ultus est, eoque ipso sacerdote postmodum constituto, sanctum est, ut iisdem maledictis et ipse et alii postea sacerdotes sacra celebrarent. Cretici autem Jovis mysterium est, quomodo infans aut subtractus sit patri, aut educatus. Capella præsto est, cujus uberibus puerum Amalthea nutrivit. Idem etiam Matris Deum sacra demonstrant: nam quia tum Corybantes galearum tinnitibus et scutorum pulsibus vagitum pueri texerant, nunc imago rei refertur in sacris; sed pro galeis cymbala, pro scutis tympana feruntur, ne puerum vagientem Saturnus exaudiat.

CAP. XXIV.

Hæc sunt mysteria deorum. Nunc etiam originem religionum requiramus, ut et a quibus et per quæ tempora institutæ fuerint, eruamus. Didymus in iis libris, qui inscribuntur ἐξηγήσεως Πινδαρικῆς, Melissea fuisse tradit Cretensium regem, cujus filiæ fuerint Amalthea et Melissa, quæ Jovem nutrierint caprino lacte ac melle: hunc novos ritus ac pompas sacrorum introduxisse, et primum diis sacrificasse, id est Vestæ, quæ dicitur Tellus; unde Poëta

——— primamque deorum
Tellurem (Ovid. Fast. VI. 207.)

et postmodum Deûm Matri. Euhemerus autem in sacra historia ipsum Jovem dicit, postquam imperium ceperit, sibi multis in locis fana posuisse. Nam circuiens orbem, ut quemque in locum venerat, principes populorum amicitia sibi et hospitii jure sociabat. Cujus rei ut posset memoria servari, fanum sibi creari jubebat atque ab hospitibus suis annua festa celebrari. Sic per omnes terras cultum sui nominis seminavit. Quando autem isti fuerint, facilè colligi potest. Scribit enim Thallus in historia sua, Belum regem Assyriorum, quem Babylonii colunt, quique Saturni fuerit æqualis et amicus, antiquiorem fuisse Troïco bello annis CCCXXII. et sunt ab Ilio capto anni M.CCCCLXX. Unde apparet, non amplius quam M.DCCC. esse annos, ex quo, novis Deorum cultibus institutis, humanum genus inciderit in errorem.

CAP. XXV.

Merito igitur poëtæ commutatum esse aureum seculum memorant, quod fuerit regnante Saturno. Nulli enim tunc dii colebantur, sed unum et solum Deum noverant. Postquam se terrenis ac fragilibus subjugaverunt, colentes ligna et æra et lapides, commutatio seculi facta est usque ad ferrum. Amissa enim Dei notitia, et uno illo vinculo humanæ societatis abrupto, vastare se invicem, prædari, ac debellare cœperunt. Quod si sursum oculos suos tollerent, ac Deum intuerentur, qui eos ad adspectum cœli suique excitavit, nunquam se curvos et humiles facerent terrena venerando, quorum stultitiam Lucretius graviter incusat, dicens:

Et faciunt (Efficient. *Lucret.* VI. 51.) animos humiles formidine divum,
Depressosque premunt ad terram,

qua reddunt. Nec (*for.* repunt, nec *Clericus*) intelligunt quam vanum sit ea timere, quæ feceris, aut ab his aliquod sperare præsidium, quæ muta et insensibilia nec vident nec audiunt supplicantem. Quid ergo majestatis aut numinis habere possunt, quæ et fuerunt in hominis potestate, ne fierent, aut ut aliud fierent, et sunt etiam nunc? Nam et violari et furto sublati (*for.* subtrahi *Dufresn.*) possunt, nisi illa et lex sepiat et humana custodia. Num igitur mentis suæ compos videri potest, qui talibus optimas (*for.* opimas *Pfaffius*) victimas cædit, dona consecrat, pretiosas vestes offert, quasi uti possunt, qui motu carent? Merito ergo Dionysius Siciliæ tyrannus deos Græciæ, cum eam victor occupasset, spoliavit atque derisit, et post sacrilegia, quæ admiserat, ad Siciliam prospera navigatione remeavit, regnumque tenuit usque ad senectutem; nec eum dii violati puniri potuerunt. Quanto satius est, spretis inanibus, ad Deum se (*for.* te) convertere, tueri statum, quem a Deo acceperis, tueri nomen! Idcirco enim ἄνθρωπος, quia sursum spectat, nominatur: sursum autem spectat, qui Deum verum et vivum, qui est in cœlo, suspicit, qui artificem, qui parentem animæ suæ non modo sensu ac mente, verum etiam vultu et oculis sublimibus quærit. Qui autem se terrenis humilibusque substernit, utique illud, quod est inferius, sibi præfert. Nam, cum ipse opus Dei sit, simulacrum autem opus hominis, non potest humanum opus divino anteponi. Et sicut Deus hominis parens est, ita simulacri homo. Stultus igitur et

amens, qui adorat, quod ipse fabricavit; cujus artificii detestabilis et inepti auctor fuit Prometheus, patruo Jovis Iapeto natus. Nam cum primum Jupiter, summo potitus imperio, tanquam deum se constituere vellet, ac templa condere, et quæreret aliquem, qui humanam figuram posset exprimere, tunc Prometheus extitit, qui hominis effigiem de pingui luto figuraret, ita verisimiliter, ut novitas ac subtilitas artis miraculo esset. Denique illum et sui temporis homines, et postea poëtæ, tanquam fictorem veri ac vivi hominis prodiderunt, et (*for.* ut *Davis.*) nos, quoties fabrefacta signa laudamus, vivere illa et spirare dicimus. Et hic quidem auctor fuit fictilium simulacrorum. Sequentes autem posteri et de marmore sculpserunt, et ex ære fuderunt: deinde processu temporum ex auro et ebore accessit ornatus, ut non modo similitudines oculos hominum, verum etiam fulgor ipse præstringeret. Sic illecti pulchritudine, ac veræ majestatis obliti, insensibilia sentientes, irrationabilia rationabiles, exanima viventes colenda sibi ac veneranda duxerunt.

CAP. XXVI

Nunc refellamus eos etiam, qui elementa mundi tanquam deos habent, id est, cœlum, solem, atque lunam, quorum artificem non cognoscentes, ipsa opera mirantur et adorant. Qui error non imperitorum modo, verum etiam philosophorum est; siquidem Stoïci universa cœlestia in deorum numero habenda censent, quia certos et rationabiles motus habent, quibus succedentium sibi temporum vicissitudines constantissime servant. Non est igitur in his voluntarius motus, quia præstitutis legibus ser-

viunt, non proprio utique sensu, sed opificio summi conditoris, qui illa sic ordinavit, ut inenarribiles (*for.* inerrabiles *Davis.*) cursus et certa spatia conficerent, quibus dierum ac noctium, æstatis et hyemis alterna variarent. Quod si effectus eorum, si meatus, si claritatem, si constantiam, si pulchritudinem admirantur, intelligere debuerunt, quanto his pulchrior et præclarior et potentior sit ipse conditor, atque artifex eorum Deus. Sed illi divinitatem humanis visibus æstimaverunt, ignorantes nec æternum esse posse, quod veniat sub aspectum, nec, quod sit æternum, posse oculis mortalibus comprehendi.

CAP. XXVII.

Unum et ultimum restat, ut, quoniam plerumque accidit, sicuti in historiis legimus, ut majestatem suam dii ostendisse videantur per auguria, per somnia, per oracula, tum etiam pœnis eorum, qui sacrilegia commiserant, doceam quæ ratio id effecerit; ne quis etiam nunc in eosdem laqueos incidat, quos illi veteres inciderunt. Cum Deus pro virtute majestatis suæ mundum de nihilo condidisset, cœlumque luminibus adornasset, terram vero et mare complesset animalibus, tum hominem, de limo ad imaginem similitudinis suæ figuratum, inspiravit ad vitam, posuitque eum in paradiso, quem conseverat omni genere fructiferi ligni, et præcepit ei, ne una ex arbore, in qua posuerat ei (*for. delend.* ei *Davis.*) scientiam boni malique, gustaret, fore interminatus, ut vitam perderet, si fecisset; si vero mandatum servaret, immortalis permaneret. Tum serpens, qui erat unus ex Dei ministris, invidens homini, quod esset immortalis effectus, illexit eum dolo, ut man-

datum Dei legemque transcenderet. Et hoc modo scientiam quidem boni ac mali accepit, sed vitam, quam perpetuam Deus tribuerat, amisit. Ejecit ergo peccatorem de sancto loco, et in hunc orbem relegavit, ut victum quæreret per laborem, ut difficultates et ærumnas pro merito sustineret; ipsumque paradisum vallo igneo circumfudit, ne quis hominum ad diem usque judicii ad locum illum perpetuæ beatitudinis conaretur irrepere. Tum secuta est hominem mors ex Dei sententia, et tamen vita ejus, licet temporalis esse cœpisset, in mille annis terminum sumsit, et id fuit humanæ vitæ spatium usque ad cataclysmi tempus: nam post diluvium paulatim vita hominum breviata, et ad annos centum viginti redacta est. Serpens vero ille, qui de factis, Diaboli, id est, criminatoris sive delatoris nomen accepit, non destitit semen hominis, quem a principio deceperat, persequi. Denique eum, qui primus in hoc orbe generatus est, inspirato livore, in cædem fratris armavit; ut de duobus primogenitis hominibus alterum extingueret, alterum faceret parricidam. Nec quievit deinceps, quo minus per singulas generationes pectoribus hominum malitiæ virus infunderet, corrumperet, depravaret, tantis denique sceleribus obrueret, ut justitiæ jam rarum esset exemplum, sed viverent homines ritu belluarum. Quod Deus cum videret, angelos suos misit, ut vitam hominum excolerent, eosque ab omni malo tuerentur. His mandatum dedit, ut se terrenis abstinerent, ne qua labe maculati, honore angelico mulctarentur. Sed eos quoque idem ille subdolus criminator, dum inter homines commorantur, illexit ad voluptates, ut se cum mulieribus inquinarent.

Tum damnati sententia Dei, et ob peccata projecti, et nomen angelorum et substantiam perdiderunt. Ita diaboli satellites facti, ut haberent solatium perditionis suæ, ad perdendos homines converterunt, quos ut tuerentur, advenerant.

CAP. XXVIII.

Hi sunt dæmones, de quibus poëtæ sæpe in carminibus suis loquuntur, quos custodes hominum appellat Hesiodus. Ita enim persuaserunt hominibus, illecebris atque fallaciis suis, ut eosdem deos esse crederent. Denique Socrates habere se a prima pueritia custodem, rectoremque vitæ suæ dæmonem prædicabat, sine cujus nutu et imperio nihil agere posset. Adhærent ergo singulis, et sub nomine Geniorum aut Penatium domos occupant. His sacraria constituuntur; his quotidie libatur ut Laribus; his honos datur tanquam malorum depulsoribus; hi a principio, ut averterent homines a Dei veri agnitione, novas religiones et cultus deorum introduxerunt; hi memorias regum mortuorum consecrari, templa constitui, simulacra fieri docuerunt, non ut honorem Dei minuerent, aut suum augerent, quem peccando amiserunt, sed ut vitam hominibus eriperent, spem veræ lucis auferrent, ne homines, unde illi exciderunt, ad immortalitatis cœleste præmium pervenirent. Iidem astrologiam prodiderunt, et auguratum, et aruspicinam, quæ cum per se falsa sint, tamen ipsi, auctores malorum, sic ea gubernant, sic temperant, ut vera credantur. Ipsi etiam magicæ artis præstigias ad circumscribendos oculos repererunt: illorum adspiratione fit, ut quod sit, non esse, et, quod non sit, esse videatur: ipsi necy-

omantias, ipsi sortes et oracula, ut mentes hominum per ambiguos exitus mentita divinatione deludant (*for.* deluderent *Davis.*). In templis vero et sacrificiis omnibus præsentes adsunt, et, prodigiis quibusdam fallacibus editis ad miraculum præsentium, sic homines circumveniunt, ut inesse numen simulacris et imaginibus credant. Irrepunt etiam corporibus ut spiritus tenues, vitiatisque membris morbos conciunt, quos sacrificiis votisque placati postmodum relaxent; somnia immittunt, aut plane terrores (*for.* plena terroris *Davis.*) ut ipsi rogentur, aut quorum exitus respondeant veritati, ut venerationem sui augeant. Nonnunquam etiam in sacrilegos edunt aliquid ultionis, ut quisquis viderit, timidior ac religiosior fiat. Sic fraudibus suis obduxerunt humano generi tenebras; ut oppressa veritate, summi ac singularis Dei nomen in oblivionem veniret.

CAP. XXIX.

Sed dicit quispiam: Cur ergo verus ille Deus patitur hæc fieri; an (*for.* ac non *Davis.*) potius malos vel summovet vel extinguit? Cur vero ipsi dæmoni archon (*for.* ipse dæmoniarchen *Davis.*) a principio fecit, ut esset, qui cuncta corrumperet, cuncta disperderet? Dicam breviter, cur hunc talem esse voluerit. Quæro, utrumne virtus bonum sit, sit, an malum? negari non potest, quin bonum. Si bonum est virtus, malum est igitur e contrario vitium. Si vitium ex eo malum est, quia virtutem impugnat; et virtus ex eo bonum est, quia vitium affligit; ergo non potest virtus sine vitio consistere, et, si vitium sustuleris, virtutis merita tollentur; nec enim potest ulla fieri sine hoste victoria. Ita fit,

ut bonum sine malo esse non possit. Vidit hoc Chrysippus, vir acris ingenii, de Providentia disserens, eosque stultitiæ redarguit, qui bonum quidem a Deo factum putant, malum autem negant. Hujus sententiam interpretatus est Agellius in libris noctium Atticarum, (VI. 1.) sic dicens: *Quibus non videtur mundus Dei et hominum causa institutus, neque res humanæ providentia gubernari, gravi se argumento uti putant, cum ita dicunt: Si esset providentia, nulla essent mala. Nihil enim minus aiunt providentiæ congruere, quam in eo mundo, quem propter homines fecisse dicatur, tantam vim esse ærumnarum et malorum. Ad ea Chrysippus cum in libro περὶ προνοίας quarto dissereret:* "Nihil "prorsus, *inquit*, istis insulsius, qui opinantur bona "esse potuisse, si non essent ibidem mala. Nam "cum bona malis contraria sint, utraque necesse "est opposita esse inter se, et quasi mutuo adver- "soque fulta nisu consistere. Nullum adeo contra- "rium est sine contrario altero. Quo enim pacto "justitiæ sensus esse posset, nisi essent injuriæ? "aut quid aliud justitia est, quam injustitiæ pri- "vatio? Quid item fortitudo, non intelligi potest, "nisi ex ignaviæ adpositione; quid continentia, "nisi ex intemperantiæ. Quo item modo prudentia "esset, nisi foret contraria imprudentia? Proinde, "*inquit*, homines stulti cur non hoc etiam desi- "derant, ut veritas sit, et non sit mendacium? "Namque itidem sunt bona et mala, felicitas et im- "portunitas, voluptas et dolor. Alterum enim ex "altero, sicut Plato ait, verticibus inter se contrariis "deligatum; si tuleris unum, abstuleris utrumque." Vides ergo id, quod sæpe dixi, bonum et malum

ita sibi esse connexa, ut alterum sine altero constare non possit. Summa igitur prudentia Deus materiam virtutis in malis posuit, quæ idcirco fecit, ut nobis constitueret agonem, in quo victores immortalitatis præmio coronaret.

CAP. XXX.

Docui, ut opinor, cultus deorum non modo impios, sed etiam vanos esse; vel quod homines fuerint, quorum memoria post obitum consecrata sit, vel quod simulacra ipsa insensibilia et surda sint, quia sunt ficta de terra; nec oportere hominem, qui debeat spectare cœlestia, terrenis se subjugare; vel quod spiritus, qui eas religiones sibi vindicant, incesti et impuri sint, et ideo Dei sententia condemnati ceciderint in terram, nec fas esse in eorum ditionem venire, quibus potior sis, si Deum verum sequi velis. SUPEREST ut, quoniam de falsa religione diximus, etiam de falsa sapientia disseramus, quam philosophi profitentur, homines summa quidem doctrina et eloquentia præditi, sed longe a veritate summoti, quia nec Deum nec sapientiam Dei cognoverunt. Qui licet sint arguti ac diserti, tamen, quia humana est eorum sapientia, etiam cum his congredi non verebor; ut appareat a veritate mendacium, a cœlestibus terrena facile posse superari. Quid sit philosophia hoc modo definiunt: *Philosophia est amor vel studium sapientiæ.* Non est ergo ipsa sapientia, quia necesse est aliud esse, quod amat, aliud, quod amatur. Si studium est sapientiæ, ne sic quidem philosophia sapientia est: sapientia enim res est ipsa, quæ quæritur; studium vero, quod quærit. Ipsa igitur definitio, vel nominis significatio, declarat philosophiam non esse ipsam

sapientiam. Dicam, ne studium quidem esse sapientiæ, quo sapientia non comprehenditur. Quis enim studere dicatur ei rei, quam nullo modo possit attingere? Qui medicinæ, aut grammaticæ, aut oratoriæ studet, studiosus ejus artis, quam discit, dici potest; ubi didicit, jam medicus, jam grammaticus, jam orator dicitur. Sic oportuit et studiosos sapientiæ, postquam didicissent, sapientes nominari. Cum autem studiosi sapientiæ, quamdiu vivant, vocentur, apparet illud studium non esse, quòd (*for.* quo) ad ipsam rem, quæ studio petitur, non potest perveniri; nisi forte qui ad finem usque vitæ, ut sapiant, student, apud inferos sapientes erunt. Omni autem studio subjacet finis. Non est igitur id studium rectum, quod non habet finem.

CAP. XXXI.

Præterea duo sunt, quæ cadere in philosophiam videntur, scientia et opinatio, quæ si auferantur, tota philosophia corruit. Atqui utrumque philosophiæ ipsi philosophorum principes ademerunt. Scientiam Socrates, opinationem sustulit Zeno. Videamus an recte; sapientia est, ut Cicero definivit, *divinarum et humanarum rerum scientia:* quæ definitio si vera est, non cadit in hominem sapientia. Quis enim mortalium hoc sibi possit assumere, ut divina et humana scire se profiteatur? Humana omitto, quæ quamquam cum divinis connexa sunt, tamen quia sunt hominis, concedamus ut homo illa scire possit. Divina certe per se scire non potest, quia homo est: qui autem scit illa, divinus sit necesse est, ac propterea Deus. Homo autem nec divinus, nec Deus est. Non potest igitur per scire

(*for.* per se scire *Davis.*) homo divina. Nemo ergo sapiens, nisi Deus, aut certe is homo, quem Deus docuit. Illi autem, quia nec dii sunt, nec a Deo docti, sapientes ergo, id est, divinarum et humanarum rerum scientes esse non possunt. Recte igitur a Socrate atque Academicis scientia sublata est. Opinatio quoque non congruit sapienti. Id enim quisque opinatur, quod ignorat. Opinari autem scire te, quod ignores, temeritas ac stultitia est. Recte igitur opinatio a Zenone sublata est. Si ergo scientia in homine nulla est, et opinatio esse non debet, philosophia radicitus amputatur.

CAP. XXXII.

Huc accedit, quod non est uniformis; sed divisa in sectas, et in multas discrepantesque sententias dissipata statum non habet. Cum enim singulæ alias omnes impugnent et affligant, nec sit aliqua ex iis, quæ non, judicio cæterarum, stultitiæ condemnetur, utique discordantibus membris corpus omne philosophiæ ad interitum deducitur. Hinc Academia postmodum nata est. Nam cum viderent ejus sectæ principes omnem philosophiam, philosophis invicem (*for.* se invicem *Davis.*) oppugnantibus, esse subversam, susceperunt adversus omnes bellum, ut omnia omnium dissolverent, nihil ipsi asserentes, nisi unum, nihil sciri posse. Ita, sublata scientia, philosophiam veterem subruerunt. Sed ne ipsi quidem philosophorum nomen retinuerunt, qui ignorantiam fatebantur; quia nescire omnia non modo philosophi, sed ne hominis quidem, sit. Ita philosophi, quia nihil munimenti habent, (*h. e.* scuti, Conf. Div. Inst. III. 3.) mutuis se vul-

neribus extinguant (*for.* extinguunt *Heuman.*), et ipsa tota philosophia suis se armis consumat ac finiat (*for.* consumit ac finit *Heuman.*). At enim sola physice labat. Quid illa moralis? Num aliqua firmitate subnixa est? Videamus, an philosophi in hac saltem parte consentiant, quæ ad vitæ statum pertinet.

CAP. XXXIII.

Quod sit in vita summum bonum quæri necesse est; ut ad illud vita omnis et actiones nostræ dirigantur. Cum de hominis summo bono quæritur, tale constitui debet, primum, ut id ad hominem solum pertineat, deinde, ut animi sit proprium, postremo, ut virtute quæratur. Videamus ergo, an summum bonum, quod philosophi determinant, tale sit, ut nec mutum animal, nec corpus attingat, nec possit sine virtute conquiri. Aristippus, Cyrenaicæ sectæ conditor, qui summum bonum esse censuit corporis voluptatem, de numero philosophorum, deque cœtu hominum propellendus est, quia se pecudi comparavit. Hieronymi summum bonum est nihil dolere, Diodori, dolere desinere. Sed cæteræ animantes dolorem fugiunt, et, cum non dolent, aut dolere desinunt, gaudent. Quid igitur homini dabitur eximium, si bonum ejus summum, commune cum belluis judicatur? Zeno summum bonum putavit, cum natura congruenter vivere. At hæc definitio generalis est. Omnes enim animantes cum natura congruenter vivunt, et est sua cuique natura. Epicurus animi asseruit voluptatem. Quid est voluptas animi, nisi gaudium, quo plerumque luxuriat animus, ac relaxatur vel ad lusum vel ad risum? Sed hoc bonum etiam muta contingit, quæ, cum

pabulis saturata sunt, in gaudium et lasciviam resolvuntur. Dinomachus et Callipho honestam voluptatem probaverunt, sed aut idem dixerunt, quod Epicurus, ut corporis sit voluptas inhonesta, aut si corporis voluptates, alias turpes, alias honestas putaverunt, jam non est summum bonum quod corpori adscribitur. Peripatetici ex bonis animi et corporis et fortunæ summum bonum conflant. Animi bona probari possunt. Sed si auxilio indigent ad complendam beatitudinem, utique imbecilla sunt. Corporis vero atque fortunæ non sunt in hominis potestatem, nec jam summum bonum est, quod aut corpori aut extra positis assignatur; quia et pecudes attingit hoc duplex bonum, quibus opus est, ut et bene valeant, et victu non indigeant. Stoici aliquanto melius sensisse creduntur, qui summum bonum virtutem esse dixerunt. Sed virtus non potest esse summum bonum, quoniam, si malorum laborumque tolerantia est, beata per se non est, sed efficere aut (*for.* et *Davis.*) procreare summum bonum debet; quia perveniri ad illud sine difficultate ac labore maximo non potest. At vero Aristoteles longe a ratione aberravit, qui honestatem virtuti copulavit; quasi aliquando virtus aut ab honestate secerni, aut turpitudini posset adjungi. Herillus Pyrrhonius scientiam fecit summum bonum. Hæc quidem et hominis et animi solius est, sed potest sine virtute contingere. Nec enim beatus putandus est, qui vel auditu aliquid didicerit, vel parva (*for.* prava) lectione cognoverit, nec est summi boni definitio, quia potest esse aut rerum malarum, aut certe inutilium scientia. Et si sit bonarum et utilium, quam labore sis assecutus,

summum tamen bonum non est, quia non propter se expetitur scientia, sed propter aliud. Nam idcirco artes discuntur, ut sint nobis aut victui, aut gloriæ, aut etiam voluptati, quæ utique summa bona esse non possunt. Ergo ne in ethica quidem philosophi regulam tenent; quandoquidem in ipso cardine, id est, in ea disputatione, qua vita formatur, inter se pugnant: nec enim possunt paria esse aut similia præcepta, cum alii forment ad voluptatem, alii ad honestatem, alii vero ad naturam, alii ad scientiam, alii ad quærendas, alii ad fugiendas opes, alii ad nihil dolendum, alii ad patientiam malorum; in quibus omnibus, sicut superius ostendi, a ratione declinant, quia Deum nesciunt.

CAP. XXXIV.

Videamus nunc, quod [quid sit summum bonum, *for. hæc delenda*] sit propositum sapienti summum bonum. Ad justitiam nasci homines non modo litteræ sacræ docent, verum etiam idem ipsi philosophi nonnunquam fatentur. Cicero sic ait: (Leg. I. 10.) *Sed omnium, quæ in doctorum hominum disputatione versantur, nihil est profecto præstabilius, quam plane intelligi nos ad justitiam esse natos.* Est hoc verissimum. Nec enim ad scelus nascimur; cum simus animal sociale atque commune. Feræ ad sævitiam gignuntur; aliter enim nequeunt quam præda et sanguine victitare. Eædem tamen, etsi ultima fames urgeat, nihilominus generis sui animalibus parcunt. Idem faciunt et aves, quas aliorum visceribus pasci necesse est. Quanto magis hominem, qui cum homine et commercio linguæ, et communione sensus copulatus est,

parcere homini oportet, eumque diligere! Hæc est enim justitia. Sed quoniam soli homini sapientia data est, ut Deum intelligat, et hæc sola hominis mutorumque distantia est, duobus officiis obstricta est ipsa justitia. Unum Deo debet ut patri, alterum homini velut fratri. Ab eodem enim Deo geniti sumus. Merito ergo ac recte dictum est, sapientiam esse divinarum et humanarum rerum scientiam. Oportet enim scire nos quid Deo, quid homini debeamus, Deo scilicet religionem, homini charitatem. Sed illud superius sapientiæ, hoc posterius virtutis est; et utrumque justitia comprehendit. Si ergo constat ad justitiam nasci hominem, necesse est justum malis esse subjectum, ut virtutem, qua est præditus, in usu habeat: virtus enim malorum sustinentia est. Voluptates fugiet ut malum; opes contemnet, quia fragiles sunt; si habuerit, dilargietur, ut miseros servet; honores non appetet, quia sunt breves et caduci; injuriam nulli faciet; si fuerit passus, non retribuet, et diripientem sua non persequetur: nefas enim judicabit hominem lædere; et si quis extiterit, qui cogat desciscere a Deo, nec cruciatus, nec mortem recusabit. Ita fiet, ut eum necesse sit et inopem, et humilem, et in contumeliis, aut etiam cruciatibus vivere.

CAP. XXXV.

Quis igitur erit fructus justitiæ atque virtutis, si nihil habebit in vita nisi malum? Quod si virtus, quæ bona omnia terrena contemnit, mala universa sapientissime perfert, ipsamque mortem pro officio suscipit, sine præmio esse non potest; quid superest, nisi (*for.* nisi ut *Davis.*) merces ejus immortalitas

sola sit? Nam si cadit in hominem beata vita, ut philosophi volunt, in eo solo non dissidentes, cadit ergo et immortalitas. Id enim solum beatum est, quod incorruptum; id solum incorruptum, quod æternum. Immortalitas ergo est summum bonum, quia et hominis, et animi, et virtutis est tantum. Ad hanc dirigimur, ad hanc capiendam nati sumus. Idcirco nobis Deus virtutem, justitiamque proponit, ut æternum illud præmium nostris laboribus assequamur. De ipsa vero non mortalitate (*for.* immortalitate *Heuman.*) suo loco disseremus. Restat λογικὴ philosophia, quæ ad beatam vitam nihil confert: sapientia enim non in sermonis ornatu, sed in corde atque sensu. Quod si et physica supervacua est, et hæc logica; in ethica vero, quæ sola necessaria est, philosophi erraverunt, qui (*for.* quia *Davis.*) summum bonum nullo modo invenire potuerunt; inanis igitur et inutilis omnis philosophia reperitur, quæ nec rationem hominis comprehendere, nec officium potuit munusque complere.

CAP. XXXVI.

Quoniam de philosophia dixi breviter, nunc etiam de philosophis pauca dicam. Epicuri doctrina hæc est inprimis, nullam esse providentiam: et idem Deos esse non abnuit. Utrumque contra rationem. Sed si sunt dii, est igitur providentia. Aliter enim Deus intelligi non potest, cujus est proprium providere. *Nihil*, inquit, *curat.* Ergo non modo humana, sed ne cœlestia quidem curat. Quomodo igitur, aut unde esse illum affirmas? exclusa enim providentia curaque divina, consequens erat ut non esse omnino Deum diceres. Nunc eum verbo reli-

quisti, re sustulisti. Unde ergo rerum natura est, si Deus nihil curat? *Semina*, inquit, *sunt minuta, quæ nec videri, nec tangi possunt, quorum coitu fortuito et orta sunt omnia, et semper oriuntur.* Si nec videntur, nec ulla corporis parte sentiuntur, unde esse illa scire potuisti? Deinde si sunt, qua mente conveniunt, ut aliquid efficiant? Si sunt lævia, cohærere non possunt; si hamata et angulata, ergo secabilia sunt. Hami enim et anguli extant et possunt amputari. Sed hæc delira et inutilia. Quid? quod idem animas extinguibiles facit; quem refellunt non modo philosophi omnes et publica persuasio, verum etiam responsa vatum, carmina Sibyllarum, ipsæ denique divinæ voces prophetarum; ut mirum sit extitisse unum Epicurum, qui cum pecoribus ac belluis sortem hominis æquaret. Quid Pythagoras, qui primus est philosophus nominatus, qui animas quidem immortales esse (*for.* esse asserit), in alia tamen corpora vel pecudum, vel avium, vel bestiarum commeare. Non satius fuerat eas cum suis corporibus extingui, quam sic ad aliena damnari; satius omnino non esse, quam post hominis formam, vel suem vel canem vivere? Et homo ineptus, ut fidem dicto adderet, seipsum Trojano bello Euphorbum fuisse dixit, quo occiso, in alias figuras animalium transiisse, post rem (*for.* postremo *Pfaffius*) Pythagoram factum. O felicem, cui soli tanta memoria concessa est, vel potius infelicem, cui translato in pecudem non licuit nescire, quid fuerit! Atque utinam solus delirasset. Invenit etiam, qui crederent, et quidem indoctos (*for.* non indoctos, *Buneman.*) homines, ad quos stultitiæ transiret hæreditas.

CAP. XXXVII.

Post hunc Socrates philosophiæ tenuit principatum, sapientissimus etiam oraculo dictus, quia se fatebatur unum scire, quod nihil sciret. Cujus oraculi auctoritate abstinere se physicos oportebat, ne aut quærerent ea, quæ scire non poterant, aut scire se putarent, quæ ignorabant. Videamus tamen an sapientissimus Socrates, sicut Pythius prædicavit. Usurpabat hoc sæpe proverbium, *quod supra nos, nihil ad nos pertinere.* Jam excessit sententiæ (*for.* scientiæ *Davis.*) suæ terminos: nam, qui unum se scire dicebat, (*for. supplend.* quod nihil sciret, *Pfaffius*) aliud invenit, quod tanquam sciens diceret; sed id frustra. Nam et Deus, qui utique supra nos est, quærendus est, et religio suscipienda, quæ sola nos discernit a belluis; quam quidem Socrates non modo repudiavit, verum etiam derisit, per anserem canemque jurando; quasi vero per Æsculapium non posset, cui voverat gallum? En sapientis viri sacrificium! Et quia eum prosecrare ipse non potuit, amicos moriturus oravit, ut post se (*for.* pro se *Davis.*) solverent votum, scilicet ne apud inferos velut debitor teneretur. Hic profecto et pronunciavit, quod nihil scierit, et probavit.

CAP. XXXVIII.

Hujus auditor Plato, quem *deum philosophorum* Tullius nominat, qui solus omnium sic philosophatus est, ut ad veritatem propius accederet; tamen quia Deum ignoravit, in multis ita lapsus est, ut nemo deterius erraverit, inprimis quod in libris civilibus omnia omnibus voluit esse communia. De patrimoniis tolerabile est, licet sit injustum: nec enim

aut obesse cuiquam debet, si sua industria plus habet, aut prodesse, si sua culpa minus. Sed, ut dixi, potest aliquo modo ferri. Etiamne conjuges, etiamne liberi, communes erunt? Non erit sanguinis ulla distinctio, nec genus certum, nec familiæ, nec cognationes, nec affinitates; sed, sicut in gregibus pecudum confusa et indiscreta omnia, nulla erit in viris continentia, nulla in fœminis pudicitia? Quis esse in utrisque amor conjugalis potest, in quibus non est certus aut proprius affectus? Quis erit in patrem pius, ignorans unde sit natus? Quis filium diliget, quem putabit alienum? Quin etiam fœminis curiam reservavit (*for.* reseravit *Davis.*); militiam, et magistratus, et imperia permisit. Quanta erit infelicitas urbis illius, in qua virorum officia mulieres occupabunt! Sed hæc alias latius. Zeno Stoïcorum magister, qui virtutem laudat, misericordiam, quæ summa est virtus, tanquam morbum animi, amputandam judicavit, quæ et Deo cara est, et hominibus necessaria. Quis est enim, qui aliquo in malo constitutus nolit esse miserabilis, ac non desideret auxilia succurrentium, quæ (*for.* qui *Daris.*) ad opem ferendam nonnisi misericordiæ affectu excitantur? Hanc ille (*Conf. Senecam De Clement.* II. 5.) licet humanitatem, licet pietatem vocet, non rem sed nomen immutat. Hic est affectus, qui soli homini datus est, ut imbecillitatem nostram mutuis adjumentis levaremus, quem qui tollit, ad vitam nos redigit belluarum. Nam, quod dicit paria esse peccata, ex eadem immanitate est, qua misericordiam veluti morbum insectatur. Qui enim nullam facit differentiam delictorum, aut levia magnis suppliciis afficienda censet, quod est crudelis judicis;

aut gravia parvis, quod est dissoluti. Utrumque reipublicæ incommodum; si enim summa scelera leviter puniantur, audacia malis crescet ad facinora majora; et si levibus delictis pœna gravior irrogetur, multi cives, quoniam nemo esse sine delicto potest, in periculum venient, qui correpti possent esse meliores.

CAP. XXXIX.

Illa (*for.* Alia, *Conf. Div. Inst.* III. 23.) vero levia; sed ex eadem vanitate nascuntur. Xenophanes orbem lunæ decem et octo partibus dixit esse majorem, quam hæc nostra sit terra. Itaque intra sinum ejus aliam terram contineri, quæ ab hominibus et omnis generis animalibus incolatur. De antipodibus quoque sine risu nec audiri, nec dici potest. Asseritur tamen quasi aliquid serium, ut credamus esse homines, qui vestigiis nostris habeant adversa vestigia. Tolerabilius Anaxagoras deliravit, qui nigram nivem dixit. Quorundam non modo dicta, sed etiam facta ridenda sunt. Democritus agrum suum a patre sibi relictum deseruit, et pascua publica fieri passus est. Diogenes cum choro canum suorum, qui virtutem illam summam et exactam rerum omnium contemtum profitetur, mendicare victum maluit, quam honesto labore conquirere, aut habere ullam rem familiarem. Certe vita sapientis exemplum esse vivendi cæteris debet. Si horum sapientiam omnes imitentur, quomodo stabunt civitates? Sed forsitan iidem Cynici exemplum verecundiæ præbere potuerunt, qui palam cum conjugibus suis cubitaverunt. Nescio quam possent virtutem defendere, qui pudorem sustulerunt. Non me-

lior his Aristippus, qui, credo, ut amiculæ suæ Laidi placeret, Cyrenaicam instituit disciplinam, qua summi boni finem in voluptate corporis collocavit, ne aut peccatis auctoritas, aut vitiis doctrina deesset. An illi fortiores magis sunt probandi, qui, ut mortem contemsisse dicerentur, voluntariam necem sibi intulerunt, Zeno, Empedocles, Chrysippus, Cleanthes, Democritus, et hos imitatus Cato; nec scierunt homicidii crimine teneri secundum jus legemque divinam eum, qui se interfecerit? Deus enim nos in hoc domicilium carnis induxit, ille nobis temporale corporis habitaculum dedit, ut incolamus, quamdiu idem voluerit. Nefas igitur habendum est, sine Dei jussu velle migrare. Non est ergo vis adhibenda naturæ. Scit ille, quemadmodum opus suum resolvat. Cui operi si quis manus impias adhibuerit, ac divini opificii vincula diruperit, Deum conatur effugere, cujus sententiam nec vivus quisquam nec mortuus poterit evadere. Scelerati ergo et nefarii, quos superius nominavi; qui etiam docuerunt, quas causas habere debeat mors voluntaria; ut parum sit sceleris, quod homicidæ in semetipsos extiterunt, nisi ad hoc nefas et alios erudirent.

CAP. XL.

Innumerabilia sunt philosophorum dicta factaque, quibus eorum insipientia redargui possit. Itaque quoniam cuncta enumerare non possumus, pauca suffecerint. Satis est intelligi, philosophos neque justitiæ, quam ignorabant, neque virtutis, quam mentiuntur, esse doctores. Quid enim doceant, qui suam sæpe ignorantiam confitentur? Mitto Socratem, cujus est nota sententia. Anaxagoras omnia

circumfusa tenebris esse pronunciat: Empedocles angustas ad inveniendam veritatem sensuum semitas esse. Democritus in profundo quodam puteo demersam veritatem jacere testatur, quam quia nusquam reperiunt, idcirco adfirmant neminem adhuc extitisse sapientem. Quoniam igitur nulla est (apud Platonem Socrates dicit) humana sapientia, sequamur ergo divinam, Deoque gratias agamus, qui eam nobis et revelavit et tradidit; ac nobis gratulemur, quod veritatem ac sapientiam cœlesti beneficio tenemus, quam tot ingeniis, tot ætatibus requisitam philosophiam nemo (*MS.* num. *for.* philosophia non *Davis.*) potuit invenire.

CAP. XLI.

NUNC quoniam falsam religionem, quæ est in deorum cultibus, et falsam sapientiam, quæ est in philosophis, refutavimus, ad veram religionem sapientiamque veniamus. Et quidem conjuncte, quia cohærent, de utraque dicendum est. Nam Deum verum colere id est, nec aliud quidquam, quam sapientiam (*for.* sapientia *Davis.*). Ille enim summus et conditor rerum Deus, qui hominem velut simulacrum suum fecit, idcirco utique soli ex omnibus animalibus rationem dedit, ut honorem sibi tanquam patri, et (*for.* et timorem *Buneman.*) tanquam Domino referret, et hac pietate atque obsequio immortalitatis præmium mereretur. Hoc est verum divinumque mysterium. Illis autem, quia vera non sunt, nulla concordia. Neque in philosophia sacra celebrantur, neque in sacris philosophia tractatur; et ideo falsa religio est, quia non habet sapientiam; ideo falsa sapientia, quia non habet re-

ligionem. Ubi autem utraque conjuncta sunt, ibi esse veritatem necesse est, ut, si quæratur ipsa veritas quid sit, recte dici possit aut sapiens religio, aut religiosa sapientia.

CAP. XLII.

Dicam nunc, quid sit vel sapiens religio, vel sapientia religiosa. Deus in principio antequam mundum institueret, de æternitatis suæ fonte, deque divino ac perenni spiritu suo Filium sibi ipse progenuit incorruptum, fidelem, virtuti ac majestati patriæ respondentem. Hic est virtus, hic ratio, hic sermo Dei, hic sapientia. Hoc opifice, ut Hermes ait, et consiliatore, ut Sibylla, et præclaram et mirabilem hujus mundi fabricam machinatus est. Denique ex omnibus angelis, quos idem Deus de suis spiritibus figuravit, solus in consortium summæ potestatis adscitus est, solus Deus nuncupatus. *Omnia* enim *per ipsum, et sine ipso nihil.* (Joan. I. 2.) Denique Plato de primo ac secundo Deo, non plane ut philosophus, sed ut vates locutus est, fortasse in hoc Trismegistum secutus, cujus verba de Græcis conversa subjeci: *Dominus et factor universorum, quem Deum vocari* (cor. *vocare*, καλεῖν Davis.) *existimavimus, secundum fecit Deum visibilem et sensibilem. Sensibilem autem dico, non quod ipse sensum accipiat, sed quod in sensum mittat et visum. Cum ergo hunc fecisset primum, et solum, et unum, optimus ei apparuit, et plenissimus omnium bonorum.* Sibylla quoque *Deum* dicit *ducem omnium a Deo factum*; et alia, *Deum Dei filium esse noscendum*; sicut ea, quæ in libris posui, exempla declarant. Hunc prophetæ divino spiritu pleni prædicaverunt, quorum præcipue Salomon in libro Sapientiæ, item pater

ejus cœlestium scriptor hymnorum, ambo clarissimi reges, qui Trojani belli tempora CLXXX. annis antecesserunt, hunc ex Deo natum esse testantur; hujus nomen nulli esse (*for.* est *Pfaffius*) notum, nisi ipsi et Patri, sicut docet Joannes in Revelatione. (Apoc. xix. 12.) Hermes ait *non posse nomen ejus mortali ore proferri.* Ab hominibus tamen duobus vocabulis nuncupatur, Jesus, quod est Salvator, et Christus, quod est Rex. Salvator ideo, quia est sanatio et salus omnium, qui per eum credunt in Deum: Christus ideo, quia ipse de cœlo in sæculi hujus consummatione venturus est; ut judicet mundum, et, resurrectione mortuorum facta, regnum sibi constituat æternum.

CAP. XLIII.

Sed ne qua forte sit apud te hæsitatio, cur eum, qui ante mundum ex Deo natus sit, Jesum appellemus, qui ante annos CCC. natus ex homine est, rationem tibi breviter exponam. Idem est Dei et hominis filius. Bis enim natus est; primum de Deo in spiritu ante ortum mundi; postmodum in carne ex homine, Augusto imperante: cujus rei præclarum et grande mysterium est, in quo et salus hominum, et religio summi Dei, et omnis veritas continetur. Nam cum primum scelerati atque impii deorum cultus per insidias dæmonum irrepserunt, tum penes solos Hebræos religio Dei mansit, qui tamen non lege aliqua, sed traditum sibi per successionem cultum patrio more tenuerunt usque ad id tempus, quo de Ægypto exierunt, Moyse duce, primo omnium prophetarum, per quem illis lex est a Deo imposita, qui (*MStus* hii qui, *for.* iique *Davis.*)

Judæi sunt postmodum nominati; servierunt igitur Deo vinculis legis obstricti. Sed iidem paulatim ad profanos ritus aberrantes, alienos deos susceperunt, et derelicto patrio cultu, insensisilibus (insensibilibus *alibi apud Lactant.*) simulacris immolaverunt. Propterea Deus prophetas ad eos misit, divino spiritu adimpletos, qui illis peccata exprobrarent, et pœnitentiam indicerent; qui secuturam ultionem minarentur, ac denunciarent futurum, si in iisdem delictis perseverassent, ut alium mitteret novæ legis latorem, et, ingrato populo ab hæreditate summoto, aliam sibi plebem fideliorem de exteris gentibus congregaret. Illi autem non modo perseverarunt, verum etiam eos ipsos, qui mittebantur, interfecerunt. Itaque damnavit eos ob hæc facinora, nec adjecit ulterius prophetas mittere ad populum contumacem, sed Filium suum misit, ut gentes universas ad gratiam Dei convocaret. Nec illos tamen, licet impios et ingratos, ab spe salutis exclusit, sed ad ipsos potissimum misit, ut, si forte paruissent, non amitterent quod acceperant; si autem Deum suum non suscepissent, tum hæredibus abdicatis, gentes in adoptionem venirent. Jussit igitur eum summus Pater descendere in terram, et humanum corpus induere; ut subjectus passionibus carnis, virtutem ac patientiam non solum verbis, sed etiam factis doceret. Renatus est ergo ex virgine sine patre tanquam homo; ut quemadmodum in prima nativitate spiritali creatus, et (*for. delend.* et, *MSto interim* est *habente, Davis,*) ex solo Deo sanctus spiritus factus est, sic in secunda carnali ex sola matre genitus, caro sancta fieret; ut per eum caro, quæ subjecta peccato fuerat, ab interitu liberaretur.

CAP. XLIV.

Hæc sic futura, ut exposui, prophetæ ante prædixerant. Apud Salomonem ita scriptum est: *Infirmatus est uterus virginis et accepit fœtum, et gravata est, et facta est in multa miseratione mater virgo.* (Liber incertus.) Apud Esaiam sic: *Ecce virgo accipiet in uterum, et pariet filium et vocabitis nomen ejus Emmanuel,* quod significat nobiscum Deus: (Esai. viii. 14.) fuit enim nobiscum in terra, cum induit carnem, et nihilominus Deus fuit in homine, et homo in Deo. Utrumque autem eum fuisse a prophetis ante prædictum est. Quod Deus fuerit, Esaias ita dicit: *Adorabunt te, et in te precabuntur, quoniam in te Deus est, et non alius Deus præter te. Tu enim Deus es, et nos nesciebamus, Deus Israel. Confundentur et reverebuntur omnes, qui adversantur tibi, et cadent in confusionem.* (Esai. xlv. 14, 15, 16.) Item Jeremias: *Hic Deus noster est, et non deputabitur alius absque illo, qui invenit omnem viam prudentiæ, et dedit eam Jacob puero suo, et Israel dilecto sibi. Posthæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est.* (Baruc. iii. 16. seqq.) Item, quod homo fuerit, idem Jeremias dicit: *Et homo est, et quis cognovit eum?* (Jer. xvii. 9.) Esaias quoque sic tradit: *Et mittet eis Dominus hominem, qui salvabit eos, et judicans sanabit eos.* (Esai. xix. 29.) Item Moyses ipse in Numeris: *Orietur stella ex Jacob, et exsurget homo ex Israel.* (Num. xxiv. 17.) Idcirco igitur cum Deus esset, suscepit carnem, ut inter Deum et hominem medius factus, hominem ad Deum magisterio suo superata morte perduceret.

CAP. XLV.

Diximus de nativitate. Nunc de virtute operibusque dicamus; quæ cum magna inter homines ac mirabilia faceret, videntes illa Judæi, magica potentia fieri putabant, ignorantes ea omnia, quæ fiebant ab eo prædicta esse a prophetis. Ægros et vario morborum genere languentes non medela aliqua, sed vi ac potestate verbi sui protinus roborabat, debiles resanabat, claudos ad gressum erigebat, cœcis visum restituebat, mutis eloquium dabat, surdos inauribat, pollutos maculatosque purgabat, furiatis dæmonum incursu mentem propriam reponebat, mortuos aut (*for.* et *Davis.*) jam sepultos ad vitam lucemque revocabat. Idem quinque millia hominum quinque panibus et duobus piscibus saturavit. Idem super mare ambulavit. Idem in tempestate præcepit vento ut conquiesceret, statimque tranquillitas facta est: quæ omnia et in prophetarum libris, et in carminibus Sibyllinis prædicta invenimus. Ob hæc miracula cum ad eum magna concurreret multitudo, et, ut erat, Dei filium, et a Deo missum crederet, repleti invidia sacerdotes ac principes Judæorum, simul ira concitati, quod eorum peccata et injustitiam coarguebat, coierunt ut eum occiderent. Quod futurum ante annos mille paulo amplius Salomon in Sapientia (iv. 12.) pronunciaverat his verbis: *Circumveniamus justum, quoniam insuavis est nobis, et exprobrat nobis peccata legis. Promittit scientiam Dei se habere, et filium Dei se nominat. Factus est nobis in traductionem cogitationum nostrarum, gravis est nobis etiam ad videndum, quoniam dissimilis est aliis vita illius, et mutatæ sunt viæ illius. Tanquam nugaces æsti-*

mati sumus ab illo. Continet se a viis nostris, quasi ab immunditiis, et præfert novissima justorum, et gloriatur patrem Dominum (cor. *Deum*, Davis.). *Videamus ergo si sermones illius veri sunt, et tentemus, quæ eventura sunt illi. Contumelia et tormento interrogemus eum, ut sciamus reverentiam illius, et probemus patientiam illius. Morte turpissima condemnemus eum. Hæc cogitaverunt et erraverunt. Excæcavit enim illos stultitia eorum, et nescierunt sacramenta Dei.* Harum igitur litterarum immemores, quas legebant, incitaverunt populum tanquam adversus impium, ut eum comprehensum ad judicium ducerent, mortemque ejus impiis vocibus flagitarent. Intentabant autem pro crimine id ipsum, quod se Dei filium diceret, et quod legem solveret, curando homines in sabbato, quam ille se non solvere, sed implere dicebat. Cumque Pontius Pilatus, qui tum legatus in Syria judicabat, perspiceret, causam illam ad officium Romani judicis non pertinere, misit eum ad Herodem tetrarcham, permisitque Judæis, ut ipsi legis suæ disceptatores essent, qui, accepta sceleris (*h. e. perpetrandi*) potestate, addixerunt eum cruci; sed prius flagellis et palmis verberaverunt, spinis coronarunt, faciem conspuerunt, in cibum et potum dederunt ei fel et acetum, et inter hæc nulla vox ejus audita est; tunc carnifices sortiti de tunica ejus et pallio, suspenderunt patibulo atque adfixerunt, cum postridie pascha, id est, festum diem suum celebraturi essent. Quod facinus prodigia secuta sunt, ut intelligerent nefas, quod admiserant. Eodem namque momento, quo spiritum posuit, et terræ motus magnus, et deliquium solis fuit, ut in noctem dies verteretur.

CAP. XLVI.

Quæ omnia prophetæ sic futura esse prædixerant. Esaias ita dicit: *Non sum contumax, neque contradico, dorsum meum posui ad flagella, et maxillas meas ad palmas, faciem autem meam non averti a fœditate sputorum.* (Esai. li. 6.) Idem de silentio: *Sicut ovis, ad immolandum adductus sum, et sicut agnus coram tondentibus sine voce, sic non aperuit os suum.* (Esai. liv. 7.) Item David in Psalmo xxxiv. (15, 16.) *Congregata sunt in me flagella, et ignoraverunt; dissoluti sunt, nec compuncti sunt, tentaverunt me, et striderunt super me dentibus suis.* Idem de cibo et potu Psalmo lxviii. (29.) *Et dederunt in escam meam fel, et in siti mea potum mihi dederunt acetum.* Item de cruce Christi: *Et foderunt manus meas et pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea; ipsi autem contemplati sunt, et viderunt me; diviserunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam sortem miserunt.* (Ps. xxii. 16. seqq.) Moyses in Deuteronomio: *Et erit pendens vita tua ante oculos tuos, et timebis die et nocte, et non credes vitæ tuæ.* (xxii. 16.) Item in Numeris (xxiii. 19.): *Non quasi homo Dominus suspenditur, neque quasi filius hominis minas patitur?* Item Zacharias (xiii. 10.): *Et intuebuntur in me, quem trafixerunt.* De solis obscuratione Amos ita dicit: (viii. 9, 10.) *In illo die, dicit Dominus, occidet sol meridie, et obtenebrabitur dies lucis, et convertam dies festos vestros in luctum, et cantica vestra in lamentationem.* Item Jeremias de civitate Hierosolyma, in qua passus est (xv. 9.): *Et subivit sol ei, cum adhuc medius dies esset; confusa est et maledicta; reliquos eorum*

in gladium dabo. Nec frustra hæc dicta sunt: siquidem post breve tempus Imperator Vespasianus Judæos debellavit, et terras eorum ferro ignique depopulatus est, obsessos fame subegit, Hierosolymam evertit, captivos triumphavit, cæteris, qui reliqui fuerunt, terris suis interdixit, nequando iis ad solum patrium reverti liceret. Quæ a Deo, propter illam Christi crucem, facta sunt, ut hoc in scripturis eorum Salomoni ante testatus sit, dicens: *Et erit Israel in perditionem, et in improperium populo, et domus hæc erit deserta, et omnis qui transiet per illam, admirabitur, et dicet: Propter quam rem Deus fecit terræ huic et huic domui hæc mala? Et dicent, quia dereliquerunt Dominum Deum suum.* (1 Reg. ix. 6. seqq.) *et persecuti sunt Regem suum dilectissimum Deo, et cruciaverunt illum in humilitate magna: propter hoc importavit illis Deus mala hæc.* (In Bibliis posteriora hæc non comparent.) Quid enim non mererentur, qui Dominum, qui ad salutem ipsorum venerat, peremerunt?

CAP. XLVII.

Post hæc detractum patibulo corpus monumento condiderunt. Verum tertio die ante lucem, terræ motu facto, ac revoluto lapide, quo sepulchrum clauserant, resurrexit. In sepulchro autem nihil nisi exuviæ corporis sunt repertæ. Ipsum vero resurrecturum die tertio jam olim prophetæ fuerant prælocuti. David in Psalmo xv. (10.) *Non derelinques animam meam ad inferos, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem.* Item Osee (xiii. 13, 14.); *Hic filius meus sapiens, propter quod nunc non resistet in contribulatione filiorum suorum, et de manu*

inferorum eruam eum. Ubi est judicium tuum, mors, ubi est aculeus tuus? Idem rursus: (Osee vi. 2.) *Vivificabit nos post biduum die tertio.* Profectus igitur in Galilæam post resurrectionem, discipulos suos rursus, quos metus in fugam verterat, congregavit, datisque mandatis quæ observari vellet, et ordinata evangelii prædicatione per totum orbem, inspiravit in eos Spiritum Sanctum, ac dedit eis potestatem mirabilia faciendi; ut in salutem hominum tam factis, quam verbis operarentur; ac tum demum quadragesimo die remeavit ad Patrem, sublatus in nubem. Hoc Daniel Propheta jampridem ostenderat, dicens: *Videbam in visu noctis, et ecce in nubibus cœli ut filius hominis veniens, et usque ad antiquum dierum pervenit, et qui assistebant, obtulerunt eum, et datum est ei regnum, et honor, et imperium, et omnes populi, tribus, linguæ servient ei, et potestas ejus æterna, quæ nunquam transibit, et regnum ejus non corrumpetur.* (Dan. vii. 13, 14.) Item David in Psalmo cix. (1.) *Dixit Dominus Domino meo: Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos suppedaneum pedum tuorum.*

CAP. XLVIII.

Cum igitur ad dexteram Dei sedeat, calcaturus inimicos suos, qui eum cruciaverunt, quando ad judicandum orbem venerit; apparet nullam spem reliquam esse Judæis, nisi conversi ad pœnitentiam, et a sanguine, quo se polluerunt, abluti, sperare in eum cœperint, quem negaverunt. Ideo sic dicit Hesdra: (Locus non extat in Bibliis. Conf. S. Justini M. Dial. cum Tryphone, §. 72. p. 169. ed. Benedictin.) *Hoc pascha Salvator noster est et refugium nostrum.*

Cogitate et ascendat in cor vestrum, quoniam habemus humiliare eum in signo, et posthæc sperabimus in eum. Exhæredatos autem esse Judæos, quia Christum reprobaverunt, et nos, qui sumus ex gentibus, in eorum locum adoptatos, Scripturis adprobatur. Jeremias ita dicit: *Dereliqui domum meam, dimisi hæreditatem meam in manus inimicorum ejus. Facta est hæreditas mea mihi, sicut leo in sylva; dedit ipsa super me vocem suam, ideo odivi eam.* (Jer. xi. 7, 8.) Item Malachias: *Non est mihi voluntas circa vos, dicit Dominus, et sacrificium acceptum non habebo ex manibus vestris, quia a solis ortu usque ad occasum clarificabitur nomen meum apud gentes.* (Mal. I. 10, 11.) Esaias quoque sic: *Venio colligere omnes gentes et linguas, et venient, et videbunt claritatem meam.* (Esai. lxvi. 18.) Idem alio loco ex persona Patris ad Filium: *Ego Dominus Deus vocavi te in justitiam, et tenebo manum tuam, et confirmabo te in testamentum generis mei, in lucem gentium, aperire oculos cæcorum, producere ex vinculis alligatos, et de domo carceris sedentes in tenebris.* (Esai. xlii. 6, 7.)

CAP. XLIX.

Si ergo Judæi a Deo rejecti sunt, sicut sacrarum scripturarum fides indicat, gentes autem, sicut videmus, adscitæ, ac de tenebris hujus vitæ secularis, deque vinculis dæmonum liberatæ, nulla igitur alia spes homini proposita est, nisi veram religionem veramque sapientiam, quæ in Christo est, fuerit secutus; quem qui ignorat, a veritate, ac Deo semper alienus est. Nec sibi de summo Deo, vel Judæi, vel philosophi blandiantur. Qui Filium non agnovit,

nec Patrem potuit agnoscere. Hæc est sapientia, et hoc mysterium summi Dei. Per illum se Deus et agnosci et coli voluit. Ideo prophetas ante præmisit, qui de adventu ejus prædicarent, ut, cum facta essent in eo, quæcunque prædicata sunt, tunc ab hominibus et Dei Filius et Deus crederetur. Nec tamen sic habendum est, tanquam duo sint Dii. Pater enim ac Filius unum sunt: cum enim Pater Filium diligat, omniaque ei tribuat, et Filius Patri fideliter obsequatur, nec velit quidquam, nisi quod Pater, non potest utique necessitudo tanta divelli, ut duo esse dicantur, in quibus et substantia, et voluntas, et fides una est. Ergo et Filius per Patrem, et Pater per Filium. Unus est honos utrique tribuendus tanquam uni Deo, et ita dividendus est per duos cultus, ut divisio ipsa compage inseparabili vinciatur. Neutrum sibi relinquet, qui aut Patrem a Filio, aut Filium a Patre secernit.

CAP. L.

Superest respondere etiam iis, qui putant inconveniens fuisse, nec habere rationem, ut Deus mortali corpore indueretur, ut hominibus subjectus esset, ut contumelias sustineret, cruciatus etiam, mortemque pateretur. Dicam, quod sentio, et rem immensam paucis, ut potero, substringam. Qui aliquid docet, debet, ut opinor, facere ipse, quæ docet, ut cogat homines obtemperare: nam si non fecerit, præceptis suis fidem derogabit. Exemplis igitur opus est, ut ea, quæ præcipiuntur, habeant firmitatem, et si quis contumax extiterit, ac dixerit non posse fieri, præceptor illum præsenti opere convincat. Non potest ergo perfecta esse doctrina, cum

verbis tantum traditur, sed tum perfecta est, cum factis adimpletur. Christus itaque, cum doctor virtutis ad homines mitteretur, utique ut doctrina ejus perfecta esset, et docere et facere debuerat. Sed, si corpus hominis non induisset, non posset facere, quæ docebat, id est, non irasci, non cupere divitias, non libidine inflammari, dolorem non timere, mortem contemnere. Hæc sunt utique virtutes, sed fieri sine carne non possunt. Ergo ideo corporatus est, ut, cum vincenda esse carnis desideria doceret, ipse faceret prior, ne quis excusationem de carnis fragilitate prætenderet.

CAP. LI.

Dicam nunc de sacramento crucis, ne quis forte dicat: si suscipienda illi mors fuerat, non utique infamis ac turpis, sed quæ haberet aliquid honestatis. Scio equidem multos, dum abhorrent nomen crucis, refugere a veritate, cum in ea et ratio magna sit et potestas. Nam cum ad hoc missus esset, ut humillimis quibusque viam panderet ad salutem, se ipse humilem fecit, ut eos liberaret. Suscepit ergo id genus mortis, quod solet humilibus irrogari, ut omnibus facultas daretur imitandi. Præterea cum esset resurrecturus, amputari partem corporis ejus fas non erat, nec os infringi, quod accidit iis, qui capite plectuntur. Crux ergo potior fuit, quæ resurrectioni corpus integris ossibus reservavit. His etiam illud accedit, quod passione ac morte suscepta sublimem fieri oportebat. Adeo illum crux et re et significatione exaltavit, ut omnibus majestas ejus ac virtus cum ipsa passione notuerit. Nam quod extendit in patibulo manus, utique alas suas in Orien-

tem Occidentemque porrexit, sub quas universæ nationes ab utraque mundi parte ad requiem convenirent. Quantum autem valeat hoc signum, et quid habeat potestatis, in promtu est, cum omnis dæmonum cohors hoc signo expellitur ac fugatur. Et sicut ipse ante passionem dæmonas verbo et imperio proturbabat, sic nunc nomine ac signo passionis ejusdem spiritus immundi, quando in corpora hominum inrepserint, exiguntur, cum extorti et excruciati ac se dæmonas confitentes verberanti se Deo cedunt. Quid ergo speraverint de suis religionibus cumque (*for.* cunctaque) sua sapientia Græci, cum videant, Deos suos, quos eosdem dæmonas esse non negant, per crucem ab hominibus triumphari?

CAP. LII.

Una igitur spes hominibus vitæ est, unus portus salutis, unum refugium libertatis, si abjectis, quibus tenebantur, erroribus, aperiant oculos mentis suæ Deumque cognoscant, in quo solo domicilium veritatis est; terrena et de terra ficta contemnant; philosophiam, quæ apud Deum stultitia est, pro nihilo computent: et (*MS* sed. *for.* sed et) vera sapientia, id est, religione suscepta, fiant immortalitatis hæredes. At enim repugnant non tam veritati, quam propriæ saluti; cumque hæc audiunt, velut aliquod inexpiabile nefas detestantur. Sed ne audire quidem patiuntur; violari aures suas sacrilegio putant, si audierint, nec jam maledictis abstinent, sed, quantis possunt, verborum contumeliis insectantur; iidemque (*MS.* idemque, *for.* ideoque) si potestatem nacti fuerint, velut hostes publicos persequuntur, imo etiam plus quam hostes; quorum, cum bello victi

fuerint aut mors, aut servitus pœna est, nec ullis post arma deposita cruciatus, quamvis omnia pati meruerint, qui facere voluerunt; et inter mucrones locum pietas haberet (*for.* habet *Davis.*). Inaudita est crudelitas, cum innocentia nec victorum hostium conditionem meretur. Quæ tanta hujus furoris est causa? Scilicet, quia ratione congredi non queunt, violentia premunt; incognita causa tanquam nocentissimos damnant, qui (*for.* quia *Davis.*) constare de ipsa innocentia noluerunt. Nec satis putant, si celeri ac simplici morte moriantur, quos irrationabiliter oderunt, sed eos exquisitis cruciatibus lacerant, ut expleant odium, quod non peccatum aliquod, sed veritas parit; quæ idcirco male viventibus odiosa est, quia ægre ferunt esse aliquos, quibus facta eorum placere non possunt. Hos omni modo cupiunt extinguere, ut possint libere sine teste peccare.

CAP. LIII.

Sed hæc facere se dicunt, ut deos suos defendant. Primum si dii sunt et habent aliquid potestatis ac numinis, defensione hominis patrocinioque non indigent, sed seipsos utique defendunt. Aut quomodo ab iis homo sperare auxilium potest, si ne suas quidem injurias possunt vindicare? Stultum igitur et vanum, deorum esse vindices velle, nisi quod ex eo magis apparet diffidentia. Qui enim patrocinium Dei, quem colit, suscipit, illum esse nihil (*for.* nihili *Davis.*), confitetur: si autem ideo colit, quia potentem arbitratur, non debet eum velle defendere, a quo ipse est defendendus. Nos igitur recte. Nam cum isti defensores falsorum deorum, adversus verum Deum rebelles, nomen ejus in nobis

persequuntur, nec re nec verbo repugnamus, sed mites, et taciti, et patientes perferimus omnia, quæcunque adversus nos potest crudelitas machinari: habemus enim fiduciam in Deo, a quo expectamus secuturam protinus ultionem. Nec est inanis ista fiducia: siquidem eorum omnium, qui hoc facinus ausi sunt, miserabiles exitus partim cognovimus, partim videmus (*for.* vidimus *Davis.*); nec ullus habuit impune, quod Deum læsit; sed qui sit verus Deus, qui verbo discere noluit, supplicio suo didicit. Vellem scire, cum invitos adigunt ad sacrificium, quid secum habeant rationis, aut cui præstent, quod faciunt. Si diis; non est ille cultus, nec acceptabile sacrificium, quod fit ingratis, quod extorquetur per injuriam, quod eruitur per dolorem. Si autem ipsis, quos cogunt; non est utique beneficium, quod quis, ne accipiat, etiam mori mavult. Si bonum est, ad quod me vocas, cur malo invitas, cur non verbis, sed verberibus; cur non ratione, sed cruciatibus corporis? Unde apparet malum esse illud, ad quod non illicis volentem, sed trahis recusantem. Quæ stultitia est, consulere velle nolenti? An si aliquis prementibus malis ad mortem confugere conatur, num potes, si aut gladium extorseris, aut laqueum ruperis, aut præcipitio retraxeris, aut venenum effuderis, conservatorem te hominis gloriari, cum ille, quem servasse te putas, nec gratias agat, et te male secum arbitretur egisse, quod mortem sibi prohibueris optatam, quod ad finem, quod ad requiem malorum pervenire non siveris? Beneficium enim non ex qualitate rei debet, sed ex animo ejus, qui accipit, ponderari. Cur pro beneficio imputes, quod mihi maleficium est? Vis me

deos tuos colere, quod ego mihi mortiferum duco. Si bonum est, non invideo. Fruere solus bono tuo. Non est quod velis errori meo succurrere, quem judicio ac voluntate suscepi. Si malum, quid me ad consortium mali rapis? *Utere sorte tua.* (Virg. Æn. XII. 932.) Ego malo in bono mori, quam in malo vivere.

CAP. LIV.

Hæc quidem juste dici possunt. Sed quis audiet, cum homines furiosi et impotentes minui dominationem suam putent, si sit aliquid in rebus humanis liberum? Atqui religio sola est, in qua libertas domicilium collocavit: res est enim præter cæteras voluntaria, nec imponi cuiquam necessitas potest, ut colat, quod non vult. Potest aliquis forsitan simulare, non potest velle. Denique cum metu tormentorum aliqui aut cruciatibus victi ad execranda sacrificia consenserint, nunquam ultro faciunt, quod necessitate fecerunt, sed, data rursus facultate, ac reddita libertate, referunt se ad Deum, eumque precibus et lachrymis placant, agentes non voluntatis, quam non habuerunt, sed necessitatis, quam pertulerunt, pœnitentiam; et venia satisfacientibus non negatur. Quid ergo promovet, qui corpus inquinat, quando immutare non potest voluntatem? Atenim homines inanis cerebri, si quem forte adegerint libare diis suis, incredibili alacritate insolenter exultant, et, quasi hostem sub jugum miserint, gaudent. Si vero aliquis nec minis nec tormentis territus, fidem vitæ anteferre maluerit, in hunc ingenium suum crudelitas exerit, infanda et intolerabilia molitur, et quia sciunt, gloriosam esse pro Deo mortem, et hanc nobis esse victoriam, si

superatis tortoribus animam pro fide ac religione ponamus, et ipsi enituntur, ut vincant. Non afficiunt morte, sed excogitant novos inauditosque cruciatus, ut fragilitas viscerum doloribus cedat, et, si non cesserit, differunt, adhibentque vulneribus curam diligentem, ut crudis adhuc cicatricibus repetita tormenta plus doloris immittant. Et hanc adversus innocentes carnificinam exercentes, (MS. exercent. *for.* Et dum hanc——exercent *Davis.*) pios utique se et justos et religiosos putant, (talibus enim sacris deorum (*for.* dii eorum *Davis.*) delectantur) illos vero impios et desperatos nuncupant. Quæ ista est perversitas, ut qui torquetur innocens, desperatus, atque impius nominetur, carnifex autem justus piusque dicatur?

CAP. LV.

Sed recte ac merito puniri eos aiunt, qui publicas religiones a majoribus traditas execrantur. Quid? si majores illi stulti fuerunt in suscipiendis religionibus vanis, sicut jam supra ostendimus, præscribetur nobis, quo minus vera et meliora sectemur? Cur nobis auferimus libertatem, sed quasi addicti alienis servimus erroribus? Liceat sapere, liceat inquirere veritatem. Sed tamen, si libet majorum defendere stultitiam, (*MS. non habet* stultitiam, *supplere vult* religiones *Davis.*) cur impune habent Ægyptii, qui pecudes, et omnis generis bestias pro diis colunt? Cur de diis ipsis (Div. Inst. V. 20.) mimi aguntur, et, qui eos facetius deriserit, honoratur? Cur audiuntur philosophi, qui aut nullos Deos esse aiunt, aut si sunt, nihil curare, nec humana respicere, aut nullam esse omnino, quæ regat mundum providentiam, disserunt: sed soli ex omnibus impii judicantur,

qui Deum, qui veritatem sequuntur? Quæ cum sit eadem justitia, eadem sapientia, hanc isti vel impietatis vel stultitiæ crimine infamant, nec perspiciunt, quid sit, quod eos fallat, cum et malo vocabulum boni et bono mali nomen imponunt. Plurimi quidem philosophorum, sed maxime Plato et Aristoteles, de justitia multa dixerunt, asserentes et extollentes eam summa laude virtutem, quod suum cuique tribuat, quod æquitatem in omnibus servet, et cum cæteræ virtutes quasi tacitæ sint, et intus inclusæ, solam esse justitiam, quæ nec sibi tantum conciliata sit, nec occulta, sed foras tota promineat, et ad bene faciendum prona sit, ut quamplurimis prosit. Quasi vero in judicibus solis, atque in potestate aliqua constitutis justitia esse debeat, et non in omnibus! Atquin nullus est hominum, ne infirmorum (*for.* infimorum *Davis.*) quidem ac mendicorum, in quem justitia cadere non possit. Sed quia ignorabant, quid esset, unde proflueret, quid operis haberet, summam illam virtutem, id est, commune omnium bonum, paucis tribuerunt, eamque nullas utilitates proprias aucupari, sed alienis tantum commodis studere dixerunt. Nec immerito extitit Carneades, homo summo ingenio et acumine, qui refelleret istorum orationem, et justitiam, quæ fundamentum stabile non habebat, everteret, non quia vituperandam esse justitiam sentiebat, sed ut illos defensores ejus ostenderet nihil certi, nihil firmi, de justitia disputare.

CAP. LVI.

Nam si justitia est veri Dei cultus, (quid enim tam justum ad æquitatem, tam pium ad honorem,

tam necessarium ad salutem, quam Deum agnoscere ut parentem, venerari ut Dominum, ejusque legi aut (*for.* et *Davis.*) præceptis obtemperare?) nescierunt ergo justitiam philosophi, quia nec ipsum Deum agnoverunt, nec cultum ejus legemque tenuerunt, et ideo refelli potuerunt a Carneade, cujus hæc fuit disputatio (Conf. *Div. Inst.* V. 16.): " nullum " esse jus naturale; itaque omnes animantes, ipsa " ducente natura, commoda sua defendere; et ideo " justitiam, si alienis utilitatibus consulit, suas negli- " git, stultitiam esse dicendam. Quod si omnes " populi, penes quos sit imperium, ipsique Romani, " qui orbem totum possederint, justitiam sequi velint, " ac suum cuique restituere, quod vi et armis occu- " paverunt, ad casas et egestatem revertentur. Quod " si fecerint, justos quidem, sed tamen stultos judi- " cari necesse est, qui, ut aliis prosint, sibi nocere " contendant. Deinde, si reperiat aliquis hominem, " qui aut aurum pro aurichalco, aut argentum pro " plumbo vendat per errorem, atque id emere neces- " sitas cogat, utrum dissimulabit et emet parvo, an " potius indicabit? Si indicabit, justus utique dicetur, " quia non fefellit; sed idem stultus, qui alteri fecerit " lucrum, sibi damnum. Sed facile de damno est. " Quid? si vita ejus in periculum veniet, ut eum " necesse sit aut occidere aut mori, quid faciet? " Potest hoc evenire, ut, naufragio facto, inveniat " aliquem imbecillem tabulæ inhærentem, aut victo " exercitu fugiens, reperiat aliquem vulneratum equo " insidentem, utrumne aut illum tabula, aut hunc " equo deturbabit, ut ipse possit evadere? Si volet " justus esse, non faciet; sed idem stultus judi- " cabitur, qui, dum alterius vitæ parcit, suam prodit.

" Si faciet, sapiens quidem videbitur, quia sibi con-
" sulet; sed idem malus, quia nocebit."

CAP. LVII.

Acuta ista sane: sed respondere ad ea facillime possumus. Immutatio enim nominum facit, ut sic esse videatur. Nam et justitia imaginem habet stultitiæ, non tamen est stultitia; et malitia imaginem sapientiæ, non tamen sapientia est. Sed sicut malitia ista in conservandis utilitatibus suis intelligens et arguta, non sapientia, sed calliditas et astutia est: ita et justitia non debet stultitia, sed innocentia nominari; quia necesse est et justum esse sapientem, et eum, qui sit stultus, injustum. Nam neque ratio neque natura ipsa permittit, ut is qui justus est, sapiens non sit; quoniam justus nihil utique facit, nisi quod rectum et bonum est; pravum et malum semper fugit. Quis autem discernere bonum et malum, pravum et rectum, potest, nisi qui sapiens fuerit? Stultus autem male facit, quia, bonum et malum quid sit, ignorat: ideo peccat, quia non potest prava et recta discernere. Non potest ergo neque stulto justitia, neque injusto sapientia convenire. Stultus igitur non est, qui nec tabula naufragum, nec equo saucium dejecerit, quia se abstinuit a nocendo, quod est peccatum: peccatum autem vitare sapientis est. Sed ut stultus prima facie videatur, illa res efficit, quod extingui animam cum corpore æstimant: idcirco omne commodum ad hanc vitam referunt. Si enim post mortem nihil est, utique stulte facit, qui alterius animæ parcit cum dispendio suæ, aut qui alterius lucro magis quam suo consulit. Si mors animam delet, danda

est opera, quo diutius commodiusque vivamus: si autem vita post mortem superest æterna et beata; hanc utique corporalem cum omnibus terræ bonis justus et sapiens contemnet, quia sciet, quale a Deo sit præmium recepturus. Teneamus igitur innocentiam, teneamus justitiam, subeamus imaginem stultitiæ, ut veram sapientiam tenere possimus. Et si hominibus ineptum videtur ac stultum, torqueri et mori malle, quam libare diis, et abire sine noxa, nos tamen omni virtute omnique patientia fidem Deo exhibere nitamur. Non mors terreat, non dolor frangat, quo minus vigor animi, et constantia inconcussa servetur. Stultos vocent, dummodo ipsi stultissimi sint, et cœci, et hebetes, et pecudibus æquales, qui non intelligunt esse mortiferum, relicto Deo vivo, prosternere se atque adorare terrena; qui nesciunt, et illos æternam pœnam manere, qui figmenta insensibilia fuerint venerati; et eos, qui nec tormenta, nec mortem pro cultu et honore veri Dei non recusaverint, vitam perpetuam consecuturos. Hæc est fides summa, hæc est vera sapientia, hæc perfecta justitia. Nihil ad nos attinet, stulti quid homunculi sentiant. Nos judicium Dei expectare debemus, ut eos postmodum, qui de nobis judicant, judicemus.

CAP. LVIII.

Dixi de justitia, quid esset. Sequitur ut ostendam quod sit verum sacrificium Dei; qui sit justissimus ritus colendi; ne quis arbitretur, aut victimas, aut odores, aut dona pretiosa desiderari a Deo. A quo si fames, si sitis, si algor, si rerum omnium terrenarum cupiditas abest, non ergo utitur his omnibus, quæ templis diisque fictilibus inferuntur; sed sicut

corporalibus corporalia, sic utique incorporali incorporale sacrificium necessarium est. Illis autem, quæ in usum tribuit homini Deus, ipse non indiget, cum omnis terra ipsius sit sub potestate; non indiget templo, cujus domicilium mundus est; non indiget simulacro, qui est et oculis et mente incomprehensibilis; non indiget terrenis luminibus, qui solem cum cæteris astris in usum hominis potuit accendere. Quid igitur ab homine desiderat Deus, nisi cultum mentis, qui est purus et sanctus? Nam illa, quæ aut digitis fiunt, aut extra hominem sunt, inepta, fragilia, ingrata sunt. Hoc est sacrificium verum, non quod ex arca, sed quod ex corde profertur; non quod manu, sed quod mente libatur. Hæc acceptabilis victima est, quam de seipso animus immolat. Nam quid hostiæ? quid thura? quid vestes? quid argentum? quid aurum? quid pretiosi lapides conferunt, si colentis pura mens non est? Sola ergo justitia est, quam Deus expetit. In hac sacrificium, in hac Dei cultus est, de quo nunc mihi disserendum est; docendumque, in quibus operibus justitiam necesse sit contineri.

CAP. LIX.

Duas esse humanæ vitæ vias nec philosophis ignotum fuit, nec poëtis; sed eas utrique diverso modo induxerunt; philosophi alteram industriæ, alteram inertiæ esse voluerunt. Sed hoc minus recte, quod eas ad sola vitæ hujus commoda retulerunt. Melius poëtæ, qui alteram justorum, alteram impiorum esse dixerunt. Sed in eo peccant, quod eas non in hac vita, sed apud inferos esse aiunt. Nos utique rectius, qui alteram vitæ, alteram mortis, et

hic tamen esse has vias, dicimus. Sed illa dexterior, qua justi gradiuntur, non in Elysium fert, sed in cœlum; immortales enim fiunt. Sinisterior ad tartarum: æternis enim cruciatibus addicuntur injusti. Tenenda est igitur nobis justitiæ via, quæ ducit ad vitam. Primum autem justitiæ officium est, Deum agnoscere ut parentem, eumque metuere ut dominum, diligere ut patrem. Idem enim, qui nos genuit, qui vitali spiritu animavit, qui alit, qui salvos facit, habet in nos, non modo ut pater, verum etiam ut dominus, licentiam verberandi, et vitæ ac necis potestatem; unde illi ab homine duplex honos, id est, amor cum timore, debetur. Secundum justitiæ officium est, hominem agnoscere velut fratrem. Si enim nos idem Deus fecit, et universos ad justitiam vitamque æternam pari conditione generavit, fraterna utique necessitudine cohæremus; quam qui non agnoscit, injustus est. Sed origo hujus mali, quo societas inter se hominum, quo necessitudinis vinculum dissolutum est, ab ignoratione veri Dei nascitur. Qui enim fontem illum benignitatis ignorat, bonus esse nullo pacto potest. Inde est, quod ex eo tempore quo dii multi consecrari ab hominibus colique cœperunt, fugata, sicut poëtæ ferunt, justitia, direptum est omne fœdus, direpta societas juris (generis *Davis.* ex Div. Inst. V. 5.) humani. Tum sibi quisque consulens jus in viribus computare, nocere invicem, fraudibus aggredi, dolis circumscribere, commoda sua aliorum incommodis adaugere, non cognatis, non liberis, non parentibus parcere, ad necem hominum pocula temperare, obsidere cum ferro vias, maria infestare, libidini autem, quo furor duxerit, frœna laxare, nihil denique

sancti habere, quod non cupiditas infanda violaret. Quum hæc fierent, tum leges sibi homines condiderunt pro utilitate communi, ut se interim (*for.* invicem *Davis.*) tutos ab injuriis facerent. Sed metus legum non scelera comprimebat, sed licentiam submovebat. Poterant enim leges delicta punire, conscientiam punire non poterant. Itaque quæ ante palam fiebant, clam fieri cœperunt; circumscribi etiam jura: siquidem ipsi præsides legum, præmiis muneribusque corrupti, vel in remissionem malorum, vel perniciem bonorum sententias venditabant. His accedebant dissensiones, et bella, et mutuæ deprædationes, et oppressis legibus sæviendi potestas licenter assumta.

CAP. LX.

In hoc statu quum essent humanæ res, misertus est nostri Deus, revelavit se nobis et ostendit; ut in ipso religionem, fidem, castitatem, misericordiam disceremus; ut errore vitæ prioris abjecto, simul cum ipso Deo nosmetipsos, quos impietas dissociaverat, nosceremus, legemque divinam, quæ humana cum cœlestibus copulat, tradente ipso Domino, sumeremus: qua lege universi, quibus irretiti fuimus, errores cum vanis et impiis superstitionibus tollerentur. Quid igitur homini debeamus, eadem illa lex præscribit, quæ docet, quicquid homini præstiteris, Deo præstari. Sed radix justitiæ, et omne fundamentum æquitatis est illud, ut non facias, quod pati nolis, sed alterius animum de tuo metiaris. Si acerbum est injuriam ferre, et qui eam fecerit, videtur injustus; transfer in alterius personam, quod de te sentis, et in tuam, quod de altero

judicas, et intelliges tam te injuste facere, si alteri noceas, quam alterum, si tibi. Hæc si mente volvamus, innocentiam tenebimus, in qua justitia velut primo gradu insistit. Primum est enim non nocere, proximum prodesse. Et sicut in rudibus agris priusquam serere incipias, evulsis sentibus, et omnibus stirpium radicibus amputatis, arva purganda sunt: sic de nostris animis prius vitia detrahenda, et tunc demum virtutes inserendæ, de quibus seminatæ per verbum Dei fruges immortalitatis oriantur.

CAP. LXI.

Tres affectus, vel (ut ita dicam) tres furiæ sunt, quæ in animis hominum tantas perturbationes cient, et interdum cogunt ita delinquere, ut nec famæ, nec periculi sui respectum habere permittant: ira quæ vindictam cupit; avaritia quæ desiderat opes; libido quæ appetit voluptates. His vitiis ante omnia resistendum est, hæ stirpes eruendæ, ut virtutes inseri possint. Hos affectus Stoici amputandos, Peripatetici temperandos putant. Neutri eorum recte; quia neque in totum detrahi possunt, siquidem natura insiti certam habent magnamque rationem; neque diminui, quoniam si mala sunt, carendum est etiam temperatis et mediocribus; si bona, integris abutendum est. Nos vero neque detrahendos, neque minuendos esse dicimus. Non enim per se mala sunt, quæ Deus homini rationabiliter insevit: sed quum sint utique natura bona, quoniam ad tuendam vitam sunt attributa, male utendo fiunt mala; et sicut fortitudo, si pro patria dimicemus, bonum est; si contra patriam, malum: sic et affectus, si ad usus bonos habeas, virtutes

erunt: si ad malos, vitia dicentur. Ira igitur ad coërcitionem peccatorum, id est, ad regendam subjectorum disciplinam, data est, ut metus licentiam comprimat et compescat audaciam. Sed qui terminos ejus ignorant, irascuntur paribus, aut etiam potioribus. Inde ad immania facinora prosilitur: inde ad cædes, inde ad bella consurgitur. Cupiditas quoque ad desideranda et conquirenda vitæ necessaria tributa est. Sed qui nesciunt fines ejus, insatiabiliter opes congerere nituntur. Hinc venena, hinc circumscriptiones, hinc falsa testamenta, hinc omnia fraudum genera erupere. Libidinis autem affectus ad procreandos liberos insitus et innatus est, sed qui limites ejus in animo non tenent, utuntur eo ad solam voluptatem. Inde illiciti amores, inde adulteria et stupra, inde omnes corruptelæ oriuntur. Redigendi sunt ergo isti affectus intra fines suos, et in viam rectam dirigendi; in qua etiamsi sint vehementes, culpam tamen habere non possunt.

CAP. LXII.

Cohibenda est ira, quum patimur injuriam, ut et malum comprimatur, quod ex certamine impendet, et ut duas maximas virtutes innocentiam patientiamque teneamus. Avaritia frangatur, quum habemus, quod satis est. Quis enim furor est, in his coacervandis laborare, quæ aut latrocinio, aut proscriptione, aut morte ad alios necesse sit pervenire? Libido extra legitimum torum non evagetur, sed creandis liberis serviat. Appetentia enim nimia voluptatis et periculum parit et infamiam generat, et (quod est maxime cavendum) mortem adquirit æternam. Nihil est tam invisum Deo, quam mens

incesta, et animus impurus. Nec hac sola voluptate abstinendum sibi quis putet, quæ capitur ex fœminei corporis copulatione, sed et cæteris voluptatibus sensuum reliquorum; quia et ipsæ sunt vitiosæ, et ejusdem virtutis est eas contemnere. Oculorum voluptas percipitur ex rerum pulchritudine; aurium de vocibus canoris et suavioribus; narium de odore jucundo; saporis de cibis dulcibus; quibus omnibus virtus repugnare fortiter debet, ne his illecebris irretitus animus, a cœlestibus ad terrena, ab æternis ad temporalia, a vita immortali ad pœnam perpetuam deprimatur. In saporis et odoris voluptatibus hoc periculum est, quod trahere ad luxuriem possunt. Qui enim fuerit his deditus, aut non habebit ullam rem familiarem, aut, si habuerit, absumet, et aget postmodum vitam detestabilem. Qui autem rapitur auditu, (ut taceam de cantibus, qui sensus intimos ita sæpe deliniunt, ut etiam statum mentis furore perturbent,) compositis certe orationibus, numerosisque carminibus, aut argutis disputationibus ad impios cultus facile traducitur. Inde est quod scriptis cœlestibus, quia videntur incompta, non facile credunt, qui aut ipsi sunt diserti, aut diserta legere malunt. Non quærunt vera, sed dulcia: imo illis hæc videntur esse verissima, quæ auribus blandiuntur. Ita respuunt veritatem, dum sermonis suavitate capiuntur. Voluptas vero, quæ spectat ad visum, multiformis est. Nam quæ percipitur ex rerum pretiosarum pulchritudine, avaritiam concitat, quæ aliena esse debet a sapiente atque justo: quæ autem capitur de specie mulierum, in alteram rapit voluptatem, de qua jam superius locuti sumus.

CAP. LXIII.

Superest de spectaculis dicere, quæ quoniam potentiora sunt ad corrumpendos animos, vitanda sapientibus et cavenda sunt; tum quod ad celebrandos deorum honores inventa memorantur. Nam munerum editiones Saturni festa sunt: Scena Liberi Patris est: Ludi vero Circenses Neptuno dicati putantur: ut jam qui spectaculis interest, relicto Dei cultu, ad profanos ritus transiisse videatur. Sed ego de re malo dicere, quam de origine. Quid tam horribile, tam tetrum, quam hominis trucidatio? Ideo severissimis legibus vita nostra munitur, ideo bella execrabilia sunt. Invenit tamen consuetudo, quatenus homicidium sine bello ac sine legibus faciat, et hoc sibi voluptas quod scelus vindicavit. Quod si interesse homicidio, sceleris conscientia est, et eidem facinori spectator obstrictus est, cui et admissor; ergo et in his gladiatorum cædibus non minus cruore perfunditur, qui spectat, quam ille qui facit: nec potest esse immunis a sanguine, qui voluit effundi; aut videri non interfecisse, qui interfectori et favit et præmium postulavit. Quid scena? num sanctior? in qua comœdia de stupris et amoribus, tragœdia de incestis et parricidiis fabulatur. Histrionum etiam impudici gestus; quibus infames fœminas imitantur, libidines, quas saltando exprimunt, docent. Nec minus mimus corruptelarum disciplina est, in quo fiunt per imaginem, quæ pudenda sunt, ut fiant sine pudore, quæ vera sunt. Spectant hæc adolescentes, quorum lubrica ætas, quæ frænari ac regi debet, ad vitia et peccata his imaginibus eruditur. Circus vero innocentior existimatur; sed major hic furor est, siquidem mentes

spectantium tanta efferuntur insania, ut non modo in convitia, sed etiam in rixas nec non et prœlia et contentiones sæpe consurgant. Fugienda igitur omnia spectacula, ut tranquillum mentis statum tenere possimus. Renuntiandum noxiis voluptatibus, ne deleniti suavitate pestifera, in mortis plagas incidamus.

CAP. LXIV.

Placeat sola virtus, cujus merces immortalis est, quum vicerit voluptatem. Superatis autem affectibus, et perdomitis voluptatibus, facilis in comprimendis cæteris labor est ei, qui sit Dei veritatisque sectator. Non maledicet unquam, qui speravit (*for.* speraverit) a Deo benedictionem: non pejerabit, ne Deum ludibrio habeat; sed ne jurabit quidem, ne quando vel necessitate, vel consuetudine in perjurium cadat: nihil subdole, nihil dissimulanter loquetur; neque abnegabit, quod spoponderit, neque promittet, quod facere non possit: non invidebit cuiquam, qui se suoque contentus sit; nec detrahet, aut male alteri volet, in quem forsitan beneficia Dei proniora sunt; non furabitur, nec omnino quicquam concupiscet alienum; non dabit in usura pecuniam, (hoc est enim de alienis malis lucra captare,) nec tamen negabit, si qui sit quem necessitas coget mutuari. Non sit asper in filium neque in servum: meminerit, quod et ipse patrem habeat et dominum. Ita cum his agat, quemadmodum secum agi vellet. Munera superabundantia non accipiat a tenuioribus; nec enim justum est augeri patrimonia locupletum per damna miserorum. Vetus præceptum est, non occidere; quod non sic accipi debet, tanquam ju-

beamur ab homicidio tantum, quod etiam legibus publicis vindicatur, manus abstinere: sed hac jussione interposita, nec verbo licebit periculum mortis inferre, nec infantem necare aut exponere, nec seipsum voluntaria morte damnare. Item non adulterare; sed hoc præcepto non solum corrumpere alienum matrimonium prohibemur, quod etiam communi gentium jure damnatur, verum etiam prostitutis corporibus abstinere. Supra leges enim Dei lex est: ea quoque, quæ pro licitis habentur, vetat, ut justitiam consummet. Ejusdem legis est, falsum testimonium non dicere, quod et ipsum latius patet. Nam si falsum testimonium mendacio nocet ei, contra quem dicitur, et fallit eum apud quem dicitur; nunquam igitur mentiendum est, quia mendacium semper aut fallit aut nocet. Non est ergo vir justus, qui etiam sine noxa in otioso sermone mentitur. Huic vero nec adulari licet; perniciosa est enim ac deceptrix adulatio; sed ubique custodiet veritatem: quæ licet sit ad præsens insuavis, tamen, quum fructus ejus atque utilitas apparuerit, non odium pariet, (ut ait Poëta,) sed gratiam.

CAP. LXV.

Dixi de iis, quæ vetantur: dicam nunc breviter, quæ jubentur. Innocentiæ proxima est misericordia. Illa enim malum non facit, hæc bonum operatur: illa inchoat justitiam, hæc complet. Nam, cum imbecillior sit hominum natura quam cæterarum animantium, quas Deus et instructas ad inferendam et munitas ad vim repellendam figuravit, affectum nobis misericordiæ dedit; ut omne præsidium vitæ nostræ in mutuis auxiliis poneremus. Si enim ficti

ab uno Deo, et orti ab uno homine, consanguinitatis jure sociamur; omnem igitur hominem diligere debemus. Itaque non tantum inferre injuriam non oportet, sed ne illatam quidem vindicare, ut sit in nobis perfecta innocentia. Et ideo jubet nos Deus etiam pro inimicis precem facere semper. Ergo animal commune atque consors esse debemus, ut nos invicem præstandis et accipiendis auxiliis muniamus. Multis enim casibus et incommodis fragilitas nostra subjecta est. Spera et tibi accidere posse, quod alteri videas accidisse. Ita demum excitaberis ad opem ferendam, si sumpseris ejus animum, qui opem tuam in malis constitutus implorat. Si quis victu indiget, impertiamus; si quis nudus occurret (*for.* occurrit *Davis.*), vestiamus; si quis a potentiore injuriam sustinet, eruamus. Pateat domicilium nostrum peregrinis vel indigentibus tecto. Pupillis defensio, viduis tutela nostra non desit. Redimere ab hoste captivos magnum misericordiæ opus est; ægros item pauperes visere atque refovere. Inopes aut advenæ si obierint, non patiamur insepultos jacere. Hæc sunt opera, hæc officia misericordiæ, quæ si quis obierit, verum et acceptum sacrificium Deo immolabit. Hæc litabilior victima est apud Deum, qui non pecudis sanguine, sed hominis pietate placatur, quem Deus, quia justus est, suamet ipsum lege, sua et conditione prosequitur; miseretur ejus, quem viderit misericordem; inexorabilis est ei, quem precantibus cernit immitem. Ergo, ut hæc omnia, quæ Deo placent, facere possimus, contemnenda est pecunia, et ad cœlestes transferenda thesauros, ubi nec fur effodiat, nec rubigo consumat (Mat. v. 19, 20.) nec

tyrannus eripiat, sed nobis ad æternam opulentiam, Deo custode, servetur.

CAP. LXVI.

Fides quoque magna justitiæ pars est: quæ maxime a nobis, qui nomen fidei gerimus, conservanda est, præcipue in religione, quia Deus prior est et potior quam homo. Et si est gloriosum pro amicis, pro parentibus, pro liberis, id est, pro homine suscipere mortem, et qui hoc fecerit, diuturnam memoriam laudemque consequitur; quanto magis pro Deo, qui potest æternam vitam pro temporali morte præstare? Itaque quum inciderit ejusmodi necessitas, ut desciscere a Deo, atque ad ritus gentium transire cogamur, nullus nos metus, nullus terror inflectat, quo minus traditam nobis fidem custodiamus. Deus sit ante oculos, sit in corde, cujus interno auxilio dolorem viscerum, et adhibita corpori tormenta superemus. Nihil tunc aliud quam vitæ immortalis præmia cogitemus. Ita facile, etsi dissipandi artus fuerint, tolerabimus universa, quæ in nos tyrannicæ crudelitatis amentia molietur. Postremo ipsam mortem non inviti, aut timidi, sed libentes, et interriti subire nitamur, cum sciamus quali apud Deum gloria simus functuri (*al.* futuri *for.* fruituri *Davis.*); triumphato sæculo ad promissa venientes, quibus bonis, quanta beatitudine brevia hæc pœnarum mala et hujus vitæ damna pensemus. Quod si facultas hujus gloriæ deerit, habebit fides etiam in pace mercedem. Teneatur ergo in omnibus vitæ officiis; teneatur in matrimonio: non enim satis est, si aut alieno toro, aut lupanari abstineas. Qui habet conjugem, nihil quærat extrin-

secus, sed contentus ea sola, casti et inviolati cubilis sacramenta custodiat. Est enim Deo et incestus, qui abjecto jugo, vel in liberam, vel in servam peregrina voluptate luxuriat. Sed sicut fœmina castitatis vinculis obligata est, ne aliud concupiscat; ita vir eadem lege teneatur (*for.* tenetur *Davis.*), quoniam Deus virum et uxorem unius corporis compage solidavit. Ideo præcepit, non dimitti uxorem, nisi crimine adulterii revictam: ut nunquam conjugalis fœderis vinculum, nisi quod perfidia ruperit, resolvatur. Illud quoque ad consummandam pudicitiam jungitur, ut non modo peccatum absit, verum etiam cogitatio: pollui enim mentem quamvis inani cupiditate; itaque justum hominem, quod sit secus, nec facere oportere, nec velle. Purganda est igitur conscientia, quam Deus pervidet, qui falli non potest. Emaculetur omni labe pectus, ut templum Dei esse possit, quod non auri, nec eboris nitor, sed fidei et castitatis fulgor illustrat.

CAP. LXVII.

Sed enim hæc omnia difficilia sunt homini, nec patitur conditio fragilitatis naturæ, esse quenquam sine macula. Ultimum ergo remedium illud est, ut confugiamus ad pœnitentiam, quæ non minimum locum inter virtutes habet, quia sui correctio est; ut, quum forte aut re aut verbo lapsi fuerimus, statim resipiscamus, ac nos deliquisse fateamur, oremusque a Deo veniam, quam pro sua misericordia non negabit, nisi perseverantibus in errore. Magnum est pœnitentiæ auxilium, magnum solatium. Illa est vulnerum peccatorumque sanatio: illa spes, illa portus salutis; quam qui tollit, viam vitæ sibi

amputat: quia nemo esse tam justus potest, ut nunquam sit ei pœnitentia necessaria. Nos vero etiamsi nullum sit peccatum, confiteri tamen debemus Deo, et pro delictis nostris identidem deprecari; gratias agere etiam in malis. Hoc semper obsequium Domino deferamus. Humilitas enim chara et amabilis Deo est; qui quum magis suscipiat peccatorem confitentem, quam justum superbum; quanto magis justum suscipiet confitentem, eumque in regnis cœlestibus faciet pro humilitate sublimem. Hæc sunt quæ debet cultor Dei exhibere, hæ sunt victimæ, hoc sacrificium placabile: hic verus est cultus, quum homo mentis suæ pignora in aram Dei confert. Summa illa majestas hoc cultore lætatur: hunc ut filium suscipit, eique idoneum præmium immortalitatis impertit; de qua nunc mihi disserendum est, et arguenda persuasio eorum, qui extingui animas cum corporibus arbitrantur. Qui quia nec Deum sciebant, nec arcanum mundi perspicere poterant, ne hominis quidem animæque rationem comprehenderunt. Quomodo enim possent sequentia pervidere, qui summam non tenebant? Negantes igitur esse ullam providentiam, utique Deum, qui fons et caput rerum est, negaverunt. Sequebatur ut ea quæ sunt, aut semper fuisse dicerent, aut sua sponte esse nata, aut minutorum seminum conglobatione concreta. Semper fuisse non potest, quod et est et visui subjacet; ipsum enim esse sine aliquo initio non potest. Sua sponte autem nihil nasci potest, quia nulla est sine generante natura. Semina vero principalia quomodo esse potuerunt, quum et semina ex rebus oriantur, et vicissim res ex seminibus? Nullum igitur semen est, quod originem non habeat.

Sic factum est, ut, quum putarent mundum nulla providentia generatum, ne hominem quidem putarint aliqua ratione generari. Quod si nulla esset in fingendo homine ratio versata, immortalem igitur animam esse non posse. Alii vero ex adverso et Deum esse unum, et ab eo mundum factum, et hominum causa factum, et animas esse immortales existimaverunt. Sed quum vera sentirent, hujus tamen divini operis atque consilii, nec causas, nec rationes, nec exitus perspexerunt, ut omne veritatis arcanum consummarent, atque aliquo veluti fine concluderent. Sed quod illi facere non potuerunt, quia veritatem perpetuo non tenebant; nobis faciendum est, qui eam cognovimus, Deo adnuntiante.

CAP. LXVIII.

Consideremus igitur, quæ ratio fuerit hujus tanti tamque immensi operis fabricandi. Fecit Deus mundum, sicut Plato existimavit, sed cur fecerit, non ostendit. *Quia bonus*, inquit, *et invidens nulli, fecit quæ bona sunt.* Atqui videmus in rerum natura et bona esse et mala. Potest ergo existere perversus aliquis, qualis fuerit ἄθεος ille Theodorus, et Platoni respondere: *Immo quia malus est, fecit quæ mala sunt.* Quomodo illum redarguet? Si quæ bona sunt, Deus fecit: unde igitur tanta mala eruperunt, quæ plerumque etiam prævalent bonis? *In materia*, inquit, *continebantur.* Si mala, ergo et bona; ut aut nihil fecerit Deus; aut si bona tantum fecit, æterniora sunt (*for.* sint *Davis.*) mala, quæ facta non sunt, quam bona, quæ habuerunt exordium. Finem igitur habebunt quæ aliquando cœperunt, et permanebunt, quæ semper fuerunt. Mala ergo potiora

sunt. Si autem potiora esse non possunt, ne æterniora quidem possunt. Ergo aut utraque semper fuerunt, et Deus otiosus: aut utraque ex uno fonte fluxerunt. Est enim convenientius, ut Deus omnia fecerit potius quam nihil. Ergo secundum sententiam Platonis idem Deus et bonus est, quia bona fecit; et malus, quia mala. Quod si fieri non potest, apparet non ideo factum esse a Deo mundum, quia bonum est mundus; omnia enim complexus est bona et mala: nec fit propter se quicquam, sed propter aliud. Domus enim ædificatur non ad hoc solum, ut sit domus, sed ut suscipiat et tueatur habitantem. Item navis fabricatur, non ut navis videatur tantum, sed ut in ea possint homines navigare. Vasa item fiunt, non ut vasa sint solum, sed ut capiant, quæ sunt usui necessaria. Sic et mundum Deus ad usum aliquem fecerit necesse est. Stoici aiunt hominum causa factum: et recte. Homines enim fruuntur his omnibus bonis, quæ mundus in se continet. Sed ipsi homines cur facti sint, aut quid in illis utilitatis habeat fabricatrix illa rerum providentia, non explicant. Immortales esse animas idem Plato affirmat: sed cur aut quomodo, aut quando, aut per quem immortalitatem assequantur, aut quod sit omnino tantum illud mysterium, cur ii, qui sunt immortales futuri, prius mortales nascantur, deinde decurso temporalis vitæ spatio, atque abjectis fragilium corporum exuviis, ad æternam illam beatitudinem transferantur, non comprehendit. Denique nec judicium Dei, nec discrimen justi et injusti explicavit: sed (*for.* sed quum *conj. Pfaffius*) animas, quæ se sceleribus immerserint, hactenus condemnari putavit, ut in pecudibus

renascantur, et ita peccatorum suorum luere pœnas, donec rursus ad figuras hominum revertantur, et hoc fieri semper, nec esse finem transmeandi: ludum mihi nescio quem inducit, somnio similem, cui nec ratio ulla, nec Dei gubernatio, nec consilium aliquod inesse videatur.

CAP. LXIX.

Dicam nunc quæ sit illa summa, quam ne ii quidem, qui vera dixerunt, collatis in unum causis atque rationibus, connectere potuerunt. Factus a Deo mundus, ut homines nascerentur: nascuntur autem homines, ut Deum patrem agnoscant, in quo est sapientia; agnoscunt, ut colant, in quo est justitia; colunt, ut mercedem immortalitatis accipiant; accipiunt immortalitatem, ut in æternum Deo serviant. Videsne, quemadmodum sibi connexa sint et prima cum mediis, et media cum extremis? Inspiciamus singula, et videamus utrumne illis ratio subsistat. Fecit Deus mundum propter hominem. Hoc qui non pervidet, non multum distat a pecude. Quis cœlum suspicit nisi homo? quis solem? quis astra? quis omnia Dei opera miratur, nisi homo? Quis colit terram? quis ex ea fructum capit? Quis navigat mare? Quis pisces, quis volatilia, quis quadrupedes, habet in potestate nisi homo? Cuncta igitur propter hominem Deus fecit: quia usui hominis cuncta cessere. Viderunt hoc philosophi, sed illud, quod sequitur, non viderunt, quod ipsum hominem propter se fecerit. Erat enim consequens, et pium, et necessarium, ut, quum hominis causa tanta opera molitus sit, quum tantum illi honoris, tantum dederit potestatis, ut dominetur mundo, homo agnos-

ceret Deum, tantorum beneficiorum auctorem, qui et ipsum fecit mundum propter ipsum, eique cultum et honorem debitum redderet. Hic Plato aberravit: hic perdidit, quam primum arripuerat, veritatem, quum de cultu ejus Dei, quem conditorem rerum ac parentem fatebatur, obticuit; nec intellexit hominem Deo pietatis vinculis esse religatum, unde ipsa religio nominatur, et hoc esse solum, propter quod animæ immortales fiant. Sensit tamen æternas esse: sed non per gradus ad eam sententiam descendit; amputatis enim mediis, incidit potius in veritatem, quasi per abruptum aliquod præcipitium: nec ulterius progressus est, quoniam casu, non ratione, verum invenerat. Colendus est igitur Deus, ut per religionem, quæ eadem justitia est, accipiat homo a Deo immortalitatem, nec est ullum aliud præmium piæ mentis: quæ, si est invisibilis, non potest ab invisibili Deo, nisi invisibili mercede donari.

CAP. LXX.

Plurimis vero argumentis colligi potest æternas esse animas. Plato ait, quod per seipsum semper movetur, neque principium motus habet, etiam finem non habere; animum autem hominis per se semper moveri, qui, quia sit ad cogitandum mobilis, ad inveniendum solers, ad percipiendum facilis, ad discendum capax, et quia præterita teneat, præsentia comprehendat, futura prospiciat, multarumque rerum et artium scientiam complectatur, immortalem esse; siquidem nihil habeat in se terreni ponderis labe concretum. Præterea ex virtute ac voluptate intelligitur æternitas animæ. Voluptas omnibus est communis animalibus, virtus solius est hominis;

illa vitiosa est, hæc honesta; illa secundum naturam, hæc adversa naturæ, nisi anima immortalis est. Virtus enim pro fide, pro justitia, nec egestatem timet, nec exilium metuit, nec carcerem perhorrescit, nec dolorem reformidat, nec mortem recusat; quæ quia naturæ contraria sunt, aut stultitia est virtus, si et commoda impedit et vitæ nocet: aut si stultitia non est, ergo anima immortalis est, et ideo præsentia bona contemnit, quia sunt alia potiora, quæ post dissolutionem corporis assequatur. Illud etiam maximum argumentum immortalitatis, quod Deum solus homo agnoscit. In mutis nulla suspicio religionis est, quia terrena sunt, in terramque prostrata. Homo ideo rectus aspicit cœlum, ut Deum quærat. Non potest igitur non esse immortalis, qui immortalem desiderat. Non potest esse solubilis, qui cum Deo et vultu et mente communis est. Denique cœlesti elemento, quod est ignis, homo solus utitur. Si enim lux per ignem, vita per lucem; apparet eum, qui usum ignis habeat, non esse mortalem; quoniam id illi proximum, id familiare est, sine quo non potest nec lux nec vita constare. Sed quid argumentis colligimus æternas esse animas, quum habeamus testimonia divina? Id enim sacræ literæ ac voces prophetarum docent. Quod si cui parum videtur, legat carmina Sibyllarum, Apollinis quoque Milesii responsa consideret; ut intelligat delirasse Democritum, et Epicurum, et Dicæarchum, qui soli omnium mortalium, quod est evidens, negaverunt. Confirmata immortalitate, superest docere, a quo, et quibus, et quomodo, et quando tribuatur? Quum certa et constituta divinitus tempora compleri cœperint, in-

teritum et consummationem fieri necesse est, ut innovetur a Deo mundus. Id vero tempus in proximo est, quantum de numero annorum, deque signis, quæ prædicta sunt a prophetis, colligi potest. Sed quum sint innumerabilia, quæ de fine sæculi, et conclusione temporum dicta sunt, ea ipsa quæ dicuntur, nuda ponenda sunt, quoniam, ut testimoniis utamur, immensum est. Si quis illa desiderat, aut nobis minus credit, adeat ad ipsum sacrarium cœlestium litterarum; quarum fide instructus errasse philosophos sentiat, qui aut æternum esse hunc mundum, aut infinita esse annorum millia putaverunt, ex quo fuerit instructus. Nondum enim sex millia completa sunt; quo numero consummato, tunc demum malum omne tolletur, ut regnet sola justitia. Quod quatenus eventurum sit, paucis explicabo.

CAP. LXXI.

Hæc autem a prophetis, sed et vatibus futura dicuntur. Quum cœperit mundo finis ultimus propinquare, malitia invalescet, omnia vitiorum et fraudum genera crebrescent; justitia interibit; fides, pax, misericordia, pudor, veritas non erit; vis et audacia prævalebit; nemo quicquam habebit nisi manu partum, manuque defensum. Si qui erunt boni, prædæ ac ludibrio habebuntur. Nemo pietatem parentibus exhibebit, nemo infantis aut senis miserebitur, avaritia et libido universa corrumpet. Erunt cædes et sanguinis effusiones. Erunt bella non modo externa et finitima, verum etiam intestina. Civitates inter se belligerabunt, omnis sexus et omnis ætas arma tractabit. Non imperii dignitas conservabitur, non militiæ disciplina; sed more latrocinii

deprædatio et vastitas fiet. Regnum multiplicabitur, et decem viri occupabunt orbem, partientur, devorabunt; et existet alius longe potentior ac nequior, qui, tribus ex eo numero deletis, Asiam possidebit, et cæteris in potestatem suam redactis et adscitis vexabit omnem terram. Novas leges statuet, veteres abrogabit; rempublicam suam faciet; nomen imperii sedemque mutabit. Tunc erit tempus infandum et execrabile, quo nemini libeat vivere. Denique in eum statum res cadet, ut vivos lamentatio, mortuos gratulatio sequatur. Civitates et oppida interibunt, modo ferro, modo igni, modo terræ motibus crebris, modo aquarum inundatione, modo pestilentia et fame. Terra nihil feret, aut frigoribus nimiis, aut caloribus sterilis. Aqua omnis partim mutabitur in cruorem, partim amaritudine vitiabitur; ut nihil sit nec ad cibos utile, nec ad potum salubre. His malis accedent etiam prodigia de cœlo, ne quid desit hominibus ad timorem. Cometæ crebro apparebunt. Sol perpetuo pallore fuscabitur. Luna sanguine inficietur, nec amissæ lucis damna reparabit. Stellæ omnes decident, nec temporibus sua ratio constabit, hyeme atque æstate confusis. Tunc et annus, et mensis, et dies breviabitur. Et hanc esse mundi senectutem ac defectionem Trismegistus elocutus est. Quæ cum evenerint, adesse tempus sciendum est, quo Deus ad commutandum sæculum revertatur. Inter hæc autem mala surget rex impius, non modo generi hominum, sed etiam Deo inimicus. Hic reliquias illius prioris tyranni conteret, cruciabit, vexabit, interimet. Tunc erunt lachrymæ juges, luctus et gemitus perpetes, et ad Deum cassæ preces: nulla requies a formidine, nec

somnus ad requiem. Dies cladem, nox metum semper augebit. Sic orbis terrarum pene ad solitudinem, certe ad raritatem hominum redigetur. Tunc et impius justos homines, ac dicatos Deo persequetur, et se coli jubebit ut Deum. Se enim dicet esse Christum, cujus erit adversarius. Ut credi ei possit, accipiet potestatem mirabilia faciendi, ut ignis descendat a cœlo, ut sol resistat a cursu suo, ut imago, quam posuerit, loquatur. Quibus prodigiis illiciet multos, ut adorent eum, signumque ejus in manu aut fronte suscipiant. Et qui non adoraverit, signumque susceperit, exquisitis cruciatibus morietur. Ita fere duas partes exterminabit, tertia in desertas solitudines fugiet. Sed ille vecors, ira implacabili furens, adducet exercitum, et obsidebit montem, quo justi confugerint. Qui quum se viderint circumsessos, implorabunt auxilium Dei voce magna, et exaudiet eos, et mittet eis liberatorem.

CAP. LXXII.

Tunc cœlum intempesta nocte patefiet, et descendet Christus in virtute magna, et anteibit eum claritas ignea, et vis inæstimabilis angelorum; et extinguetur omnis illa multitudo impiorum, et torrentes sanguinis current; et ipse ductor effugiet, atque exercitu sæpe reparato, quartum prælium faciet, quo captus cum cæteris omnibus tyrannis, tradetur exustioni. Sed et ipse dæmonum princeps, auctor et machinator malorum, catenis alligatus, custodiæ dabitur; ut pacem mundus accipiat, et vexata tot sæculis terra requiescat. Pace igitur parta, compressoque omni malo, Rex ille justus et victor, judicium magnum de vivis et mortuis faciet super

terram; et viventibus quidem justis tradet in servitium gentes universas, mortuos autem ad æternam vitam suscitabit, et in terra cum iis ipse regnabit, et condet sanctam civitatem, et erit hoc regnum justorum mille annis. Per idem tempus stellæ candidiores erunt, et claritas solis augebitur, et luna non patietur diminutionem. Tunc descendet a Deo pluvia benedictionis matutina et vespertina: et omnem frugem terra sine labore hominum procreabit. Stillabunt mella de rupibus; lactis et vini fontes exuberabunt; bestiæ deposita feritate mansuescent; lupus inter pecudes errabit innoxius; vitulus cum leone pascetur; columba cum accipitre congregabitur; serpens virus non habebit; nullum animal vivet ex sanguine: omnibus enim Deus copiosum atque innocentem victum ministrabit. Peractis vero mille annis, ac resoluto dæmonum principe, rebellabunt gentes adversus justos, et veniet innumerabilis multitudo ad expugnandam sanctorum civitatem. Tunc fiet ultimum judicium Dei adversus gentes. Concutiet enim a fundamentis suis terram, et corruent civitates, et pluet super impios ignem cum sulphure et grandine, et ardebunt, et se invicem trucidabunt. Justi vero sub terra paulisper latebunt, donec perditio gentium fiat, et exibunt post diem tertium, et videbunt campos cadaveribus opertos. Tunc fiet terræ motus, et scindentur montes, et subsident valles in altitudinem profundam, et congerentur in eam corpora mortuorum, et vocabitur nomen ejus Polyandrium. Post hæc renovabit Deus mundum, et transformabit justos in figuras angelorum; ut immortalitatis veste donati, serviant Deo in sempiternum. Et hoc erit regnum Dei, quod finem

non habebit. Tunc et impii resurgent, non ad vitam, sed ad pœnam. Eos quoque, secunda resurrectione facta, Deus excitabit, ut ad perpetua tormenta damnati, et æternis ignibus traditi, merita pro sceleribus suis supplicia persolvant.

EPILOGUS.

Quare quum hæc omnia vera et certa sint, prophetarum omnium consonanti adnuntiatione prædicta, quum eadem Trismegistus, eadem Hystaspes, eadem Sibyllæ cecinerint, dubitari non potest, quin spes omnis vitæ ac salutis in sola Dei religione sit posita. Itaque nisi homo Christum susceperit, quem Deus ad liberationem misit atque missurus est; nisi summum Deum Christum (*al.* Deum per eum) cognoverit; nisi mandata ejus legemque servaverit, in eas incidet pœnas, de quibus locuti sumus. Proinde fragilia contemnenda sunt, ut solida consequamur; spernenda terrena, ut cœlestibus honoremur; temporalia fugienda, ut ad æterna veniamus. Erudiat se quisque ad justitiam, reformet ad continentiam, præparet ad agonem, instruat ad virtutem, ut, si forte adversarius indixerit bellum, nulla vi, nullo terrore, nullis cruciatibus a recto et bono depellatur. Non se substernat insensibilibus figmentis, sed verum et solum Deum rectus agnoscat; abjiciat voluptates, quarum illecebris anima sublimis deprimitur ad terram; teneat innocentiam; prosit quamplurimis; incorruptibiles sibi thesauros bonis operibus acquirat, ut possit, Deo judice, pro virtutis suæ meritis, vel coronam fidei, vel præmium immortalitatis adipisci.

NOVÆ LECTIONES &c.

Lectiones in editionem alteram nunc receptæ, necnon siquæ sunt additæ Conjecturæ in eadem; hic quidem collectæ, ut prioris editionis exempla emendentur.

In S. Polycarpi Epistola.

P. 10. prioris editionis, lin. 12. Post τὰς ὀσφύας nunc additum est ὑμῶν. P. 11. l. 9. Μνημονεύοντες nunc positum est pro μνημονεύσαντες. l. 12. μετρεῖτε pro μετρῆτε. P. 13. l. 1. Deletum est (*fortasse* ἡμῶν *Junius*). l. 2. Parenthesi inclusa sunt, στεργούσας——ἐγκρατείᾳ. l. 9. θυσιαστήριον pro θυσιαστήρια. l. 16. Deletum est (*for.* τῇ δικαιοσύνῃ). l. 17. δίλογοι pro δίγλωσσοι. P. 14. l. 2. ἐγένετο pro ἐγίνετο. l. 6. συμβασιλεύσομεν pro συμβασιλεύσωμεν. l. 10. τὸ ἀνακόπτεσθαι ἀπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ pro τὸ ἀνακύπτεσθαι ἀπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν ἐν τῷ κόσμῳ. P. 15. l. 3. Positum est ad oram pag. Rom. xii. 17. pro 1 Cor. viii. P. 16. l. 9. ἀπολείποντες pro ἀπολιπόντες. P. 18. l. 8. Additum est *Domini* post mansuetudinem. Ad imam pag. post *Usserius* additum est, In Polycarpi quoque MSto Florentino voces ὑπὸ τοῦ extant. P. 19. Ad imam pag. additum est, Lege nobis. *Smith.* Habent Græca ἡμῖν.

In Fragmento Epistolæ S. Irenæi ad Florinum.

P. 33. l. 1. Deletum est κατά.

S. Hippolyti Contra Hæresim Noeti.

P. 47. l. 8. Post *εἰ γὰρ* additum est (*for.* *εἴ γε*). P. 49. l. 3. Post *ἐκεῖνοί τε* additum est (*for.* *ἐκεῖνοι γε*.). P. 55. l. 12, Post *πάντων* additum est (*for.* *καὶ εἰ π.*). deleto post *παντοκράτωρ* (*for.* *καὶ εἰ τ.*) P. 58. l. 2. Post *ἐπερωτᾷν* positum est (*for.* *ἐπερωτῶντα*). P. 59. l. 17. Post *τριχῆς* positum est (*for.* *τριχῶς*). P. 63. l. 5. Post *λέγειν* additum est (*for.* *λέγοντες*). l. 7. Deletum est (*for.* *δόματα*). P. 66. l. 5. Post *Ὁ γὰρ* additum est (*for.* *Ὅ γε*). P. 67. l. 8. Post *ἀλληγορεῖ* deletum est (*for.* *ἀλλ'*——vid. notam) et post *οὕτως γὰρ* positum est (*for.* *ἀλλ' ἀλληγορεῖ. Οὐκ ἀλληγορεῖ, οὗτος γὰρ* vid. notam). P. 68. l. 19. Post *κοινὸν ὄνομα τῆς εἰς ἀνθρώπους φιλοστοργίας* additum est (*for.* *κοινὸν ὄνομα τῇ εἰς ἀνθρώπους φιλοστοργίᾳ*). P. 71. l. 6. Post *ἅγιον* insertum est, (Addendum est post *Turriani interpr.* *ἵνα φοβήσῃ*). P. 73. l. ult. Post *ὡς* positum est (*for.* *ὤν*).

In Tertulliani De Oratione.

P. 98. l. 20. Additum est *vel* ante venerationem, deletum vero post aut (*for.* et). P. 99. l. 14. proditum fuerat pro proditum est. l. 22. alius pro aliud. P. 101. l. 18. Addita est præpositio *in* ante seculo. l. 23. Deletum est (*Heb.* iv. 11.). P. 104. l. 29. Deletum est post jus est (*for.* justorum), et additum post accidentium (*for.* accedentium *Latinus Latinius*). P. 106. Additum est post adæquant (*for.* nos adæquant). P. 107. l. 27. l. 21. Deletum est post orationis (*for.* orationi), insertum vero (Apoc. viii. 3, 4). P. 111. l. 16. Additum est post virginitati (*for.* virginitate). P. 113. l. 9. Deletum est post etiam (*for.* et jam). l. 10. Additum est post negare non possunt (*for.* negare poscunt.). P. 114. l. 15. Apud Paulum (*for.* aut a Paulo *Muratorius*). P. 115. l. 11. Substitutum est post advenam (*for.* subaudiend. adverte) pro (*for.* adverte). P. 116. l. 22. Correxeram avertit pro advertit. P. 117. l. 8. Post regit (*for.* dirigit). l. 18. Additum est post otiosi (*for.* otiosæ *Muratorius*).

In Tertulliani Libro De Præscriptione Hæreticorum.

P. 123. l. 26. Nunc verba sic interpunxi, versipellem, in sententiis coactam, in conjecturis duram, in argumentis operariam contentionum. P. 127. l. 18. Post et velim, (sic, non *velint*,) additum est (subaudiendum videtur, dicere). P. 128. l. 12. Additum est ad oram pag. vel potius *Rom.*

xvi. 17. l. 23. strui pro instrui. P. 132. l. 7. Additum est post diversa (*for.* a diversa). l. 12. Additum est post proinde (*for.* perinde). P. 134. l. 9. accepit pro suscepit. l. 24. Post qua rursus additum est (*for.* qua susum jusum *Rigalt.* vid. not.). P. 137. l. 37. non tamen pro sed non. l. penult. Post tam idoneum additum est (*alii* tacitum, *for.* legendum, tam tacitum, idoneum. vid. notam). P. 140. l. 25. Deletum est (*for.* nullis), servata reliqua conjectura. P. 142. l. 26. Deletum est *qui*. P. 148. l. 8. martyrium pro martyrio. P. 149. l. 8. Post fideicommiserunt additum est, *sicut adjuraverunt*. l. 23. Post ei, additum est. *quod esset*. l. 26. Post antequam positum est (*for.* antiquum *Junius*) pro (*for.* ante quas). P. 151. l. 10. initiat pro memini. l. 24. (*aliter*) pro (*for.*). P. 153. l. 5. Post Moysi additum est in Corrigendis, (*for.* Moysis). Ibid. in Creatorem pro Creatorem.

In Libello Adversus Omnes Hæreticos.

P. 157. l. 21. Post dæmone se oberrante additum est (*for.* æone a se aberrante). P. 158. l. 8. Additum est post luminis, non post instituere, (*for.* delend. angelos). Ibid. l. ult. Additum est post seditiones, frequenter et bella concutere (*for.* seditione res frequenter et bello concutere). P. 159. l. 7. confiteatur (*for.* conficiatur). l. 16. quosdam turpitudinis notos (*for.* quasdam turpitudinis notas *Semler.*). l. ult. Additum est post imitatur (*for.* intimat). P. 162. l. 8. Additum est post Cham (*alii* Cain). l. 25. Additum post tentata (*for.* attentata). P. 167. l. 5. Substitutum est post legem esse (*alii* etiam pro esse, *for.* legem et jam esse, vid notam). P. 167. l. 3. Additum est post sed (*an* et?). l. 21. peculiarem et suam. P. 168. l. 18. Additum est post eo (*for.* et scribendum).

In Firmiliani Epistola ad S. Cyprianum.

P. 221. l. 12. In una pro in ipsa. P. 225. l. 29. Deletum est ad ante alterutrum. P. 226. l. 29. Fortasse et pro nec reponendum. P. 228. l. 10. Additum est post invocationem suam (*for.* invocatione sua.) l. 25. ut et per Cappadociam. P. 229. l. 10. admirabilia pro mirabilia. P. 231. l. 3. Additum est post induit (*for.* non ducit, vid. notam). l. 14. Neque enim multæ sunt sponsæ. P. 232. l. 29. nos pro vos. P. 234. l. 7. confitetur pro profitetur. l. 22. Sed in multum. P. 237. l. 6. Deletum est cum.

l. 31. venerit pro advenerit. P. 239. l. ult. Additum est post ut (*for.* aut). P. 240. l. 11. Quæ omnia pro Qui omnia. l. 14. Post omnibus nobis, cum universis qui, additum est (*for.* omnibus vobiscum, universis qui).

In S. Cypriani De Idolorum Vanitate Libro.

P. 258. l. 11. Post ita additum est esse. P. 259. l. 6. Deletum est, et Medi. l. 32. Stultum et prodigum (*for.* proditum) vulgus inducit. P. 260. l. 8. Additum est post veros (*for.* servos). P. 261. l. 20. Nec hîc pro nec hoc. l. 27. Deletum est (*for.* censu *Anon.*). P. 263. l. 20. Suppletum quod errore omissum erat, Jesus *post* Christus.

In S. Cypriani De Mortalitate Libro.

P. 266. l. 13. Positum est post parvis, non post magna, incisum. P. 267. l. 9. Securitas pro lætitia. l. 20. Additum est post invitat (*for.* irritat). P. 272. l. 14. Deletum est Navis ante Gubernator. P. 273. l. 20. Oportet pro est. P. 274. l. 18. Substitutum est post et temporis (*for.* et terroribus) pro (*for.* delendum et). P. 278. l. 18. Si fidem verbis et promissis ejus habemus, et non morimur, pro fidem——habeamus non morituri. l. 26. Reformari pro transformari. P. 282. l. 2. Deletum est possimus.

In S. Cypriani Libro De Opere et Eleemosynis.

P. 286. l. 6. Additum est *dicet* post *loqueris*. P. 293. l. 26. Deletum est et ante Dominicum, posita nota interrogandi post sumis. P. 304. l. ult. reditus pro redditus.

In S. Cypriani Libro De Zelo et Livore.

P. 305. l. 8. Additum est post provocat (*for.* provocat ad petulantiam. l. 6. Additum est post petulantiam (*for.* violentiam vid. not.). P. 307. l. 9. miti lenitate pro mitem, lenitate. P. 316. l. 2. laborabis pro labores. l. 19. Reductum est cœlesti post nativitate.

In Nicæni Concilii Symbolo et Canonibus.

P. 352. l. 5. homousion pro homoousion. P. 354. l. 17. Francisco pro Petro. P. 359. col. 2. l. 6. Additum est post civitatibus, sive castellis (vid. Edit. Paris. an. 1687.)

In Concilii CPolitani Canonibus et Symbolo.

P. 378. l. 4. Addendum est post κανονικοῖς ἡμῶν (*for.* κοι-

νωνικοῖς ἡμῖν *Harduinus*) vid. not. P. 379. l. 8. Additum est post αὐτοῖς (*for.* αὐτοῖς). P. 380. l. 5. Substitutum est καὶ καθερωτέρους (vid. notam), pro καὶ ἀριστέρους (scribitur καὶ ἀρίστους). P. 397. col. 2. l. 3. longe pro longo.

In Ephesini Concilii Canonibus.

P. 392. l. 12. παραπλασθὲν pro πλασθέν. P. 393. l. 6. ἢ γοῦν pro ἤγουν. P. 394. l. 13. Deleta sunt (*for.* huc transferenda——ποιησάμενοι).

In Chalcedonensis Concilii Canonibus.

P. 402. l. 16. πραγμάτων ἐπεισάγειν pro πράγματα ἢ ἐπεισάγειν. P. 406. col. 2. l. 2. Addend. post continebunt (*for.* contineri). P. 407. l. 2. κατὰ τὸ αὐτὸ positum est post πόλεων non post ἐκκλησίαις. P. 409. col. 2. l. 8. Additum est post orthodoxe (*for.* orthodoxo). P. 413. col. 1. l. 3. Additum est post placuit, et susceptum et suscip. P. 415. l. 11. Ἐπειδήπερ pro Ἐπειδή. P. 420. l. 10. Additum est τοὺς ante Αἰγύπτου. P. 421. l. 14. Additum est ἐπισκόπου post ὁσιωτάτου.

In Definitione Fidei Chalcedonensis Concilii.

P. 422. ad imam pag. Additum est τῆς ante πίστεως. P. 424. l. 2. τὰς κενοφωνίας. Sic utraque edit. sed fortasse legendum καινοφωνίας cum Theoriano. P. 425. l. 10. τῶν ὀρθῶν pro τῶν ὀρθοδοξῶν. P. 426. l. 5. φύσεσιν (*for.* scribend. ἐκ δύο φύσεων, καὶ ἐν δύο φύσεσιν, vid. notam). l. 6. Deletum est post οὐδαμοῦ (*for.* οὐδαμῶς). l. 9. οὐχ ὡς εἰς pro οὐκ εἰς. P. 427. l. 18. Additum est statuit, ante voces *subter adnexa.* l. 28. gratia pro gratiam. P. 428. Additum est post inconcussam (*for.* inconcussum). P. 429. l. 22. Additum est post negantes, delirantes dicunt. P. 430. l. 2. et in unam.

In Excerpto Epistolæ Chrysostomi ad Cæsarium.

P. 483. l. 24. Post *Lemoynæi Apographum* additum est, *et Montfauconii edit. S. Joan. Chrysost.* P. 484. col. 1. l. 2. Additum est post ἐνιδρυσάσης (*for.* ἐνυδρωσάσης). Col. 2. l. 2. οὕτω κἄνταυθα τῆς θείας αὐτῷ φύσεως ἐνιδρυσάσης (*alii* Οὕτω καὶ ἐνταῦθα τῆς θείας ἐνιδρυμένης τῷ σώματι φύσεως). l. 29. ἐπὶ Χριστῷ pro ἐπὶ Χριστοῦ. P. 485. col. 1. l. 4. τῆς ἑνώσεως pro τὴν ἕνωσιν.

Ex Libro Diurno Romanorum Pontificum.

P. 501. l. 13. Additum est post accessum (*for.* excessum). l. 18. Additum est post permittimus (*for.* percipimus). P. 503. l. ult. vivaciter (*for.* veraciter). P. 508. l. 3. Deletum est, (*for.* sequipedas).

Ex Ælfrici Abbatis Epistolis.

P. 520. l. 15. Additum est post Non sit (*for.* Non fit; vid. notam). P. 525. l. 4. ab ima pag. Hæc nota, (sc. *non corporaliter sed spiritualiter*) ante, in re——spirituali, posita est. P. 526. l. 27. Deletum est, (videtur deesse [erat corpus ejus]).

In Synodica Epistola Concilii Nicæni.

P. 542. l. 14. κατ' ἐκεῖνον pro κατ' ἐκείνου, et ad imam pag. Ita Theodoret et Epiphanius, ἐκείνου Socrates. Ibid. post Socrat. additum est, ταῦτα πάντα Theodoret. P. 343. l. 5. Additum est post ἡμᾶς (*for.* ὑμᾶς), et ad imam pag. Habent τὴν Αἴγυπτον Theodoret. Epiphanius, Nicephorus, Gelasiusque Cyzicenus. P. 545. l. 10. ἅτε δὴ pro ἅτε δὲ, et ad imam pag. Ita Theodoret. et Niceph. ἅτε δὲ Socrates. P. 546. ad imam pag. post Theodoret. additum est, et Niceph. pro τὸ, consentiente Gelasio Cyzic. *De Actis Concil. Nicæn.* I. 111. c. 33. perinde atque in cæteris lectionibus supra receptis, quod collato post Gelasio intellexi.

In Regula Fidei apud S. Irenæum.

P. 690. l. 9. Additum est post ποιήσηται (*for.* ποίησας). P. 692. l. 7. Substitutum est post ἀρκουμένους τούτους, (*for.* ἀρκουμένου τούτου) pro (*for.* τούτῳ Billius).

In S. Athanasii Expositione Fidei.

P. 701. ad imam. pag. post voces. *Edit. Benedict.* additum est istud. Quod isto ὁ Κυριακὸς ἄνθρωπος signaret Athanasius humanam Christi naturam, id satis firmari censet vir eruditus, amicus meus, eo quod ille inter alia hoc posuerit in p. 700. Filium Dei τὸν ἡμέτερον assumpsisse ἄνθρωπον,——ἐν ᾧ ἀνθρώπῳ, pergens scribere, σταυρωθεὶς καὶ ἀποθανεὶς, ὑπὲρ ἡμῶν ἀνέστη ἐκ νέκρων. P. 703. l. 2. Additum est τὸν ante τοῦ Θεοῦ. P. 706. l. 1. ὃ ἐγεννήθη pro ὃς ἐγ. ubi ad imam pag. annotatum est; Designatur, ut patet ex sequentibus, natura Christi humana, per quam hæc

tanta dona recepimus, quæque interea nequibat h. e. ἡ σὰρξ δίχα τοῦ Λόγου ὑποστῆναι, ut ait S. Hippolytus supra §. 15. fine. διὰ τὸ ἐν Λόγῳ τὴν σύστασιν ἔχειν. Habet vero ipse Apostoli textus ὃς pro ὃ cum impressus tum MStus.

In Arnobii Libro Primo Adversus Gentes.

P. 552. l. 5. Additum est post magis sed (*for.* sed magis). P. 553. l. 2. Additum est post madidari (*for.* madidata). l. 3. Substitutum est post succescunt (*for.* succrescunt *Anon.*) pro (*for.* suescunt *Behotius*). l. 17. post studiose referunt nativitatis usuras, additum est, (*al. ex conjectura, Orellio eam sequente*, studiose referunt gnavitatis usuras, *an legendum est?* Studiosi referunt nativitati usuras? P. 558. l. 12. etenim pro et. P. 560. l. 7. ab ima pag. annonæ pro annorum. P. 561. l. 10. ab ima pag. Tinguitanos pro tum Aquitanos. P. 567. l. 18. Substitutum est post millium venerationem (*for.* millia in venerationem *Meursius*). l. 8. Deletum est (*for.* figimus). P. 574. l. 8. Additum est post soboles regias (*for.* soboles egregias *Oudendorp.*). P. 581. l. 7. ab ima pag. Additum est post nominis (*for.* numinis). P. 587. l. 13. Additum est post sine (*for.* sive.) l. ult. delituit pro delicti. P. 589. l. 12. Additum est post novitatis suæ possit excitare miraculo (*for.* novitate sua possit excitare, miraculum). P. 590. l. 7. tardarent pro tardaret, et corrumperent pro corrumperet, *Fulvii Ursini conjectura est.* P. 594. l. 1. Additum est post inertissimæ (*for.* intentissimæ *Heumannus*). P. 595. l. 4. Substituend. *Mercerus* pro *Meursius.* l. 21. Additum est post Vides (*for.* Vide). P. 596. l. 5. Additum est post multa, medelarum (*for.* multarum medelarum. P. 599. l. 4. permiserit pro permisit.

In Lactantii Divinarum Institutionum Epitome.

P. 605. l. 2. ab ima pag. Post vacuus sit, additum est, *Supplend. conjicit Buneman.* perspicuum. *Quidni ponend.* satis plenum?) P. 606. l. penult. Insertum est post summa (*confer cap.* XIV. *et* LXVII.) P. 607. l. 21. Additum est post frugum (*for.* fruges). P. 610. l. 8. ab ima pag. Additum est post homines (*for.* homines eos). P. 612. l. 4. Additum est post Mater ipsa (*for.* Mater Magna ipsa, *v. cap.* XXIII.) P. 614. l. 18. Substitutum est post aliquid tale numinis, (*for.* aliquid velaminis). P. 618. l. 15. Post *Davis.* additum est, (*ex Lactantii Div. Inst.* I. 21.) P. 620. l. 3. ab ima pag. Post et faciunt insertum est, (Efficiunt *Lucret.* VI. 51.) l. ult. Post qua reddunt, nec, substitutum est,

(*for.* repunt, nec, *Clericus*). P. 621. l. 18. Post se additum est (*for* te). P. 639. l. 11. antipodibus pro antipodis. l. 14. habeant pro habent. P. 640. l. 16. quisquam pro quispiam. P. 641. l. 9. philosophiam nemo (In MS. num. *for.* philosophia non *Davis.*). P. 643. l. 1. Additum est post esse (*for.* est *Pfaffius.*) l. ult. insensisilibus pro insensibilibus. P. 644. l. 8. ab ima pag. et (*for. delend.* et, *MSto interim* est *habente*, *Davis.*) P. 654. l. 9. Substitutum est post cumque (*for.* cunctaque). l. 19. Post et substitutum est (MS. sed, *for.* sed et). l. 7. ab ima pag. Additum est post iidemque (MS. idemque, *for.* ideoque). P. 662. l. 19. Post fides deletum est (*for.* fidei *Heuman.*) P. 669. l. 9. ab ima pag. Non minus mimus, pro Nec (*for.* nec non Davis.) mimus. P. 670. l. 11. Additum est post speravit (*for.* speraverit). P. 673. l. 9. ab ima pag. functuri (*al.* futuri *for.* fruituri *Davis.*) pro futuri. P. 674. l. 11. Itaque pro ita (*for.* ita est). P. 676. l. 6. ab ima pag. Additum est post sunt (*for.* sint *Davis.*) P. 681. l. ult. Deletum est et ante partientur. P. 684. l. 4. ab ima pag. immortalitatis veste pro immortali veste. P. 685. l. 4. EPILOGUS pro CAP. LXXIII. l. 12. Additum est post Deum Christum (*al.* Deum per eum.)

INDEX

RERUM ET PHRASIUM.

INDEX

RERUM ET PHRASIUM.

AARON, i. 50, 82.
Abel, i. 165. 219, 318.
Abraham, i. 284.
Abraxas, i. 162, 163.
Abscindentes se, i. 370, 401.
Abutor pro utor, ii. 268, 366.
Acacias, ii. 204.
Acăcius, hæreticus, ii. 154.
Academici, ii. 330.
Ἀναισατόμητα, ii. 232.
Acca, Dea, meretrix, i. 270.
Accelero, neutraliter, i. 288.
Achaia, i. 151.
Achamoth, æon, i. 167, 168, 221, 222.
Acor, ii. 262.
Acta Apostolorum, i. 139, 140.
Actito, ii. 272. factito, ii. 273.
Adam, i. 171.
Adlectio explorata, i. 158. 212.
Ægyptia portenta, i. 271.
Ægyptii et Ægyptus, i. 271, 340, 341. 374. 390. 405. ii. 72, 74, 189, 193, 213, 227, 309, 314, 358.
Æliæ, seu Hierosolymæ, episcopi, i. 369, 374.
Ælfricus, abbas, Grammaticus dictus, ii. 178. Opuscula ejus, ibid. 178, 182. Homilia Paschalis, 184, 185.
Ex Ælfrici Abbatis Epistolis, ii. 167–177.
Æneas, i. 271.
Æones, i. 127, 149, 150, 164, 167, 168, 169, 219, 220, 221. ii. 216.
Æschines, hæreticus, i. 171.
Æsculapius, i. 269. ii. 271, 276, 284, 311, 337. Asclepius, 307.

Æstimare pro existimare, ii. 361.
Æthiopici soles, ii. 272.
Aetius, archidiaconus Constantinopolitanus, i. 404, 426.
Africa et Afri, i. 151, 245, 249, 250, 262, 271, 341. ii. 303.
Agatho, papa Romanus, ii. 152, 161, 162, 234.
Agellius, adductus, ii. 327.
Ago, egisse Jesum Christum, i. 133. Deum egisse, 195.
A gladio vacua, h. e. *sine gladio*, i. 316.
Ἀγροικικαὶ παροικίαι ἢ ἐγχώριοι, ii. 62.
Aii Locutii, ii. 265.
Alamanni, ii. 259.
Albertinus (Edmundus), ii. 133, 142.
Alcmena, ii. 313.
S. Alexander Alexandriæ episcopus, ii. 192, 193, 194.
Alexander Antiochenus episcopus, ii. 92.
Imp. Alexander Severus. Statim post tempora ejus multa mala et terræ motus, i. 238, 258.
Alexander Orientem subjugavit, ii. 254.
Alexandri M. Epistolæ ad Matrem, i. 270, 331.
Alexandria, i. 146, 341, 374, 390. 405, 406. archiepiscopus ejus, ii. 72, 73, 189, 193.
Alexandrini concilii ad nestorium epistola, ii. 17—47. Joan. Garnerii Notæ in eand. 195—200. Concilium hoc sub S. Cyrillo habitum contra Nestorium, ii. 15, 20, 86.
Zeli ac livoris Alienus, i. 324.
Aliquis Esaias, i. 110. aliqui Phygellus et Hermogenes, 124. aliqui pro aliquis, 133.
Allatius (Leo) per errorem pro *Luca Holstenio* a Cavio positus, ii. 157.
Alleluja, i. 119, 187.
Allixius (Petrus), i. 210, 214. ii. 125.
Alphabetum Græcorum, i. 169.
Altare Dei, i. 120.
Altitudo profunda, ii. 384.
Alvei Numici, ii. 271.
Amalthea, ii. 319.
Ἁμάρτημα ψυχικὸν, i. 317. 402.
S. Ambrosius, ii. 137.
Anastasius, papa Romanus, ii. 160.
Anatolius, archiepiscopus CPtanus, ii. 71.
Anaxagoras, ii. 339, 340.
Anaximenes, ii. 308.
Androgynus, ii. 311.
Angeli, i. 103, 111, 162, 164, 165, 170, 181, 204, 217. ii. 277.

Angeli propter filias hominum desciverunt a Deo, i. 115, 165. ii. 324.
Anima, ii. 274, 336.
Annius Viterbiensis, ii. 124.
An nunquid, ii. 261.
Annonaria caritas, ii. 259.
Anomœi, hæretici, i. 390.
Anthimus, hæreticus, ii. 154.
Ἄνθρωπος, nominis ratio exponitur, ii. 321.
Antichristus, i. 45, 47, 125, 286. ii 382, 383.
Antiochia et Antiocheni, i. 29, 230, 353, 374, 391, 392, 406, 421. ii. 1, 10. 91.
Antipodes, ii. 339.
Antisthenes, ii. 308.
Imp. Antoninus Pius, i. 40.
Apelles, hæreticus, i. 127, 131, 146, 149, 150, 152, 201, 204, 223, 224, 234.
Apis Peloponesi (*pro* in Peloponeso) proditus, ii. 272.
Apocalypsis S. Joannis allata, i. 71, 149, 163. 170, 206. et sæpe a Cypriano.
Appellationes ad exteras ecclesias ante Synodum Nicænam factæ, ad fidem maxime pertinebant, i. 426.
Aporiatio, i. 168, 222, 223.
Apollinaris Laodicenus, et Apollinaristæ, i. 390, 396. ii. 126, 149, 232, 233.
Apollo, i. 269. Delius, Clarius, Didymæus, Philesius, Pythius, ii. 264, 271, 295, 311, 318, 380.
Apollonius, magus, ii. 287.
Apollonius, senator, i. 98, 99.
Apollonius, scriptor adversus Montanistas, i. 97, 99.
Apostoli, i. 17, 70, 89, 108, 126, 136, 137, 138, 142, 179. ii. 285, 286.
Ἀπό τινων καὶ ὧδε χρόνων, ii. 282.
Apparitio devota, i. 158, 212.
Τὴν ἄπρατον χάριν, sc. *sacræ ordinationis*, ii. 53.
Aquilæ interpretatio adducta, ii. 226, 227.
Aquilius, ii. 275.
Arabum metropolis, i. 46. Arabia, 340.
Τὰς ἀρχὰς, initio, principio, i. 50.
Archelai Ethnarchia, i. 338.
Archiepiscopi, ita prius dicti illustrissimarum sedium episcopi, i. 403. ii. 71, 72.
Archontes, ii. 70, 72, 80, 113, 115.
Argonautæ, ii. 310.

Arioli, ii. 263.
Ἀριστεροὶ, i. 396, 425.
Aristippus, ii. 331, 340.
Aristoteles, ii. 308, 332, 359.
Aristotelis Dialectica, i. 127.
Ariadne, ii. 312.
Aristolaus, ii. 204.
Arius et Ariani, i. 390, 417. ii. 149, 190, 194, 219, 227.
Armenius, magus, ii. 287.
Arnobii adversus Gentes Liber Primus, ii. 247—299. Tempus, quo vixit Arnobius, 247, 258, 303.
Arquitenentes Diana et Apollo, ii. 271.
Τῷ ἀῤῥαβῶνι τῆς δικαιοσύνης ἡμῶν, i. 16.
Ἐξ ἀρχαίων χρόνων, i. 10, 21.
Asclepiades, ii. 303, 304.
Ashtonus (Carolus), i. 89.
Asia Inferior, i. 35, 40, 151, 255. ii. 259.
Asiana diœcesis, i. 391. ii. 69.
Assemanus (Josephus Aloys.), ii. 134.
Assyrii, i. 271. ii. 254, 320.
S. Athanasius, ii. 236. Ejus Expositio Fidei, 219—228.
Athenæ, i. 40, 128, 340.
Atlantica Neptuni, ii. 253.
Atræ vestes propter mortuos acceptæ, i. 289.
Atys Phryx, ii. 276.
Aucupari utilitates, ii. 359.
S. Augustinus, i. 410.
Aulus Gellius allatus, ii. 327.
Ipsæ authenticæ literæ eorum, sc. Apostolorum, i. 151, 205.
Averruncetur—procul, ut dicitur, averruncetur amentia, ii. 269.
Αὐτὸ χρῆμα, ii. 29.
Autumnitas, ii. 262.

B.

Babylonii, ii. 320.
Bacis, vates, ii. 295.
Bactriani, ii. 254. Bactrianus, ii. 287.
Bæbulus, magus, ii. 287.
Baluzius (Steph.), præter Notas ad S. Cyprian. i. 268. ii. 144, 158.
Baptismus Judæorum, i. 241. Vide *Israel.*
Baptismus habet regenerationem secundæ nativitatis, i. 241. 325. Vis ejus et efficacia, i. 244, 296.

Baptizare, usitata et legitima verba interrogationis usurpantem, i. 240.
Contra baptismum hæreticorum agit Firmilianus in Epistola ad Stephanum Romanum, i. 231, 250. Argumenta ab altera parte afferre S. Augustinus ostenditur, 259, 268.
Rebaptizandi Paulianistæ, i. 382, 413. Sed non rebaptizari debent, qui in nomine Patris et Filii et Spiritus S. jam baptizati sint, i. 413.
Non rebaptizant alterutrum ad se venientes Marcionitæ et Montanistæ, i. 255.
S. Barnabæ Epistola, i. 7.
Baruchi liber sub nomine Jeremiæ allatus, ii. 345.
Basilides, hæreticus, i. 162, 234, 255.
Basnagius, (Jacobus) ii. 123–126.
Bella prisca, ii. 254.
Bellona, ii. 318.
Bellum an licitum habitum fuerit apud veteres Christianos, i. 410.
Belus rex Assyriorum, ii. 320.
Βενεφικία, linguæ Latinæ verbum, i. 377, 409.
Bertramus. Vid. *Ratramnus.*
Berytus, ii. 70.
In bibliotheca et ecclesiæ (*Romanæ*) archivo, ii. 137. bibliothecarum in arcanis, ii. 297.
Bibliotheca Dominicanorum Florentinorum, ii. 123, 124.
Bigami, i. 375.
Bigotius (Emericus) ii. 124.
Blastus, schismaticus, i. 38, 171, 224.
Bocchores Mauri, ii. 272.
Boilavius (Jacobus) ii. 185.
Bona Dea, quæ est Fauna Fatua, ii. 271, 317.
Bonifacius, presbyter, ii. 70.
Britannia, Romani imperii diœcesis, i. 419.
Brutis animalibus templa ædificata, ii. 266.
Brutus, i. 271.
Bucula, ii. 266.
Bullus (Georgius), i. 92.
Burnettus (Gilbertus), ii. 125.
Busticetum, ii. 276.
Bythos, æon, i. 167, 168, 203, 221.

C.

Caca et Cacus, ii. 317.
Cæcilius, presbyter, i. 267.
Caius Cæsar, (Imp. Julius), i. 271, 273.

Cæsarea Cappadociæ, i. 229.
Cæsarea Palæstinæ, i. 229, 374, 406, 407.
Cæsellius grammaticus, ii. 293.
Caiana hæresis, i. 149, 165. Cain, 220, 287, 318. ii. 324.
Calamitates nullis sæculis defuere, ii. 253. seqq.
Callipho, philosophus, ii. 332.
Candelabrum, candelaber, ii. 293.
Cannæ, i. 271.
Canon artis criticæ, i. 343.
Canus (Melchior), allatus, ii. 160—163.
Capit opinari, pro eo quod est, potest fieri ut &c. i. 159. 214.
Capitolium, i. 230. ii. 317.
Cappadocia, i. 238, 254.
Captivos redimere, magnum misericordiæ opus, ii. 372.
Cardea, Deus Romanus, i. 332.
Carneades, philosophus, verba ejus adducta, ii. 360.
Carpocratiani, hæretici, i. 39, 166, 220.
Carthaginienses, ii. 318.
Carthago, Africæ provinciæ caput, i. 97, 267.
Carus, pro caritate præditus, i. 324.
Cassus rumor, ii. 269.
Castores, i. 269. ii. 272, 311.
Κατὰ Æschinem, pars Montanistarum, i. 171, 425.
Cataphrygas, seu Montanistæ, hæretici, i. 171, 236, 245.
Ὁ κατὰ τὸν σωτῆρα γενόμενος ἄνθρωπος, ii. 226. τοῦ κατὰ τὸν σωτῆρα νοουμένου, ii. 236.
Καταπιαίνειν, ii. 76.
Catechumeni lapsi, i. 379.
Cathari, sive Novatiani, i. 375. 424. Utrum reordinandi clerici eorum, 375, 416.
Cathedræ apostolorum, i. 151, 205. Cathedra Petri, 244.
Cato, ii. 340.
Cavius (Gul.) allatus, i. 82, 229. ii. 140, 156, 161, 178.
Cebetis Pinax, i. 154.
Celestinus, episcopus Romanus, ii. 76, 150.
Celestius, hæreticus, ii. 4, 5, 7, 88, 154.
Celtæ, ii. 213.
Census et sensus inter se mutari solent, i. 335.
Cerdo, hæreticus, i. 39, 169, 170, 200.
Ceres in Trinacriæ finibus nata, ii. 271, 273, 307, 312. 319.
Cerinthus, hæreticus, i. 67, 88, 151, 167, 220.
Tempus acceptum certo fine custodiunt, i. 271, 333.
Chalcedonensis Concilii, Canones, ii. 51—74. Definitio

Fidei, ii. 75—83, 114, 150, 234. Confirmati ab eo canones uniuscujusque concilii, ii. 53.
Chalcedon, ii. 75, 102, 113, 150.
Chaldæi, ii. 254.
Cham, i. 166, 220.
Charisius, presbyter Philadelphensis, ii. 8, 9, 89.
Charismata, i. 145, 200, 272, 289. Conf. S. Cyprianus.
Chiron, Æsculapii magister, ii. 311.
Chorepiscopus, i. 376, 408.
Christianos homines facere, i. 397, 426.
Christus Dominus, i. 36. Eundem atque Patrem esse docuit Noetus, 49—52. Perfectus Filius, 56, 66, 72. Filius hominis vocatus ante incarnationem ejus, 57. Spiritus vocatus, 73, 75–80, 87, 88, 91, 92, 101. ii. 344. Doxologia ei oblata, i. 121, 123, 132, 133, 162–172, 176, 188, 236. Pater et Deus Christi, i. 247, 274. Ὁμοούσιος τῷ Πατρί, i. 367, 398. ii. 78, 79, 149, 152, 224. Deus noster, Deus et homo, i. 275. Spiritum sponte demisit, 276, 338. Dominus et Deus noster, 290. Virtus Dei, 275, 337, 425. ii. 9, 85. Una Persona Christi contra Nestorium vindicatur, ii. 17–47. ὁ Δεσπότης, ii. 75, 76, 77, 127, 153, 154, 190, 276, 278, 280. Unus de Sancta Trinitate, 233, 235, 237. Deus radice ab intima, 211, 213–216, 288, 294, 342, 343, 385. παντοκράτωρ, 222. ὁ Κυριακὸς ἄνθρωπος, 223, 224–228. Cur carnem induerit, 293, 344.
Christi miracula, ii. 277–287.
Christi sanguine et sanctificatione purgata delicta ante baptismum, i. 296, 350.
Christiana religio quam pacifica, ii. 254.
Chrysippus, philosophus, ii. 308, 327. adductus, 340.
S. Joannis Chrysostomi Fragmentum Epistolæ ad Cæsarium, ii. 127–129. An germana epistola, utrinque disputatur, 123–126.
Cicero, ii. 311. allatus, 318, 333.
Cilicia, i. 229, 236, 254.
Circenses ludi, ii. 369.
Civitatem potestate imperiali novatam sequitur ordo ecclesiasticus, ii. 63, 169.
Cleanthes, philosophus, ii. 308, 340.
S. Clementis Romani Epistola, i. 5, 6, 24, 147, 206.
Clerico non licet in ecclesiis duabus ministrare, ii. 59. neque in alia civitate sine literis commendatitiis episcopi, 60, 64. Neque debent clerici ad aliam ecclesiam transferri, i. 379.

Clerici habentes adversus se invicem negotia non debent ad sæcularia judicia convolare, ii. 58.
Si clericus habet causam adversus episcopum quemvis, apud synodum provincialem judicetur, si adversus ejusdem provinciæ metropolitanum habet querelam, petat exarchum seu primatem diœcesis, aut sedem regiam urbis CPtanæ, ii. 58, 63.
Clerici non debent prædia aliena conducere, aut negotiis sæcularibus se miscere, ii. 54. aut transmigrare de civitate in civitatem, 56. aut recipi in alienam, i. 380. neque debent nisi speciali loco, non ἀπολύτως, ordinari, ii. 56.
Clerici et monachi desertores muneris anathematizandi, ii. 57.
Cloacina, Dea Romana, i. 270. ii. 316.
Coarticulare, ii. 287.
De Codice Canonum Universæ Ecclesiæ Justelliano, i. 421.
De cœlibatu cleri, i. 402.
Cœlum et terra nos sumus, videlicet mystica ratione, i. 104, 178. Cœlus et cœlum, ii. 293.
Cœlus, ii. 315.
Colobarsus, hæreticus, i. 169.
Commeatus doloris mortisve; remissio eorundem seu dilatio, i. 345.
Committo pro inter se quasi certaturos confero, i. 37.
Commodulum, ii. 251.
Communis, comis, ii. 333, 372.
Compensemus, i. 116.
Concilia bis in anno celebranda in unaquaque provincia, i. 373, 391, 394. ii. 64.
Concilii generalis sexti definitio fidei, ii. 231–243.
Pro auctoritate Quatuor Primorum Conciliorum Generalium Testimonia, i. 363, 364.
Concilium Œcumenicum non appellandum in causis episcoporum, i. 395.
Concordia, oppidum Italiæ, i. 97.
Concordia colorum, ii. 278.
Condignus, ii. 249.
Conditionem dare potentioribus, ii. 257.
Conditioni datæ sibi occurrit, i. 145, 201.
Conjectores, ii. 263.
Conjunctæ pro conjunctiones, i. 163, 219.
Conjurationes sive fraternitates. Ne conspirent clerici contra episcopum aut clericum, ii. 63.
Conscriptores, συγγραφεῖς, ii. 289.

Constantinopolitani Concilii Canones, &c. i. 387–397, 417, 418, 423. ii. 53, 63, 66, 68, 69, 70, 110, 113.
Constantinopolitanum Symbolum, i. 389, 398, 426. ii. 76, 77. A plurimis exemplaribus absunt voces Θεὸν ἐκ Θεοῦ, Deum ex Deo, i. 426.
De alia synodo CPtana subsequenti anno celebrata, i. 423.
De Epistola patrum CPtanorum ad Occidentales scripta, i. 420.
Concilium CPtanum Quintum Œcumen. ii. 151.
Concilium CPtanum Sextum Œcumen. ii. 152, 161, 162, 163.
Constantinopolis, i. 387, 388. episcopus CPtanus, i. 389, 391, 392, 420. ii. 152, 157.
Imp. Constantinus M. ii. 76, 149, 189, 190, 303.
Imp. Constantinus Pogonatus, ii. 152.
Constantinus a secretis, i. 404.
Constitutio, sive status, i. 135, 196.
Consus, Deus Romanus, i. 270.
Contessero, vel contesseror, i. 152, 207.
Corban, i. 305, 353. Dei dona appellatum, 354.
S. Cornelius Romanus episcopus, i. 267, 268.
Convenio, sensus hujus verbi apud Tertullianum, i. 194.
Conventus seniorum et præpositorum singulis annis, i. 234.
Converto pro Converto se, ii. 325.
Coronis, ii. 271.
Corybantes, ii. 319.
Cramer, (J. A.) ii. 95.
Cranmeri (Thomæ) bibliotheca, ii. 123.
Credulitas *pro* fide, ii. 249, 288, 299.
Creta, i. 269. ii. 312, 315, 319.
Crispus filius Constantini M. ii. 303, 304.
Crocus et crocum, ii. 293.
Crucis supplicium infame etiam vilibus, ii. 271.
Crucem mereri extremam, ii. 266.
Ctesias, ii. 287.
Cunina, quæ cunis infantium præest, Dea Romana, ii. 317.
Curabæ, Africæ oppidum, i. 356.
Cynici, ii. 339.
Cynocephalus, ii. 319.
Cynosuræ, ii. 311.
S. Cyprianus, i. 97. Tractatus ejus, 269–359. Notarius ejus, 97, 98. Homil. de Orat. Dominica, 176, 229, 230, 231, 250, 263, 268, 269. Multoties ei revelatum est, 289. Minutio Felici plurimum debet, 337, 338.

De Cypriani codicibus MSti, Novi Collegii, 256. nonnullis apud me, 330.
Cyprus insula juris sui, i. 405. Episcoporum Cypri supplicatio, ii. 10, 11, 91, 92.
Cyrenaica secta, ii. 331, 340.
Cyrensis episcopatus octingentas ecclesias habebat, ii. 108.
S. Cyrillus Alexandrinus, Epistola Synodica, ii. 15–47. anathematismi, 30, 76, 77, 86, 94, 150, 152, 232, 235, 237.
Cyrus, 287.
Cyrus Alexandrinus, hæreticus, ii. 153, 161.

D.

Dæmones, i. 272, 273. ii. 263, 325, 354. Socratis dæmon, 325.
Danaë, ii. 313.
Damigero, magus, ii. 287.
Dardanus, magus, ii. 287.
David, i. 319. Cœlestium scriptor hymnorum, ii. 343.
Debitum in S. Scriptura delicti figura est, i. 107.
Deductor, i. 275, 337.
Definitio Fidei a Concilio Chalcedonensi edita, i. 75–83, 117–120.
Deianira, ii. 311.
Dei notio cuique ingenita, ii. 269. unum illud vinculum humanæ societatis, ii. 320.
Delicata de Christo confessio, i. 276. Delicata jactatio, i. 284.
Demetrianus, ii. 303.
Demiurgus, i. 222, 223. ii. 216.
Democritus, ii. 339, 340, 380.
Descendere ad sententiam per gradus, ii. 379.
Desperati dicebantur Christiani, ii. 358.
Ad Deum Arnobiana oratio, ii. 268.
Deus unus, i. 262, 273. ii. 306, 352. "Dici frequenter audimus, *O Deus!* et *Deus videt*, et *Deo commendo*, et *Deus tibi reddat*, et *quod vult Deus*, et *si Deus dederit*," i. 274, 388. In Deo Patre lætitia est, cum quis sic spiritualiter nascitur, ut &c. i. 326. Pater nominibus Verbi, seu rationis, et sermonis, ac Spiritus interdum designatus, 176. fons rerum, sator sæculorum ac temporum, ii. 270.
Deorum falsorum origo, i. 269. ii. 310. dii nati, 268. Christianis sunt inimici, 265. dii Syri, 272.

Derupti loci, ii. 273.
Devii loci, Ibid.
Adversus Deum blasphemiæ Basilidis, i. 162.
Διαβολὴ et *καταλαλία* quid differant, i. 24.
Diabolus, ii. 324.
Diaconi, i. 13, 14, 256. potestatem non habent offerendi. Ministri sunt episcoporum, i. 380, 412.
Diaconissæ. Habitu tantum diaconissæ, i. 382. ordinatæ post annum ætatis quadragesimum, ii. 61, 108.
Diana Taurica, i. 270. ii. 318. Diana, 271, 312.
Διαφέροντα, Quæ pertinent ad, i. 380, 411. ii. 65, 193.
Dicæarchus, philosophus, ii. 268.
Didymus Alexandrinus, ii. 151, 232.
Didymus *ἐξηγήσεως Πινδαρικῆς* auctor, ii. 319.
Die Dominicæ resurrectionis genibus abstinendum est, et negotia differenda, i. 117, 185, 383, 415. Dominicum, dona oblata, 353.
Dii Romanis proprii, i. 270. ii. 316.
Diligentia adtonita, i. 158, 212.
Diluvium, ii. 253. purgatio terræ auctore Platone, ii. 256.
Aliter eum disserunt, quam in vero est, i. 156, 211.
Diodorus, ii. 151.
Diodorus, philosophus, ii. 331.
Dinomachus, philosophus, ii. 332.
Diogenes, Cynicus, ii. 339.
Dionysii Exigui Canones, i. 418.
Dionysius Siciliæ tyrannus, ii. 321.
Dicœcesis, et synodus Dicœcesana, i. 390, 391, 395. ii. 11, 58, 105. Romani imperii tredecim dicœceses, i. 419.
Dioscorus Eutychianus sede Alexandrina pulsus, ii. 116, 151, 232.
Diversa pars, pro adversa parte, i. 132, 196.
Τῷ δοκεῖν καὶ τῷ σχήματι, i. 414.
Docetæ, hæretici, i. 93.
Doctor, i. 123, 133.
Dominis vobis *pro* vestris, ii. 266.
Dominicum, tria voce significantur, i. 352. Dominicum, aureum quod vocabatur, Antiochiæ ædificatum, i. 353.
Dominus, æon, ab Heracleone introductus, i. 169, 223.
Domnus Antiochiæ episcopus, ii. 109.
Donatus, hæreticus, ii. 154.
Dositheus Samaritanus, i. 161, 216.
Ducas, sive dux, Antiochiæ strategum Cypri constituebat, ii. 91.

Duelles, ii. 260.
Duræ res *pro* graves, infelices, ii. 284. duri increduli, 279, 280.

E.

Ebion, i. 4, 131, 149, 167, 220.
Ecclesia, ædes sacra, i. 378.
Ecclesiæ omnes sunt prima illa apostolica, ex qua omnes, i. 137, 197. ecclesiæ apostolicæ, 151. ecclesiæ unitas, 245, 246.
Ecclesiæ Barbaricæ, i. 389, 391. ii. 69.
Ecclesiasticum regimen ad formam civilis imperii primitus constitutum, i. 407.
De ecclesiasticarum rerum conservatione, ii. 65, 66, 110, 111.
Ecclesiasticus, an liber canonicus sit, i. 282, 349. Salomoni tributus, ii. 342.
Ἔκδικος, ecclesiæ defensor, ii. 53, 66, 103, 110.
Ἐκκαιδεκαετηρὶς, ἐννεακαιδεκατηρὶς, i. 45, 46.
Ἐκκλησιέκδικοι, ii. 111.
Ἔκτρωμα, i. 127, 192.
Eleemosynis emendata et purgata peccata, i. 202, 295–301. Conferas, 350.
Elementa rerum quatuor, ii. 255.
Eleutherus Romanus episcopus, i. 145.
Elymas, i. 26.
Elysium, ii. 364.
Empedocles, ii. 341.
Ἐμφράξας τὰ ὦτα αὐτοῦ. i. 36, 41.
Ennius, ii. 315.
Enoch, i. 291.
Enthymesis, quæ et Achamoth, i. 167, 168, 221. ii. 216.
Ἐντὸς ἄξιοι τυγχάνουσιν εἶναι τιμῆς, ii. 71.
Ἐπεὶ, alioqui, ii. 60.
Ephesus, i. 82, 151.
Ephesinum conciliabulum, ii. 3.
Ephesini Concilii Canones, ii. 3–12, 8, 77, 85–92, 150, 203, 232. Epistola ad Pamphilienses, ii. 86. Epistola ad Cœlestinum papam, 87.
Ephræmius Junior, Antiochenus episcopus. Locus ejus de eucharistia, ii. 143.
Epicurei, i. 127. ii. 269, 306, 331, 332, 335, 336, 375, 380.
Epicadius, grammaticus, ii. 293.
Epidaurus, ii. 311.

S. Epiphanius, i. 48, 81.
Episcopi apostolis vicaria ordinatione successerunt, i. 243. 249. interdum presbyteri appellati, i. 256. Ne in una civitate duo episcopi existant, 376. Ne in duabus civitatibus sit unus episcopus, 419. Hujus regulæ exceptiones, ibid. Ordinationes eorum intra tres menses fiant, ii. 67. Electiones eorum, cum cleri et plebis consensu, i. 405.
Ἐπίσκοπον εἰς πρεσβυτέρου βαθμὸν φέρειν, ἱεροσυλία ἐστὶν, ii. 71, 115.
De episcoporum accusatoribus, i. 392. ii. 65.
Episcoporum tres gradus, episcopi civitatum, metropolitani provinciarum, exarchi diœcesium, ii. 109.
Ἐπιστολαὶ, literæ unæ, i. 23.
Epistolæ commendatitiæ, ii. 52, 61. probatoriæ vel pacificæ, ecclesiasticæ, ii. 59.
Ἐπιτηδεύοντες τὸ πρᾶγμα, dedita opera rem patrantes, i. 370, 401.
Erichthonius, ii. 312.
Ἑρμηνεία τῶν ἐν εὐσεβεῖ ζήλῳ &c. ii. 78. institutio hominum &c. 118.
Et particula pulchre posita, 259. *Et relaxata sunt* &c.
Eva, i. 114, 182.
Euagrius episcopus Cyprius, ii. 10.
Euagrius, ii. 151, 232.
Eucharistia reservari solita, i. 113, 181. ii. 167, 169, 175.
De Eucharistia—Incruenta sacrificii servitus, ii. 25, 97. Natura panis in pane sanctificato permanet, 127. visibilium symbolorum natura non mutatur, 132. symbola mystica post sanctificationem non recedunt a sua natura; manent in priore substantia et forma, 133. Non desinit substantia vel natura panis et vini, 139. permanentia (sacramenta) in suæ proprietate naturæ, ibid. Corpus Christi a sensibili substantia non absistit, 143. Non quod proprie corpus ejus sit panis, et poculum sanguis; sed quod in se mysterium corporis ejus sanguinisque contineant, ibid. Quidam nuper de ipso sacramento corporis et sanguinis Domini non rite sentientes dixerunt, hoc ipsum esse corpus et sanguinem Domini, quod de Maria virgine natum est, &c. ibid. Non est hoc sacrificium corpus ejus, in quo passus est pro nobis, neque sanguis ejus, quem pro nobis effudit, sed spiritualiter corpus ejus efficitur et sanguis; sicut manna, quod de cœlo pluit, et aqua quæ de petra fluxit, 168, 173, 174. Eadem erant veteris legis sacramenta; et spiritualiter significabant eucharistiam corporis Servatoris

nostri, 175. Illa eucharistia non est corpus Christi corporaliter, sed spiritualiter, 176. Multum distat inter corpus illud, in quo Christus passus est, et corpus illud, quod in eucharistiam consecratur, 185. Secundum creaturarum substantiam, quod fuerunt ante consecrationem, hoc et postea consistunt, ibid. Eucharistia integra et illæsa conservari debet, 170, 176. Jejunium in missa a lectore tum evangelii, tum epistolæ servandum, 182.
Eucharistia ultimum ac necessarium viaticum, i. 378, 410.
Eudoxius et Eudoxiani, i. 390, 417, 418.
Euhemerus Messenius, historiæ sacræ auctor, quam vertit in Latinam Ennius, ii. 314, 315, 320.
Eunomius, Nicomediæ episcopus, Symbolum Nicænum apud Concilium Chalcedonense recitavit, i. 400.
Eunomius et Eunomiani, i. 390, 396, 417, 425. ii. 154.
Euphemia, martyr, ii. 75.
Euphorbus, ii. 336.
Europa, virgo, ii. 313.
Eusebius Dorylensis episcopus, ii. 114.
Eusebiani Chronici Versio Armeniaca, i. 341.
Eusebius, ii. 198.
Eustathius Beryti episcopus, ii. 70.
Eustathius metropolitanus Pamphiliensis, ii. 86.
Eutyches, hæreticus, ii. 78, 102, 119, 126, 137, 139, 151, 154, 158, 232.
Examinate credenti, i. 140.
Exarchus, seu Eparchus, primas diœcesis, ii. 58, 63, 109, 110. Exarchi sedi CPtanæ subjecti, metropolitani interdum dicebantur, 105, 106. ἔξαρχος τῆς ἐπαρχίας, 105.
Excommunicati, i. 373. fine vitæ communionem consecuturi, 378.
Exhibitio. Tertullian. et Cypr. *Habentes exhibitionem et tegumentum.* Interp. Bibl. apud Cyprian. 303 et alibi.
Exorcista, i. 239, 240.
Explicabant se maria, ii. 279.
Expositio delictorum, i. 155, 209.
Exuviæ corporis, h. e. vestes sepulchrales, ii. 349.

F.

Faber (Georgius Stanleius), i. 205. ii. 133.
Fabricus (Jo. Albert.), præter Notas ejus ad S. Hippolytum, allatus, i. 98–100, 267, 268.
Facundus, Hermaniensis episcopus. Verba ejus de eucharistia adducta, ii. 143.

Fanatici, ii. 263.
Fatua Fauna, Dea, ii. 265, 271, 317.
Fatum, ii. 254.
Faula, ii. 316.
Faunus, ii. 271, 317.
Faure, Sorbonista, ii. 124.
Faustulus, ii. 316.
Febris, Dea Romana, i. 270. ii. 317.
Felli (Joannis) operum S. Cypriani editio a Fabricio laudata, i. 268.
Fides in Christi sanguinem, i. 350.
Filus et filum, ii. 293.
Firmianus Lactantius, ii. 303. Vid. LACTANTII EPITOME.
FIRMILIANUS Cæsareæ Cappadocum episcopus, i. 229, 251. EPISTOLA ad S. Cyprianum, 230, 231, 252, 259, 263, 264.
Flavianus, archiepiscopus CPtanus, ii. 78.
Flavius, grammaticus, ii. 303.
Flora, Dea Romana, i. 270. Floralia, ii. 316.
Flori Lugdunensis Commentarius ineditus in S. Pauli Epistolas, i. 344.
Florinus. FRAGMENTUM Epistolæ ad eum, i. 35–41.
Forculus, Deus Romanus, i. 332.
Formula accusatoria in jure Anglico, i. 411.
Fornax, et Fornicalia, ii. 317.
Fune (sic pro *fine* conjecit legend. Junius) illo posteritatis, i. 150, 205.
Foxus (Joannes), ii. 179, 181.
Fretus et fretum, ii. 293.

G.

Gaianus, hæreticus, ii. 154, 159.
Galatia, i. 229, 236, 253, 396.
Galli, i. 332. In Gallia innumeri Christiani, ii. 259, 316.
Galli, sacerdotes, ii. 276, 312.
Garnerius (Joannes) NOTÆ ejus in S. Cyrilli Alex. Epistolam Synodicam, ii. 195–200. Notæ in Librum Diurnum Romanorum Pontificum, ii. 156–159.
Gelasius Cæsariensis episcopus, ii. 141.
GELASIUS I. Romanus episcopus, ii. 137. FRAGMENTUM operis ejus, ii. 139, 140, 141.
Genii civitatum, ii. 265. Genii, 325.
Germaniæ, ii. 213.
Germanorum irruptiones, ii. 253.

Getuli, ii. 259.
Gnossus, urbs Cretæ, ii. 315.
Græca ecclesia, ut uxorati ordinentur, suis injungit, i. 210.
Græci, i. 271, 334. ii. 321.
Græco sermone, quo literas apostolus (Paulus) fecit, i. 114, 205.
Gratianus, ii. 160.
S. Gregorius Nazianzenus, ii. 236.
S. Gregorius M. Romanus episcopus, i. 363, 418.
Γρόνθος ἀντὶ γρόνθου, i. 11, 22.
Gronovius (Joan. Fred.), i. 342.
Grundules lares, ii. 265.
Γυναῖκας sexum generaliter nominat apostolus Paulus, i. 114.

H.

Habitus fœminarum, i. 113.
Hadrianus Imp. i. 40.
Hadrianus II. papa Romanus, ii. 159, 161.
Hæreses, vel esse, vel tantum valere, non mirandum, i. 122–125. hæresis origo zelus, seu invidia, i. 320.
Hæretici, i. 16, 35, 36. De Præscriptione Hæreticorum, 122–159. S. Scripturas obtendunt, 135. Indicandum, qui sint successores Christi et apostolorum, ad quos quidem pertinet scriptura, priusquam de sensu ejus cum hæreticis sit disputandum, 136, 145, 150, 153, 156, 157, 197. Multi hæretici apostolica ætate extiterunt, 255. De hæreticis accusatoribus, 394, 422. Modus recipiendi hæreticos resipiscentes, 396.
De Hæreticis rebaptizandis, i. 229, 230. Vid. et *Baptismus Hæreticorum.*
Hæretico non licet quidquam spiritualiter gerere, i. 236.
Harduinus (Joannes), præter Notas ejus ad Concilia, et S. Joan. Chrysost., allatus, ii. 125.
Haruspices, ii. 263.
Helena diis impulsoribus rapta, ii. 254.
Helenus, episcopus, i. 253.
Helenus vates, ii. 295.
Hemiolia, i. 381.
Heracleo, hæreticus, i. 168, 221, 223.
Heraclitus, philosophus, i. 127.
Hercules, i. 269. ii. 271, 273. magnus, 276, 310, 311, 316, 317.
Herillus, Pyrrhonius, ii. 332.

Hermæ Pastor, i. 111, 180. Pii Romani episcopi frater Hermas, 181.
Ἑρμηνεία, ii. 78.
Hermes Trismegistus, i. 272. adductus, ii. 309, 315, 342, 343, 382, 385.
Hermippus, auctor, ii. 287.
Hermogenes, hæreticus, i. 146. aliquem Hermogenem, 149, 201, 204.
Utrumne quid glabre, an hirsuta cum asperitate promatur, ii. 291.
Herodes, et Herodiani, i. 161. ii. 347.
Heroes, ii. 263.
Hesiodus, ii. 325.
Hickesius (Georgius), ii. 182.
S. Hippolytus, i. 45–48. Opus contra Noetum, 49–94.
Hippolytus, Verbius vocatus, ii. 312.
Hieronymus, philosophus, ii. 331.
Hierosolyma, i. 235, 239, 406, 407. ii. 105, 106. Vid. *Æliæ episcopi*.
In Hispania innumeri Christiani, ii. 259.
Hispaniæ fines, ii. 271. h. e. Hispania, v. 254.
Holstenius (Lucas), ii. 157, 158.
Homerus, i. 154, 271. Homero-Centones, i. 154.
Honor, Deus Romanus, ii. 316.
Honorius, papa Romanus, a Concilio Generali Sexto damnatus, ii. 153, 157, 158–163. ii. 233.
Horæ orationis, i. 118, 186.
Hosidius Geta, i. 154, 209.
Hostanes, magus, i. 272, 333. ii. 287.
Hostilius, i. 270.
Hymnus Vespertinus et Matutinus, i. 119, 186.
Hystaspes, vates, ii. 385.

I.

Ialdabaoth, æon, i. 164.
Janiculum, i. 270. ii. 271.
Januarius mensis, i. 270.
Janus, i. 270. ii. 271.
Iao, æon, i. 167, 221, 222.
Japetus, Jovis patruus, ii. 322.
Ibæ epistola ad Marim Persam, ii. 152, 232.
Iberiæ, ii. 213.
Iconiense concilium, i. 229, 236.
Idæa mater Deorum, i. 271.

Idolorum origo, ii. 321.
Jejunia, i. 112, 118.
Jesus. Descendisse Christum n eum hæretici dicebant, i. 169. nominis ratio, ii. 226.
S. Ignatius, i. 17, 20. Epistolæ ejus, 4, 6, 19, 21.
Ill. forma qua locus nominis indicatur, ii. 147, 155, 158.
Ab Ilio capto ad Lactantii tempus anni 1470, ii. 320.
Imber aureus, ii. 313.
Immortalitas, hominis summum bonum, ii. 334.
Imperatoris Romani jussu archontes senatusque concilio Chalcedonensi adfuerunt, ii. 115, 116. Concilia Œcumenica quatuor priora jussu imperatorum convocata, i. 388. ii. 3, 75, 189.
Impleo cum genitivo, ii. 297.
Importunitas pro infelicitate, ii. 327. Vid. ed. Davis. Epitomes Lactantii ad loc.
Inachi filia, ii. 314.
Inaurire surdos, ii. 346.
India, ii. 312.
Indigetes dii, ii. 271.
Indisciplinatus, i. 274, 336.
Infinitivus modus subaudito δεῖ in canonibus ecclesiasticis frequens, i. 402.
Utrumne—Inflectatur, quod acui, an acuatur quod oportebat inflecti, ii. 292.
Inhabitabiles pro habitabiles, ii. 251.
Iniquus, h. e. impar, inæqualis.
In Latio inducere, ii. 317.
Innocentius I. Romanus episcopus, ii. 91.
In quæ committebant, i. 141, 199.
Interpretationis gubernaculum, i. 130, 193.
Interpretor, passivo sensu apud Tertullianum, i. 209.
Innumeri hominum, ii. 279.
Investis, i. 115.
Invocatione non contemptibili sanctificare panem et eucharistiam facere, i. 240.
S. Joannes Apostolus, i. 4, 9, 36, 147, 151, 206.
S. Joannes Baptista, i. 101, 151, 206.
Joannes, Antiochenus episcopus, ii. 3, 87, 88, 196. Epistola ejus ad S. Cyrillum Alex. 203–208.
Joannes, Sebastiæ episcopus, ii. 113.
Job, i. 282.
Johnsonus (Joannes) ii. 183.
Joscelinus (Joannes) ii. 179, 181.

S. Josephus, i. 166.
Josephus, historicus, i. 4.
S. Irenæus, i. 4. Fragmentum, 35–37.
Isauria, i. 419.
Isis furva, ii. 272, 314, 318.
Israel omnibus membris quotidie lavat, i. 110.
Italia, i. 151, 270.
Judæa, i. 229.
Judæi virgines suas velant, i. 116. Judæi, 274, 275, 424. ii. 61, 193, 346, 349, 350.
Judaismus, i. 167, 171.
Judas, i. 165.
Jugulum jugulus, ii. 293.
Julianus Halicarnassensis, ii. 154.
Julianus, magus, ii. 287.
Julianus, Pelagianus, ii. 154, 159.
Julius, Romanus episcopus, ii. 114.
Juno, vel Argiva, vel Samia, vel Pœna, i. 270.
Jupiter, i. 270. Jupiter Creticus, ibid. Jovis antrum in Creta visitur, et sepulchrum ejus ostenditur, 269. Patrem habuit et matrem, ii. 270. Optimus maximus nominatus, ibid. Dodonæus, 264, 312–315. Pistor, 316. Capitolinus, 286, 317. Cyprius, 318. Latiaris, ibid. Creticus, 319, 320, 321.
De Juramento, an licitum, i. 342.
Justellus (Christophorus). De codice Canonum, quem vocat, Ecclesiæ Universæ, i. 421. Priscæ Versionis Canonum Codex ejus MS. vetustissimus, ii. 47, 100, 114.
Justellus (Henr.), ii. 114.
Imp. Justinianus, ii. 151.
S. Justinus Martyr, i. 4.

K.

Kaye (Joannes), Lincolniensis episcopus, i. 190.
Κινδυνεύσει περὶ τὸν κλῆρου, i. 371.
Κοινωνία μετὰ προσφορᾶς, i. 352.
Μηδὲ ἐν ἱερουργίας προσχήματι, ἐξουσίας τῦφος Κοσμικῆς παρεισδύηται, ii. 11.
Ὁ Κυριακὸς ἄνθρωπος, ii. 223–228.

L.

Labbæus (Phil.), ii. 140, 141.
Lactantii Epitome Divin. Instit. ii. 303–385. Lactantius, i. 410. ii. 343.
Laicus, i. 156.

Lais, ii. 340.
Lamb (Joannes), Collegii Corporis Christi Cantabrigiæ præfectus, ii. 182.
Lampsaceni, ii. 319.
Laodicenum Concilium, i. 425.
Laomedon, i. 269. ii. 310.
Lapsi, i. 375. Si lapsi ordinati fuerint, deponendi, 376. Qui haud coacti lapsi essent, post duodecim annos exactos oblationis participes fiebant, 377.
Clericus Lapsus ordine suo moveri solitus est, i. 261.
Larentinalia, ii. 316.
Lares, ii. 317, 325.
Latium, i. 270. ii. 317.
Latona, ii. 312.
Laxe habitare, i. 335.
Sit in manibus Divina Lectio, in sensibus Dominica cogitatio, i. 327.
Lector, i. 156. Lectoribus in quibusdam provinciis uxores recte credentes ducere concessum, ii. 61.
Leda, ii. 313.
Lemoyneus (Steph.), i. 8. ii. 123, 124.
S. Leo M. Romanus episcopus, ii. 72, 78, 113, 114, 119, 151, 234, 236.
Leo II. Romanus episcopus, ii. 161, 162.
Leonis IV. Romani episcopi epistola ad episcopos Britanniæ, i. 421.
Leofricus, episcopus Exoniensis, ii. 180.
Cum Leonibus prælia gesta, ii. 253.
Leontopolis, urbs Isauriæ, i. 419.
Leucothea, Dea marina, i. 269.
Liber Diurnus Romanorum Pontificum, ii. 147–163.
Liber pater, ii. 271, 273, 311.
Liber Pœnitentialis, ii. 167, 183.
Liberius, Romanus episcopus, ii. 160.
Libya, i. 374, 404. ii. 189, 213.
Imp. Licinius, i. 377, 409.
Licentia potestatis, *pro* amplitudine potestatis, i. 275, 337. ii. 280.
Limentinus, Deus Romanus, i. 332.
Limentini, Dii Romani, ii. 265.
Lindos, oppidum Rhodi, ii. 319.
Lingardus (Joannes), ii. 185.
Lisleius (Guil.), ii. 179.
Litabilior victima, ii. 372.
Lloydius (Joannes), i. 175.

Locutius, Deus Romanus, ii. 265. Vid. *Aius Locutius.*
Logos, ratio, sermo, verbum, Dei, i. 65, 66, 68, 69, 72, 73, 75, 87, 89, 101, 132, 275. ii. 190, 215, 221, 227, 228.
Longueruæus (Ludov. Dufour), ii. 185.
S. Lucæ Evangelium, i. 169.
Lucanus, hæreticus, i. 170.
Lucentius, episcopus, ii. 70, 119.
Luciani Jupiter tragœdus, i. 330.
Lucilii poetæ versus allati, ii. 317.
Lucretius adductus, ii. 320.
Luna dea, ii. 267. major luna quam terra, ii. 339.
Lupa, ii. 316.

M.

Mabillonius (Joannes), i. 344. ii. 157.
Macarius presbyter Novatianus, i. 424.
Macarius, Monothelita, ii. 153, 233.
Macedonia, ii. 254.
Macedonius et Macedoniani, i. 396. ii. 149, 232.
Maffei (Scipio marchio), ii. 126.
Majoris licentia potestatis, ii. 280.
Magia, i. 275, 334. Magi, ii. 272, 287.
Magis redundat, ii. 267. subauditur, ii. 307.
Magna Mater, ii. 276.
Maia, ii. 271.
Mala belli post Christum imminuta, ii. 254.
Malinganus Tertulliani editionem parabat, i. 99.
Καὶ οὐ διπλοῦς μᾶλλον, neque eo magis duplex, i. 26.
Malum unde, i. 127. ii. 255, 257.
Mancinus, i. 271, 333.
Manu partum, ii. 381.
Marcelliani, hæretici, i. 390.
Marcellinus, Romanus episcopus, ii. 161.
Marcellus, ii. 316.
Marci Eugeniii Ephesini metropolitæ Confessio MS. i. 426.
Imp. Marcianus, ii. 75, 102, 119, 151.
Marcianus, Novatianus episcopus, i. 424.
Marcion, i. 145, 146, 170.
Marcosii, hæretici, i. 221.
Marcus, hæreticus, i. 169.
Mares, Persa, ii. 154, 232.
S. Maria Virgo, i. 166, 168. ii. 15, 21, 30. Θεοτόκος, 77, 79, 85, 87, 150, 205, 235.
Marmarica, ii. 190.

Maro, ii. 308. Vid. *Virgilius.*
Mars Thracius, i. 270. Mars, ii. 307, 311.
Martius vates, ii. 295.
Martyr (Petrus), ii. 123, 124, 142.
Μαρτύριον, ædes sacra, ii. 57, 59, 75, 104.
Ad Martyrium episcopum Antiochenum epistola, i. 422, 423.
Mater, æon, i. 167, 166.
Mater Deorum, ii. 312, 318, 319, 320.
Matrimonium non contrahendum cum hæreticis, aut infidelibus, nisi forte promittant ad ecclesiam se transferre, ii. 61, 107.
Mauri, i. 270.
Maximi cœlites, ii. 264.
Maximianus CP. ii. 207.
Maximus Cynicus, i. 389, 392, 420.
Medea tragœdia, i. 154.
De Medicinalibus versu compositi libri, ii. 303.
Megara, Herculis uxor, ii. 311.
Melchisedec, i. 172.
Melicertes, numen marinum, i. 269.
Melissa, Melissei filia, ii. 319.
Melisseus, rex Cretensium, ii. 319.
Melitius, Ægyptius, et Melitiani, i. 416. ii. 192, 194.
Menander, hæreticus, i. 161.
Mens, Dea Romana, ii. 316.
Nunquam mentitur vir justus, ii. 371.
Mercurius, ii. 271, 307, 311, 315.
Meridies, videlicet Africa, i. 249.
Meritum, quod quis meretur, i. 275, 300. ii. 285.
Merrha, i. 328, 358.
Μέθεξις σχετική, ii. 23.
Metropator, i. 222.
Metropolitæ, i. 372, 374, 406. post dicti et archiepiscopi, 403, 404, 407. ii. 58. ne sint in una provincia duo metropolitæ, 60, 63, 64, 69, 70, 109, 112, 192.
Mille annorum regnum, ii. 384.
Μιμήματα (exemplaria) τῆς ἀληθοῦς ἀγάπης, i. 9, 21.
Mimi de Diis aguntur, ii. 358.
Minerva, oleæ inventrix, ii. 273, 307, 312.
Minime *pro* non, ii. 284.
Minores, *pro* pauciores, i. 312.
Miserabilis, ii. 338.
Missorius (Raymundus), i. 259.

Mithræ cæremoniæ, i. 155. sub gladio redimit coronam, martyrii imitatione, ibid. 209.
Ad militiam reversi, i. 377.
Μικροψυχία, *simultas*, i. 373, 403.
Μωμοσκοπεῖται, i. 13. μωμοσκόπος, 24.
Monachus, ii. 54. Monasteria non debent constitui præter consciéntiam episcopi urbis; et monachi ipsi debent subjecti esse episcopo, ibid. 56, 57. Nuptialia jura ne contrahant, 62, 66, 110.
Μοναρχία seu Unitatis principium, i. 39.
Μονογενὴς, ii. 214.
Μονόκωλα adverbialiter pro μονοκώλως positum, i. 53, 84.
Μονοούσιος, ii. 224.
Monophysitæ, hæretici, ii. 77, 78, 102, 128, 129, 191, 152.
Monothelitæ, hæretici, ii. 152, 153, 158, 162, 163, 233–237.
Montanus et Montanistæ, i. 97, 99, 171, 215, 236, 255, 260, 425. ii. 154. Vid. *Cataphrygas*.
Montfaucon (Bernardus de), i. 81 ii. 126.
Morcelli (Stephanus), i. 259.
Morellius (Guil.) primus edidit Firmiliani epistolam, i. 252.
Mores (Edwardus Rowe), ii. 179.
Mors, quas res sequitur, ii. 261. mortis genera, 275.
Mors voluntaria, scelus, ii. 340.
Mortalitas, pestis. De Mortalitate S. Cypriani liber, i. 277–294.
De Mortuorum statu, i. 17, 27, 28, 98, 281, 286, 288, 293, 294.
Mos depositis penulis orationis faciendæ, i. 110, 180.
Mos expandendi manus in oratione, passionem Dominicam imitatione exprimens, i. 110, 121, 180.
Mos lavandi totius corporis ad omnem orationem, i. 110.
Mos omittendi osculum pacis post orationem, cum jejunant, i. 112.
Mos sedendi post orationem, i. 111, 181.
Moses, i. 50, 83, 171.
Mulieres hæreticæ, quam procaces! quæ audeant docere—fortassean et tingere, i. 156.
Mulieris dæmoniacæ cujusdam historia, i. 239, 240.
Munerarii furore populari nonnunquam pene lapidabantur, i. 311.
Mundus incensus, ii. 253. Mundi vertigo, 250.
Munificus, qui munera multa dat, i. 116, 183.
Muratorius (Ludov. Ant.) præter Adnotationes ejus ad Tertullian. de Oratione, i. 174.

Murum et locustarum incursus, ii. 252.
Muta, Dea Romana, ii. 317.

N.

Nasmith (Jacobus) ii. 181, 182, 183.
Nativi et geniti, ii. 266.
Neptunus, i. 269. ii. 307, 314.
Nestorius, ii. 4–7, 9, 15, 17–20, 30, 77, 78, 85, 87, 93, 102, 137, 140, 150, 151, 195–200, 207, 232, 235.
Nicæa, i. 390. ii. 149.
Nicæni Concilii Symbolum, i. 367, 368, 388, 390, 400, 401. ii. 20, 76, 233. Canones, i. 369–383. Epistola ad Alexandrinos, ii. 189–194, 415.
Nicænum Concilium Secundum, ii. 161.
Nicolaus et Nicolaitæ, i. 149, 163.
Nicomedia, ii. 303.
Nigidius, hæreticus, i. 146, 201.
Ninus, ii. 254.
Nisus, grammaticus, ii. 293.
Noesseltus (Jo. August.), i. 214.
Noetus et Noetiani. S. Hippolyti contra Hæresim Noeti, i. 49–80, 48, 49, 53, 81–84.
Noeti frater, i. 50.
Nomina rebus posteriora, ii. 252.
Pro Nomine apprehensus, subaudito *Christi*, i. 172, 224.
Quasi non tantum unum, et eundem Deum, *pro*, quasi non tantum non &c. i. 232, 253.
Adversarii Nostri qui apostolis successerunt, i. 243.
Novatianus, sive Novatus, et Novatiani, i. 98, 396. Novatus, i. 42. ii. 154. Vid. *Cathari*.
Novissimus, novitius, i. 133, 196.
Numa Pompilius, i. 155, 180. ii. 317.
Si in numero peccetur, aut casu, præpositione, participio, conjunctione, ii. 292.
Numicus flumen, ii. 271.
Numidia, i. 243.
Unæ Nuptiæ, i. 155, 210.

O.

Quid dicitis ô iterum, &c.? ii. 278. Quid officit, ô quæso, &c. ii. 291. ô isti, alibi.
Occidentalis imperii Romani partes, i. 340. ii. 314.
Occidentalium tomus, i. 392, 420.
Oculare, i. 276, 339.
Odium persecutionis, videlicet, odium ex quo orta sit persecutio, i. 319.

Ὁδοιπορικὸν Lactantii ab Africa usque Nicomediam, ii. 303.
Œtei ignes, i. 269. ii. 271, 311.
Οἰκονομία, i. 53, 55, 56, 63, 69, 73, 84, 85, 86, 89. ii. 78, 214.
Οἰκόνομοι, Dispensatores, ii. 67.
Olympus, ii. 314.
Ὁμοούσιος, i. 367, 368, 398, 399. ii. 78, 79, 149, 152.
Omphale, ii. 311.
Operatio *pro* eleemosyna, et operor, *pro* eleemosynam præstare, i. 301. et alibi. Efficacia ejus, i. 297, 350. Bona opera, ii. 385.
Operis res, h. e. opus, ii. 278.
Ophitæ, hæretici, i. 163.
Orandi tres gradus, i. 102, 177.
Oratio Dominica. In nonnullis formulis antiquis variabat petitionum ordo, i. 178.
Oratio prima, qua lucem ingredimur, i. 118. Orationes ingressu lucis et noctis, 119. Orandum ante cibum et lavacrum, ibid. 186. Orandum ad discessum hospitis tui, et statim post ingressum tuum in domum alienam, ibid.
In orationibus alleluja solent subjungere diligentiores, et psalmos, quorum clausulis respondent, qui simul sunt, i. 119, 187. Orationis spiritualis, sive hostiæ spiritualis, præclara descriptio, i. 120.
Oratio saturata, i. 119.
Orbana, Deus Romanus, i. 332.
Ordinatio episcopi cum consensu trium saltem episcoporum fiat, i. 372. irrita ordinatio clerici dissentiente episcopo, a quo discessit, 380.
Ordinandi rursus Paulianistæ resipiscentes, i. 382. utrum itidem clerici Novatiani? i. 407, 416.
Ordinum sacrorum et promotionum venditio, ii. 53.
Oriens, ii. 213, 314.
Orientis diœcesis, i. 390. Orientalis diœcesis aliarumque exarchus, ii. 59. Fratres in Oriente, ii. 193.
Origenes, i. 229, 350, 410. ii. 151, 232.
Origo peccati commemorata, i. 295.
Orpheus, ii. 308.
Osiris, ii. 318.
Osthanes. Vid. *Hostanes.*
Ovidius, ii. 308. allatus, 320.
Οὐδαμοῦ pro οὐδαμῶς, ii. 79.

P.

Palæstina, i. 338, 406. ii. 105.
Palladii Vita Chrysostomi, ii. 124, 125.
Pallor, Pavor, Dii Romani, i. 270. ii. 316.
Palmer (Guil.) ii. 87, 223.
S. Paphnutius, i. 402.
Pancirollus (Guido), allatus, i. 179.
Hoc Pane, et hic panis, ii. 293.
Papebrochius (Dan.), ii. 162.
Papaver, ficus, ii. 153.
Papias, i. 4.
Paracletus, i. 171.
De Paradiso, Tertulliani liber, i. 98.
Παραπαίοντες, ii. 78, 118.
Παρεσόμενος, i. 76.
Parochiæ episcopi, ii. 62.
Parochiæ rusticæ maneant episcopis suis, ii. 62.
Παροικίαι, ἀγροικικαὶ, ἐγχωρίοι, ii. 62, 108, 109.
Parkerus (Matthæus), archiepiscopus Cantuariensis, ii. 179, 180, 182, 183.
Parr (Samuel), ii. 180.
Parricida, i. 271.
Parricidia pro fratricidus, i. 318.
Pascha, i. 45, 46, 235, 255, 415, 424. ii. 167, 169, 170, 175, 193, 194.
Paschasinus ecclesiæ Romanæ legatus, ii. 70, 73. canonem sextum Nicænum aliis verbis incipientem apud concilium Chalcedonense protulit, i. 404. ii. 113, 119.
Passionem sequitur corruptio, ii. 261.
Patriarchæ qui et quot, i. 405. ii. 105.
S. Paulus apostolus, i. 12, 17, 18, 23, 113, 139, 140, 151, 206, 235. ii. 193, 194.
S. Pauli Epistolæ, i. 151. Epistola ad Hebræos, 24.
S. Pauli Apocalypsis, i. 199.
Paulus Concordiensis, i. 97, 98.
Paulus episcopus, ii. 204.
Paulus, Monothelita, ii. 153, 162, 233.
Paulus, dux Romanus, i. 271.
Paulus Samosatenus, et Paulianistæ, i. 230, 369, 382, 413, 414, 425. ii. 154, 161.
Pausus, Deus Romanus, ii. 265.
Pazucome, i. 424.
Pearsonius (Joannes), i. 29, 262.

Pedalium, ecclesiæ Græcæ Canonum Collectio, i. 401. et alibi.
Pelagius et Pelagiani, confutati, i. 295, 348. ii. 88, 154.
Penates, ii. 325.
Penn (Granvillius), i. 93.
Pentadius, Lactantii frater, ii. 304, 305.
Pentapolis, i. 374, 404. ii. 189.
Pentecostes diebus genua non flectenda in orationibus, i. 117, 185, 383.
Nec periclitor dicere, i. 154.
Peripatetici, ii. 332, 356.
Perfecti, τέλειοι, πιστοὶ, oppositi τοῖς ἀκροωμένοις, i. 156, 211, 377, 409.
Περιστερὰ, mystice exposita, i. 169.
Perpetuitas vitæ nonnisi a Deo, ii. 267.
Perronius, cardinalis, ii. 133.
Persæ, i. 271. ii. 259, 309.
Persecutio gravis, sed τοπικὸς, post longam pacem defuncto morte Imp. Alexandro Severo, i. 238.
Persecutio octava, ab Hieronymo ita dicta, i. 159.
Persequendi modi plurimi, ii. 264.
Persona, ii. 365.
Pestes quare, ii. 257.
S. Petrus apostolus, i. 113. ædificandæ ecclesiæ petra dictus, i. 139, 140, 141, 147. Martyrium, 155, 151, 235, 243, 244.
S. Petri Confessio seu Sepulchrum, ii. 155, 159.
S. Petri Epistola Prior, i. 3, 6.
S. Petri successio, i. 243. cathedra, 244.
Petrus CPtanus, hæreticus, ii. 137, 152, 153, 162. 233.
In phantasmate passus, i. 161.
Pharan, urbs Arabiæ Petrææ, ii. 159.
Pharisæi, i. 161.
Φησὶν et φασὶν sine discrimine per vices usurpata, i. 84.
Philippenses, i. 4, 9, 12, 18, 21, 27, 151.
Phillipps (Thomæ), baronetti, Codex MS. Opuscula varia theologica continens, i. 401, 426.
Philumene, i. 126. Phaneroses ejus, i. 146, 171.
Photiniani, hæretici, i. 390.
Photinus, ii. 198.
Photius, patriarcha CPtanus, i. 419. ii. 141.
Photius, Tyri episcopus, ii. 70.
Φρατριάζοντες, ii. 63.
Phrygæ, hæretici. Vid. *Cataphrygas et Montanus.*
Phrygia, i. 229, 236. ii. 312.

De formulis ἐν δύο φύσεσι, et ἐκ δύο φύσεων, ii. 119.
Picus, i. 270. ii. 317.
Pietas, videlicet, benignitas, benevolentia, i. 103, 178. pietas Divina, 298. ii. 284.
Pighius (Albertus), ii. 160.
Pilumnus, Deus Romanus, i. 270.
Platonicus Valentinus, i. 127, 145. Platonicus Christianismus, 128. Plato, 272. ii. 253, 256, 308, 337, 338, 376, 377, 379.
Πλεονεξία, i. 28, 29.
Pleroma, i. 121. ii. 216.
Pluto, ii. 314.
Pluvia exercitui Imp. Marci Antonini precibus Christianorum impetrata, i. 120, 187.
Pneumatomachi, hæretici, i. 390, 418. ii. 76, 120.
Poeticæ licentiæ ratio et modus, ii. 313.
Pœnales, videlicet pœnæ obnoxii, i. 272.
Χειροτονίαν ποιεῖσθαι, active positum, i. 372.
Τρία ἔτη ποιήσουσιν, tres annos complebunt, i. 377, 409.
Pollux, ii. 311.
Polius, episcopus, ii. 4, 87.
Polyandrium, ii. 384.
S. Polycarpus, i. 4, 26, 29, 35, 36, 40, 147, 342, 350.
S. Polycarpi ad Philippenses Epistola, i. 3–8, 9–20, 41.
Polychronius, hæreticus, ii. 153.
Pompeius M., i. 273.
Pontius Pilatus, i. 275, 338. ii. 347.
Pontus, i. 170. Pontica diœcesis, 391. ii. 69.
Possibilitas nominis, vel numinis, sui, ii. 278.
Potius subauditur, ii. 307.
Prædicationes ecclesiasticæ, i. 258.
Præsidentis nomine episcopus signatus, i. 256.
Pragmatica, Constitutiones imperiales, ii. 60, 107.
Praxeas, hæreticus, i. 172.
Presbyteri, i. 14, 50, 83, 156, 239, 256. Presbyteri ruris, 258. Presbyteros, qui, vel sine examine, vel peccata confessi, ordinati sunt, regula non admittit, i. 376, 408.
Presbyteri apostolici, i. 35, 36.
Pretiorum auctoritas prostrata, ii. 258.
Priamus, ii. 310.
Priapus, ii. 319.
Primates, ii. 105. Vid. *Exarchus*.
Primore, i. 147, 203.
Prisca, i. 236.
Priscillianus, hæreticus, ii. 154.

Proba Fulconiæ opusculum, i. 209.
Probus, ii. 303.
Proclus, ii. 198.
Proclus, hæreticus, i. 171.
Proconnenses, i. 334.
Προκρίνει, præjudicat, i. 376.
Proculus, i. 270.
Processio modesta, i. 158, 213.
Prometheus, ii. 322.
Promistio, h. e. permistio, ii. 82, 120.
Proon, æon, i. 203.
Prosecro, ii. 318, 337.
Proserpina, ii. 271, 312, 319.
Προσμονάριος, ii. 53, 103. Παραμονάριος, ibid.
Προσφέρειν, Eucharistiam celebrare, i. 381.
Τῆς προσφορᾶς μεταδιδότω, i. 379.
Providentia, h. e. provisio Dei, i. 27. Egregia Rigaltii de eadem observatio, 332.
Providentiæ probatio, ii. 306. De ea libros scripsit Chrysippus, 327.
Provinciæ aliquot sui juris, i. 405.
Πρωτέκδικοι, ii. 111. Vid. Ἔκδικος.
Πρωτότοκος, ii. 24.
Psaltæ, ii. 61.
Pseudapostolus et Pseudochristus, i. 250, 268.
Ptochodochia, ii. 57, 59.
Ptolemæus, hæreticus, i. 168.
Puniri pro punire, ii. 321.
Pyrrhus, Monothelita, ii. 153, 162, 233.
Pythagoras, ii. 275, 308, 336.
Pythium oraculum, i. 112. ii. 337.

Q.

Quadragesima, i. 373.
Quadriga, pro triumpho, vel potius, majorum magistratuum honoribus et insignibus, i. 310, 354.
Querqueræ, febres, ii. 283.
Quindecim viri, ii. 309.
Quirinus Martius, ii. 276.

R.

Raphael angelus, i. 181, 283, 350.
Raptores mulierum, ii. 68.
Ratramnus, ii. 185, 186.
Ravennæ exarchus, ii. 157.

Reay (Steph.), ii. 95.
Rebecca, i. 117.
Reditio, i. 315, 355.
Refrigerium, i. 286. Vid. *De Mortuorum Statu.*
Regulus, i. 271. ii. 275.
Religionis Christianæ veritas probata, ii. 288, 289. Per illam feritatis mollita in mundo rabies, 254.
Remus, i. 273. ii. 316.
Reprobaverunt Christum, ii. 351.
Reputamur, i. 107, 179.
Responsales papa Romani, ii. 152.
Rhabanus Maurus. Locus ejus de Eucharistia, ii. 143.
Rheginus, Cyprius episcopus, ii. 10.
Rhodus, ii. 319.
Richerius (Edmundus), allatus, i. 403. ii. 102.
Rigaltius (Nicolaus), verus Tertulliani sospitator, i. 175.
Rogatianus, diaconus, i. 230, 241.
Romana ecclesia, i. 97, 98, 99, 145, 147, 151, 205, 235, 243, 245. episcopus, 248, 374, 391, 405, 406, 422. ii. 69, 70. archiepiscopus, 72. sedes apostolica, 73, 78, 112, 113, 114, 119. bibliotheca et archivus ejus, 137, 147, 153. fieri posse, ut erret papa Romanus, censet papa ipse, 154, 155, 158. excommunicari potest papa, si hæresis fautor fuerit, 160, 161, 162. de mysterio incarnationis recte sentiebant plerique omnes præsules Romani, 163, 185, 193.
Romana Synodus sub Celestino, ii. 18, 20.
Romanum episcopum eligendi et confirmandi modus pristinus, ii. 157.
In Romanis exercitibus Christianorum magnus semper numerus extitit, i. 410.
Romani veteres, i. 270, 271, 275. ii. 254, 309, 316, 317.
Romulus, i. 270, 271. Romulus et Remus, 273. Romulus pater, ii. 276, 316.
Rubigo, Deus Romanus, ii. 317.
Rufus, martyr, i. 17, 27.

S.

Sabbato abstinent genibus nonnulli, i. 117.
Sabbatius et Sabbatiani, i. 396, 423, 425. ii. 155.
Sabellius, hæreticus, ii. 154.
Sabinæ, ii. 270, 271.
Sæculum aureum, cujusmodi, ii. 320.
S. Scripturæ, i. 19, 64, 114, 327. ii. 77.
S. Scripturæ loci aliquot expositi vel illustrati, 1 Joan.

iv. 3. vol. i. p. 16. Act. xx. 28. p. 26. Act. i. 25. p. 28. Rom. ix. 5. pp. 52, 58, 86. Rom. viii. 11. pp. 55, 85. Joan. iii. 13. p. 56. 1 Cor. xv. 23. p. 59. Apoc. i. 8. pp. 59, &c. Joan. x. 30. p. 61. Joan. xiv. 8. p. 62. Joan. i. 1. &c. pp. 68, 69. Joan. i. 10. pp. 68, 88. Act. x. 36. pp. 69, 89. Joan. xvi. 28. pp. 73, 93. Ephes. iv. 6. p. 90. Rom. viii. 3. p. 91. 1 Tim. iii. 16. p. 93. 1 Cor. xi. 5. p. 113. Gen. xxiv. 65. p. 117. Tit. iii. 10. pp. 126, 135, 191. Mat. vii. 7. pp. 128–134. Gal. ii. 11. &c. p. 139. 2 Tim. ii. 2. p. 142. Coloss. ii. 18. p. 149. Tit. i. 6. p. 210. Mat. vii. 7. pp. 170, 223. Philipp. i. 21. p. 281. 2 Cor. ix. 12. p. 302. Luc. xxi. 3. p. 306. Luc. ix. 48. p. 322. 1 Cor. xv. 47. pp. 325 358. Act. ii. 47. pp. 396, 423. Joan. xiv. 27. vol. ii. p. 75, 231. Mat. xxvi. 28. p. 172. 1 Cor. x. 1, &c. p. 174. Act. ii. 8. p. 279. Ephes. vi. 11. p. 212. 1 Joan. v. 20. p. 222. Isai. liii. 8. ibid. Prov. viii. 30. p. 223. Coloss. i. 16, 17. p. 225. Prov. viii. 22. p. 227.
Sacramentum crucis, i. 327, 358.
Sacramentum solitæ prædicationis, i. 240, 258, 259.
Sacrificium, h. e. eucharistia, i. 112, 240. ii. 167, 168.
Sacrificium, oblationes in eucharistia, i. 305.
Sadducæi, i. 148, 161.
Sæculo obstricti, i. 156, 211.
Salomon, ii. 342.
Salmasius (Claudius), i. 7.
Samaria, i. 338.
Hic sanguis, hoc sanguen, ii. 293.
Σαρκίον, ii. 215.
Sardicensis Concilii Canones conjuncti interdum cum canonibus Nicænis, i. 404.
Satisfacientibus venia non negatur, ii. 357.
Saturninus, hæreticus, i. 162, 251.
Saturnus, i. 269. Civitatis Saturniæ auctor, ii. 271, 312, 315, 317, 318, 319, 320.
Scansus, Deus Romanus, i. 332.
Scaurus, grammaticus, ii. 293.
Scena Liberi patris est, ii. 369.
Schisma, i. 157. schismatis gravissimum peccatum, 243, 248, 394.
Schottus (Andreas), i. 7.
Scioppius (Gaspar), Tertullianum emendavisse refertur, i. 99.
Scortis meritoriis sacra publice facta, ii. 266.
Scripturis sanctis tam veteribus quam novis, i. 297.
Scythiæ ecclesiæ, i. 419. ii. 259.
Scythicæ irruptiones, ii. 253.

Secundus, hæreticus, i. 168.
Secundus Ptolemaidis episcopus, Arianus, ii. 190.
Sedentem ad dexteram Patris. Articulus non symboli quidem Nicæni, sed in CPtanum symbolum ex aliqua formula vetustissima receptus, i. 401.
Semel, hoc est, tantum semel, ἅπαξ, i. 158. pro *prorsus* et *in perpetuum*, i. 357.
Semi-Ariani, i. 390, 418.
Semini-Nestoriani, ii. 150.
Senatus apud Concilium Chalced. ii. 70, 72, 116.
Seneca, ii. 308.
Serapis idem qui Apis, ii. 272.
Serenianus, præses Romanus, i. 238.
Sergius, Monothelita, ii. 153, 160, 161, 233.
Sesquipeda, ii. 154, 159.
Seth, et Sethoitæ, i. 165, 219.
Severus, ii. 303.
Severus, Acephalus, ii. 152, 233.
Sibylla, ii. 294. Sibyllæ decem, cujates, 309. Cumana, Erythræa, ibid. 336, 346. 380, 385.
Sicilia, ii. 321.
Siculi, ii. 318.
Similitudini proxime constitutum, ii. 294.
Simon Cyrenæus, i. 163.
Simon Magus, i. 26, 131, 149, 161, 204, 216.
Sine ullis, ut dicitur, feriis, ii. 258.
Sirmondus (Jac.) i. 6, 7.
Sisinnius, ii. 15.
Smithus (Thomas), præter Adnotationes ejus ad S. Polycarpi Epistolam, allatus, i. 6.
Smyrna, i. 4, 9, 49, 82, 147.
Soames (Henricus), ii. 180.
Socrates, i. 272. ii. 325, 329, 330, 337, 340, 341.
Sol siderum princeps, ii. 250. Deus creditus, 267.
Sole clarius, i. 280.
Soli et cœli sui profugi. Genitivus pro ablativo, i. 274.
Apud Ethnicos barbarismorum et solœcismorum, reæ litteræ sacræ, ii. 291–293.
Sophia, æon, i. 222.
Soter, Romanus episcopus, i. 99.
Sorbonici censores, ii. 125.
Spem, Fidem, Concordiam, Pacem, Pudicitiam, Pietatem, deos senatus Romanus instituit, ii. 316.
Spiritus Sanctus, i. 63. Suprema Deitas ejus, 67, 80, 87, 92, 109, 133, 144, 171, 188, 367, 396, 418. ii. 77. de

Patre procedens, de Filio accipiens, 149, 211, 223. semper in manibus Patris mittentis, et ferentis Filii, 228.
Spiritus appellatus Christus, i. 73, 93. itidem Spiritus S., 275.
Spondanus (Henr.), ii. 140, 141.
Sponsæ velari debent, i. 117.
Stationes, i. 112, 113, 118, 121.
Stephanus, Romanus episcopus, i. 229, 230, 232, 234, 235, 237, 240, 244, 245, 247–250, 252, 253, 259, 262, 263.
Stephanus, Monothelita, ii. 153, 233.
Stercutus, Deus Romanus, ii. 317.
Stiltingus (Joannes), ii. 134.
Stoici, i. 127, 145. ii. 308, 322, 332, 377.
Στρατηγὸς insulæ Cypri, ii. 91.
Struor, vox Tertullianea, i. 195.
Subintroductas mulieres, nisi cognatas, et in quas nulla suspicio cadat, clericis non licet habere, i. 372.
Subornantur, h. e. ornantur, instruuntur, augentur, i. 127, 192.
Subsiciva, i. 326.
Suburbicariæ ecclesiæ, i. 405.
Totius Summæ gubernator Deus, ii. 308.
Quid sit Summum Bonum, ii. 331–335.
Suspensio, expectatio, i. 105.
Suspicabili in arte positum, ii. 283.
Susum jusum convertunt, i. 198.
Syllogismi Apellis, i. 171.
Symbolum, seu regula fidei, i. 50, 83, 124, 132, 133.
Symbolum Trinitatis in baptismo usurpatum, i. 240.
Ἐν συμβόλῳ, in figura, i. 71, 90.
S. Symeon, i. 278.
In Synodis provincialibus magis tractabantur res ad disciplinam pertinentes, ii. 58.
Syria, i. 19, 40, 275, 338.

T.

Tabitha, i. 299, 351.
Tæniæ in veternosis arboribus positæ colebantur, ii. 274.
Taliter, tali modo, ii. 294. Vid. *Totaliter*.
Tamagnini (J. B.), Monothelitarum Historia, ii. 162.
Tarquitius, auctor, ii. 311.
Tarsus, i. 230.
Tatianus, i. 171.
Tatius, i. 270. ii. 316.

Tauri, ii. 318.
Ἡ τάξις, ii. 76, 117.
Tellus, ii. 319.
Templa felibus, scarabeis, buculis extructa, ii. 26.
Terminus, Deus Romanus, ii. 317.
Tertullianus, i. 92, 97–100. Liber ejus De Oratione, 101–121. Liber ejus De Præscriptione Hæreticorum, 122–159. Anonymi Adversus Omnes Hæreticos Liber, 161–172 liber Ambrosianus MS. de Oratione, 173. Tertulliani editiones, 174, 175. Apologiæ ejus duo vel tres codices MSti, 175. Liber de Præscriptione orthodoxus, 189, 210. Libri ejus adversus Marcionem diversis temporibus scripti, 189. Liber adversus Hæreticos Tertulliani non est, vel certe pars non est libri ejus de Præscriptione, 190, 201, 214, 215, 216. Tertulliani opinio de bello, ii. 410.
Ἡ τεσσαρακοστή, i. 373.
Tessaradecatitæ, i. 396, 424.
Testimonium Antiquitatis, libellus ita inscriptus, ii. 179–185.
Tetraditæ, i. 396, 424.
Teucrus, ii. 318.
Thales, ii. 308.
Thallus, historicus, ii. 320.
Thebani, i. 273. Thebanus Hercules, ii. 271.
Themistius, ii. 234.
Theoctistus, presbyter Novatianus, i. 424.
Theodoretus Cyri episcopus, ii. 4, 87, 108. Duo Loci ejus de eucharistia, 132. Scripta adversus Cyrillum Alex., 152, 197, 232.
Theodorus, atheus, ii. 376.
Theodorus Mopsuestiæ, ii. 8, 151, 197, 232.
Theodorus Pharanitanus, hæreticus, ii. 153, 159.
Theodosius, et Theodosiani, ii. 154, 159, 161.
Imp. Theodosius M., i. 387–389. ii. 68, 149.
Imp. Theodosius junior, ii. 3, 85, 150.
Theodotus Byzantius, hæreticus, i. 4, 53, 84, 172.
Theodotus alter, hæreticus, i. 172.
Theonas Marmaricæ episcopus, Arianus, ii. 190.
Θεοσέβεια, i. 64.
Θεοτόκος, S. Maria Virgo, ii. 79. Dei genitrix, 150.
Theseus, ii. 312.
Thessalonicenses, i. 151.
Thetis, ii. 313.

Tiber, ii. 318.
Tiberinus, Deus Romanus, i. 270.
Imp. Tiberius, i. 338.
Timotheus presbyter a Cotelerio editus, i. 84.
Titanes, ii. 276.
Titanes Mauri, ii. 272.
Tobit, seu Tobiæ, liber adductus, i. 18. 282, 350.
Tomensis episcopus, i. 419.
Topoteretæ, Locum tenentes, ii. 70, 73.
Totaliter, ex conjectura, ii. 294. Sed Lexica vide.
Tractatus, homiliæ, i. 304.
Traditio ecclesiæ, ii. 213.
Transcendere legem, ii. 324.
Transubstantiatio, ii. 185, 186. Vid. *Eucharistia*.
Trebonius, ii. 275.
Tridentinum Concilium, ii. 185.
Trinacria, ii. 271.
S. Trinitas, i. 63, 64, 65, 68, 69, 70, 71, 80, 98, 119, 236, 237, 259, 392, 398. ii. 76, 149, 150, 151, 194, 224.
Trinitas hominis, i. 127, 192.
Triptolemus, ii. 273.
Trismegistus. Vid. *Hermes*.
Troja, ii. 310.
Troicum bellum, ii. 309, 320, 336.
Trullus, ii. 231.
Trullani Concilii Canon 95^{tus}, i. 423. Canon 29^{nus}, 425.
Tullus Hostilius, ii. 316.
Turrianus (Franciscus), S. Polycarpi epistolam transcripsit, i. 6, 7. Antiocheni Concilii epistolam synodicam primus edidit, i. 230.
Tyndaridæ Castores, ii. 272.
Tyrus, ii. 70. Tyrius Hercules, ii. 271.

V.

Wakius (Guil.), archiepiscopus Cantuariensis, i. 28, 31. ii. 125, 131.
Valens, presbyter, et conjux ejus, i. 18, 29.
Valentinus, i. 4, 38, 40, 67, 88, 127, 131, 144, 145, 146, 148, 149, 150, 152, 154, 157, 167. Valentini evangelium, 168, 169, 171, 200, 222, 223, 234, 255.
Imp. Valentinianus, ii. 3.
Imp. Valentinianus Junior, ii. 75, 102.
Valetudo, videlicet, mala valetudo, i. 281, 345. ii. 285.
Walkerus (Ricardus), i. 411.

Varro, ii. 309.
Velus, magus, ii. 287.
Venus Calva, i. 271, 332. ii. 316. Dioneia proles, ii. 271. 311, 312.
Veratrum hominibus venenum, ii. 257.
Verba non natura sed usu sermonis formata, ii. 292, 293.
Verba popularia et quotidiana, ii. 278.
Veritatis errore, i. 277, 341.
Verminantium membrorum cruces, ii. 285.
Verrius, grammaticus, ii. 293, 316.
Imp. Vespasianus, ii. 349.
Vesta, ii. 319.
Via cognominatur Christiana religio, i. 109, 180.
Τροπάτορα, ii. 224.
Viaticum. Vid. *Eucharistia*.
Victor, Romanus episcopus, i. 255. ii. 161.
Victor, scriptor Latinus, i. 97, 98.
Victorinus, hæreticus, i. 172, 225.
Viduæ, i. 13.
Viduus, Deus Romanus, i. 332.
Vigiliæ, i. 121.
Vincentius Lirinensis, ii. 200.
Verbius, ii. 312.
Virgilius, i. 154. allatus, ii. 307.
Virgines velandæ, i. 113–117. Verum aliter disposita res fuisse videtur consuetudine plerarumque ecclesiarum, 184.
Virgines se Deo voventes, i. 116, 117. Ne nubant istæ, ii. 62.
Viro spoliatus, ii. 276.
Virtus, Dea Romana, ii. 316.
In visu, h. e. *δράματι*, i. 105.
Visus cœlestis episcopo jam pene morienti concessus, i. 288.
Unitas, et concordia, commendata ac laudata, i. 231, 233, 248.
Wouwerius (Joannes), i. 177, 212.
Τὰ *ἐν ὑπολήψει πρόσωπα*, viri honoratiores, ii. 60.
Uranus, Saturni pater, ii. 315.
Usitatissimi in ecclesia, i. 123, 196.
In usu habeo, pro utor, ii. 334.
Usuram exigentes clerici deponendi, i. 380. Item laicis vetitum, i. 412. ii. 370.
Utria utres, ii. 293.
Vulcanus, ii. 307, 312.
Vulneratis auribus accipere, ii. 272.

X.

Xenodochia, ii. 59.
Xenophanes, philosophus, ii. 339.
Xerxes, i. 334. mare terris immisit, ii. 254.

Z.
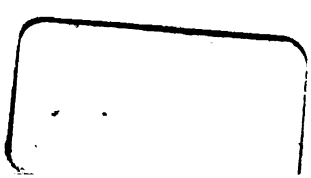
Zabolus, h. e. diabolus, i. 357.
Zeno, i. 129. ii. 308, 329–331, 338, 340
Zeno, episcopus Cyprius, ii. 10.
Zephyrinus, episcopus Romanus, i. 99.
Zoara, hæreticus, ii. 152.
Zona ignea, ii. 287.
Ἀποθέμενοι τὰς ζώνας, militiam respuentes, i. 377.
Zoroastres, i. 334. ii. 254, 287.
Zosimus, martyr, i. 17, 27.
Zwickerus (Daniel), i. 91.